FR. HELLWALDA

ZEMĚ A OBYVATELÉ JEJÍ.

ILLUSTROVANÁ ZEMĚPISNÁ

DĚJEPISNÁ A NÁRODOPISNÁ KNIHA DOMÁCÍ.

VZDĚLALI

JUSTIN V. PRÁŠEK A JAK. MALÝ.

EVROPA.

V PRAZE.
NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNIHKUPEC
pro literaturu paed. i hudební a pomůcky učebné.

Hellwald

EVROPA.

ILLUSTROVANÁ ZEMĚPISNÁ, DĚJEPISNÁ A NÁRODOPISNÁ

KNIHA DOMÁCÍ.

DLE

FR. HELLWALDA

VZDĚLAL

J. V. PRÁŠEK.

S 98 VYOBRAZENÍMI V TEXTĚ A 27 OBRÁZKOVÝMI PŘÍLOHAMI.

V PRAZE.

NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNIHKUPEC
pro literaturu paed. i hudební a pomůcky učebné.

OBSAH.

Str.
Předmluva 3
Zpráva o spisovateli (životopis Fr. Hellwalda) 7
Úvod 11
Všeobecné úvahy 17
Povrch Evropy 26
Poloostrov Iberský 26
„ Italský 35
„ Illyrský 50
Západní Evropa 74
Alpy 97
Popis horstva alpského 108
Evropa střední 151
Sudety a Karpáty 168
Severní Evropa 251
Východní Evropa 263
Národové a državy Evropské.
Království Portugalské 277

Str.
Království Španělské 282
Francie 297
Království Italské 316
Veliká Britannie a Irsko 340
Švédsko a Norsko 362
Království Dánské 378
„ Nizozemské 385
„ Belgické 392
Říše Německá 399
Švýcarsko 427
Rakousko 432
Císařství Ruské 570
Knížectví Srbské 602
„ Černohorské 609
Knížetství Rumunské 611
„ Bulharské 618
Království Hellénské čili Řecké . 621
Evropské Turecko 627

PŘEHLED ILLUSTRACÍ.

(ABECEDNÍ POŘÁDEK.)

Str.
Obrázek povšechný 15
Akademie Petrohradská 592
Akropolis v Athenách (příl.) . . . 623
Ambras, zámek v Tyrolsku 478
Ariccia 46
Baskové 288
Bedřichův hrad v Kodani 380
Benátky (Most vzdechů) (příl.) . . 520
Boulevard Oděský 266
Berlín (zámku král. nejstarší část) . 412
Brána železná 51
Brocken 161
Bulharský břeh Dunaje 52
Budapešť 565
Campagna římská 44
Cařihradské typy 641
Cařihradský přístav (příl.) 640
Corte na Korsice 315
Černohorec 610
Děvín (příl.) 142
Dívka hornobavorská 401
Drážďany 423
Eliščin most ve Vídni 471
Eskorial (příl.) 32

Str.
Gibraltar 17
Helgolandská úskalí 164
Hellwald Fr. (podobizna, obr. titulní.)
Hluboká 221
Hora Zelená 521
Hrad andělský v Římě (příl.) . . . 334
Hrad Bedřichův v Kodani 380
Hrad Střekov (příl.) 186
Hradčany v Praze 500
Chrám hlavní Štraszburský 421
Chýže Samojedské 272
Interlaky a Jungfrau (příl.) 118
Janov 326
Jezero Černé na Šumavě (příl.) . . 177
„ Komské 327
„ Loch Lomondské 93
Jungfrau a Interlaky (příl.) 118
Jungfrau a Mürren 428
Jungmanův rodný domek v Hudlicích 522
Kalmykové 585
Kalvarie (vrch) v jeskyni Pustojenské 249
Kaple Tellova na jezeře Vierwaldstettském 42
Karlštejn 19

Str.
Kodaň (Hrad Bedřichův) 380
Konopiště 519
Kostel v Burgundě 365
Kostel kláštera Smolnoiského . . . 594
Kotar 54
Kotor (příl.) 489
Kozák 647
Krajina laponská 260
Křivoklát 523
Kroje slovanské I. II. (příl.) 432 a 570
Labský slap (příl.) 204
Laponec 375
Laponská krajina 260
Macocha (příl.) 226
Malá Strana v Praze 501
Matterhorn 111
Monako 39
Montreux 431
Most Čertův na silnici Svatogotthardské 103
Most Eliščin ve Vídni 471
Most vzdechů v Benátkách (příl.) . 328
Mürren a Jungfrau 428
Museum berlínské 413
Mys Landsend v Cornwallu 88
Neapol (příl.) 47
Oděský Boulevard 266
Oliva 40
Operní dům nový ve Vídni 468
Orlík 516
Ostravice Vysoká (příl.) 540
Ostrov Wight 352
Ovčák skotský (příl.) 92
Pád rýnský 153
Palác soudní v Paříži (příl.) . . . 312
Palackého rodný domek v Hodslavicích 540
Palais du Corps legislatif 311
Pastýři v Bretagni 76
Pernštejn 543
Petrohradská akademie 592
Pifferarové 323
Place royale v Bruxellích 397
Pohoří Sieben 160
Pobřeb na Islandě 383
Pola (příl.) 484
Pomník Karla IV. v Praze 504
Pop ruský 591
Praha (Hradčany) 500
Praha (Malá strana) 501
Praha (Karla IV. pomník) 504
Praha (Vyšehrad nynější) 508
Přístav Cařihradský (příl.) 640
Průlom iskerský 67
Průsmyk Pertusský 26
Pusta uherská (příl.) 560
Řím (andělský hrad) (příl.) 334
Říp 188
Riva (příl.) 480
Rožmberk 181
Rumun 614

Str.
Rumunka 615
Ruský selský dům 587
Salcburk 476
Samojedské chýže 272
Sedlák ruský 25
Sedlák švábský 400
Selka jihoruská 577
Selský dům ruský 587
Sieben, pohoří 160
Silnice v Norimberce (příl.) 424
Silnice v Sevilli 284
Skotský ovčák (příl.) 92
Slap labský (příl.) 204
Slap trollhattský 257
Slovanské kroje I. II. (příl.) 432 a 570
Sorrento 47
Splav norský 368
Střekov, hrad (příl.) 186
Stuttgart (vnitřek starého zámku) . 420
Subiaco 45
Štěpánský velechrám ve Vídni . . 465
Štraszburský hlavní chrám 421
Švábský sedlák 400
Tatry (příl.) 284
Theby (příl.) 142
Točník a Žebrák 521
Tower 351
Trnovo 69
Tržiště nové v Amsterodámě . . . 391
Typy Cařihradské 641
Tyrol, zámek u Merana 481
Údolí Mont Dora 84
„ Rosenlauiské v Bernském horstvě 112
Uherská pusta (příl.) 560
Ulice v Norimberce (příl.) 424
Úskalí Helgolandská 164
Úžlabina Pankorbská 31
Velehrad 541
Velechrám Svatoštěpánský ve Vídni 465
Veliký zvon (příl.) 128
Via mala 116
Vídeň (most Eliščin) 471
Vídeň (nový operní dům) 468
Vídeň (velechrám Svatoštěpánský) . 465
Wight, ostrov 352
Vodopád Norský (příl.) 255
Vrch Kalvarie v jeskyni Pustojenské 249
Vyšehrad nynější v Praze 508
Zámek Ambras v Tyrolsku 478
Zámek Heidlberský (Otto-Jindřišská stavba) 158
Zámek král. v Berlíně (nejstarší část) 412
Zámek Stuttgartský starý (vnitřek) . 420
Zámek Tyrol u Merana 481
Zvon Veliký (příl.) 128
Žebrák a Točník 521
Železnice na Rigi 121
Žně růžové v Bulharsku 620

ZEMĚ A OBYVATELÉ JEJÍ.

PŘEDMLUVA.

Vysoký stupeň rozvoje, k jakému se za naší doby povznesly vědy přírodní, nemohl zůstaviti pozadu zeměpis, jenž stojí v první řadě mezi nimi. Pokroky, které tato věda učinila v našem století, jsou v pravdě ohromné, každé desetiletí obohacuje ji mnohem větší měrou, nežli se dálo před tím v celém století. Při tom dostalo se zeměpisu v samé jeho podstatě valného rozšíření na obory nové, čímž přibylo mu nemálo zajímavosti; množství pak nových objevů napořád vzrůstající nepřestává lákati zvědavost všech vzdělanějších tříd, tak že zeměpis stal se za naší doby jednou z nejoblíbenějších věd.

Velevýznamná jest dále snaha našeho věku, učiniti výsledky pracného vědeckého pátrání majetkem co možná všeobecným, což jeví se pilným vzděláváním veškerých odvětví vědeckých způsobem populárním, všem srozumitelným. Následkem toho vytvořila se zvláštní prostonárodní literatura, přebohatá na spisy z nejrozličnějších oborů vědeckých, jejíž působení na rozšiřování užitečných vědomostí do nejširších

kruhův jest jedním z nejmocnějších činitelů duševního pokroku našeho věku.

Také literatura česká účastní se chvalně tohoto důležitého kulturního ruchu, i můžeť se vykázati mnohým zdařilým plodem toho druhu, který se ctí obstojí vedle podobných děl kterékoli větší a dospělejší literatury evropské.

Že však takové popularisování vědy neděje se u nás ještě v té rozsáhlosti, jako u národův jiných, četnějších, pokročilejších anebo příznivěji postavených, toho příčinu nesou neblahé, námi nezaviněné okolnosti, které vůbec volnějšímu rozvoji naší národnosti na překážku jsou. Mezi vědeckými odvětvími, v tom ohledu u nás dosavad zanedbanými, nachází se jmenovitě zeměpis, v jehož oboru vykazuje naše literatura hlavně jenom spisy speciální ku potřebě školní. Díla většího, které by celou disciplinu tuto v úplnosti své obsahovalo, dosavad nemáme, a nelze se nadíti, že bychom se ho brzy domohli. Práce, spojená s opanováním, spořádáním a vzděláním tak ohromného materiálu, nahromaděného v průběhu delší doby činností jak jednotlivců tak i četných zeměpisných spolků po celém světě roztroušených, vymáhá tolik sil a tolik času, že bychom zajisté ještě dlouho čekati musili na spis takový, kdybychom tuto citelnou mezeru v literatuře naší vyplniti chtěli dílem původním.

A přece jest potřeba takového spisu dolehavá a v pravém slova smyslu bolestně cítěna; neboť každé další prodlévání má v zápětí nenahraditelnou ujmu našich kulturních zájmů. V takovém případě musí každý jiný ohled ustoupiti praktičnosti, která velí, ohlédnouti se jinde po důkladném

díle takovém a přizpůsobiti je poměrům a okolnostem našim. Nejpříhodnějším k tomu shledali jsme býti spis Hellwaldův „Die Erde und ihre Völker“, výtečný ve svém způsobu, který v krátké době došel po celém Německu všeobecné obliby a neobyčejného rozšíření. Hellwald dobyl si od několika let velmi zvučného jména v oboru, jejž co redaktor chvalně známého časopisu „Das Ausland“ zastupuje, a tento nejnovější jeho literární plod podává nový důkaz o jeho vědecké důkladnosti. Avšak nejenom že toto dílo jeho stojí úplně na výši vědy, ono má i tu vzácnou vlastnosť, že přístupno jest obecenstvu nejširšímu. Živě, poutavě a opravdu prostonárodně vyličuje tu spisovatel vše, co v ohledu země-, národo- a dějepisném vzdělance zajímá, při čemž tak veliké množství poučné látky v jedno shrnul, že v tom ohledě dílu tomu málo které jiné se vyrovná. K lepšímu pak znázornění opatřen jest spis přehojnými vyobrazeními, ježto nám předvádějí nejrozmanitější krajiny, budovy, národní typy, zaměstnání, obyčeje a charakteristické výjevy, provedenými opravdu umělecky, tak že kniha rovná se krásné bohaté obrazárně.

Tento spis vybrali jsme s dobrou rozvahou z četných toho způsobu děl, abychom jej u volném překladě, bedlivě prohlédnutý, v některých nedopatřeních opravený, místy skrácený, jinde dle potřeb našich porozšířený podali obecenstvu českému se všemi bohatými ilustracemi originálu. Že nákladným tímto podnikem přicházíme vstříc mnohostrannému přání, toho důkazem jsou četné hlasy jej vítající a schvalující. Budeť tu podána lidu našemu pravá národní a domácí kniha, kterou s prospěchem bude moci čísti mladík i dospělý muž, nechť povolání a stupeň vzdělanosti jeho jsou jakékoliv,

a čerpati z ní přehojné poučení nejenom k rozšíření vzdělavatelných svých vědomostí, nýbrž i ku mnohé praktické potřebě.

O výtečné síly k přiměřenému vzdělání takového díla, úkolu to zajisté nesnadnému, jest vydatně postaráno, se strany pak vydavatele bude všeliká péče o to vedena, aby vycházení sešitů pokračovalo pravidelně, ano spíše s rychlostí zvětšenou, jakož i v každém jiném ohledě bude oprávněným přáním velectěných p. t. odběratelů všemožně hověno.

Zpráva o spisovateli.

Proslulý spisovatel, jehož dílo, milý čtenáři, před sebou máš, Bedřich Antonín Heller von Hellwald, narodil se dne 29. března l. 1842 v Padově v Benátsku, kde otec jeho, pozdější c. k. rak. polní podmaršálek, tehdá byl setníkem v generálním štábě. Za dětství svého žil Hellwald ponejvíce v rozličných městech Rak. mocnářství, kam jej vedlo povolání otcovo, jmenovitě ve Vídni, v Praze, v Č. Budějovicích, v Celovci, v Lublaui, v Terstě, ve Videmu a v Miláně. Vychování měl on i mladší jeho bratr Ferdinand, později magistrální tajemník svrchovaného řádu Johanitů v Římě, při kočovném životě tomto, vyžadujícím vždy delšího, druhdy několikaletého pobytu na jednom místě, velmi pečlivé. Otec jejich, jsa činným na poli literárním a jako vojenský spisovatel proslulým, vydržoval doma pro oba syny zvláštního vychovatele, dávaje ve vyučování přednosť přísným vědám, jako všem oborům mathematiky, děje- a zeměpisu, avšak i studiu klasických a moderních řečí. Vychovatel, neobyčejně vzdělaný to, již obstárlý muž, bývalý důstojník u francouzského dělostřelectva, provázel po mnohá léta na všech cestách rodinu Hellwaldovu, jejíž otec byl se zatím stal generálmajorem. Když se konečně otec roku 1856 odebral na odpočinek, usadil se tťvale ve Vídni, kdež se dovršilo vychování obou bratří. Po své vůli dal se B. Hellwald, odbyv zkoušku kadetní, mladík jsa 16tiletý, vřaditi do vojska rakouského k 23. pěšímu pluku barona Alemanna, stal se dne 9. března 1859 poručíkem u lombardského pěšího pluku svob. pána Bianchi č. 55 (nyní hraběte Gondrecourta), a když vlaské mužstvo pluku tohoto po nešťastné válce r. 1859 a po postoupení Lombardska propuštěno bylo, přesazen byl k českému nově utvořenému pěšímu pluku hraběte Mensdorff-Pouilly č. 73. (nyní Viléma vévody Virtemberského). Po jednoroční dovolené, již ve Vídni a na rodinném statku v Döblinku prožil a hlubšímu vzdělání svému věnoval, odebral se Hellwald r. 1860 k no-

vému pluku svému do Krakova, kdež dlel přes zimu r. 1860—1861. Na jaře roku 1861 přidělen byl generálnímu štábu ve Vídni, kdež zůstal do léta roku následujícího. Potom na krátko dovolenou obdržev dal se na cesty do Bavor, Durinských státův a do království Saského, odkud se zase vrátiv byl přidělen k třetímu, tehdá v Chebě ležícímu praporu. Tam dal se Hellwald poprvé do menších prací spisovatelských a uveřejnil v letě r. 1863 několik drobných článků v časopisech „Globus" a „Ausland". Touha jeho nesla jej obzvláště ke studiu zeměpisnému a stala se mocnější, když přistoupil k c. k. zeměpisné společnosti ve Vídni. Poněvadž otec jeho onemocněl, odvolán byl Hellwald v létě roku 1863 do Döblinku, kdež mu času popřáno, aby všecek věnoval se oblíbenému studiu svému. Potom vrátil se zase do Chebu; ale smrť otce jeho přiměla jej v lednu r. 1864 odebrati se opět do Vídně, kdež, ač před několika měsíci byl se stal nadporučíkem, odhodlal se vzdáti se vojenského života, by co nejstarší z rodiny byl k ruce matce své.

I zaměnil v létě r. 1864 vojenský úřad za jiný, který se mu v jednom z největších, tehdá právě založeném úvěrním ústavě naskytl. Ale již po uplynutí několika měsíců seznal, jak pochybil krokem tímto, jejž odčiniti nebylo možno. Záhy totiž neobvyklé zaměstnání toto, obzvláště pak povaha a názory lidí, mezi nimiž pojednou se ocítil, zprotivily se mu měrou takovou, že nedocházel odměny za zklamané očekávání, leda ve chvílech prázdných, kdy pokochával se se vší horlivostí v zeměpisném a dějepisném studiu. Vskutku nezůstala leta 1864—1866 pro vědecké působení jeho bezvýznamná, neboť tehdá právě položil Hellwald základy k obsáhlým sbírkám, výpisům a poznámkám, což časem jsouc dále pěstováno umožnilo jemu vydati nejdůležitější jeho spisy, jež jsou „Kulturní historie" a „Země a obyvatelé její". Zejména poutaly pozornosť jeho osvěta a dějiny národův amerických před Kolumbem, ve kterémžto oboru, toho času málo pěstovaném, v kruzích odborných za nedlouho si získal pověsti nevšední. Dopisoval si s mnohými vynikajícími učenci americkými, a plod práce této, neveliký spis „O stěhování národův amerických", přeložen byl za nedlouho do angličiny. I zevnitřního uznání došel, neboť již začátkem roku 1865 dostalo se mu od J. V. císaře Mexického Maximiliána důstojnického kříže řádu guadelupského.

Válka r. 1866 poskytla mu příležitosti, aby opět vstoupil do vojska rakouského, což mu také beze všeho povoleno bylo. Stav se poručíkem hulánského pluku hraběte Grünne č. 1. přidělen byl k hlavnímu stanu armády severní, načež po nešťastných událostech

u Hradce Králové přidán byl s částí armády k hlavnímu stanu Jeho cís. Výsosti arcivévody Albrechta do Vídně, kdež zastával po nějaký čas službu u pozorovacího sboru na Lysé Hoře, a když učiněno bylo příměří, nastoupil službu u pluku svého, který ležel ve Slezsku. Poněvadž však všecky země, jimiž cesta vedla, byly nepřátely obsazeny, bylo mu konati dlouhou okliku přes Budín, Debrecín, Košici, Tarnov a Krakov, než na stanici svou dorazil. Když se byl ve Slezsku několik neděl zdržel, došel pluku jeho rozkaz, táhnouti do Lugoše v Banátě, na kteréžto cestě, šest neděl trvající, Hellwald vědomosti své o Uhrách, které od severozápadu do jihovýchodu koňmo procestoval, nemálo zdokonalil. Sotva že byl na stanici svou v Banátě dorazil, odvolán jest do Vídně, kdež jmenován byl od Streffleura členem redakce vojenského časopisu, kterýžto úřad zastával až do konce roku 1869. Tam dostalo se mu příležitosti, aby studiím svým s novou horlivostí se věnoval a je také na jiné obory rozšířil. Tou dobou složil prvé své dílo větší, dvousvazkový totiž spis: „Maximilián I., císař Mexický, a nástin historie císařství tohoto.“ (Ve Vídni u V. Braumüllera. 1869, 8. 2 sv.) Opustiv Ameriku obrátil zřetel svůj k Asii, což způsobily hlavně vítězné pokroky, jaké vojsko ruské ve střední Asii činilo. Přednáška o některých jejich podrobnostech, již měl Hellwald ve Vídeňském kasině vojenském, přiměla tehdejšího ministra vojenství, svob. pána z Kuhnu, který právě přítomen byl, že přidělil jej presidiální kanceláři, kdež mu svěřeny byly tiskové záležitosti. I zde používal Hellwald každé prázdné chvíle, aby ve studiích svých pokračoval, rozšířil své spojení s cizími učenci a odborníky a dostal se do nejužšího styku s vědeckými kruhy Vídeňskými, následkem čehož stal se členem rozličných společností vědeckých a vzneseny naň rozličné čestné úřady. Než i za hranicemi došel uznání, jmenován jsa členem zeměpisné společnosti v Mexiku, Paříži, Ženevě a Novém Yorku. Na cestách, k nimž každoročně na šest až osm neděl dovolenou obdržel, seznal různé kraje Německa, Nizozemí a Belgie, jakož i Švýcar, došed ve všech těchto krajinách přátelského přijetí. Zvláště získal si za důvěrného přítele Peschla, tehdejšího redaktora „Auslandu“, kterýž ochoten byl každou chvíli Hellwalda pohostinně přijati, a jej také, když se redakce vzdal, jakožto dávnoletého spolupracovníka váženého časopisu tohoto za nástupce svého odporučil. Na radu otcovského příznivce svého, říšského ministra vojenství barona Kuhna, ujal Hellwald vskutku nabízený jemu úřad redaktora „Auslandu“, vystoupil z činné služby u pluku svého do zálohy a přestěhoval se 1. ledna 1872 do Augsburku.

Od té doby nedoznal patrně život Hellwaldův žádné podstatné změny, neboť žil tiše, dalek všeho veřejného hluku, zabrán jsa jenom do svých studií. V Augsburku zdělal si plán svých „Kulturních dějin ve přirozeném rozvoji“ (v Augsburku u Lamparta 1874, 8⁰), kteréžto dílo rázem dalo základ slávě Hellwaldově a přátely i nepřátely jeho podivením jalo. Od 1. ledna 1873 usadil se Hellwald v Cannstattě u Stuttgartu, odkud často odchází navštívit svých učených přátel německých. Cílem cest jeho každoročně z jara konaných je od r. 1874 Řím, kde žije bratr jeho Ferdinand; v létě cestuje po severním Německu nebo po Švýcarsku, po Francii nebo Dánsku a Švédsku. Nasbírav si tolik vědomostí o všech končinách evropských a naučiv se pozorovati a posuzovati nejrozmanitější národy, jest Hellwald nad jiné schopen, sepsati dílo jako „Země a obyvatelé její“, kdež nebera zřetele k žádné zvláštní národnosti spravedlivý úsudek v každé příčině podává. Již v „Kulturní historii“ od něho vydané patrno je důstojné ocenění Slovanstva a kulturního úkolu jeho, věc to u spisovatele německého velevzácná. Aby však duševní život pozoruhodného kmene tohoto lépe pozorovati mohl, dal si Hellwald všemožnou práci, aby seznal řeč a literaturu ruskou, za kterýmžto účelem se dal po dvě léta v Cannstattě vyučovati ruské řeči. Od té doby, co válka východní nastala, bojoval Hellwald slovem i písmem za zájmy ruské a jihoslovanské, stotožňuje je s prospěchem civilisace vůbec. Nedávaje se ničím unésti bojuje rázně bystrým duchem svým proti osmanstvu evropskému, turkomilství. Jinak nepřidává se Hellwald k žádné politické straně, nýbrž snaží se, aby povznesl se nad interesy jednotlivých stran; haní a chválí u všech, co hany nebo chvály zasluhuje, pročež jej také liberálové, ba radikálové, jako konservativci, atheisté jako jesuité a ultramontáni brzy za stoupence brzy za protivníka svého prohlašují. Hellwald může se chlubiti, že náleží k nejslavnějším mužům naší doby; rozhodný úspěch, jakého spisy jeho docházejí, působí, že mu není nesnadno, s filosofickou chladností snášeti křiky protivníkův a těšiti se na lepší úsudek budoucího pokolení.

ÚVOD.

Země, jejímž popisem toto dílo se zabývá, jest kulovitá hvězda v prostoru světovém, otáčející se co planeta v průvodu přátelské družice, noci naše osvětlující luny, v něco více nežli 365 dnech kolem světlo- a teplodárného tělesa, slunce, jakých nesmírný prostor světový asi nesčíslná množství obsahuje. Planetami čili oběžnicemi nazýváme ona tělesa nebeská, která, sama v sobě temná jsouce, skvějí se světlem pouze od slunce vypůjčeným. Oběžní doba 365 dní slove nám rokem, jejž dělíme na dvanáct měsíců, tyto na týdny a týdny na dny, čímž nabýváme měřítka pro počítání času. Dnem rozumíme čas, jehož potřebuje země k úplnému se otočení kolem vlastní osy směrem od západu k východu. Země tedy točí se sama okolo sebe, vykonávajíc zároveň oběh kolem slunce, z kteréhožto dvojího pohybu vzniká řada úkazů pravidelně se opakujících, o nichž tuto stručně promluvíme.

Na každé kouli, která se otáčí, nacházejí se dvě naproti sobě stojící místa, jež zůstávají klidná; ta u země nazýváme **točnami** čili **poly**, a obě spojuje osa zemská, totiž ona ideální čára, kolem níž země se otáčí. Jedna z těchto točen se nazývá arktickou čili severní, druhá antarktickou čili jižní. Onen kruh, který uprostřed točen, od obou stejně vzdálen, zemi objímá a na stejné dvě půlky dělí, jmenuje se **rovník** (aequator), obě pak polovice země severní a jižní polokoule. Abychom určitě naznačovati mohli polohu rozličných míst na zemi, myslíme si další kruhy síťovitě přes ni položené, a to tím způsobem, že jedny z nich procházejí oběma točnama, druhé pak rovnoběžné jsou s rovníkem. Onyno, protínajíce se všecky na točnách, jsou tím samým stejně dlouhé a slovou **poledníky** (meridiany); odlehlosti mezi nimi jsou **stupně délky**, jimiž určují se vzdálenosti ve směru od západu k východu a naopak. **Kruhy**, které si myslíme

rovnoběžné s rovníkem, stávají se, což samo sebou se rozumí, vždy menšími, čím dále postupují k točnám, a odlehlosti jejich od sebe nazýváme stupni šířky, jimiž naznačuje se severní neb jižní poloha místa. Známe-li tedy délku a šířku nějakého předmětu na zemi, tedy, poněvadž ideální poledníky a rovnoběžné kruhy se protínají, jest poloha jeho co nejurčitěji ustanovena.

Avšak země není pravá koule, čímž rozumíme těleso naprosto a stejnoměrně kulaté, nýbrž podoba naší planety jest jenom kulovitá, totiž ona má největší podobnosť ke kouli (sféře), i nazýváme ji sferoidem, jehož vlastní podoba však není ještě důkladně vyšetřena. Víme však, že na obou točnách tento sferoid jest zploštěn, a naproti tomu na rovníku vyvýšen, kterouž okolností pravidelnosť ideálních kruhův, jak snadno pochopiti, trpěti musí. Nejsou to tedy také žádné pravé kruhy, nýbrž jenom velmi kruhovité schodnice čili elipsy. U kruhů rovnoběžných na tom mnoho nezáleží, ale poledníky jsou na blízku točen stlačeny, t. j. vzdálenosť od sebe dvou rovnoběžných kruhů stává se tím větší, čím více se přibližují k točnám. Nejmenší stupně šířky a největší stupně délky nacházíme tedy na rovníku a nejblíže něho, největší stupně šířky a nejmenší stupně délky na točnách a nejblíže u nich.

Tento zemský sferoid obíhá tedy, jak již praveno, kolem slunce, které může osvětlovati jenom půlku jeho k ní obrácenou. Kdyby země neotáčela se okolo své osy, musila by ta polovička její, která by byla obrácena ke slunci, míti ustavičný den, jak se to nachází při našem sputníku, měsíci, který nám ukazuje vždy touž polovici svého povrchu. Ale poněvadž se země točí okolo své osy, musí každému místu na zemi nastati střídavě den a noc. Jako všecky ostatní hvězdy, objevuje se také slunce v každém místě zemského povrchu na obzoru, opíše zdánlivý denní oblouk a zase zmizí pod obzorem. Když nějaká hvězda dosáhne nejvyššího místa svého denního oblouku nad obzorem, říkáme, že vrcholí (kulminuje), a vrcholící bod slunce nazýváme časem poledním. Slunce stojí pak zrovna v tom kruhu poledníkovém, jejž si myslíme jakožto procházející dotyčným místem, a poněvadž každý bod nějakého rovnoběžného kruhu zemského má jiný poledník, následuje z toho, že také všecka v rozličných poledních položená místa mají v rozličných dobách poledne, dle toho, jak slunce ve svém zdánlivém běhu ponenáhlu od jednoho poledníku k druhému postupuje. V každém okamžiku tedy mají na zemi všecky denní časy své místo, t. j. směrem k západu a východu musí denní čas pro rozličná místa také rozličný býti, a sice čím západnější jest

poloha některého místa, tím později má poledne. V Paříži jest tedy později poledne nežli v Praze, v Praze pak zase později nežli v Cařihradě, a na Novém Zealandě jest skoro půlnoc, když mají Pařížané poledne. Může tedy mezi dvěma místy býti rozdíl nejenom v hodině, nýbrž i ve dni a datum, čímž vysvětluje se pamětihodná ta okolnosť, že ti, již od východu na západ konají cestu kolem země, ztrácejí den, t. j. že po svém návratu zůstávají o jeden den v kalendáři pozadu, a naopak, že cestující od západu na východ jsou o jeden den napřed.

Země neobíhá kolem slunce v ploše rovníkové, nýbrž dráha její křižuje se s rovníkem pod úhlem 23° 27′ 30″. Dráhu země kolem slunce nazýváme ekliptikou, a úhel tento vyjadřuje sklonitosť čili nachýlenosť ekliptiky. Tato pak opět není pravý kruh, nýbrž elipsa, která však od kruhu jen málo se uchyluje, a v jejímž jednom ohnisku se nalezá slunce. Z toho zase následuje, že země není vždycky od slunce stejně daleko vzdálena. Poněvadž však rovník a ekliptika, tvoříce spolu úhel, musejí se někde protínati, tož alespoň dva body jsou jim společné, a tyto dva body leží na obou koncích malé osy elipsy. Když tedy země nachází se v těchto bodech dráhy své, pak stojí slunce v rovníku, a noc a den jsou na celé zemi stejně dlouhé; to stává se jednou z jara a jednou na podzim, pročež mluví se o rovnodennosti jarní a podzimní. Jakmile země opustí bod jarní rovnodennosti, obracuje se točna severní pomalu k slunci, až dospěje ku konci veliké osy své dráhy. Pak jest severní točna úplně k slunci obrácena, točna jižní úplně od ní odvrácena. Po celé jedno otočení se země kolem osy slunce pro onuno ani nezapadá, pro tuto ani nevychází. Na všech ostatních místech země jsou dle jejich polohy k severu neb k jihu noci delší nežli dni a naopak. Nejkratší noc a nejdelší den nastane severní polokouli v době letního slunovratu, t. j. bodu obratového, když slunce zdá se nastupovati svůj zpáteční běh. Za zimního slunovratu děje se pravý opak toho, jižní točna má ustavičný den, severní točna ustavičnou noc. Za příčinou sklonku ekliptiky zůstávají v čas slunovratu všecky body povrchu zemského, které jsou od točen méně než o 23° 27′ 30″ vzdáleny, po celou dobu jednoho otočení se země kolem osy své buď uvnitř anebo vně osvětlení slunečního. Oba tyto kruhy, vzdálené od točen o tolik, co sklonek ekliptiky obnáší, slovou kruhy polární, kdežto kruhy, naznačující největší vzdálenosť slunce v dobách slunovratův, od rovníka též 23° 27′ 30″ vzdálené, slovou obratníky. Severní z nich jest obratník raka, jižní obratník kozorožce. Ty části povrchu zemského, jež

kruhy tyto ohraničují, tvoří pět pásem zemských, rozeznáváme totiž pásmo tropické, ležící mezi oběma obratníky, dvojí mírné pásmo mezi obratníky a polárními kruhy, konečně dvojí pásmo polární uvnitř polárních kruhův.

Z uvedeného tuto měnícího se postavení země k slunci následuje, že rozličné body země mají v rozličných dobách ročních také rozličné dlouhé dny a noci. Pod rovníkem jsou den a noc napořád stejně dlouhé; točny a nejbližší okolí jejich mají střídavě šest měsíců den a šest měsíců noc, a to vždy tak, že na severní točně jest den, když na jižní jest noc, a naopak. Uvnitř kruhů polárních kolísá délka dne a noci dle šířky (nejdelší den trvá tam 5, 4, 3, 2, 1 měsíc, a rovněž tak nejdelší noc); v pásmě mírném střídají se stále den a noc, a rozdílu délky jejich stále ubývá, čím více roste vzdálenost od točen; konečně v pásmě tropickém rozdíly tyto pomalu se vyrovnávají.

Podobně má se věc s počasími ročními, o čemž jednáno bude při každém dotyčném obvodu.

EVROPA

Gibraltar.

VŠEOBECNÉ ÚVAHY.

Jasně a zřetelně shlíží oko pozorovatele, stanoucího na rejdě severoafrické Ceuty (čti Seuty), obrysy protějšího břehu evropského; nebo jako souvisí Afrika na východě s trupem Starého světa pouze úzkou šíjí, též tak oddělena jest od Evropy na sever jen úzkým průlivem Gibraltarským (čti Chibraltarským neb Džibreltrským), známým z minulosti starověké pode jménem sloupů Melkartových. Trosky Starého světa rozložené severně od Afriky tvoří zeměděl Evropu, „náš" zeměděl, na němž národové nejvýše pokročilí obývají, z něhož se veškero mysli lidské ošlechtění paprskovitě rozprostírá po celé zemi, námi v užším slova smyslu světem nazývané. Podobou svou shoduje se Afrika s Evropou, neboť oba zeměděly jsou vlastně veliké, na západ se prostírající poloostrovy, částky Asie, tvořící trup neboli jádro Starého světa čili východní pevniny; avšak proti Africe jeví se rozdíl tím, že Evropa s Asií souvisí rozlehlým územím, kteréž nedopouští určitého rozhraní obou zemědělův. Obyčejně klade se zeměpisné rozhraní mezi Evropou a Asií na hřeben směrem severovýchodním běžícího pohoří Uralského, avšak útvar pohoří toho tou měrou běžnému ponětí zeměpisnému odporuje, pokud na obou svazích nejeví ani rozvodí dosti patrného ani velikého rozdílu v lidstvu a zjevech přírodních. Vždyť ani v politickém ohledě není tu větších růzností, neboť ruské gubernie Permská i Orenburská zasahují ze západu evropského přes hřeben uralský také na východ asijský.

Mírné svahy po obou stranách pohoří Uráleského a hojná předhoří s rovným povrchem činí přechod přes pohoří velmi snadným, jakož také i rozvodí Volhy a Obi sotva znalým jest; pročež zdá se býti domnění o „hradbě Uráleské" lichým. „Z úterka na středu jsme přejížděli Urál, jejž viděti jsem byl žádostiv. Nespím, noc nebyla tmavá, hledím, mrznu, a již slunce osvítilo den, když mi praveno, že již na nejvyšším místě Uráleských hor se nalézáme — ale nevidím, čeho jsem očekával. Zmýlil jsem se velmi ve svém domnění o horách Uráleských. Zdá se mi, že hledím se silnice proti Sichrovu (u Turnova) na Podol Svijanskou; tak jsem se znenáhla na rozlehlý hřeben Urálu dostal, jako nevěda že se k vrchu jede. Na severní straně se prý výšina Uráleských hor tratí, na jižní pozdvihuje. Jinak se nedá upříti znamenité vyvýšení hřbetu uráleského, neboť roste ono již na deset mil." *)

Nechť pak si již sebe dáleji k východu hranice evropské klademe, zůstává Evropa přece zemědílem nejmenším, přednosti v té příčině jen Australii ustupujíc. Avšak žádný zemědíl nevyrovná se Evropě rozmanitostí útvaru půdy a sličností krajových obrysů. Rozmanitosť útvaru spojená s výtečnou polohou zeměpisnou našeho zemědílu, ležícího téměř vesměs v pásmě mírném, podporuje šťastnou různosť plodin přírodních, rozvoj břehů pak dopouští, aby tvořila se hojná střediska vzájemných stykův, bohatým rozčleněním souše mezi sebou s dostatek sblížená. Nikdež zajisté nejsou polouostrovy tak ostře, určitě vyznačeny jako v Evropě, kteráž pouze na východě v rozsáhlejší souš se rozšiřuje. Rozlehlý východ Evropy zaujat jest slovanskou říší Ruskou, ostatním národům vykázán úzký neprostorný obyt v západních končetinách zemědílu. Ještě poněkud soustřeďuje se tak zvaná střední Evropa, kdež po výtce svá sídla rozbili národové kmene germánského čili německého; jih a západ její jsou podivným způsobem rozčleněny a hodily se od pradávna výborně, aby vzdělanosť se v nich rozvinula a příštím dobám zachovala. Také mají polouostrovy jihoevropské, Pyrenejský čili Iberský, Italský a Ilyrský (Balkánský nebo turecko-řecký) mnohem větší důležitosť než severoevropské, Jutský čili Dánský a Skandinavie, jichž méně hostinné břehy teprva v dobách pozdějších životu ušlechtilejšímu se otevřely. Ba i jižního polouostrova Krimu v Černém moři jako někdejšího střediska samostatné državy dotýká se historie, naproti čemuž o velikých severoruských polouostrovech, o Kole a Kaninu, sotva v knihách zeměpisných bližších zpráv se dočteme. Příčinu toho také hledati jest v tom, že polouostrovy tyto postrádají namnoze rázu samostatného, jsouce více stejnorodými přívěsky okolní souše, kdežto tři veliké jižní polouostrovy evropské v tomto ohledu činí pamětihodný opak ku protější jednotvárnosti břehův afrických. Mezi jihoevropskými polouostrovy a protější

*) Michal Kotler v Časop. Č. M. 1842, str. 261.

spoustou pevniny africké dme se, jsouc průlivem Gibraltarským od moře Atlantského odděleno, modravé Středozemské moře neb Středomoří, skutečné vnitřní moře, jež v pravém slova smyslu nazývati sluší mořem kulturním a mostem mezinárodním, jih se severem, východ se západem sbližujícím. Žádnému moři jinému nebyly slavnější úkoly v dějinách lidstva údělem, žádnému nepřikázána větší důležitosť, jako tomuto středomoří. V jeho vlnách koupá se celá řada skvostných ostrovů rozličné velikosti, dílem po různu, dílem, a to častěji, po skupinách. Kráčíme-li směrem od západu k východu, tuť nejdůležitější z nich jsou skupina Balearů, oba veliké, pouze průlivem sv. Bonifacia od sebe oddělené ostrovy Sardinie s Korsikou, toskanské a neapolské ostrovy při západním pomoří italském, jižněji sopečné Lipary a obilnice Italie v starožitnosti, ladná Sicilie; dále k jihu posléze skupina maltanská. Adria neboli moře Jaderské, Siné, hluboko na severu do souše zabíhající to záliv, rovněž vrouben je četnými ostrovy po svém východním pomoří, ostrovy Jonskými a dalmatskými, jež považovati lze za zbytky souvislých krajin. Týž úkaz jeví se v moři Aegejském mezi Evropou a Asií; veliké mnohoostroví řecké, též Archipelagem zvané, náleží západní polovicí svou, ostrovy Kykladskými a Kandií čili Kretou, k Evropě, východnější pak Sporady jeví již vlastnosti podobné protější pevnině asijské. Na nejzazším východu vystupuje z vln středomořských Cypr se svými háji, podávaje ruky břehům syrským. Moře Aegejské spojeno jest průlivem Dardanelským s mořem Bílým čili Mramorovým, odkudž průlivem Cařihradským čili Bosporem vniknouti lze do bezostrovné pustiny moře Černého. Zde stýkají se nejblíže Evropa s Asií; na maloasijském břehu položené Skutari (starožitný Chalkédon, tur. Üsküdar) lze pokládati za předměstí města Konstantinova. Avšak hluboká nádrž Černého moře není ještě koncem postupného členění středomořského, neboť východní cíp Krimu a polouostrov Tamanský odděleny jsou od sebe průlivem Krckým čili Jenikalským, jímž vede cesta do mělkého moře Azovského.

Jakž proti tomu ostrovy chuda evropská část oceánu Atlantského! Severní a západní pobřeží pyrenejského čtyrhranu prosto jest všeliké ozdoby ostrovů, tvoříc ústupem svým spolu se západním břehem Francie, skoro v pravém úhlu k němu postaveným, bouřlivý záliv Biskajský. I zde vyskytají se jenom sporé a nedůležité ostrůvky, až konečně záhyb zemědílu našeho k východu nás průlivem Rukávovým čili la Manche dovede k důležité skupině ostrovův brit-

ských. Ostrovy tyto jsou jen částkou evropské souše, s níž v dobách geologicky nedávných úzce souvisely; čnějíce z moře poměrně mělkého ztrácejí se na východ v podmořské rovině, od Skandinavie jen místy hlubší brázdou oddělené. Jako trosky vystupují nad touto rovinou oba ostrovy britské s ostrovy vedlejšími, Normandskými a Wightem (č. Uajt) na jihu, s ostrovy v moři Irském (mezi Anglií a Irskem), skotskými skupinami Hebrid a Orkneyí (čti Arkny); i ostrovy Shetlandské (č. Šetlendské) a na východě Dánský čili Jutský polouostrov jsou zbylými částkami též vysočiny, jížto dříve Dánsko s Velkou Britanií bylo spojeno. Kdyby se podařilo nynější Německé moře, jakž sluje vlnící se hladina mořská mezi Velkou Britanií a Skandinavií, vypařiti, objevilo' by se zajisté dno stepi podobné s mírným zvlněním pahorkovitým, podobným nevelikým přesypům.*) Teprva když pominuly doby ledové, udála se průtrž moře Německého i kanálu la Manche, souvislosť Anglie se souší evropskou zničena byla na vždy, tudíž i onano zúplna Evropě ztracena. Ještě v dobách historických namáhavě opravovalo moře Německé nížící se břehy evropské, neboť teprv 12. ledna 1277 udála se průtrž Dollartu ve Frísech, a XIII. věk byl svědkem, jak vznikalo moře Zuyderské (č. Zajdrské), jež nyní vysušiti a v dvanáctou krajinu země své přeměniti jest snahou přičinlivých Nizozemčanů. Moře Německé, zvané v dánské mluvě Západním mořem, poskytuje malý obraz oceanu Atlantského v jižních částech zeměd́ílu, jsouc též na východě spojeno s pravým vnitřním mořem, ovšem méně důležitým. Jsouť ovšem Skager-Rack a Kategat, kteréž oddělují severní část polouostrova Jutského od jižní Skandinavie, nakupením dánských ostrovů sevřeny, avšak uprostřed těchto vedou brány Sundu a obou Beltů do šíré doliny moře Baltského, mělkého to a solí slabě nasyceného moře, jež proto v zimě snadno korou ledovou se potahuje. I ostrovů krásných poměrně jest s dostatek: Rujana čili Rána (Rügen) na německém pomoří, dánský ostrov Bornholm, švédské ostrovy Oeland a Gotland, ruské Oesel a Dagoe, potom ruské souostroví Ålandské (č. Olandské). Moře Baltské odesílá na východ dva prostranné zálivy, záliv Čuchonský čili Finský, v jehož pozadí Petrohrad, město na Něvě, ve své nádheře se stkví, a hubu Rižskou, na sever pak ostrovův Ålandských přijímá jméno zálivu Botenského. V severní části Evropy, při Atlantském i Baltském moři, vyskytá se zvláštní útvar chobotů, „fjordů“; na

*) Peschel: Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde, str. 41.

východní straně Skandinavie, t. na pomořích švédských, vlnami Baltu svlažovaných, jsou ovšem fjordy po většině zaneseny,*) avšak výmoly protější žulové pláně čuchonské jsou jasné a určité, a pokud obecné vlastnosti fjordův s sebou nesou, lze je takto nazývati, ač tvůrce srovnavacího zeměpytu Peschel jich v této skupině neuvádí. Nejvýznačněji však vystupují útvary fjordové na atlantském západním pomoří norském, jsouce provázeny řadou nesčíslných ostrovů Lofodských. Zeměpytně nemají sice žádného spojení, avšak obecně bývají k Evropě počítány osamělé, uprostřed oceanu vystupující ostrovy Farörské a sopečný Island, ohnisko starogermánských pověstí, jazyka i mravův. Severní obruby téhož ostrova dotýká se severní kruh polární, který vedle toho i půlnoční kraje skandinavské a ruské protíná. Na Severním mysu, nejsevernějším to cípě evropském, a na severních pobřežích téhož zemědílu dme se Severní moře ledové, kteréž mohutný záliv, Bílým mořem zvaný, k jihu odesílá a mnohé ostrovy, mezi nimi též některé velmi prostranné, omývá. Ježto nejznamenitější z nich, zvláště souostroví Špicberské, jako pozůstatky jakéhosi severního zemědílu, jakési Arktis, soudnému oku se jeví, a s Evropou, k níž obyčejně je přičítáme, nic společného nemají, nevěnujeme jim péče při tomto zemědíle, nýbrž ve zvláštní části polárním krajinám věnované.

Seznavše vodorovnou polohu zemědílu našeho, obraťmež zření své k neméně rozmanitému jeho útvaru nadmořskému. I v této příčině jeví se stálý rozdíl mezi vrchem a nížinou, pohořím a rovinou, se všemi možnými proměnami obou útvarův, avšak s tím rozdílem, že mnohem větší část Evropy, obsahující téměř dvě třetiny celého oploší, jest nížinou, zbývající pak třetina vysočinou. Evropská nížina prostírá se nejvíce na východě zemědílu, kdež také souše nejobjemnějších rozměrů dosahuje. Jsouc na západě a severu mořem omezena šíří se i daleko do Asie, a stepi západní Sibiře a střední Asie, nedokonale pásmem urálským oddělené, lze právem za její pokračování považovati. Severní Německo a veškerý kraj na východě pásma karpatského, ba až k dolnímu Dunaji, náleží nížině; ba i od západu Karpat až k východním odnožím Alp šíří se požehnaná nížina uherská. V západní Evropě a na všech polouostrovech, vyjímajíc Jutsko, i na nejznamenitějších ostrovech převládá půda hornatá, uprostřed pak pevniny šíří se mohutná hradba alpská, k níž se přidružuje Apenín celou Italií prostupující. Avšak jistého rozdílu šetřiti dlužno.

*) Peschel t. č. str. 11.

Ač mohutnými a obrovskými zdají se nám rysy alpské se svými rozlehlými ledovci, zírá-li k nim užaslé oko od úpatí švýcarských obrů skalních, nesmí přece zeměpisec nikdy zapomenouti, že mu představují pouze zmenšený obraz pohoří v jiných zemědílech se pnoucích. Neboť Evropa, tak jak jest prostorem omezena, poskytuje nám i jiné vznešenosti zemské toliko zmenšenou měrou; nejen že nemáme nejvyšších cimbuří nadmořských vypnulin, nýbrž chybí nám i obrovské tepny veletoků, gigantské tvary zvířeny a květeny, krajní rozdílové podnebí i teploty; naopak není lze v Evropě pozorovati nižádné zakrnělosti, jakáž ku př. v starosvětské povaze pevniny australské, na souši i vodě, v živoucím i neživoucím, se objevuje. Evropa vůbec, v celku i v podrobnostech, prokazuje náležitou souměrnosť a shrnutí všech přirozených zjevů k výsledku nejzdárnějšímu, v čemž spočívá klíč k tajemství onomu, proč jediné našemu zemědílu souzeno bylo, aby se stal dějištěm nejvyšší duševní činnosti lidské. Nepřekvapuje nás tedy nikterak, že výše Montblanku, kteréhož jako krále ledových knížat alpského světa ctíme, ve Vyšní Asii planina tibetská aneb „střecha světa", planina pamirská, téměř dosahují, že i na punách jihoamerických lidé v městech téměř téže výšky žijí, v níž u nás krušná, zelená hmota ledovců, všeho ústrojného života prostá, k nebeským pne se výšinám. Avšak i za těchto poměrův jsou Alpy tvrdým hradem horským, k němuž na západ, sever a východ věnec středohor, totiž francouzské, německé středohoří, českomoravská vysočina a Karpaty se přidružují. Samostatně (o samotě) zdvihají se horské hřbety polouostrova Pyrenejského, vlastní Pyreneje, Balkán neb Haemus na trojúhelníku ilyrském, a konečně Kavkaz, jejž za jihovýchodní hranici Evropy považovati sluší. Rovněž o samotě vystupují horstva anglickoskotská, skandinavská a Urál.

Evropská pohoří jsou zdroje hojných veletokův, kteréž zemědílu našemu poskytují velepříznivého, valného svlažení; ovšem délkou toku svého a valem vody nemohou se řeky evropské k svým sestrám v Americe, v Africe a v Asii ani z dalcka přirovnávati, i jest na místě připomenouti, že mnohá americká řeka pobřežní předčí Rýn nebo Labe stříbropěné. Naproti tomu dopřáno jest řekám evropským, svlažovati tokem svým hojně rozvinutým území poměrně rozsáhlejší. Všechny evropské řeky a veletoky vykazují značné záhyby i obraty; toku přímého, jakýž ku př. u Hudsona (č. Hödsna) amerického se jeví, není lze tak díc ani nalézti. Jest přirozeno, že od západu k východu větší veletoky pozorujeme, v skutku pak největší veletok evropský, Volha, jest spolu nejvýchodnější a tudíž nejblíže Asii položený. Čím

dále oko k východu spěje, tím určitěji jeví se podoba Evropy s Asií, tím patrněji se jeví, že jest Evropa sice v myšlénkách oddělenou částkou souše asijské, ale že v pravdě nerozlučně s Asií souvisí. A nejen snad příroda nás obklopující postupem k východu přibírá povahu asijskou, i lidstvo samo. Pokládáme-li za příznak Evropana ušlechtilosť, vzdělanosť a souměrné ústrojí státní, tuť sídlí právě na západě národové nejevropštější mezi Evropany. Jazyk, literatura, činnosť duševní i dějiny vykazují střídavě Angličanům, Španělům a Francouzům přednosť před národy ostatními a zjednávají jim v rodině národův evropských místo nad jiné čestné; k nim druží se Vlachové, Slované západní a Němci se svými soukmenovci, jimiž končí řada starších národů vzdělaných. Odtud zříti lze, jak rychle pokračuje vzdělanosť do sídel národů východních, k slovanským Rusům i Srbům, Helénům, Rumunům i Bulharům, k čuchonským poddaným Ruska, posléze k uráločudským Maďarům. Všichni téměř tito národové přijaté a zúrodněné zárodky vzdělanosti obecné rozšiřují opět dále na východ. Na nejzazším pomezí evropském, kde Asie s Evropou nepozorovaně splývá, žijí dosud lidé jiných kmenů na nepatrném stupni vzdělání obecného.

Všichni vzdělaní národové evropští, nehledíc některých zbytkův národních, lnou na vzájem k sobě svým původem, mluvou i mravem a náležejí do té čeledi národův, jíž zveme arijskou čili indoevropskou. *) V Asii Peršané a Hindové, obyčejně nazývaní východními Arii, jsou členy téže čeledi, jejíž pravlasť dosavade určitě nepodařilo se odhaliti. Do západní Evropy přistěhovali se Ariové dosti pozdě, v pamětihodném pak nárůdku pyrenejských Basků lze asi hledati zbytek evropských domorodých praobyvatelův. Odkud počalo se stěhování Ariů, dosud rozhodnuto není; mínění téměř obecné udává za původiště Vyšní Asii, t. lučnaté a úrodné pláně na Paropamisu; novější, o výmluvné důkazy opírající se domnění snaží se nížině slovanské česť prvotnosti získati. Budiž tak neb onak, po prvém přívalu národův arijských, kterýž se po západní Evropě rozproudil, po Keltech někdy šíř i dál rozvětvených, jen chudé zbytky se odchovaly. Větší díl nynějších národův evropských náleží třem velikým, původem svým mladším podčeledem západních Ariů, Románům, Germánům a nejčetněji Slovanům. Thráckoilyrská větev Ariův udržela se dosud

*) Zde p. spisovatel nemohl se zbýti, snad ze zvyku, hrdopyšné vypínavosti některých německých učencův, kteří čeleď arijskou též indogermánskou nazývají, ač bychom týmže právem mohli mluviti o čeledi indoslovanské neb indorománské. Ke cti střízlivým a spravedlivým Němcům uvésti sluší, že se této urážce národův negermánských vyhýbají, a my znajíce smýšlení Hellwaldovo poklések tento zde opravujeme. Poznamenání překladatele.

v Helénech čili Řecích a v albánských Škipetárech. Téměř všichni nynější národové evropští jsou směsí národní, t. přijali k sobě různé stránky národní povahy praobyvatelův, jež tu a tam zastali, a více méně je sobě osvojili. Kde se osvojení toto stalo nejsouměrněji, jako u Románů, tam dospěli Ariové nejdříve dokonalé vzdělanosti; s během událostí světodějinných shoduje se i zeměpisné seřadění Románů, Germánův a Slovanův. Ještě podnes snaží se někteří slovanští národové, aby dokonali splynutí různých příměskův jinonárodních s vlastní svou národností, snaha to, kterou kmen románský již dávno překonal a kteráž i u Germánův, ač méně dokonale, svého vyplnění došla. Všichni nearijští národové evropští — kterých ovšem na štěstí jest pořídku — setrvávají na nejnižších stupních vzdělanosti, a sice z pravidla tím níže, čím čistší krev jejich zůstává, t. čím méně splývali dosud se svými arijskými soukmenovci. Mimo Basky výše dotčené lze pouze živlu čuchonskouherského se dotknouti. Z těchto žijí dosud skoro způsobem surovým Laponci, národ téměř polární v severní Skandinavii a Rusku; též tak zástupy ugorských Samojedů, kteří se po tundrách arktického Ruska potulují. Naproti tomu do nedávna dosti hojné ostrovy čuchonské uprostřed arijských Rusů splynuly nejvíce se svými sousedy a jich působením po jistou míru se ošlechtily. Jich nejbližší evropští pobratimové jsou asijští Maďaři neb Uhři (ug'r starosl. = obr) a Turci. Turci podnes setrvávají ve své přirozené surovosti, kdežto Maďaři, byvše přimísením se hojným arijské krve poněkud ošlechtěni, podnes zvláště mluvou svou a vedle toho i některými rysy národní své povahy kmenové příbuzenství s Čuchonci a Turkotatary projevují. Čeleď semitská zastoupena jest Židy, četně se vyskytujícími mezi všemi národy arijskými, poněkud na východě i Armény.

Nejen původem nýbrž i vzájemností věroučení náboženského jsou Evropané mezi sebou spřízněni. Nade vše hojně rozsilo křesťanství blahodějství své a zasáhlo i mezi ony jinonárodné živly, které s Arii v užší styky vešly. Jsouc původně náboženstvím semitským jest nyní křesťanství hlavně a předkem náboženstvím Ariův, a každá z tří hlavních skupin této čeledi vytvořila si zvláštní útvar křesťanství: Románé katolictví, Germáné protestantism, Slované pravoslaví, jemuž i Řekové oddáni jsou. Ježto však nijak hranice národův nemohou býti i spolu hranicemi různých mínění, dějí se ovšem rozmanité odchýlky; vedle protestantských Románů vyskytují se katoličtí Germáné i Slované. Různých a hojných sekt, kteréž uprostřed Slovanův a Germánův vybujely, lze zde ovšem pominouti, ježto jimi obecný

ráz evropské vzdělanosti nižádné pronikavější změny neutrpěl. Vedle křesťanství vyskytují se ještě v Turecku přívrženci islamu, kdežto malá část přistěhovalých Kalmyků v jihovýchodním Rusku oddána jest budhismu. Židé po většině zachovali starodávnou bohoctu Jehovovu.

Srovnáme-li závěrkem zeměpisné rozčlenění Evropy s rozsídlením jejích národů, zajisté seznáme, že se tu vyskytují určité zeměpisné celky, jež zvláště posuzovati sluší dříve, než zření své obrátíme k národopisnému rozsídlení kmenův a států jimi utvořených. Předvedeme tedy, vždy směrem od západu k východu pokračujíce, oku čtenářovu útvar Evropy nejprve po těch celcích, a teprve později přistoupíme k bližšímu posuzování evropských národův a státův. Těsné meze dílu našemu vytknuté nutí nás, užívati právě při našem zeměpisu, jakož nejznámějším, aforistické stručnosti, která však, třeba se jednotlivostem vyhýbala, nebude proto nižádnou ujmou jasnému obrazu celku.

Ruský sedlák.

Průsmyk Pertusský.

POVRCH EVROPY.

Polouostrov Iberský.

Nejzazší západ evropský vyplňuje polouostrov Iberský podobou téměř pravidelného čtverce, v jehož nitru pne se mocná, nedostupná horská tvrz oddělená vysokou hradbou pyrenejského pásma od ostatní Evropy. Mys Roca při ústí Teja (č. port. Tedžu) ční z něho jakož nejzápadnější část našeho zemědílu daleko do oceanu Atlantského. Státové dva, velikosti velice nestejné, Španěly a Portugaly, zaujímají prostor tohoto polouostrova, kterýž, jsa velikostí svou v Evropě druhý, pouze Skandinavii nechává v popředí. Cípek nejjižnější, Punta Marroqui (č. Maroky) blíže Tarify, dotýká se přesně mathematicky 36° s. š., odtud pak k severu měří délka polouostrova Iberského 820 km.; též tak rozléhá se šířka, počínajíc na západ mysem Roca k východnímu mysu de la Náo.

Chceme-li nabyti jasného ponětí o obecném útvaru půdy polouostrova Iberského, nutno, abychom si v mysli představili obrovskou spoustu země, kteráž ostře na všech stranách z moře vystupuje; nebo není nic jiného, nežli rozsáhlá planina, nad níž ještě mnohá pohoří se vypínají. Naproti tomu neobsahuje veškerá nížina ani osmnáctého dílu veškerého povrchu, obmezujíc se na úzká přímoří, dolní koryta řek a údolí Ebra a Guadalquiviru (č. Uadalkivir). Kdyby moře vzedmulo se asi 130—150 m. nad svou nynější hladinou, jistě by tato

údolí zatopilo a tak choboty utvořilo daleko do souše se zalévající, načež by polouostrov Iberský podobal se ostrovu, na všech stranách vodami oblitému, na jehož severním kraji by Pyreneje srázně z moře okolního vynikaly. Neboť pohoří toto, nesoucí rozhraní mezi Španěly a Francií, odděleno jest od severních krabatin francouzských širou nížinou, a proto dobře přičítá se ke Španělsku, s jehož horstvy beztoho souvisí. Mnohem rozlehlejší vysočina polouostrova nese na svém povrchu čtyři pásma horská, která vůbec k severu mírně spadajíce k jihu náhlé srázy tvoří; skládá pak se vysočina ta z dvou planin rozsáhlých, z planiny staro- a novokastilské, kteréž obě planiny mezi sebou i od nížiny andaluské odděleny jsou příčnými pohořími. Tato pásma nikde netvoří celek uzavřený, nýbrž táhnou se o jednotlivých skupinách a hřbetech, pouze jistým směrem obecným se označujíce. Vlastnosť tato nejeví se pouze u horstva kastilského neb andaluského, nýbrž i u severního pohoří kantaberského, jež za západní pokračování Pyrenejí míti lze, pak u vysokého pohoří přímořského, jež andaluskou nížinu od moře odděluje. Na východ přechází znenáhla planina španělská v hornatinu, též z mnohých skupin složenou, spojenou s horami, které činí jižní kraj polouostrova. V této východní hornaté krajině nalézá se vrchoviště Ibera čili Ebra, předěl téměř obecnou tvoříc, ježto téměř všechny zde pramenící se řeky odtud buď k západu buď k východu plynou. Poněvadž pak předěl tato nedaleka jest břehů mořem Středozemským omýlaných, netřeba dokládati, že nelze na této straně mocných řek neb široce rozlehlých, úplně vyvinutých planin hledati. Pouze na severu mezi Pyreneji a již dotčeným vrchoviskem prostírá se veliká nížina aragonská, ovlažená mocným Ebrem, kterýž výjimku činí z pravidla svrchu určeného, vody své sbíraje s pohoří kantaberského. Jižně od Aragonie lze ještě dotknouti se dvou menších planin, cuenské a murcijské (č. mursijské), z nichž ona Guadalaviarem a Jucarem (č. Uad. a Chukarem), tato Segurou svlažena jest. Hornatina ona, tvořící rozhraní vod a ve světě vědeckém Itubedy přezvaná, nemá vlastností pravého pohoří, nýbrž spíše obecného půdy zvýšení, místy nestejné výšky dosahujícího, a počínajíc se úhlavím Ebra táhne se v poloukruhu směrem východním k jihu tak, že posléze Sierra Nevada, úlomek jihoandaluského pohoří přímořského, její částkou býti se jeví. Veliké k západu se klonící planiny ovlažovány jsou hojnými řekami, mezi nimiž jsou největší veletoky polouostrova, jehož horopisné roztřídění jim dopřává bohatého rozvoje. Všechny se ústí do oceanu Atlantského, prýštíce se vesměs na

půdě španělské, ježto Portugaly pouze úzký pruh přímořský na západě zajímají. Jediný Minho (č. Miňo), nejsevernější a nejmenší z těchto řek, v tom se od svých jižních družek odchyluje, že již s asturských výšin do Galicie vchází, kdežto jiné řeky, Duero (portugalsky Douro, č. Duro), Tajo (č. Tachho), portugalsky Tejo, Guadiana a Guadalquivir (č. Uadiana a Uadalkivir, vznikši z arabského vadi el kebir = „velká řeka“, odtud také mnohdy jen Kebir zvaný), s itubedské hornatiny proudí. Všecky tyto řeky tekou po směru příčných pohoří, a to, ježto v levo od předěle se nalézají, k západu nebo k jihozápadu; Ebro a řeky v pravo od předěle plynoucí oblíbily sobě směr jihovýchodní. Jen málokteré z nich jsou splavné, a to jenom na poměrně krátkých tratech dolního toku. Mimo uvedené řeky a hojné oboustrané jich přítoky lze pozorovati v Portugalsku a na severním svahu pásma kantaberského hojný počet krátkých řek pobřežních, z nichž pouze pomezní řeka proti Francii, Bidasoa, poněkud slušnější zmínky zasluhuje. Mimo některá solná jezera přímořská není na celém polouostrově znamenitější vody stojaté.

Z předeslaného patrně vyrozuměti lze, že polouostrov Pyrenejský myšlenou, směrem poledníkovým se ubírající přímkou na dva nestejné díly, na veliký západní a na malý východní, rozdělen býti může. K menší východní části počítáme Pyreneje, které nejen tvoří nejmocnější horský hřbet španělský, nepřetržitě od zálivu Biskajského až k Středomoří délkou 386 km. se táhnouce, nýbrž vůbec zaujímají mezi hornatinami evropskými místo vynikající. Vedle Kavkazu a Alp nemá Evropa pohoří mohutnějšího. Ač jsou nejvyšší štíty jejich nižší alpských velikánů, náleží přece potud přednosť Pyrenejím, pokud jest hřeben jejich vyšší a pokud v nich nalézti lze jen dva sjízdné přechody na obou koncích, západní u Irúna, východní severně od Gerony (č. Cherony).

Jest sice bylinstvo v hornatině k jihu položené znamenitější, avšak co do bohactví ve vodách tekoucích, sněhu a ledovcích, též co do příjemného roztřídění a půvabné rozmanitosti květeny mají Alpy rozhodnou přednosť před Pyrenejemi. Pravidelnosť útvaru, místy do jednotvárnosti jakési zabíhající, jest povahou Pyrenejí u srovnání s mnohotvárným vzhledem alpského území.

Od obou hlavních pásem, Západních a Východních Pyrenejí, uprostřed vrchoviskem Garonny prorvaných, kteréž týmže směrem od obou přímoří počínajíc proti sobě se táhnou, oddělují se k jihu a západu mnohé rozsochy, které se pravidelně, speřenému listu podobně, rozvětvují a tím tvoří veliký počet malých údolí podélných, mezi sebou rovnoběžných, též více malých, souběžných příčných údolí.

Ovšem pak toto pravidelné rozvíjení se Pyrenejí neposkytuje malebných obrazův alpských, tím méně, ježto nejvyšší vrcholky Pyrenejí převyšují nemnoho průměrnou výšku pohoří, o 100 m. nad průměrnou výšku Alp vynikající. Má tudíž celé pásmo podobu velmi klikaté, avšak jednotvárné řady pikův, čili skutečné sierry. Řada tato skládá se z tak zvaných Peyre nere, totiž z temných, pro

svou příkrost namnoze sněhu prostých velehor. Unášející tvary vrcholků, na všech stranách hluboko do nížin okolních zabíhajících, jako Canigou-a (2786 m.), obou Piců du Midi (čti Piků dy Midi, 2191 a 2285 m.), Maladetty aneb Mont Perdu (č. Mõn Perdy, 3352 m.), jeví se mnohem vzácněji v Pyrenejích nežli v Alpách. Postrádajíce rozvinutých podélných údolí, ba vůbec dolin, postrádají Pyreneje také půvabu větších jezer. Jen ve vyšších patrech pohorských nalézá se několik nevelkých hladin, živených ledovci a věčným sněhem, a to v nejdivočejších, osamělých místech; větší část jich jest pak pokryta po celý rok korou ledovou. Avšak i přední okrasa velehor, hojnost a nádhera zjevů ledovcových a bezprostředné jich střídání se s bujícím bylinstvem, což vykouzluje v Alpách půvabnou protivu jara a zimy, ztuhlého severu a bujně plodícího jihu, naskytá se v Pyrenejích měrou daleko nepatrnější; též nesáhají ledovce pyrenejské, domácím nářečím sernelhas zvané, tak daleko do vzdělaných údolí, jakož v Alpách pozorovati jest. Z toho ovšem vysvítá, že i vodní zdroje pyrenejské skrovnějšími a chudšími, úvodí řek z nich plynoucích nepatrnějším se býti jeví. Jediný veletok sbírá v nich vody své, Garonna do Francie putující. Menší bystřiny, tak řečené gavy, burácejí u velikém spádu v úzkých úžlabích. Jako pak není dosti rozvinutých údolí, tak postrádají Pyreneje i přirozených velkých přechodů; pouze v sníženinách na východním i západním cípu nalézají se prosmyky stupně prvého. Ostatní přechody sedlovité, v ústech Španělův „pasos" neb „puertos" zvané, po výtce příhodny jsou jen pěším poutníkům, za nejlepších okolností mezkům. Tu právě jeví se veliká chudoba proti Alpám; kdežto hory Alpské množstvím svých přirozených velkých průsmyků krajiny různé v pravém slova smyslu spojují, zůstávají Pyreneje po dnešní den vysokou, nepřestupnou hradbou, zemí různění a překážek, jež lidská uma způsobem snadným odstraniti neumí.

Avšak ani Pyreneje nejsou beze svých předností, jimiž vynikají nad ostatní hornatiny. U vzdálenosti asi sta hodin sklánějí se jejich rozsochy k pobřežím dvou různých moří. Kdežto Alpy směrem od severu k jihu vlastí germánské od hesperských dělí, náleží přednost Pyrenejím, že hřebenem nejvyššího pásma svého oddělují a různí dvě pevniny, dva zemědíly; netřeba leč po podélném směru pohoří od západu k východu postupovati, a hned, ač na trati poměrně krátké a na témže skoro stupni zeměpisné šířky, patrné objevují se rozdíly. Na západní straně, v zemi Baskův, počíná horský útvar vlnitou pahorkatinou rázu pískovcového, jejíž lesnaté výšiny poutníka na utěšené zjevy německých i českých středohoří upomínají. Avšak onde, na svahu k moři Středozemnímu, nabývá krajina rázu i vzhledu afrického. Holé bílé stěny vápencové trčí tu nad háji olivovými a lesy korkovými, nad odry viničnými, v jichž révách hoří jihu pal; na obrubách rozlehlých písčitých plání podoby prapodivné rostou mohutná aloe a zelenavé keře tamaryšků: slovem, stýkají se tu v nepatrné vzdálenosti protivy střední Evropy a Algíru, na jediný stupeň zeměpisné šířky směstnané.

V středních čili Vyšních Pyrenejích, oné to části, kteráž bujností a rozmanitostí velehorských zjevů činí dle Ritterova výroku „vznešenou krásnou korunu" celé hornatiny, upoutá oko naše zvláštní, pouze v Pyrenejích se naskytující útvar skalních amfitheatrů, zvaných Cirques neb Ouleles (= olla), kterýmžto pojmenováním v místním nářečí vyrozumívají se prostory horské mající podobu kotlin, údolí to příčná, zavřená úchvatnými stráněmi. Nejvelkolepěji objevuje se úkaz tento na rozhraní španělsko-francouzském, ve vápencovém a mramorovém hřbetě Marboré u chudičké pohorské vsi Gavarnie (1444 m. n. m.), jíž nádherný okol skalní evropské pověsti zjednal, jako skrovnému Chamouny (č. Šamúny) Montblanc a obrovské jeho proudy ledovcové. Znatel jiných velehor, neviděl-li Pyrenejí, snadno by mohl se domnívati, že i jinde podobných zjevů mu zříti bylo; avšak u veškerém úkrají alpském jen na jediném místě a to ještě v obrysech přibližných lze o podobnosti s pyrenejskými cirky mluviti; místo toto nalézá se ve vysokém horském údolí Lenckém, holými stěnami Daubenhorna a Plattenhorna na průsmyku Gemmském obklíčeném.

Neobyčejné složení cirků bylo příčinou domněnek mnohých o jich původu. Menší zjevy tohoto způsobu dávají podnět mínění, že vznikly sřícením se vnitřních rozsedlin a zjevův jeskynných. Avšak posavad zůstává nerozhodnuto, jak dalece theorie tato osvědčuje se na mohutných oulách u Gavarnie, u Troumouse-a

(č. Trumúsa), Bielsy atd. Cesta na horský věnec Marboréský, kde obrovský průlom Rolandův otvírá rozsáhlou vyhlídku do horské pustiny španělských Pyrenejí až k modravé nížině Zaragozské sáhající, jest i velmi půvabná i na mnohých místech nebezpečná. Odtud objevuje se i Mont Perdu v oslňující nádheře vysokého, okrouhlého velechrámu sněžného. Velkolepým obrazům, jakýchž divoplodná krajina Gavarnská poskytuje, může se jediná partie Vyšních Pyrenejí přirovnati. Partie tato šíří se na nejvýchodnějším sklonu, kdež skupina Maladetty, „Montblanku pyrenejského", se svými četnými, věkovitými, sněhy a ledy postříbřenými vrcholy, Montagnes maudites (č. Montaň modit) zvanými, svým nejvyšším bodem, Pikem Nethou (č. Netú) do výšky 3402 m. n. m. k nebi ční.*)

Na jih od Pyrenejí rozléhá se nížina aragonská, Ebrem protékaná, k němuž zde mnohé značné přítoky s jižních sklonů pyrenejských pospíchají. V utěšeném úvalu tohoto veletoku leží staroslavné hlavní město Aragonie, Zaragoza. Na východ odděluje aragonskou nížinu od Středomoří značný násyp, který čím dále k severu, tím více přijímá povahu pravidelné, východním cípem s Pyreneji spojené hornatiny. Hornatina tato jest dávná Katalonie, Ebro pak, aby svého deltového ústí dospěl, musí pohoří katalonské mezi Mequinenzou a Tortosou v nynější provincii Tarragonské přeryti. Sledujíce Ebro údolím proti proudu jeho dosáhneme na horním toku Logroňa, starožitného města s křivými, úzkými uličkami, jehož okolí Riojou (č. Riochou) sluje. Obzvláště výtečné daří se zde víno a ovoce, v kteréž příčině Rioju za severní Andalusii pokládají. Severně od Ebra, neocenitelného pro celou zemi, ježto jediný svými vodami svlažuje šíré krajiny starokastilské a aragonskou, které by jinak naprosto neúrodné byly, vypínají se hory baskických krajin, tvoříce západní pokračování Pyrenejí, jichž výšiny se v mocných vlnách zálivu Biskajského shlížejí. Zde jest dějiště bojů karlistických, jimiž Španělsko na pokraj zkázy přivedeno, zde věží se Pamplona (č. Pamplúna), hlavní město někdejší Navary, dále na západ na severním svahu pohoří Guipuzcoa a Bilbao, na jižním Vitoria. Zde připojuje se k horám baskickým asturskokantaberské pohoří, tvoříc hřebenem svým meze starších území, severní Asturie a jižního Leonska; pohoří toto dosahuje výšky až 1950 m. a táhne se od Navary až do Galicie, nejzápadnější to části Španěl. Zde mezi Minhem a přítokem jeho Silem ohýbá se pohoří to k jihozápadu a přechází v hornatinu, kteráž vyplňuje prostranství mezi Minhem a Duerem, kraje dílem španělské, dílem území malých provincií portugalských, Entre Douro e Minho (Meziříčí Duera a Minha) a Traz oz Montes (Záhoří). Galicie jest země velmi hornatá, má hojné lesy listnaté, krásné

*) Ruith v prvé roční zprávě zeměpisné společnosti Mnichovské, 1871, 8°, str. 66, 72.

lučiny, mírné podnebí, i zdaru jižních plodin příznivé, mnohé pak krajiny vynikají rozkošnou i malebnou polohou. Příjemného vzhledu poskytují zvláště lesy ořechové a kaštanové, jichž ovoce jest nenepatrnou částí vývozu. Zato Asturie jest nepřístupná krajina rázu alpského se strmými, rozsochatými horskými pásmy, žírnými pastvinami a úrodnými, dobře svlaženými údolími.

Úžlabina Pankorbská.

Od jihu opírá se o pohoří kantaberské planina leonská a starokastilská, jíž přední tepnou jest Duero, jenž pod vinorodnými stráněmi portugalského Porta (vůbec Oportem nazývaného) do moře se vlévá. Mezi horním tokem jeho a vrchoviskem Ebra zdvihá se západní cíp iberské předěle, značná skupina Sierry de la Demanda, na jehož západním svahu Burgos, někdy „přepevná tvrz

králů zemských“, s podnebím ve Španělsku téměř nejstudenějším, přebohaté tvary velechrámu svého oku poutníkovu na odiv staví. Kdož odtud k severu, totiž do údolí Ebra, přijíti chce, musí proniknouti u Pancorba pověstnou prorvou, zvanou Gargantas di Pancorbo, jejíž strmé, ba svislé útesy nejdivočejšího, avšak i velemalebného vidu poskytují. Na trati více než půl hodiny dlouhé kupí se ohromné skaliny ve směru buď zúplna svislém, buď přesahují prostopádnou čáru vrcholků, že téměř sebe se dotýkají. I na severní straně pověstných těchto Gargant vyskytují se skalní labyrinty, a krajina neztrácí nijak děsného vzhledu svého. Jinak vede si planina starokastilská, kdež značná sídla krajinu oživují, jako prastará římská města Palencia, Leon a Astorga, nyní ovšem spustlá a ochuzená, na severu, na jihu pak někdejší residence kastilských panovníků, Valladolid (č. Valjadolid), Zamora a slavné universitní město Salamanca. Zde ovládá zasmušilá jednotvárnosť; poutník shlížeje kraj neutěšený má za to, že zabloudil do vyprahlých plání Manchy aneb do písků saharských. Karavany mezků procházejí pustinou starokastilskou, jsouce již z daleka viditelny, ježto kotouče prachu za sebou zdvihají. Ne bez tesknosti připomíná sobě poutník přísloví španělské, že skřivan, aby Kastilii přeletěl, krmi s sebou vzíti musí. Jižní kraj duerské planiny tvoří hřeben kastilského mezihoří, v některých částech půvabem a divostí krajiny se švýcarskými Alpami závodící (2600 m. n. m.). Mezihoří toto skládá se ze čtyř, ostře od sebe oddělených pásem. Od západu k východu táhne se nesmírný, na svém povrchu plochý val pohoří Hvězdného (Sierra da Estrella, č. Estrelja) portugalskou provincií Beirou, dále Sierra de Gata, pak prorvaná, rozrytá hradba Sierry de Gredos, k jihu příkře dopadající, na povrchu plochá, s alpskými lučinami, jezírky a malým ledovcem, konečně dvojhřebená, ze žuly zbudovaná Sierra de Guadarama, z jejíchž hájů stéká k Taju říčka Manzanares, s jménem téměř tak širokým jako lože její, památná pouze tím, že při ní uprostřed neméně pusté planiny novokastilské vzniklo hlavní město španělské, ladný Madrid.

Okolí Madridu lze nazvati v pravém slova smyslu odstrašujícím. Jednotvárná, pustá, ba skoro beznadějná pláně novokastilská obemyká nádherné jeho villy a paláce, tak že právem slouti může nade všechna jiná hlavní města evròpská „rájem pouště“. Celý obzor, kterýž ani nezasluhuje jména „okolí“, vždy cosi poutavého k sobě pojícího, má podobu děsného kamenného moře. Kdo se chce kochati v stínu stromův, nalezne ho pouze v Pradu, jehož háje kaštanův a věčně zelených dubův okotěšnou protivu pouště tvoří. Nedaleko Prada nalézá se „osmý div světa“, vhodný pomník zádumčivého druhého Filipa, královský zámek El Escorial.*)

*) Globus, XX. sv., str. 321.

ESKORIAL.

Planina novokastilská vůbec i v podrobnostech nerůzní se od planiny starokastilské, neboť povrch její rovněž neutěšeným se býti jeví. Podivuhodno zajisté jest, že nepřehledné roviny její [z Guadalaxary lze přehlédnouti planinu o 225 km. šíře *)] v zimě i v letě týž vzhled mají, vše holé, ztuhlé, vyprahlé ukazujíce. Bezlisté vrby a křoviny obkličují břehy Taja, jehož nečistá žlutá voda líně k západu se valí. Hory toledské oddělují severní rovinu toledskou od jižní, zvané la Mancha (č. la Manča). Onou proudí Tajo, touto Guadiana (Vadi el Anas, ježto řeka tato slula Římanům Anas); rozvodí obou jde po hřebeně hor toledských, na západ v Sierru de Guadalupe, hlavní horstvo španělské krajiny Estremadury, přecházejících. I Estremadurou vine se Tajo, odkudž stéká do Portugal, čině dolním tokem svým rozhraní území Beiry a Alemteja (Alemtejo č. Alemtežu). Část Portugal mezi 40—41° s. š. jest planina, po stupních k severu nakloněná, asi 600—650 m. vysoká, kterou právem pokládati lze za severozápadní cíp starokastilské roviny; sluje však stupňovinou Beirskou. Provincie Alemtejo přejímá částečně pokračování hor estremadurských, též i lože Guadiany, má však na severu nepatrné výšiny, zvolna k západu skloněné. Na sklonu tomto šíří se portugalská Estremadura, uprostřed níž rozkládá se na širokém ústí Taja v opravdu rajském položení Lisabon čili Lisboa, hlavní město zemské. Jaká to protiva k Madridu, když Humboldt Lisabonu vedle Prahy, Neapole a Cařihradu nejpůvabnější polohu mezi velkoměsty evropskými přisuzuje! Na východ vroubí rovinu la Manchy horstvo Itubedské, na jehož východních prazích provincie Valencijská a Murcijská až k břehům středomořským se rozprostírají. Patrně se tu objevuje široký pruh přímořský, jejž plným právem „Afrikou v Evropě“ nazývati lze. Zde leží přístav Alicante těsně při kraji vyprahlé, solnaté stepi, náležející do velikého okruhu jihošpanělských stepí, jež M. Willkomm stepmi pobřežními nazývá.

„Země ta nikoliv nemá povahu jednotvárné rovně, spíše lze ji nazvati zvlněným územím, z něhož k severu a západu osamotnělá skalnatá pohoří se zdvihají, krásné sice podoby a ve skvělých barvách se lesknoucí, avšak — aspoň zdánlivě — všeho bylinstva prosta. Na celém prostranství neshlédneš stromův, vyjímajíc některé smokvoně a palmy datlové, zakrývající sporým košem svým porůznu roztroušené, vesměs plochými střechami kryté chýže (caserios), a s těží pochopíš, jak v holých a nevlídných pláních těch značnější počet lidí bydleti může, neboť lidnatosť poměrně dosti husta jest. Ovšem že role, ležící v úvalech tak zvanými noriemi svlažených aneb silnice po obou stranách vroubící, oka pozorovatelova unikají. Pšenice byly již sklizeny, byla tedy pole zúplna holá aneb porůznu stojícími snopy pokryta, k čemuž přidati sluší, že tamní rolník obilí nežne, nýbrž z kořene vytrhuje. Vedle pšenice a ječmene pěstuje se zde horlivě serradella (Ornithopus sativus Brot.),

*) Guthe: Handbuch der Erdkunde.

saflor (Carthamus tinctorius L.) a anýz. Často dostupují pusté, šedými solnatými rostlinami pokryté stepi až k samé silnici, čím pak více od Alicanta se vzdalujeme, tím více béře na se krajina pravý ráz africký. V pozadí v levo silnice objevují se nejprve skupiny palmové, pak celé háje, mezi nimiž běloskvoucí, málo okny opatřené kaserie, na jichž ploché střeše se často zdvihá ohniště v podobě polokoule zbudované (jako na maurských domech marokánských). Znenáhla objevovaly se uprostřed palmových hájů stále vzrůstajících, čím více jsme se městu Elche blížili, v kterýchž keře granátové téměř veškerý povrch půdy pokrývaly, pole s obilím i vojtěškou, sady olivové i svatojanského chleba, oznamujíce lepší, úrodnější povahu půdy. V nepatrné dálce od nás objevovala se nám široko se rozprostírající skupina palem, do níž silnice zabočila — slavný Elchenský les palmový. Les tento obkličuje město Elche se všad, a právě v těchto místech jest nejširší. Nebylo lze dosti se vynadívati na tisíce štíhlých pňů s jich rozčeřenými korunami, jichž dlouhé, vzduchem snadno pohnutlivé listy do sebe bijíce prapodivný, k šumění vzduchu v jehličnatých lesích, zvláště v horech, podobný, přece však jinak znějící šelest vydávaly; též na bujně zelené, nachovými květy poseté keře granátové, kteréž vesměs i zde u velmi značném množství pod světlým stínem palmovým rostou.“ *)

Mezi rovinou de la Mancha a Andalusií táhnou se hojné holé, ne však vysoké hřbety drsné Sierry Moreny, tvořící přední hřeben andaluského obrubu horského. Proslavenou prorvou Despeñaperros dnes proniká železnice, vedoucí z údolí Guadiany do nížiny guadalquivirské. Guadalquivir jest přední tepnou Andalusie; jeho břehy dotýkají se Kordoby, nádherné někdy residence maurských kalifův, a neméně památné Sevilly (č. Sevilja); opodál ústí jeho leží vinorodé Jerez (= Xerez, č. Cherez) a Kadiz. Andalusie sluje milosadem Španělska, a jí nejvíce týkají se nadšená líčení cestujících, neprávem na severnější hornatinu Iberskou přenášená. Avšak středem krajiny zůstává vždy údolí Granádské, na úpatí nebetyčného hřebene Sierry Nevady. Zde již v únoru příroda rouchem květnatým se odívá.

„Přepodivná směs jižního i severního bylinstva,“ praví novověká cestovatelka, „vznikla zde působením nade vše mírného podnebí, neboť město, jsouc k jihu obrovskou Sierrou Nevadou chráněno, přes své jižní položení nepostrádá ani uprostřed léta chladivého vánku. Na čelech hor, zvláště na Piku Mulhacenu (č. Mulhasen), 3554 m. vysokém, objevovaly se velmi rozsáhlé sněhy, kteréž zúplna roztaviti nedaří se ni žhavým paprskům červencového a srpnového slunce. Země bujela mladou zelení, břečtanem a něžnými květinkami, ba celými poli vonných violek; mezi tím šířily se dlouhé obruby záhonů myrtových, vysoko se vzpínaly temnorudé růže; na jedné straně mandlovníkův teprve se otvíraly červené kvítky, kdežto druhá strana týchže štěpů skvěla se velkolepou zelení listů svých; též kvetly hrušky a jabloně; vedle cypříší a sadů cedrových, vedle oranží, kaktův a aloí poutaly nás vavřín, palma a zralé jahody, ač dosud v skrovném množství. Také uchvacuje známé, od Maurův počaté velkolepé zužitkování vody. Darro v nesčíslných průplavech na všechny strany vedený plyne též dvěma řečišti s pravé i levé Alhambry.“ **) Méně známé, avšak rovněž štědře přírodou obdařeno jest úzké, od hlavních cest vzdálené třislo Alpujar (La Alpujarra, č. Alpuchára), ležící

*) M. Willkomm: Spanien und die Balearen. Reiseerlebnisse und Naturschilderungen nebst wissenschaftlichen Zusätzen und Erläuterungen. Berlin 1876, 8°, S. 184—185.

**) Bettina Ringseis: Drei Monate in Spanien. Freiburg 1875. 8°.

v území granádském, mezi jižními sklony krásné Sierry Nevady a mořem Středozemním. Krajina ta jest hornatá a velemalebná. Stoupání na hřeben jest i s mezky nejvýš obtížno. Málo prý míst na světě štědřeji nadala příroda nad odlehlý tento kout. Na výšinách Sierry, ve vlasti věčných sněhů, roste libovonná kamilla vedle nejvzácnějších lišejníků, na svahu daří se stromy a keře severu, kaštan, dub, smrčí, níže víno a oliva, pak citrony a oranže, ba i banány a gunyaby, bavlník a třtina cukrová, též jiné rostliny tropické. Květiny a ovoce alpujarské krásou svou cení se nejvýše po všem území granádském.

Jako v mezihoří kastilském a andaluském, rozeznáváme i ve strmém pomoří přímořském čili na jižním pokrají španělském mnohá pásma, z nichž nejvyšším a nejdůležitějším jest Sierra Nevada; k ní přidružují se na západě Sierra de Malaga a Sierra de Ronda, prostírající se až k anglické pevnosti Gibraltaru. Gibraltar a světoznámá vinohrady svými Malaga a Almeria jsou nejdůležitějšími sídly jižního pobřeží španělského.

Stručně budiž také dotčeno obou souostroví, položených proti zátoce Valencijské téměř uprostřed západního Středomoří, Balear a Pithyus, které zeměpisně k polouostrovu Iberskému počítáme. Z Balear nejdůležitější jsou Mallorka (č. Maljorka) a Menorca neb Minorca, onano s hlavním městem Palmou, tato s výtečným přístavem Mahonským. Ostatní ostrovy k této skupině náležející jsou malé a nepatrné. Pithyusy skládají se pouze z dvou ostrovů, Ibizy (č. Iviza) a malé Formentery. Všechny tyto ostrovy činily někdejší království Mallorcké s územím o 48·2 □ myriametrech a asi 300.000 obyvatelích. Ostrovy jsou namnoze hornaté, a na největším z nich, na Mallorce, vystupují vrcholky severního pokrají do výše 1460 m., ba Silla de Torella vznáší se až k 1480 m. Ostrovy tyto velebeny jsou pro zdravé a mírné podnebí, též pro úrodnou prsť, kteráž rodí všechny plodiny evropského jihu. Rovina kol průmyslné, lidnaté Palmy (53.000 obyv.), La Huerta zvaná, jest velepříjemná, vůbec mandlovníky, smokvoni, stromy morušovými, svatojanskými a granátovými pokryta, mezi nimiž i naše druhy ovocné se vyskytují, půda pak bují pšenicí a ječmenem, luštinami i zeleninou, jimž stín stromův zdárně prospívá.

Polouostrov Italský.

Prostřední z jihoevropských polouostrovův, jenž moře Středozemní ve dva téměř rovné sobě díly dělí, jest Italský, zahrada to našeho zemědílu, země upomínek starověkých, kde kameny mluví, země básnictví i umění, jakož i nejvznešenějších kras přírodních.

„Ze všech evropských zemí náleží Italii přednosť v příčině krasovědeckozemězpytné. Oddělena jsouc od ostatní Evropy mocnou hradbou skalní, téměř seväad omývána rybohojným mořem, jest oku národův předalpských krásnou zahradou evropskou, kamž severan od dob dávných stále putuje, aby se pokochal jižní přírodou a nadchl veledíly umění a starověkosti. A vskutku, mnohé a veliké přednosti vyznačují zemi tu přede všemi jinými. Pobřeží jeho, bohatými ostrovy posetá, tvoří prostranné a bezpečné přístavy, nitrem pak vinou se proslavené veletoky. V ustavičné souvislosti běží pohoří od severu k jihu středem jejím, rodí ve svých útrobách nejskvostnější zeminy a kovy, chladí sněhem svého temene vedro léta, vyhaslé pak aneb posud činné ohnivé kratery v nejzazších jejích výpustcích poskytují zemi neobyčejné plodivosti a děsně velebných obrazův. Italii povznesla příroda ve chvíli slavnostní z vod okolních, rozlila nad ni nekonečené požehnání, neodepřela miláčku svému malebných kras všeho druhu a ovinula ji z mateřské pečlivosti věncem chránivých, velestrmých hor a hostinným oceanem. Již prvý dech v této zemi blahodějné vyluzuje poutníku, kterýž namáhavě přešel alpské výšiny, neznámý pocit rozkoše. Jemně ovívá jej vzduch, třeba i za zasmušilých zimních večerův. Avšak více nežli teplem zevnitřním liší se Italie ode všech zemí středomořských věčně žhavou výhní kovokujných kyklopův. Tato ohniště tvoří roviny pokryté sirou, pemzou a lavou, vynikají mnohoklaným vápencem, z něhož se větší část země skládá a který na rozhraní severní i střední Italie v bílý, tvrdý mramor kararský utvrdl. Ba i zelený koberec bylinstva získal teplem podzemním. Drahocenné víno Lacrimae Christi, nejspíše starožitné víno falernské, klíčí ze slují vesuvských. Lesy jedlých kaštanův na jícnu Aetny dosahují velikosti obrovské, i stromy skořicové a pepřové, jinak jen v zemích obratníkových domovem, vypínají se zde ze žhavé půdy vulkánu. Na květnatých nivách sicilských nalézají pilné včelky své sladké potravy, a již ve starověku slynuly nivy ennské a med hyblský výtečnou svou jakostí. V lesích morušových zapřádají bourci jemné své pletivo, a na jižních rovinách pasou se stáda silných velikých koní, kdežto v nejvyšších holích kamzíci, kozorožci, svišťové a mezci bytují. Tarantule a štírové jsou jen skrovnými rušiteli bujného tohoto života. Ovšem že tato až rozmařilá mírnosť přírody nedala též člověku, nejvzácnějšímu tvoru svému, zakrněti. I jej vypravila příroda dary skvostnými; jeho oku dala zřejmou mluvu a živý oheň; jeho smyslům jemný cit; jeho ústrojí nepřekonatelnou ohebnosť a duchu jeho řídké nadání. V přístavech italských vlají vlajky všech národův, a italské plachty pokrývají všechna moře. Bohaté, mnohonásobné žně italské plní sýpky domorodcův i ciziny. Nezištně a s veselou myslí požívají vinař i rolník úrody snadno nabyté, a přemnohé plody přírody, nadaným člověkem v užitečný a příjemný tvar uvedené, úžas i potěšení budí v udivené mysli cizincově.“ *)

Hluboký záliv Tarentský, veklán v podobě jazyka do jižního trupu evropského, rozděluje jih italský ve dva nestejné polouostrovy, Kalabreský a Apulský, úkazem pak tímto propůjčuje polouostrovu pověstného tvaru boty, v příslovích hojně uváděného, kterýž se i na jižní polokouli, v památné podobě mnohoostroví Novozealandského (č. Novozílandského) poněkud opětuje. Vyjímajíc sever jest Italie na všech stranách vodami obklopena; od polouostrova Balkánského dělí ji průliv Otrantský, pouze 75 kil. široký, mezi oběma pak polouostrovy vlní se moře Jaderské, končíc na sever zálivy Benátským a Terstským. Na jihu, mezi Řeckem a Sicilií, dme se moře Jonské, na severu pak od Sicilie, uprostřed souše italské i západních ostrovů Sardinie a Korsiky, vnitřní moře Tyrhenské,

*) Fr. Hobirk: Wanderungen auf dem Gebiete der Länder- und Völkerkunde. Detmold 1876, 8°, VII. sv. Italie str. 1—2.

které třemi rozkošnými choboty, Salernským, Neapolským a Gaëtským, hluboko do nitra pevniny vniká. K moři Tyrhenskému na sever od toskanského mnohoostroví připojuje se Ligurské moře se zálivem Janovským.

Již prvý pohled na jakoukoliv mapu Italie poučí nás, že země tato ve dvě zřejmě se různící části se dělí, z nichž jedna pevninský, druhá pak polouostrovský ráz do sebe má. Ona, k severu položená, vroubena jest mocným věncem alpským, na jehož jižních sklonech širá, úrodná nížina se prostírá, kterou zkrátka italskou zoveme, ježto největší plochu mezi nemnohými rovinami italskými zaujímá. Zde šíří se kraje v minulosti proslulé, Piemont, Lombardie a Benátsko, a v nich množství značných měst, k nimž pojí se vážné upomínky zašlých dob; zde plyne vedle Adiže (Etsch) z Tyrolska se řítící západovýchodním směrem k moři Jaderskému Pád (Po), s alpského vrcholku Monte Visa přicházející, jeden z nejznamenitějších podélných veletokův evropských a spolu i nejmohutnější tepna vodní vší Italie; od jihu i severu spěchá k němu hojný počet družných přítokův, Ticin (č. Tičin, též Tessin), vykoupav horskou vodu svou v půvabném Dlouhém jezeře (Lago maggiore, č. madžore), Adda, příchozí s Ortlesa, nehynoucí svědek české chrabrosti a humanní mysli Vladislava krále, kteráž naplňuje rozeklané dno velekrásného jezera Komského (Lago di Como), Mincio (č. Minčo), kterýž svádí zdroje jihozápadního Tyrolska do širého jezera Gardského (Lago di Garda). K alpským řekám těmto druží se mnohem menší, chudé vody apenínské, zvláště Trebbie, jejíž ledové proudy za Hannibala a nejnověji za Macdonalda krví udatných zápasníků byly zbarveny. Východní mez italské nížiny pádské tvoří řada jezer pobřežních, v jichž pozadí hrdě se zdvihá královna Adrie, la bella Venezia, na jihu pak věží se pásmo apenínské, kteréž pojíc se k nejzápadnějším rozsochám alpským až k východnímu pobřeží při moři Jaderském dosahuje, tu pak oberouc si směr jižní veškeren polouostrov Italský až do nejzazšího jižního cípu prostupuje. Tento útvar činí možným rozdíl Italie předapenínské a zaapenínské, též Italie horní proti zbytku, jejž po zvyku Italií střední a dolní nazýváme, ač různění toto děje se bez zemězpytného podkladu. Jen jižní zbytek tento jeví povahu polouostrovskou, kdežto Italie horní rozhodně ráz souše prokazuje. Z té příčiny nechť poutník od severu příchozí nedomnívá se býti skutečně v Italii, dokud Apenína nepřešel, třeba i překvapen byl, sejda s alpských velebran, pohledem na jižní bylinstvo a blahozvukem románské mluvy k uchu doléhající. Tento rozdíl mezi Italií se-

vero- a jihoapenínskou snadno lze pochopiti, uvážíme-li, že hornoitalská nížina na Pádu ještě před dobou geologicky krátkou byla dnem mořským, částkou Adrie, do níž sestupovali s Alp mohutní ledovcové, hluboké fjordy tvoříce, kteréž naplňují jezera severoitalská, nyní půvabem svých břehův a okolí proslavená a hojně hledaná.

Moře lombardské, totiž bývalý záliv mezi Alpami a Apenínem, změněno bylo přičiněním Pádu a splavné, s tyrolských hor přichozí Adiže, kteráž odtud souspřežně s Pádem k moři plyne, v zelenou nížinu, když oba proudy zanesly moře rumem alpským. Úkaz tento, řekami působený, lze pozorovati ještě v dobách historických, ač v území benátských lagun jakési snížení upříti se nedá. Lido benátský jest pouhá řada starožitných přesypů, kteráž se táhne až k obvodu společné delty Pádu a Adiže a již moře na některých místech proniklo. Ostrovy, na nichž vznikly Benátky, snížily se od stol. XVI. asi o 1 m.; kdežto však podklad Benátek klesá, stala se Ravenna, ač byla ještě v dobách východogotských městem přístavním, městem suchozemským, a jest nyní 7 km. od moře vzdálena. Adiže ústila se ještě r. 589 u Porta Brondola; mezi lety 1200—1600 přibylo Pádu ročně o 24, za posledních 200 let však o 65 m. A jako přeměnili lombardské moře v požehnanou nížinu, tak přeměnili Pád a alpští jeho druhové někdejší fjordy moře lombardskobenátského v říční jezera. Důkazem toho jsou jednak ostře vykrojené obrysy italských alpských jezer, jednak, a to mnohem více, veliká jich hloubka, kteráž v jezeře Komském 396 m., v jezeře Dlouhém (Lago Maggiore) 551 m. pod hladinou moře Jaderského dosahuje. Dokonce pak máme i živé svědky v největším z těchto jezer, totiž Gardském, totiž jistý druh mořských ryb v něm se vyskytující, z čehož někdejší s mořem Jaderským souvislosť zajisté na biledni jest. Podobný úkaz jeví se též v jezeře Venerském ve Skandinavii. Jezero Gardské, jakož i Isejské (Lago di Iseo) nejhlubšími svými prohlubněmi sáhají pod hladinu moře Jaderského. Jezera tato a jich vlastnosti zajisté zřejmě dovozují, že zvyšování Alp náleží době teprv nedávné, zvláště západní jejich části, ježto posud neuplynulo ni tolik času, kolik potřebí, aby stopy mohutného a poměrně rychlého zvýšení zemského byly setřeny. Také zde vyskytá se často dotčené pravidlo, že později vyniklé pohoří aneb mladší vyvýšení vody proti starším pohořím tlačí. Skutečně ženou Alpy řeku Pád k Apenínu.*)

Nynější lombardobenátská (lépe by bylo pádská) nížina rozprostírá se plochou 385 □ myriametrův a znenáhla zdvihá se k svahům obou pohoří, kteráž na severu a zvláště na západě příkře se do výše pnou, na jihu však mírně se sklánějí. Skupiny čedičových pahorkův, Monti Berici (č. Beriči, 419 m. n. m.) u Vicenze (č. Vičence) a Monti Euganei (409 m.) u Padue oddělují menší východní část její, vlastní nížinu benátskou, od větší západní (lombardské). V této způsobuje daleko ku předu posunutá pahorkatina Supergská (700 m.) u Turina veliké zúžení, čímž zbytek roviny nabývá podoby velikého, k jihu se zabývajícího suchozemského zálivu, do 500 m. zvýšeného. Jezero Gardské odtrženo jest od nížiny nepatrnou pahorkatinou, světoznámým to bojištěm u Lonata, Castiglione, Custozzy atd., též jezerům Dlouhému a Komskému předestřena jest rozkošná, jezernatá krabatina brianzská (Brianza, č. Brianca, 400 m.). Mezi oběma dotčenými jezery rozkládá se plocha jezera Luganského s přečetnými jeho záhyby; jižněji pak hladiny jezírek Anonského, Pusianského a Alserského, většího proslaveného Lago di Varese, mimo to pak jezera Commabijské a Monatské východně, a jezero Orta západně od Dlouhého. V Benátsku nalézá se pouze malé jezírko Santa Croce blíže Belluna.**)

Nížina hornoitalská vůbec hojně jest svlažována řekami a průplavy, z nichž mnohé i splavné jsou a způsobilé odváděti vodu z močálův. Avšak hlavní tepnou říční soustavy jest přese vše Pád, vlévající se široce vyvinutým ústím deltovým

*) Dle Peschlových: Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde.

**) Antonín Steinhauser: Lehrbuch der Geographie. Praha 1876, 8°, sv. II., str. 80—81.

do moře Jaderského; právě při ústí svém spojen jest Pád mnohými průplavy se severnější Adiží. V deltě jsou nejznamenitější ramena Po della Maestra na severu a Po di Primaro v jihu. Přítoky jeho, příchozí od severu se svahův alpských i od jihu s vyprahlých Apenínův, jsou velmi hojné a obohacují Pád tou měrou, že již v Turině značnému veletoku se podobá. Přítoky severní více méně ubíhají směrem jihovýchodním; nejdůležitější z nich mimo výše uvedené jsou obě Dory, Ripera a Baltea, Sesia a Oglio (č. Oljo); opačný směr severovýchodní mají přečetné, ač daleko méně důležité přítoky jižní. Mimo Trebii sluší z nich jmenovati vodný Tanaro v Piemontsku, Scrivii s rozkošným vrchoviskem, Taro, Secchii (č. Sekii) a Reno. Bujná plodivosť, zvýšená veleúrodnou prstí a téměř ve všech směrech vinoucími se řekami a průplavy, panuje po

Monako.

celé nížině. Podnebí mnohem jižnějšímu, než krajiny při Pádu se šířící, těší se území na levých, tudíž severních přítocích Pádu, ježto Alpy severním větrům brání a dopouštějí tudy sestřeďovati se letnímu vedru. Víno, kukuřice, rýže a hedbáví tvoří přední bohactví země, a rozsáhlé zemědělství, sloučíc důmyslně orbu s vyhlášeným ovocnictvím, učinilo z nížiny pádské nejkrasší zahradu. I chov dobytka dospěl zde znamenité výše a poskytuje sýrem parmesánským výtečné pochoutky.

Jižním pomezím nížiny hornoitalské pne se vlastní pohoří italské, kostrbatý Apenín, jehož přední rysy tuto jest nám podati.

Apenín počíná v nejzazších západních krajinách italských těsně při samém pomoří, tam kde na rozhraní francouzsko-italském Alpy, o nichž na jiném místě

šíře jednáno bude, od severu přicházejíce k východu značně se zahýbají. Ligurií sluje hornaté ono přímoří, v jehož malebných skalních útesích se ukrývají daleko povětná Riviera di Ponente a di Levante mezi Nizzou (č. Nicou) a Spezzií (č. Specií); z té příčiny lze mluviti o ligurských Alpách i o ligurském Apenínu. Tento jest pravým pohořím pobřežním, podobným Sierře Nevadě ve Španělsku, pomořským Kordilerám jihoamerickým, neb Coast-Range (č. Khóst Réndž) v Kalifornii, ježto těsně k moři se chýlí a příkře k němu spadá, jeho pak část suchozemská k nížině pádské směřující k této velmi mírně se snáší. Vůbec Apenín v západních svých odvětvích nikde nevystupuje z mezí středohor s dosti úzkým hřbetem, s vrcholky obyčejně plochými a až po témě lesem porostlými, avšak hřebenem svým velmi zřejmou předěl tvoří.

Oliva.

Zvláštností ligurského Apenínu jsou místní přšky. Často prší v Janově a na jeho pomoří, kdežto nad Novami, Tortonou, Alessandrií, Astami, Turinem a mnohými sídly na nížině pádské luzné, modravé nebe se usmívá. Kdežto místa výše dotčená mírnějším podnebím se honosí, a bylinstvo jejich v mnohém ohledu ještě ráz severní květeny zachovává, nalézáme podél zálivu Janovského podnebí rozhodně jižní, a květena pyšní se nádherou a bujností jihu. Tak na příklad jest Turin na úpatí Alp ležící jedno z nejchladnějších míst italských, naproti tomu nedaleký Janov, v malebné pýše s výsosti své do blankytného moře sblížející k nejteplejším počítán bývá. Lahodné podnebí na pobřežích moře Ligurského zápolí s čarokrásným pozadím zálivu Neapolského, a právem hledá chorobný seveřan v Nizze, Mentoně (obě nyní francouzská města), Ventimiglii (č. Ventimilji), San Remu, Portu Mauriziu (č. Mauricio), v Rivieře di Ponente aneb v Nervech, Chiavarech (č. Kjavary) a Spezzii v Rivieře di Levante zimní obyt svůj. Též rostlinné tvary, jimiž se ligurské pobřeží krášlí, nerůzní se od květeny jihoitalské. Přišedše do Janova a okolí jeho přišli jsme spolu do jižní Evropy, kteráž tam počíná, kde rostlinopisné mapy naše polární hranici stromů listnatých, věčně zelených označují; jižní Evropa totiž jest domovem myrty, va-

vřínu, volně přezimujících kamelii, olivy, oranží a citronů. Severoevropské stromy jehličnaté neudrží se zde pro nedostatek přirozené vlhkosti k dostatečnému vývoji potřebné. „V jižní Evropě a severní Africe vykazuje rok dvoje počasí, suché a vlhké, šest zimních měsíců jest dobou deště, šest letních dobou sucha. I prostřední množství měsíčných pršek by postačilo, kdyby občasí úplného bezvodí příliš dlouho netrvala. Děje se ovšem i u nás, že za tři neděle kapka vyprahlou zemi neschladí, avšak uvážiti dlužno, že listí italské již v létě barvu jesenní přijímá a že třínedělní, mnohdy až šestinedělní bezvodí pod nebem italským jistou záhubu rostlinám způsobuje, a proto vymizely naše stromy jehličnaté úplně z jižní Evropy. Místo jejich zaujímají věčně zelené křoviny s lesklými, koži podobnými, větší hojnosť světla svou zelení vykazujícími listy.“ *) Vedle těchto objevují se v obou Rivierách Ligurských již i jednotlivé tvary tropické, jako obrovské kakty a aloë, pak na krátkém třisle v okolí Nizzském palma evropská (Chamaerops humilis). **)

Apenín Ligurský, jímž v době novější na dvou místech t. u Savony a Janova dráha probíhá, tulí se hřebenem svým ku obrysům hluboko do pevniny vnikajícího zálivu Janovského, jehož malebná svislá okrají přímořskou drahou jsou lemována. Gigantské bylo práce třeba, svislé skaliny byly prolámány, na mnohých místech tuhý boj se skalou a mořem vykonán, aby získáno bylo příhodného lože kolejím; nikde nejeví se tolik přechodův a zářezův, jako na dráze této. Čím pak dále k východu Apenín postupuje, tím více vzdaluje se hlavní hřbet jeho moře a přijímá význačně směru východního. Tím způsobem spěje Ligurský Apenín, v Monte Penna 1740, v Alpe di Succiso (č. Sučizo) 1983 a v Monte Rondinaja (č. Rondinadža) 1962 m. nadmořské výšky dosahující, až po sedlo Fiumalbské, prohýbající se mezi Rondinajou a Monte Cimone a spolu i rozhraní mezi Ligurským a Etruským Apenínem působící. Nejdůležitější průsmyky tohoto pásma Apenninského jsou sedlo Fiumalbské a průsmyk la Cisa (č. Čiza), onen 1200, tento 1040 m. výšky maje; naproti tomu dosahuje západněji položený průsmyk Bocchetta (č. Bokketa), jehož užila dráha z Nov do Janova k přechodu Apenína, výšky toliko 780 m. Na jižním svahu východního Ligurského Apenína otvírá se k moři půvabná, říčkou Macrou ovlažená krajinka Lunigiana, kdežto dále k jihu mezi pobřežím a Apenínem, od tohoto pouze údolím Garfagnanským (č. Garfaňanským) odděleny jsouce, pusté, z vápence složené Apuanské Alpy, v nichž Pizzo d' Uccello (č. Picco d'Učelo) výšky 1880 m. dospívá, vystupují, odtud pak k jihu volně do nížiny Toskánské spadají. Zde bělá se uprostřed ladných usměvavých niv nádherné město Lucca (č. Luka), do r. 1847 residencí tertiogenitury španělských Bourbonův, v údolí Serchia (č. Serkia), kterýž z Garfagnanského údolí do nížiny spěchá, spojiv se dříve s Limou s Fiumalba ubíhající. Uprostřed rajské kotliny leží lázně Lucké, po vší Italii vysoce ceněné. Hory pak Apuanské jsou ložisky světoznámého bílého mramoru Carrarského a na západním jich sklonu mezi květnatými, olivou, révou a piniemi pokrytými pahorky, v mírné prohlubni leží město Carrara, na východě uzavřené polokruhem kolmých obrů mramorových, kteréž s jižními rostlinami svého úpatí poutavou protivu tvoří.

Od delších dob platné domnění, že mramor Carrarský útvaru jurskému přináleží, vyvráceno bylo francouzským geologem Coquandem (č. Koka'dem) v základě nových vědeckých objevů. Mramory tyto daleko spíše přičísti sluší útvaru uhelnému, od jehož karakteristických vlastností ovšem jemností a úbělem svým způsobem pamětihodným se liší. Od třiceti let panovalo mínění mezi některými geology, že se zde jakási starší vrstva vyskytá, avšak „Calcane rosso ammonitifero“, na mramoru spočívající a s těží od něho oddělitelné, spíše vykazuje mramoru příhodného místa v útvaru jurském, až konečně výskumy tak zvaného uhelného vápence v spodních vrstvách útvaru uhelného nepochybnou souvislosť s mramorem Karrarským a tudíž i nezvratnou pravdu výše proslovené domněnky dotvrdily.

*) Peschel: Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde, str. 188—189.
**) O bylinstvu Riviery jedná: F. A. Flückiger: Osterferien in Ligurien v Buchnerovu: N. Repert. f. Pharm. Sv. XXV. 7. a 8. sešit.

Počátek Apeninu Etrurského obyčejně se béře krajním pilířem a spolu i nejvyšším vrcholkem téhož horstva Monte Cimonem (č. Čimone), kterýž výšky 2168 m. dosahuje. Jím srozumíváme onu část hřbetu horského, kteráž v téměř jihovýchodním směru, jakoby toužíc dostihnouti pomoří Jaderského až k pramenům Tiberským na Monte Comero dobíhá. Tato část Apenínu jest zajisté z nejpoutavějších a přeťata jest železnou drahou z Bologně (č. Boloně) do Pistoje (č. Pistože) vedoucí, kteráž svou umělostí se všemi svými vrstevníky evropskými závodí, u Pracchie (č. Prakkie) nejvyššího bodu dosahujíc. Dráha tato sleduje nejprve údolím Rena, řeky to ze souboru četných, po výtce rovnoběžně tekoucích vod, kteréž po severním mírnějším sklonu Apenínském do nížiny Pádské ubíhají. Překročivši rovinu sedla níží se dráha po svislých, k jihu kolmě spadajících sklonech Toskánské hornatiny k nížině Toskánské, v jejíž západním cípu vůni květin dýšící Florencie (vlasky Firenze [č. Firence]) se nalézá. Nížina Toskánská vlastně jest rozšířeným údolím řeky Arna, kteráž s Pádem a Tiberou trojlístek nejmocnějších řek vlaských tvoří. Tok její po výtce jest východozápadní, přes to zahýbá se od vrchoviska ležícího v Etrurském Apeníně na Monte Falterona (1648 m.) silně k jihu, prve než u Pontassieve rozhodně západní směr si osvojí. Ovlaživši břehy Pisánské hledá nezdravými, močálovitými krajinami pobřežními, tak zvanými Maremmami, kteréž za pokračování Toskánské nížiny pokládati lze, odtoku k moři Ligurskému.

Údolí Arnské má důležitosť svou i pro palaeontologii, neboť v něm objevuje se třetí domorodý druh ssavců doby třetihorní. Zvířena tato nad míru hojně zastoupena jest v musei Florentinském, a Elephas meridionalis, jehož rozměry daleko velikosť jemu posud přičítanou přesahují, cervus dicranius s mnohoklannou korunou, bos etruscus, hippopotamus major jsou vynikajícími zástupci zaniklého obyvatelstva, jemuž užívání dobytka domácího, slonův atd. neznámým nebylo.*) Jest nám i doložiti, že zbytky druhu hippopotamus major v době nejnovější u Ortony, v Abruzzké (č. abrucké) provincii Chieti (č. Kieti) odhaleny byly.**) Zbytky zvířeny útvaru čtvrtihorního, aspoň zuby druhu elephas primigenius vyskytují se na mnohých místech Toskány, nejvíce pak podle všeho domnění v tak zvané Paucchině (č. Paukkině), totiž jistém druhu jílovité hlíny.***)

Monte Comero a vrchovisko Tibery jsou pomezním bodem, nad nímž Římský Apenín, až k debři Jaderského přítoku Tronta sáhající, zdvihati se počíná, jehož nejvyšší a nejdivočejší součástkou jsou hory Sibyllinské (Monti sibyllini). Římský Apenín i Vyšní Apenín Abruzzů, jejž za pokračování Římského pokládati sluší, podivným spůsobem osvědčují snahu následovati hřbetem svým, blízkým moři Jaderskému, otrocky obrysy moře tohoto, což se děje až po 42° s. š., totiž k hoře Monte Amara (2743 m.) ve skupině Majellské (č. madželské). Pizzo di Sevo (č. Pico [2546 m.]) dělí Vyšní Apenín na dvě, rovnoběžně rozčleněná pásma, z nichž východní na svém hřebeni nejznamenitější vrcholky vší Italie nese; zde tyčí k nebi Veliký kámen (Gran Sasso d'Italia 2910 m.), Rocca di Lipareto a la Scalata, kdežto v západním pásmu Monte Velino 2400 m. nadmořské výšky dosahuje. Toto území Vyšního Apenínu, jsouc na západ korytem říčky Salto omezeno, skládá pověstné loupeživostí svých obyvatelův Abruzzy. Římský i Vyšní Apenín prorvány jsou velehojnými, ovšem krátkými, rovnoběžnými a k Adrii spěchajícími řekami pobřežními. V jižní Italii nabývá pásmo Neapolského Apenínu větší nepravidelnosti a nejvyšší hřeben ustavičně se blíží západnímu pomoří Tyrrhenskému; blížení toto stává se konečně tak patrným, že polouostrov Apulský nabývá domněle ploché podoby proti polouostrovu Calaberskému, jímž prostupují horská pásma až po nejjižnější cípek jeho, mys Spartivento. Apulie jest vlastně bezvodé, vápnité pomoří o značném zvýšení, jehož šíře směrem západním přibývá. Vlastního pásma Apenínského zde pozorovati nelze; spíše rozstupuje se pohoří ve více skupin, buď držících se směru hlavního pohoří, buď postupujících směrem poledníkovým,

*) Ausland 1872, čís. 29, str. 696.
**) Bollettino del club alpino italiano. Vol. X. 1876. Fasc. 26 str. 138—144.
***) Geologický vývoj Italie vylíčen jest v Globu, sv. XIX., str. 361.

buď i běžících směrem příčným od západu k východu; mnohdy činí skupenství horská i tvary kruhovité, v nichž se skrývají kotliny krasovým dolcům podobné, až konečně záliv Tarentský nové soustředění horských směrův na polouostrově Calaberském působí.

Obecný ráz Apenína jest po výtce měnivý, přirozený to zjev při pásmu horském délky jeho. Jak již výše řečeno, jest Apenín Ligurský nejvíce zalesněn, též tak, ač měrou skrovnější, Apenín Etrurský; naproti tomu jsou Římský Apenín i jižní jeho pokračování úplně lysy a holy, vykazujíce ve svých vyšších patrech jen sporé křoviny. Úrodná pokrývka prsti zmizela a holé skály vápencové na všech stranách zejí do dolův okolních. Vymizení hvozdův Apeninských a lesnatého povrchu jiných hor italských, již za vlády starořímské dokonané, přineslo zemi následky přesmutné, nebo nedostatkem lesů na vrchoviskách říčných nelze udržeti vlhkosť půdy na delší dobu, a tak vznikají veliké, občas se vyskytující zátopy, kteréž zde navštěvují nižní části země, zvláště okolí římské. Avšak proměny tyto jsou nutným následkem poučky kulturně historické, již stihati lze ve všech vlastech naší zeměkoule, že totiž lesního šperku ubývá s přibývajícím se ušlechťováním lidského plemene. Zvětšování lidnatosti nutně vyžaduje mýtění lesův a tak ovšem nutně musilo se státi, že již za dob římské světovlády Apenín, pokrytý od nepaměti překrásnými hvozdy, pozbyl přirozené své ozdoby a stal se lysým hřbetem skalistým, v kteréž podobě jeví se nám podnes.

Prameny řeky Tibery leží v Apenínu, na úpatí Monte Comera a jen málo východněji od vřídla Arnského; naproti tomu tok obou řek rozhodně jest různosměrný. Tibera, vlasky il Tevere zvaná, zachovává celkem směr severojižní, tak že pramen a ústí téměř téhož poledníka se dotýkají. Nejznamenitější přítoky levého, východního břehu jsou: Nera, příchozí s hor Sibyllinských v Římském Apenínu, a Anio čili Teverone, který proudě s hor Sabínských, u Tivoli malebnými slapy přes vlastní svůj travertinový podklad dolů se řítí. Z pravé strany vnímá Tibera Chianu (č. Kianu, Clanis), spojenou zvláštním průplavem s vodstvem Arnským, čímž vzniká zřídka se vyskytující vidlice říčná. Tudíž činí Arno a Tibera dvě strany trojúhelníka, na západě mořem ohraničeného, a veškeré prostranství toto zaujímá pahorkatina přerozmanitého útvaru, jíž protéká Ombrone, po Arnu a Tibeře nejdůležitější řeka přímořská. Výšiny mezi Arnem a Ombronem slují vůbec krabatinou Toskánskou; v úseku však mezi Ombronem a Tiberou zdvihá se trachytová, 1733 m. výše dosahující skupina Monte Amiaty, a ukrývají se šíré hladiny jezera Trasimenského (Lago Trasimeno), majícího přes 100 □ km. rozlohy, a potom hladiny sousedních jezírek u Chiusi (č. Kiusi, řím. Clusium) a Monte Pulciana (č. Pulčiáno) s vinorodými břehy, též jezera Volsinského (lacus Volsiniensis, lago di Bolsena), vyhaslé to výhně sopečné, v jehož okolí u Montefiascone zraje vychvalované víno Est-Est-Est. Dále k jihu jdouce setkáme se opět s dvěma vyhaslými, nyní vodou jezerní naplněnými jícny, Lagem di Vico a di Bracciano (č. Bračiáno). Severně jezera Vico vystupuje les Ciminský (Monte Cimino č. Čimino), a severovýchodně od jezera

Bracciánského, avšak přímo severně od Říma vypíná se osamotnělá vápencová skupina hory Soracte (it. Soratte), nejpamátnější bod římské Campagně (č. Kampaně), k níž Soracte prudce spadá, a kteráž odtud šíré, Tiberou proryté pláni se podobá.

Campagna di Roma, jak nádherné to, rovných sobě hledající nivy, bez soupeře v šírém okolu zemském, stejně vznešené vážnými krásami krajinnými i znamenitostí světodějinnou! Velkolepé ticho, v našich dnech pouze pronikavým hvizdem lokomotivy rušené, spočívá na této pestrobarvé půdě starověkého Látia, již nesmíme si však představovati od podoby dokonalé roviny, třeba i šíré trati okolí římského (ager Romanus) rázem roviny se označovaly. Naproti tomu bohata jest Campagna hojnými záhyby půdy, kteréž jednoduchým, avšak ušlechtilým čeřenem svých pásem mile obrážejí se proti jednotvárnosti širých rovin. Vyhlídku k jihu omezují podivuhodné obrysy sopečných hor Albánských s nejvyšším vrcholem Horou Dutou (Monte Cavo), kteráž již jménem svým prozrazuje vyhořelou výheň sopečnou; k východu zrak těkaje, utkví na vápenné hradbě hor Sabínských, před nimiž nepřehledně dlouhé řady oblouků vodovodu Claudiova (Aqua Claudia) přičiňují Campagni znaku jednotvárnosti i velkoleposti. A nad úchvatným, povznášejícím obrazem klene se blankytné nebe italské, ono nebe, jež poutníku ze střední Evropy příchozímu nejen svěží barvou svou rozkošnějším, nýbrž značně vyšším a rozsáhlejším býti se zdá. Též italský obzor jest jasný a jako protkán světelnými pruhy, činí pak milé pozadí předmětům, kraje jeho lemujícím a okol zemský uzavírajícím, kteréž tím ostřejšího i znalejšího vidu na-

Římská Campagna.

bývají, kdežto na parnatém středoevropském obzoru tupé, omlžené podoby nabývají. Kam oko lidské zasáhne, shledá v Campagni pouhé pastviny; na svahu pasoucí se stáda skotů, mezi nimiž vynořuje se ojedinělá postava pastýřova, jsou jedinkou oživou krajiny. Tu a tam po lučinách, volné svobody užívajíce, popásají se vychrtlí koně a usměje-li se na nás štěstí, uzříme i jízdného Campagnola (= obyvatele Campagně), u něhož nepohřešíme ani dlouhé, železným hrotem okované holi, ani holení z kozlovice. Místy korunován jest vršek některý malým avšak stinným hájkem italských křemeláků (Quercus ilex) — než i tento zjev velikou jest vzácností v Campagni stromů prázdné, holé i vyprahlé. Naproti tomu vynořují se z širé stepi zříceniny a trosky, jichž tvary postrašné mnohdy a zhusta nepoznané nám slovy živými hlásají o příbězích zašlé dávnověkosti. Tu a tam rozvírá osamělá pinie vznešenou vějířovitou korunu nebo leskne se vavřínový lupen na rozpukané, zvětralé zdi.

Bohužel nad čarovným tímto třislem zemským, uprostřed něhož věčné město Řím s daleko viditelnou kopulí svatopetrskou vystupuje, třímá žezlem svým smrtí-

Sublaco.

cím jedovatý, zimnice působící vzduch (Malaria). Příčiny nezdravoty této hledati sluší v geologickém uložení půdy; plodem nynějšího geologického tvoření v Italii jest jednak nížení výšin, jednak zdvihání se nížin a tak vzniká nedostatek vody za doby letní, neúrodnosť půdy a měnění se rovin v širá vřesoviska. Sopečný tuf půdy Campagně nad to pohlcuje ve svých roklích všechny vodné pršky a tak odpařováním se podzemních vodojemů nejvíce Malaria vzniká.*) Tvrzení, že by Malaria vznikla již v starověku, kdy Campagna hustě byla obydlena, nemá pro sebe důvodů; také praví mnozí, že upuštěním od orby zkáza Campagně byla zaviněna a že tedy nutno, aby orba znova zavedena byla; avšak „ze stanoviska národohospodářského nelze mluviti o nějaké zkáze, ježto výnos pastvin daleko větší jest nežli příjem z orby nově oživlé.“**) Jediný pouze prostředek vhodný, jímž by Cam-

---

*) Paolo Mantovani: Descricione geologica della Campagna Romana. Torino 1875, 8°.

**) Karel baron du Prel: Unter Tannen und Pinien. Berlín. 1875 8°, str. 210.

pagna do poměrů zdravých uvedena býti mohla, jest pěstování gumovníka Austrálského (Eucalyptus globulus), s nímž by asi sdružiti se dalo pěstování obecné slunečnice (Helianthus annuus).*)

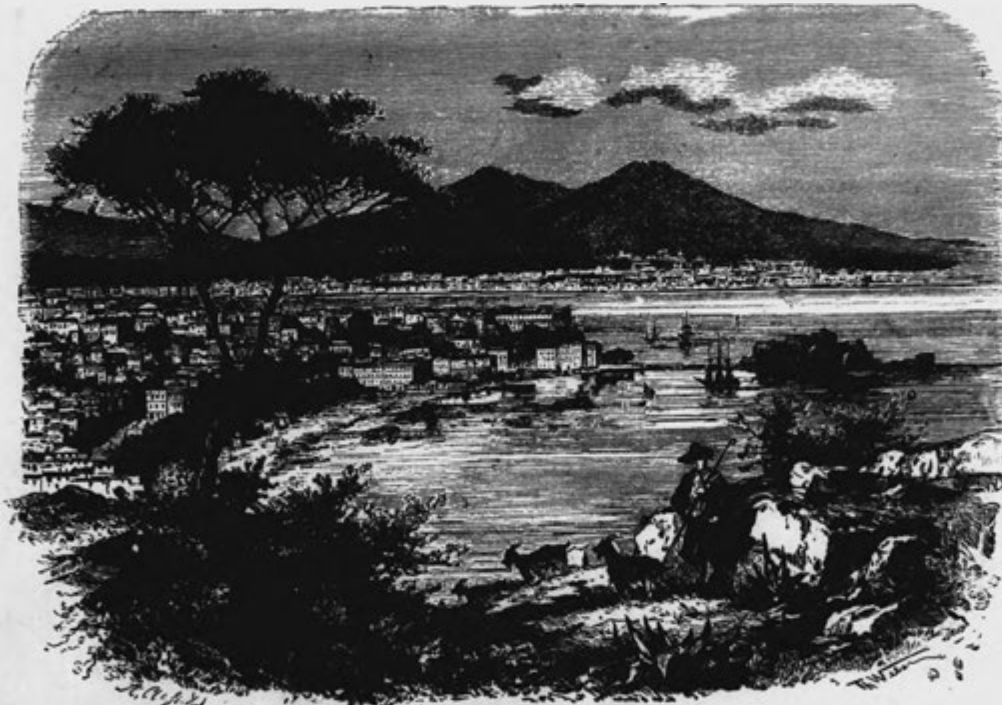
Podél pomoří přechází Campagna di Roma na západ v nezdravé Maremmy, jichž jižním prodloužením až k Terracině (č. Terracíně) byly někdy pověstné, nyní po většině vysušené Pomptinské močáry (pomptinae paludes podle starověké Suessy Pometie). Močáry tyto sledují západní svah Pohoří Volského (Monti Lepini), kteréž spolu s Albánskými a Sabínskými horami Campagni uzavírají.

Ariccia.

Horami Sabínskými nazýváme horské pásmo, západně od Apenínu se prostírající a od něho údolím Velína a přítoku jeho Turana oddělené; ony zdvihají se na levém břehu Nery a dosti daleko táhnou se rovnoběžně s Tiberou po ose Italského poloostrova k jihovýchodu. V nich prýští se Anio, do jehož údolí lze u proslaveného Tivoli přijíti; Subiaco leží uprostřed hor těchto. Hory Albánské (Monti Laziali, č. Laciali) vzbuzeny byly silou sopečnou nad

*) O účinných vlastnostech bylin těchto proti Malarii jedná Dr. Pietro Balestra spisem svým: L'igiene nella Campagna e città di Roma, 1875, též Dr. Gregorio Fedeli: Sulle proprietà bonificanti e terapeutiche dell' Eucalyptus globulus. Forli 1876, 8°. V německém jazyku podal různé náhledy Fr. v. Hellwald ve článcích: „Die römische Campagna und die Malaria" a „Der Eucalyptus globulus" v Auslandu 1875, čís. 32, str. 630 a 1876, čís. 35, str. 693.

NEAPOL.

okolo stojící výšiny a tudíž jsou úplně osamoceny; útvar jícnu sopečného udržely hory tyto výborně v tak zvaném Campo d' Annibole a v obou pověstných jezerech, Albánském a Nemském. I u Ariccie (č. Aričie) lze zřejmě jícen sopečný pozorovati. Jižně hor Albánských vypínají se hory Volské a po dnešní den neradno v nich se zdržovati pro loupeživost jich obyvatelstva. Hory tyto zasahují na jih až do tak zvané Terra di Lavoro, úrodné krajiny Garigliánem (č. Gariljánem, starožitný Liris) svlažené, kdež počíná požehnaná půda Neapolská.

Ještě více k jihu rozléhá se nad pomyšlení úrodná nížina „šťastné" Campánie (Campagna felice č. Kampáňa feliče), jejíž počátek označen jest asi tokem Volturna, nejvodnější řeky jihoitalské. Zde, na rajském pobřeží, rozkládá se po strmých pahorcích přímořských krásná Neapole, město Sirén, největší v království Italském, obestřené dymnými mračny Vesúvskými, kterýž opodál, maje podobu vznešeného kužele, uprostřed nížiny v pozadí zálivu Neapolského výše 1270 m. dostupuje.

Sorrento.

Na úpatí jeho šíří se krajina přerozkošná. Od Castellamare (starožitné Stabiae) táhne se nepřetržená řada osad až k jeho sklonu a ani kosa, kteráž záliv Neapolský od Salernského odděluje a Puntou della Campanella končí, nepostrádá půvabu příjemných sídel a půvabných letohrádků. Na sklonu Monte Angela (1520 m.), jehož odnoží celou ostrožnu mezi oběma zálivy prostupují, a na skalistém pobřeží leží osady Vico Equense (č. Ekense), Meta a hojně básníky opěvované Sorrento, obklíčené veskrz opojnou libovůní hájů citrýnových a oranžových. Proti Puntě della Campanella vyrůstá z temného pozadí mořského ostrov Capri, pověstný divem své „modré jeskyně", kteráž jsouc svými rysy antickému náhrobku ne nepodobna, jako sfinx nějaká vchod do zálivu střící se

zdá. Západně od Neapole pne se lesem porostlý tuf Pausilipský, jakož předzvěsť polí Flegrajských, rozsáhlého to sírany naplněného území, na němž sopečné síly jícnův a solfatar bez počtu nakupily. Mnohé z nich dnes jezery jsou naplněny, jezery bez okrasy živočišné, Vergiliovými Aorny, v jichž rozryté půdě starověká báje vchodu do podsvětí hledala. Sopečné zjevy obstupují malý, za to však velemalebný chobot Pozzuolský (č. pocuolský, staroř. Puteoli) a dosahují konce svého památným mysem Misenským. Naproti mysu tomuto rozkládá se skupina ostrůvků, Procida (č. Pročida), Vivara a poněkud větší Ischia (č. Iskia), na jehož nejvyšším vrcholku, 840 m. vysokém Epomeu, ztuhlé trachytové proudy lávy vyhaslou sopku projevují.

Solfatarami nazýváme hojné šumivé prameny, kteréž směs vody sirných výparův (anhydrid siřičitý) na světlo přivádějí a sirnou usazeninou vřídla svá zanášejí. Jména tohoto nejprve užilo se při starodávném jícnu sopečném u Pozzuol, v jehož nejhlubším místě, tak zvané bocca grande, s ohromnou silou žhavé páry v teplotě 40—58° R. vypryskují. Deville dovodil, že v těchto parách obsaženy jsou vodní páry, kyslik, kyselina uhličitá. Sopečné krajiny na Jávě (č. Džávě), Islandu a Novém Seelandu rovněž chovají množství solfatar, jelikož úkaz ten na místech, kde vyhaslé a vyhořelé jícny v klidu se ocítily, nejraději vzniká. Hlavně v krajinách sopečných vyvírají i prameny uhličité, nazývané Mofettami. Slovo toto prve označovalo místní pojmenování časem vystupujících výparů kyseliny uhličité, kteréž obyčejně po dokonaném soptění Vesúvu se objevovaly. Větší poměrná váha zdržuje smrtící plyny tyto v prohlubinách zemských, slujích, údolích, jeskyních atd., kdež není lze parám se vzduchem se smíchati. Nejznamenitější mofetta nalézá se v tak zvané psí jeskyni při jezeře Agnanském (Lago di Agnano, č. Aňano) uprostřed polí flegrajských.*)

Za průlivem Messinským, v starověku mnoho obávanými víry Scillou a Charybdou zle pověstným, vypíná se z moře skalnatými břehy ostrov Sicilie, jsa o prostoře 292·4 □ myriametrův největším ostrovem středomořským. Starým slul ostrov tento po své podobě Trinacria, jest pak jako polouostrov Italský z veliké části horami naplněn, kteréž pouze na několika místech v planinu se snižují a u Catanie utěšenou rovinku tvoří. Uzel horstva Sicilského, jež staří Nebrodou nazývali, hledati jest mezi Gangi (č. Ganži) a Nicosií, odkudž paprskovitě ke všem třem vrcholům trojúhelníka hlavní pohoří odbíhají. Severní pásmo dosahuje značné výšky, západní jest poněkud nižší, nejníže sklání se hory v kraji jižním. Zcela odtržena a nepodobna svislému horstvu vnitroostrovskému jest sopka Aetna, výškou 3304 m. daleko do krajin věčných sněhů zasahující. Aetna vystupuje na východním kraji ostrova, severně Catanie, zvolna do výšky a spadá srázně pouze na nejvyšším temeni a na mnohých sopečných kuželích, kteréž postrannými výbuchy vznikly. Poslední výbuch udál se 29. srpna 1874 a spůsobil značné změny v podobě hory.**) Aetna pokrývá plochu 15 □ myriametrův, její pak úpatí omývá největší řeka sicilská Simeto, kteráž se jižně Catanie do moře

---

*) Hann, Hochstetter a Pokorný: Allgemeine Erdkunde. Druhé vydání. V Praze 1875, 8°, str. 147—148.

**) Srovnej Orazio Silvestri: Notizie sulla eruzione dell' Etna de 29 agosto 1874. Catania 1874.

vlévá. Vedle této řeky sluší ještě Salfo a Platani jmenovati, kteréž obě na jižním pobřeží s mořem se snoubí.

Západně Sicilie nalézají se nepatrné ostrůvky Aegadské a severně od nich ve vzdálenosti 50—60 km. od břehů sicilských Liparské, jež staří Aeolskými nazývali. Liparské ostrovy vesměs jsou původu sopečného a na dvou z nich, Vulcanu a Stromboli (942 m. vysokém), podnes činné jícny shledati lze. Na západním pobřeží italském, uprostřed moře Tyrrhenského, nalézají se vedle uvedených ostrůvků v zálivu Neapolském ještě malé ostrovy Pontinské (největší z nich Ponza) a dáleji k severu ostrovy Toskánské. Jsou to výspy Giglio (č. Žiljo), Giannutri (č. Žanutri), Montechristo, Pianosa, Capraja (č. Kapradža), největší pak ze všech železem obdařená Elba s horou Monte Capanne, 1009 m. vysokou. Na dalekém jihu přísluší v ohledu zeměpisném i skupina ostrovů Maltanských, nyní Britům náležejících, k Italii. Skupina tato leží již uprostřed moře Středozemního a skládá se z ostrovů Malty, Gozza (č. Goco) a Comina; jsou to vesměs zvětralé, umělým způsobem prstí pokryté skály křídové s příkrým svahem k jihu, bez řek a hor. Neunavná píle řádu svatojanského, kterýž jimi od r. 1530—1798 vládl, učinila však z nich obrovskou mořskou pevnosť. Též tak sluší přičítati oba velké ostrovy středomořské, Sardinii s Korsikou, ač tento politicky k Francii náleží. Oba ostrovy jsou nad míru hornaty; kdežto však Korsiku prostupuje směrem od severu k jihu vysoké pohoří pouze na nemnohých místech hlubšími rozsedlinami protrhané, skládá se hornatina Sardinská výhradně ze skupin, vrchol pak Monte Genargentu o 1917 m. značí největší vyvýšení ostrova. Východní pobřeží Sardinské přístavů vůbec nemá, za to však kryjí v sobě okolní moře nadbytek korálů a vnitro ostrovské drahocenné couky užitečných rud, ba dobývání zinku jest tak díc vrcholem italského hornictví. Vzdělání země jest ovšem nedokonalé, a též tak chuda jest Korsika, kdež vedle krásných hvozdův i drsné podnebí jest domovem. Dosud pokládán byl Monte Rotondo za nejvyšší bod Korsiky, avšak nejnověji učiněná měření generálního štábu francouzského odhalila, že nejvýše, o 2707 metrech, dostupuje témě hory Monte Cinto (č. Činto); za tou přijde Monte Rotondo s 2624 m., Monte Paglia Orba (č. Palja Orba) s 2525 m., Monte Cardo s 2454 m., Monte Padro s 2392 m. a pak teprve s 2300 m. Monte d' Oro, kterýž za druhý co do výšky vrcholek dosavade jmín byl. *)

Průměrné teploty v Italii směrem k jihu stále přibývá, což původ svůj má ve velmi šťastné poloze zeměpisné, že země v podobě dlouhého polouostrova od severu k jihu se táhne. K tomu pojí se i úkaz ten, že směrem k jihu ubývá též rozdílu mezi největšími odchylkami teploty jakož i množství spadlé vody, čili jinými slovy blížením se k jihu a vzdalováním se východu přibývá vedra a stálého sucha. Žhavý vítr jižní jménem Scirocco (č. Široko) častěji zalétá z africké Sahary do Italie a působí obecnou ospalosť. Severní větry naproti tomu vějí řidčeji, ač Tramontana, v Římě a Neapoli hojně se vyskytující, velmi citelné chladno působí. Ve shodě s podnebím jsou ovšem i plodiny zemské velmi různé; země sama jest z pravidla velmi úrodna, jen některé pruhy, jako Campagna di Roma a lysé vrcholky hor leží ladem. Kaštany, křemeláky, pinie a olivy rozvíjejí se nádherně již na severu, citrony a oranže již v střední Italii, kdežto

*) Mittheilungen des deutschen und österreichischen Alpenvereins 1876, čís. 6, str. 289.

jih již tropické hosti, palmy a papyrus, pohostinu přijímá. Říše nerostův poskytuje jemného mramoru Carrarského v Apuanech, železa na Elbě a síry na Sicilii i v okolí Neapolském. Teplice rozšířeny jsou po všem polouostrově. Zvířena italská vzácnostmi právě nevyniká; větší dravci vůbec chybí, za to však objevují se v nižším zvířectvu nebezpeční zástupcové jihu, štírové a hmyz krvelačný, kteříž v některých krajinách, zvláště na pomoří, pravou metlou lidstva jsou. Ze zvířat užitečných třeba dotknouti bource hedvábníka a téměř všech evropských živočichův domácích, k nimž Vlach ještě ochočeného bůvola v Maremmách připojiti může.

Polouostrov Illyrský.

Členitosti obrysův zemských přibývá polouostrovům jihoevropským postupováním na východ. Kdežto polouostrov Pyrenejský dosti beztvárnou skupinou souše býti se jeví, nabývá již podoba Italie více leposti, a nejvíce členitosti prokazuje nejvýchodnější polouostrov, Illyrským, Tureckořeckým neb Balkánským zvaný. S pevninou ostatní souvisí po širé ploše mezi mořem Černým a Jaderským, dolní pak tok Dunaje a příchozí po pravé straně Sávy činí na severu přirozené ohraničení jeho. Tok obou řek tvoří vůbec dosti rovnou přímku směru západovýchodního, kteráž téměř od severního cípu Adrie dosáhá k Černému moři, jež Dunaj, nejmocnější podélný veletok evropský, rozsáhlým deltem vnímá. Na levém, severním břehu dunajském až k úpatí hornatiny Karpatské vlní se přeúrodná nížina, kteráž zanímá celé knížectví Rumunské; avšak jakožto část zemí karpatských náleží cele do střední Evropy, a nám lze tuto pouze s povahou břehů dunajských jakožto řeky pomezní se zabývati.

Dunaj vzniká v jihozápadním Německu v Černém Lese a vine se protékaje královstvími Bavorským a Würtemberským směrem východoseverovýchodním až po město Řezno, kdež náhle k východojihovýchodu se obrací; u Pasova vstoupiv na půdu mocnářství Rakouského svlažuje obojí Rakousko, nad i pod Enží, omýlá říšské hlavní město Vídeň a opodál Prešpurku dosahuje hranic uherských. U města Vácova zaměňuje opět dosavadní svůj směr za určitě jižní, načež dokonav pouť svou nížinou uherskou a pojav Drávu, po pravé straně příchozí, znova se obrací a sice přímo na východ. Teprve u Zemuna a Bělehradu Srbského, kdež směrem čistě západním plynoucí Sáva s Dunajem splývá, počíná dolní tok mohutného proudu, vyhledávající právě největší pozorlivosti naší. Široce rozvlněná řeka tvoří hranici nejprve Rakouska a knížectví Srbského, dále Rumunska a knížectví Bulharského, kteréž ještě roku minulého bylo součástkou říše Turecké. Avšak řece, než do Rumunska vstoupí, jest se prodrati množstvím obtížných útvarů skalních mezi horami, kteréž nejzazší jihozápadní část Karpat, pohoří Mehadské s protějšími výšinami srbskými jaksi spojují. Prvé zúžení táhne se od

Golubce, místa v dějinách jihoslovanských hojně dotýkaného (porážka císaře Sigmunda r. 1438), k Dobré a dělí se do dvou polovic. Vyšní díl vroubí vápencové skály s četnými slujemi a jeskyněmi, srázné břehy nižní části a skalná bradla uprostřed vln skládají se z hráněných břidlic a žuly. U Drenkové počíná druhé zúžení, debře Hřebenská (Greben), zvaná též Vyšní Klisurou; hned sledují peřeje Izlašské, Vyšní neb Malá Železná Brána (Gornje Demir Kapi), zbudovaná skalinami u Tachtalije a Izlaše, kterouž dosavade mnozí mylně za vlastní Železnou Bránu u Staré Ršavy měli. Po nedlouhé chvíli obkličují poutníka obrovské zjevy třetí, spolu nejvelkolepější soutěsky, nazvané Branou Kazanskou neb i nižní Klisurou. Konečně u Staré Ršavy jest nám proniknouti nebezpečnými bradly Železné Brány. „Skalnatá pláně, maličko více čtvrti hodiny široká, se zubovitými, nad vodou se vzpínajícími skalisky probíhá šikmo proudem a tvoří za malé vody hrůzoděsný katarakt s víry, podvodními útesy a daleko slýchaným příbojem vod.“ Tak dí Fallmerayer,*) kterýž Železnou Bránu přirovnává nilským kataraktům u Fil. Až téměř k Turnu-Severinu, rychle nyní

Železná Brána.

vzkvétajícímu obchodnímu městu rumunskému, kteréž v středověku jméno dalo uherskému banátu Sevrinskému, provází tok řeky po obou březích lesem kryté hory, kteréž níže města tohoto volněji se skláněti, nížiti a od břehů vzdalovati počínají. Vnikáme do šírého dolnodunajského neb Isterského úvalu, jejž lze pokládati za veliký, hluboko do souše vbíhající chobot někdejšího moře Sarmatského, ač východní hranice jeho, geologicky sice určitě označená, horopisně méně patrnější býti se jeví. U velikém, k jihu zahýbajícím oblouku svlažuje Dunaj širou, nad mořskou hladinou nepatrně zvýšenou krajinu. Rozdíl obou pobřeží jeví se nyní zřejměji; veletok totiž na svém levém břehu omezen jest šíř i dál prostírající se nížinou, pokrytou novějšími naplaveninami, kdežto pravý břeh více méně příkře vystupuje a více do země v široce se prostírající planinu přechází, do níž veškeré řeky s Balkánu k Dunaji spěchající hluboké brázdy vyryly. Veletok dunajský změnil znenáhla západovýchodní tok svůj dob dřívějších a obrátil se k jihu, čemuž asi i pobočné, po levém břehu se ústící řeky, svými naplaveninami mnoho přičinily. Řeky

*) Fragmente aus dem Orient. Ve Stuttgartě 1877, 8°. Druhé vyd. str. 5.

tyto jsou daleko četnější a volnějším tokem vody opatřeny, než vody, kteréž ve vysočině Balkánské, v jihu veletoku se zdvihající, vody své sbírají. Naplavený jíl pokrývá širou nížinu Valašskou a tvoří místy i na levém břehu prahy až na 12 m. vysoké, kdežto na planině Bulharské jílový povrch níže uložené vrstvy Sarmatské ukrývá.*) Delta Dunajské jest geologicky původu nedávného, vzrůst pak jeho nepatrný, ježto dále nepokročilo než k naplnění ostroúhelného trojúhelníka, jehož dvě delší ramena nánosy staršího původu se svislými kraji tvoří. Veletok sám rozštěpil se mezi Tuldží a Ismailem do dvou ramen, z nichž severní neb Kilijské rámě posud nejvíce vodstva k moři svádí, obsahujíc $^{17}/_{27}$ vší vody dunajské. Jižní rámě Svatojirské odsílá pak ještě třetí rámě Sulinské přátelsky se s ním o množství vody rozdělivši, tak že tímto $^{1}/_{27}$, oním $^{9}/_{27}$ k moři spěje.**) Delta Dunajské jest bařinaté a poslední část toku vodami stojatými označena, při nichž všecky stupně jezerního tvoření pozorovati lze: „Prvé tůně, které již hluboko do vnitrozemí se zalily a svými odtoky povinnou daň veletoku odvádějí, blíže pak ústí jezera, kteráž díl skrze kosy (Nehrungen) z Dunajského náplavu povstalé svého někdejšího s Pontem spojení pozbyla, díl v límany se přeměnivše úplného uzavření jen pomocí řeky některé, jako ku př. Dněstr, jemuž otevřeného hrdla třeba, unikla.***) Delta dunajské má i vysokokmenné lesy v okolí Sulin-

Na bulharském břehu Dunaje.

ském, kdež les Lettský severněji, Kara-Orman jihozápadně téhož města se prostírají; temné hmoty jejich činí okotěšnou protivu žlutavé zeleni zjevu deltského, neobyčejnou protivu jezer hned temně hučících, hned vesele se čeřících. Veškeru zvláštnosť této krajiny poříčné líčí znalec jakýs v tato slova: „Na břehu bařinatém stáda bůvolů, onde hluky kachen, malý houf volavek, tu a tam pelikán a všude hrdí čápové, onde na jílovité stěně, plné hnízd vlašťovčích, okolo nichž přičinliví jich obyvatelé hojně oblétají, na kolébavém keři nádherná druž mandelíkův a hned pod nimi v komickém spěchu těžká želva zemní: v skutku zde nelze postrádati pestré družiny. Avšak třeba člověku, aby sám pozoroval obraz dolního toku dunajského, chce-li celý život veličenského proudu myslí svou pojati.“ †)

Přičiníme-li zření své vnějším tvarům polouostrova Illyrského, pokud se jižně tuto líčené čáry dunajské jeví, nemůže nám nepřipadnouti na mysl jakási ovšem neurčitá podobnosť se středními částkami severní Ameriky.

---

*) Prof. Frant. Toula: Eine geologische Reise in den westlichen Balkan und in die benachbarten Gebiete. Ve Vídni, 1876, 8°, str. 4—9.

**) K. F. Peters: Die Donau und ihr Gebiet. V Lipště, 1876, 8°, str. 336—369.

***) Peschel: Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde, str. 167.

†) Peters n. m. j., str. 372.

Širá souše někdejšího evropského Turecka koupajíc se na východě a západu ve dvou mořích, jako jih Spojených států amerických, v siné Adrii a přílivu prostém, velikých zjevů postrádajícím Černém moři neb Pontu, kteréž má podobu moře nedávno vzniklého, zužuje se mocně na východě, čímž hluboko do země zalívajícímu se zálivu tak zvanému moři Aegejskému prostranství se uvolňuje, ne nepodobně Golfu čili zálivu Mexickému. Místo Antill zanímají souostroví Kykladské a Sporadské, jsouce též hřbety a úlomky zatopených krajin, ač snad odtržení jich od pevniny v době poměrně mladší přihoditi se mohlo. A právě jako Antilly se mezi jižní a severní Amerikou prostírají, tak i v ostrovy řeckého Archipelagu na místě, kde Asie Evropě se blíží, shledáváme. Jinak jest na západě; ovšem nedá se upříti jistá podobnosť západního pomoří Illyrského s příslušnou částí pobřeží amerického, ač i tu pomoří Illyrské četnými výspami ostrovův Iónských a dalmatských jest krášleno, za to však na jihu a na východě podobnosť veškera na vždy přestává. I zde sice shledáváme rozsáhlý polouostrov, jejž bychom za tureckou Floridu míti mohli, a na němž Stambul, dosud sídlo tureckého padišaha, se rozkládá, než polouostrov tento jest nehotový, nevyvinutý, ba nemá ani vlastností polouostrova, spíše jakémusi Isthmu se podobaje, kterýž Asii s Evropou spojuje, kterýž však Bosporem, neširokými Dardanellami a vlnícím se mezi nimi mořem Mramorným čili Bílým protržen jest. Členitosť polouostrova Illyrského úplně se shoduje s kostrou protiležícího pobřeží maloasijského. Dva světy horské, snad někdy mezi sebou spojené neb aspoň možnosť vzájemného spojení nevylučující, klesají zde pod hladinu mořskou. Z úkazů polouostrovských uvésti sluší dalekotáhlý polouostrov Gallipolský, starožitný thrácký Chersonés, kterýž s pevninou záliv Saroský uzavírá, a trojzub Chalkidický; tento, objat jsa zálivy Rendinským a Soluňským, vysílá hluboko do moře tři skalnaté polouostrovy, zdviženým prstům podobné, Kassandru, Longos a Svatou Horou (Hagion Oros), mezi nimiž opět dva zálivy, po prvém a třetím polouostrově pojmenované, do země vnikají. Svatá hora nese na svém nejzazším ústupu horu Athos již ve starověku proslavenou s jejími kláštery. Rozsah polouostrova Balkánského k jihu silně se zúžuje, prostranství pak tuto vzniklého, o něž dosavade království Řecké s Tureckem se dělilo, domáhá se nyní Řecko. Říše tato ukončuje se polouostrovem Moreou čili Peloponnésem, jejž družina ostrovů pěkných obkličuje, kterýž svým povrchem dlani podobným duchaplnému Strabonovi vhodnou příležitosť k přirovnání s listem platanovým podal. Jen úzkým, plochým Isthmem Korinthským děje se spojení Peloponnésu s pevninou, mezi ně pak vbíhá hluboký, na západ se otvírající záliv Korinthský. Na severovýchodní straně pevniny šíří se zálivy Volský a Zejtunský a dlouhý, takřka na pobřeží se prostírající ostrov Evripo, Euboia Hellénů starověkých, jejž od pevniny hellénské průlivy Oreiský a Talantiský, pak kanál Evripo odlučují. Kanál Evripo šíří se k jihu a tvoří záliv Petalský, kterýž omývá východní břehy polouostrova Attického; na jih a na východ vlní se záliv Aeginský, četnými ostrovy Salaminou (nyní Koluri), Psyttaleií a Aeginou (strž. Aigina) zdobený, Peloponnés pak sám rozeklán jest třemi většími a jedním menším chobotem, na východ totiž zálivem Nauplijským čili Argejským, na jihu Marathonským a Koronským (strž. lakónský a messinský), kteréž oba odděleny jsou polouostrovem Mainou a nejjižnějším mysem evropským Matapanem (strž. Tainarion), na západě pak golfem Arkadským. Vývoj západního pomoří, pokud se severně zálivu Korinthského táhne, jest sice dosti proměnlivý a bohatostí tvarův různých označený, avšak zvláštní zmínky zasluhují, nepřihlížíme-li k ostrovům Jónským, kteréž lepý řetěz pěkných tvarů podél západního pobřeží tvoří, pouze záliv Artský (strž. záliv Ambrakijský) hluboko do souše se zalívající a na dalekém severu památná Boka Kotorská (Bocche di Cáttaro, č. Bokke), polouostrov Pelješac (Sabioncello, čti Sabiončelo) a pak hojné ostrovy bohatě rozčleněného přímoří dalmatského. Zde nalézáme Dubrovník (vlašsky Ragusa), mocnou někdy republiku obchodní a slavný střed jihoslovanského písemnictví, jejíž sláva zničena byla účinky francouzské revoluce, Splět (Spalato) s velkolepými zbytky paláce Diokletiánova a mnohými jinými zůstatky římského města Solině čili Salóny, na jejíž půdě částečně Splět se zdvihá, Šibeník (Sebenico) s nádherným velechrámem a konečně na úzkém, bezvodném ostroze nynější hlavní město rakouské Dalmácie, starožitný, těsný Zader (Zara).

Boka Kotorská, jsouc od r. 1815 součástkou mocnářství Rakouského, zasluhuje zvláštní pozornosti naší, tím spíše, že na březích a skalách, kteréž ji obkličují, žijí stateční Slované, Bokeljci a Krivošijané, ve vyšších pak patrech horských jaří sokolové černohorští. Český učenec prof. dr. Vilém Dušan Lambl líčí dojem, jakýž ven zjev Boky působil, v tato slova: „Když se v jižním konci Dalmácie po moři přichází do zálivu Kotorského (le bocche di Cattaro), otvírá se tu oku příchozího divadlo krásné, ve svých kontrastech nad míru podivuhodné a zajímavé. Mořská hladina vniká zde daleko do vnitř země a zabíhajíc brzo v levo, brzo v pravo, zde podle zelených břehů, tam podle velebných osněžených hor, zdá se, jako by v lahodném zrcadle svém nejdokonalejší obrazy z přírody najednou pojati a opětovati chtěla. V skutku také po celém břehu Jaderského moře není zeleň citronů, oliv a pomerančů i ostatního jižního rostlinstva nikde tak bujná a v zimě v létě neunavná, jako jest na pobřežních stráních okolo Kastelů (Castel-Nuovo), a když se z této rajské předsíně Boky Kotorské skrze těsno Lepatanské (= le Catene) vstoupí do vlastního zálivu a přístavu Kotorského, tu

Kotar.

se najednou všechny barvy promění, břehy mořské odevšad jsou obstoupeny černými stěnami ohromných hor, které s výše 4000 i 5000 stop náhle do moře padají, jen tmavé rozpukliny a propasti okazují a temena svá až do samého léta sněhem pokrývají.“ *)

Dva mysy, z břehův ostře vysedlé, Ostrý (Punta d'Ostro) a Punta d'Arza, střehou vchod do hadovitého chobotu, kterýž tvoří nejznamenitější přístav při moři Jadranském. Vchod sám jest dosti prostranný, a teprve u mysu Kobyly počíná druhé zúžení a vchod do rozeklaného kanálu Kotorského (Canale di Cattaro). Kanál tento skládá se ze severní části Kastellské, kteráž dotýká se nejzápadnějším svým pobřežím dosavade tureckého okliči Sutoriny, a pak z vlastního kanálu, kterýž na východ rozbíhá se do dvou malých zálivů, Kastolského (Baja di Kastoli) a Teodského (Baja di Teodo). K zálivům těmto přiléhá úrodná sice, avšak močárovitá rovinka Župa, kteráž klínovitě dělí hory pobřežní od mohutných

*) Zpráva o Černé Hoře a Černohorcích. Sepsal V. D. Lambl. Čas. Mus. Česk. XXIV, str. 511.

odnoží hraničného Lovčena. Na severu kanálu kotorského vine se úzký průliv Lepatanský, kterýž jest jedinou cestou do vlastní Boky. Boka tato mnohem podobajíc se jezeru Vierwaldstettskému ve Švýcarsku, vyplňuje nižší části horských kontů levčenských a skládá se opět z dvou částí, tupou ostrožnou Perastskou od sebe oddělených. Severní část, huba Risanská (Golfo di Risano), omýlá paty hor, v jejichž úkrytech žije statečný lid Krivošijanův, část jihovýchodní Golfo di Cattaro zalévá se podobou veliké řeky, a v pozadí její, na úpatí strmých svahů Lovčenských, bělají se sesterská města Dobrota a Kotar, hlavní to sídla námořníků jadranských. *)

Seznavše vodorovnou členitosť illyrského trojúhelníka či Balkánského polouostrova věnujmež péči svou i nadmořskému útvaru jeho. Všecek polouostrov Balkánský má ráz značné vysočiny, bohužel ne dosud s dostatek proskoumané, tak že o jednotlivostech útvaru jeho zpráv zevrubných podati nelze. Teprve v dobách nejnovějších vniklo i do neznámých těchto vlastí více světla kýženého. Zvláště východní část, vlastní Balkán, Rhodopé a poříčí Marice došly vítěznou válkou tureckoslovanskou zaslouženého ocenění a přebádání; též dva slovanští učenci, prof. Marin Drinov a dr. Konstantin Jireček, přemnohé pochybnosti, do té v západní Evropě za pravdu přijímané, objasnili a novými, správnými pojmy nahradili. Dle těchto výskumů, k nimž přičinili i osvícení cizinci, Ami Boué, Ferdinand Hochstetter, Kanitz, Gustav Rasch, Hahn, Rockstroh a j. m., lze celkem dvě hlavní a několik vedlejších hornatin rozeznávati. Přední z hornatin hlavních běží směrem Apenínu podobným od severozápadu k jihovýchodu a nese na svém hřebeni dle rozvodí moře Jaderského a Iónského, díl Aegejského, jest pak i nejvyšším a nejdelším hřbetem polouostrovským.

Počátek horstva tohoto hledati jest již v tak zvaném Krasu, kterýž prostupuje jihozápadní část rakouského vojvodství Kraňského, a tvoří s dolomitovými Alpami volné spojení. Kras spadá po stupních k zálivu Terstskému a táhne se pak dvěma pásmy, pomořským Velebitem i vnitrozemskou Kapellou, a horami Dinarskými, mezi nimiž bezvodná téměř a četnými ponory rozrušená planina se šíří, královstvím Chorvátským až do Bosny. Dinarské hory (nesprávně zvané Dinarskými Alpami) činily dosavadní politickou hranici Turecka a rakouské Dalmácie, s nimi pak rovnoběžně běží severozápadní Bosnou několik hřbetův, vyplňujících prostor mezi podélnými údolími nevelikých řek po výtce k moři jadranskému směrem tak díc východozápadním ubíhajících a jich výmoly. Z řek těchto zasluhují poněkud toho jména Neretva (vl. Narenta), svými peřeji

*) Dr. J. Descowich: Die Bocche di Cattaro ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské r. 1870, str. 20.

pověstná, Lim, Tara, Morača, přední tepna Černých Hor a Drim (strž. Drilón), v jehož úvodí splývá tato vysočina s horstvem albánsko-makedonským. Hornatina tato vyniká spíše svým rázem obecným, kterýž v rozhodnou protivu s jinými evropskými se staví a pouze ve vysočině jihopalaestinské jakési shody nalézá; hřeben hor Dinarských odděluje Dalmácii, úzký to a jednotvárný pruh pomořský, od bývalých tureckých provincií, nyní Rakouskem obsazených krajin Chorvátska, Bosny a Hercegoviny (středověkého vévodství sv. Sávy), kteréž zanímaly nejzáze na severozápadě položené částky bořící se říše Osmanské. Povaha Krasu z vápna a křídy zbudovaného, hojné kotliny čili „dolce“ s odtoky vod i bez nich, mizící v ponorech řeky, hojné tvoření se planin (tak zvaná „pole“), převládá ve veškerém pásmu a jeví se v Dalmácii, kteráž tak díc most k celému systému tvoří, jeví se i ve skupení ostrovském, kteréž dle nových skoumání lze pokládati za vyšší tři hřbety souběžného, ve vlnách pohříženého pohoří. Nejvyšším vrcholem téhož pohoří jest hora Dinara, značné výšky 1811 m. dospívající, složená z lysého, bělostného jednotvárného vápence útvaru rohounův, jehož skvělosť mocně oslňuje i oko temným sklem chránivým ozbrojené. Rozsochy k moři odbíhající zbudovány jsou nejvíce z eokaenu. Jižně Dinary a na západních sklonech pohoří Marinského, kteréž tu počínajíc směrem jihovýchodním dále se béře, hlaví se Cetyně, pobřežní řeka dalmatská, kteráž odvádí valný proud vln svých z hluboké, jezeru se podobající tůně horské. Nad zdrojem řeky této, ve křídovém mocně vrstveném vápenci, nalézá se památná, šíř i dál veleznámá jeskyně krápníková, nedaleko pak pramenů cetynských a též na úpatí Dinary vyvěrá Krka, také řeka pobřežní, jejíž tok řadou pěkných prahův a vodopadův malebných jest označen. Hojné osamělé hřbety, kteréž tvoří hornatinu bosenskohercegovskou, nemají vůbec jména společného. V severní Bosně svou výškou vynikají Stog (1620 m.) a Konja planina (1950 m.) nad okolní zvýšené. Jižně Hercegoviny a východně území zvaných Župa a Krivošije rozléhá se malé nezávisné knížectví Černých Hor (Montenegro), krajina to hornatá, chudá, s útvary divoce rozeklanými, avšak hrstkou mužů hrdinných obydlená.

Nevelika jsouc svým rozsahem, neznamenita na poli činnosti duševní, vyniká přece Černá Hora vytrvalostí, statečností a počestností svých obyvatelův, těchto Spartiatův novověku, jimž každá soutěska, každá hora tvoří krví zbrocené Thermopyly, každý strom jest Dumouriezovým lesem Ardennským, každý pramének posvátnou Tibe-

rou, svoboda a krásný blankyt nad temeny odvěkých hor rozestřený nejdražším statkem národním. Na všech stranách obklíčena jsouc skupinami ochranných velehor vzdoruje Černá Hora od pěti set let rdousivé přemoci půlměsíce a v chudých kamenitých údolích hostí lid nepřemožitelný, kterýž podlehnuv prý na Kosovu poli po dnes hrdě vznáší prapor nezávisného Srbstva. Zde na Černé Hoře udržela se po vždy volná, svobodná Srbadije, s temných, tisíciletími omšených hlav horských velikánů shlížel orlím okem čacký jun na živly krásné, kteréž podnožím byly předkům jeho. Tam na dalekém východě, v žírných vlastech, kteréž lemují albánské Brdy a vzdálené modro výšin srbských, tam skvěl se pyšný prestol srbských carův, tam žehnal lidu jarému nástupce sv. Sávy, tam v nerušeném klidu zaznívaly chóry mnichův Děčanských, a na podnoží západním líbá patu drsných jeho strání siná Adrie, kdež na pobřeží její hlaholily nadšené zpěvy slávských Homérů. A hle! Na Kosově nevěřící Turčín a zrádný Brankovič pohřbili lesk srbského carstva a při Adrii šířil se výbojně okřídlený lev sv. Marka. V stálém boji ustupoval Srb do nepřístupného světa skal, opustil konečně i hostinné břehy Limu a Bojany, až konečně nepřístupná, kamenitá nahie Katunská posledním stala se útočištěm černohorských „Něgušův“. Zde žil Černohorec v největší chudobě, pod patriarší vládou vladyky-biskupa a stále ostřil zbraň svou na Turčína, kterýž z bílého Skadru zadrhoval kolem hrdla jeho řetěz mocný tvrdých pevností. Spuž, Žabljak, Podgorica, Medun, Nikšiči až do nejnovějších dob psaly krvavé listy dějů černohorských. Avšak což jest lidské dílo proti nezdolné tvrzi velehor, za jejíž hradbou míří chrabrý jun smrtelnou střelu v srdce vraha otčiny! Černohorci vytrvale odráželi návaly bisurmanů, přetrpěli útrapy století, až konečně nepřirozená moc Porty podléhati počala osudu všech světoborců. V brzce šířil se rozsah Černé Hory až po Brdy a osáhl i dosti úrodná údolí čtyr řek, Morače, s níž Zeta splývá, Rěky, řeky Černojevičovy s Karučí a Karatunou, a Crnice, kteréž všechny do jezera Skaderského (Skadarsko blato) se vlévají. Avšak přes to vše zůstala Černá Hora jen chudým státem horským, v kterémž bohužel často i hlad vyhledával svých obětí. „Když se kráčí přes ty skalnaté stráně a kamenité pouště, které se jako labyrint po západní mezi Černé Hory střídají, tu cítí člověk náramně potřebu zabývati se s předměty přírodními, jedinými společníky na samotě, kde mu každa hodina truchlivým věkem býti se zdá, kde není žádného hýbání, žádného života. Strmá skaliska, rozervaná úbočí, ozbrojení pastevci při stádě

a s pravé strany pod horami nekonečná hladina moře, která svými vlnami s modrou oblohou splývá, to je celý obraz této krajiny, kde tluče proud západní osvěty o skalopevné útvary východní původnosti. . . . Ty kožené měchy na víno, v noci ty pastýřské ohně na horách, to siné moře v purpurovém úsvitu večerních červánků, to naříkání děvčat za umrlým hrdinou, to je ještě ten Patrokles, to je ještě celý Homér, jak býval před dvěma tisíci léty.“ *)

Podle nejnovějších snesení kongresu Berlínského nabyla Černá Hora i značné části Skaderského jezera, kteréž se vlní jižně od jejích skal a východně od pomoří Barského. Jezero toto, jsouc největší stojatou vodou polouostrova Balkánského, vnímá Morači i jiné výše jmenované řeky černohorské a odsílá přebytek vod svých pode jménem Bojany k moři Sinému. Kolem něho šíří se utěšená nížina, pokrytá úrodnými polemi a žírnými lučinami, o niž nyní dělí se Černohorec s valim Skaderským. Nevelike pomoří mezi ústím Bojany a rakouskou Budvou, na východě jezerem Skaderským omezené, má od počátku nynějšího století velikou důležitosť jakožto předmět snah černohorských o nabytí přístavu námořského. „Tři přístavy nalézají se na pobřeží černohorském, Spučský, Barský a Ulkinský. Ovšem jsou to přístavy z boží milosti; za pětistyletého tureckého hospodářství zničeno i to, co zbylo v těch krajinách ještě od dob římských; avšak tu výhodu mají Černohorci přece, že přístavy jsou tu možné a že poloha podporuje založení velkých stanic přímořských.“ Nejmenší z nich jest přístav Spučský, nyní Rakousku přidělený, největším jest přístav Barský. **) Území na východ Černé Hory položené a až ku západnímu pomezí srbskému dosahující, asi 60 kilometrů široké, sluje Rašou (Rascien) a neliší se ničím od krajin sousedních, neboť i jím táhnou se rovnoběžné hřbety Krasové, jako Bosnou, Hercegovinou, Černou Horou a Srbskem. V údolích namnoze podélných mnohé řeky vody své sbírají, které pak směrem severním k Sávě spějí; ze znamenitějších jmenovati lze v Bosně Unnu s Uncem, Vrbas, Bosnu s Miljačkou a Krivají, pak Drinu, kteráž činí pomezí Bosny a Srbska.

Bosna a Hercegovina, krajiny to, které v době nejnovější staly se předmětem rakouské okkupace, jsou po většině hornaty, ač útvar nížiny v nich hojněji se vyskytá, než kdekoliv jinde v horstvu Krasovém. I jiná různosť jest pamětihodna: kdežto nedostává se Krasu vůbec ozdoby rostlinné, panuje v Bosně bylinstvo velmi bujné, zvláště v ukrytých údolích a jich stráních. Místy, v krajinách povýšenějších, ovšem vadí rozvoji bylinstva dlouhá, po osm měsíců trvající zima, přes to však

*) Dušan Lambl na místě výše dotčeném.
**) Nár. Listy 1878, čís. 113.

dosud nalézají se hvozdy v Bosně, jejichž tajnosti zakryty jsou oku člověka civilisovaného neproniklým závojem. Svah namnoze jest na sever k řece Sávě, a tu také šíří se krásná, několik mil široká nížina, Posávina Bosňanův, pokrytá prstí veleúrodnou, ač dosavade velmi málo vzdělanou. Do Posáviny ústí se údolí Sávských, výše jmenovaných přítoků, která též velmi bujnými rolemi a lučinami se honosí. Velmi pěkným údolím plyne Unna, velebeno též údolí Bosny a její přítoků. Hercegovina a jihozápadní část Bosny (někdejší turecký sandžak Mostarský) sklání se více k moři jaderskému, avšak vody jednotlivé, zvláště Neretva, pracně musí sobě hledati pomořskými horami průchodu. Rozvodí mezi oblastí Adrie a poříčím Dunajským jest velmi patrné a tvoří i hojné překážky kommunikaci. Též i povaha obou oblastí rozhodně se liší. Proti širokým, dalekotáhlým údolím přítoků Sávských divně staví se v protivu Neretva, ubíhajíc namnoze údolím úzkým, vápencovými stěnami obroubeným, kteréž dosti často tak blízko se stýkají, že řeka pouze úzkou debří prodrati se musí. Nejpověstnější jest debře u Klance blíže Mostaru, podobající se veliké skalní bráně, již příroda za odtok vod horských určila.*) Řeky hercegovské ani takových odtoků nemají, nýbrž namnoze mizí v hojných ponorech. Hory bosenské dostupují značné výšky přes 2000 m. n. m. a dělí se ve čtyři pásma rovnoběžná, mezi nimiž prostírají se údolí jednotlivých řek. Prvé pásmo počíná na pravém břehu Unny, na místě, kde se řeka obrací k severovýchodu, a sluje Risovac, načež s mnohými jmény postupuje do vnitř země, nese na svém hřebeni rozvodí Adrie a Dunaje a končí Durmitorem na severovýchodním rozhraní černohorském, nejvyšším to bodem bosenské hornatiny (2800 m. n. m.). Prostřední část pásma tohoto sluje planinou Ivanskou, od které odštěpují se mnohé rozsochy a podél toku Neretvina vnikají až do Dalmácie. Pásmo druhé, mezi Unnou a Vrbasem, nemá již tak rázu celkovitého, nýbrž rozstupuje se do více skupin, z nichž nejrozlehlejší jest Kukavica. Třetí pásmo táhne se mezi Vrbasem a Bosnou takřka uprostřed země. Nejznamenitější část jeho jest pohoří Javorník, nejvyššího bodu dospívá skupinou Vlašičem u Travníka. Čtvrté pásmo, rozprostřené mezi Bosnou a Drinou, táhne se směrem význačně jižním až do někdejšího sandžaku Novopazarského, kdež se rozštěpuje do dvou pásem a tím tvoří vrchoviska dvou důležitých řek, Driny a Ibaru. Ve všech těchto skupinách shledati lze přemnohé jeskyně, propasti a rokle, a charakteristické jsou časté lijáky a horské přívaly v nich panující.**)

Řeka Drina odlučuje od Bosny Srbsko, kteréž řeka Morava od jihu k severu tekouc ve dva téměř rovné díly dělí. Morava vzniká soutokem dvou řek pramenných, Moravy bulharské, kteráž od jihu přicházejíc vnímá do sebe Nišavu, a Moravy srbské, od západu příchozí, jejíž předním přítokem jest řeka Ibar. Ibar pramení se na půdě turecké, prorývá pohoří Javorské, kteréž jižní hranici srbskou ovrubuje, a tvoří pěkné údolí, památné za poslední války srbsko-turecké. Za průlomem Ibarským jde hraničné pohoří dále k východu až po řeku Moravu, nejprve co Kopaoník (1840 m.***) a Jastrebacká planina (1596 m.†), po jejíž hřebeni pohybovala se až do dob nejnovějších hranice srbskoturecká. Též východní poříčí Moravy, pokud Srbskem protéká, jest hornaté, různá pak pohoří četnými pojmenováními význačná, přes 1000 m. výšky dosahují. Pásma tato lze dílem pokládati za mosty k druhé

*) Spiridion Gopčević: Im stolzen gold'nen Bosna. Politik 1878, čís. 201.
**) Abel Lukšić: Bosnien und die Herzegovina; Praha 1878, 8°, str. 4.
***) Jireček dle srbských pramenův udává 1945 m.
†) Dle Jirečka pouze 1000 m.

vysočině poloostrova Illyrského, k vysočině Balkánské, dílem poskytují spojení s nejzazšími jihozápadními odstřelky Karpatskými při soutěskách Dunajských.

V podobě nepravidelného čtyrúhelníka šíří se Srbsko mezi Javorem, Drinou, Sávou-Dunajem a Moravou, vlastní to Srbadije, na rozdíl rumunské části Zajčarské. Ač útvar země srbské náleží též k horstvu Krasovému, nedá se přece upříti jistá individuálnosť srbské pahorkatiny vnitrozemské, která dílem jest následkem pokročilejšího zemědělství, dílem zakládá se na poměrech přírodních. I zde sice střídají se údolí poříčná, avšak nemají téhož směru pravidelného, kterým honosí se údolí bosenská, hlavní pak ráz srbských hor jeví se zvláštním „srbským“ druhem lesů, jemuž rovných zjevů marně bys hledal. „Srbská krajina má ráz docela zvláštní, jakéhož nikde jinde po celé Evropě neuvidíš. Pohled na ni dlouho utkví v paměti. Krátce, celá země je polovzdělaný les. Les ten není však náš les evropský, pravidelný, nýbrž zcela zvláštní, srbský. Jehličí zde nikde jsem neviděl, jako vůbec po celém Jihoslovanstvu, leda že v Přímoří chorvátském něco smrčin se zjevuje. Všude duby, věčné duby, někdy buk, zřídka jilm. Obrovští velikáni stojí jeden za druhým, ne právě hustě; pod nimi bují nepřehledná a téměř neproniknutelná nízká chrastina dubová. Stínu je poměrně málo. Hospodářství lesní je na stupni nejdivočejším. Za hodinu napočítati můžeš na sta a za den na tisíce opálených stromův, ne malých, nedorostlých, ale nebetyčných obrův. — A tak hlavní charakteristikon srbské krajiny jsou mrtvé stromy. Zvláště v noci při měsíčku poskytují zvláštní pohled; fantasie v nich nalézti může zaklené junáky neb mnichy, kteří k zemi jsouce přirostlí, ruce k nebesům prosebně pozdvihují, bolestí všelijak se svíjejíce.“ *) Jádro pahorkatiny srbské jest horský uzel Rudnický, položený jižně od Bělehradu. Uprostřed něho zdvihá se hora Šturac do výše 1054 m. a odtud na sever šíří se krajina Šumadija s lesnatými pásmy a nevysokými vrcholky (Venčač, Bukolja, Kosmaj), domovina srbské svobody, odkud pošli chrabří junáci a první národu svého vůdcové, Karadjordje a Miloš Obrenović. Údolím Moravským bude se stavěti v dobách nejblíže příštích dráha, kteráž spojí Bělehrad se Solunı a Cařihradem. Posledním výběžkem srbských hor k severovýchodu jest hora Avala u Bělehradu.

Jižně průlomu řeky Drimu otáčí se horstvo Krasové k jihu, do krajiny albánské přecházejíc; odtud stále jde pásmem jediným, až konečně protrženo jsouc bystřinami Devolem a Ergentem rozstupuje se do více pásem hornatiny épeirské, z kterýchž nejzazší, tak zvané pohoří Čika, srázně k moři se sklání.**) Drim (arb. Drin, starož. Drilón) vzniká soutokem dvou řek zřídelných, Bílého i Černého Drimu, z nichž tento přišed z nenepatrné tůně jezera Ochridského, ve výši 692 m. n. m. položeného, plyne rovnoběžně s pomořím. Jezero Ochridské (Lychnitis lacus; hladina 692 m.) podoby jest vejčité, 8 hodin dlouhé a 3 široké. Hlubeň největší jest prý 600′. O něm praví Boné, že jest se svou světlomodrou barvou, jako Rhône u Ženevy pro Turecko drahokam, který by požadoval jediné jinou obrubu, nežli jest dnešní divoká jeho tvářnost, díky turecké nedbalosti a povaze Arbanasův.***) V dolním toku svém souvisí Drim s vo-

*) Dr. J. K. Jireček: Srbsko, země i lid. Osvěta 1875, str. 419.

**) Josef Lehnert: Zur Kenntniss von Süd-Albanien; ve sborníku c. kr. zeměpisné společnosti Vídeňské, XV, str. 441.

***) Jireček 37.

dami Bojany. Údolí Černého Drimu omezuje na východě mnohá, úvaly od sebe oddělená souběžná pásma krystallického pohoří, z nichž nejsevernější jest Šerá planina (tur. Šar Dagh, Dagh = pohoří, Skardos Hellénův), pnoucí se mezi městy Škopljí (Üsküb) a Prizrení horou Babašanicí do výše 2270 m. a pokračující pode jménem Borské planiny (Bora Dagh) až k jezeru Ochridskému na pomezí albánském. Šerá planina čili Šar-planina omezena jsouc Drimem a horním Vardarem souvisí průsmykem Kačanickým, kudy vede nyní dráha ze Soluně do Bosny, s nejzazšími výběžky horstev srbských, tak zvanou Crnou gorou (tur. Karadagh, asi 1200 m.). „Není to vysočina ale „sierra", holý hřeben neveliké šířky, s osamělými kuželovitými vrcholky. Prostírá se od severovýchodu k jihozápadu. Svahy její jsou strmé, na severní straně holé, na jižní křovinaté neb lesnaté; divoké jejich bystřiny na jaře náhlým přívalem rozvodněny bývajíce, veliké spůsobují pohromy." Vedle Babašanice jest Olbřímský Koráb nejznamenitějším vrcholkem. (Výška jeho asi 2300 m.) Jižní odvětví sáhají až téměř k jezeru Ochridskému. Přes vlastní Šar vede průsmyk jediný, osm hodin dlouhý, z Prištiny do Petova ve výši 2080 m. Severně Šeré planiny šíří se dvě menší roviny, prvá nižní, jejíž středem jest posvátná někdy stolice patriarší Peť (tur. Jpek) a vyšní, pole Kosovo u Prištiny, horská to rovina historicky památná, že zde pohřbeno bylo srbské carstvo (r. 1389 a 1448), památná i v poesii lidu, jakožto domovina největšího bohatýra srbského, báječného králevice Marka a družných jemu víl. S Šerou planinou spojeno jest dále pohoří Grammos s kupou Vasilicí 1690 m. vysokou a pak mohutné, až k nejjižnějšímu cípku řeckému zabíhající pohoří Medzovo čili Pindos, kteréž v severní své části tvoří rozhraní mezi Epeirem a Thessalií. Prostranství mezi Pindem a mořem Iónským jižně od skrovné nížiny Janinské, uprostřed níž soujmenné dme se jezero, prostoupeno jest hojnými pohořími, kteráž směrem poledníkovým k jihu ubíhají a rozhraní činí podélných údolí obou větších řek épeirských, Arty (strž. Arachthos) a Aspra (řec. Aspropotamo, strž. Achéloos). Na východě odsílá Pindos dvě rozsochy, na jihu Othrys, kterýž až do roku letošního nesl na svém hřebeni rozhraní tureckořecké, na severu pak pohoří Žabku (Kambúnské hory v starověku). Obě tato pohoří dosahují až k zálivu Solunskému a objímají spolu úval Penejský, svlažený řekou Selambrií (strž. Peneios) a jejími přítoky. Úval penejský jest dno předvěkého jezera, kteréž sobě prorylo odtoku proslaveným údolím Tempe, kudy nyní Selambria k moři spěje.

Slavný cestovatel Griesebach počítá úval Penejský ke čtyřem kotlinám (Ringbecken), kteréž se šíří na východním svahu Medzovském a chovají v sobě vrchoviska nejdůležitějších přítokův Aegejských. Než hradby skalné, kteréž Thessalii od moře v dobách pravěkých oddělovaly, podnes ční k nebi na pomoří Aegejském a činí tři horské ostrovy, posvátné již klassickým Hellénům, Olymp totiž (2973 m. n. m.), Ossu nebo nyní Kisovo (1953) a Pélión, kterýž sluje nyní Plessidi (1618 m. n. m.). Úval tento sluje Thessalií po dnešní den a oddělen jest pouze horami Kambunskými od severní Makedonie. Rovnoběžně s horami Kambunskými plyne někdy básníky opěvovaný Haliakmón, nyní Bystrica (tur. Indže Karasu), sesílená vodami malebného, v horách ukrytého jezera Kosturského, jehož ústí velmi blízko se nalézá hrdla západního veletoku makedonského Vardaru (strž. Axios), kterýž se vlévá do zálivu Solunského. Mírně rozvlněná pahorkatina na dolním boku Haliakmónském byla domovinou řecké poesie a slula Pierií, nížina pak čili Emathia při ústí Vardarském stala se v dějinstvu pověstnou, že odchovala Filippa II., Alexandra i účastníky jejich falangy. Úhlaví Vardaru nalézá se ve slatinách Šeré planiny, odtud stéká směrem jihovýchodním, a téměř rovnoběžně s ním plyne Strumica (tur. Karasu, strž. Strymón) k moři Aegejskému, spějící směrem očitě severojižním. Strumica hlaví se na Vitoši, protéká rychlým tokem močárovitou dolinu Radomírskou, prodírá se soutěskami Zemľnenskými, ovlažuje thermický úval Kjustendilský, přijímá hojné přítoky z Rhodopy, tvoří před svým ústím sladkovodné jezero Tachynské a vlévá se do zálivu Orfanského blíže ssutin Amfipolských. Mezi Bystřicí a Černou řekou vlní se malé pásmo vnitrozemských zvýšenin, čtvrtá pak skupina dotýká se sama Vardaru a dospívá vrcholu horou zvanou Nica čili Nidže (tur. Kaimakzolan 1950 m. n. m.), velikolepým to vrchem, z mramoru a slídy složeným, se sněhobílými výběžky, přečasto skutečně osněženými. Sledujeme-li pak směr Medzova k jihu, tuť objeví se nám jižně od Othrye druhý uzel horský, starožitný Korax, od něhož k východu odštěpuje se Oita, nyní zvaná pohořím Saromatským*) se slavnými soutěskami Thermopylskými, kteréž odlučují od sebe střední a severní Řecko. Svislé skály Oitské dosahují na mnoha místech až k samému moři, zde namnoze mělkému a tudíž loděm nepřístupnému, a sice tak těsně, že ledva dva povozy proti sobě jeti mohou. Mezi Othryem a Oitou

*) Viz o Oitě „Ausland“ 1876 čís. 21. str. 401, čís. 22. str. 429.

nalézá se krásné údolí, v starověku velmi pečlivě vzdělávané, jímž vine se řeka Sperchaios (nyní Alamana) k zálivu Zejtunskému. Hlavní však proud hor v Rumelii (jakž nyní slove severní část „království Hellénského“) postupuje směrem jihovýchodním, rozlišuje se ve skupiny horských ostrovů s jmény, k nimž druží se nejkrašší vzpomínky národního bytí starověkých Hellénův a končí skalnatým mysem Suniem (Cap Colonna) ve vodách aegejských. Z ostrovů horských tuto připomínaných nejprve přichází hrbolaté pohoří Liakura (Parnassos 2460 m. n. m.), Zagora (Helikon 1748 m. n. m.), Elatra (Kithairón 1410 m. n. m.), dále Ozea (Parnés 1413 m. n. m.), pak mezihoří atticko-boiotské a posléze Hymettos medem bohatý u Athén. Vůbec jeví se západní část Rumelie mnohem hornatější než východní část a vypínají se v ní nejvyšší vrcholkové, mezi nimi Kiona, kterýž trčí do výše 2512 m. n. m.

Hornatina Peloponnéská po náhledu našem není v žádném spojení s horstvem rumelským, ač někteří tomu chtí, že jest nízké skalnaté pohoří na šíji Korinthské (strž. Geraneia) pokračováním hřbetu Kithaironského. Šíje Korinthská, na místě nejužším 5 km. široká, a již od šedého dávnověku jsouc předmětem bezpočetných návrhů, kterýmiž jinak velesnadného prokopání by dosaženo býti mělo, jest úplně rovinatá. Naproti tomu jeví se nám Peloponnés podobou velikého horského ostrova, v němž jednotlivá pohoří jen zřídka činí delší souvislá pásma a v němž se vyskytují jen málokterá říčná údolí a přímořské roviny. Jádrem polouostrova tohoto zůstává vysočina Tripolická čili Arkádia, mající podobu úvalu, zevšad horami obstoupeného, s malými řekami a míjejícími potůčky. Na severozápadě této vysočiny zdvihá se pohoří Olonos (strž. Erymanthos 2224. m. n. m.), na severu Chelmos (Aroania 2355 m. n. m.) a Zyria (Kyllene 2115 m.) naproti rumelskému Parnassu, na západě Malevo (Artemisios 1772 m.). K jihu táhnou se čtyři hřbety do čtyř polouostrovů, do nichž se rozbíhá dřík Peloponnésa, z těch pak obemykají dva, t. k východu položené Malevo (Parnón 1937 m.) a západní pohoří Pentedaktylské (strž. Taygetos) s horou Eliovou, 2409 m. vysokou, údolí Irijské čili Eurótské, známé pode jménem Lakónie čili Lakedaimóna. Po směru pohoří Medzovského sleduje též pohoří Pentedaktylské od severu k jihu, činíc tak nejdelší a nejvyšší pásmo polouostrovské, načež končí se mysem Matapanem, jakožto nejjižnějším cípkem souše evropské. Západně od pohoří tohoto směrem k moři Iónskému kupí se osamělé hory messénské, mezi nimi Sekki a Lykidimo, kteréž obkličují zvláštní

druh stupňoviny, tvořené říčkou Pamísem. Říčka tato v horním toku svém vine se pěkným horským úvalem, z něhož jediný jen vede východ pod troskami někdy slavné Ithómy, načež prodravši se těsnou strží vstupuje do nižšího úvalu přímořského, bujícího tou měrou dary jihu, že již v dobách řecké dávnověkosti nazýván býval Makarií čili vlastí blažených.

Jako Rumelia a Peloponnés jsou i ostrovy řecké hornaty. Největší z ostrovů těchto, Kriti (tur. Kirid, strž. Kreta, vl. Kandia), má zároveň i nejvyšší a nejnádhernější skupiny. Skupiny tyto jsouce úžlabími od sebe odloučeny skládají se z tří oddílů, z nichž prvý jest Aspra-Vuna (Leuca 2469 m.), potom Psiloriti (strž. Ida 2456 m.), posléze Lasiki (2164 m.). Podél okraje jižního zdvihá se pohoří Messorské.*) Kyklady, které trojím proudem jakožto pokračování Argolidy, Attiky a Negroponta směrem jihovýchodním se táhnou, jsou též povrchu hornatého, a dostupují nejvyššího bodu horou Oxií (Drios) na největší výspě své Naxii (strž. Naxos) bodem 1002 m. se pnoucím. Uprostřed sopečného ostrova Santorinu, jehož jícen mořem vyplněn jest, nalézá se malá sopka Kaimeni. Též ostrov Negroponte čili Euripo (strž. Euboia) jest namnoze hornat; nejvyšší bod jest na hoře Delfi ve výši 1137 m. Pěkná nížina rozléhá se při západním kraji a známa jest z dějin starověkých pode jménem Lelanthských niv, o něž tuhý zápas vedli konělibí Chalkobotové chalkidští. Také Sporady jsou naskrze hornaty, i řecké i turecké, ač zvýšení jejich nedosahuje rozměrů takových, jako na ostrovech ostatních. Naproti tomu nedostává se horám ostrovů Iónských výše značnější, kteréž dosahují pouze horou Elato na Kefalonii 1600 m.**)

Druhou nejdůležitější soustavou horskou polouostrova Illyrského jest Balkán, hornatina to někdy Haimos zvaná, kterou tímto tureckým jménem nyní zahrnujeme. Novější zkoumání dokázala však, že jest jména toho pouze krystallickému a palaeolilhickému hlavnímu pohoří, tak zvanému Chodža-Balkánu přikládati, a že od něho všechna jiná pohoří, jménem Balkánu byla poctěna. Vlastní jméno, kterýmž ji zove domorodý Bulhar a kteréž tudíž i právem v ústech národů slovanských zaznívati má, jest Stará planina. Lysý, kamenitý hřeben Chodža-Balkánu nedosahuje ve své nejvyšší části (jihových. důležitého továrního města bulharského Gabrova) nadmořského zvýšení 2000 m. Veškerá hornatina stýká se na západě s horstvem srbským a spěje téměř rovnoběžně s Dunajem, vzdálena jsouc od něho 100—120 km., až k moři Černému, kdež končí strmým mysem Eminským (Emineh 780 m.). Přímo na pravém břehu Dunaje zdvihá se, jakž jsme již svým místem děli, jednotvárná jílovitá pláně bez stromoví, k jihu výš a výše se vznášející a táhne se až k úpatí Balkánu, s něhož hlubokými údolími četné řeky plynou k Dunaji. Z těch přední jsou: Timok, činící východní hranici Srbska

*) O Krétě jedná Gustav Pauli: Drei Wochen auf Creta. „Ausland“ 1875 čís. 18. str. 345, čís. 19. str. 380, čís. 20. str. 392.

**) Dle Steinhausera a Seydlitze.

proti Bulharsku, Arčer, Lom, Isker, Vid, Osma, Jantra a východní Lom. V geologickém uložení Balkánu rozhoduje křída, z níž skládá se na severním sklonu hlavního pohoří největší plocha, dotýkající se až i obrubu jílového a posléze tvořící i pospod tohoto širou, k Dunaji nakloněnou pláň. Blížíme-li se jednotvárnému, znenáhla se nížícímu hřebenu hlavního pohoří, stihneme nejprve vápence a břidlice, zvláště břidlici mastkovou, a svor. Prosmyky, vedoucí z nynějšího Bulharska do východní Rumelie (Rumili = země Římanův, strž. Thrakia) jsou po výtce neschůdné a položeny ve značné výši. V nejnovější době prozkoumali Balkán nejdůkladněji velezasloužilý cestovatel František Kanitz ve Vídni*) a potom duchaplný znalec dějin národů jihoslovanských dr. J. Konstantin Jireček v Praze.

Nejzáze na západ posunuty jsou výběžky hornatiny Balkánské opodál někdejší turecké pevnosti Dunajské Vidína (bulh. Bdyň), odkudž se táhnou polokruhem nejprve co Balkán Svetonikoljský, potom co Stará planina až ku prorvě Iskerské. Balkán Svetonikoljský pojí se na jihozápad s Berkoviškou planinou skrze prosmyk Ciporovicu a činí severozápadním svým sklonem rozhraní srbsko-bulharské. Nejvyšší bod tohoto srbsko-bulharského mezihoří dosahuje výšky 1106 m., dle jiných udání jen 950 m., na tak zvané Ivanově Livadě. Z usazenin a třetihorního útvaru údolí Timockého děje se nenáhlé zdvihání ku pásmu krystallickému. Kdežto jižní holé lázy Balkánu svetonikoljského nabývají povrchu zvětralého a pohledu nepěkného, kterýž dojem zvýšen jest šedozelenavou barvou skal, porostly jsou severní sklony nádhernými buky a duby. Ve vyšších pásmech převládá stromoví jehličnaté, nejvyšší však vrcholky bývají zasněženy již obyčejně s počátku října. Výšku prosmyku změřil a udal Kanitz 1384 m., výšku vrcholu pouze o 300 m. výše. Jižní ohraničení tohoto hřbetu činí údolí Nišavské, v němž leží město Pirot (tur. Šarkiöj); k jihu spojuje se údolí toto se slavnou kotlinou Srědeckou. Úval tento pokrytý násypy jílu i štěrku, prorytý hojnými koryty vodními, k severozápadu se zúžující, jest spolu horním úvodím řeky Iskra, při němž zde věží se staré město carův Srědec (řec. Sofia). Město toto vždy bývalo ohniskem uvědomění řeckoslovanského a nabylo zvláště veliké důležitosti, když vznikla

*) Znamenité dílo, jež obsahuje výzkumy cest jeho a dosud čeká svého ukončení, jest: Donaubulgarien und der Balkan. Lipsko. I. díl 1875, II. díl 1877. 8°. Vedle toho uveřejnil velmi mnohá zkumná pojednání ve sborníku c. kr. zeměp. společnosti Vídeňské.

naděje, že bude spojeno železnou drahou jednak s Niší, jednak s Plovdivem a Cařihradem. V severní části svetonikoljského Balkánu počíná přívětivé údolí Arčerské, nad nímž se zdvihá pohoří Stolovské, vysoké, na úpatí svém mocným lesem porostlé a ve vyšších patrech měnící se v dlouhotáhlé, lysé, stupňovité stěny, složené z hutného vápence; z rozsedliny v něm ukryté zrak pohlíží na divukrásný obraz, jehož pevnosť Belgradčik oku poskytuje. Zde přičiňují podivné útvary a skupiny, vzácná a nádherná barvitosť i okysličování hmoty — z níž příroda přes veškeru podivně fantastickou tvářnosť v podrobnostech stvořila skalní svět, harmonicky v sobě uzavřený — k dosažení podivuhodných účinků, půvabem měnícího se ozařování ještě zvýšených. „Gigantické pilíře tvrdočerveného pískovce, korunované skupeninami stromův a fantasticky utvořené vypínají se přes 200 metrů, a jsouce bystřinami rozděleny a bujným zelením obklíčeny, řadí se v divná skupení a aleje, jako by zde město bylo skamenělých věží, hradův, domův, mostův, obeliskův a korábův, lidí a zvířat.“ *) Zeměpisně veledůležité jsou soutěsky Iskerské, neboť jest již nyní nade vši pochybnosť zjištěno, že pásmo Balkánské, po délce 6 stupňů zeměpisné délky se táhnoucí, protrženo jest pouze na místě jediném, a to severojižně řekou Iskrem. Tato malebná brána horská nalézá se uprostřed mocně rozvinutých vrstev eruptivních. Vedle a uprostřed rudých součástí vyčnívají střídavě břidlice, diorit, porphyr a světle žlutá žula do značné výše. Počínajíce u kláštera Čerepišského táhnou se vrstvy tyto za mnohé hodiny a přičiňují krajině často tvaru veleromantického, ku př. u Slidola, kdež spouští se přes žulové balvany krásný vodopád. Místy ovšem spočívají na rudých podkladech různé vápence; přes to vše dospívá útvar mesozojský teprve v jižní části průlomu Iskerského patřičné své vlády.**) Seznání toku Iskerského i velikolepého tohoto průlomu náležejí k novinkám zeměpisným. Ještě před nemnohými léty nevědělo se vůbec v Evropě, kde sluší hledati pramenů řeky této, a průlom její nebyl znám ani evropským zřízencům v říši Turecké. Průlom sám objeven byl Kanitzem, kterýž jej naskrz proputoval; po něm šel touž cestou Drážďanský zeměpisec Ervín Rockstroh. Nyní ovšem

*) Konstantin Jireček v „zeměpisném úvodu do dějin národa bulharského.“ Praha 1876 str. 6. — Též F. Kanitz: Reise im bulgarischen Donau-Timok und Sveti Nikola-Balkan-Gebiet, ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské 1873 str. 65.

**) O průlomu Iskerském blíže pojednávají prof. Toula ve svém spise: Eine geologische Reise in den westlichen Balkan, str. 85—112, a Kanitz: Donau-Bulgarien II. díl, str. 263—291.

bylo na jisto známo, že ohledem vodopisným náleží kotlina Srědecká k ouvodí Iskerskému, avšak prameny řeky té zůstávaly stále pohádkou. Nejrůznější kombinace objevovaly se na mapách, závodíce smělostí svou, a dnešního dne kdybychom srovnali klamná udání tehdejší s výzkumy nynějšími, tuť bychom zhrozili se nad lehkovážností, kteráž se tuto zahalovala pláštíkem přesnosti vědecké. Teprve Hochstetter, objevce Srědny Gory, určil na jisto, že Isker přichází z mohutných slatin skupiny, též v Evropě posud neznámé, načež Rockstroh, jda po stopách Hochstettrových, konečně přišel až ku zřídlu Iskerskému,

Průlom Iskerský.

jakž svým místem bude pověděno. Východně průlomu Iskerského pokračuje pohoří dále, nejprve jakožto Etropolská planina (Etropol-Balkán). Počátek činí přímo na pravém břehu Iskra Murgaš planina, jejíž východní svahy omezují divý horský prosmyk Baba Konak, proslavený událostmi poslední války. Tudy překročuje Balkán umělá silnice ve výši 1340 m., kterouž kázal stavěti někdejší vali Dunajský Mithad za tím účelem, aby spojila úval Srědecký se severní kotlinou kol nově vzniklého města Orhánie. Druhá stěna prosmyku tvořena již jest odnožími Etropolské planiny, zvané tak po městě soujmenném, hluboko v Balkáně položeném. Části Balkánu

dále k východu ubíhající obyčejně mívají na mapách jediné jméno „Chodža-Balkánu“, což jest pouhé přenesení bulharského pojmenování západního Balkánu (Stará planina) na tyto částky. Lid bulharský zná leč planiny, kteréž dle různých měst jmenuje, planinu Mirkovskou, s níž souvisí jižní Srědna Gora, Zlatišku a Lъženskou planinu. Klisurská planina opět sbližuje se se Srědnou Gorou. Tyto částky horské na severních svazích pokryty jsou hojnými lesinami, doubravami a bukovinami, naproti tomu Trojanská planina nad prameny Osmy asi 2000 m. vysoká, jest holá až po vrch. Jižní svah těchto planin všude je velkolepě strmý a mrtvý, úpatí jako dle provazu rovně je přiříznuto; při vchodu do údolí krátkých, ale hluboko vrytých, nalézají se vesnice.

Tato část Balkánu vyniká četnými a znamenitými přechody svými, jimiž všemi Kanitz prošel. Podle jeho zdání nejpřednější byly prosmyky Kaloferský a Tetevenský. Avšak události léta minulého zjednaly přednosti horské stezce, kteráž vede z Trojanu do Sopotu, zvané u Bulharů Trojanska-ta pъteka. Východně tohoto prosmyku počíná Šipka planina dvěma vysokými vrcholy, Mara Gedikem nad Karlovem a Kadimlijí nad Kaloferem, s nichž neschází sníh ještě v červnu. Prvý z vrcholků těchto, Mara Gedik, měří 2330 m. n. m. a náleží tudíž k nejvyšším bodům všeho prostranství mezi Pontem a Adrií. Na úpatí těchto vrcholků proudí jará Tundža, a uprostřed liběvonných růžových hájů v rajské poloze nalézá se bulharské město Kazanlik, kdež počíná nejznamenitější prosmyk Balkánský Šipka. Prosmyk tento jest spolu velmi snadno schůdný a vede od severu malebnou strží tudy se pramenící Jantry na hřeben pohoří, jež u výši 1446 m. přechází. Nad samým prosmykem strmí k nebi hora sv. Mikuláše, kteráž spolu s prosmykem svědkem byla hrdinské obrany Rusův pod Radeckým a Dorošinským v srpnu 1877. Jižní východiště prosmyku jest Kazanlik, vlasť evropských růží a drahocenného oleje růžového, kterýž jemu zjednal již světové pověsti. *) Úval tento, u Turků zvaný „Tekne kazanlické“, jest utěšená rovina, mírně zvlněnými vrchy proti severozápadním bouřím chráněná, oplývající sady růžovými a žlutými, žně schopnými rolemi, mezi nimiž hojné osady osmanské, ostíněné skupinami olbřímských ořechův a protkané stříbrolesklými páskami hojných vod, s červenými cihlovými střechami a bílými minarety přívětivě k návštěvě pozývají.

Několik hodin západně od Kazanliku prýští se Tundža v nejvyšších částech vší vysočiny Balkánské. Prameny její nalézají se v Balkáně nad Kaloferem ve výši 650 m. Nejprve ovlažuje dolinu Kazanlickou u Bulharův zvanou Tulovsko pole, a již pod Kazanlikem valí se u velmi širokém korytě. Tundža jest nejznamenitější přítok Marice, Marica (strž. Hebros, tur. Meridže-su), pak nejznamenitější řeka polouostrova Illyrského jižně od Balkánu. Prameny Marice nalézají se sice v pohoří Rylském, avšak větší část vod její přichází s Balkánu. Proskočivši horským vrchoviskem přichází Marice u Bělova (kdež se dosud končí železnice cařihradská) do nížiny thrácké, kterou protéká až k Drinopoli. Na levé straně přibírá zlatonosnou Topolnici, kteráž přichází ze Zlatišky planiny, u Drinopole pak po levé straně Tundži a po pravé Ardu, přivádějící vodstvo z divokého horstva Rhodopského. U Drinopole zúžují tok její výběžky Sakar planiny, spolu i dělíce thráckou nížinu na dvě části, vyšní a nižní. V jižním toku vnímá ještě Erkene (strž. Erginos), příchozí ze Strandže. Ústí se do zálivu Enoského rozsáhlým močárovitým deltem s mnohými, rákosím porostlými ostrovy a těsnými průplavy. **)

*) Ferdinand v. Hochstetter v „Auslandě“ 1875 č. 6. str. 132.
**) Konst. Jireček na místě udaném. — Týž „Tulovsko pole“ v Čas. Č. M.

Kazanlik sám jest důležitým východištěm pohorských silnic. Vedle cesty prosmykem Šipským do Gabrova lze přejíti prosmykem Travenským do soujmenného průmyslového města bulharského, a poněkud severněji do někdejšího sídla „bílých" carův bulharských, do staroslavného Trnova. Poloha tohoto města, na obou březích Jantry rozloženého, jest zajisté překvapující. Tvrdíť pak hrabě Moltke, že neshledal nikdy města romantičnějšího, a nazývá útvar skal, mezi nimiž Trnovo se šíří, veledobrodružným. — Západně od Šipky, na sklonu Mara Gediku, nalézá se nejvyšší prosmyk Balkánský, prosmyk Rosalitský ve výši 1930 m., jen že poustka a nehostinnost na něm panující hojnějšího jeho užívání nedopouští.

Trnovo.

Východní sklon prosmyku Šipského jest spolu počátkem Balkánu východního a Balkánských pralesův. „Odtud začínají se Balkánské pralesy, kryjící se v dlouho pustých roklích a v úvalech téměř nepřístupných." Zde počíná též nejvyšší a nejdivočejší část Balkánu, táhnoucí se na prostranství as 110 kilom. až k sedlu Slivenskému. „Holý, kamenitý hřeben vysoko převyšuje husté lesy bukové dolních končin. Zde ode dávna zdržují se hajduci bulharští. Každý vrch, každá rokle, každý pramen má u nich své jméno, své upomínky, své písně. Ale jen v létě lze žíti na těchto výšinách. Jaká zde bývá pohoda zimní, nejlépe poví popis jedné zimní noci v pamětech hajduckého vojvody Panajota Hitova. Vítr zuřil jak zběsilý, sníh se bělal, řeky a bystřiny šuměly žalostivě, po horách vlci vyli a zimní nějací ptákové skřehotali — jinak nic se nevidělo a nic se neslyšelo. Nám velice těžko bylo jíti ku předu, neboť čas po čase bořili jsme se do sněhu. Za tu noc sotva mohli jsme tři sta krokův učiniti; vítr nás nosil dle vůle své a porážel nás velmi často." *) Nejzajímavější bod této části pohoří jest Čemerna čili

*) Tamtéž str. 8.

Tvrdiška planina, s níž jeví se krásný pohled na vlasť Bulharův před- i zabalkánských. Též některé prosmyky důležité se zde vyskytují; tak Železná Vrata (tur. Demir kapu) ve výši 1104 m., přechod Slivenský a prosmyk Dobrolský (650 m. n. m.). Z nejvyšších jest dle Kanitze prosmyk Rabanica, kterýž vede z úvalu řeky Gjopce do údolí Bílého Vidu a vznáší se 1916 m. n. m. Severovýchodně od Slivna zdvihá se strmě z roviny okolní hora Čatalka (tur. Čataldagh), obrovská to pyramida porfyrová, vrcholící v divoce rozrytých čeřenech. Zde počíná rozvětvování se Balkánu do tří větví. Severní malý Balkán (küčük Balkán) dosahuje až k řece Veliké Kamčiji; k ní druží se hornatina Šumenská, kteráž konečně přechází v nížinu Deli Orman mezi Dersterem a Mangalií. Střední pásmo, Stará planina jde na východ až do stoku obou Kamčijí, jižní pásmo, Matejská planina, zasahuje mezi údolím malé Kamčije a nížinou thráckou až k moři. Pásma tato dala Kamčiji i zřídelným řekám její, Golemě a Malce Kamčiji, směr západovýchodní, jediný to zjev mezi vodami balkánskými. Nejvýchodnější část Balkánu slove Eminé-Balkán a končí v Černém moři mysem soujmenným.

Povaha jižního svahu Balkánského, kterýž srázně z okolních nížin vyrůstá, přivedla slavného rakouského geologa Hochstettra k domněnce nejvýš důmyslné. Podle něho vznikl totiž sráz tento tím, že se Balkán sám na podél roztrhl. A skutečně vyskytují se jižně od hlavního pohoří rovnoběžná pásma horská, oddělená dolinami řek Topolnice, Gjopce a Tundže, v nichž teplicemi a kameny eruptivními přehojné objevují se důkazy působnosti někdy mocných sil přírodních. Rovnoběžná tato pásma nazval Hochstetter Rumelským Středohořím a jednotlivé části, oddělené přítoky Marice, Strěmou a Topolnicí, Karadža-Daghem, Srědnou Gorou a Středohořím Ichtimanským. Bulhaři nazývají celé to skupen Srědnou Gorou. Karadža-Dagh vůbec jest nižší, vrcholky pak jeho majíce podobu okrouhlých lesnatých homolí nemálo přičiňují půvabu Tulovskému poli. Vlastní Srědna Gora jest vyšší; v ní se nalézá nízká proluka, kudy vede cesta z Klisury do Zlatice. Na jižním svahu nalézají se živná bulharská města Koprivštica a Panadjuriště. Ichtimanské Středohoří odděluje úval Srědecký od vyšní roviny thrácké, jím pak vede nejdůležitější ze všech prosmyků Balkánských, t. tři hodiny dlouhá vrata Trajanova (tur. Kapudžik, 809 m.), kudy dosud vede silnice a vyměřena jest železnice z Cařihradu do Srbského Bělehradu. Severně od Balkánu prostírající se nynější knížectví Bulharské různí se podstatně ve svých částech k východu a západu položených. Rozhraní růzností těchto činí řeka Východní Lom, kteráž se vlévá čtyřmi hrdly do Dunaje u někdejší turecké pevnosti Ruščuku. Zřídelné toky Lomu spojivše se protékají rýhou meandrovitou, v geologické příčině velezajímavou, jediný to úkaz toho druhu ve všem Bulharsku. Západně železničné trati Ruščuk-Varnenské nalézáme na mapách četné malé i velké tepny vodní k Dunaji spěchající, z nichž však Kanitz pouze jedinou shledal, která se vrhá se značným množstvím vod do Dunaje, ostatních pak koryta jsou úplně suchá. Podle zásad zeměpisných počíná tedy již východně od Ruščuku bezvodná Dobrudža, kterýmž jménem zahrnujeme pahorkatinu mezi Dunajem a Černým mořem, na jih ohraničenou prohbím mezi Dunajem a Kystendží. Jest to po výtce step travnatá a bezstromá, rejdiště kočujících pastýřův, kteří se svými ovcemi a kozami až ze Sibíňska přicházejí (tak zvaní Mokkáni); jen z části

vzdělána jest okolo vsí, kdež ji pokrývají sporá pole a zahrady. Přes to vše jest lidnatosť těchto od Turkův obydlených končin větší, než jak se vůbec za to má.

Mimo popsané přední dvě vysočiny polouostrova Illyrského vyskytují se v jihovýchodní části ještě mnohé jiné hornatiny, rozměrů sice ne tak rozlehlých, avšak útvaru neméně nežli Balkán velkolepého. Podél Pontu, od huby Burgaské až k Cařihradu táhnou se pásma pohoří Strandže čili Istrandže, od Balkánu sopečnou vysočinou odděleného. Pohoří toto, složené z vápence, málo dosud jest ohledáno a sklání se příkře k moři, volně pak k rovině thrácké. Výběžek Strandže, Sakar planina, zabíhá až k Drinopoli a daleko viditelné tvary její oddělují vyšní rovinu thráckou od nižní části její. Strandža vyniká velkolepými pralesy dubovými, útočištěm to hajdukův a pokračování její činí hornatý ostroh Cařihradský. Jiná odnoží, Serian Tepe s horou Čelebim (890 m.) a horou Eliovou, vroubí břehy moře Bílého a huby Saroské, spolu pak prostupují Chersonés čili polouostrov Gallipolský. Nejvyšší vrcholek Strandže jest Siná hora (tur. Gök-Tepe 1260 m.). K Černému moři stékají jen nepatrné říčky pobřežní, na západ však spěchají četné rovnoběžné přítoky Ergína, kterýž se s Maricí krátce před jejím ústím snoubí. Na západ Strandže, mezi Balkánem a Rhodopem rozléhá se šírá, nepřehledná rovina thrácká, mající charakter stepi, ač půda její by se hodila k nejvyvinutějšímu zemědělství. Domorodý Bulhar, znaje nejlépe, jaký poklad kryje se v prsti její, nazývá ji vůbec „polem" (pole-to). „Tato truchlivá step thrácká jako moře jest rovná, bez stromův a bez kopcův, s půdou někdy písečnou a hlinitou, někdy černou, ale všude nevzdělanou. Největší díl je čirá pastvina, kde však více všelikého býlí, bodláčí, slézu a heřmánku najdeš, nežli travin; v létě vyprahne v úplnou poušť. Stád málo zde spatřiti; spíše hejna čápův, supův i kavek a v úžlabinách nesčíslné želvy." *) Šírý prostor mezi pravým břehem Marice, s počátku západovýchodně, od Drinopole však severojižně plynoucí až po Vardar v Makedonii zanímají mnohá horstva, uprostřed nichž nejrozlehlejší a nejznamenitější jest Rhodopé čili pohoří Dospatské (Despoto-Dagh). Ještě před 50 roky nevědělo se o horách těchto více, než co zaznamenali spisovatelé hellénští a byzantinští. Teprve nyní odhalen závoj, kterýž zakrýval velkolepé útvary její. Řeka Mesta (strž. Néstos) údolím svým rozštěpuje Rhodopu ve dvě části. Vlastní Rhodopé čili Dospat planina prostírá se mezi Mestou a Maricí a ovrubuje úrodné přímoří Gjumurdžinské. Mezi

*) Jireček na místě udaném.

četnými řekami, kteréž k Marici vysílá, táhnou se hojné rozsochy až daleko do roviny thrácké. „Úpatí pokryto jest lesem dubovým a jedlovým, načež vyšší končiny smrčinami jsou porostly; nad smrčinami zelenají se alpské pastviny, z nichž vystupují malebné šedé čeřeny a skalnaté pyramidy s plánĕmi snĕžnými.“ Pohoří samo jest velmi nepřístupné; nejhojnější styk panuje v tak zvaných Železných Vratech, kteráž spojují údolí horní Mesty a Marice. Východně od města Machomi ukryta jest bulharská krajina Cěpina v historii národa bulharského hojně připomínaná, a u města Bataku vlní se bezedné, bahnité Bataško jezero, na jehož březích v létě 1876 odbývali Turci krvavé hekatomby na nebohých Bulhařích. Divoký ráz pohoří nese sebou i značně chladné podnebí. Západní část Rhodopy, starožitný Orbélos, prostírá se mezi Mestou a Strumou až k moři Aegejskému. Uprostřed vystupuje Perin planina do výše 2700 m. Nejzáze nad ústím Strumy zdvihá se dolomitový Pernar (tur. Pilav-tepe 1875 m.), v jehož útrobách nalézaly se staroslavné zlatodoly Pangajské. Rhodopě celým tokem svým náleží Mesta, kteráž ztrácí se proti ostrovu Thasu v moři Aegejském.

Severně Rhodopy, uprostřed téměř polouostrova Illyrského, vypíná se obrovský uzel horský, ještě do nedávna úplně neznámý, až teprve při určování směru železničného podstatu jeho odhalil bližšími bádáními Ferd. Hochstetter. Nejvyšší vrchy v tomto skupení jsou Vitoš a Ryl. „Vitoš, velikán syenitový, ze všech stran velkolepého poskytuje pohledu, z okrouhlého podvalu vypínaje se jako kužel sopečný do výšky 2300 m. Jižní stranu pokrývají alpské pažiti, severní stranu roklinaté lesy, bydliště to medvědův.“ S vrcholu jeví se velkolepá vyhlídka, kteráž dle slov Ami Bouéa převyšuje i krásy Rigikulmu. Avšak i obrovskou hmotou svou, různým vrstvením tvarův eruptivních a bohactvím v rudě magnetové jest Vitoš význačný.*) Asi čtyři míle jižněji zdvihá se Ryl čili Rilla planina, po Olympu nejvyšší to bod polouostrova Illyrského (2750 m.). Zde dosahuje horský svět illyrský nejmohutnějších tvarův a rázu alpského. „Ze Samokova jde cesta na Ryl nejprve do Černého Iskru divokými horami až na rozvodí Černého a Aegejského moře (2184 m.). Vedle cesty jest tam malé jezérko bez odtoku. Není osamělé, jak nejnověji

*) Hochstetter: Das Vitoš-Gebiet in der Central-Türkei v Petermannových Geographische Mittheilungen 1872, str. 1—4, 82—97. — Pak téhož pojednání: „Reise in Rumelien (Philippopel, von Philippopel nach Samakov, das Ichtiman-Gebirg und die Eisenbahnindustrie in Samakov, Ausflüge auf den Vitoš und in das Rilokloster“ ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské r. 1871, str. 65 a 161.

se ukázalo. Rockstroh odkryl dále na východ dva potoky, které splynuvše Černý Isker tvoří. Jeden každý z nich přichází z pěti temnozelených jezer, ježto ve velikolepých dolinách mezi sporou kosodřevinou jedno výše nade druhé se řadí. Za nejvyšším sedlem cestovatel sestupuje ke Krivě Rěce, kteráž do Ryly vpadá a tudy již náleží oblasti moře Aegejského. I Kriva Rěka původ má z jezer počtem šesti, jejichž tiché hladiny se modrají pod žlutošedými, divně rozrytými stěnami, odtoky své četnými bouřícími vodopády odsílajíce do oné lesnaté doliny.“ *) V překrásné rokli Rylu, na jeho jižním svahu, téměř ve výši Sněžky a nejméně den cesty od okolních měst Samokova, Dubnice a Džumaje vzdálen jsa, nalézá se uprostřed divé přírody Rylský klášter čili monastýr, nejznamenitější to a ve svém zjevu jediný klášter evropského Turecka. **) — Horské ostrovy na Chalkidice postrádají naprosto všeho spojení s Rhodopou. Polouostrov tento rudami bohatý omezen jest na sever dlouhou nížinou s jezery sv. Vasilia a Bazarií, uprostřed pak něho zdvihají se horské skupiny Cholomonda a Chortjaš (1186 m.). Chalkidiké končí se v moři Aegejském třemi polouostrovy, Kassandrou, Longem čili Sikií a Athoem. Nejvýchodnější jest Athos čili Sveta gora (Ἅγιον ὄρος), kterýž se souší souvisí úzkou šíjí, bulharsky převlaka zvanou, kterýž název přijat byl i do českého vědeckého názvosloví. Hora tato vyniká smělými tvary svými, jest lysá, z bílého mramoru složená a zdvihá se strmě z vln do výše 1935 m. Mezi Rylem a Šarem táhne se na levém břehu Vardaru Crna Gora (Kara-Dagh), „isolované to nepřívětivé pohoří (asi 1200 m.) s holými stěnami temnošedé barvy a ostrými hranatými hřebeny“, s Balkánem pak spojen jest Ryl rulovým středohořím Ichtimanským.

Šerou planinu s Crnou Gorou spojuje vrchovisko Vardaru, řeky v mnohém ohledu velepamátné. Nedlouhá sice, avšak mocná jest řeka tato, „širokotoký Axios“ Hellénův, Velikaja středověkých Bulharův. Maje prameny své v krajinách rázu alpského, v málo obývaných předhořích Šeré planiny, ubíhá střelhbitě k jihu, jakož „Podališka rěka“. Proběhnuv alluviální dolinu Tetovskou, nemálo přičiňuje k utěšenému vzhledu jejímu. „Zde pěstuje se žito a zelenina, nesčíslné ořechy a třešně v sady se řadí a svahy Šaru, jenž z roviny až 2000 metrů vysoko strmě se vypíná, obrůstají lesy jedlých kaštanův.“ Pod Šarským vrcholkem Ljubotrnem vstupuje divá řeka do pánve Škopljské, a pak ubírá se v také úžlabině mezi vysokými svahy, „že neuvidíš ho, leč jsi-li nad ním“. Přijavši po obou stranách některé bystřiny horské, jako Tresku, Lepenac, přichozí z průsmyku Kačanického, a Markovu řeku, sleduje železnou dráhu makedonskou, splývá s vodnou Pšinou a u sřícenin někdejších Stob pije Černou řeku, největší to přítok svůj. Pod ústím této řeky vstupuje Vardar do Železných Vrat

---

*) Ervín Rockstroh: Die Quellseen des Kara Iskra und der Kriva Rěka im Rilo-Dagh ve sborníku c. k. zeměpisné společn. Vídeňské r. 1874, str. 482.

**) Ferd. v. Hochstetter v „Auslandě“ 1870, čís. 37., str. 868—871.

(Demirkapu), soutěsky to as 550 m. dlouhé, kterou se řeka v šířce 52 metrův valí mezi obrovskými červenavými stěnami. Levá strana je kolmá; po pravé vede starověká silnice, uměle vytesaná; lid praví, že ji prosekal Marko král. Na pravé straně založena jest i nová železnice. Níže opět jest se řece prodrati některými debřemi, z nichž nejznamenitější jest Cigánský prosmyk (Čingené dervend), dvě hodiny dlouhý a nad míru pustý. Odtud již plouží se zkrotlý Vardar přímořskou nížinou Soluňskou, zvanou po něm Vardarií, přijímá z leva Ardžan, přichozí z jezera Poljanského, z prava Koludej (řec. Mavroneri) a bahnitým deltem vlévá se do zálivu Soluňského.

Příčná rozloha pásma Balkánského působí zajisté mocně v podnební poměry polouostrova Illyrského. Kdežto na severu panuje ještě podnebí celkem suchozemské s tuhými zimami, za nichž i Dunaj silnou korou ledovou potažen bývá, oblaženy jsou kraje jižní podnebím mírnějším, že všechny jižní plody v něm uzrávají. Poměry teploty mají se k sobě tak, jako v střední Evropě v krajinách jiho- a severoalpských. Rovněž jako v Itálii přináší Tramontana s sebou zimy, přinášejí severní větry s sebou chladna i Rumelii a Řecku. Průměrná teplota Cařihradu rovná se průměrné teplotě vlaských Benátek. Řecko samo požívá nejpřiměřenějšího střídání se ročních počasí, účinek to jednak jižní polohy a působení mořského, jednak sílícího a zúrodňujícího severozápadního větru. Nejmírnějšího a nejzdravějšího podnebí dostává se olivoplodné Attice. Méně obdařeny i podnebím i plodivostí jsou západní části polouostrova. Ve vlastních zemích Krasových, Dalmácii, Černé Hoře, Hercegovině a částečně i Bosně, poskytuje neúrodná půda sotva nejpotřebnějšího. Jinak jest ovšem v Bulharsku; tam daří se výborně orba na hlinitých stupňovinách a na horách provozuje se znamenitě chov dobytka. V nádherných lesích Balkánských prohánějí se sice medvědi a vlci, avšak jiných zjevů pamětihodných zvířena neposkytuje. Na blízkosť Asie upomíná v Cařihradě velbloud, asi tak jako opice na skalách Gibraltarských poukazují na blízkosť souše africké. Plodiny polouostrova jsou zvláště dobré ovce s jemnou, hebkou vlnou, kozy a koně, víno, rozinky korinthky, výtečný tabák, bavlna, olej bylinný, šafrán, mořena barvířská, hedbáv, jižní ovoce, gumovník a obilí. Velkolepé poklady minerální odpočívají nedotčeny dosud téměř bez vyjímky v útrobách zemských.

Západní Evropa.

Ježto již o Iberském polouostrově a o jeho zcela různých poměrech zeměpisných ve zvláštním článku pojednáno bylo, zbývají v západní Evropě pouze dnešní Francie a ostrovy britské. O těchto právem sluší na tomto místě pojednati, poněvadž, jak již výše ře-

čeno bylo, ještě před poměrně velmi krátkou dobou — ovšem ve smyslu geologickém — s Evropou souvisely. Teprv průlom moře, jímž vznikl Průliv Rukávový nebo la Manche, odloučil ostrovy ty navždy od naší souše. Z druhé strany již dříve ukázali jsme k tomu, že silurská a devonská hradba Pyrenejí náleží zcela ohledem zeměpisným k polouostrovu Španělskému. Ještě v dobách třetihorních vlnilo se moře mezi Pyreneji a rulou a svorem, z nichž se skládá nitro nynější Francie. Z té příčiny ovšem užili jsme plného práva, oddělivše Španěly za samostatný celek od ostatní Evropy, a tím spůsobem lze nám podrobně omeziti západní Evropu přítomnosti, aby obsahovala na souši poříčí čtyr francouzských veletoků, totiž Seiny (č. Sény), Loiru (Loire, č. Loar), Rhônu (Rhône, č. Rhón) a Garonny, pak některých menších řek pobřežních. V těchto mezích přísluší západní Evropě část Pyrenejí již popsaných, potom část Alp, pak část Jury a Porýnského středohoří, jež v příštích oddílech knihy této seznáme. Dnešní pak odloučení Britanie od Francie velice vhod jest pohodlnému posouzení obou těchto krajin západoevropských, pokud o každé z nich zvláště jednati chceme.

Francie — kteréhož slova pouze ze stručnosti zde užijeme — podobna jest na mapě jižně položenému polouostrovu Pyrenejskému, jsouc málo rozčleněnou, do čtverce utvořenou spoustou suchozemskou, kteráž pouze na západ, velikým polouostrovským útvarem Bretaně (Bretagne, č. Brétaň) značněji vbíhá do oceánu Atlantského. Toto pomoří západní rozpadá do dvou, patrně se různících dílův. Od úpatí Pyrenejí, v nichž vyvěrá značné množství jihofrancouzských vod mohutnou Garonnu v čele jmenujíc, až po ústí této řeky jest vývoj břehů celkem přímočarý a jednoduchý, protržen jsa pouze daleko vnikajícím zálivem Arcachonským (č. Arcašon).*) Adour, splývající pod Bayonnem (Bayonne, č. Bajon) s mořem opisuje počínajíc svým zřídlem v Pyrenejích poloukruh téměř úplně vyvinutý a vnímá na levém svém Pyrenejském břehu značný počet malých, z Pyrenejí příchozích říček, kteréž spolu s ním již po výtce prodírají se útvary pliokaenovými. Mezi Adourem pak a Garonnou od Bayonna k Bordeaux (čti Bordó) táhnou se podél oceánu, na pobřeží vysokými přesypy vroubeného, pustá vřesoviska pliokaenových Landů (Landes, čti Land).

---

*) Beaumont: Arcachon, son bassin et les landes de Gascogne, v Ženevském Globe, XI. díl, str. 33—51.

Pohled na Landy sotva jest s to, aby v nás vzbudil veselosť. Půda plochá, zdobená kobercem křovin, mezi nimiž vynikají osamělé borky, poskytuje obraz nekonečné pouště. Tu a tam, a vždy ve velikých vzdálenostech, jsou hrubá stavení zřízena, aby poskytovala ochrany zvěři, již potřeba sporé výživy příliš daleko odpudila od příbytkův lidských. Často marně želá oko bodu, aby na něm odpočinulo, a odhaluje jen nepřehledné roviny, podobající se bezbřehému oceánu, na jehož obzoru někteří pastevci se objevují, na vysokých podstavcích si vykračujíce. Zřídka kdy oživují krajinu tuto lidé jiní; za to častěji vleče se jednotvárnou plochou karavana se zapřaženými voly, s vozy bílým plátnem povlečenými; nespořádaný oblek vůdců, černá beránčí rouna, jimiž se odívají, zdivočilý pohled a drsný mrav, všechno to budí domnění, že jsme se octli u prostřed lidu, všeho ušlechtění postrádajícího. Mnohdy také nalezneš v zelených skupinách stromů příjemnějšího obrazu; avšak tato nevzdělaná vřesoviska, tyto pustiny, jejichž klid ruší pouze hudba cvrčků nebo ozvěna rohu pastýřova, jenž svá stáda svolává — neboť není tu ni ptačího zpěvu, ucha občerstvujícího — to vše podává ráz velkolepý,

Pastýři v Bretagni.

kterýž nejprve budí úžas, později ochablosť a dlouhou chvíli, otupené jen zvyky dětinství. Jaké naproti tomu čeká cestujícího překvapení, když náhle zočí uprostřed kmenů borových některé z oněch překrásných jezerek, jimiž se liší Landy od nizoněmeckých přesypův. Přikročíme-li blíže, zočí zrak náš bílou hladinu vodní, obklíčenou lesy jehličnatými (Pignadas) a bílými vískami, kteréž obrazu celému obdivuhodného dodávají půvabu. Nepřehledné lučiny, pokryté stády skotu, bařiny, jichž rokytí bůvolům poskytuje útočiště, a poněkud vyprahlá vřesoviska, kdež pobíhají celá stáda polodivých koní, objímají tyto usměvavé okrasy, v jichž popředí kolísají se malé kocábky rybářské. Vše nalézá se zde pospolu, co jen šťastný kout země okrášliti, což vnímavosť sobě poutavého vymysliti může, a snad bychom i zapomněli, že cestujeme Landy, kdyby neuzavíraly přesypy jednu stranu utěšeného tohoto obrazu. K moři spadají přesypy tyto, kteréž se po břehu délkou 110 km., šířkou 8½ km. a výškou 30—50 m. od jihu k severu táhnou, úhlem o 25°; na straně suchozemské, proti Landům, svažují se úhlem 50°. Na přímořské straně panuje ráz nový, avšak poutníka očekává tu ještě hroznější poustka a jednotvárnosť, než na vřesoviskách; přesypy dílem jsou seřaděny v pravidelných pásmech, dílem mění se v roviny; tu a tam stojí zcela osaměle a prorvány jsou příčnými úžlabími, jež tu Lettes (č. Let) slují. Útvar jejich podléhá stálým změnám; ony

zdvihají se i níží, blíží se břehu a jeho oddalují, to vždy působením větrů, kteréž písečné pahrbky tyto od východu k západu pohánějí a je často za rok až o 20 m. posunují. *)

Řeka Garonna, 390 km. dlouhá, jejíž dlouhý tok omezuje nehostinné plochy Landů, protéká jihozápadní kotlinou ze čtyř velikých říčních kotlin francouzských, šírou to rovinou útvaru třetihorního, kteráž od moře Středozemního až k oceánu sáhajíc kdysi všecka mořem byla zaplavena. Vzniknši v španělském údolí Pyrenejském Arranu, ohýbá se Garonna u města Toulousa (Toulouse = č. Túlús, str. Tolosa) dosti náhle k severozápadu a dělíc krajinu Gascogne (č. Gaskoň) na jihu od někdejšího severně položeného vévodství Guienneského (Guienne, č. Gyen) vnímá množství přítoků, nejznamenitější z nich z pravého břehu. Vyjímajíc Arriège (č. Arjéž), kteráž přichází též z Pyrenejí, stékají ostatní přítoky pravého břehu Tarn, Lot a vodná Dordogne (č. Dordoň) s přítoky Islou (Isle č. Il) a Vezèrou (Vezère č. Vezér) z veliké spousty ruly a svoru, již právem Vyšní Francií nazývati můžeme. Území toto na jihovýchodu omezeno jsouc Garonnou, přiléhá na severu k úvalu Loirskému, na východ obklíčeno jest údolím Rhônským, rovina pak Garonnská tvoří pouze později vzniklou suchozemskou šíji, kteráž spojila odvěké prahorské ostrovy Pyrenejí a Vyšní Francie. U Bordeaux, ještě 57 km. od moře vzdáleného, nabývá Garonna jména Girondy (čti Žiroňd) a splývá hlubokým i širokým hrdlem, v němž dobře vlnění atlantské seznati lze, s oceánem.

Rozvoj pobřeží francouzského severně od ústí Girondy nabývá hned směru i útvaru jiného. Směr dosavade určitě severojižní zahýbá patrně k severozápadu a jednotvárnosť přímočárého rozvoje ustupuje rozmanitému nakupení cípů zemských a útvarů chobotovitých, kterých přibývá stále směrem severozápadním. Pobřeží bretaňské jest nejvíce rozčlánkováno ve vší Francii. K tomu zdobí pobřeží ještě řada blízkých ostrovů, Ile d'Olèron (č. Il d'Oléroň), Ile de Ré (č. Il d'Ré), d'Yeu (č. Dyé), Noirmoutier (č. Noarmútye), Belle Isle (čti Belíl), Ile de Groix (čti Il de Groa) a Ouéssant (č. Uesaň), vesměs to výspy málo zvýšené se strmými skalistými břehy. Ohledem geologickým náležejí ostrovy ty témuž útvaru, jako pobřeží protější, jež od moře oddělují. Zde, severně od Girondy, setkáváme se s křidou, dále s bílým, potom s šedým jurou, konečně se krystallickými prahorskými útvary, kteréž vyplňují veškeren

*) Guide pittoresque du voyageur en France. Paříž 1837. 8°. I. díl, 19. seš. str. 3—4.

severozápad Francie. Z jury a křídy složeno jest poříčí Charenty (Charente, č. Šarant), kteráž ústí do moře maličko severněji ústí Girondského a proti ostrovu Oléronu. Ostrov Ré a protější pobřeží La Rochellské (La Rochelle č. La Rošél) skládají se z jury; však ve vlasti ruly, žuly a syenitu položena jest Vendée (č. Vandé), kteráž odděluje Bretaň od údolí Loiru, největší to řeky francouzské. Podél celého pobřeží, od ústí Girondského až k departementu Finisterskému táhne se řada solných bařin (marais salants), pokrývajících více než 24.000 hektarů půdy. Bařiny tyto byvše dříve hojným zdrojem bohactví nebo aspoň blahobytu obyvatelstvu přímořskému, nyní z mnohých příčin upadly do stavu povážlivého a velmi žalostivého.

Loire o délce 600 km. prýští na Mont Mezencu (č. Mon Mezank, 1754 m.) v pohoří Cevennském, jímž Vyšní Francie na jihovýchodu proti údolí Rhônskému končí, plyne směrem severním od Neversa k Orléansu, kdež se obrací k západu a skrze Blois (č. Bloa), Tours (č. Túr) a Nantes (č. Nant) spěje k moři Atlantskému, s nímž u Paimboeufa (č. Pénbéf) splývá. Z prahorských vrstev Vyšní Francie vstupuje řeka do miokaenových útvarů, u Neversa však promýlá vrstvy jurské, kteréž Vyšní Francii téměř zevšad obklopují. Veliké severní ohbí mezi Gienem (č. Žjen) a Bloisem děje se též na půdě miokaenové, kdežto dno dolního údolí vryto jest do vrstev prvohorních. V protivě s Garonnou přijímá Loire nejznamenitější přítoky své z levého břehu: Allier (č. Aljer), Cher (č. Šer), Indre (č. Eñdr), Vienne (č. Vjen) a Sèvre Nantaise (č. Sevr Nantés). Z přítoků pravobřehých zasluhuje zmínky jen Mayenne, kteráž vznikši v silurském útvaru bretaňském směrem severojižním k Loiru plyne; Mayenne vnímá u města Angersa (Angers, č. Anžer) Sarthu, tato pak opět Loiret (č. Loare). Obě tyto řeky přicházejí od severovýchodu, Loiret pak vyvěrá ještě v planině Orléanské.

Mladistvý dotud Loire, vykročiv z horského vrchoviska svého, plyne korytem, na západ pohořím zvaným Monts du Velay (čti Mon dy Vlé) od žlabu Allierského odděleným, odtud spěje rovnoběžně, avšak protivným směrem s tokem Rhôneským mezi poříčím Monts du Forez (č. Mon dy Foré) na západ a hornatinou někdejšího arcibiskupství Lyonského (Lyonnais, č. Lyoné) na východ, jejíž pokračováním jsou Monts du Charolais (č. Mon dy Šarolé), krajinami Bourbonnais (č. Burboné) a Nivernais (č. Nivrné). V Nivernais, východně od Loiru, zdvihá se planina porfyrová du Morvan (č. dy Morvan), kteráž dále směrem západním se ubírajíc pravé pásmo teprve u Brestu bretaňského do moře se mírně sklánějící tvoří. Na vrchovisku Yonny (č. Jony), k Seině spěchající, skládají pravé Monts du Morvan vysočinu, mnohými údolími prorytou, z níž mnohé lesnaté rozsochy odbíhají dílem na západ k Loiru, dílem na východ k Yonně. V okolí města Clamecy (č. Klamsi) rozchází se hlavní hřbet do více nižších pásem, a jen nepatrná řada pahorků, tok Loiru po pravém břehu stále provázejících, spojuje hory Mor-

vanské s třetihorní, 170—180 m. vysokou plasovitou rovinou Orléanskou. Tato nízká řada pahorků protkána jest průplavy de Briare (č. d'Briar) a Orléanským, kteréž pomocí řeky Loinga (č. Loen) úval Loiru spojují s hladinou Seiny. Z této strany průplavu Orléanského, mezi městy Orléansem a Chatenoy (č. Chatnoa) šíří se les Orléanský, tříslem drsné, nevzdělané krajiny oddělený od lesa Fontainebleauského (Fontainebleau, č. Fonténbló). Roveň Orléanská (Plateau d'Orléans) prostírá se k severozápadu až k Etampům (Etampes č. Etanp) a Chastrům (Chastres, č. Šastr), sklání se příkrými stráněmi k Loiru, k Seině pak svažuje se tak díc nepozorovaně, a stýká se na vrchovisku Loireta a Eury (Eure, č. Ér) s přívrším Armorickým, kteréž opustivši břehy Loirské, západním směrem výškou 160 m. se táhne a Normandii a Bretaň až k nejzápadnějšímu cípku Francie, mysu Svatomatějskému (Cap Mathien, č. Matjé), prostupuje.

Osamělá vysočina bretaňská, jejíž pobřeží, již od stol. X. patrně do moře skleslá, horlivě a účinně moře ohlodává, čímž hojné podmořské lesy vznikají, skládá se po výtce z ruly a žuly a dospívá nejvyššího bodu svého drsnými, sotva 400 m. vysokými horami Monts d'Arrée (č. Mon d'Aré), Monts de Menez (č. Mon de Mné) a s nimi rovnoběžným pásmem Černých Hor (Montagne Noire č. Montaň Noar), od nichž se na hoře Menèbru mocná rozsocha odštěpuje a ostrohem Crozonským končí. Hlavní hřbet Monts d'Arrée blíží se stále severnímu pobřeží, od něhož průměrně jen 20 km. vzdálen jest. Tou příčinou jsou severní svahy jeho krátké a příkré, kdežto jižní odnohy splývají s rozvlněnou pahorkatinou vnitrozemskou.*)

Na severním pobřeží bretaňském lze pozorovati určitý obrat směru pobřeží k východu; kde výlučný směr tento přestává, počíná Normandie. I tato krajina jest poněkud rázu poloostrovského, na sever zabíhajícího, ač v rozměrech méně vyvinutých. V zálivu Svatomichalském, jejž následkem toho tvoří severní pobřeží bretaňské se západním pobřežím normandským a branou do kanálu Rukávového, leží úrodné ostrovy, zvané Normandskými nebo také Kanálskými, totiž Jersey (č. Žersi), divomalebný Sercq, Guernesey (č. Gernsí), ze všech největší a nejvýš velkolepý, pak Alderney (č. Alderny) nebo Aurigny (č. Oriňi), krásami přírodními sice nejméně obdařený, avšak nejdůležitější, na němž naproti pomoří francouzskému vlaje vlajka britská.

*) G. Musgrave: A ramble into Brittany. Londýn 1870, 8°, 2 díly.

Není lze pochybovati, že kdysi ostrovy tyto s korunami svých hor a věnci kolem ležících ostrůvkův a bradel spřízněných pospolu byly spojeny a tvořily značnou část souše; avšak neúmorná práce moře, jeho příboj v tuhou žulu a vypláknutí měkčích slojí, kteréž žulu ve všech směrech prostupují, to vše přervalo pásky, kteréž kdysi ostrovy se souší spojovaly; podnes pak působí ještě příčiny, kteréž během dob odtržení ostrovů vykonaly, zvláště děje se u některých ostrovů boření tak rychle a patrně, že za nějakou dobu v kanálu ostrovů nějakých více nebude.*) Ve východní části polouostrova Normandského, kterýž na severu končí mysem Cap de la Hogue (č. Kap d'la Og) blíže nezdolné námořské pevnosti Cherbourgu (č. Šerbúr), činí ústí Seinské (Baie de la Seine, č. Bé d'la Sén) uprostřed obrysů pobřežních šírý chobot, podél něhož, v dáli asi 8 km. od břehu, táhne se o délce 40 km. nebezpečná skalistá měl, tak zvaná úskalí Calvadoská, kdežto na východě hluboké hrdlo ústí Seinské označuje. Na tomto přímoří normandském, jež příroda přehojnými, rozmanitými půvaby svými obdařila, skví se celá řada proslavených míst lázeňských, jako Trouville sur mer (č. Trouvíl syr mer), Deauville (č. Dóvíl) a Etretat (č. Etrta).**)

Normandie, praví osvědčený spisovatel Bedřich Uhl, líče svou jízdu do Etretatu, jest ze zemí, kolem nichž dějiny a poesie veleslávu, půvaby a krásy obestřely. Normandie a romantika, slova ta nezní jen příbuzně, nýbrž není lze ni různiti pojmů těchto od sebe. A přece v dnešní Normandii není nic více romantičného mimo místa, kde mezi visutými skalisky moře zbouřené se pění. Avšak tomu, jehož mysl zanímá nejvíce blahobyt lidu, tomu jest Normandie zemí, nad níž pravým potěšením pokochati se může. Méně trosek mimo očekávání, kolem nichž by se ovíjel břečťan plazivý, za to tisíce vysokých výhní továrních měst bez ustání pracujících. V Rouenu zapomněli bychom pro roušku průmyslu na velkolepý velechrám a pannu Orléanskou, a v Elboeufu, otčině nejjemnějších kmentů, nic více neupomíná na bojovné předky nynějších Normannů, jejichž potomci snaží se, aby své výrobě pole nejširšího zjednali. Země, klidnou Seinou svlažovaná, vlní se mírně tu vzhůru, tu níže; není velehor, není tmavých, neproniklých hvozdů, vše jasno, světlo, pěstováno, zeleno, travnato, ne sice s hojnými vsemi, avšak poseto na všech stranách zelenými, čtyrhrannými lesíky, kteréž cizince, aby do vnitra vstoupil, mile pozývají. Přistoupíme blíže, a shledáme valy, často dvojí řadou buků, javorův a jasanů posázené, tento pak před větry chránivý, stínodárný, vysoký, zelený val stromů objímá rozlehlý, ovocnými stromy posázený pažit, na němž nejpěknější popásá se skot, objímá i krásná, prostranná stavení hospodářská. Nesčíslné tyto zelené hrady rolníkovy, v nichž bují nejkrasší skot a nejpěknější koňstvo francouzské, kdež brav se popásá na vysokých plasách přímořských, rozsety jsou jako zelené kytice po celé zemi, uprostřed velevzdělaných luk a polí. Zemědělství zdejší jest sice poněkud jednotvárné, avšak činí Francii bo-

*) O mizení ostrovů Kanálských viz: R. A. Peacock: „On the vast losses of land on the westerly coasts of France within the historical period“ ve sborníku „Proceed of the R. geogr. Soc. of London“. Vol. X., str. 329—338. — Líčení ostrovů nalézá se ve spise D. Th. Ansteda: „The Channel Islands“. Londýn 1862, 8° a ve spise Th. Le Cerfa: „L'archipel des iles normandes.“ Paříž 1863, 8°.

**) H. Blackburn: Normandy picturesque. Londýn 1869. 8°.

batou, básníci pak a malíři starších dob nechť oka svého za jízdy uzavrou, kteráž po vystoupení z vlaku ještě po dvě hodiny trvá, a teprve pak je otevrou, až povoz po stráni sbíhající do zeleného úvalu zabočí, na jehož konci bělá se Etretat.

Seina, po způsobu maeandrovském zhusta se vinouc, tvoří severní a spolu třetí hlavní úval západní Evropy, kterýž se rozléhá mezi Seinou a Meusou (Meuse, č. Més, něm. die Maas). Celkovitý svah úvalu tohoto níží se od jihovýchodu k severozápadu a počíná planinou Langreskou (Langres, č. Langr), zbudovanou ze šedé jury. Odtud plyne řeka mezi bílou jurou a svrchními vrstvami křídovými do eokaenského a oligokaenského úvalu Pařížského. Až po metropoli Francie vnímá řeka hojné důležité přítoky, jako Yonnu z levého, Aubu*) (Aube, č. Ób) a Marnu z pravého břehu; obě tyto řeky hlaví se na pláni Langreské. Níže Paříže, přijavši Oisu (Oise, č. Oas) a Euru, ubírá se dále svrchními křidami, k nimž celá téměř Normandie, ba i, pokud z třetihor složena není, všechna severní Francie přináleží, na severu až téměř k čtvrtihorním usazeninám belgických Nizozemí a na východě po prvohorní Ardenny a jurský les Argonnský.

Planina Langreská jest vysoká rovina mezi zřídlem Seiny na západě a prameny Mensy na východě, prostírající se od jihozápadu k severovýchodu. Na povrchu planiny této, průměrně 500 m. zvýšené, zdvihají se jen mírné pahorky; severní její svahy mezi Seinou a Marnou jsou po výtce lysy, půda chladna a neúrodna, obyvatelé chudi; hornatou část protékají mnohé vody. K planině této přistupují na východě vrchoviska Meuského Monts de la Faucille (Mon d'la Fósilj), plochý to, tu a tam nehrubým zvlněním půdy prorvaný hřbet horský, jehož krátké rozsochy s prudkými sklony se svažují k nižší krajině Saonské (Saone č. Són), kdežto severní daleko zabíhající odbočky oba břehy Meuské provázejí. Hřbet jest sice hojně pokryt kamením, avšak ne zcela neúrodný, směrem pak k Mirecourtu (Mirecourt, č. Mirkúr) a Epinalu i dosti zalesněn. Monts de la Faucille, obešedše vrchovisko Saony, řeky to, která na jihu do úvalu Rhônského stéká, dosahují na pramenech Moselly na Ballonu d'Alsace (č. d'Alsas) ve výši 1250 m. n. m. svého konce, a takto dokonávají spojení pláně Langreské s Vogesy (Vosges). Na jihovýchodním svahu hor Faucillských nalézají se slavné lázně Plombiérské. Uprostřed nejsevernějších odstřelků planiny Langreské, mezi vrchovisky Meuským a Marnským, odděluje se druhé značnější pásmo horské, kteréž běžíc směrem severním provází levý břeh Meusy až téměř po 50° s. š.; jsouc úzké a sotva do 500 m. zvýšeno, nemá s počátku zvláštního jména, avšak mezi Meusou a Aisnou (Aisne, č. En) sluje již lesem Argonnským a činí rozhraní Lothrinska i Champagně (č. Šampaň). Nejdrsnější povahy jeví Argonny v okolí města Clermonta v Argonnách (Clermont-en-Argonne, č. Clermon ta Nargon), východní sklony k Meuse obrácené příkřejší jsou západních, kteréž rozvětvují se dále v pahorkatinu Champagneskou. Na jihu spojují Zlaté pahorky (Côte d'Or, č. Kót d'Or) planinu Langreskou s horstvem Cevennským. Směrem jižním, od hory Mont Moresola (č. Mon Morsol) přibývá výšky pohoří a sice znenáhla; Sombernon (č. Sonbernon) dospívá výšky 560 m., kdežto Mont Tasselot (č. Mon Taslo) na pramenech Seiny a Ignona, malé to bystřiny, kteráž k Tillu (Tille, č. Tyl), přítoku Saonskému, své vody svádí, 980 m.

*) J. P. Finot: L'Aube et ses bords. Troyes 1866. 8°.

výše nadmořské dosahuje. Z rovinatého poříčí horní Seiny zdvihá se jádro horské náhle četnými, hluboko vyhloubenými údolími, východní pak rozsochy sklánějí se dosti svisle a s lesnatými tvary k Saonskému přítoku Ouche (č. Uš) a k pobočným údolím řeky Tille, severozápadní pak výběžky pokračují dále po obou stranách Seiny a tvoří s výpustky planiny Langreské pahorkatinu jihochampaňskou. Mont Tasselot lze pokládati za nejsevernější část Zlatých pahorků, kteréž odtud drží se výlučně směru severojižního. Nejvyššího bodu (660 m.) dosahují v horách Blignských (Bligny, č. Blini), krátké pak východní rozsochy jejich, sklánějící se k údolí Saony zde již patrně se šířícímu, jsou bohatě révou porostly; na západě spadají mírně k řece Arroux (č. Arú), přítoku to Loirskému, kterýž je odlučuje od hor Morvanských, a proplétají se konečně s nejzazšími výběžky pohoří Charollaiského, prvé to skupiny severních Cevenn. Kraj prostírající se na jih od vřídla Seinského až k pohoří Charollaiskému, vůbec veškero čtvrtihorní údolí Saonské a úvrší zde uvedená činí úrodné vévodství Burgundské (Bourgogne, č. Burgoň).

Saonou vnikáme do velikého úvalu Rhônského, rozkládajícího se jednak mezi Vyšní Francií jednak mezi Jurou a Alpami. Rhône (Rhodanus v starověku), kterýž na východě burácí ze švýcarských Alp a protéká Lemanem čili jezerem Ženevským, obrací se u Lyona, přijav Saonu od severu příchozí, k jihu a plyne přísně vytčeným směrem severojižním až k moři Středozemnímu, tak že na mapě jej právem míti lze za pokračování Saony. Přihlížejíc k úkazu tomu, bylo by lépe pokládati Saonu za horní tok spojeného veletoku a Rhône horní za nejmocnější její přítok. Do moře vlévá se pravidelným ústím deltovým. Na levém východním břehu Rhônském pokračují stále až k městu Valence (č. Valans) čtvrtihorní usazeniny poříčí Saonského, kteréž i v dolním toku, ba již i u samého ústí, u Avignona (č. Aviňon), převahy nabývají. Mezi přítoky levého břehu, Isèrou a Durancí (Durance č. Dyrans), pne se alpská hornatina Dauphiné (č. Dofiné), k níž se druží na jihu Provence (č. Provans), krajina překrásná mezi Rhônem a Alpami, vlasť sladkých vín, bourců a olivy. Při pobřeží provencském vystupují z moře výspy Hyèrské (Iles d'Hyères, č. Il d'Yer), proslavené mírným, léčivým svým podnebím, při samém pak pobřeží leží Toulon (čti Tulon), přední válečný přístav, a Marseille (č. Marsej'), prvé tržiště Francie; v kraji samém nalézá se Aix (č. És), rodiště Thiersa a město slynoucí nejlepším olejem provencským. Již západně Marseilla počínají pověstná jezérka pobřežní, zvaná Etangs (č. Etan), charakteristická to vlastnosť všeho francouzského pomoří středozemského, kteráž sáhajíce až po Pyreneje vlní se mezi hrdly řek pobřežních do moře plynoucích, Héraulta (Hérault, č. Éró), Orbu, Audy (Aude, č. Ód), Aglye, Teta a Techa (Tech č. Teš).*) Největší

*) C. Lenthéric: Les villes mortes du Golfe de Lyon. Paříž 1876. 8°, a J. D. Ansted: „On the Lagoons and marshes of certain parts of the shores of the Mediterranean" ve sborníku „Proceedings of the Institution of Civil Engineers". 1869.

z těchto jezérek nalézají se na ostrově Camargue (č. Kamarg), jejž o velikosti 730 □ km. tvoří s mořem obě hrdla Rhônu; zde prostírá se Etang de Valcarés (č. Valkaré) a poskytuje rovinaté krajině, dobytkem, zvláště ovcemi a jistou odrůdou polodivých koní požehnané, vidu na Holland upomínajícího.*) Po pravém, západním pobřeží Rhônském šíří se na západ až po Pyreneje a poříčí Garonnské úrodný, Cevennami prostoupený Languedoc (č. Langdok).

Cevennami vyrozumíváme východní ohraničení Vyšní Francie, s jejímiž pohořími jsou spojeny, a souvisí, tak-li tomu chceme, Černými horami (Montagnes noires, č. Montaň noar) s Pyreneji. Ovšem tuť bychom za to míti musili, že Černé hory tvoří severní pokračování Pyrenejské vysočiny, čehož odpírají důvody geologické, nebo i Černé hory, ač původu silurského, odděleny jsou od Pyrenejí nížinami rázu třeti- a čtvrtihorního. Na severu tratí se Černé hory a nabývají nejprve jména Monts de l'Espinouse (Mon de l'Espinús, 1020 m.), potom slují Monts Garrigues (Mon Garig), kterýmiž již vlastní počínají se Cevenny. Mont l'Esperon na vrchovisku Héraultském lze pokládati za severní pokračování této hornatiny, od níž k jihu podél dotčené řeky Monts de la Seranne (č. Mon d'la Sran) odbočují, kdežto její západní výběžky činí mezi Tarnem a Sorguem (Sorgue, č. Sorg, přítok Dourdona, kterýž s Tarnem splývá) velikou rovinu Larzackou. Na severovýchodu kupí se k Espéronu souvislé horské kmeny Suqueta, kteréž dosahují až k horskému uzlu na zřídle Tarnském, vysoké to planině Gevaudanské (Gevaudan, č. Žvodan), odkudž hlavní pásmo k Mont Mézencu (Mézenc, č. Mézanc, 1754 m.) odstřeluje a na východě rozsochy Tanargue a Montagne de Coirons (č. Montaň de Koaron) odsílá. Mont Mézencem končí pravé Cevenny; odtud omezeno jest pohoří pouze úzkým pruhem mezi Loirem a Rhônem; jen některé nepatrné letorosti vnikají až do údolí této řeky. Od Mont Mézencu až k Mont Pilatu (1434 m.) sluje pohoří horami Vivaraiskými (Monts de Vivarais, č. Mon de Vivaré), odtud táhnou se až po Mont Tarare (719 m.) hory Lyonské (Monts du Lyonnais, č. Mon dy Lyoné), kteréž od Pilatu a Mont d'Oru podobou malých rozsoch k Rhônu odbíhají. K dalšímu severnímu pokračování řadí se hory Beaujolaiské (Beaujolais, č. Božolé) s horami Maçonskými (Monts du Maçonnais, č. Mon du Mazoné) k východu skloněnými, a konečně hory Charolaiské (č. Šarolé-); hory tyto spojeny jsouce Zlatými pahorky s planinou Langreskou zakončují hlavní pásmo Cevenn.

Výše připomenuli jsme, že dlužno považovati Cevenny za jihovýchodní a východní omezení Vyšní Francie, kteráž jižně od 46° 30′ s. š. zneznáhla se zdvihá a pomalu do výše vznáší, až konečně nejvyššího zvýšení v departementech horního Loiru (Haute Loire č. Ot Loar) a Puy de Dômu (č. Pyj de Dóm) dosahují. Tato nejvyšší vypnulina Vyšní Francie má podobu rozlehlé planiny žulové, kteráž celkem do tří stran se rozléhá a na všech stranách vrstvami jurskými aneb aspoň mladšími útvary omezena jest. Na bíledni jest, že v dobách mořských, za nichž vykonány byly usazeniny mladších vrstev, planina tato tvořila veliký ostrov žulový, jehož meze podnes patrně určiti lze.

Na straně východní končí planina hlubokými a strmými klepy údolí Rhônského, na jihozápadě spadá rovněž prudce do úvalu Girondy, na severu přechází

---

*) O ústí Rhônském viz Arnošta Desjardinsa: Aperçu historique sur les embouchures du Rhône. Paříž 1866. 4°.

zvolna v rovinu. Z rozlehlé planiny této, v níž vystupují hojná horstva, hory Auvergnské (č. Overňské), Cantal, hory v obvodu horního Loiru, Forez a Limousin (č. Limúsen), zasahují některé rozsochy na severu až do Bourgoňska, na jihu pak prostírají se hojná přívrší po departementu Lozèrském, k Cevennám, do departementu Aveyronského (č. averón-) a k horám Montagne noire. U vnitru svém vykazuje planina pouze dvě hluboká údolí. Prvé jest údolí horního Loiru, kterýž přišed z Gerbiera des Joncs (č. Žerbié dé Žonk), jižní to odnohy Mont Mézencu, plyne s počátku k západu; když však byl se sesílil hojnými přítoky, obrací se směrem téměř výlučně severním. Delší a širší jest údolí Alliera; řeka tato prýští se na jižních sklonech pásma Margeridského (Margeride, č. Maržryd) nedaleko La Bastidy v departementu Lozèrském, plyne s počátku ručím tokem k severozápadu, brzy však zmohutněvši přijetím hojných a vodných bystřin horských vchází do širé pánve Limaňské (Limagne) a prorývá vysočinu okolní.

V údolí Mont Dora.

U Neversa pojí se Allier s Loirem, a jsa bez odporu nejmocnější řekou středofrancouzskou bezprávně ztrácí, splynuv s Loirem, jména svého. Ústřední planina (jejíž veškerá zpousta převahou zbudována jest z krystallických hornin žuly, ruly a svoru) dělí se tokem obou údolí do tří různých hornatin. Do hornatiny mezi Loirem a Rhônem vniká od severu uhelná pánev Svatoštěpánská (Saint Etienne, č. Sén Tetjen); i dále k jihu vyskytuje se uhlí, tvoříc podklad sopečné skupiny v okolí Privasu (Privas, č. Priva) a velkolepých tvarů trachytových, kteréž dosahují jižně Le Puye (Le Puy, č. L'Pyj) Montem Mézencem 1774 m. výše nadmořské. Loire a Allier v horním toku svém značně se sbližují, na některých místech jsouce od sebe sotva 20 km. vzdáleny; avšak čím dále k severu postupují, tím více rozcházejí se obě řeky, konečně pak přece spolu splynou. Poměr jejich vzdálenosti působí tudíž i v rozvoj hornatiny, kteráž se mezi nimi rozkládá. Hornatina tato má podobu vysočiny, na jejíž povrchu kupí se řada krásných vyhořalých sopek, táhnoucí se od Pradelles (č. Pradél) až po Paulhaguet (č. Pólagé), severněji pak, v pásmu Forezském, vekléna jest do jádra hornatiny mezi Roan-

nem a Thiersem porfyrová skupina Puy de Montoncel (č. Pyj d'Montonsel, 1292 m.). Konečně po západní straně Allieru táhne se dlouhotáhlý žulový hřbet Margeridský směrem od jihovýchodu k severozápadu, jejž na jihu Lot, směrem východozápadním plynoucí, omezuje. S tímto druží se na západě sopečné hory la Guiollské (la Guiolle, č. la Gyol), severně pak vystupuje olbřímský hřib hory Plomb du Cantala (č. Plon dy Kantal, 1858 m.), z vrstev čedičových a trachytových složený; úzká šíje z lysé žuly odděluje od Cantalu nejvyšší horu Vyšní Francie Mont Dore (nikoliv však Mont d'Or, jakž obyčejně, snad z analogie s Cote d'Orem, psáno bývá), jejíž vrchol výšky 1886 m. dorůstá. Skupinu tuto zavírá pásmo Puyské (č. Pyjské) s Puy de Dômem (1465 m.) u Clermont Ferranda, spočívající též na základech žulových. Sopečná okolí Le Puye, Cantalu, Mont Dora a pásma Puyského poskytují nevyčerpatelné látky k srovnávacímu studii tvarů novo- a starosopečných, jich tvoření a jich hornin. Kdybychom naprostou výšku podkladu žulového, jež zde asi 1000 m. obnáší, odečtli od výšky Mont Dora, zbývá přece ještě 886 m. výlučně massám sopečným. Veškerá hmota sopečná objímá jako by obrovským pláštěm společný střed, skládá pak se ze svrchních vrstev, z čedičových a trachytových usazenin a z nesmírných ložisk sopečných úlomků, kaménků sopečných (Rapilli, též Lapilli zvaných), z písku, popele, pemzy, kteréž dílem srostly v skupiny a pevné druzy i tuhé breccie (č. brečie), skrze něž hojné, někdy i rozsáhlé chodby z čediče, trachytu a fonolithu na bílý den vycházejí. Konečně zdvihají se na nejníže položeném kraji vší svrchní zpousty různé mladší, z trosek hornin urostlé homole se svými útvary, jež stěží srovnati lze s nesmírnými massami prahorského jádra sopečného.*)

Hledíme-li k tomu, že Francii na třech stranách omílají vlny mořské, nemůžeme nikdy nepřiznati jí povahy polouostrovské. Francie požívá také alespoň všech předností polouostrovských, ač ráz polouostrova všestranně dokonán není. Nejprve co se týče podnebí. Veškerá západní a severozápadní polovice požívá vlhkého, mírného podnebí oceánského, stálý to dar proudu Golfského; jen na severovýchod v krajinách hornatých panuje chladné, téměř nordické podnebí a v alpských krajinách na východ zavládá suchozemské podnebí evropské. Země položena jižně Loiru a Lyona až k moři Středozemnímu kloní se sice hodně k jihu, avšak nemá jižního podnebí, jako největší část Španěl a Itálie. Z té příčiny tvoří Francie přirozený střed mezi severní a jižní Evropou, tvoří i přirozený přechod obou růzností. Země tato celkem úrodná a krásná s dvěma moři, Atlantským i Středozemním, s nepokojným, bouřlivým kanálem Rukávovým a výtečně zařízenými přístavy na svém pobřeží nemá sice rozvinuté členitosti a pestré podoby Itálie nebo Španělska, přes to vše zasluhuje však právem přídomku la belle France (krásná Francie), kterýmž přídomkem obyvatelé její v pravé pýše vlasť svou vyznačují. Francie jest bohata drahocenným vínem, obilím, ovocem a chovem dobytka, na jihu pak pěstuje se již oliva, mnohé druhy jižních plodin

---

*) Dr. A. v. Lasaulx v „Auslandě" 1872, čís. 20, str. 460—462, pak F. de Lanoye: Voyage aux volcans de la France centrale, ve sborníku: Tour du Monde 1866, a V. S. Symonds: Among the Volcanoes and glaciers of Auvergne, ve sborníku: Popular Science Review, leden 1877, str. 1—22.

a moruše s hedvábníkem. I květena francouzská jest velmi bohata spojujíc druhy středoevropské se středozemskými. Zemi dělívají obyčejně do více pásem; nejsevernější jest pásmo obilní (severní Francie), pak přijde pásmo kukuřice (střední Francie) a konečně pásmo kastanií, fíkův a olivy čili Francie jižní. Horskou květenou Pyrenejí a Alp zasáhá Francie do zemí alpských. Zvířena francouzská celkem shoduje se se zvířenou středo- a jihoevropskou, jevíc pouze tu rozdílu, „že severní Francie čítá více bravu a skotu než jižní, že chov koní dosud nekryje obecné potřeby, že vlci a divocí kanci dosud nejsou vyhubeni a že v jižní Francii horlivě hledí si včel (výtečný med Narbonnský), zvláště pak bource hedvábníka". Moře poskytuje přebohatého rybolovu (zvláště hojně vyskytují se bahníci, sledi, sardinky) a velikého množství mořské soli. Též země skrývá v útrobách svých bohaté zásoby železa, olova, uhlí kamenného a hnědého, pryskyřice zemní, břidlice a p. K pokladům těmto pak druží se přečetné, ve všech vyšších horách prýštící zdroje léčebné.

Jižní díl západní Evropy odloučen jest od severního, totiž od ostrovů Britských, mělkým kanálem Rukávovým, zvaným též Canal la Manche nebo i English Channel (č. Ingliš Čenel), kterýž měří na nejužším svém místě, v průlivu Calaiském (Pas de Calais, č. Pa d'Kalé), mezi Kaléty (Calais) a Doverem (Dover, č. Daur) pouze 37 km. šířky, a není snad daleka doba, kde průliv tento prokopáním tunnelu podmořského ku styku obou zemí sousedských odstraněn bude.

Podobá se pravdě, že myšlénka podmořského tunnelu, kterýž by spojil Francii s Anglií, vznikla prvé v hlavě francouzského inženýra Mathiena (č. Matjo). Kolem r. 1800 navrhl týž plány dotyčné, kteréž byly maličko později v Paříži na odiv vystaveny, avšak později způsobem neznámým v niveč přišly. R. 1853 ujal se myšlénky té s poněkud větší pozorností pan Austin (č. Osten) a uveřejnil r. 1856 své plány, dle nichž navrhoval směr tunnelu z anglického Fairlighta ku francouzskému mysu Grisnezu. Téhož návrhu hájil i pan Thomé de Gamond, uveřejniv r. 1857 obsáhlé dílo o předmětu tom. Od té doby nesešel „Canaltunnel" s denního pořádku a zvědavosť obecenstva ukojována hojnými publikacemi. Pan W. Low věnoval též velikou pozornosť osnově této a došel přesvědčení, že jen tehdy stavba průkopu s účinkem provedena bude, když podniknuta bude stavba ve vrstvách spodní křídy. S touto myšlénkou souhlasil později i pan de Gamond, vzdav se svých záměrů s prospěchem anglických inženýrů. Zásluha, že plán tunnelu ve spodních křídách vypracován a dokonale promyšlen byl, přísluší Siru J. Hawkshawu, Angličanu. Jeho popudem probádal pan E. C. H. Day mezi roky 1864—1865 dokonale geologické poměry břehův a vyhotovil podrobné mapy a průřezy vrstev.*) Později podnikl Sir J. Hawkshaw s mnohými soudruhy vědecká ohledání pomocí parolodi na místech, kde počátek a pak směr tunnelu vytčen byl; též kázal vrtati při obou pobřežích ve vrstvách křídových, čímž platně dovodil naději, že lze nalézti vrstvy nepromokavé, jimiž by bylo třeba tunnel pro-

*) W. Topley: The Geology of the Strait of Dover ve sborniku: Quarterly Journal of Science, duben 1872 str. 208—224, a ve: Popular Science Review říj. 1874.

kopati. Dalších příspěvků k usnadnění stavby poskytly práce zvláštní k tomu určené kommisse geologické, roku 1875 vykonané,*) kteroužto kommissi vyslala anglofrancouzská společnosť „Canaltunnelu", mezitím k tomu účelu se ustavivší. Všechny návrhy jsou nyní propracovány a provedení velkolepé myšlénky ne-li pojištěno, aspoň učiněno velmi pravdě podobným. Vlastnímu podmořskému tunnelu určeno délky 27 km.; souterrainy k příjezdu určené mají zaujíti 11 km. délky. I v souterrainech i v tunnelu vlastním pomyšleno na slušné naklonění příčinou snazšího odpadu vod prosakujících, kteréž by bylo zvláštním ssavým strojům odstraňovati. Dráha tunnelová, jsouc s anglickými a francouzskými drahami spojena, spůsobí, že bude lze vykonati cestu z Paříže do Londýna za necelých devět hodin. Náklady na práce předběžné odhádány jsou úhrnem částkou 3·2 mill., na celou trať nevypočteno ani 200 mill. mark. Podkopů, jakých bylo třeba v tvrdých vrstvách tunnelu Montceniského, nebude prý užito, nýbrž ustanoveno, že zvláštním, veledůmyslným strojem měkká křída na prach rozemleta a hned potom na lněných násypkách bez konce k vagonu dopravena bude, po kterémž pak vyvezen bude prach takto nabylý na souši. Při pokusích za tou příčinou podnikaných bylo lze stroji za hodinu o 1·2 m. pokročiti, kdežto při vrtání tunnelu Montceniského nebylo lze za 24 hodiny proniknouti dále 2 m. Vypočítáno dále, že s poměrně malým počtem dělníků by bylo provedeno provrtání kanálového tunnelu za osm až devět let. S obyčejnými stroji vrtacími by ovšem bylo třeba doby více než dvaceti let.**)

Ostrovy Britské dlužno ohledem zeměpisným pokládati za jediný celek, jejž pouze potměšilosť živlu tekutého ve dva veliké díly, větší ostrov, jenž obsahuje země Anglii, Wales (č. Uels) a Skotsko, menší západní ostrov Irsko a různé menší ostrovy rozdělila. Již častěji bylo dotčeno, že odloučení souše britské od evropské pevniny v dobách pozdějších vykonáno bylo, nad to pak lze dovoditi souvislosť obou souší stejnorodými útvary geologickými, vyskytujícími se po obou stranách kanálu. Jako v severozápadním Francouzsku shledáváme i v jižní Anglii útvar křídový a třetihorní, kteréž, čím dále k západu pokračujeme, tím více ustupují starším vrstvám nejprve vedouce útvarem jurským k triasovému a pak rozštěpujíce se jednak na sever přecházejí v útvar uhelný, jednak na západ, zvláště v horách knížectví Waleského a pak v jihozápadním cípu ostrova Britského, v polouostrovu Cornwalliském (Cornwallis, č. Karnuels), v útvar devonský a silurský. Prvotné útvary tyto táhnou se i dále na západ průlivem Svatojirským, jímž navzájem Anglie a Irsko odloučeny jsou, a prostupují ostrov Irský; i ostrovy v moři Irském položené, Anglesey (č. Englsí) a Man (č. Men) náležejí k témuž útvaru. Na severovýchod Irska, při jezeře Neaghském (č. nígském), vyskytují se rozsáhlé skupiny sopečné.

S geologickou půdy povahou souvisí i roztřídění výšiny a nížiny. Ve východní, mladší části jest Velká Britannie nížinou, kterouž

*) Zprávu této kommisse viz ve „Explorateuru" ze dne 9. prosince 1875 str. 574—580.

**) Ausland 1876, čís. 6, str. 108.

pohybují se pouze nízké řady pahorků, západní díl prostoupen jest vyššími pohořími, kteráž nejvýše ve Skotsku se pnou. Nížina (do 160 m. výšky) zaujímá v Anglii dvě třetiny všeho povrchu, ve Skotsku pouze polovici, v Irsku však sedm osmin.

Všeobecné vyvýšení půdy děje se v Anglii směrem od jihovýchodu k severozápadu. Širé, pahorky hojnými rozvlněné, často slatinami pokryté roviny rozléhají se na jihovýchod, kdežto na jihozápad zdvihá se pohoří Cornwallské, též hornatinou Cornickou zvané, bohaté sice mědí, železem, olovem, v dřívějších pak dobách zvláště cínem, avšak postrádající šperku stromového.*) Jest pak pohoří toto drsné, života bylinného prosté pásmo žulové, dosahující největší

Mys Landsend v Cornwallu

výše 427 m. horou Brown Willy; jdouc směrem čistě západním táhne se od kanálu Bristolského (Bristol, č. Bristl) až k nejjižnějším a spolu nejzápadnějším cípkům Anglie, mysům Landsendu (č. Lendsend) a Lizardu. Pouze 74 km. vzdáleny jsou od těchto mysů ostrovy Scilly (č. Silly), cínem bohaté. Za východní pokračování hornatiny Cornické lze pokládati tři řady pahorků, kteréž počínají na jižním lemu kanálu Bristolského a prostupují východní nížinu anglickou; nejsevernější z těchto řad zabíhá daleko na severovýchod a končí pahorky Lincolnskými (Lincoln Heights, č. Link'n Héts) při zátoce Humberské, totiž při hlubokém, rozšířeném ústí řeky Humbera (Humber, č. Embr), jež vzniká soutokem Ousy (č. Aus) od severu příchozí a Trentu z jihu plynoucího. Střední pásmo postupuje směrem východo-severo-východním až k jižnímu cípu zálivu Washského (Wash, č. Uoš), kterýž vniká podobou pravoúhlou do země, a plavbě nebezpečným jest příčinou hojných mělí písečných na dně svém. Pásmo toto přerývá Temže (angl. the Thames, č. Tems), přední to veletok anglický, kterýž pode jménem Isis hlaví se na pahorcích Cotswold-Hills, od kanálu Bristolského do vnitř ostrova odstřelujících. K též řadě pahorků náležejí i Marlborough

*) O bohactví Cornwallisu rudami pojednává „Ausland“ 1864, str. 560.

Hills (č. Málbaro), Chiltern Hills (č. Čiltrn) a East Anglican Heights, kteréž dotýkají se zmíněného zálivu Washského. Kolem zálivu tohoto šíří se bahenný okres východoanglický, zvaný the Then, kterýž nyní částečně vysušen jest i oživen hojnými průplavy a větrnými mlýny uprostřed žírných pastvin a tučné prsti. Pásmo jižní, North Downs (č. Nors Dauns), táhne se až do nejvýchodnější části polouostrova Kentského a tvoří tu křídové skály Doverské. Podél jižního pobřeží vlekou se South Downs a naproti zálivu Southamptonskému (Southampton, č. Sausemmtn) leží, jsa oddělen od polouostrova pouze úzkým průlivem, krásný ostrůvek Wight (č. Uajt). Krajina postrádá zde sice tvarů velkolepých, avšak za to příroda uštědřila jí rozkošné malebnosti; pahorky výšky neveliké pokryty jsou letohrádky, nádhernými milosady, žírnými rolemi a nad jiné krásnými lesy. Není snad krajiny v Evropě, aby v ní také věnovalo se lesům péče, jako se děje v Anglii.*) Roviny anglické po výtce pokryty jsou naplaveninami, jimiž skalnatý podklad hojně a často náhle na povrch se prodírá; nejčastěji bývají břehy mořské, zhusta i břehy řek, lemovány skalinami, což propůjčuje rozvlněné rovině anglické velkolepé rozmanitosti. Všude jest úrodná půda nejpečlivěji vzdělána a skví se z příčiny vlhkého podnebí téměř po celý rok nejživější zelení. Jednotlivé usedlosti, po výtce živými ploty obklíčené, dodávají mimo to krajině rázu zahradního.

Téměř všechny řeky velkobritannské snaží se ústiti do moře hrdly hluboko do souše vbíhajícími. Na severu lze to pozorovati při Forthu (č. Fers) ve Skotsku, jíž za ústí slouží Firth of Forth; týž úkaz jeví se, ač měrou nedokonalou, při Humberu. Naproti tomu jest ústí Temže výtečné svým hrdlem, dopouštějíc stále průchodu volného do mohutného veletoku. Jest s podivením, že řeka postrádá tak velikou měrou pohyblivých částek zemin, a přirozeno jest, že kde těchto není, není lze, aby ústí zaneseno býti mohlo. Okolnosť tuto lze si vysvětliti, nebo vrchovisko Temže i obvod, jehož vlnami svými dotýká, nalézají se v útvaru vápencovém, jehož součástky v pravém slova smyslu vodou pohlceny bývají. K tomu druží se dle Peschela i druhá příčina, staroba čili unavení veletoků, jinými slovy „klid vymílání“ (Erosionsruhe), do kteréhož stavu asi Temže se ocitňuje. Avšak nejznamenitější ústí hrdlem rozšířeným jeví Severn, veletok, tekoucí do kanálu Bristolského, kterýž vzniká v hornatině Waleské a u velikém oblouku plyne k moři směrem severním.**) Severně tohoto kanálu, kterýž by právem zálivem slouti mohl, pne se vysočina Waleská, kovy a mineráliemi bohatá, na třech stranách ohrazená mořem, na východě pak údolím Severnským, kteráž prostírá se hlavním pásmem od severu k jihu směřujícím a mnohé rozsochy k východu odsílajícím. Kamenné uhlí, zvláště anthracit, železo, zlato a břidlice jsou přední plodiny malebné této vysočiny.

Vynikajícími vlastnostmi Walesu jsou bezlesé skály, drsnosť, pustina, kdežto půda na východ odtud přechází buď v nížinu, buď v přívětivé pahorkatiny. Wale-

*) Arnošt Hallier: Ausflüge in die Natur. Berlin 1876, 8°, str. 117—118.
**) Viz o této řece: J. Randall: The Severn Valley. Londýn 1868, 8°.

sem prostupuje pohoří Cambrianské (Cambrian Mountains, č. Kembrien Maunteus), kteréž skládá se z tří hlavních pásem a mnohých odnoží. Nejsevernější a spolu i nejvyšší z pásem těchto táhne se směrem od jihozápadu ku severovýchodu a dosahuje nejvyššího bodu 1094 m. vysokou horou Snowdonem (Snowdon, č. Snódn), kteráž jest předním vrcholem Waleska. Pásmo toto skládá se z mnohých výšin, složených ze žuly a břidlic, jejichž jednotlivé oddíly odloučeny úžlabími horskými, Cwm (č. Kum) zvanými, jediné pak pojidlo mezi nimi jest značný vrchol Moel-y-Wyddfa, 783·6 m. vysoký. Domorodí nazývají veškero horstvo toto Orlím doupětem (Eryri). Přes drsnosť pohoří leží sníh nejdéle od listopadu do dubna. Rozsocha jedna pásma tohoto, zvaná horami Ferwynskými, v niž vznáší se hora Cairn-David do výše 1044 m., zasahuje východně položeným hrabstvím Merionethským až ku řece Dee (č. Dý), která též širým hrdlem vlévá se do moře Irského a protéká údolím Llangollenským, právem z nejkrašších a nejmalebnějších ve Walesu pokládaným. Jiná rozsocha probíhá hrabstvím Montgomerským a proplétá se horami Biga zvanými, které se táhnou proti střednímu toku Severnskému. Nejsevernější pásmo Waleské spadá na jihozápadním cípu Caernarvonském mysem Braich-y-pwllem do moře Irského. Naproti hrabství Caernarvonskému, oddělen pouze průlivem Menayským, 180 m. širokým, přes nějž obrovský železný most dražní vede, leží plochý písečný ostrov Anglesea, 782 □ km. veliký, s důležitým dolováním na měď a s rozsáhlými sklady kamenouhelnými. Druhé, střední pásmo počíná na společném vrchovisku řek Severna a Wye, kteréž sice nedaleko mají své prameny, avšak teprve při ústí se scházejí, a rozstupujíc se ve mnohá odnoží, sklání se po obou březích řeky Twy k jihozápadnímu a jižnímu přímoří; obě odnoží moře dosahující trčí do vln mysy patrně vyhraněnými, západní do zálivu Cardiganského, východní odnoží mysy Svatodavidským a St. Govenským. Hora Plynlimmon, na niž Severn vyvěrá, jest nejvyšším bodem tohoto pásma (756 m.). Třetí pásmo, význačné jménem obecným Black Mountains (č. Bleck Mauntens = Modré hory), počíná na západě pahorky zvanými Flothok Hills a dělí se do mnohých částí, kteréž zabíhají dílem ku kanálu Bristolskému, dílem k dolnímu Severnu, kdež se stýkají s výšinami středoanglickými. Rozsocha jedna, k jihu směřující, končí mysem Wormsem v kanále Bristolském.

Severně řeky Merseye a na východ Trenta až ku pověstným, nedaleko skotských hranic táhnoucím se valům Piktův, pne se pohoří Penninské čili Peak (č. Pík), připojené pahorky Weaverskými (Weaver Hills, č. Vívr) k hornatině Waleské. Pohoří toto jsouc na jihu po obou stranách nížinou objato zasahuje severní polovicí svou až k západnímu pobřeží. Na hřbetě pohoří zdvihají se mnohé vrcholky, mezi nimi Wharnside (č. Huernsaid) a Ingleborough-Hill (č. Inglbaró), onen 726 m., tento 723 m. výšky dosahujíce.

Pohoří Penninské počíná v krajině Nottinghamské a Derbyské a skládá se ve středu svém po většině z holých, ostře vynikajících skalin, táhnoucích se Westminsterskem do Cumberlandu; zde rozštěpuje se do dvou částí, jichž jedna pokrývá drsnými, holými vrcholy jihozápadní, druhá severovýchodní díl téhož okresu. Počínajíc horou Wharnside děje se spojení skrze mírně nakloněné svahy s pahorky Yorckými (York Wolds), ve východní části ostrova položenými. Západní část pohoří Penninského tvoří divé, dílem lysé skupiny žuly a porfyru, hojně rozryté úzkými úžlabími a roklemi, po jižní straně jsou obrysy mírnější a horské stráně dílem až po hřeben lesem porostly. Uprostřed Cumberlandu zdvihá se téměř osamělá rozsocha pohoří Penninského, malebná to a hojnými vrcholky význačná skupina Cumbrian Mountains (č. Kembrien), tvoříc tak zvaný okres jezerní (Lake-Distrikt). Anglii totiž nedostává se jezer, a pouze v Cumberlandsku a jižně s ním sousedícím Westmorelandu vyskytuje se družina velkolepých hladin vodních; nej-

znamenitější z těchto jezer, kteráž lze snadno přirovnati našim jezerům Šumavským, jest jezero Windermere neb Winandere-Mere, pokrývající plochu $10^1/_3$ □ km.*) V horách Cumbrianských nalézají se též hojná ložiska železa a kamenného uhlí, krásné živce a mnoho leštěnce cínového. Na sklonech drsného, četnými jeskyněmi znamenitého pohoří Peackého nalézají se též nejznamenitější anglické doly železné a kamenouhelné, tyto zvláště na svahu jižním u Ledsa a Nottinghama (2750 □ km.), avšak i na jihu a východu v Durhamsku a Northumberlandsku, a na západě v Lankashiru.**) Častěji opakovaná domněnka o anglických báních kamenouhelných, kteréž prý dle učiněných výpočtů pouze na 400 let zásob obsahují, nezakládá se na pravdě, neboť nejnovější zajisté důkladné zeměpisné výskumy v Anglii objevily, že se tamější uhelné podklady mnohem dále pod svrchními mladšími vrstvami šíří, než jak se za to mělo, a že lze uhlí takto uloženého s nevelikou újmou národohospodářskou vydobyti.***) Ještě větší důležitost má železo; neboť Anglie vyrábí polovici všeho na světě nabytého železa; nejznamenitější anglické báně na železo nalézají se opět v pohoří Peackém, v Lancashiru, Westmorelandu a Staffordshiru. Mimo to poskytuje horstvo Peacké i olova, zinku, tuhy a břidlice.

Severně valu Piktovského, jehož výše jsme dotkli, až po záliv Clydeský (č. Klajdský) na západ a Forth na východ pne se hornatina dolnoskotská, rovněž bohatá ložisky kamenouhelnými s převahou útvaru rovinatého. Na obou krajích, jižním i severním zdvihá se nejvýše, onde pohořím Cheviotským (č. Čiviet-), tuto pohořím Pentlandským a Hartfellem výšky až 805 m. dosahujíc. Po hřebeni pohoří Cheviotského a podél řeky Tweeda (č. Tvíd-), kteráž se vlévá do moře Německého, sleduje rozhraní Anglie a severního, velmi zvláštním spůsobem utvářeného dílu ostrovského čili království Skotského. Na nemnohých místech oboru zemského vyznačeny jsou črty přímoří rozmanitostí takovou, jaká se vyskytuje na pobřežích skotských, zejmena na západě, tak že popisování zdá se býti čirou nemožností, vůbec pak jest zhola zbytečno, neboť jenom hojně opětované pozorování mapy jest s to, aby podivné tyto tvary trvale do mysli vtisklo.

„Jediný pohled na mapu Skotska poučí nás, že západní jeho pobřeží proměněno jest v bohatý soubor krajinských kras proti jednotvárnému, nepatrně rozčleněnému kraji pobřežnímu. Na onom západě, kde divý podvrat zemský souši roztrhl, kde vystoupily z hlubin massy čedičové a současným sřícením se celých soustav skalních otevřen byl širý průlom oceánu — kde nyní mezi ostrovy a hojnými poloostrovy zálivy mořské po spůsobě polypů vnikají do hlavní části britské pevniny — tam shledáváme největší bohactví podivuhodných útvarů přírodních, shledáváme hmoty podivně nakupené, kteréž s povrchem skvěle temným z moře čnějí a jako prolomené obřímské mosty od břehův irských ku skotským zasmušile trčí, shledáváme divuplné ostrovy a útvary jeskynné, shledáváme zemi, kteráž kdysi ve svých synech, v prvotných života spůsobech žijících, vzbudila na-

*) Viz o tomto zjevu: G. K. Matthew: English lakes, peaks and passes from Kendal to Keswick. Londýn 1866, 8°.

**) Edward Hull: The Coal-fields of Great Britain. Londýn 1873, třetí vydání.

***) Srovnej o tom bádání prof. Ramsaye v „Nature" čís. 145, ze dne 8. srp. 1872. Díl VI., str. 282.

ladění básnické, shledáváme vlasť Ossianovu, Fingalovu, vlasť gaelských rekův a jich opěvovatelů.“ *)

Po Skotsku severním šíří se pokračování hornatiny dolnoskotské, zvláště pohoří Cheviotského a dosahují horou Broad Law značnější výšky (835 m.). Mezníky hornatiny této jsou na západ hora Merrick-Mount (843 m.) a na sever O-Cairn (560 m.) u Edinburka v pohoří Pentlandském. Zde ztrácí se na sever pahorky v požehnané nížině dolnoskotské (Lowlands č. Lólends), kteráž rozléhá se na místě, kde ostrov mezi zálivem Clydským a Forthem nejvíce zúžen jest. Na této zvlněné nížině leží přední města skotská, Edinburg (č. Edinberg) a Glasgow (č. Glesgo) a na severním jejím pokrají zdvihá se hornatina skotská čili Vyšní Skotsko (Highlands), strmě a prudce vystupující, nepřístupné, divě rozryté s přehojnými jeskyněmi, roklemi a jezery. Do dvou dílů dělí se hornatina tato zvláštní; jižní časť sluje pohořím Grampianským (č. Grempien-), v němž opět třeba rozeznávati jižní Grampiany s nejvyšším vrcholkem Ben Laversem (1214 m.) nad jezerem Loch-Tayem a severní Grampiany, kteréž z uzlu Cairn Celara (1021 m.) odsílají rozsochu Cairn-Gorm-Range; v Cairn-Gorm-Range pnou se nejvyšší vrcholkové velké Britannie, Ben Nevis (č. Ben Ňuis 1343 m.) a Ben Macdui (1309 m.). Severní časť Vyšního Skotska jest drsná vysočina severokaledonská s mnohými vrcholky, Ben Attowem (1219 m.), Ben Wyvisem (č. Vajvis 1043 m.), Ben Deragem (1114 m.) a Ben Morem (1001 m.). Hluboké úžlabí, táhnoucí se na příč ostrovem od jihozápadu k severovýchodu a naplněné podélnými jezery, kteráž spojena jsou mezi sebou a s přímořími velkolepým, avšak jednotvárným a málo výnosným průplavem Kaledonským, odděluje obě horstva od sebe. Veškerá délka této vodní dráhy od Invernessa na severovýchod až k tvrzi Williamově (Fort William, č. Ujliém) na jihozápad obnáší $101\frac{1}{2}$ km.

Obě hornatiny jsou drsné a rozryté, obdařené vznešenými a divoromantickými krásami přírody, kteréž se soustřeďují nejvíce kol četných horských jezer; jezera tato, sbíhajíce se směrem horských hřbetův od jihozápadu ku severovýchodu, staví se v malebnou protivu k lysým hřebenům, po výtce zbaveným šperku vysokých hvozdů, vřesem a chrastím porostlým. Zvláště vyniká největší z nich, jezero Loch Lomond ($116\frac{1}{2}$ □ km.) s 30 zelenými, částečně obydlenými ostrovy, jež horalé skotští nazývají severním Lago maggiore. U bran vysočiny, v údolí řeky Garry, přítoku to Taye (č. Té), kterýž u důležitého města Pertha (č. Pers) ústí do svého vlastního Firthu (též Frith), úží se pověstný prosmyk Killiecrankie (č. Kilikrenký). Překročivše hřeben jižních Grampianů, octneme se do údolí řeky Dee (č. Dý), v němž nalézá se královský letohrádek Balmoral. Místo lysých hřbetů horských, jen spoře travinami porostlých, naskytují se zde nádherné

*) Ruith v „Auslandě“ 1873, čís. 18., str. 358.

OVČÁK SKOTSKÝ.

lesy jehličnaté, k nimž se kupí pěkné březiny, a na úpatí modravých velikánů kyne přívětivě horská osada Braemar. Avšak přes to vše převládají v severním a severozápadním Skotsku pustá, liduprázdná údolí, a právě tato údolí, kteráž vysočinám pravého rázu propůjčují, nutno procestovati, chceme-li pronésti o zemi slušný soud. Obyčejný poutník, cestující mezi Glasgovem a Edinburkem, sezná pouze úrodné nivy čili lowlandy a úchvatná jezera středního Skotska a vedle těchto zkušeností prohlašuje Skotsko za zemi oplývající krásami přírodními, za kraj nejpečlivěji vzdělaný a hojně obydlený — avšak jak podivně mění se náhled tento, když seznáme gleny čili údolí severní a severozápadní části země! Zde skutečně naskytá se mimochodem otázka, není-li Skotsko liduprázdnou zemí?*)

Připojujeme ještě vysvětlení topografických pojmenování dle sdělení dra. Andréea: Veliká, tvary svými od okolních lišící se hora sluje vždy Ben vodopád neb práh nazývá se Linn. Údolí v jazyku gaelském mají dvojí název, buď Glen,

Na Jezeře Loch Lomondském.

buď Strath. Zdá se, že mezi oběma pojmy není většího rozdílu, přece však seznal Andrée, že vždy slují „gleny“ údolí pustá, těsná, jsoucí téměř prosta života rostlinného, jimiž sotva ubírají se pastýřové ovcí se svými stády, v nichž i vyskytují se zřídka chudičké horské chýše. Naproti tomu domnívá se Andrée, že Strath jest údolí po většině vzdělané, stromy porostlé, rozlehlejší nežli Glen a mnohdy uzavírající v sobě i malé roviny. Jezero sluje v jazyku gaelském vždy Loch, jedno, jest-li nádrž sladkovodní dokola souší obklopená či hluboko na západ do země vnikající chobot mořský. Mírná výšina, na níž někdy se nalézalo opevněné místo, nazývá se Dun. Místo ohražené nebo městečko sluje Bal, cípek souše do moře vyběhlý sluje Bosz, zřídlo Tober. Velmi často vyskytují se ve složeninách keltických jmen slova Aber a Inver; obě mají význam společný, totiž ústí nějaké řeky; tak na př. Aberdeen značí ústí řeky Dee, Inverness ústí řeky Nessa.

*) Viz poutavé dílo dra Richarda Andrée: Vom Tweed zur Pentlandföhrde. Reisen in Schottland. Jena 1866, 8°; pak dra. Brennecke: Die schottischen Hochlande. Poznaň 1864, 8°; Arch. Geikie: Scenery of Scotland, viewed in connexion with its physical geology. Londýn 1865, 8°; konečně J. Nicol: The geology and scenery of the North of Scotland. Edinburk 1866.

Na svém severu a západu obklopeno jest Skotsko čelnými souostrovími. Na západ prostírají se pusté Hebridy nebo Západní ostrovy, postrádající vůbec stromů, se strmými, často až kolmo do moře spadajícími pobřežími a mnohými ne nepatrnými vrcholy. Největší ztepilosti a největší dokonalosti spojené se značnou výškou dosahují čedičové sloupy slavného skalného ostrova Staffy, kterýž nabyl jeskyní Fingalovou jména světového. Západní ostrovy zbudovány jsou po výtce z hornin čedičových, z poloukrystallických břidlic křemenčitých, křemencův a s nimi spojených vápenců, posléze ze živce sloučeneho s jinorazem. Bouřlivý a téměř nikdy neustávající vítr nedopustí na pobřežích západních, atlantským bouřím bez ochrany vydaných, nikdy zdaru stromů.

Hebridy, jsouce pouze úzkými průlivy od sebe odděleny, leží z části velmi blízko jádra skotské země, rozložením pak jejich opět jeví se patrně směr severovýchodní, u fjordů, jezer a řek oné země obvyklý, tak že je lze po prvém pohledu pokládati za odtržené zbytky pevniny. Geologické pak složení půdy nejen neodporuje mínění tomuto, nýbrž mnohými platnými je podporuje důvody. Největší z těchto ostrovů, blíž pobřeží položených, jsou, jdeme-li od severu k jihu, Skye, Rum a Eigg, Mull s Jonou a Staffou, pak Islay, Jura s Colonsayem a Oronsayem, potom Arran. U větší vzdálenosti od souše vleče se veliká řada ostrovův a menších výsep podobou slabě napjatého oblouku, kteréž někdy i dohromady slují dlouhým ostrovem (the long island); nejsevernější z nich Lewis jest i největším, nejjižnější Bernera z nejmenších. Ohledem geologickým náleží k této řadě ostrovů, vlastním to Hebridům, ještě ostrovy Tiree a Coll, hrubě jižněji položené. Snadno jest seznati dle velikosti povrchu všech těchto ostrovů, jak maloulinké převládají rozměry u největšího ze západních těchto ostrovů, neboť téměř 300 ostrovů, jichž 87 obydlených, zaujímá 8100 □ km., z nichž 5070 měří tři největší ostrovy. Doložiti třeba, že jednotlivá úskalí číslem tímto zahrnuta nejsou.*)

Na severním pomoří skotském nalézají se dvě skupiny ostrovské, prvé Orkady či Orkneye, oddělené úzkým průlivem Pentland-Firthem, počtem 77, jichž obydleno 29, a s plochou 1150 □ km. Hledícímu s pevniny zdají se modré skály Orkneyské jako pahorky pnoucí se z půdy Caithnesské.**) Mnohem dáleji vynořují se z šírého moře osamělé ostrovy Shetlandské, počtem 100, jichž pouze 30 obydleno, a s oploším 150 □ km.

Proti dosti značné rozmanitosti Velké Britannie lze snadno sobě učiniti znázorňující obraz ostrova Irského, západněji položeného. Ač nejsou obrysy pobřeží tak hluboce rozčleněny, jsou přece neméně rozmanity a rozeklány jako pobřeží skotská a rovněž zdvihají

*) Ferd. Zirkel: Schottische Westeilande v „Auslandu“ 1869, čís. 18. str. 414.; čís. 20. str. 463.; čís. 23. str. 533.; čís. 25. str. 582.; čís. 32. str. 761.

**) Srovnej Peace: Description and historic handbook to the Orkney Islands. Kirkwall 1862, 8°; pak D. Gorrie: Summers and winters in the Orkneys. Londýn 1868, 8°.

se v jich pozadí příkré, polouzřícené stěny skalné; vůbec dlužno sobě mysliti širou, po výtce nízkou, rozvlněnou, močárovitou rovinu, bohatou vždy zelenými lučinami a hojnými hladinami jezerními. Toť jest nitro Irska, téhož Irska, v jehož mírném podnebí svěží zeleň lesů listnatých s úspěchem vzdoruje nepohodě zimní, odkudž pocházejí poetická jeho oslavování, „zelený Erin“, „vždy zelený ostrov“, „smaragdový ostrov“ atd.*) Pouze na pokraji pnou se některá úvrší, kteráž však úplně jsou osamocena a nijak nedosahují značnější výšky.**) Teměř všechny řeky ostrovské, zvláště Shannon (č. Šenen), Barrow (č. Bero) a Liffey, vlekou se líně lučinami a často i skupinami jezerními, vyhledávají pak, jako řeky anglické, ústí širokým hrdlem, v němž příliv i odliv daleko proti proudu patrny jsou. Ovšem není lze výše ceniti přírodních krás země té s vlhkým podnebím a zasmušilým létem, kde lid po výtce přinucen jest zabývati se lučním hospodářstvím a chovem dobytka, řidčeji, ač půda tomu velice příznivа jest, pěstováním pšenice a zemáků. Přes to vše jsou oblíbeným a hojně navštěvovaným místem výletním tři malá, ostrovy bohatá jezérka Killarneyská v jihozápadním koutě irském, zasluhujíce ovšem plným právem ocenění vzletného krásou a malebností hor, kteréž břehy jejich obklopují, a pak i bujností života rostlinného na ostrovech i březích svých, při čemž rozhoduje zvláště protiva pahorkových a údolních zjevů proti unavující jednotvárnosti ostatních částí ostrova. Největším jezerem Irským jest jezero Lough Neagh (406 □ km.), téměř čtyrhrannou podobu mající, kteréž zrcadlí se v severovýchodním koutě ostrovském uprostřed ryze sopečné krajiny. V severní části ostrovské rozléhají se planiny čedičové a počínajíc hrabstvím Antrimským táhne se řada zjevů sopečných směrem severním, skrze vnitrné Hebridy a ostrovy Farské, kteréž vůbec aneb aspoň z větší části na povrch vynikly v období miokaenovém.

Slušelo by se ohledem zeměpisným přičítati západní Evropě i ostrovy dále v oceánu Atlantském položené, Fary čili Faröer a velikou severní pevninu Island. Avšak obě krajiny jsou částkou státu Danského a proto popsání Islandu vyhrazeno do části další; Fary neboli Ovčí ostrovy jsou příkré, stromů postrádající skalní zpousty s mírným sice avšak mlhavým podnebím. Všech ostrovů Farských jest 22, jichž 8 neobydleno.

*) H. Lloyd: The climate of Ireland and the currents of the Atlantic. Dublin 1865, 8°.
**) H. Mc. Manus: Sketches the Irish Highlands, descriptive, social and religious. Londýn 1864, 8°.

Ostrovy Britské na všech stranách jsouce obklopeny oceánem a podléhajíce účinkům teplého proudu Golfského těší se sice velmi vlhkým, avšak nadobyčejně mírným chladným podnebím s nepatrným rozdílem růzností podnebních. Zima zajisté jest teplejší než v největší části Francie, není tužší zimy lombardské, léto zase chladnější než ve Švédsku. Jaro i podzim jsou vlhky a odtud ona svěžesť a nádhera travin tamních. Avšak blízkosť moře umírňuje nejen rozdíly podnební, nýbrž vyrovnává i rozdíly šířky zeměpisné, nebo podnebí Edinburské maličko jest studenější podnebí krajin jižních. Tak ostrov Wight leží na zeměpisné šířce německé Jeny, avšak má podnebí vlašské Nizzy. Ve všech zahradách ostrova zříti lze višeň bobkovou (Prunus laurocerasus) i fíky (Ficus carica), oplývající uzrálým ovocem; kvetoucí vavříny, vždy zelené duby (Quercus ilex) střídají se tu s olivou.*) Půda vyjímajíc zcela hornaté části jest nad obyčej úrodná a dopřívá člověku zvláště v Anglii, kdež výtečné děje se vzdělávání země, největšího užitku. Jen víno nedaří se, ač ještě v středověku, třeba jakosti horší, bylo pěstováno.

Klimatické poměry určitého místa neb krajiny nikdy nezůstávají na témže stupni, nýbrž podléhají různým změnám. Zemědělství, odvádění vody z vlhkých míst aneb vysoušení močárů, proudění mořská i jiné okolnosti působí v každém místě hojné změny podnební. Některá z těchto příčin spůsobila zmínky hodnou změnu v podnebních poměrech anglických. Nejznamenitější úkaz, změnami okolností spůsobený, jest tak díc jakýsi převrat počasí, nebo zima není tak tuhá a léto není tak parné jako dříve, za to však jest chladno tehdy, kdy bychom podle přirozeného postupu tepla očekávali, a zase jindy teplo, když by vlastně byl příhodný čas sněhu. Meteorologové dosavade nevysvětlili nám příčin velezajímavého tohoto úkazu. Zemědělství a chov dobytka, též i lesní hospodářství neutrpěly dosud klimatickou změnou touto následků škodlivých. Za to však změna tato velmi škodlivě působí ve zdar druhův ovocných, ježto jemné letorůstky u velikém množství podléhají pozdním mrazům. Pozdní mrazy na jaře staly se postrachem sadařův, a škod jimi působených bohužel přibývá tou měrou, že pěstování některých dříve velmi rozšířených druhův ovocných úplně nyní zaniklo a dovozu z ciziny ustoupilo. Tajemná tato změna podnebí rovněž patrně jeví se ve Skotsku.

Nejdůležitějších darů přírodních ostrovů Britských i z říše rostlinné i z říše nerostné dotčeno bylo již svým místem za našeho vypravování. Známoť vůbec, že největší bohactví anglické skrývá se v útrobách zemských a že podnebí nahoře vylíčené podporuje pěstování nejpřednějších kulturních rostlin středoevropských, zvláště obilních. Přes to však není lze nepoznati, že pokročilé zemědělství anglické spůsobuje i povážlivé vysílení půdy.**) Anglie nijak nehodí se pro orbu, za to však spolu se Skotskem jest velmi příhodnou pro

*) Hallier: Ausflüge in die Natur. Str. 119.

**) Viz o tom poučný článek ve sborníku Quaterly Review, sešit lednový z r. 1873, str. 152—169.

pěstování lnu a konopí. I lesů jeví se nedostatek, ač jim věnuje se péče největší. Zvířena neposkytuje nic zvláštního a nijak se neliší od zvířeny suchozemské. Větší dravci jsou vůbec vyhubeni, pouze liška pro zábavy lovecké uchována. Z domácích zvířat slušno uvésti irské vepře, anglické skoty a ovce. Nejznamenitější však druh jsou světoznámé anglické koně.

Alpy.

Po východní straně Rhônského údolí, těsně při pobřeží moře Středozemského, pnou se příkře do výše mohutné, hojnými ledovci slynoucí velehory alpské, činíce oblouk o 9 stupních zeměpisné délky mezi 43° až 48° s. š. rozepjatý, táhnou pak se při nestejné šířce 150—250 km. a jaksi uprostřed vzdálenosti severní točny od rovníka spůsobem vějířovitým na východ, ač vedle toho udržují se poněkud v ústřední poloze uprostřed Evropy. Nejprve činí rozhraní Itálie a Francie, pak dělí Itálii od svobodného Švýcarska, kterouž zemi prostupují všestranně; na pomezí švýcarskotyrolském přecházejí na území rakouské a vyplňují mimo Tyrolsko ještě korunní země rakouské, Solnohrad, Horní i Dolní Rakousy jižně toku Dunajského, pak Štyrsko, Korutany a Krajinu. Německu náleží jen nepatrná část velehor alpských, totiž podhůří táhnoucí se od jezera Bodamského až po meze Solnohradské a pak některé svahy tyrolských Alp, tak že o Alpách německých řeči býti nemůže. Jsouť pak Alpy jediné a podstatné rozhraní severu a jihu zemědílu našeho, ač jižní Evropa ve přesném slova smyslu teprve tam, jak již výše řečeno, nastupuje, kde bez překážky počíná bujiti věčná zeleň stromů listnatých, totiž na jižním svahu Apenínském. Kraje prostírající se severně Alp až po pomoří Německé a Baltské lze nazývati Evropou střední, ač je podnebím i vývojem rostlinným spíše k severu než k jihu sluší přičítati. Alpy samy zahrnují povrch 2000 □ myriametrů, lze pak je děliti buď podle podélných údolí, kteráž jejich hmotou se táhnou, na severní, střední a jižní Alpy, aneb podle příčných údolí na západní, střední a východní Alpy. Obecná povaha pohoří jeví se tím, že pohoří, kteréž se na západ zdvihá o hmotných základech, sice k východu více se šíří, avšak také více rozštěpuje, dělíc se v pásma více méně rovnoběžná, a dále i tím, že při stálém rozvětvování a šíření se k východu ubývá rovnou měrou i výšky vrcholkův. Přidati dlužno, že na západ při-

pojuje se k Alpám pohoří Jura, na severovýchod Karpáty, na jihovýchod pak Kras má podobu jakéhosi úzce srostlého přívěsku, pročež pohoří tato mnohdy za části aneb pokračování alpská pokládána bývají, ovšem náhled, s nímž se my srovnávati nemůžeme. Proto také vysočiny dotčené najdou příslušného místa u vypsání Evropy střední.

Alpy prostírají se u velikém oblouku od zálivu Ligurského až po ústí Sávské, mezi 23° a 38° v. d. a 43° a 48° s. š. Meze jejich jsou: na jihu moře Ligurské, nížina Pádská či lombardská a moře Jadranské; na severu Rýn a jezero Bodamské, planina švábskobavorská a Dunaj, kdežto na západě nejzazšími svými výstřelky až po Rhône a na východě až po střední Dunaj zasahují. Skláníjíce se ke všem stranám světa, otvírají údolí svá do nížin čtyř veletoků, Rhônu, Pádu, Dunaje a Rýna, nasycují tyto obsahem svých ledovců a údolími těchto řek vedou též nejznamenitější spojovací dráhy mezi střední a jižní Evropou. Ústřední povaha Alp v Evropě nejlépe jest naznačena tím, že vody útrob jejich ku čtyřem důležitým mořím evropským odtékají, k moři Černému, Německému, Středozemnímu a Jadranskému.

Již sám prvý pohled na Alpy prozrazuje nám blízkosť velehor. Pocit úžasu a tesknosti pojímá cizince, stane-li na úpatí jejich, jako při pohledu na nedohledné hladiny moře světového. Podobajíce se obrovským hradbám převeliké pevnosti, podivným spůsobem vroubkovaný a prořezávaný hřeben majíce, budí v mysli člověka představu velkolepého, ještě zvýšenou stříbroskvělým jasem vrcholků, turní a pyramid skalních. S nijaké strany není lze přehlednouti olbřímské tvary jejich: nesčetné ono množství horských pásem, hřbetů, plání, údolí, průrev a průsmyků, kteréž opět liší se mezi sebou nejrozmanitějšími tvary, velikostí svou, šperkem rostlinným a útvarem podmíněnou barvitostí. Žádné pohoří evropské nejeví množství onoho a rozmanitosti věčné výšin a údolí, roklí a propastí, bystřin a řek, jezérek a jezer, vodopádův a prahů, ledovcův a sněžných plání, hvozdův a žirných, okotěšných lučin, žádné pohoří evropské nevyrovná se Alpám velkolepými protivami tvrdé, mrtvé, krušné hmoty a čilého, jarem kvetoucího žití, protivami uchvacující vznešenosti a dojímavých krás, kteréž jeví se mezi lysými velikány a stěnami skalními i bujnými skráněmi říčních údolí. Však i sám pohled na pohoří toto dopouští protiv různých; jinak kochá se oko videm alpským, shlíží-li s pavlanu věže svatého Marka v Benátkách anebo s korridoru velechrámu Milánského, neboť k jihu spadají spádem téměř 2000 m. vysokým Alpy do nížiny Pádské; naproti tomu pohled se strany severní, nechť si se již děje s Weissensteina u švýcarského Solothurna nebo s rozsochatého hřebene Drsné Alpy, ztrácí se ve vysokých podhůřích a planinách, kteréž po spůsobu prahu, až do 400 m. nad Pádskou nížinou zvýšeného, vlastnímu pohoří předestřeny jsou. I u nitru hor samých naskytují se jen řídké body, odkudž větší část horstva přehlédnouti lze; nejslavnější jsou v Rakousku hora Pöstling u Lince, Ovčí hora (Schafberg) nad jezerem Svatovolfánským, vrchol Drsňáka a Velkého Zvona, v jižních pak částech turně Velikého Tříhlava. Jméno pohoří, od dvou set let užívané, souvisí nerozlučně s jeho povahou; odvozuje se od keltského slova alp = vysoký, a pen = hlava.

Na západě nejvyšší vrcholek horský a na východě nejnižší z předních alpských přechodů jsou dělidlem západních, středních a východních Alp. Alpy západní náležejí k Itálii a Francii, Alpy střední k Švýcarům, Itálii a Rakousku, východní prostupují úkrajím čistě rakouským. Část rakouská jest největší, obsahujíc 872·75 □ myriametru, čili asi dvě pětiny všeho povrchu alpského. Rozdělení Alp dle stran světa ovšem nalezlo půdy ve větší části zeměpisův, avšak hle-

díme-li k podrobným vlastnostem povrchu a rozčlenění jejich, třeba užiti jiných kriterií; výška jejich zajisté není nikde stejná a ubývání výše vrcholkův a přechodů směrem východním lze systematicky pozorovati. Mimo to však obklíčeno jest vnitrné jádro Alp ještě rozsáhlými planinami a početnými nizohorami, kteréž s celkem v ohledu geologickém neoddělně souvisíce jakési stupně z údolí a nížin, veškeru vysočinu obkličujících, tvoří. Proto ve světě vědeckém hojné přízně dochází rozčlenění hypsometrické, dle něhož rozeznávati slušno nižní Alpy čili alpská podhůří ve výši 650—1625 m., kteráž u velikém oblouku od jezera Bodamského až k ústí Sávy severní svahy alpské obemykají, a dílem i v jižních částech, uprostřed nížiny Pádské, patrně se objevují, střední Alpy od 1625—2600 m. výšky a konečně vyšní Alpy, kteréž počínajíce výškou 2600 m., výškou Montblanka zvýšení o 4550 m. dosahují. S tímto rozdělením shoduje se i rozdělení geologické, znající Alpy prahorské, Alpy vápencové a Alpy dolomitové.

Vidno z rozčlenění tohoto, že dva útvary v Alpách převládají; pásmo vnitrné, sáhající od vrchoviska provençalského Vara až po Sněžku Vídeňskou, zbudováno jest úplně ze svoru, ruly a žuly, náležíť tedy k útvaru prahorskému. K tomuto pásmu pojí se na severu i jihu, zde ovšem teprve od jezera Dlouhého, pásma pobočná ubíhající směrem východním, kteráž dle převládající horniny útrob svých, dle vápence, obdržela jména Alp vápencových, na jihu pak dolomitových. Obě tato pásma tvoří přechod z vyšních Alp k Alpám nižním, a ku nížinám, kteréž na jihozápadu, jihu, severovýchodu a východu Alpy obkličují. Ohledem geologickým jsou zajisté Alpy z nejzajímavějších krajin evropských, avšak geologické stáří jejich jest neveliké, jakž lze souditi z útvaru a podob jich vrcholkův a pak z mladších vrstev, z nichž nižní Alpy po výtce jsou složeny. Čím starší pohoří, tím i nižší, nejen od svého počátku, nýbrž zvláště zvětráním, kteréž během prošlých věků nutně nastati musí, čím pak mladší pohoří, tím i vyšší. Vyšní Alpy i Himalaya vznikly v období, po němž bezpostředně následoval příchod prvého člověka do krajin evropských. Střední jádro, složené nejvíce z ruly, žuly, protoginu a pod., projevuje v nitru svém tak řečené složení vějířové, t. zdá se, že vrstvy břidličnaté nižšími částmi svými noří se do nevrstevnatých ústředních ležení a tudíž na ven objevují se jako rozevřené vějíře. S jádrem vnitřním souvisí na severu a jihu novější útvary neptunské u velmi rozmanitém rozvoji a složení, od uhlí kamenného až po vrstvy třetihorní, v nichž zvláště částky vápenné často mohutně jsou vyvinuty. Útvar triasový, čili tak řečené solné pohoří, rozšířeno jest v Alpách velmi hojně, vyskytujíc se po severní i jižní straně prahorských Alp všude v značném rozvoji a v rozmanitém vrstvení. Konečně ovíjí severozápadní pokrají alpské, počínajíc zálivem Ligurským až do okolí Vídeňského, polouvěnec vrstev jurských. Ve Švýcarsku složeny jsou z hornin útvaru tohoto nejvyšší vrcholky Alp západních; na jižním pokrají počíná se podobný lem u jezera Dlouhého a vleče se až do uherského Zadunají. Největší však rozsah zajímá útvar třetihorní, jehož vývoj a rozšíření do sebe chová největší důležitosť pro alpské krajiny. Na usazeninách eokaenových spočívající vrstvy molassové vyplňují veškeren prostor mezi Jurou a Alpy, planinu švýcarskou a odtud východně veškerá údolí tyrolská, solnohradská a kraňská. Tyto vrstvy molassové pohybují se proti Alpám v jakémsi podvalu, spadajíce na jih k Alpám a na sever do rovin Herkýnských. V diluvii nalézti lze hojné vrstvy valounův a nalezišť, pokrývajících značnou část předního Švýcarska. Tyto vrstvy valounův a hojně vyskytující se bludné balvany jsou zbytky ledoveců, někdy mnohem více v Alpách rozšířených, kteréž

*

zasahovaly dříve daleko do pohoří Jurského a do jižního Německa. I zde zůstala po nich moře valounův a rozsáhlé moraeny.

Pokud se týče vzniku těchto ještě mladistvých velehor, sluší zření míti k duchaplné domněnce prof. Eduarda Süsza, zvláštním spiskem vyslovené.*) Dle něho totiž veškera nerovnosť povrchu zemského jest následkem dílem hlubších, dílem více povrchních podvalů, kteréž vznikají v obvodu hornin, na vzájem se pronikají a posouvají a obalu zemskému přičiňují tvary ustavičně se měnící. Všecky výšiny, jež v širším slova ponětí alpskými slují, vznikly s jedné strany, vodorovným působením některého podvalu. Všude jest jihozápadní neb jižní strana pohorská odlomena a příkře spadá do nižších částí okolních, všude působí síla vodorovná směrem západním, severozápadním neb severovýchodním. Zdá se, že působí tu jakýsi přirozený zákon oběžnice zemské, vedle kteréhož podvaly vrstev kůry zemské směřují k točně severní a jen mocnějšími překážkami přírodními stává se, že podvaly tyto na některých místech ustrnou anebo se v různých směrech ohýbají. Avšak i tyto překážky podléhají účinkům pohybování se podvalův. Jest nemožno, že Alpy vznikly zvýšením se po směru své osy a tlakem na pásma pobočná; neboť ani Jura, ani Karpáty nemají jádra ústředního, kteréž by mohlo působiti měrou podobnou, a přece vyskytují se podvaly o velikých obloucích, což lze jen vysvětliti obecným vlněním se kůry zemské. Žula středošvýcarského ústředního kmene horského jest mnohem starší než protější úklonky molassové, a proto nebylo jí nijak lze působiti dynamicky v tyto vrstvy. Čedič hor Vičenských, spoléhající na rozsedliny jako sopky Apeninské, „zdvihl se“ způsobem podobným jako krystallické útvary skalní. Klesání ještě stále trvá, ač již dávno diluviální doba učinila své podvaly. Pošinování potkalo se s překážkami, jichž účinky zřejmě lze poznati. Všude podrobují se mladší vrstvy vrstvám starším. Tak jurský útvar řídí se starší rulou od východofrancouzského Dola až po jižní okraji Černého Lesa, Alpy zase sledují směr Jury. Pravidelnějšími stávají se vnější podvaly ve Vorarlbersku a Bavorsku, ježto se zde nesetkávají s překážkami značnějšími. Čím více blíží se Alpy Šumavě, tím prostírají se nepravidelněji; ve vápencových Alpách vyskytují se průlomy, pak zasahuje pás vápenný jihovýchodním směrem od Gmundena až k Windischgarstenu, a pohybuje se potom směrem severovýchodním až k Mödlingu, čímž vysočina připodobuje se směru pohoří Karpatského. Tato lomená čára úplně se shoduje se směrem vrstev jihočeských. Vídeň leží na trhlině, vzniklé obratem vrstev k severovýchodu, a trhlina tato sahá až po Severník. Kaufmann objasnil dokonale jednosměrné pošinutí Alp švýcarských v tento smysl: Mezi jezery Thunským a Zürišským podrobují se ve všem Alpy většímu nebo menšímu odporu slepencův. Planina Blume zvaná byla pošinuta k severozápadu, na Pilatu však objevuje se silnější vlnění se vrstev molassových; Rigi opět postrkuje ku předu jádro ze slepenců složené, avšak ustupující křída skládá se do užších záhybů; tam, kde obloukovitě rozepjaté vrstvy molassové nejvíce byly zprruženy, prolomily se a tím vzniklo jezero Zürišské.**)

Zvláštní přednosti v útvaru alpském zasluhuje zejmena bohatý rozvoj údolí. Nejznamenitější a nejdelší údolí táhnou se po směru hlavních pásem pohorských. Taková údolí podélná neb longitudinálná tvoří alpské řeky Rýn a Rhône svým horním švýcarským tokem, pak rakouské řeky Inn, Salice, Enže, Mura, Dráva a Sáva. Kde zanechávají dosavadního směru svého, tam také mění se dosavadní mírný sklon žlabů jejich a tvoří se soutěsky, tak řečené klausy, anebo řeky prodírají se soutěskami, četné činíce peřeje, do nejbližší roviny. Na jižní straně nalézá se

*) Die Entstehung der Alpen. Ve Vídni 1875, 8°.

**) Srovnej též: O vznikání a stáří Alp, pojednání ve sborníku zeměpisné společnosti Vídeňské 1872, str. 190—193.

velmi málo podélných údolí a nejvyvinutější z nich jest Veltlin čili Val Tellina, Addou protékané, za to však jsou dna údolí po výtce naplněna jezery. Přirozeně ovšem, poněvadž jimi hlavní horská pásma jsou prolomena, kratší jsou a příkřejší údolí příčná čili transversálná, kteráž slynou pravidelným střídáním se soutěsek a plochých úžlabí. Největší příčná údolí jsou údolí Reussy ve Švýcarsku, údolí Adiže v Tyrolsku, pak údolí Rýna výše jezera Bodamského a údolí Rhônu od Martigny až po jezero Ženevské.*)

Třetihorní úkrají severošvýcarské, uzavřené Alpami a švýcarským Jurou, poskytuje příležitosti hojné dílem k prozkoumání účinků stálého splakování, dílem ku srovnání působení spádu vody na mladší vrstvy molassové. Prof. Rütimeyer činí rozdíl ve švýcarských horách molassových vod domácích, které počínají uprostřed úkrají třetihorního, a cizích vod, prýštících se v Alpách neb pohoří Jurském. Příklady domácích vod shledává v ryze molassovém vrchovisku, prostírajícím se mezi jezery Ženevským a Neufchatelským (č. Néfšatel-), v pohoří Napf, Hundschlüpfe a Rämisgummen. Zejmena v Napfovém pohoří, jehož slepencové vrstvy s uchvacující pravidelností podržují též niveau po mnohohodinné vzdálenosti, na prostoře více než dvanácti údolí, kteréž vrstvy od doby svého ustrnutí neobdržely jiných vod, leč těch, kteréž se snesly nad nimi spůsobou přšek, kterých nikdy ledovce se nedotkly; v pohoří tom dělo se vznikání údolí úplně směrem tíže. S jednotlivých vrcholků sbíhají zde rokle po stráních horských podobou paprskovitou a příchody ku vyšším částem pohorským vedou obyčejně po úzkých hřbetech mezi roklemi, příkopům podobnými. Horninou převládající jsou zde slepence, proniknuté nepříliš složitými vodorovnými vrstvami pískovcovými. Nutně ovšem mají údolí, vzniklá z látek tak podajných, průsek více méně pravidelný, obyčejně kuželovitý, v tvrdých pak, ze srostlých balvanů křemenatých vzniklých skalách tvoří rozsáhlé výmoly o hloubce 30 až 60 m., kteréž byvše vodami vyhloubeny svádějí pouze za horských přívalův a když sníh taje, značné množství vody, jinak však po větší část roku téměř suchými se býti zdají.

Tak zvané cizí řeky, t. řeky prýštící se v Juře a Alpách, drží se v krajinách, kteréž rozložením útvaru třetihorního dotčeny nejsou, směru kolmého na směr pásem alpských, tu a tam s menšími nebo většími překážkami, a sbírají se veskrz u velikém splavu, kterýž shoduje se se směrem pásem jurských. Koryta jejich šíří se směrem od západu k východu, a tímto směrem stále se zahlubují víc a více. Srovnajíce s tímto úkazem zjev ten, že poloha švýcarských mořských vrstev molassových má povrch od západu k východu, poněkud i s jihu k západu se snižující, můžeme snadno usouditi, že niveau jejich sloužilo asi od starodávna i cizím vodám oněm a že není nějakého působení mladších sladkovodných vrstev molassových ve spád těchto vod. Samostatně útvarem třetihorním prodírají se a překážky, kteréž se jim v cestu staví, slavně přemáhají řeky Rýn a Rhône; poněkud lze mluviti též o působení řek Saony, Aary, Reussy a Linthy v útvar třetihorní, avšak tok těchto řek uprostřed tohoto útvaru srovnává se v mnohém ohledu s řekami v něm počínajícími, přispůsobuje se zvláště oběma směrům v něm převládajícím a vede tudíž k úsudku, že nepodléhá žádná řeka třetihorního útvaru, Rhône a Rýn vyjímajíc, účinkům odjinud příchozím.**)

Na útvaru údolí závisí v mnohém i přechody alpské, kteréž jsou po výtce podélné dílem příčné, mnohé pak z nich s ohromným namáháním zbudovány. Po dnešní den teprve na třech místech vlo-

*) Seydlitzův zeměpis. Vratislav 1876, 8°, str. 124.
**) L. Rütimeyer: Über Thal- und See-Bildung. Beiträge zum Verständniss der Oberfläche der Schweiz. Basilea 1869, 8°.

ženo Alpám jho kolejí železničních. Nejznamenitější zajisté přechod železniční děje se na Col de Fréjus (č. kol de Freži) tak zvaným průkopem Mont-Ceniským (č. Mon Seni-) v západních Alpách, kterýž vede z údolí řeky Arc, přítoku to Isèrského ve Francii, do italského úžlabí Dory Riparie, do Pádu stékající. *) Ostatní dva přechody jsou výhradně rakouské, ježto švýcarský průkop Svatogotthardský dosud není odevzdán obchodu. Rakouské přechody jsou sice nižší, avšak vynikají nad jiné důležitostí svou a pak velkolepým provedením, kteréž řadí je v popředí nejznamenitějších podniků doby novější. Na rozhraní Alp středních a východních přechází železnice sedlem Brennerským, spojující údolí Wippské, protékané Sillem, přítokem Inna, s jižním údolím Eisacka, kterýž snoubí se u Bolzana (něm. Botzen) s Adiží. Přechod Brennerský spojuje střední Evropu s Itálií, avšak přechod přes Severník (něm. Semmering) má důležitosť ještě větší, ježto jím děje se spojení Itálie a západní části polouostrova Balkánského s nejdůležitější částí Rakouského mocnářství. Přechod tento, nehrubě od Vídně vzdálený, vede z údolí dolnorakouské Svratky (Schwarza) do štyrského údolí Moravice (Mürz) a nad míru nákladnými stavbami přetíná horské pásmo, po němž táhne rozhraní rakouskoštyrské. Výše zmíněná železnice Svatogotthardská, kteréž projíti jest 14·99 km. dlouhým průkopem v útrobách hory Svatogotthardské, nalézá se v podniku od roku 1872 a již dospívá svého ukončení. Vedle těchto přechodů železničních jest ještě více než 40 přechodů silničních přes nejdůležitější pásma alpská. Z těch ovšem nejkratší jsou, kteréž spojují dvě příčná údolí. Ještě větší jest počet průsmykův a převalů, jimiž neprocházejí umělé silnice.

Není nám lze neuvésti tímto místem poučného objasnění Desorova,**) jímž nám vykládá souvislosť útvaru horského s roztříděním jednotlivých přechodův. „Ježto ústřední jádro horské nebo jádro krystallické vyniklo z okolních horských usazenin podobou ostrovův, jest na bíledni, že usazeniny, ač změněny a přetvořeny, přece ve svém zjevu různiti se musejí od hornin krystallických. Usazeniny tyto vyskytují se obyčejně v nevelké výši, a náleží to k vzácným zjevům, že se vzpínají až k výšinám, na kterýchž kupí se z pravidla útvary krystallické. Tyto poměry mají veleznačnou důležitosť vůči horopisu alpskému, nebo známo jest, že každé ústřední jádro krystallické jest podoby podélné neb elliptické, a ježto obyčejně nejvyšší bod vůbec shoduje se se středem jádra ústředního, jest na jevě, že prohbí v pásmu alpském shodovati se musejí s ellipsoidy nebo hmotou ústřední. A v skutku právě v těch místech vyskytují se schůdné proluky a nejdůležitější prosmyky alpské, obecně hledané i užívané, kde není krystallické jádro proryto příčnými úžlabími. K takovým přechodům náleží Col di Tenda, Mont Cenis,

---

*) Viz dílo prof. Julia Schantze: Der Mont-Cenis-Tunnel, seine Erbauung und seine Umgebungen. Vídeň, Lipsko, Budapešť 1872, 8°.

**) Der Gebirgsbau der Alpen. Wiesbaden 1865, 8°.

shodující se s próhbím mezi Alpami Kottskými a Grajskými, Col du Bonhomme (č. Kol dy Bonom, Col = sedlo) mezi západními Alpami a Montblankem, velký Svatý Bernard, sedlo Lukmanské, průsmyk Bernardinský, Spluga (Splügen), průsmyk Berninský, poněkud i průsmyk Stelvijský (Stelvio), Reischenscheideck a zvláště sedlo Brennerské, jímž přechází nejstarší silnice alpská. I východoalpské průsmyky v hlavních rysech neliší se od přechodů výše dotčených, zvláště průsmyky, po nichž překročiti lze pásmo vyšních Tur, jako průsmyk Rauriský. Odtud k východu sklání se pásmo dostatečně a dopouští hojnějších i nižších přechodů. Ve Švýcarsku vůbec jsou pouze dva prů-

Čertův most na silnici Svatogotthardské.

smyky, kteréž neřídí se přesně směrem prohbí usazenin; jestiť to průsmyk svatého Gottharda a Simplon (č. Sê plô). Avšak není lze zapomenouti, že užívání průsmyku Svatogotthardského v prvé řadě záleží na blízkosti dvou pobočných údolí, z nichž jedno k ouvodí Ticinskému, druhé k Reusskému náleží, čímž jediné stal se možným přechod přes průsmyk hrubě vysoký. Pokud týká se průsmyku Simplonského, dlužno podotknouti, že jím prochází krystallické ústřední jádro teprve na samém konci, kdež ovšem jádro toto značně nižší a velmi úzké jest. V krátce octne se pak poutník do údolí bystřiny Diverie a do pověstné debře Val Formazza, kteráž jeví téměř všechny vlastnosti dokonalého příčného úžlabí.“

Vedle velkolepých zjevů horských poutají nejvíce cizince překrásná alpská jezera, kteráž právem pokládati lze za největší ozdobu horských úkrytů. Rozmanitosť a množství jezer — toť jsou právě vlastnosti, kterýmiž různí se Alpy švýcarské od ostatních částí horských, toť onen půvab, kterýž láká každoročně tisíce vzdělanců, aby pokochali se ve stále svěží přírodě a mysl napojili bezpočetnými obrazy pohorských krás. Již prvým pohledem na mapu nabýváme dostatečného poučení, že příroda obdařila Alpy švýcarské tak štědře jezery, význačnými svým množstvím, velikostí i krásou, že štědrosť tato téměř s marnivostí se stýká, kdežto jiným částem alpským přednosti této dostalo se měrou poměrně mnohem menší. Patrný rozdíl jeví se mezi malými jezérky horskými, kteráž vyskytují se obyčejně ve vyšších patrech pohorských, mnohdy až pod samou čarou sněžnou, a pak mezi velikými nádržemi jezerními, jejichž půvabné hladiny prostírají se na úpatí sněžných velikánův, ba mnohdy již i mimo obor vlastního pohoří. Oba svahy horské obdařeny jsou hojně jezery těmi, jen že největší vzdálenosť jezer na severu položených, počínajíc jezerem Bourgetským v Savojsku až po jezero Travenské v Horních Rakousích, rozléhá se délkou 520 km., kdežto přímá vzdálenosť jezer jižně položených, Ortského a Gardského sotva 150 km. délky dosahuje. Blahodějný pocit, jenž proniká člověka při prvém shlédnutí nádherných tůní těchto, zvýšen jest ještě svěžestí, čistotou a krásnou barvou vod, kteréž mění barvu svou z nejtemnějšího zelenomodra až k průsvitnému a jemnému sinavu. V jezerech těchto zároveň vykonávají bystřiny alpské svou očistu, pohroužejíce v hloubi jejich všecken obsah valounův a zemin, jejž na divé pouti své v úžlabinách horských urvaly odvěkým základům skalním.

Avšak poučení o spůsobu, jakýmž jezera tato vznikla, nesmíme hledati pouze v Alpách. Snad by nebylo nikdy lze odkryti tajemná pravidla, dle nichž byly Alpy nad povrch okolní zvýšeny, kdyby nevypínal se podle nich Jura, ohledem geologickým mnohem zajímavější; Jura stal se klíčem do poznání geologie alpské. Popřejmež sluchu výtečnému výkladu Desorovu na místě výše udaném: „Kdož by posuzoval pásmo Jurské s ptakozoru s balónu, usoudil by zajisté, že přední vlastností hornatiny té jsou hojné hřebeny, vespolek rovnoběžné (totiž různá pásma) a oddělené od sebe shodujícími se prohlubinami (údolími neb úvaly), tu a tam pak spozoroval by v hřebenech těchto zářezy neb mnohé hluboké rokle, kteréž kolmo pásma horská protínají a spojují různá údolí; jsou to tak zvané clusy (č. klyzy). Klyzy tyto neboli příčné průseky jeví povahu rozdílnou od tvarův úvalů, též lze u nich pozorovati větší měnivosť a rozmanitosť. Naproti tomu tvoří úval záhyb se stráněmi proti sobě běžícími (prohloubení to synklinálné), kterýž z pravidla dosahuje největší šíře a hloubky u svém středu, na pokrají pak zdvihá se po obou koncích asi jako nitro nějakého člunu. Vedle toho naskytuje se ještě jiný druh údolí podélných se svahy rovnoběžnými (prohloubení to isoklinálné), kteráž údolí od úvalů oných obyvatelé pohoří Jurského předobře umějí rozeznávati, nazývajíce je Combe (č. Komb). Údolí tato vznikají podélnými

stržemi na vrcholcích nebo i svazích pásem horských, na jichž dně odhaleny jsou již útroby horské. Jsou-li pak takto odkryté vrstvy měkčí nebo méně pevné povahy, jako ku př. slín, přihodí se často, že působením atmosférickým zvětrávají a vodami odplaveny bývají. Tak vznikají prohloubení souběžná se směrem podélným jako úvaly, avšak úplně různá svou povahou. Stráně jejich neodívají se již jednotvárností v úvalech převládající, a vrstvy jejich podstatně se od sebe liší, ač by bylo očekávati vzájemné shodnosti. Mnohdy stává se, že komby náhle končí podobou amfiteatrů, kterýmž přikládá se jméno cirkův. Úžlabí Creux du Vent (č. Kré du Van) v kantonu Neufchâtelském jest z nejkrasších příkladů zjevu podobného." Z těchto příčin rozeznává Desor jezera úvalová, kombová a klyzová, kteréž rozdělení i v Alpách švýcarských i v Juře stopovati lze. V skutku jsou jen tyto tři druhy přesně horopisných jezer horských, totiž jezera, jejichž podoba závisí na útvaru pohorském. Vedle toho ovšem vyskytuje se ještě množství jiných jezer, jimž nepřísluší pojmenování jezer horských, nýbrž která vznikla výmolem vrstev molassových. K tomuto druhu náleží větší část jezer severošvýcarských. Mimo to dlužno však uvésti, že jen málo jezer jest, kteráž lze roztřiďovati dle jistých pravidel, nebo zhusta jsou jednotlivé části jejich různým spůsobem tvořeny, tak že ta část náleží ku klyze, ona zase bývá následkem splakování; ba mnohdy různí se typy geognostické na zcela nepatrných tratech.

Záhada o původu a vzniku jezer souvisí bezpostředně s otázkou o vzniku horských údolí, jinými slovy veliké náplně jezerní, vroubící i jižní i severní svah alpský, byly prvou příčinou, že přikročeno bylo ku zkoumání zákonů, dle nichž i údolí i jezera byla tvořena. Nijakž ovšem nesmíme zapomínati, že veliké tyto náplně vodní vznikly v dobách mnohem starších, k jejichž posuzování vyhledávati dlužno rozhodně jiného měřítka, než s jakým podnikáme místní zkoumání; pohroužejíce se v nedohledné tůně s povrchním pouze odtokem, zdají se poněkud podporovati domněnku, že nezávisí na velikých řekách alpských, ba mnohdy zaujímají důstojný své velikosti obvod splakování. Spolu ani nelze představovati si nějaké různění v povaze sil těch, kteréž utvořily veliká jezera na pokrají alpském a tvoření se náplní vodních na působišti největší síly vodní v dnešních údolích, jejichž plodem jsou tu a tam vznikající horská jezera; již ta okolnosť, že směr velikých jezer pokrajných při vší jejich samostatné individuálnosti přispůsobuje se oběma hlavním spádům vodním švýcarského úkrají třetihorního, zdá se nasvědčovati tomu, že jezera tato se staršími směry řek téhož úkrají, byť i ne se směry nynějšími, dlužno uváděti v blízké spojení. — Myšlénku, kteráž pokládá nynější jezera na pokrají alpském za zbytky jakési dřevní jediné náplně vodní, jakéhosi „švýcarského moře", rozhodně lze vyvrátiti poukázáním k značným rozdílům u výšce polohy jejich. Jinak ovšem, kdyby větší část nynějších pokrajních jezer alpských mnohem hlouběji vnikala do vlastního obvodu alpského a kdyby projevovala bližší příbuznosť s pravými jezery horskými, bylo by lze navrátiti jim, po odstranění nahromaděných mezi nimi výšin, původní jejich rozsah. Výměry hlubin jezerních, při nichž ovšem zůstávají ještě posud přemnohé věci žádoucími, jak co se čísla tak i co se spolehlivosti dotýče, též nasvědčují, že vyskytuje se jakési stupňovité roztřídění jednotlivých náplní; při jižním pokrají alpském dospěla tato měření překvapujícího výsledku, že dna všech jezer, na jižním pokrají se vlnících, nalézají se níže hladiny mořské, zjev to, jejž již z vyšních líčení známe. Úkaz tento nejpatrněji jeví se při jezeře Dlouhém, jehož dno (657 m. pod hladinou mořskou) pouze o 43 m. výše leží než dno moře Mrtvého. Jest tedy lze za to míti, že by Jadranské moře nutně naplnilo dna jezer severoitalských slanou vodou mořskou, kdyby hladina jeho výše se pozdvihla; a že úkaz ten nejen možným jest, nýbrž i v minulosti skutečně se stal, tomu nasvědčuje jistý druh raků mořských a některé druhy ryb, podnes vyskytující se v jezeře Gardském. Tím však lze pouze domněnku utvrzovati, že někdy vnikalo moře údolím Adiže do některých částí alpských; o nějakém obecném vnikání moře a o působení jeho ve vývoj jednotlivých údolí není lze mluviti, a spíše ještě lze předpokládati, že vnikání moře do nitra alpského teprve událo se po vyhranění velikých příčných údolí na jihu pohorském. *)

*) Rütimeyer na místě udaném. — O jezerech alpských pojednáno jest dále drem. Jindřichem Wallmannem ve výročních zprávách rakouského spolku

Ač proti nejvyšším hornatinám jiných zemědílů Alpy nevynikají nad meze prostřednosti, přece oprávněn jest soud Bonstettenův, kterýž byl o nich takto se pronesl: „Veškera velikosť fantasií vzbuzená musí zdáti se malou jsouc přirovnána s Alpami.“ Blížíme-li se k nim od strany severní, vkročíme nejprve do předních Alp, 1300 až 1625 m. vysokých.*) „Alpy tyto podobají se, pozorujeme-li tvary jejich z jisté vzdálenosti, jakýmsi vnějším náspům, pravidelnému jaksi opevnění horské tvrze evropské, nad nimiž vynikají, mnohdy i dosti značně, skalné stráně středních Alp, daleko stkvíce se ve sněžném hávu svém, jako hřebeny a vrcholky vnitřních oddělení pevnostních.“ Vrcholky tyto nijak nepodobají se osamělým kuželům, nýbrž zdvihají se tvary veleodvážnými nad nejvyššími hřebeny horskými, brzy majíce tvar skalných jehel, rohův (německá jména takových tvarů jsou: Horn, Pik, Grat, First, francouzsky dent, aiguille), buď podobu zkomolených věží, anebo, jakž pozorovati lze při nejvyšší hoře alpské Montblancu, podobajíce se rozsáhlým velechrámům. Mezi temnobarevnými svahy jejich uloženy jsou šíré ledy a rozléhají se rozsáhlé sněžné plochy, na jichž koncích počínají ledovce, — v Alpách ne výše než 3250 m. — zjev to, kterýž vyskytuje se v severním pásmu vápencových Alp mnohem řidčeji. Ledovce tyto, jsouce jaksi odtoky věčných ložisk sněhu a ledu, v nejvyšších končinách horských uložených, posouvají se volně jako proudy lávové do končin položených níže čáry sněhové a pokračují se svým obsahem sněhův a navlhlých ledů stále níže, mnohdy 6—10 hodin daleko, plazíce se po bocích nesmírných roklí, jimiž rozorány jsou svahy pásem horských. Nejníže postupují ledovce do výše 975 m. výše nadmořské. Nakupené úlomky skalní, tak řečené moraeny, kteréž odtrženy byvše od svých základů zmrznutím vody v hlubinách skalních, spadnou na kraje ledovcův, tvoří buď obrubu jejich, anebo dělí je směrem podélným, sdílíce s ledovci pohyb v rovnoběžných vrstvách.**)

Snadno lze pochopiti, že nejkrasší a nejvelkolepější jest vlaská strana Alp. Nejen že jest zde život rostlinný bohatší a vyvinutější než v údolích středních a na sklonu severním, spadají i svahy pohorské daleko příkřeji do roviny, a tudíž jsou zjevy sněžné a ledové jednak malebnější ve svých útvarech, a jednak staví se do nejvýš patrné protivy s hlubokými údolími, v nichž úpal sluneční spůsobuje

alpského. Víděň 1868, 8°, IV. díl, str. 1—118. — O jezerech rakouskoalpských jsou nejznamenitější výzkumy prof. Bedř. Simonyho.

*) Viz spis: In den Voralpen. Skizzen aus Oberbayern von einem Süddeutschen (Jindřich Noe). Mnichov 1865, 8°.

**) Seydlitz na místě udaném dle Kutzenova spisu: Das deutsche Land I., str. 86—95.

nejbujnější život přírodní. Ovšem nejeví se tato přednosť italských svahů na každém místě, než tím nijak neruší se všeobecný úsudek; třeba jen dotknouti některých bodův, jako s jedné strany Cour mayeur (č. Kur majér) a Allée Blanche (= bílé stromořadí, č. Alé Blanš), s druhé údolí Chamounixského (č. Šamuny-), a již patrný jest rozdíl v povaze jižních a severních sklonů.*) K jižním částem alpským připočísti jest i památné pohoří Dolomitové, kteréž počíná ve vyšním údolí Fassanském, dílem na rozhraní tyrolsko-italském, dílem od něho se vzdalujíc, a jehož jádrem jest hora Marmolata (3494 m.). Zde pak otvírá se velkolepý obraz horozpytný mezi Ampezzem a Buchensteinem, kterýž strmými svými turněmi, divými řezy a jehlanci, rohy, štěrbinami, jícny, pilíři, úskalími a nehostinnými úžlabími předstihuje očekávání největší fantasie.**) Sporé bylinstvo plazí se po slunci v nejhlubších rozsedlinách mezi šedými valouny, vyvěrající praménky vycházejí na den, vyplynuvše zpod mocných balvanů, kteréž svět v údolí oddělují od světa skalného, a kol a kol jeví se tisíceronásobně činný, mnohoslibný život.

Mezi zjevy, kteréž v Alpách nejvíce na odiv se staví, jest pravidelné ubývání bylinstva s přibýváním výšky nadmořské. Též značný vyskytuje se rozdíl mezi květenou Alp vápencových a květenou Alp prahorských. Onať vyznamenává se bohactvím tvarův a druhů, nevyrovnaným šperkem barev a libovonným zápachem, vlastnostmi to, jichž bychom marně hledali při květeně prahorských Alp.

„Zbudování alpské vysočiny a hornatiny jurské, kteráž působením Alp nad povrch okolní se vznesla,“ praví H. A. Berlepsch,***) „bylo nutností, hledíc ku kulturnímu rozvoji střední Evropy. Podstatná by jevila se změna poměrů meteorologických a všech úkazů jimi podmíněných u větší části Evropy, kdyby nebylo obrovských těchto velehor. Kdyby nebylo Alp, podléhalo by nejprve Německo a s ním i Nizozemí vysoušejícímu, bořivému působení horských větrův, přicházích z pouští severoafrických. Föhn by silou nezdolnou, nezlomenou a neoslabenou značnou teplotou svou vanul Německem veškerým, vítr to, činící pokračování na jihu evropském známého Scirocca, kterýž zuřívá s neúmornou zběsilostí ve výše položených údolích alpských, a následkem toho by rozhodovaly při zemědělství německém podmínky od nynějších rozhodně se různící. I Pádská nížina by doznala vážné změny mírného podnebí svého, neboť jižní bylinstvo, bující pod usměvavým lazurem lombardského nebe, sžehl by v zimě mrazivý vichr severní, jemuž přístupu brání nyní hradba nebetyčných velikánů. Tím by ovšem rozhodné změny doznaly nynější poměry podnební téměř celé Evropy. Vedle toho by i jiná zavládla pravidla příčinou vznikání mrakův, a také by se změnil úhrn pršek atmosférických. Jestiť alpské území, v němž poměrem nejvíce v celé Evropě spadne do roka vody a sněhu, nevysýchajícím dárcem vody krajinám Rhônským, Dunajským, Rýnským i Pádským; veletoky tyto i se svými tisíceronásobně rozvětvenými vrchovisky staly by se nepatrnými žilkami vodními, kdyby nebylo na velehorách nevyčerpatelných zásob věčného sněhu. Též by nebyly nikdy dosáhly přirozené obchodní dráhy, kteréž řeky od tisíciletí činily, dříve než oživl parostroj horské krajiny, pro živnosť a tržbu své historické důležitosti.

Budova alpská uzavírá v sobě nevyčerpatelné bohactví divů přírodních. Žádné pohoří evropské mimo Alpy nehonosí se květenou tří pásem; pásmo arktické s mírným podává ruky své jižnímu, a na malém prostranství bují květena více než 30 stupňů šířky zeměpisné. V žádném pohoří evropském nejeví se činnosť atmosférická v tak úžasné velikosti a v tak mohutném sil napjatí, a nikdež také nejeví se tak zřejmě úhrn různostíí krajních v životě lidském jako v zemích alpských.“

*) Viz Douglas W. Freshfield: Italian Alp Sketches in the Mountains of Ticino, Lombardy and Venetia. Londýn 1875, 8°.

**) A. B. Edwards: Untrodden Peaks and unfrequented valleys: a midsummer Ramble in the Dolomites. Londýn 1873, 8°.

***) Die Alpen in Natur- und Lebensbildern. Jena 1871, 8°, 4. vyd.

Popis horstva alpského.

Základové Alp západních vyrůstají šírým obloukem, rozpjatým od Marseilla po tok italské bystřice Roye, kteráž po krátkém běhu ztrácí se v moři Ligurském, z vln moře Středozemního. Horstvo pobřežní samo nejeví v sobě rázu velehorského, nýbrž rozekláno jest přečetnými stržemi bystřin a potoků horských, kteréž ze všad na jih k moři a na sever k Duranci burácejí. Mnohá místa, ač sice nevynikají výškou svou (nejvyšší hora Mont Ventoux [č. Mon̄ Van̄tú] měří 1961 m. n. m.), slynou daleko široko nepřekonatelnými krásami přírodními, kteréž vrcholu svého dospívají v světoznámých soutěskách Ollioulských. Jen málokterá místa horská v Evropě mohou zápoliti s krásným zjevem tímto, jejž nejslavnější touristé po bok kladou skalnímu světu Belgradžickému v Bulharsku a Gargantám Pancorbským v Kastilii. Jádrem celé hornatiny přímořské, již můžeme přezvati Provençalskou vysočinou (Nižními Alpami, Basses Alpes, zove ji domorodý Francouz), jest horský uzel Saint-Victoire, zdvihající se nad prameny středomořské bystřiny Argense, kteráž probíhá půvabným údolím Draguignanským. Severovýchodním pokračováním uzlu tohoto jest dlouhý hřbet Esterel, jenž na hřebeni svém nese rozvodí Durance a moře Ligurského. Z hlavního kmene pohorského odbíhají k severovýchodu i severozápadu hojné rozsochy, mezi nimiž ukryty jsou přehojné debře horských bystřin; pohoří samo nabývá výše větší a ve své východní části činí rozkošné vrchovisko řeky Varu, kteráž u Nizze, města to proslaveného velemírným podnebím svým vrhá se do moře.

Na pramenech Varu, Strusy a Durance náhle nabývá pohoří výše znamenitější a ze skupenství hor v příjemném neladu rozestřených vyrůstají již mnozí velikánové, na jejichž temeni v lesku slunečním odráží se ozdoba věčného sněhu. Zde počínají vlastní Alpy, Alpy mořské (Alpes maritimes). Divoká, rozervaná tato skupina zjevů prahorských, kteráž chrání přímoří Ligurské před zimavou Tramontanou, má ohledem zeměpisným důležitosť velikou, nebo v odvěkých jejích základech zakotveny jsou počátky italského Apenínu a systémem Esterela a hor Saint-Victoireských jest ona zároveň spojena s odnožími Cevenn a Vyšní Francie. Nejvyšší vrcholek skupiny té jest Cima dei Gelas (č. Čima), jehož zasněžené témě trčí do výše 3156 km. Na pramenech Duranceských náhle Alpy mořské

se níží a tím vzniká památné prohbí Genèverské (č. Žnevr-, 5740' n. m.). Prohbí toto jest z nejpohodlnějších a nejdůležitějších přechodův alpských, důležitosť pak jeho pro krajiny jihofrancouzské tím jest zvýšena, že stoupání děje se znenáhla dokonale vyvinutým údolím řeky Durance, tak že roveň vlastního prohbí roveň údolí u Briançona sotva o 500 m. převyšuje. Prohbím tímto zřízena jest umělá silnice — nejkratší to spojení Marseilla s Turinem.

Severní okraj prohbí Genèverského činí již Alpy Kotské (Alpes Cottiae, zvané tak po gallském králi Cottovi, současníku Augustovu), kteréž rozkládají se rozmanitým skupenstvím mezi Durancí, Isèrou, Pádem a Dorou Balteou. Alpy Kotské jsou jádrem Alp západních, uprostřed nich pak vyrůstá krásná hora Monte Viso (Mons Vesulus), „otec Pádu", kterýž v pokladech věčného sněhu, ukrytých v záhybech velehory, prvou vodu svoji sbírá. Monte Viso jest již z nejvyšších vrcholků evropských, maje výšky 3986 m. n. m. Svah hor těchto do Itálie jest náhlý a pouze denního pochodu jest třeba, abychom ocítili se do nížiny Pádské, zato však na západ do Francie odsílají Alpy veliké množství různých větví, vespolek malebně popletených, čímž vzniká divoká hornatina Dauphinéská (č. Dofiné-). Jednotlivá pásma vlekou se na západ až do údolí Rhônského, u Valence (č. Valans) a Montelimara vnikají až do samého veletoku. Severním rozhraním této skupiny alpské jest údolí Gresivaudan, tvořené Isèrou, uprostřed něhož věží se starožitné hlavní město Dauphiné čili Delfinátu, Grenoble (čti Gr'nobl).

Z Alp Kotských spěje k Isèře bystřina Arc (č. Ark), kteráž v době nejnovější nabyla největší důležitosti pro veškerý svět vzdělaný, neboť na vrchovisku její slavila Evropa jeden z největších triumfů nad stálým protivenstvím živlův odporných. Údolím tímto, kteréž slulo v středověku Maurienne (č. Morien, strž. Mauretania), vede již z dob středověkých silnice přes sedlo Mont Cenis (č. Mon Seni) ve výši 6488' n. m., kterouž Napoleon I. s ohromným nákladem přeměnil v umělou silnici. Cesta tato scházela u Susy nad Dorou Riperou do nížiny a spojovala se zde se starší silnicí Genèvreskou. Avšak dobám novějším nepostačuje více spojení silniční — rychloletá strojů pára, zvítěziviši nad všemi předsudky, ovládá již i nehostinné kraje australské. S počátku neodvážil se nikdo stavěti drah v krajích nerovných, a obecný úžas provázel snahu rakouské vlády, když jala se klásti koleje železničné přes pusté sedlo Severnické. Avšak dráha ta nedostačila a nedostatek ten nebyl odstraněn ani, když vykázány lokomotivám nové koleje přes sedlo Brennerské. Tu vznikla myšlénka, čeho nebylo lze dosíci spůsobem přirozeným, toho dosíci cestou umělou, sice nákladnou, avšak i mnohoslibnou. Hora Mont Cenis prací mnoholetou prokopána, a obrovským průkopem ubíhá nyní vlak železniční, kterýž z Lyona vyšed, přes Chambery (č. Šanb'ry) za několik hodin dopraví pocestného i zboží jeho do metropole Pádské nížiny, do krásného Turina. Průkop sám jest majetkem obou států sousedských, Itálie a Francie, poněvadž prostupuje území obou.

Průkop i sedlo Montceniské nalézají se již v massivním pásmu alpském, kteréž směrem svým odchyluje se od hlavní trati Alp západních. Na Mont Taboru totiž zahýbá se hlavní hřeben alpský k severovýchodu a nese na sobě hranici savojskoitalskou. Tato část Alp, vyrůstající podobou vypjaté podkovy náhle z nížin vlaských, má jméno Alp šedých čili grajských (Grajische = Graue Alpen) a sáhá na sever až po světoznámý přechod Malého Bernarda. Oblouk tento, jsa k západu otevřený, uzavírá velekrásný horský svět savojský, jehož středem jest údolí horní Isèry, zvané Tarantaise. Nad prameny této řeky zdvihá se olbřímský velikán Mont Isèran do výše 4045 m. U Saint Mauricea (č. Sen Moris) ústí se krátká debře, jíž vine se silnice ku pověstnému hospitii na rovni sedla malobernardského (6750'); jest to proslavená brána národů, kudy od Hannibala až po Napoleona I. ubírali se vojové dobyvatelů z Gallie zaalpské do ladného Popádí. Od hospitia naskytuje se úchvatná vyhlídka na utěšený ráj severní Itálie, jíž i Hannibal i Napoleon později uchvátiti uměli vojska svá.

V záhyby hory Malobernardské ukrývají se dvě údolí pohorská o směrech protivných. K severozápadu řítí se Arve, kteráž u Ženevy ústí se do Rhônu, vykoupaného v nazelenalých vlnách Lemana (lac Leman = jez. Ženevské), a k jihovýchodu burácí Dora Baltea, v jejíž údolí, na počátku horské silnice, bělá se prastaré město Aosta. Obě tyto řeky nabývají větší části vod svých z obrovského kmene horského, kterýž do nedohledné výše, na rozhraní tří států, Itálie, Francie a Švýcar, vznáší rozsochaté tvary své. Jest to Mont Blanc, mohutný král Alp a spolu i nejvyšší bod evropský, ač-li Kavkaz k Asii přičítáme. Mont Blanc není vrcholkem dle názoru našeho, nýbrž kmenem, majícím 5 mil šíře, z něhož tupý bod vyrůstá do výše 4810 m. Na straně severozápadní vniká do podstati hory této velekrásné podélné údolí Chamounixské (č. Šamúny-), jímž horská bystřina, náležející k soustavě Arvské, s jekem nevyslovitelným dolů se řítí. I tato bystřina odtéká z obrovských ledovců, kteréž vyšší části Mont Blanca na všech stranách obklopují. Ledovce tyto a zvláštní útvar hory, kterýž z blízka nedovoluje rozeznávati bodu nejvyššího, spůsobil, že Mont Blanc náleží k novějším výzkumům zeměpisným, byv teprve r. 1740 od Angličanův objeven, načež r. 1786 prvý smrtelník stanul na nejvyšším bodu jeho. I jinak důležit jest velikán tento, nebo činí rozhraní mezi západními a středními Alpami. Pásma horská, kteráž dosavade táhla se směrem po výtce poledníkovým, obrací se náhle k východu, a bodem, kdež se veliký obrat děje, jest právě Montblanc.

Alpy střední prostírají se mezi Mont Blancem a Brennerem a náležejí z části největší Švýcarsku, menšími pak podíly Itálii, Francii, Tyrolsku a Vorarlberku a nejzazším jižním končinám novožitné říše německé. Podstatný rozdíl proti Alpám západním jeví se tím, že Alpy střední skládají se z dvou pásem spolu rovnoběžných, jichž povahu seznali jsme z přehledu obecného. Jižní vyšší pásmo, v němž nalézá se nejznamenitější rozvodí řek evropských, zbudováno jest z hornin prahorských, severní nižší pásmo skládá se vesměs z vápencův a nazývá se tudíž Alpami vápencovými. I zeměpisně dělí se

obě části a to dvěma údolími podélnými, údolím Rhônu a údolím Rýnským až k městu Churu.

Sledujmež nejprve Alpy prahorské. Uprostřed divokého údolí horního Rhônu, kteréž sobě rovného v Evropě nemá, zdvihá se mezi dvěma skalními troskami, v mnohých věcech podobnými českým Troskám na Hruboskalště, hlavní město kantonu Walliského, Sion

Matterhorn.

čili Sitten, a z někdejšího hradu biskupského, kterýž trčí na větším ze skalních sloupův oněch, svidno jest celé pásmo Alp Penninských. Sotva poskytuje jiná vysočina evropská pohledu mocnějšího nad Alpy tyto, jichž hřeben bělá se oslňujícím hávem věčných sněhův a ledů, v jichž roklích a převalech skryty jsou obrovské ledovce, a mezi pásem lesní vegetace prostírají se koberce nejskvostnějšího alpského pažitu. Nad rozvlněným hřbetem vystupuje několik mohutných py-

ramid horských, majících buď podobu rohovitou buď zakončených plochou kupou, jako Matterhorn, Monte Rosa čili Gornerhorn (po Montblancu nejvyšší vrcholek alpský, 4638 m. n. m.) a skupenství Saasgrata s Rohy Mischabelskými (4554 m. n. m.). Na jihu jest spád srázný do údolí Dory Baltee, místo pak odbočných rozsoch vyskytují se tu pouhé klepy, kteréž na mnohých místech podobají se viselcům skalním nad rovní výšehorského údolí. Zato k severu spouštějí se z nevyčerpatelných ledovců přemnohé burácivé bystřiny s přehojnými slapy a vodopády přes balvany, urvané odvěkým základům skal, do ústí Rhônského. Nejznamenitější

Rosenlauiské údolí v Bernském horstvě.

z krátkých debří těchto jsou údolí Visperské, Turtmannské, Fringerské a Val de Baque, jímž řítí se bystřina Dranse k ohbí Rhónskému u Martigny se silou takovou, že po prodlouženém směru jejím nucen jest ubírati se Rhônský tok mnohem mocnější k vodojemu jezera Ženevského. Přirozeno ovšem, že obrovská hmota Alp Penninských přechodů horských nedopouští. Jediná poněkud schůdnější stezka jednak vede od Martigny přes nesjízdný Col (= sedlo) Velkého Bernarda (2472 m.) k Aostě, jednak vede převalem Mattrovským, kterýž veklán jest mezi Matterhornem a Monte Rosou.

Rozsáhlé skupenství Rohů Mischabelských končí se k severu ojedinělým Rohem Fletschrovským (Fletscherhorn), 4016 m. vysokým, jejž pokládati sluší za konec Alp Penninských. K severovýchodu totiž pod Rohem Fletschrovským pro-

plákly vody z okolních ledovců řinoucí úžlabí Val di Vedro zvané, jehož vody náleží již k poříčí Pádskému. Ještě před sto roky by žádný nepomyslil sobě, že úzounkým tímto úžlabím, v němž protivné skály tak díc sebe se dotýkaly, bude vedena nejznamenitější moderní silnice alpská, silnice to přes sedlo Simplonské (č. Sempión-, it. Sempione). Vedla sice starší stezka od východowalleského městečka Briega přes ves Tavernelles na roveň sedla Simplonského (2010 m. n. m.), odkudž pak úžlabím Vedroským se spouštěla k městu Domo d'Ossola, položenému v otevřeném již údolí bystřice Tosy, avšak užívalo se jí teprve v novověku a ne pro povozy, nýbrž pro chodce pěší a menší soumary. Avšak Napoléon I. orlím zrakem svým snadno seznal příhodnosť sedla tohoto, a za několik roků provedli inženýrové jeho čin v skutku hérojský. Z Briega počínajíc vystavěna velkolepá silnice, založená s početnými a vhodně umístěnými zátočinami, tak že i těžké vozy nákladní bez přípřeže až na roveň sedla vyjeti mohou. Největšího namáhání a nákladu vyhledávalo upravení Val di Vedra; avšak i tu lidský důmysl zvítězil nad odporem přírodním. Svislé klepy, kteréž sřícením svým mohly někdy vše úžlabí zasypati, byly prachem vylámány, a tím získáno místa dosti, aby silnice tudy vedena býti mohla. Silnice Simplonská jest nejstarší ze všech umělých cest alpských.

Mezi Simplonem a vřídly předního Rýna vleče se souhoří Alp Lepontských směrem severovýchodním. Proti malebné různosti tvarů, kteráž jeví se v Alpách Penninských, a proti velkolepé výšce hřbetův i vrcholkův jest ráz Alp Lepontských chudý, jednotvárný. Z vrcholků jejich málokterý vystupuje nad 3300 m. (nejvyšší Monte Leone na severní straně Simplona měří 3110 m. výšky) a poněvadž převaly horské stále ještě přesahují 1800—2000 m., podobá se hřeben těchto Alp jednotvárné hradbě horské, jejíž nejvyšší částky trčí nad čáru věčného sněhu. Za to však na jiné straně nabývá souhoří toto důležitosti největší, neboť v něm skrývá se nepopíratelný střed všeho horstva alpského, hora sv. Gottharda (Mons Adula) se světoznámou silnicí, jež v novějších dobách nahrazuje se velikolepým blížencem průkopu Montceniského. Hora sv. Gottharda jest mohutný horský kmen, v němž stýkají se obě pásma Alp středních, není pak horou jedinou, nýbrž skupenstvím několika alpských turní, z nichž dosahuje Galenstock nejvyššího bodu ve výši 3598 m. Nejznamenitější rozvodí evropské, kteréž sobě rovného sotva shledá v úvrší Valdajském v Rusku, nalézá se v tomto skupenství. Na západě spěje Rhône, k jihu Tessin do divukrásného vodojemu jezera Dlouhého, k severovýchodu přední Rýn, směrem severním burácí Reussa do půvabných zátočin jezera Vierwaldstettského. Krajinné ozdoby dodává četným roklím skupenství tohoto více třiceti jezérek alpských, jichž největší jest jezero Luzendro.

Proti rozpěněným vlnám divoké bystřiny Reusské stoupá silnice Svatogotthardská, níž od stol. XVII. děje se nejhlučnější styk Německa s požehnanou Itálií, krajů „cismontánských" s „ultramontánskými", kteréž pojmy v novější době tou měrou rozléhají se po světě vzdělaném, jako v dobách Řehoře VII a bojů Guelfů s Ghibelliny. Východiště silnice té počíná na nejzazším jihu nádrže Vierwaldstettské u vsi Flüelen, kdež spolu zřízen jest v ústí Reussy přístav Alt-

dorfský. Zde již počíná stoupání, ač poměr jeho nedosahuje příkrosti, vyskytující se u jiných přechodův alpských. Cesta vede údolím řeky, někde rozšířeným, jinde opět horskými srázy a klepy zúženým, s počátku proti pravému břehu, od Am Stäga pak střídavě. „Za vesnicí Am Stäg počíná silnice vzhůru a podle povahy strání blíže k sobě přistupujících, drží se brzo pravé, brzo levé strany. Vápenný a břidličný kámen, který před tím skály skládal, ustupuje pevné rule; škoda jen, že oblačné kotouče vrcholy jejich zahalují. Však romantické popředí dává náhradu. U vesničky Intschi zastaví nás hučivý vodopád vyrážející z pralesního houští, pak kráčíme na pravém břehu Reussy starým jedlovým lesem nad řekou, která se do hluboké nepřístupné skuliny zaryla. S pravé a levé strany vybíhají k temenům osněžených hor hluboké rokle, plné kaskad a nesmírných balvanů, konečně přestává u vesnice Wasen les a jen nižší křoví pokrývá stráně. Zde počíná žula a údolí se stává znenáhla pustým a lysým a již se otvírají výhledy na ledovce, jako u vesnice Göschenen, kde poslední ječné pole spatříme. Jsme zde již ve výšce 3400 stop (téměř 1100 metrů) nad mořem, avšak silnice vstoupá pořád výše umělými záhyby a smělými mosty, až konečně se octneme u vchodu hučivé, vodními parami naplněné rokle, do jejíchž žulových stěn silnice se zarývá. Jest to pověstná rokle Schöllinen zvaná, v níž se pne nad vodopádem světoznámý Čertův most. V pravo i v levo strmí šedé, zcela holé skály, jen alpská kvítka se ukrývají v skulinách jejich a sem tam visí houšť klečová nad propastí. Za skalním ohybem rokle, v níž po silnici klenbami proti lavinám chráněné vystupujeme, spatříme najednou před sebou divoce hučící vodopád Reussy. Vtěsnána do úzké skuliny žulové vrhá se celá rozpěněna do hloubky a ostrý průvan zahání nám jemnou pěnu do tváře. Silnice dochází zde ku svým přirozeným mezím, vniknouti dále žádá takřka sil nadpřirozených. A hle, nad touto divokou vřavou pne se uprostřed nad strašným vodopádem štíhlý oblouk kamenného mostu, spočívající na starším spustlém mostu, kterýž do r. 1830 k přechodu sloužil. Toť pověstný Čertův most. Ještě asi pět minut kráčíme podle hučících proudů, tu se otevře náhle před námi černý otvor ve skále, Urnerloch zvaný; pronikneme jeho pološerem a po 200 krocích octneme se jako po čarodějné proměně v tichém údolí, v němž vzteklá před tím řeka nevinně mezi lukami se zatáčí. Údolí to náležející ještě k Uri, slove Urserenthal.“ *) Zde počínalo dělení se cest, ježto na západě vede sedlem Furcou cesta do údolí Rhônského a na severovýchodě přes Vyšní Alpu do údolí zadního Rýna. Hlavní směr silniční ubírá se k jihu podél slavného hospitálu mnichů Svatogotthardských a ve výši 2114 m. přechází početnými zátočinami hřeben horský. Airolo v údolí Val Tremole jest prvé místo, kdež zaznívá k uchu poutníka, od severu příchozího, lahodný hlahol mluvy vlaské, odtud pak spěje silnice podél mladistvého Tessina k Bellinzoně, opouští zde tok Tessinský, protíná Lugano a končí v staroslavném Comě. V nejnovějších dobách podjaly se zúčastněné vlády německá, švýcarská a italská podniku velkolepého, spojiti Německo s Itálií drahou železnou, která by vedla útrobami hory Svatogotthardské. Směr dráhy té neodchyluje se mnohem od silnice starší; počátek jest v Luzerně, odkudž jde přes Zug, Schwyz a Altdorf ku sedlu Svatogotthardskému. Horou touto prokopán bude ve výši 1162 m. průkop 14.800 m. čili téměř dvě míle dlouhý, jímž přejde dráha z Göschen v debři Reusské do vrchoviska Tessinského a odtud směrem známým ku Comu. Náklad celé stavby vypočten byl na 160 mill. fr., z čehož jenom k provedení průkopu 53 mill. bylo třeba, avšak mezi stavbou, kteráž r. 1872 podniknuta byla, náklad převýšil rozpočet původní o 67 mill. fr. Společnost, kteráž podnik ten na se vzala, těší se hojnou podporou všech tří vlád zúčastněných, kteréž jí značné částky garantují (Německo 30 mill., Itálie 55 mill. a Švýcary 28 mill. fr.). Střed ovšem všeho podniku jest tunnel, jehož r. 1877 bylo provrtáno již 9600 m. R. 1880 má býti dráha tržbě odevzdána. **)

Sedlo Furca zvané vede z rovně Svatogotthardského převalu do nejdelšího údolí alpského, do údolí Rhônského („Rodden“ v horním Wallisku), kteréž až po Lyon měří 380 km. délky. Údolí toto obráceno jest po směru řeky od východu k západu a tím podstatně se různí od jiných údolí alpských. Rhône vzniká z divukrásného

*) Krejčí: Cesta po Německu, Švýcarsku atd. str. 168.
**) Ossenbrüggen: Der Gotthard und das Tessin. 1877.

ledovce Rhônského na západním svahu kmene Svatogotthardského. Ledovec Rhônský stal se oblíbeným cílem cesty všech přírodozpytců evropských, mezi jinými putoval k němu a cestu onu zajímavě popsal slovutný český geolog Krejčí. „Chtíce poznati pramen Rodanu (= Rhône), praví on ve svém cestopise, kterýž jako kalný silný ručej kolem hostince hrčel, kráčeli jsme podle něho vzhůru a brzo přistoupili jsme až ku kraji ledovce, v němž krásná jeskyně vymleta byla. Z té jeskyně vyrážel šumící Rodan; vnikli jsme do ní asi dvacet kroků, další postup obtěžoval však vodopád. Modravá barva ledu a podivné obrysy průhledných visutých rampouchů na stropě dávaly jeskyni jakousi aetherickou podobu, jen kalná, skoro mléčná voda nesouhlasila s touto divukrásnou průsvitavostí. Mohutný kus ledu, který se od stropu utrhl a pádem svým do vody od hlavy k patě nás postřikl, odňal nám brzo odvahy pustiti se dále do ledového sklepení. Před krajem ledovce přestoupiti se musí násep kamení a blátivého štěrku, pak se přeleze poněkud příkřejší sklon po drsnatém ledu a brzo se octneme na široké ploše, která mírně vystupuje vzhůru. Ledovec jest zde asi $^3/_4$ hodiny široký a táhne se do stejné výšky s Furcou, tedy asi do 7500' mezi boky rulových hor, vyšší temena kryje jen sníh. Jásajíce lezli jsme výš a výše, až nás zastavily rozsedliny 6—8 st. široké a 50 až 100 st. hluboké, na jejichž dnu se leskla modravá voda." Pak protéká Rhône směrem západojihozápadním horní Wallis, vnímá hojné bystřice z Alp Penninských i Bernských, u Martigny pak obrací se k severozápadu, k jezeru Ženevskému. S obou boků údolí, z Alp Penninských i Bernských, přichází toku Rhônskému značné množství vody, avšak i časté zátopy, kteréž zhusta vznikají rozlitím se vod v ledovcích upoutaných. Bystřiny oboustranné přinášejí s vodami svými i nepoměrný obsah zemin a rozvlhlých hornin, kteréž nasazujíce se od staletí v úzké původně rytvině řeky, spůsobují na mnohých místech jespy a pobřežní bařiny. Avšak, ač Wallis jest prvým výšehorským údolím v Evropě, jest podnebí jeho velmi mírné a v sadech hlavního města daří se mandle i fíky za poměrův obyčejných, tak že Wallis pokládati lze za most, kterýž Itálii pojí se střední Evropou.

Od svatého Gottharda postupuje hlavní pásmo prahorských Alp směrem východním, dělíc hřebenem svým vrchovisko Rýnské od poříčí Pádského, k němuž z úbočí horských spěchají přítoky Tessina a Addy. Pásmo toto, končící na východě převalem Splügenským, má jméno Alp Adularských (Mons Adula = sv. Gotthard), a jest ze všech částí prahorského proudu nejužší. Uprostřed tak díc nalézá se v něm proslavený ledovec Adularský, nad nímž strmí turně Piz Val Rhin čili Rýnský Roh (Rheinwaldshorn) do výše 3398 m. Již jméno velikána toho nasvědčuje, že se nalézáme v blíži počátku Rýnského, ve vrchovisku předního Rýna. Tím počíná nové údolí podélné, kteréž lze pokládati za pokračování údolí Rhônského, pouze kmenem Svatogotthardským přetržené. Za hlavní zdroj této řeky sluší pokládati přední Rýn, kterýž vyvěrá z útrob Svatogotthardských. U kláštera Dissentise řítí se k němu střední Rýn, podél jehož žlabu vede cesta na sedlo Lukmanské (5901'). Z útrob Rýnského Rohu plynoucí ručeje skládají zadní Rýn, kterýž proudí s počátku podélným údolím Rheinwaldským k severovýchodu, avšak pak prolomiv horské závory obírá si směr severní v dosti rozvinutém příčním údolí. Spojení obou údolí děje se blíže Thusis pověstnou debří Viamalskou (Via mala), jíž vede i silnice. Debře tato jest místy sotva 10 m. široká a silnice vine se po příkrých stráních, z břidlic hli-

nitých utvořených, a přechází po četných umělých mostech děsnou rozsedlinu, na jejíž dně, v ohromné propasti, 80—140 m. hluboké, valí se bystré vlny mladistvé řeky. Silnicí touto dosažen byl přístup ku dvěma ještě značně vysokým převalům alpským, Bernardinu (2140 m.) a Splügenskému sedlu (2117 m.), kteréž spojují s Italií pánev jezera Bodamského. Po pravém břehu přijímá zadní Rýn hojnost bystřic velmi vodných, kteréž burácejí z obrovských ledovisk, uložených na hřbetě a v roklích Alp Rhaetských. U Grisonského Rychnova splývají obě řeky zřídelné a za krátko probíhají prastarou metropolí Rhaetie, starobylým Churem, v jehož okolí po dnes zachovaly se zbytky živlu rhaetského. Od Churu prolamuje se značná již řeka údolím příčním a vedouc si stále směrem severním činí od Sarganse rozhraní mezi Švýcarskem a Lichtensteinskem, od ústí Feldkiršské Illy mezi Švýcarskem a Rakouskem, vstupuje do úrodné kotliny, 7—12 km. široké a mizí u Altenheima ve vodojemu jezera Bodamského.

Via mala.

Dosavad jediné pásmo Alp středních rozštěpuje se východně od sedla Splügenského a postupuje směrem východním, jsouc odděleno pouze úzkou rozsedlinou, znamenitým to vyšehorským údolím Engadinem (od rhaet. En ca d'Oen), na jehož dně mladistvý Inn vymlel si od pravěku žlab svůj. Obě pásma jsou širší podstati než Alpy Adularské a mají ve vyšších částech veliké spousty ledovcové, z nichž početné bystřiny na všechny strany se rozbíhají a hlinité částky velehor splakují. Jižní pásmo, kteréž končí se na

hranici rakouské blíže pramenův Adiže, má jméno Alp Rhaetských, kteréž mnozí přikládají i pásmu severnímu, zvanému pro rozdíl Alpami Grisonskými (Graubündner Alpen). Pásmo severní jest nižší, avšak rozsochatější, a odsílá k Rýnu početné odbočky. Pásmo jižní, zvané též Alpami Silvrettskými nebo Berninskými, dosahuje Berninou 4052 m. výše nadmořské a slyne velikými a krásnými ledovci svými. Z největších jest ledovec berninský, jehož odtoky živí se tři půvabná jezérka horská, Lago di Sils, Lago di Silva plana a Lago di S. Maurizio. Jezérky těmi probíhá Inn, blíže pak posledního z nich nalézá se slavné lázeňské místo San Maurizio, velebené i pro přebohatou romantičnosť svého okolí i pro léčivou sílu zřídel svých. Krajina tato, v starších dobách velmi živá, utrpěla velmi, když zřízena silnice na sedlo Splügenské a upravena Via mala; dříve volil pocestný, příchozí od jezera Bodamského, raději další cestu od Churu do údolí bystřice Albuly a odtud prolukou Julskou (Julier Pasz 7040′) do Engadina, odkudž buď Septimerem (7114′), buď sedlem Berninským (7185′) dál se přechod do Itálie. Oba převaly pozbyly ovšem nyní z větší části důležitosti své, za to však získalo sedlo Julské, kudy děje se velmi živé obcování obyvatelův Engadina s ostatním Švýcarskem. Nad převalem Berninským vypíná se malebná hora Piz Languard, nerovnající se sice výškou (3266 m.) jiným turním alpským, avšak neméně znamenitá, že jest ze všech alpských vrcholků nejschůdnější a že propouští se svého cimbuří velekrásnou vyhlídku na okolní ledoviska a na větší část Alp od Monte Rosy až po Velký Zvon.

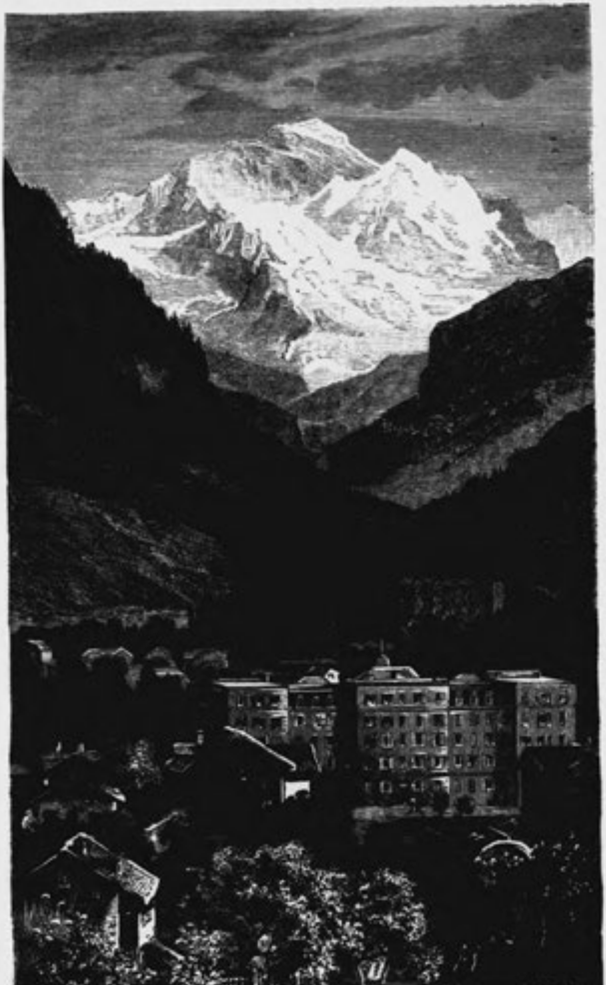
Rozsáhlým obloukem, od severního pobřeží jezera Ženevského až po Lysou Horu nad Vídní, obstupují vápencové Alpy jádro Alp prahorských. Alpy vápencové jsou rozhodně nižší, ač v Bernské své části ještě honosí se vrcholy o výši 4200 m. i více, bylinstvo jejich jest více stejnorodé, ledovců méně a vrcholky ve shodě s horninami, z nichž jsou složeny, mají podobu ostřejší a význačnější. Majíce pravidelně spád příkřejší a protrhány jsouce početnými bystřinami, které z prahorských Alp k Dunaji a Rýnu plynou, dělí se v hojnější skupenství. V koutech jejich zrcadlí se nádherné vodojemy jezerní, zvláště uprostřed Švýcarska. Spojení jejich s Alpami prahorskými lze sledovati i na půdě geologické, nebo v počátečném pásmě Alp Bernských jeví se vedle krystallických útvarův i vážné příměsky prahorské. Úkaz ten lze asi tím sobě vysvětliti, že na nynějším ohbí Rhônském u Martigny původně Alpy Pennínské s Bernskými souvisely a tím uzavíraly mocné jezero Walliské, kteréž v sobě shromažďovalo

vody oboustranných ledovců. Když však rum alpský dno jezerní ustavičně zanášel, pozdvihla se i hlaď jezerní a vody nashromážděné učinily si přirozený odtok k západu. Tím odtrženy byly Alpy Bernské od Alp prahorských a zbytek hráze někdejšího jezera Walliského nyní pokládá se za počátek Alp vápencových.

Alpy Bernské jsou bez odporu z nejznamenitějších částí vší vysočiny. Počátek jejich činí dva srázné klepy, Dent du Midi (č. Dan dy M.) a Dent du Morcles, kteréž s protějšími rozsochami Pennínských Alp divukrásnou tvoří debři, skrze niž prodírá se burácivý Rhône. Odtud táhnou se souběžně s Alpami Pennínskými a Lepontskými směrem severovýchodním až na vrchovisko Rhônu a Aary, při čemž šíře jejich stále přibývá. Avšak proti Alpám Pennínským jest vid Alp Bernských mnohem půvabnější. Proti tupým, během tisíceletí otřelým a zvětralým prahorským kmenům Alp Pennínských vyrůstají ze zpousty Bernské nádherné veličenské jehly a věže se srázy velepříkrými, na jichž skráních sníh nemůže se udržeti. Mezi jednotlivými vrcholky nalézají se úzké rytviny, kteréž přecházejí znenáhla v divoká, rozeklaná údolí, na jichž podobě pracují přečetné bystřiny. Veliké množství prahův a slapů, z nichž nejznamenitější jest Staubbach v dolu Lauterbrunnském, jehož vody se závratné výše 280 m. dolů spadají, zvyšuje horský půvab krajiny a nabývá důstojného dovršení neúmornou zelení krásných pažitů. Jinou předností Alp těchto jsou rozlehlá ledoviska, zabírající mnohdy i několik myriametrů plochy, zvláště kol velekrásného Finsteraarhorna (5 myr.). Překrásný jeví se pohled na Alpy tyto s vrcholu hory Rigi. Kdežto však na jihu příkře spadají hory tyto do údolí Rhônského, odsílají na sever přemnohé rozsochy, mezi nimiž burácejí přítoky Aarské, a tím vzniká velemalebná část krajiny, známá jménem Bernského Vrchnozemí (Berner Oberland).

Aara protéká příčným údolím, kteréž jest v Alpách z nejznamenitějších. Přední zdroj její přichází z rozsáhlých ledovisk Aarských (Aar-Gletscher), kteréž se kupí na východní straně Finsteraarhorna. Vrchovisko její náleží k nejmalebnějším končinám evropským, jsouc vroubeno po obou stranách horskými velikány, šperkem věčného sněhu ozdobenými, kteréž v nepatrné vzdálenosti k nebi strmí. Na západní straně hrdě povznáší se části Bernských Alp, Strabl a Erlenstock, na východní trčí rohy Gerstenský, Gelmerský a Dichterský, mezi nimiž dřímá hladina krásného jezírka vyšehorského. Všecky vrcholky tyto vystupují z rozsáhlých ledovisk, jichž odtoky nabývá mladistvý proud přehojné posily a vchází jako značná tepna u hornobernské vsi Steina do pěkného úvalu, kterýž v podobě velikého S až po město Thun se táhne. V úvalu tomto vlní se dvě půvabná jezera říční, živená vodou Aary, Brienzské a Thunské. Mezi oběma jezery položena jest ves Interlaken, v krajině přerozkošné, na jejíž obzoru vystupuje druhý obr Bernských Alp, velebná Panna (Jungfrau 4167 m.). Interlaken z příčiny překrásné polohy a slavných lázní syrovátkových požívá jména světového. Do jezera Thunského vrhá se bystřice Kander, jejíž debří vede cesta přes průsmyk Gemmský (7087′) do Wallisa. U Berna, nyní sídla ústřední vlády švýcarské, vniká Aara do planiny švýcarské, obrací se přijavši Freiburskou Sannu k severu, u Bürena k severovýchodu a vlévá se proti Waldshutu do Rýna, jsouc z nejvodnějších jeho přítoků. Hlavní přítok Aary Reussa s rozvětveným svým pořičím náleží k druhé skupině Alp vápencových, Alpám Vierwaldstettským.

Velkolepé skupenství mezi vrchoviskem Aarským a horním tokem blížence jejího Reussy má jméno Alp Vierwaldstettských po největším skvostu svém, velebném to vodojemu jezera soujmenného. Početné vrcholky vznášejí se k nebi z tohoto pohoří, jižní ještě oděné hávem sněhovým, severní lesku sněhového postrádající. Nejvyšším vrcholkem jest Galenstock na vrchovisku Reusském, kterýž svými základy

INTERLAKY A JUNGFRAU.

klíčí v uzlu Svatogotthardském (3538 m.), nejzanímavější jest hora Pilát (6618'), strmící na západní straně jezerní. Vyšním tokem Reussy jde souběžně silnice a nyní dráha Svatogotthardská, u Flüelena pak vrhá se řeka do půvabného jezera, kteréž vzniklo spojením se dvou rozsedlin horských, z nichž příčný směr Reussy nabyl přednosti. Směr jezera shoduje se vůbec se směrem řeky, jen k jihozápadu a severovýchodu zalévají se do okolních dolů dva pékné choboty, Alpnacherský a Küssnachtský, zbytky to někdy tudy jdoucího údolí. Na všech stranách dostupují hory až po břehy jezerní, avšak mezi strmými srázy jejich ukryty jsou některé rovnější doly, ozdobené svěží barvou rozsáhlých lučin. V dolech těchto bělají se tak zvaná lesní města, přední Luzern, kolébka to švýcarské svobody. U Luzerna vytéká Reussa z vodojemu jezerního a plyne směrem severním, přijímajíc po pravém břehu výtoky jezer středošvýcarských, k Aaře, s níž splývá na úpatí ostrohu, zdobeného na temeni velepamátnými troskami hradu Habsburka. K Alpám Vierwaldstettským přičítají i osamělý horský kmen Rigi, kterýž zdvihá se mezi jezerem tímto a jezerem Zugským. Skupenství hory této spíše sluší pokládati za samostatnou část Alp vápencových, ježto není s okolními horstvy v žádném spojení. Vyhlídka, jakáž naskytuje se s nejvyššího bodu této skupiny, s Rigikulma (1800 m.), jest v Alpách nejznamenitější a bývá tudíž téměř hory nejhojněji navštěvováno. V početných velikolepých hôtelích, zřízených po výtce na místech, odkudž krásný pohled na okolní krajinu se jeví, Rigikulmu, hôtelu Rigi-Stafflovském, Rigi Bains-Froids (č. Ben-Froa = studené lázně), beim Klösterli Maria zum Schnee a Rigi-Scheidecku, přebývají v létě tisícové cizinců, zvláště Angličanův a Rusův, kteří se kochají velebnými zjevy vyšehorské přírody. 18 jezerních hladin, nejblíže ovšem Vierwaldstettské, Zugské a Lowerzské zrcadlí se v okolí příkré hory, mezi nimi vrcholky horské, zvláště Pilát za Luzernem, pak obrovská zeď sněžných Alp Bernských jsou nejkrasší zjevy, jež zde příroda zvláště za pěkného jitra poutníku na odiv staví.

Slovutný učenec náš prof. Jan Krejčí*) líčí vystupování na Rigi v tato slova: „Od vesnice Goldau jest nahoru asi tři hodiny cesty, my však, pohodlně kráčejíce a častěji na krásných vyhlídkách se zastavujíce, potřebovali jsme čtyři hodiny; ve tři odpoledne jsme z Goldau vyšli a v sedm hodin byli jsme nahoře. Rigi vystupuje příkrými tarasy vzhůru k ploskému hřbetu a cesta vede z tarasu na taras podle rokle hustějším stromovím zarostlé; malé vodopády visí jako stříbrné pentle na skalních stupních a baví pozornost neustále tak jako měnící se vyhlídky na protější Rossberg, Lowerz, obě Mythy a Schwyz. Za půl druhé hodiny kyne na roztomilém výstupku hospůdka Unteres Dächli zvaná. V pravo i v levo roz-

*) Cesta po Německu, Švýcarsku, Francii, Anglii a Belgii r. 1862, str. 158.

kládají se pořád stromové houštiny, louky a pastviny, pak počne souvislejší les, kapličky a obrazy božích muk sprovázejí nás, až za hodinu dostihneme v ukrytém úvalu (1200 m.) kostelík s klášterem a skupení hospod kolem lázeňského domu. Místo to slove Klösterli Maria zum Schnee. Ještě jest asi hodina na horu k temeni, kráčíme po pastvinách mezi pasoucími se stády krav a dáváme pozor, abychom s býkem (Muni) se nesetkali, kterýž ze zdálí jaksi nevrle na nás pohlíží. Konečně dorazíme k výstavnému hostinci (Staffelhaus), odkud náhle velkolepá vyhlídka na Vierwaldstettské jezero, na město Luzern, horu Pilatus a celou řadu klikatých štítův alpských se otvírá. Zde jsme se uhostili, avšak oddechnuvše si, spěchali jsme ještě výše k vlastnímu temeni Rigi Kulma, kde jest vlastně největší výška hory. Staffelhaus stojí ve výšce 4888 stop, Rigi Kulm má 5541 stop nad mořem a 4200 nad Vierwaldstettským jezerem. Rigi nemá vlastně nic tak zvláštního, aby sám sebou se byl stal nejslavnějším vrchem v Evropě, všechnu svou slávu má jen od své polohy. Jest to vrch v projekci asi dvě míle dlouhý a jednu míli široký, západní jeho polovina skládá se z popsané Nagelfluh, východní polovina z kamene vápenného. Rigi Kulm, cíl tolikera touristů, jest plosce vydmutá, jednotvárná výše, drnem pokrytá beze všeho stromoví. Avšak s té výše především pozorovati jest, že stojíme na hoře kolkolem od ostatních hor hlubokými údolími oddělené a jako ostrov kolkolem vodou obstoupené. Stojíce na rozhraní mezi nižší pahorkovinou a vlastními Alpami, přehlídneme na jedné straně řadu osněžených hor, 35 mil dlouhou, a na druhé straně několik set čtverečných mil plošší země a všude v bližším popředí spatříme lesknoucí se hladiny jezer (jichž asi 13 počítáme), jako Argusovy oči, bdící nad krajinou. Nejvíce poutají zrak ohromné Bernské Alpy a v popředí u Luzerna klikatý Pilatus, který nápadně upomíná na Kriváň v Tatrách. Slunce k obzoru se klonící rozlévalo svou zlatou zář po nesmírném obvodu nádherou nevýslovnou, a jako z jednoho hrdla rozléhal se z davu obdivovatelů výkřik radostného úžasu, když za vzdálenou Juru zapadlo a celá řada klikatých štítův alpských rudým zlatem se rděla nad údolími ve fialovém stínu pohříženými. Časně ráno před východem slunce vzbudil nás pastýřský roh. I spěchali jsme zaobaleni do svých plaidů na blízký výstupek Rothstock, odkud jsme dolů do údolí částečně mlhou vyplněných se dívali. Temena hor byla však jasná; nad východem ve směru k Rorschachu u Bodamského jezera věstoval světlý pruh měnící se znenáhla v zlatoskvoucí pásmo příchod slunce, kteréž konečně co velká koule vystoupilo. Jako včera při západu, tak dnes při východu rděla se temena hor, zvláště Bernských, dříve ještě než se slunce objevilo. Nejdříve rozžalo se na nejvyšších jehlancích světlo bledě růžové, znenáhla stalo se živě rudožluté a konečně jasně zlaté; běloskvoucí horské sněhy a ledy dělily se od modravých stínů, a když pak slunce vyšlo, střídaly se barevné přechody, odstíny a světla v tisícerých změnách. Bylo to podívání, pro jehož krásu a velebnost marně bych slova hledal.“ Stoupání na Rigi, jehož svah se všech stran příkrý jest, bylo obtížné a pro četné rokle a propasti nebezpečné. I vznikla myšlénka velmi smělá, vykázati lokomotivě dráhu na vrchol Rigikulma, během pak 4 let podnik velikolepý v život uveden. Viznau na pobřeží Vierwaldstettském a Arth při jezeře Zugském jsou východišti drah, kteréž přes nespočetné rokle, propasti, mosty a průkopy vedou kol jednotlivých hôtelů na úbočí na vrchol Rigikulmu. Ohromné sstoupání ovšem vyhledávalo zvláštních opatření, která také mechanikům švýcarským zplna se podařila. A tak žene stroj z hloubi jezerní vlak do výše tak díc závratné se vší bezpečností, pocestný pak důvěřuje vědě triumfující může se vším pohodlím obdivovati se a žasnouti nad velebnými obrazy, kteréž v počtu přehojném a na prostranství nevelikém zde věčně štědrá ruka přírody rozstřela. V novější době spojuje již i dráha poboční Rigi Bains-Froids s Rigi-Scheideckem.

Na vrchovisku Reusském počíná vápencové pásmo o výšce stále velehorské, kteréž táhne se podél severního břehu předního Rýna až po Chur, kdež řeka náhle sobě obírá směr čistě severní. Pásmo toto sluje Alpami Glarskými (Glarner Alpen). Svah jeho k Rýnu jest divoce srázný, za to však na sever odbíhají z kmene vyšehor-

ského mnohé rozsochy, mezi nimiž vymlely sobě horské bystřiny četná údolí, a zeminy, kteréž na horách urvaly, snesly na dně údolí v hojná jezera. Největší vrcholky Dödi (3620 m.) a Krispalt (10240′) vznášejí svá temena ještě značně nad čárou sněhovou, v roklích pak pohorských kryjí se rozsáhlá ledoviska, z nichž zvláště řeka Linth

Železnice na Rigi.

svých vod nabývá. Převaly též dosahují rovně až 2000 m. Hlavní tepnou skupenství tohoto jest výše dotčená řeka Linth, i tím památná, že dolním tokem svým kdysi sváděla vlny Rýna, prvé než prodral se k jezeru Bodamskému. Linth přichází z ledovisk, kolem Dödiho nakupených, a burácí příčným údolím ku Glaru. Níže Näfelsa, pověstného vítězstvím Švýcarů nad Albrechtem III. rakouským (1388), vchází řeka do šíré kotliny, v jejíž východní části

dřímá jezero Wallenstädtské. Od východu přichází do jezera tohoto bystřice Aa, kteráž u Sargansa oddělena jest od nedalekého toku Rýnského nevysokým převalem. Tudy kdysi valily se vlny Rýna žlabem jezera Zürišského, Reussy a Aary, až později promlely sobě cestu severní k jezeru Bodamskému. Dosavade na nízkém převalu Sarganském jsou toho důkazem zpousty valounův a hornin zvětralých, kteréž řeka na dně svém nesla. Následek, že Rýn sobě obral nový tok, objevil se rozsáhlým močárem, kterýmž byla urvána zemědělství pěkná dolina Utznašská. Zde řeka Linth, vyšedši z tůně Wallenstädtské, nezmohla zpoustu kypré země, jíž dolina byla pokryta, a vody její nasycovaly širý močár, kterýž pouze stokami podzemními spojen byl s jezerem Zürišským. V novější době podařilo se s části odsušiti močár ten prokopáním průplavu Linthského (Linth Canal), čímž dosaženo bylo stálého spojení obou tůní jezerních, výškou rovní svých nemnoho se lišících. Jezero Zürišské památné jest délkou svojí a směrem severozápadním. Na nejzazším jeho cípu leží Zürich, ne sice hlavní, avšak nejdůležitější město švýcarské, rozdělené ve dví výtokem jezerním Limmatem, kterýž nedaleko ústí řeky Reussy s Aarou splývá. — Část Alp Glarských mezi Linthou a Reussou nazývá se Alpami Schwyzskými po kantonu a městu Schwyzu, jichž územím prostupuje. Zde v údolí bystřiny Sihly nalézá se Morgarten, památné porážkou Leopolda II. habsburského r. 1315. Na severním břehu jezera Wallendstädtského zdvihá se skupenství Alp Thurských, mnohem nižších skupenství předešlých, v němž Vyšní Saentis sotva 2507 m. nadmořské výšky dosahuje. Za to ovšem bohata jest tato část alpská četnými údolími, náležejícími k systému řeky Thury, která též s Rýnem splývá. V údolích těchto žijí v poměrech tak díc patriarchálních horalé Appenzellští a v dolině Sillerské nalézá se město, dříve prastaré opatství sangallenské, jsouc z nejstarších středisk vzdělanosti evropské.

V středních Alpách počíná i jižní pásmo alpské vysočiny, Alpy dolomitové čili jižní vápencové. Počátek jejich zdvihá se na východní straně půvabného jezera Comského jménem Alp Valtellínských (též Tellinských neb Bergámských) a činí se severními Alpami Berninskými znamenité údolí vyšní Addy čili Valtellín. Tímto údolím vede nejznamenitější silnice z Pádské nížiny do rakouského Tyrolska, o níž při sedle Stilfském šíře řečeno bude. Přední vrchol Monte Redosta dosahuje výšky 3040 m. n. m.

Východní část Alp lze právem nazývati Alpami rakouskými, ježto až na nepatrné výjimky, kteréž vystřelují do Itálie anebo do

nejjižnějších cípků bavorských, postupují Alpy tyto území, nad nímž od 600 let vládne nejjasnější rod habsburský. Pásmo toto předčí Alpám západním i středním rozměry délky a šíře a i výška štítův nezůstavá pozadu za Alpami západními. Tu však velikou přednosť není lze rakouským Alpám upříti, že vedle rozvětveného systému pásma prahorského honosí se i bohatým rozčleněním obou pásem pobočných, vápencového a dolomitového, z nichž toto též pouze Rakousku přináleží. I šperk jezerní, kterýž nejkrasší obrazy v středních Alpách vyluzuje, zdobí Alpy rakouské, a právě největší tůně alpská, jezero Bodamské, činí most mezi Alpami středními a rakouskými.

Alpy prahorské vstupují na půdu rakouskou dvěma proudy, kteréž jsou bezpostředním pokračováním Alp Berninských a Grisonských. Přímo na samém pomezí říšském dotýkají se obě pásma v nepatrné vzdálenosti a činí tak pověstnou debři Finstermünzskou, kudy Inn do Tyrolska vniká. Debře tato chráněna jest slavnou klausou Finstermünzskou, do odvěkých skal vytesanou. Odtud plyne Inn již na půdě rakouské a úzkým údolím svým odlučuje obě pásma prahorských Alp až po záhyb svůj mezi Pfadlatzem a Landeckem, kdež po krátkou trať ubíhá údolím příčným. Přijav však na levém břehu bystřici Sannu navrací se opět k původnímu směru svému a odděluje nadále Alpy prahorské od Alp vápencových. — Prahorská tudíž část Alp, kteráž rozkládá tvary své po levém poříčí Innském, jest v Rakousku jaksi osamocena i nabývá jména Alp Vorarlberských, jelikož prostupuje po většině interessantní krajinku rakouskou Vorarlberk. Skupina tato skládá se z pohraničného hřbetu, zvaného Rhaetikon, a z vrchoviny prorylé bystřinami Trisannou a Rosannou, kteréž soutokem svým činí divokou Sannu. Rhaetikon počíná obrovskou skupinou ledovců Jamthalských, spojenou s ledovci Grisonskými, uprostřed nich pak trčí Piz Buin nebo Štít Albuinův (Albuinskopf 3227 m.). Odtud k severozápadu mezi údolími řek Landquarta (Prättigau) a Feldkiršské Illy, známého jménem Montafona, běží po hranici říšské hřbet Rhaetikon s mnohými rozsochami pobočnými, kteréž v poloukruhu obstupují příjemný, průmyslností svých obyvatelů slynoucí dol mezi Feldkirchem a Bludenzem. Tento dol vzniká splynutím údolí Montafona s údolím klášterským, kteréž činí již rozhraní s Alpami vápencovými. Zřídlo potoka klášterského skryto jest v druhém velikánu skupenství tohoto, Arlberku. Východně od této hory prostírá se vrchovina, mnohými údolími rozrytá, kteráž vesměs počítati slušno k systému Sanny. Zvláště malebné, avšak i hojnými lavinami

navštěvováno jest údolí Trisanny čili údolí Paznaunské. Údolím Stanzským (= Rosanny) děje se nejdůležitější spojení Vorarlberska s ostatními krajinami rakouskými.

Prahorské Alpy, kteréž vlekou se po pravém břehu Inna, rozštěpují se již při samém pomezí na nízkém sedle Reischen-Scheidecku (1525 m.), kteréž jest nejpohodlnějším převalem alpským. Sedlem tímto děje se spojení mezi údolím Innským a údolím vyšní Adiže čili vřesoviskem Malským, stoupání pak jest nevelikė, ježto rozdíl výšky rovně sedla a rovně údolí Innského u Finstermünze obnáší pouze 601 m. Na rovni převalu jsou hojná jezérka, z nichž vody, k severu i jihu odtékajíce, činí tím sotva znalou předěl Innu a Adiže. Vřesoviště Malské jsouc položeno téměř 1200 m. nad mořem náleží k nejvyšším údolím alpským, městečko pak Glurns v něm položené jest z nejvýše položených osad rakouských.

Z jezérek, na Reischen-Scheidecku se vyskytujících, nejznamenitější jest jezírko Reischenské, poněvadž odtok jeho jest předním pramenem Adiže (něm. Etsch), kteráž v soujmu řek alpských skrze rozvětvené poříčí své nezanímá místa nedůležitého. Potok zřídelný, opustiv mateřský klín jezírka Reschenského, dospívá po jednohodinném ručím skoku vřesoviska Malského. Pod Glurnsem vstupuje do třetího oddílu vrchoviska svého a zde počíná pak vlastní její údolí, Vintschgau zvané, a tradiční věrností obyvatelův svých k rodu habsburskému proslavené. Po soutoku s ručejí Trafoiskou, jejíž úžlabím vine se světoznámá silnice na sedlo Stilfské, obrací se Adiže k východu a tím tvoří příčné údolí dolní Vintschgau, kteréž nejvyššími horami rakouskými, Ortleskými a Oetzthalskými Alpami, obklíčeno jest. U Merana, velemírným svým podnebím pověstného, vnímá bystřici Passerskou, příchozí od úpatí veličenského Drsňáka. Údolí, jímž bystřina tato k jihu spěje, jest z nejukrytějších v Tyrolsku, uprostřed pak něho nalézá se malá víska Sand, jejíž hospůdka stala se světoznámou, dadouc zemím rakouským slavného hrdinu a vlastence Ondřeje Hofera. Nad soutokem bystřiny Passerské s Adiží strmí na vysoké skále hrad Tyrol, po němž země má své jméno. Pod Meranem vine se Adiže směrem jihovýchodním dolem dosti širokým a pečlivě vzdělaným (= Etschthal). Na úpatí starožitného hradu Sigmundskrona snoubí se s mocnou již řekou největší její přítok Eisak, příchozí s Brennera, načež spojené vody plynou směrem čistě jižním a tím vzniká slavné údolí příčné, v Alpách nejznamenitější, spolu i nejpřednější most mezi střední Evropou a Itálií. Do řeky vlévají se s obou stran početné horské bystřiny, až konečně soutěskami Borghettskými vody její do Itálie odcházejíce z mocnářství našeho navždy unikají.

Na vrchovisku Adiže odštěpuje se od Alp Berninských mohutné pásmo horské, kteréž nesouc na hřebeni svém hranici říšskou, sluje po největším svém vrcholku Alpami Ortleskými. Svah jeho náhlý jest k západu do Valtellína, na východ však odbíhají početné rozsochy, mezi nimiž skrývá se několik údolí rovnoběžných směru po výtce jihovýchodního. Hlavní pásmo i rozsochy jeho pokryty jsou hojnými ledovci, z kterýchž plynou přítoky Adiže Noce (č. Noče) a pak řeky Chiesa (č. Kyeza) a Sarca, náležející k souříčí Pádskému. Skupina tato úplně odchyluje se od dosavadního směru Alp prahorských a šířic se ve směru jižním až po okrají jezera Gard-

ského dodává tím Alpám největší šíře. Vlastní její omezení na sever činí sedlo Stilfské, jsouc z nejznamenitějších a nejvyšších přechodův alpských. Na jižní straně převalu strmí obrovský trojboký jehlanec Ortles, nejvyšší to hora rakouská (3905 m.), a z četných ledovisk okolních vyrůstají sourodé štíty, Monte Cristallo (3496 m.), Hora Náhody (Zufallspitz 3773 m.), Monte Zebru (3735 m.) a jiné více. Z obou stran, vlašské i tyrolské, vymlety jsou do sklonů horského kmene přečetné rytviny, úžlabí, rokle a strže, jimiž burácí do nižších končin hojné vody ledovcové. Vid hrůzně velkolepý, jehož tu příroda nezakrytě poskytuje, činí v místech těch i horalu sídlo nehostinné a tak se děje, že vyšehorská údolí skupiny Ortleské jsou z nejpustších krajin alpských. Proti veliké výši těchto obrův horských nepoměrně prohýbá se pohoří na převalu Tonalském (1876 m.), jímž vede silnice z údolí bystřiny Noce čili z Val di Sole do údolí Oglia, avšak již jižně převalu tohoto opět zdvihá se hřeben pohorský po čáru sněžnou. Skalní spousta, kteráž zde rozhostěna jest mezi Valem di Sole a údolím Giudicariemi (č. Džu-), má jméno skupenství Adamellského po nejvyšším svém štítu Monte Adamellu (3562 m.). Kolem hory této nalézá se druhá oblasť ledovců Ortleských, v nichž Chiesa a Sarca prvé své zdroje mají. Strž Melledrio, jíž řítí se mladistvá Sarca, odděluje od skupenství Adamellského osamělou ledovcovou skupinu Boccy di Brenta, jejíž nejvyšší bod vznáší se ještě do výšky 3272 m. Bocca di Brenta splývá v základech svých s Alpami Tridentskými, kteréž již počítáme k Alpám dolomitovým.

Od Reischen-Scheidecka na východ, mezi Vintschgavskem, údolím Innským a Eisackým (= Norithal) rozkládá mohutné své tvary nejznamenitější část rakouských Alp, skupina Oetzthalská. Nedostatek údolí rozvinutých, obrovské sklony, vysoké vrcholky, zvláště pak převeliké množství větších i menších ledovců (zde zvaných Ferner) a neobyčejná rozsáhlosť přičiňují skupině této přednosti, kteréž právem zasluhuje. V přečetných roklích a svalinách jejích kupí se na prostranství 7 □ myriametrů 16 větších a 293 menších ledovců, z nichž na všechny strany odbíhají mocné, bouřné potoky k Adiži a Innu. Největších zásluh o poznání zvláštního tohoto světa ledovců zjednal sobě c. k. generál Sonnklar z Innstätt, kterýž prozkoumav všechny určil jejich počet, povahu i rozsáhlosť. Veliký ledovec Oetzthalský, z něhož bystřice Oetz k Innu spěchá, bývá častěji přirovnáván k ledovcům Rhônským. Z rozsáhlého souhoří trčí k nebi více osněžených, s těží dostupných štítů, mezi nimiž kraluje Vysoký

Drsňák (die Wildspitze 3776 m.). Výškou svou jest Drsňák třetí hora rakouská, strmě pak uprostřed rozsáhlých, nesčetné propasti a rokle zakrývajících ledovisk (zvláště ledovců Gebatschských), poskytuje k temeni svému příchodu veleobtížného. Vídeňan H. Held byl posavade jediný, kterýž odvážil se pouti veleobtížné, za to však nad míru vděčné, nebo s turně hory této lze přehlédnouti v plné kráse velkolepé panoráma vyšehorské přírody. Divokou strží na úpatí velikánově proudí bystrá Oetz, na ostatních pak stranách zdvihají se uprostřed modravých kup ledovcových hořští obrové, Bílá Koule (Weiszkugel 3743 m.), Věž (Glockthurm 3352 m.) a Similaun (3604 m.). Údolí Oetzské, 18 hodin dlouhé, rozděluje zpoustu horskou na dvě rozsahem sobě rovné části, ač východní část má rozhodně nižší štíty, a též jest přístupnější. Velkolepého vidu poskytuje v Alpách těchto vodopád Stuibenský v soujmeném údolí, náležejícím ku souříčí Oetzskému. Převalů horských v skupině této jest málo a nalézají se všechny ve značné výši; tak Vysoké Sedlo (Hochjoch) na západní straně Similauna nalézá se ve výši 2700 m. Nejpohodlněji děje se přechod z údolí Innského do Vintschgavska prolukou Timblovskou, 2600 m. vysokou, jíž vede úzká stezka z údolí Oetzského do údolí Passerského. Na jih vypouští tato skupina tupý ostroh skupiny Sarnské, kteráž mezi údolím Passerským a Eisackým až po Bolzano (něm. Botzen) dosahuje, avšak předností postrádá, kterými vyniká skupina Oetzthalská. Žádný bod Sarnských Alp nedostupuje 2600 m. (Ifinger nad Meranem 2553 m.), též scházejí i mohutné ledovce; za to krásné jest údolí Sarnské, jímž probíhá soujmená bystřice, ústící se pod Bolzanem do Eisacka. Nejznámější část skupiny této nalézá se ve východní části její, v okolí Bolzanském, a sluje pak „auf dem Ritten". Na úbočích jejích nalézají se četná letní obydlí, v nichž letní dobou mnozí Vídeňané kochají se rozkošemi horské přírody.

Nejzazší východní část Alp Oetzthalských činí světoznámé sedlo Brennerské (2467 m.), vedle Reischen-Scheidecka nejnižší ze všech převalův alpských, avšak též i z nejdůležitějších. Po obou stranách, jižní i severní, vedou k němu vyvinutá příčná údolí Eisacka s Adiží a bystřiny Silly (Wipthal), kteráž u Innsbrucka do Inna se vlévá. Zde na ústí bystřice této a na splynutí dvou důležitých údolí vzniklo v dobách prastarých přední město Rhaetie Veldidena (= klášter Wilten před Innsbruckem), kteréž bylo východištěm nejstarší silnice alpské. Přednost převalu tomu zachována i v středověku, kdež spojoval Augšpurk se severní Itálií, zvláště s tržnicí Benátskou. Odtud lze si vysvětliti důležitost Tyrolska jakož i snahy rodu Habsburského, aby důležitou zemi tuto ve svém panství podržel. Po dvakráte byl i Brenner dějištěm krvavých událostí i vítězství zbraní tyrolských nad cizími vetřelci (1703, 1809). V století nynějším zřízena byla umělá silnice, kteráž spojuje Innsbruck se Sterzingem, položeným již v údolí Eisackém. R. 1867 dokonána byla tudy druhá dráha alpská, kteráž 27 průkopy a pře-

četnými zátočinami dospívá nejprve rovně sedla, pak schází na jihu do Brixena; vyvedení její pohltilo částku 30 mill. Na jižním svahu sedla tohoto, v útrobách hory Brennerské, má zřídlo své bystrý Eisack, kterýž souřičím svým mnohotvárnou oblasť Adiže doplňuje. Podobou velikého, k východu vypjatého oblouku řítí se řeka tato k jihu, protékajíc třemi stupni údolními. Středem vyšního stupně jest starožitné město Sterzing, uprostřed prostředního leží církevní střed Tyrolska, staroslavný Brixen (vl. Bressanone), kdež se s Eisackem snoubí mocná, z Toblašské lady příchozí Rienz. Údolí její, zvané Pusterthal, jest z nejpřednějších údolí alpských, poněvadž lze pokládati za přirozené jeho prodloužení dlouhé údolí Drávské v Korutansku. Třetí stupeň, nejnižší, tvoří okolí Bolzanské, kdež splývá se splavnou již řekou bystřice Sarnská. Souříčí Eisacka a horní Adiže podobá se mnohým ohledem poříčí řek Moravy a Dyje.

Na východní straně Brennera počínají Alpy Zillerské, mocné to rozsochaté pohoří, kteréž táhne směrem svým k východu a končí se na sedle Krimlovském, na rozhraní Tyrolska, Solnohradska a Korutan. Svahy jeho proryty jsou údolími početných bystřic, spěchajících k Innu a Rienzi, jichž nejpřednější jest Ziller. Řeka tato prýští se z rozsáhlých ledovců Zillerských a protéká krásným i úrodným příčným údolím, kteréž jest zajisté z nejpůvabnějších částí hrabství Tyrolského. Se všech stran spěchají k Zilleře vodné potoky, živené z náhorních ledovců, Tuxského (Tuxthal) a Möselského, mezi nimi pak pnou se k nebi někteří velikánové, Hochfeiler (3516 m.), Löffelspitz (3386 m.) a Vysoká Stěna (die hohe Wand 3286 m.). Jihovýchodní mezí skupiny této jest ladné údolí bystřice Ahrenské, kteráž u Brunecka splývá s Rienzou. Na sever odbíhá vysoká rozsocha, prorytá památným Sedlem Gerloským, jímž děje se nejživější spojení Solnohradska s Tyrolskem.

Pozadí vrchoviska Ahrenského, zvané in Prettau, činí obrovská turně Štítu Třípanského, kterýž své témě věčným sněhem zdobené směle vypíná nad ledovisky Krimlovskými a dospívá značné výše 3503 m. Zde počínají Vyšní Tury (die hohen Tauern), nejznamenitější část Alp rakouských. Mohutné toto horské pásmo o délce 130 a o šíři 45 km. činí velkolepou hradbu, oddělující poříčí Drávy od poříčí Salice a Inna, skládá pak se vesměs z hmotných kmenů horských, které se nad vysokým hřebenem kupí v malebné jehlance, věčným sněhem i ledem pokryté. Doly mezi jednotlivými kmeny naplněny jsou nevyčerpatelnými ledovisky, z nichž na obě strany, na jih k Drávě i na sever k Salici, přečetné burácí bystřiny, v Solnohradsku „Ache“ zvané. Bystřice tyto staly se dědici ledovců, kteří v dobách předhistorických, dokud ještě Sahara mořem byla zaplavena a vítr Föhn neohříval se žhavým pískem pouště, smýkaly se po úbočích horských velikánů a ryly v jejich útrobách četné strže, na jejichž dně nyní vesele se hrnou vody bystrých ručejí. Zvláště

charakteristická jsou severní údolí, do Solnohradska otevřená, kteráž stupňovitým tvarem dna svého připouštějí tvoření se přehojných slapův a vodopádů. Ledovce Turské slují v ústech lidu Kees, vysoko pak položené, s těží schůdné proluky, mezi nimi vklíčené, mají jméno vlastních Tur čili Klanců (die Tauern). Původ jména onoho jest záhadný, odvozování pak jeho od keltských Taurisků, v některých kruzích oblíbené, nezdá se býti důvodným. Vrcholky Turské, mající buď podobu jehly, štítu neb kužele, jsou velmi neschůdny, ač zvláště s Velikého Zvona překrásný rozhled se rozvírá. Vedle Štítu Třípanského vyniká Venediger Sulzbašský (3674 m.), jehož jižní sklon nese pěkný název Stěny Křišťálové (Kristallwand), a mohutný kmen dvouvrcholého Velikého Zvona (Grosz-Glockner), kterýž výší svou (3797 m.) jest po Ortlesu nejvyšší horou Rakouska. Kolem něho kupí se více nižších vrcholků, jako Vyšní Kastenberg (3435 m.), spojený mělkou prolukou s Romariswandkopfem (3546 m.). Zde prostírají se velkolepé kupy ledovcové, z nichž vyrůstá Velká Hlava Medvědí (Groszer Bärenkopf 3418 m.). Nad počátkem údolí Gasteinského strmí Hohenaar (3259 m.), na jehož odbočích dříve převýnosné bylo provozováno dolování, nyní pouze na zlatodoly Rauriské omezené. Skupina Ankogla (3253 m.) činí východní konec veličenského pásma tohoto.

Nejznamenitější předností Vyšních Tur jest zajisté velkolepá skupina Velikého Zvona, kteráž veličensky ovládá větší část rakouských zemí alpských. Ba i do našich Čech sahá vid horského obra tohoto a štíhlou jehlu jeho lze pouhým okem zříti, kyne-li nám jasný obzor, i s českého Schöningra a s vrcholků Svatotomášské Šumavy. „Žádná snad hora v našich rakouských Alpách nepoutá tím půvabem uchvacujícím poutníka jako Veliký Zvon. Vážně a vznešeně trůní on uprostřed světa ledovců, jenž boky jeho objímá, směle, podobou jehly jemně přiostřené, povznáší k nebi pyšné své témě. A třeba i bylo mu Ortlesu ustoupiti přednosti nejvyšší rakouské hory, přece převyšuje jej půvabem svých tvarův a dalekozorem neomezeným; onen v sousedství svém soka shledává v Alpách Berninských, kdežto Veliký Zvon jako neomezený vládce zemí okolních u nekonečené velebnosti shlíží na četné horské velikány, kteréž v úctě sklánějí před ním osněžená svá temena.“ *) Za nedostupné pokládáno jeho témě, a veškery pokusy o jeho slezení, činěné z údolí Pasterčího, nezdařily se. Teprve kníže-biskup Krcký, kníže Salm, pokusil se účinněji o vyzkoumání cest k temeni hory vedoucích, a 29. června 1800 stanuli dva horalé jím vyslaní na neprostorném vrcholu, vztyčili zde kříž železný a uložili skříň s teploměrem a barometrem. Od té doby podniknuty byly hojnější vycházky do velehorského skupenství Velikého Zvona, kterých přibývalo spolu se zálibou k imposantnímu světu alpskému. Druhou předností Vyšních Tur jsou četná údolí, kteráž se hluboce po obou svazích do odvěkých útrob pohoří zarývají. Na straně solnohradské počítá se asi 10 příčných strží, jimiž burácí ječivé bystřiny do mateřského klínu průzračné Salice, nejpřednější pak vedle zlatem bohatého údolí Rauriského jest údolí Gasteinské. Na Malonickém klanci (Mallnitzer Tauern) odštěpuje se údolí toto a o třech

*) Prof. dr. Friedrich Umlauft: Wanderungen durch die österreichisch-ungarische Monarchie, 8°, str. 93.

VELIKY ZVON.

stupních svažuje k severu, až u vísky Lenda v Dolním Pinzgavště (Unter-Pinzgau = údolí střední Salice) dospívá řeky. Velekrásné okolí, obstoupené alpskými vrcholky druhé třídy, Komolem Gamskahrským (Gamskahrkogel 7489'), Frauenkoglem i j., četné slapy a vodopády hrčivého toku, a příhodná poloha horského místa léčebného, Wildbada v Gasteinsku (Wildbad in der Gastein), zjednaly údolí 10 hodin dlouhému pověsti evropské. Vznešené osoby, zvláště německý císař Vilém I., často pobývají zde v horském útulku a vyšehorská příroda mnohdy již nepřístupnosti závoj tkala tajemným jednáním diplomacie, jichž účinky teprve později národům bylo poznati. Údolí položená na straně jižní a náležející ku souříčí Drávskému jsou rozmanitější svým rozvojem. Nejzáze od západu vleče se údolí Defrežské (Defereggenthal), jehož bystřina snoubí se s Iselou (Isel), příchozí z ledovců kol Venedigra nakupených. Krásami přírodními hojně obdařeno jest údolí Bělské (Möllthal), kteréž vrchoviskem své bystřiny kotví ve skupenství Velikého Zvona a jímž prochází i silnice, kteráž ze Solnohradu údolím Gasteinským a přes Malnické Tury vede do Korutan, nade vše pak údolí Jizernice (Lieser) s přítokem jejím, potokem Lendlovským, kterýž protéká velekrásným údolím Maltským (Maltathal). Do Jizernice vlévá se i výtok půvabného jezera Millstättského, které již dme se v kotlině Drávské.

Z rozsoch, od Vyšních Tur se odštěpujících, vyniká jediné pásmo příčné, kteréž spojuje Štít Třípanský s horou Křížovou (Monte Cruce, č. Kruče), již náležející k Alpám dolomitovým. Pásmo toto sluje po předním svém údolí pásmem Defrežským (Defereggengebirge) a nesouc na svém hřebeni rozvodí Adiže a Drávy má velikou důležitosť ve vodopise rakouském. Údolí Pusterské a vrchovisko Drávské odděleny jsou od sebe pouze nízkým převalem, ladou Toblasskou (Toblacher Feld), kterouž nyní překročuje i železnice vedoucí z Korutan k Brixenu.

Dvě řeky nutně počítati sluší za dcery Vyšních Tur: Salici a Drávu. Salice (Salzach) prýští se dvěma prameny z jezérek a ledovců na Turách Krimlovských a plyne podélným údolím přidržujíc se směru východního. Po pravé straně pije množství bystřic, příchozích s Vyšních Tur, až u Sv. Jana zatáčí se náhle k východu do údolí příčného. Dosavadní tok její dál se údolím zvaným Pinzgau; od sv. Jana plyne Pongavskem, prodírá se zlopověstnou debří Luežskou (Luegpasz), plyne potom krásným údolím kolem hlavního města Solnohradu a tvoří dále hranici říšskou až ku svému soutoku s Innem.

Na vrchovisku Murském (= Lungau) rozčleňuje se hradba Vyšních Tur do dvou pásem; prvé, spějíc směrem severovýchodním sluje Alpami Radstadtskými nebo Nižními Turami, druhé Alpami korutanskými. Bod, kdež se obě pásma rozcházejí, jest Hafnerspitze, rozhraní mezi nimi činí údolí Mury a Muřice (Mürz). Nižní Tury jsou mnohem nižší vyšších svých soujmenovců, bez ledovcův a sněžných plání, převaly pak jejich z pravidla přerývají pohoří v pásmu lesův alpských. Nejvyšší štít Vysoký Kolík (Hoch-Golling) dosahuje výšky pouze 2872 m., výše ostatních vrcholků směrem východním stále ubývá. Nejznamenitější přechody jsou Tury Radstadtské (1604 m.), kteréž spojují Solnohrad s vrchoviskem Murským, Tury Rottenmannské (1251 m.), kteréž spolu s prolukou Vordernberskou usnadňují styk údolí Enžského s údolím Murským. Největší bohactví kryjí Nižní Tury ve svých útrobách, kteréž jsou po veškeru dobu paměti historické nejbohatším nalezištěm lidstvu velepotřebného železa.

Silnice vedoucí prolukou Vordernberskou odděluje od Nižních Tur skupenství Alp severoštýrských nebo Eisenerzských, kteréž vyplňují krajinu mezi ohbím Enžským, tokem Mury a Muřice. Vysoká brána (Das Hochthor 2279 m.) jest nejvyšším bodem této skupiny, v jejíchž údolích panuje velmi čilý život průmyslový. Při ohbí Enžském splývají tak díc nepoznaně Alpy Eisenerzské s Alpami vápencovými, s nimiž tvoří velkolepou debři Gesäuse zvanou, rakouskou to Via malu, na jejímž dně s jekem ohlušujícím ryje si dno sporé řeka Enže. I tato skupina bohata jest obsahem útrob svých, i v ní kryjí se přebohaté couky nejlepšího štýrského železa. Východní její mez činí údolí bystré Muřice, kteráž sběhši s převalu Severnického plyne směrem jihozápadním v prostorném údolí (Mürzthal) a u Mosta n. M. s Murou se snoubí. Severník počítán bývá sice k Alpám vápencovým, avšak složení vrstev jeho zvyku tomu odporuje. Jím vede veledůležitá silnice a od r. 1853 i přechod železniční ve výšce 1396 m., o němž níže více řečeno bude.

Souříčí Drávy a Mury jest vedle Inna v Alpách nejznamenitější, u obou pak řek těchto lze analogii stopovati i do odstínů podrobnějších. Dráva vzniknši na ladě Toblašské plyne s počátku vyšehorským údolím, jež lid pokládá za pokračování údolí Pasterčího. Směr řeky i údolí jest od vřídla jejího výlučně východní a tím vzniká údolí 320 km. dlouhé, po Rhônském v Alpách i v celé Evropě nejdelší. Mladé říčce přicházejí s Vyšních Tur hojné a vodné přítoky, nejprve mocný Sextenbach, a když se proryla Lienzskými soutkami, divá Isela se Štítu Třípanského. U Vyšního Dravburka přechází Dráva na půdu korutanskou, kterouž dělí středním tokem svým na dvě téměř stejné polovice. V Korutansku pije splavná již řeka hojné přítoky, Bělou (Möll), Jizernici, Krku (Gurk) s Hlinou (Glan) a Labudu (Lavant) na levém břehu, Zilju (Gail) se Zilјicí na pravém břehu. Všecky tyto řeky protékají údolími velmi rozvětvenými a přijímají četné vody ledovcové, spolu i snášejí s velehor množství rozpuštěných látek zemitých, jež ukládají buď v hojných jezerech, buď, a to po výtce, v loži Drávině. Nejpamátnější z bystřin těchto jest Bělá, příchozí z ledoviska Pasterčího, jejíž vody řítí se četnými prahy, až do 200 m. vysokými, do dolu Drávského. V údolí Jizernice nalézá se široznámý vodopád Gössbachfall. Nižní Dravburk značí rozhraní Drávy korutanské a Drávy štýrské, rozhraní přirozené, neboť odbočky Golovce od severu vstupují tak díc až do vln řeky. Až po Maribor jest tok její stěsnán rozsochami Pochořské pahorkoviny (Bachergebirge), u Maribora však údolí její náhle se rozstupuje a řeka vchází do pánve někdejšího jezera Ptujského, jehož dno dávno byla zanesla a tím úrodnou nížinku, úval Ptujský (das Pettauer Feld), spůsobila. Od Ptuje ohýbá se řeka maličko k jihovýchodu a drží se směru toho až po své ústí do Dunaje. Již na půdě uherskochorvátské vlévá se do ní nejznamenitější její přítok, tak díc druhá řeka zřídelná, Mura (starosl. Morava), údolí pak spojeného toku pokryto jest rozsáhlými močáry a bařinami, mezi nimiž se mohutná řeka líně a u velikých zátočinách pohybuje. Mura má vody své z nejvíce k východu položeného alpského ledovce na Hafnerspitzi, sbírá pak četné zřídelné bystřice s Vyšních a Nižních Tur, kteréž svými nánosy vyplnily dol Tamswegský čili Lungau. Úzkou debří prorývá si mladá řeka cestu do Štýrska a zde plyne údolím směru severovýchodního až po Most n. M. Z okolních pásem alpských vlévají se do ní přečetné bystřiny, mezi nimi Liesing, valící se pěkným údolím s převalu Rottenmannského. Přijavši u Mostu Muřici plyne směrem jižním, protéká pěknou pánví štýrskohradeckou, až u Ehrenhaus některé odbočky Slovenských Goric vnutí jí směr východní. Úrodné meziříčí mezi Murou a Drávou sluje chorvátsky Medjumurje (Mezimuří).

Na Hafnerspitzi odděluje se jižní pásmo prahorských Alp od hradby Vyšních Tur, kteréž majíc nejprve povahu hřbetu rozlišuje se dále v hojná skupenství, mezi Drávou a Murou a na pravém břehu řeky této rozložená, a má jméno Alp korošských čili korutanských. Hafnerspitze jest jediným ledovcem souhoří tohoto obklíčena; čím dále k východu, tím výšky hřbetné i štítné ubývá. Na půdě vápenců, břidlic a pískovců kamenouhelných, kteréž svými klikatými štíty a čeřeny z daleka znaly jsou, stojí při hranici štýrskokorutanské mohutný Kraluš (Königsstuhl 2459 m.) a za přesmykem Rychnovským Veliký Klobok (Eisenhut 2441 m.). Z Lungavska vede silnice Kačím převalem (Katschberg) o výši 1602 m. do údolí Jizernice. Na straně jižní rozstupují se Alpy korošské a odsílají početné rozsochy k údolí Drávskému, mezi něž vklíčena jsou krásná údolí pravobřehých přítoků Drávských, některé pak doliny naplněny jsou vodami jezer korutanských. Jezera tato povstavše v pozdější geologické době proměnami v složení vápenců jurských a kamenouhelných (následkem pozdvižení se ústředního pásu Alp), nalézají se vesměs v podélných údolích jako říční jezera; hloubka jejich jest rozdílná, nižší břehy bývají blatné. Za nejpěknější považuje se jezero Millstättské, pod lesnými lazy Millstättské planiny položené; zmínky hodna jsou i jezera Oževské (Ossiachersee) a Vrbské (Wörthersee) blíže Celovce. Nejmocnější rozsocha Alp korošských, do Korutan zabíhající, jest Svinecká planina (Saualpe), jejíž východní klepy tvoří krásné údolí Labudské. Okolí Sv. Pavla v údolí Labudském nazývá se rájem korutanským. Vonné traviny alpských pažitů, mocné lesy chvojné na svazích horských, svěží loubí listnatých lesův údolních, nádherné lučiny a úrodná pole s úpravnými vsemi činí tu oku milé střídání. Týž lahodný obraz objevuje se i na krásném, modravými obrysy hor obklíčeném Gospovetském poli (Saalzollfeld), na jehož jižním pokraji k nebi pnou se vysoké věže Celovce, hlavního města korutanského. Východní rozhraní Korutan i Štýrska vleče se po hřebeni mohutného horského kmene o základní rovině téměř 25 □ myriametrů, kterýž Golovcem (Koralpe) sluje a jižními sklony svými výše dotčené soutky u Nižního Dravburka činí. Nejvyšší bod Golovce vznáší se do výše 2136 m. S Golovcem srůstají Alpy Schwanberské, „štýrské Švýcarsko", a Slovenské Gorice (Windischbühel), zabíhající v rozsochatých tvarech mezi Drávu a Muru. Vrcholky jejich nijak nevynikají nad pásmo nizohor; nejvyšší Ratschberg měří sotva 557 m.

Na severu k Muře spouštějí se též četné rozsochy hor korutanských. K Muře vlekou se Alpy Václavské (Wenzelalpen 2141 m.), skupina pak, kteráž ovládá pěkný dol Knittelfeldský, Murou svlažený, sluje Speikoglem (1984 m.). Zde odštěpuje se od hlavního kmene horského pásmo Alp Murských a táhne se směrem severovýchodním k Mostu n. M., kdež přeryto jest vodami Mury a pokračuje týmže směrem se jménem Alp Fischbašských až po horu Wechsel (1732 m.), kterouž lze pokládati za nejvýchodnější mezník Alp prahorských. Ojedinělá, avšak geologicky souvislá s Alpami Fischbašskými jest hora Schöckl (1437 m.), lákavý to cíl poutníků, zvláště štýrskohradeckých, pro krásný rozhled, jakýž se s jejího temene naskytuje.

Od ústí řeky Rýna do jezera Bodamského až po horu Svatoleopoldskou u Vídně prostírají se rakouské Alpy vápencové, nejsoucí v žádném téměř spojení se sourodými pásmy švýcarskými. Jenom severní sklony prostřední části náležejí ku království Bavorskému. Alpy vápencové liší se rozhodně od prahorských pásem jak složením tak i vnějším tvarem hřebenův i vrcholkův svých. Žádný z vrcholků jejich nedosahuje výšky 3000 m., převaly horské položeny jsou mnohem níže (mezi 800—1400 m.), údolí říčná jsou po výtce příčná a přerývají hlavní kmen horský úzkými klausami, směr řek jest výlučně severovýchodní, ledovce se sice vyskytují, avšak nedosahují nijak té nádhery a děsné velkoleposti, jimiž honosí se ledoviska prahorských Alp. Přednost vápencových Alp jeví se i nižšími pásmy, kteréž prostředkují přechod z údolí Dunajského a švábskobavorské planiny ku vlastnímu pásmu vyšehorskému. Rozeznáváme dvě pásma, alpské nizohory, dosahující vyše až 2000 m., v jichž přehojných kotlinách a pánvích lesknou se půvabné hladiny mnohých jezer, a pak předestřená podhůří, která málokde nad 800 m. se vznášejíce rozsochami svými pravý břeh středního Dunaje stíhají. Vody vápencových Alp až na vyjímky nepatrné náležejí ku souříčí Dunajskému.

Pojav Illu Feldkiršskou, příchozí z údolí Montafonského, plyne Rýn ručím skokem pěknou dolinou, směrem k severu stále se šířící, na jejíž východním kraji nalézá se největší osada vorarlberská, průmyslný Dornbirn. Zde tvoří řeka s menšími přítoky svými hustou síť průplavů, jimiž svlažena bývá úrodná dolina, až opodál sangallenské vísky Altenheima Rýn vlévá se do krásného vodojemu jezera Bodamského. Jezero Bodamské, po Blatenském a Lemanu v střední Evropě největší, zanímá svou důležitostí a polohou prvé místo mezi jezery evropskými vůbec, nebo kol jeho břehů stýkají se nejzazší meze pěti držav, Rakouska, Švýcar, Badenska, Würtemberska a Bavorska, a břehy jeho jsou dějištěm přehojných stykův a výměn všech obyvatelův pobřežních. Délka jeho obnáší 18 h., šířka 5, hloubka nejdelší až 280 m. Celá řada pěkných měst shlíží se v průhledných vodách jeho, Bregenz, Lindava, Friedrichshafen, Kostnice. Rozsáhlost jeho, kteráž málokde dopouští vidu břehů protějších, zjednala jezeru u lidu okolního jména „švábského moře“, kteréhož jména zasluhuje i povahou vod svých. „Zde objevují se ještě pravé bouře, vysoký příboj, 20' vysoké vlny! Vody hrají zde v barvách velenádherných, v domněle bezmezném soujmu vod mizí břeh protější za chmurného dne, za jasného večera noří se žhavá koule sluneční do vln jeho; roje křičících rackův a černé vodní slípky kolébají se po stech na zpěně-

ných hřebenech vzedmutých vln, mořský orel krouží nad rybou se tročí, rybáři vlekou na člun mohutného sumce. Po větru ubíhají těžké nákladní lodi s obrovskými plachtami a s hlukem i jekem ryje 24 parníků, 5 různým společnostem náležejících, třpytící se brázdy po všech stranách nepřehledné vodní plochy — život to, jako na pobřeží mořském." Hladina jezerní nezůstává však stále ve výši téže; na jaře, když vlahý Föhn žhavým dechem svým rozpouští sněžný lem velehor, zvýší se hladina vodní o 10—21', mimo to lze i na jaře a v jeseni pozorovati periodické stoupání a klesání vodní hladiny; zde Ruhsz zvané. Množství nadržené vody jest tak veliké, že podle spolehlivých výpočtů by Rýn teprve za 2 roky a 20 dnů prázdnou prohlubeň jezerní vodami svými naplnil. V čirých vodách jezerních žije nesčíslné množství velechutných ryb lososovitých, mnohé jich druhy vyskytují se pouze v tomto jezeře. Z Vorarlberska vlévá se u Bregenze do jezera Bregencká Acha, kteráž sbírá své vody v lesnatých údolích lesa Bregenckého.*)

Dlouhé údolí řeky Lecha jest na východě svém vroubeno tvary Alp severotyrolských, kteréž s rozsochatými kmeny svými, údolími řeky Isary a přítoků její hojně rozrytými, sáhají až po příčné údolí řeky Inna v okolí Kufsteinském. Kdežto na jih do údolí horno- i dolnoinnského Alpy tyto příkrými srázy a stěnami spadají, děje se na sever do Bavor svah místy stupňovitý. Nejznamenitější úkaz srázného svahu jižního jest Stěna Martinská blíže Innsbrucka, známá dobrodružstvím nebezpečným, jež Maximiliam I. na honbě kamzičí zde prožil. Z hřebene severní břeh Innu vroubícího vyrůstají též nejvyšší vrcholky, Mateří Hlava (Mutterkopf 2773 m.) nad Imstem a Veliký Solstein (2856 m.) nad Innsbruckem. Rovnoběžně jde druhý, maličko severněji položený hřeben, po němž jde též říšské pomezí, avšak hřeben tento jest již hojně proryt stržemi četných bystřin, kteréž v jižním pásmu vznikše na sever do Bavor odtékají. Ve skupině této vypíná se nejvýše pásmo Wettersteinské s předním štítem tyrolských Alp, osněženou Zugspitzí (2956 m.). Isara sbírá prameny své na úpatí Vel. Solsteina a po krátkém běhu opouští území říšské. V úvodí její naléžá se půvabné, 2 hod. dlouhé jezero Achenské, snad nejhlubší tůně alpská, mající místy až 700 m. hloubky. Příkré vápencové stěny obkličují na všech stranách půvabný vodojem, jehož odtok, bystřice Achenská, mimo meze říšské s Isarou se pojí. Spojení Bavor se severním Tyrolskem jest velmi obtížné, děje se pak některými soutěskami čili klausami. Scharnitzká klausa vede k Innsbrucku; důležitější jest však klausa Kufsteinská, hlavní brána Tyrolska, jíž vede nyní i dráha železná. Inn prodrav si násilím otvor mezi vápennými skalami, rozšířil údolí své tou měrou, že i silnice i dráha železná

*) Prof. dr. Fr. Umlauft: Die österreichisch-ungarische Monarchie. Ve Vídni. 1876, 8°, str. 334.

tudy pohodlného mají průchodu, a tudíž klausa již v dobách středověkých pevností Kufsteinem chráněna býti musila.

Od Kufsteina vlekou se Alpy vápencové dále k východu a náležejí odtud s nepatrnými jen výjimkami pouze k říši rakouské. V celém jich rozložení, od Kufsteina až k Vídni, můžeme pozorovati tři rovnoběžná pásma, k severu po stupních se nížící, v dolinách pak mezi nimi položených prostírají se velekrásná jezera Solnohradská a hornorakouská. I vrstvení a složení Alp těchto různí se. V pásmu jižním a prostředním převládá vápenec, v pásmu severním molassa. Ledovce vyskytují se již jen zřídka, ač mnohé ještě vrcholy trčí nad čáru věčného sněhu. Počet příčných údolí, kteráž prorývají z pravidla jen vrstvy molassové, jest mnohem větší než v Alpách severotyrolských. Vůbec dělí se veškera východní část Alp vápencových v hojná skupenství, rozmanitě rozprostřená, avšak základním směrem držící se osy pásma jižního neb prostředního. Nejzápadnější skupenství jest souhoří Kitzbüchlské mezi Innem u Kufsteina, prolukou Gerloskou a středním Pinzgavskem. V něm pramení se potůčky, jež naplňují vodami jezero Zellské v Solnohradsku. Odtok jezera tohoto Saalache plyne k severu a prodírá se úzkou soutěskou, zvanou Kohlwege, do Bavor a pod Solnohradem mizí v Salici. Údolí jeho sluje Středním Pinzgavskem. Mezi Saalachou a příčným údolem Salice rozkládají se trosky velkolepého souhoří, z něhož před časy dávnými mnohé štíty k nebi se vypínaly, avšak později ústrku živlův a snad i působení sil podzemních podlehly. Podnes však plasovitá, velkolepými troskami pokrytá temena Kamenného Moře a Věčného Sněhu (2651 a 2639 m.) vznáší se nad čarou věčného sněhu, tvořivše v pradobách sourodý protějšek Velikému Zvonu a jeho družině. Vody, v útrobách obou kmenů vyvěrající, vrhají se do jezera Královského, kteréž však spolu s mohutným Watzmannem (2684 m.) náleží ku království Bavorskému.

V dobách dávno uplynulých souvisely rozsochy Věčného Sněhu se skupenstvím Tänne zvaným a uzavíraly tím severní lem dlouhého podélného jezera, jehož dnem jsou nynější údolí Vyšní a Nižní Pinzgavsko. Avšak mohutné vody jezera, živené štědrými dary ledovců Turských i bystřin spěchajících z hradby severní, hledaly přirozeného odtoku do nižších krajin severních a vymyly sobě úzkou debři Luežskou, kterouž nyní Salice řítí se příčným údolím k severu. Podnes pracuje Salice o upravení lože svého, čehož důkazem jsou pověstné pece Solnohradské (Salzach-Oefen), nejmladší tc

a dosud nehotová část debře Luežské. Tím odtržena byla skupina Tänne od sester svých západních a přičítá se k Alpám Salzkammergutským, kteréž vyplňují malebnými svými zjevy soumezí Solnohradska, Štýrska a Země nad Enží. Není v Rakousku krajiny, kteráž by tou měrou spojovala věčný mráz horských temen svých se svěžím, vlahým vzduchem četných údolí, kteráž by dopřávala četným turním svým, aby pohlížely na nekonečné vnady své v průhledných vodách jezerních, a kteráž by v útrobách svých zvýšenin chovala nepřebrané množství nejužitečnější všech zemin, nevyčerpatelná ložiska soli. Nikdež také v celé soustavě Alp vápencových nesplývají rovnoběžná pásma tou měrou, jako se zde děje, krásné pak údolí Travenské se svými slapy, jezery, solivárnami, s vrcholky na všech stranách se věžícími, závodí směle s půvabným chotárem jezera Vierwaldstettského, ano Ovčí horou zápolí i s neskonalými krásami, jimiž oko lidské s Rigikulma hledící se občerstvuje.

Zamlžené dvojvrcholí Dachsteina a Thorsteina se svými ledovci (3002 a 2994 m.) jest středem rozsáhlého statku polní komory, v jehož obvodu ukrývají se nejkrasší zjevy vysehorských tvarů rakouských. Jest to vrchovisko Travny (Traun), této Reussy říše Habsburkův, kteráž neskonalým půvabem, po březích svých rozestřeným, švýcarského souputníka daleko převyšuje. Zdá se, že údolí Travenské (Trungau středověké) vzniklo asi tím způsobem jako Tulovské pole v Balkánu, rozstoupením se totiž horského kmene, kteréž pokračujíc od severu k jihu na skupenství Dachsteinském se zastavilo. Největší přednosť toku jejího jsou ovšem četné smaragdové hladiny jezerní, protékané vodami jejími i všech téměř přítoků hojně rozvětveného jejího souříčí. Není řeky, kteráž by v tolika (18) jezerech svých vln omyla, není přítoku, kterýž by v loži jejím zmizel, nenaplniv dříve některý horský vodojem; odtud smaragd barvy její a úplná průhlednosť. Vřídla její nalézají se v krásných jezérkách, ukrývajících se v horském světu severozápadního Štýrska, Pustém, Úsovském a Mřeňčím (Oeden-, Aussee- und Grundelsee). Odtud plyne podélným údolím k západu, lemujíc zpěněnými vlnami svými severní úpatí mohutného Dachsteina a vrhá se do jezera Hallstädtského, jehož osou nabývá údolí její příčné povahy. Potom počíná divukrásná rozsedlina Travenská, na jejíchž hlubších místech horské vody nadržují se v půvabná jezera. Jezero Hallstädtské, nad jehož jižním břehem týmě Dachsteina se vznáší, vnímá i vody ručeje Gosavské, kteráž zrodivši se na Dachsteinských ledovkách vymyla sobě utěšené údolí, a prostírá se v délce 2 h.; největší hloubka měří téměř 200 m., ve vodách pak jeho žije veliké množství ryb štičných a lososovitých. Z krás, v okolí jeho ukrytých, nejznamenitější jest vodopád potoka příchozího ze Solné hory, kterýž jest z největších slapů rakouských (přes 100 m.). Vyšedši z jezera dlabe si Travna násilím lože mezi odvěkými skalinami, až asi po 8 km. vniká do širšího údolí, v němž milé střídání lučin a polí panuje. V údolí tomto při ústí říčky Ischly, kteráž burácí z jezera Svatovolfánského (Wolfgangsee), nalézá se světoznámé lázeňské město Ischl s půvabnými milohrádky, hotely a domy lázeňskými, závodící s nejpřednějšími lázeňskými místy evropskými. U vsi Langbatha níží se opět rozsedlina Travenská a tím vzniká druhé jezero, jezero Travenské čili Gmundské. V pánvi 3 hodiny dlouhé, 1 hodinu široké a 200 m. hluboké vlní se čarovné vlny perly jezer hornorakouských, na březích pak jeho vyskytuje se malebné střídání skalistých hor a mírných pahorků, divého světa horského a vzdělané nížiny. 14 zpěněných bystřin odvádí jezeru dlužnou daň, z břehů hojné ostrohy vnikají do pokojné jeho hladiny, nejkrasší pak bod jest ostroh, zdobený zámkem arcivévod toskánských, kterýž pouze úzkou šíjí spojen jest s břehem severním. Avšak klid, kterýž častěji na vlnách jezerních zavládá,

rychle mizí, když vítr jihozápadní zavane; tu věží-se vlny vysoké a rybář i lodník rychle hledají útočiště v bezpečné přístani. Velkolepý zjev nastává za tuhých zim, když holé tvary okolních hor oděny jsou skvoucím hávem kyprých sněhův a širý povrch jezera spoután korou ledovou; avšak v posledních dobách zřídka se úkaz ten objevuje. U živného, bohatého Gmundena, emporia hornorakouského obchodu solního, opouští Travna jezero a plyne směrem svým dále, hned klidně, tak že vlny její podobají se oleji se pohybujícímu, hned burácivě, jako by právě byla opustila rodný ledovec. Dříve však, než na vždy rozloučí se s rodným klínem velehor, připravuje řeka k odivu zjev velekrásný, slap Travenský (Traunfall) nad městem Lambachem. Šedé vrstvy pískovcové zde svírají po obou stranách údolí v úzkou debři a svěží zeleň lesův a hájů na jich úbočí zápolí s krásnou barvou řeky, plynoucí žlabem již stísněným, z nenadání pak vrhají se vody říčné se slapu velmi vysokého, s divým jekem o skalné dno se roztřiskujíce. Z té příčiny již v XVI. století učiněna byla umělá stoka pobočná, téměř 400 m. dlouhá, po níž lodi nákladné s rychlostí velikou plujíce divokého proudění v původním loži řeky unikají. Děsného zajisté pohledu poskytuje plavba i stokou umělou, nebo s hromovým jekem burácejí vlny, okovů stavidla zbavené a poháněné vodními spoustami jezerními.*)

U Lambacha přivádí Travně Aggera přebytek vod západního skupení jezer v obvodu solní komory, Zellského, Irrského, Tuschelského, Měsíčního a Atterského. Mezi jezery těmito, z nichž Atterské jest vůbec v Horních Rakousích největší, vystupuje malebná hora Ovčí (Schafberg), „rakouské Rigi", s jejíž temene naskytuje se opojná vyhlídka na horský svět okolní a na zelené hladiny, v koutech mohutných kmenů horských se skvoucí. Zvláště pohled na jezero Atterské jeví se měrou velikolepou. 20 km. dlouhý, 4 km. široký a 350 m. hluboký vodojem jeho obklopují pouze na jihu vysoké hory, oživené v nižších patrech nádhernými lesinami chvojnými, na ostatních pak stranách dmou se mírná návrší porostlá mocnými bukovinami. Z prava i z leva ozývá se jek lesních ručejí, kteréž vyrazivše z temných údolí valí své vody do jezerní tůně. V pobočném údolí Almském leží jezérko soujmenné, památné vyluzováním mocné ozvěny, kteráž slabě hlasný zvuk v intervallech a se zvětšenou silou od okolních hor odráží a ze zvuku houslí velikolepou směs tonů působí.

Na vrchovisku Travenském nabývají Alpy Salzkammergutské poněkud úchylného složení, ježto z hlavního jižního pásma odštěpují se některé rozsochy, které vnikají směrem severním až do středu Horních Rakous a na koncích svých se snižujíce a v podkladu šířice působí tak mezi Travnou, Štyrou a Enží rozmanitou pahorkatinu. Z odnoh těch nejznačnější jest Vyšní Sengsen, vlekoucí se mezi Štyrou a Enží. Enže sama jest pravá dcera Alp vápencových, ač úvodí její nevyniká rozmanitostí vodních hladin, ani bohactvím hojných přítoků. Tok její s počátku severovýchodní náhle se obrací k severozápadu a na obratu tom vzniká pověstná debře Gesäuse, o níž již výše bylo mluveno.

Na pravém břehu Enže zdvihá se nejzazší část Alp vápencových, Alpy dolnorakouské, kteréž se svými rozsochami, Vídeňským lesem, Lysým pohořím (das Kahlengebirge) a horami Lítavskými vyplňují veškeru polovinu Dol. Rakous na pravém

*) Wenzig a Körner: Illustrirte geographische Bilder aus Oesterreich. I. str. 83.

břehu mohutného veletoku, ovrubují věncem poloukruhovým úval Vídeňský, oddělují jej od uherské nížiny hornozemské a jižními odbočkami splývají i s nejzazší severovýchodní částí Alp prahorských. Alpy dolnorakouské nevystupují však nikde nad patro středohor, postrádají úchvatných zjevů ledovisk a sněžných plání, jsou po většině porostly až po vrcholy svěžími hvozdy, údolí pak jejich velerozmanitá jsou mnohem menší, postrádají vyšehorského vzletu a propouštějí cestu nevelikým tepnám, Ipse, Orlové (Erlaf) a Treismě s jejich přítoky. Hlavní pásmo sleduje rozhraní štýrskorakouské a zde z něho vyrůstají mnohé tupé kupy, z nichž žádná nad 2000 m. nevyniká. Ovšem i tyto nízké kupy poutají zjevem svým, nebo svěží roucho květeny odívá hory zdejší barvitostí velmi živou, kteréž bychom nehledali v krajinách „cismontánských". Nad samou prorvou Enže strmí Přední Alpa (1539 m.), s ní sousedí Hochkahr (1799 m.) a na levém toku vyšní Ipsy Králová Hole (Königsberg). Na vrchovisku Orlové zdvihá se do výše 1887 m. lesnatý Oetscher, střed přehojných pověstí, v jehož útrobách ukrývají se četné jeskyně. Nad proslulým poutnickým místem Mariacelí pne se Černá hora, po jejíchž západních svazích vine se umělá silnice, sestupující dále do divého údolí Türmitzského a k Sv. Hipolytu (S. Pölten) v šírém úvalu řeky Treismy. Východně Černé hory rozprostírá se divá vrchovina, z níž jednotlivé kupy, jako Göller, Gippl a Winse sotva znatelně nad okolím svým vynikají. Zde níží se lesnaté, málo obydlené údolí dolnorakouské Svratky (Schwarzabach), jiż lze pokládati za přední pramen Lítavy, a po obou bocích jeho výší se náhle pohoří, na hřebeni pak jeho sedí tři značná skupenství. Na jih Raxalpa vznáší ploché své témě do výše 1895 m., úžlabím Naszwaldským oddělena jest skupina Sněžné Alpy, kteráž Sennou Kupou trčí do výše 2003 m. Na Senné Kupě přetrvá již sníh mnohdy celé léto, což činí romantickou protivu níže ležícímu „Pekelnému údolí", jímž burácí k východu divá bystřina Svratky. Na protější severní straně zdvihá se náhle třetí kupa, památná to Sněžka Vídeňská (Wiener Schneeberg), kteráž nejvyšším bodem svým o výši 2070 m. jest předním vrcholkem dolnorakouským. Čarokrásný rozhled do horského světa severoštýrského, do údolí Muřice, na východ do nedohledných krajův uherských, na sever pak až ku vzdáleným vlnám českomoravského soumezí, láká hojné výletníky na vrchol Sněžky této, o níž právem lze říci, že ovládá tou měrou Zemi pod Enží, jako Krkonošská sestra její Po-

labí a Poodří.*) Velmi malebného vidu Sněžky Vídeňské poskytuje i jízda po dráze Severnické, kteráž rozsocha spojuje již Alpy vápencové s Alpami Fischbašskými.

K divům přírodním, jimiž i tato část Alp honositi se může, druží se nejsmělejší podnik dovednosti a zručnosti technické, nákladné to stavby železničné jižní státní dráhy rakouské, kteráž tudy z „kamenného pole“ kol Nového Města za Vídní přechází do ladného údolí severoštýrské Muřice čili lépe Moravice (Mürz). O sedle Severnickém není lze mluviti, neboť nízká rozsocha, kteráž Sněžnou Alpu spojuje s odvětvími Alp Fischbašských, má podobu horského kmene, do 1500 m. vyvýšeného (Sonnenwendstein 1523 m.). Avšak od dob pradávných dálo se tudy spojení úvalu Vídeňského s údolím Murským, tím pohodlnější, ježto odvážný poutník i v zimě mohl se pokusiti o přechod horské hradby této. Když Rudolf IV. r. 1363 v zimě překročil Severník a Krimlovský klanec jeda do Tyrol, vzbudilo to úžas obecný po všech krajích alpských. R. 1726 vystavěl Karel VI. prvou alpskou silnici na hřebeni hory této, po níž vznikly čilé styky mezi Vídní a zkvétajícím Terstem. Když však železné dráhy v Evropě vítěziti počaly, vznikala i v rakouských kruzích technických myšlénka, kterak by bylo lze přivésti dráhu z D. Rakous do Štýrska, smělou pak myšlénku v brzce skutek následoval. Mezi Hlohnicí (Gloggnitz) a Mürzzuschlagem vyměřena trať 40 km. dlouhá, údolími, roklemi, úskalími a horskými klepy, po níž určena byla cesta parovozu divopustým pohořím. 16 průkopů, též tolik mostův, cestovodu v délce 280 m. a o výšce 52 m. za příčinou překročení Rychnovského dolu, konečně hlavního průkopu ve výši 881 m. položeného a 1462·5 m. dlouhého bylo potřebí, aby překonány byly nesčíslné překážky, kteréž příroda smělému podniku v cestu stavěla. Konečně r. 1854 dohotovena prvá dráha alpská a od té doby převezla nesčíslné množství touristů všech národův a zemí do jižního světa alpského. „Jízda Severníkem jest veleromantická. Hledíme do divomalebného údolí Svratky s jeho skalními stěnami, propastmi, milíři, lesy, vsemi a spatřujeme horské kmeny Raxalpy, Sněžky a Saurüssla; vlak zučí dlouhými průkopy a proniknuv jimi na druhé straně hory ubíhá po četných zátočinách, po mnohoobloukových cestovodech, po stavbách pilířových a svislých stěnách skalních dále divou poustkou. Hned hřejeme se na milém výsluní, hned ocitujeme se v temnu, nyní jsme uprostřed lysých strání, nyní v chladivém lesíku, hned nad zejícím údolím, hned zase pod svěžím lesem. Alpská silnice počíná u Hlohnice, kdež i údolí se úží. Na příč proti silnici strmí zelené vrcholky tvaru dosti okrouhlého, daleko shlížející do půvabného okolí, mezi nimi pak zdvihá se šedá skalní stěna, tu a tam zdobená rudými skvrnami nebo křovisky, kteráž buď z břehů početných ručejí vyrůstají, buď na úponcích skal byla se udržela. Ztrnule zírá nad stěnou touto Sněžky holé téměř se svými rýhami, výmoly a rozsedlinami. Minuvše Stříbrné hory a Eichkogla, kteříž pilířové horští jakousi bránu do údolí Svratky činí, ocitíme se teprve na samém počátku alpské silnice. Četnými hadicemi vine se dráha údolím divého toku, otočí se při cestovodu Beyerbašském zpět, plíží se na úpatí Eichkogla, jde pak téměř přímým směrem podél Klamma a Schottwiena i stěny Weinzettelské k chladivé ručejí, kde se opět vrací a obloukem podél Adlitzských příkopů rozepiatým rovně převalu dosahuje. Vysoko nad námi na lysém skalním klepu vznáší se trosky hradu Klamma ve výši převeliké, tak že z dola sotva skal a zdí lze od sebe rozeznati, a přece v kratinké době vznese se vlak ještě výše, než omlžení tito zbytkové dávno zašlých dob. Ovšem ne směrem přímým, nýbrž obrovskými zátočinami obepíná dráha hřbety horské, úlomky skal a osamělé výšiny, a klestí si cestu mnohými průkopy; pak ubíhá vlak mírnými závitky po bocích Eichkogla, sleduje rozmarné tvary a záhyby skalního balvanu tohoto, při čemž vyluzuje se před očima poutníkovýma velebné panorama na mohutné lesy a utěšená údolí. Konečně dospěje dráha srázných roklí na Adlitzských příkopech, jejichž stěny v divoce rozeklaných tvarech nad svěží zelení úzkého úžlabí se vznášejí a v malebném ne-

*) M. A. Becker: Der Schneeberg in Niederösterreich als Aussichtspunct. Ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské, 1871, str. 385.

pořádku na mnohé míle kolem Schottwiena se rozkládají, podobu majíce nesmírných puklin horských, kteréž divomalebnými svými zjevy oddělují horský kmen Severníka od údolí Svratky a dolu Preinského." *)

Veškera krajina mezi severními sklony vápencových Alp a rakouským ložem Dunajským, od Pasova až po úval Vídeňský, prostoupena jest výšinami, po výtce z molassy složenými, kteréž mezi příčnými směry řek ve všech možných úklonech se rozstupujíce tvoří malebné podhůří alpské. Na dvou místech soustřeďuje se zvlněná půda v pravidelná úvrší, kteráž vlekou se též severovýchodním směrem mezi dvěma údolími různých řek a činí nejzazšími severními cípy svými okotěšný protějšek výšinám Hercynskosudetským, kteréž na levém břehu Dunajském tak díc z pěny říční vyrůstají. Obě úvrší tato i tím jsou důležita, že na lesnatém temeni svém nosívala východní a západní mez původního vévodství babenberského v Rakousích. Západní úvrší Hausruck a spojený s ním Kobernauser prostírá své lesnaté, zaokrouhlené kupy, jichž nejvyšší bod nad městečkem Frankenburkem dosahuje výše 802 m., mezi skupinou jezer Agerských, Innem a Travnou, a chová ve svých útrobách bohaté sloje uhelné, k Hausrucku připojuje se Welské vřesovisko (Welser Heide), kteréž podél levého břehu Travenského až k Dunaji u Lince se táhne. Východní úvrší jest Vídeňský les (Wienerwald), pohoří to z dvou rovnoběžně se prostírajících a mezi sebou četnými rozsochami spojených pásem složené, s hojnými i pěknými hvozdy a krásnými údolími, v nichž nalézají se přečetné milohrádky bohatých Vídeňanů, mile kontrastující s četnými sříceninami hradů středověkých. I kupy Vídeňského lesa vynikají tupě nad hřebenem pohorským, nejvyšší pak bod jest Schöpfel nad vrchoviskem říčky Schwechaty, kterýž dosahuje výšky 893 m. Souběžně se Schwechatem plyne druhé děcko Vídeňského lesa, malá Vídeňka (Wienflusz), jejímž údolím prochází Eliščina dráha. Tam, kde říčka tato z pohoří vystupuje, rozprostírá se velekrásný letohrádek Schönbrunn se svými sady, oblíbené to sídlo rodiny císařské. Vídeňkou oddělena jest severní nižší část, Lysé pohoří (das Kahlengebirge), od lesa Vídeňského, kteréž končí se Leopoldovskou horou (449 m.) nad samým ložem Dunajským u Vídně.

Severní rozhraní vysočiny alpské činí mohutný proud Dunajský, řeka národův, kteráž náležejíc rakouskému mocnářství středním tokem svým, od Pasova až po horský svět Staré Ršavy a po skalní výspu Ada-Kaleh dala mohutnému soustátí Habsburskému, po ve-

---

*) Illust. geogr. Bilder aus Oesterreich, I. 140.

likolepém souříčí jejím rozloženému, jméno Dunajského soustátí. Není sice Dunaj nejdelší tepnou zemědílu našeho — převyšujeť ho Volha polovicí rozvoje — avšak mohutný val vody, výtečně rozvětvené souříčí, kteréž mateřskému klínu jeho přivádí odtoky ledovcův alpských, Šumavských slatin i vřídel Sudetských, Karpatských i Balkánských, posloupné šíření se četných úvalův a nížin pobřežných, horskými závorami pravidelně od sebe oddělených, pak důležitosť veliká, že ložem jeho ubírá se nejznamenitější vnitrozemská obchodní cesta Evropy — to vše činí Dunaj prvým evropským veletokem, nejpřednějším mostem mezi vzdělaným západem a východem dary přírody hojně obdařeným. Řada krásných, důležitých měst s jejich chrámy, paláci, věžemi, cestovody shlíží se ve vlnách jeho, mezi nimiž ovšem přední drží místo metropole na úpatí Svatoleopoldského komole. Bude sice příležitosť, že dotkneme se níže vlastností řeky této, avšak máme za to, že nezazlí se nám, když povedeme laskavého čtenáře směrem neúmorné tepny, kteráž odděluje známé nám systémy alpský a Balkánský od jiných vysočin, o nichž níže promluveno bude.

Vrchovisko Dunajské podivným spůsobem vekláno jest do ohbí Rýnského u Basilee. V lesnatých roklích Černoleských vznikají dva potoky, Brege a Brigach, kteréž spojivše se s odtokem zámecké studně v Donauöschingách na bývají jména Dunaj (die Donau, le Danube, Danubius, Istros, jihosl. Dunav). Ručím skokem probíhají mladistvé vlnky hlubokou brázdou, která činí mez horského světa švábsko-franského a planiny švábsko-bavorské, a po obou stranách vlévají se do něho četné proudy buď s výšin středoněmeckých, buď z horstva alpského. U Řezna dostupuje řeka nejzáze k severu a zde počíná se obraceti k jihovýchodu, tekouc mezi malebnými břehy, zvláště po levé straně, kdež Šumavské rozsochy až k samotnému loži jejímu zabíhají. Omyvši patu Valhally, ubíhá rychle kolem Strubiny (Straubing) k Pasovu, kdež přichází druhá zřídelná řeka, zelený Inn. Inn spojiv se se Salicí vážně plyne korytem širokým po rozhraní rakousko-bavorském, rozstupuje se v mnohá ramena, čímž četné zelené ostrovy vznikají, a jsa mohutnější vodami svými ztrácí se opodál starého biskupského města v Dunaji. Proti ústí jeho splývá s Dunajem i studená, temnovodá Ilz, přichozí ze slatin a hvozdů šumavských, z téhož s Vltavou vrchoviska. Zde na rozhraní říšském vstupuje Dunaj do úzkého malebného údolí, kterýmž plyne až po Aschach. U Engelhardtzella přechází na půdu rakouskou i levým břehem, prodrav se dříve lesnatým, divopustým i slabě obydleným údolím. Krajinná divosť neopouští břehů jeho ani pod Engelhardtszellem; i zde ryje si řeka namáhavě lože v labyrintu žulovém, až konečně pod Aschachem skály tok její sledující se rozstupují a oku poutníkovu objevuje se příjemná, dobře vzdělaná krabatina. U Ottensheima na krátko přistupují skály až k samému břehu, avšak u Efferdinga opět se údolí šíří, načež vniká řeka do utěšené pánve Linecké, uprostřed níž bělá se hlavní město hornorakouské. Jakmile maličko uvolní se toku jejímu, již ubývá spádu a řeka tvoří sobě uprostřed úrodných polí a svěžích lučin i sadův utěšené ostrovy, jimiž tok její nejvíce jest charakterisován. Mnoho ostrovů vzniká, jakmile spojí se Dunaj s čistounkou Travnou, od jihu přichozí. Proti Mauthhausům přijímá Dunaj Enži, načež nejprve pravým, později i levým břehem přechází do Dolních Rakous.

Opustiv úval, v jehož středu bělá se přívětivé městečko Wallsee, vchází u Greina opět do těsného údolí, po obou stranách výšinami dosti vysokými ovroubeného. Skály lesy porostlé přistupují po obou březích až k samému loži, zde ne-

smírně zúženému, jehož dnem řeka v prudkém spádu se valí. I prostředkem lože říčního vlekou se příčná bradla, vyššími místy svými podobou úskalí nad povrch vln zpěněných vynikajíce, čímž četné, plavbě nebezpečné víry a požeradla povstávaly. Ovšem technická dovednost novější doby odstranila obávané překážky plavby, avšak dosud i parník i plachtová loď s největší opatrností na těchto místech do vln brázdy ryjí, aby nezavadily o některý úlomek tvrdých skal, kterýž přes veliké namáhání na dně řeky zbyl. Skalistý ostrov 200 m. dlouhý a 100 m. široký dělí zde vody do dvou ramen; pravé větší rámě skrývá na svém dně úskalí, o něž se vlny se strašlivým jekem odrážejí a tak nebezpečný vír působí. Na třech stranách vrhají se vody se silou olbřímskou přes skalnou hráz, čímž tři proudy, Wildwasser, Mittelwasser a Fahrwasser, vznikají. V tomto proudu byly překážky plavby prachem vylámány a tudy ubírají se nyní lodi, kteréž po vodě i proti vodě plynou. Avšak sotva že vlny vody 300 m. délky níže sběhly, naráží opět s prudkostí znamenitou na obrovský balvan Hausstein, čímž hojnost menších, člunům a loďkám rybářským nebezpečných vírů se tvoří. V málo minutách pronikne parník těmito soutěskami, při čemž hojná naskytuje se příležitost pocestnému obdivovati velkolepé zjevy přírodní kol a kol s temnými hvozdy pohorskými, s ječící i rozpěněnou řekou a děsnou samotou, kteráž rozkládá se po divukrásných obrazech těchto.

Teprve u Persenburka vymyká se řeka z objetí děsných skal, líbá patu hory Medlické, na jejíž temeni stkví se nádherné opatství Medlík (Mölk) se svými rozsáhlými stavbami, chrámy, kopulemi a věžemi, velekrásnými sady a okotěšnými vinicemi obklíčené, a prodravši se debří, zvanou podle romantických sřícenin hradu Dürrensteina (známého vězením udatného Richarda Lví srdce, krále anglického r. 1193), vchází u Steina do prvého většího úvalu, úvalu neb pole Tullnského, 10 hodin dlouhého, kteréž se prostírá v značné šíři až po severozápadní výběžky lesa Vídeňského. Již u živného města Kremže, kdež řeka soujmená jméno své ztrácí, počíná Dunaj vlny své do značné šíře rozlévati, činí mnohé vnadné ostrovy ve svém loži a po obou březích povodněmi svými svlažuje žírné lučiny. Krásná města Kremže a Tulln shlíží se v širokém jeho řečišti (u Tullna téměř 1000 m.) a do rozmanitého labyrintu říčných ramen vlévají se po obou březích hojné přítoky. Vídeňský les a protiležící Rohrský les (Rohrwald), nejzazší to odchylka vysočiny českomoravské, omezují veleúrodnou dolinu, jejíž prst zejmena příznivá jest zelenářství a pěstování rostlin obchodních, avšak závora učiněná horou Svatoleopoldskou a Bisamem, ponechává řece dosti volného průchodu. Zde leží proti sobě sesterská města Klosterneuburg a Korneuburg a na březích řeky i na úbočích hor okolních prostírají se velikolepé vinohrady kanovníků Klosterneuburských. Minuvši řeka patu hory Svatoleopoldské vchází do šíré křídové nížiny, vlekoucí se do nedohledna po obou březích, kteráž nese na pravém břehu jméno úvalu Vídeňského a na levém krásného, hojnou krví zbroceného Moravského pole.

Plochou 37 □ myriametrů rozléhá se úval Vídeňský, východní brána střední Evropy, na sever Dunajem, na východ Lítavskými horami omezený. U Nussdorfa počíná se velkolepý soubor ramen a ostrovů Dunajských, zde „Auen“ zvaných. Na nejzápadnějším rameni vznikla Vídeň, ležíc nyní větší částí na pravém břehu. Zde dosahuje Dunajské řečiště šíře 4500 m., kteréž číslo zvětšuje se ještě níže prostranným, 2 h. dlouhým ostrovem Lobavským (Lobau), kterýž nabyl světové důležitosti událostmi v květnu a červnu r. 1809. U Fischamenda uniká Dunaj z dosahu úvalu a vstupuje do půvabné krabatiny, zdobené podél řeky četnými troskami, kteréž namnoze sáhají do dob římských. Za to ovšem šíří se úval Vídeňský k jihu a jsa obraničen levým břehem Lítavským končí se „kamenným polem“ u Nového města za Vídní. Veškeren úval býval v dobách dávných rozsáhlým vřesoviskem, po němž paměť po dnes v ústech lidu se uchovala (Simmeringer, Minkendorfer Heide), ač přičinlivost dřívějších pokolení neúrodné plochy k užitku a prospěchu potomků odstranila a úrodným povrchem nahradila. Jen „kamenné pole“ vytrvale vzdoruje lidskému důmyslu a spoře odměňuje přičinění rolníkovo. Na některých místech úvalu nalézají se zvýšené body, vzniklé jemným zvlněním půdy, které na Tureckém náspu (Türkenschanze) výše 253 m. dosahují. Bystřice, kteréž dříve vodami svými slatinné dno úvalu nasycovaly, Vídeňka, Schwechat, Triesting, Fischa a řeka Lítava vlekou se nyní líně umělými koryty a živí

splavný průplav Novoměstský, po němž dopravují se hlavnímu městu říše naší nejnutnější potraviny a palivo. Daleko důležitější a úrodnější jest severní část úvalu, zvaná Moravské pole, nedozírná to nížina postrádající veškerého půvabu, jejž mírné zvlnění působí. Dunaj a Morava částečně ohraničují toto pole, kteréž na severovýchodu souvisí s Břeclavsko-Hodonínskou nížinou čili nižním úvalem Moravským. Zde jest dějiště činů, ozdobených světovou důležitostí, zde v srdci Evropy stýkal se jih se severem, západ s východem. Uprostřed pole Moravského vine se úzkou, křovím porostlou rýhou potok Rossbach, svědek velikolepých skutků válečných arcivévody Karla a císařského jeho protivníka; krvavé bojiště Wagramské (5. a 6. června 1809), rozkládající se po obou březích potoka, protíná nyní tak díc uprostřed státní dráha, při Moravě pak Kressenbrunn a Suché Kruty značí vrchol slávy a úpadku české říše Otakarovy. Z jara bývají nížiny pobřežní zatopeny vodami obou řek, načež podobá se nížina veškera velikému jezeru, na jehož jižním kraji vznáší se obrovský maják věže svatoštěpánské.

Kdežto levý břeh Dunajský vydán jest v pospasy hojným zátopám, chráněn jest pravý břeh mírnými zvýšeninami, lesy, sady a vinicemi pokrytými. Výšiny ty dosahují nad Hainburkem výšky více než 450 m. a nabývají kolmého srázu k řece. Maličko níže, pod staroslavným Děvínem (Theben), kterýž divoce rozeklanými tvary svými shlíží se v zrcadle Dunajském, vlévá se do mohutného veletoku Morava, načež na trati mezi Děvínem a Prešpurkem dere se Dunaj novou soutěskou. Zde podávají si ruce Karpaty s Alpami, však pouze nízkými rozsochami, kteréž již pod Prešpurkem od břehův ustupují. Oku uvyklému na horské zjevy střední Evropy naskytuje se zde velkolepé podívání, když minuv Dunajský most Prešpurský i malebnou směs domův a věží někdejšího korunovačního města s paluby parolodi zírá po obou stranách do nedozírné nížiny, jen na sever úzkým, v dáli mijícím pruhem Malých Karpat omezené. Jest to hornozemská čili malá nížina uherská, kteráž jsouc protkána a svlažena četnými řekami, Dunajem, Váhem, Nitrou, Lítavou, Rábou, Rabnicí i mnohými menšími a jsouc pokryta prstí veleúrodnou tvoří uherskou Lombardii. Němečtí zeměpisci nemístně ji nazývají pánví Prešpurskou. Nížina tato skládá se z jádra omezeného na západ horami Lítavskými, na jih a východ široko daleko rozvětveným soujmem lesa Bakoňského, na severozápad Malými Karpaty a horami Nitranskými, a pak z hojných polouostrovů, kteréž proti vodám Váhu, Nitry a Ráby daleko do okolních výšin zabíhají. Dunaj maje zde úplnou volnosť rozlévá se za povodně po obou březích a objímá největší své souostroví, skupení tak zvaných Ostrovů Žitných (Čaloköz, Insel Schütt). Vedle Velkého (15·4 □ myriametrů) a Malého Žitného Ostrova (2·7 □ myriam.) nalézá se v loži Dunajském ještě více menších výsep a ostrovů, hojně křovinami a prutníky porostlých, mezi nimiž vinou se stříbrné niti Dunajských ramen. Přední lože odděluje oba velké ostrovy ší-

THEBY.

rým, velikým počtem drobných ostrůvků vyplněným tokem, do ramene jižního splývá blíže Starohradů Lítava, kteráž dolním tokem svým uzavírá rozsáhlé vřesovisko zvané Plaga (něm. Heuboden), u Rábu pak Rába. Do severního ramene, jehož lože nejméně jest ostrůvky rozčleněno, vlévá se Váh, načež spojená voda nese jméno Váhodunaje. U Komárna spojují se všechna ramena Dunajská, načež po pravém břehu přistupují k řečišti značné výšiny, kteréž v brzce i na levém břehu nabývají sourodých druhů. Veškera západní část hornozemské nížiny jest půda močárovitá, na jejímž povrchu kdysi leskly se četné hladiny jezerního systému hornouherského. Během času ovšem zvítězil člověk nad nehostinnými vodami a místy podařilo se mu i dna přirozených vodojemův upraviti v dosti úrodné krajiny. Prvé jezero naplňovala Lítava, dnes pak jest dno jezerní krajinou přeúrodnou, jejíž úrodnosť podporována jest hustou sítí průplavů (Nový luční průplav, Nový průplav Lítavský, Župní příkop atd.), kteréž z části půdě spodní vlhkosti odnímají. Vřesovisko Pamdorfské (Parendorfer Heide), veliký to bezlesý, 183 m. vysoký val o ploše 2·2 □ myriametrů, odděluje vyschlé dno jezera Lítavského od jezera Neziderského (Neusiedlersee, maď. Fertö). Kdyby pánev jezera tohoto, kteréž jest jediným zbytkem jezer někdy po povrchu nížiny hornozemské rozprostřených, vodami byla naplněna, zakrývalo by plochu 5 □ myriametrů, avšak jezero jest nyní po většině vyschlé. R. 1865 zmizely vody úplně a dno jeho proměnilo se v tučná luka. Teprve r. 1870 počalo se jezero znova naplňovati, což však velmi zvolna se děje, a ještě r. 1874 v listopadu odbývány na mnohých tratech hony na polní zvěř, kdež dříve smělí lovci na člunech vodní ptactvo střílívali. Pohled na jezero pěkný jest od strany západní, od východu však překážejí rozsáhlé neproniknutelné rákosiny, jimiž veškery břehy jsou porostly. Západní břehy u Rusta a Šoproně, severní pak u Nezidera porostly jsou hojnými vinohrady. Nedostatek vody jezerní vysvětluje se tím, že pouze tři potoky přivádějí jemu vody z nevysokých hor Lítavských. Odtoku znalého jezero Neziderské nemá, pouze na východě rozsáhlý močár Hanság (č. Hanšág, něm. Wasen), 4 □ myriametry veliký, za suchých let jemu odnímá přebytečných vod. Pravidelné ubývání vod děje se hojným odpařováním. Hanság živen jest nejvíce vodami Rábnice a uprostřed něho skrývají se hojná jezírka, z nichž největší jest Královské (Király Tó); v novějších však dobách pracuje se hojně rozšířenou kanalisací o odstranění močáru, nezdravým podnebím a hojnými, na ukrytých hladinách plovoucími ostrůvky lidstvu ne-

bezpečného. Řeka Rábnice znenáhla odnáší vody jeho do Ráby a Dunaje.

„Břehy Dunaje mezi Prešpurkem a Peští nejsou již tak půvabné jako mezi Prešpurkem a Vídní a celkem jest tudíž pohled na ně velmi jednotvárný. Na levo jest břeh příkrý a nedopouští žádného volnějšího rozhledu, za to jest ale pravý břeh příliš štědrý a otvírá zraku vstup do nepřehledné roviny, která se jako moře, měníc své barvy dálkou do šediva a konečně do modra, na pokraji obzoru v mlhavých stínech ztrácí. Postavíš-li se na výstupek, určený pro kormidelníka lodi a zabloudíš-li okem do té obrovské roviny, zdají se ti stáda skotu, po pustě se pasoucí, jako chumáčky much, kteréž usedly na stůl posypaný cukrovým práškem. Nedíváš se ani deset minut a zrak tvůj vrací se zemdlen zpět jako poutník, který si spěchá odpočinouti po daleké cestě, na kteréž nenašel ani jediného místa k odpočinku."*) Pojav Hron vstupuje veletok u Ostřihomi opět do světa divopustých skal, kdež po druhé Karpaty s Alpami si pravici podávají, u Vácova pak obrací se výlučně k jihu, kterémuž směru zůstává věren až po ústí Drávy.

Budiž nám dovoleno opustiti bledězelené vlny nádherného proudu na kratinký čas, abychom mohli mysl čtenářovu upoutati zjevy povrchu zemského, kteréž rozprostřeny jsou po čtverci, tvořeném na sever a východ Dunajem, na jih Drávou a na západ rozhraním štýrským. Hojnou část severozápadní pokrývá nížina hornozemská, kteráž k severovýchodu omezena jest širým polouvěncem zvýšenin, táhnoucích se od pomezí štýrského až po ohbí Dunajské u Vácova. Východní část zvýšeniny této nabývá povahy lesnatého, do mnohých pásem rozčleněného pohoří, známého jménem lesa Bakoňského. Pojmenování to zaujímá však dvě pohoří, vlastní totiž les Bakoňský, kterýž na jih k jezeru Blatenskému prudce spadá, na severozápad pak v mírných vlnách zabíhá až po lože Ráby, a pohoří Verteš, odsílající jednotlivé rozsochy až po Dunaj u Vácova a Budapešti. Z okolních rovin pěkně vynímají se okrouhlé lesnaté kupy obou skupin, kteréž dosahují Piliší nad Svatým Ondřejem výše 755 m. Hlavní tepna této vysočiny jest řeka Zála, kteráž z počátku plyne mělkým podélným úvalem, až u Zalabera náhle do příčného údolí vstupuje. Údolí toto bylo dříve velikým močárem, kterýž souvisel s vodojemem jezera Blatenského, avšak v novějších dobách úplně byl vysušen a řece vykázán tok žlabem umělým, načež u Hidvéga vlévá se do výše dotčeného jezera. Jezero toto jest největší hladinou západní polovice evropské, měříc délky 76 km., šíře 11—15 km. a 6·9 □ myriametrů plochy, přesahujíc tím o maličko plochu v Alpách největšího jezera Lemanu. Směr jeho jest výlučně severovýchodní, pohled pak na stříbrné zrcadlo jeho s výšin okolních tou měrou velkolepý, že mu zjednal jména „pannónského moře". Množství vody v nádrži jeho jest stálé, neboť vedle řeky Zály vlévá se do něho 31 potokův a na

*) Procházky po Uhrách. Nakreslil František Brábek. Praha, 1874, str. 39.

dně jeho rovněž hlaví se početná zřídla. Odtok jeho jest proti hojným přítokům nepatrný. U vesničky Sio Fók zvané (č. Šio) vytéká z něho říčka Sio, kteráž přebytečné vody odvádí k Blatné a k Dunaji. Hloubka není značná, měníc se mezi 4—10 m., dno složeno jest z hmotných vrstev vápence a čediče a pokryto četnými mušlovinami. Na březích shromažďují velmi jemný písek sypací, v jehož množství jeví se součástky železa a mnohých drahokamů. Voda jest maličko slaná, avšak velmi čistá a průhledná, někdy i při největším bezvětří zvlněná, a zdržuje v sobě veliké množství ryb, z nichž pověstný fokoš jest nejhledanější. Skalnatý ostroh Tihánský, zdobený slavným klášterem, rozpoluje jezero ve dvě nestejné polovice. Jezero samo oživeno jest nyní hojnými parníky a drahou, kteráž vleče se po jižním břehu jezerním. Přední místo na březích jeho jest proslavené lázeňské místo Füred na severním pobřeží.

Trojhran, jejž uzavírá jezero s Dunajem a Drávou, prostoupen jest mírnými úvršími, kteráž nesou společné jméno pahorkatiny panónské neb Pětikostelské. Jest to šírá oblasť mnohých lenivých řek, zvláště pak Blatné (Sarviz), sesílené Siem, výtokem jezera Blatenského, a Kápoší, pak některých říček, kteréž se ztrácejí v pobřežních močárech Drávských. Zde nalézá se největší oblasť středoevropských močárů, kteréž nepodařilo se vysušiti ani nákladným stavbám průplavným. Blatná a Kápoš plynou po výtce umělými žlaby, avšak přes to prostírají se zvláště v okolí Mohackém četné půdy navlhlé, živené zvláště hojnými prškami letními.

Jako na severu ověnčeny jsou prahorské Alpy trojím polouvěncem pásem vápencových, k nimž se přidružují říčné úvaly a nížiny Dunajské, jsou i na jihu chráněny mohutným pásmem horským, složeným téměř z týchže vrstev jako druh severní, avšak postrádajících v rakouské části půvabných hladin jezerních, namnoze i ledovcův, zvláště pak tím liší se od Alp vápencových, že vystupují přímo z požehnaného ráje lombardsko-benátského, anebo z křídových planin Krasových. Vápencové vrstvy, v nichž dolomit šedobarvý převládá, vlekou se širokým pruhem od východních pobřeží jezera Gardského k vrchoviskům Brenty, Piavy, Talmenta (Tagliamento, čti Talja-), i Soče (Isonzo, čti -co), uprostřed nich pak vystupují nádherné turně porfyrové, o jichž sněžné stěny lámou se nepočetné paprsky italského slunce. Nádherný pohled objevuje se, kde vrstvy dolomitové neb porfyrové v nejvyšších patrech horských odívají se skvělým hávem sněhův a ledovisk, což zvláště naskytuje se v divu-

krásném údolí **Fassánském**. Na jihu vinou se k dolomitu vrstvy jurské, kteréž přecházejí na pobřeží Jaderském v křídu Krasovou.

Rozložením svým též liší se Alpy tyto od severních svých jmenovců. Na severu jeví se po stupních, k nimž prahem jest lože Dunajské, rozdíl nízohor, středohor a velehor. Zde však děje se rozdíl výšky a rozlehlosti i hmotnosti horských tvarů v pásmě jediném, jehož rozměrů směrem k východu stále ubývá. Poněvadž pak údolí Alp těchto po výtce krátká jsou a k jihu obrácena, mají ovšem podnebí mírnější i teplejší než jiné kraje alpské, avšak za to i snášeti jim jest žhavý dech větrův afrických, kteréž zejmena ve východních částech jménem bory a jugu staly se velepověstnými. Proto život lidský v Alpách jižních nemá té živosti, a krajiny jejich jsou chudší, jarý pak lid slovanský ve východních částech jejich osedlý odkázán, aby v jiných krajích sobě chleba vyhledával.

Na půdu rakouskou vstupují dolomitové Alpy na východním pobřeží jezera Gardského jménem **Monte Balda**, obrovské to horské závory, kteráž s východními **horami Lessinskými** (Monti Lessini) svírá průlom řeky Adiže čili **soutěsky Borghettské** (čti -getské). Alpy Lessinské prorvány jsou četnými vrchovisky a debřemi bystřic do Benátska plynoucích, na jichž uzlech vystupují některé štíty do výše 2300 m., **Cima Dodici** (č. Čima Dodiči), pak ještě výše (2331 m.). Největší z těchto údolí jest **Val Sugana**, vrchovisko Brenty, kteráž v nepatrné vzdálenosti od lože Adižina u Tridenta z jezérek **Caldonackého** a **Levického** (L. Caldonazzo a L. di Levico) vyvěrá. Lože její rozštěpuje příčným směrem alpské pásmo, nízký pak převal u městečka **Pergine** (č. Perdžine), kterýž odděluje bystřinu **Fersinu** k Tridentu spěchající od pramenných struh jezera Caldonazzského, kryje v sobě základy druhého pásma, **Alp Cadorských**.

Alpy Cadorské, mnohdy i, ač neprávem, Tridentskými zvané, činí hlavní hradbu mocnářství rakouského proti Italii a táhnou se podobou mohutné zdi od průlomu řeky Brenty až na vrchovisko Piavy. Četné rozsochy vyplňují na jižní straně vlaské rozvodí Brenty a Piavy, na severu pak tyrolském sáhají po Adiži, Eisak a údolí Pusterské. Jsouce zajisté nejpřednějším kmenem dolomitových Alp jak výší svých vrcholků, tak i nekonečným šperkem, jejž příroda v úzkých údolích jejích rozsila, bývají navštěvovány zvláště z Rakouska četnými poutníky, kterým zachce se seznati Alpy oděné hávem vlaským. V údolích jejich ozývá se již měkký hlahol národa jižního, kterýž zvolna sice, však bez ustání odnímá půdy alpskému Němectvu. Nádherná javoří, velkolepé lesy bukové a dubové, svěží pažit údolí, v němž již jižní ovoce objevuje se mezi sady střední Evropy, zápasí zde s umrtvujícím ledem vyšehor, kteréž horou **Vedretta Marmolade** (3506 m.) a **horou Křišťálovou** (Monte Cristallo 3245 m.) zenitu svého dospívají.

Z údolí Cadorských Alp dvě závodí směle s nevyrovnanými půvaby Salzkammerguta: údolí Fassánské a Ampecké. V prvém temení se Avisio, bujná bystřina, kteráž mezi stinnými háji a vonně páchnoucími lučinami, uprostřed sídel nárůdka Ladinův k jihozápadu spěje, aby pak u Tridenta s Adiží splynula. Údolí její, v nižní části Fleimským dolem zvané, slyne úchvatným šperkem nádherných osněžených turní, kteréž nad hřebeny strání jeho k nebi své štíhlé tvary vypínají. Ještě pověstnější jest však údolí Ampecké, oddělené od údolí Pusterského ladou Toblašskou a vysokým úžlabím horským, převalem Peutelsteinským, na jehož dně zrcadlí se pěkné jezérko Toblašské. Údolí Ampecké, bystřicí Boitou svlažené, slynulo již dříve velesmělým vedením své silnice, nyní pak navštěvováno bývá hojně skrze velkolepou poustku, jíž halí se dolomitoví sloupové a čeřeny na obzoru jeho strání. Zde jeví se svět dolomitový nejvznešeněji. „Nechť jsme již seznali je putováním v jiných stranách, zde v krajině Ampecké nabývají opět nových půvabů. Nikdo nepochopí, proč tyto vlaské hory sprostily se zcela ctného, vážného vidu severních sester svých a vzaly na se podobu podivnou i neslušnou. Objevujíť se zde, jako na Monte Cristallu, jazyky, tyče, štíty, jehly a vedle těchto tvarů ztepilých také nesmírné nemotorné hmoty výše převeliké. Jistý zjev podobá se koni s uťatou hlavou; jest to Becco di Mezzadi. Po levici stojí mohutný jehlan Monte Antelaa, prvé r. 1863 Pavlem Grohmannem slezený, jehož vrchol vznáší se do nadmořské výše 3255 m., v pravo obřímský kmen Monte Tofany. Veškery tyto dolomity jsou holé s výjimkou nižších rozsoch — na děsných stěnách jejích neupíná se prvosenka ni routa.“ *) Vedle vrcholků výše dotčených sluší ještě uvésti Tři cimbuří (Drei Zinnen), kteréž ne tak výškou jako spíše divokou rozsochatostí svou malebného vrcholu svého vynikají. Jestiť to troska, zbylý svědek sopečných převratův, a upomíná rozvalinami svého temene v mnohém na Šumavský Řiřuřec.

Na vrchovisku Piavském obrací se dolomitové Alpy směrem čistě východním a jdouce dvěma souběžnými pásmy až po debři říčky Ziljice (Gailitzbach) nesou jméno Alp Karnských. Zde již mocně ubývá výše, s výší i věčných sněhův a na tak zvané Čanině rozléhá se poslední ledovec. Alpy Karnské v užším slova smyslu, čili jižní pomezní hřbet, dosahují výše 1600—2200 m. a skládají se na straně korutanské skoro jen z břidlic, pískovcův a vápenců kamenouhelných. Z malebných a lesnatých, ač z části strmých strání těchto hor vystupují holá temena a ostré štíty, kteréž jen na místě jediném, převalem Plecken zvaným, silničního přechodu do Benátska propouštějí. Příčné sedlo spojuje Alpy Karnské s vnitrozemským pásmem Alp Ziljanských (Gailalpen), nazvaných po levobokém Drávinu přítoku Zilji, kteráž obě pásma sourodá odděluje. Jsouc na severu i jihu hlubokými údolími Drávy a Zilje osamoceno, má pohoří toto podobu mohutného, 60 km. dlouhého, 8—15 km. širokého hřbetu. Zde tvoří vápenec lasturový široké, travnaté nebo lesnaté planiny, klikatá slemena a štíty o výši 1900—2400 m. výše, jejichž jižní stráně hlavně z pestrého pískovce, severní z pestrého slínu (vrstev Rablských) se skládají, dolování na výborné olovo rozsáhlou měrou připouštějíce. Hřbet sám strmí již nad patrem lesův, z něho pak vystu-

*) Umlauft: Wanderungen, str. 77.

pují mnohé štíty mohutné, uprostřed kterých Lešanský štít (Leisacher Spitze, 8497') kraluje. Východní zakončení Ziljanských Alp činí velkolepá sřícenina hory Dobrače u města Běláka (Villach), dosud do 2154 m. zvýšená. Z obou pásem burácí množství nepatrných ručejí k Zilji, kteréž však jsouce naplněny vodami přívalu horského neb rychlého sněhu tání se silou hroznou do údolí se vrhají a v něm škody i nenahraditelné působí. Nepatrný potok Valentinský, kterýž na Křížové hoře (Monte Croce, čti -če) své vody sbírá, spůsobil 27. listopadu 1878 v městečku Mauthen v údolí Ziljském škod ohromných, k jichž uhrazení zajisté bude potřebí mnohých desítiletí.*) Z bystřic na severu ku vlaskému Talmentu spěchajících důležita jest Bělá (Fell), po jejíchž pěnách vede nejznamenitější cesta z Korutan do Benátska, cesta, o jejíž nahrazení železničními kolejemi již po delší dobu se jedná. Po mostě, kterýž v hrozné samotě srázy hluboké rokle, vodami Bělé vymleté, spojuje, sluje převal tento sedlem Potablským (Pontafell), upomíná pak v mnohém na sedlo svatého Gottharda a oba mosty Čertovy.

Na pravém břehu Ziljice postupují Alpy dolomitové dále majíce jméno Karavanek. Pohoří toto dlouhé asi 40 km. táhne se podél pravého břehu Drávy až k Apačům (Abtei), „všude do vnitra srázné stěny objevujíc, a nad údolím Tokry (Togernbach) a horní Meže vlastně i před vápencovou hornatinu Mižickou se kladouc. Jádro hor těchto, daleko z Korutan i Krajiny viditelných, kteréž lomenou čárou svou na obzoru nádherného pohledu poskytují, tvoří dolomit a vápenec jurský a liasový, ku kterémuž na straně krajinské vápence a pískovce kamenouhelné nad údolím Podkorenské Sávy se přidávají; na straně korutanské však jeví se všude plášť z pestrého slínu (Rablského) nebo vápna lasturového a dílem i z pestrého pískovce (Verfenské vrstvy), kteréžto horniny po části i pěkná lesnatá a malebná podhůří tvoří, v nichž na olovo pilně se doluje. Na jurských vápencích jsou též rozsáhlé planiny, lesem po většině obrostlé, ale i holá slemena a rohy."**) Nejvyšší vrch jest olovem bohatý Obir, kterýž dosahuje výše 2134 m. Z přechodů sluší uvésti Předěl (Predilpasz) 1165 m. vysoký, kterýž od Trebiže (Parvis) údolím Ziljice vede do Goricka, a pak památný, téměř po celý rok zavátý sněhem Ljubel (Loiblpasz, 1370 m.), jenž spojuje Celovec s Lublaní.

Na jih, do Kraňska, spadají Karavanky příkře do hlubokého údolí, na jehož dně shromažďují se horské vody, aby jménem Sávy

---

*) Die Presse, ze dne 11. pros. 1878.
**) Jos. Erben: Vévodství Korutany a Krajina, str. 8.

k východu dále ubíhaly. Údolí toto, spolu s vrchoviskem gorické Soče (Isonzo) a silnicí Předělskou objímá obrovský kmen horský, s Karavankami pouze na debři Ziljické srostlý, kterýž po malebném tvaru vrcholků svých nese jméno Tříhlava (Terglou). Tříhlav jsa skupinou korytných a dolovitých planin, širokých a holých hřbetův i úzkých klikatých slemen s četnými rohy i deskovými štíty (dílem, zvláště na jižní gorické straně i s rozsochami), kteréž sráznými i jehlovitými stráněmi jak do vnitra, tak k širokému údolí Sávy se spouštějí, jest obrovským sloupem, kterýž spojuje Alpy s horstvem Krasovým, rozhledem pak velkolepým se svého temene (2865 m.) ovládá obě hornatiny i širé plochy Adrie a nížiny Pádské. Sotva který bod v Evropě poskytuje vidu rozsáhlejšího; od Berniny v Grisonsku po vlnitá horstva chorvátsko-slavonská, od hor severoštýrských do nedohledné rovně pádské, od Vyšních Tur po Lovčen Kotorský bloudí oko za jasného dne, jichž v létě dostatek, a kochá se velemalebnými různostmi vyšehorského světa, sinavu mořského a nedozírné Pádské zahrady. Zvláště doliny Krasové a rozervané zjevy „Grintovců“ v Karavankách, vápenitých to koster četných vrcholků a hřebenů jejich, odevírají se oku poutníkovu se všemi zjevy svými.

Údolí Bochyňské (Wocheinerthal) rozděluje skupinu Tříhlavskou na dvě části. Na dně jeho hrčí nižní čili Bochyňská Sáva, naplňujíc tu krásné jezero, tu zas v divých soutěskách skalného světa unikajíc. V údolí tomto naposled objevuje se alpský ráz proti blízkému Krasu, posléze vyskytují se romantická údolí s jezery a vodopády, se svěžími pažity nad lesův pásem a osněženými štíty velehorskými. Jiných příčných údolí v celé této skupině horské na krajinské straně není, ovšem ale jsou planiny (počítá se jich šestero) četnými a lučnými koryty, rumovitými dolci i jamami vybrázděny a trhlinami prorvány, v jichž pažitném nánosu se výborná bobovitá ruda skrývá a kterýmiž se z nedostatku sedel východ ze středu skupiny aspoň usnadňuje. Na lučnatých pláních i v korytech stojí četné salaše, na jiných rozsáhlé lesy, a Bledská planina (na severovýchod) chová v lůně svém pověstné pramenné jezero Bledské (Veldessee), nejkrašší v Krajině.“ *) Severně jezera Bochyňského vystupují nad malým ledovcem tři štíhlé homole, z Kraňska i z Gorice zevšad viditelné, sám to Tříhlav, jehož vážné tvary na severu pohlížejí do četných debří i do širého údolí, kterýmž se hrne Vyšší čili Podkoreňská Sáva. Řeku tuto, na pravém Podunají nejznamenitější, kteráž souřičím svým podobá se hojně největšímu přítoku levobřehému, křivolaké Tise, slušno pokládati za dceru skupiny Tříhlavské. Skládá pak se řeka tato z výše uvedených dvou zřídelných toků, Sávy Podkoreňské a Bochyňské. Podkoreňská Sáva (Wurzner Sau) prýští se na východních svazích horského žebra, kteréž spojuje Tříhlav s Karavankami, a sesiluje se četnými bystřicemi, hlavícími se na planinách kol Tříhlavu rozložených, načež spojivši se se Sávou Bochyňskou, plyne směrem jihovýchodním až po ústí řeky Sory (Zayer). Spojivši se s řekou touto jde dále směrem východním, až opět po splynutí se Suteavou k jihovýchodu se otáčí. Z přítoků kraňských nejznamenitější jest Ljublanica (Laibach), kteráž v popsání Krasu příslušného dotčení nalezne.

*) Erben n. m. u. str. 70.

Nejzáze k východu posunutá část vlastních Alp dolomitových jsou Alpy Kamnické (Steiner Alpen), kteréž od hory Grintovce na soumezí Korutan, Štýrska a Kraně táhnou se směrem jihovýchodním až po ústí Saviny (Sann) do Sávy. Vlastní rozvoj krásného pohoří náleží do jižního Štýrska, kdež končí se ve velekrásném údolí Saviny; Kraňsku náleží jen jižní rozsochaté hřbety pohraničné a korytnaté i jezerní planiny, kteréž nejsou sice tak rozsáhlé a vysoké, jako Tříhlavské, ale jinak ve všem těmto velmi podobné, toliko na štýrské straně eokaení pískovce mocněji v nich vystupují než v oněch, a starší útvary kamenouhelné s triasovými prostředkem všeobecného dolomitového přetvoření takořka v jeden klamný celek slity jsou. Hřbety a rozkošná slemena i končité štíty ukazují se i tuto více na západu, planiny na východu, útvar kamenouhelný týchž vrstev však na jihu i na severozápadu; útvar triasový a liasové vápence i dolomity leží všudež na hlavních hřbetech a planinách. Sedla jsou řídká a vysoká, koryta na pláních ale méně četná, než na Tříhlavě. Z rozsochatého hřbetu vyrůstají ještě vrcholkové, strmící po čáru věčného sněhu, zvláště Rinka (2590 m.), Grintovec (2529 m.) a m. j. Těmito vrcholky loučí se velkolepý svět alpský — což odtud na východ položeno, nevystupuje nad povahu nizohor.

Na jihozápad, do roviny Lublaňské, jíž dotkneme se při popsání horstva Krasového, jest spád Alp Kamnických náhlý a proto vid jejich s návrší vroubících okolí města Kraně anebo s hradu Lublaňského jest povahy vyšehorské. Jinak však na severu. Zde přidává se ku hlavnímu pásmu Alp Kamnických malebná vrchovina s převládajícím porfyrem a zelenokamem, v němž četné bystřiny a řeky vymlely sobě od dávnověku hluboká rýhovitá údolí. Krajinnými krásami nad jiné vyniká údolí řeky Saviny (Sann), levobřehého přítoku Sávského, kteráž sebravši vody své z pažitův a sněhů Grintoveckých, probíhá velemalebným podélným údolím středohorským. Blíže starožitné Celje (Cilli, Celeja) rozšiřuje se údolí toto v ladný úval, věncem lesnatých vrchů vroubený, načež počíná průlom řeky k jihu, jímž vede k Lublani jižní státní dráha. Severně od údolí Savinského zdvihá se malebná hornatina Pochorje (das Bachergebirge), složením svým spíše k prahorským Alpám náležející. Jest to širý hřbet horský s hřebenem, působením věkův otřelým, s rozsáhlými hvozdy a na úpatí bohatými vinohrady. V chladu lesním vznikají hojné slatiny, z kterýchž temení se Dravina (Drann), na poli Ptujském v Drávě mizící. Jednotlivé body, jako Velká Kupa u Slovinského Gradce dosahují výše 1500 m. Severní sklony Pochorje

provázejí Drávu až po Maribor, načež údolí řeky náhle se šíří a vzniká veleúrodné pole Ptujské (Pettauer Feld), tím důležité, že tvoří most mezi Alpami prahorskými, dolomitovými a východními jejich podhůřími. Podhůří tato táhnoucí se směrem východním mezi Drávou a Sávou až po ústí obou do Dunaje mají ráz mezihor a skládají se z osamotnělých lesnatých břehův a pásem, mezi nimiž prostírají se široké úvaly malých řek, více k Sávě spěchajících. Z nich Bednja, Karašica a Vučica líně se ploužÍ na sever k Drávě, Krapina, Lonja s Glognicí, Časmou i Ilovou a Orljava mizí na jihu v Sávě. Spád těchto řek jest vůbec volný, jakmile pak vniknou do pobřežních nížin, Podráviny a Posáviny, nasycují rozsáhlé močáry. Teprve novější dobou dály se pokusy odvodňovací a dnes na mnohých místech, kdež dříve leč kyselé seno neb rokytí se dařilo, nalézají se úrodná pole i lučiny, což zvláště jeví se na tak řečeném Lonjském poli, jihovýchodně od města Siska. Západní část tohoto chorvátsko-slavonského souhoří jest souvrší Macejlské čili Makolské, kteréž od jihozápadu na severovýchod postupuje až po Varaždín, s ním pak rovnoběžný ač mnohem vyšší jest lesnatý hřbet Ivančica, pouze Bednjou oddělený. Plochá kupa Ivančice vznáší se do výšky 1061 m. a jest tudíž nejvyšším bodem všeho trojjednoho království. Nízkými rozsochami souvisí s Ivančicou Sleme Vrh v okolí Záhřebském, nejvyšším svým bodem o 1035 m., ovládající střední Posáví. Za rozsochu Ivančice lze pokládati její pokračování, kteréž jdouc směrem čistě východním až po vrchovisko Ilovské nese jméno hor Varaždínských. Znalejší kupy v pohoří tomto jsou Kalník (639 m.) a Bílý Vrch. Na vrchovisku Orljavy rozštěpuje se souhoří chorvátsko-slavonské v dvě pásma souběžná; v severním vynikají Černý Vrch (827 m.), Papuk (954 m.) a Kapovac (789 m.), v jižním Brezovo Polje (984 m.) a Lipovica. Nejzáze na východ vystupuje Vrdník a vinorodná Fruška Gora, jejíž nepatrné sklonky lemují u Karlovců Dolních pravý břeh Dunaje.

Evropa střední.

Z pojmenování tohoto, poněkud neurčitého, vyrozumíváme všechen kraj omezený na jihu poloukruhem vysočiny alpské, na západě téměř vším tokem řeky Meusy (Meuse, č. Méz, něm. die Maas), na severu mořem, na východě pak vysočinou Karpatskou a tokem Viselským. Jsou tudíž pojaty do šírého prostranství tohoto částky východní

Francie, království belgické i nizozemské, státy německé nedávno v říši německou sloučené, poloostrov Kymbrický čili Jutský s královstvím dánským, na jihu pak severní částky Švýcarska a české i starorakouské země mocnářství rakouského. Ba dlužno i k střední Evropě přičítati Alföld čili magyarskou nížinu a též Karpatské země Rumunsko a Bukovinu, čímž stává se na nejzazším východě jižní hranicí střední Evropy dolní tok Dunajský, kdežto rakouská Halič a pruská provincie východopruská náležejí k nížině Sarmatské, kteráž s východní strany ku střední Evropě přiléhá.

Již z předešlého známo, že na severozápadní straně vysočiny alpské jest rozloženo pohoří Jurské, kteréž počíná na jihovýchodě francouzském a v jižní části své jest prorváno tokem Rhônským, jenž u města Bellegarde (č. Belgard) v malebné úzké rokli po krátkou trať mizí pod zemí (Perte du Rhône). Provázeje pak oblouk alpský pokračuje Jura v Německu prvé jménem Drsné Alpy (Rauhe Alp) čili švábského Jury, kterýž počíná na vrchovisku Dunajském a podél toku řeky této k severu spěje, dále pak zahýbá v Bavorsku jakož franský Jura až na prameny Mohanské.

Mezi Alpami a Jurou prostírá se směrem severovýchodním planina švýcarská. Počínajíc na jih srázy k jezeru Ženevskému rozléhá se tato planina směrem podélným, podobou velikého údolí podélného mezi horstvy jmenovanými, o prosté výšce 420 m. až k jezeru Bodamskému a řece Rýnu, protkána pak jest hojně rozvinutou soustavou Aarských přítokův. Rýn sám opustiv rozsáhlý vodojem jezera Bodamského obrací se směrem čistě západním až k Basilei (Basel), při čemž u Neuhaus jest mu proniknouti proslaveným, šíř i dál slyšitelným vodopádem;*) u Basilee přijímá pak směr rozhodně severní. Pokračováním planiny švýcarské na pravém břehu Rýna i na severním obrubu jezera Bodamského jest planina švábsko-bavorská, sklánějící se podobou střechovitou mezi Alpami a Dunajem, jehož údolí severní její mez činí. I tato planina, ač maličko vyšší švýcarské (o prosté výši 490 m. až 650 m.), rozléhá se mezi Alpami a Jurou a jako planinu švýcarskou svlažuje soustava přítokův Aarských, jest i tato planina rozryta údolími Dunajských přítoků z pravého břehu, s Alp přichozích a mezi sebou souběžných, Illery, Lecha s Wertachou, Jizery bavorské (Isar) s Ammerou a Innem se Salicí (Salzach).**) Údolí řek těchto, vlastně rýhy vodami jejich vymleté, spějí od západu k východu o nevelké vzdálenosti, kteráž mnohdy desátý ba i ještě menší než desátý díl všeho toku drží. Zvláštního rázu dodává této drsné, celkem méně úrodné, po výtce rozsáhlými rašeliništi a močáry pokryté krajině řada jezer, z nichž sluší jmenovati jezera Ammerské, Würmské, Starnberské, Simmské a Chiemské (č. Kýmské). Avšak jezera tato, tak jednotvárná jako planina mezi nimi se pnoucí, rozhodně liší se od jezer, kteréž v pozadí jejich druhou činí řadu a již k předním Alpám náležejí. Velikosť oněch jezer a oblíbený táhlý tvar od jihu k severu činí podstatný rozdíl mezi nimi a jezery předalpskými, jichž nejpůvabnější jsou jezera Fegernské a Schlierské, pak malé jezero Spitzinské. Čím hlouběji do Alp vnikáme, tím zdají se nám jezera tato býti více zaokrouhlenými, jako Staffelské, Kochelské anebo Walchenské.

---

*) Leop. Würtenberger: Untersuchungen über die Bildung des Rheinfalles. V Auslandě r. 1871, čís. 43. str. 1015., čís. 44. str. 1047., čís. 46. str. 1098., čís. 49. str. 1174.; r. 1872 č. 7. str. 158., čís. 9. str. 212.

**) J. N. Ingerle: Bayern's Hochland zwischen Lech und Isar. V Mnichově, 1863, 8°.

Pád Rýnský.

Jako spěchají od strany jižní, totiž z Alp, četné přítoky k Dunaji, jenž dospívá u Řezna na 46° s. š. nejsevernějšího bodu toku svého, podobně přicházejí i ze severní, t. jurské strany mnohé řeky pobočné. Lauter, Siná (Blau) a Brenz stékají s Drsné Alpy, Wörnitz a bavorská Mhla (Altmühl) již i prorývají franského Juru, Nába pak a Řezen (Regen) protékají náhořím hornofalckým, kteréž se na sever opírá o planinu švábskobavorskou. Ráz německého Jury též tak neutěšen jest, jako povaha Jury francouzského a švýcarského. Drsná Alpa (Alb) ve Würtembersku zasluhuje právem jména svého. Jestiť to 5—10 hodin široká, skalistá hornatina vápencová s mnohými sice jeskyněmi, však se sporými zřídly, pokrytá pastvisky a lesy listnatými, nad níž vyniká několik zkomolených kuželů horských. Jemný útvar pohoří tou měrou vydán jest bouřím živelním, že Drsná Alpa z dáli podobá se houbě mořské. Osada Münsingen na holém, ostrými větry navštěvovaném švábském Juře bývá jmenována příčinou drsného

podnebí svého würtemberskou Sibíří. Franský Jura, jehož příkrý svah sklání se na severozápad k poříčí Neckarskému, netěší se nijakž poměry příznivějšími.

Jako na jihu má Rýn velikou důležitosť čině rozhraní mezi planinami švýcarskou a švábskobavorskou, tak i na západ důležitý určen jest úkol tomuto veletoku v zeměpisu střední Evropy, když byl u Basilee památné ohbí své provedl. Málokteří z veletoků středoevropských mohou vykázati se zanímavějšími ději u vývoji údolí svých, jako lze říci o Rýnu, zvláště pak o hořejší části jeho. Údolí toto táhne se od Basilee až po Rastatt rozsedlinou, kteráž vznikla bezprostředně před uložením se pestrého pískovce a učinila z pradávného jihozápadního jádra hor německých dvé samostatných pohoří, Vogesy a Černý Les. Po té zůstalo údolí toto po vší dobu útvarů triasového a jurského úzkým zálivem mořským, kterýž souvisel na jihu s mořem švýcarskofrancouzským, na východě průlivem mezi Dlouhými Mosty (Langenbrücken) a horami Löwensteinskými se švábským mořem jurským. Zvolna vystupovalo pak dno mořské a utvořilo za doby křídové a s počátku doby třetihorní souši, o jejíchž obyvatelích však nemáme zpráv.*) Budiž nám dovoleno sledovati veletok sám po obou březích jeho, a sice prvé po levém západním břehu až po vniknutí jeho do veliké nížiny severoněmecké.

Krajina rozložená mezi levým břehem Rýnským a Vogesy nazývá se Elsas, jejíž požehnaný rovný povrch sotva několik metrů pne se nad hladinou Rýnskou. Výška její nadmořská u Kolmara obnáší 200 m., v Štrasburce jen 144 m. Složena jest z jílu, písku a drobounkých valounů, jež zůstavily buď Rýn buď Illa, do něho se vlévající, se svými přítoky Vogeskými. Málo znalý podval půdy značí rozhraní útvarů diluviálních původu Vogeského i původu Rýnského, rozdílných povahou valounů. Ve své spojitosti činí Vogesy**) pásmo horské, táhnoucí se směrem od jihozápadu k severovýchodu, od Belforta až k Mohuči po soutok Nahy s Rýnem délkou 280 km. Ve skupení to zahrnují se i nitrofrancouzské Monts Faucilles v okolí Langreském i skupina Donnesberga ve Falci Rýnské. Vše to různí se patrně od krajiny okolní, třebas i měnily se výše a vlastnosti geognostické, čímž uprostřed mezí elsaských vznikají dvě různé skupiny. Spousta vyšních Voges jest převahou povahy krystallické, má zaokroublené kupy o výši značné, kdežto nižší pásmo Vogeské severněji položené skládá se výhradně z podélných plání pískovcových. Počínajíce oběma horami zvanými Ballon d'Alsace (č. D'alsas, něm. Belchen von Elsasz) a Servance (č. Servans) prostírají se Vyšní Vogesy až po šířku Štrasburskou a jsou proryty hlubokými, při vchodu svém zúženými údolími podoby elliptické, kteráž po stupních se zdvihají. Nižní Vogesy, majíce počátek svůj mezi Saalesem a Breuschem, zplošťují se, čím více severu dospívají; celkem podobají se jakési planině, na jejímž jednotvárném povrchu vody v tichých písečných korytech, všemi směry jako na stole nějakém, bez pravidelného toku, bez šumu a beze spádu se rozbíhají.***) Sklon Voges mnohem sráz-

*) T. Sandberger: Das Oberrheinthal in der Tertiär- und Diluvialzeit. V Auslandě, 1873, čís. 50. str. 981.

**) C. Mehlis: Der Name der Vogesen. V Auslandě, 1876, čís. 20. str. 399.

***) Charles Grad: Skizzen aus Elsasz und den Vogesen. V Auslandě 1871, čís. 20. str. 466.

nější jest na východě k rovině Rýnské než na západě, kdež sklání se pohoří k údolí řeky Moselly a přítoků jejích z pravého břehu, zvláště Meurthy (Meurthe, č. Mért), kteréž vesměs mají zdroje své ve Vogesách. Proti Francii, t. západní Evropě, nabývá podnebí hor Vogeských, jež ve vyšších svých částech pokryty jsou nepřehlednými hvozdy, povahy ekcessivné a suchozemské jako v Německu: zde jsme již ve střední Evropě. Réva daří se na místech příznivých do výše 400 až 500 m., pšenice až do 600 m., zemáky až do 1200 m. výše nadmořské. Nejvyšší vrchol Vogeský, Belchen Velký čili Sulzský u Gabweilera měří 1426 m. výše nadmořské. Z řek ku Rýnu spěchajících jmenujeme jediné Lauteru, jelikož značí oddíl pohoří, kteréž o menší výši táhne se dále jménem Harta, pohoří to svým vzděláním bohatého, Bavorskem Rýnským až ku hornatině Donnersberské, bohaté kamenouhelnými ložisky, s památným, z porfyrových spoust nakupeným Königsstuhlem (680 m.); sklon Harta, tak zvaná Přední Falc, jest vinohradem falckým. Tu právě ocitujeme se do krajiny, kdež Rýn u Mohuče nové, ovšem nedlouhé ohbí k západu činí, načež u Bing opět obírá si směr severozápadní.

Zde v Bingách snoubí se s Rýnem Nahe, příchozí od jihozápadu, a dále níže u Kobolence (Koblenz) vlévá se do něho Mosella, kteráž o značné trati rovnoběžně s Nahou plyne, činíc mnohé okliky. Řeka tato teče nejprve podél severozápadních sklonů Vogeských, dále protéká na příč kraj dosti rovný německého Lothrinska s hluboko vrytými údolími a konečně vchází do území dolnorýnských hor břidlicových. Majíc podobu rozvlněné sopečné planiny o průměrné výšce 500 m., rozkládá se pohoří toto po obou březích Rýna, kterýž jím proniká mezi Bingy a Bonnem, na místě, kdež složitosť jeho nejpatrnější býti se jeví.*) Část tohoto pohoří břidlicového, rozložená mezi Nahou a Rýnem, sluje Hunsrück, počínajíc pak jménem Hochwalda nad Saarburkem dosahuje Erbeskopfem (820 m.) nejvyššího bodu svého; odtud má pohoří jméno Lesa Idarského (Idarwald) a ještě dále k Rýnu Lesa Soonského (Soonwald). Z oné strany Moselly, t. na severním její břehu, mezi řekou touto a Meusou vypíná se na levém břehu Rýnském sopečné pohoří Eifel, mající podobu břidličnatého náhoří, prostoupeného homolemi čedičovými a pokrytého kužely lávovými,**) jehož část nejsevernější, nepřehledná to holá planina rašelinná, známa jest pode jménem Höhe Veen (čili Venn). Eifel, skupenství to pravidelných vyhaslých kuželů,***) v nichž často vyskytují se dobře zachovalé jícny nebo prohlubně jícnům podobné, jako známé jezero Laacherské, †) zdvihá se těsně při pokraji veliké nížiny severoněmecké, ještě před krátkým časem mořem pokryté a tím potvrzuje zákon, dle něhož hledáváme útvary sopečné vždy v sousedství nynějších neb bývalých moří. Na západě souvisí s Eifelí Ardenny, náležející k útvaru prvohorskému, kteréž řekou Meusou rozděleny jsou v části východní a západní. Pláně, nad níž pne se Rocroy (č. Rocroa), jest zároveň nejzazší značnější východní bod Arden západních; zde splývá s nimi Les Argonnský a odtud vysílají ony nízkou rozsochu mezi Meusou a Sambrou až po Namur (č. Namýr), kdež Sambra s Meusou se snoubí. Za výstřelky Ardennské lze pokládati i řady pahorkův, které směrem severozápadním spějí ku průlivu Calaiskému a v něm končí mysy Grisnesem (č. Gryné-) a Blancnezem mezi Kalėty a Boulogní.

Přejděmež nyní z levého na pravý břeh Rýna. Zde zdvihá se bezprostředně proti Vogesům Černý Les, od těchto pouze ložem

*) M. C. Grandjean: Von Bingen nach Cöln.

**) P. Wirtgen: Die Eifel in Bildern und Darstellungen. Natur, Geschichte und Sage. V Bonnu 1864, 8°.

***) H. v. Dechen: Geognostischer Führer zu der Vulcanreihe der Vordereifel. Bonn 1861.

†) H. v. Dechen: Geognostischer Führer zu dem Laacher-See und seiner vulcanischen Umgebung. Bonn 1864, 8° a: Nöggerath: V Auslandě r. 1870 čís. 48. str. 1023.

řeky oddělený, kterýž k Rýnu strmými spadá srázy a vedle Krkonošů jest nejmohutnějším pohořím středoevropským. Z veliké shody obou pohoří u vnitřním jich složení lze tak díc určitě dovozovati, že tvořila v dobách pradávných celek souvislý, kterýž celek teprve později vznikem rozsedliny od jihu k severu spějící, anebo ještě spíše utvořením se souboru rovnoběžných rozsedlin ve dvě pohoří rozdělen byl, jež dnes před sebou zříme. Černý Les, pravé to pohoří skupinné, ohraničen jsa Rýnem na jih i západ, od Säcking až po meze Pforzheimské, prostírá se délkou 140 km. a šířkou 40—70 km. směrem od jihu k severu a přechází na všech stranách téměř nepozorovaně v triasovou planinu švábskou, tak že s těží lze určiti hranici obou horstev. Nejspíše bylo by lze tudy rozhraní vésti, kdež mizí rudý pískovec a ustupuje vápenci mušlovému, nebo zde mizí i temné hvozdy jedlí a borů, kteréž pohoří daly jméno, a naskytuje se orba opět větší měrou. Bližším pozorováním členitosti Černého Lesa spozorujeme tři oddíly přirozené, od sebe odloučené třemi většími řekami, kteréž vesměs směrem od východu k západu k Rýnu stékají. Prvý z oddílů těch jest jižní Černý Les mezi Rýnem a Dreisamou, střední prostírá se mezi Dreisamou a Kinzigou, severní pak čili nižní zdvihá se mezi Kinzigou a Murgou, nebo, chceme-li ještě dále pohoří sledovati, mezi Kinzigou a Albou. Jižní Černý Les zahrnuje nejvyšší hory, Blauen 1167 m., Belchen 1415 m., Herzogenhorn 1416 m., Feldberg 1495 m. a mnohé jiné, slynoucí nejen čarokrásným rozhledem, jakýž naskytuje se s jich temen, nýbrž i četnými druhy (82) alpských rostlin, mezi nimiž krásné druhy lomikamenovitých (Saxifragae), chudobinek, alpských zvonků, mulgedií atd., kteréž bují ve vyšších patrech horských, tu a tam též jednotlivými tvary alpských conchylií. Jest to spolu ona část Černého Lesa, kteráž jest pevninou od dob pradávných a nemá na sobě vrstev pískovcových. Díl střední jest celkem značně nižší a má jen jednotlivé vyšší body, z nichž Kandel dosahuje výšky nadmořské 1242 m., avšak vyniká nad okolí své v poříčí Schutterském (Schutter, levý přítok Kinzigy, s níž splývá v Kehlu opodál jejího ústí do Rýna), v okolí města Lahra značným počtem malebných kup, majících podobu zvonů neb homolí, kteréž všemu pohoří propůjčují krajinsky nad míru zanímavé tvářnosti. Ani v tomto pohoří nenaskytuje se pravidelně pískovcová pokrývka nejvyšších vrcholků, jako se děje v severní části, kde se nad základním pohořím, příkře se sklánějícím, vrstvy pískovcové šíří téměř ve vodorovné poloze a dostupují značné výše na daleko viditelných vrcholcích Hornisgrin-

denu a Kniebisu (1170 a 973 m.). Na výšinách těchto nalézají se kleče (Latschen) a jiné rostliny rázu alpského, jakých bys marně hledal v krajinách středoněmeckých, odtud k severu položených. Jehlancovité tvary hor žulových, kteréž převládají na západní straně od Ortenberka až za Steinbach, mizí teprve u Baden-Badena, kdež malé pohoří porfyrové na místě jejich se objevuje, jehož nejvyšší bod, hora Iwerst, dosahuje výše 590 m. n. m. Před pohořím tímto, až po řeku Murg, prostírá se malá pahorkatina, jejíž temnorudá barvitosť již z daleka prozrazuje, že skládá se z červeného neb jesepového pískovce, tedy ze staršího nánosu. Pouze v hlubokých úžlabinách údolí řek Murgy, Oosy a Enze (levého přítoku Neckaru) proniká ještě žula ze svalin jesepových, a ač mohutnosť její nepatrna jest, přece tím nabývá důležitosti, že v ní ukryty jsou zdroje světoznámých pramenů léčivých, Badenského, Wildbadského a Liebenzellského.*)

Z oné strany řeky Murgy, jíž omezen jest nižní (severní) Černý Les, až po nejbližší přítok rýnský z pravé strany, po Neckar v Černém Lese zrozený, prostírá se nízká, mírně zvlněná, pečlivě vzdělaná krabatina o výši 400 m. n. m., na východě přecházející ve Švábskou planinu, jakž sluje požehnané ouvodí würtemberského Neckara, klínovitě zabíhající mezi krajiny hornodunajské i hornorýnské. Zde, na jihu ovrouben jsa Neckarem a na severu Mohanem, kterýž od Miltenberka plyne směrem jihoseverním, pne se přívětivý Les Odenský (Odenwald) s dosti strmými sklony k rovině porýnské, s vrcholky Katzenbucklem (708 m.) a Melibokem, hornatina to velmi hojně obydlená se zaokrouhlenými kupami a otevřenými údolími, kteráž počínajíc v severovýchodních částech velkovévodství badenského vyplňuje veškeren severovýchod velkovévodství hessenského.**) Na jižním jeho úpatí, jež vlny Neckaru omílají, rozloženo jest rozkošné universitní město Heidelberg se ssutinami proslaveného hradu falckrabského.

Mohan, jenž u Mohuče do Rýna se vlévá, jest ohledem zeměpisným nejdůležitější ze všech řek německých, ježto vinutým příčným tokem svým činí patrné rozhraní severního a jižního Německa. Jednotvárná planina a pahorkatina mezi Alpami a Mohanem s výše popsanými uzly horskými tvoří vyšní vysočinu německou o výši 490 až 650 m., kteráž zabírá v sobě državy bavorskou, würtemberskou, badenskou, z části i hessenskou. Na východě jest planina tato horami omezena, kteréž uzavírají poříčí Labsko-Vltavské,***) na jihu pak údolím Vltavským odloučena jest od severních výběžkův alpských. Ani ohledem zeměpisným ani geologickým není lze prastaré

---

*) F. Sandberger: Zur Urgeschichte des Schwarzwaldes. V Auslandě 1876, čís. 47. str. 925—926.

**) H. Heusler: Führer durch den hessischen Odenwald. Frankfurt a. M. 1878, 16°.

***) P. spisovatel jmenuje sice „das böhmische Becken“, avšak my z příčin, jež níže budou udány, nevolili jsme nesprávného pojmu tohoto. *Pozn. vzděl.*

ouvodí Labsko-Vltavské v Čechách i s jeho okrajnými horami přičítati ke mnohem mladším útvarům německé planiny, pročež hodláme nejprve ukončiti líčení německé půdy, dříve než přikročíme ku popisování severovýchodních krajů středoevropských. Severně Mohanu počíná nižní německá vysočina, též složená z mnohých pohoří, avšak nemající téže šířky jihoseverní, jakož lze pozorovati při vyšní vysočině. Obsahujíc porýnské kraje mezi Bingy a Rejnem-Kolínem, Nassavsko, Hessensko, Durynky a některé částky saské, součiní střední Německo v pravém slova smyslu. Zenenáhla pak kloní se vysočina tato ku širé nížině severoněmecké, kteráž počínajíc na západě při

Stavba Otto-Jindřišská zámku Heidlberského.

průlivu Calaiském bez přetržení táhne se na východ až po lože Viselské. V ní leží částky království belgického, království nizozemské a krajiny, kteréž vším právem dlužno nazývati severním Německem.

Na pravém břehu Mohanském, v ohbu pravoúhlém, jejž řeka tato mezi Lohrem a Aschaffenburkem činí, vystupuje opět plochá, temná horská hromada s mnohými kupami, Spessart (Spechtswald, datlí les) totiž s Geiersberkem (617 m.). Pohoří toto pokryto jest lesy nepřetržitými, tak sice, že naskytuje-li se výhled do dálky na některých výše i přízněji položených místech na hřbety a kupy hornatiny této a na údolí její hluboko vkrojená, neuzříme, nechť kterýmkoliv směrem se rozhlížíme, v pravém slova pojmu mimo les a nebe předmětu jiného. Avšak nehledíc ani neobyčejné rozlehlosti hvozdův Spessartských, má pohoří toto výlučně jiné vlastnosti, kteréž je činí korunou německých hvozdův. Ač v Spessartu namnoze převládají bučiny rozsahem svým, přece nelze upříti, že dubem pohoří toto dochází své slávy. Nikdež nelze uzříti krále lesů v té nádheře, jako zde; jako svíčka rovné pně o výši 20 až 30 m. nevznášejí jednotlivě k nebi své koruny, nýbrž naskytují se v takovém množství, že se podobají

hustému lesu sloupů ztepilých, aniž unaví úžas jimi vzbuzený zvědavosť poutníkovu. Dojem, jenž v nás působí putování pohořím Spessartským, zvýšen jest ještě, když celé dni putujíce mnohdy ani osady, ba ani lidského bydla neuzříme. Pouze v údolích vyskytují se sporá sídla.

Spessart nenalézá se v pražádném spojení s ostatními horstvy středoněmeckými. Pouze údolí franské Kinzigy, kteráž sbíhá k Mohanu, odděluje jej od Ptačích Vrchů (das Vogelgebirge) po severním Hessensku rozprostřených, jimž po pravé straně leží Taunus mezi Mohanem a Lahnou, po levé straně pohoří Rhönské, kteréž opět jen milokrásným údolím řeky Werry odloučeno jest od Lesa Durynského. Sledujeme-li prve tok Rýnský, upoutá nás nejdříve zkamenělin prostá, břidličnatá hmota Tauna, kterýž opět náleží ku břidlicovým horám dolnorýnským, a honosí se nádhernými lesy listnatými na mírně sklenutých svých vrcholcích, též bujným bylinstvem na jižním svém úpatí, a pak i bohactvím zřídel minerálných (Homburg, Wiesbaden, Schlangenbad, Schwalbach, Soden, Selters, poněkud i Emže, Geilnau a Fachingen) ve svých útrobách. Východní konec jeho dotýká se Homburka, západní jeho část Niederwaldem zvaná, zdvihá se proti Bingám a zde počíná krásný kraj porýnský, slynoucí výtečnými víny, kteráž daří se na úbočích Taunských. Nejvyšším vrcholem jest Veliký Feldberg o výši 845 m. Souběžně s Lahnou spěje k Rýnu řeka Sieg, mezi oběma pak pne se Les Westerský (Westerwald), jehož severozápadní cíp, tak zvané Sedmihoří (Siebengebirge), ze skupiny těsně stlačených sopečných homolí složený, vniká u Königswintera tak díc do Rýna samotného.*) Ze sedmi zvláště vynikajících sopek sluší jmenovati příkře a malebně pnoucí se horu Drachenfels (270 m.), pak horu Oelberg (465 m.). Zde, blíže města Bonna, končí střední Rýn, jsa ještě 45 m. hladinou svou zvýšen nad mořem severním, pohled pak na mapu geologickou poučí nás, že vcházíme do nejzazšího vnitřního cípu nížiny severoněmecké, uprostřed něhož věží se Rejn-Kolín (Köln), město staroslavné a nyní v pevnosť nezdolnou přeměněné. Naproti tomu k východu pokračují dosti ještě daleko útvary druhohorné a i třetihorné, ač v menším rozsahu, jichž nejdůležitější jsou bohaté uhelné sloje údolí Ruhrského.**) Zde vystupující souvrší mají podobu horských ostrovů, posunutých do nížiny severoněmecké, a mají jména velmi různá, jichž výčet nijak

---

*) H. v. Dechen: Geognostische Beschreibung des Siebengebirges ve: Verhandlungen d. naturhist. Vereines d. preusz. Rheinlande und Westfalens, 1852.

**) M. C. Grandjean: Die deutschen Steinkohlen-Ablagerungen ve sborníku: Natur, 1873, čís. 14.

Pohoří Sieben.

by nezvýšil charakteristiku krajiny té. Z nich nejznámější jest Osning čili Les Teutoburský, úzký to rovnočárý hřbet pískovcový mezi řekami Vezerou a Emží. Vrchovina Vezerská přechází jižními svými rozsochami ve vrchovinu a pahorkatinu Hessenskou, vysočinu to slabě zvlněnou, kteráž na jihu pne se vysokou sopečnou skupinou Ptačích Vrchů (Vogelsberg), jež jest největší čedičovou spoustou na světě, do výše 731 m. a na lučnatém temeni Velikého Meisznera dokonce dospívá znamenité výše 760 m. Bukoviny, javoří a lesy jehličnaté s vřesovisky a bahnitými lukami se střídajíce pokrývají pohoří, jemuž drsné podnebí a dlouhé zimy zjednaly názvu „hessenské Sibíře". Odtud na východ rozložené pohoří Rhönské, drsné, chudé a po větší část roku zamlžené, jest vysočina s povrchem bařinatým o nadmořské výši 617 m., s příkrými hřbety a jest pojidlem mezi Ptačími Vrchy i Lesem Durynským, kterýž počíná na východní straně řeky Werry.*) Durynský Les jest nejznamenitější hornatina středního Německa. Jest to úzké pásmo horské, 40 hodin

*) R. Spiesz: Die Rhön. Ve Würzburce 1867, 8°.

dlouhé, vysokým hřebenem nepřetržitě spojené, se směrem od jihovýchodu k severozápadu, kteréž poříčí Labské odděluje od poříčí Werrského a Mohanského. Ráz krajiny, krásnými hvozdy porostlé, v jejíž severní části vypínají se nejvyšší vrcholky, Schneekopf (976 m.), daleko v šírém kraji viditelný Inselsberg (960 m.) a Beerberg (984 m.), jest sice půvabný, ne však velkolepý. Pouze

Na Brockenu.

v nejbližším okolí Eisenašském vyskytuje se několik hluboce vkrojených úzkých rozsedlin, spíše rozpuklin, kterýmž nenedostává se jakési velkoleposti. Jihovýchodní část Lesa Durynského sluje Lesem Franským (Frankenwald). Od severního úpatí Lesa Durynského počíná se stupňovitě snižovati durynská pahorkatina, dosahujíc nízkými, s hřebenem pohoří rovnoběžnými pásmy až po jižní úpatí jiné hromady horské, totiž Harze. Pohoří toto, rudami bohaté, odkudž asi jméno jeho pochodí, táhne se o elliptické základní podobě mezi Vezerou a Labem a dosahuje vrcholem Brockenem čili Blocks-

bergem (1140 m.), kterýž velebně zdvihá se uprostřed věnce nižších lesnatých hor, největšího zvýšení po všem severozápadním Německu. *)

Nížina severoněmecká v nejširším smyslu jest někdejší dno mořské, čehož dokazují vrstvy půdy, složené z hornin diluviálných, jílu, písku a křemení, **) a zaujímá nízké roviny všech poříčí, počínajíc Skaldou až po líman Němenský; v rozsahu tomto měří 4500 □ myriametrů plochy, což jest ovšem jen malou částkou veliké nížiny východoevropské, kteráž na jižních úpatích Urálských bezprostředně souvisí s rozsáhlými rovinami chvalinskými a sibiřskými. Celkem snižuje se nížina tato od jihovýchodu k severozápadu, jakž na jevo jde ze směru řek. Počítajíc od západu k východu, jsou Skalda (die Schelde), Meusa, Rýn, Emže, Vezera (die Weser), Labe, Odra a Visla veletokové, kteří širý kraj tento ovlažují. Při těchto čtyřech řekách jeví se podivná souběžnosť hlavních směrů i větších ohybů a též lze pozorovati pamětihodnou podobnosť jejich přítoků. Nejznamenitější levostranné přítoky (Vltava, Sála, obě Nisy, Bobrava, Pilice) mají po výtce povahu horských řek, a každá z těchto řek vnímá s pravé strany mohutnou řeku směru severovýchodního z nížiny příchozí (Allera, Havola, Varta, Bug Viselský), k níž se vždy pojí přítok, s veletokem rovnoběžný (Leine, Spreva, Prosna); mezi všemi pak řekami těmito jest rozhraní vod sotva znalé, což velice napomáhá rozvoji sítě umělých průplavů. ***) Abychom nabyli lepšího přehledu, rozdělmež si nížinu severoněmeckou do dvou dílů: nížiny severovýchodní a nížiny severozápadní, kteréž se patrně liší povahou svou. Pokračováním nížiny této jest polouostrov Kymbrický čili Jutský, na němž prostírají se krajiny Holštejn, Schleswig a Jutsko čili pevninská část království danského.

Nížina severozápadní čili pozadí moře severního, totiž „saská nížina mezi Labem a Emží a nížina dolnorýnská mezi Emží a Skaldou, obsahuje obústí řek Skaldy, Meusy, Rýna, veškero poříčí Emže a dolní poříčí Vezerské a Labské, od průlivu Calaiského až na polouostrov Jutský. Veškero pomoří toto podrobeno jest působením přílivu a odlivu stálému tvoření a ničení; ostrovy, táhnoucí se dlouhou řadou od nejsevernějšího cípku polouostrova severohollandského (dle osady De Heldera) až k Jutskému pobřeží, jsou trosky větších území, kteráž je někdy se souší spojovala, avšak pohlcena byla

*) H. Pröhle: Wegweiser durch den Harz. V Hildburghausech 1864, 16°.

**) Benningsen-Förder: Das norddeutsche, besonders das vaterländische Schwemmland in tabellarischer Ordnung seiner Schichten und Bodenarten. Berlin 1863 8°. — Justus Roth: Die geologische Bildung der norddeutschen Ebene. Berlin 1870, 8°.

***) C. Schreiber: Lehrbuch des geographischen Anschauungs- und Denkungsunterrichtes. V Lipsku 1877, 8°, str. 121.

v dobách historických, při vznikání moře Zuyderského (č. zajdrského), Dollarta, huby jadské a mnohoostroví fríského, vlnami mořskými".*) Z ostrovů, ku království nizozemskému náležejících, kteréž oddělují hluboký záliv moře Zuyderského od moře německého, jest Texel největší a spolu výrobou znamenitého druhu sýra nejznamenitější. Střední část mnohoostroví tohoto, vroubící pomoří východofríská a oldenburská, skládá se ze souostroví moře německého, známých a hojně navštěvovaných pro své lázně mořské, z nichž nejznačnější jsou Norderney, Borkum a Wangeroog. Při západním pomoří šlesvickém táhnou se ostrovy severofríské,**) mezi nimiž osamělý Sylt, jejichž povahu líčí Julius Rodenberg v tato slova: „Východní moře jest klidné a úzké. Proti sobě zříme pomoří jutská a severošlesvická. Za odlivu jest téměř suché; ploché měli písečné, tak zvané Watty,***) objevují se na povrchu a blyští se jako stříbrný prach na slunci, kdežto siná voda moře wattského objímá je mnohotvárnou modravou páskou. Malé člunky rybářské plují sem a tam a sloupy dýmu výší se neb níží, přichází-li parník z Husuma nebo Hoyera, obou to míst přímořských, která jsou východišti pobočných tratí, odštěpujících se od ústřední dráhy šlesvické. Vrboví a prutníky na pokraji označují dráhy parníků; jsouť po obou stranách do Wattů pohříženy a uprostřed v průlivech vodních zatáčí se loď o mělkém ponoru. Nikdy nesejde poutníku země s očí; zmizí-li pevnina po pravé straně, vynořují se z vod po levé straně rozlehlé plochy písečné, tak zvané Halligy, jejichž vyvýšení, pahorkům podobná, uprostřed nesou tři čtyři chýše, několik stodol a chlévů. Na sklonech pahorků nachází se bohatá pastva a rolníci tamní, tak zvaní Halligbaurové, mají nejpěknější dobytek. V zimě, když zaduje vítr a vody se počínají věžiti, přebývají lidé tito o samotě po celé měsíce na svých Halligách; oni zří sice souši, avšak nemohou dostati se přes vodu. Ani člunem není lze přeplouti. Jednou i dvakrát, když vody nejvíce opadnou, odvažují se mladí silní lidé na zem skrze Watty, jsouce ovšem povědomi cest nebezpečných. Jsou to tak zvaní Schlickläuferové, jichž osudové jsou dobrodružným tahem uprostřed jednotvárného žití na Wattech a Halligách." †) Mezi ostrovy severofrískými a souostrovím moře německého zdvihá se mezi přesypy písečnými polou rozhlodaný ostrov Helgoland, nyní v moci Britů se nalézající, se slavnými mořskými lázněmi a městečkem, na strmé skalině položeným. ††)

Z členů mořských, jež činí severní moře břehy nížiny severoněmecké omílající, jest největší a nejznamenitější moře Zuyderské v Nizozemích. Průtrž jeho stala se teprve v dobách historických†††) a jí odděleno Frísko od provincie Hollandské, kteráž nabyla nyní povahy polouostrovské. Táž provincie oddělena jest dále od souše úzkým východozápadním ramenem moře Zuyderského, kteréž má jméno Y (č. Aj) a jest spolu přístavem Amsterodámským. Úzká šíje Holland op zijn smalst, kteráž ještě polouostrov severohollandský se souší spojovala, byla přerušena 1. listopadu 1876; tehdy otevřen byl průplav, jímž Amsterodam přímo spojen jest s mořem severním, tak že nyní lodi obchodní mohou z moře severního

*) Seydlitz na místě uvedeném, str. 149.

**) G. Weigelt: Die nordfriesischen Inseln vormals und jetzt. V Hamburce 1873, 8°, druhé vydání.

***) Watten = mělčiny.

†) Julius Rodenberg: Stillleben auf Sylt. V Berlíně 1876, 8°, 3. vydání, str. 5—6.

††) L. Meyn· Zur Geologie der Insel Helgoland. V Kielu 1864, 8°.

†††) Fr. v. Hellwald: Die Zuydersee ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské 1870, str. 248—265.

asi po dvouhodinné plavbě zakotviti v srdci města, na hrázi Amstelské se rozkládajícího. Průplav tento sluje ústím Yským (holl. Ymuiden, č. Ajmajde).*) Pobřeží moře severního jsou vesměs nízká a chráněna před zátopou mořskou pouze skrze písečné pahorky, tak zvané přesypy (Dünen), kteréž vlekou se dlouhou řadou od průlivu Calaiského až po Skagerrak. Mnohdy se stává, že sypká opora přesypů podlehne příboji vln, kteréž rozlijí se pak volně po nížině pobřežní;

Úskalí Helgolandská.

v případech těch snaží se činnosť lidská, aby nedostatky ochrany přirozené nahradila umělými hrázemi a násypy, a tím osmělen jsa odvažuje se člověk i dále, aby odňal vládě moře bahnité písčiny (watty) i mořem utvořené bařiny a přeměnil je v úrodné nivy, jež Hollanďan Polder nazývá. Tím spůsobem vysušeno moře Haarlemské a týmže spůsobem snaží se Hollanďané provésti velkolepý úmysl, zatlačiti totiž opět moře Zuyderské, a tak dobyti pokojnou cestou království nizozemskému dvanácté provincie.**)

*) F. C. Danvers: The port of Ymuiden, ve: Quaterly Journal of Science Leden 1877, str. 41—47.

**) Viz Ausland 1875, čís. 9. str. 173. a čís. 43. str. 862.

Charakteristickým zjevem na nížině západoněmecké vedle výtvorů moře německého, k nimž sluší počítati mimo moře Zuyderské Dollart a chobot Jade i ostrovy v ústí Skaldském, Rýnském a Meuském, jest i zvláštní snaha jejich veletoků, Emže, Vezery*) i Labe, kteréž snaží se směrem od západu k východu, aby vody své vlily do moře širými, otevřenými hrdly. Hrdla tato, podobajíce se hluboko do země vnikajícím zálivům mořským, proměňují města Brémy a Hamburk, z nichž ono na Vezeře, toto pak na Labi hluboko v nitru země položeno jest, v pravé přístavy mořské. Pozadí nízkého tohoto kruhu přímořského jest širá rovina, nezřídka úplně postrádající okrasy lesův, jejíž výše položené části, tak zvaný Geestland, někdy hodí se k zemědělství, častěji však povrchem svým jsou širými pouštmi písečnými, vřesem pokrytými, kdežto skládají se nižší vlhké části z úrodných bařin anebo širých rašelinišť. Zvláště hojně nadáno jest rašeliništi poříčí řeky Emže.**) V novější době učiněny zdárné pokusy, aby rozsáhlé prostory rašelinné půdy této získány byly k orbě. Podnět k tomu podal zvláštní úkaz přírodní, objevující se pouze v Poemží, jejž Dolnoněmci nazývají Höhenrauch nebo Haarrauch (Haaren nazývají se v některých krajinách výšiny, které se vypínají opodál bařin). Jestiť to nakupení suchých mlh, jakýsi rmut v ovzduší, při němž obloha nabývá barvy špinavě temné, kteráž někdy přechází do rudé barvy a temným nachem odívá i paprsky sluneční. Při tom pozorovati jest zvláštní zápach dýmu podobný. Nejčastěji objevuje se Höhenrauch v květnu, červnu a červenci. Úkazu toho bylo užito k získání plodné síly bařin těchto. Na zimu vždy překopána a rozorána bývá půda rašelinná, v kterémž stavu přetrvá zimu, načež z jara se širý povrch zapálí, avšak tak, aby plameny z doutnajících ploch šlehati nemohly. Při zažíhání bařin těchto rozhoduje vítr, kterýž pak temný dým z hořících ploch vystupující daleko široko roznáší. Tak r. 1857 bylo pozorovati dým ze zanícených bařin hannoverských až v Krakově, r. 1860 až na úpatí alpském. Panuje-li bezvětří, vystupuje dým vysoko vzhůru, kdež pak větry ve vyšších vrstvách panující jej pohánějí do dálky veliké, r. 1869 až do Uher a Sibíňska. Jest to pověstné zapalování bahniště (Moorbrennen), kteréž zanikne teprve, až vhodnou kanalisací přebytečné vody podzemní odstraněny a tím zdroje vodní v normální stav svůj, v kterémž by plodivosti půdy neubližovaly, přivedeny budou.***) Půda bařinatá vyskytuje se i podél západního pomoří šlesvického a v některých částech holštejnských, za to však nalézá se velmi málo pásem pahorkův v nížině západoněmecké. Zvýšením půdy poněkud zmínky hodným jest vřesovisko Glinské (Lüneburger Heide, Lüneburg = někdejší Glina Slovanů polabských) mezi Allerou, přítokem Vezerským z pravého břehu, a Labem; jezer není značnějších. Největší jsou jezero Dümmerské a tak zvané moře Steinhudské.

Zcela jiného rázu jest nížina východoněmecká, starodávná to půda národů slovanských, kteráž počínajíc pravým břehem Labským táhne se odtud na východ až po lože Viselské a činí pozadí moři Baltskému či východnímu.†) Veškera pobřeží moře východního vyšší jsou břehů moře severního a jsou chráněna proti moři buď přesypy, buď skalnatým břehem, kterýž dosahuje místy výše až 160 m., moře pak Baltské, jsouc mořem vnitřním a tudíž postrádajíc

---

*) R. Geiszler: Die Weser, v Brémách 1864, 8°.

**) Grisebach: Über die Bildung des Torfs in den Emsmooren. V Emži 1846, 8° a E. Marcard: Über die Canalisirung der Hochmoore im mittleren Emsgebiet. V Osnabrücku 1872, 4°.

***) A. Lammers: Moor-Cultur im nordwestlichen Deutschland ve sborníku Deutsche Warte 1872, str. 129. a v Auslandě 1872, čís. 9. str. 205.

†) P. v. Wussow: Geographische und geschichtliche Darstellung der östlichen norddeutschen Tiefebene oder der südbaltischen Tieflande. Ve Frankfurtě n. O. 1867, 8°.

přílivu a odlivu, jest mnohem méně břehům nebezpečno, tak že lze místo ubírání souše krajům přímořským spíše dosti značného přibývání znamenati. Poněvadž moře východní chová v sobě nepatrné množství soli, zamrzá v zimě velmi snadno. Řady písečných ostrovů, kteráž charakterisuje moře severní, zde zhola není. Souostroví dánské a Rujana složeny jsou částečně ze skalin křídových, daleký švédský Gothland zbudován jest ze skal vápencových, na dánském Bornholmu převládá žula. Vzácnou perlou mezi těmito ostrovy jest Rujana čili Rána (něm. Rügen), někdy kolébka baltského Slovanstva, jeho náboženství, života národního a státního, nyní území německé, kteráž staví se malebným střídáním se pole a lesa, hory a údolí, skály a močáru, přesypu a louky v příjemnou protivu s blízkou, přírodních vnad prázdnou souší, a tudíž vábí hojné navštěvovatele.*) A jest-li zanímava a poutava Rujana členům národního kmene, kterýž nyní pánem jejím jest, jakž teprve Slovanu, kterýž vmyslí se v slavné doby dějin jejích? Bylať Rujana poslední hradbou Slovanstva baltského, toho kmene vzdělaného, nadaného dary ducha nadobyčejnými, avšak i pověstného nesvorností, kteráž jej přirovnává s antickými Hellény.

„Buď mi vítána, Rujano." praví český cestovatel,**) „jak velebná Baltu královna vynořuješ se z modravých vln. Mocí neodolatelnou vábí mne k sobě ta svěží zeleň tvých ostrožen, ty tiché zátoky tvoje a temné hvozdy s jezery tajemnými." Stralsundský průliv a hladina zátok Rujanské (Rügenscher Bodden) i Greifswaldské (Greifswalder Bodden) oddělují zpoustu ostrovskou od protějšího blízkého Pomořska. Ostrov sám, maje rozloby nyní asi 11·5 □ myriametrů, podléhá od dob nepamětných stálým změnám svého rozsahu, ku větší újmě své než prospěchu. Vůbec pozoruje se značné snižování k severozápadu, čímž vznikly nynější zátoka Kübitzká (Kübitzer Bodden) a rozvětvený systém Velikého Jasmunda (Gr. Jasmunder Bodden), kteréž rozryvše břehy zatopily nižší částky západního pomoří. Takovým spůsobem odtržena byla od Rujany i dlouhá a úzká výspa Hiddens Oe, kteráž zdvihá se proti západnímu pomoří ostrova. Uprostřed ostrova šířila se od západu k jihovýchodu značná nížina, kteráž jest nyní dnem Velikého Jasmunda, zálivu to nad míru rozeklaného a boce Kotorské v mnohých věcech podobného, kterýž dělí ostrov ve dvě nestejné polovice souvislé pouze při východním pomoří velmi úzkou šíjí, zvanou Schmale Heide. Jižní poloostrov jest vlastní Rujana, severní četnými zálivy, choboty, ostrovy i ostrožnami rozeklaný má podnes slovanské jméno Vítov, nehynoucí tu upomínku na slavný někdy kult Svantovítův. Změna břehů trvá stále na všem západním pomoří, kteréž jest nížinou jen málo vyvýšenou nad hladinu mořskou. Po celé skoro východní polovici převládá ráz pahorkovitý, uvnitř pak ostrova zdvihá se malá vysočina, na níž leží hlavní město Hora (Bergen) a pahrbek Rugard. Nejvyšší vůbec jest východní břeh, složený z útesů křídových, kdež lze pozorovati nepatrné ustupování vln mořských. Břehy tyto jsou přirozeným ochrancem ostrova proti vlnobití baltskému i mohutným mořským proudům, kteréž na jaře z končin severovýchod-

---

*) J. E. Wernicke: Die Insel Rügen. V Berlíně 1863, 8°, a B. v. Cotta: Die Insel Rügen einst und jetzt v Auslandě 1875, č. 40. str. 785.

**) Rujana. Obrazy hrobů staroslovanských. Nakreslil J. Wünsch. Osvěta 1875, str. 734.

nich přicházejí, a na svých dvou nejvyšších místech, na Královském Stolci a Arkoně, již na samém severu ostrovském položené, poskytují pěkného pohledu na smělé tvary křídové. Avšak na dlouho neodolají ani pevné kostry břehů stálému nárazu vln. „Sestup jen k moři a pozoruj z blízka jeho činnosť. Uvidíš, jak pomalu sice ale s vytrvalostí železnou ryje moře v březích skalnatých. Náraz vln vymílá znenáhla část po částce skály křídové. Vyšších částí, kam příboj nedosahuje, ovšem se netkne, ty zůstávají neporušeny tak dlouho, až podemlety jsouce a nemajíce dole podpory buď vlastní tíží svou neb snad i mrazem natrženy se lámou a do moře řítí Břehu ubývá tak hlavně na dvou místech, jež proti proudům mořským jsou obrácena. Nejvíce zajisté ohroženo je na Rujaně předhoří Arkonské, jelikož tu proud od severovýchodu přicházející se láme a na dva dělí, z nichž pak jeden dále jde směrem západním, druhý pak na jih se obrací a Tromper Wiek vodami svými naplňuje. Zde na Arkoně přihodilo se na počátku let třicátých, že veliký kus skály — mohlo to býti asi 10.000 k. stop — podemlet jsa najednou se utrhl a do moře sřítil, kde pak ještě po několik let bylo ho viděti, až i zde konečně vlny jej rozemlely.“ *)

Zvláštností nížiny severovýchodní jest tvoření se límanů (das Haff) při ústí větších řek. Límanem nazýváme sladkovodné jezero pobřežní, oddělené sice od moře skupinami ostrovů nebo úzkým pruhem souše, kosou (die Nehrung) nazvaným, avšak přes to mající s mořem spojení. Nejznamenitější zjevy límanové jsou líman Fríšský (das Frische Haff) v úvodí Viselském a líman Kurský (das Kurische Haff) na výtoku řeky Němena. Bařiny a nížiny hrázemi chráněné jsou úplně neznámy ve východní části nížiny severoněmecké, za to však jest nížina tato tak díc protkána vodami stojatými. Nesčíslný počet větších i menších jezer, kteréž širokým pruhem táhnou se od ústí Labského až k Němenu, rozděluje se nejvíce v jezerní rovinu holštejnskou, meklenburskou, pomořskou a východopruskou, největší pak hladiny vyskytují se v Holštejnsku a Meklenbursku. Nížinou severovýchodní postupují po všem její prostranství dvě površí, úvrší urálskobaltské a úvrší urálskokarpatské, kteráž zasahují sem z nížiny východoevropské čili sarmatské. Úvrší prvé činí předěl hojných řek pobřežních i vnitrozemských, nese na šírém povrchu svém písečné pahorky pokryté borovými lesy, charakteristickými pak jeho zjevy jsou výše dotčená již jezera východopruská a hojný úkaz bludných balvanů. Hranici nížiny východoněmecké nejlépe klásti jest do řečiště Viselského; nebo na západní straně této řeky převládají hubené, málo svlažené písčiny s rozsáhlými borovými lesy, kteréž mezi jiným zabírají větší část markrabství braniborského, „posejpátka to svaté říše římské německého národa“, kdežto na východním pobřeží Viselském až daleko do vnitřního Ruska táhne se tak zvaná „černá země“, tučná, hojně svlažená půda, více porostlá stromy listnatými. **)

*) Tamže.

**) Th. Fontane: Wanderungen durch die Mark Brandenburg. V Berlíně 1871, 8°, 3 díly.

Sudety a Karpáty.

Veletoky Labe, Odra a Visla, kteréž svlažují východní část nížiny severoněmecké, temení se vesměs ve vyšších částech středoevropských, k nimž roviny severní teprve později byly naplaveny. Starší, z části i prastará pohoří věží se v jihovýchodní části střední Evropy, po výtce prostupujíce jednotlivé částky soustátí rakouského. Na nejzazším severozápadě prostírá se prastará silurská pánev česká, ověnčená kolem věncem horských, po výtce prvohorních hradeb; na jejích severních svazích nakupené pahorky saské a slezské činí přechod k nížině dolnoněmecké. Dále na východ setkáváme se s mohutným pásmem vyšších i mladších Karpát, jejichž daleko rozepiatý oblouk dílem obejímá nížinu dolnozemskou čili uherskou, dnešního dne Dunajem svlaženou, dílem na východní straně toku Viselského omezuje svými severními, jižními i východními sklony území, ohledem zeměpisným střední Evropou zvané. Sem náležejí tudíž rakouské korunní země Halič a Bukovina, ona z části, tato téměř celá, potom Karpátské krajiny Multany a Valašsko, kteréž skládají nynější knížectví rumunské.

Nejzáze na severozápad položena jest země česká, kteráž svým vnitřním rozvlněním, úpravným svým souříčím a malebným věncem pomezních středohor požívá přednosti přede všemi horskými skupinami evropskými. Ovšem nevynikají vrcholkové českých hor nad čáru věčných sněhů, jakž se děje v Alpách a Pyrenejích, avšak za to vynikají rozlehlostí svou, velkolepými hvozdy a nádhernými pažity horských údolí a na nejvyšších hřbetech horských objímá středoevropský prales sličná jezérka anebo zahaluje loubím stromových velikánů početné slatiny, kteréž rovnajíce se účinky svými alpským ledovcům působí poměrně mocný val vod v řekách vnitrozemských.

Jednohlasý soud učenců shoduje se, že nitro naší vlasti v dobách daleko předvěkých bylo krabatým dnem velikého jezera středoevropského, zbytku to nesmírného moře, jehož vlny od severu až k severním sklonům alpským dosahovaly. „Dejmež tomu, žeby hladina nesmírného moře, které střední Evropu až k Tatrám, k rakouským, štýrským, tyrolským a švýcarským horám krylo, dosahovala až k temeni Sněžky Krkonošské; tuť pravoda tato asi o tisíc stop opadnouti musila, nežli hlavní vrcholy Krkonošů, Šumava a Sněžník na pohoří kladském nad hladinu tuto vystoupily. A opět o tisíc stop se zrcadlo vod snížiti musilo, aby Krušné hory, týmě Ještěda a Milešovky se vyskytly, a po dalším o tisíc stop opadávání vynořilo se Sedlo (Geltsch), Bezděz, větší díl moravskočeských hor a vyskytly se i báně homolovité a zvonovité kupy v Rakovnicku a Boleslavsku, jakož i vysočiny mezi Labem a Krkonoši se táhnoucí. Při dalším opadávání objevily se hřbety vysočin ze Šumavy, z moravského souhoří, Rudohoří a Smrčin u vnitř Čech vbíhající, tak že tenkráte vlast naše nad míru podivný pohled nesmírného, kolem vysokou

hrází obrazeného jezera měla, kteréžto nesčíslnými z této hráze vybíhajícími ostrožnami protkáno a velikým množstvím ostrovů a výsep poseto bylo. Poslední zbytky zátopy této zůstaly po mnoho věků rozlity v kotlině Žatecka, jakož i v kotlině mezi Labem a předhořím Krkonošů a slezských hor rozložené, na jihu pak v Budějovské a Třeboňské kotlině, a v rovinách Šumavou obrazených u Domažlic, u Boru, u Plané atd. Vyzpytovati lze není, kolik věkův uplynulo, nežli se z nesmírného množství lastur, měkkýšův a jiných vodních zvířat navěžily ohromné hromady a kupy, které znamenitou část potopních útvarů (Diluvial-Formation) v Čechách tvoří, až pak rozsáhlá jezera vyloučením se vody úplně zmizela a bylinstvo prvým zeleným kobercem bývalá dna oněch jezer přiodilo. Jaké množství věků musilo uprchnouti, nežli dna a stráně těchto jezer tak podstatnou prstí se pokryly, aby rostliny, jichžto otisky v lupku nalézáme, a obrovské stromoví, jehož památky se až posud v ohromných zkamenělých palmách spatřují, kořeny své do ní vpouštěti mohly! Zkamenělé tyto stromy a obrazy bylin vtiskla ruka přírody před neznámými věky v měkkou látku, aby takto působením časů kamenné desky se utvořily, na nichžto by se nejdřevnější znaky organického života zachovaly; onyť jsou nejstarší památky života ústrojného, jimiž se duch světoplozí co původce a prapočátek veškerého umění objevuje." *)

Prvé prahy pomezního valu českého počínají na pravém břehu Dunajském v obojích Rakousích, naproti nejzazším severním odstřelkům alpským. Jsou to příjemné řady pahorků, místy i značnější výše dosahujících. Úvrší tato, jsouce složena po výtce z žuly, jen místy rulou nebo syenitem zaměněné, jsou spolu i počátkem velikého západočeského ostrova prahorského. Jádrem tohoto ostrova jest dlouhé i hmotné pohoří Šumava (der Böhmerwald), kteráž od sedla dolnovltavického táhne se směrem severozápadním až po horu Dyleň u Chba. Délka všeho pohoří obnáší více než 220 km., šířka na některých místech až 45 km. Jest to pohoří rozsáhlé, rozložité, zachovávající přirozenou podobu hradby zemské srázným svým spádem na západ do Bavor. Vyjímajíc směr sám s těží bychom shledali nějaké pravidelnosti v něm; šíré, rozlehlé hřbety, vysoké planiny s povrchem buď lesnatým buď slatinným, tupé vrcholky, jichž ostré tvary omšeny jsou příbojem živlů za mnoha tisíciletí působícím, krásná, obyčejně hluboko se zarývající údolí řek k Labi nebo Dunaji spěchajících, předůležité rozvodí středoevropské — to vše jsou přední charakteristiky Šumavy. Avšak nejznamenitější úkaz jest obrovská brána horská, kteráž veškero pohoří rozděluje ve dva díly sobě nerovné. Blíže Bavorského Brodu (Furth i. W.) prolomeno jest pásmo Šumavské 22 km. širokou planinou, mírnými pahorky na povrchu svém zvlněnou, kteráž od dob nepamětných byla dějištěm nejživějších styků českého východu s germánským a románským západem. Zde jest dějiště vítězství veleslavných, jichž předkové naši dobyli nad nepřátely útočícími, zde každý téměř kámen zasvěcen posvátnými upomínkami dávno přešlé minulosti. Na dvou místech

*) J. E. Vocel v Č. Č. M., XXIV, str. 246.

děje se nyní přechod planinou Brodskou, silnicí od Vterého (Neumarkt) do bavorského města Osí (Eschelkamm) a od Klenče do Mnichova n. L. (Waldmünchen), železnou pak drahou z Domažlic k Brodu samu. Výška přechodů těchto nedosahuje nikdež bodu 450 m. — zajisté nepoměrné to snížení proti horským velikánům, kteří po obou stranách jako strážní duchové nad veškerou planinou touto se zdvihají.

Má-li však Šumava velikou důležitosť pro Evropu střední, tím větší zajisté důležitosť její pro krásnou naši vlasť. Ač není nejvyšším pohořím českým, jest přece nejpřednějším dávajíc vod hojných třem řekám splavným, mezi nimi královské Vltavě, a mnohým tokům ne sice splavným, avšak přes to značným činitelům v životě národohospodářském. Vltava, Malše, Blánice, Volyňka, Otava, Pstružná, Královská i Chodovská Úhlava, též Radbuza sbírají v Šumavě vody své. Množství pršek, namnoze místních, jest příčinou tohoto bohactví vodního a rozlehlé pralesy i slatiny jsou pravidelným vod spadlých rozváděčem. Hvozdy a slatiny šumavské jsou pro zemi českou neocenitelné; kdyby zmizely lesy s žulových skal, kdyby vyschly slatiny na pláních horských, měli bychom místo bystrých i mocných toků říčných za letní doby nepatrné stružky, jen v dobách zátop se rozvodňující, a v čase poměrně krátkém podobala by se jihočeská vysočina vyprahlým dolcům Krasovým. Skutečně bylo nebezpečenství toto zemi blízké, když objevil se před šesti roky zhoubný korovec (Borkenkäfer, Bostrichus typogr.). Tisícové jiter lesní plochy, namnoze i pralesa, šmahem byly pokáceny a vlhká dříve půda jejich vydána úpalům slunečních paprsků. Zmatek byl mezi majetníky lesů pokácených tak značný, že nepomýšleli nijak, aby udrželi plodivosti půdy lesní, zhoubné pak účinky počaly se jeviti, když přikročeno bylo k opětnému zalesňování. Prozatím doufejmež, že podaří se osvědčeným silám lesnickým odvrátiti zkázu, kteráž na jižní kraje vlasti naší jižjiž šklebiti se počala.

Hrozné líčení podává o zpoustách korovcem učiněných baron Alex. Helfert.*) R. 1869 vystoupil týž učenec na vrchol Boubína a užásal velikoleposti pohledu na přírodní nádheru, kolem rozestřenou. Po třech letech, v srpnu 1871, učinil též, avšak jaký rozdíl naskytl se zrakům jeho! „Brzy seznal jsem, že nalézám se v krajině povědomé, na části téže silnice, po níž mi před třemi roky, ovšem směrem opačným, jíti bylo. Z počátku domníval jsem se, že jdu lesem týmž, jen mně bylo podivno množství stromů pokácených i měl jsem za to, že zde učiněna byla paseka. Avšak kmenů poražených přibývalo, směs jejich stávala se nepořádnější, spletitější, mnohé ležely již přes cestu; brzo bylo méně stromů stojících, maličko

---

*) „Der verwüstete Böhmerwald“ ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské, 1874, str. 529.

zmizely tyto vůbec a nesmírná plasa pokáceného hvozdu otvírala se zrakům mým, kteříž šíř i dál po veliké mýtině blouditi mohli. Bouře síly a zuřivosti strašné zde řádila v listopadu roku minulého (1870) a zničila veškeu les. Každým krokem ku předu učiněným patrnější se jevila zkáza, nepostrádajíc ovšem mnohého malebného půvabu. Kmeny křížem i na příč povalené, kteréž v pádu svém pospolu se zadržely, tvořily často opravdové brány, jimiž bylo mně a mým soupoutníkům projíti; onde zase ležely na sobě v libovolném nepořádku, tu a tam s kořeny násilně půdě urvanými, tak vysoko jako selská chýše i se střechou svou. Ve veškerém okolí pracováno bylo již po měsíce sekerou i pilou, kníže Švarcenberk, pán půdy, zavedl sem malé osady, jejichž účastníci sobě upravili nutný přístřešek, chýše z bohatého, vůkol ležícího staviva; přes to nebylo však lze ani blížívě doufati, že olbřímská práce do příchodu špatného počasí bude ukončena, čímž zpousty nejpěknějšího dříví zkáze zůstaveny býti musily. Blížil jsem se místu, z něhož jsem před třemi roky na témě vystoupil a kdež mne a mé tehdejší soudruhy mohutní do výše přímo se pnoucí nosičové loubí a jehličí vždy do většího úžasu přiváděli. Kamž pak nyní se poděli? Sotva že ten neb onen odolal zuřící bouři, u nohou jeho daleko široko vůkolí leželi od kořán vyrvaní bratří jeho.“ Líčení taková, z kruhů povolaných pošlá, spůsobila, že samo zákonodárství počalo přihlížeti k udržování hvozdů Šumavských. Korovec byl vyhuben, rány jím spůsobené pomalu se počaly hojiti a oprávněna jest naděje, že podaří se přivésti hvozdy Šumavské do poměrů, v nichž dříve se nacházely, k největšímu prospěchu bližšího i dalšího okolí. Lze se toho tím spíše nadíti, ježto největší část lesů těchto jest majetkem knížat ze Švarcenberka, o povznesení lesního hospodářství v Šumavě velice zasloužilých.

Sotva půl sta let přešlo od té doby, kdy veškera Šumava jediným pokryta byla pralesem, z něhož užitek míti nikdo se nepokoušel, v němž bylinstvo veškero v stavu původním jako před tisíciletím se nalézalo, v němž příroda nikým nejsouc rušena obrovské kmeny z půdy vyváděla a zase ničila. Prales takový ovšem zmizel; jediné na temeni Boubínském kázal majetník kníže Švarcenberk, aby několik set jiter bylo určeno, jichž by nedotkla se péče lesníkova ani sekyra dřevoštěpova. Tu ovšem nalézá se prales v pravém slova smyslu, avšak i ostatní hvozdy povahy té jen potud ztratily, že jsou vyklizeny a zbaveny usazenin přízemských, kteréž osvědčily se býti největším semeništěm zhoubného korovce. „Kdyby se kdo tázal, v čem vlastně pravý půvab pralesa hledati sluší a čím liší se od lesů, rozložených ve vzdělaných pahorkatinách a rovinách, bylo by zajisté třeba v prvé řadě jmenovati stáří mnohých set let, pak výšku a mohutnosť kmenů, kteréž uzříme, ba které, kde les dosud uměle mýtěn a čistěn nebyl, jeden k druhému se řadí a tím přírodní velechrám činí, nad nějž krasšího a velkolepějšího aspoň v našem pásmu zemském není lze si mysliti. Podobný velechrám přírody shledáme především na horských hvozdech Boubínských. Koruny listnaté i jehličnaté, rozprostírajíce loubí své ve vzdušné výši, činí zlatozelenou klenbu, již drží nesčetné, až 4 stopy silné a 120 stop vysoké kmeny bukové a 6—7′ silné a až do 150′ vysoké jedle horské. Přirozeno, že některé kmeny ještě výše korun svých povznášejí. Na Schreineru blíže

Boubína znají buk, kterýž ve výšce, kam lidská prsa stačí, v objemu měří 12—13', má výšku 130' bez vrcholu a poskytl by dříví asi 700 krychl. stop. Ještě obrovštějších rozměrů vykazují některé jedle." *)

Vedle lesů jsou předůležité pro národní hospodářství české rozsáhlé slatiny (der Filz), rozprostřené na četných planinách pohorských, z nichž přední řeky jihočeské, ba i mnohé levobřehé Dunajské přítoky vyvěrají. „Jako houba ssaje slatinná půda na jaře vody táním sněhu vzniklé a vrací ji tisícerými potůčky, kteréž v ručím toku v mocné potoky a řeky se mění. Od slatin nabývá voda hnědé barvitosti, kterouž lze ještě v Praze ba i při soutoku Vltavy a Labe pozorovati." **) Největší slatina jest tak zvaná slatina královská (der Königsfilz) u vsi Nových Hutí (Kaltenbach) na hraběcím Thunském velkostatku Velkozdíkovském, kteráž dosud, ač značná část její v lučnou půdu byla proměněna, měří výsevu 74 jit., množství pak vody, kteréž v hodině vypouští, obnáší 6800 krychl. stop. Slatina tato, z níž Vltava i Ilz, u Pasova v Dunaji mizící, své prvé vody berou, byla předmětem hojných rozprav odborných. Počátek učinil zemský inženýr Fr. Václavík, kterýž byl část slatiny této vod zbavil a v luka přeměnil. Pojednání jeho, ***) jímž dokazoval prospěšnost vysušovati slatin, vyvolala více rozprav znaleckých, kteréž náhledům jeho odpíraly. Nejprve přinesly noviny „Prager land- und forstwirthschaftliche Wochenblatt" †) odpověď „aus dem Böhmerwalde" od „hospodáře Šumavského"; později vystoupil lesní rada L. Reusz ††) se zvláštním spisem, v němž vedle jiného pronesl tato památná slova: „Odvodňováním uspíšíme poněkud následky ničení lesův a spůsobíme nejkratším spůsobem a v nejkratším čase neštěstí, kteréž mýtěním lesů blíží se nám znenáhla a ještě zacházkami." I jeho důvody doznaly odporu. Nadlesní F. H. Fibich, dr. Emanuel Purkyně †††) a inženýr Richard Jahn vystoupili v četných rozpravách buď pro odvodňování, buď proti němu, až konečně pozdvihl vážného hlasu svého baron Helfert, †*) a můžeme přičísti přičinění jeho, že nedějí se více od té doby kroky žádné o vysoušení pohorských slatin.

---

*) Helfert: Reste mitteleuropäischen Urwaldes in der Šumava, ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské, 1869, str. 397.

**) Krejčí a Wenzig: Der Böhmerwald. Praha 1860, str. 97. — Nejtemnější barvu vody má řeka Ilz, v Pasově ústící do Dunaje.

***) Die grossen Königsfilze bei Kaltenbach und die Verhältnisse des Böhmerwaldes v „Politice", v list. a pros. r. 1872.

†) Čís. 51., vydané 21. pros. 1872.

††) Über Entwässerung der Gebirgswaldungen. Prag 1874.

†††) Die Wälder und der Regen v „Politice" 1874.

†*) Die Entsumpfung des grossen Königsfilzes im Böhmerwald, ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské, 1875, str. 193. a sld.

Zmínivše se o stránkách národohospodářských nemůžeme nedotknouti i velkolepých krás krajinných, kterýmiž Šumava ze všech českých hor, ba můžeme říci, ze všech hor středoevropských nejvíce oplývá. Úžasná velkolepost horských vrcholků pojí se zde s půvabem krajin údolních. Krásné vyhlídky střídají se s krajinkami zevšad horami obstoupenými, s „doly" čili „kouty" (Winkel), a nejnádhernější ozdobou Šumavského světa jsou překrásná jezérka horská. Jezera tato nalézají se ve značné výši (850—1000 m.), obyčejně na srázném sklonu některého vrcholku, kteréž sklony slují pak „stěnami jezerními". Jezera Šumavská jsou vesměs zřídelná a odsílají ječivé bystřiny do nižších údolí. Prostírajíce se v odlehlých úkrytech, daleko pohyblivého života lidského, působí v cizince nejen děsnou, povznášející osamělostí svou, nýbrž i velkolepým šperkem bylinným, po svých březích rozestřeným. Zdá se poutníku, kterýž v pozdních měsících letních stane na břehu některého vodojemu Šumavského, že nalézá jaro v kraji již dávno odkvětlé, jaro bujnější i plodnější, s větší svěžestí a barvitostí. Deset jest jezérek těchto: Černé (nepravě Dešenickým zvané), Čertovo, Javorské Větší a Menší, Roklanské, Laka, Prášilské (Stubenbachersee), Plöckelsteinské, Řiřurecké a Slatina (Filzsee). Plochou největší jest jezero Černé, měříc (podle výpočtů inž. Möchla) 33 jiter výsevu, nejvýše položeno jest jezérko Prášilské (1106 m.), nejníže Menší Javorské (925 m.), nejhlubší jsou Černé a Roklanské (90 m.). Leží tudíž všechna tato jezera v středohorském pasu Šumavy a podobají se v mnohém „mořským okám" Tatranským. Nejvelebnějšího pak vidu poskytuje jezero Černé, obklíčené nádhernými hvozdy, jehož odtok divým skokem plyne k mladistvé Úhlavě.*)

Hmotností a rozlehlostí přesáhá Šumava veškera horstva středoevropská. Vůbec lze rozeznávati dvě hlavní pásma spolu rovnoběžná a téže téměř výšky. Uprostřed veškerého horstva mezi prameny Vltavy a Otavy spojena jsou obě pásma příčnou závorou, čímž vzniká rozsáhlá vysočina, zde německým jménem Kvildy čili Plání (das Gefilde) označená. Nad hřbety obou pásem i příčné Kvildy zdvihají se kupy tupé, obyčejně dvouvrcholé, s temenem vyšším a nižším, tak kupa Jezerní hory (Osser), obou Javorů (Asber), obou Roklanů, Boubína, Schreinera i j. Obě pásma oddělena jsou od sebe podélnými údolími, údolím vyšní Vltavy, Kyslice a vyšní Úhlavy, do nitra země pak otvírají se přečetná údolí příčná, oddělující

*) Viz J. V. Práška: Politický okres Klatovský. I, str. 11. a sld. Klatovy 1879, 8°.

jednotlivé rozsochy podhorské, jako údolí Blanice, Volyňky, Vydry, Úhlavy atd. I na straně bavorské lze seznati dvojí tvar údolí; výlučně údolím příčným spěje Ilz k Pasovu, pěkné podélné údolí tvoří Řezen (Regen) ve vyšním toku obou svých řek zřídelných, k nimž druží se nyní veledůležité příčné údolí potoka Železného jakož přirozené prodloužení vyšního údolí Úhlavského.

Nejjižnější část vlastní Šumavy jest dvojité pásmo hor Svatotomášských, kteréž počínajíce průsmykem, jímž přechází silnice od Vyššího Brodu do Rakous, končí na vrchovisku Vltavském. Podélné údolí Vltavské odděluje pomezní pásmo hor Plöckelsteinských od vnitrozemských hor Zelnavských (Salnauergebirge), k němuž podkovitě se pojí skupina Blánského Lesa a podhůří mezi Blanicí a Volyňkou. Nejvyšší a nejmalebnější jest hřbet pomezní, pokrytý nedozírnými hvozdy a prorytý divopustými stržemi horských ručejí, kteréž na východě spěchají k mladistvé ještě Vltavě. Téměř uprostřed veškerého pásma nalézá se značné snížení, zlaté sedlo čili Kušvarta, jímž přechází aerární silnice Strakonicko-Volyňská do Bavor. Sedlem tímto dělí se hory Plöckelsteinské na dvě polovice, jichž jižní rozhodně většího zvýšení dosahuje. Zde strmí celá řada malebných, po výtce na temeni rozsochatých kup, Hohenstein (1308 m.), bavorský a český Plöckelstein (1367 a 1375 m.), tento s krásnou Jezerní Stěnou, Hochfichtet (1398 m.) a konečně Řiřuřec (Dreisesselstein, 1331 m.). Veškero pásmo zbudováno jest z mohutných vrstev žulových a na svém povrchu pokryto početnými balvany, kteréž zvláště na temeni Řiřuřce malebné činí skupiny. Přední šperk celé skupiny jest však velebné jezero Plöckelsteinské, dřímající na úpatí srázné stěny, nehybné téměř a s vodou temnohnědou; Jezerní potok odvádí přebytečné pěny v divošumných kaskádách k Vltavě. Část vod jeho sesiluje památnou stoku Švarcenberskou, založenou za příčinou snazší dopravy dříví do souříčí Dunajského. Velikými zátočinami plouží se temný mok v loži umělém, u Hirschbergů prochází i umělým průkopem, až posléze opodál hornorakouského Haslacha splývá s Větší Mhlou, přítokem to Dunajským. Za prosmykem dolnovltavickým níží se patrně hřbet pomezní, ač nijak netratí zjevů velkolepých. Zde na vrchovisku Menší Mhly kupí se vlastní hory Svatotomášské, uprostřed nichž trůní malebná, daleko viditelná troska hradu Vítkova Kamene (Wittingshausen, 1041 m.). Maličko nižší, avšak rozložitější jest hřbet vnitrozemský, z hmotné žuly zbudovaný, jenž se táhne od města Plané (Oberplan) až po výběžky kmene Boubínského u Volar (Wallern).

Na jihozápad do údolí vyšní Vltavy jest spád pásma tohoto dosti prudký, plasovitě však sklání se na straně severovýchodní, proti zemi české, kamž také odtékají přední vody jeho, v malebných vrchoviskách se sbírajíce. Plochý hřbet i sklony pásma tohoto, vůbec zvaného horami Zelnavskými, porostly jsou bujnými lesinami, mezi nimiž vystupují maličko nad výši hřbetní některé kupy, jako Šternberk (1117 m.) a Špicberk (1215 m.) severně města Plané, a pohorská lada, zvaná Liščí Louky (1187 m.). Přední šperk veškerého horstva Zelnavského jsou obrovské balvany hrubozrnné žuly, kteréž na mnohých místech, zvláště na pokraji pažitných Liščích Luk malebné činí skupiny skalní. Na východě, severovýchodě a severu obklopuje Zelnavské hory polouvénec krásných podhůří, rozrytých četnými údolími řek a potoků, k Vltavě a Otavě spěchajících. Podhůří tato počínají lesnatou podkovou Blánského Lesa, složenou z granulitu čili bělokamu, jejíž ramena uzavírají velemalebné údolí Kremžské. V jižním rameni zdvihá se hora Schöninger (1050 m.), na jejímž vrchole zřízena jest věž příčinou velkolepé vyhlídky, odtud se naskytující. Za jasného počasí přehlédnouti lze v půvabném a rozkošném panoramě jižní hornatou část Čech, větší část Šumavy a i Vyšní Tury s Vysokým Zvonem. Na severozápadě souvisí Blánský Les s hornatinou Prachatickou, kteráž skládá se ze čtyř souběžných, od jihu k severu se klonících hřbetů, v nichž převládá rula a bělokam. Nejvyšší bod jest pěkná hora Libín, jihovýchodně od městečka Záblatí. Jednotlivé vlny horské pohybují se odtud na sever mezi údolími Volyňky a Otavy.

Jihozápadně města Prachatic a jižně Vimberka pne se mohutný, temnými hvozdy porostlý kmen horský, zvaný po vyšším svém vrcholku Boubínem (Kubani, 1357 m.), kterýž jest nejvyšším vrcholkem vnitročeským. Mohutná zpousta hory rozčeřena jest ve všech směrech rytvinami a debřemi početných ručejí. Plochý hřbet Vysoké Lady (Hochwiese, 936 m.) spojuje kmen Boubína s horami Zelnavskými, širý dol Volarský s hornatinou Prachatickou. Sedlem Kubohüttským, jímž přechází aerární silnice od Vimberka ke Kušvartě, oddělen jest Boubín od horstva pomezního. Kolem vlastního Boubína kupí se věnec menších hřibů, jichž svahy jakož i rokle mezi nimi vypláknuté byly do nedávna pokryty českým pralesem. Jednotlivé rozsochy zabíhají daleko na sever do pahorkatiny volyňské a činí pěkná údolí. Z roklí, vlekoucích se po úbočích hory, nejznamenitější a nejkrasší jest údolí Idské (Ida- oder Kapellenthal), jímž obyčejně ubírají se pocestní na ploché témě Boubínské. Po jeho

stráních směrem k Vltavě nalézá se ještě zbytek pozdním věkům uchovaného pralesa.

Na vrchovisku Vltavském počíná hornatina Kašperskohorská, sáhající až po údolí Otavské a údolím potoka Lošnice oddělená od horstva pomezního. Uprostřed této hornatiny šíří se malá, pustá planina, posetá balvany žulovými, otevřená k severozápadu a proti jihovýchodu omezená polouvěncem vysokých chlumů. Uprostřed této planiny bělá se někdy slavné královské zlatohorní město Hory Kašperské (Bergreichenstein), kteréž nyní ani stín někdejšího bohactví a slávy své neuchovalo, když zmizely zlatonosné couky v základech jeho hor. Z chlumův okolních vyniká Karlšperk, zdobený krásnými ssutinami pomezního někdy hradu, s jehož jižní věže nevyrovnaná šíří se vyhlídka na částky Šumavské i jihozápadní úkrají české, pak Halm a nade vše hora Ždánovská (Zosum), jež spůsobuje spojení Kašperskohorské hornatiny se souhořím Boubínským.

Na pramenech Vltavy spojují se obě pásma Šumavská v jediný kmen z ruly zbudovaný, kterýž maje průměrné výše 1050 m. zvolna do okolí svého spadá. Četné řeky a bystřiny zarývají se do těla jeho hlubokými svými údolími, na plochém pak, sotva menšími pahorky rozvlněném povrchu skrývají se v lesním stínu veliké slatiny, z nichž přední řeky jihočeské, Vltava a Otava, vody své sbírají. Sotva bude v střední Evropě místa drsnějšího, pustšího, méně obydleného nad tuto část Šumavy, již okolní lid podle povahy povrchu jejího Pláněmi čili Kvildou (das Gefilde) nazývá. Zde již sníh do června dodržuje a v prvé polovici října novým bývá vystřídán, zde nalézá se prostranství téměř 1 □ myriametr plochy obsahující, kteréž nehostí v sobě stálým sídlem člověka. Jest to pověstné hájemství Pürstlinské na pramenech Otavských. Řeka Vydra, hlavní to zřídelný tok Otavy, rozděluje svou debří Pláně ve dví a dělení toto lze doložiti i růzností výšky, nebo severní část, ač v ní dva vrcholky kuželovité, Roklan (Rachel) a Láz (Luzen), onen 1463 m., tento 1369 m. výše dospívají, přece nižší jest části jižní. Nepřehledné hvozdy pokrývají větší díl povrchu této vysočiny a byly mnohem většími ještě v dobách nejnovějších, dokudž se neobjevil zhoubný korovec. Uprostřed tak díc všech Plání nalézá se v divé pustině jezérko Laka, s bahnitými břehy, jehož odtok, potok Jezerní, s Kyslicí splývá.

Do té doby ze všech částí Šumavských byly Pláně nejméně známy, poněvadž nepřístupnosť, nedostatek pohodlných cest a příbytků a konečně i sama povaha půdy spíše pocestného odpuzovaly než lákaly. Avšak otevřením dráhy pohorské, kteráž spojuje Plzeň s pomezním Eisensteinem, otevřely se i Pláně a nyní uzříti lze v tichých, jen křikem ptactva lesního oživených velechrámech přírody hojné poutníky,

ČERNÉ JEZERO V ŠUMAVĚ.

kteréž touha po seznání tajuplných zjevů horských přivábila. Obyčejně jest Eisenstein východištěm touristských podniků. Úzká, dosti nepohodlná stezka vede z Eisensteina Českou Hutí (Hurkenthal), kdež jest přední sídlo sklářství Šumavského, a Prášily (Stubenbach) proti rozpěněným vlnám potoka Jezerního k jezérku Laka. „Toto malé, 1065 m. vysoko položené jezero naplňuje slatinné dno horského dolu, k severu otevřeného a kol a kol vysokými, srázným a hustým lesem porostlými stráněmi obklopeného. Břehy jeho jsou velmi bahnity, ba i uprostřed hladiny jezerní vyskytují se veliká skupenství různého rokytí. U stavidla, k odtoku potoka určeného, mile pozývají stůl a některé lavičky, ve stínu věkovitých smrků k odpočinku zřízené; i člun jest u břehu připraven. Zřídka navštíví kdo toto jezero, kteréž poskytuje, zvláště s pavillona na západním svahu okolních strání zřízeného, vidu velmi utěšeného, zvýšeného rázem elegickým, jejž tichá lesní samota působí." — V Prášilech nalézáme se na pokraji nesmírných hvozdů, kteréž přičítají buď ku sousedním velkostatkům bavorským, buď k Velkému Zdíkovu, Prášilům a hohenzollernské Bystřici. Veškery hvozdy tyto činí souvislou skupinu, pokrývající mnohé čtverečné myriametry. „Obrovské tyto hvozdy, po straně české málo, po straně bavorské téměř neobydlené, ukrývají zajisté v sobě největší pustiny Šumavské a byly ještě na počátku tohoto století nedotčeným pralesem. Poutník shledá zde hojnou příležitosť, by seznal lesních poustek a spatřil zjevů lesních, spíše než kdekoliv jinde v střední Evropě. Avšak nikomu není radno, aby uchýlil se z krásných, nově zařízených lesních cest, kteréž z Prášil do Madra vedou a po nichž vůz jako po parketové podlaze ubíhá, a sešel na stezku neb lesní cestu, ježto velmi zhusta vedou tyto pouze k osamělé, neobývané chatrči drvoštěpově anebo k některé pasece, nebo ztrácí se v některé slatině a pak jen šťastné náhodě děkovati jest, potkáme-li se s dřevoštěpem nebo vůbec s nějakým „lesním mužem". V pustinách těchto ani nejlepší mapa nepomůže, neboť sporé stezky lesní, čas ob čas se měníce, na ní poznamenány nejsou." *)

Hora Fallbaum (1238 m.), kteráž mohutnými svými tvary různí vrchoviska Kyslice a Velikého Řezna, jest nejzazším severním mezníkem Plání a odděluje jednotvárnou vysočinu královských svobodníků od nejzajímavější části Šumavské, od Královského Hvozdu. Vysočinou královských svobodníků probíhá krásná aerární silnice, kteráž hřebenem pomezním přechází na sedle Pamfrovském. Četné bystřiny, početnými a velechutnými pstruhy oživené, zvláště Pstružná (Marbachwasser), rozrývají tuto planinu, mezi nimi pak vystupují některé malebné hory, provázejíce zvláště levý břeh Kyslice. Svatobor (796 m.) nad Sušicí, Vintířova Skála u Dobré Vody (3174'), s jejíhož temene překrásná jeví se vyhlídka do veškerých západních Čech, a Javor (Ahorn, 1085 m.) u Svaté Anny (Seewiesen) jsou nejvyšší body této vysočiny, oživené pěknými, po stráních a údolích roztrousenými dvorci někdejších královských svobodníků.

Podobou veliké podkovy k severu otevřené zakončuje Královský Hvozd (das künische Gebirge) vlastní pásmo Šumavské; sluší pak k němu počítati i osamocenou skupinu Javorskou, kteráž Vysokým Javorem (der grosze Arber) nejvyššího bodu (1454 m.) ve vší Šumavě dosahuje. Zde rozsila příroda se štědrostí neobyčejnou

*) Willkomm: Böhmerwald, 188.

veškery své krásy a půvaby. Vedle malebných, ze zelena krásných hvozdů vystupujících vrcholků vinou se krásná údolí, zvláště vyšní údolí Úhlavské; bujnému životu v údolích a stráních staví se v protivu poušť svorových balvanů na hřbetech horských a mrtvé ticho v okolí Černého jezera závodí o přednosť s hvizdem vlaku železničného, kterýž prudkým letem po vysokých stráních jižního pásma ubíhá. Dvě horská pásma o hřbetní výši 1200 m., jedno pomezní, druhé nitrozemské, obepínají krásné středohorské údolí, jímž mladistvá valí se Královská Úhlava. Nejzazší severní sloup pásma pomezního jest kupa Rantscher (830 m.), činící jakýsi druh ostroha mezi Královskou a Chodovskou Úhlavou. Jižněji této hory, od ní odloučená divopustou debří Donnerwinklem, v níž zvláště vyniká pověstná „kamenná brána", zdvihá se malebná dvojhrbá Hora jezerní též Prsa Matky Boží zvaná (Osser 1280 m.), zajisté nejkrasší ze všech vrcholků Šumavských. S českého vrcholku jejího prostírá se rozhled, s jehož meze slabé oko lidské není: od stříbrem skvoucích se turní vápencových Alp popolétá oko na vzdálené Rudohoří, pahorky vroubící pánev Pražskou a v dáli mizící hřeben horstva Šumavského. Vlastní hřeben horský snižuje se k jihu sotva o 150 m. a po mělkém převalu, na jehož sklonu činí Klammrovská ručej velkolepé slapy, zdvihá se opět podobou hmotné, rozlehlé plasy pohorské, kteráž k jihu, západu i východu veleprudce se sklání. Jest to pověstná Velká stěna jezerní (die hohe Seewand), z nejvyšších vrcholků Šumavských. Avšak marně by domníval se cizí poutník, že uzří vrchol alpským rohům, hřibům, věžím neb kupám podobný: Jezerní stěna jest obrovský kmen horský s příkrými, ba místy i velesráznými svahy, na povrchu však plochém klíčí tu a tam sporá kleč mezi kamenným mořem tu od věků rozložených svorových balvanů. Největší výšky dosahuje stěnou Černého jezera (1341 m.) a hřebenem západním, tak zvaným Malým Koutem (Zwergeck, 1364 m.). V lesích, rozložených po jihovýchodních sklonech dřímají hladiny Černého jezera a pak divokrásného Čertova jezera (der Teufelssee), kteréž zvláště za blížící se bouře béře na sebe vid děsný, příčinu to jména svého.

Rokle Čertova jezera značí již konec pomezního pásma Hvozdu Královského. Na východní straně jezerní strmí lesnatý kužel hory Špičáka (Spitzberg, 1364 m.), v jejíž útrobách kryje se rozvodí Labsko-Dunajské. Ohledem geologickým jest hora tato nejznamenitějším zjevem Hvozdu Královského, nebo vedle převládajícího zde svoru vyskytují se v ní hojným poměrem i jiné příměsky, dolomit,

amfibol a p. Nejlépe seznány byly útroby její při stavbě průkopu pohorské dráhy, kteráž nákladem, obtížemi i důležitostí staví se po bok drahám alpským. Kmen této hory jest uzlem dvou horských údolí, výše vzpomenutého údolí Úhlavského a údolí Železného potoka, a proto bylo třeba učiniti průkop, kterýmž by údolí ona byla spojena. Práce se podjal Pražský inženýr Jan Šebek a provedl ji dobou poměrem krátkou. Nyní již ubíhá vlak, když byl po obrovských zátočinách a při nemírném stoupání dosáhl severního sklonu hory, průkopem 1750 m. dlouhým a 838 m. zvýšeným, z Čech do Bavor. Nad průkopem nalézá se přechod silniční prohbím Eisensteinským, kterýž přetíná horský hřeben u výši 960 m. Na východní straně tohoto prohbí zdvihá se plochý jehlan hory Pancéře (Pantzer, 1148 m.), kteráž označuje počátek pásma nitrozemského. Pásmo toto, nemnoho nižší pásma pomezního, jest za to rozlehlejší a vyniká příkrými sklony jak na západ k vyšní Úhlavě tak i na východ k vysočině královských svobodníků. Avšak pásmo toto ještě do dob nedávných bylo pro veškery Čechy jihozápadní nemalé důležitosti, nebo po jeho hřbetu přecházela hraničními horami a hvozdy nejživější silnice Šumavská, Vysoká stezka čili Hochstrasse, jejímiž východišti byla města Světlá (Zwiesel) v Bavořích a české Klatovy. Ještě podnes lze stopovati travami horskými zarostlou cestu, ač moderní styk národů obral sobě směrů jiných, pohodlnějších. Stezka tato ubírala se směrem veškera pásma nitrozemského, po hřebenech jednotlivých kup, jež nesou jména Vysokého Luhu (Hochfiederet), Můstku (Brückel, 1232 m.) a Brenneta (1057 m.).

K oběma svahům Šumavským, bavorskému i českému, druží se souběžné hornatiny a příčným směrem odbíhající rozsochy o výši značné, kteréž činí Šumavská podhůří. Na straně bavorské vyskytuje se několik pásem souběžných, mezi nimiž zakotvena jsou podélná údolí Velkého i Malého Řezna, Ilze a některých jiných bystřin, k souříčí Dunajskému náležitých. Horský kmen skupiny Javorské (der grosze Arber), geologicky ještě k Šumavě přičítané, spojuje podhůří bavorská s vlastní hornatinou Lesa Bavorského (der bairische Wald), jehož lesnaté kupy však mnohem níže se zdvihají. Javor sám jest malebný, na vrchole svém následkem zvětrání zkomolený jehlan, kterýž velečensky z okolních dolin se zdvihá a hřebeny Bavorského Lesa o více než 350 m. převyšuje. Na povrchu jeho, po výtce stromoví prostém, prostírají se mnohé skalní skupiny, kteréž celé hoře dodávají vidu velkolepého. V záhybech hory ukrývají se dvě pěkná jezérka, Větší i Menší jezero Javorské, s divopustým okolím a za prorvou Želez-

ného potoka počínají parallelní hřbety podhůří bavorského, kteréž sahají od Eisensteina až k pomezí bavorskorakouskému. Z vrcholků jejich vyniká Ruzl (die Rusel), ne tak výškou svojí jako překrásnou vyhlídkou na vysočinu švábskobavorskou a vzdálené Alpy. Ilz a přítoky její na mnohých místech přerývají hřbety horské a činí tak mnohá pěkná, k Dunaji obrácená a mírným podnebím obdařená údolí. Za prorvou řeky Ilze táhnou se podhůří směrem jihovýchodním, přestupují na půdu hornorakouskou a činí jménem Dunajských hor (Donauberge), Karlovských hor (Carlsberge) a lesa Greinského (Greinerwald) malebnou scenerii na levém břehu Dunajském.

Proti souběžným hřbetům Lesa Bavorského mile vyjímá se spletité podhůří české, příčnými úžlabími Úhlavy, Otavy, Volyňky a Blanice rozdělené. Počátek jeho činí amfibolové hřebeny Novokdyňské, vrchoviskem Chodovské Úhlavy souvisící s Královským Hvozdem, ač již spočívají na vrstvách silurského útvaru. Jest to pásmo pěkných jehlanů, buď lysých buď lesem porostlých, jichž nejpřednější jsou Plochá hora (Plattenberg, 857 m.) při pomezí bavorském, Jezevčí hora (Gezwinciberg, 735 m.) u vsi Pocinovic, Černá skála (726 m.) u Loučimi, Velký Bítov (700 m.) a lesnatá Doubrava (718 m.) nad Polení, Bělč (705 m.) a příkrý Tuhošť v okolí Švihovském. Jednotlivé přítoky Úhlavy tvoří v hřebenech těchto mnohá příčná údolí, potok pak Poleňka činí rozhraní mezi druhým pásmem, horami Chuděnickými. Z těch nejdále k jihozápadu vystupuje hora Rýzmberk, zdobená ssutinami někdy pevného hradu pomezního, pak hora Branišovská, Velký i Malý Kouřim a konečně Svatovolfánská hora u Chuděnic. Oba tyto hřebeny lze pokládati za nitrozemské prodloužení pomezního hřbetu Hvozdu Královského; avšak i Můstek má své rozsochy, kteréž v malebném rozvětvení sledují pravý břeh Úhlavy až ke Klatovům a Sternekem (958 m.) u Čachrova, pak Outištěm (682 m.) severovýchodně od Strážova dosahují největší výšky. Rázu více stupňovitého jest podhůří provázející levý břeh Otavy od Sušice k Horažďějovicům. Mezníkem jeho proti Šumavě jest lesnatá hora Borek (853 m.) u Velhartic, přední vrchol hora Čepič (665 m.) u Rábí. Na levém břehu Pstružné prostírá se jednotvárná, smutná pláň Mlázovská, v jejímž složení žula rozhodně převládá, tak že veškeren povrch její poset jest velikými balvany žulovými, kteréž zbavují prsť vší plodivosti. Na straně severozápadní vroubena jest Mlázovská pláň některými pěkně utvořenými kupami, zvláště Boudovkou (716 m.) u Běšin a Drkolnou (700 m.) u Hradiště.

Přední vodní tepna, která shromažďuje své vody ve věčně vlhkých zdrojích Šumavských, jest Vltava (die Moldau), ve svém spojení se středním Labem dělící zemi českou ve dvě sobě rovné polovice. Vrchovisko Vltavy (die Moldauquellen) nalézá se opodál hranic zemských v téže slatině, z níž i temení se bavorská Ilz. Prvé jméno její jest Schwarzbach, vlastní pramen známý pode jménem Moldauursprung do nedávna se ještě prýštil v nejkrasším pralese Conifer. „Pramének tento kameny obložený a tudíž sotva několik stop studánku hlubokou tvořící, z jehož písčitého dna prýští se křišťálová voda, nalézal se do nedávna uprostřed pralesa mohutných smrků, jejž k nejkrasším ve všem pohoří přičítali. Bohužel podlehl prales bouři a korovci, a nyní slunce líbá paprsky svými vílu vltavskou, dříve v neproniklý stín lesní zahalenou. Pouze mrtvý, až k vrcholu kory zbavený obřímský kmen, tak zvaný „praesidentův smrk“, též oběť korovce, jest zbytkem někdejšího pralesa; odtud jest vřídlo Vltavské obrostlo pouze nízkými smrčinami, malinami a lesními zelinami.“ *) Po četných kaskadách hrnou se nyní temnošedé vody ku vsi Kvildě (Aussergefild), kdež spojují se s výtokem jezérka Slatiny, kteréž lze pokládati za druhý pramen Vltavy. Zde obrací se Schwarzbach k jihovýchodu, proskočí skalnatou rozsedlinou, až konečně octí se v podélném údolí,

Rožmberk.

dělícím pomezní hřbet Plöckelsteinský od hor Zelnavských. Přijav ručej zvanou Moldaubachl sluje dále již Vltavou teplou a přijímá po břehu pravém Vltavu studenou, temenící se u Leopoldsreuta v Bavořích, kteráž protéká malebným, hluboce se prohýbajícím údolím lesním a tudíž jest voda její mnohem chladnější než české její sestry. Nyní vine se Vltava řeka krásným údolím, pokrytým neúmornou zelení svěžího pažitu. U Kienberka zúžuje se však náhle její údolí a skály s obou stran k řece přistupující činí divokou debř, pokrytou na dně přehojnými balvany žulovými. Zde prodírá se řeka s velikým úsilím a překročivši největší překážku, kterou jí příroda tak zvanou Čertovou zdí (Teufelsmauer) vstříc staví, obrací se za Vyšším Brodem k severu a plynouc hluboce se zarývajícím údolím zůstává svému směru věrna až po Mělník, kdež se s Labem snoubí. Charakteristické jsou břehy Vltavské, na nichž od Týna ku Praze žádného města důležitějšího není, též i početné peřeje a bradla, jichž nejznamenitější jsou Svatojanské proudy u Štěchovic. Levobřehé přítoky její jdou vesměs ze souboří Šumavského. Prvý přítok na tomto břehu jest vodná Otava. Vrchovisko její jest v Kvildě, kdež řeky Kyslice a Vydra pohlcují v sobě vody

*) Willkomm: Böhmerwald, str. 35.

početných horských slatin, i odtoky jezer Laky a Prášilského. Vykročivše z lesnatých svých údolí splývají obě řeky nad Renšteinem (Unterreichenstein) a přijímají jméno Otavy. Mohutný proud dravé řeky valí se odtud kamenitým ložem skrze velekrásné údolí, temnými hvozdy ukryté, k Sušici, kdež počíná se rozšiřovati. Pijíc po obou březích mocné bystřiny horské, Lošnici, Olšovku, Pstružnou, plyne od Sušice směrem severovýchodním k Horaždějovicům, odkud utěšené údolí její nabývá směru čistě východního. V Strakonicích přijímá Volyňku, s Boubína příchozí, pod Putimí Blanici, načež otáčí se k severu, proběhne úpravným Pískem a pod Zvíkovem ve Vltavě mizí. Na levém břehu přední její přítok jest soutok Skalice s Lomnicí, příchozí z krajiny Rožmitálské.

22 km. širokou branou zemskou mezi Brodem Bavorským a českou Novou Kdyní souvisí Šumava vlastní se severní svou částí, kteráž pokračujíc směrem severovýchodním až k hoře Dyleni nad ložem řeky Odravy (Wondreb) sluje vůbec Českým Lesem (das oberpfälzische Waldgebirge). Nejjižnější a spolu nejvyšší bod tohoto pásma jest malebný čeřen Čerchova (1037 m.), kterýž příkrou činí protivu jednotvárné rovině Domažlické. V pozadí průsmyku postavila sama příroda ještě ohradu vnější podobou obdélného, z amfibolu složeného hřebene horského, Většího Oseka (1083 m.), kterýž sráznými sklony svými od západu lemuje výše dotčenou rovinu Domažlickou. Českému Lesu ubývá nejen výšky proti Šumavě vlastní, ale i směr a úklon vrstev jejích podstatně se liší. Výše hřbetná průměrem nepřekračuje 700 m., směr jde k severozápadu, úklon vrstev do Bavor k jihozápadu, do Čech pak padá náhleji v rovnější krajině, tak že z daleka má podobu dlouhé stěny, nad okolí málo povýšené. Pásma tohoto pohoří porostla jsou pěknými hvozdy, kteréž však nijak nedosahují velkolepých krás kmenných lesů Šumavských; též ozdoby jezer nedostává se horským koutům. Tupých vrcholků jest více, avšak málokterý patrněji pne se temenem svým nad roveň pásma pohorského. Na úpatí českém vlní se spletitá, do 450 m. se vypínající krabatina, v níž prorývají sobě lože pěknými koryty řeka Mže (Mies) a některé její přítoky. Mže má společné vrchovisko s bavorskou Lesní Nábou v útrobách rozložité hory Javora za Tachovem, proskočivši pak bujným tokem skrze debři žulovou vchází u Tachova do nehlubokého údolí mělkých břidlic, v němž setrvává až po Plzeň. V Plzni spojuje se s ní na pravém břehu Radbuza, největší přítok její, která vody své sbírá v kopcích amfibolových, provázejících český svah Českého Lesa od Ronšperka až k městu Plané. U Doudlevec pojí se s Radbuzou i mocná Úhlava, kterouž vlastně za přední pramen Mže čili Berounky (jak níže sluje) pokládati sluší. Všecky tři řeky protékají nižním tokem svým památný kamenoúhelný okres Plzeňský, z největších v Evropě, o němž níže

zmínka činěna bude. Nejvyšší bod krabatiny na východ od Českého Lesa rozprostřené jest plochý vrchol hory Přimdy (Pfreimtberg), na jehož temeni trůní zbytky hradu proslaveného v české minulosti. Potok Přimda (Pfreimt), kterýž se v okolních výšinách sbírá, uniká roklemi Českého Lesa do Bavor k Nábě a činí tak nejpěknější část oblasti Dunajské v Čechách. Český Les po výtce skládá se z ruly, která tvoří v něm dvě pásma souběžná, severní část kolem hory Dyleně zbudována jest ze svoru, nitrozemská krabatina z břidlic prahorských.

V břidlicích, rozložených po severozápadních sklonech hory Dyleně, nalézá se vrchovisko přední řeky českého severozápadu, Ohře (die Eger), pověstné svými zátočinami i nepravidelným stavem vody a právem nazývané „českou Tisou“. Zřídlo její položeno jest v Bavorsku pod horou Haidelberkem, avšak po 17 km. vniká do Čech a ubírá se prostranným údolím v třetihorách až k Lokti (Elbogen). Po obou březích provázejí ji značné hřbety horské, bohaté nepřebranými poklady užitečných rud a zemin v útrobách svých. Jižní hřbety nesoucí jméno Císařského Lesa (Kaiserwald) sklánějí se na severu prudce k údolí Ohřinu a jest tudíž vid jejich velmi pěkný. Les Císařský jest u nitru svém pohoří divoce rozbrázděné, ze žuly složené, kteráž zde vyskytuje se ve dvou odrůdách, obecné žule a cínonosné. Přední ložiska cínu, po anglickém nejlepšího, jsou u Slavkova (Schlaggenwald), žula pak ložisk těchto promíchána jest mnohými pěknými nerosty. Žula obecná dává zvětráním svých součástek živcových původ početným ložiskům hlíny porcelánové. Nejvyšší kupa vysočiny této jest hora Glatze (1008 m.) Na jihu přistupují k Císařskému Lesu některé hřbety rulové se silnou přísadou amfibolového kamení a hadce a s početnými zdroji léčivými, jichž nejpřednější a světové pověsti požívající jsou zřídla Lázní Mariánských (Marienbad), položená na vrchovisku přední tepny této hornatiny, řeky Teplé, kteráž proplynuvši pěkným podélným údolím ve svoru, čedičích a žule ve světoznámých Varech Karlových (Karlsbad) v Ohři končí. Že tyto hornatiny byly kdysi dějištěm působení sopečného, jsou důkazem některé pohaslé jícny a početné teplé zdroje minerální, zvláště Sprudel Karlovarský, jehož přirozená teplota obsahuje 47° R.

Na nejzazším severozápadě českém, v někdejším okličí Ašském, zasahuje do Čech část horstva německého jménem Černých Hor (das Fichtelgebirge, odkud špatně Smrčiny), nazvaných tak po někdejších rozlehlých hvozdech, jimiž až dosud kryty jsou rozsáhlé

sklony a četná údolí. Černé Hory jsou předůležitým uzlem horským; od nich k jihu odbíhá po českobavorském pomezí Šumava, k severovýchodu Rudohoří, k severozápadu Durynský Les a k jihozápadu Franský Jura a též čtyři znační tokové Nába, Ohře, Mohan a Durynská Sála odvádějí k různým stranám světa přebytek zdrojů horských. Tvar jejich jest od podoby mohutného čtverce, zbudovaného ve spodních vrstvách z břidlic, svoru a ruly, v středních částech a i nejvyšších ze žuly. Nad plasovitý povrch vypínají se kupy některé, jichž nejvyšší hora Ochsenkopf (1000 m.) zdvihá se již na půdě bavorské. Na české straně leží v Černých Horách veleprůmyslný okres Ašský. Na východě sklání se lázy Černých Hor dosti povolně do údolí Bílé Elstery a údolím tímto odděleno jest celé skupenství od druhého prahorského pásma, jímž příroda zemi českou obklíčila, od Krušných Hor čili Rudohoří.

Nechť si pohlížíme z údolí Oharky odkudkoli, vždy lemuje severní stranu obzoru vysoká poměrem hradba horská, temně zabarvená od povahy svého složeni, nad níž tu a tam ostré tvary vrcholků k nebi se povznášejí. Podivna-li již výše, tím podivněji, nezvykleji pozoruje oko naše barvu pohoří tohoto, jemuž schází téměř naskrze šperk lesní. Avšak za to panuje tím čilejší život v početných horských koutech a údolích, kdež od dob dávných v okolí Kraslic, Jáchymova, Příbuzi (Friebus), Přísečnice (Pressnitz) a Weipert rozhostil se živý průmysl. Podkladem průmyslu tak hojně rozšířeného byly prvé přebohaté couky a sloje, kteréž v hojnosti poskytovaly stříbra, cínu, mědi a jiných užitečných kovův a zemin, pak i pokrývka slemen horských, kdež krásné hvozdy dosti dávaly jemného i ohebného dřeva dělného. Následkem toho rozmohl se v Rudohoří počet obyvatelstva měrou velikou, lidská pak sídla objevila se v patrech horských mnohem vyšších, než kdekoli v střední Evropě. Ve značné výši 1000 m. nachází se zde mnoho osad veských i městských, mezi nimi i lidnatějších, nejvýše ze všech král. horní město Gottesgab (1040 m.). Podobný život čilý rozhostil se i v početných příčných údolích vesměs k jihu obrácených, jimiž četné bystřiny a potoky k Ohři se valí, jako Zvoda, Sázava (Saubach) a Chomútovka. Na nedalekém prostranství několika kilometrů jeví se zde zvláštní různosť podnebí. Kdežto Kraslice, Gottesgab, Jáchymov a jiná města v horách vysoko položená mají tuhé zimy a postrádají téměř všeho jara, jeví se v údolích bystřic zmíněných tak mírné podnebí, že ku př. okolí Chomútova (Kommotau) jest v Čechách nejteplejší a daří se i zrají tam maďaly a některé jižnější druhy ovocné pod širým nebem. V dobách nejnovějších zavládla v bohatých někdy koutech horských bída, nebo zašly horské poklady, zmizely lesy, ubylo odbytu a průmyslník rudohorský nemá čím by ukryl nejnutnějších potřeb životních — výstražné zajisté to napomenutí obyvatelů Šumavských i Krkonošských, kam zavádí nerozumné lesů kácení.

Od výtoku Elsterského až po průsmyk Nakléřovský (Nollendorferpasz) u Teplice činí Krušné hory hřebenem svým českosaské pomezí. Po jich hřebeni běží také předěl Ohře a saských řek Sály a Mildavy, ač ne vždy ve shodě s rozhraním politickým. Jest-li však vid z údolí Ohře vyšehorský, jest svah na saskou stranu příliš povolný, nebo před hlavním pásmem rozložena jsou hojná podhůří a jimi vybrázdily sobě četné řeky úzká a klikatá údolí, otvírající se

k severu a severozápadu. Zase naopak lépe svidny jsou vrcholky od severu než s české strany; tu zvláště kraluje hora Klínová (Keilberg) nad Jáchymovem, vznášející lysé své témě do výše 1263 m. Hora tato jest obydlena téměř až po vrchol svůj; nejvýše položené a stále obývané obydlí lidské jest myslivna a hostinec, zvané am Sonnenwirbel (1233 m.). Jiní vrcholkové Rudohorští jsou Fichtelberg (1170 m.) a Spitzberg (1115 m.) u Gottesgaba, avšak žádný z vrcholků těchto nevznáší se více 300 m. nad svým okolím. „Budova Krušných hor jest jednoduchá. Praborní břidlice, rula a svor převládají, směr jejich jde k severovýchodu, úklon k severozápadu; žula a porfyr, jakož i zelenokamen a čedič, pak četné rudní couky prorážejí břidličné kamení rozmanitě. Žula neleží však zde jako v Šumavě na spůsob ložiště v rule, nýbrž proráží jí napříč od jihu k severu. V témže směru jdou hlavně také rudní žíly, bohaté na stříbrné, kobaltové a niklové rudy, dle nichž již od dávných dob pohoří to své jméno má. Hlavní doly stříbrné jsou nyní na saské straně Freiberg, Marienberg, Annaberg, Johanngeorgenstadt, na české straně především Jáchymov, Bleistadt, Abertam, Weiperty, Hroby a Niklasberk. Cínová ruda dobývá se u Cinnwalda a Krupky, mangánová ruda u Blatné (Platten), železná ruda u Přísečnice, Orpusa a Neudeka.“ *)

Od průsmyku Nakléřovského k východu prostírá se památný horský svět pískovcový, omezený na severozápadě kotlinou Teplickou, na jihu proti plutonickým homolím okolí Litoměřického údolím řeky Bělé, na východě pak debří říčky Kamenice. Jsou to pověstné Stěny Děčínské (Das Tetschner Wandgebirge), protékané krásným Labským veletokem, kterýž zde vybrázdil sobě od věků úzké lože v měkkých pískovcích a v jehož vlnách zrcadlí se překrásné obrazy obou pobřeží. Přímo při východu Labe z Čech zúžují lože řeky dva obrové pískovcoví, na levém břehu Labský Sněžník (Elbeschneeberg, 724 m.), na pravém Quaderberg a tím oddělují pískovcové pohoří české čili České Švýcarsko od sourodých částí saských.

Údolí Labské od Ústí n. L. ku Hřensku (Herrnskretschen), kdež nastává půda saská, chová v sobě nevyrovnané krásy krajinné. Nebudí zde sice náš úžas gigantské turně se sněhem odvěkým na svých temenech, nešíří se před námi hladina divukrásného alpského jezera, nevábí nás svět vyšehorský, avšak poutá nás a libě oku hoví milý soulad skalních divotvarů a veličenského toku, ztuhlý život skalních balvanův a čilost i život bujný, kterýž rozvinul se v úzkém údolí. Laskavý čtenář dovolí, že poněkud předstihneme přirozený chod líčení svého a že

*) Krejčí v „Slovníku Naučném“.

dotkneme se údolí dolního Labe v Čechách, dříve než jsme seznali vyšší části malebného toku jeho. Jižně rychle vzkvétajícího tržiště a města průmyslového Ústí n. L. (Aussig) trčí na pravém břehu řeky tupý balvan ohromných rozměrů, o jehož pevné základy každoročně rozbíjí se Labské ledy a hltné vlny jarních povodní. Na plochém povrchu jeho nalézají se trosky hradu Střekova (Schreckenstein), velikolepostí svou a povahou okolí upomínajíce na zjevy Rýnské. Zde počínají Stěny; maličko níže na úzkém levém pobřeží, v kotlině, naplněné hlinitým náplavem Bělé a po stráních („Ferdinandshöhe") rozkládá se Ústí, vedle Plzně nejznamenitější město české budoucnosti. Na severovýchodní straně města spadá srázně podobou olbřímské zdi do Labských vln Mariánská stráň, na jejíž temeni, „na Běhání" zvaném, na pozůstatcích padlých zde Míšňanů ohnivá daří se réva. Odtud vroubí oba břehy řeky malebné útvary skalní, dobrodružně pojmenované, jako hory Blankensteinské, Březenské (Schönpriesnergebirge), Sedmihoří, hory Dukovické atd. Výše jejich není značná, přesahujíc sotva kde 600 m., avšak protiva s hluboko položeným údolím Labským činí je vyššími, než jak ve skutečnosti se jeví. Vstupmež tedy na hostinnou paroloď paroplavební společnosti Labské a zpytujmež z paluby její nevyčerpatelný soujem krásného a velkolepého, kterýž se tu před užaslým zrakem naším rozprostírá. „Plavba po českém Labi do rozsochatce saského Švýcarska jest zajisté z cest nejpříjemnějších a neměl by nikdo jí pronedbati. Vedle důležitosti dráhy obchodní nebyly zajisté krajinné půvaby poslední pobídkou, kteráž r. 1840 vedla podnikatele Labské paroplavby. Paroloď „Bohemia", kteráž téhož roku pouti své nejprve mezi Prahou a Drážďany, později z Obřiství počala, byla prvním parníkem, kterýž ctihodného kmeta Labe, zvyklého pouze lehounkému reji jednoduchých vesel, vyrušila z dosavadního poklidu. Všichni lodníci pobřežní tvrdili tehdy jednohlasně, že řeka z rušení tohoto, jejich výrobu zkracujícího, buď vyschne, buď jiného sobě obéře lože." *) Údolí Labské dále se poněkud šíří a po obou stranách jeho prostírají se utěšené ovocné sady, z jichž zelena červenají se vížky a střechy početných vsí, po stráních pak neb v záhybech skalních bělají se hojné zámečky a letohrady. Před Děčínem u pěkné farní vsi Rozběles (Rosawitz) tvoří Labe malý dol, rozprostřený na severovýchod podobou poloostrovskou až k zbarvené Plznici, kteráž tu v mateřský jeho klín spěchá. Avšak již proti ústí řeky této přistupují skály pískovcové těsně k břehům, zvláště po levé ruce, kdež sotva mezi patou jejich a obyčejným břehem řeky zbývá šíje několik sáhů široká, poskytnuvši základů elegantním domům a velkolepým závodům nedávné ještě vsi, nyní znamenitého místa průmyslového Podmokel (Bodenbach). Dva krásné mosty železné spínají zde levý břeh s pravým, kdež na skalném ostrohu zdvihá se mohutný zámek Děčínský a po jeho severozápadním úpatí přívětivé „město hôtelů", Děčín. Zde nalézáme se na starožitné české půdě sice, avšak skalní svět, kterýž již při městě počíná a obzor stranou severní zplna zavírá, spolu pak se saskými pískovci v nepřetržitém jest spojení, bývá od moderních poutníků již k cizině přičítán. Skály ty nazývány bývají českým Švýcarskem; ve světě vědeckém slují vysočinou Jetřichovickou (Dittersbacher Heide). Zde děje se průlom Labský, zde byla odvěká hor stavidla, kteráž udržovala hladinu českého nitrozemského jezera, až snad neúmorná síla vod a účinky sopečné vyryly rozsedlinu, asi míli dlouhou, kterouž přebytek českých vod vlasť naši opouští. Hřensko jest poslední osada na českém pomezí, v jeho okolí pak skály nabývají tvarů nejpodivnějších, zvláště tak zvanou branou Přebýšovskou (Prebischthor).

Meridionální rýha údolí Vltavsko-Labského rozděluje zemi českou ve dvě sobě rovné půle, kteréž opět tokem Berounky a Sázavy ve směru zeměpisné šířky do částí severních i jižních se rozpadají. Přirozeno tudíž, že hladina Labe-Vltavy jest nejnižší částkou českého povrchu, kterýž i v nitru země poskytuje vidu rozlehlých, spletitých

*) Das Böhmerland. Wanderungen und Ansichten von Siegfried Kapper. Praha 1865, str.

HRAD STŘEKOV.

vysočin. Avšak kdežto při horstvu pomezním převládají s nepatrnými vyjímkami zeminy prahorské, jeví se v složení horstev nitrozemských zajímavé skupiny geologické. Na severozápadě převládají eruptivní plutonické homole, na pravém Pomží útvar silurský. Horstvo čedičové jest známo jménem českého Středohoří (das böhmische Mittelgebirge) a rozeznáváme v něm dvě skupiny čedičových homolí, Doupovskou a Ouštěcko-Litoměřickou, v nichž mocné proudy horstva čedičového se soustřeďují. „Vyskytuje pak se v těchto homolích a některých osamělých horách i menších pohořích z čediče složených čedič jako jemnozrnná celistvá smíšenina augitu, amfibolu a magnetovce buď se živcem, nefelinem neb leucitem; k těmto pak druží se vedlejší součástkou nosean, melilit, hayun a olivin. Větráním ruší se značně čedič českých homolí a mění se v červenavou, hnědou neb hlinitou drobu čedičovou; úkaz ten lze výborně pozorovati na hoře Řipu. V Ouštěcko-Litoměřické skupině nejvíce jest rozšířen čedič nefelínový. Dle posavadních výsledků zkoušek mikroskopických jest čedič na levém břehu Labe mezi Ohří a Bělou hlavně nefelínový, též v okolí Měcholup, Kozákova, Českého Dubu; doleritický čedič nefelínový znám jest od Střekova, Malých Břežanek a Těchlovic. Mezi Hořencem (Horschenz) a Záhoří, v nejvyšším díle Středohoří na levém břehu Labe, pak u Podbořan (Podersam), na Kletečné hoře, u Ostrova (Schlackenwert) a Séberka vystupuje čedič leucitový, na hoře Střížovické a v severnějším dílu Středohoří hojněji čedič živcový.“ *) K čedičové skupině Litoměřické přiléhají na sever vrstvy slinito-vápenité u Teplic; v okolí pak Teplic a Bíliny spojuje ji s Rudohořím rozsáhlý okres hnědouhelný, odkudž rozšiřuje se v nížinách, omezených na sever Rudohořím, na západ Černými horami a na jih horami Karlovarskými, prostíraje se v souvislých větších pánvích až do okolí české Kamenice a Hajdy, v jednotlivých menších dílech až k úpatí Krkonošů. Nejmocnější ložiska hnědého uhlí nalézají se v okolí Duchcovském. Oba shluky hor čedičových mají jádro, kolem něhož kupí se menší osamocené hory. V skupině Litoměřické táhne se toto jádro od Loun a Mostu až k Lipé (Böhmischleipa), vystupujíc z třetihorních nížin při Bělé a Ohři. Nejvyšší hora jest malebná, překrásným rozhledem do českých krajů proslavená Milešovka (835 m.), vévodící nižším druhům na severozápadním

*) Prof. Dr. Eman. Bořický: O rozšíření kysličníku draselnatého a kyseliny fosforečné v horninách českých, o minerální a chemické skladbě horstva, hledíc k účelům agronomickým. Str. 25. Ve druhém díle archivu pro přírodovědecké prozkoumání Čech. Praha 1873.

lemu požehnané kotliny Litoměřické rozprostřeným. Z hor osamocených dlužno přičítati k této skupině vedle některých homolí, zdvihajících se na pravém Polabí, zvonovitou krásnou horu **Říp** jižně města **Roudnice**, oblétanou nejdražšími vzpomínkami české minulosti. Daleko široko po rovinatých krajích středočeských shlíží vážný chlum tento, na svém temeni svatojirským kostelíkem zdobený; s vrcholu jeho, výškou nijak nevynikajícího (470 m.), lze přehlédnouti požehnané nivy při soutoku Vltavy, Labe a Ohře, rozvlněný terrain západních Čech, čedičovou scenerii Litoměřickou a modravé pruhy Rudohor i Krkonošů. S žádného snad místa nejeví se tak nádherně velekrása naší vlasti, jako od šedých zdí Řipského kostelíka. „Kra-

Říp.

jina pod nohama našima podobá se velikému, z niv a lesův utkanému koberci, v němž oba veletokové jako dvě stříbrné pásky se linou, rozptýlené pak vsi, zámky a města s bílými skupinami domů svých a červenými svými střechami podoby vetkaných květin nabývají.“ *)

Úrodná, výtečným chmelem slynoucí **rovina Žatecká**, kteráž pokryta jsouc červenavými vrstvami permskými**) šíří se po obou březích střední Ohře, odděluje skupinu Litoměřickou od skupiny **Doupovské**, rozložené mezi Karlovými Vary a Kadaní. „Jest to mohutná, souvislá vysočina, jejíž střed u Doupova dosahuje 3000' (1000 m.) nadmořské výšky. Od tohoto střediště vybíhají jako paprslky

*) Kapper: Böhmerland, 73.

**) Jos. Kušta: Červená barva Permu v rozličných útvarech u Loun a Rakovníka. Č. Č. M. roč. LII. str. 531. a sld.

ke všem světa úhlům nižší hřbety, od sebe údolími oddělené a jednotlivými kužely posázené. Čím dále od středu, tím více se snižují tyto hřbety a rozstupují se konečně v osamotnělé hory, jaké okolo Mašťova, Valče, Bochova, Andělské Hory, Radešova (Rodisfurt), dílem v podobě homolí, dílem v podobě ostře obmezených hřbetů (jako hromádky na silnici) se spatřují. Ještě daleko v horách Krušných a na vysočinách Plzeňských vystupují pak osamotnělé čedičové hory, které též k tomuto skupení počísti lze."

Ohledem geologickým nejzanímavější jest v Čechách okres silurský, kterýž prostírá se po obou březích Mže a většího počtu jejích přítoků. O poznání a vědecké prozkoumání útvaru tohoto v Čechách získal sobě zásluh neocenitelných Jáchym Barrande, francouzský, v Praze usedlý učenec, kterýž nešetřiv ni času ni píle ni nákladu prozkoumal obsáhlé české horstvo silurské a výsledky zkoumání svých uložil ve velkolepém svém díle „Système silurien du centre de la Bohême". Moře silurské zasahovalo do Čech velikým zálivem od Domažlic přes Plzeň a Beroun, k Rakovníku i Příbrami a pokrývají usazeniny jeho asi 80 □ myriametrů. Proti vrstvám waleským postrádáme v Čechách středních částí téhož útvaru, čímž však nijak neubývá zanímavosti jeho. Hornatina tím utvořená nese jméno hornatiny Brdské, skládá pak se z nevysokých, avšak dlouhých podélných hřbetů, obyčejně povrchu plasovitého. Hřbety tyto jsou „na den vystupující kraje ohromných vrstevných pásem, které soustředně se kryjí a nesčíslné množství mořských korýšů, mušlí, hlavonožců a j. skamenělin obsahují", kteréž vesměs náležejí k nejstarší, prvohorní zvířeně. Jenom Plzeňské vrstvy nemají zkamenělin. Pohoří Brdské táhne v délce asi 150 km. a o dosti značné šíři od Klatov, kdež se stýká s podhůřími Šumavskými, až po Český Brod, dělí se pak přirozeně v oddíl břidličný a oddíl vápenný. Tento jest rozhodně menší a prostírá se od Michle u Prahy až po Libomyšl u Zdic. Největšího zvýšení dosahuje v okolí Karlštejnském a Tetínském, ač přední body sotva na 400 m. se vypínají. Dvě veliká, hluboce se zarývající údolí, nižní Berounky a Vltavy s četnými pobočnými, nejvíce divoce vyhlížejícími roklemi a stržemi (údolí sv. Prokopa u Ninonic) činí zde malebné skupenství a jsou předmětem hojných vycházek. Tu a tam ztvrdl vápenec ve krásný mramor (u Tetína a Slivence), u Bráníka poskytuje výtečného vápna. Povrch pokryt jest prstí namnoze úrodnou, kteráž dává zdar krásným lesíkům na temenech některých chlumův a podporuje úrodu hojných polí. Jen stráně, po výtce příkré, jsou lysy

a neúrodny. Na některých místech, jako u Tetína a sv. Jana pod Skalou upomínají svým srázem na Jezerní Stěny šumavské. „Pod vápennými vrstvami leží všude pásmo nevrstevnatého zelenokamu, který též v značných skalách vystupuje (Křížový vrch u Motol, skály pod Karlštejnem), a pak následuje pásmo měkkých břidlic, v nichž kolkolem vápenné vysočiny široké úvaly jsou vymlety. V úvalu takovém leží Praha, úval takový jest údolí Lítavky mezi Zdici a Berounem, údolí Osovské a Svinařské, jakož i údolí Berounky mezi Karlštejnem a Zbraslaví. Jen v údolí Osovském vyzdvihuje se blíže vápenné vysočiny a Všeradic nevysoký, avšak ostrý lesnatý hřbet (300 m.) Housiny zvaný, z křemence složený. Úvaly,

Karlštejn.

obstupující vápennou vysočinu, jsou s druhé strany lemovány dlouhou řadou hřbetů, které na způsob mohutného elliptického kruhu jmenovanou vysočinu z daleka zavírají. Kamení, z něhož se hřbety tyto skládají, jest pevný křemenec (Pražský dlažební kámen), jenž skládá vrstvy pod břidlice a pod vápennou vysočinu zapadající.“ *)

Hřbety tyto počínají u Úvala a sáhají až k Rokycanům, kdež se stýkají s buližníkovou vysočinou Blovickou. U Zbraslavi protrženy jsou Vltavou, avšak směrem k západu mocně se zdvihají a nabývají podoby pěkných chlumů, jichž přední jsou Plešivec u Hostomnic (600 m.), lesnaté hřbety Medoújezdské (640 m.) a krásná hora Žďár u Rokycan. V okolí Klabavském počíná druhý hřbet,

*) Krejčí na místě udaném.

kterýž horou Radčem u Radnic dosahuje výšky 700 m. Směr jeho jest severovýchodní krajinami lesnatými až po Beroun, kdež přerván jest Berounkou, odtud ku Praze, kdež opět Vltava ruší jeho souvislosť, památnou pak horou Žižkovem pokračuje odtud dále k východu až k řadě křemencových pahorků, které u Úvala zanikají v naplavenině Labské.

Po obou stranách, na severu i na jihu, lemují horstvo Brdské hřbety křemencové. Na severu počínají horou Ládví (350 m.) na Pražském obzoru a táhnou se odtud západně až ke Kladnu. Větších rozměrů nabývají v lesích Křivoklátských a v okolí Plzeňském. Západně Plzně přecházejí hřbety tyto v rozvlněnou hornatinu, kteráž krajinu od Bezdružic k Domažlicům vyplňuje. Též na jihu objevuje se hřbet křemencový, pokračování to vysočiny Blovické, který horou Třemšínem u Příbrami dosahuje značné výše 820 m. — Úkrají Čech těmito horstvy prostoupené chová v sobě mimo veliká ložiska vápence stavebného a mramoru přebohaté poklady kamenného uhlí (u Malých Přílep, na Lísku a u Starých Hutí, na Stilci u Žebráka, u Těžkova a Holoubkova, u Mirešova, u Skoupů, Svinné, Lohovic, Mostiště, Radnic, Břas, Darové, 7 □ myriametrů veliký okres Plzeňský a u Merklína), nevyčerpatelná ložiska železné rudy (u Starých a Nových Hutí, Nového Jáchymova, Zbiroha, Holoubkova, Klabavy, Břas, Strašic a Komárova) a bohaté stříbrodoly Příbramské.

Na pravém břehu Labském, východně Litoměřic a Ústí, prostírá se malebná hornatina, proti údolí Labskému vysokými, pěkně ohraničenými hřbety omezená, kterouž na příč protéká v údolí dosti zúženém řeka Plznice (též Ploučná, Polzenflusz). Veliké vysočiny a vysoké, široké hřbety složeny jsou z čediče: a sice nižší, větším dílem rovné vrstvy jakož i údolí skládají se z čediče říčného, z tufu čedičového a ze slepence čedičového; vyšší však, zejmena hřbetovité jakož i jednotlivé části hor, ba i jednotlivé kupy složeny jsou z pevného čediče, který prorývá tuf na spůsob žil, a bánité a kuželovité kupy na nich náležejí větším dílem k fonolithu. Než uprostřed zpoust čedičových a ve značných výškách nalézají se též útvary hnědouhelné, jako u Velikého Března a v údolí Subrnickém (Laubernitz) u Všeradiště, Horního Vysokého (Wessig) a okolo Sedla a na mnoha jiných místech. Také tvary diluviální nacházíme vysoko u Verneřic (Wernstadt). Úpatí tohoto pohoří tvořeno jest opět k jihovýchodu, východu a severovýchodu mladšími členy slínu opukového a pískovce útvaru křídového. Na západě a severozápadě

odloučeno jest toto pohoří toliko hlubokým údolím Labským od jihozápadního a severozápadního křídla celého Středohoří; pročež také zde není vlastně žádné paty horské.*)

Západní hřbet vysočiny této lemuje pěknými svými tvary údolí Labské od Žitenic až téměř po ústí Plznice. Nejvyšší bod jeho jest hřbet Tannbusch (671 m.) mezi Pohoří a Němčím. V dalším pokračování hřbetu nalézá se i hora Střekov, jíž jsme se také výše byli dotkli, a krásná hora Radobýl (410 m.), kteráž ovládá ladné okolí Litoměřické. Východně tohoto hřbetu v okolí Levínském zdvihá se velebná, daleko viditelná skupina hory Sedla (Getschberg), která skalnatým svým vrcholem vznáší se do výše 719 m. nad okolní krajinu. Hřbetem Lovečkovickým (Loschnitz) souvisí se Sedlem vysočina Mukařovská a Rychnovská, kteráž u Malého Března dostupuje až ku břehu Labskému. Nejvyšší vrchol jest hora Zinkenstein nad Malým Březnem (680 m.), s jejíhož temene jest krásná vyhlídka po okolí. „Celá tato, ze tří hlavních skupení složená část tvoří horopisný celek, který zejmena na severu a jihovýchodě prohlubní čarou údolí Plznického oddělen jest od dalšího pokračování Středohoří. Máme-li však ohled k podobám zevnějším, k útvaru terénu, pak nelze nám neuznati úplnou jeho obdobu s okrskem právě vypsaným. Zejmena útvar údolní se širokým svým dnem a mírně vystupujícími stráněmi, pak plochoklenuté vysočinaté hřbety s nasazenými kupami charakterisují také ještě tyto části, ležící severně od údolí Plznického, a různí se patrně od sousedního pohoří pískovcového. To přimělo nás k tomu, abychom je připojili ještě k Středohoří, ačkoliv od pohoří pískovcového (stěn Děčínských) nejsou odděleny žádnou horopisnou čarou, která by všude zřejmě vystupovala na jevo, a ačkoliv na jednom místě docela s ním souvisejí.“ **) K částem ležícím severně a severovýchodně od údolí Plznického počítáme vysočinu Güntersdorfskou, přes niž malou prolukou nad Güntersdorfem (1341') vede silnice Děčínskokamenická, skupení Bukoviny (Bocken), ležící východně předešlé, a mohutný hřbet Blottendorfský. Na širokém jeho povrchu jsou nasazeny táhlé valy horské, z nichž jmenovati sluší Sonnenberg u Parchena (641 m.), Kammberg u Scheltena a vrch Blottendorfský. Veškero Středohoří zakončeno jest krásnou kuželovitou horou Klejsem (759 m.). —

*) Prof. dr. K. Kořistka: Popis terénu čili podoby půdy v středohoří, v pískovcovém a břidličnatém pohoří severních Čech. V „Archivu pro přírodovědecké prozkoumání Čech“. I. Praha 1870, str. 31. a sld.

**) Kořistka na místě výše udaném.

Na rozhraní obou částí této vysočiny šíří se krásná pánev Lipská, uprostřed níž věží se pěkné průmyslné město Lipá (nesprávně zvané Českou Lipou).

Severovýchodně od pískovcového pohoří Děčínského „vstupujeme na terén oné důležité a rozsáhlé soustavy horské, která jménem Sudet dělí českomoravské terasy od nížiny severoněmecké. Sudety tvoří zároveň hlavní rozhraní vod mezi hořejším tokem Labe, Odry a Moravy, a tedy též mezi mořemi severním, Baltským i Černým". Veškera soustava prostírá se od středního Labe až k vyšní Odře směrem od severozápadu k jihovýchodu a skládá se z několika dílem za sebou běžících samostatných hřbetův, které samy opět mnohonásobně jsou rozčleněny a po výtce z krystallických břidlic, hlíny a břidlice drobové, žul a syenitu složeny. Severně českého pohoří pískovcového v okolí Šluknova, Rumburka a Warnsdorfa zdvíhá se vysočina, složená jednak ze žuly, jednak ze syenitu s mocnou přísadou kvádrového pískovce útvaru křídového. Úkaz tento dlužno si vysvětliti přehrnutím vrstev, „při čemž na mnoha místech čára hraniční mezi oběma útvary naznačena jest vrstvami vápna jurového, které při pronikání žuly z hlubin vzhůru zároveň byly vyneseny". Průměrná výška tohoto pohoří, jež sluje pohořím Lužickým (das Lausitzer Gebirge), dosahuje 400 m., avšak částky jižní a jihozápadní mnohem jsou vyšší. Částky tyto kupí se v široký, plochoklenutý hřbet, nad jehož rovní některé kupy znělcové nebo čedičové vyrůstají, jako Tanzplan (597 m.) při českém pomezí u Mikulášovic. Osaměle vystupuje u Šluknova kupa vrchu Bolsenského (538 m.), krásným videm slynoucí, která na všech stranách příkrými stěnami se vznáší a na povrchu svém báňovitě jest zakončena. Ze hřbetu tohoto odbíhá několik větších menších hřbetů příčných. Nejvyšším bodem celé skupiny jest kuželovitá hora Špičák na zemském pomezí u St. Warnsdorfa (542 m.). V pohoří tom nalézá se i hlavní rozhraní vod Labských i Oderských řekami Spreyou (Spree) a Mandavou, z nichž ona k Labi, tato k lužické Nise odchází.

S lužickým pohořím souvisí na jihovýchodě řada pěkných chlumů, hojně lesem porostlých, kteréž činí čeřeny svými i hranici politickou i rozhraní vod. Nejpamátnější jest hora Ojvín (Ojbin), zdobená malebnými zbytky někdejšího kláštera cisterckého; žitavská aerární silnice vede právě kolem trosek a již na východní straně počíná se horstvo pomezní výšiti. Znenáhla nabývá horstvo toto směru jihovýchodního a tím tvoří horopisnou výnimku, odlučujíc

vrchovisko lužické Nisy čili průmyslné okolí Liberecké od Čech ostatních. Nad městečkem Hrádkem (Grottau), kdež kalná Nisa vody své z Čech odvádí, zdvihají se vrchy dva, Špičák (Spitzberg) a Pfaffenstein, které jsou počátkem mocného pohoří Ještědského. Krásné, z daleka viditelné pohoří toto, odvěký strážce a hradba českého živlu proti příboji Německa, táhne se od severozápadu k jihovýchodu a končí v romantické debři potoka Mohelky u Hodkovic (Liebenau).

Obrátíme-li s výšin u Lipé zrak svůj k východu, spatříme půvabnou krajinu s nízkými a plochými hřbety, sbíhajícími rovnoběžně dolů s vysokého lesa, a s četnými čedičovými a znělcovými homolemi, kteréž v nejrozmanitějších podobách nad nimi se vypínají. Toť pohoří Ještědské, přezvané po krásném skalnatém hranolu Ještědu, který dosahuje značné již výše 1013 m. Jsouc na jižní i severní straně vroubeno hluboko se zarývajícími údolími poskytuje zevšad vidu velmi malebného, nejkrásněji z prostranství za novou budovou krajského soudu Libereckého anebo s chlumu Mašovského jižně od Turnova. Široký, lesnatý, na svém povrchu hojně slatinami pokrytý hřbet není sice svým hřebenem rozhraním politickým, za to však dělí od sebe po dlouhé věky dva národy. Na jihovýchodních svazích obývá lid český, lid sličný, pěkně urostlý, malebným krojem se odívající a hlaholící pěkným podřečím, v částech severních žije průmyslný lid německý, jehož metropolí jest blízký, po stráních na obou březích Nisy rozložený Liberec. Z těchto příčin jde i veliká důležitosť sedel Ještědských, zvláště sedla zvaného Auerhahn (754 m.), jímž prochází nová silnice vedoucí z Jablonného (Gabel) do Liberce, a pak velmi pohodlné sedlo Dlouhomostské (Langenbruck, 501 m.), kudy byla vedena i dráha Pardubsko-Liberecká. Veškero pohoří zbudováno jest z ruly a břidlic krystallických, zvláště fyllitu; v částech severních objevují se břidlice pokrývacká a drobová. Jinorodé příměsky, ve fyllitu uložené, jsou zrnité vápence, tvrdá břidlice křemenná a horniny amfibolové. Na jihozápadním úpatí jsou na hlinitých břidlicích všude nejdříve v úzkém pruhu uloženy spodní pískovce kvádrové a opukové, na to pak ve velikých rozsáhlých zpoustách Jizerské pískovce útvaru křídového. Jenom v okolí Hodkovickém nalézá se úzký pruh permského útvaru.*)

Jižně od Ještěda prostírá se u velikém oblouku, k jihovýchodu rozpiatému, až po ústí řeky Jizery do Labe pískovcová vysočina,

---

*) Kořistka na místě výše udaném.

již nazval Kořistka po přední řece Boleslavska pískovcovou vysočinou Jizerskou. Vysočina tato činí k jihu značný ostroh, vodami Labskými a Jizerskými omezený, a pokrývá plochu téměř 14 □ myriametrů. Ač pak zrakům našim se jeví jako pevná, jednotná hmota, přece ukazuje jakési různosti v povaze svého povrchu a ve svých poměrech výšky, pročež dlužno rozeznávati v ní některá skupenství. Z nich nejsevernější jest lesnatá pahorkovina Českodubská a Svébořická (Schwabitz), pískovcová to terasa, do 450 m. zvýšená, jež obklopuje jižní sklony Ještědské. Na severozápadě slučuje se s touto pahorkovinou planina Bělská, planina to mírně zvlněná o průměrné výši 300—350 m., kteráž rozkládá se mezi Bělou (Weiszwasser), Mšenem a Kuřími Vodami (Hühnerwasser) a na severovýchod končí se krásným dvojvrcholím obou Bezdězů. Západní část jest Dubské pohoří (Plateau von Dauba) s vyššími i příkřejšími terasami a ostře výraznými hřbety, uprostřed nichž vyrůstají početné kupy čedičové a znělcové.

V pahorkovině Svébořické uprostřed mírně klenoucích se údolí zdvihá se nádherná čedičová kupa Ralska (Rollberg), po výtce lesem porostlá a na temeni zdobená malebnými zříceninami středověkého hradu. Stojíc zcela osaměle uprostřed plasovité krajiny a vznášejíc se svým temenem do výše 696 m. poskytuje rozsáhlého rozhledu po severočeském pohoří pískovcovém a Ještědském, jakož i po pěkných krajích na vrchovisku Plznickém. Uprostřed planiny Bělské vystupují znělcové vrcholky obou Bezdězů, Většího i Menšího (Bösig, 600 a 575 m.), daleko ze středních Čech, zvláště z návrší zápražských, viditelné. Témě Většího Bezděze zdobeno jest krásnými troskami hradu, později kláštera, od nichž rozevírá se vyhlídka roztomilá. Úrodné kraje Bělské a Mělnické, malebné údolí Jizerské od Turnova až k Toušeni s Mladou Boleslaví, mělce zarývající se padoliny a údolí, podobají se krásně tkanému koberci, uprostřed něhož bělají se četná města, zámky, hrady, chrámy a utěšené vsi.

Přední tepnou a spolu i východním omezením pískovcové vysočiny Jizerské jest Jizera (die Iser), jejíž téměř vyšehorské vrchovisko a vyšní tok mezi malebnými horstvy pískovcovými níže seznáme. Od Malých Skal počíná střední její tok a směr výlučně jihojihozápadní, ovšem s četnými zátočinami. Po Turnov jest údolí její zúženo a protéká milokrásným okolím Vranovským. Na pravém břehu přistupuje zde „skalní panthéon“ tak díc k samému loži řeky, a v pozadí divokrásné rokle strmí na nebetyčném klepu skalním šedá

Na pravém břehu lužické Nisy a na vrchovisku Jizerském zdvihá se mocné pohoří, v středu svém ze žuly, v rozsochách pak jižního a východního pokrají z břidlic prahorských složené. Hory tyto, zvané pohořím Jizerským, skládají se z několika připloštělých a mezi sebou rovnoběžných hřbetů, kteréž na severozápadním konci svém z pravidla srázné svahy ukazujíce a 700—800 m. střední výše držíce, mají vrcholy podobně připloštělé, avšak až nad 1100 m. vystupující a ze žuly zbudované. Jména dostalo se jim od řeky Jizery, v nich se temenící, „a to zase pochodí nejspíše od slova „jezero“, poněvadž Jizera má svůj počátek v nepočetných drobných stavích čili jezerech, kteréž na samém hřbetu horském v prostranných a slatinných korytech jeho se spatřují. Území jimi zahrnuté obsahuje 9·8 □ myriametru a dělí se ve vlastní hory Jizerské, pak v severní a jižní jejich podhůří. Souhoří vlastních hor Jizerských jest průměrem 900—1000 m. vysoké, s vrcholky však ještě vyššími. Široké jeho hřbety prostírají se k jihozápadu, jihu a jihovýchodu a majíce mezi sebou údolí, způsobem poloměrů se rozbíhající, nabývají při konci svém neobyčejné šířky, odkudž pochodí, že kraj jimi prostupovaný béře na se aspoň v dolejší části podobu plasovitou. V složení geologickém převládá zvláštní druh žuly, jejž pojmenoval Kořistka granititem. „Veliké hlati orthoklasové dávají tomuto granititu sloh porfyrovitý, objevujíce se následkem zvětrání druhdy u velikém množství a hustě pohromadě. Odtud právě pochodí, že voda dešťová zvětralé a rozrušené části tohoto kamene vyplakuje a odnáší, any druhé, hutnější totiž, na místě ostávají, berouce takto na sebe podobu stěn a turní, kteréž v osamělosti své na plochých hřbetech horských nebo i v stráních dosti širokých údolí pocestného podivením naplňují.“ Vedle granititu vyskytuje se hojně rula, z níž i přední vrchol, hora u Obrázku (Tafelfichte), jest složen. Ve svých základech mají hory Jizerské podobu ellipsy, jejíž větší osa jest asi 35·40 km., menší 20 km. dlouhá. Nejnádhernějšího vidu poskytují se strany severní.

„Ze širokého údolí řeky Smědé (Wittig, jinak též Schmieda) prostírá se nejprve až k patám hor široká, povlovně vyvstávající rovina, jak souvislými vsemi tak ojedinělými dvorci osazená, jež leží mezi bohatými lučinami a úrodnými rolemi mající asi 300 m. střední výše nadmořské. Na obrubě tohoto dlouhého pasu zdvihá se pojednou půda podobou vysoké, lesem pokryté plasy se sráznými stráněmi, a sice hned k výši 600—700 m., a v této vysoké poloze vynikají nad hustý hvozd až do prosté výše 800 m. mocné skály, buď samotným turním či věžím, buď zavřeným stěnám či zdem se podobající. Odtud nahoru vystupuje půda zase povlovně, a jsouc střídavě lesem nebo pastvisky porostlá, přijímá na se podobu buď plochých kup, porůznu rozsetých, buď širokých a dlouhých hřbetů, kteréž paprslkovitě k jihozápadu, jihu a jihovýchodu se rozbíhají. Jsoutě to zejmena ony malebné

partie skalní, jež pocestné zvláště k sobě vábí, pročež také o tomto severním kraji čili svahu hor Jizerských nejvíce se ví a vypravuje, any ostatní končiny jejich skoro jen od milovníků botaniky bývají navštěvovány. Poněvadž předěl říčná ve vnitřních horách Jizerských větším dílem tohoto severního okrají jejich se přidržuje, jsou také údolí zdejší velice krátká, jakkoli jinak četná. Vstávajíť všecky pomalu z doliny řeky Smědé, avšak dostihnuvše dolejšího patra lesův, zdvihají se náhle a na hořejším konci krátkých těchto dolův spatříš zvláště po jarních snězích a deštích, any stříbrné pruhy vodní rychle se spouštějí přes stěny skalní — jimiž doly ty se zavírají — tvoříce takto počátky bystřic, jež přes balvany a kameny dolů k řece Smědé pospíchají.“ *)

Krátké tyto debře působí ve veškerém souhoří několik oddílů záhyby svými. Prvý oddíl směrem od západu k východu jest planina Vysokého Lesa v podobě téměř dokonale kruhovité, lesem zarostlé plochy o 3 km. průměru s dvěma plochými kupami, Vysokým Lesem (Hohenwald, 645 m.) a Vysokým Kamenem (Hoher Steinberg, 618 m.). Následuje skupina Špičák (Spitzberg), složená z pěti lesnatých kup, jichž nejvyšší jest Nad Jamou (Grubberg). Skupina Poledníka (Mittagsberg) skládá se z několika již vyšších skalistých štítů; nejvyšší jest vlastní Poledník (859 m.). Ještě vyšší jest skupenství Holubníka (Taubenhaus, 1070 m.) a Poledních Kamenův (Mittagssteine), vynikající přírodními krásami, kteréž jeví se severním, stěně podobným svahem Holubníka, zvaným Skalami krásné Máří (Schöne Marienfelsen) a pak velmi pěkným slapem Černého potoka. Pouze 3 km. vzdálena jest od Holubníka skupina Na Vyhlídce (Siehhübel 1122 m.) s řadou ojedinělých klepův a volnou i rozsáhlou vyhlídkou k výšinám všeho pohoří Jizerského. Posledním skupenstvím, spolu pak i nejznamenitějším jest skupina Obrázku, daleko z dosavadní řady na sever vybíhající. „Nejvyšší temeno tohoto skupenství záleží z velice ploché, okrouhlé a 1200 m. v průměru držící kupy, pěknými smrky porostlé, z nichž jeden druhdy asi obrázek nějakého svatého nosíval. Kupa ta je skoro dokonalou rovinou, s níž vody stékati nemohou, a proto je tu půda močárovitá či slatinná. Asi 400 m. od hranice zemské stojí také znamení triangulační, a to ve výši nadmořské 1125 m. Pro ploskosť, prostrannosť, křoví a stromoví této kupy lze sice na několika místech zjednati sobě přehled k podnožnímu kraji, ale volné ke všem stranám vyhlídky nepožiješ nikdy, jakkoli místo to je nejvyšší v celém pohoří Jizerském.“ Horou touto počínajíc nabývá pohoří Jizerské povahy hřebene asi 850—900 m. vysokého, složeného po výtce z ruly, kterýž znám jest jménem Vysokého hřebene Jizerského. Kupou Tisovou (Theisenbühl) souvisí hřeben tento s Krkonoši.

*) Kořistka na j. m.

Níže hřebene tohoto nabývá pohoří Jizerské rázu plasovitého a jen účinky vodní, vyrytí a vyplakování, vybrázdily do něho některá nehluboká údolí, čímž vznikají mnohé paprskovitě se rozcházející hřbety. Plasa tato jest posud hustým hvozdem zarostlá a téměř vesměs slatinná. Též osad lidských jest zde málo; 3 vsi a několik roztrousených bud a srubů jsou jediným úkazem života lidského v těchto, přírodou bohatě obdařených krajinách. „Cest najdeš v těchto končinách velmi málo a jsoutě větším dílem pěšiny pro drvoštěpy nebo voznice pro dříví jen na čas vydržované, jež zase zarůstají, jakmile paseka jest vyklizena. Na těchto slatinných rovinách pramení se také potokové hor Jizerských, jež níže potom se spojujíce, řekám těchto hor dávají počátek. V náhorních korytech a úpadech, jež drží nejhlubší vrstvy rašeliny a nejvíce jsou vodou prosáklé, nedaří se více lesu, na jehož místo tu nastupují mokré, prostranné louky (blaně). Z nich je tak zvaná louka Jizerská se vsí Větší Jizerou nejrozsáhlejší, majíc dobře 3 kil. zdélí a těšíc se pro vzácné rostliny své hojnou návštěvou milovníků botaniky.“ Ze hřbetů jednotlivých slušno uvésti Dlouhé Brdo (Lange Farbe) a Vysokou (Hoheberg), kteréž prudce spadají do údolí Niského, Vysoký hřeben (870 m.), hřbet Maxdorfský, k němuž druží se na jižním okraji několik pěkných čedičových chlumků (Buková či Buchberg, 854 m.), Velký hřeben (1006 m.), Vlašský hřeben a Prostřední hřeben Jizerský. Vlašský hřeben (Welscher Kamm) má jméno své po Vlaších, kteří v stol. XVI. a XVII. zde drahé kameny hledávali. Podnes jest pohoří Jizerské bohatým nalezištěm drahokamů, ukrytých v rozsypech potokův a řek, granátův, safírův, zvláště pak vzácného Iserinu čili železa titanového. Klep „Na Zámcích“ (Schlössersteine) zdvihá se nejvýše ve všem hřebeni (1005 m.). Ku všemu takto vypsanému horstvu druží se na severu i jihu sourodá podhůří. Na severní straně na vrchovisku řeky Kvísy (Queisz) kupí se sklad pěkných, místy i nádherných čedičových hřibů, kteréž krajině zvláště malebného rázu dodávají. Nejnádhernější jest Vysoký háj (Hohe Hein, 491 m.). Na jižní straně jsou Jizerská podhůří pokračováním některých hřbetů. Hřbet Maxdorfský pokračuje k jihu jménem hory Studnické (Schwarzbrunnenberg), ze žuly zbudované. Žula tato vyniká výtečným krystallickým slohem, lišíc se od granititu sousedního souhoří Jizerského netoliko zažloutlou barvou svého orthoklasu, nýbrž i velice světlou, ba skoro bílou slídou. Prodloužením Vlašského hřebene jsou hřbety Příchovický a Vysocký, značně vysoké a vyhlídkou s předních svých kup, Štěpánovy

skály (Stefanshöhe, 958 m.) severovýchodně Příchovic a vrchů Petruškových (714 m.) u Vysokého slynoucí. Oba hřbety složeny jsou z břidlic hlinitých.

Z nejpřednějších krás horstva Jizerského jest zajisté vrchovisko řeky, kteráž dala jméno všemu souhoří. Není sice vřídlo Jizerské položeno ve výši pramenů Labských, ani není obklíčenou poustkou vřídla Vltavského, avšak krásami sceni ckými předčí veškera vrchoviska českých řek. Na jihovýchodním úbočí hory Obrázku vklíčeno jest údolí Větší Jizery, tvoříc se sklony okolních výšin trojbranné koryto, v němž vody z močárův a slatin pohorských se sbíhají. Koryto samo bylo po drahná léta s Pruskem sporným (odtud od lidu pojmenováno „Zankstück"), prodlužuje pak se v mělkou, hustým lesem zarostlou rozsedlinu, která níže ustupuje na pomezí mokré louce, zvané Loukou Jizerskou. Úkaz této blaně ve výši značné (750 m) a v takovém okolí jest zajisté vzácným, nádherný pak šperk bylinstva, jímž příroda každého léta Jizerskou louku odívá, láká početné milovníky a pěstitele rostlinopisu do odlehlých těchto koutů horských. Chalupy, buď o samotě buď o skupinách na severovýchodních stráních položené, skládají ves Větší Jizeru. Mocný potok přijímá s pravé strany šumící Menší Jizeru, kteráž spouští se prostranným a pěkným údolím, položeným mezi Vlašským hřebenem a Prostředním hřebenem Jizerským. Níže soutoků obou ručejí prostírá se slavné naleziště Jizerských drahokamů. Odtud plyne spojená řeka o mocném spádu (1 : 36) těsnou, divokrásnou debří, v níž ani úzká cesta místa nemá, debř pak tato stává se ještě těsnější a divočejší pod tak zvanými domky Strickrovými; mohutné, se sousedního Čertova vrchu svalené balvany skalní zbraňují místy spěšným vodám řeky volného průchodu; ale i níže této končiny neustává řeka klestiti sobě početnými ohby cesty v těsné debři, zevšad vysokými, do 400—500 m. nad povrchem jejím vyvstávajícími stráněmi zahrazené, dokud šumotem a nesčíslnými prahy nestihne českého městečka Jablonce. Níže Sitového čili Ernstthala nabývá údolí její zároveň se směrem jiné tvářnosti, ježto vstupuje řeka do oblasti rudých pískovcův útvaru permského, v nichž až po Semily setrvává. U Malých skal a Vranového promyká se řeka příkrými skalami pískovce kvádrového, načež přechází do pískovcové hornatiny Jizerské. — Vedle Jizery nejdůležitější tepna pohoří Jizerského jest Nisa (Neisse), tím i význačná, že vrchoviskem svým součiní největší část poříčí oderského v Čechách. Prýští se v hájemství Friedrichswaldském z půdy slatinné, na vrstvách žulových spočívající, protéká okolím zmáhajícího se města průmyslného Jablonce n. N. (Deutschgablonz), vine se při nepatrném spádu pěkným údolím k Rochlici, vstupuje do továrního okresu Libereckého, kdež přijavši odtoky z početných továren nabývá barvy špinavě modré a nehostí ve svých vodách nižádného téměř živočicha. Pod Hrádkem vstupuje do doliny Žitavské v Horní Lužici a na své pouti někdejším, k Čechám příslušným markrabstvím pije z Čech, z Lužických hor, příchozí Mandavu a u Radiměřic Friedlandskou Smědou, též pramenící se v horách Jizerských.

Od Sitového až po Líbov a Poříčí (Parschnitz) u Trutnova táhne se nejzanímavější trať horského obrubu českého, „české velehory" Krkonoše (das Riesengebirge), spolu nejvyšší a nejdále k severu položený mezník středoevropské hornatiny. Málokterá vysočina vystupuje tak imposantně z okolních údolí a teras, málokteré pohoří z té svidno jest dálky, jako Krkonoše. Obzor Vratislavský rovněž jako Pražský poskytuje zvláště v dobách jarních, kdy horské boky odívají se běloskvoucí řízou kyprých sněhů, protkanou temnými pruhy odvěkých hvozdů, pohledu velebného na mohutnou, rozčeřenou hradbu horskou, uprostřed níž veličensky zdvihá se holé témě Sněžky, zdobené na nejvyšším bodu daleko široko známou kaplí

sv. Vavřince. Krkonoše jsou pro zemi českou nejen z té příčiny důležity, že činí ochrannou hradbu proti severovýchodu, nýbrž i tím, že v klínu jejich, v tajemných zahradách duchů horských hlaví se přední tepna zemská, stříbrošedé Labe.

Méně zanímavy jsou Krkonoše v příčině geologické, ač sklad hor při bližším pozorování není tak jednoduchý, jakýmž se býti na prvý pohled osvědčuje. Hlavní hřeben zbudován jest jako hory Jizerské z granititu, protkaného mocnými couky drobnozrnné, zvětrání příchylné žuly, kteráž tvoří hojné turně, klepy a hřívy (nízké skalné hřebeny) na obdélných hřbetech z granititu složených. Též čedič místy vyřinul se podobou pěkně vybráněné kupy na povrch. Ve východních částech vyskytuje se přední součástkou vyvřelá čili eruptivní rula nebo též zvaná protogyn v mocných rozměrech; od granititu oddělena jest širokým pásem svoru, z něhož se skládá vešker hřeben poboční, ba i sama Sněžka. Na svoru spočívají v jihozápadní končině hornatiny Krkonošské vrstvy fyllitové, četnými odrůdami se vyznačujíce. Na východním a jihovýchodním okraji uloženy jsou rudé pískovce i pískovce kamenouhelné (u Žacléře a Trutnova). Na obou pobočných, i na některých příčných hřbetech rozléhají se prostorná rašeliniště.

Plocha, kterou horstvo Krkonošské pokrývá, jest proti jiným hornatinám českým nevelika. Délka všeho pásma obnáší maličko více 55 km., šířka nejvíce 38 km. Tím vzletnější jsou ovšem poměry výšky a rozmanitá spletitosť útvaru horského. Rozeznáváme totiž na nevelikém prostranství hlavní a pobočný hřeben, pak severní i jižní rozsochy. Hlavní hřeben počíná Jinínošem čili Sinnou horou (Reifträger, nemístně zvaný Kruhonošem), jde směrem východojihovýchodním až po Sněžku, kdež se obrací k východoseverovýchodu. Střední výše čáry hřebenné jest 1200 m., šířka mění se od 200 m. až do 2000 m., vzácný to zajisté úkaz při útvaru hor českých. Příkře spadá hřeben tento k severu, a poněvadž spolu nese na sobě zemské i říšské pomezí, činí tím nezdolnou hradbu zemskou proti Slezsku, činí i předěl vod Labských a Oderských. Početné vrcholy, buď ojedinělé, buď ve skupenstvích zdvihají se nad čarou hřebennou a jsou z pravidla (mimo Sněžku) snadno dostupny. „Hlavní hřeben skládá se od Prokšových bud až k severnímu úpatí Sněžky z granititu, vyvstávající pak z něho vrcholy svědčí větším dílem o křemenitých coucích žuly, jež zvětrání a opláknutí k sobě tíže připouštějí než granitit je obklopující, pročež také těmito výkony živelními nevzaly jsou takového porušení, jako silně opláklá a rozrytá půda, z granititu složená, od jehož skrovného odporu právě pochodí významná, slabě sklenutá podoba hlavního hřebene. Vrcholy jsou naopak pokryty hebkými kameny a klepy, kteréž nejspíše budou asi posledními pozůstatky ssutých a snesených turní, jež za drahnou dobu (jak to zejmena na Mládenčích i Dívčích kamenech posud lze pozorovati) dovedše se zachovati, posléze přece působením vzmáhajícího se větrání nezbytnou zkázu jsou vzaly. Z daleka jeví se tyto klepy a turně namnoze v barvách zelených a spolu zažloutlých, čehož původem jest zvláštní lišejník téže barvy (Lecidea atrovirens), po klepech i kamenech všude se stroucí. Ploštější a rovnější místa jsou chudou travou (větším dílem Nardus stricta) porostlá; toliko okolo bud (salaší) najdeš bujnější trávníky, což od hnoje dobytčího, do země vnikajícího pochodí. Na hlubších rovných prostorech, zvláště pak v sedlech, nalézají se buď větší, buď menší slatiny a rašeliniště; neméně sbírají se všudež ve vysokých horách mnohé vzácné, Krkonošům vlastní byliny lékařské, s kterýmiž provozuje se výnosný obchod i do cizozemska. Rozsáhlé prostory netoliko hlavního, nýbrž i pobočního hřebene pokryty jsou klečím (Pinus pumilio), kteráž jest odrůdou nízké sosny čili borovice kmenem i větvemi po zemi se stroucí, ale zřídka do výše muže dorůstající. Kleči najdeš ve výši 1000 až 1500 m. buď v podobě menších porostlin, buď i videm celých lesů, pak ale drží se tak hustě pohromadě, že bez průsekův není lze jím proniknouti.“ *)

---

*) Archiv pro přírodovědecké prozkoumání Čech. II. str. 30.

Hlavní hřeben Krkonošský počíná skupinou Jínínoše čili Sinné hory, kterýž zkomoleným vrcholem svým dosahuje výše 1354 m. Okolí vrcholu tohoto pokryto jest buď rozsáhlými „loukami“, buď útvary skalními, zvláště Svinskými a Syrovými kameny (Schwein- und Quarksteine). Vyšší jest skupenství Vysokého Kola (Hohes Rad), jehož hřibovitý vrchol vznáší se do výše 1507 m. a otevírá širý rozhled do Slezska a Lužice. Na severní straně spadá Vysoké Kolo do hlubokého skalného dolu čili března, nazvaného Sněžné březno (Schneegruben); divoká i malebná poloha jejich, zvláště pak sněžné zpousty, na dně jejich slunečním paprskům zplna nepřístupném z pravidla za celé léto se držící, jsou toho hlavní příčinou, že navštěvovatelé Krkonošů po výtce vždy těchto míst vyhledávají. Na dně Sněžných březen spatřiti lze dva, někdy i tři stavy, živené sněhu táním a udržované nízkou hrází nasazených štěrkův a rozsypů. K skupenství tomuto přísluší i vrchol Velký Šišák (grosze Sturmhaube, 1422 m.) a plochý vrchol Mládenčích Kamenů (Mannsteine, 1326 m.), na němž zdvihá se zvětralá skalní stěna s vyššími ještě turněmi, kteréž z dálky mají podobu trosek středověkého hradu. Ještě pěknější jsou skalní tvary Dívčích Kamenů (Mädelsteine, 1391 m.).

„Z těchto a podobných tvarů poznávají se nejlépe účinky zvětrání a vymílání, jejichž stopy v těchto výškách všudež lze spatřiti. Tyto tvary skal, jež pod jmény věží nebo turní (Thurmsteine), kamenů čarodějných (Hexensteine), čertových stěn a j. po všem pohoří Krkonošském tak zhusta se vyskytují, jsou větším dílem pozůstatky couků žuly nebo i jiných křemenitých kamenů, jež proniknuty jsou granititem, snadno zvětrávajícím. Na všech takových turních, zdech a klepech shledávají se početné plochy rozstupné, rovnoběžně k sobě ležící a k horizontu málo nakloněné, kromě toho pak i trhliny a rozsedliny, svislým směrem jdoucí. Z vrstev takto povstalých a na sebe jako by naložených bývají střídně jedny více, jedny zase méně zvětralé a udrobené; zachovalejší pak mívají z pravidla zakulacené hrany, odkudž zhusta podobá se taková hromada kamení naplněnému pytlu. Podobné tvary lze sice také v oblasti kvádrových pískovců českých stihnouti, avšak těm nedostává se onoho oblého povrchu; jestiť naopak tvar jejich z pravidla spíše pravoúhelný, tak jako i turně a zdi pískovcové béřou na sebe spíše tvar hranolů pravoúhelných.“ *)

*) Kořistka n. j. m.

Ve skupenství Lan vyniká hora Menší Šišák (Kleine Sturmhaube, 1446 m.), hřib rozvalinami pokrytý, spadaje na severovýchod do hluboké rokle, na jejíž dně nalezají se dvě plesa, Větší Stav (der grosze Teich) a Menší Stav (1249 a 1189 m.). K Lanům pojí se skupenství Sněžky, v Krkonoších největší a nejrozsáhlejší. Skupenství toto skládá se ze čtyř štítů: Menší i Větší Sněžky, Rožmberka i Černé Skály. Na onom místě, kde dosavadní šířka hlavního hřebene Krkonošského silně se tenčí, pne se mocně do oblakův mohutný jehlanec skalní, trojhranný a na hoře poněkud komolý, zvaný Sněžka (die Schneekoppe, též Riesenkoppe). Vystupuje 217 m. nad čáru hřebennou, zde do 1383 m. zvýšenou, spadá příkře na vše strany, jak na sever do Slezska, tak na jihovýchod do Obřího Dolu (Riesengrund). Na vrchole spatřuje se daleko viditelná kaple sv. Vavřince a blíže ní známý hostinec (Koppenhaus); mezi oběma budovami zroubena jest věž dřevěná pro vyhlídku, která za jasných dnů obsahuje nejen české Polabí, nýbrž i daleko se stroucí rysy nížin slezských. Výše hory obnáší 1601·3 m. Posledním skupenstvím jest hřeben Schmiedeberský, pěkně sklenutý a na obou koncích kupovitými vrcholky zdobený. Též hřeben pobočný rozlišuje se v mnohá skupenství, která na některých místech souvisí s hlavním hřebenem. Nejvíce k západu položeno jest skupenství Kotle (Kesselkoppe, 1438 m.), s něhož velmi krásná do Čech otvírá se vyhlídka. Na východě spojen jest s hřebenem Krkonoš zvaným. Spojení hřebene tohoto s hlavním pásmem děje se blatnou šijí, Labskou loukou zvanou, v níž sbírají se některé slatinné potůčky, dávající počátek řece Labi. Uprostřed hřebene tohoto zdvihá se mohutný chlum hory Studničné (Brunnberg), po Sněžce nejvyšší vrchol Krkonošský (1555 m.). Podobou příčných hřbetů přidružují se k oběma hřebenům Krkonošským rozsochy pobočné. Jižní rozsochy jsou málo četné, zato ale širší a mohutnější a táhnou se o značné délce do krajin podhorských. Nejzáze k západu prostírá se Vlčí hřeben, kterýž sklání se do údolí Větší Jizery (1150 m.). S ním splývá hřbet Heidelberský; oba tyto hřbety lemují východní stranu známého převalu Novosvětského. Od Studničné odbíhají rozsochy Planina (Planusberg) podobou homolovitého vrchu Stoha (Heuschober, 1308 m.) a Černá hora, z Čech daleko svidná, která mohutnými svými tvary zakrývá větší část vidu Krkonošského. V roklích, kteréž na jižní straně do kmene jejího zaklíčeny jsou, sluší uvésti pěkné a hluboké údolí podélné, v němž se nalézají proslavené Lázně Svatojanské (Johannisbad). Mezi údolími Větší i Menší Úpy

rozkládá se plochá kupa Rožmberka (1394 m.). Rozsochy sklonu severního jsou hojnější a členitější, za to však mnohem kratší, svažují pak se spůsobou tří zřejmých plas o výši různé (mezi 1250—400 m.). Od jižních rozsoch, kteréž označeny jsou táhlými skalními hřivami, liší se podstatně tyto severní odbočky, nebo místo skalních čeřenů nacházíme v nich často ojedinělé turně, klepy nebo trosky mohutných balvanů skalních, jimž zde vůbec Kameny (Steine) říkají, jevící se jako pozůstatky slabších nebo mocnějších coukův křemenitějšího granititu, na den vycházejících, jež větší svou hutností dovedly déle vzdorovati účinkům zvětrání, drobení a splakování, než horniny hřebenů samých.

V srdci tak díc hornatiny Krkonošské pramení se přední tok i prvá tepna země, Labe stříbrošedé (die Elbe, Albis), které sic neovládá zemi jako závistný sok jeho Šumavský, avšak svlažuje nejkrašší část nitra českého, přijímá přední řeky zemské a uhostivši je v útulném žlabu svém odvádí konečně i do ciziny, do vzdáleného moře severního. K Labi pojí se mnohonásobné vzpomínky českých dějin, na březích jeho odehrávaly se události, jimiž rozhodován mnohdy na dlouhé doby osud národa, a na zastíněných březích jeho dály se prvé počátky našeho probuzení. Údolí jeho ve vyšním toku až po Vrchlabí (Hohenelbe) jest z nejzanímavějších dolin v horách českých. „Netoliko znamenitosť řeky samé, jež v této končině má své vrchovisko, nýbrž i spůsob souvodně pramenů jejích, velikolepý tvar údolí a geognostické poměry jeho, to vše vespolek pobízí k návštěvě do této končiny, v zeměpisném vzhledě velice poučné.“ Vrchoviskem Labe jest tak zvané Sedmidolí (Sieben Gründe), hluboká to úžlabina, na dvou místech příčnými šijemi přepažená, která se rozléhá mezi hlavním i pobočným hřebenem Krkonošským. V úžlabině této plynou proti sobě dva potoky, Labský potok a Bílá Voda (Weiszwaszer), až v těsné prorvě mezi Krkonošem a Kozími hřbety spojení svého docházejí, načež řekou Labem dále slují. Labský potok má počátek svůj ze silného zřídla, Labským pramenem zvaného a ve výši 1300 m. položeného; vody jeho stékají po Labské louce mělkým korytem a spojují všecky pramenité vody této slatinné plochy. Popošed takto skoro za jeden kilometr cesty dostává se Labský pramen k severovýchodnímu kraji srázu, kterýž zavírá k východu Labskou louku proti dolu Labskému. Zde stojí ve výši 1280 m. salaš, Labskou boudou zvaná, u kteréž pramen Labský po těsném skalném žlabu do hloubky 280 m. prostředkem několika prahů dolů se žene. Toť Labský slap (Elbefall). Nyní vstupuje

LABSKÝ SLAP.

ručej do Labského dolu, skalisté to propasti, jež na dně svém klepy, troskami, štěrkem i chudým stromovím a křovím jest pokryta. Spojivši se na to s Bílou, jejíž zřídlo ještě výše (1400 m.) se nalézá, nabývá nyní Labe směru severojižního. Trať řeky až po Vrchlabí nemá posud spádu rovnoměrně ubývajícího, ježto shledávají se v řečišti početné mělčiny, proudy i prahy, zvláště v těsninách „Klemme" zvaných. Šířka údolí mění se zhusta; na některých místech obnáší více 150 m., někde ani ne 20 m., a tak řeka i silnice, po březích jejích běžící, zhusta nemají dosti místa podle sebe, pročež této bývá do srázné stráně se utíkati. Přijavši u Dolenního Lanova vodný potok Menší Labe plyne řeka odtud k Vrchlabí, úzkým pak a oživeným údolím až po Dvůr Králové. Zde počíná se údolí Labské šířiti, řeka pak ubíhá rychle mezi vysokými břehy zvláště po pravém břehu podél Kukusa k Jaroměři. Zde pije Labe prvý mocný přítok svůj, Úpu (Aupa), příchozí též z Krkonošů. Vrchovisko řeky této, položené mezi Obří Boudou (Riesenbaude) a Studničnou, jest větší vrchoviska Labského, vody pak Větší Úpy v něm se sbírající jsou též mnohem mocnější. Prodravši se mladistvá ručej přes skalní srázy na úbočích Sněžky i Studničné a minouc krásný, 180 m. hluboký slap Úpský (Aupafall), protéká divokým i malebným Obřím Dolem (Riesengrund). Maličko níže splývá s řekou Menší Úpa, načež spojený proud vchází do úzké tmavé soutěsky „Tmavého Dolu" (Dunkelthal), nímž si přes početné valouny dráhu klestí. Od Vrajt (Freiheit) opouští divosť sklony údolní, údolí pak počíná se zarývati do útvaru rudých pískovců, v podobě vlnitých planin sem dosahujících. Proskočivši Trutnovem opouští u Poříčí oblasť Krkonošskou, vstupuje u Skalice České do Labské roviny a pod Jaroměří v Labi se ztrácí.

U velikém poloukruhu sáhajícím od Mnichova Hradiště až po Broumov rozkládají své malebné tvary Krkonošské Podhůří, dělící se případně na jižní a východní. Podhůří tato různí se podstatně od vlastních Krkonošův ohledem geologickým, slušíť pak celou rozlohou svou k útvaru křídovému; od pískovcové vysočiny Jizerské, vznášející se na pravém břehu soujmené řeky, liší se zvláště rozčleněním svým, nad to i horopisnou podobou. Nejzáze k severozápadu položena jest vysočina Hruboskalská a Prachovská, složená z tří nahoře připloštělých a mnohonásobně rozrytých hřbetů od severu k jihu směřujících, Sokolské hory, hřbetu Hruboskalského a Mužské hory, těsnými doly pouze od sebe odloučených. Hřbety tyto jsou složeny z hořejších členův útvaru křídového,

pouze Sokolská hora skládá se z Jizerského pískovce; ostatní hřbety drží naopak kvádrové pískovce a slíny rozhodně mladší; obrazují se pak i zde zhusta u vlastní jim podobě příkrých stěn a ojedinělých, zvětráním a opláknutím povstalých jehel, zdí a turní. Nejvyšší vrcholy, zvláště pak nejvyšší jejich kupy složeny jsou z čediče. Sokolská hora zdvihá se proti rokli Fridštejnské na pravém břehu Jizerském a severními svými sklony lemuje malebný dol Maloskalský. Nejvyšší turně (503 m.) zdobena jest troskami hradu Zbiroha, avšak skály a stěny jsou tou měrou zvětrány a rozdrobeny, že s těží zdi někdejšího hradu od věží a bašt přirozených rozeznati lze. Na jihozápadě rozptylují se četné rozsochy této hory k Libuňce, jež pod Turnovem snoubí se s Jizerou. Na levém břehu říčky této zdvihá se hřbet Hruboskalský, jehož tvar k severu příčinou převládajících v něm kvádrových pískovců bývá připloštělý a sklání se k Jizeře i Libuňce příkrými stěnami, jsa nad to v lůně svém mnohonásobně rozryt a roklinatými doly prostoupen. V utěšeném klínu horském, na pokraji milokrásného údolí Libuňského, bělají se hledané lázně Sedmihorské (Bad Wastenberg), nad nimi pak pnou se k lazuru nebeskému dva znamenité, na smělých úponcích a sloupech pilířových vystavěné hrady. Jižní Hrubá Skála podnes vévodí širému okolí s vysokého trůnu svého (352 m.), severní Valdštejn (388 m.) troskami svými upomíná na někdejší doby slávy své. Jižně Hrubé Skály pne se příkrá čedičová hora Vyskerská, na vrchole kaplí sv. Anny zdobená (465 m.), přední pak okrasou celé krajiny jest nádherné dvouvěží Trosek, výmolem Želejovským od Hrubé Skály a Vyskře oddělených. Ze širokého eliptického podvalu pne se k nebi hora Troskovická, nesouc na temeni svém dva štíhlé, čedičové jehlance, na nichž smělá ruka lidská kdysi upevnila základy hradu, nyní v sříceninách ležícího. Podivně krásný tvar těchto pilířů skalních jest poznatkem krajiny Hruboskalské a dovršuje její malebnost; z plas a terasů okolo rozprostřených lze vždy zříti Trosky, jichž temný čedič s červenavým pískovcem hor okolních v příjemnou staví se protivu. Jižně odtud hřbet se mělce snižuje a zdvihá teprve na severozápadě města Jičína podobou prostranné, přes 400 m. vysoké planiny, z kvádrových pískovců složené, která ku všem stranám příkře se svažuje a skrze vymleté doly v mnohá skalní skupenství rozpadává. Jsouť to šíroznámé skály Prachovské, rozryté hlubokými a divokými roklemi, nad nimižční četné turně a trosky. Třetí rovnoběžný hřbet této vysočiny jest Mužská hora, ovládající západní stěnou jakož i čedičovým hřibem na prostorném povrchu svém střední Pojizeří.

Střed její rozryt jest hojnými doly a roklemi, jichž nejmalebnější skrývá ve svém klíně starožitný a posud zachovaný hrad Kost. K vysočině Hruboskalské dlužno také přičítati hřbet Chlum, prostírající se směrem západovýchodním mezi Ml. Boleslaví a Libání. Podobného složení jest i pískovcový hřbet Baba nad Kosmonosy, který s chlumem a Mužnou horou obstupuje pěkný dol čili březno u Března a Doleního Bousova.

Rozlehlejší i vyšší vrchoviny Hruboskalské jest vysočina Horecká, kteráž pouze Labským žlabem oddělena jest od sourodé vysočiny Zárovské. Vysočina tato, majíc průměrnou výši 480 až 500 m., rozčleněna jest žlaby dolinnými, majícími ještě do 300 m. výše, a uprostřed ní zdvihají se mnohé vrcholky o výši 600—700 m. Vůbec panují zde rudé pískovce permské čili dyadické a rudou barvou označují se i toky vysočinou plynoucí, zvláště vodná Oleška, která u Semil v Jizeře mizí. Kameny tohoto útvaru spatřují se zde rozložené širokým pásem, jsou však hojně prolomeny mocnými průlomy melafyrův a čedičů. Toliko na jižním a jihovýchodním kraji vyskytují se s větší mocností kameny dolejšího útvaru křídového, a sice s počátku úzkým toliko pruhem, jemuž však čím dál k východu tím více šíře přibývá. „Útvar dyadický jeví se zde zejmena trojím patrem. Nejspodnější patro obsahuje buď šedé, buď nahnědlé slepence, buď šedé, nezřídka vápnité pískovce, držící místy také měděné rudy, i přiléhá přímo ke svoru a břidlicím Krkonošským, k jihu jsouc vrstvami svými nakloněno. Toto patro vyniká na den pásem 1—4 kilometry širokým, v samém jižním úpatí Krkonošův i lzeť je zejmena sledovati bez přestávky od Semil po Jilemnici a Vrchlabí až k Vrajtu. Prostřední patro, tak zvané arkosové, je vlastně panujícím členem v této oblasti, skládajíc největší část její. Záležíť zejmena z živcovitých, hrubých i drobných pískovců rozličné, hlavně však zarudlé barvy, ale také ze slídnatého lupku podobně zbarveného a zelenými skvrnami znamenaného, jež od plástků chloritické slídy pochodí. Kdož nerozumí geologii, pozná tento člen útvaru dyadického na pohled po rudé barvě hlíny i skal a v pravdě jest po tomto zbarvení hranice tohoto a jiných útvarů i na samých polích a větších pozemcích znatelná. V tomto členu útvaru dyadického skrývají se také pověstné zkamenělé lesy těchto končin. Jsoutě to pověstné zlomky kmenů bývalých stromů, 0·1 až 0·6 m. tlusté, jež náležejí k rozličným druhům araucarit i vykopávají se na mnohých místech v pískovci arkosovém, pokud na den vychází, jako zejmena na Kozinci u Jilemnice, u vsi Stupného, pod hradem Peckou,

u Studence atd. Svrchní patro konečně skládá se z písčitého lupku barvy jasně hnědé až cihelné, kterouž provázejí slabé a málo hojné plásty nebo kabany pískovce stejných barev. Jsou-li vrstvy prostředního patra v položení svém již všelijak pomateny, děje se to při vrstvách svrchního patra vyšší ještě měrou. Převraty takové mají původ svůj v hojných zdviženích melafyru, jichž lze zejmena v tomto okrají patero dokázati.“ *)

Hřbetem Kozákovem mezuje na západě vysočina Horecká s Hruboskalskou. Kozákov struje se hřebenem dosti rovným, po 745 m. vyvýšeným od severozápadu k jihovýchodu a svažuje se na obou lázích dosti příkře. Na jihu připojují se ku kmeni jeho homole hory Tábora (v níž má původ svůj řeka Cidlina, 684 m.) a malebné, hrady zdobené vrchy Bradlec (561 m.) a Kumburk (641 m.). K jeho severovýchodnímu sklonu pojí se planina Horecká (Horky, něm. Falgendorf), hranici pak mezi oběma činí hluboká rýha říčky Olešky. Planina tato majíc v základech svých podobu ellipse jest pokryta některými pěknými chlumy a vrchy, do značné výše vyrůstajícími, kteréž však následkem hojných průlomů melafyrových bez pravidelného směru po stolní ploše planiny se rozkládají. Nejmocnější pásmo takových nahromadění chlumův a vrchů spatřuje se přímo v okolí stanice Horecké. Patrná, však delší vypnulina půdy jde směrem od západoseverozápadu k východojihovýchodu od Olešnice Levínské až k Borovnici, na ní pak sedí několik hmotných, nahoře zakulacených a plochých, lesem porostlých chlumů se strážnými stráněmi, o výši 550—600 m. Vyšší náhoří jde od severu k jihu od Martinic blíže Jilemnice; v něm dosahuje vrch Stráž výše 630 m. V jihovýchodním cípu planiny Horecké přistupuje hřbet hory Zvičínské podobou obdélného a velkolepého hřbetu horského, jehož nejvyšší místo (671 m.) ozdobeno jest daleko viditelnou kaplí, mile ovládající krásný úval Labský u Dvora Králové. Místo toto poskytuje výborného rozhledu nejen po podnožním, zvláště pak po dolejším kraji vůbec, nýbrž i nevyrovnaného s jižní strany pohledu k pohoří Krkonošskému. Široký a utěšený úval Labský u Dvora Králové odlučuje od výšin popsaných vysočinu Zárovskou, rozprostřenou v malebném zvlnění mezi Labem a Úpou až po Pilinkov (Pilnikau). Vysočina tato zdvihá se nejprve povolně ze žlabův obou řek až po výši 400 m., načež vypínají se některé klenuté, bez pravidelného směru se stroucí vlny do výše 600 m. Avšak i nejvyšší polohy

*) Kořistka n. m. u.

tohoto kraje jsou pouze roviny rozlehlé, zvláště pak jeví se téměř dokonalý nedostatek vrchův a kopců, ježto scházejí zde sopečné tvary melafyrů, porfyrův a čedičů. Západní část této vysočiny pokryta jest rozsáhlým a souvislým hvozdem, jemuž ode dávna jako části bývalého věnného panství králových českých říkají „na Království“. Nejvyšší místo celé vysočiny jest skála Gamberg, nade vsí Brusnicí (607 m.). Severovýchodní sklon spadá prudce do údolí Úpy a tím vzniká návrší, v dějinách válek českých velmi pověstné. Nejnověji proslavily se rakouské zbraně na výšině Gablenzově (506 m.), kteráž ovládá úzké údolí Trutnovské. Jižně Vrajtu rozložené a hojně vymleté výšiny Vlčické a Lanovské zakončují i v těchto končinách horstvo Krkonošské.

Nejznamenitější podhůří Krkonošská prostírají se po jihovýchodní a východní straně vlastního pohoří. V těchto stranách obklíčeny jsou Krkonoše půdou, bohatě a pestře rozčleněnou, kteráž činí spolu most mezi nimi a moravskoslezskými Sudety. Přímo k východním rozsochám Krkonošským přiléhá ostrý, od severu k jihu vlekoucí se hřeben, zvaný na rakouských mapách Vraními horami (das Raabengebirge, na pruských mapách das Überschaargebirge). Počátek hřebene tohoto, přímo nad převalem Königshanským, jest hora Kočná (Gutschenberg, 853 m.), blíže ní pak strmí nad údolím Úpy krásná hora Špičák do značné výše 874 m. Stráně tohoto hřbetu jsou k západu strmé a lesem zarostlé, k východu však povlovněji svážené a skládají se, jako celý hřbet, z jistého druhu porfyru, kterýž k žule i dioritu se přibližuje. Z Vraních hor odštěpují se tři značné vypnuliny, kteréž jménem hřbetu Svatoňovického, Stěn Abršpašských a Teplických a hor Heidlových prostupují severovýchodní okličí země české.

Hřbet Svatoňovický čili Žaltmanský (das Faltengebirge), z rudých pískovců složený, táhne se od Petrovic u Poříčí směrem jihovýchodním až po Hronov nad Metují. Z údolí Úpského vystupuje podobou strmých, mnohonásobně vymletých strání, 50 až 100 m. vysokých, načež z podlahy až do 420 m. prostě vyvýšené zdvihají se mnohé vlny půdy k výši 480 m. Nad touto plasou klene se příkře vlastní hřbet na všech stranách lesem zarostlý, který dostupuje prostřední výše 600—650 m. Na rovném temeni jeho spatřují se četné tvary skalní, kteréž horou Žaltmanem čili Hexensteinem dostupují značné výše 721 m. Rudé pískovce hřbetu tohoto, uložené na bohatých vrstvách kamenouhelných, nabyly daleké pověsti od nepočetných zkamenělých stromů, v nich se nacházejících. Zvláště

hojně naskytují se úlomky takových stromů, jež k rodu araukarií *) náležejí, na cestě, ode vsi Radvanic k Pasece vedoucí, odkudž také Göppert tuto končinu nazval „zkamenělým lesem“. Na jihozápadním svahu hřbetu je rudý pískovec do dvou pruhů rozštěpen a mezi nimi vystupuje na povrch dlouhý, se hřbetem rovnoběžný couk pískovce kamenouhelného, pod nímž vychází na den mocný plást kamenného uhlí, jehož tu v mnohých místech, zvláště u Menších Svatoňovic, dobývají.

Mezi žlaby Úpy a Metuje zdvihá se ohledem strategickým veledůležitý hřbet Rybnický, který na severu končí v okolí Novoměstském. Hřbet tento zavírá příchod do Čech se strany Kladské. „Silnice, jež od Vratislavě a Svídnice, od Franksteina a Kladska do Čech vedou, spojují se všecky na východě tohoto hřbetu v údolí Metuje nad Náchodem, načež běřou se společnou silnicí na západ Náchoda přes nejnižší dílec tohoto hřbetu, t. j. přes mělké sedlo Vysokovské o 407 m. výše nadmořské, odkudž do údolí Úpy k Josefovu a Hradci Králové se spouštějí. Sklon do údolí Úpského jest na všech stranách velmi příkrý, průchod pak těsný a obtížný; opodál leží ves Václavice, známá z válečných událostí r. 1866.

K hřbetu Svatoňovickému druží se těsně pískovcové stěny Abršpašsko Teplické. Ohledem geologickým činí hory tyto osamocenou pánev útvaru křídového, která prostředkem širokého pásu útvaru dyadického od jižní a jihovýchodní rozsáhlé oblasti onoho útvaru jest odloučena. Také na východní straně mezuje tato pánev s rudým pískovcem, přiléhajíc k severovýchodu přímo k prahorským hřbetům Hor Kladských. V podlaze svě jest od podoby ellipse s kraji do výše vytaženými, které se skládají z nejspodnějšího patra útvaru křídového, ze spodního pískovce kvádrového a opuky, vnitřek pak její vyplněn jest vrstvami Jizerských pískovcův a prostřední opuky. Opuková prostranství jsou téměř všude vlnitě rozčeřena; jen na těch místech, kde se spatřují podnes zbytkové pískovců kvádrových, nabývá půda zvláštní podoby, poněvadž pískovec ten zvětrání a vymílání málo se protivuje a tudíž snadno na se přijímá vid strmých, rozpadlých a vybrázděných stěn a skal. Nad rozčeřeným povrchem zdvihají se některé kupy a menší hřbety, které horou Hejšovinou (Heuscheuen) dosahují výšky 910 m. I tato hora jest složena z pískovců, s planiny pak na jejím temeni rozprostřené lze požiti krásného pohledu zvláště do doliny Broumovské, do Kladska

*) Araukarie jsou jehličnaté, mohutné stromy, dosud vyskytující se na jižní polokouli.

a hor Polických. Z Hejšoviny vybíhá k severu ostrý hřeben Hvězdy čili Polických stěn.

Spousta Abršpašských skal jest zajisté ohledem krajinným nejznamenitější zjev severovýchodních Čech, zjev, jejž směle možno srovnávati s čedičovým velechrámem ostrova Staffy i s nádhernou a uchvacující scenerií okolí Belgradžického. Pět vsí, Hořejší Abršpach, Buchwaldsdorf, Dolejší Teplice (Unter Weckelsdorf), Studnice a Janovice, uzavírají prostor asi 0·2 □ myriametrů plochy držící, který měl asi v původní neporušené své podobě vid vysoké roviny s plochou rozvlněnou. Účinky živelné spůsobily prodlením věků na povrchu roviny této veliké změny, tak že nyní jenom pevnější součástky vrstevné z podlahy její podobou rozsochatých skalních sloupů, věží, bran, hrotů a p. vynikají. I řeka Metuje, kteráž odvádí přebytky vod ze skalního bludiště, zaryla se hlubokou a širokou struhou do útrob skalních. Nejpříhodnější příchod jest od Dolejšího Abršpacha, odkudž lze již z povzdálí přehlédnouti památné tvary skalní, do nesčíslných sloupů, turní, trosek, klepův a srázných stěn podoby nejrozmanitější se rozpadajících. Ještě dobrodružnější tvary objevují se v okolí Teplickém, kdež zvláště skalní klep „Varta“ a „chrámové prostranství“ úžas a podivení navštěvovatelů vzbuzují.

Na východě pojí se k horstvům výše vypsaným pánev Broumovská, ovlažená vlnami řeky Stěnavy (Steina), která již Kladskou Nisou náleží ku souříčí Oderskému. Podlaha pánve této skládá se z rudých pískovců, na nichž k severozápadu leží opuky a pískovce sem odbíhající od Stěn Polických; severovýchodní, zvolna se vyvyšující boky koryta Stěnavského lemovány jsou pěkným a dlouhým hřbetem, z porfyru a melafyru složeným, jejž nazval Kořistka porfyrovými horami Broumovskými. Hřbet tento lemuje velikým obloukem dolinu Broumovskou, z něho pak vyrůstají oblé vrcholy, nejvyšší Špičák o výši 879 m. —

Pohlížíme-li s hradeb Josefovských k východu, objeví se nám na dalekém obzoru krásná hradba horská, barvy světlomodré, temnými pruhy rozsáhlých hvozdů protkaná. Hřeben její podobá se čáře nepatrně zvlněné zdvižením se některých bodů nad čáru hřebennou. Jest to pásmo hor Kladských čili Orlických, odvěká, nepřístupná hradba Čech proti Kladsku, s divokými, nepřístupnými údolími, debřemi a roklemi, které českým vystěhovalcům za dlouhý čas poskytovaly útočiště bezpečného. Proti jiným horstvům českým i slezským podobají se hory Kladské velikánu, který zbyl po zašlých dávno dobách, jehož jednoduchý ač lepý kroj liší se podstatně od moderního roucha, jímž se již i Šumava odívati počíná. Zde ještě udržel se ráz hor, jakž jevil se v dobách, kdy lakotný člověk jen po pokladech útrob jejich se sháněl; také hory Orlické ze všech českých horstev dosud vědecky nejméně byly prozkoumány. Jsouce odděleny na severozápadě pískovcovým prohbím mezi Náchodem a Trutnovem od horstva Krkonošského, na východě pak z naplavené

údolní půdy Kladské velmi náhle vystupujíce, počínají památnou Brankou u Náchoda a táhnou se směrem jihovýchodním až po mohutný komol na soumezí tří zemí, Čech, Slezska pruského a Moravy, kterýž sluje Sněžkou Králickou. Vyšní tok Divoké Orlice dělí hory tyto ve dvě pásma, jichž nižší hraničné nese jméno Českého hřebene. Mezi Náchodem a slezskými Dušníky (Reinerz) prostírá se rozsáhlý les Dušnický s hojnými slatinami a vřídly horskými; v jižní jeho části jest veliká slatina Jezerní pole, zbytek někdejšího horského jezera, v níž má zřídlo své pramenný potok Orlice. K české straně lemují rozsáhlou plochu Dušnického lesa dvě značné kupy, Vrchmezí (die hohe Mense, 1073 m.) a Deštná (1066 m.), od nichž odstupují pěkná pohorská údolí potoků Dědiny a Bělé, k souříčí Orlickému náležejících. U vsi Kunštáta přechází česky hřeben na půdu pruskou; v pásmu nitrozemském vynikají početné kupy, jako kupa Reiterova (962 m.) a Sv. Anna (1003 m.). Na vrchovisku kladské Nisy vchází opět český hřeben na domácí půdu a tu již počíná v okolí Mittelwaldském patrné se odlučovaní obrovského horského uzle, spolu i důležitého rozvodí mezi Labem, Odrou a Dunajem, jehož nejvyšším bodem jest daleko viditelná kupa Sněžky Králické, 1412 m. vysoká. Jako Černé hory na západě, spíná i Sněžka tato na východě Čech čtyři důležitá pásma horská, jichž dvě k Čechám náležejí. V útrobách jejích má zdroj svůj vodná Tichá Orlice i přední ručej Moravy, která na trati až po ves Zlatý potok činí mezi obou sesterských zemí, Čech i Moravy.

Orlice, nejmocnější řeka hor Kladských, jest z nejznamenitějších toků českých, spolu i nejdále na východ splavnou vodní drahou. Val vod jejích u Hradce Králové, kde se s Labem stýká, jest značnější nad vody Labské, zajisté následek to mocných hvozdů, v nichž skrývají se prameny její i jejích přítoků. Dvě řeky souputné, Divoká i Tichá Orlice, skládají vody její. Ona prýští se v Lese Dušnickém, v památném Jezerním Poli, a divým proudem pádí vyšehorským, nepřístupným, málo oživeným údolím mezi oběma pásmy Kladských Hor. Vyšní tok její děje se v rule a v břidlicích, při čemž řeka činí na některých značných tratech rozhraní říšské; nad Kláštercem vchází úplně na půdu českou, načež u Nekoře prolomivši sobě lože ve vrstvách pískovcových vstupuje do příčného údolí východozápadního. Zde plyne nyní s velikými obtížemi krajinou zvláště malebnou u Žamberka, Litic a Potštejna, přemáhá mnohé slapy a peřeje a posiluje se mocnými přítoky z pravého břehu, Rokytnicí, Zdobnicí a soutokem Bělé a Kněžny, které jí přivádějí vody lesnatých i slatinných údolí, na západním svahu nitrozemského pásma Kladských Hor rozestřených. U Kostelce Orličného počíná se již údolí šířiti, jeho pak jižní část nabývá vidu jednotvárného vřesoviska, v němž modrají se nevysoké lesy okolí Boruhrádeckého. Skrze tyto lesy zvolna se line druhá řeka zřídelná, Tichá čili Nižní Orlice, jejíž vrchovisko v okolí Králickém sousedí s vrchoviskem Moravským. Pěkným údolím, avšak o nehrubě valném spádu, vine se až k Ústí nad Orlicí, kdež se pojí s ní od jihovýchodu příchozí Třebovka. Zde počíná velekrásné její údolí, závodící se scenerií Potštejnskou a oživené rakouskou státní drahou Řeka prodírá se těsným, hluboko vymletým údolím mezi pěknými útvary pískovcovými, půvab pak přírodních krás

zvýšen jest na některých místech prostrannějších nevyrovnanou svěžestí pěkných lesův a lučních pažitů, jimiž, v březích hustě obrostlých, mocné proudy vod se pohybují. Nad Chocní, živě vzkvétající, vymyká se řeka objetí skalních světův a vstupuje do prostranné, jen na severozápadním obrubu větším zvýšením lemované roviny, kterou lze pokládati za nejzazší jihovýchodní polouostrov pěkné nížiny Polabské. Zde řeka vine se v mnohých oklikách, často i umělým ložem, počíná býti u Čičov velmi živou drahou obchodní, načež u Albrechtic blíže Týniště se severnější sestrou svou splývá v jedinou mocnou tepnu vodní. Odtud plyne spojená Orlice směrem Orlice divoké k západu prostranným údolím, vnímá po pravém břehu veliký potok Dědinu, a na úpatí staroslavného Hradce mizí v méně mocných vlnách Labských.

Pánev Jaroměřská jest dílem tří řek, kteréž zde v jedno splývajíce dávají vlastní počátek veletoku Labskému. Vyšní Labe, Úpa a Metuje přivádí do této končiny vody severovýchodních krajů českých a tím vzniká velmi důležitý, tři směry údolní ovládající bod, městiště pevnosti Josefovské. Zde počíná se střední tok českého Labe, počíná i splavná jeho dráha, zde vchází ono do rozšířeného svého údolí, kteréž nazýváme nížinou Labskou. O délce 220 km. prostírá se tato nížina od Jaroměře až po Litoměřice, a pouze na jednom místě jest po obou stranách přistupujícími výšinami zúžena, čímž vznikají soutěsky a dosti prudká proudění u Labského Týnce. Těmito soutěskami dělí se nížina ve vyšní část Hradecko-Pardubskou a nižní Kolínsko-Mělnickou. Část vyšní lemována jest na severozápadě vlnami náhoří Jičínsko-Bydžovského, na jichž nejvyšších hřebenech odehrál se krvavý zápas ze dne 3. čce 1866; na východě táhnou se lesnaté výšiny jakož nejzáze posunuté rozsochy Kladských Hor, kdežto po jižní straně objevují se u Pardubic prvé prahy vysočiny českomoravské. V samém středu této roviny vystupují dva nestejní vrcholkové; severní nese na svém povrchu stolici východních Čech a někdejší residenci ovdovělých královen, úrodnou krajinu okolní daleko široko ovládající Hradec Králové, jižní jsa povahy vyvřelé a tudíž z čediče složený nese po velkolepých troskách, které korunují témě jeho, jméno Hory Kunětické. Jako Řip na severu, tak ovládá Kunětická Hora na východě nížinu středočeskou a pavlán hlásky její otvírá užaslému oku poutníkovu nevyrovnaný vid na malebný koberec východních Čech. Na jejím úpatí vnímá Labe Loučnou, vodný odtok lesnatého okolí Litomyšlského, která sbírá vody své dvěma mocnými potoky, Trstěnicí a Děsnou, na rozhraní českomoravském. Půvabná, lučnatá kotlina, na jejímž počátku se rozkládá Litomyšl, někdejší sídlo českých bratří a ohnisko myšlénkového ruchu v Čechách, značí soutok obou bystřic, četnými a chutnými pstruhy oživených, kteréž jménem Loučné ubírají se kolem Mýta Vysokého pěkným prostranným údolím do roviny Labské. Opodál Chocně

odděluje písečný přesyp výše zmíněný rovinu Loučné od roviny obou Orlic, načež šíří se údolí její v rozsáhlou úrodnou nížinu, kterouž lze pokládati za druhý jihovýchodní polouostrov Labské roviny. Rovina tato a mocný val vody byly příčinou, že dolní poříčí Loučné stalo se v XVI. století předmětem velkolepých vodních staveb, jimiž tehdejší majetník panství Pardubského, Vilém z Pernštejna, zvěčnil jméno své. Nejznamenitější jest průplav Halda, kterýmž vykázána větší části říčných vod umělá cesta do Pardubic, kdež bylo jim přetíti i lože od jihu příchozí Chrudimky.

Spojením se s Loučnou a Chrudimkou béře na se Labe směr východozápadní, jemuž zůstává věrno až ku hlučnému a výstavnému Kolínu. Na celé té trati přijímá pouze dva větší potoky na břehu levém, Doubravu a Visplici čili Klejnárku, kteráž v dřevních dobách kalívala nach jeho rmutem Kutnohorských stříbrohor, rozlehlé pak kraje vysočiny českomoravské vroubí až po Kolín levý jeho břeh. Na nejzazším výstupku této vysočiny leží Kolín, jemuž příznivá poloha a živé obchodní styky věstí krásnou budoucnosť. Níže Kolína obrací se Labe k severozápadu, lože pak jeho podléhá na ohbu u mlýna Kravarského stálým změnám. Nyní vine se mocný proud velebné řeky k Poděbradům, po pravé pak straně vnímá početná ramena delty Cidlinské. Cidlina odvádí vody jižní části vysočiny Horecké a má zřídlo své v hoře Táboře u Lomnice. Plynouc s počátku směrem severojižním rozkošnou pánví Jičínskou, dělí tokem svým dalším neznačné vypnuliny, které jako nejzazší vlny odboček Krkonošských od severu až k Labské rovině odstřelují. Mělkým údolím v loži hlinitém line se Cidlina kol Bydžova Nového, vnímá po levém boku od Nechánic příchozí Bystřici a u Chlumce k západu se obracujíc vstupuje do nížiny, která od Poděbrad až po Chlumec se šíří. Zde počíná oblasť rybníků Cidlinských, které zvláště kvetly v XVI. stol., nyní zbývá pouze veliký rybník Žiželický. Ústí její podléhá stálým změnám; v starších dobách sáhalo delta Cidliny na jihu téměř až proti Kravarům, na severu po Nymburk a oblévalo dva hrady, v nejstarších dějinách českých velice proslavené, Libici, rodiště Slavníkovice Vojtěcha, druhého biskupa Pražského, a Oldřiš, kteréž ovšem od dávných již dob úplně zanikly. V deltě Cidlinském mizí i vodný odtok rybníků Kopidlanských, Mdlinná čili Mrlina. Zde, při ústí Cidliny a Mdlinné, dosahuje nížina Labská největší šíře a i největší úrodnosti. Krajina nabývá rázu daleko široko rozlehlé nížiny, lemované na jihu i severu nevysokými pahorky a přesypy, z nichž jmenovati dlužno severo-

východně Poděbrad památný Oskobrh, na západě téhož města pěkný chlum, zdobený děkanským chrámem města Sadské a na jihu výšiny Křečhořské. Ve výšinách těchto, posetých přečetnými chrámy, vsemi a dvorci, daleko svidna jest památná jehla, značící, že zde střed místa, na němž ženiální lupič Slezska maršálem Daunem nalezl mistra svého. Toť světoslavné bojiště Kolínské, české Aspry, kde české pluky zachránily velestát Dunajský, jako o 52 roků později na březích Dunaje a Russbacha! Pahorek sám, jehož německé pojmenování Siegfeld podivným spůsobem značí rov padlých vojínů českých, dopouští od jehly dotčené velekrásného pohledu na nížinu k severu rozprostřenou. I historika i toho, jenž obliby hledá kocháním se v krásách krajinných, překvapí rozhled, jehož poskytuje šíro rozvinuté panoráma. Krásná nížina, za jejíž střed Pečky pokládati lze, pokrytá přeúrodnou naplaveninou, protkaná štíhlými věžemi veských chrámů a červenými střechami cihelnými uprostřed pěkných sadů, lemovaná domy, věžemi a továrními komíny měst Kolína, Poděbrad a Nymburka, za nimiž v dáli modrají se Krkonošův i Ještěda blankytné čeřeny: tato nížina přičinila též mnohý krásný, úchvatný list k českým dějinám. Vedle díla Václava II., Nymburka se znamenitým chrámem jeho, zdvihá se vysoký komol věže hradu Poděbradského, v němž uzřel světlo světa největší král Čechů, nedaleko pak bělá se chrám Libický, jenž jménem svým upomíná na rekovnou dynastii Slavníkovicův i na tragický konec Vršoviců. Na východě Kolín na odiv staví bohaté tvary a krásné věže velechrámu svého, činícího časovou protivu s četnými továrnami městskými, nejzáze pak na jihovýchodě trčí věže Kutnohorské. Státní dráha probíhá u veliké hadici žírným tímto újezdem. Tvoříc četné ostrovy valí se Labe od Nymburka směrem západním, okolí pak jeho ztrácí poněkud povahu nížiny, poněvadž u Lysé po obou stranách pískovcové chlumy čili „hůry“ (Přerovská a Semická) doléhají až k samé řece. Zde počíná veliké skupení chvojných lesů, kteréž pode jménem Lesů Brandejských o značné šíři až po Mělník téměř se prostírají. V lesích těchto, které jediné zabraňují přílišné sypkosti písečných nánosů, větší část nížiny pokrývajících, vine se k Labi Jizera pěknou dolinou, života čilejšího vzdálenou, s nímž také u Toušně splývá. Dravý proud její valící se do Labe téměř v pravém úhlu spůsobuje v řečišti Labském značné změny. Od Toušně a Brandejsa n. L. přistupují k Labi po levém břehu nevelike výšiny, kdežto pravý břeh, bývalé to řečiště, vyniká stolu rovnějším povrchem. Tu již objevují se prvé prahy pískovcových hor Jizerských, podobou táhlých pískovcových neb opukových

hřbetů, po výtce lesem krytých, jako Dlouhý Běh, Cecemín (známá to v národních pověstech Vinice Svatováclavská) a hřbet Tuhanský. Uprostřed nížiny skvějí se červené věže a vysoké chrámy sesterských měst Brandejsa n. L. a Staré Boleslavě, míst to v dějinách českých hojně jmenovaných; níže na prostranném ostrově kupí se domy a chrámy Kostelce n. L., posledního to svědka bojovných činů Jana Žižky z Trocnova. U Lobkovic, kteréž dadouce zvučného jména rodu v řadách šlechty české nad jiné proslavenému nyní kryjí ve stínu hřbitova svého prach Františka Palackého, přemáhá řeka mnohé překážky, kteréž podobou bradel a jespů kupí se na hladině její. Přijavši mocný potok Klokoč, který přivádí s sebou vody z jižní části Bělské planiny, spěchá Labe vstříc Šumavskému svému blíženci, kterýž změniv u Vepřka směr svůj za západovýchodní u knížecího Lobkovického dvora Úpora s Labem se přátelsky snoubí. Vysoko položený Mělník se svým starým hradem, kdež sv. Ludmila kochala se na výsluní mládí svého, se svým znamenitým, vysokou věží ozdobeným chrámem, s krásným věncem svých vinohradů, značí vodopisný střed země české. Vystoupniž, laskavý čtenáři, k zídce u městské nemocnice, pozírejž jasným okem na kraj před tebou rozestřený, jemuž Říp a Litoměřické homole malebné činí pozadí, sleduj stříbrné niti obou veletoků, které od pradávna poklady dna svého ukládají na pobřežních nížinách, sstup k lidu bodrému, jemuž jsou žírné lány a vinohrady údělem, a zajisté nadšen budeš přednostmi, jimiž věčný Tvůrce srdce vlasti tvé okrášlil! A jako by nebylo konce půvabům zde rozsetým, neboť po levém břehu, kdež k uchu tvému zaléhá hlahol mluvy české, šíří se přeúrodné okolí Beřkovické a Roudnické, na pravém pak břehu, kterýž hostí již v sobě živel německý, počíná dlouhý pruh bohatých chmelnic v okolí Štětího a Polepů, jimiž volně se vinouc přechází Labe u Litoměřic do nižního, výše již dotčeného toku svého.

Jihovýchodní část Čech, prostírající se k jihu od nížiny Labské a k jihovýchodu horstva Brdského, součiní spolu se západní částí Moravy i s částkami Dolních Rakous celek geologicky souvislý, jejž nazýváme stupňovinou Českomoravskou. Rozlehlosť značná jest předností této vysočiny, jejíž nejzápadnější body u Nalžov a Klatov, nejsevernější u Kolína a Týnce Labského, nejvýchodnější na vrchovisku moravské Hané, nejjižnější u Klosterneuburka hledati sluší. Majíc obecnou povahu rozlehlé vypnuliny, na pokrajích vroubené táhlými hřbety žuly neb amfibolu, rozryta jsouc mnohostranně hluboko vymletými údolími početných řek souříčí Labského

i Dunajského, dopouští vysočina tato v Čechách rozeznávati tři prahů čili teras, které dělí se nejvíce směry Vltavských přítoků. Zdvižení půdy, absolutně nemnoho znalé, kteréž označuje předěl Labe a Dunaje a sleduje na některých tratech českomoravské pomezí, bývalo v dřívějších časích neprávě nazýváno Českomoravským nebo Žďárským pohořím, ač bychom marně v okolí Jihlavském pohoří v pravém slova ponětí hledali. Vůbec i předěl sama jest sotva zde patrna; některé řeky české, jako Sázava, prýští se na půdě moravské, zase řeky moravské, Svratka a Jihlavka, temení se v Čechách. Jsou značné částky českého pomezí, jichž obzor odevírá se do družné Moravy; příkladem budiž okolí Třebovice a pánev Lanškrounská, nebo újezd města Poličky, důkaz to, že sice uzavírá se země česká proti cizině ohradami neschůdných pohoří, avšak že souvisí neodlučně se sesterskou Moravou. Ono zdvižení půdy lze pokládati za jakési návrší (der Mährische Landrücken), kteréž teprve v severní části své, v okolí Moravské Třebové, hřbetem Schönhengstem nabývá vidu patrnějšího. K němu na východě přiléhá vysočina západomoravská nebo střední terasa Moravská, jejíž povolný svah děje se k údolí Dyje a Svratky.

Západní lem českomoravské vysočiny tvoří žulový hřbet, rovnoběžný s hlavním směrem Brdské hornatiny, kterýž odloučiv se od žulové pláně Mlázovské, ještě k Šumavským podhůřím počítané, o značné délce 150 km. a přiměřené šíři přes Plánici až k Jílovému a Čes. Brodu se táhne. V okolí Plánickém splývá hřbet tento nerozlučně s horstvem Brdským. Podklad žulový proráží zde na všech místech sporou korou nehrubě plodivé ornice a tím vzniká na plasách, vrchovisko Úslavy obestírajících, pravé kamenné moře. Nejsmutnějšího vidu poskytuje okolí Plánické, kdež snad z celých Čech za namáhání největší sirá země nejmenší podává rolníku odměny. Ježto krajina vykazuje střídání se tvarů pahorečných a plasovitých, jest rozsetá všude zpousta balvanů podoby vejčité neb i hranaté velmi patrna, kdežto ve vyšších patrech Šumavských zapadají největší balvany do prsti anebo hlubokých slatin. Nad okolím Plánickým panuje několik kup až do 700 m. zvýšených, jichž nejvyšší jsou Stírky, severovýchodně od Plánice. Pásmo podobné, avšak patrněji krajinu ovládající, vyskytuje se i na severu podobou hor Železných čili Kaňkovských. Hory tyto zdvihají se z roviny Labské u Kolína a zahýbají směrem jihovýchodním k Nasavrchům, při čemž proryty jsou údolími Visplice, Doubravy a potoka Žlebského. Z amfibolového hřebene vyrůstají některé pěkné homole, jichž

jedna věnčena jest daleko viditelnými troskami hradu Lichnice či Lichtenburka; na některých stranách svažují se podobou širých plas, zvláště v okolí města Čáslavě, jejíž krásná věž daleko široko nad krajinou okolní panuje.

Hory Kaňkovské jsou nejznamenitějším horním okresem českým. V pěkném dole, chudými vlnami Visplice čili Pácha svlažovaném, tkví širokým spodem nevysoká hora, jihovýchodní částí svou o Čáslavské plasy opřená, na jejímž volném svahu rozkládá se amfiteatrálně metropole hornictví českého, staroslavné město Horníků Kutná Hora. Základy této hory a souvislé s ní hory Kaňkovské skrývaly v dobách dřívějších nepřebrané bohactví ryzého stříbra a byly přední klenotnicí králů českých. Podivením naplňuje však, z jak nepatrného rozlohou revíru báječné ono plynulo bohactví; obsahujeť povrch horního revíru Kutnohorského pouze 1,000.000 □° (¹/₄ □míle), za to však tím ohromnější rozměry jeví se ve směru hloubky. Jsouť doly Kutnohorské ze všech známých dolů starého světa nejhlubší a převyšují hloubkou svojí i pověstné kamenouhelné báně Sunderlandské v Anglii. Veškero bohactví stříbra vytěženého z Kutnohorských bání v letech 1240—1620 páčí hrabě K. Šternberk úhrnem na 8,440.000 hřiven, nepočítaje ovšem i přiměřené množství mědi, v kyzích se stříbrem spojené. Dobývání stříbra dělo se zvláštním spůsobem, zanímavým i se stanoviska technického. Na Skalce „křižuje se silnice císařská s vozovou cestou od Starého Kolína a silnicí, jež vede přes Kaňk do Kutné Hory. I tato cesta viděla kdys lepší časy; ale těch nepamatuje již nikdo. Tudy vozívaly řady povozů dříví a dřevěné uhlí z „Bašt" za Starým Kolínem na Kaňk a do Kutné Hory. A to dříví bylo z daleka; až z Náchodska, z Krkonošův a z Kladska plavilo se po Labi k Veletovu, kde se od hlavního proudu Labského odděluje průplav ke Starému Kolínu. A tímto průplavem dopravovalo se dříví po vodě až na Bašty, veliký to mlýn Labský, jenž dosud jako nějaký zámek nad plochou krajinou polabskou se vypíná. Na Baštách chytali připlavené dříví a vozili je po vozech k dolům. Stříbrné doly Kutnohorské a Kaňkovské spotřebovaly zpousty dříví a uhlí. Sázelť se oheň v kutištích, aby popraskala skála a dalšímu rozdrobení pomocí dlát a špičáků přístupnější se stala. Ano, dávno již znali naši předkové trhací účinek střelného prachu a přece sázeli ještě oheň v dolech. Dřevěným uhlím pak pražily a tavily se rudy a kyzy stříbrné, měděné a olověné. Není divu, že lesy Kutnohorského okolí byly brzo vykáceny — a dosud jest ta krajina bezlesá — pak došlo na vzdálenější krajiny, ano pomýšlelo se dokonce na průplav z lesnatého Kladska".*) Zmizel ovšem čilý život již od dávných let, avšak prvé autority hornické tvrdí ne nedůvodně, že útroby zemské v těchto místech nevyčerpatelných dosud chovají pokladův a dejž Bůh, aby opět obnovena byla sláva dolů Kutnohorských „ku dobru a cti tohoto slavného království".

Rudné žíly Kutnohorské jsou nejsevernějším výběžkem velkého soujmu rudných couků, kterýž se táhne odtud k jihu po Německý Brod a Jihlavu. Druhý, menší soujem couků zlatem bohatých prostíral se uprostřed země, u Knína Nového a Jílového, oba pak tyto soujmy omezují prvý, severní práh českomoravské vysočiny, jehož jižní mezí jest krásně a malebně se zarývající údolí Sázavy. Práh tento nedosahuje nikde značné výše, přechod z nížiny Labské jest volný, mnohdy i sotva znalý; pouze na západě, kde horstvo Brdské v okolí Českobrodském nejzáze blíží se k východu, nastupuje hornatý, hojnými údolíčky rozrytý kraj v okolí Kostelce nad

---

*) Prof. dr. V. Kurz: Doly Kutnohorské. V „Osvětě", roč. VII, díl II, str. 557 a sld.

Černými Lesy. Neveliká vzdálenosť rovnoběžných toků Labského a Sázavského jest příčinou, že souříčí severního prahu jest dosti chudé a postrádá úpravné spletitosti, kteréž poskytuje vodopisná mapa Čech na místech jiných.

Sázava a Chrudimka čili Kamenice jsou jediné větší tepny krajiny této. Z veliké slatiny v jižní části okolí města Hlinského, z níž i moravská Svratka prvých vod sbírá, prýští se „Oharka“ a okolní slatiny a lesy „české Sibíře“, jakž v kraji nazývají zimavou, severnímu dechu otevřenou krajinu u Skutče a Hlinského, hojným valem vod naplňují lože její. S počátku plyne řeka směrem severozápadním v žulách a břidlicích, proniká u městečka Seče důležitým průlomem, již v středověku dvěma hrady Ohbem a Prosečí chráněným, plyne směrem západovýchodním po Nasavrchy, načež plyne přímo k severu širokým údolím ku Slatinanům a Chrudimi. Nedostatek přítoků v dolním toku jeví se povahou říčního žlabu, kterýž mezi Nasavrchy a Slatinany postrádá úplně zemitých usazenin na dně svém, jsa pokryt veskrze balvany rulovými a většími kusy břidlic, mezi nimiž prodírá se řeka podobou malých ručejí. Níže Chrudimi nabývá žlab opět sličnější podoby, ač i zde skalistý podklad mnohdy na den zeje. — Důležitější jest Sázava, jejíž vrchovisko hledati sluší na českomoravském pomezí, v okolí české Polničky a moravského Žďáru. Jsouc jako Chrudimka dítkem lesních slatin plyne o značném valu kotlinou Žďárskou a u Nejdeka přechází na půdu českou stále se držíc směru východozápadního. Souříčí její bohato jest zvláště na pravém břehu, kdež vnímá vodné odtoky středního prahu Českomoravské vysočiny, Šlapanku, Želivku a Blánici; na levém břehu plyne půvabným, přírodní scenerií bohatým příčným údolím vodný potok Leština kolem Rozsochatce ke Brodu Německému. Údolí toto ve svrchní části své, v okolí Chotěbořském, označuje se velikou nehostinností a nedostatkem lidských osad; osamělé, na dně údolním roztrousené mlýny nebo dvory na stráních divoce rozoraných visící, k nimž v hojných obratech pojí se smělá stavba železné dráhy: to vše poskytuje početných obrazů, hodných, aby zvěčněny byly dovedným štětcem umělcovým.

Německý Brod, kdež po levé straně mizí v nazelenalých vodách Sázavských vodná, od Polné přichozí Šlapanka, jest počátkem důležitého, krajinným půvabem a šperkem samoty oplývajícího údolí, živějšího v dobách dřevních, čehož dokladem jsou početné buď zachovalé buď sřícené hrady a tvrze, bělající se uprostřed černých mraků lesních. U Světlé, památné leštěním drahokamů, vchází Sázava do oblasti ruly, přijavši pak po levé straně Želivku, která probíhá hluboce vrytým údolím, vstupuje do žuly, jíž věrna až po své ústí zůstává. U Zruče nabývá její údolí zvláštní zanímavosti; úzounké dno údolního žlabu plní řeka, na březích bělají se utěšené vísky nebo menší městečka, na čeřenech údolních strání trosky odvěkých hradů Pirkštejna, Ratají, Staré Dubé, Zlenic atd. Zvláště malebné jest okolí někdejšího Svatoprokopského kláštera Sázavského, kdež slovanská liturgie v lesním klínu posledního nalezla svého útulku. U Davle pojí se Sázava s Vltavou.

Druhý, podstatně vyšší práh českomoravské vysočiny, prostírá se na meziříčí Sázavy a Nežárky-Lužnice a vyplňuje po výtce oploší někdejšího kraje Táborského. Veškera oblasť jím zahrnutá jest vysočinou, poměrně výše 450 až 600 m. dosahující, povahy plasovité a svlaženou nečetnými potoky, které si dosti velká lože vymyly. Celkovitý vid kraje jest jednotvárný, nehostinný, žulový podklad půdy, na četných místech na ven vynikající, jest příčinou nepatrné plodivosti, krajina pak jsouc vysoko položena a chránivých okrajů horských prosta zakouší plnou měrou působení větrů severních a severozápadních. Nejtužší zima, nejdelší sychravo jarní panuje

v okolí Miličínském, kdež i dlouho do jara sněhy ležeti zůstávají. Pouze v údolích nevelikých řek Blánice a Želivky, pak zřídelných potoků, které skládají Nežárku, panuje mírnější podnebí, avšak tvoření podobných údolí děje se jen tam, kde v žule vyskytují se okresy jiných hornin, zvláště ruly a fyllitu. Fyllit objevuje se podobou menších ostrovů v žule zakotvených, jichž největší vyplňuje jižní pobřeží Sázavské v okolí Benešovském.*) Nad mírně rozvlněným povrchem krajiny tu a tam vystupují znamenitější kupy neb homole, které však nikde výše 800 m. nepřesahují. Nejpamátnější jest, jakožto střed krásných národních pověstí, hora Velký Blaník mezi Vlašimí a Malou Vožicí (625 m.), výše položena jsou návrší v okolí Hor Ratiborských (708 m.), hora Svidník u Černovic (754 m.), Strážiště u Lukavce (774 m.) a Třemešník u Vyskytné v okolí Pelhřimovském (768 m.).

Nestejnosť podnebí jeví se téměř v každém ohledu. Jediný okres nebo okolí některého města objevuje téměř všechny změny dle polohy jednotlivých částic svých. Tím lze si vysvětliti zimavosť Táborského kraje, která po Čechách stala se pověstnější než zima Plánická, ač tato ještě větších vykazuje růzností. Pravdivou miniaturu podnebních poměrů prostředního prahu vysočiny českomoravské podává okres Sedlčanský, ač již níže a tak díc ve středu země položen. „Nejmírnější podnebí jest v Sedlčanech a nejbližším okolí, kdež pak dále ve vyšších jihozápadně ležících obcích sice ještě mírná, avšak proti západu a severu ležících skloninách drsnější povětrnosť panuje. Zima nastává v druhém oddělení o 14 dní dříve nežli v prvém oddělení, a v třetím oddělení opět o 14 až 20 dní dříve nežli v druhém; tedy rozdíl mezi 1. a 2. oddělením okresu v nastání zimy činí 4 až 5 neděl.“ **) Mírnější podnebí zavládá pouze v jihovýchodních částech, v okolí Kamenice n. L., Pelhřimova a Počátek.

Jihočeský práh stupňoviny českomoravské prostírá se o značné šíři na jih od údolní čáry Lužnice-Nežárky až po rozhraní vod Labsko-Dunajských na jižním Čech pomezí, zasahujeť pak i na západě na levý břeh Vltavy do okolí města Píska až po Strakonice a Březnici. Proti stejnotvárnosti středního prahu jeví se zde značný rozdíl; poměrná výška podlahy vznáší se sice výše, avšak povrch podléhá hojným změnám, čímž nastupuje značná různosť útvaru. Nejníže položena jsou údolí řek Vltavy a Lužnice, které se v okolí Budějovickém a Třeboňském rozšiřují v rozsáhlé roviny, nejvýše dme se půda na rozhraní Čech a Dolních Rakous, kdež nabývá podoby značného pohoří, jménem Novohradských Hor označeného. Zde splývá neodlučně českomoravská vysočina s horstvem Šumavským a proto

*) Prof. Rud. Helmhacker: Zeměznalecký popis části krajiny mezi Benešovem a Sázavou. V Archivu pro přírodovědecké prozkoumání Čech II.

**) A. N. Vlasák: Okres Sedlčanský v VI svazku „Bibliotéky místních dějepisů“, str. 9.

krajina, zanímající jihovýchodní část kraje Budějovického zahrnuta bývá do horské oblasti Šumavské.

Nejznamenitějším zjevem zůstávají v této části českomoravské vysočiny obě roviny, Třeboňská a Budějovická, zbytkové to jihočeského sladkovodního jezera, oddělené pouze nízkým rulovým mezihořím u Rudolfova a Malých Hor. Obě roviny, výškou podlahy své se různící (Třeboňská leží o 60 m. výše Budějovické), poskytují vidu širých, řadami pahorkův a nizohor omezených ploch, v nichž mezi početnými městy a přemnohými vsemi zrcadlí se hojné hladiny velikých rybníků. Na dně jezera předvěkého usazovaly se znenáhla vrstvy písečné i jílovaté, které lze shledati dosavade v niž-

Hluboká.

ších částech rovinných. Rovina Budějovická obsahuje plochy více 6 □ myriametrů, mnohem větší jest nížina Třeboňská, mající 59 km. délky a 30 km. šířky, obě pak jsou pokryty prstí veleúrodnou, na místech pak písčitých dopouští nadržování rozsáhlých, jezerům podobných rybníků. Největší rybníky jsou v okolí Třeboňském, zvláště Rožmberk (1182 jit. 1175 □°) a Svět. Rybníky tyto udržují se z té příčiny, že stahují do svých vodojemů vody, způsobené velikou blativostí a slatinností půdy, a nahrazují užitek, jaký by ze vzdělání dna jejich plynul, velikou kořistí ryb a vodního ptactva.

Údolí předních řek jihočeských, Vltavy (od Vyššího Brodu po Budějovice), Malše a Lužnice, této na nevelké trati při samých hranicích rakouských, zarývají se tou měrou do vysočiny svých poříčí, že výškou svých strání propůjčují vší krajině okolní rázu pravého horstva. Nejdivějším údolím plyne vodná Malše,

která vznikši na půdě dolnorakouské brzko vchází do Čech a plyne krásným podélným údolím, souběžným s údolím Vltavským, v oblasti žuly a rul. Na břehu pravém vnímá mocné přítoky, v jichž poříčí se nalézá soujem Novohradských rybníků. Od Malont spěchá Černý potok, od Puchéře (Puchers) s Puchéřské Myslivny (Jägerhütteberg) potok Puchéřský, oddělený od blízké Malše pouze vysokým komolem hory „Na Kapradinách" zvané, která temenem svým (1127 m.) dosahuje nejvýše ve vší českomoravské stupňovině. Poslední přítok jest Stropnice, přichozí s hory Vysoké (1019 m.) u Starých Hutí. Lože Malše jest důležitou plťní drahou, rovněž i Lužnice. Řeka tato prýští se na českomoravském pomezí blíže trosek hradu Landštejna, pod Bernavou vchází do Dolních Rakous a opisuje zde veliký, k jihu rozpjatý oblouk. Pojavši Skřemelici vnímá u Gmünda potok Vitorazský, který protéká územím až do r. 1277 k Čechám náležejícím, načež obrací se k severu. Při českém pomezí mizí v loži jejím Říšský potok, spolu pak počíná se umělé roztěpování řeky ve mnohá ramena a stoky, jimiž jižní část roviny Třeboňské v pravém slova ponětí jest protkána. Nejznamenitější jest Zlatá stoka, v XVI. stol. uměle zřízená, kteráž se starším původním ložem čili Starou stokou činí největší ostrov v Čechách, dvě míle dlouhý a téměř míli široký. Ze Staré stoky odchází Nová stoka, která níže Stráže pojí se s Nežárkou. Severní mez Lužnického ostrova činí velikolepý vodojem Rožmberského rybníka. Tu opět rozchází se řeka, živí soujem rybníků Lomnických, načež výše Veselého spojí se v jediný, pltem splavný tok, jejž u Mezimostí od Jindřichova Hradce přichozí a od Weinzirla splavná Nežárka zdvojuje. Řeku tuto sluší vlastně za pramenný zdroj Lužnice pokládati příčinou trvalého množství vody, jíž v loži svém svádí. Vznikši v okolí Kamenickém z tří vodných potoků nabývá jména Nežárky, živí množství nádrží rybničných, zvláště veliký rybník Vajhar u Hradce Jindřichova a opisuje veliký oblouk, podobný oblouku Lužnickému, načež u Mezimostí tratí v Lužnici jména svého. Odtud plyne Lužnice směrem severním hlubokým údolím po Tábor, obrací se pak k jihozápadu a níže Vltavského Týna odvádí Vltavě dlužnou daň.

Všemi přednostmi obdařila štědrá ruka přírody vlasť naši, toto „srdce Evropy", talisman, v sobě kryjící kouzelný uzel rovnováhy evropské. Velikolepý věnec hor, podobný nezdolným valům ohromné pevnosti, temným pruhem uzavírá nitro země a jako strážné věže zdvihají se nad širými hvozdy lysá temena horských velikánů. Nemnohé „brány zemské" propouštějí vstupu do středu země. Na horách hraničných vyvěrají početné řeky, soustřeďujíce vodní bohactví ve středu země, v meridionálním loži mohutného veletoku Vltavy-Labe. Právě počet řek těchto jest příčinou, že nitro země podobá se mírné vysočině, která na nemnohých místech poskytuje oku vidu dalšího. Ne nezanímavo, že žádný bod výšin zemských neposkytuje širšího rozhledu, a že nikdy neshlédneš více než nejvýše čtvrtý díl českého povrchu. Hory české ve svých útrobách skrývají nevyčerpatelné množství ušlechtilých i potřebných kovů, uhlí i jiných zemin, vyjímajíc sůl, ze země vyrážejí drahocenné thermy a vřídla léčebná a nad tím vším klene se siný blankyt oblohy, jíž málokdy vášeň živlů zachmuří. Přirozeno, že při nestejném útvaru i nestejny jsou poměry podnebné. Nejteplejší krajiny, kdež i maďal daří se pod širým nebem, jsou údolí Chomútovky, pak dolní Polabí a Poohří, k nimž druží se i krásná, nejnovější katastrofou stížená pánev Teplická.

Naproti tomu krajiny Šumavské, zvláště ve vyšších svých částech, mají dlouhé tuhé zimy, nepříjemné jaro s pozdními mrazy a dosti drsné, deštivé léto. Též zimava jest vysočina českomoravská. Normálem podnebních poměrů jest Praha, která vyniká mírnějšími zimami a pravidelným střídáním se ročních počasí.

Nebyl by však obraz útvaru země české dokonalým, kdybychom mlčením pominuli vysočin po jižním Sasku a větší části pruského Slezska se stroucích, neboť i složením geologickým i vnější tvarů souvislostí a podobností okazují vnitrnou spojitosť svou s horským lemem českého pomezí. Počátek činí hornatina Fojtlandská, která v mírném rozvlnění klenouc se na vrchovisku Elsterském činí pojivý člen mezi Krušnými a Černými horami. Mělká oulehle přítokův Elsterských jsou zde sídliskem velmi čilého průmyslu saského. Krušné hory sklánějí se k severu zvolna a činí rozsáhlé plasovité prahy, rozryté údolími početných řek, zvláště obou Mildav (Mulde), Cvikovské a Freiberské. Prahorské vrstvy těchto sourodých hornatin kryjí v sobě též hojné couky různých kovů, zvláště stříbra, jehož předním nalezištěm jsou bohaté báně Freiberské. Podél Labe táhne se pokračování Děčínských stěn pode jménem Saského Švýcarska, které závodí s českou částí půvabem scenerie své. Přední vrchol pískovcového pohoří jest Velký Winterberg (555 m.); vysoký hranol skalní nese na svrchní své ploše nezdolnou pevnosť Königstein. Prostorným náhořím, stroucím se od pravého břehu durynské Saaly až po lože Labské u Riesy, spojena jsou tato horstva se souborem hornatiny Vezerské i s velikou nížinou dolnoněmeckou; náhoří toto, zvané plasou Saalskou (die Saalplatte), jest světoznámým bojištěm, podobným okolí Bruxellskému v Belgii, zvláště pak pahorky a pobřežní roviny v okolí Lipském v novějších dobách přečasto lidským talovem byly zmrveny.

Na severovýchodní straně země české skrývá se v horském objetí hrabství kladské, polohou horského lemu svého zajisté nejznamenitější přirozená pevnosť evropská. Na západě dvojpásmé hory Orličné, na severu lesnaté Waldenburské středohoří a Soví hory, na východě Reichensteinský hřbet, na jihu pak rozsáhlá hmota Sněžky Králické uzavírají vysokou kotlinu, horní poříčí Kladské Nisy (Glatzer Neisse), uprostřed níž na skalnatém podkladě trůní někdejší pomezní pevnosť česká Kladsko. Pohled s pevnostních bašt ku všem stranám světa s dostatek objeví důležitosť horského kouta tohoto, hlasno prosloví i důvody, jimiž Fridrich II. hleděl usvědčiti Loudona, že mu není lze držeti lupu slezského bez

hrabství kladského. Vody lemu horského soustřeďují se v korytě Niském, miniatura to českých poměrů hydrografických, a úzkou prorvou blíže Warty hledají sobě odpadu do pahorkatin hornoslezských. Z okrajných pohoří kladských dostupuje nejvýše Soví pohoří bodem o 1027 m., rozsáhlejší však jest středohoří Waldenburské mezi vyšní Bobravou a slezskou Bystřicí (Weistritz). Dosahujíc poměrem značného zvýšení kupami Heidelbergem (925 m.) a Vysokým Lesem (852 m.) sklání se daleko do nitra země; v údolích jeho, které činí přirozený most Čech a Slezska, rozbil přední stan svůj průmysl slezský. Pokračováním Waldenburského Středohoří jsou Vrchy Javorské, rozprostřené po pravém břehu Katzbacha a Kopčina Schmiedeberská, která přiléhá k severním příkrým srázům Krkonošským. Daleko hor těchto, uprostřed slezských pahorkovin, vypíná se hora Sobotka (Zobtenberg), ovládající obzor Vratislavě, hlavního města moderní „provincie slezské“.

Nerozlučné souvisí se souborem českého horstva země moravská, země sesterská, po tisíciletí účastná všech běhů, radostných i žalostných, které „království“ byly přistihly. Dvojím horstvem přirozeným spjata jest krásná země s pánví Labskou, sourodou příbuzností útvaru svého i společnou mluvou. Jako Čechy i Morava ohraničena jest proti cizině valem vysokých pohoří, zvláště na severu a východě, méně proti jihu, avšak obecný svah země sklání se směrem opačným k jihu, kamž směřuje i přední tepna země, řeka Morava. Proti vodopisné jednotě, která se v Čechách až na nepatrné výjimky objevuje, náleží Morava k dvěma oblastem říčným, Oderské a Dunajské.

Pocit souvislosti obou zemí, Čech i Moravy, objevuje se mnohonásobně, nejlépe však v okolí přední čáry spojovací, c. k. rakouské státní dráhy. V České Třebové, ohnisku rozsáhlých styků tržebných, rozštěpuje se dráha tato; starší směr vede ku starší metropoli moravské, Olomouci, novější trať svádí údolím Svitavským k Brnu. Nechť užijeme trati té nebo oné, v obou směrech mineme rozhraní zemského, aniž bychom rozdílu nějakého znamenali. Zvláště se tak děje na trati Olomoucké, kdež u pohraničné stanice Krasikova (Budigsdorf) beze všech rozdílů přechází dráha do vrchoviska moravské Sázavy. Podobně děje se i na dráze severozápadní, na trati Brodsko-Jihlavské.

Veškera západní část Moravy až po rozvodí mezi Svitavou, Svratkou a Moravou náleží ku vysočině českomoravské, jejíž výběžky zasahují až po Brno a Znojmo. Povaha moravské části neliší se mnohem od české oblasti téže vysočiny; pouze svah obecný obrácen jest k jihovýchodu, ku Moravě, která vodami svými odvádí Dunaji povinnou daň. Zajímavým úkazem, charakteristickým pro poznání horopisné povahy západní Moravy jest vějířovitý soujem říčných údolí, jichž středem jest dolní údolí řeky Dyje. Průměrná výše této

vysočiny mění se od 500—600 m., ač mnohé a značné vrchy dostupují výše až 800 m. Soustředná údolí řek činí ve vysočině této mnohé oddíly. Tak rozeznáváme vysočinu Jihlavskou mezi Dyjí a Jihlavkou, výšinu Žďárskou mezi Jihlavkou a Svratkou, vysočinu Kunštátskou mezi Svratkou a Svitavou a nejzáze na východě rozprostřenou vysočinu Drahanskou, „hory“ moravské, které poutavými tvary svými obkličují vyšní úval moravský.

„Kamení, z něhož tato vysočina se skládá, nese na sobě ráz nejstaršího původu, obsahujíc na větším díle rulu, která zde ve svor a prahorní břidlici, onde v žulu a zrnovec přechází. Zvláště úzce spojena jest rula se žulou, tak že jedno od druhé snadno lišiti nelze. Rula tohoto pohoří má též vlastnosti jako v pohoří českém a jest směsice slídy, živce a křemene, která ovšem na několika místech i z jiných nerostů se skládá. Nejkrajnější hranice ruly jsou naznačeny osadami: Kunštátem, Horními Dunajovici, Znojmem a Hranicí. Břidlice v horstvu rulovém nacházejí se u Dačic, Staré Říše, u Náměstí a Tišnova, a zajímavé jsou slídnaté koule, které na blízku Křižanova ve velikosti vejce nebo pěsti pod úrodnou zemí se nacházejí. Prahorní břidlice nalézá se na více místech u Doubravníka v údolí Oslavy. Vápenec táhne se na jihozápadní hranici Moravy od Jemnice Znojmem až do Dolního Rakouska. Nejznamenitější ale jest tak zvaný moravský jeskyňový vápenec, který v délce 30 a v šířce 11 km. od severu k jihu se táhne a v údolí Svitavy u Sloupu, Jedovnic, Křtin a Ochozu světoznámé jeskyně obsahuje. Žula o sobě nalézá se v horstvu na jihozápadní straně u Slavonic, u Střílova a Hostěradic. Zrnovec činí přechod ze žuly Hostěradické a táhne se blíž Ivančic, pak severovýchodně Krakovem a Blanskem k Brnu.“ *)

Vysočina Drahanská jest nejznamenitější i nejdůležitější částí vší moravské oblasti vysočiny českomoravské, a to pouze půvabem svého světa jeskynného. Vysočina českomoravská vysílá totiž k východu pásmo syenitové, které se rozprostírá po obou březích Svitavy, mezi Obřany a Vratíkovem. „Když byl již tento prahorní útvar uložen, rozproudilo se na Moravě moře vápencové nad prahorami a vyslalo své vody až k těmto hranicím syenitu, ukládajíc vápenec na něj. Tak se stalo, že tu máme před sebou pásmo vápence a sice vápence devonského. Na uložený vápenec přivalilo se opět moře nesoucí spousty opukové a zakrylo útvar vápencový tak, že nám tu zůstal mezi syenitem co útvarem podkladním a opukou co vrstvou horní odkrytý vápencový kruh pouze tři míle dlouhý, půl až jednu míli široký. Tento pruh devonského vápence, jenž se nám objevuje co pozůstalý břeh moře vápencového, hraničí na straně západní tam, kde se pod něj ukrývá syenit. Východní hranice útvaru vápencového vynikají především tou okolností, že veškery vody z útvaru opukového přicházející na hranicích těchto se ztrácejí v hlubokých propastech. Devonský vápenec má tu vlastnosť, že ho voda snadněji než jiný tvrdý kámen vymílá; tak se stalo, že během nesmírně dlouhých

*) V. Brandl v „Slovníku Naučném“ V, 457.

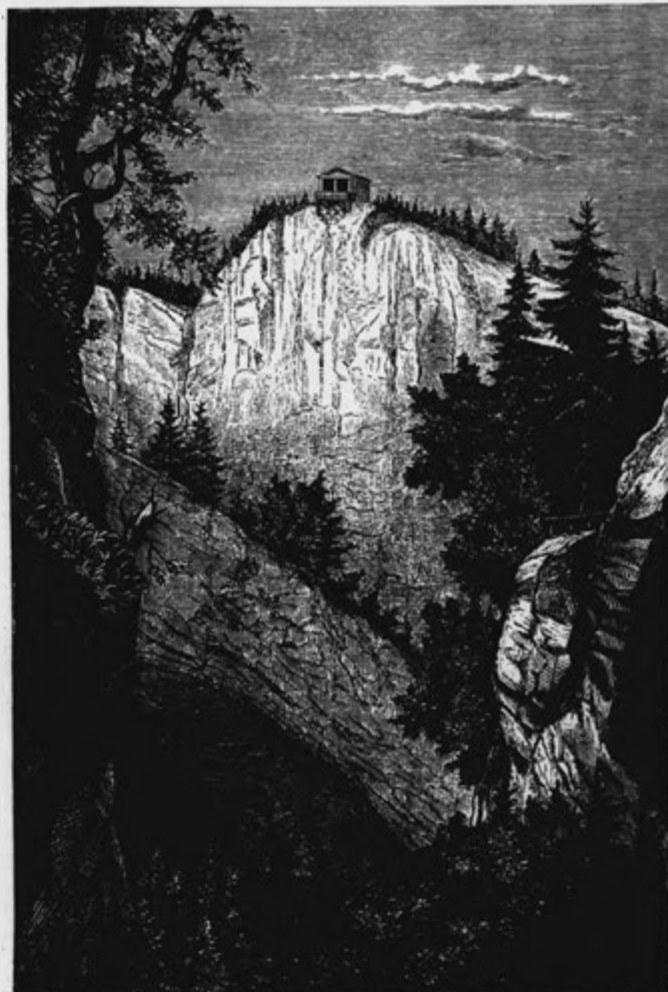
dob vody utvořily sobě nejen hluboká a srázná údolí, nýbrž i jeskyně a propasti, a že si je dosud tvoří. Vymílání toto jest však zjevem, jehož účinky lze pozorovati teprve po uplynutí dlouhých dob; neboť již v oné době, když se usazoval útvar jurový, byly tu prohlubiny a propasti (jak lze přesvědčiti se o tom u Rudic a Olomučan v tamnějších dolech na železnou rudu), jež moře jurové svou látkou usazenou vyrovnalo. Ano ještě dlouhé věky před dobou jurovou byly tu hluboká údolí a rokle vymleté vodami v útvaru vápencovém, jak nám zřetelně dokazuje u Ochoze uložený červený pískovec z doby dyasové. Vody, které si utvořily již v oněch dávnověkých dobách údolí hluboká, opustily tato a zjednaly si průchod pod zemí.*)

Rozeznáváme tři oblasti ponorných vod ve vysočině Drahanské. Prvá, oblasť jeskyní Sloupských, jest na rozhraní útvaru vápencového a opukového položena, jí pak protéká potůček Žďárna. Voda jeho ztrácí se v rozličných skulinách na třech místech do nitra země, tvoříc tím tři vchody do jeskynného světa Sloupského. Nitro jest nad míru poutavo a upomíná zjevem svých krápníkův a stalaktitů na Pustojenskou jeskyni v Krajině. Zvláště poutava jest tak zvaná „jeskyně trámová", do níž vede 9 m. vysoká chodba. Vysoká klenba dodává jí vznešenosti a působí zádumčivý ohlas krokův a zvukův lidských. Na všech stranách třpytí se krásný bílý krápník, splývající v rozmanitých podobách po stěně. Uprostřed prostranství tohoto jest ohromný balvan stalaktitový asi 2 m. silný; na něm leží menší stalaktit, jenž vydává zvuk stříbrného zvonku, když naň kladívkem udeříme. Odtud vybíhá dlouhá chodba, jejíž půda třpytí se, jakoby byla poseta démanty. Krápníkové vodopády, nevyzkoumatelný labyrinth chodeb a soutek podzemních, uchvacující sklad skalních stěn, záslon, krápníkových tvarů, mezi tím vinoucí se říčka — to vše působí dojmem v mysl lidskou, jejž s těží perem slabým vysloviti lze. S vodami Sloupskými souvisí oblasť Holštýnská, kdež se voda noří do země pouze jediným otvorem, asi metr širokým, a tím vznikají časté, nevyhnutelné povodně; byloť by vodě o 24·68 m. vystoupiti, aby dosáhla přirozeného odpadu k Ostrovu.

K oblasti Sloupské přičítati slušno i světoznámou propasť Macochu, nalézající se na půdě obce Vilímovické. Obrovský skalný jícen tento obklopen jest na čtyřech stranách stěnami sráznými, jichž nejvyšší na západní straně měří 136 m. výše. Největší délka dna obnáší 174 m., největší šířka 76 m. Na nejvyšším bodu srázu zřízen jest gloriett, s něhož pohled do hloubky jest děsný, ač lze není ohromných rozměrů propasti posouditi. Lepší pohled se naskytuje s můstku, kterým

---

*) Dr. Martin Kříž: O některých jeskyních na Moravě a jich podzemních vodách. Brno 1878.

MACOCHA.

kdysi vody se v propasť řítily; vidíme tu naproti sobě černati se ohromnou bránu „pekelný jícen", jak jí zdejší lid říká, a pozorujeme na pravé a levé straně u kolmých skalních stěn rybníčky a mezi nimi potůček, jenž z rybníčku východního se prýští a do západního teče. „Kominem", otvorem dosti značným, vede cesta do Macochy, na jejímž dně zdvihá se značný kopec vápencový. Rybníčky výše dotčené oddělují kopec tento od jiného kopce písečného. Odtud naskytuje se nejděsnější pohled na šklebící se stěny propasti. „Tu stojí člověk v pološeru, obklopen se všech stran tmavými otvory, zírajícími z kolmých stěn, které na všech stranách propasť uzavírají, hledě tam na bujné zelení ozářené paprsky slunečními v nedohledné výši. Gloriett tu visí jako ptačí hnízdo a lidé se tam hemžící vypadají tak jako na nějakém vzdáleném jevišti na drátkách se pohybující loutky." *) Vody dna propasti této sbírají se v říčce Punkvě, která pak vrhá se do nedaleké Svitavy.

Nejvyšší vrcholkové českomoravské vysočiny nalézají se v části Žďárské, Tisůvka (2502'), Žáková hora (2560'), Samotín (2430'), Lví hora (2552') a Císařský kámen (Kaiserstein, 2561'). Čím dále k východu, tím více ubývá výše. Skřip ve výšině Kunštátské měří 1815', Vlkuj 1875', Roh v Schönhengstu 2040'. Na levém břehu Svitavy výše ještě více ubývá; jen Papčina u Boskovic dosahuje výše 2260', Drahanská hora na vrchovisku Hané 2061'. Nejzáze vybíhá skupení Kosíře (1387'), které vroubí volnými sklony svými okolí Olomoucké a Prostějovské. Na vysokém balvanu skalním bělá se veliký hrad Plumlovský, odtud pak severovýchodně táhne se dlouhý hřbet Kosíře, s něhož otvírá se přerozkošná vyhlídka k severu a severovýchodu. Obzor daleký lemován jest modrou hradbou Jeseníkův a jejích podhůří, na východě pak pásmem Hostýnským a vzdálenými Karpaty. Na úpatí hory šíří se do nedohledna krásná nížina Olomoucká, s části i úrodná Haná, mezi pak četnými, výstavnými vsemi pnou se věže mnohých měst, Mohelnice, Litovle, Uničova, Olomouce, Přerova, Šternberka, Kroměžíře atd.

Moravskoslezské rozhraní činí mocné, z ruly zbudované pohoří, které odštěpivši se na jihovýchodní straně Sněžky Králické pode jménem Jeseníka čili Sudet až na vrchovisko Oderské zasahuje. Imposantního vidu poskytuje pohoří toto z roviny, rozestřené po poříčí horní Moravy, k níž spadá dosti příkrými stráněmi. Severní část spolu i vyšší, v níž na rule spočívají mohutná ložiska svoru a prahorských břidlic, sluje Vyššími Jeseníky a v nich strmí podobou nemnoho nad hřebenem zdvihajících se bodů přední vrcholkové moravští, Praděd (Altvater, 1492 m.) a Hockschaar (1341 m.). Na sever odbíhají početné rozsochy horstva tohoto: jedna z nich činí východní lem kotliny Kladské, v ní pak Flössenberg ještě dostupuje výšky téměř 950 m. Ještě vyšší rozsochy sledují oba břehy

*) Křiž na j. m.

Bělé, která na pruské půdě v Nise mizí; tu zdvihá se Smrčinec (Fichtlich, 3273') a Sokolí Vrch (3111') nad proslaveným léčebným místem Gräfenberkem, východně pak města Freivaldova vystupují oba vrcholkové Zlaté hory (Goldkoppe) do výše 2900' a 2836'. Nejvyšší hory nalézají se na vrchovisku Černé a Střední Opavy, Černá Hora (3378'), Jelení Hora (3610'), zvláště pak Urlich (3765'). Na jihu do Moravy vniká krátká sice, avšak vysoká rozsocha, která odštěpuje se od hlavního pásma Vyšších Jeseníků na hoře Dědu (Groszvater). Velký Hirsenkamm dosahuje v ní značné výše 4415'. Krásami přírodními nejvíce vyniká v horstvu tomto vrchovisko řeky Moravy, která vzniká pod samým vrcholem Sněžky Králické, plyne z počátku úzkým údolím po rozhraní Českomoravském, až u České Rudy (Böhm. Eisenberg) dol její rozprostraňovati se počíná. Jižní část Jeseníků sluje Jeseníky Nižními a sahá až po vrchovisko Oderské, kdež slučuje se s nejzáze na severozápad zabíhajícími rozsochami Karpátskými. Horstvo toto tvoří severně od Olomouce malebnou vrchovinu, dosti příkře klesající do nížiny poříčné. Na podobném svahu horském malebně rozloženo jest průmyslné město Šternberk, okolí pak Olomoucké ovládá Svatý Kopeček, zdobený pěkným proboštstvím, jehož bílé zdi z daleka uvnitř země zříti lze.

Příhodné poměry útvaru mezi Odrou a přítokem Moraviným Bečvou, kteréž řeky v okolí Hustopeče sotva 15 km. od sebe jsou vzdáleny, byly příčinou hojných náhledův o spojení obou souříčí, Dunajského i Oderského, pomocí splavného průplavu, kterýž při ústřední, národní styky ovládající poloze země moravské budil nejlepší naděje. Prvý, kdož obrátil pozornosť svou k podniku tomuto, byl kurfürst Fridrich Vilém braniborský. Kroky jeho v té příčině činěné a svolnými nálezy moravských stavů podporované nedošly provedení svého nejvíce z příčin finančních. Podobně dálo se i r. 1672; císař Leopold I. skutečně obával se, aby zamýšlený průplav nebyl nástrahou nenasytné hrabivosti pruské. Teprve r. 1700 vydal inženýr císařský Lotar Vogemonte případné dílko v několika řečech, kdež pojednal o možnosti a příhodnosti průplavu Odersko-Dunajského jakožto středu vodní sítě, která by spojila poříčí Labe, Odry, Visly a Dunaje. O působivosti podniku toho byl Vogemonte tou měrou přesvědčen, že troufal si „z příjmů tohoto průplavu provésti i další spojení Dunaje s Tisou a Drávou, ba i se Sávou a mořem Jadranským." Z neznámých příčin, ač sám císař a místokancléř hrabě Albrecht z Kounic věci se horlivě ujímali, nepokročila věc tato nad počáteční rozmluvy. Nový popud dán byl však za panování Karla VI. r. 1717. Olomouckým konšelem Janem Krištofem Dimbtrem, který nabízel se upraviti splavnosť Moravy od Děvína po Olomouc, bude-li mu propuštěn dovoz soli. Popud tehdy neminul se s účinkem; k rozkazu císařovu počato upravovati Moravu od Děvína až po Napajedly, spolu pak učiněny prvé práce technické k zamýšlenému průplavu z Bečvy do Odry, kterýž měl vésti směrem nejkratším. Opět finanční tíseň nedopustila dalších prací, až teprve za Josefa II. vystoupil jakýs Rochus Dorfleuthner s návrhem, že svým nákladem upraví splavnosť Moravy až po Olomouc, a také 10. října 1785 obdařen byl císařskou výsadou, že smí po dvacet pořád zběhlých roků zboží po řece plaviti. Než projekt jeho nedošel svého provedení, ač s prospěchem jeho mnozí mužové vynikající, zvláště Olomoucký bibliothékář Hancke z Hanckenšteina, horlivě působili. Týž učenec věnoval tak díc celé

žití své snaze, aby záměru onomu v obecenstvu a při místech rozhodujících půdy zjednal. Dílko jeho „Versuch über die Schiffbarmachung der March und Handlung der Mährer“ dožilo se trojího vydání, r. 1795 podal císaři Františkovi obšírný výčet potřeb ku zamýšlené stavbě, roku pak 1805 nové dílko „Gründe für die Schiffbarmachung der March und Vereinigung derselben mit der Oder“, v němž dotvrzoval, že by průplavem tím dosaženo bylo výtěžku čistého 300.000 zl. ročně. Nová válka Napoleonská zmařila znova podnik zdárný, který podnes čeká provedení svého. *)

Veliký, k východu rozpjatý oblouk toku Moravina dělí uprostřed markrabství moravského horské systémy Hercynsko-Sudetský a Karpátský, čímž vysvětluje se nemalá důležitosť této řeky, jejíž údolí od dob dávnověkých sloužilo za směr důležité středoevropské obchodní dráhy. Tok Moravy lze děliti pravidelně ve tři díly, každé pak části toku jejího jest středem rozsáhlá, naplàveninami pokrytá nížina. Vyšním tokem svým, vydravši se z objetí Jesenických skal, vchází Morava do horního úvalu moravského, lemovaného na jihu sklony vysočiny Drahanské, na severovýchodě Jeseníky a zvláště horami Janovickými. Sotva nalézti lze kraje utěšenějšího; svěží lesy, po výtce listnaté, střídají se s úrodnými poli a rozsáhlými stromovkami, četná města s vysokými svými věžemi a chrámy bělají se uprostřed roviny, od severu pak k jihu spěje stříbrná niť bystré, v mnohá ramena se rozcházející řeky. Spůsobem polypů zarývají se do okolních výšin údolí a strže četných řek a potoků, k Moravě plynoucích, mezi nimiž zvláště obdařeno krásami přírodními jest údolí moravské Sázavy, které u Zábřeha splývá s vlastním úvalem. Podobně vyniká půvabem krajinným údolí Tesy, z Děda příchozí, která svlažuje průmyslový dol Schönberský. Téměř rovnoběžně s Moravou plyne Uničovská Oskava, celý pak soujem potoků̊v a říček tíhne ku přirozenému středu země, staroslavné Olomouci. Horní úval moravský pokrývá plochu asi 8 □ myriametrů, drže délky 75—90, šířky 12—18 km. Jihozápadně města Olomouce odděluje jej zvýšená půda, pokračování Kosíře, od druhé části moravského poříčí, ladné Hané. Na rozhraní obou úvalu, tak díc na mostě mezi evropským západem a východem, kdež dva systémy vysočin stýkají se s dvěma důležitými oblastmi mořskými zdvihá se podélný pahorek, zanímavý ohledem geologickým, na němž rozkládají se monumentální stavby metropole moravské, nyní ovšem Brnem předstížené Olomouce. Středem požehnané Hané jest rozlehlý, hlučný Prostějov, pak přívětivá Kroměžíř. Níže Kroměžíře u Napajedlí vstupuje Morava do úzkých soutek, utvořených horami s obou stran

*) Dr. Otto Gross: „Der Donau-Oder-Canal“ ve sborníku c. k. zeměpisné společnosti Vídeňské r. 1875, str. 119 a sld.

těsně k řečišti přistupujícími, které již náležejí k vysočině Karpatské. Avšak již v okolí posvátného Velehradu počíná opět dol říční se šířiti — Morava vstupuje do nižního svého úvalu, který v jižních částech svých splývá s Moravským polem dolnorakouským.

Na veškeré části této, od vřídla až po Břeclav, vnímá Morava po výtce malé říčky do sebe, z nichž jmenovati sluší pouze Hanou, protékající soujmenou nížinou. Jediná Bečva valem svých vod a rozvětveným souříčím Moravě se podobá, přiváděje jí vodu ze značné části moravských Karpát. Od Lipníka, svou ozvěnou pověstného, náleží Bečva Hané. Mocnější však a důležitější významným vějířem svých přítoků jest přední tepna západní Moravy, Dyje. Vzniká z dvou řek zřídelných, Dyje rakouské a Dyje moravské. Soutok obou děje se na půdě dolnorakouské, načež vodná již řeka níže Drosendorfa vchází opět na půdu moravskou a zarývá se korytem svým do dna hlubokého, strmými stráněmi uzavřeného údolí. Prvý mocnější přítok na půdě moravské jest Želetava, která protéká hlubokým dolem Jemnickým a u Bítova v Dyji mizí. Jako Želetava přicházejí i ostatní přítoky Dyji z levého břehu. Níže Vranova plyne Dyje za nějaký čas po rozhraní zemském, u Jaroslavic pak vstupuje do mírně rozvlněné roviny, původně bahnité a slatinné následkem častých povodní; nedostatky tyto byly odstraněny založením umělého koryta, které vedeno jest až téměř k Hrušovanům (Grussbach), kdež splývá s Dyjí říčka Jevišovka (Jaispitz). Avšak přední a nejdůležitější přítok Dyje jest Svratka (Schwarza), která vzniká ze společné slatiny s Chrudimkou na rozhraní českomoravském a spěje dlouhým údolím k Brnu, jehož část Staré Brno protéká. Níže Brna spojuje se s ní vodná Svitava, jejíž údolí malebnými krásami přírodními dál i šíř jest rozhlášeno. Zvláště pěkného vidu poskytují jespy a peřeje u Blánska a Adamova. V okolí Rajhradském přicházejí ku Svratce po levém břehu Cezava, po pravém vodný odtok uhelných bání Rosických. U Židlochovic počíná se údolí říčně šířiti a zvolna splývati s rozšířeným údolím Jihlavky (Iglava), která s Dyjí a Svratkou památné trojříčí západomoravské součiní. Prameny Jihlavky sluší hledati na rozhraní českomoravském v lesnatém okolí Horní Cerekve a Batelova. S počátku plyne směrem severovýchodním po českém pomezí až po Jihlavu, někdy prvé horní město moravské, kdež obrátí se náhle k jihovýchodu. Tekouc širým údolím skrze Třebíč, v dějinách českých často jmenovanou, vnímá z leva Oslavu, z prava Jaroměřku, protéká úrodné okolí Evančické a u Pohořelic vstupuje do nížiny, Dyjí

a Svratkou tvořené. Ústí její do Svratky není vzdáleno od ústí Svratky do Dyje, tak že dolní Dyji za soutok tří pramenných řek pokládati lze. Dyje ústí se do Moravy po 274 km. dlouhém běhu u Staré Břeclavě.

Oblouk Dyjský mezi Hrušovany a Lednicí (Eisgrub) prostoupen jest isolovanou skupinou Hor Pavlovských čili Palávských. Skupinu tuto, k útvaru jurskému příslušející, není lze počítati ani k vysočině českomoravské ani ku Karpátské, nýbrž činí ona zvláštní horstvo na rozhraní obou vysočin. Hory tyto zaujímají sotva 2 □ myriametry plochy, avšak vystupujíce dosti prudce z nížin poříčných nabývají vidu vysoké horské tvrze, daleko v jižní Moravě viditelné a tvarem svým pověstné. Nejvyšší vrchol (562 m.) zdoben jest troskami prastarého hradu Děvic (odtud německé jméno Majdenberg); výšina Turoldova památná jest příčinou rozsáhlých jeskyň svých a příčinou „provalin svědčících o ustavičném podrývání vod, za kteroužto příčinou v okolních osadách častěji pole a domy se ssázejí.“ V jurských vrstvách této hory nalézá se mnoho skamenělin jako Herinea Bruntrutana, Rhynchonella lacunosa, Cidaris coronata atd.*)

Jakožto východní lem Moravy zdvihají se při samém Dunaji, naproti nejzazším výběžkům vysočiny alpské, Karpáty, druhé hlavní pohoří vší střední Evropy. Ony činí od Prešpurka ku Ršavě polokruh o objemu téměř 1440 km. a pokrývají prostranství, držící téměř 900 □ myriametrů plochy. Jsouce zevšad nížinami obklopeny skládají se z dvou velikých, téměř čtverci podobných ostrovů horských, z vysočiny slovenské a sibiňské čili (však nesprávně) sedmihradské, kteréž spojeny jsou mezi sebou lesnatou Vrchovinou Karpátskou. „Výška Karpát daleko nedosahuje výše Alp; ani jediný vrchol nedosahuje výše 3000 m. a jen málokteré 2000 m. přesahují. Proto chybí také veliká, ledovci naplněná údolí horská, jež shledáváme v Alpách; naproti tomu zpousty vyvřelé čili eruptivní (čedič, trachyt) mnohem hojněji se vyskytují. Druhý rozdíl mezi Karpáty a Alpami jeví se při oněch nedostatkem značnějších, podélných údolí, které v Alpách docházejí značného rozvoje a mnohem přičiňují snadnosti kommunikace. S horninami mění se i vnější tvar; rozeklané žulové skály Vyšních Tater staví se v patrnou protivu k šírým, plochým hřbetům vrchoviny, náležející k útvaru pískovcovému; podobně i soutěsky jižních Karpát podstatně se různí od plochých silničních

*) Brandl v Slovníku Naučném.

převalů v Beskydech." *) Mimo to slyne pohoří Karpátské znamenitými poklady zlata a stříbra a nesmírným bohactvím kamenné soli.

Západní část vysočiny Karpátské skládá se z řady téměř soustředných pásem, které počínají u Prešpurka pásmem Menších čili Bílých Karpát, oddělujících Moravské pole od uherské roviny hornozemské. Na západní straně přiléhá k pohoří tomuto rozsáhlý hvozd Búr zvaný. V okolí Myjavském přistupují Karpáty k hranicům moravským, načež nabývají jména Javorníků. Šírým, u vnitru svém rozmanitým poloukruhem táhnou se Javorníky po rozhraní uherskomoravském až po vrchovisko Ostravice. Sklon jejich na východě do údolí Vážského jest značný, na západě do Moravy odsílají početné rozsochy, které přičiňují mnoho k malebnosti a půvabům východní Moravy. Jižní část, tak řečené Bílé Hory, dosahují výše (2871') Velikým Lopeníkem, od něhož odstupuje několik rozsoch pobočných až téměř po lože Moravino u Uherského Hradiště. Mezi rozsochami těmito proplétá se skupina pěkných údolí, tvořených Olšovou a Řikou, v údolí pak tomto nalézá se proslavené lázeňské místo Luhačovice. Od Lopeníka postupují Karpáty směrem čistě severním na vrchovisko Dřevnice, kdež obracejí se k severovýchodu. Zde stýká se nejblíže rozvodí Moravy a Váhu a tak povstalo pověstné sedlo Vlarské, slující po bystřině soujmené, kteréž nabude neobyčejné důležitosti pro tržbu světovou provedením českomoravské příčné dráhy. Od hory Sviradova, která dává vody i pramenům Vlarským i Senici, ku Bečvě spěchající, odbíhá k severozápadu pásmo nižších Javorníků, které v okolí Holešovském činí východní vrchol Hané. V nich zdvihá ne Javorník Velký do výše 2714'. V poříčí Senice náhle počínají zdvihati se Javorníky do značné výše, vstupují horou Mákytou (2905') opět na politickou hranici Moravy a Uher, řada pak pěkných okrouhlých hřibů, Javorníka Stoličného, Javorníka nad Mynáříkem (1013 m.), Kyndarové a Trojačky (3000') lemuje jižní svah nejznamenitějšího Karpátského údolí v Moravě, údolí Vsetské Bečvy. Spousta Trojačky jest důležitým uzlem horským, nebo od ní odlučují se dvě znamenité rozsochy, jedna vyplňující krajinu mezi oběma Bečvami, druhá známá jménem Radhoště. Pásmo toto, které táhne se po pravém břehu Bečvy Rožnovské a nese na sobě předěl Dunajsko-Oderskou, podobá se mohutné hradbě, daleko svidné z nížin moravských, z níž mnohé krásné vrcholky do veliké výše se vznášejí. Vedle

*) Steinhauser n. j. m. str. 192.

Kněhyně vyniká zejména Radhošť, hora oblétaná tisícerými vzpomínkami slavné minulosti, jejíž vysoké témě veličensky ovládá veškeru východní Moravu. Západně této hory níží se sedlo Frenštátské, ještě pak dále do vnitra země vystupuje hora Hostýn (731 m.), neméně důležitá vzpomínkami k ní se pojícími. Pod Hostýnem, blíže Valaského Meziříčí, snoubí se obě Bečvy, načež plynou dále valným proudem k Hranicům, Lipníku a Přerovu, u Tovačova pak mizejí na vždy v loži Moravině.

Na vrchovisku Ostravice nabývají Karpáty směru výlučně východního, hora Sulov (939 m.) jest mezníkem i útvarů geologických. Kdežto dosavade převládal útvar křídový, nastává nyní rozsáhlá oblasť pískovcová, k níž náleží větší částʼ všeho horstva. Sulovem počínají Bezkydy, hory „bezchrastné", které na rozhraní uherskoslezském dosahují již imponující výše. Celá řada ostře vyhraněných vrcholků zdvihá se na vrchovisku Ostravice, Olše, Visly i Bialé, mezi nimiž jmenovati sluší Smrk (1339 m.), Velkou i Malou Polom. Avšak nejvyšší štíty nenalézají se v hlavním pásmu, nýbrž v pobočných rozsochách, které se prostírají mezi souběžnými přítoky Oderskými i Viselskými. Mezi nimi vévodí Lysá Hora (1320 m.), Travno (1197 m.), Veliká Čantoryje (989 m.), pak Baráňa (1154 m.) nad prameny Viselskými. Na východní straně Veliké Polomi níží se nejznamenitější převal Západních Bezkydů, sedlo Jablunské (600 m.), nímž přechází aerární silnice, od nedávna i železnice z Těšína do Povážské Žiliny.

Na vrchovisku Viselském počínají Východní Bezkydy, které vlekou se směrem výlučně východním až po důležité sedlo Dukelské. Hřbet jejich jest celkem nižší, avšak na pramenech Vážského přítoku Oravy zdvihají se nad hřebenem horským některé značnější vrcholky, tvořice známou skupinu Babích Hor (Babia góra). Největší jest srázný hrot Babí Hory, dosahující 1722 m. nadmořské výše. I v rozsochách, které na severu hlavnímu pásmu předestřeny jsou, zdvihají se mnohé vrcholky o výši nenepatrné, z nichž dlužno uvésti Lubjen o výši 1264 m. Na severu k nížině Povislanské přecházejí Babí Hory zvolna v pahorkovinu, zato však na jihu rozsochy a jednotlivá předestřená slemena vyplňují krajinu mezi Oravou, Váhem a Kysúcí, činíce tím pověstnou hornatinu Magurskou. Hlavní horninou těchto částí horských jest vápenec jeskynný. Obraz květeny jest velmi rozmanitý. Pouze některé roklany, zvětráním vzniklé, jsou lysy, jinak stkvějí se v údolích svěží lučiny, na horách mocné, nedotčené téměř hvozdy, a pohorské pažity chovají v sobě

množství kořenných zelin. Ráz krajinný v těchto horách jest velmi romantický; přívětivého vidu poskytují údolí, jejichž chudí obyvatelé „nuzně se živí a neznajíce bohactví jižních nížin pohlížejí spokojeně a bez závisti ze svých nedostatků na přeúrodné nížiny uherské“. Průlom řeky Poprada, která v Haliči splývá s Dunajcem, značí přechod ku nižším Bezkydům východním, které jen na některých místech zdvihají se nad rozhranní čáru nizohor. Nejvyšší bod, nad rovným téměř hřebenem sotva znalý, jest Lasková (1213 m.). Proti velkolepým skupinám horským na jižním svahu svém ovšem tratí se tyto hory pouze hvozdy svými a patriarchálním životem svých obyvatelů vynikající.

Vyšní čili Vysoké Tatry jsou nepopíratelným jádrem vší vysočiny Karpátské. Na podlaze 800 m. zvýšené, na jihu Váhem, na severu Dunajcem a Černou Oravou, na východě pak Popradem omezené, zdvihá se velkolepá hromada horská o vidu tak vznešeném, jakého pouze ve Španělích by bylo lze nalézti. Jsouc úplně osamoceno a odloučeno od horstev okolních jest pohoří Tatranské mocný, z nevrstvené žuly zbudovaný hřbet, 2275 m. vysoký s věžatými, holými a rozeklanými turněmi, v jejichž roklích ukrývají se malá horská jezírka, známá to „mořská oka“, o nichž lid báji, že spojena jsou dnem svým s dalekým mořem. Tatry jsou nejvyšší částí všeho horstva Karpátského a mají pouze v jižním ovrubu hornatiny Sibíňské soků sourodých. Hlavní hřbet, 25 km. široký, 58 km. dlouhý, táhne se směrem západněvýchodním a vystupuje sráznými stěnami a klepy z okolních říčných údolí. Pouze na severu souvisí na některých místech s vlastními Bezkydy. Od ústí Oravského počíná náhlé zvyšování hřbetu prvou turní Roháčem, jejíž 2225 m. vysoké témě již přesahuje všechna horstva okolní. Nyní následuje řada vysokých vrcholků, Tomanova polská (2181 m.), Červený Vrch (2073 m.) atd., načež na východním svahu velekrásného Tichého údolí, „zahrady to Karpátské“, vystupuje hlavní jádro horské, vynikající vysokými, po větší část roku osněženými štíty a divokrásnými horskými jezérky. Toť část Tater, o níž pěl nadšený básník, pohrouživ se v nerušené veleticho obrovských velikánů: „Tatranské hory jako věštky sedí, tajemný půlkruh, vážný, bez hnutí!“ Mezi boky jednotlivých štítů veklánо jest vysoko položené údolí řeky Bělé (1430 m.), která vnímá do sebe odtok Velkého Rybího Jezera, největšího v Tatrách, videm a polohou i velikostí podobajícího se mnohem Černému Jezeru v Šumavě, ač výškou svou (1422 m.) nad ně vyniká. Zde strmí Kriváň, mohutný obr horský (2492 m.), s jehož temene řítí se

v šumných prazích přední zdroj Bělé do hluboké propasti. Nad Zamrzlým Jezerem zdvihá se Vysoká (2533 m.), vedlé ní pne se Polský hřbet (2052 m.) a Hreben (2572 m.), jehož základy splývají se Štítem Gerlachovským (Gerlsdorfer Spitze, 2647 m.), nejvyšším to bodem vší Karpátské vysočiny. Důstojně druží se ku štítu tomuto Štít Lomnický o výši 2646 m., štít pak Kežmarský (2540 m.) velebné pásmo zakončuje.

„Vyšní Tatry, kteréž nejsouce po žádné straně podhůřími obklopeny, vystupují podobou vyšehorského ostrova ze čtyř hluboce veklaných údolí, poskytují zvláště s vysoké roviny Spišské vidu mohutné hradby, jejíž cimbuří i oblaka přesahují. Jejich vrcholky mají tvary zřejmě vyhraněné: sloupů, věžovitých, srázných skal; odtud zvláštní názvy turní, nosů, štítů. Vše jest ostré, rozeklané, lysé a pusté, a z mnohých v hluboké temno pohřížených zářezů blyští se sníh do veliké dálky. Jak s hora řečeno, nemají Tatry věčného sněhu a pravých ledovců. Svým podélným rozprostřením nečiní ani žádné předěle vod, nebo Orava a Dunajec, prýštící na severním jejich svahu, náleží rovněž k dvěma různým oblastem mořským, jako Váh a Poprad, které v jižních sklonech jejích mají zřídlo své. Tatry vynikají svými děsnými, veleúzkými, často ani nevyvinutými údolími s mnohými jezery pohorskými, jež poetická mysl obyvatelů nazývá „mořskými oky“, jinak „stavy“ čili „plesy“, a pak naprostou nehostinností, neboť jen údolí a roviny, pohoří obklopující, jsou obydleny. Obor lesní zabírá v Tatrech nižší část pohoří a sahá do výše 1330 m., pak následuje pás klečí do 1770 m., místy až po 1930 m., konečně oblast Alpská až po nejvyšší turně; stáda skotu popásají se až po hřeben vyšehorský.

Nádherná i velikolepá povaha horstva Tatranského působí v každého, kdož je navštíví, dojmem nevyslovitelným; olbřímské věže, jedna vedlé druhé, trčí nad okolními rovinami vysoko do průsvitného oceánu vzdušného. Na vrcholcích a údolích mezi nimi běžících vládne věčné ticho, nic není lze zříti, pouze rozrytá kamenná moře a tu a tam mezi nimi zelenou oasu, obyčejně na blízko tajícího pole sněžného; místy jen upomíná pobloudilý bílý motýl na živoucí bytosti, nebo lze slyšeti pronikavý hlásek ptáčka v křoví klečovém hnízdícího. Zde onde vznáší se nad horským temenem orel kroužící, avšak rychle opouští místa nehostinného, kdež není lupu jemu. Na vrcholcích a stráních, chráněny jsouce úponky skalními před mrazivým podnebím, rostou květiny divné krásy, ozdobené nejpestřejšími barvami. Často pokrývají nízké rudé kvítky celé vrcholky a tu asi slušno hledati původ pojmenování „rudých hor“. Jiné květiny označují se nejrozmanitějšími odstíny nebeského blankytu a bývají přičítány čeledi Alpských zvonků. Avšak tyto klepy pěkně zdobené květinným kobercem často náhle zakryje sníh, padající i v nejteplejších měsících letních. Sotva lze nalézti děsnějšího vidu velehor, kdež uzříme pouze skálu, kámen a modrou oblohu. Také není vidu hrůznějšího a spolu velikolepějšího nad jižní svah Kriváně; divá, mrtvá příroda rozvinula se zde ve všech nejkrajnějších protivách, vykazujíc skalné stěny o výši 1000 až 2000', srázné pobočné stěny poseté skalnými balvany, v údolí pak smaragdové hladiny jezer Tatranských.“ *)

Kdož by přehlédl za dne mračen prostého, za příznivého osvětlení i jasného obzoru veškeu horský kmen, počínajíc rozložitou Kriváni až po ztepilý Štít Lomnický, kdež sklání se Tatry a přecházejí v nižší lesnatý hřbet, s četnými turněmi, ostře vyhraněnými hřbety, sněhem naplněnými doly, s šíro otevřenými údolími — ten zajisté za dlouhé doby s nadšením pohledu tohoto vzpomínati bude. Vstoupí-li

*) Umlauft: Die österreichisch ungarische Monarchie, str. 161.

pak do nitra horského, bude zajisté neméně unesen, třeba by neshledal velkolepého kraje alpského s ledovci a moraenami, s vrcholky věčným sněhem krytými, se svěží zelení luk a pažitů hor vnitrorakouských. Tatry jsou po výtce pohořím veleromantickým. O výši 1524 m. přestává vzrůst stromů, při výši 1791 m. přestává i kleč; avšak již mnohem níže poskytují údolí a klepy obraz divukrásné poustky. Horské hrany jsou ostré a rozeklané, svahy podobají se šírým rumoviskům, doly a kouty horské jsou mnohdy vody prosté a vidu poustkou svou odstrašujícího, mají však po výtce na svých nejhlubších místech čistá jezera horská, „stavy“ čili „plesa“, stěny pak hluboko zapadajících úvalů jsou drsné a lysé, půda pokryta pustými úlomky a troskami skal a holými valouny. Žulové štíty zdvihají se zdánlivě směrem plně kolmým buď podobou jehel, buď podobou věží čili turní, buď podobou zkomolených jehlanců; v hlubokých rozsedlinách leží věčný sníh; kam jen oko zbloudí, všude utká podivné stěny skalní, šíré hromady valounů, obrovská skaliska v pustém neladu nakupená; údolími protékají křišťálové ručeje horské, nesčetné slapy a prahy činíce, údolí pak tato obklíčena jsou fantasticky zbudovanými kupami a rohy. *)

Podobou nezdolné tvrze horské ovládá vysočina Slovenská, na severozápadě ovroubená mohutným lemem Bezkydů, obě nížiny uherské. Čtyři značné řeky, Váh, Nitra, Hron a Ipola protékají směry podobnými krajinu tuto a dodávají tím po výtce stálého směru i jednotlivým částem horským. Jako v horstvu českomoravském, tak i ve vysočině Slovenské vyskytují se nejvíce prahory, nevylučujíce při tom nijak vrstev mladších, mezi nimi i vyvřelých čili plutonických. Hlavní však přednosť vysočiny této jest ohromné bohactví rud ušlechtilých i užitečných, zvláště zlata, kteréž jí zjednalo jména „uherské Kalifornie“. Na západě činí mez vysočiny Slovenské proti Javorníkům řeka Váh, dítko Vysokých Tater, která v loži šírém svádí vody panenských, v poesii lidu slovenského často vzpomínaných říček, Turce, Řevúce a Kysúce. Údolí jeho, ležíc po výtce v žulách, vyniká velikou neúrodností, a proto nuceni jsou obyvatelé jeho, ubozí „drátaři“, hledati sobě černého chleba v daleké cizině. Teprve v nižním toku počíná větší plodivosť prsti zemské v místech, kde Považí

*) Karel Kolbenheyer: „Beitrag zur Kenntniss der hohen Tatra“ v Petermannových Zprávách zeměpisných 1873, str. 65 a téhož spis: „Die hohe Tatra“. Těšín 1876, 8°; potom F. Fuchs: Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen. Budapešť 1863, 8°; posléze Alexander Hutchison: Try Cracow and the Carpathians. Londýn 1872, 8°.

znenáhla přechází v nížinu hornozemskou. Levý bok údolí Vážského tvořen jest úzkým, však dlouhým pásmem Hor Nitranských (das Neutragebirge), složených po výtce ze slepenců, pak ruly a žuly obstoupené křemencem a vápencem. Rozměry pásma toho jsou velmi nepoměrné, nebo ke 150 km. délky druží se sotva 7 km. šíře. Nad hřebenem hor těchto zdvihá se nepřetržitá řada pěkných lesnatých hřibův o výši dosti značné. Nejvyšší jsou Klak čili na Kláte (1333 m.) a Inovec (1051 m.). Památný jest vrchol Sobora (1341 m.) blíže Nitry. Mezi Nitrou, Hronem a středním Váhem táhnou se Fatry čili uherské Krušné Hory, pohoří původu plutonického, v němž trachyt, porfyr a čedič tvoří hlavní součástky horského skladu. O délce 170 km. a o nepoměrné šíři 8—16 km. táhne se toto pohoří skoro výhradně směrem severním, při čemž znenáhla nabývá patrnějších tvarův a větší výše vrcholků. Střed jeho, krajina v okolí Křemnice, Šťávnice, Zvoleně (Altsohl) a Báňské Bystřice jest středem uherského těžařství a hornictví, ježto zvláště vrstvy trachytové nepřebrané v sobě kryjí žíly drahocenných rud. Jiným, snad neméně vzácným pokladem aspoň příčinou regulování poměrů podnebních a klimatických jsou rozsáhlé bukové hvozdy, jimiž oděna jsou nižší horská úbočí. Překrásný jest pohled na květenstvo těchto hvozdů, pod jejichž ochrannými klenbami bují nejpestřejší koberec lesních kvítkův a šťavnatých travin. Nejvyšší bod jest témě Vysoké Fatry (1776 m.), přímo se vznášející nad ústím Oravy.

Opačně, směrem zeměpisné šířky, postupují Nižní Fatry čili Hory Liptovské (das Liptauer Gebirge). Nízká rozsocha Vysokého Lesa (884 m.), držící v sobě předěl Váha a Poprada, spojuje je s Krivání, délka však jejich jest mnohem značnější, než kteréhokoli jiného pásma Karpátského. Přední hornina skladu jejich jest žula a rula, na nichž leží vápenec. I „hole“ čili vysoko položené pastviny, které po jižní straně hory tyto obstupují, jsou složené z vápence. „Slováci nazývají vysoko položené pastvy hole, kteréž jsou tedy obdobou pastvin, ve Švýcařích a Tyrolsku „alpy“ zvaných. Obmezíme však ten název v horopisném smyslu na vápenné pohoří, které jednotlivé prahorní ostrovy obstupuje a je spolu spojuje. Kdežto prahory buď co rozervané útesy do výšky se pnou, buď co podélné hřbety vystupují, vyniká vápenné pohoří na spůsob obromných tarasů nebo vysočin často nad hranici stromového vzrůstu a vyznamenává se již z daleka jasnou barvou svých příkrých stěn a šťavnatou zeleností svých trávníků na horských stupních. Některá hluboká údolí v těchto horách lze co do velkoleposti alpským údolím po bok

postaviti. Cestovatel kráčí pod příkrými, někdy i 3000′ vysokými stěnami, vystupuje jako v Alpách z tarasu na taras, až konečně na holé pláni se octne, odkud navěženou žulovou spoustu Vysokých Tater před sebou a dalekou rozčeřenou krajinu lesní pod sebou spatří. Vápenné hole náležejí větším dílem k liasu, a skládají se z vápenců, dolomitův a lupku, pod nimi leží skoro všude červený pískovec, křemenec a černé břidlice, náležející k triasu a permskému útvaru a bezpochyby i k útvarům starším.“ *) Z pěkných vrcholků, z hřebene Nižních Tater vyrůstajících, kraluje Dumbír (2043 m.), půvabnou podobou předčí jej však Králová Hole (1940 m.), která skrývá v sobě prvé zdroje Váhu a v novějších dobách oživena jest pěknou, oba boky pohorské spojující silnicí. Výška Nižních Tater působí i mocně v nestejnosť klimatických poměrů; kdežto horní Považí má podnebí neobyčejně sychravé a chladné, panuje na nedalekém vrchovišku Hronském po větší část roku milá pohoda.

Za pokračování Nižních Tater sluší pokládati dlouhé, k jihovýchodu se pnoucí pásmo Podhůří Karpátského, které sahá až po ústí Hnilice (Göllnitz) do Hernada a chová v sobě mnohé pěkné vrcholky trachytové, ve svých pak útrobách hojné bohactví různých rud. Složení pásma tohoto není všude stejné, neboť vedlé útvarů prahorských vyskytují se hojně i vápence a homole trachytové. Přední vrcholky jsou Věpor (632 m.) a Železník (830 m.). Na jižní straně pnou se rozsáhlé vápencové pláně Rožnavské, památné velikolepými jeskyněmi, které vrcholí pověstnou, téměř 6 km. dlouhou jeskyní Agteleckou. Podobně má se ku Nižním Tatrám krásná, téměř 650 m. nad povrchem mořským vyvýšená vysoká rovina Spišská, 30 km. dlouhá, 7—15 km. široká a pouze nepatrnými úvršími na svém povrchu rozbrázděná.

Souběžně s Fatrami táhne se mezi Ipolí a Hronem pohoří Ostrovské, zvané tak po nejpatrnějším skupenství pásma svého, které po obou stranách odsílá početné rozsochy. Pohoří Ostrovské jest spolu nejznamenitějším ostrovem plutonickým uprostřed vysočiny Slovenské a veliké množství rudných, v něm skrytých couků zjednalo mu příjmene „uherského Mexika“. Boky jeho porostly jsou nádhernými hvozdy, ploché pak površí jest pokryto krásným kobercem alpských bylin, po výtce léčivých. Jednotlivé „hole“ — pravých vrcholků není — dosahují výše až 1400 m. Podobného složení jest i jihovýchodní hradba vysočiny Slovenské, která velikým obloukem,

*) Krejčí v „Slovníku Naučném“ IV, 581.

jehož středem jsou Matry, táhne se od Dunajského ohbí u Vácova až po ústí Slané čili Šajavy (Sajó) do Hernada. Hradba tato shlížela se kdysi strmými tvary svými u velikém jezeru, jehož dnem vyschlým jest Alföld čili nížina dolnozemská. Počátek při Dunaji činí sopečné hory Novohradské souvisící s východnějším hřebenem hor Čerhatských; v obou skupinách zdvihají se mnohé malebné hory čedičové, trachytové a porfyrové, které svým zjevem upomínají na okolí Litoměřické a Teplické. Nejvyšší jest Bolvár (946 m.). Jižně těchto hor vystupuje uprostřed rovin pohoří Matry, někdy nejzazší jihovýchodní mezník české veleříše Boleslavovců. Údolí řeky Zaďvy, k Tise plynoucí, odděluje Matry od okolních vysočin, na ostatních stranách spadá prudce do nížiny dolnozemské a tím lze si vysvětliti, proč při neznačné jinak výšce lze pohoří tohoto i ze vzdálenějších bodů vnitrouherských shlédnouti. Celé pohoří toto jest vlastně sopečný jícen, jehož kraje podobou hřebenův a homolí až do 700 m. vystupují. Nadmořská výška jícnu sopečného měří 630 m., hloubka jeho 60 m., a ač již od dávných dob pohynuly síly jeho, přece jeví zemětřesení, častěji se opakující, sopečný původ všeho horstva. Nejzáze na severovýchodě, již na levém břehu Hernadském, vleče se sopečná řada pahorků, zřídka nad 500 m. vyvýšených, zvaných Podhůřím čili Hegyaljou (č. Heďal-), jichž jižním zakončením jest vrch Tokajský (508 m.). Pahorky tyto vynikají pěknými tvary, bujným životem rostlinným, v jižních pak výslunných částech oděny jsou rozsáhlými vinohrady, mezi Tokajem a Šáryšským Potokem rozprostřenými; ohnivý mok jejich jménem Tokajského vína závodí od dávna s úspěchem se šťávou rév champagnských.

Posudky nejznamenitějších cestovatelův i zeměpiscův shodují se v tom, že vysočina slovenská jest z krajin v Evropě nejkrasších, přírodou štědře obdařených, avšak že dosud jest velmi málo oceněna. Dojem velkolepého, jejž působí Alpy v mysl lidskou, ztuhlé tvary cirquů a oull Pyrenejských, poetické mlhy skotské, rozkoš luzných hájův a myrt na březích jezer lombardských, to vše s dostatek vyváženo jest zvláštním rázem hor slovenských a proti zjevům oněm nabývá země tato vzácné přednosti zpěvným charakterem svých obyvatelů. Slovensko právem lze nazývati krajinou „zpěvnou“. „Na Slovensku teprve pozná člověk, jak pravdiva jest výpověď, že Slované jsou národ zpěvný. Jest to rozkošná poslyšená, když tak přijdeš v čas senoseče do hor (totiž holí) slovenských, kde na horských úbočích „na lazech“ dělají sena. Náhle zavzní zpěv s jedné hory a již, jakoby oživla, ozve se ti hora druhá, třetí, a tak to jde od hory k hoře, jakoby si odpovídaly; se všech stran zaznívá jásavý a při tom tklivý zpěv slovenský, končící zhusta bujným zavýsknutím. Tu zapomeneš se a zdá se ti, že's v kraji štěstí ničím nezkaleného. Mně filologovi bylo, jako bych se byl octnul v staré zpěvné Helladě.“ *)

---

*) Ant. Krondl: Z cesty po Slovensku. Světozor, r. 1879, str. 65.

Východně Tater počíná široká avšak nízká hornatina Východních Bezkydů s nepatrným pouze vyvyšováním vrcholků, s nemnohými převaly a průsmyky, avšak s početnými útvary sopečnými. Hory tyto táhnou se o dvou pásmech od průsmyku Dukelského, a zeměpisci kladou jihovýchodní konec jejich k průsmyku, jímž se vine silnice jdoucí z bukovinské Sučavy do sibíňské Bystřice. Lid tamější nazývá je Černými horami a Vrchovinou, někteří zeměpisci (mezi nimi i J. Krejčí) nazývají je Karpáty Rusínskými. V celku neliší se rázem svým od Karpát Slovenských, ač horský svět jejich jest mnohem jednotvárnější. Podlé složení geologického rozeznáváme v nich skupinu prahorní, pískovcovou a plutonickou. Nejzáze na západě prostírají se hory plutonické, které po straně uherské obepínají u velikém poloukruhu hraničné pásmo horské. V těchto horách nalézají se nejmladší sopky středoevropské; jméno Vihorlat (vyhořelá hora) a pak četné pověsti o čertově svatbě na vrchole hory této i o velikém požáru a zpustošení krajiny čertem a snoubenou s ní strygou způsobených jsou živým důkazem nejen ku tvrzení, že sopečné síly byly zde činnými ještě v dobách historických, nýbrž i pro autochthonství tamního obyvatelstva. Hraničné Černé Hory jsou široké pásmo pískovcové, jemuž směrem k východu přibývá neschůdnosti i výše vrcholků. Neúrodný pískovec s hojnými ložisky uhlí, soli a rašeliny pokrývá svrchní vrstvy půdy a ztěžuje její vzdělávání. Rozložení soli i uhlí děje se nestejně, nebo kde nalézá se nejvíce slojí uhelných, schází z pravidla sůl, a naopak, kde jest hojně soli, nebývá uhlí. Hřeben jest srázný, rozsochatý a neschůdný. Proto i obyvatelstva jest zde málo a i to jsouc na nízkém stupni vzdělání živí se spůsobem dosti bídným. Nejvyšším vrcholkem jest Černá Hora na vrchovisku Prutském (2051 m.).

Pravým opakem proti jižním srázným a příkrým tvarům postupují Karpáty na severu četnými zvýšeninami, které pokrývají větší díl království Halického a znenáhla splývají s poříčními nížinami Viselskou a Dněstrovskou, které dlužno pokládati za nejzáze k jihozápadu posunuté polouostrovy veliké nížiny slovenské. Hornatina tato, které směrem od jihozápadu k severovýchodu výše i význačnosti ubývá, rozpadá se v západní části v dosti patrné hřbety, odloučené od sebe příčnými údolími přítoků Viselských. Téměř všecka tato hornatina povýšena jest nad 400 m.; nejvyšší body nalézají se u Ropczyce (376 m.), Dynova (455 m.) a Přemyšle (539 m.). Nížiny poříčné, které se rozprostírají podél obou Halických veletoků, rozhodně se liší od nížiny severoněmecké. Obě nížiny, severoněmecká i slovanská,

„mají celkem týž ráz, obě prostoupeny jsou dvěma širokými úvršími, a předěl mezi Odrou a Vislou není nijakým zvýšením půdy označena. A přece mění se rozhodně tvářnosť nížin, západně a východně toku Viselského položených. Chudá půda písečná, sporé bylinstvo, nepatrné množství vody, chvojné lesy jsou německé; tučnější, bohatě svlažená prsť, bujnější rostlinstvo, hvozd listnatý, který se mocně vedlé lesů chvojných staví, prozrazuje ráz slovansko-sarmatský“. Površí nížiny slovanské vůbec objevuje velikou jednotvárnosť, kteréž nejsou prosty ani rakouské části její. Rozvlněná rovina prostoupena jest širohřbetými úvršími bez rázu a tvaru horského. Vrstvy naplavené hlíny, slínu a prsti pokrývají podlahu žulovou, která pouze na málokterých místech na den vystupuje, obyčejně na březích řek hluboko se zarývajících. Zbytky palaeontologické a mocná ložiska solná, uložená na pokrajích nížiny této, podporují domněnku, že jest nám zde činiti s dnem velikého předhistorického moře, jehož hladina vlnila se od Bezkydův až k Uralu. Z obou úvrší, která táhnou se směrem zeměpisné šířky nížinou slovanskou, náleží Rakousku na značné trati úvrší Urálo-Karpátské, známé ve východní Haliči jménem Podolské pláně, vysočiny to zřídka nad 400 m. n. m. se zdvihající, která na jihu do nížiny Dněstrovské se sklání podobou plochých hřbetů, mezi nimiž šíří se mělké oulehle levobřehých přítoků Dněstrovských.

Odra, Visla a Dněstr svádí v loži svém vody severního svahu Karpátského k dvěma různým mořím, Baltskému a Černému. Odra náleží Karpátům pouze pravým břehem svým; přítoky levobřehé, zvláště vodná Opava (die Oppa) a Kladská Nisa přichází z horstva hercynsko-sudetského. Tím způsobem tvoří lože řeky přirozené rozhraní mezi oběma v mnohém sobě příbuznými a podobnými systémy. Vrchovisko řeky nalézá se v severoněmecké hornatině Oderské uprostřed rozsáhlých hvozdů. Na půdě rakouské plyne délkou 92 km., s počátku pod ochranou mohutných hvozdů jedlových, jejichž kobami řítí se k loži jejímu prvé ručeje, pak až po město Odry v úzkém, hluboce zarytém údolí o velmi značném spádu. Vymknuvši se horskému objetí vchází pod Odrami do krásného, lučnatého údolí, známého jménem Kravařské krajiny (Kuhländchen), vnímá hojné potoky s Radhoště příchozí, pak Ostravicu, která protéká bohatou kamenouhelnou pánví u Moravské a Polské Ostravy, opouští při ústí Opavy říši levým, později pojavši Těšínskou Olši čili Olešnici i pravým břehem svým. Mocnější rozvojem svým i rozsahem svého poříčí jest Visla (die Weichsel), která vzniká v Těšínsku sou-

tokem dvou zřídelných ručejí, Černé a Bílé Visly. Tok její děje se nejprve úzkým údolím o směru jihoseverním, až u Strumína (Schwarzwaszer) nabývá směru severovýchodního. Od Něpolomic po Zavichost činí rozhraní rusko-rakouské, níže pak ústí Sánského přechází i pravým břehem na půdu ruskou. Z Bezkydů plyne k ní množství mocných, po výtce souběžných přítoků, Bialá, Sola, Skava, Raba, Dunajec s Popradem, Visłoka s Jasiełkou, Sán s Visłokem a posléze Bug, který středním a nižním tokem svým náleží ruskému Polsku. Dněstr vzniká sice též v Karpátech, v pustém, osamělém dole, avšak velikou částkou toku svého náleží již nížině a ji obstupujícím úvrším, pročež má také ráz veletoku, nížinou se ploužícího, lože hluboce se zarývající, mnohé zátočiny a četné oboustranné přítoky. Od vřídla svého, které se nalézá v Karpátské Vrchovině u vsi Dubového Dněstříka, plyne krátkým, avšak širokým příčným údolím o směru severovýchodním, níže pak Sambora obrací se k jihovýchodu. Při ústí řeky Stryje činí veliké, dosud nevysušené močáry, vnímá na pravém břehu početné řeky z Karpát příchozí, které po výtce plynou úzkými údolími, o silném spádu a směru severovýchodním, jako Bystřici, Sviecu, Lomnici a druhou Bystřici. Přítoky levobřehé objevují ještě větší podobnost, vznikajíce na pláni Podolské a vinouce se o směru poledníkovém dosti hluboko vrytými údolími; jen délka toku není stejná, neboť čím dále k východu, tím delší jest rozvoj jejich. Jsouť pak to zejména Zlatá Lípa, odtok jezer Komárenského a Janovského, Strypa, Sered a pomezní Zbruč.

Řídkým zajisté zjevem horopisným zůstává vysočina Sibíňská*). Jsouc na všech stranách obehnána vysokými pohořími, která srázně spadají do nížin, po východě, jihu a západě rozprostřených, jsouc i uvnitř vysočinou, která nikde téměř neklesá pod rozhraní nížiny, odsílajíc do okolních krajin mocné vody, živené četnými slatinami a chladem rozsáhlých, namnoze ještě péči přírody svěřených lesů, podobá se Sibíňsko nepřístupné horské tvrzi, která skrývá v nitru svém nepřebrané poklady rud a zemin, ušlechtilých i užitečných. Marně hledali bychom v Evropě krajiny druhé, tou měrou od sousedních vlastí oddělené; nejspíše ještě Čechy by bylo lze Sibíňsku přirovnati, ač východní hradby proti Moravě není. I uvnitř rozkládá se širá, mohutná hornatina, která pouze na místě jediném,

*) Užíváme zde jména „Sibiňsko“ místo „Sedmihrady“ z příčin, které dostatečně vyloženy byly J. Lepařem, F. Kronesem, Roesslerem a j.

v okolí města Brašova (Kronstadt) béře na se povrchu plochého a tím nabývá rázu vysoké roviny. Odtud lze si vyložiti velikou důležitosť sibíňských prosmyků, které podobajíce se českým branám zemským nemnohých průchodů lesnatými hradbami do vnitřní hornatiny propouštějí. Nad hřebenem lesnatých pohoří zdvihají se pak četné štíty a lysiny, dostupující na mnohých místech čáry věčného sněhu. Nitro země skládá se z četných žlabů dolinných a hojně rozvětvujících se údolí, mezi nimiž zdvihají se mnohé hřbety o různé výši, mnohdy až 1000 m. dosahujíce.

Průsmyk Borgo, který spojuje Bukovinu se Sibíňskem, spojuje spolu Vrchovinu Karpátskou s vysočinou Sibíňskou. Na jižní straně vystupuje mohutný val horský, mírně se zdvihající se širokým, plochým hřbetem, nad nímž kupí se hojné hřibovité a kupovité vrcholky. Sklad jeho jest pískovec a svor, souběžně s ním běží po straně vnitrozemské pásmo trachytové, jehož vrcholky béřou na se tvar mnohem štíhlejší a sličnější. Obě pásma táhnou se s mnohými jmény jednotlivých skupin až po vrchol Lakoč (1764 m.), který zdvihá se na nejzazším jihovýchodním cípu země na vrchovisku bystřice Fekete Ugy, náležející k soustavě levobřehých přítokův Olty. Jen na dvou místech prorváno jest pohoří toto úzkými soutkami, kterými se otvírá nehrubě pohodlný příchod z rovin a pahorkovin Multanských. Severněji leží soutěsky Gyimešské, na 46° s. š. proluka Ojtoz, kterou podnikali kočovní národové, bytující v Atelközu (roviny Multansko-bessarabské) občasné vpády své do Sibíňska a do chráněných jím nížin pannónských.

Mnohem výše a kolměji zdvihá se z přeúrodné nížiny Valašské jižní val země Sibíňské, zahrnované společným jménem Alp Transsylvanských. Vysoký, srázný, divopustý hřeben pouze na dvou místech průlomy řek Olty (Aluta) a Žula (Schyl) prorytý, táhne se o délce 370 km. směrem zeměpisné šířky až po sněžnou turni Retězata. Na severu sklání se hřeben po prudkých stupních do prostranného údolí řeky Olty; z jižního svahu odtéká množství rovnoběžných s Oltou bystřic, které ovlaživše nížinu Valašskou mizejí buď v Dunaji buď v bahniskách po levém jeho břehu rozložených. Ohledem geologickým různí se v několik skupin; nejvýchodnější jsou hory Burzenské, sáhající až po vrchovisko rumunské Jalomice. Složeny jsou z vrstev jurských, nad nimiž vynikají srázné turně, Bučeč (2519 m.) a Královský kámen (2243 m.). Na severu jeho prostírá se pěkná rovina Brašovská čili Burzenland, protékaná Oltou a některými jejími přítoky. Převal Fontina Ronči na vrchovisku

Jalomickém odlučuje hory Burzenské od hor Fogarašských, složených po výtce z břidlic krystallických. Toto pohoří sahá až po průsmyk Červenověžský, jímž si vyryla Olta hlubokou a úzkou bránu do nížin Valašských. Nad rozeklaným hřebenem zdvihá se nejvyšší hora sibíňská, omlžený Něgoj, do výše 2543 m., rozsáhlé pak hvozdy, rozložené na obou úbočích horských, jsou největším brlohem medvědů ve střední Evropě, kde ještě nevrlý král lesů bez překážky provozuje vládu svou. Mezi průsmyky Červenověžským a Vulkánským pne se pohoří Sibíňské, které dalo zemi pravého jména v ústech národů slovanských i německých (Sibinbürgen správněji místo Siebenbürgen, Sibiňanin Janko sluje Huňad v písních jihoslovanských), s okrouhlými vrcholky a svěžími pohorskými pažity; na severním sklonu, v údolí řeky Žula, nalézá se obrovské ložisko kamenoúhelné, držící plochu 1 □ myriametru o výšce vrstev 1—8 m. Západní mezník Sibíňska jest mohutný komol Retězat (2496 m.), od něhož k jihozápadu odštěpují se svými thermami a bohactvím rudným pověstné hory Mehadské, k severu pak Červené hory; ony činí odstřelky svými levý břeh Dunaje v Železné bráně, tyto, zdvihajíce se nejvýše na Ruské Pojaně (1360 m.), končí průlomem řeky Maruše (Maros).

Jako Čechy proti Moravě, tak i Sibíňsko na svém severozápadě proti Uhrám jest nejpřístupnější. Pohoří Biharské čili Uhersko-sibíňské mezihoří projevuje ráz horský měrou daleko nepatrnější, než pokud seznali jsme při východní a jižní hradbě téže vysočiny. Na obou stranách, východní i západní, rozkládá se kolem hlavního pásma věnec pěkných podhůří, rozrytých početnými údolími řek a potoků, k ouvodím Maruše, Kriše a Samoše náležejících, které zvláště na straně východní slynou zvláštní malebností a sličností tvarů svých. Vedlé hornin prahorních, které skládají hlavní pásmo i nejvyšší homoli Bihar (1846 m.), vyskytují se hojně útvary plutonické, zejména ve východních podhůřích*), kdež také nalézá se i nejznamenitější horní okres rakouský, sibíňské Rudohoří, s přebohatými báněmi na zlato v Zlatné, Abrudi a Offenbáni. Řeka Zlatá (Aranyos, č. -ňoš) nese dosavade v písku svém množství zrnéček drahocenného kovu, osada pak Olah Pian má dnešního dne podobnou důležitost pro Sibíňsko, jako Sušice a Kašperské hory v stol. XIII. a XIV. — Severní lem opět vystupuje v tvarech mnohem

*) Dr. A. Schmidl: Das Bihargebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen. Vídeň 1863, 8°.

značnějších a ve vyšších svých patrech projevuje již povahu alpskou. Zde jest vlasť rumunských pastýřů, lidu dosud málo poznaného, ač pěkný vzrůst těla a poetické naladění, které prochvívá z národních písní a zkazek jejich, připovídá jim možnosti vyššího vzdělání. Široký průlom Sámoše dělí severní hradbu ve dva nestejné oddíly, západní nižší a vyšší východní, který sluje horami Rodenskými. Zde opět vynikají z lůna rozsáhlých hvozdů vrcholkové mnozí nad 2000 m., které ovládají rozvlněnou krajinu Marmároš na vrchovisku Tiském. Tu strmí ohromný balvan Pietroše (2297 m.) a nedaleko něho ze svoru zbudovaný Kraví Roh čili Inieu (2281 m.), činíce výškou a imposantností svojí důstojný protějšek jižním velikánům Burzenským a Fogarašským.

Veškera tato horstva okrajná spadají zvolna do vnitřku země Sibíňské, která má celkem ráz značně vysoké hornatiny. Jen na sporých místech šíří se plochý povrch, čímž vznikají menší planiny a vysoké úvaly a pánve; po výtce převládají v zemi úzká údolí, rozmanitým spůsobem sloučená, mezi nimiž vypínají se horské hřbety o výši dosti značné. Tak ovšem přirozeně musilo Sibíňsko již od dávna postrádati přirozeného středu a tím lze si i vysvětliti podřízený s bohactvím a polohou země nesrovnatelný úkol, jakýž zemi této dějinami světovými byl vykázán. Pouze na severovýchodě vniká do země vysoké pohoří rázu eruptivního, které činí předěl mezi Maruší a Samoší s jedné a Oltou s druhé strany. Po nejvyšším vrcholku svém sluje lesnaté a pusté toto pohoří, kdež volně potuluje se dravec v střední Evropě vyhubený, Hargitou (1741 m.). Podlaha střední části země zvýšena jest do 450 m., obecný svah země děje se od východu k západu.

Polouvěnec Karpátského horstva s nejvýchodnějšími podhůřími Alpskými obkličuje nížinu dolnozemskou čili Alföld, kterou protéká Dunaj a souběžný jeho přítok, křivolaká Tisa (die Theisz), pravá hlavní řeka uherská. Plochou 969 □ myriametrů rozléhá se šírá, nepřehledná nížina, všeho půvabu strádající; jednotlivé písečné hřbety, neznačná přívrší a roztroušené pahorky ruší unavující jednotvárnosť, obecný svah děje se k jihu, a rozdíl zvýšení severní části a nejjižnějšího bodu při ústí srbské Moravy obnáší sotva 33 m. Nejníže položeno jest lože rybnatého veletoku Tisy a jejích přítoků Kriše (Körös) a Berettyóva (č. Beretó-), od něhož vystupují nevysoké písečné přesypy. „Kam sáhají tyto přesypy, neschází změny. Travnaté „pusty“, pusté a téměř rostlinného života prázdné písečné

pahorky a zase bujně se zelenající lučiny a rákosiště čili malé rybníčky, které v mělkých oulehlích mezi sítinami a rokytím se ukrývají, dále pak rozvlněná role a vinohrady, mezi nimiž vypínají se květem a plodem obtěžkané štěpy, posléze stinné, přívrší korunující lesy — toť jsou krajinné zjevy Alföldа.“ Podél Tisy jest krajina jednotvárnější a pustší, pahorky nižší a plošší. Rozeznáváme obyčejně dvě části nížiny dolnozemské v krajinách východně Dunaje položených; prvá část, suchá, do 200 m. zvýšená, tvoří předěl obou soudružných vod, větší pak díl této veliké, přesypy prostoupené plochy, sluje pustou čili vřesoviskem Kečkemetským. V Báčce čili Srbském Vojvodství na dvou místech zdvihají se nízké hornatiny, nepřiměřeně zvané planinami Teleckou a Titelskou, ač sotva 40 m. se vypínají nad okresem Tiských povodní a zátop. Větší a rozlehlejší část prostírá se po obou březích střední, s části i dolní Tisy a sluje Alföldem v užším slova ponětí. Severní pruby této nížiny v okolí Mukačeva, Užhoroda a v poříčí Bodročky, zvláště na meziříčí této řeky s Tisou, jsou krajiny velmi úrodné, naproti tomu krajiny posámošské a podél středu Tisy jsou naplněny početnými i rozsáhlými močáry. Zvláštní povahy jest okres zvaný Nyír, 40 □ myriametrů plochy držící, „soujem to písečných pahorkův a přesypů, jichž polohu vítr často mění a mezi nimiž rozsáhlé nalézají se močáry a kaluže“. Tato část nížiny jest po výtce holá a lesů prostá, porostlinami a skupinami akácií pokrytá. Největší okres močárů, Berettyó-Sárrét (č. Bereťo-Šaret), nalézá se na středním toku tohoto přítoku Krišského. Severovýchodně rozlehá se pusta Debrecínská, nyní po výtce solná poušť, ač v dřívějších dobách velebila v ní národní poesie zaslíbenou zemi Maďarů. Že rozsáhlé plochy jinak úrodné půdy pokryty jsou močárem, sluší přičítati pouze neupravení řečiště Tiského; řeka tato každoročně téměř 120 □ myriametrů vodami svými zatápí a často děsné katastrofy spůsobuje. Zkáza druhého města maďarského, Szegedína (ode dne 12. března 1879), jest zajisté ve velmi živé paměti kruhův i vzdálenějších. Zvláštním úkazem jsou hojné kuželovité pahorky po vší nížině rozprostřené, které lid maďarský má za práci lidskou a nazývá pahorky Kumánskými neb tureckými. Nejúrodnější jest krajina položená jižně mohutné Maruše, někdejší Banát Temešský, původně též nepřehledný močár, který vysušen byl upravením řek Begy a Temeše, nyní pak jest prvou obilnicí rakouskou. — Veliká ložiska solí různých, zvláště ledku, která v poříčí Berettyóva zabírají plochu až 80 □ myriametrů, jsou důkazem, že Alföld v dobách předhistorických byl nejzáze

k západu položeným zálivem, který skrze nížinu Valašskou souvisel s Pontem Euxeinem.*)

Jižní břehy někdejšího vnitromoří dolnouherského činila pohoří, rozložená po západní části polouostrova Balkánského, která, jakž již výše pověděno, počítají se k útvaru Krasovému. Avšak v užším slova smyslu vyrozumíváme Krasem vápencová pohoří, která prostírají se po tak zvaných „illyrských provinciích" rakouského mocnářství od bahnitého ústí gorické Soče (vl. Isonzo) až po záliv Kvarnerský. Vysočina tato způsobuje tudíž spojení Alp a horských systémů polouostrova řecko-thráckého, a mnohdy bývá s jménem Julských a Dinarských Alp k systému tomuto přičítána. Ku pravému okresu horstva Krasového náleží s části Kraňské vévodství a tak řečené Přímoří s jadranským polouostrovem Istrijským. Na severním pobřeží Istrijském na úpatí Nižního Krasu, leží při příhodné zátoce mořské veledůležité obchodní město Terst, na východě pak, na pobřeží mnohem hlubšího, čtyřmi většími ostrovy zdobeného zálivu Kvarnerského, nalézá se neméně pro obchod důležitý přístav Rěka (St. Veit am Pflaum, vl. Fiume).

Kdežto v úrodných nížinách, na pobřeží Jadranském rozprostřených, šíří se věčně zelené lesy, ovládá bělavé vápenné skály Krasu 975—1300 m. vysokého nejsmutnější poustka. Tvary jeho jeví se nejvíce vysokými rovinami, které srázně spadají k moři, jsouce přečasto prsti zbaveny nebo pouze sporou vrstvou plodivé půdy potaženy. Tu není stromu, není keře, není pramene; pouze holé skupiny kamení pokrývají pustý povrch vysoko položených rovin; Kras jest obrovský pórovatý útvar, jehož podzemní přirozené styky jedinými jsou ve svém zjevu. Ježto v Krasu vlastně žádných údolí není, tím méně pak vyskytují se vyvinutá údolí podélná, objevují se tekoucí vody pouze po částech, od vřídla svého až k ponoru do některé nesmírné propadliny zemské sotva několik kilometrů délky držíce. Vody tyto vinou se namáhavě úvalovitými prohlubinami, ženou mlýny, a sotva že na dni se objeví, hledají souvislosti opět s jinými potoky. „Z posledních, sporým lesem porostlých skupin pahorkových, které uzavírají na jihu vřesovisko Lublaňské, vnikne noha poutníkova nejprve do mírně zdvihajících se lázů, na příkřejších klepích vyrůstají do blankytné výše některé tupé kmeny a bující porostliny pokrývají patrně vymleté brázdy, které s hřebenů jednotlivých sbíhají.

*) Prof. dr. Frid. Umlauft: Die österreichisch-ungarische Monarchie, str. 212 a 213.

Tu a tam objevují se veliké plochy kamením pokryté, jak zrcadla hladce omleté ústrkem mocných lijavců. Křoví borůvek oplétají kolem nich věnec světle zelený a malé ještěrky míhají se po oslněných plochách..... K jihu nabývá kraj rázu jednotvárnějšího, ostré hřebeny srůstají v daleko rozvětvené kostry, na západě pne se svými hvozdy temný Les Hrušica (Birnbaumerwald) s mohutnou skalnou kostkou hory Nános řečené, od jehož suchopárných srázů odštěpují se k jihu a jihozápadu rozvlněné terasy. Nálevkovitým ponorem prodírá se řeka Unce. Vyvěrajíc náhle u Planiny na den vrhá se severněji u Jakubovic do hlubokého ponikla. Avšak na skalnatých klepích, jichž ostré útesy k jihu se rozbíhají a svým pokračováním činí po obou stranách údolí řeky Pivky rozlehlé kamenné moře, zejí prvé černé otvory světoznámých jeskyň a propastí. Jen u staroslavného skalného hradu Predjamského (Luega) nalézá se patero jeskyň: Velká jeskyně, zámecká jeskyně, vedle ní jeskyně Belvedere, pak vyšní a nižní Lokva.“ Ze všech nejslavnější jsou však jeskyně Pustojenská, zvaná po městečku Pustojné (Adelsberg) a pak jeskyně Magdalenské.*)

„Jeskyně Pustojenská, nejvíce navštěvovaná a bez počtu popisovaná, táhne se v podzemí u Pustojné délkou 1450° a dosahuje v tak zvaném dómu šířky 24 a výšky 15°. Z četných pobočných slojí je pecera Ferdinandova, z dómu nad hlavní chodbou běžící, největší a 900° dlouhá. Z nesčíslných krápníků, kteréž nejpestřejší podoby jeví, jest tak zvaná záslona, a skupina, horou Kalvárií zvaná, nejpamátnější. Řeka Pivka protéká tento podzemní svět. Nedaleká jeskyně svaté Magdaleny má jezero, v jehož okolí pověstný močeril (macarát, Proteus Anguineus) žije; skála u Predjamí, v kotlině Hrašské, v jejímž převislém otvoru starožitný hrádek a kaple se nalézá, skrývá tři jeskyně nad sebou. Jeskyně Planinská, obrovskými tvary krápníků pověstná, jíž Pivka žlabem, 10° širokým běží, vynikajíc z ní pod jménem Unce co mocný tok, má délku 2000° a rozvětvujíc se do dvou ramen dosahuje výšky 15—40°. Jáma u sv. Kozjana, do níž potok Rakek se noří, je sesutým stropem svým a velikolepým okolím památná. Jámy Svatokozjanské, jež Reka protéká, zanikajíc v poslední z nich, nejsou sice veliké, ale ve spojení s velikolepými poměry krajiny a řeky samé velezajímavé; prvá jáma má sesutý strop a ponor ve skále pískovcové, 300' relativně vysoké pod Uremí, druhá jáma je pod přirozeným mostem, třetí jáma a výnor nad samou kotlinou čili lépe propastí Škozjanskou, 500' rel. hlubokou a 300' širokou, do níž Reka slapem 24° vysokým padá, tvoříc krásné jezero, za nímž opět ve čtvrté jámě zanikla.“**) Jinou památností jest jezero Cirknické, ležící východně městečka Pustojné, kteréž jest v různých dobách ročních buď rybami bohatým jezerem, buď vzdělanou, úrodnou ornou zemí. „K jihu počíná býti scenerie rozmanitější. Zdá se, jakoby přicházel tento kamenný obraz fantasii chudého pidimužíku, podobného děcka lidského vstříc s pomocí svou, aby jí představil okamžik z mocných, předhistorických bojů živelních, který zajisté předstihne naše očekávání. Vše vyhlíží jakoby spiato slovem kouzelným. Rozeklané vlny hřebenů zadržány jsou snad v pohybu svém Aeony, příbojné vlny — kamenné pomníky — obklopují plochou stěnu hory,

*) Dr. A. Schmidl: Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Luegg, Planina und Laas. Vídeň 1854, 8°.

**) Prof. Jos. Erben: Vévodství Korutany a Krajina. Praha 1865, str. 91.

ostrovu podobné, a rozvlněná údolí harmonicky střídají se s rozvlněnými horami... do nedozírna, až po dalný obzor, kde vlny pohorské splývají v šedé výpary. Avšak s obrazem tímto sdružen jest obraz ustrnutí... smrti. Věčně němě, jako žádná část světa Alpského, ba jako nižádný okres patra ledovců, mizí dalekosáhlá oblasť křídového kamenného moře. Na vyprahlých stěnách šklebí se děsné rozsedliny, odervané balvany skalní utvořily pilovité hrany, kteréž sřítivše se nad sklo ostřejšími žebry svými boří se do sporé prsti. V dolině kynou řídké stromův koruny, kteréž vystrkují ze zelených otvorů své bezlisté větvoví. Žádný pták nepočíná písně své na houpajících se letorostech; žhoucí paprsky sluneční proplétají se mezi větvemi a na sploštělém klepu blízkého vršku bzučí jednotvárně sykot hmyzu nebo chrastí v suchém klestí dubovém prchající zmije. Nahoře lze viděti rozčeřený hřeben, a na něm rostou některé jedle. Zbloudilá straka kvičí melancholicky na bezchvojné letorosti a kvičí po celé hodiny, až jemný vánek, výpary ze vsi obtěžkaný, udá jí pravý směr letu, kterým se jí ubírati jest. Vysoko, v dáli oblak prosté, zaznívá volání supa a mezi úzkými úskalími ozývá se stejnoměrné štěbotání vzdalujících

Vrch Kalvarie v jeskyni Postojenské.

se slípek skalních (Perdix saxatilis). Toť samota pouště! Na čele vyvstává unavující pot, pleť puká účinkem žhoucích paprsků slunečních, a ostré, rozžavené střípky kamenů rozřezávají podešvův obuvi naší. Na míle dálky není vsi, není lze domu spatřiti. Onde, na nejbližším výstupku skalním, červená se střecha cihelná jakéhosi strážného domku železničného. Toť oasa v kamenité Sahaře!“ Podobné oasy, vzdělané a obydlené, jsou jednotlivé roztrousené oulehle podoby nálevkovité, zvané dolinami, v nichž nalezl život útulku svého. V nich pokryty jsou půda a stěny okrajné lukami, polemi a sady; mnohdy však jest dno tak úzké, že sotva řídký počet stromů v něm místa nalézá. „Přes to nebytuje zde úplně klid, a jsou okamžiky, kde v jeskyních rozléhá se řev hromu, ponory prochází temné skučení a od pružných stěn odráží se a nad dolinami třese melodické znění. Jest to Bora, obávaný vichr severovýchodní, nepřítel všeho života bylinného. Jeho návalem lámou se poslední jedle, řítící se skála koulí se do osetých úvalů, kdež po různu z prsti klíčí lodyhy rostlin, a s hustých křovin shání prašník květinný přes ostrohranné balvany, čímž zúrodnění jeho na dobro zničeno.“ *)

*) „Wanderer“ ze dne 9. srpna 1872.

Kras jest neméně důležitým z příčin geologických, jako pro zvláštnosť horopisného rozvoje svého. „Celý Kras jest složen z hornin vápenitých, dílem zrnitých, dílem pak celistvých. Vápenný kámen Krašský náleží do útvaru křídového a třetihorního. Útvary tyto rozeznávají se zde skoro jediné zkamenělinami, jež vápenec obsahuje. Třetihorní vápenec složen bývá začasté výhradně ze zkamenělých penízků (Nummulites), obsahuje však mnohde též jiné velmi hojné zkameněliny. Vápenné kameny, podobné Krašským, nalézáme též u nás hojně rozšířené v útvaru křídovém. Již u nás (v Čechách) na mnohých místech pozorovati můžeme na těchto krajinách zvláštní ráz, podmíněný hlavně malou hutností a promokavostí podobných hornin vápenitých. Všechny ty vlastnosti jeví se při Krasu v míře zvýšené. Zvláště působí promokavosť vápenných hornin velké nesnáze snahám hospodářův a lesníků tamějších. Jak výše již uvedeno, mizí skoro veškera voda do hlubin Krasu, zřídka se okazuje v některém údolí říčka neb potok — a ten se z pravidla po krátkém běhu nadzemním noří pod hory. Další zhoubný účinek podzemních vod záleží v tom, že měkké horniny vápenné rychlou berou zkázu hlodavým účinkem tekoucí vody. Řečiště, nechť nadzemní nechť podzemní, rychle se mění: bývá vymíláno, prohloubeno neb zaneseno, a potok je opouští, vyhledávaje neustále hlubších míst. Tím povstávají, zvětšují a změňují se jeskyně, jejichž počet v této krajině jest překvapující. Ve vymletých jeskyních sřicují se často balvany, jimž podpora byla odebrána, a následkem toho bývá zemětřesení, tím větší, čím větší zpousta nerostná se sřítí a čím hlubší jest její pád. Odtud vysvětluje se také snadným a přirozeným spůsobem hojnosť zemětřesení v zemích Krašských.

Propadání se vrstev zemských zasahuje často až ku povrchu. Četné trhliny, propasti a kotliny o tom zřejmé vydávají svědectví. Zvláště hojné nalézají se tam kotliny. Podoba jejich jest nálevkovitá, řídčeji kolébkovitá, rozměry jejich přerozličné. Mnohé z nich bývají malé zhloubí několika metrův, průměru asi dvojnásobného; jiné pak jsou též větší, až do rozsáhlosti takové, že lidé si osady v nich stavějí. Obecné jméno takových prohlubní jest dolina. Dolina nemívá vody, ačkoliv všechna voda z okolí se v ní stéká, neboť všechna voda mizí rychle rozsedlinami pod zem, berouc zároveň část ornice s sebou. Proto nemívají ani doliny příliš mocnou prsť, však přece valně vynikají úrodností nad ostatní okolí svoje. Zde se právě nejvíce polí a sadů naléza, a mnohá rozsáhlejší dolina má vzezření plodného úvalu s bujným osením a s roztrousenými obydlími neb dokonce

s celou vesnicí. Doliny poskytují celému Krasu zvláštního rázu, jímž se od každého jiného horstva podstatně rozeznává. Dolinami nahrazena jsou údolí, která se na Krasu pouze ve skrovné míře nalézají."

Hlavní nedostatek horstva Krasového jeví se nedostatkem lesů, čímž možno sobě vysvětliti i četné zjevy nepravidelného podnebí, bouře letní, orkány v dobách rovnodenní a hrůzné povodně i zátopy. Že Kras v dobách i historických krásnými hvozdy vynikal, dokázáno mnohokráte, též že právě blízkosť moře a života plaveckého byla zkázou jejich. Nové však osazování a zalesňování, které by zajisté bylo s účinky nejprospěšnějšími pro veškeren jih rakouský, zápasí s obtížemi přemnohými. „Ujme-li se tu a tam nepatrné křovisko, postarají se o to lidé a volně pasoucí se dobytčata, aby stromy příliš nevzrostly. Krašských lesů pak hlavní škůdce jest bezuzdný vítr, jenž přes prázdné výšiny mocí neodolatelnou burácí. Proti větrům měly by zřizovány býti náspy kamenné a podobná chranidla — však dosud toho nikdo nehledí. Začátky, pokud k zalesnění Krasu již učiněny byly, jsou příliš nepatrné, dosud nedostatečné. Zdá se, že Kras nikoli není nepřístupný pravidelnému pěstování lesův. Kdekoliv může strom nalézti ochrany před větrem v některém zákoutí anebo v dolině, vyrůstá do výše, pokud ochranné zátiší sahá. Na mnohých místech pozorovati možno zvláštní ochranné náspy kamenné proti větrům a snad proti skotu, a uvnitř takových ohrazenisek nalézá se vždy hojné stromoví, podobně jako na dně dolin. Patrně neschází pro zalesnění Krasu nic jiného, nežli dostatečná ochrana mladých lesů proti pohromám živelným a útokům zvířecím." *)

Severní Evropa.

Jakožto pokračování nížiny dolnoněmecké seznali jsme poloostrov Kymbrický; avšak skrze národ, který jej od dob pradávných obývá, jest poloostrov ten částkou Skandinavie, kterýmž jménem srozumíváme sídla tří, historicky i národopisně úzce příbuzných národů, Dansko, Švédsko a Norsko. Švédové a Norové drží poloostrov Skandinavský, kterýž vlastně sám činí severní Evropu, ježto zaujímá v sobě samostatný a uzavřený celek zeměpisný. Ovšem že sluší severní Evropě v pravém slova smyslu přičítati i severní Rus, totiž úkrají poloostrova Koly, Laponci obydlené, též

*) Prof. dr. V. Kurz: Z Lublaně do Terstu. Osvěta 1877, str. 134.

i Čuchonsko nebo Finnsko, rovněž i rozsáhlé krajiny na východě rozprostřené, omílané severním mořem ledovým, jimiž probíhají a potulují se kmenové Samojedští; avšak krajiny tyto jinak tak úzce souvisejí s velikým trupem Východní Evropy, že není lze je od něho odlučovati. Naproti tomu přibíráme k stati této osamělý ostrov Island, jehož jsme se několika slovy dotkli již při Evropě západní.

Polouostrov Skandinavský, vůbec Skandinavií zvaný, jest ze všech polouostrovův evropských největší a prostírá se o rozloze 15° zeměpisné šířky k severu, jsa položen v zeměpisné délce Italie. Na západě koupají se jeho břehy v oceánu Atlantském, na východě v moři Baltském (die Ostsee), jehož severní část sluje zálivem Botenským (Bottnischer Meerbusen). Na jihu uzavírají záliv tento ostrovy Alandské (č. Olandské), Rusku náležité a zvláštním hustým sdružením jednotlivých výsep nad jiná souostroví vynikající, k nimž připojují se i skalnaté, daleko do moře vbíhající ostrohy švédské a výspy jihozápadního Čuchonska. Mnohem jižněji uprostřed vlastního moře Baltského nalézají se švédské ostrovy Oeland (13·75 □ myriametrů) a Gottland (31·4 □ myriametrů), na němž zdvihá se vápenná plasa do výše 65 m.; Oeland oddělen jest od pobřeží švédského úzkým průlivem čili sundem Kalmarským. Mezi Skandinavií a polouostrovem Kymbrickým, od něhož východně zdvihá se z mořských vln Dánské souostroví, vlní se Kattegat úzkým Sundem a oběma Belty (Větším i Menším) s mořem Baltským souvislý, severněji pak Skager Rak, kterýž odsílá k severu na rozhraní švédskonorské Fjord Christiánský. V nejzazším pozadí tohoto Fjordu usmívá se uprostřed utěšené i půvabné krajiny Christiania, hlavní město norské. Zde počíná tvoření se Fjordů, přední to vlastnosť pomoří norského, kteráž chybí Baltskému pomoří švédskému, jehož pobřeží podrobeno jest stálému zdvihání.

Od Christianie po Stavanger, podél mysu Lindesnaesa, jsou Fjordy poměrem malé; pouze Lyse-Fjord blíže jmenovaného obchodního města vniká hlouběji do země. Avšak odtud k severu jest pomoří naskrze rozekláno, rozerváno, při tom, jako na západním pomoří Skotském, obklíčeno nesčíslnými ostrůvky a výspami, Skaery (č. Šery) zvanými, kteréž lze pokládati za odtržené členy souše. Nejznamenitější fjordy jižního Norska jsou Hardanský a Sogneský; jejich srázné, převysoké stěny pobřežné spadají mnohdy i pod hladinou mořskou do značné hloubi. Čím dále spějeme k točně, tím přibývá i šíře fjordů, zvláště za severním koutem točnovým, který prostupuje na příč Skandinavii. Zde prostírají se ostrovy a skaery až 50 km. daleko od souše a tvoří mezi sebou nesčetné množství mělčin, na nichž za bouřlivého povětří objevuje se převeliké množství rozpěněných příbojů mořských. Na 67½° s. š. počíná větší skupení hornatých ostrovů; toť jsou Lofoty, při nichž každoročně provozuje se velmi výnosné rybářství na pobřežní ne stejně široké mělčině. Zde nalézá se také mezi ostrovy

Mosköe a Mosköennes vír Maelský nebo také Mosköeským zvaný, zvláště za severozápadních větrů nebezpečný. Z fjordů severních vynikají a svou šířkou i délkou zmínky hodny jsou fjordy Lyngenský, Kvenanský, Altenský, Porsanský (Porsanger-Fjord), Laxský a Tanský. Na ostrově Mageroe, zavírajícím západní východ z fjordu Porsanského, spadá srázně s výše 308 m. do moře okolního mys Severní (Nordcap), tvoře nejsevernější cípek evropský.*) Avšak díky Golfskému proudu, kterýž své teplé vlny vede až po břehy norské, těší se toto pomoří zajisté mírným oceanským podnebím, ač jest již v točnové poloze. Povaha pobřeží a Golfský proud jsou také značnou příčinou neobyčejného vodního bohactví této země. „Kouřice se zdvihají se nad mořem vodní výpary, až je západní vítr odnese do nitra země; avšak jim není lze přejíti studené vysoké pláně nitrozemské, nýbrž nuceny jsou usazovati se na vysokých skalách, které nedopouštějí prosakování. Tím vznikají vůbec jezera horská, která vody své zase ručím tokem odsílají k moři.**)

Polouostrov Skandinavský skládá se z obrovské skalní pláně, která se zdvihá na západní straně království norského značnou vysočinou srázně k moři spadající. Pravých pásem horských v míře, jak slovu tomu obyčejně rozumíme, v Skandinavii není; též i vysoký souvislý horský hřbet Kjölů (č. Čélů), který prý dělí obě sesterská království, vyskytuje se pouze v domněnkách. Často jsou prorvány zpousty horské příčnými údolími, které ruší jejich souvislosť, tak že převládající tvar jsou vysoké roviny, vedlejší pak nižší krajina a po výtce těsná údolí. Východní hranici největšího středního povýšení země slušno hledati v pruhu, který jde o vzdálenosti 80—100 km. téměř rovnoběžně se západním pobřežím; teprve u Jäder (58°50′ s. š.) ustupují skalní zpousty více do nitra země. Průsek polouostrova Skandinavského lze tudíž vůbec hledati v přímce, kteráž počínajíc u západních břehů rychle se vznáší do 1300 m., pak přetíná vysokou rovinu, sotva čtvrť všeho průseku zabírající, a konečně poměrem volný a mírný projevuje sklon k východním břehům švédským.***) Šíré hřbety čili plasy horské, zvané „pole“ čili Fjeldy (= das Feld, Kvilda v Šumavě), mají na severu výše 490—650, ve středu a na jihu 800—1130 m. výše nadmořské, nad nimi pak zdvihají se po různu jednotlivé kupy a vrcholky. Z těchto nejznamenitější jsou na severu Sulitelma (1625 m.), Snehättan (2340 m.), na Dovrefjeldu a Store Galdhöpig čili Ymesfjeld (2663 m.), spolu nejvyšší skalní zpousta norských velehor i vší severní Evropy. Vrchol tento zdvihá se uprostřed horské krajiny, která v novějším čase proslula jménem Jotunfjeldů čili Velehor v pravém slova ponětí.

---

*) O povaze pobřeží norského viz: A. Vibe: Küsten und Meer Norwegens. Gotha 1860, 4°.

**) C. Schreiber na j. m., str. 222—223.

***) A. Vibe na m. n., str. 3.

Žádná vysočina evropská nepředčí vysočinu Skandinavskou děsnou a spolu vznešenou poustkou. Horstvo skandinavské jest rozerváno a rozryto jako Alpy, plno děsných propastí a hlubokých roklí, bohato šperkem pohorských jezer, které bývají obyčejně uzavřeny sráznými stěnami skalními, bohato i množstvím dravých burácivých řek a potoků, kteréž působí neobyčejné bohactví vodní, pokryto porůznu roztrousenými úlomky a troskami skalními a mohutnými ledovci; též nenedostává se lavin. Poněvadž pak úzké a hluboké rýhy údolní tak díc mizejí uprostřed nedozírné rozsáhlosti vší zpousty horské, naskytují se v Skandinavii krajinné obrazy prajiného rázu a působí v mysli lidské zcela jiné dojmy než jiné hornatiny, v nichž, jako na př. v Alpách, údolí rozsahem svým jsou částí přední, zvýšení pak teprve částí druhou. Vystoupí-li severan norský z údolí říčného anebo z okolí některého fjordu a rozhlíží se kolem po ploše pohorské, tu šíří se před jeho očima šíř i dál nesmírná poušť. Norské slovo heidi značí původně též jak německé „Haide“, totiž širou, stromůprázdnou pustinu. Ježto pak podobné pustiny nalézají se v Norsku pouze na výšinách, tu stalo se prodlením dob, že pojem poustky přešel na pojem výšiny, a Nor srozumívá nyní jménem „heidi“ nejen pustinu pohorskou, nýbrž i vrcholkové tvary čili zkrátka nějakou horu. Avšak „jeti pustinou“ („über die Haide fahren“) značí také v Norsku přestoupiti přímo výšinu z nějakého údolí, nalézá-li se výšina nad patrem stromovým. Zůstává-li však výšina ještě níže hranice vzrůstu stromového, užívají obratu slovného „přes les jeti“ („over skogen“), a pakli se tato lysá, stromů prázdná vysoká pole rozsahem šíří, slují viddene (= šíré pláně). Jest však třeba po více dnů blouditi a putovati po těchto horských stezkách aneb aspoň čísti vypravování o nějaké „cestě heidou“, abychom přesvědčili se a seznali dobře hrůzy, které na nehostinných oněch výšinách panují a mnohdy z nenadání pocestného obklopují. Ve východních krajích norských užívá se o jízdě pohořím obratu „over kjölen“ (přes brk jeti, „über den Kiel fahren“); odtud pak pochodí pojmenování Kjöl, jakožto jméno domnělého mezihoří, které odděluje Norsko a Švédsko.

S plasovitým útvarem všeho horstva shodují se i vodopisné poměry Skandinavie. Poloostrov tento jestiť skutečnou plání jezerní.

Byli jsme již výše udali, kterak povstávají jezera tato, jež na východě i západě k moři odsílají početné toky čili elfy. Řeky tyto ovšem dosahují pouze na východní, švédské straně jakéhosi rozvoje a jsou to vlastně řady říčných jezer, norských vande zvaných, spojených krátkými peřejemi, které mnohdy nabývají podoby velkých vodopádů. Snadno porozuměti jest, že způsob tento rychleji se provádí na straně západní, kdež sklon k moři místy zcela příkrý jest, než na

straně východní, ježto zde vysočina k moři Baltskému povolněji a po stupních spadá. Na straně západní vrhají se vody mnohdy jediným obrovským slapem bez přestávky s výše kolika set metrů; tamť nalézají se také největší kaskády norské, k nimž množstvím vody a velkoleposti i vznešeností zjevů slapy Alpské přirovnávati lze není. Nikdež v Evropě nenalezneme podobných řítících se potoků, které by vrhaly se s tak ohromné výše anebo vynikaly tak mocným valem vody, jako Ringedal-Fosz a Vöring-Fosz (292 m.) v Hardanském okrese anebo velkolepý Rjukans-Fosz v Telemarkách — „dýmavý slap", toť drastické pojmenování v ohromná mračna pak se rozptylující obrovské kaskády.

Nejvíce ovšem budí pozornosť naši při Skandinavii obrovské tvary vodorovných rozměrů jejích. Naše středoevropská vysočina Alpská vleče se obloukem 1190 km. dlouhým z Riviery di Ponente na pomoří Středozemském až do Dunajského úvalu u Vídně. Avšak západní lem hornatiny Skandinavské od Lindesnaesa až po Mys severní, rozkládá se délkou o více 1830 km. Veškera hmota této vysočiny pokrývá plochu 5231 □ myriametrů, tedy o 550 □ myriametrů více než Alpy, Apenin a Pyreneje dohromady. Pojem o ohromné této velikosti u nás dosud nezdomácněl. V našich atlantech školských zobrazena jest Skandinavie na listu téže velikosti jako polouostrov Pyrenejský, Anglie, Francie nebo bývalé Turecko. Norské vodojemy jezerní, jako Mjösen nebo Falmund, které velikostí svou předčí Leman nebo jezero Bodamské, objevují se na mapách oněch nepatrně malým měřítkem. Délkou 220 km., která se rovná vzájemné vzdálenosti Mnichova a Heidelberka, Verony a Innsbrucka, Plzně a České Třebové, vniká fjord Sogneský do trupu vysočiny Skandinavské. Gudbransdal, čistě to horské údolí od počátku až po konec svůj, prostírá se hlavním svým směrem od severozápadu ku jihovýchodu zeměpisnou šířkou $3\frac{1}{2}^{0}$. Přirovnejmež se zjevy těmito rozměry délky údolí Rýnského neb Innského, pokud obě k Alpám náležejí.*)

Skandinavie jest porostla hustými hvozdy, které však příliš utrpěly klučením a mýtěním v dobách nejnovějších. Na mýtinách, táhnoucích se jako v Alpách podél jednotlivých řek, nalézají se lidská obyvaliště. K východu a jihu, jakž výše pověděno, níží se země a poskytuje svými travnatými rovinami příležitosti ku chovu dobytka. Daříť se tam největší částˇ našich druhův ovocných, pak žito, ječmen, oves a zemáky až do 64⁰ s. š. Až po tuto šířku sahá jižní část Švédska, která se rozpadá ve dva díly, Svealand čili vlastní Švédsko a Götaland nebo Gothland, kterýž obsahuje nejjižnější, spolu i nejkrasší a nejhustěji obydlené částky polouostrovské. Tato část Švédska, jižně lože řeky Dal-Elfa položená, jest krajina jezernatá, v níž se nalézají veliké vodojemy jezer Wenernského a Wetterského, pak půvaby krajinskými obestřené jezero Mälarské se 1300 ostrovy a hl. městem Stockholmem; jezero Mälarské u Stockkolma souvisí s mořem Baltským. Jako v Norsku, kdež při pobřeží leží nejznamenitější místa země: Christiania, Christiansand, Stavanger, Bergen, Christiansund, Trondhjem (něm. Drontheim), Tromsoe a Hammerfest (nejsevernější město evropské), naskytují se i nejpřednější města švédská, jako Stockholm, sídlo vysokých škol Uppsala, Norrkö-

*) M. Ruth v příloze „Augsb. Allg. Zeitung" 6. srpna 1876, č. 219.

ping (č. Norčepiň), Kalmar, Lund (č. asi jako Lynn), Karlskrona, přední sídlo švédského námořnictva, Malmö, Göteborg (č. Jöteborj), Jönköping (č. Jončepiň), Wexiö, Örebro po výtce v této nejvíce obdařené části polouostrova, některé též na pobřeží. Pouze málokterá značnější místa leží severně Dal-Elfa; sluší z nich uvésti Gefle (č. Jefle) a Falun, památný svým bohactvím měděné rudy.

Cestou do nitra země seznáme nejlépe ráz vnitřního Švédska.*) Kdož přicházeje z Kodaně blíží se švédskému pomoří u města Malmö, spozoruje za pěkné pohody neobyčejnou protivu mezi mizejícími břehy danskými, které okouzlujícím půvabem a mladistvou svěžestí oko naše povzbuzují, a mezi břehy švédskými, jež nezdají se svým krás přírodních prostým, téměř lysým zjevem a svým vážně mužným videm příliš nadějí vzbuzovati. „Země neohlašuje se malebnými hřebeny modrých hor, pestrými ostrovy a bílými městy; ani bys jí nerozeznal od moře, kdyby nad nízké břehy nevynikalo několik majákův a stromů.“ Proto jest nejlépe, zúplna se sprostiti myšlénky, jakoby ve Švédsku, pokud jím nyní cesty se konají, zvláštních krás a velkolepých zjevů bylo lze shledati. Jsouť sice jednotlivá překrásná místa, zvláště Stockholm se svým okolím, též Jönköping při jezeře Wetterském; rovněž neopustí poutník Trollhätty, neučiniv si hlubokého i trvalého dojmu o velkoleposti slapů tamních; celkem však lze zemi sice zanímavou, nikoliv však krásnou a uchvacující nazývati, neboť velmi citelně jeví se nedostatek bylinné rozmanitosti a zjevů pohorských.

Mámeť před sebou dvě zprávy o cestě do švédského vnitrozemí, které ač podavatelé jejich sobě zajisté byli daleci, podivnou shodou líčení svého vynikají! Prvá pochází z péra dra. K. J. Jirečka**), kterýž popisuje cestu svou Švédskem jižním v tato slova: „O čtvrt na tři odjeli jsme s rychlovlakem, který kontinentální poštu za 17 hodin přináší z Malmö do Stockholma. Chvíli jede se podél moře. Dáleji nastává moře jiné, na němž místo zelených vln dmou se při lehkém větříku žluté vlny obilní. Nejjižnější část Švédska, tak zvaný Skåne (Skónsko, něm. Schonen), je totiž rovina jako severní Německo. Je to nejúrodnější a nejlépe obydlená část celé říše. Lesův zde nevidíš, nýbrž jen rozsáhlá pole s vysokým obilím a neobyčejně bujnými brambory, vedle nich čerstvě zelené pastviny s pěknými koni a nejkrásnějším hovězím dobytkem, a mezi tím úhledné domky. Mezi polnostmi táhnou se křoviny, podél potokův vrby a topoly, a zde onde vystupují osamělé balvany nebo pohanské mohyly.“ Za stanicí Eslöffem „krajina rychle nabývá jiného rázu. Brzo spatřujeme lesnaté návrší a malé dolinky; lesův čím dále, tím více, až konečně opanují celou krajinu. Jsou to lesy dubové a především březové, hlavní to příznak nordického podnebí. Pod stromy šedé kamení, bujný jalovec, suchý vřes

---

*) Příhodné dílo jest Emila J. Jonasa: Illustrirtes Reisen- und Skizzenbuch für Schweden. Berlin 1875, 8°, 2. vyd. Týž spisovatel vydal podobné dílo o Norsku r. 1876.

**) Osvěta 1877, „K švédským jezerům“ str. 852 a sld.

VODOPÁD NORVEŽSKÝ.

a vysokolisté kapradí. Brzo však mizí i světlé lesy a na jejich místo nastupují černé bory. Mezi lesy zelenají se četné lučiny, ohražené hrubými ploty, které mne živě připomínaly na srbské vrlike. Pod čerstvě zelenou travou probleskuje voda. Modré zvonky, žluté jestřábníky a červené vrbovky jediné bylo kvítí, které jsem v letu mohl rozeznati. Na kamenitých pastvinách v malebné skupiny se řadí vysoké křoviny jalovce. Ohromné prostory zaujaty jsou rašeliništi, jejichž nevlídný povrch tolikéž zakryt jalovcem a vřesem. Zde onde vybírá se z nich rašelina k topení, v podobě černých cihel. Potok žádný nebublá v těchto lesích; všecky tekuté vody zarostly jsou rákosím a pro nízký spád staly se téměř stojatými. Za to nemine hodina, aby vlak z hlubokého spánku nevyrušil nějaké krásné jezero. Viděl jsem toho dne asi dvacet jezer, velikých i malých, jedno krásnější nad druhé. Leknín a stulík houpají se s velikým svým listím a s bílými a žlutými

Slap Trollhättský.

„vodními růžemi“ nad průsvitnými vodami; světlý listnatý rákos a jemné tmavé sítí vyznačuje pobřežní mělčiny, a uprostřed jezera čarovná modrota rozlévá se po lehce rozčeřené hladině. Jen na větších jezerech větrem se dmou vyšší vlny s rozpěněným hřebenem. A obruba těch jezer — hustý les. Často mezi břízami a sosnami zahledneš na břehu jediné osamělé žluté políčko.“ Čím dále k severu, tím více ubývá rolí a chaos porůznu roztrousených balvanů stává se větším i rozmanitějším. Nejchuději jeví se Småland (č. Smo-). „Po mnoho hodin nevidí se nic než dlouhopustý les, borovice, jedle, smrky a břízy, a mezi nimi zde onde truchlivá rašeliniště, kamenité pustiny s příšerně bílými pařezy a spoustami šerých balvanův. Nejdivočejší končina jest okolo stanice Vislandy. V hlubinách lesních mezi kmeny promodrují jezera. Zřídka kdy odpočine si oko, zemdlené touto stálou jednotvárností, pohledem na nějaké, pracně vydobytým kamením ohrazené bramboriště. Ale živé duše neviděti ani v lese, ani na poli.“

Tak český pozorovatel. A téměř v táž slova popisuje jinou část jižního Švédska nejmenovaný dopisovatel „Švábského Merkuru“ ze dne 25. list. 1875: „Z Malmö vedla mne cesta, praví on, nejprve do Karlskrony, položené v jihovýchodní části země, kdež i umístěno jest válečné loďstvo švédské. Přes veliké zajížďky volil jsem k cestě své dráhu, poněvadž plavbou po moři mnohem později dostihneme cíle svého. Po několik hodin jede se rovinami skonskými, kteréž úrodností svou nijak neustupují nejpožehnanějším částkám Würtemberska; pouze réva vinná chybí, ovoce pak pořídku se vyskytuje. Po tříhodinné jízdě železniční počíná se obraz měniti. Hlouběji a hlouběji vnikali jsme do švédského pralesa, Skog zvaného, v němž bylo nám setrvati, mimo některé jaksi oasám podobné trati, od desáté hodiny předpolední až do 8—9 hodiny večerní. Těmito oasami vyrozumívám dílem větší neb menší vzdělané lány uprostřed lesa, dílem stanice dražní, dílem jezera, kteráž poskytují neobyčejně rozkošných změn v nekonečné jednotvárnosti krajiny. Skog jest však drsný, neohrabaný průvodčí; skládáť se po výtce z lesa chvojného, bříz, vrb a sporých dubů. Země jest pokryta mechy, kapradinami, borůvčím a křovím brusinkovým. Avšak pod tímto kobercem spočívá tvrdá žula, kteráž tu a tam na den zeje mohutnými skalními balvany. Naše lesy jedlové činí milý dojem v mysl poutníkovu pořádkem a čistotou v nich panující; ne tak švédský Skog, kterýž poskytuje mnohdy na dlouhých tratech obraz dokonalého neladu. Tu leží kmeny, větve a letorosti stromů v pusté směsi na zemi, tam shlédne oko velikou černou rovinu, kdež oheň zuřil, aby vyhubeno bylo křoví půdu zakrývající. Uprostřed takového nehostinného místa stojí ještě ohněm zuhelnatělé kmeny stromů, 4—6′ vysoké. A jaké ticho vládne zde v okolí! Ucho nezaslechne nejmenšího šelestu mimo šum ubíhajícího parovozu; oko marně namáhá se po delší čas, aby odkrylo nějaký zjev živoucí. A uprostřed tohoto lesa, uprostřed jeho hrůz a samoty, usadil se člověk: hned zde, hned onde zříme domek rudě natřený, kolem něho pak prostírá se větší menší role, kdež pěstují zemáky, ječmen a žito. Těžko vypsati, jak veliké práce třeba, aby tato půda stala se plodnou; nebo nejen nutno odstraniti křoví a stromy s dalekotáhlými jejich kořeny, nýbrž musí býti i skalní podklad půdy nejvýš pracně vylámán. Když kusy skal lámáním, kopáním a zdviháním byly pokud nejdále lze odstraněny, užívá se jich na mezích takové polnosti ku zřízení kamenného náspu, velmi vhodně upraveného, jímž má býti zamezeno vnikání zvěře do vzdělané části. Z Karlskrony cestoval jsem do Jönköpinge (č. Jönčepině), při čemž bylo

mi zpět jeti touže cestou až do Alvestada. Jízda z Alvestada až na blízko Jönköpinge neposkytuje mnoho zajímavého; jedeme téměř ustavičně Skogem, jehož krásy pouze v mysl lupičskou by přitažlivě působiti mohly. Avšak čím více se blížíme Jönköpingi, tím rozmanitější stává se krajina. Asi 4 hodiny před Jönköpingem překročuje dráha předěl mezi jižní rovinou a jezerem Wetterským a sklání se pak asi 220 m. až po Jönköping, kdež bylo třeba dílem skály prolámati, dílem nanésti vysoké náspy k zaplnění hojných roklí. Mineme úpravný Taberg (č. Taberj) a půvabnou Husquarnu a již blížíme se Jönköpingi a jezeru Wetterskému. Záhyb dráhy k západu otvírá zrakům našim náhle nádherný vodojem jezerní, nad jehož hladinou spočívá temné sinavo, v jehož jihu Jönköping a rozsáhlé trati vzdělané země, na západě pak a východě přívrší, jejichž čeřeny v mlhách dálky splývají. Přišed do města prodlel jsem ještě jednou při působivém zjevu a bezděky tanula na mysli mé podoba krajiny této s pobřežím jezera Bodamského. Ovšem schází Alpy jezeru Wetterskému, neboť jeho přívrší jsou sotva Alp zmenšenými obrazy; jinak zase není lze jezero Bodamské přirovnávati k velikolepému, podivuhodně modrému jezeru Wetterskému, které se prostírá od jihu k severu o délce 126 km., a jehož šířka drží 22·37 km."

Zcela jiného rázu jest tak řečené Laponsko, kteréž prostírá se po severních částech Švédska a Norska až daleko k pomezí ruskému. Jest to vlasť plachého soba a hledané kajky. V Norsku zabírá území laponské stift Tromsoe a severní čásť stiftu Throndhjemského, ve Švédsku větší díl tak řečeného Norrlanda; jestiť to zajisté nejméně vzdělaná a osídlená čásť říše, a rozeznáváme v ní Aselské, Umejské, Pitejské, Lulejské a Tornejské*) Laponsko.

Již téměř dvě století známy jsou nesmírné poklady, jež chová v sobě nejsevernější čásť Švédska, přičítaná provincii Norbottenské, jednak v ohromných lesích, které pokrývají 138 □ myriametrů, jednak v horách rudami nad míru bohatých, které drží v sobě místy až 90% železa. Železná ruda činí zde nesmírná i nevyčerpatelná ložiska uprostřed vrstev ruly a na mnohých místech vystupuje celými horami na den, ježto jen nepatrnou měrou zvětrání podléhá, vrstvy pak rulové brzy mizejí, byvše zubem času rozhlodány. Jest to magnetovec v malých sdružených hráních, odkudž veškera hmota objevuje se podobou okrouhlou a jemnozrnným složením.

Útvar švédského Laponska jest jakýsi druh vysoké roviny. Rovina tato ve svých nejvyšších částech, tak řečených Fjällách, vykazuje místy srázné prahy čili stupně, účinek to holých kup a vysoko položených údolí; níže jest hornatinou lesem porostlou s rozvodími nepatrně povýšenými, kteráž volně se sklání k zálivu Bottenskému a na jeho pobřeží nabývá rázu mírně rozložené pahorkatiny. V území

*) Podlé řek Umeå, Piteå, Luleå a Torneå. Švédské å čti jako naše o.

Fjällském není lze pomýšleti na vzdělávání půdy příčinou niské teploty, která zřídka kdy v létě nad nullu vystupuje. Jsouť tyto Fjälly úplně holy; výjimku činí propasti a pohorské lázy, na nichž nalézáme chudé vrboví a zakrnělé břízy, pak teplejší okolí některých větších jezer, při nichž bříza ještě ve výši 640 m. n. m. jakýsi druh lesů tvoří. Vedle pomíjejícího květenstva, vynikajícího vzácnými druhy, jemnými i ozdobnými tvary, podivně temnou barvitostí, avšak jindy zas nejkrasšími barvami tropickými, vyskytují se pouze nízké, plazivé zeliny, sporá i řídká tráva, rokytí a nesčíslné lišejníky, z nichž sobí lišejník (lichen rangiferinus), rostoucí nejčastěji na holých skalách a při samém pomezí věčného sněhu, jest přední podmínkou života lidského i živočišného, jenž zdomácněl jeho působením i v těchto nehostinných krajinách. S Fjällami souvisí okres severních lesů čarou, vedenou v Norbottech mezi 35—41° v. d. a 65—68° s. š., od Arjeplouge k Parkijauru,

Laponská krajina.

k severnímu konci Raneåträska, od farní vsi Gellivary Kallixelfem až po Vittangi a k Muonielfu v nejsevernější části okresu Pajalského — obvod to držící v sobě nejméně 138 □ myriametrů, jak jsme již výše pověděli. S okresem severních lesů splývá v jihovýchodních částech pomoří, již orbě přístupné, v němž zvláště patrně pozorovati lze známé zdvihání se jižní strany polouostrovské, ve shodu uváděné s klesáním severního pobřeží, které sice i v jižních částech polouostrovských se objevuje, avšak v rozměrech mnohem méně patrných. Bývalé dno mořské, jehož povahu podnes seznati lze, pokryto jest nyní širo rozprostřenými lučinami a pastvinami, na nichž po každoročních zátopách zůstávají četné, z Fjäll pochozí usazeniny. Veškero pomoří dlužno pokládati za plodnou půdu přes veškery dalekotáhlé i bahnité prostory lesní, v údolích pak říčních nalézá se více půdy k orbě příhodné, než kdekoliv jinde ve Švédsku.*)

*) Dr. A. Dulk: Die schwedischen Lappmarken v „Auslandě" 1873, čís. 14, str. 263—264.

Polouostrov Skandinavský sahá ještě šířkou $4^1/_2{}^0$ za severní kruh točnový, při čemž jest podnebí těchto částek nad očekávání mírné. Avšak chybějí zde úplně pozvolné přechody jednotlivých ročních počasí, které činí nejznamenitější přednosť střední Evropy. Vstoupením do pásma arktického objevuje se mnohem mocnější rozdíl podnební, než bychom dle obyčejných poměrův očekávali. Zdeť příhodné místo připomenouti, že čím více postupujeme k severu, tím větší jeví se rozdíl dne a noci.

Noci Trondhjemské neposkytují ještě žádného obrazu o nocech arktických. Již však na kruhu točnovém lze po několik týdnů viděti slunce zapadati sotva deset minut před půlnocí, při čemž světlo jeho jest poněkud zasloněno, jakoby mrakem bylo zakryto. Deset minut po půlnoci vychází slunce opět na témže, ovšem k severu položeném místě se světlem mnohem jasnějším. V krátkém mezidobí mezi západem a východem slunce objevují se noční mrazy, které však zapuzeny bývají v brzce nově vzešlými paprsky. O den cesty více k severu, o stupeň šířky dále do nitra arktické zpousty objevuje se obraz zúplna různý, krásna-li pohoda a prosta-li severní obloha mračen. Koule sluneční, jsouc méně ruda než u nás, sklání se o půlnoci nad obzorem, až jest od lemu jeho vzdálena délkou asi trojnásobného svého průměru; zde, zdá se, stojí tiše několik minut, načež opět se zdvihá a dále k východu pohybuje. Světlo sluneční a vedro za těchto nocí té moci dosahuje, že se třeba proti nim slunečníky opatřiti, ba, nepohybuje-li se vzduch, možno obyčejnými skelnými čočkami propáliti díry do vlněného šatu a nimi i dýmku zapáliti; přes to vše jest lze dívati se okem do slunce, ač ne bez jakéhosi bolestného pocitu. Čím dále k severu, tím výše položen jest nejnižší bod západu slunečního. V Tromsoe již rovná se vzdálenosť nejnižšího bodu západu slunečního pěti- až šestinásobnému průměru koule sluneční. Týmž poměrem přibývá směrem k severu i délky době, v níž slunce nezapadá; v Hammerfestu trvá již doba tato za celý měsíc, na severním mysu od 14. května do 30. července, tedy 67 dní. Ovšem že ubývá za večerní doby světlu síly, avšak přece do $10^1/_2$ hodiny zůstává světlo v téže síle, po půlnoci pak lze pozorovati maličký přírůstek. Světlo jest mírnější světla denního a vrhá teplý lesk zvláštní podoby na jezera a skály, o němž, kdož sám jeho neuzřel, pojmu nedovede si učiniti. Velmi zajímavo jest pozorovati změny světelné po půlnoci; po půl jedné nabývá světlo bělavé barvitosti, kterou u nás lze pozorovati hodinu po slunce východu. Ptáci polétají vůkolí, ryby provozují své vodní závody a živoucí příroda, zdá se, neví tak dobře o noci, jako příroda neživoucí. V Tromsoe stojí lidé v noci před svými domy a vypravují si jako ve dne; ovšem o dvou hodinách uléhají, avšak jen aby brzo opět vstali, nebo, zdá se téměř, že nočního odpočinku nepotřebují. Není také třeba připomínati, že uprostřed léta až po konec července neokáže se hvězda na obzoru arktickém, ani v krajinách jižněji položených, a měsíc že objevuje se zhola bledou podobou. Ovšem vše, co zde líčeno, vyskytuje se pouze za krásných jasných nocí; noci zachmuřené nejsou vzácnější než u nás a mnohdy přihodí se pocestnému, že vrátil se z pouti arktické, neuviděv ani půlnočního slunce. Přirozeně následují po dlouhých dnech točnových rovněž dlouhé noci, vlastně jediná mnohdy i za kolik neděl trvající noc. Předzvěstí jakož i zakončením této noci jest mnohonedělní soumrak; po celou dobu soumraku i noci panuje tuhá zima, jejíž temno i děsnosť měsíčním světlem a severní září mírněny bývají.

Točnový kruh dotýká se i nejsevernějšího cípu velikého ostrova Islanda (1024 □ myriametrů), kterýž jest vzdálen pouze 200 km. od pobřeží zúplna arktického Grönlanda.

Ostrov tento jest nám sobě představovati jako výhradně sopečnou hornatinu, stromůprázdnou a děsnými pouštmi oplývající, kdež

se střídají srázné skály, vysoké osněžené a ledem pokryté hory, početné ledovce, zde Jökull řečené, divé proudy a malá, však hluboká jezera na dně jícnů vyhaslých sopek. Na příč celého ostrova, od jihozápadu k severovýchodu, pne se pustá vysočina o průměrné výši 300—650 m. n. m., jejíž severní sklony, přečetnými fjordy proryté, poskytují obrazu rozeklaného, srázného přímoří; severozápadní cíp dokona tvoří trojhranný polouostrov, který souvisí pouze úzkým isthmem s trupem ostrovským. Podnebí i na Islandě jest mnohem mírnější, než bychom usuzovali dle zeměpisné polohy. Avšak Konrád Maurer rozhodně odporuje domněnkám tvrdícím, že podnebí proti středověku stalo se drsnějším i chladnějším od té doby, co prý lesy byly vysekány. Mnohdy jest na Islandě léto velmi parné, jako r. 1871, a zase velmi mírná panuje zima, ku př. r. 1874—75. Osídlena jsou však pouze pobřeží a to po výtce na severu. Z vnitrozemských hor ledovci pokrytých jest ještě více dvaceti živých sopek, zejména Hekla (1560 m.) v jihu ostrovském, pak Vatna Jökull na jihovýchodě; sopka tato stala se pověstnou velkolepým vyvrhováním pemzy a popele z útrob svých, jež v březnu r. 1875 byly až do Skandinavie zanášeny.

V druhé polovici únorové r. 1875 vznikla nová sopka Askja v pohoří zvaném Dygyur-Jelden, které pne se severně Vatny Jökulla. Jow Thorkellson a Sigintur Kraksson, dva podnikaví Islanďané, prozkoumali nejnověji tento sopečný okres a podařilo se jim, ovšem s nevypravitelným namáháním a nebezpečenstvím, sstoupiti do jícnu sopky Askje. Asi 1000 m. pod nejvyšším lemem kraje jícnového dospěli dna a nalézali se nyní na břehu jezera, vroucí vodou naplněného, které na prvý pohled zdálo se býti neobyčejné hloubky. V blíži jižního cípu jezerního byla půda prolámána děrami a rozsedlinami, kteréž překážely v dalším vnikání tímto směrem, veškeren pak prostor duněl ohlasem hlasitého podzemního hřímání. Severně velkého jícnu nalezli zkoumatelé otvor o šíři asi 200 m., kterýž zdál se býti i rovněž veliké hloubky, z něhož valily se husté massy sirnatých par, provázené ohlušujícím hlomozem.*) Dále praví prof. Johnstrupp, který sopku onu též ohledal, že lze do otvorů a propastí hlavního jícnu jen tehdy nahlédnouti, když vítr zapudí páry, které z početných otvorů jícnu asi 30 m. širokého vystupují. Tři malé ručeje na jižní straně svádí do sopečného jezírka, téměř zevšad asi 250 m. vysokými sráznými stěnami obklopeného,

*) „Ausland“ 1876, č. 34, str. 680.

vody vzniklé zhustěním páry. Nazelenalá voda jezerní má teplotu 22°. Kolem největšího k východu položeného jícnu nalézá se několik stop mocná vrstva pemzy, pod ní vrstva sněhu 6—10 m. vysoká. Jižní jícny vyvrhovaly šedou plzkou hlínu, která je činí nepřístupnými. Veliké balvany černého pískovce kolem sopek rozložené jsou důkazem síly, která ohromné tyto výbuchy působila. Jinak vyvrhováno bylo pouze bahno, ne láva, jako na poušti Myvatské.*)

K islandským zjevům sopečným slušno počítati i vřelá zřídla, řečená Geyser. Zřídla tato jsou po celém téměř ostrově rozšířena a vytryskují ob čas vřelými, ba mnohdy i vroucími vodami z rozsedlin, ukrytých v čedičových a trachytových massách pohorských. Příčinou úkazu toho jsou zhustěné páry, které s úžasnou rozpínavostí vody až do výše 30 m. vyhazují. Pamětihodny jsou i „hořící hory“ s kotlinami vroucím bahnem naplněnými, jinak také nazývané bahennými sopkami (Makkaluby čili Salsy), jichž žhavá voda s jekem z rozsedlin skalních vyvírající působí z mocných vrstev hlinitých kloktající močár, z něhož každé 3—4 hodiny větší menší částice do výše až 5 m. vymršťovány bývají.**)

Východní Evropa.

Východní Evropu můžeme také nazývati nížinou Slovanskou čili Sarmatskou, tato pak jest bezprostředním pokračováním nížiny dolnoněmecké. Nížina tato prostírá se od břehů Viselských a od východních úpatí Karpatských na východě až k moři Kaspijskému čili Chvalinskému a po pohoří Urálské, na severu od moře ledového a člena jeho moře Bílého až po Černé moře čili Pontos a hřebeny pohoří Kavkazského. Mezerou, která se šíří mezi jižní částí poledníkovým směrem se pnoucího pohoří Uválského a mořem Chvalinským, souvisí nížina tato, nepopíratelné to dno dávno vyschlého moře, se stepmi Sibiřskými a středoasijskými. Však veškera obrovská tato pánev, nyní obsažená vesměs v imperii ruském, skládá se ze žulového podkladu, na němž spočívá vrstva hlíny, písku, slínu a vápna, 130—260 m. vysoká s části činící nej-

*) Augsb. Allg. Zeitung ze dne 7. října 1876.

**) C. Schreiber na j. m., str. 219—220. — O Islandě srovn. Rich. F. Burton: Ultima Thule: a Summer in Iceland. V Londýně a Edinburce 1875; Dr. Samuel Kneeland: An American in Iceland. Boston 1876, 12°; a Lord Vilém Watts: Across the Vatna Jökull; or scenes in Iceland, being a description of hither to unknown regions. V Londýně 1877, 8°.

úrodnější prsť a zcela rozdílná od dna vyschlého moře, které kdysi pokrývalo asijské nížiny, neboť půda jejich skládá se po výtce z písku, křemene a valounů. Nadmořský útvar této obrovské východoevropské nížiny, držící téměř 55.000 □ myriametrů plochy, jest velmi jednoduchý, ba jednotvárný. Pouze na příč prostoupena jest dvěma povýšeninami, Uralobaltskou a Urálokarpátskou, jež někdy zkrátka označují názvy jiho- a severouralského přívrší. Povýšeninami těmito rozdělena jest nížina veškera ve tři částky: arktickou čili severní, střední a pontskou čili jižní. Severní přívrší nese na svých plochách předěl oblasti arktické a moře Chvalinského, dostupuje Volchoňským Lesem a Výšinou Valdajskou výšky 325 m. a pokračuje pak jakož jezernatá pláň na severozápadě do Východního Pruska. Jižní přívrší naproti tomu počíná Obščej Syrtem (t. obecným zvýšením) na jižní straně pohoří Uralského, táhne se odtud k Volze a odtud západně až po severovýchodní úpatí Karpatská. Počátek Obščej Syrta nalézá se na místě, které jest z nejzajímavějších po vší zeměkouli; nalézáť se na prahu veliké sníženiny Aralskokaspijské, rozsahem svým z celé země největší.

Nejhlubší místo veliké této sníženiny zalévá moře Kaspijské, jen neprávem tak zvané a 4400 □ myriametrů plochy držící. Moře toto jest největší uzavřený vodojem jezerní, zbytek někdejšího vnitromoří evropského, které táhlo se od moře Černého až k moři ledovému. Pravděpodobno, že jezero toto povolným zdvižením se půdy sibiřské a turanské odloučeno bylo od zálivu Obského a jezera Aralského; později asi průlom Bospora způsobil, že vyschla šíje mezi Pontem a vodstvem Chvalinským. Buďsi tak či onak, za nepochybné míti sluší, že jezero Chvalinské jako jediný zbytek moře uprostřed rozlehlých krajin, ztratilo odpařováním větší části vod svých, kterouž ztrátu aby nahradily, nebyly s to přítoky jeho; důkaz toho shledáváme v zmenšení jeho objemu a pak v úkazu, že se hladina jeho snížila 25 m. níže hladiny černomořské. I lze při stálém ubývání vod očekávati, že se za mnohá století jezero toto promění v obrovský močár Aby možnou změnu bylo lze předejíti, navrhl americký inženýr Spalding spojiti průplavem moře Černé s Kaspijským. Předpokládalť smělý inženýr, že by valu vod do jezera z Černého moře odtékajících, dalo se s prospěchem užiti k usnadnění olbřímského podniku. Aby pak hladina jezera Chvalinského do té míry se zvýšila jako Černé moře, navrhuje dále Spalding, aby se vedl Don místo přirozeného toku svého do Volhy, čímž by podlé jeho náhledu za 25 roků moře Chvalinské dosáhlo rovně s hladinou černomořskou.

Nad pomyšlení veliké jest vodní bohactví východní Evropy. Ježto náš zemědíl zde největších rozměrů šířky i délky dosahuje, přirozeno, že i v Rusku vyskytují se nejznamenitější veletoky evropské.

Úhrnem počítá se desatero velkých souříčí; z nich největší jest oblasť Volhy čili Povolží (rozvoj Volhy 3190 km.), držící v sobě téměř čtvrtý díl vší souše evropské. Veletok tento v Evropě nejdelší a největší temení se v lese Volchoňském, stává se u Tvera splavným, ohýbá se náhle u Kazani k severu a u Sarepty, dříve

než vkročí do sníženiny Uralskokaspijské, k jihovýchodu. Sníženinou touto plyne v nepatrném, sotva znalém spádu, oblévá četné ostrovy, činí přehojné tůně pobřežní a ústí se do jezera Chvalinského, deltem velmi rozvinutým a stále se zveličujícím, uprostřed něhož tak díc leží město Astrachaň. Mohutná levoboká pobočka Kama přivádí jí téměř všechny vody s východních skrání Urálských, vodná pak Oka s Moskvou a Klízmou přebytek vod nížiny velkoruské. Vedlé Volhy vnímá Kaspijské moře ještě Urál čili Jaik, 1700 km. dlouhý. Jiné znamenitější veletoky ruské náležejí k oblasti Černomořské; jsouť to Don, Dněpr, Bug a Dněstr, jimž všem prvé, než dostihnou nížiny přímořské, jest prolomiti přívrší jihoruského. Dněpr a Dněstr tvoří ve svých průlomech početné jespy čili prahy (rusky porogy), které jsou velikou překážkou plavby; prahy Dněprovské daly jméno svobodné obci Kozáků Zaporožských. Don, nejvýchodnější z těchto řek, blíží se svým, k východu mocně zahýbajícím tokem řece Volze, jsa od ní na místě nejbližším sotva 60 km. vzdálen. Přijav na pravém břehu Donec, na levém Manyč, vlévá se Don níže Azova do mělkého moře Azovského, které polouostrovy Krymským a Tamanským jest odtrženo od moře Černého. Taganrog, Berdjansk a Kerč na soujmenném průlivu, spojujícím moře Černé s Azovským, jsou nejdůležitější přístavní města těchto končin. Počínajíc šíjí mezi Donem a Volgou rozléhají se k jihu až na úpatí Kavkazská rozsáhlé pahorkaté stepi, na nichž po výtce obývají kmenové Kalmyků. Západně polouostrova Krymského vlévají se do moře Černého řeky Dněpr, Bug a Dněstr, prvé dvě do krásného společného límanu; mezi ústím Buga a Dněstra rozkládá se nádherné obchodní město Oděssa.

Severní pomoří Černomořské zabírá nevysoká planina, na východě k ústí Donskému mírně spadající, která však za to na severu do bařin Pripeckých dosti srázně se kloní; svah jižní k Černému moři jest celkem mírný. Zvláštností tamního útvaru půdy jest tvoření se jezerních tůní, jimiž všechna údolí, ba i nejnepatrnější, která se k jihu otvírají, blízko ústí svého naplněna jsou. Tůně tyto nazývají se vůbec límany po způsobu jazyka řeckého, který zde byl dříve převládal; límany tyto mají v sobě velmi mnoho látek solných, okolí pak jejich poskytuje solným rostlinám výborné půdy.

Ohledem k fysiognomii a rostlinnému zeměpisu dělí se veškera tato oblasť v severní okres lesův a jižní step. Na břehu mořském, zvláště pak na březích jednotlivých límanů, jest hojně rozšířena květena přímořská. Severně pobřeží mořského prostírá se šířkou téměř dvou stupňů zeměpisných okres stepný. Květen-

stvo dosavad nedotčené přírodní stepy označuje se zvláště hojným vyskytováním se rostlin kavilovitych, pak thyrsy pastýřům velice protivné, jíž pouze na vlhkých místech ubývá; vedlé toho početné jiné trávy a zeliny projevují velikou rozmanitost tvarů listů svých i barev květových, která na našich středoevropských lučinách nikdy se neobjevuje. Avšak tento ráz květenstva lze dnešního dne pouze pozorovati ve větší vzdálenosti od moře i větších řek, neboť v bliži mořské buď jest bohatá půda stepní vůbec plodnou a dělnou učiněna, buď provozuje se tam hospodářství nepříhodné, ježto nejprve využijí půdy jako role až do úplného vysilení, načež vznikne z něho lada neb pastvina. Květenstvo těchto pastvin jest proti pestré nádheře květenstva stepného smutné a jednotvárné. Říčná údolí okresu stepného objevují na svém dně údolním, kteréž po výtce podléhá hojným zátopám, bujné množství šťovíkův a druhů pryšcových, pak rostlin Inula Helenium, Cephalaria tatarica, Bulias orientalis atd. Černý topol dosahuje zde

Boulevard Oděsky.

břehu mořského. Květenstvo skalnatých břehů říčných podobá se květenstvu srázného pobřeží mořského. Dále při řekách činí neznačné doubravy jakýsi přechod k obvodu lesnímu. Takovéto doubravy činí na všech stranách lem obvodu lesního, s počátku jsouce malé a osamocené, až teprve dále k severu v jediné tělo splývají. Nejčastěji se vyskytuje Quercus sessiliflora, ojediněle objevují se Quercus pubescens a pedunculata. V lesích dubových nalézá se mnoho roští a bujných zelin, které přičítáme téměř vesměs k druhům středoevropským. Vedlé doubrav objevují se na rozbraní stepném i mocné hvozdy habří, jichž temnosť nedopouští chrastinám a zelinám vývoje, čímž, zdá se, předčívají i naše bukoviny. Teprve dále na severu vyskytují se bříza, jalovec a stromy chvojné; stromy chvojné nepřekračují k jihu čáry Brody, Charkov a Orenburk. *)

*) Ausland, 1875, čís. 5, str. 98.

Ježto právě obíráme se poměry jižního Ruska, naskytuje se nám nejlepší příležitosť dotknouti se maličko polouostrova Krymského, do něhož vniká jihoruský obvod stepný. Vešker polouostrov jest rovinatý, pouze na jižním pobřeží, výtečnými přístavy slynoucím, pne se malebná Jaila čili Taurské pohoří, v němž se zdvihá Čatyr-Dagh do výše 1625 m. *)

Nejkrasších částí Krymu naučíme se znáti cestou ze slavné pevnosti Sebastopole do Yalty, položené na jihovýchodním pobřeží. Mostem přes řeku Černaju, která v soutkách Balaklavských na podobu úzké vodní niti jest zúžena, počínají krásy krajinné. Mezi jedlemi a březinami vine se cesta po pahorcích a pak dolů do údolí Baidarského, kteréž svými úrodnými polemi, duby a vlaskými ořechy mile pobavuje oko, unavené pohledem na stromůprázdné okolí Sebastopolské. Mocný dojem působí v mysl lidskou pohled na obrovskou bránu, sklenutou ze skal granitových, jichž pouze malou zacházkou v údolí lze dostihnouti; když pak jí pronikneme, zíráme s mohutných úskalí na modravé moře 600 m. hluboko pod námi se vlnící. Právě protiva velkolepého a milokrásného, těsně vedlé sebe se objevujícího, poskytuje vedlé krásně rozvinutého pobřeží tak velikého půvabu krajinským zjevům Krymským. Zde úžasně na sebe nakupené skály, klepy a srázy, onde řady zelených pahorků, usměvavá údolí, přebujné bylinstvo. Hned vstupuje ten, hned zas onen zjev do popředí, v obou však případech působí obé protivou svojí dojem neobyčejný. Od brány Baidarské schází cesta sráznými zátočinami na rozsáhlou skalistou pláň a pak mezi mohutnými balvany skalními, jež v neladu jsou v okolí roztrouseny, jakoby byly rozházeny účinkem mocných pohybů zemských. Zde převládá rozhodně zjev divé velikoleposti, a pohled na divokrásný tento svět, zažitý za měsíčního svitu, jest z nejkrasších, jichž vůbec příroda poskytuje. Naproti tomu vede cesta od Alupky do Yalty jediným milosadem. Tu prostírají se nádherné hvozdy a svěží lučiny, vzácné rostliny a kvítky v obratníkové téměř bujnosti a krásné vinohrady po levé straně řadami hor obklíčené, kdežto po pravé straně šíří se blankytná hladina mořská. Na trati z Alupky do Yalty nalézá se množství letních sídel ruské šlechty. V Alupce jest velekrásný, polougothický palác knížete Voroncového, v Oriandě palác velkoknížete

*) O Krymu viz: F. Remy, die Krim in ethnographischer, landschaftlicher und hygienischer Beziehung. V Lipště a Oděsse 1872, 8° a J. Buchan Telfer: The Crimea and Transcaucasia. V Londýně 1876, 8°.

Konstantina, zbudovaný po spůsobě Pompejské, se sloupovím řeckým a s nádvořími, okrášlenými freskovými malbami. Zvláště rozkošné místo jest Yalta; hory zde poněkud od moře ustupují, tak že město leží v jakémsi amfiteatru malebných pahorků. Dvakráte v témdni kotví zde parníky, příchozí z Oděssy, Krče neb Theodosie.*)

Severně polouostrova Krymského, mnohdy i po spůsobě starých Taurským nazývaného, rozléhá se až po Dněpr širá step Nogajská, část to výše dotčených stepí Černomořských, které na západě až po řeku Dněstr zasahují. Severně této stepi leží Ukrajina, protékaná středním Dněprem, kteráž zabírá větší část Malé Rusi. Toť krajina, k níž se pojí překrásné upomínky slovanského junáctva. Zde, na ostrovích a prazích Dněprovských, rozvinul se od polou století XV. život nad jiné čilý, zde shromáždil se kolem nedobitků českých bratří Táborských lid malorusky a jal se vésti stálý svatý boj s Tatarem, který z Krymu svojil si i Nogajskou step, i s Turkem, jenž z Balkánského polouostrova výbojně dorážel až po krajiny jihoruské. Zde žil volný stepi syn, zde orlím okem zíral na vlnící se moře vysokých trav, zde na Dněpru spouštěly se lebýnké čajky, aby z nenadání vybouřily rozmařilou Bachčisaraj neb hrdý Cárhrad, v rozkoších a rozmařilosti ukolébané. A když jun kozácký obětoval žití své svaté myšlénce boje s nevěřícím, sáhl do strun svých slepý pěvec a v milokrásných, půvabných i dojemných dumách velebil jeho ctnosti hrdinské i želel předčasného ač slavného skončení. — Krajina mezi Bugem a Dněstrem sluje Podolím, vlasť mezi Dněstrem a Prutem Bessarabií, zvláště obilím bohatou. Obě tyto krajiny sousedí s rumunským Multanskem a rakouskými korunními zeměmi Haličí a Bukovinou, jichž útvar i daleko do Podolí pokračuje; máť zejména Podolí pokračování východohalického přívrší, jež jsme byli nazvali plání Podolskou. Podolí i Bessarabie náležejí po výtce k útvaru silurskému, zastoupenému zvláště hutným vápencem s četnými skamenělinami a hlinitou břidlicí. Na břidlicích hlinitých bezprostředně spočívá útvar křídový, buď křídový slín s křesavcem, buď zelený pískovec, a v temně hnědém, zhusta do zelena přecházejícím, tenkovrstvém fyllitu zapuštěny jsou často a u velikém počtu zvláštním spůsobem vyhraněné kule fosforitu. Také Volyň sousedí s Haličí, krajina to dílem úrodná, dílem lesy a stepmi prostoupená; vody její po výtce odtékají k severu do Pripeti, kteráž jest nejpřednější pobočkou pravého břehu Dněprovského. Pripeť protéká šírými bařinami,

*) Wiener Abendpost ze dne 25. srpna 1876.

Rokytno řečenými, které prostírají se v západní Rusi od lože Dněprovského až do východních částí polských, na severu pak až po přívrší Urálskobaltské. Průplavy spojují zde Pripeť se souříčím Němena a Visly a tudíž i Černé moře s vodami Baltskými.

Do pánve moře Baltského vlévají se všechny řeky, které temení se na západním neb severozápadním svahu Urálskobaltského čili severoruského přívrší. Vyjímku činí pouze Visla (1040 km. dlouhá), která prýští se, jakž jsme již výše pověděli, v Jablunské části vysočiny Karpátské, svým však středním tokem protéká ruskou částí Polska i hlavním městem Varšavou. Vislu lze pokládati za západní hranici východní Evropy, kdežto Němen, ústící pode jménem Memel čili Rusz do límanu Kurského, náleží k této již celým svým tokem (853 km.). Z lesa Volchoňského přichází Západní Dvina (Düna, 1040 km.), která otevřeným hrdlem u Rigy vlévá se do zátoky soujmenné. Němen a Dvina svlažují Litvu, krajinu plnou bařin a močárů, která se prostírá mezi mořem Baltským a močárem Rokytnem. V severním poříčí Západní Dviny, v Kuronsku, Livonsku a Estonsku, čili tak řečených Baltských zemích (Ostseeprovinzen) vyskytují se bařiny ještě více, a přecházejí konečně u velikou jezerní pláň Baltskou, kterou lze pokládati za přímé pokračování jezerní pláně severoněmecké. Nejznamenitější jezero těchto krajin jest veliké jezero Čudské čili Peipus, jehož jižní pokračování sluje jezerem Pskovským a jehož výtok Narva čili Narova vlévá se do čuchonského zálivu. Východně Čudského jezera jest jezero Ilmeňské, jehož odtok Volchov vlévá se do jezera Ladozského. Do téhož jezera valí se i Svirr z velikého, severovýchodně rozloženého jezera Onězského, výtok pak Ladogy jest mohutná, ač sotva 60 km. dlouhá Něva, na jejíchž březích a ústí rozkládá se nádherné moderní ruské hlavní město Petrohrad.

Železná dráha, která spojuje Varšavu s Petrohradem, protíná téměř na příč krajiny, jichž jsme se právě dotkli. Nejprve zanese nás vlak do Západní čili Bílé Rusi, do gubernie Kovenské. Krajina tato slula dříve Žmudí (Samogitien) a plochu její pokrývaji setby lnu, ještě však více obrovské lesy. Z gubernie Kovenské přijdeme do gubernie Vileňské, Němenem protékané, jehož pobřeží činí dojem poněkud příznivější. Rovněž jednotvárného rázu jako obě předešlé gubernie jest gubernie Vitebská, kdež střídají se s ornou půdou vřesoviska a rozlehlé lesy březové. Teprve přišedše do gubernie Pskovské přicházíme i do pravé Velké Rusi, hlavní to části staré říše, a jest nám nyní oko zvykati zjevům, které mnohdy za dlouhé hodiny se nemění. Jedeme rovně rozsáhlými lesy, z nichž velmi zřídka nám kyne pravá ruská ves, několik to dřevěných chat, prkny krytých, z jichž slemen volně prodírá se na ven dým. Nehostinné tyto kraje, v jichž nekonečných pralesích volně a bez překážky bytují huňatý medvěd, vlk a los,

kdež zubr může se pohodlně provalovati v početných močárech, sahají bez přetržení až do gubernie Petrohradské čili někdejší krajiny Ingrelské (Ingrely, Ingermannland).*)

Rusko severozápadní má spolu největší jezera zemědílu našeho. Mezi Něvou a zátokou Oněžskou moře Bílého vlní se rozsáhlé hladiny jezer Ladogy (182·7 □ myriametrů) a Oněgy, severně pak tohoto veliká řada větších menších vodojemů, kteréž prostírají se podél Bílého moře k severu až na polouostrov Kolu a končí velikým jezerem Enarským v ruském Laponsku; jezero toto odsílá vody své ložem Pasvig-Elfa do fjordu Waranzského. Předěl dosti patrná odděluje tento soubor jezer od skalnaté jezerní pláně Čuchonské čili Finnské, která v sobě drží uzavřenou skupinu mnoha set jezer, pokrývajících téměř jednu desítinu všeho površí Čuchonského. Jezera tato jsou zmenšeným obrazem soujmu jezer severoamerických.

Krajina čuchonská označena jest neobyčejným rázem melancholickým, jest ticha, života téměř prosta, poněvadž spoře obydlena, temny jsou její lesy, ještě temnější jezera její. Hledíme-li s člunu do hlubiny jezera kteréhokoliv, zdá se nám voda býti i za nejjasnějšího bezchmurného nebe úplně černou, třeba i byla do hloubky až tří m. průhledna. Jen tehdy, zíráme-li s výšky nějaké šikmo do vodní plochy, nabývá odrazem barvy modré. Mnohá z jezer těchto ovšem spolu splývají, jiná zase spojena jsou průplavy, a tak lze přijíti z jednoho k druhému, až konečně nalézáme se ve vodách největšího jezera čuchonského Saimy, jehož odtok, Wucken nebo Wocka zvaný, činí nejmohutnější peřej v Evropě. Jezera, skály a lesy jedlové — tak lze třemi slovy označiti povahu Čuchonska. Sporé pruhy úrodné země, s části jen namáhavě odňaté skalám a lesům (spalováním a klučením hvozdů nebo vypuštěním vod) a roztrouseně ležící mezi lesy a vodami zakrývají tu a tam chudý ráz této země; při tom myslemež si na blízku těchto osetých polí tu a tam malou ves nebo osamělý dvorec a kolem obydlí vždy množství větších menších dřevěných chat, neboť Čuchonec staví si pro každý nový předmět hospodářství svého, pro každou novou krávu nebo nový vozík, jejž si opatří, nové přístřeší; myslemež si na tichých lesních nebo polních cestách někdy malého, než hbitého koně, jenž táhne malý vozík a jejž rusovlasý, schoulený Čuchonec krátkým bičem, zvláštního

*) Theodor hrabě Leublfing: Wanderungen im westlichen Russland. V Lipště 1875, 8°, str. 29—31.

druhu mlaskáním anebo monotonním voláním hävone! hävone! (koni, koni) pobádá; myslemež si dále na jezeře buď člun rybářský, buď dýmající stroj, který vleče s sebou dlouhou řadu pltí nebo obtěžkanou zbožím loď nákladní — složmež pak jednotlivé tyto obrazy v jediný celkový obraz krajiny a učiníme si aspoň přibližný pojem o zvláštní povaze vlasti Čuchonců. Ovšem že v zimě s bílým povlakem sněžným prostírá se nad jejím povrchem i mlčení smrti; pouze osamělé sáně, tu a tam z chýše vystupující kouř, zajíc, který probíhá polemi, nebo vrána, která s křikem letí od lesa k lesu, prozrazují jakýsi život u hřbitovním tichu. Velmi chudá krajina provází cestujícího, kterýž jede drahou z Viborka do Helsingforsa. Nespozorujemeť totiž v ohromných hvozdech, jimiž nám bez přetržení jeti jest, stromu staršího více než 15—20 let. Kdyby nebylo skal s jich vetchými, mechatými hlavami, bylo by lze zemi čuchonské přisuzovati poměrně malé stáří. Železniční pokrok jest ukrutným nepřítelem lesův a silnějších, vysoko zrostlých kmenů. Hnedle dožije se toho Čuchonsko, že bude slouti „lesem“ porostlina, která dosud nedosahuje výšky muže, jako se již děje na střední Rusi. Železnou dráhu bylo třeba na mnohých místech vésti průkopy v útvaru žulovém; tyto průkopy a zářezy osvědčují, že jest žulový podklad terrain moutonné, jakž říkají Francouzové. Vidu hornatiny ve vlastním slova ponětí Čuchonsko neposkytuje, což zvláště seznati lze shlížením s vyšších bodů povrchu. V jižní polovici Čuchonska pnou se některé ač sporé vrchy nad 150 m. Naplavenina, jíž Čuchonsko jest pokryto, vzniklá zvětráním a rozkladem různých zde se vyskytujících žul, jest po výtce od podoby hrubšího neb jemnějšího písku, kterýž na některých místech kupí se do vysokých náspů, podobných středoevropským přesypům. V písku tomto shledati lze početné balvany a valouny, nezřídka i kamení, o němž není lze říci, odkud by pocházelo. Na hřbetech vysokých skal nalézají se ojedinělé balvany, rozryté a omšené, kteréž jsou bezpochyby zbytky větších skupenství.*)

Na severu splývá Čuchonsko s krajinou nad jiné nehostinnou, s polouostrovem Kolou. Jest to krajina s plochým, jednotvárným pobřežím bez patrnějších zátok nebo fjordů, pohledu pošmurného i chudého. Přímoří její, k severnímu moři ledovému obrácené, sluje břehem Murmanským nebo Laponským Přímořím. Na jihu vniká daleko do země huba Kandalaškaja, jedna z tří velikých zátok moře Bílého. Zátoka Onězská, tak díc posetá skalami a ostrovy,

*) Bulletin de la Soc. Imp. des Naturalistes de Moscou 1874.

mezi nimiž nalézají se výspy Solovecké, činí jižní část moře Bílého, Dvinská pak zátoka část východní. Do této zátoky vlévá se Severní Dvina, 1190 km. dlouhá, která vzniká souvodní dvou znamenitých řek zřídelných, Suchony s Jugem a Vyčegdy, které vesměs prýští se na povýšenině Urálskobaltské. Na ústí Severní Dviny leží v kraji velmi smutném obchodní město a tržiště severu Archangelsk. Neméně pošmurná krajina rozestírá se na východě Bílého moře. Polouostrov Kanin jest lednatá poustka, jejíž rovinatou jednotvárnost maličko ruší vršek Samokovskija; zde jest vlast Samo-

Chýše Samojedské.

jedů, jediných to „divochův" evropských, kteří potulují se od zátoky Dvinské až daleko na východ po Obský záliv v severní Asii.*) Východní břehy Kaninské činí Českaja huba, severně pak leží v ledovém moři ostrov Kolgujev (č. Kal-). Na nejzazším pomezí evropském činí ostrov Vajgač přechod k arktickému dvojostroví Nové Země (Novaja Zemlja).

Vedlé dotčené již Severní Dviny náležejí ještě z ruských veletoků k oblasti arktické Mezeň a Pečora. Mezeň činí ústím svým zvláštní zátoku moře Bílého, Pečora temení se v Urálu a po toku 965 km. dlouhém vlévá se četnými rameny do

---

*) Viz Heřman a Karel Aubel: Ein Polarsommer. Reise nach Lappland und Kanin. Lipsko 1874, 8°.

moře Ledového. Téměř až po 61° s. š. jest půda více méně příznivá pěstování všech druhů obilních; v dalších 2—3° daří se obilí jenom v některých částech, dále pak k severu prostírají se nekonečné močáry čili tundry, v nichž zvolna bylinstvo mizí. Půda sama zůstává v nevelikém hloubi i v létě zamrzlá. Nesmírné pralesy severních tamních končin, skládající se z modřínův a jiných jehličnatých stromů, mezi nimiž vyskytuje se zhusta bříza, pravý strom severu, ač by na pohled jemnou se zdála, též i vrba, mizejí tím více, čím dále k severu vnikáme, až konečně končí se tvary převelice zakrnělými. Rozlehlé plochy, chudými travami, jahodinami a četnými mechy porostlé, činí přechod do ledových močárů tundry, v polárních krajích rozestřené. Tundry počínají u města Mezeně, kdež břehy řeky soujmenné ještě lemovány jsou některými křovisky, a prostírají se podobou nepřetržité poušti daleko za Pečoru. Na severu vystupuje na den holá žula, k jihu však mizí půda v nesmírných prostorách bařinných. Tundry skládají se ze souvislé i houpavé zpousty, kteráž místy účinkem hojně přimísených rudných částí nabývá hnědorudého zbarvení, rezu podobného, místy pak zase pokryta jest bílým mechem sobím. Mech tento jest hlavní potravou předůležitých pro končiny tyto sobů, mech islandský jest zase přední potravou Laponcův a Samojedů. V končinách těchto již i zhusta objevuje se bílý medvěd, vedlé něho mají zde domov svůj tuleni, mrži, severní lišky, rackové a kajky. Zima trvá zde zplna osm měsíců, takže bývá moře od konce září až do polou června pokryto korou ledovou. Zima dosáhne někdy výše 32° R. Nejteplejší dni s průměrnou teplotou + 2° R. vyskytují se v červenci. Ač pak zde slunce v létě buď pouze na krátký čas mizí, buď vůbec nezapadá, přece není lze paprskům jeho, aby bylinstvo vzrušily z jeho zakrnělosti. V těchto liduprázdných končinách objevují se nejrozmanitější zjevy přírodní, pro něž severané mají vesměs zvláštní pojmenování. Pádem nazývají husté sněžení, kdež chmury sněhové nebe úplně zahalují, „ponosucha“ sluje prudký vítr, který navátě zpousty sněhové po rovině rozptyluje podobou malých pahorků, mnohdy pak činí i vyšší hory a přirozené v nich dutiny, tak že žádný člověk nepozná minulého tvaru krajiny. Chivus jest sněžná bouře, vyskytující se pouze v točnových krajinách a na přímoří.*)

Téměř na 70° s. š. nalézá se nejsevernější cíp evropského Ruska blíže východních vrat úzkého Jugorského průlivu, který odlučuje od pevniny ostrov Vajgač a činí spojení Ledového moře s mořem Karským. Zátokou moře Karského jest huba Karská, při níž končí nejsevernější výstřelky pohoří Urálského.

Obrovské mezihoří Urálské, jež činí přirozenou mezi Evropy a Asie, vleče se šířkou 18 stupňů zeměpisných, o délce 3700 km., od břehů moře Karského až po město Orenburk, a skládá se z mnohých, nemnoho od sebe vzdálených pásem souběžných, jichž přibývá směrem k jihu. Obyčejně dělíme Urál do tří částí: 1. v severní čili ostjacký nebo samojedský Urál, 2. v střední čili vogulský a 3. v jižní čili baškyrský Urál. Severní pásmo Urálské dělí o délce více 1000 km. gubernii Archangelskou a Vologdanskou od Sibiře, počíná při průlivu Jugorském nízkými hřbety a táhne se až po vrchovisko Pečorské. Hřbet dosahuje zde výše 1300—1700 m., jest bezlesý, místy úplně lysý, skalistý, rozeklán a rozryt početnými roklemi i stržemi. Po straně sibiřské temení se mnohé pobočky řeky Obi, po straně evrop-

*) Lankenau a Oelsnitz: Das heutige Russland. V Lipště 1876, 8° str. 65—71.

ské Kara a Pečora. Severní řeky jsou vesměs rázu stejného; vřídla svá mají v močárech, plouží se s počátku v mělkých i úzkých žlabích, sesilují se přijetím horských bystřic, ubírají se hlubšími koryty, stávají se bystřejšími a činí buď při ústí svém mělčiny a písčiny, buď zanikají v bařinách. K pustému Urálu severnímu připojuje se Urál střední, kterýž Deneškinym Kamenem pne se do výše 1633 m. a na asijských svých úklonech oplývá největším skoro bohactvím rudným na světě. Toť vlasť korundů, safirů, hyacinthů, granátů, topasů, beryllův a turmalínův; odtud přinesl Humboldt ruské carevně prvé jí připověděné démanty; zde nalézají se nepřebrané poklady zlata, platiny, mědi i železa. Na západních svazích pak rozkládají se převeliká ložiska kamenného uhlí, vyskytující se i v nejhlubších vrstvách útvaru i nad nimi; počet ložisk kamenouhelných jest tudíž v Urálu větší než v ústředních slojích ruských, též lepší jest jakosť jeho i neužívá se ho pouze palivem, nýbrž hodí se ku pracím kovoliteckým. Kamenouhelné vrstvy Urálské, od severu k jihu rozprostřené, proryty jsou na příč od východu k západu četnými levostrannými pobočkami řeky Kamy, které na Urálu vznikají a v dolních tocích svých jsou po výtce splavny, s vrstvami pak uhelnými shodují se i mocné couky výtečné rudy železné. V středním Urálu již se nevyskytují ostré hřebeny neb osamělé štíty horské. Jednotlivé zvýšeniny, z nichž jedna druhou v mnohonásobných měrách převyšuje, jsou široké a na mnoze dlouhé, mnohdy hustým lesem porostlé hřbety s povrchem po výtce plasovitým, střední pak výška jejich nepřesahuje mnohem 670 m. Podivný jest směr řek, jež mají v Urálu své vrchovisko. Všecky řeky totiž, které vznikají na západních sklonech středního Urálu, tekou od jihu k severu, řeky pak, které na východních úbočích mají původ svůj, plynou od severu k jihu. Ony náležejí k oblasti Volzské, tyto k poříčí Obskému. S poledníkovým směrem všeho pohoří shoduje se dle soudu prof. Ferdinanda Hochstettra geologický sklad vrstev i vnitřní zbudování. Veškery usazeniny, které se objevují na západních úpatích, kloní se směrem od severu k jihu a vyskytují se v úzkých pásmech, jichž souběžnosť v každé zeměznalecké mappě Urálského pohoří uznamenati můžeme. Naproti tomu spadají východní sklony mnohem prudčeji a patrně lze seznati, že vzrušena jsou pravidla skladu jednotlivých vrstev; souvislosť dřevního hromadného zdvihání se vrstev přerušena byla pohybem, který směřoval od severu k jihu*). Středním Urálem, spolu

*) F. v. Hochstetter: Über den Ural. V Berlíně 1873, 8°.

nejužší částí všeho horstva, přechází silnice vedoucí do **Jekaterinburka**, a učiněn jest návrh, aby po směru jejím zřízena byla železná dráha, při čemž dává se tomu, že příroda velikých překážek nebude v cestu klásti. Jižní čili baškyrský Urál rozstupuje se třemi vějířovitými pásmy k jihozápadu, jichž průměrná výška obnáší 450 až 600 m., jednotlivá pásma tato proryta jsou bystřicemi, které stékají ku Kamským pobočkám **Utě** a **Bělaji**. V západním pásmě, opodál vrchoviska Bělajina, pne se nejvyšší vrchol **Imerel** do výše 1536 m.; vedlé něho vyniká **Taganaj** (1069 m.) na obzoru Zlatoústském. I tato část Uralu oplývá solí a mnohými rudami.

Minerálné poklady, ukryté v útrobách Urálských, přivádějí k pravému poznání rudného bohactví říše ruské. Bohactví toto není však omezeno pouze tímto pohořím, nýbrž jest jím veškera východní Evropa hojně obdařena. Na zlato doluje se vedlé Urálu i v Čuchonsku a ruském Laponsku; na Volyni nalézají se rozsáhlá ložiska vzácného labradoritu, který jediné v Rusku se objevuje; nejdůležitější ovšem jsou nesmírné báně kamenouhelné, které mimo Urál vyskytují se na střední Rusi o prostoře 180 □ myriametrů, pak v úvodí Donce a v Zákavkazště. Uhlí obou prve uvedených okresů náleží sice období uhlí kamenného, avšak není lze ho přičítati pravému útvaru uhelnému, nýbrž maličko starší době vrstev Kulmských; uhlí zákavkazské jest z útvaru liasového, tudíž náleží k mnohem mladším vrstvám jurským.*) S poklady mineralnými shoduje se i rozmanitosť plodin říše živočišné i rostlinné, při čemž rozhoduje veliká rozlehlosť říše o 35 stupních šířky zeměpisné a tím spůsobená různosť podnebí.

Veliká nížina slovanská nalézá se právě na rozhraní oceánského podnebí západoevropského a suchozemského podnebí středoasijského; tudíž přibývá chladna měrou nepatrnou od jihozápadu k severovýchodu. Úkaz tento nejlépe lze znamenati přirovnáním některých míst, ležících na téže šířce zeměpisné. Petrohrad se svými tuhými zimami leží na téže šířce jako ostrovy Shetlandské; Moskva se svým ještě drsnějším podnebím, ač leží jižněji ovšem i východněji nežli Petrohrad, jest na téže šířce s Edinburkem, jehož pohoda jest velmi mírná. Naproti tomu jeví se podnební poměry mnohem příznivěji na nejzazším jihu; avšak i na severu jsou léta do úžehu parna, jako vůbec ve všech krajích vnitrozemských. „Žádná země evropská,“ usuzuje velmi dobře hrabě **Leublfing**, „nebývá v cizině, zvláště v Němcích, posuzována s tak malými vědomostmi o různostech podnebních jako Rusko. Vůbec rozšířeno jest domnění, že v Rusku panuje stálý chlad, a namítne-li kdo, že ovšem jest tak po dobu zimní, bývá mu odpovědí krčení ramenou nedověrné. Zkrátka zneuznává se, že podnebí obromné šíře, rozprostřené o zeměpisné šíři 40 stupňů, objevuje veškery odstíny teploty, od lazuru, jenž klene se nad břehy Gardskými a nížinou Pádskou, až po nepřístupné ledy krajin točnových, kde i rtuť po mnohé měsíce zamrzá a stává se kovokujnou.“ Pršek v oblasti suchozemského podnebí načitě ubývá a ve shodě s množstvím pršek a tepla béře se vpřed bylinstvo a živočišstvo. Abychom nabyli lepšího přehledu, dělíme obyčejně východní Evropu ve čtyři, podstatně se od sebe lišící části. V prvém pásmě, v pásmě arktickém čili točnovém, není zhola lesů; pásmo toto nedává ni jedinému druhu stromů zdárného vývoje, nemnohé pak druhy, zde se vyskytující, jsou podoby nelepé a mnohdy zakrňují podobou nízkých i plazivých křovisk. Veškeru plodivosť půdy zabrnují mechy, lišejník a jahodiny; většího výtěžku není lze dosíci ani zemědělstvím. Zvířena objevuje se pouze několika čeledmi; vyskytují se zde psi, sobi, bílí medvědi, severní lišky a jiná zvěř kožešinná, mrži, kajky, brodiví ptáci a hojné ryby. K pásmu tomu přiléhá pásmo subarktické, které sahá od točny až po 57° s. š., pásmo bohaté lesy chvojnými i březovými; lesy tyto poskytují

---

*) Ausland 1875, čís. 19. str. 378.

výborného staviva na budování říčných i mořských lodí, též paliva k potřebě chýše i přehojných závodů hornických. Zde již počíná pěstování obilí, žita, ječmene a ovsa, méně ovšem v krajích severnějších, hojněji v krajinách blízkých pásmu třetímu. Již i objevuje se pěstování zemákův i lnu. Veškera oblasť tato oplývá dravou zvěří, medvědy, vlky, liškami a rysy; vedlé toho hostí však i ušlechtilou zvěř, jelena, srnce, daňka a divokého kance. Též přibývá chovu domácích zvířat. V prostředním neboli mírném pásmu, které rozléhá se mezi 57—50° s. š., vyskytují se hvozdy chvojné i listnaté, v nichž zhusta objevuje se posvátná slovanská lípa znakem obecným; zde jest nejpřednější vlasť orby, zde již daří se pšenice i konopí. V pásmu tomto bytuje zvláště vlk, vedlé něho pak dva druhy ssavců, kteréž jinde se neobjevují, tur a los. Rolník hledí si pečlivě chovu dobytka a včel, zvláště pak chovu koní. Jižní neboli teplé pásmo, které sáhá od 50° s. š. až po pomoří Černé a Chvalinské, postrádá jako nejzazší sever lesa úplně a rozsáhlé jeho plochy buď podporují úrodností svou zištnou orbu, buď jsou stepí bezestromou. V tomto pásmu uzrávají veškery druhy obilí a plodin evropských, vedlé nich pak i kukuřice, dýně, víno a jižní ovoce; obyvatelé jeho, s části žijíce spůsobem národů kočovných, hlavně zabývají se chovem dobytka, k němuž v některých krajích již i velbloud se druží.

NÁRODOVÉ A DRŽAVY EVROPSKÉ.

Království Portugalské.

Portugalsko (jméno od portus Cale) prostírá se o délce 520 a šíři 180 km. podél moře Atlantského, mezi řekami Minhem a Guadianou, řeky pak Douro a Tejo (č. Tedžu) protékají je nižními částmi toků svých. Oploší vší říše této obnáší 893·55, dle jiných 930 □ myriametrů, na nichž žije asi 4 mill. duší. Tohoto počtu přibude ještě asi o 400.000 hlav, ježto Portugalci přičítají k Evropě souostroví Azorské, na téže s Lissabonem ležící šířce zeměpisné i skupinu Madeirskou (č. Madér-). S nepatrnými vyjímkami přiznávají se všichni Portugalci k náboženství katolickému. Portugalsko jest dědičným královstvím ústavním s účastenstvím u vládě stavů čili k o r t e z ů (Cortes); kortezové skládají se z komor dvou: z komory pairů, králem jmenovaných, a z komory poselské. Země rozdělena jest zvykem historickým v pět krajin (M i n h o, T r a s - o s - M o n t e s, B e i r u, E s t r e m a d u r u a A l e m t e j o [č. -tedžu]) a v šestý okres F a r o (někdy malé království A l g a r b i i čili A l g a r v s k o, t. západní vlasť Arabův), kteréž nyní činí 17 okresů správních; k Estremaduře počítati jest i výše dotčená souostroví Azorské a Madeirské, která činí správní okres F u n c h á l s k ý (ch = š). Zámořské osady portugalské roztrouseny jsou po Asii a Africe a seznáme jich svým místem níže. Z držav asijských jsou G o a, D a m a n a D i u na pobřeží malabarském v Indii Přední, východní polovice východoindického ostrova T i m o r a a M a c a o (čti Mazam) u Kantona v Číně. Vojska jest v době míru 40.000, v době válečné 70.000 mužů; loďstvo válečné skládá se asi ze 40 lodí s posádkou 300 mužů.

Jest málo lidí posud, kterým by bylo Portugalsko více než pomysl zeměpisný a společenský a zřídka udá se cestujícímu, jehož nevede v místa ona poslání určité, aby zabloudil v odlehlý kout evrop-

ský, kterýž v sobě chová nad očekávání více zjevů krásných i poutavých. Přístav Lissabonský (Lissabon s 280.000 obyv.) směle závodí krásou svou s Cařihradem, Palermem, Neapolí a Janovem, okolím svým s královskou Prahou naší. *)

Již vid mohutného Teja, praví svob. pán Barth, rozšiřujícího se u vodojem moři podobný, s nábřeží, zvláště pak s výšin Lissabonských jest překvapující a velepůvabný; ještě však krasším stává se obraz, když s ním splyne život a pohyb, když kterýsi z černých obrů počíná se pohybovati s komínem svým čadivým k moři, jehož hladina daleko vně za přehradou Teja se skví v úsvitu slunečním, nejvíce pak, když sami na palubě stojíce míjíme nádherných zjevů pobřežních v pravo i v levo v němém loučení. Ještě jednou těká zrak po hrdé stolici lusitanské, kteráž běloskvoucími budovami svými pokrývá pahorky a doliny poříčné, jejíž hrady, paláce, kláštery a kathedrály věnčí pahorků početných temena a tím budí obraz velikosti a nádhery, jehož péru sotva lze vypsati. Ovšem vynikají uprostřed zjevů krásy neobyčejné i patrné znaky zanedbání, avšak to náleží již k rázu krajin a měst jižních, vskutku pak v okolí této bujné, ba dary svými plýtvající přírody spíše uvykneme nedbalosti stopám, než v severu nuzném i odměřeném. Před námi prostírají se do dálky nedozírné zátoka a hrdlo veletoku, skvějící se blankytem třpytivým, oživené nesčíslnými velikými i malými lodmi, čluny, lodmi mořskými i parolodmi; malé parníky kolové ubíhají napříč k Puntě Cacilhas a do Belema a z nábřeží na Praça do Commercio, jejíž sloupoví a triumfálné oblouky skví se v plné záři slunce poledního, pohybuje se loď do Barreira, kdež jest konečná stanice jihovýchodních drah portugalských. Nad hladinou šíré zátoky, na dálném jihu zdvihají se v ostrých obrysech výšiny Serry d'Arrabida, hory S. Luiz u Setúbala a hrad Palmellský. Již vyjíždíme! — Z leva táhnou se příkré vápenné výšiny Almadské, četnými proryté údolíčky, po pravé straně objevuje se Belem s prastarou kathedrálou svojí i s čtverhrannou věží, která chrání přístavu Lissabonského. Nad rozvlněné, nesčíslnými mlýny větrnými pokryté výšiny severního břehu říčného klenou se v imposantních i rozeklaných obrysech hory v okolí Cintry, dlouhá to řada štítů směle zbudovaných, počínajících Peninhou, která daleko odtud vznáší se nad Cabem da Roca na západním pomoří a sáhajících až po vysokou jehlu Vysokého kříže (Cruz Alta) a po Penu, která z nejvyšších jsouc korun horských vší Serry věnčena jest velkolepým, v maurském slohu zbudovaným hradem. Rychlé zřídlo množství lodí, mezi nimiž nás s počátku unášela paroloď odcházející; již podobají se vzdálenému lesu stožárův a měrou touž ubývá i vidu Lissabonského, z něhož ještě po delší dobu nad Belemem se objevují budovy nejvyšší i nejpřednější, Castell san Jago (č. Chago), kupole kathedrály Coraçao de Jesus, nově zřízené observatorium v olivovém háji Tapadském a ohromná stavba královského hradu v Ajudě. **)

V obyčejném slova ponětí neodvděčuje se příliš cestování Portugalskem, poněvadž jest po řídku tak řečených „pamětihodných bodů". Jsouť ovšem čestné vyjímky; mimo samo hlavní město vynikají některá města, jako obchodem oživené Porto čili Oporto a universitní město Coimbra, pak mnohá místa, ku př. slavný klášter Mafra, portugalské to napodobení Escuriala, královský letohrádek Cintra, slavný klášter Bernardinský Alcobaçký, Basaco, Batalha, Leira atd., vůbec však jest krajina jednotvárná. V rovinách

*) Viz o Lissaboně: J. G. Kohl: Die geographische Lage der Hauptstädte Europa's. V Lipště 1874, 8°, str. 104—132.

**) Ausland 1876, čís. 26, str. 501—502.

a nížinách, nalézají se pole dobře vzdělaná, mezi nimi zde i onde místa porostlá křovinami a nevysokým mlázím. Pouze při řekách odívá se scenerie v tvary jiné, nebo podél břehův, uprostřed žírných luhů skví se obyčejně řady mohutných pňů stromových. Zvláště krásného vidu poskytuje západ sluneční na pomoří Atlantském, i žije pověsť v ústech lidu, že Noah po veliké potopě světa přišel do Portugalska, aby tudíž uzřel západu slunečního, a uzřev jeho nemalých požil půvabův a rozkoší.

Přátelům honitby neposkytuje Portugalsko pochoutek vzácnějších, ač dosavade nenepatrná část země nevzdělána zůstává. V osamělých okresech horských objevují se tu a tam někteří vlci, rysi, divoké kozy, maličko červené zvěře, v krajinách řídčeji obydlených koroptev s červenými běháky. V zimě vyskytují se i dosti početně sluky lesní, avšak ukrývají se příliš v rozsáhlejších lesích, že stěží lze některých dosíci. Také mnoho bývá sluk vodních, avšak i zde přemáhati jest lovci obtíží mnohých i závažných, nebo krajina blatná, kterou dnes u velikém počtu opanovali, jest za týden opět úplně jich prosta.

Na severu proti španělskému království Galickému činí rozhraní řeka Minho. Španělské město Tuy vzdáleno jest od portugalského města Valença sotva co by dohodil kamenem. Avšak obyvatelé měst obou různí se neméně svým krojem, svými mravy i svými obyčeji, než obyvatelé Dovera a Kalét. Ba není téměř styku mezi tím a oním městem. Přísný dozor celní a nepříjemnosti s listem průvodním činí často překážky neschůdnější než mohutné pásmo horské, nikde pak nejsou tou měrou vzácnými sňatky vzájemné jako zde. Též projevuje rád Španěl proti protějšímu Portugalci nezřízenou velkomyslnosť; v jeho mysli jest Portugalec členem plemene slabšího i horšího. Avšak novožitný cestovatel John Latouche přisuzuje rozhodně palmu přednosti Portugalci. Podlé popisu jeho jsou Portugalci lid krásně urostlé postavy, příjemnějších spůsob životních i sličnějšího kroje; k tomu ovšem doličuje, že rozdíl ten nejpatrnější jest, cestujeme-li od jihu k severu. Obyvatelé Haličtí jsou z nejsurovějších po všem Španělsku; opakem jest „Entre Duero e Minho“, nejpokročilejší a nejvíce kvetoucí část Portugalska.

Latouche tvrdí ve svých cestopisech, že bychom domnívali se býti v Arkádii větší díl Portugalska procestovavše. Tento dojem idyllický nepůsobí jen malebné luhů zjevy na březích poříčných, nebo veliké v stinném loubí ukryté džbány vinné, jichž rolníci tamní pilně k ústům přikládají, nýbrž i zvláštní zpěvu druh, zpěv povýšený, při

němž jeden opakuje popěvku druhého. Orní nářadí portugalského rolníka jest ještě stupně nejnižšího. Volské vozíky jejich jsou posud zůstatkem někdejšího panství římského a nezažily od té doby změn podstatnějších, pluh pak posavade jest haluzí zakřivenou, která sotva půdu zryje a již na svých bedrách pohodlně lze odnésti. Jinak zase zanechali Maurové ozdobnictvím a zbožím hrnčeným vzácné sledy svého citu, pro krásno a umění nad jiné zaujatého. Jha oslí ozdobena bývají kresbami, o jichž maurském původu nedobře bylo by pochybovati. Rovněž projevují nepopíratelný východní ráz zlaté věci šperkové a — pantofle.

Mezi lidem objevují se rozdíly veliké; třída prostřední v městech liší se načitě od hrubých nájemcův a pilných rolníků. Větší města vnitrozemská i přímořská pyšní se krásnými ulicemi, v nichž plno nádherných domů panských. V domech těchto živoří rodiny ode dne ke dni mající peněz dosti, aby bez práce žíti mohly. Veliký dům, mající v zadu malou zelnici, se stěnami bíle natřenými, s podlahami bez koberců, s tuctem dřevěných stolic, pak jeden neb dva prkenné stoly — toť vše! Žádného krbu, žádných kamen ani v světnici obývací ani v ložnici, žádných záslon v oknech, žádných ubrusů, žádných obrazů na stěnách, žádných zrcadel ni stolu, který by byl pokryt knihami neladně rozloženými, novinami, časopisy i výrobky ručními, žádné vásy květinové, žádného porcellainu, žádných hodin, žádných bronzů — není zde ni jedna z početných maličkostí, které u nás projevují krasochuť, vlastně však nedostatek krasochuti domácího pána, kteréž udělují našemu bytu zvláštního rázu a nepopíratelného půvabu. Nedostatek věcí těchto jest poznatkem velmi smutných domácností portugalských. Ze zaměstnání paní portugalských lze jmenovati sotva šití, povídání, návštěvu mší anebo dívání se oknem mnohé hodiny trvající. Mimo nevelikou procházku do chrámu neobjeví se paní portugalská téměř ani na ulici. Muži chodí od skladu ke skladu, při tom vykouří veliký počet papírových cigarett, v poledním pak vedru tráví siestu svoji. Svítí-li slunce, stojí v skupinách na rozích ulic, v ruce majíce otevřené slunečníky; v zimě ověsí si kolem beder shawl jakýsi, který složen jest do téže podoby trojhranné, jakou pozorujeme u našich paní. Tak tomu chce moda, té se i přidržuje Portugalec, třebas by španělští sousedé jeho se mu z toho posmívali. V městech těchto není novinky nějaké. Uzříme-li někdy dva muže na pohled v horlivou rozpravu pohřížené o předmětu neobyčejné důležitosti a podaří-li se jednomu z nich, aby vyslechl o veškerém obsahu rozmluvy, můžeme bezpečně za to míti, že cena libry tabáku

o několik krejcarů zvýšená nebo snížená přivedla toho v zoufalství, onoho v nadšení. Ani mod není, o nichž by přemýšleti mohli, nebo mladík i kmet šatí se rovnou měrou, pouze mladí muži nosí strašně úzké botky, kteréž asi velmi nepohodlnými činí různé jich procházky a putování. Vedlé nosení úzkých botek mají mladí mužové zaměstnání mnohem důležitější, pěstovati totiž způsob lásky po všem světě nejněžnější. Činí tak s pocitem slušnosti převelikým a způsobem tím platónským, že není proti tomu námětů ni nejpřísnější gouvernantce. Mladí pánové totiž projevují náklonnosť svoji zvláštním způsobem: stanouť před domem své vyvolené, při čemž tato na souhlas oknem hledí, tím pak věc celá jest odbyta. Nedůtklivému majetníku skladu jest na pohled lhostejným, prodá-li nebo ne, při tom pak přijímá za velikou poklonu, nazve-li jej někdo „muy fino“, v čemž vyrozumívá schopnosť druhého ošiditi. Při tom nedá se upříti jakási rytířskosť v národní povaze Portugalců. Jsou sice ustavičně pobožni, ba i pověrčivi, avšak již dávno byli se vyzuli z výlučné působnosti kněžské, v níž dříve tonuli, pouze žebrota bují jako dříve a stala se, zdá se, již jakousi vášní národní. Naproti tomu objevuje se veliký počet způsobů zdvořilosti, jichž nejpřísněji zachovávati třeba, ač-li nechceme nejcitlivěji obyvatelstva uraziti. Zde jeví se rozdíl proti Španělsku, kdež se slovy „Vaše Milosť“ — V. Usted — každý může jako člověk dobrého chování veškeru zemi proputovati. Ovšem v Portugalště nyní titulují se i uličníci na ulici se rvouce „Vaší Milostí“ a „Vaší Ctí“ vedlé hrubostí nejošklivějších, avšak dosud platí čtyři zvláštní oslovení, jichž podlé stavu, od šlechtice až po rolníka, přesně užiti nutno.*)

Lesk kněžstva a veliké náklady, jež konali králové na stavby nádherných paláců a milosadů v pusté Mafře, vyssály Portugalsko zúplna, v dobách však novějších, zvláště v letech posledních, počíná blahobyt opět vzkvétati následkem některých účinných snah. Byly vystavěny již i železnice, zato však není dosti silnic sjízdných, kteréž by styky železničné po zemi rozváděly. Vyvinul se i průmysl, v městech pak podnikány velmi mnohé opravy správní i zdravotnické. Při tom uchovalo sobě Portugalsko pocit neodvislosti, hlavní to překážku možných snah o důvěrné sbližování se s nešťastným státem sousedním, čímž by ohrožen byl zvláštní i samostatný ráz vývoje státního malé říše této.

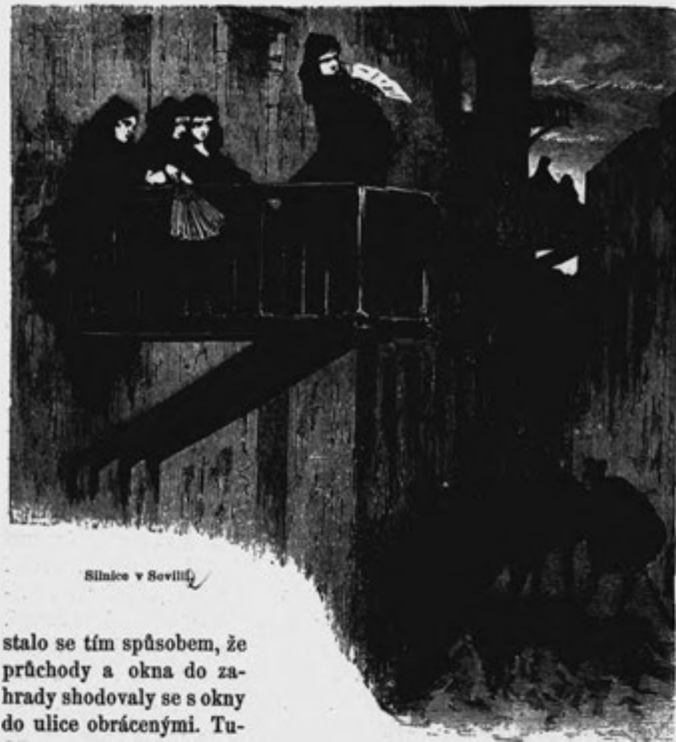
*) John Latouche: Travels in Portugal. V Londýně 1875, 8; pak Catherine Charl. Jackson: Fair Lusitania. V Londýně 1875, 8°.

Království Španělské.

Největší část polouostrova Iberského zaujímá království Španělské, jsouc asi $5\frac{1}{2}$krát větší a mající čtvernásob obyvatelstva než Portugalsko. Plocha Španělska obnáší asi 4950 □ myriametrů, na nichž žije 16,300.000 hlav. I ve Španělsku převládá náboženství křesťansko-katolické, avšak vyskytují se již místy i náboženské obce protestantské; než příliš jsou nepatrny, takže nejsou s to, aby národu španělskému přidaly rázu zvláštního. Jako v Portugalště jest i vláda španělská ústavně monarchická; království bylo teprve nedávno obnoveno, ježto revolucí r. 1868 skácen byl trůn Bourbonův a od té doby dávalo Španělsko na odiv světu důkazy největší rozháranosti politické i nezralosti státnické. Úloha velmi důležitá přisouzena byla ve zmatcích těch moci branné, čítající 80.000 mužů bez mužstva v osadách zaměstnaného, počet však tento lze zvýšiti s reservami a milicí až na 216.000 mužů. Loďstvo skládá se ze 132 parníků, na nichž posádkou jest 14.000 mužů. Španělové mají se svými severními sousedy Francouzi jeden společný rys národní povahy: oba totiž národové zdají se cizinci býti hádankou. Podlé podmínek daných nikdy nemůžeme souditi, co učiní Francouz nebo Španěl ku př. na dráze politické, poněvadž jejich spůsob úsudku a myšlení rozhodně liší se od spůsobu našeho. Jiná značná podobnosť Francie a Španělska naskytuje se u veliké rozmanitosti národních kmenů, kteří obývají území obou říší, pak u velikém počtu nářečí, jichž užívají v mluvě. Jako nerozumí syn severního Francouzska Provençalovi nebo Bretonci, podobně i ve Španělích nesrozumí se Catalonec s Castilcem anebo Baskem. Jediný rozdíl jest, že idea francouzské jednoty státní vzrostla až ve společný kult všech kmenů, kdežto ve Španělích posud u mnohých kmenů lze pozorovati snahy oddělivé. Poskytuje tudíž Pyrenejský polouostrov, ani Portugulska nevyjímajíc, ukázky nejrůznějších charakterů národních. Z toho lze si snadno vysvětliti překážky vážné, které zdržují nejvíce ustálení se poměrů španělských, jakmile by chtěl někdo nakládati s jednotlivými částkami říše podlé téhož absolutního měřídka.

Nejšťastnější přirozenosť ze všech kmenů španělských, praví dr. Mikuláš v. Gerbel, jehož přidržíme se při následujících líčeních, má bez odporu Andalusan. Onť také nejvíce jest oprávněn, aby vyvrátil veškera domnění, kolující po vší Evropě o úskočnosti, fanatismu a pomstychtivosti španělské. Jestiť Andalusan příliš vesel,

dobromysln, šťasten a sám v sobě spokojen, aby byl lstiv, úskočen a fanatik. Jestliž lze přirovnati něco s věčně luzným nebem, s teplým vzduchem a s úrodnou půdou, kterouž zastaneme mezi Sierrou Morenou a jižním pomořím španělským? Atmosféra tato pozývá neprodleně k požitkům života, veselé pak nálady duševní neubývá ani účinkem letního úžehu ani značného chladu zimního. Ze Sierry Nevady vane ustavičně příjemný chlad do nižších údolí, nikdež pak nežijeme v podnebí příjemnějším než na Quadalquiviru. Mnohem více než kdo jiný jest Andalusan sám sebou, s bohem svým a se svým okolím spokojen, což projevuje vší bytností svojí. On jest patrně do největších podrobností proniknut vědomím o osobních přednostech svých. On rád postavu svou odívá rouchem nádherným, on rád koketuje s paními, avšak osobní jeho samolibosť při tom jest tak naivní, že mu jí není lze zazlívati. Vědomí předností jeho nebudí v něm ni nadutosti, ni nevede ho k hrubství. Naopak, on snaží se, aby se jevil vždy se stránkou svou nejpříjemnější, již z příčiny té, ježto proniknut jest sám přesvědčením, že jest nejpříjemnějším tvorem pod sluncem. Proto jest ochoten, přívětiv, úslužen, baví se a vypravuje příjemně i líbezně a zdvořilým svým chováním se k paním předčívá sama Francouze. Letora jeho jest ryze sanguinickou, lehkomyslnosť v nejpoutavějším zjevu svém, a vlastností těchto nejeví pouze on, nýbrž i města, v nichž obývá. Navštívíme-li Sevillu, hlavní město andaluské, tuť prve utkví nám v mysli neobyčejná však příjemná veselosť, všude se jevící. Sevilla jest město velmi skromné, nemajíc ani vynikajících „skvostných budov", o nichž pěje Brentano v písni své „do Seville, do Seville". Avšak pozorovati lze, že v Sevilli jest každý se svým losem spokojen, že rozhostěno jest v městě vždy jakési sváteční naladění myslí, jehož súčastní se i cizinec do města přibylý. Již spůsob stavby domů jest zvláštní a mnohem přičiňuje ku přívětivému a lepému rázu města, více snad, než kdyby na místě jednoduchých budov těch nalézaly se „skvostné budovy" výše dotčené. Známoť, že obyvatelé východu rozplýtvají veškery schopnosti své ozdobováním prostranství dvorských; oni hledí změniti je v malé ráje bohatou ozdobou květin a hojnými vodomety, obklopují pak je stinnými podloubími, na sloupích spočívajícími. Když se zmocnili Seville křesťané, zalíbila se jim nádhera dvorských prostor („Patios"), květinami okrášlených, i podrželi týž spůsob, ač nesla se mysl křesťanských Španělů více vně než do vnitř. Po svém zvyku zařídili si balkón při každém okně. Později bylo co balkónů to oken, avšak vedlé toho nevyzuli se nijak ze zvykův a zařízení maurských. To

Silnice v Sevilli.

stalo se tím spůsobem, že průchody a okna do zahrady shodovaly se s okny do ulice obrácenými. Tudíž u každého Sevillana „starousedlého“ hledí mimojdoucí z ulice po způsobu jakési svítilny až do nejvnitřnějších prostor domácnosti. Rozumí se samo sebou, že to nevyrušuje nijak pohodlného Sevillana, ježto veselému obyvateli skleníka nijak není proti mysli, když někdo se súčastňuje v jeho nevyčerpatelném růžovém rozmaru. Obývá-li více rodin v témž domě, má každá z nich právo spoluužívati „Patiů“ s jejich vodomety, svěžím vzduchem i okouzlující luzností jejich. Pozoruhodno se stránky kulturněhistorické jest, že i za dob římského panství obyvatelé nynější Andalusie, tehdy provincie Hispanie Baetské, nejlepšími byli tanečníky. Tehdy příslušela přednosť městu Cadizu, které mívalo tanečníky nejlepší; nyní asi závodí vítězně s Cadizem o poctu tu

TATRY.

Sevilla a Malaga. Vedlé toho jest slávě Sevillanů nemálo Malaga nebezpečnou, ač menší jest velikostí svou i počtem obyvatelstva. Malaga sluje ve španělských písních národních „městem věčného jara“; naproti tomu mnohem slavnější Granada více se podobá truchlící králové. Granada jest sama sebou velkolepá a neposlední předností její jest chladivý vánek Nevadský, který ji stále ovívá, Malaga má vzhled více rajský, Sevilla jest však rozkošnější všech měst andaluských. Půvab, jímž nebe odívá Andalusii, a rozmar, proudící v žilách jejích obyvatelů, jsou přední příčinou, proč nechová Andalusan záliby v řemesle vojenském. Jest mu život příliš krásný a drahocenný, aby obětoval jej za lecjakous vládou nakázanou ideji, země pak připadá mu příliš býti rajskou, aby se lehkovážně vzdával sladkého vědomí životního. Jeho elegantní i lepá postava, jíž jemu příroda uštědřila vedlé jiných mnohých předností, nabývá dvojitého půvabu sedíc na světoznámém ohnivém komoni andaluském, vynikajícím hedbávnou srstí svojí. Andalusan a komoň jeho jsou druhové téměř nerozdílní, avšak pouze komoň hodí se k službě vojenské, nasazující ochotně v bitvě života svého. Při tom sluší se ještě jiného uvážiti. Andalusan jest podoben Neapolci, že oba vedlé vší pravidelnosti těla svého, vedlé vší elegance pohybů mají nepatrnou sílu positivní. I kdyby ten neb onen z nich se zalíbením se oddal službám vojenským, v pořídkých by asi případech snesl veškera namáhání se službou touto spojená.

Posouditi povahy ostatních Španělů snadno jest dosti: stavmež jednotlivé rysy povahy jejich v protivu s povahou Andalusana. Nejznámější kmen španělský jsou Kastiliané, avšak národní povaha jejich již jest mnohem méně líbeznou, než jak jsme byli seznali u Andalusana. Hidalgo odměřený avšak přes to přehojnými spůsoby etiquettními napáchlý, obřadů plný a přece líný Caballero, pyšný na předky své a při tom do bídy nejtěžší klesající Ranudo de Colibrados: toť jsou pověstné typy španělské, jimiž však seznáváme pouze Kastiliana v různých měnách životních. Jako Andalusan má i Kastilian veliké sebevědomí, avšak hledí svým sebevědomím pouze druhému předčíti, Andalusan pak tím stává se láskyplným. Kastilianu nezáleží na dojmu jak možno nejlepším, nýbrž na vnější důležitosti. Z té příčiny vynalezl Kastilian „grandezi“, aby nahradil spletitým obřadnictvím pravé ceny, které se jemu nedostává. Vrcholem jeho snah jest pohodlí, pohodlí to úplné a úplná nečinnosť. Andalusan ovšem nemá také v práci zalíbení, avšak hledí tím snaživěji příjemností životních. V opak veselému Andalusanu Kastilian

neštítí se práce z popudův epikurských, nýbrž ze stojské potřeby nezvratného klidu duševního a nerušeného pohodlí. Po příkladu všech Románů snaží se i Kastilian, třeba-li mu již pracovati za výživou tělesnou, aby v době nejkratší tolik získal jmění, jež by zúročeno jsouc krylo po celý život potřeb jeho. Rád on určí si část, jíž se dodělati odhodlal, aby pak mohl se oddati nejvážnější nečinnosti. Avšak části té zřídka kdo dodělá se, nebo Kastilian, jsa již z domova skromný, umenšuje uprostřed prací životních stále požadavků svých. Jestiť schopen býti přemrštěnu i u velkolepé ctnosti, kterouž nazýváme odříkání se a konečně nehne ani prstem, jen když bez namáhání nuzně potřeby života svého ukájeti může.

Mnohem větší stálosť výdělečných snah jeví se u obyvatel severošpanělského přímoří, u Galicianův, Asturcův a Basků. Tito tři kmenové slynou vesměs dál i šíř osobními vlastnostmi svými — každý však z nich ve smyslu jiném. Galiciana lze najati ke všem i nejnižším druhům služeb podělkářských, jako za nádenníka, dělníka, mezkaře, sluhu a řemeslníka; Asturec nejraději přijímá místo sluhy, Baskové pak jsouce rovněž jako Kastiliané hrdi sloužiti jinému hledají své výživy nájmem a orbou. Baskův přednosť jest nezvratná spolehlivosť, při tom jsou však tvrdošijni, čímž znesnazen jest styk s nimi; v opak Baskům jsou Asturci nejpovolnějšími dětmi Španělska, známí osvědčenou věrností k domu, jemuž slouží. Největších schopností výdělečných mají Galiciané nebo „Gallegos“, kteří spojují v sobě různosti Vlacha a Švýcara. Podobnosť s Vlachem tím se jeví, že Gallego vyšed jednou na výdělek obyčejně i dále pracuje, i když byl se dodělal části, kterou si byl napřed určil, ovšem pokud toho dopustí touha po chudobné jeho otčině galické. Se Švýcarem též lze jeho přirovnati; oba jsou synové hor, oběma obyčejně jest hledati chleba v cizině, oba pak, jakmile po zdání svém dosti v cizině vyzískali, spěchají v dojemné oddanosti do hor svých.

Duchem podnikavým nejvíce označeni jsou obyvatelé někdejšího království Arragonského, avšak vedlé podnikavosti své jsou nejméně povolnými ze všech obyvatel polouostrova Pyrenejského. Vlastní Arragonci, Katalanové a Valenciané jsou stejně podnikaví jako nepovolní, avšak v různých odstínech. Nejhorší pověsti požívají po všem Španělsku Valenciané, ježto při nich objevuje se nejvíce úkonů mstných a násilných. Arragonci bývali dříve pečlivi zvláště o práva svá politická čili „fueros“ proti různým pokusům králův, kteří o ně jim ukládali. Rovněž nelibě poddali se Katalanové nejprve moci arragonských, později španělských králů. Za každého sporu

o trůn, za každého převratu státního byli Katalanové v příkrém odporu s vládou Madridskou. Pouze Baskové za válek karlistických svářili se s nimi o pověsť nepoddajnosti; za jiných však dob byli Katalanové vždy přední překážkou trvalého obecného dohodnutí. Ostatně jest podivno, že i knížetství Cataluña čili Katalonie i město Barcellona mnohem mají méně zločinův a zlosynů, než všechny okresy španělské; zvláště však potěšujícím jest ta okolnosť ohledem na bezprostřední sousedství s územím valencijským.

Udatni a ve válce vytrvali jsou zvláště Kastilci, Galicianė a praví Arragonci, ježto ještě nejsnáze podrobují se kázni. Ovšem Baskové a Katalonci jsou neméně srdnati, tito pak (jak již výše pověděno bylo) mnohem jsou i podnikavější jiných Španělů, avšak není lze ani Baska, ani Katalonce, ani Navařana za delší čas v kázni udržeti, pročež udatnosť jejich vedle drobné války čili guerille nepřináší moderní strategii žádných úspěchů. Nejznamenitěji vynikají Španělové obhajováním pevnosti a zvláště tehdy, když pevnosť důrazněji jest stísněna. Nezapomenutelno jest v dějinách moderního válečnictví hájení Zaragozy skrze Palafoxa (x = ch) proti Francouzům r. 1809.*)

Obyvatelé Baleárů a Pityuských ostrovů, od rozličných národů Iberů, Foiniků, Numidů, Římanů, Arabů atd. pocházející, projevují veliký odpor proti Kastilcům, naproti tomu podobají se v mnohém obyvatelům valencijským a katalonským. Řeč jejich, jako řeč Katalanova, jest valencijská a provençalská, jsouc tudíž odvětvím jazyka limousinského (č. limúsén-), ve středověku dál i šíř rozvětveného; řeč jejich má dosti bohaté písemnictvo, zvláště plody poetickými vynikající, a po dnes pěstují i hledí si jí ostrované pečlivě. Ona jest obecnou řečí i řečí obchodní a udržela se i ve vyšších stavech; ve školách obecných jest řečí vyučovací, v chrámech venkovských káže jí kněz doposud. Úřední řeč, zvláště při soudech, jest řeč kastilská. Vid hlavního města Mahona jest sice jižní, ne však španělský; okna opatřená zelenými žalusiemi, domy bez balkónů a j. upomínají na panství anglické. Obyvatelé vynikají spůsobností, ochotou, přívětivostí, dobromyslností a počestností, domů svých jako u Slovan někdy baltských nikdy nezamykají, ježto krádeže velmi řídce se vyskytují. Jediné pouze dotýká se středního Evropana nemile; jest to nejvyvinutější partikularism, kterýž nejen že pokládá

---

*) Dr. Mikuláš v. Gerbel: Spanische Volkscharaktere v „Auslandě“ 1872, čís. 1. str. 18—22.

Menorku za nejkrasší, nejvzdělanější a nejdokonalejší část světa, nýbrž rád by z ostrova i neodvislý učinil celek politický.

Různí kmenové španělští, jichž ráz jsme řádky těmito podali, náleží vesměs k čeledi arejské čili indoevropské, jediný vyjímajíc; jedinou tuto výjimku činí národní kmen Basků, osedlých ve Francii i ve Španělích, po obou svazích Pyrenejských. Národek tento jest z nejzajímavějších ethnologicky národů zemědílu našeho, jsa bezpo-

Baskové.

chyby, podlé domněnky vůbec běžné, jediným zbytkem starých Iberů. Iberové byli kmen nearejský, který v nejdávnějších dobách historických seděl v západní Evropě, později však vytlačen byl od Keltů, kteří činili předvoj arejského stěhování se národův. Zdá se býti pravdivým, že v dobách předhistorických národ, jehož posledním repraesentantem nyní jsou Baskové, zasahoval mnohem dále do Španělska a Francie; i to lze tvrditi, že Ligurové v Italii a Gallii, Sikánové sicilští ba i domorodí kmenové severoafričtí před výboji foinickými

a římskými náleželi k témuž plemeni jako Iberové hispanští a aquitanští. A máme-li Sikány a Ligury za členy národního kmene tohoto někdy daleko rozšířeného, můžeme i domnívati se, že kdysi veškera Itálie byla obydlena Ibery a že původním Latinům, předkům Římanů, bylo příbuzné španělských Iberů vypuditi z okolí Římského sedmihoří.*) Konečně tvrdí i angličtí zkoumatelé Huxley, W. Boyd Dawkins a j., že i na ostrovech britských před Kelty bytovali Baskové, jakož i že značná přísada krve baskické přešla do obyvatelstva keltského; badatelé tito tvrdí do konce, že v mnohých krajinách anglických podnes má převahu krev baskická, jako na jiných místech keltská nebo teutonská. Z toho lze seznati velikou důležitosť Basků dosud žijících pro srovnávací národopis.

Podlé výzkumů prince Luciána Bonaparta, jehož sluší přičísti k nejpřednějším znalcům mluvy baskické, zahrnují sídla Basků čtyři španělská a tři francouzská správní území, ač i v těchto územích nemluví se výhradně jazykem baskickým; mimo tato území ozývá se hlahol baskický ještě pouze ve dvou hraničných vsech francouzských a pak v některých místech mexických, uraguayských a laplatských, kdež mluví jazykem tímto americké děti baskických rodičů. Celkem čítá se asi 660.000 španělských a 140.000 francouzských Basků. Většina těchto lidí rozumí vedlé mateřštiny své i jazyku země, v kteréž sídlí. Obyčejně rozeznávají čtyři nářečí, Guipuscojské, Biscayské, Laburdinské a Sulské. Aspoň jsou to nářečí s jakousi důležitostí literární, neboť jinými nářečími, jako severním a jižním podřečím vyšních Navařanů a východním i západním podřečím Navařanů nižních, asi sotva kdo psáti někdy bude. Mezi sebou různí se jednotlivá nářečí i výslovností i vlastnostmi tvorby grammatické, též nepodobností jednotlivých slov, kteráž různosť tak značnou býti se jeví, že mnohá nářečí baskická nesrozumitelna jsou i příslušníkům téhož kmene. Pokud sluší řaditi baskická nářečí do určité skupiny jazykové, domnívá se Bonaparte, že nejsou obdoby jazyka baskického s jazyky jinými dostatečny, aby jemu v řadě jazyků zjednaly místa určitého, nýbrž aby různosť jeho ode všech jazyků jiných naznačily.**) Baskové španělští nazývají řeč svou Euskara, sebe samy pak Euskaldunak, totiž lid, jenž mluví jazykem Euskar-

*) Důmyslné jinak tvrzení autorovo dává místa mnohým, ne bezdůvodným pochybnostem. Že italští Aboriginové nebyli původu arejského, dotvrzuje sám Mommsen; podobně i Etruskové a Raeti. Avšak příbuznosť Etrusků a Raetů s Ibery nepodařilo se vystihnouti. Viz Mommsena. *Posn. vzděl.*

**) Viz Londýnské „Athenaeum“ čís. 2381 ze dne 14. června 1873, str. 765.

ským. Zemi svou nazývají Euskalearia. Baskové francouzští nazývají se Vask po slově Vasok (= muž), řeč svou Basçunse, zemi pak svou Heskualherriak, totiž říši baskickou. Všechny národy, kteří mluví řečí od baskické se lišící, nazývají Baskové Erdaldunak, slovo odvozené ze slova Erdu = přicházeti; pojmenování to značí lidi, kteří nově byli přibyli, tedy lidi, kteří se do Francie a do Španěl přistěhovali, když již tu byli Euskaldunáci dávno osedli. Ve slově tom zní tedy dějinná upomínka na příští národův indoevropských do Evropy, na událosť to, která zakryta jest tak hustou mlhou minulosti, že upomínka na ni zanikla docela u samých národův indoevropských, a teprve novější srovnávací mluvnictvo usnadnilo její poznání.

Baskové byli obráceni již v dobách prvých k učení křesťanskému, čímž zajisté ztratila se úplně vědě mnohá zkazka důležitá i mnohý významný zvyk bohoslužebný, kteréž by asi zachovavše se mnohou temnou stránku osvítily dějin i národní jejich povahy. Přece však známo, že ctili kdysi velikého ducha, zvaného Jaïnkoa čili pán výšin. Hrob nazývali „ložem velikého klidu“, smrť byla jim časným spánkem, z něhož mrtvý probudí se v život nový a vezme odměnu za dobré činy své i trest za zlé skutky života. Pověsti baskické znají i ducha zlého, Bassajaona nebo divého pána, který posud žije v ústech lidu a líčen jest svým vnějškem od podoby našeho „lesního muže“.

Pluh, jehož staří Hellénové, Římané a Slované užívali od dob nejstarších, byl předkům nynějších Basků, zdá se, úplně neznámým; a ještě podnes neužívá rolník Guipozcojský pluhu, nýbrž vykonává práce polní jakousi motykou a neobyčejným nástrojem, který podobá se našim podávkám. Jinak hledí si Baskové horlivě zemědělství, snaha to tím chvalitebnější, ježto půda jejich nejen namáhavé vyžaduje práce, nýbrž jest povahy zcela neúrodné a zlepšiti ji lze pouze rozsáhlým vápenným mrvením. Z té příčiny shledáme vápennou pec u každé chýše, v níž připravují si obyvatelé nejnutnější mrvivo. Obyčejnou plodinou jest kukuřice. Vedlé zemědělství jest hlavním zaměstnáním Baska rybářství a lov, zvláště na divoké holuby. I obchod a výroba zkvétají v zemi Basků. V Biscayi nalézají se nejvíce továrny zboží železného. Nejznamenitější předměty vývozu jsou vedlé železa dříví tesané, ovoce, šekolada a víno. Též požívají dobré pověsti veliké uzené kýty Bayonnské. Od dob dávných slynou Baskové pověstí smělých a podnikavých mořeplavců. Oni první stíhali velryba až do hladin točnových, oni první odkryli New Foundland (č. Ňu

Faundlend) a odtud přivezli tresku i mníka mořského. Baskové z pravidla jsou štíhli a hubeni, vedlé toho silni, čivnati, mohutného vzrůstu tělesného. Mají šedé oči a pleti jsou poněkud nahnědlé. Tělesné síly své převyšují neobyčejnou pružností a ohebností; chůze jejich jest hbita, oko jisto; bez nejmenšího závratu skáče Bask se skály na skálu a slézá nejvyšší hor cimbuří. Vedlé toho jsou i dobrými střelci, obratnými jezdci, tanečníky bez unavení a výtečnými plavci. Paní baskické jsou vůbec krásné, jemného vzrůstu, půvabné ve svém pohybování, mají okouzlující pleť, lepotvárné ruce i nohy, chůzi spanilou, oči ohnivé a vzhled obličeje hellénskému ne nepodobný. Při tom jsou i čilé, veselé a čtverácké. S vlastnostmi těmito splývá i neobyčejná síla tělesná, kteráž nedopouští jen, aby se s muži o práci sdílely, nýbrž i mnohdy činí je mužů samých vytrvalejší. V mravní stránce povahy své označují se Baskové odvahou, touhou po svobodě, počestností, hostinností i spolehlivostí, kterou zvláště projevují v slovu daném stojíce. Naproti tomu jsou pyšni i velmi popudlivi, velikou měrou pověrčivi a rádi hrají ve hry hazardní. Tak značna jest hrdosť jejich, že každý Bask z manželského lože pošlý domnívá se býti šlechticem. S prospěchem svým liší se Bask ode svých sousedův obzvláštní čistotou vně i uvnitř domu svého, která může zápoliti téměř i s hollandskou. V území španělských Basků vsí sotva shledáme; obývajíť Baskové po četných samotách, mezi polnostmi roztrousených, které buď jsou blíže pohromadě, buď i jsou dosti od sebe vzdáleny. Jakýsi počet těchto usedlostí sedlských s chrámem příslušným činí tak řečenou „republiku". Na některých místech území jejich nalézají se i staré, polou sřícené hrady, jež jsou majetkem týchž rodin od dob nepamětných; majetníci jejich, označení španělským pojmenováním Parientes majores, požívají v lidu poct neobyčejných.*)

Nevylíčili bychom úplně kmenných typů španělských, kdybychom nedotkli se aspoň několika slovy španělských Cikánů čili Gitanů (Gitanos), kteří se zahnízdili již za šedé dávnověkosti v městech jihošpanělských, zvláště ve starožitné Hispali, nynější to Sevilli.

Chce-li kdo pozorovati život a úkony Cikánů — praví Vilém Lauser**) — ve vší příležitosti, nechť odebéře se z večera do předměstí Sevillského Triany, které leží na druhém břehu Guadalquivirském. Ještě lépe odvděčil by se výlet do Alcaly, asi hodinu vzdálené, kdež žijí Cikáni dnes jako před mnoha stoletmi život Troglodytů v obrovském vrchu nečistoty a výměsků. Podobné předpotopní obydlí v Trianě bylo r. 1856 po rozkaze úřadním odstraněno, když řádila cholera

---

*) Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen: De Basken, eene ethnologische Studie v „Album der Natur".

**) Aus Spaniens Gegenwart. Culturskizzen. V Lipště 1872, 8°.

a zachvacovala Cikánů jako much. Avšak ještě dnes není lze národku tomu přivyknouti těsným prostorám domů, tak že větší část života svého na ulicích tráví. Zde pracují při kovadlině ti, onde jiní smlouvají se o dobytče; ženy rozkládají šátky a starý šat, s nímž chtějí druhého dne choditi ob dům anebo navštíviti některý trh; tu pěje děvče jakés při zvuku guitarry některou z písní zádumčivých, kteréž naplňují srdce jakýmsi cizokrajným půvabem; jiné okazují si se zálibou nový pestrobarevný šat nebo třpytivý šperk z nepravých drahokamů a zde zase provádí dvé veselých lidí v kruhu přátel, za průvodu zpěvu i rukou tleskání tanec fantastický. Zdá se, že všichni jsou rodinou jedinou, již poznati lze po temnohnědé pleti, po černých vlasech a očích, po pevném i pronikavém zraku i po krásném a štíhlém vzrůstu těla; i tím vyznamenávají se, že se na vzájem milují jako členové téže rodiny. Proti cizímu drží pevně pospolu a snadno zneužívají pronikavého rozumu svého a snadného poznávání srdcí lidských; vytýká se jim nedověrné, lhavé a podlízavé chování, a zvláště ženy jejich, živíce se karet vykládáním a věštěním, působí velice v pověrčivou bázeň lidu. Jsouce donuceni bydliti pospolu s lidmi jinými vyhledávají Cikáni se zálibou nejzazších a nejvzdálenějších částí městských. Jakýsi druh šlechty činí mezi nimi Cikáni potulní čili tak řečení „Viandantes", kteří po zvyklosti předků svých podnes obývají v lese a poli; tito pohlížejí opovržlivě na své městské společníky, kteří zase s jakousi úzkostí k nim se chovají. Nyní požívají Cikáni občanských práv španělských a jsou povinni i službou vojenskou. Již Karel III. jim udělil, jakožto Novokastilianům, táž práva jako jiným Španělům, chtěje, aby s obyvatelstvem úplně splynuli, avšak snahy jeho zůstaly téměř beze všeho výsledku. Svatá Hermandad neopomenula žádného prostředku, kterým by je přiměla k životu křesťanskému; mezi jiným kázala spáliti i stany jejich. Pronásledování Cikánů počalo se za vlády Filipa II.; vládce tento vypudil jich veliké množství spolu s Morisky ze země. Mnozí z nich již tehdy, ač jen povrchně, znali se k učení křesťanskému, avšak mnohé podnes zachované zvyky jejich utvrzují oprávněnosť domněnky, že ku křesťanství dosud nepřilnuli.

Na mnohem nižším stupni mravnosti jsou ještě lidé diví, posud málo známí, kteří obývají ve veleromantickém údolí Hurdeském. Je navštívil a spolu i život jejich popsal Charles v. Vincenti.*) Pusté a osamělé údolí toto nalézá se v Sierre de Francos, kteráž splývá na jihozápadě starožitného i v minulosti proslulého království Leonského s portugalským pohořím Hvězdným (Serra da Estrelha).

Podlé toho, což jsme byli pověděli o různostech národa španělského, není asi třeba dokládati, že téměř každé větší město této země má svůj určitý ráz spůsobený poněkud i minulostí historickou. V skutku pak nejpřednější města jsou hlavními městy někdejších 16 království a knížectví, jichž spojením se vzniklo království Španělské; území tato udržela se jakožto provincie říšské až po dobu nejnovější. Ovšem nyní rozdělena jest země beze všeho zření k poměrům historickým na 49 provincií čili správních území (počítaje v to i Baleáry a ostrovy Kanárské za část Evropy považované), jichž každá nese jméno hlavního města svého; avšak staré rozdělení historické bylo se tou měrou vžilo a utvrdilo, že nijak neubylo lesku

*) Globus, XIV. svazek, str. 329—331.

starým jejich hlavním městům. Místo nedovoluje, abychom líčili jedno po druhém, nýbrž jest nám se uspokojiti některými příklady, z nichž seznáme různou charakteristiku měst španělských. Počněme tudíž s Madridem, kterýž v posledních dobách utěšeně rozkvétá. *)

„Madrid v posledních letech i rozšířil se velmi značně i změnil s velikým prospěchem svým. „Puerta del Sol", dříve nepravidelný, domy různé velikosti a rozličného slohu obklopený prostor, proměnil se ve veliké, pravidelné, do čtyř stran založené náměstí s řadami nádherných vysokých budov; mezi budovami těmito shledáme i mnohé elegantní i veliké hotely, jichž Madrid dříve zúplna postrádal. Puerta del Sol, v jejímž středu vkusná i velkolepá studna vylévá mocné proudy vody, jest nyní se svými osmi paprskovitě rozbíhajícími třídami rozhodně z nejpěknějších prostranství evropských. Ve všech hlavních ulicích vznikly budovy nádherné a hlavní tepny života veřejného zdobí rozkošně zařízené kavárny, zvláště pak obchodní sklady, kteréž ozářeny jsou večer sty plamenů plynových. Ještě velkolepější jsou změny v okolí hlavního města španělského. Brány ovšem uchovány jsou podnes počtem úplným, avšak hradby po výtce zmizely. R. 1844 nebylo téměř žádného předměstí; nyní jest jich osm, tři pak z nich, rozložená na severovýchodě, východě a severozápadě města, Barrios de Salamanca, de los Pozos a de Arguelles, jsou nové čtvrti městské se širokými, stromořadím sdobenými boulevardy, s moderními domy o třech i čtyřech patrech a s tolikéž řadami vkusných balkonů, se střechami plochými. Vedlé toho zařízeny byly v městě a v širším okolí mnohé zahrady, villy, místa zábavná atd., jen nových chrámů není. Za obrat tento děkovati jest Madridu nejen drahám železným — ač těmito zajisté mnoho nových budov, zvláště na blízku nádraží, kterých tré se počítá, spůsobeno bylo, ač i dráhy vešken životní spůsob Madriďanův a spolu i veřejný styk uvnitř města byly změnily — nýbrž i, a to měrou mnohem větší, dokonání průplavu Isabellina, kterýž zásobuje Madrid bohatě čistou i čerstvou vodou horskou, tak že hlavní město španělské, dříve pověstné nedostatkem vody a špatnou vodou pitnou, nyní v té příčině požívá přednosti před četnými evropskými residencemi a z měst polouostrovských, pokud se týče chuti vody pitné, pouze ustupuje Granadě. Velkolepý tento průplav, který má jméno své po vypuzené královně, jest nejznamenitější ze všech, novější dobou ve Španělsku zařízených vodovodů. Průplav ten dokonán byl r. 1859 nákladem 96,527.925 M. Průplav Isabellin má účel dvojí: jednak zásobovati hlavní město vodou pitnou, jednak i svlažovati okolí jeho. Počátek jeho jest na úpatí pohoří Guadarramského, na ústí krásného údolí Lozoyského, kdež vnímá největší část křišťálových vod krásné řeky Lozoye, jest téměř 93·6 km. dlouhý a končí na severozápadním, nejvýše položeném kraji Madridském, na Montaña del Principe Pio, u velkolepém vodojemu, odkudž se voda rozvádí nesčíslnými rourami a trubami po celém městě i po všem okolí. Tím lze si vysvětliti přečetné fontány, jež zříti lze v zahradách „Ensanche de Madrid" (rozšiřování města), jakž obyčejně nazývají úhrnným jménem nové čtvrti městské, zvláště pak přečetné, tak díc čarodějným spůsobem vzniklé zahrady, stromořadí a procházky v okolí městském, pověstném dříve suchopary svými. Již i mnohé domy vnitřního města opatřeny jsou vodovody, které jdou až do nejvyšších poschodí, a ve všech nových částech městských zařízeny jsou veřejné studny. Ohromné množství vody průplavem do Madrida přivedené, který z hor přicházeje hned pod zemí hned nad zemí postupuje, místy veden jsa i ohromnými válci litinovými, který přechází mnohé řeky i údolí četnými mosty a vodovody, spůsobilo i značné zlepšení místního podnebí, neboť vzduch i v městě i v okolí není více tak suchý jako dříve a přibylo mu kysliku vznikem hojných zahrad a milosadů. Netřeba dokládati, že se s prospěchem změnily i zdravotní poměry obyvatelstva. V následcích zveličení města a sítě železniční, jejímž středem Madrid jest, přibylo ovšem

*) Viz: J. G. Kohl: Die geographische Lage der Hauptstädte Europa's, str. 82—100.

velice i obyvatelstva. Nebo r. 1844 čítal Madrid pouze 206.000 duší, nyní však žije v zdech jeho více než 300.000 obyvatelů. Spojovací prostředky uvnitř města byly ještě r. 1850 na stupni pranízkém, nyní však protíná město i Ensanche Tramway mnohými směry a na větších ulicích pohybují se pravidelně četné omnibusy, tak že i příčinou prostředků spojovacích hlavní město španělské nezůstává za jinými velkoměsty evropskými.“ *)

Francouz Imbert (č. Enber) líčí nám podrobně Toledo, jižně Madrida položené. Město vystavěno jest na obrovské skále, která vyčnívá sedmi pahorky o výši nestejné. Na nejvyšším pahorku zdvihají se hrdé, plameny očazené zdi čtvrtého a posledního Alkazara. Úzké ulice vedou nahoru i dolů, číníce pravý labyrinth skřížením svým; domy stojí v úzkých skupinách vedlé sebe a terrasovitě i nad sebou. Gothové, Maurové, Židé i Španělé směstnali se na nevelikém prostranství a vystavěli malebnou směs skvostných paláců a zasmušilých klášterů, na nichž projevuje cihla a dřevo nejznamenitější tvary umění ozdobnického i nejpěknější vzory staršího i novožitného slohu stavebního. V hluboké prohlubině plyne řeka Tajo, tu tokem lenivým, tu v ručím skoku, na mnohých místech pod zbytky oblouků mostův arabských. Proti planině Kastilské zdvihají se náspy a velkolepé brány, jež byl založil westgothský král Wamba. Pohoří Toledské a Sierra Guadelupská obkličují v širším kruhu obraz půvabný. V Toledě samém naskytuje se nám po každém téměř kroku krásný zjev nový. Všude vidíme „patios“ čili uzavřené prostory dvorské s arkádami, arabská loubí, brány znaky zdobené, železné mříže nevyrovnané práce, ciselované hlavy zvířecí, gothské i arabské arkýře, starožitná klepátka, fresky, sochy a vypouklé řezby. **)

Z měst jižních vyniká Granada se světoznámou Alhambrou svojí, se svojí Generalifou (někdy to letním sídlem králů maurských), s kathedrálou a kaplí královskou (Capilla real), v níž Karel V. kázal pochovati rodiče své i děda a bábu po straně mateřské ***) a hroby jejich okrášliti velkolepými pomníky. Město se svými věžemi, se svým velechrámem, s hradem Alhambrou, kterýž na skalnaté planině stoje krajinu šíř i dál ovládá, položené uprostřed usměvavé roviny, pokryté nesčíslnými milohrádky, obklíčené širým kruhem vznešených hor, upomíná celkovým zjevem svým přes jižní polohu

*) M. Willkomm: Spanien und die Balearen. Str. 208—210.

**) L'Espagne; splendeurs et misères. Voyage artistique et pittoresque par B. S. Imbert, illustrations d'Aléxandre Prévost. Paříž 1875, 8°.

***) Dlužno zde připomenouti, že podlé nových bádání historických králová Johanna, řečená Šílená, přežila syna svého Karla V. a zemřela r. 1559. Poněvadž pak byla po přání jeho a z příčin politických ve vazbě držána a za šílenou prohlášena, lze se domnívati, že i hrob Granadský byl pouze předstíraný.
Pozn. vzděl.

svou na Solnohrad. Na břehu mořském, na pobřežním ostrově Leoně leží Cadiz, město překrásné, bohaté a přece přívětivé, svou čistotou pozývající; Cadiz má krásné, nepříliš úzké ulice s výtečným dlážděním, náměstí stromovím a květinami zdobená a poëtickou Alamedu (procházky) na břehu mořském. Jasné domy se zelenými okenicemi projevují zvláště nitrem svým ráz andaluskoorientálský a liší se rozhodně od způsobu valencijského. Vnějšek domů Cadizských jest ozdobnější než v Sevilli, vynikaje bohatým obkladem mramorovým, arkýři mnohými okny opatřenými i jinými ozdobami, kdežto domy Sevillské jsou po výtce stejné podoby vnější a bývají zdobeny mělkými i pravidelnými balkony, pravý pak ráz svůj východní obyčejně do dvora rozvinují; než i v Cadizu převládají již ploché stěny.

Vedlé Madrida a Barcellony nezměnilo se žádné velkoměsto španělské tou měrou jako Sevilla. Ovšem podnes poutají příchozího zvláště kathedrála s Giraldou (s věží, kterou Maurové r. 1000 do značné výše vystavěli, která však teprve r. 1560 dokonána byla) a se vzácnou knihovnou Kolumbovou čítající do 20.000 svazků, pak alkazar, nádherný palác San Telmo vévody Montpensierského, Museo de la Merced s přeslavnými obrazy Murilla a jiných mistrů umění malířského, universita, některé dobročinné ústavy, sady Las Delicias podél Guadalquivira, avšak již vznikly nejen nové továrny, nové ulice a nové sady u nádraží, nýbrž i samo vnitřní město doznalo hojných i podstatných změn. Ovšem těmito změnami a novými budovami nabyla Sevilla nebývalé velikosti i krásy, tak že čítá nyní 120.000 obyvatel, nabyla i mnohem větší důležitosti v tržbě a průmyslu, avšak pozbyla téměř úplně bývalých svých půvabů, které vrcholily v poëtickém životě obyvatelstva.

„Již cestou a v Cordově marně ohlédal jsem se, abych uzřel malebných krojů národních, jež dříve bez rozdílu nosil obyvatel andaluského venkova, v městech pak aspoň mladí lidé všech stavů. Domníval jsem se bezpečně, že aspoň v Sevilli shledám krojů těch, avšak i zde, zdá se, ustoupily národní kroje buď obecnému vkusu francouzskému buď krátkému soukennému kabátci a dlouhým, všech ozdob prostým spodkům, nyní po všem Španělsku užívaným. Ba i do Triany, kdež někdy shromažďovali se Majos a Majas, zabloudil jsem příštího večera s dcerou svojí, abych, jakž doufal jsem, shlédl scén ze života ryze andaluského; avšak naděje mne zklamala, nebo neuzřel jsem více pestrých kostymů, jen tu a tam objevil se jednotlivý a po Majos, kteří dříve na pyšných, bohatě osedlaných komoních vyzývavým způsobem projížděli dlouhou ulicí hlavní, nebylo sledu více. Také

nezaslechli jsme více hry na guitarru nebo luzného zpěvu, nespozorovali jsme nikde skupiny tančící, kdežto dříve po západu slunečním tančilo se v Trianě na ulici téměř před každou tabernou. Také, zdá se, staly se nižší třídy lidu lakomými a úskočnými. Více zajisté nepřihodí se, aby Sevillan cizince, kterýž ptá se po některém bodu města, provedl široko daleko mnohými ulicemi, nabízené pak zpropitné hrdě a opovržlivě odmítl, jakž se mně dříve častěji stalo; naopak chtí nyní lidé tito velikou odměnu za službu nepatrnou. Vešker svět chce získati si peněz tolik, pokud lze, ovšem i spůsobem možno-li nejpohodlnějším. Podobně, ba ještě hůře jest v Granadě. Přiznávám se, že materialismus lidu takto se jevící mne tehdy ztrpčil pobyt v Sevilli i v Granadě a že mnohdy jsem odvrátil se s nelibostí od lidu, kterýž stal se tou měrou střízlivým a prosaickým." *)

Přirozené bohactví španělské mnohdy se přeceňuje. Pokud známo, jest větší část země neutěšenou vysočinou, na jejímž povrchu pouze řídce bují bylinstvo. Bylinstvo toto ovšem řídí se i různými poměry podnebními; podnebí dělí se velmi patrně ve vlhké podnebí přímořské na pobřežích a nitrozemské uvnitř. Za příznivých poměrů tepla a vlhka daří se obilí a rýže, jižní ovoce v jihu i bavlna, ba někdy i třtina cukrová, keře věčně zelené, víno a tabák, v jihu konečně i palma datlová. Mezi Barcellonou a Tarragonou rozvíjí se pěstování lískovin, které dosti podivně v protivu se staví k sadům olivovým a rohovníkovým; plodiny těchto jsou však jakož předmět vývozu velmi důležity pro bohactví krajů těch. „Veškera země skvěla se v hávu jarním. Hrušky, švestky a třešně osypány byly květem, mandlovníky s části již odkvétaly, pučely fíky a jablka granátová, v zahradách hrozily zlomením se kytajské i obecné citroníky tíží zlatého ovoce, které sklánělo až k zemi temné loubí větví stromových, mezitím světlozelené osení pšeničné, které již v klasy počínalo vybíhati, šedé olivy, temnězelené rohovníky a černé cypřiše." Velice liší se však od těchto krajin zahradám podobných šíré, křovinami porostlé pláně vnitrozemské, kde mnohdy na prostranství několika čtvercových kilometrů neshledáš studny nebo pramene. Po výzkumech anglických inženýrů lze se však domnívati se vší bezpečností, že lze jest nejméně dvě třetiny půdy trvale i pravidelně zavlažovati, která nyní v Estremaduře, Kastilii a Leoně vyprahlostí svou nemilý dojem činí; pak by ovšem i Španělsko nabylo jiné podoby a žeň obilní by nejméně se zdvojnásobila, ba bylo by pak lze pomýšleti i o pěstování

*) Willkomm n. m. j. str. 221—222.

lesů, jichž se nyní jeví pronikavý nedostatek. Předním bohactvím Španělska jsou jeho poklady minerální; máť ono rtuť, železo, olovo, stříbro, kamenné uhlí a sůl v množství velikém. V severních provinciích spočívá v hornictví mnoho peněz anglických. Vedlé hornictví poskytují lidu nejvíce výživy orba a chov dobytka; v jihu zabývají se pěstováním olivy a moruší, též pěstuje se réva, která i ve východních částech země výborně se daří, na Guadalquiviru a v prostředních částech polouostrovských daří se obilí, v severních krajinách ovoce. Nitrozemské pláně živí stáda ovcí merinských, jichž jemná vlna velice jest hledána (Merinos čili Transhumantes), avšak toto odvětví chovu dobytka, jindy skvěle pěstované, nyní značně pokleslo. Španělsko vedlé toho slyne i výtečným rázem koní; ne nedůležity jsou bourec a rybářstvo. Duševní vzdělání Španělův posud nalézá se na stupni velmi nízkém, ač chvalné jeví se snahy o povznesení jeho.

K Španělsku přičítají i tak řečené Presidios (España presidial), totiž čtyři opevněné přístavy na severním pobřeží marockém; Ceuta (č. Se-úta) jest z nich nejznamenitější, ostatní slují Peñon de Velez de la Gomera, Peñon de Alhucemas a Melilla (č. -lja); tři malé ostrovy Chafarinské, východně Melille položené, též jsou španělské.

Hojné jsou osady zámořské. Vedlé řečených Presidií opanovali a drží podnes Španělové v Africe ostrovy Kanárské a Fernando Po i Annabom z ostrovů guinejských; v Americe veliké Antille, Kubu a Portoriko; v Asii ostrovy Filipské, v Oceanii pak ostrovy Marianské čili Loupežné, ostrovy Karolininy a Pelevské (Palaos). Naproti tomu vlaje anglický prapor s veledůležitého španělského města Gibraltara. Pevnosť tato, čítající 17.500 duší, ovládá průliv soujmenný a trůní na mocné, 460 m. vysoké skále, popřívající dosud opici berberské pohostinství; pouze na straně západní jest nezdolná pevnosť tato přístupna, kdež úzká šíje ji spojuje s ostatní pevninou.

Francie.

Přirozené bohactví půdy, veliký blahobyt, který oblažuje mnohem více a souměrněji veškery vrstvy obyvatelstva, duševní pružnosť a svěžesť obyvatelstva — toť jsou příčiny, které zjednaly Francii nepopíratelné popředí mezi státy evropskými. Nečiníť Francii velmocí prostorný rozsah její, kterýž měří 5290 □ myriametrů, ani veliký

počet obyvatelstva (36,905.000), nýbrž duševní činnosť a neobyčejná mohutnosť tvůrčí, jež od staletí ovládají národ tento a častěji jej v dějinách vznesly za skvělý vzor sousedům. Proto nikde nevyhledává seznání národní povahy do té míry důkladného studia, ač-li chceme vyhnouti se příkrých i nepravých úsudkův.

Carus, zdá se, posuzoval Francouzů skly až příliš předsudky zakalenými, nebo posudky jeho jen s části jsou pravdivy a to, což on o Francouzích vypovídá, jest směs složená z pětiny jedné pravdy a čtyř pětin omylů. „Základním rysem národní povahy francouzské jest dětinnosť. Pocit jejich jest živý a citlivý jako u děcka nebo sanguinika. Francouz jest snadno roznětlivý, však bez hloubky citů, snadno přichází v nadšenosť a při tom jest mysli utěšené, která jej i v neštěstí činí spokojena. Odtud pochází náklonnosť jeho k zpěvu, který od dávna rozléhá se od Pyrenejí po Rýn, odtud i chuť jeho i schopnosť k tanci neobyčejná. Jemu svět podobá se houpačce; on pohybuje se ustavičně mezi žertem a luznou veselostí. S dítětem sdílí se o nepokoj vnitřní, snadno se roznítí a povzbudí. V něm žije pocit krásna, zvláště krásy něžné i ozdobné — avšak zvrhá se v oblibu ve strojení se. Smyslnou dokonalostí jest mu vkus, při tom půvab a pocit dovednosti, čímž vzniká přítulnosť i poddajnosť. Pocit graciésnosti jeví se často i u nejchudšího dítěte i u dítěte přepychem největším odchovaného; tak i u Francouza. Jeho heslem jest spůsobnosť a nerozpačitosť; zdvořilým prokazuje se ne ze zištnosti, nýbrž z touhy po vkuse; proto stal se vzorem vkusu pospolitého obcování. I také touha jeho po vědomostech projevuje lehce roznětlivou činnosť dítěte; proto jest důležitou stránkou povahy jeho proměnlivosť snah, která mnohdy nastupuje jediným okamžikem. S dětinností souvisí i záliba jejich v domácích zvířatech a mazáncích z říše živočišstva. U nich shledáváme lehkomyslnosť, která snadno zapomíná, vrtkavosť, která od jedné protivy k druhé snadno přechází a za žert považuje věci důležité. Mysl mají srdnatou, i dar k útoku smělému a bezohlednému. Rádi oblibují sobě změnu nebo věci nové, odtud také snaha po modě, novinkách a anekdotách. Ač pak mají mysl srdnatou, ba veleodvážnou, jako dítka nerozumná, a libují si v útocích, tož vytrvají přece jen při podnikáních a nálezcích; dokonání a důkladné provedení myšlénky své ponechávají jiným. Francouzem více hmota pohybuje a proto jest vášnivě roznětlivý a snadno nadchneš jeho plodem ušlechtilé fantasie. Hněv a pomstychtivosť projevuje jen v prudkém záchvatu, pýchu v okamžikovém point d'honneur, což lze nazývati romantickým. Jako děcko jest Francouz vedlé

naivnosti své velice lehkověrný; lehkověrnosť svou projevuje domněním, že národ jeho u vzdělanosti nejvýše pokročil. Plodem naivnosti a povrchnosti jeho jest vtip, skrze který snadno povstávají nové výmysly. Lehkomyslnosť jeho objevuje se ve všech projevech duševních, pomstychtivosť snadno klesá v satiru nebo v bon mot. Povrchní přítomnosť ducha shledáš při něm vždy, vědomostmi, pak učeností lze ti jeho k dětem přirovnávati, jimiž sám často býti chce. Francouzi nemají svého vlastního duševního vzdělání (?), za to mají ovšem belles lettres a savoir faire; a chtějí-li jednou důkladně si počínati, nesluší jim to, ježto stávají se upíravými a pedantskými. Avšak živá fantasie jeví se u nich, kterou jako dítky spojují s veselým rozmarem a smyslem pro lesk vnější."

Vůbec jeví se u Francouza — jakž nazýváme obyvatele říše francouzské plemene latinského — letora sanguinická, aneb aspoň letora, kteráž jest sanguinické nejbližší. Avšak popisovatelé letor upadají v chybu velikou, ježto přisvojují sanguiniku, který bývá u nich pravou již karrikaturou, množství hanlivých i nepěkných vlastností, pokračujíce pak svým nevhodným, nemotorným i nevědeckým spůsobem domnívají se, že všecek veliký národ Francouzův té jest povahy, jakž líčí či vlastně bílí jejich hrubá fantasie sanguinika. Jest-li kdo povahy sanguinické, není ještě povrchným, lehkomyslným, nemravným, dětinským, vrtkavým. Kdož by vynasnažil se stíhati vznešené duševní zájmy Francouzův, od nejnižších tříd dělnických až do kruhů nejvybranějších, kdož by pronikl poklad vážné literatury francouzské i seznal ušlechtilou opravdovosť, která ovládá duševní i společenský život jejich, ten zajisté bude míti jen soucitného úsměvu k řečem o francouzské povrchnosti a lehkomyslnosti.*) Přes veškero přirovnávání Francouza s dítětem přiučili se kmeté již od dítěte tohoto velmi mnohému a dlužno tedy Francouza aspoň za dítě velmi praktické považovati.**) Přirovnávání toto není vůbec vhodné, poněvadž, jak známo, Francouzové již od středověku, zvláště pak od doby renaissanční, předčívali veškery národy evropské mravem svým a byli učiteli národův okolních; i se stanoviska ethnického kulhá přirovnání toto, nebo jsou Francouzové národem v Evropě z nejstarších, takže vlastně jim přísluší povaha starců, ostatním pak úkol dítek, s čímž shodují se i mnohé rysy jejich povahy národní.

*) Nejzdařilejší i nestranné líčení stinných i světlých stran národní povahy francouzské podal C. Hillebrand svým článkem: Frankreich und die Franzosen v „Allg. Zeitung" 1872; srovnej též Schmidt-Weiszenfels: Frankreich und die Franzosen. V Berlíně 1868, 8°.

**) E. Reich: Mensch und Seele. V Berlíně 1872, 8°. str. 309—310.

Posuzování národní povahy jest jako vůbec i také ve Francii důležito k poznání dějin národních a proto nutno jest zkoušeti různé částky, z nichž utvořila se nynější národnosť francouzská. V prvé řadě třeba připomenouti, že v dobách nejstarších obývali zemi kmenové gallští čili keltští. Prvé pokusy o pořímanění země učinily v stol. I. př. Kr. legiony Caesarovy. Původní domorodci keltští zachovali se ještě v některých částech země, zvláště na západním pomoří; v dobách těch nenedostávalo se i příimětku germanského ve východních částech, a Proudhon praví přímo, „že nynější Francie skládá se nejméně z dvacíti různých kmenů, jichž povaha označuje se patrně v lidu, zvláště v rolníku. Dosud jsou ve Francii Vlámové, Němci, Allobrogové, Ligurové, Korsové, Baskové, Normanni nebo Skandinavci,*) kteří dohromady činí asi 9—10 mill. čili skoro čtvrtý díl všeho obyvatelstva. Ostatní území říšská, více ve středu země položená, různí se neméně obyvatelstvem svým, zvláště rozdílem mezi Langue d'oc a Langue d'oïl; oni dělí se opět v Languedocké a Provençaly; dále třeba uvésti jen Lothriňany, Burgunďany, Pikardy, Hornoburgunďany, Dauphiňany, Arverny, Limousany atd.“ Ovšem spustil se při tom důmyslný zkoumatel příliš daleko, ježto nesouvisí ještě s růzností názvů jednotlivých částí země hlubší různosť ethnická, aspoň ne tou měrou, aby bylo jí lze rozhodně působiti v celkový vývoj národa. Mnozí z kmenův uvedených mají se k sobě jako Koburčan k obyvateli Meiningska anebo k příslušníku knížectví Gothského, jako Dolnorakušan k Hornorakušanu nebo obyvateli Solnohradska, jako Čech k moravskému Horáku. Naproti tomu jeví se dle M. Blocka rozdíl mnohem patrnější mezi Vlámem z okolí Dunquerckého**) (Dunquerque, č. Dönkerk, n. Dünkirchen) a Provençalem středomořským nebo horalem Bearnským v Pyrenejích, nežli mezi Pomořcem a Bavorem nebo Rakušanem.

Vlastnosti, jimiž se označují obyvatelé jednotlivých území francouzských, jsou tak trvalé, že se staly až i pořekadlem. Vlámové ku př. jsou skutečně anebo jsou považováni za zdlouhavé a flegmatické, avšak i za pilné a bohaté. Picard jest poctivý a upřímný, Franc Picard, avšak poněkud drsný. Normanné jsou pilní, ale i svárliví; chtějí-li něčeho se uvarovati, neřeknou ani „ano“ ani „ne“. Bretonci jsou ctní, věrní, avšak i tvrdošijní. Naproti tomu vyčítají Lotriňanu, nejspíše jen z příčiny rýmu (lorrain, larron***), přílišnou úskočnosť, on však jest slušný a vždě oddaný. Arvernové jsou spořiví, mnohdy snad až příliš, a velmi

---

*) O původu slova Norman viz Č. Č. M. 1851.

**) Proti modě nyní v Německu panující, jíž i u nás namnoze se holduje, užíváme při jmenech původem neněmeckých označení francouzského, nikoliv však novožitného německého. *Pozn. vzděl.*

***) larron = zloděj, lotr, zloděj na svíčce.

družební; v pověstné frašce jakés praví se: „lidí tam nebylo, vesměs jenom Arvernové.“ O obyvateli Poitouska (Poitevin, č. Poatvěn) praví se, že jest jemný, Berrichonu (Berrichon, č. Beryšon = obyvatel krajiny Berry) připisuje se, snad neprávem, ostýchavosť. Provençalové jsou čili, snadno uraženi, avšak i brzko smířliví. Gaskonci jsou duchaplni, avšak i také chvástavi a chlubivi; odtud une gasconade (č. yn gaskonad), pojmenování chvastu ve frančině.*)

Národopis francouzský jest zahalen podnes hustým temnem, avšak po výsledcích nynějšího bádání lze tvrditi, že dvě plemena ve Francii se stýkají; jedno z nich obývá krajiny severně Seiny položené, druhé krajiny jižně lože Loirského, kdežto v meziříčí loirsko-seinském obývá lid smíšeného původu. Jižní lid jest postavy poměrem malé, má temné oči i tmavý vlas a kulatou hlavu; lid tento obývá tři pětiny všeho povrchu říšského a čítá téměř 19 mill. duší. Ráz severní vyniká vysokou postavou, světlýma očima, plavým vlasem a podlouhlou hlavou, čítaje pak sotva asi 9 mill. obývá asi čtvrtý díl vší země. Lid severní jsou potomci starých Gallů, kteří, jak dovodil skvěle baron Roget de Belloguet [č. Rožé d'Belogé],**) vesměs byli pouhými Kelty; tito měli veliké schopnosti a mluvili ve Francii jazykem pouze jediným, rovněž pak znali se pouze k jedinému náboženství majíce týž ideál v životě náboženském i politickém. Avšak tito Keltové stihli na půdě francouzské obyvatelstvo starší, již dávno usadilé, Ligury to nearejské, kteříž dle důmyslných hloubání pana Lva van der Kindere součiní nyní největší část obyvatelstva francouzského.***) Protiva keltského severu a ligurského jihu jeví se po celou dobu dějin francouzských, od odlučivých choutek někdejší Aquitánie až po zvláštní snahy jihu r. 1870—1871.†) Vždy pak jsou Francouzové, ježto po výtce pocházejí od obyvatelstva předarejského, z nejstarších národův evropských a zůstávají výsledkem mnohonásobného plemen pomíšení, jehož znak na sobě mají i ve skvěle vynikajících dobrých vlastnostech svých i ve velikých chybách národní své povahy.

Ze všech národův evropských množí se národ francouzský nejzdlouhavěji, stav přítomnosti prokazuje i malý úbytek úhrnného čísla národního, čehož mnozí, mylně ovšem, pokládati chtějí za počátek nastávajícího úpadku. Spíše lze úkaz ten pokládati za znamení vysoko povzneseného mravu, nebo dospěl národ téměř až k oné mezi,

*) M. Block: Bevölkerung des französischen Kaiserreichs. V Gothě 1861, 8°, str. 4—5.

**) Ethnogénie gauloise. V Paříži 1858—1873, 8°, 4 díly.

***) Betrachtungen über die Ethnologie Frankreichs v „Globu“ XXI sv. str. 237.

†) Viz: „Globus“ XXV. sv., čís. 3, str. 42—44, pak Eugène Garcin: Les Français du Nord et du Midi. V Paříži 1868, 8°.

kde počíná rovnováha mezi počtem obyvatelstva a přirozenými prostředky země. Rovnováhy této dospívají všichni národové kulturní tím rychleji, čím více prospívají ve svém ošlechtění. S dostatek již dovozeno, že ve všech státech počtu obyvatelstva přibývá, avšak přírůstek ten že podléhá nenáhlému klesání.

Úhrnného počtu obyvatelstva francouzského přibývalo vždy jen zvolna, v letech r. 1851—1856 přibývání docela se zastavilo, odtud až po r. 1870 jevil se opět příznivější poměr porodů k úmrtem. Bezpostředně po válce roku 1870 objevil se schodek — nehledíc ztráty Elsaska a Lotarinska — 550.000 duší; v r. 1872 neočekávaně objevil se přebytek porodů číslicí 172.936, avšak poměr tento nadále se neuchoval. Již roku 1873 převyšoval počet porodův úhrn úmrtí pouze o 101.776 (946.364 porodů, 844.588 úmrtí). Onoho roku převýšil v 25 departementech úhrn úmrtí počet porodů, a mezi departementy těmito, podivno, nalézá se i bohatá a požehnaná Normandie (Calvados, kdež úmrtí bylo více o 2071, dolní Seina [Seine inférieure] o 1823), kdežto chudé departementy pyrenejské a nepříliš požehnaná Bretagne předčily značným přírůstkem porodů. Naproti tomu přibývá v Anglii i v Německu velmi mnoho úhrnného počtu obyvatelstva, ač mimo to vysílají obě země tyto mocný proud vystěhovalců do krajin méně přelidněných. Francie odsílá vystěhovalců velmi málo; lid její ze všech národův evropských chová nejméně choutek stěhovavých. Také mnozí vypočítali, že prý počet obyvatelstva francouzského teprve za 334 let se zdvojnásobí, úkaz, který prý nastane v Německu za 98 let, v Anglii dokona za 63 léta. Příznivěji soudí M. Block, tvrdě, že ve Francii zdvojnásobení obyvatelstva nastane již za 198 let a ustupuje i v jiných číslicích značně od těchto udání; objevujíť se mezi statistiky v oboru tomto tak veliké neshody, že z výpočtů jimi učiněných nemá téměř ani jediný ceny vědecké. Vedlé ubývání obyvatelstva vyskytuje se ve Francii úkaz, že průměrné délky životní přibývá; průměrná délka životní jest ve Francii mnohem větší než kdekoliv jinde a stále jí přibývá, což jest zásluhou vhodných opatření zdravotních. Za doby Ludvíka XIV. zemřelo v Paříži 8 lidí z 28, r. 1760 již jen jediný z 30, 1830 jeden z 36, 1847 jeden z 37, 1851 jeden z 38, 1856 jeden z 39 a nyní dokonce 1 ze 41 obyvatel. Průměrná délka životní vzrostla v celé Francii od počátku nynějšího století téměř o celá tři léta.*) Následkem toho ani počtem mužů dospělých Francie neustoupí žádné jiné zemi, třeba by

*) Viz „Ausland“ 1865, str. 264.

úmrtnosť dítek byla tak velika. Jen tím lze si vysvětliti, že ve Francii každé téměř sčítání lidu projevuje úbytek obyvatelstva a vedlé toho značný přírůstek hmotných, mravních i duševních statků. Číslice posledního censu (1872) poučují nás, že živí se 52% obyvatelstva orbou, 24% řemesly, 8% tržbou a 6% čili téměř dva milliony jediné svými důchody; překvapující číslice tato jest zajisté důkazem nepopíratelným o vzmáhajícím se blahobytu národním. Vlastní však voj spořilů, pravých to spořilů, k nimž přičítati sluší i dělníky, kteří do spořitelen značné částky ukládají, čítá přes 10 mill. osob čili jinými slovy: každý třetí Francouz, ovšem po jisté meze, jest „kapitalistou".

Přicházejíce k líčení hospodářských poměrů francouzských nemůžeme nevysloviti, že Francouzové v dvou desítiletích, od r. 1850 až 1870 neslýchaně zbohatli. „Žádná země, ba sama Velká Britanie, neviděla růsti bohactví své tak rychle jako Francouzi za dvacetiletí vlády bonapartovské. Nejen že sehnala Francie v této době peněz, jimiž státní dluh svůj o 6 milliard rozmnožila, nýbrž ona založila i půjčky užitek přinášející, dokonala totiž během této doby téměř veškeru svoji síť železniční, počet silnic svých mnohonásobně rozmnožila, zlepšila své přístavy námořské, přestavěla téměř veškera svá velkoměsta a opatřila je vodou pitnou, cenu obchodu svého znásobila značnými činiteli, zlepšila ornou půdu, přeměnila velké poustky v zemi plodnou, výrobu ošlechtila přibráním znamenitých sil uměleckých a v život uvedla veliké množství akcijních podnikův a ústavův úvěrních. Úhrn jistin, jichž Francie ročně získá, páčí se na 500 mill. frankův, a klame-li číslice tato, klame jen potud, že se příliš nízko, nikdy však příliš vysoko udává." *) Od té doby osvědčila se finanční síla Francie nad jiné skvěle, když zaplatili 5½ milliardy válečné náhrady Německu za 28 lhůt měsíčních; s chloubou tvrdili Francouzové, že podobného úkazu svět dosud neviděl. Než ještě dále; přes ohromnou summu tuto, které v razené minci na světě ani není, roste stále bohactví země, jakž dosvědčují úpisy na půjčky od té doby činěné. R. 1871 místo 3 milliard, které vláda žádala, nabídl finanční svět 42 millionů; r. 1875 žádalo město Paříž 220 mill., upisování však prokázalo nabídek, které žádanou část čtyřicetkráte převyšovaly; tato půjčka má se k oné jako 40 ku 14. Nejnovější půjčka města Marseilla obnášela (1877) 89 mill., avšak upsání převýšilo tuto summu dokona pětašedesátkrát. Současník jakýs takto pozna-

---

*) Peschel v „Auslandě" 1870, čís. 38, str. 907.

menává o půjčce r. 1875: „Beze vší pochyby má u výsledku tomto velikého účastenství spekulace. Avšak jinak jest výsledek týž důkazem neoblomné důvěry, kterou země klade do budoucnosti své a do nevyčerpatelných zdrojů práce své. Před pěti roky psal jsem, že roční úspora Francie obnáší jednu milliardu. Spoléhaje na udání přesná mohu tvrditi, že dnes úspora roční o 1,200.000 více obnáší. Rozmnožení toto má ovšem příčinu svou v odporu proti bezuzdnému luxu, který za doby císařské prosákl veškeru společnosť, a pak ve spořivém zvyku, který se v lidu ujal po strastech poslední války.“

Julius von Wickede podává nám obraz nynějšího kulturního života francouzského, v němž zvláště zdají se nám charakteristickými a důležitými některá místa, kterými promlouvá spisovatel o momentech hospodářských. „Každým ohledem přiučili se Francouzové mnohému minulou válkou. Většina obyvatelstva nabyla vážnosti a rozhodnosti, nelibosti proti přehnanému luxu, činnosti napínavé a s přemýšlením sdružené, na všech pak stranách objevují se následky této vědomé pracovitosti. Přispěním neobyčejného bohactví půdy, po výtce velmi dobrých výsledků posledních pěti let a přirozených zdrojů země zmizely stopy války r. 1870 i v těch částech země, jimž nejvíce bylo trpěti, u Dijona, Orléana, Paříže, na Loiru a Seině, v Perchi (Perche, č. Perš), u Sédana a ve východních departementech, tak trvale, že sotva sledy hrozné katastrofy shledáme. Nikde téměř neuvidíme zdravého člověka, an žebrá, nevidíme rozedraných, bědou zmořených tvorů, avšak všudy spozorujeme úsilnou píli, v orbě, v dolech, ve všech továrnách, dílnách i skladech, a všudy lze nám se přesvědčiti, kterak všeliké obchody rozkvétají. Odtud značné přírůstky úspor spořitelních, málo úpadků, posloupné ubývání zločinů proti cizímu majetku, od r. 1871 pozorované, i žaláře, káznice a donucovací pracovny nenáhle se prázdnící, menší návštěva hostinců, kaváren, divadel a zvláště frivolních koncertů. Francouz každého téměř stavu žije nyní život domácký. Proto také většina venkovských měst francouzských zdá se nyní cizinci býti pustou. Sama města Lyon, Bordeaux (č. Bordó) a Marseille (č. Marsej) mohutně vzkvétající, jenž jest nyní bez odporu předním tržištěm při moři středozemním, jsou z večera poměrem mrtva, a srovnáme-li zábavná oznámení těchto měst ku př. s Hamburskými oznamy, tuť jistě má Hamburk každého večera dvojitý počet divadelních a koncertních představení, zvláště pak pověstných Tingel-Tanglů. Tato úsilná pracovitost, sdružená se spořivým a hospodárným způsobem životním, způsobila, že snáší se nyní značné daně nad očekávání snáze. Francouz zvláště

nepřímými daněmi zaplatí dvakrát tolik nyní, mnoho-li platí Němec s týmž jměním, činí pak tak ochotně a bez nelibosti; celkem jeví se nyní méně zdráhání platiti daní, tudíž i vzrůstá stále výnos daní. Cizinec nežije nyní dráže, žijeť on skoro laciněji ve Francii než v Německu. Vůbec jsou lacinější nyní ve Francii než ve většině německých měst všechny výrobky průmyslové, pak byty, víno a z části i potraviny. Kdežto německého vývozu povážlivou měrou ubývá, stoupá vývoz francouzský ustavičně. Zvláště vytlačují výrobky francouzské v posledních letech zboží německé z jižní i severní Ameriky, z Orientu, s části i ze Skandinávie a z Ruska. Ba i ve zboží vlněném a v železářském průmyslu dosahují Francouzové rok od roku větší zručnosti a nabývají nových tržišť."

Průmysl francouzský dokonalostí svou zaujímá již od dávných dob místo velmi čestné; hlavním sídlem jeho jsou krajiny severní, zvláště francouzské Flandry, vedle toho však i Lyon a okolí jeho. Hlavní přednosť francouzského průmyslu záleží na levnosti, na elegantním provedení, pokud se týče barvy i tvaru, na vytříbeném vkusu a veliké solidnosti. Nejznamenitější odvětví průmyslu francouzského jsou: průmysl bavlnický, jen anglickým předstižený; rozšířen jest nejvíce v Normandii (Rouen), v Picardii a ve Vosgách; průmysl lnářský, zvláště ve Flandrech, v Normandii, v Picardii a v Bretonsku; rozvětvená výroba látek vlněných má též hlavní sídlo své na severu. Průmysl hedbávnický, jejž k nejznamenitějším na světě přičítati dlužno, kvete v okolí měst Lyona, Paříže, Nimesa, Valence a St. Etienna. Hojně provozuje se krajkářství; nejlepší zboží toho druhu jest Valenciennské, Alençonské, Bayeuxské a Caenské; velmi znamenita jest i výroba koží, zvláště koží lakovaných a rukaviček. Roční výroba rukaviček z rozličných druhů koží páčí se na 2,500.000 tuctů 1., 2. a 3. jakosti. Průměrná cena jednoho tuctu jest 35—40 franků, cena vší výroby obnáší ročně téměř 100 mill. franků. Tři čtvrtiny vyrobeného zboží jde do ciziny, práce sama dává obživu 90.000 lidem. Zhusta užívá se k zhotovování rukaviček psí a krysí kůže; zvláště tato jest hojně hledána z příčiny své měkkosti i jemnosti. Rovněž slynou pařížské výrobky sedlářské a řemenářské. Velmi důležita jest výroba papíru; mezi jiným zhotovují se světoznámé hrací karty francouzské. Výtečné zboží z terracotty, majoliku a porcelánu podávají továrny pařížské, sèvreské, limogeské a rouenské. Sklářství dosáhlo nejvyššího stupně rozvoje svého, zvláště u výrobě barevných desk skelných, pak ve zhotovování litých zrcadel a umělých drahokamů. Dále vyrábí se ve Francii nábytek, mýdlo,

voňavky, hodiny, zboží zlatnické, stříbrnické a bronzové, tak řečené zboží pařížské (luxurní a ozdobnické věci všeho druhu), četné předměty ze železa, oceli, mědi, cínu, dřeva, chemické a j. Značna jest také výroba cukru a v novějších dobách i piva, vedlé něhož i výtečné likéry, jakož i pálené víno všeho druhu se připravuje. Připravováním essencí předčí Francie všechny jiné državy; ve vyrábění umělých očí nezná Paříž dosavade soutržení.

Jako průmysl jest i veledůležit obchod francouzský, ustupuje pouze velkobritanskému a německému (?); dělí pak se obchod francouzský u vnitrný, jejž podporují řeky, průplavy a železnice, a u vnější, který zabírá 16 % vší tržby evropské. Veliká krise obchodní, která v nejnovějších dobách veškeru Evropu stihla, sotva se dotkla Francie; ovšem i zde ubylo vývozu a přibylo přívozu.

Nynější poměry francouzského obchodu velmi dobře, rozumně i důmyslně posuzuje francouzský znalec národního hospodářství Pavel Leroy-Beaulieu (č. Leroa-Bólije): „Britský obchod upadl v těžkou krisi, francouzský sotva stižen byl nepatrnou mdlobou. Jako v Anglii přibylo i u nás přívozu, ač zmenšil se vývoz; avšak obrat tento k horšímu není u nás tak znalý jako za Kanálem. Není však třeba, aby nás znepokojoval úkaz, že jest více přívozu nežli vývozu. Neboť proti obecným předsudkům známe se k tomu mínění, že neveliký přírůstek přívozu nad vývoz má také svou dobrou stránku; dovozujeť se tím, že místo hromadění zlata a stříbra zjednáváme si věcí mnohem užitečnějších, jako surovin, strojů a j. zásob nevyhnutelných k rozvoji domácí výroby. Přírůstek přívozu našeho děje se hlavně ve dvou odvětvích: v potravinách a surovinách. V prvém pololetí r. 1876 měli jsme větší spotřebu obilí než v prvém pololetí r. 1875. Pokud se týče surovin, užili naši obchodníci i průmyslníci nízkých cen a nakoupili sobě množství zboží. Ovšem přibylo i přívozu výrobků, avšak měrou nevelikou (z 224 mill. na 254 mill. fr.); prodávámeť cizině čtyřikrát tolik továrních výrobků, než mnoho-li z ciziny kupujeme. Veškera velká odvětví našeho vývozu poklesla měrou nevelikou. Za prvých šest měsíců tohoto roku odbyli jsme v cizině tovarů za 968 mill., kdežto v prvé polovici r. 1875 činil odbyt tento 1029 mill. fr.; náš vývoz surovin a potravin činil pouze $715^1/_2$ mill. proti 758 mill. Přes veškero ubývání přece dotýká se nás obecná krise mnohem méně než kteréhokoliv velestátu evropského. Odkudž tato přízeň osudu? Jestli lze doufati, že bude jí i nadále? Nedotknutelnosť, jíž Francie se těší, zakládá se na mnohých příčinách, z nichž mnohé jsou přirozeny, mnohé, ať nedíme

umělý, přece jaksi francouzsky národní. Prve měli jsme za posledních let dobrou úrodu, veliké to zajisté přispění podnikům obchodním. Dále těšíme se v hospodářském ohledu mnohem lepší rovnováhou, než kterákoli jiná země. My nejsme odkázáni zvláště na toto neb ono odvětví výroby. O pilnosť naši dělí se téměř stejnou měrou orba a výroba, a francouzská orba právě poskytuje nejjemnějších plodin. Odvětví průmyslu, v nejnovější době nejvíce pokleslá, železářstvo a loďařstvo, již od dávna vyznamenávala se ve Francii nejméně a nedoznala nikdy patrnějšího rozkvětu. Konečně máme ve svých dělnících jakýsi monopol pro veliké množství výrobků, jejž lze nazývati polou přirozeným a polou umělým. Toť jsou některé příčiny, jimiž jsme se mohli uchrániti obecné krise; vedlé těch naskytují se však ještě jiné. Francouzští obchodníci a průmyslníci mají velikou chybu, která však za jistých okolností stává se předností. Jimi vládne opatrnosť, která někdy až zabíhá do malomyslnosti; oni nešíří obchody své tou měrou, pokud jim lze a slušno; z té příčiny však také unikají nebezpečenství větších škod. Není země tak málo spekulacím nakloněné jako naše země, není národa, který by o soukromých úkonech zachovával větší chladnokrevnosti a opatrnějšího úsudku, jako činí národ francouzský." *)

Prostředků spojovacích má Francie množství veliké; zpředu sluší jmenovati síť průplavů, ze všech evropských států nejdůležitější. Délka všech průplavův obnášela r. 1870 4754 km., mezi nimiž umělé stavby druhu nejpřednějšího. Nyní obírají se čelní kruhové francouzští myšlénkou, kterak by bylo lze splavnosť jednotlivých souříčí zveličiti, aby tím nejúčinněji ulehčeno bylo dopravě těžkých nákladův obchodních. V prvé řadě jedná se zde o zřízení dokonalé vodní dráhy mezi kanálem rukávovým a mořem středozemním. Velkolepě rozvinula se síť železniční, jejímž ohniskem jest Paříž.

Válka r. 1870 překvapila francouzský systém železniční uprostřed znamenitého obratu. Rozsáhlá předloha železniční z r. 1868 byla právě po vší zemi prováděna, jen pak málokteré trati byly dokonány. Přední péčí vlády bylo po válce, aby proveden byl nedokončený program železniční z r. 1868. Teprve v druhé polovici r. 1871 počalo se znova s pracemi válkou zastavenými. Do konce r. 1871 bylo 2000 km. nově vystavěných drah odevzdáno obchodu. R. 1874 přibylo nových 800 km. a r. 1875 téměř 900 km. Francouzská síť

*) Allgemeine Zeitung ze dne 17. srpna 1876.

železniční, která r. 1870 měla rozvoje 17.000 km., obsahovala koncem r. 1875 21.484 km., jen o 4500 km. méně nežli železniční síť anglická. Péče nejnovějších dob, zdá se, předčí ještě i činnosť z let 1871—1875. Z řady jednotlivých předloh vyšel veliký, národním shromážděním již přijatý plán železniční, jímž přibude tratí železničních o 11.500 km.; z této části již 8000 km. buď se staví buď jest koncessionováno. Obrovský tento plán bude prý proveden v 8—10 letech, čímž Francie s dosavadními 21.500 km. dosáhne železniční síti o 33.000 km. délky.

Linií drátů telegrafních měla Francie koncem roku 1875 51.700 km. proti 10.502 km. koncem r. 1855 a délka drátů telegrafních měla r. 1872 délku 143.234 km. (jichž 5234 vedeno bylo pod zemí), tak že na jeden km. délky linií připadlo 2·77 km. délky drátové, kdežto v Německu koncem r. 1874 měla se délka linií k délce drátu jako 1 ku 3·63. Ještě rychleji než linie telegrafní rozmnožen byl počet stanic; koncem r. 1855 bylo jich jen 149, o dvacet let později však již bylo stanic telegrafních 2576, tak že nyní připadá stanice jedna již na 20 km. délky linie telegrafní.*)

Seznavše poměry hospodářské obraťmež zření své ku poměrům společenským ve Francii, o nichž v cizině dosud panují náhledy naskrze mylné; jest zajisté úlohou národopisu, aby zaplašil trvale náhledů těch. Karel Hillebrand, soudce to nad jiné dokonalý, praví v tato slova: „Klidného posuzovatele francouzských dějin a francouzských poměrů nejvíce naplní podivením množství odporů, s nimiž se shledá. Jako mínění národní jednou „do nebe jásá“, druhé „k smrti jest zkaleno“, tak jsou i osudové, jednou leskem a vznešeností oslepujíce, jindy k soustrasti obecné vybízejíce. Vášnivé účastenství v životě státním a neutěšená lhostejnosť, nadšení a skepticism, zručnosť a touha po novotách, nadšená obětavosť a sobecké se oddalování, touha horoucí po svobodě a spokojenosť pod tlakem absolutismu: protivy tyto střídají se rychle a tak díc bezpostředně v životě veřejném. Pověra a nevěra, nemravnosť a cit rodinný, zvučná rhetorika a vkus střízlivý úzce spolu souvisí, setkávají se a snáší v náboženském, mravním i duševním žití. A ještě podivněji jeví se rozdíl soukromé a veřejné povahy francouzské. Francouz jsa lehkomysln, mrhav a pouze svého popudu poslušen, jedná-li se o stát, jest opatrn, spořiv, vždy rozvážliv v soukromých svých poměrech životních. Lze nalézti cesty, po níž jdouce vystihneme příčin neobyčejné této protivy, ba doložíme i, proč soused náš, jemuž příroda

*) Wiener Abendpost ze dne 22. srpna 1876.

dle zdání zhola odřekla příslušných darů „tvora politického“, v životě sociálním nejvýše dospívá, mravně pak, duševně i umělecky všem ostatním národům evropským aspoň se rovná, vůbec-li jich nepředčí. Nemýlíme-li se, jest protiva tato již v rozdílu duševní nálady a směru časového. Rationalism jest předním směrem ducha francouzského. Francouzský duch došed teprve v stol. XVIII. plného vývoje svého i určitého projevu, dospěl za doby revoluční i za skvělých dob říše císařské svrchované vlády a projevuje teprve v dobách nynějších patrně své buď blahodějné buď umrtvující působení v život veřejný i soukromý.“

Rodinný život Francouza zakládá se na rozumném manželství, než v cizině často pojímají týž poměr ze stránky možno-li nejsurovější; většina francouzských sňatků jest šťastna — šťastnější mnohdy než sňatky naše vzniklé ze vzájemné náklonnosti; nevěra a cizoložstvo jsou velice řídky.*) Počet dítek obyčejně třemi jest omezen, nebo rationalistické zásady mravní vyžadují toho, aby nebylo dáno života více dětem, než pokud lze bezpečně, pohodlně a v blahobytu vychovati. Naproti tomu soustava vychovatelská jest zavržení hodna, jíž užívá se v tak řečených collegích. Jako rodinný život tak i mrav Francouza úplně jest proniknut a řízen rationalistickým názorem života. Počestnosť (probité) nikdež nezdomácněla více než ve Francii; lze se s ní shledati všude, v městě i ve vsi, v každém stavu, od millionáře až k nejnižšímu proletáři. Láska k pořádku jest nejpatrnější znak povahy francouzské, dům jeho i jeho oděv nalézají se vždy v slušném pořádku. Výše již dotkli jsme se francouzské zdvořilosti; slušno dodati ještě, že, třeba nebyl mrhačem, není také štědrým. Mnozí mají Francouza za neschopna vší namáhavé, pravidelně pokračující práce. To jest omyl veliký. Nikde nepracuje se více než ve Francii zvláště v jistém věku. Choulostivou věcí jest vlažnosť v poměrech pohlavních; Hillebrand připomíná, že pojmy mravův a mravnosti mění se rozhodně od země k zemi, jako od století k století, pravda to příliš často popíraná, přes to, že ji národopis a kulturní dějiny dosti působivě na jevo vynášejí. Francouz jest smyslný měrou největší, při tom však v lásce dovtipný. Tyto vady obyčejně udržuje v mezích, které v očích jeho činí rozhraní, po něž jíti lze bez urážky slušnosti společenské. I v pobožnosti obráží se hlavní znak francouzské povahy národní. Země ta, která od delších dob

*) Srovnej spolu výtečné dílo Bedřicha Marshalla německy vydané s nadhlavem: Häusliches Leben in Frankreich. Z anglického od H. Scheube. V Berlíně 1877, 8°.

jest předním táborem katholicismu, není pobožnou po smyslu našem. Náboženství Francouzů jest jako mravnosť více věcí rozumu, vnější šetrnosť jest znakem onoho jako slušný život kriteriem mravnosti. Příroda a vzdělání učinily z Francouza tvora společensky nejdokonalejšího. Příroda udělila jemu vtip a veselou mysl, nenucenosť a jemnosť, přání, aby se jiným zalíbil, a do té míry sobectví, bez něhož by byl společenský život surovým, ošklivým nebo mrzutým. S neobyčejným ostrovtipem spořádal pak Francouz tou měrou poměry společenské, že v nich zbývá místa volného všem těmto vlastnostem, anižby na vzájem se odrážely. Ze všech věcí, které společenskému životu francouzskému zvláště napomáhají, slušno jmenovati i krásnou ctnosť vzájemného si vypomáhání; než veškery ctnosti Francouzův nesměřují k dobrému, nýbrž k užitečnému.*)

Poohlédneme-li se po duševním vzdělání společnosti francouzské, tuť nejprve utkví mysl naše na školství. Vyučování obecné nebylo ani povinné ani bezplatné, z čehož jde, že podlé censu z r. 1872 třetí díl všeho národa postrádá znalosti čtení i písma. Ovšem není číslice tato táž ve všech částech země, vůbec pak lze tvrditi, že přibývá jí směrem od východu k západu, totiž východ jest nejvzdělanější, západ pak nejméně vzdělán.

Po výtce udílejí vyučování obecné frères de la doctrine chrétienne, vůbec známí to ignorantins (č. iňoraňte'), a zbožné sestry, menší měrou učitelé světští; avšak není lze upírati, že právě krajiny převahou klerikálné skvějí se největší nevědomostí. Velmi špatně zařízeno jest vyučování v nižších třídách středních škol, nejlépe zařízena jsou vyšší oddělení středních škol, ač i tu mnohých oprav třeba. Vyšší učiliště, collèges (č. kolež), lycèes (č. lisé) a j. nalézají se téměř vesměs v moci duchovenské, v každé pak dioecési má duchovenstvo své školy, které vesměs konkurrují vítězoslavně s ústavy státem vydržovanými. V novějších dobách zařizovány byly dočista i katolické university; vedlé těch má Francie jedinou státní universitu v Paříži. Přes veškery nedůstatky francouzského vyučovatelstva dlužno s pochvalou podotknouti, že zřízeny jsou ve Francii ústavy a učené spolky pro veškera odvětví lidského vědění, ba v Paříži i učiněno opatření, aby každý bezplatně a vedením nejslavnějších koryféů v kterémkoli oboru lidského vědění dokonale mohl se vzdělati, tak že sotva které místo jest Paříže k vlastnímu studiu příhodnější. Také nesluší se zapomínati, že od r. 1871 vůbec uznána jest potřeba obecného vzdě-

*) Dle Hillebranda.

lání, které také vskutku ve všech vrstvách obyvatelstva patrně se rozšířilo.

R. 1865 bylo ve Francii teprve 4883 knihoven školních s úhrnným počtem 183.854 svazků, však 1. ledna 1874 již 15.592 knihoven o 1,471.037 svazků, nepočítajíc v to departement Seinský s Paříží. V téže době zveličil se počet knih, z knihoven těchto vypůjčených, ze 179.267 na 925.358. Paříž měla r. 1874 247 veřejných a 1056 soukromých škol, mezi nimiž 114 škol klášterských. Počet duchovenstva stále jest velmi velik; čítáť se totiž 52.148 kněží světských, 13.012 mnichů a 84.300 jeptišek, celkem tedy asi 150.000 osob duchovního stavu.

Palais du Corps legislatif.

Qui dit Paris, dit toute la France, tak praví nejen nejpřednější spisovatelé francouzští, nýbrž i po výtce cizinci, avšak neprávem, nebo život provinciálů francouzských liší se podstatně od života pařížského a mění se od kraje ke kraji; k seznání života toho zvláštního třeba studia, k němuž nám jen poukázati lze.*) Různé provincie vynikají množstvím měst, jichž každé označuje se svým zvláštním rázem, některá pak, jako Lyon, Marseille, Bordeaux, Nantes, Lille stala se do jisté míry soupeřem velkoměsta na Seině, a to svou polohou, velikostí, rozsahem, důležitostí merkantilní a značným vzděláním; ovšem nedostihnou města tato nikdy kouzla, kteréž povznáší Paříž na prestol města zjevem svým na světě jediného, které z ní činí urbs po soudu starých Římanů. Z té příčiny lze nám pominouti

*) Viz vedlé jiných velmi poučné dílo dra. J. Baumgartnera: Komische Mysterien des französischen Volkslebens in der Provinz. V Koburce 1873, 8°.

líčení jednotlivých měst francouzských, avšak nesmíme si odříci krátkého pohledu na velkoměsto Seinské; nebo kdo by dovedl mluviti o Francii, neprodliv dříve u Paříže, největšího to vedlé Londýna města evropského?

Zde prostírá se ono veliké a krásné město, praví Hobirk, v němž žijí dva milliony lidí, v širé pánvi Seinou protékané, ověnčené výšinami, s nichž hledíme dolů na obrovské moře domů, na západní pak straně vystupuje z nepřehledné spousty vysoká kupole, která korunuje střed velikého i krásného velechrámu Invalidů. Uprostřed města pnou se k nebi dvě vysoké sice, avšak tupé věže hlavního chrámu Matky Boží (Notre-Dame, č. Not' Dam) a na všech koncích i rozích zdvihají se věže, štíty a střechy nádherných budov městských. Vejděmež myšlénkami svými do velkoměsta od západu, kdež Seina, městem proběhnuvši, zatáčí se velikým obloukem k severu. Zde šíří se mezi vodou a městem lesík Boulońský, kdež za příznivého počasí jest pravý shon vznešeného i bohatého světa Pařížského. Kráčíme za nějakou chvíli uprostřed vší nádhery a shonu a nastoupíme pak další pouť k východu. Zde stkví se před námi rovná, široká i nádherná třída, jejíhož konce nám téměř není lze dohlédnouti. Jdouce ulicí touto, přijdeme ku vítězoslavnému oblouku (arc de l'Etoile), jejž kázal zbudovati prvý Napoléon. Prošedše tímto obloukem, ocítíme se do „polí Elysejských“, do krásného to milosadu, kdež hemží se tisícové lidu a po jehož pravé straně plyne Seina. Dále nás vede táž třída k zahradě Tuillerijské, v jejímž pozadí prostírá se nádherný zámek Tuillerijský, slavné to sídlo králův a císařů doby nejnovější. Dlouhým pořadím táhne se zámek tento se svými křídly podél Seiny, v pozadí pak spojuje se se starším královským zámkem Louvrem, jehož dvorany drží v sobě slavné sbírky obrazů, poprsí a jiných znamenitostí. Nedaleko Louvru směrem k městu nalézá se Palais Royal, který již po dlouhá léta není více královským palácem, avšak ve svých nádherných místnostech, skladech a kavárnách shromažďuje tisíce domácích i cizích, kteří nakupují zde věcí nejvzácnějších, požívají lahůdek nejhledanějších a oddávají se všem možným požitkům. Praví-li Francouzové, že Paříž jest hlavním městem všeho světa, mají poněkud pravdu, nebo Paříž jest jediným na světě městem, v němž člověk má nejvíce příležitosti, aby se mohl oddati všem rozkošem, jimiž město toto otravuje od dvou set let všechen svět. Pro nás Čechy důležit jest i tím Palais Royal, že v něm má svůj útulek i „Slov. Beseda“, přední to střed svorných Slovanů Pařížských. Odtud jdeme stále k východu, po břehu

SOUDNÍ PALÁC V PAŘÍŽI.

Seiny, majíce po levé ruce řadu nádherných domů, pak zatočíme se k některému z četných krásných mostův a již jsme na ostrově Seinském, kdež stály před dvěma tisíciletími, za vlády římské, počátky nynějšího města, tehdy skromně zvaného Lutetiae Parisiorum. Na ostrově tomto nalézá se chrám Matky Boží se svýma krásnýma, avšak až do vrcholu nedokončenýma věžema. Kráčíme dále na jižní břeh Seiny, kdež se rozléhá menší část nádherného města, a shledáme nejprve velkolepou budovu, kdež schází se a rokují poslové národa, pak hôtel, v němž invalidé pohodlně obývají, a konečně nesmírné prostranství Martova pole, které se šíří po břehu dolní Seiny. Vedlé domu, v němž jednaly a řečnily prvé ozdoby Francie, Guizot, Thiers, Simon, Clémenceau, nejvíce upoutá nás hôtel Invalidů, v jehož chrámu, ve skvostném mausolei dřímá popel největšího muže středověku i novověku. Posvátné ticho, kteréž panuje v temných místech dómu, velikosť dějepisných upomínek na Marengo, Slavkov, Lipsko a Belle Alliance a vypravování šedého vysloužilce, který se slzami vypravuje o místě, kde jemu připjal veliký héros novověku kříže záslužného — to vše divně i dojímavě kontrastuje v mysli naší, budí v nás obdiv i sympathie k velikánu i stírá stinné stránky se skvělého obrazu zjevu jeho. Majíce v mysli obraz velikého Korsičana, vracíme se k chrámu Matky Boží a na severní břeh Seiny, abychom navštívili pověstnou radnici Pařížskou (Hôtel de ville). Jakž divný to kontrast s chrámem Invalidů. Tam dříme velikosť ani Helenou nezpoutaná, zde oblétají mysl naši příšerné stíny Robespierrův obou, hanebného Henriota, nepokojných zjevův únorových a konečně 4. září 1870, kde na troskách vlády Napoléonské metali losy o dědictví Bonapartů — Gambetta a Rochefort! Jest nám zbaviti se upomínek na malé muže, abychom mysl svou zaujali zjevem náměstí Bastillského. Toť místo, kdež vypínalo se kdysi osm věží pevné tvrze a pověstné věznice státní, zločin to zločinem ze dne 14. července napravený. Opodál jest náměstí Vendômské, kdež vysoký kovový sloup nese kovovou sochu prvého Napoléona; uvnitř sloupu vedou schody na vrchol, odkudž rozevírá se rozsáhlá vyhlídka na město nádherné, kolem pak sloupu vyobrazeny jsou polovypuklou prací vítězství velikého dobyvatele. Při vší cestě této bylo nám projíti i boulevardy (č. bulvardy), krásnými to a širokými stromořady, po obou stranách krásné domy majícími; boulevardy jsou buď založeny na místě někdejších hradeb a příkopů staré Paříže, buď byly nově zařízeny Napoléonem III., prostupují pak a obkličují Paříž na všech stranách. Na každém místě těchto stromořadů poutá nás půvab, ježto množství

malých, úzkých i nečistých ulic úplně bylo zařízením jich odstraněno, na místě jich vznikly pak rovné, široké, průvanu přístupné ulice; avšak při tom třeba povšimnouti si i důležitosti vojenské. Veškero město, mající nyní rozsah dvojnásobný proti dřívější velikosti své, obklíčeno jest zdmi, náspy a příkopy a jest pevností ohromnou. Každým směrem obnáší průměr vnitřního opevnění Pařížského 1 míli. Mimo opevnění toto ověnčena jest Paříž ve vzdálenosti půl až jedné hodiny 16—20 samostatnými forty čili pevnostmi, jichž nejvyšší i nejdůležitější Mont Valèrien jest; avšak za poslední války prokázalo se, že pevnosti tyto nejsou s to, aby Paříž ochránily před vtažením nepřítele. Zachce-li se nám, můžeme podniknouti i podzemskou pouť pod ulicemi skrze katakomby; jsouť to staré lomy, z nichž za více než jedno tisíciletí bráno bylo stavivo k přečetným budovám, a kteréž spolu v dokonalém souladu skrývají v sobě kosti millionů zašlých pokolení, které zde nakupeny byly po zrušení hřbitovův uvnitř města položených. Z nynějších hřbitovů navštivmež ještě krásný hřbitov Père Lachaise (č. Per Lašés), kdež mnozí znamenití mužové dřímají věčný spánek; také lze proputovati krásnou i velikou zahradu botanickou, Jardin des Plantes (č. Žardēn de Plānt), která v sobě drží i hojná zvířata z cizích končin světa. Navštívíme i St. Denis (č. Sēn Dny), severně položený za hradbami, kdež bývali dřívější králové francouzští pochováváni; západně leží St. Cloud (č. Sēn Klu), zamilované sídlo obou Napoléonů, jižně nádherný zámek Versaillský s nádhernými zahradami a slavnými vodomety, ještě pak jižněji v příjemném lese zámek Fontainebleau (č. Fontēnblo), kdež se odehrála tragédie ze dne 14. dubna 1814. Toť tedy Paříž, hlavní město vší Francie, které od dvou set let vši zemi ovládá, téže Francie, kteráž následuje každého popudu ze „srdce" pošlého, nechť si vede k revoluci, království, císařství nebo k republice.*)

Paříž jest sídlem vlády a vší správy státní, kteráž označuje se od dob veliké revoluce z r. 1789 za všech systémů vládních tuhou centralisací. Nyní právě jest Francie republikou a sice ode dne 4. září 1870. V čele republiky jest praesident (nyní posl. Jules Grévy), jemuž působí po boku národní shromáždění, vyšlé z voleb obecných a ve Versaillích zasedající, pak senát čili vyšší sněmovna, volená od rad generálních v jednotlivých departementech. Odpovědné

*) Fr. Hobirk: Wanderungen auf dem Gebiete der Länder- und Völkerkunde. Sv. VI. Francie, str. 1—4. Srovnej též K. Adámka: Paříž. Cestopisný obrázek. Praha 1872.

ministerstvo vede správu státu, který dělí se politicky v 86 departementů, ostrov Korsiku v to zahrnujíc. V čele správy departementní jsou praefektové, vládou jmenovaní; jména jednotlivých departementů, pak hlavní jejich města (chef-lieux) a jiná důležitá místa vidna jsou z tabulky, která dílu tomuto na konci přidána bude. Vojenským ohledem rozdělena jest země v 18 generálních velitelství.

Corte na Korsice.

Armáda skládá se z armády činné a z armády territoriálné. Každý schopný Francouz náleží po 5 let k činné armádě, po 4 léta k záloze, po 5 let k armádě territoriálné a po 6 let k záloze territoriálné armády. Podlé zákona kádrového ze dne 13. března 1875 čítá vojsko francouzské v dobách míru 490.322 mužů se 120.894 koni, jichž jest 281.601 pěších, 68.617 mužů jízdy, 66.331 dělostřelců. V dobách válečných bude prý počet tento rozmnožen tak, že činná armáda bude čítati 705.000 mužů a 510.000 mužů zálohy, mimo to pak zřízena bude armáda territoriálná o 583.000 mužů se zálohou o 626.000 mužů, tak že Francie by vypravila k obraně své téměř 2½ millionu ozbrojenců. Ježto však ohromné vojsko toto teprve organisovati dlužno, není lze o ceně jeho dosud usuzovati. Za to ovšem chválí velice znatelé vojenští obrat prospěšný, jaký jest pozorovati od předešlé války při důstojnictvu francouzském ohledem i služebným i vědeckým.

Válečné loďstvo skládá se ze 469 lodí se 7075 děly; tímto počtem zahrnuto jest 369 parolodí a 57 lodí obrněných. Mužstva jest na veškerém loďstvu 28.431 mužů. Loďstvo obchodní čítá 4800 lodí plachetných a 316 parolodí, nepočítajíc v to 152 plachetných lodí, které náležejí Alžírsku.

V jiných zemědílech má Francie hojné osady a sice: v Africe Alžírsko, Senegambii, osady na Gabunu, ostrovy Sv. Marie a Nossi-Bé při Madagaskaru, pak ostrovy Mayotte a Réunion; v Asii východoindské osady Pondichéry, Čandernagor, Karikal, Mahé, Yannon a velikou državu Kočinčinu v Zadní Indii čili gouvernement Saigonský. V Océanii náleží k Francii Nová Kaledonie, jejího pak protektorátu uznávají nad sebou i ostrovy Taitské (Tahiti) a Markéské (Marquesas). V Americe drží Francie ostrovy Martinik a Guadeloupe v Záp. Indii, rybářské ostrovy St. Pierre a Miquelon u New-Foundlanda a francouzskou Guyanu na souši jihoamerické.

V Pyrenejích jest údolí Andorrské samostatnou republikou, která na 3·85 □ myriametrech čítá v 6 obcích katalonských 16.000 obyv. Republika tato jest pod ochranou francouzské vlády a biskupa Urgelského. Souverenní knížectví Monacké v departementu Mořských Alp jest rovněž pod ochranou francouzskou.

Království Italské.

Vešken polouostrov italský činí nyní jediné království, jež držíc 2960·14 □ myriametrův a živíc 27 mill. obyvatelů politickým ohledem počítáno k velmocem evropským, a zajisté, neděje-li se dnes posud tak obecně, v budoucnosti zjedná si důstojnosti velmocenské. Vládní forma jest ústavně monarchická, panovník pak vykonává zákonodárnou moc se senátem, jehož členy sám jmenuje, a s komorou poslancův od národa volených. Vedlé ministerstev jest zřízena ještě zvláštní státní rada. Vojska se čítá v době míru 230.000 mužů, lze je však v době války až do 800.000 mužů, ba i nad to rozmnožiti; loďstvo skládá se z 80 válečných parníků s posádkou 20.000 mužů. Státní náboženství jest římsko-katolické, avšak vedlé něho zavedena jest úplná svoboda vyznání; než i ohledem náboženským požívá Italie značného štěstí, tvoříc jednotu, ježto nekatolíků se čítá pouze $2\frac{1}{2}$ % (43.500 Židův a 36.000 protestantů, mezi nimiž 20.000 Waldenských bratří v Alpách Kottských, v okolí Pinerolském, pak nepatrný počet stoupenců církve řecké i arménské). I jazykem svým činí obyvatelstvo národ jediný, spojeno jsouc obecnou mluvou spisovnou vedlé hojně vyskytujících se nářečí.

Se stanoviska i historického i filologického lze italská nářečí roztříditi do šesti skupin, při čemž ovšem nepočítáme podřečí cizího

původu a mluvu benátskou, furlanskou a korskou. 1. Skupina nářečí vlasko-keltských, jimiž mluví se v provincii Torinské (mimo okres Aostský a některá údolí Grajských Alp), pak v provinciích Cunejské, Alessandrijské (vyjímajíc okres Novský), Novarské, Milánské, Pavijské, Bergamské, Brescijské (č. Brešij-), Cremonské, Piacencké, Parmské, Modenské, Reggijské, Boloňské, Ferrarské, Ravennské, Forlské až po Foglii a Pesaro. K území tomuto, v hlavních částech shodujícímu se s někdejšími sídly Gallů Předalpských, dlužno připočísti ještě kanton Tessinský ve Švýcarsku, kdež mluví podřečím Milánským, pak východní údolí Tridentská, kdež převládá podřečí Brescijskému příbuzné, a provincii Mantovskou; v celku žije v obvodu takto určeném asi 8 mill. duší. 2. Skupina nářečí ligurských, která šíří se s četnými různostmi ve výslovu podél veškerého přímoří Janovského od Mentona po Sarzanu, čili v provinciích Janovské a Porto Mauricijské a pak v okresu Novském, celkem asi 800.000 duší. 3. Skupina nářečí tuskořímských, dělící se ve tři typy: toskánský, umbrijský a marchipiánský; mluví se jimi v provinciích Florencké, Pisanské, Arecké, Sienské, Grossettské, v Umbrii a ve větší části někdejšího krajiště Ankonského; kraje tyto obsahují asi 4 mill. duší. 4. Skupení nářečí Neapolských, z nichž obzvláště vynikají podřečí Abrucké, Puglské (č. Puljské) a pravé Neapolské čili Kampánské. Tato podřečí rozšířena jsou ve třech provinciích Abruckých, v Terra di Lavoro, v obou Principatech, v provinciích Neapolské, Beneventské, Moliské, v Capitanatě, v Terra di Bari, v Terra d'Otranto a v Basilicatě; jimi mluví asi 6 mill. lidí. 5. Skupina nářečí sicilských, zvláště bohata různostmi, však s dvěma hlavními směry, calaberským a pravým sicilským na ostrově Sicilii; jeho užívají asi 3 mill. obyvatel. 6. Skupina nářečí sardinských, která dělí se ve dvě hlavní odvětví, podřečí Campidanese a Lugudunese, a jest mluvou asi 600.000 duší. Hledíc k počtu mluvících, tuť by ovšem měla převahu nářečí keltská, mající cizí původ aneb aspoň příbuzenství. Avšak mnohem větší jest převaha nářečí tuskořímských, ježto jimi jeví se pravý život národa, a i jiná nářečí italská, jako benátské, neapolské a sicilské s nimi jeví bližší příbuzenství než s typem keltským.

Ohledem politickým rozvržena jest Italie do 69 provincií, zvaných vesměs po hlavních městech; v čele každé provincie jest praefekt, každá pak provincie skládá se z mnoha menších okresů správních. Průměrem drží každá provincie asi 44 □ myriametrů, na nichž žije 356.000 lidí. Lidnatosť jest největší v oněch provinciích, kde jsou velká hlavní a obchodní města; v provincii Neapolské dosahuje počtu

817 duší na 1 □ kilometr, naproti tomu ubývá jí velice v krajinách hornatých a méně vzdělaných. Těchto 69 provincií skládá 16 území historických (compartimenti), která dnes nemají sice pražádné důležitosti správní, avšak jako pojmy zeměpisné s těží dají se odstraniti. Tabelka naše má zření k obojímu rozdělení země.

„Annali del Ministero d'Agricoltura, industria e Commercio" podávají tato poučení o výsledcích sčítání lidu z r. 1871, srovnaných s výsledky sčítání r. 1861, při čemž ovšem třeba míti ve zření zveličení království Italského o Benátsko a Latium, kteréž událo se za desítiletí onoho. Výše dotčená území historická jsou tato: Piemont, Ligurie, Lombardie, Benátsko, Emilie, Umbrie, Marky, Toscana s Massou, Latium, Abruzze s Molisem, Campanie, Apulie, Basilicata, obě Calabrie, Sicilie, Sardinie. R. 1874 zaznamenáno bylo u veškerém království 207.997 sňatků, 951.658 porodů, 827.253 úmrtí a 26.991 dětí mrtvě rodilých. Počet sňatků zmenšil se proti roku uplynulému o 6909 čili o 3·21%, počet porodů zmenšil se o 33.530 čili o 3·40%, počet pak úmrtí zveličil se o 124.405 hlav čili 0·46%, kdežto v letech 1873 a 1872 přírůstek obnášel 193.184 a 171.125 duší. Z 207.997 v r. 1874 umluvených sňatků připadalo 63.145 městům, 144.852 obcím venkovským. Počet obyvatelstva italského zvýšil se r. 1874 převahou porodů ze 27,165.533 duší na 27,289.958. Z úmrtí připadá nejvíce, jako téměř všude, věku dětskému; 52·81% zemřelých v Italii bylo mladších patnácti let, čtvrtina zemřelých (25·73%) zemřela v prvém roce věku svého, desetina již v prvém měsíci, naproti tomu 4% zemřelých byla překročila osmdesátý rok věku svého. Vždy na 10.000 úmrtí připadlo 116 úmrtí násilných, mezi nimiž 73·94% nehodami a neštěstím, 10·74% samovraždou a 15·25% zabitím.*)

Necelý půl millionu Italů, po výtce obchodníkův, avšak i nádenníkův obývá v jiných zemích evropských, zvláště ve Francii a v Rakousku, též v jiných zemědílech, nejvíce v Americe. Část obyvatelstva opouští v létě po příkladu „Hollandgängrů" ve Westfálsku a zelinářů Montafunských domov svůj hledajíc v cizině výživy, v zimě pak vrací se s úsporami nabytými ku krbům svým.

Podobné poměry panují i v záatlantském stěhování se, jež nesmíme nijak posuzovati se stanoviska téhož, jemuž jsme uvykli při jiných zemích. Národní povaha vlaská má při stěhování tomto veliké působení a vtiskla zvláštní ráz emigraci vlaské v cizině; žádný Vlach nestěhuje se, aby sobě hledal vlasti nové, nýbrž každý vrací se dříve nebo později s penízem v cizině nabytým do vlasti své; tudíž Italie proti Německu nemá ze stěhování se do ciziny škody žádné, nýbrž přináší jí ono spíše užitek. Jinými slovy Ital opouští vlasť, ale nestěhuje se.**) Domácí přístavy vystěhovalecké jsou Janov, Savona, Livorno, Neapol a Palermo, avšak $^{19}/_{20}$ veškerého počtu

*) Wiener Abendpost ze dne 22. dubna 1876.

**) Marchese Consentino: Uno sguardo alla emigrazione italiana ed estera. V Římě 1873, str. 41—45 Srovnej ještě o téže otázce: Cosentino: La questione ardente. L'emigrazione italiana risolta dala scienza e dal buon senso. V Janově 1874, 8° a Jacopo Virgilio: La questione della emigrazione. V Janově 1874, 8°.

vystěhovalců vsedá na loď v Janově. Rozvrhneme-li stěhování se do ciziny podlé jednotlivých krajin italských, nabudeme překvapujícího poznání, že ku př. připadá na bohaté kraje lombardské 75¼, na střední Italii 11, na neapolské provincie 9½, na Sardinii a Sicilii pouze 4% z úhrnného počtu vystěhovalců. Kdybychom pak stihali směry vystěhovalců, seznáme, že ze 263.007 italských poddaných, kteří se r. 1874 nalézali v cizích zemích, připadá 83% na nový svět, kdežto v Africe a v Levantě žije pouze 44.300, v Australii dokonce jen 1100 Italů. V Americe pak jsou po výtce cílem italských vystěhovalců krajiny románské ve střední a jižní Americe, zvláště Brasilie, Uruguay a republika Argentinská, ježto v krajinách těch žije 147.547 emigrantů proti 70.000, již žijí ve Spojených obcích.

Důkazem vysokého stupně duševního vzdělání jest literatura vlaská a přečetné plody umělecké, ozdoby to měst, museí a sbírek uměleckých. Italie jest země pokladův uměleckých, umění stavitelského, malířství a sochařství, zvláště pak jest bohata stavitelskými pomníky starověku, střední i novější doby. Dvacet universit a více než 70 lyceí pečuje o vyšší vzdělání; naproti tomu statistické výkazy vrhají špatné světlo na obecné vzdělání lidu.

Počátečné vyučování vyhledává ještě velmi mnoho oprav. Ač od r. 1863 zvýšil se počet škol těchto z 31.675 na 38.300, počet žáků z 1,437.063 na 1,577.654, přece zbývá ještě 2371 obcí, které nemají počátečných škol chlapčích a 4130, které nemají počátečných škol dívčích. Čím více k jihu, tím horší jsou poměry počátečného vyučování. Kdežto provincie Torinská má 2968 počátečných škol, jest těchto v Caltanisettě pouze 141. Nepříznivý stav počátečných škol v jižních provinciích, Neapolské vyjímajíc, jest v přímém poměru ke stavu prostředků kommunikačních, kterýmiž jih také jest macešsky obdařen. Kdežto percentní poměr pruských čtení a psaní neznalých nováčků r. 1869—1870 obnášel 3·37%, objevilo se v Italii při odvodu r. 1868 64% tak řečených „Analfabetů“. Ze 100 nováčků provincie Calabria Citra bylo 88, z provincie Trapanské 89 a z provincie Catanijské 90 beze všeho vzdělání školského. Při sčítání r. 1861 napočetli 17 millionů čili 78·29% Analfabetů; r. 1871 bylo jich ještě 73·27%. Nejznačnější jevilo se přibývání školského vzdělání v Piemontě a v Ligurii (o 7%), nejméně v Basilicatě, Apulii, Campanii a Latii (1—3%). V Piemontě činí Analfabeti sotva polovici všeho obyvatelstva, kdežto v Basilicatě obsahují dosud devět desetin všeho obyvatelstva.

S nevzdělaností nižších tříd souvisí zajisté nejblíže stav mravní. Poměr porodů manželských k nemanželským jest ovšem po vší Italii velmi přízniv, ježto průměrem v letech 1863—1876 obnášel počet nemanželských porodův jen 5·49%, kdežto ku př. týž poměr v Bavorsku r. 1872 14·4%, v Rakousku r. 1873 12·3% projevoval. Naproti tomu jeví se málo potěšitelným úhrn zločinů do roka v Italii spáchaných. Čítá se do roka až 3000 vražd, 30.000 těžkých zranění, 4000 loupežných přepadnutí, 5000 vloupání se a krádeží. Z úřadního srovnávacího přehledu zločinů, jež v prvých semestrech let 1875 a 1876 spáchány byly, lze souditi, že stav veřejné bezpečnosti spíše se zhoršil než zlepšil. Horká krev Italů omlouvá ovšem četné vraždy a obzvláště hojná tělesná zranění, než vykonávání spravedlnosti namnoze překážejí i tajné společnosti. Lze se domnívati, že více než 200.000 osob náleží k Mafii a ku Camorře, kteráž mimochodem řečeno, má svou vlastní řeč.

„Co jest v Sicilii Mafia, to jest v území Neapolském Camorra, v Ravenně a v Bologni Squadraccia, v Turině Cocca. Odrůdy těchto společností jsou prý podlé zdání znalců Pugnalatori v Parmě a Sicarii v Římě. Jméno mění se podlé místa, ježto každé místo vytvořuje vedlé zvláštní barvy místní i zvláštní a nové tvary, které sice základní souvislosti, ba, abych tak děl, idejné jednotě věci nepřekážejí, přes to různá spůsobují pojmenování. Nemožnosť by žádal, kdo by chtěl řádného výměru k otázce, co jest Mafia. Snáze dospějeme rozluštění záhady, jestli si představíme, čím Mafia není. Prve není Mafia společností s pevnými stálými formami a zvláštními orgány; nemá stanov, nemá určitých shromáždění, uznaných hlav. Při tom ovšem nesmíme míti ve zření Lichtenbergův výměr o noži bez rukojeti, jemuž čepel chybí; Mafia utvořila se tou měrou, že jí ani záchytu ani ostrosti neschází. Jí projevuje se rozvoj a zdokonalení každé moci, která tíhne za špatnými, obecně škodlivými směry. Z ní mluví instinktivní, hrubá solidárnosť oněch individuí ze všech téměř tříd společenských, která na škodu státu a zákonné organisaci společenského tělesa ne vytrvalou prací, nýbrž klamem, zastrašováním, nedůvěrou a násilím snaží se dosíci své výživy a značného blahobytu. Individua tato jsou odpovědní nepřátelé státu, ač jsou mnohdy jím placenými úředníky a zřízenci. Všichni shodují se a poznávají ve společné snaze, aby oslabili vážnosť zákonů, aby ochromili rámě spravedlnosti a zlomili moc státu. Za tím účelem hledí, aby v městech i na venkově zničili solidárnosť počestných zájmův občanských, zveličujíce dělivé rozdíly nejen mezi státem a obyvatel-

stvem, mezi vládou a ovládanými, nýbrž i mezi jednotlivými třídami obyvatelstva, šířice na všech stranách nedověrnosť, strach a záští. Veřejná bezpečnosť — ta píská z posledního hrdla.*)

Vůbec lze tvrditi, že nalézá se v jižní Italii, pak i na ostrovech nejen veřejná bezpečnosť, nýbrž i obecné vzdělání, zemědělství, průmysl, obchod, silnice, průplavy, zkrátka vše, což ošlechtění působí, na mnohem nižším stupni vývoje, než ve středu a severu poloostrovském, kteréž z mnohých ohledů na témže stupni jsou s nejpokročilejšími krajinami evropskými. Než není lze neuznati, že průmyslnosť Italie někdy tak velikolepě rozvinutá, patrně počíná klesati.

Nyní kvetoucí odvětví průmyslová jsou nejjednodušší a nejpotřebnější, při nichž činí více tvořivá síla přírody, než člověk sám; tak ku př. velmi zištné, avšak jen na severní kraje omezené hedbávnictvo, vyrábění bylinného oleje (zvláště výtečného oleje Luccкého), pěstování vína, lnu, konopí, výroba másla a sýra. Pokud se týče vlastního zboží rukodílného, zabývají se jím Italové s větším neb menším důvtipem po celé Italii, avšak pouze v severní Italii dosahuje výroba jeho vyššího stupně rozvoje, a jsou jen málokteré věci, při nichž země postrádati může výrobků cizího průmyslu. Vedlé některých odvětví průmyslových, které sice málo zjednávají zisku, jimiž však Italie nad všechny země předčí, jako pleteniny ze slámy, keroplastika, mosaika, kamoje (Camée), práce korálové, nalézají se zde také některé větší továrny, v nichž těžší výrobky průmyslové úplného docházejí provedení. Sem patří továrny na sukna v Lombardii a v Piemontě, přádelny bavlny, železárny a slévárny Janovské i Neapolské, továrny na výrobky hliněné v okolí Milánském; avšak veškera tato odvětví průmyslová jsou posud málo v Italii rozšířena a v řídkých střediskách, zvláště na severu, soustředěna. S průmyslem úzce souvisí obchod. I tento klesl značně proti středověku, hlavně následkem objevů nových cest zámořských, jimiž vykázány obchodu dráhy nové; teprve otevřením průplavu Sueckého, který navrátil středozemskému moři aspoň část někdejší jeho důležitosti, zdvihl se opět poněkud obchod italský; přes to přívoz značně větší jest vývozu. Nejznamenitější předměty obchodní, z ciziny dovážené, jsou: káva, lékařské byliny, tabák, cukr a j. z krajin horkého pásma, ryby z moří studených; konečně skot, kůže, vlna, bavlna, surová i zdělaná, hedbávné látky, obilí a různé cerealie, mouka, různá dřeva, zboží luxurní, stroje, kovy, zvláště železo, sklo, křišťály a nádoby. Předmětem vý-

*) Dr. M. G. Conrad v „Auslandě“ 1876, čís. 46. str. 919.

vozu hlavně jest olej olivový, víno, hedbáv, sušené ovoce a zeleniny, rýže, sýr, konopí a len, síra, mramor a zboží dřevěné.*)

„Není země evropské," praví Hobirk, „jíž by tolik bylo cestováno a o níž tolik líčeno jako Italie, a přece není snad národa, o jehož povaze by vládly do té míry klamné náhledy a nechutná domnění, jako o obyvatelstvu této země. Není tomu dávno, když ještě německý šosák představoval si Vlacha (ovšem z nižší třídy) jako chlapa, který se zahalil temným pláštěm svým až po malé, širokým kloboukem zastíněné a úskočně jiskřící oči a slídí mezi lidstvem maje skrytou blysknavou dýku. Ač náhled tento snad již nikde se neprojevuje, přece jsou ještě tisícové, kteří s pojmem Itala spojují spolu i pojem lsti, věrolomnosti, pomstychtivosti, lenivosti, nečistoty a bůh ví ještě čeho jiného. Tomu však, kterýž nepředpojat a všech předsudků prost jsa, se znalostí lidstva a bystrým zrakem do hesperského jihu putuje, postačí několik málo dnů, v nichž se zúplna přesvědčí, že sotva jest bezstarostnějšího a lásky hodnějšího národa nad národ italský."

Francouz má celkem světlé i temné stránky letory sanguinické, Ital světlé i temné stránky letory cholerické; avšak žádný z národů těchto nejeví na sobě povahu karrikatury, nýbrž připovídá se právem, aby vřaděn byl vedlé jiných národů v popředí vzdělání evropského.**) Tím ovšem nechceme popírati, že mnohý znak národní povahy v cizince nepříjemně působí, rovněž jako druží se k půvabům jezer hornoitalských nepříjemnosti, nedostatky a útrapy. Dusící prach, oslňující slunce letní, nehostinné domy v zimě, hrozná chudoba a bída obyvatelstva, spojená s mravní skleslostí a neobyčejnou nečistotou — toť jsou zajisté zjevy, kteréž mnohému poutníku znechutí požitek pouti italské. Domnívá-li se svob. pán du Prel***) stěžuje si do dotěrnosti žebráků, že „není beznadějnosti žebráku italskému; vid cizince působí vyzývavě v jeho rámě, kteréž ruku vztáhne, a na ústa jeho, jež prosloví prosbu za nějaký měďák", potvrzuje tím pouze pravdu, kterou seznal bezpochyby každý, kdož Italií cestoval. I to zakládá se cum grano salis na pravdě, co týž spisovatel o nedostatku smyslu pro čistotnosť vypravuje. „V illustrovaných cestopisech a za výklad-

*) Dr. G. Brancy: Geografia elementare. Terza edizione. Torino 1874, 8°, str. 93.

**) Dr. Edvard Reich: Der Mensch und die Seele. Studien zu physiologischen und philosophischen Anthropologie und zur Physik des täglichen Lebens. V Berlíně 1872, 8°, str. 311—313.

***) Unter Tannen und Pinien. Wanderungen in den Alpen, Italien, Dalmatien, Montenegro. V Berlíně 1875, 8°.

ními skříněmi zíráme na množství vkusných i čistých rytin, jimiž budí se v nás očekávání na Eden v některé krajině italské. Naučíme-li se však znáti skutečnosť, tu teprve nahlédneme, kterak v obrazcích oněch s opominutím všech zjevů nečistoty vyhověno bylo skutečné čistotnosti. Jest pravidlem v každém vlaském městě, že v nečistotě tak díc vězí, z čehož i ve větších městech pouze přednější čtvrti jsou vyňaty. Ulice, zdá se, nikdy neučinily si známosť s koštětem zametače, odpadky kuchyňské vyhazují se na ulici, smeti před domovní dvéře, kdež ležeti zůstávají. Jestli někdo trochu práce vynaloží na vyčistění a umetení ulic, toť zanechá vše v některém koutku, odkudž se smeti prvým deštěm opět po celé ulici rozšíří. V zimě lze snésti poněkud zlo toto, avšak za parných dnů letních jest vzduch v těchto místech v pravém slova pojmu otráven. K tomu druží se ještě cosi jiného, což náleží neméně do souboru ideí skutečnosti, o čemž však není lze mluviti po jeho povaze. Některé zvyky Italů jsou tím protivnější našemu smyslu pro čistotnosť, ježto všude bez vyjímky se s nimi shledáváme, a není každému dáno toho humoru, s kterýmž podává Goethe ze své vlaské cesty zprávu o zkušenostech v Torbole nabytých." Sluší k tomu dodati opravou, že nyní ve větších městech děje se péče o čistění ulic, z čehož by mnohá nevlaská obec poučení nabyti mohla.

Pifferarové.

„Úplně nepravé mínění o Italech mají ti, kteří je líčí za úplně lenivé a vší práce odchylné. Abychom viděli, kterak lid pracovati umí, jest nám pouze z Neapole na venek vykročiti a putovati zvláště krajinami blažené Campanie kolem Capue, kdež zajisté užasneme vidouce utěšené vzdělání polstva tamního. Zde přestává orba, zde počíná nejpečlivější zahradnictvo, v němž neztrpí mravenčí pilnosť obyvatelstva ni nejmenšího bylí v uměle zavlažovaných i rovných zá-

honech. A když jižní žár velí ustati, tuť zříme zato i za časného rána i za pozdního večera vše okolí lidem oživeno. Rovněž shledal jsem v Toskáně, v Umbrii, v Markách i v Lombardii. Piemontští dlaždiči, kamenníci a lamači vzbudili ve mně největší úžas svou vytrvalostí i dovedností.“ *) Jak neobyčejná střídmosť a zdrželivosť z Itala činí dělníka i v cizině hledaného, jest z toho nejlépe viděti, že největší část prací železničních ve střední Evropě nebo prací podobných (jako upravení Dunaje u Vídně) Italy byla vyvedena.

Počtem obyvatelstva svého náleží Italie k zemím, které mají nejvíce velkoměst; čítá se jich čtyřiadvacet, v nichž žijí asi 3 mill. lidí, tedy nad 10% všeho obyvatelstva říšského. Nejznamenitější z těchto měst seznáme, projdouce letmo jednotlivé části říše.

Na východním úpatí alpském šíří se bývalé knížectví Piemont (Pedemontium, Pie de' Monti, Podhůří), největší krajina italská, hradbou alpskou od Francie a Švýcar oddělená; téměř na všech stranách obkličují Piemont pásma horská, ježto hory Monferratské dosahují od Janova severně až po oheb Pádský, jeho pak divá údolí alpská přecházejí znenáhla v rajskou nížinu Pádskou. Tato krajina protkána jest tak spletitou sítí železných drah, že nad ni hustší síti v Italii není. Obyvatelé mluví nářečím vzniklým smíšením se vlaštiny a frančtiny. V okolí Aosty a v údolí Dory Baltee vyskytují se zhusta u lidí veliké hlavy; též kretinism velmi hojně se objevuje. Úzký hornatý pruh země, který se táhne mezi břehem Pádským a ligurským Apennínem, jest někdejší hrabství Monferrato (Montferrat), levé pak Popádí mezi Sesií a Ticínem, který zde činí hranici lombardskou, známo jest jménem Lomellina. Znamenitý obchod vede se zvláště s hedbávem, konopím a dobytkem. Dílny na hedbáv jsou tak díc v celé zemi jediny.

Hlavním městem Piemontska, které kdysi činívalo s Ligurií a ostrovem Sardinií království Sardinské, jest Torino (Augusta Taurinorum, něm. Turin) nad řekou Pádem, v nadmořské výši 231 m., dříve hlavní město království Sardinského a v letech 1861—1865 spolu sídlo nově zařízeného království italského. Torino jest z nejhezčích měst italských, jest čisto a příjemno, má 213.000 obyv.; výstavnosť jest pravidelna, ulice křižují se po výtce v pravých úhlech. Největší živosť panuje v třídě Via Roma, která vede k nádhernému nádraží, pak Piazza Castello a vyšní část třídy Pádské (Via di Po);

*) Hobirk: Wanderungen auf dem Gebiete der Länder- und Völkerkunde. Italien, str. 13.

domy po výtce opatřeny jsou podloubími. Torino má četné ústavy vědecké, musea, universitu, v průmyslu vynikají Torinské továrny na hedbáv. S blízkého pahorku Monte de Capucini otvírá se rozkošná vyhlídka na vznešený vid města a šírý věnec hor alpských; ještě krásnější jest pohled s královského pohřebiště Supergy, na jednom z východních pahorků položeného.

Nejdůležitější a největší města těchto krajů mimo Torino jsou: Aosta (Augusta Praetoria) na počátku obou údolí Velikého i Malého Bernarda; pevnosti Pinerolo (15.800 obyv.) na východu z údolí Waldeských, památná vazbou pověstné „železné masky", a Alessandria (57.000 obyv.) v rovině; Saluzzo (č. Saluco) na úpatí Alp se znamenitým pěstováním kastanií a Susa (Segusio) na Doře Riparii a při dráze, která průkopem Montceniským (správněji Colem de Fréjus, č. Freži) spojuje Italii s Francií; Asti (30.800 obyv.) se slavnými víny; Vercelli (č. Verčeli) se 27.000 obyv. nad Sesií, obklopené polemi Raudskými (Raudii Campi); Novara (30.000 obyv.) slavná velikolepým vítězstvím rakouských zbraní a maršála Radeckého r. 1849, se znamenitým velechrámem zbudovaným slohem románským na základech starokřesťanských.

Jižně pohoří Apenninského táhne se Ligurie, dlouhé to, úzké a hornaté pomoří, na jihu mořem a na severu Apennínem omezené, přes nějž vede průsmykem Bocchettským (č. Bokketským) dráha do Janova. Země jest skalnata a málo úrodna, avšak pilným svým obyvatelstvem nejpečlivěji vzdělána. Vyrábějí se zde látky hedvábné, vlněné, samet, pluche (č. plyž) čili polouaksamít, damašek, rukavice, mýdlo a papír. Nářečí obyvatelů ligurských jest ještě nepříjemnější a cizinci nesrozumitelnější než v Piemontě.

Ligurské hlavní město Janov, vlašsky Genova (č. Dženova, něm. Genua), poskytuje z moře pohled z nejkrasších v Italii. Prostíraje se podobou amfiteatru na výšinách pěkný a silně opevněný přístav vroubících a zabíhaje daleko mezi jednotlivé hory, má Janov úzké ulice s domy někdy 7—9patrovými, mezi nimiž mnohdy k zemi nepronikne jediný paprslek sluneční, v nichž však přes to nalézají se nejskvostnější paláce. Právem nazývají Janov pyšným, Genova la Superba. Směle pnoucí se most, Ponte Carignano, spojuje dvě hory, na nichž rozloženo jest město. Janov má 130.000 duší, jest pak nejdůležitějším přístavním a obchodním městem v Italii. V městě nalézá se universita, akademie umění výtvarných, knihovny, arsenál, veliké loděnice atd., též znamenité dílny na hedváb. Jestiť v útvaru Ligurie, že všechna důležitější města země této položena jsou na

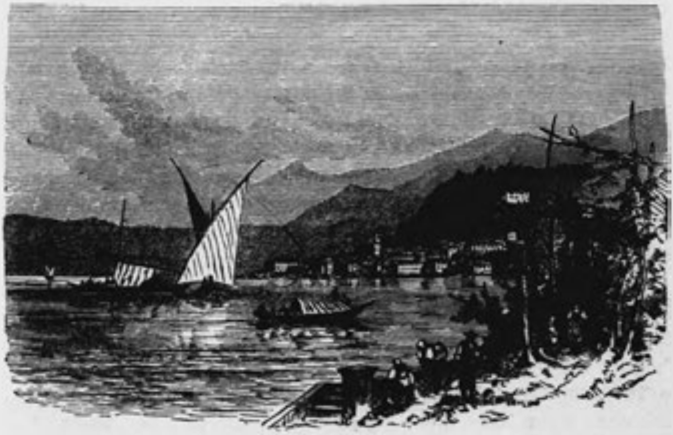
Janov.

pomoří; v Rivieře di Ponente nalézají se přístavy Savona a Ponte Maurizio (č. Mauricio, 7000 obyv.) a klimatické léčebné místo San Remo s překrásnými háji palmovými, v Rivieře di Levante pak zhusta navštěvované Chiavari (č. Kiavari, 12.000 obyv.) a La Spezia (č. Specia, 24.000 obyv.), nejznamenitější válečný přístav vlaský s velikým arsenálem, položený při překrásném zálivu, kterýž vniká do země mezi dvěma skalními klepy, pevnými tvrzmi věnčenými. Záliv Spezijský jest spolu z největších a nejkrasších přístavů na světě.

Pokračováním Pádské nížiny na východě jest Lombardsko a Benátsko. Útvar země na severu jest velmi hornat, zejména v částech západních rozvětvují se Alpy Tellínské, ve východních Tridentské a Karnské. Jižní sklony jsou velmi srázny a přecházejí rychle u velikou nížinu Pádskou. Země jest nad míru úrodna a četnými řekami i průplavy ovlažena. V průmyslu vyniká i zde nejvíce hedvábnictví, avšak výtěžek jeho po výtce slouží domácí potřebě; nejvíce vyrábí se punčoch, rukavic a šátků. Hlavní plodinou jest obilí, zvláště mnoho rýže a kukuřice, len a konopí, víno, výtečné ovoce stromové, mnohé stromy morušové a hojné pěstování bource hedvábníka, oliva, pak znamenitý terpentin z modřínů benátských. Chov dobytka jest značný, pastviny zvlášť v okrese lodském výborné, čehož důkazem jest výtečný sýr, v lodském okolí připravovaný, neprávem pak parmesánským zvaný.

Hlavním městem Lombardie jest Milán, „Velikým“ zvaný (Milano la grande), nad říčkou Olonou, mající dnes i s místy nejbližšími 264.000 obyv. Ve všech ohledech lze Milán pokládati za vlaskou

Paříž. „Toť jest v pravdě novožitné velkoměsto. Jest samo v sobě a spočívá na sobě; důstatek hmotného zdaru a nesmírného bohactví projevují ulice tyto a nádherné corso Vittore Emmanuele. Avšak Milán jest spíše severním městem, nebo vlaský ráz zde jeví se méně než ve Veroně; někteří chtějí na obyvatelstvu poznati některé vlastnosti Němců, mimoděk vzpomínajíce Longobardů. Míšení se plemen působilo však i v jiném ohledu spůsobem ošlechťujícím: Milán byl vedlé Florencie, kde též splývaly živly latinské a germanské, středem duševního života v Italii; v hudbě podnes rozhoduje jeho hlas.“ *) Tamní operní divadlo La Scala požívá pověsti evropské. Mimo to

Na jezeře Komském.

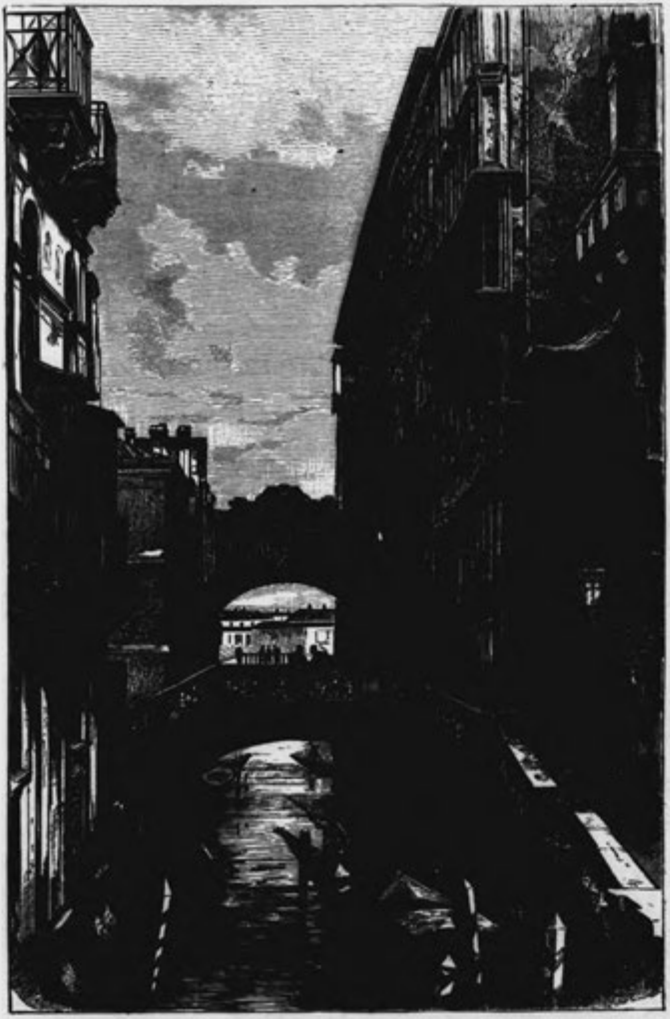
vyniká i město svým nádherným, z bílého mramoru zbudovaným velechrámem (109 m. vysokým), mistrným to plodem gothiky vlaské; jiné znamenitosti města jsou obrazárna Brerská, hvězdárna, akademie věd a knihovna Ambrosiánská. Severovýchodně jest Mónza (čti Monca) s 25.000 obyv., s královským zámkem a velikolepým milosadem, v jihu nádherná budova Certosy (C = Č) blíže universitního města Pavie (30.000 obyv.) nad Ticinem, na jihovýchodě Lodi (20.000 obyv.). Opodál Pádu, na ústí řeky Addy věží se pevnosť Cremóna (33.000 obyv.), někdy slavná světoznámými houslemi

*) Adolf Pichler ve „Beilage zur Wiener Abendpost“ ze dne 20. června 1876.

svými; na severu nalézají se veliká města Bergámo (39.000 obyv.), průmyslná Brescia (č. Brešia, 41.000 obyv.), se znamenitými továrnami na zbraně a papírnami, pak Como (24.100 obyv.) v překrásné poloze při jezeře soujmenném (Lacus Larius starých) s památným velechrámem. V údolí Tellínském (Val Tellina čili Veltlin), jímž Adda protéká, nalézá se město Sondrio a teplice Bormio.

V Benátsku nejprve poutá nás obrovská jezerní stavba nynější doby, město lagun Benátky, Venezia la bella, „krásné“ Benátky Italů, dříve hrdá královna Adrie. „Vlaši,“ praví J. Lorenz,*) „ozdobili město v lagunách hrdým příjmenem „la bellissima, nejkrásnější“, a každý jim zajisté v tom ohledu s radostným roznícením přisvědčí. Ode dávna již čítány jsou Benátky, druhdy „královna moře“, mezi divy světa a posavad jsou jedním z nejkrásnějších míst v Evropě. Když jsme ještě u veliké dálce na moři, a slunce z čistého blankytu své zlaté paprsky na divukrásnou, ale tragickou Venecii sesílá, která jako mořská panna ode vší země vzdálena, s polovici v hlubinách moře jest pohřbena a do polovice nad vodou se hrdě vypíná, v níž se jako spanilá princezka maurická líbezně vzhlédá, tu začíná v každém cizinci srdce mocně tlouci, a s nevýslovným pocitem pohlíží on na velikolepý obraz, jenž se mu z tisíc a jedné noci sem přikouzlen býti zdá. Ozářen neobyčejnou krásou věčných paláců, „v této Spartě zdí prázdné a přece bezpečné“, vkročí pak jako by skrze bránu vítězoslavnou na půdu divuplnou.“ Majíce 130.000 obyv. leží téměř 4 km. od souše vzdáleny a rozkládají se podobou trojúhelníka na 118 ostrovích s 15.000 domy, jichž průčelí zrcadlí se ve 157 průplavech čili kanálech; kanály tyto jsou předními cestami veřejného styku, mezi nimi Canal grande, $3^1/_2$ km. dlouhý, jako Corso, které protíná město u malebném závitku a nám uvádí skvostným obložením gotických a renaissančních paláců z nejskvělejších dob republiky, jakož i svými vždy čilými gondolami a člunky originální obraz města. Nejznamenitější pomníky ostrovského města jsou veliký most mramorový (Ponte Rialto), velkolepé náměstí Markovo s basilikou sv. Marka, někdejší palác dožů, nyní královský se státními vězeními a bohatou knihovnou sv. Marka, pak veliký arsenál s dělolijnami. Laguny (límany) jsou blíže města chráněny před vnikáním moře písečnými přesypy (lidi), na nichž leží Malamocco, a pak 15 km. dlouhou podél nich se táhnoucí kamennou hrází (Murazzi); odvodné průplavy (tagli) zabraňují, aby nebyly zaneseny říčným pískem.

*) Výlet do Benátek. V Třebíči 1874, str. 61.

MOST VZDECHŮ V BENÁTKÁCH.

Z jiných měst benátských jmenujeme rybářské město Chioggii (č. Kyodži) se 26.000 obyv., které nalézá se opodál ústí Pádského, s části jsouc na kolích, s části na lagunách stavěno; pak Rovigo a někdejší římský přístav Adrii (13.000 obyv.). Severně Benátek jest velmi průmyslné Treviso (Tarvisium) s 28.000 obyv., západně universitní sídlo Padua (vl. Pádova s přídomkem „la dotta" = učená) na Brentě, s krásným chrámem sv. Antonína a 66.500 obyv., pak Vicenza (č. Vičenca, 38.000 obyv.), okrášlená vkusem Palladiovým. Na Adiži a Minciu nalézá se slavný čtverhran pevnostní: Verona (se 67.000 obyv.) s krásným a dobře zachovaným římským amfiteatrem, Legnago (č. Leňago) s 10.300 obyv. a Peschiera (č. Peskýera) na výtoku Mincia z jezera Gardského, s 2000 obyv.; konečně Mantova s 30.000 obyv. na ostrově Mincijském. V severozápadní části země, v tak řečeném Furlansku (Friaul), slušno jmenovati Belluno (14.200 obyv.) a Videm čili Udine (30.000 obyv.).

Mezi Pádem a Apenninem, jižně Lombardie a Benátska, prostírá se krajina Emilie, tak nazvaná po starořímské silnici Via Aemilia, která vyšedši z Arimina, nynějších Rimin při moři Jadranském, vedla Mutinou (Modena), Parmou a Placentií (Piacenza, č. Piačenca) k řece Pádu. Území toto zaujímá bývalá vévodství Parmu a Modenu a papežskou Romagni, totiž někdejší papežské legace Bologni, Ferraru, Forli a Ravennu. Půda v části jižní jest hornata, v severní rovinata, při čemž v západní části převládá pahorkatina, na východě nížina. Rovinaté části jsou velmi úrodny a poskytují mnoho oleje, velikých zemákův a kastanií. Kolem Piacenze jsou znamenité pastviny (pole Ronkálská). Modena oplývá velmi obilím, ovocem a jemnými víny. Zvláštní pamětihodnosť útvaru jest množství skalného oleje v západních částech Emilie, jejž shromažďují ve vykopaných studnicích.

V území tomto jdouce od západu k východu shledáme tato města: pevnosť Piacenzi nad Pádem se 40.000 obyv., Parmu s 48.000 obyv., někdy hlavní město soujmenného vévodství s mnohými skvělými budovami, krásnými chrámy a slavným divadlem; Parma vede veliký obchod s hedbávem a sýrem; na blízku Reggio (č. Redžo), mající s okolím 51.000 obyv.; Modena (57.000 obyv.), rovněž hlavní město někdejšího vévodství se slavnou obrazárnou; Bologna (č. Boloňa) se 116.000 obyv., sídlo nejstarší university evropské, spolu jedno z nejstarších měst vůbec, kvetší již v dobách staroetruských pode jménem Felsiny, se slavným hřbitovem, který skrývá v sobě staroetruskou nekropol. Při jednom rameni Pádském

jest pevnosť Ferrara (72.000 obyv.); Ravenna (60.000 obyv.) v močárech, s velmi památnými chrámy starokřesťanskými, bývala dříve římským přístavem, a Rimini (34.000 obyv.) při moři, vesměs to místa, jejichž sláva dávno byla minula.

Překročíce na severu Apennín kráčíme do jedné z nejusměvavějších krajin vlaských, do Toskány, která byla před sjednocením se Italie zvláštním velkovévodstvím. Krajinu tuto na severovýchodě prostupuje etruský Apennín, který s mnohými rozsochami pokrývá třetí díl vší země; ostatní část země skládá se buď z úrodné a rozkošné pahorkatiny, buď z bahnitého pomoří čili Maremm svým nezdravým vzduchem pověstných, které táhnou se od Pisy až do Latia a daleko do země sáhají až na úpatí Apennína. Půda jest velmi úrodna a oplývá obilím, rýží, vínem, olejem, ušlechtilým ovocem; též nalézají se na mnohých místech četné teplice. Továrny vzdělávají po výtce hedbáv, pletivo ze slámy, kůži, papír, klobouky a mosaiku. Přičinlivosť a obecné vzdělání jsou na tak vysokém stupni, jako nikde jinde po vší Italii. Hlavní město toskánské jest Florencie, vlasky Firenze, od r. 1865 až do r. 1871 hlavní město království italského, nad řekou Arnem, mající 167.000 obyv. a položená v úrodném, nad míru krásném údolí; jako Benátky nazývá i Florencii Vlach „la bella“, k čemuž opravňují jej krásná poloha, zdravé podnebí a nádhera i lesk budov veřejných. „Pokladem svých maleb jest Florencie ve světě jediná a co se týče prací sochařských z doby antické, ustupuje pouze Neapoli a Římu; avšak v sochařství XVI. a XVII. stol. opět žádné město jí nepředčí. V umění však stavitelském požívá slávy, jakou jen Athény honositi se mohou, že vše, co v ní na poli umění tohoto svedeno, duchem vlastním vykonala a tím se stala vzorem vší evropské vzdělanosti. V tomto oboru mohou sotva Benátky k téže slávě se připovídati, ač ještě daleko nalézají se za Florencií.“ Nejskvělejší jest střed města kol náměstí*) Santa Croce, s obrazárnou Ufficií (Uffici), se starým palácem (Palazzo vecchio, č. palaco vekkyo), s Loggií de Lanci, s obrovskou budovou velechrámu a jeho podivně štíhlou věží, kteráž stkví se ve stkvostném hávu všech barev, konečně s chrámem sv. kříže, toskánským to pantheonem. Na druhé straně Arna, přes nějž zde vede most Ponte vecchio, zlatnickými kotci zastavený, nalézá se skvostný i jednoduchý palác Pitti, za nímž prostírá se zahrada Bobolinská, kdež rád baví

*) Julius Faucher: Ein Winter im Italien, Griechenland und Constantinopel. V Magdeburce 1876, 8° I. 4., str. 79—80.

se krásný svět florencký. Mezi obličeji ženskými jest po řídku oslňujících krásek, avšak mnohdy uzříme jemné tahy, z nichž usmívá se něžná mysl. Na výšinách, které na pravém břehu Arnském objímají Florencii jako zlato skvostný drahokam, nalézá se nyní velkolepý milosad, Via de Colli, a s novou ulicí touto přes pahorky se vinoucí není ani lze Pincio v Římě srovnati.

V obústí řeky Arna nalézá se někdy velmocné, veliké a výstavné město Pisa s 50.300 obyv., kteréž nyní, ač jest sídlem universitním, poskytuje vidu smutné poustky. Svědkem někdejší slávy jest tiché prostranství, snad jediné svého druhu na světě, kdež nalézají se čtyři vznešené památky umělecké: velechrám, nakloněná věž s výší 54 m., kteráž hrotem svým o 3 m. odchyluje se od prostopádné čáry, baptisterium a Campo Santo (hřbitov). S poustkou Pisanskou podivně kontrastuje živosť blízkého přístavu a tržiště Livorna. Jest to velmi důležité přístaviště téměř se 100.000 obyv., dvěma přístavy, hlavní sídlo obchodu levantského, avšak jinak beze vší znamenitosti. Rozkošně položena jest tichá, avšak 70.000 obyv. čítající Lucca, jejíž chrámy jsou z nejkrasších a nejpamětihodnějších po vší Italii. V okolí jejím nalézají se některé teplice. Uvnitř Toskány jsou města Arezzo s 39.000 obyv. (starožitné Aretium), Siena s 32.000 obyv. a podivuhodným, z mramoru vystavěným velechrámem i jinými pomníky architektonickými, též padlá velikosť, pak Chiusi (č. Kyuzi), starožitné Clusium na blízku jezera Trasimenského.

Vcházíme do Umbrie, kterou protéká Tevere a již protíná celou svou délkou železná dráha, vedoucí z Florencie do Říma. Dráha tato dotýká se i nejdůležitějších míst této krajiny, nejprve Perugie (č. Perudžie), města majícího 50.000 obyv. a mnohé poklady umělecké. Perugia leží opodál trasimenského jezera, které již vše náleží k Umbrii; Assisi, rodiště zakladatele Františkánů, jižně starobylé Spoleto v Apennínech, s mnohými starožitnostmi římskými (20.000 obyv.), pak Terni (s 12.000 obyv.), v jehož okolí krásný slap Cascata delle Marmore, kdež Velíno spadá s výše 65 m. Odtud k západu jest Narni a na půdě již latinské Orte, kdež dráha od Chius přes Orvieto příchozí, spojuje se s dráhou výše dotčenou.

Karakteristickou vlastností této části Italie jest zjev, že téměř všechna města zbudována jsou na temenech apennínských podhůří, jako Perugia, Assisi, Orvieto, ba i toskánská Siena, tak že z údolí železničního ještě naskytuje se obtížná i daleká cesta do sama města. S části rozhodovaly asi při tom ohledy zdravotní; roviny údolní obyčejně navštěvovány bývají malarií, na výšinách však vzduch zdravý

vane. Zvláštním slohem označují se v Italii i stavby venkovské. Sotva lze zbýti se jakéhosi pocitu úcty při pohledu na massivní kamenné stavby dvorů po zemi roztrousených. Činíce se svými plochými střechami, verandami, schody, věžovitými výstupky a arkýři architektonický, v celku zaokrouhlený obraz, podobají se pevným hradům, naproti nimž beztvárné, sedlské domy německé se svými lomenicemi, často jen ze dřeva zbudované, velmi chudě se vyjímají.

Východní sklony římského Apennína, po jehož hřebenu sleduje hranice umberská, zanímají tak řečené Marky, v nichž přední místo a spolu nejlepší přístav východního pomoří vlaského jest pevnosť Jakýn (vl. Ankona, 40.000 duší). Mimo to shledati lze v této krajině ještě námořská města Sinigaglii (č. Sinigalja) se 24.000 obyv. a velkým obchodem obilním, a Pesaro (20.000 obv.); uvnitř země leží Ascoli (23.000 obyv.), opodál pověstné místo poutnické Loreto (asi 9000 duší). Železná dráha jde Markami podél moře, jiná odštěpuje se ve Falconaře do vnitrozemí a překročivši veleromantický Apennín římský splývá ve Foligni (Foligno č. Foliňo) s dráhou umberskou, tak že téměř přímá čára spojuje Jakýn s Římem. Někdejší i nynější stolice Italie leží v Latii, které někdy slulo i Dědictvím sv. Petra. Vedlé Říma nemá Latium města značnějšího; zmínky poněkud zasluhují Viterbo s 21.000 obyv. v severní části země, pevnosť a přístav Civita Vecchia (č. Čivita Vekkya) při moři tyrrhenském (12.000 obyv.), Velletri (16.000 obyv.) na počátku pohoří Volského a přístav Terracína (č. Teračína) na konci močárů pomptínských. Veškera pozornosť utkví ovšem na městě Římu.*)

Řím, věčné město, la città eterna, urbs aeterna, starými Římany krátce jen urbs zvaný, jest od r. 1871 opět hlavním městem vší Italie; dle posledního sčítání r. 1874 obnášel počet obyvatelstva jeho 256.153 duší, které číslo však ustavičně se zveličuje. Město položeno jest na mnohých pahorcích, jichž Palatin, Capitol, Aventín, Coelius, Esquilin, Viminal a Quirinal jsou sedmi historickými pahorky Říma starého, dle nichž podnes sluje Řím městem sedmera pahorkův. Dnes šíří se město i na vrchu Monte Pincii (Pincio č. Pinčo), na němž nalézá se úpravný milosad a znamenitá terrassa, s níž naskytuje se pohled na město nevyrovnaný; i na druhém břehu Tevera, který podobou velikého S městem protéká, počítají se k městu pahorky Monte Gianicolo (Mons Janiculus)

*) Viz J. G. Kohla: Die geographische Lage der Hauptstädte Europa's. Str. 39—81.

a Monte Vaticano. Srdce nynějšího Říma s pletivem úzkých a křivých ulic, které však protíná pověstné Corso přímým směrem od Piazze del Popolo na severním konci města až ku Piazzi Venezii ve středu jeho, jest v rovině starožitného pole Martova (Campus Martius), která se rozléhá na severním a východním sklonku Capitolia, Esquilina, Viminala, Quirinala a Pincia. Palatin, Aventin a Coelius přičítány jsou dnes k části města, starým Římem zvané, ježto v ní nejvíce zbytků starořímských nahromaděno jest. Přímo za Capitoliem, podél mohutného Tabularia, které podnes v sobě hostí municipální úřady městské, shlížíme na ctihodné pole trosek, starožitné forum s vítězným obloukem Septimia Severa, jež každoročně podnikané kopání víc a více odhaluje; dále oblouk Titův, kdežto vždy zelené duby Palatinské se svými paláci císařův k nám dolů šumí a před námi ční obrovská spousta amfiteatra flavijského (Colosseo). Tak díc vedlé stkvějí se tři mocné oblouky basiliky Constantinovy a tříhranný vítězný oblouk téhož císaře. Ovšem jsou i po městě roztrouseny nádherné zbytky starých dob, z nichž nejhezčí Pantheon, nyní dokonale opravený, avšak nikdež nečiní dojem tak velkolepý, jako v starém Římě, kde ze středu antických trosek vzpomínají pozdějších dob osamělé villy, kostely nebo staré kláštery. Starý Řím, nyní opuštěný, ba i malarií hojně navštěvovaný, prostírá se tudíž na jižní straně moderního města, které zabírá pouze malý díl území nynějšími hradbami ohraženého. Zdi tyto o objemu 23 km. zavírají celkem prostor 14,160.898 □ m., z čehož však připadá na domy i s jejich příslušenstvím pouze 4,000.000 □ m., na ulice a prostranství 2,000.000 □ m., ostatní pak pokrývají zahrady a vinohrady. Dnešního dne děje se s městem veliká změna za účelem rozšiřování, v jejichž následcích mnohé zahrady i vinohrady přeměněny jsou v místa stavební. Na pahorku esquilinském, v Římě největším, pak na Viminalu a za thermami Diokletiánovými, vznikly v posledních letech z brusu nové čtvrti městské, jichž domové skupiny v bezkarakterním slohu kasáren činžovních, po spůsobu moderních velkoměst, zdají se býti znesvěcením klassické půdy, z jejíhož klínu právě zde vystupují nejdrahocennější poklady. Předměty, jichž nabyto při kopání na Esquilinu, naplňují již nyní značné museum. Pět mostů Teverských spojuje čtvrti levobřehé s menší částí města na pravém břehu položenou; z mostů těch pocházejí ze starověku mohutný most Aeliův (nyní Ponte S. Angelo) a most Quattro Capi. Most tento vede do tak řečené čtvrti Trastevere, kdež obývají lidé nejnižších vrstev společenských, avšak naplnění pýchou, která projevuje nejčistší krev staro-

římskou. Malíři a umělci zvláště velebí klassickou krásu krasavic Trasteverských. Dlouhá přímá ulice, která táhne se na úpatí Janicula podél Tevera, spojuje Trastevere se čtvrtí Leoninskou, kdež vypínají se na nejzazším konci Říma velechrám svatopetrský a k němu přiléhající obrovské paláce vatikánské. Z náměstí svatopetrského, jež obkličuje vznešená elipsa jednoduché však velkolepé kolonády Berniniovy, vede rovná ulice ku tvrzi S. Angelo (č. Anželo), k hradu andělskému (moles Hadriani), mohutnému to náhrobku císaře Hadriana s velmi hmotnou kulatou věží.*) Uprostřed Tevera nalézá se malý ostrůvek S. Bartolomeo, obyčejně zvaný Isola Tiberina, a naproti němu na levém břehu řeky čtvrť židovská, obývaná asi 6000 obyvateli, povéstné to Ghetto, kteréž však po výtce vyzulo se z někdejší své špíny, cizince až odstrašující. Řím jest na světě prvé město umění a umělců. Počet musei a pamětihodných předmětů uměleckých jest ohromný; vedlé trosek antických lze se obdivovati v četných obrazárnách mistrovským dílům vlaského malířství a sochařství. Nepřebraných pokladů v každém ohledě kryjí v sobě chrámy a kaple, jichž množství se zde nalézá ve všech rozměrech a ze všech dob od vzniku křesťanstva, nejjednodušších i nejvelikolepějších. Zato však v následcích změněných poměrů málo lze pozorovati někdejšího lesku církevního, jímž někdy Řím jako hlava katolického křesťanstva byl slynul. Řím se stal hlavním městem veliké říše, sídlem všech ministerií a úřadů, university a četných ústavů; zato také oděl se Řím rouchem všedního dne a nabývá den ode dne více tvářnosti občanské, připodobňuje se jiným velkoměstům pěknou jich i temnou stránkou. Veliká čarodějka pozbyla kouzla svého a ne bez lítosti vzpomíná poutník možnosti, že snad nadejde čas, kde nic anebo jen málo zbude v Římě upomínek, ač není snad místa na světě, které by více bylo vzpomínkami historickými posvěceno, jako město, jež v uctivé předtuše věčným nazýváme.

Východně jižního Latia pnou se rozsochaté Abruzze a hrabství Molise, nejhornatější to a nejdrsnější část vší Italie vysokou polohou svou hodící se více k chovu dobytka než k orbě. Značná část obyvatelstva putuje každoročně o žních do jižních krajin anebo do jižní Italie. Měst jest málo; zmínky hodna jsou jen města tato: opevněná Aquila (16.000 obyv.), Chieti (č. Kyeti), dříve Theate se 20.000 obyv. a Teramo, město prastaré s mnohými starožitnostmi. Zde přicházíme do dolní čili jižní Italie, k níž náležejí krajiny Terra

*) O hradě andělském viz „Ausland" 1876, čís. 18. str. 341.

ANDĚLSKÝ HRAD V ŘÍMĚ.

di Lavoro čili Campanie, Apulie a Calabrie. Vzduch jest zde velmi teplý, avšak podnebí mírní větry mořské a pohoří, na nichž mnohdy i sníh leží. Sníh jest důležitý předmět obchodní městu Neapoli. Ježto zima bývá krátka a deštiva, jsou stromy a louky vždy zeleny; již v lednu počínají stromy kvésti. Metlou požehnaných krajů těchto jest palčivý vítr Scirocco (č. Široko), který přináší z Afriky vedro úmorné. Půda jest úrodna, avšak naskrze sopečna; od početí křesťanského letopočtu událo se více než 70 větších výbuchů Vesuva. Též jest země vydána častým a velice pustošivým zemětřesením. Zahradou jižní Italie jest šťastná Campanie, Campagna felice (čti Kampaňa feliče) s mnoho opěvanými břehy „misidla“ *) čili chobotu Neapolského.

„Neapol, šířic se od severního Capodimonte až k jižnímu Castello dell' Uoo o 4 km., od západního cípu Mergellinského až po východní kout Granitský o 7 km., má 18 km. objemu a 450.000 obyv., a vypíná se amfiteatrálně na břehu moře tyrrhenského podél chobotu podobu jícnu majícího, který činí čarovně krásné, malebně uzavřené jezero, zalívající se délkou 120 km. od mysu Misenského až po Cap della Campanella; obrubu zálivu tohoto činí čarovné pozadí Vesuva, Monte San Angela, hor přímořských a pak ostrovů Capri, Ischie (č. Iskye) a Procidy (č. Pročidy), mezi nimiž otvírají se vrata do moře sicilského. V dálce na sever a severovýchod šeří se hory Apennínské, nad samým pak městem ční na západě pahorek Posilipský s hrobem Vergiliovým, severně od tohoto pahorku výšina Camaldolská, která jest snad nejkrásnějším a krajinským půvabem nejrozkošnějším místem na světě, na pahorcích pak Vomerském, Capodimonte a S. Maria del Piante rozkládá se směrem od jihu k východu velkoměsto. Pohlížíme-li od moře nebo s temene Vesuvského, tuť zdá se, jakoby vešken poloukruh chobotu od staroklassických Bají až po kolébku Tassovu v Sorrentě činil jedinou velikou korunu, jejíž nejskvostnějším démantem jest město a vrcholícím křížem štíhlá hora Vesuv se svými proudy lávy. Město rozkládajíc se krásně podobou města pohorského jest zevšad obklíčeno nejbujnějším jižním bylinstvem, kakty a agavem, piniemi, oranžemi, limony i palmami, z předu pak v moři stkvoucí se oblohou ozářeném shlížejí se východní sousedé Neapolští, Portici, Torre del Greco, Torre dell' Annunziata, pak Pompeji, velepamátné svými zbytky staroklassickými,

*) Hellénové od podivné podoby nazývali záliv tento, jehož břehy byly posety kvetoucími městy hellénskými, Kratérem.

na jihovýchodním pak lemu z usměvavých niv spadá srázně k moři vápencový obr hory Monte S. Angelo." *)

Neapol jest největším městem italským a spolu velmi živým přístavištěm, jehož přístav hrázemi svými nabyl podoby velikého L. Uměleckými díly ovšem nemůže závoditi s Římem, Florencií anebo s jiným městem italským; též ohledem architektonickým neposkytuje město jinak krásné zjevů znamenitějších; krásných, bohatě ozdobených chrámů jest velmi mnoho, též bývalých klášterů, pracoven a hospitálů, jichž nádhera nemnoho bohactví chrámův ustupuje. Ozdobami vnitřního města jsou: krásná a rovná Via Roma s řadami nádherných paláců, dříve známa jménem ulice Toledské, pak Museo Nazionale v téže třídě s velikou knihovnou a přemnohými starožitnostmi v Herkulanu a Pompejích vykopanými. Neapol vyniká i znamenitými ústavy vyučovatelskými a vědeckými, jako universitou, hvězdárnou a botanickou zahradou; též súčastňuje se průmyslu, jsouc hlavním středem jihoitalské výroby i tržby. Typ Lazzaronů, který dříve býval města tohoto poznatkem tvoře až 80.000 duší četnou vrstvu obyvatelstva, zmizel nyní úplně.

Jiná důležitější města kampánská jsou: námořská pevnosť Gaëta (15.000 obyv.), nejstarší klášter Benediktinů Monte Cassino, kterýž v poutavé poloze věnčí horské témě blíže San Germana, Capua (14.300 obyv.) nad Volturnem s dobře uchovaným římským amfiteatrem, Caserta (27.000 obyv.) s velikým královským letohrádkem, Pozzuoli (č. Pocuoli) při zálivu soujmenném s četnými zbytky antickými, Sorrento, Amalfi (7000 obyv.) a Salerno (30.000 obyv.), ležící při moři v rajské poloze; konečně v pusté, zimnicí navštěvované krajině přímořské podivuhodné chrámové trosky někdejší Poseidonie čili Paesta.**)

Území Apulie (vlasky La Puglia, č. Pulja) trpí často suchem a nedostatkem vlahy a to následkem velikého parna, pročež shromažďuje se voda dešťová do zvláštních k tomu zřízených cisteren, přes to však jest krajina, pomoří zálivu Tarentského vyjímajíc, dobře vzdělána a úrodna. Apulie označena jest mnohými lidnatými městy, obyčejně na výšinách položenými. Nejznamenitější jsou: rychle vzkvétající Foggia (č. Fodža) s 38.000 obyv., úzkými domy a širokými ulicemi, hlavní sídlo obchodu v ovcích, přístavy Bari s 50.000

*) Grell-Fels: Unteritalien. V Lipště 1877, 8°, I. díl str. 65—67.

**) Viz o území jižně od Neapole položeném nejnovější výtečné dílo W. Wyla: Spaziergänge in Neapel, Sorrent, Pompeji, Capri, Amalfi, Paestum und in Museo Borbonico in Neapel. V Zürichu 1877, 8°.

obyvateli a mnohými krásnými chrámy; Barletta (27.000 obyv.), Molfetta (25.000 obyv.) a Brindisi (10.000 obyv.), starožitné Brundusium, které znova se vzmáhá po tisíciletém úpadku, jakožto konečný bod italské síti železničné až do Otranta podél moře jadranského sáhající a jako přístav nově obnovený. Brindisi spůsobuje nejkratší spojení s Orientem, zvláště s Aegyptem a průplavem Sueckým s dalekým východem asijským, australským a africkým, jsouc zvláště důležito pro poštu angloindskou. Veškera přístaviště jihovýchodního pomoří italského nemají již na sobě ráz italský, nýbrž řecký, ba lze říci východní, zvláště v nízkých domech, vždy běloskvěle obílených s poměrně málo okny.*) Dále sluší ještě dotknouti Taranta se 27.000 obyv. a přístavem pískem zaneseným, pevnosti Otranta při vchodu do moře jadranského a Lecce (č. Leče), jednoho z nejhezčích měst v zemi se 24.000 obyv. a rozsáhlými sady bavlny.**)

Apulie oddělena jest od Calabrie územím Basilicatou, přírodou méně obmyšlenou, která se rozkládá v pozadí zálivu Tarantského. Hlavní město krajiny této téměř tak veliké jako markrabství Moravské, jest Potenza (16.000 obyv.), hluboko uvnitř země položená. Jinaké podoby jest Calabrie. „Příbojem tyrrhenského i iónského moře těsně jsouc přepásána, jako pevnůstkami ostříhána sedmi skalnatými, daleko do moře vbíhajícími mysy, vypíná se vysočina Calaberská vzdorně a divoce, směle a příkře, jsouc rozervána v tisícerá drsná údolí pohorská, rokle a propasti.“ Přední její bohactví jsou jižní plodiny. Cosenza uvnitř země (18.000 obyv.), Catanzaro (23.000 obyv.) a Reggio (č. Redžo) s 35.000 obyv. při Messinském průlivu jsou místa nejpřednější.

Průliv Messinský (Faro di Messina), pouze 5½ km. široký, odlučuje od souše italské ostrov Sicilii, která bývala v starověku — ne však nyní — obilnicí Italie.

K svému zdaru postrádá ostrov tento moderních prostředků spojovacích, zvláště drah železných. Doly na síru sice získají se miliony, avšak dobývání síry děje se dosud spůsobem velmi počátečným. Chudé dítky, majíce lampu před sebou, vynášejí nerost tento po schodech nebo spíše po úskalích z hloubi 200 až 300 m. a osli roznášejí dále síru takto nabytou. Co práce by bylo lze zde ušetřiti a ulehčiti! Za veliké bohactví na východní straně ostrova, v Catanii, Aci-Reale, Messině

---

*) Julius Faucher: Ein Winter im Italien etc. II. díl str. 46.

**) Viz F. Gregorovius: Wanderjahre in Italien. V. Bd. Apulische Landschaften. V Lipště 1876, 8°.

a okolí jejich sluší se nejvíce děkovati dobrým prostředkům spojovacím. Tato tři města jsou z nejdůležitějších po vší Sicilii; Messina při průlivu soujmenném má svobodný přístav hojně navštěvovaný a 112.000 obyv., Catania, zemětřeseními a výbuchy Aetny hojně trpící má 85.000 obyv. Krásné i pravidelné hlavní město Palermo (Panormus) se slavným gothickým velechrámem leží na úpatí hory Monte Pelegrina na severním pobřeží ostrovském a má 220.000 obyv. Na severu leží Siracusa (30.000 obyv.), chudičký to zbytek města soujmenného, v starověku velice proslaveného, Girgenti (č. Džirdženti), starožitné Akragas, s blízkou sopkou Macalubou, která bahno vyhazuje, a Terranova, odkudž se děje největší vývoz síry. Na západním rohu sicilském nalézá se Marsala (strž. Lilybaion, 34.000 obyv.) se slavnými vinohrady a Trapani (31.000 obyv.) s velikými mořskými solivárnami.

Zvláštní zjevem svým a proti jiným ostře vyznačen jest národní charakter Sicilianů, rovněž zvláštní jest jejich plemenné smíšení. Sicanové, Hellénové, Foiničané a Karthaginci, Římané, Byzantinci, Arabové, Normané, Francouzové, Němci, Španělé, Neapolitanci obývali a vládli po sobě na ostrově tomto, nikde pak nesvedlo se dokonaleji smíšení jednotlivých kmenů, jako zde. Šlechta původem pochozí z rodin normannských, švábských a španělských jest nyní naskrze sicilskou a repraesentuje pouze vznešenější třídu společenskou a větší majetek pozemkový. V plemenném pomíšení nejpatrněji jeví se živel arabskoberberský a hellenskobyzantský, onen na západě, tento na východě ostrovském. Kráčíme-li vsemi západními až po Alcamo, domníváme se, že jsme v Berbersku. Paní žijí zde v poloviční odloučenosti a náklonnosť mužů k životu nezávislému lehce zvrhne se v banditství. V Syracusách jsme opět v Řecku; zde nalezneme již více veselosti a čilosti. Chceme-li seznati vůbec život hellenský v dobách našich, musíme jíti do Sicilie a na pomoří Neapolská; samo Řecko naproti tomu jest příliš liduprázdno a žilo v něm mnoho národů jeden po druhém. Vůbec jest Sicilian snadno roznětliv, vášniv, velkomysln, zaujat krásným i šlechetným. Při tom jest samolibý a nepomyslí, že by byl méně než kdo jiný; odtud také pochází jistota kroků jeho.*)

Na velikém ostrově Sardinii, jejíž obyvatelé mají nepatrné vzdělání, užívají zvláštního svého nářečí, nezabývají se průmyslem

---

*) Arnošt Renan: Vingt jours en Sicile v Revue des deux Mondes ze dne 15. listopadu 1875. Str. 247—248.

a jen nepatrný obchod provozují; zmínky zasluhují pouze dvě místa: Cagliari (č. Kaljary), hlavní město na jihovýchodním pobřeží s 33.000 obyv., má bezpečný válečný přístav, universitu a dosti značný obchod; na severní straně leží Sassari s 25.000 obyv.*)

Budiž dotčeno ještě malé, na království italském nezávislé, tímto zevšad obklíčené svobodné obce San Marina, jež jest bez odporu z nejšťastnějších držav na světě.

Obec tato prostírá se mezi italskými provinciemi Forliskou a Pesarskou na hoře Mont Titanu, výběžku to Apennínském, a čítá ve svém malém, 0·62 □ myriametru držícím území 7080 duší, jichž 1600 rodilo se mimo meze republiky. Obyvatelstvo rozvrhuje se ve držitele pozemků, jichž jest 3041 osob, v kolony s 2622 a nájemce s 1417 osobami. V čele správy státní jest zákonodárná rada o 60 členech, volených rovným počtem ze šlechty, z občanstva hlavního města a ostatního obyvatelstva krajinky. Výkonná moc přísluší dvěma kapitánům (Capitani), jichž jeden jest obrán ze stavu šlechtického, druhý z měšťanského; úřadování obou trvá šest měsíců. Soudnictví v prvé i druhé instanci vykonávají dva cizí právníci, na tři roky zvolení a po skončení úřadování svého ještě pro jedno období volitelní. Výdaje státní obnášejí nyní 40.000, příjmy 42.000 lirů, takže státní dluh a státní schodek jsou v San Marinu věcmi neznámými. Vojsko obce Sanmarinské skládá se ze stráže zákonodárné rady se 24 muži a 3 důstojníky, ze stráže pevnostní čili dělostřelectva o 97 mužích a 4 důstojnících a z legie střelcův o 8 setninách, v nichž jest 32 důstojníků a 961 mužů; celkem jest všeho vojska 1189 mužů. Městečko San Marino položené na temeni hory Monte Titana má pouze 1000 obyv., tři tvrze, jeden klášter mužský a jeden ženský, sedm chrámů, z nichž v jednom odpočívá prach sv. Marina, zakladatele této obce, divadlo pro 600 účastníků a hlubokou studnu na prostranství Pianellském. Přední i nejbohatší občané krajinky této bydlí ve vsi Borgo di San Marino na úpatí Mont Titanském. Krvavých revolucí a převratů nezná malý tento stát; život pilných obyvatelů jest klidný i pokojný, nezávislosti jejich nedotkli se trvale ani papežové, v jichž území se dříve San Marino nalézalo, ani Napoleon I., ani nově vzniklé království italské. Školy jsou velmi dobře zařízeny, z plodin zemských vyváží se dobytek, víno, obilí i jiné.

---

*) Viz o Sardinii: H. v. Maltzan: Reise auf der Insel Sardinien. V Lipsku 1869, 8°.

Veliká Britannie a Irsko.

„Nejpřednější přirozenou podmínkou samostatného a všestranného rozvoje obyvatelův Anglicka a jejich politických ba kosmopolitických poměrů jest námořská poloha, mírné podnebí, vlhké ovzduší, bohactví zřídel a pramenů, úrodnosť půdy, směr jeho poříčí a příhodný útvar jeho pobřeží i hojnosť přístavů. Původně malé Anglicko rozšířilo těsné meze svého panství a svého působení šíř i dál jednak povznesením svého námořnictva, jež se díti mohlo jen za okolností výše líčených, jednak rozšířením své kolonisací ve všech zemědílech, po všech mořích a ve všech pásmech zeměkoule. Středem všech členů čili osad jest Anglie evropská; ona shromažďuje veškery plodiny svých členů, ne snad aby je bez účelu kupila, nýbrž aby je zpracovala v dílnách svých a s desateronásobnou cenou do všech stran rozposílala. V Anglii splývá moc, množství, bohactví ztisíceronásobněných poměrů jako v nějakém zřídle ústředním.“ V tato slova posuzuje K. Ritter spojená království Velikou Britannii a Irsko, která jsou právě prvým obchodním, námořským a osadnickým státem na světě. Sluší k tomu přidati, že přišedše do Anglie vstupujeme spolu na území jazyků germánských, kdežto dříve bylo nám pojednávati o území čistě románském. S dobrou rozvahou pravíme: do území jazyků germánských, nikoliv do území germánských národů, nebo novějšími badáními národopisnými jest značně otřesen dosavadní náhled, dlouho a obecně panující, jakoby nynější obyvatelé Anglie byli přímými potomky anglosaských dobyvatelů Veliké Britannie a tudíž kmene germánského.

K poznání lepšímu příštích statí zdá se nám býti nejpříhodnějším, abychom sdělili se s laskavým čtenářem o nejdůležitější vědomosti o kmeni keltském, který zůstává vždy z nejdůležitějších národopisných činitelů západní Evropy, ač jest dnes pouze v malých zbytcích ve své původnosti zachován. Keltové či Gallové, toť byla před 2000 roky táž pojmenování obyvatelstva starobylé Gallie (Francie), s vyjímkou ovšem aquitánských zemí, položených jižně Garonny. Území keltské prostíralo se až po Rýn; as po dvě neb tři století před naším letopočtem obsahovalo i pravé Porýní; jméno vlasti naší v cizině přikládané, Böhmen čili Bohemia, podnes jest pomníkem keltských Bojů, kteří v ní někdy bytovali. Středoevropští Keltové byli na západ zatlačeni skrze Germány, tito pak skrze Slovany, důsledně na západ postupujícími. Nejstarší historicky známí

obyvatelé ostrovů britských byli jazykem svým Keltům čili Gallům příbuzni, pročež také bývají k nim obyčejně připočítáváni. Dnes žijí ještě z této, dříve velmi rozvětvené čeledi národní Bretonci (Bretons) ve francouzské Bretagni, Wallisané v anglickém Walesu, Skotové ve skotských hornatinách, Irčané na jihu a západu svého ostrova a Manxové na ostrově Manu uprostřed moře irského. Před jedním nebo dvěma stoletími bylo lze k nim přičísti i obyvatele poloostrova Cornwalliského, nyní vyhynulé. Keltská nářečí rozvrhují se do dvou skupin, v skupinu gaelskou (gadhelskou, gaidelskou) a v skupinu britonskou; ona obsahuje nářečí irská, skotská a manská, která jsou mezi sebou velmi úzce spřízněna pouze lišíce se pravopisem a výslovností; v skutku jsou Keltové manští a skotští potomci irských osadníků, v dobách historických přestěhovalých. Skupina britonská zahrnuje v sobě stará nářečí gallská, vymřelé nářečí cornské (v Cornwallisu) a nářečí bretonská v Armorice, kteráž opět dělí se v hojná podřečí. Někteří nazývají také skupinu tuto kymrickou. Bretonci francouzští jsou rovněž irskými kolonisty, jako Skotové a Manxové; po těchto Irech obdržela stará Armorica jméno Malé Britannie (Britannia minor), když byli Jutové, Anglové a Sasové zaplavili Velikou Britannii a zatlačili keltské obyvatele do hor waleských a cornwalliských, ba i přes moře do protější Armoriky. Činí se tudíž veliká chyba, přičítají-li se nynější Bretonci k potomkům starých Gallů, řeč pak jejich pokládá-li se za pokračování mluvy gallské. Mluva gallská vyhynula již před 15. až 16. stoletími, ježto Gallové, jichž krev po výtce koluje v žilách nynějších Francouzů, jak známo znenáhla přijali řeč svých římských pánů, což bylo tím snazší, ježto mluva keltská nehrubě od latinské se lišila. Vůbec i ta nářečí keltská, která podnes se zachovala, podléhají více méně stálému odumírání.

V dobách nejnovějších snažili se Luke Owen Pike*) a dr. Tomáš Nicholas**) dokázati, že živel britannský, totiž keltský, který předcházel porobu anglosaskou, jest hlavní součástkou anglického národa. Učený a v otázkách těchto hlasu velmi závažného požívající Henri Gaidoz domnívá se bezpečně, že obecné domnění o úplném vyhubení Keltů skrze Anglosasy pro sebe nemá důkazů,

*) The English and their origin, a prologue to authentic english history V Londýně 1866, 8°.

**) The pedigree of the english people; an argument, historic and scientific, on english ethnology, showing the progress of Race amalgamation in Britain from the earliest times with especial reference to the incorporation of the celtic aborigines. V Londýně 1866, 8°.

ba že není ani pravdě podobno; ženské pohlaví bylo zajisté u Sasů přes moře příchozích velmi slabě zastoupeno, tak že smíšení se s ženami keltskými nastati musilo. A pak děje se obyčejně při událostech podobných, že vítězové nehubí obyvatelstva domorodého, nýbrž si jeho podrobují a užívají k podnikání těžších prací. Že keltská krev dosud koluje v žilách Angličanů, tohoť důkazem řeč jejich;*) toho podílu krve keltské v přítomnosti nijak neubývá, naopak stálým míšením se se Skoty, Irčany a Walesany živlu keltského načitě přibývá. Nejen že Angličané vyzuli se z živlu germánského převahou krve keltské, i účinky anthropologické k tomu přispívají, nebo slavný anthropolog prof. dr. Tomáš Huxley dovodil, že na ostrovech britských vyskytují se dva podstatně od sebe rozličné ethnické typy, světlý a temný jako ve Francii.**) Huxley nazývá světlý typ arejským, temný iberským; tím však slušno vyrozumívati typ předkeltský čili předarejský, ježto zkoumání o prastarém temnovlasém plemeni evropském do té míry ještě nepokročila. Skutečně každý, kdož ku př. po prvé do Londýna zavítá, vyrušen bude ze svých illusí o plavých, zlato- nebo rudovlasých Angličanech spozorováním podivné převahy temných očí a černých vlasů v nižších třídách lidu, zvláště při ženském pokolení, kteréž, jak známo, s větší trvalostí udržuje na sobě příznaky plemenné. Jako Francii není lze pokládati za zástupce čistě románského živlu, tak i Anglie není zástupcem ryze germánského kmene. Též nesmíme zapomenouti, že jsou Angličané, jichž národopisný poměr jsme právě vyšetřovali, pouze částí všeho obyvatelstva Veliké Britannie a že ostatní část ve Walesu, Skotsku a Irsku nade vši pochybnosť ryzou národnosť keltskou zachovala.

Úhrnný počet obyvatelstva Veliké Britannie obnáší 32,737.405 duší a v letech 1801—1871 se byl zdvojnásobil; obyvatelstva anglického přibylo trojnásob, skotského dvojnásob, kdežto Irsko na témže zůstalo stupni jako před 70 lety. Ohromnou by bylo chybou domnívati se, že za této doby Irčanů vůbec nepřibylo; mámeť příležitosť na jiném místě (v díle II.) poukázati k tomu, kterak ohromné množství lidu irského bylo se vystěhovalo do Spojených obcí severoamerických; v letech 1851—1875 bylo v těchto obcích 2,377.391 ir-

*) O věcech těchto pojednávající dílo Otty v. Knobelsdorff: Die keltischen Bestandtheile in der englischen Sprache. V Berlíně 1870, 8° jest úplně nekritické.

**) Viz Huxley: On the Ethnology of Britain v Journ. of the ethnol. Soc. 1870, str. 382.

ských vystěhovalců, v letech pak 1820—1851 1,031.436, celkem tedy skoro 3½ mill. a za všech 70 let zajisté 4 mill., o kteréž mohlo býti Irsko bohatší, kdyby se vláda anglická systematicky nesnažila, aby Irčanům pobyt v zelené vlasti jejich ztrpčila. Ovšem každoročně stěhoval se i značný počet Angličanů a Skotů do ciziny, avšak počet tento naprosto není lze srovnati s počtem vystěhovalých Irčanů. V posledních letech měrou potěšující počtu vystěhovalcův ubývá.

Zanimavým zjevem jest stálé ubývání úmrtnosti v Anglii za posledních let, ač rychle obyvatelstva přibývá. Úřad zdravotnický (Board of Health), zařízení to velmi praktické, jehož postrádá větší díl států na pevnině evropské, dostatečně dovozuje, že úmrtnosť ve městech nezávisí tak na poloze zeměpisné anebo podnebí, jako spíše na lepších nebo horších zařízeních zdravotních se strany obcí. Sluší podotknouti, že světové město Londýn má ze všech velkoměst evropských nejmenší číslici úmrtnosti. Z pravidla jest největší úmrtnosť v městech průmyslových, Sheffieldě, Manchestru, Leedsu a Liverpoolu, značna však také jest v obou spolu soupeřivých městech universitních Cambridgi a Oxfordě. Mezi obyvatelstvem venkovským jest životní doba velmi dlouha; tak ku př. r. 1874 dosáhlo ze 526.632 osob zemřelých 69 osob věku více 100 let; z těchto stoletých bylo 16 mužův a 53 paní. Naproti tomu spočetlo se, že stále 78.000 lidí v Anglii trpí chorobami vzniklými z nedostatku potravy, a z těch že zmírá asi polovice; v samém Londýně umírá ročně 7500 lidí následkem nedostatku potravy. Samovražd v širém obvodu nynějšího Londýna přihází se velmi mnoho. Přes to vše přibývá obyvatelstva Veliké Britannie měrou úžasnou, a jednotlivé příklady dovozují, kterak některá města nejen ve Spojených obcích, nýbrž i v Anglii nad míru rychle se zveličují. Město Barrow (č. Berro), které mělo r. 1871 pouze 18.200 obyv., dosáhlo do konce r. 1874 počtu 41.000 duší; počtu obydlených domů za ten čas přibylo skoro o 4000 (r 1871 2719, r. 1874 6600), a 920 bylo jich ještě nedostavěných.

Žádná říše na světě nečítá tak ohromný počet poddaných jako Veliká Britannie, jejíž králová vedlé obyvatelstva obou ostrovů vládne ještě nad 234,762.593 lidí, kteří obývají v 44,172.651 domích, roztrousených na ploše 201.220·53 □ myriametrů. V Evropě má Anglie málo država, totiž pouze ostrov Helgoland s 0·13 □ myriametru a 1513 obyv., Gibraltar s 0·05 □ myriam. a 26.216 obyv. a Maltu s 3 □ myriametry a se 149.084 obyvateli. V nejnovějších dobách nabyla Anglie i ostrova Cypru, kterýž však počítán jest k Asii. V Americe ovládá Anglie Kanadu se 3,787.670 obyv., nepočítajíc v to obyvatelstvo Manitoby a Britské Kolumbie, kdež dosud nebylo lze sčítání lidu podniknouti. Západoindské ostrovy, Anglii náležející, živí více millionů duší. Britský Honduras má 28.710 a Britská Guyana 183.481 duší. Na pevnině africké a na ostrovech k ní příslušejících náleží Angličanům 2,368·6 □ myriametrů (ovšem bez krajin r. 1877 zabraných), na nichž obývá 1,813.450 duší. V západní Australii podlé díla, z něhož zprávy tyto čerpáme, jest 84.735 obyv., v jižní Australii naproti tomu 165.526 běloch a 3362 domorodců, ve Viktorii pak 731.528 obyv., jichž jest 17.325 Číňanů a 1300 domorodců. Nový Jižní Wales má

503.881 obyv.; v osadě této od padesáti let znásobil se počet obyvatelstva sedmkrát. Anglie jižní polokoule, Nový Seeland, za dvacet roků zdesateronásobila počet obyvatelstva svého a čítala roku 1871 256.389 obyv. Nejskvělejší a nejznamenitější část říše britské jest Přední Indie se 497.061 vsemi a 181,307.070 obyv. Indie jest rozdělena ve 12 provincií, jichž dvě spravují gouvernéři, tři místogouvernéři a sedm kommissaři; hlavou všech jest místokrál. Podlé náboženství obývá v Indii 197.800 křesťanů, 35,963.000 Muhamedanů, 97,351.000 Hindů, 2,319.151 Buddhovcův a 2,135.000 jiných sektářů.

V říši britské jsou dvě zákonem uznané státní církve (etablished churches), obě pak jsou výsledkem odřeknutí se národa náboženskopolitické vlády církve římské: v Anglii a Walesu církev biskupsko-anglikánská, v Skotsku presbyteriánská. Naproti tomu Irsko s větší částí keltského svého obyvatelstva zůstalo věrno náboženství katolickému a nemá nyní žádné státní církve. Církve anglického protestantismu různy jsou i svým zařízením i svými zásadami, bohužel není pak vždy mezi nimi té snášelivosti a šetrnosti, jež každá z nich hlásá členům svým.

Prvé místo zajímá církev anglikánská, Church of England, národní to anebo spíše státní církev. Učení její obsaženo jest téměř vše v 39 článcích Prayer Booka, v podstatě shoduje se s učením Kalvínovým. Avšak příčinou výkladů článkův oněch vzešly veliké různosti mezi bohoslovci anglickými, které spůsobily dva hlavní proudy. Jeden z nich, blížící se poněkud ku katolictví, nazýván bývá církví biskupskou (die Hochkirche, High Church) nebo Ritualistem, kdežto druhý proud, zvaný Low Church, pohybuje se v mezích, vytčených reformátorem ženevským. Snášelivosť prokazovaná „papeženským“ obřadům biskupské církve spůsobila, že veliká část sluhů nižší církve úplně zřekla se státní církve. Účelem církve zvané Broad Church jest rozšířiti obvod náboženství státního a členům jeho zjednati uprostřed něho pole volné myšlénky. Její eklekticism vydávají orthodoxní Anglikáné za rationalism. Správu církve anglikánské vede nyní arcibiskup canterburský (č. kentrbry-), primas a prvý peer (č. pír) říše, který krále korunuje při nastoupení trůnu a jemuž jsou podřízeni i všickni biskupové v osadách, arcibiskup yorský (č. jarský) jako primas anglický, 24 biskupů, kteří jsou vesměs členy vyšší sněmovny a biskup Sodorský i Manský, který vyšší sněmovně nenáleží. Dle jména bývají voleni biskupové od kněžstva svých dioecésí, vskutku však jmenuje je, jakož i oba arcibiskupy, dočasný prvý ministr. Všichni tito hodnostáři požívají značných, mnozí z nich

i ohromných obročí. Nižší duchovenstvo čítá 30 Deanů (děkanů), 71 Archdeaconů (arcijáhnů), 610 Rural Deanů, více 13.000 nadaných far, počet pak všeho duchovenstva („Clergymen") církve anglikánské, arcibiskupy a výpomocné duchovní (Curates) v to zahrnujíc, obnáší 23.000. Téměř polovice obyvatelstva anglického a waleského přiznává se k této církvi.

Druhá polovice obyvatelstva anglického rozvrhuje se v členy značného počtu náboženských sekt, z nichž aspoň nejdůležitějších uvésti dlužno. Jsouť to kongregationalisté čili Nezávislí, Methodisté Wesleyští čili stoupenci Wesleyovi, Baptisté, kteří připouštějí křtu pouze u dospělých, Presbyteriáné, Unitáři, Swedenborští, Čeští a Moravští bratří, Irvingiáni, free Christian Union, Sandermaniani, Campbelliani, Seculáři, konečně vůbec známé společenstvo Quakerů, kteří si vespolek tykají a jednoduchým stejným krojem odívají. Každá z těchto sekt dělí se opět ve více oddělení rozličných; tak ku př. Wesleyané sami mají šest menších sekt čili kongregací. Některá část menších sekt uznává církev mateřskou, ostatní však neuznávají auktority žádné. Všechny tyty sekty jsou úplně na státě nezávisly, žijí ze svých prostředků a není snad žádné blouznivosti duševní, která by nenalezla stoupenců. Všecky tyto protestantské sekty vězí až po uši v největších pověrách a chovají se nepřátelsky vůbec proti novější vědě a jejím výsledkům. Zde nalézá spiritism čili zaklínání duchů, náležející k nejnižším formám kultu lidského, půdy vděčné; zde slaví své orgie i převrácený „revivalism". I Mormoné žijí v Londýně. R. 1870 počet jejich dosahoval výše 2000. Mezi tak řečenými advanced religionists rozeznávají independant religious reformers, Deisty atd. Sekta Peculiar People nepoužívá nikdy, ba ani v nejtěžších nemocech, lékařského přispění ani léků; pouze prý modlitba stačí k pozdravení se. Spiritualistům jest duch vším, hmota ničím. Sekta Shakerů pochází od černochů Nového Světa. Každá z těchto sekt má své shromaždiště a vedlé toho i své jednatele, kteří pečují o rozmnožení stoupenců. Takové missí jsou Bible mission, Open air Preachers a jiné; Bible mission zaměstnává veliký počet žen roznášením svých tištěných traktátův a biblí, jež rozdává zdarma okolojdoucím. S těmito „branami ráje" setkáme se na ulici, v omnibuse, na dráze, v mnohých veřejných místech zábavných, ba často i v divadlech.

Stálé šíření se katolictva v Anglii náleží zajisté k nejpřednějším náboženským zjevům naší doby; podobný úkaz pozorovali jsme i ve Spojených obcích amerických, jichž náboženské poměry

projevují velikou podobnosť s poměry anglickými. Nejsouc státem uznána čítala římsko-katolická církev do roku 1851 v Anglii a ve Walesu osm území, jichž každé bylo podřízeno správě apoštolského, papežem jmenovaného vikáře; r. 1851 bez zákonného svolení byla zavedena hierarchie, která se skládá posud z arcibiskupa Westminsterského a z 12 biskupů. Ve Skotsku jest tré území, jichž správa přísluší jednomu arcibiskupu a dvěma biskupům in partibus infidelium. Irsko má 4 katolické arcibiskupy a 24 biskupů. Vůbec pozorovati jest snahu, aby vedlé církve i hierarchie anglikánské sourodá katolická správa zřízena býti mohla, a snaha tato, zdá se, potkává se se značným úspěchem, ač prostředky peněžité, jichž katolictvo vynakládá, ani z daleka nevyrovnají se sumám, jež protestantské sekty k účelům missijním obětují. Nyní čítá se 126 katolických hodnostářů v obvodu říše britské. Katolických peerů jest 36, 26 jich má místo ve vyšší sněmovně. Dále 47 katolických baronetů, 7 katolických členů tajné rady a 50 katolických členů dolní sněmovny, kteří vesměs zastupují irské okresy volební. Počet kněží v Anglii, Skotsku a Walesu obnáší 2088, veřejných míst bohoslužebných jest 1315. R. 1876 přibylo proti roku minulému 64 kněží a 21 chrámů nebo kaplí. Cesta však, kterouž si vede nynější katolické hnutí v Anglii, zakládá se na poměrech historických. Reformací nevznikla v Anglii v nejnižších třídách společnosti nebo vůbec v měšťanstvu, nýbrž v kruzích vznešených, ba lze samu korunu pokládati za původce anglické reformací v XVI. století a jako tehdy odtržení se od církve obecné bylo dílem šlechty, tak i dnes vychází zpátečný proud katolický za Kanálem z nejvyšších kruhů společenských a účelem jeho jest, aby znenáhla pronikl i v kruhy nižší.*)

Duševní vzdělání národa britského velmi se různí podlé jednotlivých tříd společenských. Podnes nemá Anglie nějakého národního školství a povinná návštěva školy není ještě na mnohých místech provedena, ježto není dosud řádných školských úřadů. Sotva tomu věřiti, avšak bohužel jest to čirá pravda: v Anglii jest $1\frac{1}{2}$ millionu dítek, které vůbec nechodí do školy, a z těch, které školu navštěvují, bývá přítomno při vyučování sotva 50%. Odtud možno si vysvětliti, že z 1000 najatých vojínův neumí 222 ani čísti ani psáti, 107 umí pouze čísti a jen 671 dovede čísti i psáti. Avšak i vyšší vyučování s oběma universitami Oxfordskou (č. Óxférd-) a Cambridge-

*) Viz o tom poučnou rozpravu E. Ravensteina: Statistics of romancatholicism in Great Britain ve sborníku: Geographical Magazine, 1874, str. 102—106.

skou (č. Kembridž-) potřebuje velikých oprav, ježto klade hlavní váhu na vzdělání klassické a nalézá se, jako ve Spojených obcích amerických, v moci protestantského duchovenstva i ducha sektářského, kteréžto oba živly úsilně se vzpírají svobodě vědeckého badání. Avšak vznešení i vzdělaní duchové, jichž jest veliké množství v anglickém světě učeném, snaží se všemožně, aby ve vyšším školstvu zdárnou spůsobili nápravu. Známo vůbec, že kdež lid požívá obecného vzdělání, věda nekráčí krokem stejným. Opak jeví se však v Anglii a v zemích, kdež shledáváme nedostatečné vzdělání obecné; zde dospívají vědy rozvoje nad jiné zdárného.

Mravnosť národa bývá uváděna obyčejně v jakési spojení s obecným vzděláním a s pauperismem, kterýž se rozvíjí u velikých středech průmyslových, zvláště v Londýně. V Londýně kráčí zločin s nouzí stejným krokem. Při tom sluší však potěšující událosť na paměť uvésti, že počet zločinů od r. 1870 ročně značně se menší.

Spočteme li zločince od r. 1854 vždy po pětiletí, nalezneme, že r. 1854—1859 bylo 15.212 zločinců, 1859—1864 15.549, 1864—1869 10.741, 1869—1874 8852. Potěšující tyto výsledky sluší jednak přičísti obecnému vzmáhání se veřejné mravnosti, jednak i zlepšení kázně vězenské. Ve věznicích hlavní náprava udála se v zaměstnávání vězňů, kteří byli přidržováni k práci příhodnější; tím nejen že užívá se schopnosti jejich k prospěchu státu, nýbrž poskytuje se i jim příležitosť, aby za doby vězenské jakýsi fond sobě nastřádali, s nímž by si po dokonání trestu svého vypomáhati mohli. Značného i blahodějného rozvoje dospěly polepšovací ústavy pro mladé zločince, po výtce ze soukromých peněz udržované, též i „výpomocný spolek pro propuštěné trestance“. Pouze trestů pro opilství v posledních letech přibylo, a nejpodivnější jest úkaz, že se neřesť tato nejvíce mezi ženami rozšiřuje; tak bylo r. 1875 trestáno pro opilství v hrabství Middlessexském (k němuž náleží větší část Londýna) celkem 5131 žen žalářem. Zvláštních výsledků poskytuje vyšetřování po původu zločinců. Neangličané, jichž jest v Anglii a ve Walesu sotva třiadvacátý díl, poskytují pátý díl všech zločinců, ze všech pak nejvíce jest Irčanů. Skotů jest v počtu zločinců pouze $2^{3}/_{10}$ %, Irčanů však 14·2 %, irské pak ženy činí pátý díl všech ženských káranců v Anglii a Walesu. Podle posledního sčítání bylo mezi 22 mill. obyvatelstva obou zemí 566.540 lidí původu irského, při stejném pak poměru bylo by 3—4000 káranců z počtu jejich; skutečný však počet obnáší 22.100. Ohledem relativného počtu zločincův objevuje se nejpříznivější poměr v Londýně (1 zločinec na 1111 hlav); pak přijdou města přístavní, tovární a zábavná a konečně okresy venkovské, zvláště v jižních a jihozápadních hrabstvích, kdež mezi 256 osobami nalézá se vždy 1 zločinec. Ježto pak v území hlavního města třetí díl všech zločinů spáchán byl, ač počet jeho obyvatelstva sotva pátý díl obyvatelstva anglického součiní, dlužno domnívati se, že snáze jest v ruchu světového města uniknouti stíhajícího ramene spravedlnosti.

V Anglii v pravdě lze se obdivovati zvolna sice, avšak bez přestání a bezpečně rozvíjejícímu se pokroku. Vysvětlení zdárného tohoto rozvoje, vzdáleného vší ukvapenosti, shledáme přirozeně v přísně konservativním směru, který založen jest v hloubi národa britského a jenž ovládá i nejpokročilejší i nejvýstřednější hlavy. Tento směr jeví se i v houževnatosti, s jakou lpějí Angličané na starých

spůsobích a zvyklostech, tak že tato říše, ze všech v Evropě nejpokročilejší, mnohým ohledem uchovala ještě nejvíce zbytků středověkých.*) Odtud si vysvětlíme, že v této vlasti svobody politické nalézá se více sinekur než kde jinde, že vysoká šlechta požívá tak veliké moci, spolu však i úcty a že živlu náboženskému tak rozlehlého panství se dostalo. Odtud si vysvětlíme, že svobodný stav rolnický v Anglii tak díc vymizel, že počet majetníků pozemků v Anglii, ve Walesu a ve Skotsku r. 1871 zmenšil se na 26.000, že veliká část lidu jako nájemce vzdělává cizí půdu, a že nynějšími zákony agrarními Veliká Britannie v krátké době podlehne hospodářství latifundijnímu. Vedlé tohoto venkovského farmářství vychovává průmysl na světě nejvelikolepější, jehož jednotlivá odvětví zde vypočítávati nebudeme, ježto obsahuje veškera odvětví lidské potřeby, množství dělnického proletariatu v továrnách, dolech atd., které se podobá velikým armádám; lid tento žije mnohdy v tak nuzných poměrech, že právem nazývají jej „bílými otroky". Ženy a dítky u větším stále množství musejí vykonávati těžkou práci v dusných, zdraví škodlivých prostorách továrních, zhoubné pak působení těchto poměrů jeví se neřestmi všeho druhu, zvláště opilstvím, konečně i tělesným zakrněním. Tyto statisíce, jsouce proti pánům svým bez ochrany, pokoušely se zastavením práce (strike, č. strajk) anebo tak řečenými Trade-Unions své postavení zlepšiti; snaha jejich však byla dosud marna, ježto ne jejich živitelé, nýbrž zákonný rozvoj poměrův uvrhl je do bídy té. Zkrátka, národ anglický, politicky nejsvobodnější pod sluncem účinkem svých zákonů, jest nejzotročilejší svými mravy a zvyklostmi, t. j. závazky, které si sám byl uložil.

„Ježto Anglie vždy byla světem sama pro sebe, lze také pozorovati jak v obličeji tak i v povaze každého Angličana cosi zvláštního, plemenného, a lze jeho ze všech národností také nejdříve poznati. V žádném evropském státě není občan tak proniknut vědomím, že jest členem státu, jako Angličan; proto píše také vždy velice slovo „J", které skládá se z jediného písmene a znamená „já"; v něm vzbuzen jest pocit: já jsem stát. Smysl pro obecné potřeby jest každému Angličanu vrozen a jeví se zevrubným plněním povinností, jakéž mu stát ukládá. Tento smysl pro obecné potřeby, jevící se mnohdy tvrdým i odpudivým, jest příčinou zdravého politického rozumu, který jest přední podmínkou všemocného veřejného mínění

---

*) Viz T. T. Thiselton Dyer: British popular costumes, past and present. Arranged according to the calendar of the year. V Londýně 1876, 8°.

v Anglii. Mužnost, zákonný cit, láska k životu rodinnému, důvtip, podnikavost, píle, vytrvalost, láska k svobodě a k vlasti — kdož by chtěl Angličanům před tváří dějin těchto znamenitých občanských ctností upírati? Velmi poučné jest heslo na burse Londýnské, ze žalmu 24, I: „Země náleží pánu a všecko, co v ní jest, podlaha i co na ní obývá.“ Tím projevuje se velikolepá anglická podnikavost, duch pokojného vydobývání zemí nejvzdálenějších zbraní humanity, náboženství a svobodných institucí, čím jednak umožněno bylo Angličanu, že jediné pravou politikou osadní rozšířil po celém světě panství své i své zájmy obchodní, jednak že se stal nástrojem prozřetelnosti k rozšíření křesťanstva a civilisace. Říkají o Angličanu, že je chladný a nespolečenský; ovšem, jest chladný a nespolečenský, pokud pracuje ve své písárně; v písárně jest obchodníkem. Avšak jakmile skončí věci své, následujtež ho v jeho dům, v kruh jeho rodiny, a uvidíte, jak při krbu se rozehřeje, jak se stane společenským i laskavým, při tom pak rozmar projeví, že se zdá býti cele proměněn. Říkají o Angličanu, že jest nedověrným, avšak nedůvěra za tak ohromného, ba světového styku jest ctnost velepotřebná, ježto důvěra tisíckráte oklamána bývá; jste-li jednou uvedeni v dům Angličana, náleží vám jeho srdce, jeho dům, jeho rodina, jeho přátelství a jeho důvěra, a ve všech případnostech můžete na něho spoléhati. Nazýváte Angličana povrchně pobožným ba orthodoxním; avšak v které zemi objevuje se v rodinách tolik mravní síly a vytrvalosti, tolik víry v jednotlivostech, bez zbytečného hloubání? K velikým námořním vítězstvím, jichž získali Nelson a jiní velicí admirálové, přispěla víra neméně vedlé přesné taktiky a kázně vojenské. A když před několika roky byl pokus učiněn, aby přísná slavnost nedělní roznášením listů porušena byla, čehož dříve nebývalo, vznikla proti tomu pravá bouře v City a v kruzích obchodních, tak že novota tato provedena nebyla. V uměních, ve vědě a v mechanice nadán jest Angličan vynalézavostí neobyčejnou. Smělejší popud, mocnější idea, které podivně a způsobem uchvacujícím vynořují se z hlubiny německého ducha,*) jako div z šírého moře — vlastnosti ty vzbuzují u Angličana v hudbě, v malířstvu, v přesné vědě, ba i v dovednostech mechanických veliký podiv i úctu k německému geniu, on nečiní tak dobrovolně, on jest k tomu přinucen (?). Avšak v praktickém provedení, v používání nálezu nějakého pro život, pro zlepšení věcí hmotných, musí Němec Angličanu

*) Uvádíme výrok tento poněkud chvástavý bez poznámky, ježto toho i sám Hellwald za dobré uznal. *Pozn. vzděl.*

ustoupiti, ba tento ještě jej vykořistí a v koutku se vysměje, že John Bull jest chytřejší, než jeho starší strýc Michl." *)

O mohutných vlastnostech anglického národa podává důkaz nejvýmluvnější anglická metropole Londýn (London, č. Lond'n), největší město okruhu zemského. Obyvatelstvo olbřímského města čítá 3,356.073 duší, tedy téměř 3½ mill. (s okolními osadami však 4 mill.), pokrývá pak prostor 2·9 □ myriametrů.

Londýn rozléhá se podél Temže, 180—275 m. široké, od Fulhama až po Woolwich (č. Úulič), na sever sahá až po pahorky Hampstead Heathské (č. Hempstyd Hýtské) a na jihu táhne se až po Norwood (č. Noruúd). Prostředkem plyne Temže, přes niž vede 17 mostů spojujících mezi sebou jižní i severní části města. Průměrná výška domů nad hladinou řeky u Trinity jest 12 m., v nížinách Plumsteadských (č. plemstýdských) 3·66 m. pod normálem, v Hampsteadě až 131 m. nad normálem. Útvar půdy anglické metropole není tedy nijak úplně roven, nýbrž rozmanitostí svou předčí nejpahorkatější velkoměsta evropská. Výšiny Londýnské jsou větší než sedm pahorků starého Říma, vid pak Teverský nemá nikdy té imposantnosti a velikolepostí, jako panorama, jehož poskytuje Temže každého večera s tisíci ji lemujícími a v nedohledné dáli se tratícími světly. Denně spotřebuje se vody 514.269 tůní a roční určení ceny majetku dani podléhajícího činí 400 mill. mark. R. 1873 událo se v Londýně 121.000 porodů, tedy téměř 2285 v témdni; počet porodů převýšil počet úmrtí o 14.466. **)

„Chceme-li učiniti obecný přehled obrovského města nad Temží, počněmež objevnou cestu svou labyrintem ulic a prostranství nejpříhodněji na břehu, na pravém to rozhraní vznešeného světa a života, jak v City proudí, kteréž svůj průmyslný a pokojný ráz až do těchto míst přenáší. Na břehu nalézá se porůznu nejvíce divadel, avšak my kráčíme dále do Charing-Crosza, pozorujeme okamžikem Trafalgar Square a národní gallerii, vidíme, kterak skvostná spřežení po vznešeně oživené Pall Mall pojíždějí, a obrátíme se pak v pravo náměstím Waterlooským do třídy Regent-Street, pravé to královny 10.000 ulic Londýnských. Zde soustřeďuje se život Londýnský u velkolepých skupinách, zde pohybuje se ve své obrovské velikosti, a přece pokračuje jako směs dobře uspořádaná, jako slavnostní tumult pokojně a důstojně, slušně a mravně. Shluk povozů, státních a soukromých,

*) Hobirk: Wanderungen auf dem Gebiete der Länder- und Völkerkunde. IX, str. 10—12.

**) Viz o Londýně J. G. Kohl: Die Hauptstädte Europa's, str. 163—180.

kabrioletův, omnibusů a jezdců jest zde každodenně tak veliký, jako v Paříži dobou masopustní; člověk domnívá se, že vidí přípravy k neobyčejné slavnosti, a přece jest to pouze návyk denního života, který potřebuje tolik nákladův a prostředků, aby existenci svou uhradil. Opustíme-li Regent-Street, jest nám jíti s vršku velikolepým závoděním na „Picadilly“, podél Green-Parku, v němž popásají se krávy i ovce s pravou britskou svobodou vedlé nejelegantnějších procházečů; konečně staneme před Hydepark Cornerem, kdež teprve přemýšlíme, máme-li nesmírné prostranství Hydeparku projíti. Odtud vykročíme do Oxford-Streetu, ulice to sice oživené, avšak bez unavujícího hluku, která se svými četnými krámy a skladišti upomíná, ač měrou méně skvělou, na Pařížské boulevardy. Obujeme-li nyní

Tower.

sedmimílové boty, ocítíme se krátce v nejzazší severní části města, při ohromném Regent-Parku, s jeho podivnými i velikolepými terasami, hojnými stromořady, vískami, domy, sloupy, s obrovským kolossem, bohatými sady a krásnými rostlinami.“ *) Nesčíslný jest počet jiných Londýnských pamětností; světoznámy jsou skvostná kathedrála sv. Pavla, pak opatství Westminsterské, Tower a britské museum. Mezi jednotlivými částmi města jeví se patrné různosti; jaká protiva označuje se mezi hlučnými ulicemi v City a vznešeně pokojnými Squary Westenda, nebo mezi temnými a špinavými ulicemi hustě zalidněného Ostenda a pověstnými čtvrtmi Whitechapelem a Bethnal-

*) Hobirk na m. j., str. 24—25.

greenem, kdež soustředěna jest bída někdy až strašná, a veselými předměstími s krásnými zahradami! Předměstí tato lze v pravdě nazývati městy zahradními, ježto větší i menší zahrady, buď před nebo za domy vystavěné, oddělují od ulic letohrádky, opodál se stkvící. Ostatně nesmíme si mysliti, že by větší část domů Londýnských byla velkolepa a nádherna; většina domů zřídka má více dvou oken po své šíři a více než dvě poschodí, jeden pak podobá se druhému; mát Angličan rád dům pro sebe.

Ostrov Wight.

Okolí Londýnská jsou nejen rozkošná ohledem krajinným, nýbrž i zajímava v mnohých příčinách jiných. Nejbližší okolí velkoměsta poseto jest městy a vsemi; mezi nimi vyniká Greenwich (č. Grýnič) se 128.000 obyv. a slavnou hvězdárnou, Windsor na pravém břehu Temže s letním sídlem rodiny královské, Eton s velmi slavnou školou, která jest z nejznamenitějších v Anglii, Woolwich (42.000 obyv.), hlavní sklad anglického dělostřelectva. V Kewu jest nádherná zahrada botanická; poněkud dále leží Brighton (č. Brajtn) na jihoanglickém pobřeží, nejnavštěvovanější mořské lázně v okolí Londýnském; odtud k západu ostrov Wight, pro své krajinné půvaby velmi

zhusta navštěvovaný, s mnohými místy lázeňskými, s královským letohrádkem a přímořskou villou Osborne.

Anglie má na prostranství nevelikém více velkoměst než kterýkoliv stát evropský, prospěšný to jednak, jednak i zhoubný účinek nad míru velikého rozvoje technické, průmyslné i obchodní činnosti. Velkoměsta anglická rozpadají se buď v obchodní, buď v průmyslná. Z ohromného počtu vyjmeme pouze některá, při čemž podotknouti sluší, že vznikla po výtce v rozrušených dobách Napoleonské světovlády. Před 120 roky byla města Liverpool a Birmingham městečky o 4000 duší, nyní pak leskem i velikostí převyšují značnou část residencí evropských. Zajímavo jest sledovati ponáhlý vzrůst anglických měst, čehož výsledek bude poznání, že při jisté velikosti každé město ustane. V historickém ohledu podnes užívá se rozdělení země na 7 anglosaských království. V království Essexském jest vedlé Londýna málo míst značnějších. V království Kentském nalézá se církevní střed anglikánský Canterbury (č. Kantrbry) a přístaviště Dover (č. Daur) naproti francouzským Kalétům. V království Sussexském vyniká Brighton, v království Westsexském velmi důležitá obchodní a přístavní města Portsmouth (č. Portsmeths, 113.500 obyv.), Southampton (č. Sauthsemmtn, 53.800 obyv.), Plymouth (č. Plymeths 68.800 obyv.) a Bristol (č. Bristl) v pozadí soujmenného kanálu se 182.500 obyv. Zhusta navštěvovány jsou sirné lázně v Bathu (č. Beths, 52.500 obyv.). V království východoanglickém jest město Cambridge se slavnou, po středovékém spůsobu zařízenou universitou. Království Mercia nejprve honosí se ctihodným ohniskem anglické učenosti Oxfordem (č. Oxferd) s velikolepými kollejemi, knihovnami, sbírkami a p., pak množstvím průmyslných měst, která mezi sebou závodí o palmu lidské dovednosti; Leicester (č. Lestr, 94.000 obyv.), Nottingham (č. Notingem 86.600 obyv.), Derby (49.800 obyv.), Etruria, střed hrnčířského ostrova „the Polleires“, zabývajícího se nejvíce vyráběním zboží wedgewoodového, Stockport (55.000 obyv.), Wolverhampton (č. Uúlvrhemmtn, 68.800 obyvatel), nade vše pak Birmingham (č. Bermingem) se 343.000 obyv. jsou metropolemi jednotlivých odvětví anglické výroby. Široký isthmos mezi mořem německým a kanálem severním zabírá království Northumberland (č. Noarthshembrlend), protékané četnými splavnými řekami, jako Merseyem, Tynem, Humberem a slavným průplavem Bridgewaterským. Úvodí Merseye pokryto jest množstvím velkoměst, nejvíce se zabývajících průmyslem bavlnickým. Středem jest Manchester (č. Menčestr) se 476.000

obyv., přední průmyslné město na světě, v jehož okolí nalézá se více měst se 100.000 obyv., jako Bolton (č. Boltn), Oldham, Ashton, Halifax, Bradford (č. Bredferd 148.000 obyv.) a j. v. Nad ústím Merseyským rozkládá se Liverpool (č. Livrpúl 578.000 obyv.), druhé obchodní město Anglie i vší Evropy s velikolepými loděnicemi. Uprostřed území tohoto nalézají se tovární města Sheefields (č. Šefíld 289.000 obyv.) a Leeds (č. Líds 259.000 obyv.), pak York (č. Jark, 43.000 obyv.), arcibiskupské město, hojně jmenované v dobách válek občanských. Nad ústím Humberským jest Hull (čti Hel, 121.900 obyv.), hlavní přístav pro obchod arktický, pak Sunderland (č. Sendrlend, 101.000 obyv.) s přebohatými báněmi kamenouhelnými, které prostírají se až i pode dnem moře německého; nad Tynem jest Newcastle (č. Njukasl) se 128.400 obyv.

Středověký posud duch vane ve Skotsku, jehož obyvatelstvo dělí se ve dva patrně různé živly. V Lowlandech, kdež se nalézají bohatá průmyslná města, žijí nyní angličtí osadníci, kteří zatlačili do hor někdejší keltské majitele půdy. Veškero jižní a východní Skotsko jest ryze germánské, pouze na severozápadě převládá živel gállský čili keltský.*) V germánském území skotském jest sídlo intelligence, jsou university: Edinburgh, Glasgow, Aberdeen a Sv. Ondřej (S. Andrews), jsou i nejdůležitější přístavy země: Glasgow, Greenock, Leith, Dundee, Perth a Aberdeen a průmyslová místa s okolím nejhustěji zalidněným.

Edinburgh na pahorcích vystavěný, poskytuje rozmanitého bohactví krajinných i uměleckých krás. Pyšně nazývá se severními Athénami a jest v pravdě z nejhezčích měst evropských. Ovládajícím středem města jest hrad na vrchu zámeckém (Castle Hill), příkré to skále, na jejímž úpatí prostírá se palác Holyrood (č. Halyrúd). Dříve objímal hluboký močár skálu se tří stran, nyní proměnil se močár v krásný, fontánami a pomníky zdobený milosad. Uprostřed sadu tohoto nalézá se velkolepý pomník Sira Waltera Scotta, an sedí pod vysokým gothickým baldachýnem. Staneme-li na temeni zámeckého vrchu a hledíme-li k východu, tam kde se stkví palác Holyrood, rozkládá se hluboko pod námi město, a sice po pravé straně Staré město, po levé straně a na zad Nové město. Z veliké spousty domů vyčnívají tu a tam věže a chrámy, jichž má Edinburgh asi 145, a

*) Viz James A. H. Murray: The dialect of the southern Counties of Scotland. With an appendix on the present limits of the gaelic and lowland scotch and the dialectical divisions of the lowland tongue and a linguistical map of Scotland. V Londýně a Berlíně 1873, 8°.

četné pomníky. Na severozápadě uzavírá rozhled Calton Hill. Na jeho temeni vypíná se nedokonaný pomník Waterlooský, pomník to skotské hrdosti i skotské chudoby. Kolem pahorků táhne se terasa domů s nádherným rozhledem, Royal Terrace řečená, a na úpatí jeho leží jedno z gymnasií městských, High School, veliká to jednopatrová a rozlehlá budova, zřízená slohem klassickým. Na jihovýchodu upoután jest zrak pahorkem Arthurovým (Arhurs Scat), 250 m. vysokým, kterýž zdvihá se nejvýše v okolí edinburghském. Hledíme-li k jihu, uzříme v dálce jemně rozvlněné úvrší. Na západě otvírá se krajina zplna očím pozorovatele a na severu dřímá před námi vznešeně nedozírné moře. — Starý Edinburgh až do století minulého skládal se hlavně z dvou ulic: z High Streetu, která vede na svahu zámeckého pahorku k paláci Holyroodskému, a pak z Cowgate, jižní to rovnoběžné třídy s předešlou, která se táhne na úpatí vrchu zámeckého. Putujmež dolů High Streetem a mineme se nejprve s dvěma budovami, v nichž se shromažďuje General Assembly skotské církve (Church of Scotland) a svobodné církve (Free Church), dále pak s chrámem St. Gilles Church, nejstarším to chrámem městským, v němž kázával Jan Knox (č. Knó). High Street bývala dříve přední ulicí městskou, nyní nalézají se v ní pouze sklady a pivnice nižšího stupně. Mezi jiným zachoval se v třídě této dům výše dotčeného skotského reformatora, jejž cizincům ukazují. Přicházíme nyní k paláci Holyroodskému, který byl zbudován s počátku XVI. stol. a po dlouhý čas byl sídlem skotských králů. Po dnes ještě, kdykoliv zavítá králová anglická do Edinburgha, slézá vždy v paláci Holyroodském. Kolem úpatí Arthurova pahorku, kterýž pne se v pozadí od ostatních skupin úplně odloučen, vede divokrásná cesta, řečená Queens Drive, na památku krásné králové Marie, která mnohdy na koni jezdívala stezkou touto. Vraťmež se nyní podél úpatí zámeckého vrchu do Cowgate. Zde a v ulicích sousedních obývají nižší třídy obyvatelstva, dělníci a zaháleči všeho druhu, zvláště Irčané. Jižť pak jméno Irčan zní v uchu Skotové v témže smyslu co zahaleč. Obyvatelstvo této části velmi sešlo. Domy jsou vysoky a tmavy, ulice pak zvláště večer působí v člověka dojmem pustým, nespořádaným, ba skoro příšerným; jinak ovšem působí ulice se svými podivnými domy v člověka, jenž oblibuje si zašlé doby, jinak se svým divným obyvatelstvem v učence, který zde sledovati může mnohou zajímavou stránku žití národního. Za večerního soumraku uzřel jsem jednou staré, sešedivělé manžele irské, ani stojí před dveřmi bytu svého a střídavě kochají se požitkem dýmky tabáku. Žena vždy slabým štulcem upomínala poněkud

se stydíc muže svého, že čas, aby i jí dýmky podal. A tento neváhal, nýbrž nejprve otřel galantně a osušil konec troubele, načež podal pochoutky i lepší polovici své; v těchto čtvrtech města jsou velmi důležity tabák, pivo a whisky. Proti opilství nejúčinněji bojují meetingy, jimž jest Skot oddán z plné duše. Chudým rodinám velice se ulehčuje zřizováním obecných a průmyslových škol pro chudé dítky. V nejnovějších dobách pokoušeli se i o jiný prostředek léčebný, o zřizování zdravých, světlých a veselých domův obyvatelných pro dělníky; pokusy ty potkaly se s výsledkem, avšak jsou dosavade v počátcích. Za posledních století odstěhovaly se vznešené kruhy nejvíce k jihu, avšak v novějších dobách vzniká úžasně mnoho vill a milohrádků, než vznešená část obyvatelstva zamilovala si rozhodně Nové město. Obraťmež se do této čtvrti. Jsme na západním konci Cowgate a vcházíme do zeleného trhu, kterýž jest největším prostranstvím starého Edinburgha. Od jihu vystoupíme na vrch zámecký a vystoupivše na témě jeho uzříme pod nohama svýma Princes Streetgarden. Široká hráz, Mound zvaná, vede podobou mostu přes zahradu tuto velmi hluboko položenou. Na této hrázi nalézají se dvě budovy, které jsou z nejkrasších v městě: Royal Institution se starožitnickým museem a National Gallery. Obě budovy svedeny jsou slohem dánským a jsou částečným napodobením athenského Parthenona. Sešedše s Mounda ocítíme se do Princes Street, která jest rozhodně nejkrasší ulicí edinburghskou. Ulice tato jde roznoběžně s pahorkem zámeckým od východu k západu. Kráčíme-li tímto směrem, máme nad sebou po levé straně pyšný Castle a pod sebou krásné sady. Po pravé straně jsou veliké sklady obchodní a prvé hôtely městské, severně pak této ulice jest položeno Nové město. Široké, nádherné, poměrem tiché ulice a prostranství propůjčují této části města rázu poněkud jednotvárného. Edinburgh jest město příkrých protiv. Vedlé vysoké šlechty na Novém městě bydlí na Starém městě sešlá chudina, avšak bohaté vrstvy obyvatelstva mají všechnu péči, aby chudině los její polepšily. Universita rozšiřuje světlo a popud ušlechtilý, městu pak a zvláště jeho poměrům společenským udílí ušlechtilejšího tonu a vyššího vzletu. Chrámy mají zde, v Knoxově působišti, mnohem značnější působení v život obecný než kdekolivěk jinde. Ze všech náboženských obcí má presbyteriánská působení největší. Přes to vše maří se mnoho sil církevními spory a hádkami, nebo jest Skot umíněn až do mezí nejkrajnějších. Prostonárodními přednáškami duchovních i jiných učenců přichází světlo a vzdělanost všem, kteří jich hledají. Skotský charakter jest plodem neobyčejného pomíšení. Skot jest opatrn, ve svých úmy-

slích skryt, avšak spolehliv, chladen, ale i vášniv, nade vše pak hrd. On myslí si příliš mnoho o sobě a opovrhuje vším cizím, nechť by i náleželo to živlu anglickému. Skotsko jest mu zemí zaslíbenou, jejíž lesk září do všech konců světa. — Zatím snesl se večer nad poutí naší. Chceme-li ukončiti ji, projdeme ještě jednou Princes Sreetem, jehož výkladná okna bohatě jsou osvětlena. Kolem nich pohybuje se stále se vlníc množství lidu. Nad zahradami druhé strany, ve tmě pohříženými, zdvihají se obrysy vrchu zámeckého, ověnčené světly domů, které v popředí se nalézají. Tu a tam stane množství, aby naslouchalo písni chudého pacholíka, aneb aby obdivovalo se zvukům, jež staroch jakýs z nástroje svého vyluzuje. Na konci ulice káže hlasně pod lampou pouliční kazatel, kolem něho pak kupí se množství, buď pozorně poslouchajíc, buď kritické poznámky činíc. Na druhém konci ulice zastali jsme německé hudebníky, které nyní téměř všudy v cizině shledati lze.*)

Velikou protivu s povahou Lowlandů zde vylíčenou činí gaelská část Skotska, která postrádá všech předností jižní části a jest z nejchudších a duševně nejméně pokročilých krajin evropských. Lov, chov dobytka a rybolov jsou předním zaměstnáním skotského horala, který mimo to i označuje se zvláštním krojem o holých lýtkách. Jeho národní kroj, skládající se z kiltu (svrchního roucha) a plédu mizí víc a více. Rybolov horlivě provozovaný zabývá se lovením lososův a pstruhů v řekách, mnohem důležitější jest však velikou měrou podnikané lovení ryb na moři, zvláště na břehu východním; nejvíce loví se sledi a tresky. Sledi jsou rozmarní a neobjevují se vždy týmž časem anebo na témže místě; mezi nimi pak a mezi sňatky lze ve Skotsku pozorovati nepopíratelnou spojitosť, ač prvým pohledem vždy toho seznati lze není. Relativní výtěžek lovu sledí má ve Skotsku totiž podobnou důležitosť, jako v jiných zemích dočasná výše cen obilních. Horští Skotové po výtce jsou přívrženci učení presbyteriánského; značná časť jich přiznává se také k učení katolickému; vůbec jsou intelligentní a vzděláni, avšak hrubá pověra vykonává dosud nad nimi velikou moc. Obecně věří, že existuje ještě jakýsi „druhý obličej“. Než nejen Horní Skotsko, nýbrž celá země pověstna jest pověrčivostí svých obyvatel.

Na stupni Skotska mnohem ještě nižším, co se vzdělanosti týče, jest Irsko, zelený Erin, nešťastný to ostrov, kdež, zdá se, chtěli Angličané podati příklad, kterak rozumějí špatné správě. Jádro oby-

*) Schwäb. Merkur ze dne 5. srpna 1875.

vatelstva jest keltské, na východu však a na severu, v Ulsteru a Leinsteru obývají germánští Angličané. Dobyvatelé z Anglie přišedše osadili ovšem nejprve nejbližší břehy východní a tlačili domorodé obyvatelstvo keltské více a více k západu, při čemž tomuto zneuáhla byla odňata veškera práva. Tento postup trvá od r. 1171, kdež Britové prvé vstoupili na půdu irskou, události pak od doby té zběhlé jsou obyvatelstvu východní části ostrovské dostatečnou ochranou, aby nemohli býti podezíráni, že se pomísili s keltskými domorodci. Na východním pobřeží převládá anglická krev a spolu i protestantism, kdežto keltský Irčan věren zůstal církvi katolické. Jsa silné i sličné postavy bydlí Irčan v bídné chýši, sotva podobné lidskému obydlí, v nekonečné chudobě, nevědomosti a surovosti, od mnohých pak let tíha neblahých poměrů nutí jej ku hromadnému stěhování se z domácího ostrova. Vystěhování toto mělo za následek, že počet obyvatelstva se nezvětšil, přes to vše jest ostrov stále přelidněn.*) Spravedlnosť toho však vyhledává, aby dodáno bylo, že neblahými svými poměry Irčané sami po výtce jsou vinni.

Již v útlém mládí dostavuje se u Irčana náklonnosť k spiknutím, spojená s přísnými sliby mlčelivosti. Mlčelivosť tato byla by zajisté čestnou stránkou irské povahy, avšak bohužel příliš často podléhá družná věrnosť praobyčejným zkouškám. Tato stránka irské povahy byla příčinou, že se utvořila tajná společnosť Fenianů, kteří chtí osvoboditi ostrov od panství britského a zříditi irskou republiku; též i jiná společnosť, společnosť Ribbonmen, společensky mnohem důležitější, má v této vlastnosti původ svůj. Účel Ribbonmena jest tak podivný, jako irské poměry samy; máť spolek ten poskytovati ochrany nájemcům proti držitelům půdy, ovšem tehdy, když on dluhuje nájemné a tudíž má býti sehnán s nájmu svého. Proto také podlehl nájemce tajnému soudu, jenž ujal se nájmu, z něhož vypuzen byl krajan jeho. Tento tajný soud osvědčil se několika vraždami, vykonanými buď na nájemcích samých, buď na pánech půdy a úřadnících jejich. Tou měrou přibývalo agrárních zločinů, že se stal pobyt na ostrově anglickým pánům tak díc nesnesitelným, že oni zemi opouštěli, kdež žití jejich každým dnem a každou hodinou bylo ohroženo, a že svěřili správu statků svých nesvědomitým správcům. Není totiž v Irsku ani svobodného stavu rolnického; veškera půda jest v rukou anglické aristokratie; Irčan jest pouze pachtýřem či farmá-

*) Gustave de Beaumont: L'Irlande sociale, politique et religieuse. V Paříži 1863, 8°, 7. vydání, 2 svazky.

řem a nachází se asi v témže postavení jako ruský mužík, odkud jde, že oba tyto živly od dávných dob jeví k velkostatkům smýšlení nepřátelské. Irští pachtýři ovšem podobají se spíše obyčejným rolníkům než soudruzi jejich skotští nebo do konce angličtí. Ve Skotsku připadá průměrem na jednu farmu 74 jiter půdy a v Anglii 111 jiter, v Irsku však pouze 34. V Anglii jest značný počet nájemných statkův o velikosti 1000 jiter, v Irsku jsou statky nájemné o 15, 10, 3 ba i o jediném jitře. Velmi mnozí irští nájemci jsou tudíž pouzí rolníci. Vedlé třídy nájemců vyskytuje se v Irsku též třída dělníkův, odkázaných na denní mzdu, kteří též hledají ukojení tužeb svých. Podlé toho jest původ bídy irské tak jadrný, že není lze ani o něm připustiti nějaké různosti náhledův. Domorodci stěžují si nejvíce do nepřítomnosti svých pánův, avšak který gentleman zůstane v zemi, kdež snad za každým křovím zeje naň nabitá ručnice? Z též příčiny jest čirou nemožností, aby v Irsku vznikaly továrny, nebo který kapitalista by se odvážil zařizovati podnik tovární, v němž by musil spoléhati na irské dělnictvo? Poněvadž tedy velký průmysl jest v Irsku nemožným, malá pak výroba překonána jest nynějšími poměry, zbývá obyvatelstvu výživou pouze hospodářství polní. Bohužel zanedbává Irčan chovu dobytka, k němuž vlasť jeho velice jest příhodna, a opírá se přírodě pěstováním pšenice. Nejvíce pěstují se brambory, avšak i tato plodina, nehnije-li, poskytuje sporého výtěžku. Země však, která vzpírá se poměrům přírodou stanoveným, musí trestána býti chudobou. Vskutku, neurodí-li se zemáky, postiženo bývá Irsko strašným hladem. Dělení a rozkouskování orné plochy není samo sebou neprospěchem, avšak vše řídí se poměry místa. Účinné hospodářství jest možno pouze na menších, rozkouskovaných plochách, a přináší zisk pouze v bezprostřední blíži některého velkoměsta anebo velikých tržišť. Na venkově však stává se dělení půdy kletbou. Dělení nájmu, jakž v Irsku se dějí, spůsobují bídu s báječnou rychlostí. Když dítky dorůstají, rozdělí nájemce půdu svou mezi členy rodiny; bídné chýše budují si lidé tito obyčejně sami, ježto snad ještě méně k pohodlí se připovídají, nežli Švýcaři za dob staveb jezerních. Sňatky dějí se v 17. neb 18. roce u obou pohlaví, manželství pak tato jsou nad míru plodna. Jest ovšem smutno, že se rodina dělí o pozemek najatý, avšak vždy ještě lze toho odpustiti. Nebo jestli některý Irčan nabyl většího nájmu, hraje si hned na statkáře, rozkouskuje pozemek najatý v podnájem, vydírá od podnájemců a žije z přebytku, jehož takto dosáhne. Někdy také dá pole svá podruhům vzdělávati. V jižním Irsku rozbujel se system podružní (Conacresystem); nájemce totiž menšího po-

zemku vykazuje v podnájem nádenníku asi osmý díl jednoho jitra půdy k pěstování zemáků nebo zeleniny pro jeho potřebu, avšak pouze na dobu jedné žně. Nájemce vyzíská tímto mnohdy šestkrát nad to, kolik sám nájmu platí. *)

Novější dobou počala anglická vláda zvolna zaváděti jiné spravedlivější poměry a počala s vymaněním zboží anglické církve z obcí irských, kteréž jsouce katolickými s církví anglickou více činiti nemají. Také od posledního hladomoru r. 1841 stal se veliký obrat v hospodářství nájemném. Podlé výkazů statistických z r. 1875 zmenšil se tou měrou počet malých nájmů, že více malých u větší nájem spojeno bylo. R. 1841 bylo 310.436, v r. 1875 pouze 69.068 nájmův o 1—5 akrech. Nájmův o 5—15 akrech též ubylo a sice z 252.790 zůstalo jich pouze 166.595. Počet však nájmův o 15—30 akrech zvýšil se ze 79.342 na 137.639; počet pak nájmův s více než 30 akry dokonce z 48.628 na 160.292. V úhrnném počtu nájmů jeví se úbytek $22^7/_{10}\%$. Veliká však většina, 373.626 nájmů, obsahuje posud pozemky menší 30 akrů. **) Zdá se, že přes hnutí Home-Rule, jemuž jakési oprávněnosti není lze upříti, jde Irsko vstříc lepším poměrům. Zvláště potěšitelným jest úkaz, že se zlepšil stav chudších tříd. Zdá se, že povznesení Anglie působilo i v ostrov sesterský, jakž jde z posledního výkazu generálního (Registrar General). Z tohoto výkazu vysvítá, že ubylo půdy jistým plodinám, zvláště žitu; za to však přibývá pěstování lnu, důkaz to, že počíná vzkvétati přední výroba země. Též přibylo pěstování buráku a tím získá i více půdy chov dobytka, k němuž jest Irsko nad jiné příhodno. Stav skotu zůstal ovšem na témže stupni, pouze přibylo koní, mezkův a oslů. Nepříznivé poměry jeví se ubýváním bravu (téměř o $^1/_4$ mill.) a stálým klesáním říčného i přímořského rybolovu. Nejpotěšlivějším červánkem lepších časů jest úbytek stěhování se do ciziny. Za prvých 6 měsíců r. 1875 bylo vystěhovalců mnohem méně než v témže období r. 1874; v prvé však polovici r. 1876 ubylo vystěhovalcův o třetinu, zemi pak opustilo pouze 20.604 osob. ***)

Poměry tuto líčené nezůstaly ovšem bez následků i ve vývoj měst irských, při nichž jeví se neobyčejné ustrnutí, ba u mnohých i značné klesání. Hlavní město Dublín (č. Deblin) bylo ještě před 40 roky druhým městem veleříše ostrovské, od té doby však obyvatelstva jemu nepřibylo. Nyní čítá 245.700 duší. Jediný Belfast,

*) Ausland 1869, čís. 12, str. 268—269.
**) Allgemeine Zeitung ze dne 14. září 1876.
***) Tamže, 13. srpna 1876.

střed velikolepého prádelnictví, pokračuje, čítaje nyní 174.400 duší. Přístavní města jižního pobřeží, Waterford (č. Uaterferd, 25.000 obyv.) a Cork (č. Khark, 78.400 d.), „masný krám říše britské", ztratila polovici někdejšího počtu svého obyvatelstva. Podobně děje se i keltským městům západním, Limericku (45.000 obyv.) a Galwayi.

Seznali jsme vůbec poměry jednotlivých částí spojených království; zbývá ještě, abychom poohlédli se po zřízení státním. Velká Britannie jest pouze středem ohromného, po všech pásmech země rozestřeného systému státního, jejž Angličan může s pýchou zváti „britskou říší" (British Empire). Hlavou státu jest mocnář, ozdobený důstojností královskou, nyní králová, kteráž také, jako panovnice indská, nazývá se „císařovou indskou". Říše britská jest mocnářství ryze ústavní, v němž moc královská ústavou tak jest omezena, že na ven téměř jen dle jména se objevuje. Londýn jest sídlem vlády a parlamentu, který se skládá z dolní sněmovny o 655 poslancích, jichž 497 připadá na Anglii a Wales, 53 na Skotsko a 105 na Irsko, a ze sněmovny vyšší, kdež zasedají pouze princové a vznešená dědičná šlechta. K vysoké šlechtě lze přičísti veškeru aristokratii, která smí užívati příjmene „lord" (= pán), t. j. nobility, která baronem počíná. Lordem jest baron, viscount, earl (= hrabě), marquis a duke (= vévoda); důstojnosť a jmění otcovo dědí syn prvorodilý. Nižší šlechta sluje „gentry" a součiní s lidem (Commonalty) stav druhý. S vladařem vykonávají vládu členové kabinetu a státní sekretáři; ve Skotsku úřadují zvláštní státní úředníci vyššího stupně, Irsko pak a Indii spravují „místokrálové". Z pradávných dob rozdělena jest Veliká Britannie na hrabství (Shires), jichž čítá se v Anglii 42, ve Walesu 12, ve Skotsku 33 a v Irsku 32. Jména jejich a jiné zmínky zasluhující zvláštnosti okazuje tabulka, která na konci díla bude přidána. Na jiné tabulce podáváme čtenáři přehled všech zámořských držav i osad říše britské.

Válečná moc, najímáním doplňovaná, skládá se ze 105.000 mužů ve spojených královstvích, čítajíc v to 26.000 mužů jízdy; zvláštní sbor činí ozbrojená obrana irská o 13.000 mužích. K obraně vnitřní zařízeno jest národní vojsko, jež lze rozmnožiti až na 150.000 mužů; kdyby hrozil útok nepřátelský, shromáždí se organisovaný sbor dobrovolníků (Volunteers 113.000 mužů) a k podpoře úřadů při různých nepokojích jízdný oddíl malých statkářů (Yeomanry). V dobách dřívějších vyznamenávalo se vojsko britské udatností mužstva svého, čímž obyčejně vyrovnávala se neshoda počtu jeho proti vojskům ji-

ných států. Toho více není. Anglie zachovala, nehledíc ku věcem vnějším, veškera zařízení, jimiž železný vévoda Wellington zvítězil ve válce polouostrovské, ač všude jinde provedeny dalekosáhlé změny v oboru organisatorském, technickém i taktickém, a proto nevyrovná se vojsko anglické vojsku jiných států evropských ani jakostí ani počtem, ani ohledem na taktiku, ozbrojení a správu svou.

Naproti tomu loďstvo anglické nemá soupeře sourodého, což týká se loďstva válečného i obchodního. Válečné loďstvo jest rozděleno, větší pak jeho část zaměstnána jest mimo zem mateřskou. Podlé úředních výkazů skládalo se loďstvo anglické 21. března 1876 z těchto lodí: a) Obrněné lodi šroubové: 31 obrněných fregat, 14 věžných lodí, 1 loď útočná, 3 korvety, 1 šalupa, 3 lodice dělové a 3 plovoucí batterie; b) dřevěné lodi šroubové: 30 lodí řadových, 3 lodi obranné, 2 fregaty hmoždířové, 18 fregat, 29 korvet, 33 šalup, 43 velikých a 76 malých lodic dělových, 9 lodí převozných, 5 lodí zásobných, 1 loď k výpravám arktickým, 1 loď torpédová, 4 lodi vlečné, 5 jiných lodí služebných; c) lodi kolové; 5 avis, 1 parník, 3 yachty, 14 lodí vlečných; d) lodi plachetné: 2 dělové lodice, 2 briggy, 5 schoonů, 1 strážná loď pobřežní. Celkem tedy 348 lodí. Od r. 1855 bylo vystavěno 573 lodí, přikoupeno 44, prodáno 110, zrušeno 128, utonulo 31 lodí. Z lodí, které uváděny byly ve výkaze ze dne 31. března 1876, bylo 174 ve službě činné, 176 v záloze.

Švédsko a Norsko.

Království švédské a norské spojena jsou spolu pouze tak řečenou personální unií, t. j. týž kníže ozdoben jest korunami obou říší, které také i na ven jsou společně diplomaticky zastoupeny. Jinak jsou oba státy zúplna různé, a tudíž jest zvláštní armáda švédská a norská, zvláštní loďstvo, švédská vláda a vláda norská atd. Každá z obou zemí má svá zvláštní zařízení, a své zákony, až do nedávna byla i zvláštní měna; v nejnovějších dobách bohudík umluvily se oba státy o společnou měnu skandinavskou, k níž přistoupilo i Dansko. Ve Švédsku stojí králi po boku státní rada, pak říšská rada s dvěma komorami; v Norsku jest rovněž státní rada a pak storthing čili velká rada národních poslanců, která se dělí v lagthing čili shromáždění zákonodárné a odelsthing, t. j. shromáždění majitelů pozemků. Lagthing skládá se ze čtvrtiny členův odelsthingu, od stor-

thingu volených. Ve Švédsku jest rodová šlechta, tituly označená, v Norsku sice jí není, avšak větší statkáři činí přece jakýsi druh aristokratie. Úředně rozděleno jest Švédsko, čítající na 4448 □ myriametrech 4,342.000 duší, ve 24 lánů čili okresních hejtmanství, která zaujala místo starých provincií historických, ač jména těchto dosud užívána jsou; v Norsku, kdež na rozloze 3167 □ myriametrů žije 1,817.000 duší, zachovalo se posud staré církevní rozvržení v 6 stiftů, které se dělí do 20 amtův. Mravy a zvyklosti země této, které se dotýká jen málo obecné proudění časové, zachovaly posud jakousi prostotu, která upomíná na dávno minulé věky. Přispívá k tomu i velmi mocně národní charakter Skandinavců, velmi patrně vyvinutý.

Kmen tento, otužený, silou bující, udatný, podnikavý, pln lásky ku vlasti své, hrdý na půdu, která ho zrodila, děkuje za vlastnosti své přírodě, která jej obkličuje, a zaměstnání, jež mu ona určila. Vedlé „vysokého severu“, jeho prvé vlasti, odchovalo jej moře, které také rád druhou vlastí svou Skandinavec jmenuje. S pýchou vzpomíná smělých mořeplavců Vikingů, kteří kdysi na malých sice, avšak dobře a příhodně zařízených lodech vyjížděli světa dobývat. On ctí památku starých králů námořských, na jichž mohylách, ještě dnes hojnými runami popsaných, zvláštní pomníky (Bautasteine) se nalézají. Země sama poskytuje jemu výživy chudičké; a též tak namáhavě dobývá on krušných pokladů z útrob hor svých, jsa zřídka kdy podporován pokroky novožitné technologie. Požitky jeho jsou tudíž velmi prosty. Maso živočichů pozemních jest mu vzácnou krmí, chléb jeho jest jakýsi suchar, v jehož těsto za špatných let přimíchávají kůru březovou. Z líhových nápojů téměř jen kořalka vyskytuje se. Přirozeně žije jinak vznešená společnost v městech. Jest to jinak velmi působivo, že Skandinavec žije prostě a jednoduše. Na svém dvoře, „gaardu“, žije on se svou čeledí uprostřed všeho majetku svého. Pouze v neděli, jda k službám božím, schází se se svými známými, jichž nemá mnoho. „Bygda“ (asi jako roztrousená veliká ves) jest od druhé mnohdy míle vzdálena. V povaze skandinavské jeví se jakýsi živel zdravý, konservativný; Skandinavec nezapomněl jediné upomínky na veliké předky své. Ba i nad to: starogermánské bájesloví žije posud obecně v písních a zkazkách. Obři a elfové posud nevymřeli, nýbrž mnohdy obcují s lidmi.

Skandinavec jest ze srdce pobožen. Tak přísným jest jeho protestantství, že upomíná na doby třicetileté války. Nepěknou stránkou jest nesnášelivosť s jinými společnostmi náboženskými. Žida dosud

v Norsku netrpěli, katolíka jen nerádi. Všem Skandinavcům společna jest láska k studené jejich vlasti. Pyšně shlíží oni na účinky, jichž se dodělala vlasť jejich za jedno století; zvláště pak s oblibou rozpomínají se na doby, kdy Švédsko bylo evropskou velmocí. Zároveň uznávají velikou cenu písemnictva svého, které teprve bylo se povzneslo, když se bylo vrátilo ku starým tradicím národním (tak řečená škola gothská). Dříve ovšem potýkali se na vzájem tři členové kmene normannského; tím však upřímněji podávají sobě nyní rukou, dobře poznavše, že jsou si nejblíže a jedni na druhé odkázáni. Jednotliví členové všeho kmene různí se mezi sebou dosti patrně. Švéd jest severním Francouzem, mužem jemných spůsobů životných a jemných životných požitků. Země jeho jest však také příhodna. Zvláště jižní části jsou úrodny. Salaše (Säter) švédské mohou vždy více zisku poskytovati nad salaše norské; dnů dešťových není tolik, země pak jest jen s části hornata. Řeč švédská zaznívá nejzvučněji ze všech nářečí skandinavských, pročež mistrovská ruka Tegnérova byla s to, aby vytvořila z pouhých zvukův obraz nejladnější.*) Řeč švédská hodí se nad jiné dobře ku básnickým projevům všech druhů. Není tomu dávno, když ještě norskodanský dialekt byl mluvou spisovnou. Řeč danská jest řečí norských vzdělanců. Avšak tímto nářečím sepsal ženiální Björnstjerna Björnson své nedostižné novelly. Mnohé z nich převedeny jsou již i v jazyk český táborským gymnasijním professorem Hynkem Mejsnarem, jimi pak může čtenář nabyti příležitosti, aby vnikl do života norského. Normann jest výlučný, výlučnosť pak svou podržel i ve své ústavě, která vskutku dopřívá vedlé úředníků pouze statkářům politické oprávněnosti. Jeho podruzi, jichž se nalézá více při všech dvorcích, uvnitř země roztrousených, byli by politování hodni, kdyby jim nebyla poskytována příležitosť povznésti se dobrým a bezplatným vyučováním. Skandinavec jest zkrátka švarný, svědomit, pobožen, uzavřen, silen a udaten. Podřízenou úlohu, která naň připadá v nynější politice, nahrazuje sobě upomínkami na velikosť svých předků. V písních velebí vedlé pohanských Vikingů skaldy, z pozdních pak dob Gustava Adolfa. Tegnér a Bertel Thorwaldsen stali se národními světci. Národ tak mocný a pracovitý nemusí se obávati zkázy své.

Duševní vzdělání ve Skandinavii rozvijí se uspokojivě, školství pak, obzvláště ve Švédsku, doznává veliké péče. Zařízení učení počátečného lze nazvati vzornými v mnohém ohledu. Z těch, kteří dle

*) Frithifo-Saga.

Kostel v Burgundě.

věku svého byli r. 1874 povinováni službou vojenskou, umělo 49·4 % čísti s velikou dovedností a 48·7 % čtlo s dostatečnou bezpečností; zbývající 1·9 % nedostávalo se znalosti četby; 23·9 % psalo velmi zručně, 61·5 % byli v psaní dostatečně vyučeni a 14·6 % vůbec psáti neumělo. Též průmyslová činnosť jest znamenita.*)

Nejrozšířenější výroba ve Švédsku jest zajisté stavebné truhlářství, strojnicky provozované. Výroba ze dřeva za posledních desítiletí rozšířila se po veškerém jižním i středním Švédsku; hlavní sídlo, jestli lze toho pojmenování užiti, jest Göteborg. K výrobě ze dřeva přičítati sluší i výrobu zápalek, avšak jen pokud se dřeva týče, nebo látky zápalné dodává Anglie. Dřevo jest také předmětem velice rozšířeného domácího průmyslu ve Švédsku; soustružnictví zajisté a vyřezávání do dřeva vyživují značnou část obyvatelstva švédského. Na dříví v uhlí proměnéném závisí velkolepý průmysl železářský. Avšak lesy, ležící poblíž železáren, jsou nyní vyčerpány, většina pak

*) Emil J. Jonas: Schweden und seine Entwicklung in volkswirthschaftlicher und geistiger Beziehung während des letzten Jahrzehnts. V Berlíně 1875, 8°.

železáren jest od železných drah příliš daleko vzdálena, čímž důležité toto odvětví ocítilo se do stavu obavy vzbuzujícího. Kamenného uhlí jest ve Švédsku vůbec málo. Naproti tomu lze Švédsku soutěžiti s jakostí železa i ocele se všemi zeměmi i se samou Anglií. Výtečné železo, kujné, litina i ocel, staly se základem velkolepého strojnictví a výroby nářadí i zbraní, která v novějších dobách dosáhla imposantního rozkvětu. Kommunikace jest ve Švédsku výborně zařízena. Paroplavba datuje se tam z dob starších, naproti tomu železnice jsou poměrem novy, ač v posledních letech doznaly velikého rozšíření. Hlavní trati v jižní a střední části země jsou hotovy, vyhovují všem potřebám a prostředkují veliké dopravy; i plavba velice jest ceněna.*)

Povaha zeměpisného položení toho vyhledává, že se děje přístup do Skandinavie zvláště od jihu, a to v Malmö. Odtud vede dráha Christianstadem a Jönköpingem do hlavního města říšského Stockholma.

Jönköping jest pěkné město s dlouhými, širokými a rovnými ulicemi, as o 12—13.000 duší. Zvláštní okrasy dodává jemu hôtel, který by byl předností každého sídelního města, a „vyšší škola počátečná", jakž nazývají gymnasium, v němž vzdělává se 500 žáků k studiím universitním. Ústav umístěn jest v nádherné budově, před níž se nalézají krásný vodojem a příjemné procházky. Z továren vyniká obrovská továrna na zápalky, jejíž obvod lze sotva za 12 minut obejíti. Ve dvoře nakupeny jsou hromady kmenův osykových, 1000 a více kmenů na jedné hromadě, které staví se u velikou protivu se stvůrnými sirkami. Jönköping položen jest mezi jezery Munkským a Rockským s jedné a jezerem Wetterským s druhé strany. Malá vzdálenost jezer Munkského a Wetterského usnadnila podnik průplavu, který spojuje obě jezera a město přetíná po jeho délce. Lodi, které přistávají v Jönköpingu, nekotví v klamavém jezeře Wetterském, jehož hladina velmi často přechází z největší tišiny v prudkou bouři, nýbrž projíždějí průplavem, jehož tři mosty bývají zdviženy, a užívají příhodného přístavu v jezeře Munkském. Kdož navštíví Jönköping, nechť neopomene učiniti si vycházku do Husquarny asi půl druhé hodiny vzdálené. Již cesta sama jest rozkošna, vinouc se bujnou krajinou, pečlivě vzdělanou, mezi sady a milohrádky, pak podél prostých dřevěných domků s rudým nátěrem a běloskvěle natřenými okeni-

*) Prof. W. F. Exner: Das nördliche Grenzgebiet des europäischen Gewerbewesens ve: Wiener Abendpost ze dne 11., 12. a 13. února 1875.

cemi, před nimiž schne na slunci sta nám dobře povědomých škatulek sirkových továrny jönköpinské. Husquarna sama jest nepatrný městec s malou továrnou zbraní a vine se důvěrně k úpatí lesnaté výšiny, že již pohled tento dostatečně odměňuje poutníka. Nejvíce však poutá cizince osm slapů, které zde činí řeka Husquarna. Vedlé romantické rokle lesní kráčíme po pěšince do výše a zíráme po řadě slapy, které se před námi stkví v pěkné rozmanitosti; hned děje se pád srázem v pravém úhle, hned ječí voda u velmi tupém úhle přes mohutné skaliny, hned se slap zúžuje a hned zas šíří.

„Z Jönköpinge do Stockholma užil jsem parolodi," praví zpravodaj, z něhož jsme těchto řádků čerpali, „která o 11½ vyplula a nejprve jezerem Wetterským po vší délce projela. Když jsem ráno na palubu vstoupil, byli jsme již minuli nejpoutavějších částí jezerních; daleko za námi nalézaly se Wisingo (č. Visiňo), jediný to znamenitější ostrov ve vodojemu Wetterském, a Omberg (č. Omberj), jehož skalné stěny srázně se pnou na východním pobřeží. Před námi však odhalila se velebná Wadstena s velikolepým zámkem, jejž byl zbudoval Gustav Wasa a jehož vnějšek, jeho kulaté věže, příkopy a náspy do dneška dosti se zachovaly. Vedlé zámku poutal pozornosť naši bývalý chrám klášterní, vystavěný v ryzím slohu gothském kol r. 1400. Paroloď opouští jezero u Motaly, kdež se nalézá největší strojnická dílna švédská s 2000 dělníky, a minuvši 4 km. dlouhým průplavem Motalaelf, který zde činí některé slapy, vchází do jezera Borenského. Zde přišli jsme ku prvému stavidlu; stavidel takých zřízeno jest 58 na průplavu Götském, který spojuje Stockholm a Göteborg. Poněvadž jezero Borenské, spojující průplav Götský s Wetterským jezerem, leží o 20 m. níže téhož jezera, jest třeba patera stavidla, jimiž lodi průplavem plující od jezera k jezeru dopravovány bývají. Každé stavidlo má délky 36·5 m., šíře 7·3 m. a hloubi 3 m., jest zbudováno ze žuly a na jedné z příčných stran opatřeno dvěma velikými branami, jež dvě osoby na břehu podlé potřeby jednoduchým mechanismem mohou odevříti nebo zavříti, dle toho, má-li loď zdvižena či spuštěna býti. Průplav i jezera nalézají se v úrodné a přívětivé krajině. Z večera vpluli jsme u Söderköpinge (č. Sedrčepiň) do moře Baltského, na němž bylo nám setrvati 14 hodin, avšak za celý ten čas nepozorovali jsme nijak, že bychom konali mořskou pouť, ježto loď pohybovala se stále mezi nesčetnými, svěží zelení ozdobenými skärami (malými ostrůvky), které lemují veškero východní pomoří švédské. Podivný jest rozdíl skär pomoří východního a západního: ony oživeny jsou téměř vesměs by-

linstvem, tyto však se svými holými a skalistými tvary vzbuzují hrůzu v nás při vzpomínce na nějakou bouři. U Södertelge (č. —telje) vnikli jsme průplavem södertelským do jezera Mälarskéko, které nás štědře odměnilo za promeškání spůsobená pronikáním skrze stavidla. Na všech stranách ostrovy v nejbohatší rozmanitosti, na nich zámky,

Norský splav.

domky sedlské a chýše rybářské, vůkolí pak velmi živá plavba. Pozorujeme více a více, že se blížíme králové Mälara, krásnému Stockholmu. Po tříhodinné jízdě jezerem Mälarským přistáli jsme u Riddarholma, načež nás přijal pohostinnu Stockholm, město spojením největších protiv skutečně jediné.“ *)

Stockholm, velkoměsto o 148.000 obyv., rozkládá se na 7 ostrovech, na místě, kde se spojuje jezero Mälarské s mořem baltským; ze všech měst severních jest Stockholm nejpěknější, krásou pak a zvláštností své polohy řadí se vedlé Cařihradu a Neapole. **) Stockholm

*) Schwäb. Merkur od 25. listopadu 1875.

**) Viz o Stockholmu J. G. Kohl: Die geographische Lage der Hauptstädte Europa's, str. 368—383 a W. Wattenbach: Stockholm. Ein Blick auf Schwedens Hauptstadt und Schwedens Geschichte. V Berlině 1875, 8°.

také nazývají severními Benátkami, avšak Albert Vandal,*) jímž se níže řídíme, praví, že není kopií, nýbrž pravým originálem.

Nevyrovná se sice hlavní město švédské nádherou a množstvím paláců svých městu na lagunách, avšak za to soustřeďuje ve svém objemu vše, čeho příroda Benátkám odepřela, hory, skály a úkryt lesní; průplavy, které v Benátkách vytvořila ruka dovedná, činí v Stockholmě moře samo. Nejpěknějšího vidu města poskytuje terasa Mosebakke, ležící na výšinách jižního předměstí Stockholmského, Södermalma. Södermalm, původně byv pusté pohoří, pne se nyní srázně nad mořem i jezerem; od jezera Mälarského pne se jediná cesta vzhůru; cesty ostatní jsou veskrz schody. Hledíce s Mosebakke máme před sebou rozkošný vid, jehož poskytuje město z mnohých ostrovů složené a na moři zdánlivě plovoucí, obklíčené lesem stožárů. Na východě města leží Djurgarden (č. Jurgarden, obora zoologická) na osamělém ostrově, jindy skutečná královská obora, nyní výletní místo s četnými hostinci a kavárnami, shromaždiště městských i venkovských rozkoší všeho druhu. Zde každého jara pne se na břehu jezerním dřevěné město, které mizí s příštím listopadem. Město toto podobá se kočujícímu trhu: tu viděti kolotoče, letní divadla, budky provazolezcův a p. Odtud více do země stkví se na terasách hojné paláce v nejrůznějších slozích, s pohledem na chobot mořský; jsou to restaurace, které i v zimě otevřeny bývají, a když mocná vrstva ledová spoutá vody Mälarské i baltské, když sníh zabílí žulová nábřeží a Stockholm z dále podobá se krásce oděné v kožich hranostajový: tu hemží se hbité saňky v oboře a lidé baví se i hodují pod stromy a keři jíním pokrytými. V létě proudí sem vznešený i měšťanský svět; zde pijí punš s ledem, obdivují se kráse severního svítání za zvuku hojných orchester. Kdož chce obdivovati krásy Stockholmanek, i ten musí jíti do obory, jako v Sevilli z večera prochází se na březích Guadalquivira, kdož uzříti chce kolemjdoucí v mantilly zahalené Manoly.

V jezeru Mälarském nalézá se asi 1300 ostrovů, počet pak jeho průlivův, ostrožen, mysův a zátok není lze tak díc ani spočísti; hned podobá se jezero soutoku řek, které se ke všem stranám rozvětvují, hned velkolepému vodojemu, který činí pěknou perspektivu letohrádkům královské rodiny švédské; v jeho vlnách odrážejí se věže Gripsholmské, veliké schody Drottningholmské a tarasy Ulriksdalské. Gripsholm jest rytířský hrad; vážné jeho dvorany, jež nyní střehou zbroje všeho druhu v řadách postavené, přežily více než jednu revoluci, věže pak jeho byly žalářem nejednoho knížete trůnu zbaveného. Nádherný palác Drottningholm jest oblíbeným sídlem nynější rodiny královské; Ulriksdal, položený při rozkošné zátoce jezerní, byl sídlem umění milovných králů.

Severně Stockholma jest universitní město Uppsala s 12.000 obyv., v krajině sice jednotvárné avšak úrodné, tam kde jezero Mälarské posledně se k podobě řeky zúžuje. Uppsala má rovné, přímočáré ulice, z budov vynikají pouze chrámy, kolleje a knihovny; zámek, budovy k universitě příslušné a velechrám nalézají se na malé výšině. Uppsala má ovšem jméno dávné, avšak nynější město jest původu nového; dřevěné stavby domů švédských příliš často podléhají

*) En karriole à travers la Suède et la Norvège. V Paříži 1876, 8°.

zhoubným požárům a tudíž nedosahují velikého věku. Podobný požár zničil r. 1869 krásně položené město Gefle (č. Jefle), kteréž nyní krásně jest opět vystavěno a maje 16.000 obyv. jest třetím obchodním městem Švédska. V Gefle jsou dvě rejdy a škola námořnická, obyvatelé pak provádějí značný obchod s dřívím a železem. Železná dráha vede nás na západ, podél jezera Runnského, hojnými zátokami význačného, do Faluna, městečka se 6300 obyv. a předního místa někdejší provincie Dalarne čili Dalekarlie, která liší se od jižního Švédska nejen povahou svou, ježto krajina nabývá rázu hornatého s patrnějšími tvary, nýbrž i svým obyvatelstvem. Obyvatelé Dalarnští jsou ušlechtilého vzrůstu, nadáni přirozeným vtipem a neobyčejnou dovedností, čehož dosvědčuje hodinářství, vlasů pletení a jiné druhy jemnější výroby, jimi provozované. Zimu tráví po výtce doma, v létě pak buď prodávají výrobky své v Dánsku, Švédsku a Anglii, anebo hledí si práce v cizině, zvláště v Stockholmě. Avšak ti, kteří z ciziny vrací se po čase v rodná údolí, přinášejí s sebou obyčejně cizí mrav, čímž počíná trpěti prostota mravů, kterou se Dalarne od dávna byla označovala. Mezi sebou hovoří Dalkarlarové zvláštním nářečím. Též shledati lze ještě v Dalarně zvláštní národní kroj, který byl naprosto vymizel v jižním a středním Švédsku. Přední důležitostí Faluna jsou jeho doly na měď, avšak dávno zašla sláva, které doly tyto požívaly před dvěma neb třemi stoletími.*)

V jižním Švédsku přísluší ještě větší důležitost Karlskroně, která má 17.000 obyv. a leží na několika skalnatých výspách v moři Baltském, pak Göteborgi (Göteborg, č. Jeteborj) s 61.700 obyv. Město toto rozkládá se na vchodu do Kattegata a jest obchodem svým druhým místem ve Švédsku. Na ostrově Gotlandě, t. j. na Dobré Zemi, jest přední místo Wisby se 6000 obyv., někdy emporium obchodu baltského.

Poněkud různější poměry než ve Švédsku shledáváme v sousední říši norské, jejíž vzdělanosť vůbec nalézá se na stupni nižším než ve Švédsku.**)

Nejznamenitějším zjevem jest rychlé přibývání obyvatelstva v Norsku, jehož se čítalo 31. prosince 1875 1,817.000 duší; v letech 1815—1865 přibývalo v Norsku obyvatelstva o $1\frac{1}{4}\%$, tedy více než

*) Schwäb. Merkur ze dne 17. února 1876.

**) Viz Dr. O. J. Broch: Le royaume de Norvège et le peuple norvégien, ses rapport sociaux, hygiène, moyens d'existence sauvetage, moyens de communication et économie. V Christiánii 1876, 8°; pak Emil J. Jonas: Norwegen und seine Entwicklung. V Berlíně 1876, 8°.

v kterékoli jiné zemi evropské. Poměry pohlavní shodovaly se dosti s obecnými zákony; bylot průměrem 49·2 % mužů a 50·8 % žen. Počet dětí nemanželských v Norsku kolísal každoročně v století tomto od 7—9½ % všech novorozeňátek; byl tedy poměr dětí nemanželských poněkud příznivější, než v jiných zemích skandinavských. Zdravotní poměry jsou vůbec příznivy; v Norsku zvolna vyvinují se zárodky choroby, které podrývají a konečně ničí sílu životní, následkem pak toho jest průměrná délka životní větší než kdekoli jinde. U mužů trvá průměrná délka životní o 5·8 roků déle nežli ve Švédsku, o 3·8 roků déle nežli v Dánsku a o 10 více než v Belgii; u paní objevuje se poměr ten mnohem příznivěji. Z nemocí endemických vyskytují se oblitina (Elephantiasis graecorum) a rak, který působí ročně téměř 4 % veškerých úmrtí; choroba prvá objevuje se v krajích položených mezi 59 a 69° s. š.; nejvíce však ovládají nemoci prsní (Phthisis a Tuberculosis pulmonum), které spůsobují do roka 14 % všech úmrtí. Volatí a kretinové v Norsku nevyskytují se. Za to počet choromyslných, který obnášel r. 1865 3·05 na každých tisíc duší, větší jest mnohem nežli v sousedních státech Švédsku (2·16 : 1000) a Dánsku (2·18 : 1000). Za hlavní příčinu neblahého úkazu tohoto pokládají jednak zděděný zárodek, jednak nemírné požívání lihových nápojů. Od r. 1840 počíná se zlu tomuto důrazněji odpomáhati zaváděním prostředků donucovacích a pak působením spolků střídmosti ve mravnost veřejnou. Skutečně dosáhlo se tím potěšujícího výsledku, že spotřeba pálenky, která r. 1833 činila 16 litrů pro osobu jednu ročně, r. 1843 již činila pouze 10 a později (1861—1865) již jen 4·4 litrů; v dobách však nejnovějších opět zmohla se tato číslice a činí nyní 6·7 litrů. Též ubylo požívání pálenky ve vznešených společnostech, kdež dříve bývalo běžným obyčejem.

V Norsku zavedena jest povinná návštěva školy; vyučování udílí se bezplatně od osmého roku až do biřmování, které se obyčejně udílí v patnáctém roce. Působení církve u věci školské jest značné. Hlavním účelem vyučování školského jest, aby si dítky osvojily v pravdě křesťanské vychování, pročež vedlé jiných užitečných vědomostí učí se po výtce náboženství, dějepravě biblické, četbě bible a učení se na paměť žalmům.

Příbytky norské jsou ještě vesměs dřevěné; ještě před 50 roky byly stavby kamenné a cihelné v Norsku největší zvláštností. Teprve před 20 asi roky zaveden byl poněkud přísnější zákon, kterým dovoluje se ve větších městech pouze domy menších rozměrův ode dřeva budovati a spolu ustanovuje se prostor povinný mezi novou

budovou a domy sousedními. V novějších dobách vyskytuje se hojně švýcarský způsob stavby (Fach- und Riegelbau). Obyčejným topivem na venkově jest dříví, na místech některých i rašelina, v městech pak hojně kamenné uhlí. Při té příležitosti sluší podotknouti, že i v této zemi, někdy lesy nad jiné oplývající, ozývají se stesky do zpuštění lesův a z toho vznikajícího nedostatku paliva. Smysl pro čistotu jest u obyvatelstva dosti vyvinut podlé jednohlasého soudu pozorovatelů; v rybářských vsećh na západním pomoří, pak v některých chudých údolích jižního Norska třeba veliké nápravy v úpravě jak obydlí tak člověka sama. U Laponcův a ve Finnmarkách jest čistota na stupni nejnižším. Co se týče osobní čistoty, myjí se ženy co den; mužové však na venkově a dělníci v městech myjí se obyčejně jen v sobotu a při zvláštních příležitostech.

Z prostředků dopravovacích po suchu sluší jmenovati v prvé řadě dráhy železné. Dnešním dnem užívá se k dopravě 493 km. železných drah, 859 km. jest ve stavbě a 215 km. projektováno, tak že koncem r. 1881, do kteréhož času dráhy norské hotovy býti mají, bude míti Norsko 1567 km. síti železniční. Hlavní trať, jejíž provedení na péči jest, jest z Christianie do Trondhjema délkou asi 500 km., poboční pak dráha v délce 115 km. spojí síť norských drah s drahami švédskými.

Nejdůležitější města mořská jsou: Christiania, Christiansand, Stavanger, Bergen, Trondhjem (něm. Drontheim), Namsö, Bodö a Tromsö, jichž některá blíže poznáme.

Christiania s pevností Agershuusem jest sice sídlem vlády, university a rozsáhlého obchodu, avšak žádným způsobem není lze ji přirovnati se Stockholmem, který nad ni vyniká krásou své polohy, velikolepostí a nádherou veřejných budov a konečně přebohatými poklady musejí svých. *) Příčinu poměrů těchto sluší hledati v patrně novějším rozkvětu Christianie, která teprve v minulém století zvítězila nad odvěkou metropolí norskou Trondhjemem. Ještě r. 1814 čítala Christiania sotva 10.000 obyv., dnes však čítá téměř 100.000 duší. I jinak má Christiania pamětnosti nemnohé. Není zajisté žádnou zvláštností pro město, které se dělí ve 4 čtvrti čili quartiery a ve 12 předměstí, že má královský zámek, káznici, divadlo, bursu, celnici, universitu, dům vládní a svobodný tisk s jinými veřejnými budovami, ústavy a spolky; předměstí sama jsou příliš roztrousena a údolími

*) O poloze Christianie viz J. G. Kohla na místě jiném, str. 349—368, pak J. Pečírku.

i vrchy od sebe oddělena. Město spočívá na skalnatém podkladě, jehož kostra neskrytě na odiv vystupuje; ba blíže nové budovy, kde se scházejí v storthing zástupcové země a kdež uchovány jsou archivy státní, vypíná se veliký skalní klep uprostřed prostranství. Západní pomoří norské podléhá přímo deštivým větrům, zvláště jihozápadnímu a západnímu. Proto zvláště v jižních částech spadá vody hojnost veliká. V Bergách dočista spadá za rok 1·90 m. vody, tak že jest více dnů deštivých než slunečních. Dosud podařilo se jen málokterým cestovatelům, aby uzřeli Berg za krásného počasí. Město toto bývalo za dřívější vlády dánské hlavním městem země, nyní pak jest důležitým tržištěm se severem a západem a se 30.000 obyv. Domy jeho v pravém slova ponětí zahnízděny jsou mezi prostrannou zátokou a sedmi vrchy, tak že vlastně jest složeno ze čtyř nebo pěti městeček, příkrými srázy od sebe oddělených. Bergy jsou prvým obchodním městem norským a předním tržištěm rybářským. Každoročně bývá na zdejší trh přivezeno asi 60.000 tresek z ostroví Lofodského, ročně pak se odtud rozesílá asi 200.000 tun tuku rybího a solených ryb. Město se rozkládá kol vnitřního cípu zálivu Waagského, který se zde hluboko do souše zalévá, má úzké, křivé i nerovné ulice, po výtce dřevěné domy stavěné domácím slohem norským, pouze dvě brány, avšak šest náměstí a pěkný královský zámek. V Bergách také jest bursa, krásný to prý palác dle líčení Vandalova, a divadlo, které prý podobá se špatně uzavřené kolně vozové. Zdá se, že krajiny, severně Berg položené, okolí Sognefjordské, Remsdal, Trondhjem a kraje arktické nejsou do té míry deštům vydány, jako Bergy. Zvláště bývá červenec velmi krásný, který jest spolu nejpříhodnějším měsícem pro cestování. Nejsevernějších bodů Norska lze nyní dosíci ve všem pohodlí, ježto každého téhodne odcházejí z Trondhjema parolodi, které jedou až do Vadoe, na ruském pomezí položeného. V zimě ovšem vypravovány bývají řidčeji tyto parolodi, také jest jízda jejich zdlouhavější, ježto jest za temných zimních nocí nemožna plavba velmi úzkými a úskalím obklíčenými průlivy. Lodi jsou veliky i pohodlny a vždy po dvou nebo třech hodinách kotví při některé stanici. Západní pomoří norské jest do té míry chráněno ostrovy anebo aspoň nízkými úskalími, že po celé pouti, z Christiansanda až do Hammerfesta, neocítí se loď do šírého moře a tudíž i náchylnějším není obavy mořské nemoci. Na pomoří, uprostřed „zahrady norské", prostírá se T r o n d h j e m (21.000 obyv.), staroslavné město korunovační, dobře opevněné, na ústí Nida do fjordu Trondhjemského, kterýž na mnohé míle do země se zalévá. Trondhjem jest z nejstarších a nej-

poutavějších měst norských, prostírá pak se k severu po půdě dosti zvlněné. Se strany mořské má město podobu krásného polokruhu, běloskvoucí dřevěné domy, objevují se v hojných terasách, velebná pak kathedrála sv. Olafa má v pozadí svém pásmo zelených pahorků. Zvláště podivuhodno jest, že zde, v zeměpisné šířce průlivů Hudsonova a Behringova, shledati lze nejpřednější dary osvícené civilisace: výtečné školy, obecné i vyšší, bohatě nadané hospitaly, starou kathedrálu a divadlo, v němž pěstuje se vážné drama, mnohdy i opera. I severně Trondhjema jsou ještě některá místa důležitější, avšak Trondhjem sám jest nejsevernějším ohniskem vzdělanosti ve všem Norsku, a kdyby s ním Archangelsk nesoupeřil, i po všem světě. Tato místa důležitější jsou: Namsoe, Bodoe a Tromsoe. Namsoe jest položeno při fjordu Namsenském nad ústím Namsena, široké to i splavné řeky, která protéká krajem hojně osídleným a hojnosť obilí, trávy i lesů majícím. Bodoe leží na ústí fjordu Saltenského, právě na kruhu točnovém (67° 20′ s. š. z.) proti nejjižnějším ostrovům Lofodským, které zabírají téměř čtvrtinu všeho obzoru a mají podobu řady lysých skal útvarů nejsmělejších a nejfantastičtějších. Hluboce jsouce rozeklány upomínají na chrup žraloka; krásně vyjímají se ve svém atmosférickém pozadí z města za pěkné pohody, nejkrasšího vidu však poskytují, když na jejich skalách prvý sníh ulehne. Některé ze skalných klepů těchto pnou se až do výše 1520 m. Ostrovy tyto jsou dosti hustě obydleny otužilým národkem rybářským, který nejvíce se zabývá přípravou látek, z nichž se připravuje jaterní tuk. Bodoe nazývá se městem a má také plný tisíc obyvatel; město jest pěkně položeno, v údolí jeho daří se obilí i pažiť, v pozadí pak i podél břehu vleče se řada přívětivých pahorků. Na pahorcích těchto roste množství rostlin alpských i subalpských, lomikamy, dryady, anemonky, azalee, vřes a jahodiny. Květena krajin subarktických zdá se býti bohatší různými druhy rostlinnými než střední Norsko, avšak květena středonorská jest velice bujna i bohata zvláštními druhy, že činí dojem mnohem lepší. Vedlé Bodoe vyniká důležitostí svou město Tromsoe, nalézající se na malém ostrově, pouze úzkým průlivem od většího východně položeného odděleném, a tak před větry chráněné. V přístavu jeho zakotveno jest vždy množství lodí norských, ruských, německých atd. Všude viděti jest nakupené tresky, any na slunci se suší. V přístavu budují a opravují lodi. V městě jest množství skladův obchodních; dva z nich dočista skvějí se i skříněmi výkladnými a oděné loutky v životní velikosti firmy C. Moses a syn dodávají velkoměstského rázu tomuto severnímu

cípu země. Za městem pnou se břízy a smrky, zalesněné pahorky s několika pěknými domky, od nichž otvírá se krásná vyhlídka na imposantnější řadu pahorků na ostrovech protilehlých. Avšak ješte v červnu pokryto jest nejbližší okolí městské závějemi sněhovými. Pýchou města tohoto jest krásná kathedrála, veliká do kříže ze dřeva zbudovaná, při tom velmi krásná s původní barev svěžestí. Vnitřek

Laponec.

jest velmi čistý, veškero pak mřížoví krásně jest vyřezáváno. Též má kathedrála tromsojská krásné varhany.*)

V Tromsoe stýkají se již s civilisací prvé sledy barbarstva. V okolí žije totiž značný počet Laponců, kteří prokazují ustavičně příslušnosť svou k plemeni podřízenému, ač missionáři spůsobili meži nimi zázraky na poli paedagogickém. Schopnosti jejich jsou příliš omezeny, oni pak činí zvláštní třídu lidstva, jako u nás Cikáni.

*) Wiener Abendpost ze dne 11. září 1875.

Jsouce čudského původu mají svá sídla v nejzazších severních částech polouostrova skandinávského a v sousedních krajinách ruských; dělí se v Sobí čili Horské Laponce čili tak řečené Fjeldfinny, kteří kočují se svými stády sobův a projevují původní ráz národa, a v Laponce Rybářské, čili Pobřežní. Tito živí se rybolovem buď v sladkých vodách (Elvefinnové), buď ve vodách slaných (Söfinnové). Různí tito druhové slují v Rusku Skoltefinny, hlásí-li se k učení řeckokatolickému. Oni jsou postavy sice malé, za to však mohutné, mají široký obličej a vysedlou bradu; povahy jsou mírumilovné, a Laponec přeje „míru" každému i při svém pozdravu. Za to označují se Laponci hrabivostí, lakotou, nečistotou a nezřízenou náklonností k pití kořalky. Zvláště tuze lpí na některých pověrách; jsouť dosud mezi nimi čaroději a čarodějky, kteří předpovídají narození i smrt. Mimo to mají tito rafinovaní čaroději ještě kouzelný bubínek, podobný těm, jakých se užívalo za starodávna. Při obětech konaných na počesť zlých nebo dobrých bohů, má značné účastenství sob; také dosud nevyhynula pověra, že strážný duch, který neviditelně provází každého Laponce za jeho života, po smrti jeho veden jest s duší zemřelého mladým sobem k tomu místu, kdež zemřelý byl zhřešil nebo dobře činil, aby vzal podle toho buď trest, buď odplatu. Nejlepší z veškera kmene jsou Laponci norští; švédští, čuchonští a ruští čím dál tím více upadají v stav zvířecí. U Laponcův úmrtnosti ubývá, za to však přibývá porodů, tak že počet jejich stále vzrůstá. Naproti tomu, jakmile Laponec naučí se mluvě norské, zapírá svůj původ a za nedlouho již i šatí se norsky. Tento obrat, podporován jsa zvláštními poměry krajiny, rozšiřuje se mezi nimi velmi rychle. Jejich literatura, ač-li pojmu toho užívati lze, jest malá a byla nejvíce od Norů utvořena; skládá se z některých písní a básní epických.*) Ještě podnes překládají spisy obsahu náboženského, četba pak norských knih velice jest jim nesnadna, poněvadž laponské písmo užívá latinských a některých původních značek, kdežto v Norsku obvyklo jest písmo německé. Laponci znají obchody společné, neboť mnozí z nich složí dohromady jistinu a hospodaří společně podlé ústních smluv. Jistina tato skládá se ze stád sobů, jako vůbec všechno bohactví jejich. Jest třeba 400 těchto užitečných zvířat (norsky Renoxe, laponsky Sarvis), aby uživila Laponce, jeho ženu i dítky.*) Dělení práce jest zhola neznámo; muži vaří, ženy šijí, obojí pak

*) Viz „Písně Laponské", jež sebral O. Donner. V Helsingforse 1876, 8°.

**) Jindřich Frauberger: Der Besitz der Nomadenlappen v Auslandě 1872, čís. 13, str. 303.

hledí si sobů. Chov sobů jest se stanoviska národohospodářského dosud v plenkách; byl by to zajisté nejzištnější chov dobytka na světě, kdyby byl rozumně prováděn. Také nepokročili daleko Laponci v oekonomickém užívání času a síly. Nejhospodárněji ještě si počínají nejlepší z nich, učitelé a úředníci. Přímořským Čudům jest zvláště přáti nějakého hospodářského vzdělání. Laponci nevzdalují se ani působení mody; důkaz toho jest nemírné šíření se kávy, právě se dějící přeměna ozdoby hlavy u žen, nahrazovaní domácích spůsobů pozdravu norskými, domácích sněžnic za čuchonské atd. Toť také důkazem, že ochotni jsou odchýliti se od zvyků zděděných, mohou-li nabyti spůsobů lepších i užitečnějších. Není to u nich nesnadnou věcí, ježto postrádají zhola citu historického; paměť jejich po výtce sahá k dědovi, podání jest nepatrno, bajky jejich nejsou zbásněnou minulostí, nýbrž vypravováním událostí, které mohly se i mohou přihoditi kdekolivěk, kde žijí kočovníci se sobími stády. Ač se zevně hlásí k učení protestantskému, tož přece nenamáhá se ani jeden z nich přemyšlováním o podstatě křesťanského učení. Pokud se týče sňatku, holdují i oni moderním idejím, a krásy i důležitosti dívky laponské přibývá počtem sobů, jež věnem obdrží. Duchu a penězům se klaní, avšak ne podlízavě a otrocky; vědíť dobře, že jsou svobodni jako všichni Norové. Tito ledoví mužové chovají živé účastenství k zájmům školy, chrámu, obce nebo všeho území; o ministry starají se tak málo, jako sedláci němečtí, avšak dobře vědí, že mají svého krále. Daně platí pravidelně, důkaz to smyslu pro pořádek i povinnosť, avšak vytýkají výběrčím podobně, jako sedlák náš, přílišnou výši žádané daně. Čistotnosti není lze jim upírati; koupajíť se mnohdy ve sněhu, mají šíji sněhobílou a nohou myjí si každého večera, ač zase v polévce jejich lze přečasto shledati sobí chlupy, a oni hovíce zvláštním svým poměrům podnebním vzdali se úplně zvyku čistiti nádob k jídlu určených. Kočovníci jsou velice dobromyslni, správně-li s nimi nakládáno, avšak klaní se i před mocnějším, má-li jen dosti rozhodnosti a dosti síly vnitřní, které třeba k přemáhání nehostinného podnebí. Mimo krádež sobů, kterou ani za krádež nepokládají, jsou poctivi a vůbec spolehlivi. Jsouť oni jedinými vůdci, jichž lze užiti v pustých vlastech sněžných, pokrývajících nedohledné vysočiny jejich, a projevují zvláště velikou schopnosť k odkrývání stezek. *)

---

*) Podlé Fraubergra.

Království Dánské.

Malá říše dánská skládá se ze severní části Jutského čili Kymbrického polouostrova, rovinatého Jyllanda čili Jütlanda (252·2 □ myriametrů) a z mnohých ostrovů, v mořích Baltském a Atlantském roztrousených. V moři Atlantském nalézají se Island a skupina ostrovů Farských. V moři Baltském jsou ostrovy Fyen čili Fünen (30·8 □ myriametrů), Arrö a Langeland, dále Laaland čili Lolland, t. j. nížina (12·1 □ myriametrů), Falster, ovocnice dánská, Moën, lemovaný vysokými břehy křídovými a výtečně vzdělaný Sjalland (Seeland), držící plochy 70·48 □ myriametrů, spolu největší ostrov dánský; k Seelandu počítají se i menší výspy Amager a Saltholm. Nejdále k východu položen jest ostrov Bornholm se skalnatými břehy, které nedopouštějí přistání na mnohých místech, uvnitř však velmi úrodný. V Kattegatu jsou ostrovy Anholt a Laesö. Bez zemí vedlejších pokrývá království dánské plochu 382 □ myriametrů, na nichž žije 1,874.000 téměř výlučně lutherských obyvatel. Vláda jest přesně ústavní. Země veškera dělí se ve 13 amtů, 4 na ostrovích a 9 v Jutsku. Ostrov Island má svou zvláštní ústavu a své zákonodárné shromáždění čili althing, rozpadá pak se ve 4 amty; Farské ostrovy součiní amt jediný. Vedlé toho má Dánsko osady své v Gronsku, které činí jižní a severní inspektorství, a v Západní Indii, kdež se k Dánsku počítají ostrovy sv. Tomáše, Jana a Kříže. Vojsko malé říše této čítá 52.000 mužů, loďstvo vůbec 63 lodí. Národ dánský zdárně zápasí vzdělaností svou s jinými národy. Dánská řeč zní sice poněkud prostě a drsně, hodí se však výborně k projevu dětinných myšlének. Andersen svými překrásnými pohádkami, i u nás v Čechách výborně známými, v mnohém ohledu druží se ku norskému vypravovateli Björnsonovi. Řeč dánská hodí se i k truchlohře, která spíše může postrádati lahody. Též jest Dán sousedem velmi příjemným, pokud ovšem nedotýká se nikdo jeho popudlivého citu národního. V této stránce jest on, jako Švéd nebo Nor, velice důtkliv a z té příčiny naplněn jest i velikou nedůvěrou k sousednímu Německu.

Země jest plocha a rovna; výnímku činí Jutsko, po jehož východním břehu táhne se nepatrné přívrší. Vůbec jest Dánsko úrodno, pouze vyjímajíc některá vřesoviska. Vzduch jest vlhký, povětří proměnlivo z příčiny polohy mezi dvěma mořemi. Značných řek a jezer v Dánsku není; také není důležitějších měst, ovšem s čestnou výnímkou hlavního města.

Železná dráha, která vede příč ostrovem Seelandem z Korsöra na jihozápadním pomoří do Kodaně, jest provázena okolím velmi pustým a neposkytuje téměř pražádných znamenitostí; podobáť se býti k tomu, aby v mysli naší připravila poznání rozdílu mezi mořskou jízdou a očekávanými pamětnostmi hlavního města. Za sebou střídají se širá, dobře vzdělaná pole, pastviny jako v Holštejnsku s dobytkem volně se pasoucím, místy pak krásný les bukový; přestávku činí pouze Roeskild (č. Rošild), větší město se 4700 obyv. a pověstné v bájesloví a v dějinách dánských. Zde opět zříme moře, které se sem podobou dlouhého fjordu zalévá, konečně, asi po tříhodinné jízdě, dospějeme cíle cesty své. Jakáž to pamětihodná, nejpodivněji kontrastující protiva, když opustivše poustku a klid kraje, jímž jsme byli projeli, náhle jsme zahnuli k nádherné residenci s jejím naskrze velkoměstským rázem, jehož bychom jinak neočekávali soudíce podlé krajiny v okolí našem rozprostřené.

Kjöbnhavn (Kodaň, něm. Kopenhagen), hlavní a sídelní město dánské, jest středem i perlou ostroví baltského, nad jiné zanímavého, které se kupí mezi Jutskem a jihozápadním Švédskem. Plocha jeho měří 2222 hektarů, z čehož připadá části uvnitř starých hradeb a příkopů položené pátý díl, ostatní pak části za příkopy se nalézající. 1. ledna 1876 čítala Kodaň asi 210.000 obyvatel, přírůstek pak za posledních pěti let činil asi $2^1/_2{}^0/_0$ ročně. Město i s přístavem jest dobře opevněno, jest sídlem veškerých úřadů zemských, university, akademie věd i umění, drahocenných museí, mnohých společností učených i obecně prospěšných, četných i výtečných ústavů vyučovacích, rozšířeného průmyslu a jest spolu středem dánského obchodu. V ulicích pnou se jako v Hamburce vysoké, mnohdy až šestipatrové domy; veřejných budov jest velmi mnoho, jsou pak po výtce vystavěny důstojným i vkusným slohem a zdobeny znaky i umělecky provedenými štíty. Mezi nimi jsou hojné paláce bohaté staré šlechty a velmi četné paláce královské rodiny, jež za původ svůj děkují nejvíce stavebním choutkám minulého století, aniž by vynikaly jeho nevkusností. V širokých, pěknými chodníky opatřených ulicích, mnohdy boulevardů podobu majících a na mnohých prostranstvích, stromy porostlých a četnými pomníky zdobených, vlní se zvláště v neděli veliké množství lidí, mezi nimiž objevují se hledající postavy cizincův a zvláště Němců s nezbytným Baedekrem v ruce. Městem probíhají dvě dráhy koňské, téměř vždy hustě obsazené a ústí na hojných místech zábavných; mimo to projíždějí ustavičně městem omnibusy a témy drožek; uznání hoden jest přísný

dozor policejní, jemuž drožkáři podrobeni jsou, jakož i vzorný pořádek vší dopravy. Zaživ těchto prvých dojmův obrátí cizinec kroků svých k perle městské, k musei Thorwaldsenovu. I dosti jiných sbírek chová město v sobě; zvláště sluší uvésti sbírku „nordických starožitností“, již Kodaň za přední svou úlohu pokládá, majíc se právem za přední duševní střed skandinávského severu a za povolaného strážce jeho veliké a i poutavé minulosti. Abychom zotavili se po namáhavém pozorování a po množství dojmů znamenitých, užijmež některé rozkošné procházky, jichž značný výběr se naskytuje a mezi nimiž

Hrad Bedřichův v Kodani.

kraluje proslavené Tivoli. Jest to veliký, beze vší pochyby uměle založený sad, jehož přední půvaby působí hojná i hluboká ramena vodní. V četných hostincích, kavárnách a v závodech cukrářských nalézti lze všelikého občerstvení; vkus prostší nalezne zde i všelikých bud, v nichž se různé věci staví na odiv, jakož i místnosti podobné těm, v nichž baví se náš obecný lid; mnohé z nich zařízeny jsou vkusem pařížským a skorem bychom mohli říci, že se zde stále zdržují bavící přívěsky trhové a že nalézají za nízké vstupné dosti velikého a pestrého obecenstva, dychtícího po požitcích v závodech těchto ukrytých. I klidu i krásy poskytují měrou velikou

úpravné procházky po vysoké hrázi mořské, táhnoucí se pode jménem „dlouhého stromořadí“ k severu podél Sunda. Odtud objevuje se v příslušné vzdálenosti velmi poutavý život námořský, který se rozvíjí v úzkém průlivu mezi přední částí Kodaně a ostrovem Amagerem, spolu k městu přičítaným. Není to sice přístav uzavřený, avšak úzké hrdlo jeho činí jej velmi pohodlným i přirozeným přístavem, v němž zvláště vid velikého množství parolodí různé velikosti, odcházejících i vjíždějících, jest nám obrazem veliké obchodní činnosti tohoto města.

Jiná města dánská nejsou s to, aby upoutala pozornosť poutníkovu. Proto také dotýkáme pouze na Seelandu Helsingöra s 10.000 obyv., který ovládá s pevností Kronenborgem Sund, na Fünen Nyborga (2800 obyv.) a Odensee (14.300 obyv.), Nykjöbinga na Falstru a Rönne (5400 obyv.) na Bornholmě. Na souši jutské jsou přednější města Aalborg (č. Ólborg) s 10.000 obyv., Aarhuus (č. Órhús) s 15.000 obyv. a Fridericia (6300 obyv.), kdež súžen jest malý Belt nejvíce, maje šíře pouze $1^7/_8$ kilometru.

Nejnovější úřední zprávy anglické poskytují určitějších dat o hospodářských poměrech dánských. Vedlé zpráv těchto přibylo od r. 1875 vývozu vyrobků hospodářských měrou velice potěšující. Vývoz skotu zveličil se od té doby o 88.000, což činí dvojité číslo průměrné za 8 let, uplynulých před r. 1874; vývoz z r. 1874 předstižen tím o celou třetinu. Vývoz ovcí a jehňat (65.000) jest trojnásobný proti kterému koli roku minulému. Vývozu vepřů (165.000) ubylo, též i obilí, ač se ho vyváželo ještě 1,860.000 barrel. Před 10 roky nebylo vůbec vývozu másla, nyní vyváží se ho ročně více 120.000 sudů. Úroda r. 1875 převýšila úrodu průměrnou. Ježto však stroje jsou zlepšeny a tím i způsob vzdělávání půdy, mimo to užito i více kapitálu, přibylo ceny nadbytku plodin hospodářských, jehož bylo r. 1874 v ceně 64,800.000 mark proti 36,600.000 mark r. 1869. Výtečné a stále se zvelebující loďstvo obchodní čítá 225.545 tun a skládá se ze 2882 lodí obchodních, ze 135 parolodí a asi 11.000 lodic. Cena přívozu obnášela roku 1874 140,000.000 německých mark, vývozu 108,000.000. Mezi zeměmi s Dánskem kupčícími prvé má místo Německo, druhé místo Veliká Britannie, avšak značný díl zboží z Německa přicházejícího anebo do Německa vyváženého jest pouze britské zboží, které dopravováno jest s části po půdě německé. Veliká Britannie jest vůbec předním odběratelem dánským. Dánský rozpočet vykazoval r. 1876/7 30,005.400 německých mark příjmův a 28,131.000 mark výdajů. Národní dluh činil v březnu r. 1875: 111,501.373 něm.

mark. R. 1875 zavedena zlatá měna a do oběhu dány zlaté mince o ceně 20 a 10 korun (1 korun = 60 pfennigů).*)

Z vedlejších zemí dánských, o nichž tímto místem zmínky třeba, dotkneme se nejprve ostrovů Farských, držících 13·2 □ myriametrů plochy. Jsouť to holé, příkré i naprosto bezstromé výspy, bouřemi omílané, s drsným i vlhkým podnebím. Rovněž skromna jako bylinstvo jest i zvířena jejich.**) Nejznamenitějšími zástupci zvířectva jsou polodivé ovce, po nichž ostroví své jméno má, a koně. Z velikých vodních ssavců vyniká plískavice (Delphinus globiceps), jíž se zde loví každoročně veliké množství. Obyvatelé ostrovů Farských, počtem asi 1000 hlav, živí se sbíráním kajčího peří, lovem ryb a tuleňů. Tržiště jejich dosti důležité jest městečko Thorshaven na ostrově Stromö s 900 obyv. Ještě zanímavější nežli Farské ostrovy jest svými zvláštními poměry veliký severní ostrov Island.

Obyvatelstvo ostrova Islanda činí asi 70.000 duší vyznání lutherského, které lze právem pokládati za nejmladší a nejméně pomíšený národ evropský. Islanďan jest podnes nejčistší German a řeč jeho zní dnes tak, jako za prvých osadníků r. 874, lišící se tedy nepatrně od mluvy staronordické. Islanďané jsou lid silný, vysokého vzrůstu, pokojní, vážní, obezřelí, mravů jednoduchých; každému tykají, jsou pohostinní, svobody milovní, svárliví a až do výstřednosti neustupni ve svých názorech. Orba sice není na Islandě nemožna, avšak uzrání zrna závisí na přemnohých a po výtce nahodilých okolnostech, že dráže jest obilí pěstovati, než je kupovati. Za to hodí se ostrov velice vzrůstu trávy. Při každém dvoře shledáme částť půdy, kameny ohrazenou a Tun nazývanou, na níž bujná roste tráva. Od polou července až do září trvá senoseč a tehdy jde každý, kdo může, do vnitra ostrovského kosit trávy na plasách tamních. Jižní a západní pobřeží má hojnosť ryb, pročež jest tam rybářství pro obyvatele velmi důležito; méně důležit jest lov ptactva na pomořích; zmínky hoden pouze lov kajek. Nepatrn jest průmysl islandský, domácí pfle poskytuje věcí nemnohých a stěží lze nalézti lid méně čistotný ostrovanů těchto. Nikdo nemiluje mýdla, mytí, hřebene a koupele; jest tudíž nečistota z předních vlastností islandských. Řemesla tu také není; každý jest si sám řemeslníkem a ku každému tudíž dvoru sluší kovárna, kde aspoň koně okovávají. Obydlí jsou obyčejně

*) Wiener Abendpost ode dne 3. října 1876.
**) Viz Ausland 1873, čís. 4, str. 80.

o samotě, zřídka činí osady, a mnohdy jsou i daleko od sebe položena. Obydlí zbudována jsou jen z kamene a drnu, střechu činí též drn; ode dřeva jsou jen krokve, štíty a dvéře. Z pravidla skládá se dvůr nebo baer z více domků, jichž každý má pouze jednu světnici. Pravým obyvalištěm rodiny jest půda, tak řečená „Badstofa", do níž se vchází po malých padacích schůdkách. Krb nemá komína a proto naplněn jest každý dům zápachem, jejž vyvozuje dým z rašeliny, ze sušeného kravího i ovčího hnoje a ze sušené rybí kosti, jež ve dne v noci připravují. Koupelna, velmi nepříhodně nazvaná, jest

Pohřeb na Islandě.

prajednoduše zařízena; světlo jediné vchází do ní okénkem ve střeše. Pouze v rovinách a v místech přístavních, kdež lze užiti dřeva připlaveného, jež se na březích nalézá, jsou poněkud lepší příbytky.

Jako v každé počátečné obci, tak i na Islandě shledati lze nepatrné a jen částečné různění se obyvatelstva. Rozdíly společenské nejvíce byly vyrovnány klesáním bohactví. Chudoba tak díc setřela úplně třídy vznešenější a ohledem společenským jest soused sousedu téměř roveň. Přes to lze přece pozorovati některé živly společenské. Prvým živlem společenským jsou duchovenstvo a úředníci, druhým kupci, třetím pak „Thomthúszmennové", čili lidé krávy vůbec nemající. Čtvrtý stav činí četní chudí, jichž výživa těžce obtěžuje obec. Kupci neoznačují se právě vzděláním a jemnými mravy, avšak bo-

hactví jejich přisuzuje jim význačného postavení společenského. Kupci tito jsou po výtce Dánové, avšak počtu jejich stále ubývá, ježto se sestoupily potravní spolky, které s nimi velice soutrží; snad se podaří spolkům těmto, že Dány úplně z ostrova vytlačí. Obecné jest domnění, že vytlačením kupcův ostrov velice získá, ježto prý peníze pak zůstanou v zemi, kdežto nyní ubírají se z pravidla do Kodaně. Kráva činí měřídko různosti lidu venkovského. K třídě zvané Bondi počítán jest každý, kdo má krávu a popásá ji na trávníku, jejž si byl sám vzdělal, nechť pak již drží pole jako majetník nebo nájemce. Thómthuszmennové jsou po výtce rybáři. Největší úcty požívá třída úředníků; mezi nimi nejdůležitější jest „syslumann", ač hodnosť jeho není nejvyšší. Syslumann jest králem svého okresu a osobou svou spojuje nejrůznější úřady zeměpanské; přes to vše děje se zřídka zneužití moci úřední, ač není přísného dozoru s místa vyššího. Praví původcové vzdělanosti islandské jsou evangeličtí duchovní, kteří jsou spolu učiteli mládeže a strážci mravnosti obecné. Islandský farář není pouze hlasatelem evangelia a udělovatelem svátostí; on jest i výběrčím desátku, představeným obce církevní, předsedou smírčího soudu ve svém obvodu, pořadatelem matrik, školním dozorcem a zejména hospodářem statku svého. Ježto stát nestará se o rozšíření počátečných vědomostí mezi lidem, přísluší péče tato v prvé řadě faráři; tím jest možno, že z odrostlých téměř všichni muži a také veliká většina žen mají dostatečnou zručnosť v četbě i v počítání. S jiné strany způsobily poměry tyto zatemnělosť lidu a absolutní jeho ovládání skrze duchovenstvo. Nikde nemá duchovenstvo většího působení v každodenní činění jednotlivce, nikde nepřísluší náboženství působení tak pronikavé, jako v přísně protestantském Islandě. V nejnovější době sněm islandský, Althing zvaný, ujal se sám věcí školských, a činí se kroky, aby zařízena byla v Reykjaviku jakás universita s učením právnickým, theologickým a paedagogickým.

Hlavním městem ostrovským a spolu i středem církevní i světské správy jest město Reykjavik na jihozápadním pomoří s 2000 obyv. Zde sídlí přednosta země čili stiftsamtmann i biskup, zde jest i střed vědeckého snažení, obchodu i průmyslu. Není však život v hlavním městě islandském tak nespolečenský, jak se domníváme. V zimě odbývá se dosti plesův a večerních společností, soukromá pak divadla, do nichž jest přístup za nepatrné vstupné, jsou z nejhledanějších kratochvílí.

Království Nizozemské.

„Jest země, kde řeky tak díc plynou nad hlavami obyvatel, kdež se stkvějí mocná města pod mořskou hladinou, která je ovládá a téměř dusí, kdež širé trati vzdělané půdy střídavě buď vodě odňaty buď zas zaplaveny bývají, kdež přirozený tok veletoků spojil písečnými mělčinami starobylé se souší ostrovy, kdež veškery částky souše, protrhány i přervány jsouce, činí nové ostrovy." *) Tato zvláštní část Evropy sluje Nizozemí. Známo jest vůbec, že pojmenování Nizozemí jest pouze politickým názvem království, jež vůbec sluje Hollandem. Ohledem zeměpisným srozumíváme Nizozemím veškeru nížinu, která se prostírá od wallonské hornatiny a Ardenn až po moře Zuyderské. Krajina tato jest spolu velikým deltem tří veletoků, Rýna, Meusy a Skaldy, náplav, učiněný těmito řekami a udržovaný stýkáním se a zdržováním slaných i sladkých vod. Hlavní tvůrce a upravitel této země jest Rýn se skupinou ramen svých. Poháněje mocné proudy vod svých od východu k západu rozděluje spolu své obústí způsobem velmi patrným na dvě polovice, jižní a severní.

Různění se Nizozemí v část jižní a severní děje se i jinými ohledy. Po jižním břehu Rýna prostírá se totiž rovnoběžně s nižní Meusou a s Rýnem méně úrodný pruh zemský, klínovitě oddělující jižní a severní Nizozemí. Pruh tento, Severním Brabantskem zvaný, jest pokračováním velikého písčitého vřesoviska, kteréž od moře Baltského jdouc prostupuje Braniborsko, Lünebursko a Westfálsko a dochází až řeky Skaldy. Ve vřesovisku tomto jsou hojné močáry a bařiny, pročež také jest Severní Brabantsko mnohem řidčeji obydleno než jiné krajiny hollandské. Rotterdam jest jediné velkoměsto hollandské, které leží bezprostředně při řece Rýnu, jejž zde Hollanďané Meusou nazývají. Avšak severně i jižně Rýna a neúrodného Severního Brabantska prostírají se úrodné nížiny a v nich skvostné věnce nejkrasších a nejbohatších měst, severně hollandská skupina měst Amsterodáma, Haarlema, Leydena, Utrechta, Haaga atd., jižně pak flanderská čili belgická města Brügge, Gent, Antorf (něm. Antwerpen), Malín (něm. Mecheln), Brussel (č. Bryssel) a Louvain (č. Luvěn, něm. Löwen). Obě skupiny od sebe odděluje Severní Brabant, chudší počtem měst i počtem obyvatelstva. Třetím momentem dělivým jest Skalda, řeka

*) Alphonse Esquiros: La Néerlande et la vie hollandaise. V Paříži 1859, 8°, I. díl, str. 1.

ne sice dlouhá, avšak velmi důležité souříčí tvořící, ježto má šíré zálivu podobné ústí, které přispívá obchodu i dopravě měrou největší. Skalda jest hlavní řekou dolnoněmeckého kmene Vlámův, poříčí pak její jest nejpečlivěji vzděláno a přehustě osídleno. Vedlé Vlámů, obývajících v Limbursku a Severním Brabantsku, kteří činí 13% hollandského obyvatelstva, žije v Hollandsku ještě 2% pravých Němců, kteří obývají v hollandském Limbursku. Jádro obyvatelstva činí Hollanďané, potomci to starých Batavů, kteří vznikli ze směsi živlů gallskogermánských; Hollanďané obývají v provinciích Hollandě, Zeelandě, Utrechtě a v Geldrách, celkem pak činí 71% všeho obyvatelstva. Zbývajících 14% činí Frísové, též příslušní ku kmeni germánskému, kteří obývají ve Frísech, Groningách, Drenthě a v Nadysselí (Ovr-Ijssel, č. Ovr Ajsl); v dřívějších však dobách, dříve než se stal průlom moře Zuyderského, obývali Frísové nepochybně i v nynějším Severním Hollandsku. Podnes pozorují cestující, kteří putují Fnískem anebo Severním Hollandskem, blízkou příbuznosť mnohých zvyků v obou krajinách, místy i velikou podobnosť kroje národního. Z toho, co výše bylo řečeno, lze seznati dostatečně, že jest přirozený rozdíl mezi severním a jižním Nizozemskem. A nejen příroda rozdělila zemi ve dva různé díly, nýbrž i samo obyvatelstvo se patrně různí. Lid, který bydlil a bydlí v jižních Nizozemích, byl ode dávna podán působení a vládě cizích jižních mocí; Nizozemané severní byli však vždy svobody milovný ostrovský národ, který po výtce se živil rybařením a námořnictvím, kdežto jižní Vlámové seděli více uvnitř země. Odtud jde, že severní Nizozemané vládu svou rozšířili na souostroví zeelandské čili skaldské. Zeelanďané čili Zeewové, jakž je Hollanďan nazývá, jsou bratrským národem pravých Hollanďanů a národem ostrovským jako tito, přidržovali pak se Hollanďanů při všech událostech politických, ač ostroví skaldského přirozeně se domáhali a posud domáhají Vlámové. Vůbec jest severan drsnějším a mladším bratrem obyvatele jihu. mravy pak, řeč, povaha i zvyky obou nabyly prodlením dob znenáhla rázu samostatného a od sebe úchylného. Tímto způsobem vznikla veliká roztržka kmene belgobatavského, čímž vznikli národové dva. jižní čili vlámský a severní čili hollandský. Rozdíl mezi severním a jižním Nizozemím patrně se vidí v různostech podnebných, ve všech poměrech země i obyvatelstva, v rostlinstvu, v orbě, v povaze půdy, v kroji, ve mravech i ve zvláštnostech obyvatelstva. Neníť pak ani naděje, že by přirozený rozstrk obou zemí někdy trvale odstraněn býti mohl.

Ethnickým ohledem jsou Hollanďané a Vlámové národ týž, který velice se různí zvláštními mravy a společenskými zařízeními od německých sousedů svých. Mezi Hollanďanem a Němcem není patrnější přirozené hranice; nechť si však kdekoli vstoupíme na půdu hollandskou, hned pozorujeme, jako bychom se ocítili do země, sta mil vzdálené — vše cizím se býti zdá oku našemu, suchozemským zjevům uvyklému, vše zvláštním i podivným. Přehnaně sice, nevšak beze všeho práva, nazváni byli Hollanďané „Číňany evropskými“.

Byli mnozí, kteří ještě do nedávna zhola popírali jsoucnosť zvláštní národnosti nizozemské čili hollandské, pouze ohledem jazykovým vykazujíce živlu hollandskému místa mezi nářečími německými. Úplná klamavosť náhledů těchto nejlépe se projevuje, jakmile nabudeme světla o poměrech příbuzenských jednotlivých kmenů germánských. Z řeči pragermánské, nám naprosto neznámé, vyvinuly se během času letorosti gothská, skandinávská a germánská; na tomto místě věnujeme pozornosti pouze mluvě germánské. Tato rozštěpila se ve dvě větve, původní nizogermánskou a hornogermánskou. Z větve hornoněmecké vyvinula se tři nářečí, franské, bavorské a alemanské. Nářečí alemanské shoduje se s písemnou řečí střední doby (Mittelhochdeutsch), která změnila se později v mluvu písemnou, nyní běžnou čili Neuhochdeutsch. Kmen staronizozemský, který se našich dob nedochoval, měl dva kmeny patrně od sebe se lišící, starosaský a fríský, z nichž tento podnes kvete některými nářečími v Západních a Severních Frísech, na Helgolandě, Wangeroogu a na Saterlandě. Z mluvy starosaské vzešla mluva anglosaská, staronizozemská a starodolnoněmecká; tato nářečí obě nezůstavila po sobě téměř žádných památek jazykových. Všecka tři nářečí osvojila si však během dob některé obměny, a tak vznikla z mluvy anglosaské řeč anglická, z mluvy staronizozemské řeč středonizozemská, ze středodolnoněmecké mluvy obecná řeč lidu německého (Plattdeutsch). Z řeči středonizozemské, která vznikla hojnými poklady literárními, vznikla nynější řeč h o l l a n d s k á čili n o v o n i z o z e m s k á, identická s mluvou v l á m s k o u. Vidíme tudíž, že není mluva hollandská a vlámská ani nářečím ani podřečím, vůbec že není odvětví jazyka německého, nýbrž že jemu tak jest vzdálena, jako řeč anglická, nebo každá z těchto řečí vznikla z kmene jiného. A i dále třeba jíti, nebo podobně vzdálena jest mluva dolnoněmecká čili Plattdeutsch od novoněmecké řeči spisovné, jako mluva anglická nebo hollandská. Ani o řečech sesterských není lze zde mluviti; poměr příbuzenský jest ještě vzdálenější, rovnaje se asi poměru mezi ujcem a sestřenicí. Co platí

vůbec o řeči, platí i o národech. Nebo znalce nikdy nemůže uniknouti, že, činí-li vůbec nějaký národ svou národnosť, jest to právě národ hollandský. Žádný národ germánský nemá národní povahy do té míry význačné, vyjímajíc ovšem Angličany, kteří vznikli ze směsi četných živlů národních. Svým jazykem, svým fysickým i psychickým vývojem, svými mravy a zvyky jsou Hollanďané tak původní, jako velkolepé dějiny jejich a jejich minulosť. Hollanďané, praví německý spisovatel Kruse*), jsou národem z jedné litiny. Ve svých mravech a ve všem svém konání jeví větší podobnosť k Angličanu, nežli k Němci a jest si také vědom tohoto rozdílu. Proto z pravidla nerad slyší Hollanďan o Němci a zajisté by každou choutku po vlhkých lučinách svých energicky odbyl, při čemž by mu i dnes tak vhodně posloužil výtečný system inundační, jako za dob Viléma Mlčelivého.

Národní povaha hollandská jest vůbec málo známa, spíše zneuznána. Ovšem značí se Hollanďan nepopíratelnou uzavřeností proti cizinci a tím se patrně liší od žvastavého a chlubivého svého souseda Němce, přístup však do rodin hollandských jest mnohem snazší, než jak se obyčejně vypravuje. Při vstupu do rodiny hollandské nespozorujeme nikdy nějaké chladnosti a přijetí i se strany paní jest srdečno a dobromyslno. Zdá se, že podstatně k tomu přispívá vhodné zařízení obydlí hollandských, které jest přední pýchou ženy hollandské.

Zcela podlé anglické soustavy Cottageové obývá každá rodina celý dům, který činí obyčejně její majitek. Soužití s cizími lidmi pod střechou jedinou zdá se býti Hollanďanu nepochopitelným i nesnesitelným. Ve svém domě rozvijí Hollanďan největší pohodlnosť i luxus, což shledati lze nejen v předních městech zemských, v Amsterodámě, v Haagu a v Rotterdámě, nýbrž i v menších městech východních, ve Zwolle, v Leuwardech, v Groningách atd., jichž sám Hollanďan zřídka navštěvuje. Hellwaldovi vypravováno bylo ve Zwolle, že pro chudý lid staví soukromé společnosti malé domky opodál města, avšak vždy při nějakém grachtě čili průplavu, které pak pronajímají za levný peníz i s kouskem zahradní půdy, k domku náležitým; tak ovšem obývá každá rodina, i kdyby byla úplně chuda, dům svůj. Tyto domky přecházejí znenáhla v držení obyvatele svého, který odvádí zvýšené týdenní nájemné. Z této patrně se jevící záliby Hollanďanův, aby každy sám mohl požívati tajných půvabů svého domu (sweet home), lze vysvětliti mnohou stránku dějin jejich, zvláště pak lásku k nezávislosti, v kteréž žádným svým sousedem nebyli předstiženi. Nijak také nemůže ujíti pečlivého pozorovatele, kterak v Hollandsku vše děje se se stanoviska velikolepého. Hollanďan jest Angli-

*) Excurse über holländische und vlämische Art, Sprache und Literatur. V Elberfeldě 1854, 8°, str. 3.

čanem souše evropské, i kdyby nebyl otužen v boji s mořem, jemuž každou píď země své bojem odnímati musí. V ulicích lze čísti nadpisy krámů, kdež lze se zaopatřiti potřebným k cestě do východní a nebo západní Indie (uitrusting voor Oost- en West-Indië), zde opovídá se paroplavební společnosť ku přepravě do Ameriky, onde přejímá dopravná kancelář (Kantoor) podání do Brasilie; onde konečně nabízí knihkupectví pouze díla, jednající o námořnictvu a osadnictvu. Při jakés slavnosti v Haagu ozdobuje plukovník důstojníka, který byl bojoval ve vzdáleném Borneu a podivná jména mnohoostroví malayského slyšeti zde z úst každého; ba v elegantních salonech lze pozorovati, kterak se mladí pánové a vznešené dámy vespolek baví v ozdobné mluvě žavanské. Není téměř osoby vyššího stavu, která by nebyla za svého žití aspoň jednou v Indii. Synové z rodin zámožných jdou buď do Indie nebo do Brasilie učit se kupectvu a žádná matka nehrozí se myšlénkou na obtížnou pouť, na velikou vzdálenosť a na dlouhé odloučení. Po několika letech, strávených mezi obratníky, vrací se mladí, 24-letí lidé, uzřevše značnou část světa, s ustálenými názory ku krbu otcovskému. Neoddají-li se obchodu, ubírají se v krátce zase do východoasijského ostroví jako úředníci anebo důstojníci. Toť přihází se zvláště často v nejnovějších dobách, kdy Sumatra vzbouřena jest dlouholetým bojem s Ačínskými.

Království nizozemské — v Hollandsku mluví se vždy o Nizozemí; Hollandskem označují se obě území, Jižní a Severní Holland — jest vedlé Anglie prvým osadnickým státem světa a jest ústavním státem, v němž na prostoře asi 330 □ myriametrů žijí ne zcela 4 miliony obyvatel kmene germánského. S královstvím tímto spojeno jest personální unií velkovévodství Lucemburské,*) které prostírá se úplně odloučeno mezi Belgií, Porýnskem a Francií a požívá správy úplně nezávislé. Na prostoře 26 □ myriametrů žije v něm 200.000 obyvatel a mezi oběma státy udržuje se poměr podobný vzájemnému poměru Norska a Švédska. Král nizozemský vládne společně s generálními stavy (Generalstaaten, états généraux), kteří zasedají ve dvou komorách; v Lucembursku vládne náměstek, maje vedlé sebe stavovské shromáždění. Tři pětiny obyvatelstva přiznávají se k učení helvetskému, téměř dvě třetiny jsou katolíci. Židů jest 69.000, jichž 30.000 pouze v Amsterodámě, a jest tudíž Nizozemí z germánských zemí Židy téměř nejbohatší.

---

*) O užívání jména Lucemburk v českém místo Luxemburg anebo Lützelburg viz Palacký: Dějiny národa českého II, 2.

Zbrojná síla země této, nejvíce obchodem se obírající, dělí se ve vojsko evropské a v armádu asijskou; ono čítá 62.000, tato 28.000 mužů. Vedlé pravidelného vojska nalézají se ještě městské střelecké sbory, tak řečené schutterij, jichž úprava však nepožívá veliké důvěry. Značnější za to jest námořnictvo malé říše této; čítáť válečné loďstvo 115 lodí se 670 děly a posádkou 6000 mužů, loďstva obchodního jest 73 párníkův a 1730 lodí plachetných.

Vedlé velikolepé činnosti obchodní zaměstnává se obyvatelstvo podél přesypův a hrází žijící téměř výlučně mořským rybářstvím, jež provozuje s velikou smělostí i obratností; hlavní výživou východních krajin jest chov dobytka. Duševní vzdělání hollandské jest znamenito; ač není povinné návštěvy školy, věnuje se přece škole pozornosť největší a sebe menší ves má pěknou budovu školní. Též tak vzorně opatřeno jest chudinství; pouličných žebráků není v této bohaté i šťastné zemičce. Pracuje každý; kde toho poměry dopouštějí, zkvétá utěšeně velmi vyvinutý průmysl a veškero Hollandsko jest jediným důkazem, že se zde pracuje velmi pilně po mnohá již století. Nikdo však neklade rukou v klín, nýbrž pracuje stále s pomocí značné jistiny, jíž byl pracně nabyl. Každý, kdož loučí se s Hollandskem, vzpomíná rčení: beati possidentes.

Veškero Nizozemí skládá se nyní z 11 provincií, k nimž asi přidruží se v brzce dvanáctá, podaří-li se zamýšlené vysušení moře Zuyderského. Sídlo vlády a krále jest v Haagu ('s Gravenhage), pravým však hlavním městem země jest Amsterodam (300.000 obyv.), nejvelikolepější tržiště severního moře, které zastiňuje i pyšný Hamburk. Amsterodamský přístav, zvaný het Ij, spojen jest nyní přímo s mořem průplavem Ymuidským. K Amsterodámu druží se Rotterodam (130.000 obyv.) nad Meusou, s válečným přístavem velmi důležitým i pro říční i mořskou plavbu. V okolí jeho vtěsnán jest značný počet měst nestejné velikosti i důležitosti, Delft, Haarlem, Schiedam, universitní města Leyden a Utrecht, Dortrecht a j. v. V provinciích východních důležitější města jsou Zwolle, Leeuwardy a Groningy, na nejzazším severním cípku poloostrova hollandského jest důležitý válečný přístav Helder, kolem pak moře Zuyderského rozkládá se množství měst, někdy nádherných, rozkošných i bohatých, nyní však úplně tichých, jež právem lze nazývati „mrtvými městy při moři Zuyderském“.*) Ač temna jest pří-

*) Henry Havard: La Hollande pittoresque; Voyage aux villes mortes du Zuyderzée. V Paříži 1875, 8°.

Nové tržiště v Amsterodámě.

tomnost těchto „mrtvých měst“, k nimž počítáme Hindeloopy, Molkwerum, Edam, Hoorn, Enkhuizy, Medemblick, Stavory, lze přece domnívati se, že nedaleká budoucnost jim lepších dob přinese. Nieuwe Diep a Harlingy probudily se již k novému životu a jakmile proveden bude velikolepý záměr, o němž duch hollandský již po mnohá desítiletí přemýšlí, procitnou ze svého mrtvého klidu i města Hoorn, Enkhuizy, Stavory i mnohá jiná. „Vysušiti moře Zuyderské“ zní čarovné slovo, jímž ostrovy mizeti, mravy se měniti, nářečí splynouti, ze slaného příboje úrodné nivy, nová provincie, nový lid i nový svět vzniknouti mají. Pak ovšem ocítí se přístavní města při moři Zuyderském ve vnitrozemí a přístavy jejich budou zasypány, za to však mocné tepny železnic a průplavů spojí je se světem vnějším, jemuž jsou nyní uzavřena, samy sebou otevrou se jim nové zdroje výživy, a nový duch prochvívati bude městem i krajem, kdež nyní smrť rozpouštěla jedovatý dech svůj. Život dávno želaný bude tím vzbuzen, jehož by se ani jinak „mrtvá města při moři Zuyderském“ více nedožila.

Malé sice, avšak pro nás Čechy velmi důležité jest velkovévodství Lucemburské, které se sdílí s královstvím Hollandským o téhož panovníka. Ležíc uprostřed mezi Belgií, Francií a Německem má malá država tato úplnou autonomii, svého náměstka,

svůj parlament, svůj nejvyšší soud. Obyvatelstvo s části wallonské, s části německé, vyniká vzorným hospodářstvím a velikým průmyslem; bohactví obecné však nedostihuje hollandského, zvláště pak mnoho vyskytuje se dělnických rodin, živících se ve velikých továrnách. Hlavní město Lucemburk s 12.500 obyv. bývalo velmi tvrdě opevněno i zvali je nizozemským Gibraltarem; nyní jest důležitým středem železničním.

Království Belgické.

Nynější království Belgické, čítající na prostoře 2946 □ myriametrů 5,403.006 lidí (podlé posledního sčítání ode dne 31. prosince 1875), jest dědičná monarchie, roku 1830 založená; malá říše tato spravována jest ústavně, majíc dvě přímo volené komory sněmovní, požívá zaručené neutrálnosti, má více 100.000 mužů vojska, jež rozmnoženo býti může v čas války týmž počtem národní obrany, a loďstvo, které ovšem čítá pouze několik lodí, ježto neveliký jest rozvoj belgického pobřeží. Administrativně skládá se země z devíti území: Brabanta (totiž jižního Brabanta na rozdíl se severním Brabantem nizozemským), Východních Flander, Západních Flander, Antorfska (ném. Antwerpen, franc. Anvers č. Anver), Hennegavska (Hainault, č. Enó), Namurska (u = y), Lièžska (Liège, č. Liež, Lüttich), Limburska a Lucemburska. Ze všech státův evropských má Belgie relativně největší lidnatosť (183 duší na jeden čtverečný kilometr), svým pak průmyslem řadí se k nejpokročilejším krajinám na světě. Nejmenší lidnatosť vykazuje malé území, v němž převládá mluva německá, největší pak v krajinách s převahou živlu vlámského. Jakéhosi středu v příčině této dosahují krajiny převahou wallonské. Stát belgický vznikl umělým splynutím dvou úplně lišných živlův ethnických; národa belgického není, místo jeho zabírá lid belgický, skládající se z dvou kmenů, z romanských Wallonů, kteří s části mluví francouzsky, a z germánských Vlámů se silnou cizí přísadou, kteří mluví jazykem hollandským. Dle sčítání ze dne 31. prosince 1869 čítá se 2,041.784 lidí mluvících wallonsky a 2,406.491, jichž mateřštinou jest řeč vlámská; 308.366 lidí přiznalo, že mluví jazyky oběma a tudíž má živel vlámský převahu; úřední řečí zemskou i vládní jest řeč francouzská.

Nynější obyvatelstvo jest s části germánského, s části i keltského původu, vedlé toho však objevují se při bedlivém pozorování v typu

lidu belgického přiměsky cizokrajné, podobně jako ve Francii.*) Důležitosti politické mají však pouze Vlámové a Walloni. Pokud dějiny sahají, ozývaly se v krajinách severně Ardenn položených vždy mluvy dvě a obývali tam také dva kmenové, germánští Frísové a keltští Batavové a Belgové, kteří se na vzájem hojně stýkali a tím i s části splynuli. Potomky Belgů jsou Wallonové, kteří také podrželi původní mluvu svou; v mluvu jejich působil později živel románský téměř méně než živel germánský. Není tudíž wallonština pokaženou franštinou, ač za doby burgundského panství některých slov i rčení z ní přijala, avšak také není pokaženou němčinou, nýbrž má ještě největší podobnosť s vlaštinou některých švýcarských kantonův a s rumunštinou. V některých krajinách belgických jsou sídla Wallonův a Vlámů do té míry pomíchána, že se mnohdy řadí ves vlámská k wallonské, často pak jsou od sebe pouze silnicí odděleny. Po mnohá již století sídlí takto Vlámové a Wallonové pohromadě, po mnohá století bylo jim snášeti osud týž, avšak po dnešní den nestalo se bližší mezi nimi splynutí, nikdy nevznikly důvěrnější styky jednotlivců. Hluboká protiva jazyka a mravu zůstala i po r. 1830, když celá země nabyla své nezávislosti a potrvala nadále přes veškery společné zájmy a zařízení, obecno pak jest domnění, že jen společné zájmy a společná svoboda oba kmeny k sobě poutají.**) Kdybychom narýsovali přímku, která by jdouc z Dunquerqua sahala až po Ath a odtud na sever až po Tongery, rozdělili bychom jí asi sídla obou národů; avšak přes to jsou osady wallonské severně přímky této, jako zase národopisné ostrovy vlámské v částech jihovýchodních. Na severu mluví asi $2^1/_2$ millionu lidí vlámsky, na jihu $1^1/_2$ millionu francouzsky; zbytek, asi $^1/_2$ millionu mluví pouze francouzsky. Obě nářečí stýkají se v Bruxellích způsobem pamětihodným; jest totiž město hořejší výhradně francouzské, dolejší pak výlučně vlámské. Ač jest v Bruxellích živel vlámský v převaze, jest přece považována řeč vlámská pouze za „patois“ (nářečí lidu obecného, ježto vzdělané třídy mluví výhradně francouzsky). Ovšem neděje se tak v ryze vlámských provinciích, ve Východních i Západních Flandrech a v Brabantě, zvláště od té doby, když počaly znepokojovati mysli tak řečené „vlámské snahy“. Abychom poměry belgické mohli lépe posouditi, musíme míti ve zření ethnickou totožnosť Vlámů (něm. Flamänder) s Hollanďany.

---

*) Leo van der Kindere: Recherches sur l'éthnologie de la Belgique. V Bruxellích 1872, 8°.

**) Adolf Heerklotz. Wallonisch und Vlämisch. V Bruxellích a v Ostendě 1862, 8°, str. 5—6.

Na kongressu Vídeňském, když bylo zřizováno království Nizozemské, které v sobě obsahovalo i nynější Belgii, zavinili státníci sami spory pozdější, ježto spojili s Nizozemím wallonskou část Belgie, která vlastně příslušela k Francii. Různosť mravů, zvykův a zvláště náboženství držela v sobě nesčíslné zárodky nesvornosti a zášti. Jako téměř všude byl i v Nizozemí sever protestantským a jih katolickým. K učení katolickému lnuli i germánští Vlámové i románští Walloni; ještě podnes jest království Belgické ze zemí na světě nejkatoličtějších, neboť hlásí se k tomuto vyznání v pravém ponětí slova všechno obyvatelstvo bez rozdílu národnosti. Jevily se tudíž neshoda a odklonění se mezi jihem a severem nejprve ve chrámu, pak i v armádě a v generálních státech, až konečně r. 1830 následovalo odtržení se Belgie od Hollandska. Sotva se však nové království poněkud upravilo, a již objevily se antipathie národní. Katolické duchovenstvo přidržovalo se chytře nejprve Francouzů a Wallonů, z jejichž středu vyšli nejosvícenější a nejčinnější mužové, avšak, když neodvislosť byla vybojována, přidalo se k Vlámům, tvořícím většinu, kteří žádali aby řeč jejich byla základem nové národnosti belgické. Vskutku patří zásluha vyššímu duchovenstvu minulé doby, že řeč vlámská neklesla na pouhé patois. Avšak po dnešní den, ač písemnictvo jejich se zvelebilo načitě, nepodařilo se Vlámům, aby z Belgie vytlačili jazyk francouzský, jímž posud mluví vzdělanci všichni, ani aby dosáhli takového politického postavení, jakéž přísluší většímu počtu jejich. Beze vší pochyby hledati jest toho příčinu v duševní převaze Wallonů. Nejnovější výzkumy o stavu obecného vzdělání v Belgii jsou vůbec potěšitelny, avšak okolnosť tu, že nyní vlámské provincie jsou na poli školském činnější, nutno tím vysvětliti, že jest jim také nejvíce doháněti, kdežto provincie wallonské již dříve byly dospěly značného stupně vzdělanosti. Naproti tomu zvýšil se počet klášterů po vší Belgii měrou úžasnou; v době od r. 1830—1870 zveličil se počet klášterů z 251 se 3645 obyv. na 1500 s 25.000 obyv.*) Takovým způsobem zostřily se protivy mezi Vlámy a Wallony nejvíce ohledem národním a zuří dneska více než kdy jindy. Vlámové, jichž větší část podnes jest v rukou duchovenstva, počali již dávno litovati odtržení svého od bratrského národa hollandského, účelem pak tak řečených „vlámských snah“ jest od mnoha let, aby se odstranily dialektické různosti obou nářečí. Kongressu mluvnickému (Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres), který každoročně střídavě v městech belgických

*) Viz: De Zweep 1871, čís. 9 a Toekomst 1871, str. 139.

nebo hollandských zasedá, podařilo se zavésti týž pravopis pro obě nářečí. Čím však patrněji jeví se snahy Vlámů po spojení s hollandskými bratry, tím chladněji jeví se Hollanďan k nim.

Kdož žil za delší čas v Belgii a v sousedním Hollandsku, ten zajisté v každou chvíli bezděky činí v mysli své přirovnání obou zemí.

Kdybychom si dopřáli týmž dnem pobytu v Antorfě a v Rotterdamě, což jest snadno, ježto pouze asi pětihodinná cesta dělí od sebe obě tržiště, seznali bychom velmi snadno různosť mezi Hollanďany a Belgičany. Kdežto Rotterdam jeví ráz města hollandského více než kterékoli město jiné, mizí vše podobné, jakmile ocítíme se do Antorfa (140.000 obyv.). Zde není ničeho, co by slouti mohlo charakteristickým; až příliš pohřešujeme zde čistotnosti hollandské a neradi zaměňujeme úzké a vysoké domy hollandské, obyčejně třemi okny v témž patře opatřené, za staré budovy antorfské, ač tyto jsou velikolepy i nádherny. Ač pak jsou si obě města lidnatostí rovna, Antorf pak jest jediným a nejdůležitějším tržištěm i přístavem belgickým, jest přece v obchodní činnosti daleko předstižen Rotterdamem, což svidno jest na prvý pohled ze shonu i veškerého života obou měst. Proti Rotterdamu jest Antorf pust, tich i mrtev; jemu chybí mnohonásobné pohybování se po suchu i na vodě, které zvláštního propůjčuje Rotterdamu půvabu. Každý, kdož z Hollandska do Belgie přijde, nemůže ujíti dojmu podobného, jako kdyby vstoupil ze skvostné síně boháčovy do světničky pilného dělníka, při čemž ovšem netřeba upírati veliké horlivosti a velikolepé činnosti Belgičanův a zvláště Wallonů. V Belgii pracují pilně a bez oddechu, země však počíná teprve tam, kde Holland tak díc přestává.

Abychom nabyli přehledu po vší Belgii, sledujmež novějšího pozorovatele dra. Gustava Dannehla, který byl zajímavou zemi onu zevrubně procestoval. Prvé větší místo belgické se strany německé jest průmyslný Verviers (č. Vervier) se 40.000 obyv., jenž poutníku poskytuje vidu neobyčejně skvělého. Toť město se širokými, elegantními ulicemi, jsouc zbudováno téměř vše moderně a vkusně ze světle šedého kamene, pohled pak na jeho domy s ploskými střechami a na početné milohrádky jest uchvacující. Odtud k Lièži plyne Vesdre, pobočka řeky Ourthy (Ou = ú). Přerozkošné jest údolí této bystřiny horské, veliké krásy mají do sebe i hojná údolí příčná, s ním splývající; v jednom z těchto údolí nalézají se Marianské Lázně Belgie, lázeňské místo Spaa se 6000 obyv. a slavnými vřídly železitými. Podél Vesdry ozývá se zevšad hukot, hvizd a buchot různých závodů průmyslových. Údolí říčky Jeckera čili Jaara severně tohoto směru hostí v sobě velmi důležitý průmysl místní, zhotovování jemného pletiva ze slámy. Obyvatelé označují se neobyčejným blahobytem a jemnými i elegantními způsoby. Půvabná pahorkatina, odtud na západ položená, pokryta jest hustými i jemnými travinami, kteréž jsouce svlaženy nesčíslnými prameny nad míru podporují chov dobytka. Drsný Condroz, rozestřený východně od měst na Meuse položených, Lièže, Huye, Namura i Dinanta, omezený na východě

Ourthou a na jihu Lessou, která jest nejpůvabnější ze všech řek belgických, poskytuje opět jiného vidu i ohledem zemědělským a krajinným i národopisným. Nynější obyvatelstvo jest vůbec wallonské, též tak obyvatelstvo nízkého pruhu pomezního podél hranic pruských a v hornatém jihu. Tento jednotvárný i smutný pruh činí široká a bezstromá přívrší, která se vlekou podél Meusy jako obrovské ztuhlé vlny. V každé oulehli řine se nějaký potok, lukami lemovaný. Západní břeh řeky Lessy náleží již k Ardennám samým; sotva bychom nalezli v sousedství svém zemi, která by dosud po tak nepatrnou míru byla člověku služebnou učiněna a ve svých pralesům podobných hvozdech a divých útvarech tou měrou se vlastem nezkrocené přírody podobala jako Ardenny belgické, kdež podnes volně žije vlk a divoký vepř jako za časů dávných. Dále odtud jedouce přijdeme do očazeného i temného Lièže (Lüttich), který čítaje 116.000 duší jest středem uhelného i železářského průmyslu belgického. Do hloubi více 600 m. vniká zde horník do úkrytu vrstev kamenoúhelných, kteréž se pod zemí prostírají v 60 slojích objemu nevyčerpatelného. U samého města leží Seraing (č. Srēn), kdež jest největší železárna belgická. Hornictvo a průmysl železářský zaměstnávají největší část obyvatelstva, muže i ženy, a ne neprávem tudíž nazván Lièže peklem žen. Avšak pouze prvý vid Lièže působí odpudivě. Les výhní a komínů továrních pne se poblíž nádraží nad jednotvárnými i očazenými budovami továrními. Tím pak zanímavěji a ctihodněji jeví se nitro se svými starožitnými domy, lomenicemi ozdobenými, s nádhernými gothskými chrámy a kathedrálami. Nejbližší stanice za Lièží Waremme jest nyní nepatrný trh, dříve však bylo místo to hlavním městem bohaté i mocné, podnes pak veleúrodné krajiny Hesbainské (č. ebēnské), již obývá lid krásného typu wallonského; všude viděti lze vzrostlé muže, s černými kučerami a ohnivým temným zrakem, pravý to původní ráz Wallonů. Modrou blusou odívá se zde jako po vší Belgii muž středního i nižšího stavu. Mineme Tirlemont a již stkví se před námi Louvain (č. Luvēn, něm. Löwen); přední památka města a spolu vzácný klénot stavitelství gothského jest nádherná i skvostně ozdobená radnice tamní. Dnes jest však Louvain padlou veličinou, venkovským městem o 33.000 obyv. a sídlem katolické university. Dříve bylo město toto mocnou i bohatou metropolí brabantskou. Jediným odvětvím výroby městské jest pivovarství, avšak výrobek této fabrikace by asi tak málo lahodil chuti naší jako poučky university tamní. Louvain jest již nedaleko nádherného hlavního města Bruxell.

Bruxelly (č. Bryssely, odtud německý tvar Brüssel) čítají s 8 osadami okolními 360.000 duší a skládají se vlastně ze dvou měst; z těch město jižní jest položeno značně výše. Na některých místech zvolna sklání se plasa, na níž leží jižní část, ba bylo lze spojiti obě části i drahou koňskou. Jen na jediném místě jest okraj srázný a s kamenného zábradlí, které omezuje jednu stranu jakéhosi malého náměstí, lze se pokochati rozkošnou vyhlídkou na dolní město. Město dolní, původem starší (pravé germánské jeho jméno jest Brugsel, t. j. most), má v sobě nejstarší a nejznamenitější budovy, radnici, chrám sv. Guduly a m. j. Na dotčeném svrchu pro-

Place royale v Bruxellích.

stranství zařízen jest velikolepý sloup, podobný vendômskému sloupu v Paříži, s jehož hlavice lze přehlédnouti město veškero. Ne neprávem nazývají Bruxelly malou Paříží. Jako nádherná metropole na Seině mají i Bruxelly svůj boulevard, své budovy nádherné; lesíka boulonského krasší a rozsáhlejší jest les Soigneský (č. Soaňský), který se na jižní straně prostírá v samém okolí města, ohromnému podobaje se parku, který mizí u velikém lese, za mnohé míle se prostírajícímu. Milosad, zařízený uprostřed horního města bruxellského, snese přirovnání s menšími parky pařížskými, ku př. s milosadem, řečeným Parc du Monceau (č. Monsó). Veřejných budov všech druhů mají zajisté Bruxelly tolik, kolik stejně veliká část

Paříže; avšak belgické metropoli schází aspoň jeden moment krásy, aby aspoň relativně s Paříží mohla býti přirovnána: Bruxellům schází velikolepý a čistý veletok Seina, v němž by se veškera nádhera tato obrážeti mohla. Malá říčka Senna, s níž se jest spokojiti hlavnímu městu země nad jiné vodami bohaté, mizí zhola v moři domů a na mnohých místech jsouc překlenuta nese oživené ulice a procházky. Důležitější jest průplav, který jde do vodného přítoku skaldského Rupela. Čistotnosť, uhlazenosť a klid při veškeré živosti veřejných styků činí Bruxelly zvláště zanímavými a poutavými. Život bruxellský postrádá zimničného rozčilení, které téměř unavuje maloměšťana v mohutném Babyloně nad Sekvanou. Málokteré asi město poskytuje obyvatelstvu svému tolik pravidelných radovánek jako Bruxelly.

Blízké město Malín (fr. Malines, něm. Mecheln) má 40.000 obyv., jest sídlem arcibiskupa a primasa belgického a středem husté síti belgických železnic. Rozkládá pak se uprostřed svěží a velmi úrodné nížiny flanderské, jejíž vid se staroslavnými městy Gentem, Brüggy, Malínem a Antorfem a s mořskými lázněmi Ostendou a Blankenberghem poskytuje oku neméně půvabu a požitku jako hornatý jih. Jediné veliké zahradě podobá se veškera krajina, od Bruxellů až k břehům severního moře, které valí veličensky vlny své proti vysokým přesypům a mohutným hrázím, jimiž příroda a lidská ruka ochránily usměvavé nivy tyto. Prastaré, pečlivé a rozumné zemědělství pojí se zde s přirozenou úrodností naplavené půdy. Ovšem neuvidíme zde rozsáhlých léch, jako u nás nebo v Německu, ježto nad míru četné obyvatelstvo rozdělilo půdu v nesmírný počet malých částic, avšak přes to vše živí půda flanderská nad jiné zámožný lid rolnický. Neméně přičiňují k oživení krajiny rozptýlené dvorce, které činí přestávky vhodné uprostřed neumorného zelena. Rolník bydlí zde uprostřed pozemku svého, jejž s největší pečlivostí vzdělává; pravá ves vlámská neskládá se však jako u nás z dvorů rolnických, nýbrž jest sídlem výroby, která slouží potřebám hojného, po zemi rozptýleného obyvatelstva. V úpravných vsech flanderských, které čítají až 8000 obyvatel, zastoupena jsou téměř řemesla veškera. Osad flanderských jest na počet asi 2000, avšak veliká část jich měla kdysi obyvatelstvo čtvernásobné; okolnosť tato vtiská zvláště městům Gentu (fr. Gand, čti Gañ, 130.000 obyv.) a Brüggám (fr. Bruges, č. Bryž, 50.000 obyv.) znak úpadku. Nechť si však ubylo důležitosti tržebné městům těmto, pro poutníka a přítele starožitností chovají ona dosud ve svých zdech veliké množství věcí pamětihodných. Brügge, prvé sídlo výroby damašku, krajek a plátna, jest

nizozemským Norimberkem; *) v Brüggách i v Gentě domníváme se, že žijeme uprostřed středověku, vidouce kolem sebe množství nejnádhernějších gothských chrámův, radnic, paláců a domův patricijských. Gent, který býval v dobách Karla V. větší Paříže, jest nejpřednější sídlo rukodělné výroby bavlnářské, pak tiskáren a tkalcovství. Gent jest také městem průplavů, nizozemskými Benátkami, jakž jej nazývají pro veliký počet (300) mostů, spínajících břehy přehojných průplavů. I malebný kroj okolního lidu, dlouhé temné pláště s kapucemi, které propůjčují ženám veským podoby jeptišek, upomínají nás na dávno zašlý středověk. Zřídka lze uzříti selky, která by neměla náušnice neb záponku z ryzích brilliantů; jsou to vesměs zděděné starodávné šperky podivné sice, avšak vesměs téže formy. Každé z těchto měst má svůj milosad (jardin botanique), svou malířskou akademii, konservatoř a j.; krásná umění požívají podnes v Belgii téže veliké péče jako za doby renaissanční, která ozdobila belgické chrámy a paláce takovým množstvím předmětů výtvarných, že jimi putujeme jako pravými museemi. **)

Říše Německá.

Říše Německá zabírá střední část Evropy a dotýká se tudíž bezpostředně s nejznamenitějšími zeměmi zemědílu našeho. Tato poloha má pro lid, který v střední Evropě obývá, i veliké prospěchy i veliké úhony. Můžeť ovšem lid středoevropský přijímati ze všech stran popudů nejúčinnějších a také sílu svou ku všem stranám rozpínati a mocné rány zasazovati, což jest následkem roztahovačnosti každému prý jádru přirozené; avšak naproti tomu jest Německo i kovadlinou u veliké výhni národův evropských. Jsouc položeno uprostřed sídel tří hlavních kmenův evropských, obklíčeno nedověrnými sousedy, kteří vesměs nevyjímajíc ani spřízněných kmenů germánských nejeví sympatií k němu, nýbrž jen bázeň a nedůvěru, musí býti Německo vždy připraveno na koalici svých protivníkův a vždy musí pociťovati těžký tlak, který se na ně činí se stanoviska politického, duševního i mravního. „Německo stále podléhá nebezpečenství," usuzuje František von Löher o postavení jeho světovém, „že bude buď od nepřátel válečně stísněno anebo že při ustavičném

*) M. Weale: Bruges et ses environs. Bruges 1875, 8°.

**) Augsb. Allg. Zeitung ze dne 17. a 18. října, 5. a 9. listopadu 1876. Výborné správy o Belgii podává také dílo dra. Bedřicha Oethera: Belgische Studien, Schilderungen und Erörterungen. V Stuttgartě 1876, 8°.

vnikání cizí vzdělanosti ztratí své snaživosti, svého práva národního, své literatury i jazyka. Neobyčejně stěžují postavení Německa jeho šíré nekryté hranice a okolnosť, že veletoky jeho jsou majitkem evropským a ne německým, a že dělení se zemědílu našeho děje se právě na jeho půdě. Pouze vysoká ohrada alpská dopouští aspoň na jedné straně opory a volnosti."

Veliké různění děje se v Evropě, různění to hornatiny a nížiny. Tento dualismus evropský rozpoluje i Německo v část jižní a severní, které mezi sebou nespojuje tak most údolí Mohanského, jako směry řek a pohoří, která z hornatiny hornoněmecké vybíhají podobou mocných řetězů do nížiny dolnozemské. S útvarnou dvojitostí německé půdy shoduje se i dvojitosť obyvatelstva, pokud jest německého kmene, který činí jedenáct dvanáctin úhrnného počtu obyvatelstva. Němci totiž rozpadají se ve dva kmeny, různé mezi sebou mluvou, zvyklostmi a mravy, nejspíše i ethnickým původem, v Němce totiž Dolní a Horní. Srovnáme-li tudíž vypouklou mappu Německa s mappou jazykovou a národopisnou (jakž se ku př. děje ve fysicko-statistickém atlantu Německé říše, jejž byli vydali Richard Andrée a Oskar Peschel*), seznáme v brzce, že hranice mezi Dolním a Horním Německem téměř splývá s rozhraním nížiny a hornatiny. Život dolnoněmecký sídlí téměř výhradně na nížině dolnozemské až do nadmořské výše 200 m., uprostřed níž vynikají pouze Harz a výšiny Sauerlandské.

Švábský sedlák.

Již staří Germáné dělili se ve dvě odvětví různá, hornoněmecké a dolnozemské, která zase činila mnohá oddělení menší. Kmenové dolnozemští byli sice příbuzni mezi sebou, avšak ethnicky se různili myslí, vlohami duševními, povahou ba i podobou vnější a mravy a zvyklostmi svými od větve hornoněmecké, různosť pak tato stala se prodlením časův obecnou.**) Zástupce starých Hornoněmců nejlépe

*) V Bielefeldě a v Lipště. 1876, fol., list I. a X.

**) Této různosti případně dotýká prof. Wachsmuth ve svém díle: Niedersächsische Geschichten. V Berlíně 1876, 8°. Viz také H. Beta: Die Nieder- und Angelsachsen v Mag. f. d. Lit. d. Ausl. 1873, čís. 6., str. 81—83.

by bylo asi hledati mezi kmeny svévskými, nejpříhodnější pak pojmenování pro kmeny nesvévské čili pro živel dolnozemský zdá se nám býti jméno Sasů, ač jméno toto teprve ve II. stol. po Kr. se objevuje; avšak názvu toho lze užiti k obecnému naznačení všech národů dolnozemských a k projevu protivy, kteráž proti Svévům se jeví u národů těchto ve všech spůsobách životních. Svévové seděli původně na východě německém v sousedství Gothův a Slovanů, Sasové však měli již od nepaměti sídla svá poblíž dolního Labe a snad více k severu než nyní. V dobách neznámých opustili Svévové písečné roviny severovýchodního Německa a odtáhli do jižního Německa, které tehdá bylo obyvalištěm kmenů keltských. Již v dobách Caesarových objevili se kmenové svévští v těchto končinách, kdež počali nepřátelství s Kelty. Toto měnění sídel národních dálo se velmi pomalu a trvalo v Alpách bezpochyby za veškeru dobu panství římského, avšak osídlení se zástupů svévských nemělo v zápětí úplné vyhubení Keltů; spíše lze tvrditi, že se událo hojné pomíšení obou živlů národních, jehož stopy patrny jsou po dnešní den. Neboť i mezi Němci rozeznáváme typ rusý a temný, avšak pouze rusý typ, plavý vlas s modrým okem shoduje se s obecnými názory o typu germánském. Pokládáme-li rusý typ za pravý typ germánský, jakž se vůbec děje, pak ovšem shledáme nejvíce jeho zástupců na severu, t. j. mezi kmeny dolnozemskými, kteří od pradávna obývají hrudu, na níž podnes sedí. Průměrem však jest v Německu pouze 32·20 % ryzího typu; z toho přísluší Prusku 35·47 %, a Bavorsku 20·36 %, tak že jeví se mezi oběma zeměma rozdíl 15·11 %. Jinými slovy na 1000 světlookých, plavovlasých a bělopletných Prusů připadá 574 Bavorů s týmiž vlastnostmi. Nejtemnější okresy objevují se v jižním pomezí, v Elsasku a Lotarinsku a v Dolních Bavořích. Na severu, po obou stranách řeky Labe, obývá obyvatelstvo pleti nejbělejší, též tak v Zadním čili Východním Pomořsku; avšak i zde prokazují krajiny pomezní, Porýnsko a Slezsko, přírůstek jiných barev pletných. Hranici pleti bílé a temné činí vůbec hřeben německého středohoří;

Dívka hornobavorská.

pochybujeme však, že by hranice tato spadala s hranicí sídel Cheruských. I Chattové v Pomohaní byli praví Germáné a přece obývá zde nyní obyvatelstvo temnější. Kdybychom srovnali jednotlivé provincie pruské, tuť by podlé největšího poměru bílé barvy vznikla řada tato: Šlesvík-Holštejn, Pomořsko, Hannoversko, Prusy, Westfálsko, Sasy, Poznaňsko, Braniborsko, Hessy, Porýnsko a Slezsko. Vůbec šíří se obyvatelstvo temné podlé tří předních veletoků, Rýna, Labe a Odry. Po směrech jejich dála se veliká stěhování, zde na severozápadě událo se pomíšení s temným obyvatelstvem římským a s neznámými kmeny jihovýchodními.

Jak známo, projevil před mnohými léty slavný francouzský učenec, pan de Quatrefages, důmyslný náhled, že nynější Prusové nejsou pravými Germány, nýbrž že jsou potomky obyvatelstva jinokmenného, nejspíše jakési čeledi čudské, která později pojala do sebe hojně slovanských příměsků. Okolnosti však výše dotčené nasvědčují nade vši pochybnosť, že živel germánský mnohem spíše jest domovem na severu než na jihu. Podlé nejnovějších výzkumů, jež byly učiněny v mohylách a v žarovištích jihoněmeckých, bylo dokázáno, že zde v sedmém nebo v devátém století po Kr. opět nabylo převahy obyvatelstvo předgermánské, jakž také dosvědčuje nyní v jižním Německu se objevující brachykefalie. Alemanové totiž a Frankové byli rusými dlouhohlavci čili dolichokefaly. Jsou tudíž krátkohlavci v mohylách čili krátkohlavci dob předřímských nejbližší příbuzní nynějších Jihoněmců.*) I dr. J. von Hölder**) dovozuje, že ještě podnes vyskytují se ve Württembersku lbi podobné typům turánským a sarmatským. „Každému lze se přesvědčiti, že vůbec lbi tvaru krátkohlavého vyskytují se v obecném lidu po vší zemi.“ Ve veškerých Jihoněmcích i ve Švýcarsku událo se úplné pořímanění obyvatelstva, i původně zde usadilých Keltův i později sem vniklých Germánův a tím vzniklo hojné pomíšení se s římskými provinciály, kteří však často pocházeli z nejodlehlejších částí říše; tak ku př. r. 368 po Kr. přišly osady sarmatské čili slovanské do hor Eifelských a do Ardenn, od nichž zajisté pocházejí krátkohlavci, v oněch krajinách ještě podnes se vyskytující. V krajinách, položených západně rozhraní římského, pomíchalo se germánské obyvatelstvo, krajin těch dobyvši, s obyvatelstvem římským, bezpochyby po výtce krátkohlavým, které se

*) J. Kollmann: Altgermanische Gräber in der Umgebung des Starnberger See's. V Mnichově 1877 8°, str. 314.

**) Zusammenstellung der in Württemberg vorkommenden Schädelformen. V Stuttgartě 1876, 4°.

skládalo ze živlů přibylých ze všech krajin evropských a předoasijských. Později nabyli Germáné ve válkách s Římany množství zajatců z cizích národů a za stěhování národů vzrostl počet čeledi jinonárodní do té míry, že ku př. v krajinách Rýnských a v jiných částech jihoněmeckých činila tato větší část obyvatelstva. Ještě větší pomíšení se Germánů nastoupilo v prvé polovici středověku. Hunnské příměsky zbyly v Německu, ač měrou menší, též tak i Bulhaři a Bavorové. Též dokázáno, že Alemanové mnoho zajatých Slovanův a Avarů do země své přivedli. Když byl Karel Veliký vítěznými taženími svými rozkotal říši avarskou, rozsídleni byli Avarové a jiní zajatci po Bavorsku, zvláště v krajině mezi Lítavou a Ostrohem Vídeňským (Kahlenberg), pak po Švábích, po Durinsku a po jiných krajích německých. Zajisté pak válkami uherskými dostaly se do jižních Němec i příměsky mongolské. Největšího však množství cizí krve bylo do Němec přineseno častými válkami se Slovany. Ještě v VII. století dála se stěhování slovanská do krajin Dunajských a veškery východoalpské kraje byly tehdáž Slovany osídleny, kteří i do srdce Bavorska vnikli a kol Landshuta měli své osady. Naproti tomu veškera krajina, na východě od Labe položená, byla slovanská, ba i na levém břehu sídlil na písčitých nížinách Lüneburských slovanský kmen Gliňanů; Wagrie holštejnská, Meklenburk, Rujana, krajiště braniborské, Pomořsko, Sasy pruské i královské jsou bývalé vlasti slovanské a podnes udržel se v obou Lužicích statný nárůdek Srbů lužických, kteří vytrvale hájí mluvy i zvyků svých, ač jsou zevšad Německem obklíčeni, které v novější době tím důrazněji ukládá o národní samobytnost jejich. Na východě od těchto Slovanů sídlili pohanští Prusi, kmen lotyšský, Slovanům blízce příbuzný, nyní však úplně vyhubený, ač kladl meči německých rytířů po mnohá století odpor nejprudší. Vyhubení a vyplenění slovanského obyvatelstva v dolních Němcích počalo se sice již za Karla Velikého, v jehož „práci bohulibé" pokračovali saští nástupci z plemene Widukindova; avšak hlavní ránu Slovanstvu polabskému zasadili Jindřich Lev a Albrecht Medvěd na počátku vlády Staufské. Vítězové ukrutně hubili celé kraje, vraždili obyvatelstvo mužské, ze zajatých pak činili čeleď svou, jíž kázali konati prací nejsprostších; čeleď tato buď byla zůstavena v někdejších sídlech svých, buď zavlečena do krajin vnitrozemských, mnohdy až na Rýn, do Württemberska i Bavorska. Devátým stoletím počínajíc bylo tolik služebného lidu slovanského v Němcích, že jméno „Sklave" (Slovan) znenáhla značiti počalo otroka neb člověka poddaného. Ježto pak již dříve byli Slované pomícháni se

živlem čudským, není lze popírati jednak, že vyskytuje se živel čudský a tatarský, vůbec urálskoaltajský ve všech částech Německa, ba po vší Evropě, jednak že nynější ryzí Němci dolnozemští nejsou prosti cizích příměsků, zvláště slovanských. Nynější Němci jsou výsledem pomíšení se kmenů germánských s hojnými živly cizokrajnými a jsou tedy neméně cizí starým Germánům, jako Vlachové někdejším Římanům. „Národ německý, jakž se byl rozvinul od dob stěhování se národů, podobá se velikolepé národní sřícenině, jejíž rozpadlé části přidáním jinorodého staviva zase přeměněny byly v slušná obyvaliště. Vždy více vrůstali cizí živlové tito v život germánský; jestli nad ním nabudou převahy a jej udusí, bude záviseti na tom, obdrží-li přírůstků nových. Posud se tak ovšem nepřihodilo; ač jimi mocně spoután typ germánský, ač zvolna jen a lopotně vymyká se on z cizích příměsků, přece nezašel posud u veliké povodni jinonárodní.“ *)

Podlé nejnovějšího sčítání lidu ze dne 31. prosince 1875 bylo veškerého obyvatelstva říše Německé 42,727.260 duší, k nimž přičísti sluší ještě 2710 mužů, kteří sloužíce na lodech válečného loďstva německého byli nepřítomni. Mužského přítomného obyvatelstva bylo 20,986.842, ženského 21,740.417, což vykazuje větší počet žen o 753.575 duší. V mnohých krajinách německých objeveno bylo značné přibývání obyvatelstva; od minulého před tím sčítání lidu, které se stalo 1. prosince 1871, ubylo obyvatelstva Meklenbursku, Waldecku, Lauenbursku a Elsasku i Lotarinsku. V celé říši přibývá ročně průměrem o 1% obyvatelstva. Spolu ubylo od r. 1874 rozsáhlého stěhování se do ciziny, které dříve mnohem značnější bylo v Německu než v kterémkoli jiném státu evropském, zjev to, který jest dostatečným důkazem sociální hniloby německé. Podlé domácích seznamů vystěhovaleckých dopraveno bylo totiž z přístavů Hamburského nebo Bremského r. 1871 73.816, 1872 119.105, 1873 94.274 a 1874 42.006 německých vystěhovalců. R. 1874 bylo všech vystěhovalců německých do všech zemí zaatlantských 46.359, kteří vsedli v Hamburce, v Bremách, v Antorfě anebo v Havru, r. 1875 bylo jich jen 32.204. Tím ubylo německých vystěhovalců do krajin zámořských proti r. 1874 o 14.155. Úbytek tento zvláště týče se vystěhování se do Spojených Států, kdež způsobily nepříznivé poměry hospodářské, že značný počet lidí zpět odstěhoval se do Evropy. Podle úředních zpráv vrátilo se r. 1875 přes Hamburk a Bremy 22.081 osob. Nejpříznivější směry

*) Hölder na j. m., str. 35.

k stěhování se jsou vystěhovalcům německým vedlé Spojených Států Brasilie a Austrálie. R. 1875 přibylo vystěhovalců do obou zemí, ač nedosáhl počet jich výše let minulých. R. 1874 vystěhovalo se do Brasilie pouze 1019 Němců, r. 1875 činil však úhrnný jich počet 1387. Do Austrálie šlo r. 1874 900, r. 1875 1026 Němců. Jiné země zámořské nemají větší důležitosti pro německé stěhování se. Vystěhovalců do států středoamerických a jihoamerických, vyjímajíc Brasilii, celkem ubylo, ač při Peruvii a obcích Argentinských pozorovati lze malý přírůstek. Stěhování se Němců na východ, pokud se děje z Brem anebo z Hamburka, jest dosud skrovné a nedoznalo od r. 1874 patrnějších změn. V obou letech, 1874—1875, dopraveno bylo po 38 osobách do Asie a Afriky.

Veliká většina obyvatelstva říše Německé náleží národu německému. Sotva 3½ mill. lidí z úhrnného počtu jest původu neněmeckého.

Národní povaha Němců není vesměs táž, nebo ethnické, historické i kulturní příčiny překazily vývoj jednolité povahy národní. Takť ku př. Porýňan, ve vínu si libující, jest pravým opakem Bavora, který rád pivo pije a tabák žvýká. Vůbec však, pokud usuzovati lze podlé nynějších zjevů, má v národě německém převahu letora flegmatická, s části pak flegmaticko-melancholická. Němec vyznamenává se mnohými pěknými vlastnostmi, při čemž všem není lze zamlčeti, že úsudky samých Němců o národě jejich jsou velebením se, které stalo se modou zvláště za posledních let a proti němuž nestačí odpor lidí rozumných. Známy jsou dosti některé pěkné stránky povahy německé, jako píle, vytrvalosť, zmužilosť, udatnosť, věrnosť a zbožnosť, láska k svobodě, dobromyslnosť a příchylnosť k životu rodinnému; avšak důkazem jest veliké neskromnosti, když vlastnosti tyto pouze sobě Němci připisují a je přídatkem „deutscher Fleisz", „deutscher Muth" atd. arrogantně zveličují. Jest sice Němec pilným dělníkem, avšak i Angličan, Vlach i Čech, Francouz pak jej dočista předčí. Němec sice mnohé vynalezl, avšak mnohem více národové jiní, někteří i mnohem menší, jako Belgičané a Čechové; jestiť veliká řada nálezů nad míru důležitých, jež si Němci svojí bez práva a které náleží po výtce Slovanům. Budiž zde jmenováno knihtiskařství, kamenotiskařství, hromosvod, lodní šroub atd. Němec má sice povahu dobrou i poctivou, avšak neméně i národové jiní; podlých lidí pak jest dosti u všech národů. Zmužilosť a udatnosť jsou společnou vlastností všech národů arejských a mnohých nearejských; láska k rodině a k žití rodinnému jest mnohem mocnější u Slovanů než u Němců, nejvýše pak v ctnosti této dospěli semští Židé všech zemí. Němec jest sice

pobožný, avšak při tom upadá v okovy theologie, jako Angličané i jiní národové germánští, kdežto Románi byli již dávno s sebe svrhli okovy ty. Ve vědě dospěli ovšem Němci daleko, avšak obecně vyučuje Němec pouze doktrinám a učí se nectnostem, ne však ctnostem jiných národů. Vůbec i ve vědě jeví se úpadek, poněvadž přesné bádání nezastírá dosti národní domýšlivosti, kdežto kosmopolitická bádání jiných národů vynikají rázem čiré objektivnosti. Zvláště dějepisectví německé poskytuje mnoho příkladů samovolného velebení sebe a nepříslušného zlehčování jiných národův a dějinné činnosti jejich. Ač dějiny německé jen v episodách vznášejí se nad úhrn národního úpadku, ježto nejslavnější a nyní nejvíce vychvalované doby reformace Lutherovy a válek Napoleónských jsou buď dílem náhody, buď zásluhou cizí, přece není v Německu historika střízlivého a všichni mužové, jinak zasloužilí i důmyslní, kteří obírali se dějinami obecnými, nemohou vzdáti se liché illuse, jako by byli Němci vzorem národů jiných u velikém proudu dějin světových. Soudná historie již dávno zatratila domýšlivý pojem „německé reformací“, nebo v odporu, jejž nahodile Luther proti obecné církvi počal, nejeví se ani důslednosť, ani originálosť, ani plod hlubokého přemýšlení, nýbrž nahodilosť a následování vzorů českých; prvý pak reformátor století XVI. Calvin, jehož reformace jest výsledkem důmyslného zkoumání a hlubokého citu mravního, byl Francouzem. Též bitva u Lipska nebyla dílem udatnosti německé, nýbrž rakouskoruské a slovanské, nebo vítězem byl Čech Radecký. *Carus*, který jinak pěje chvalozpěvy o národní povaze německé, vypisuje tyto slabosti její: „pedanterii, malichernosť, chuť napodobovati, nedostatek sebevědomí, nedůvěru, že by kdy mohl býti člověk *původcem* nějaké myšlénky, pak závisť, zvláště chlebařství, pomlouvačnosť a touhu po zlehčování. Z ryzího doktrinářství vyvinulo se protivné roztřiďování podlé hodností společenských a nevyčerpatelná zásoba všelijakých titulů. Proti Francouzům a Angličanům nejeví Němci dosti vzájemnosti a podpory mezi sebou“. Nehledíc k tomu ni onomu není Němec horší jiných národů vzdělaných a může se do jisté míry vychloubati bohatými duševními dary svými, jako oni. Vytýká-li se Němci nejapnosť a hašteřivosť, třeba uvážiti, že se sebevědomí jeho následkem nejnovějších událostí patrně zveličilo. Se stanoviska našeho ovšem posuzujeme nejnovější příhody jako skvělou událosť, která u veliké knize dějin zůstane jen episodou.

Neněmecké obyvatelstvo Německé říše náleží buď ku kmeni románskému buď ku kmeni slovanskému; pouze ve Šlesvicku žije as 150.000 *Dánů*, kteří náležejí ku kmeni germánskému. Živel románský

zastoupen jest Francouzy a Wallony. Francouzové žijí nejvíce v Elsasku a Lotarinsku, avšak porůzné osady francouzské vyskytují se i ve Weslu, v Friedrichsdorfě (Hessy), v Dobrosoli, v Halberstadtě, Magdeburce, Burku, Stendale, Braniboře i Berlíně, ve Frankfurtě n. O. a v Brodnici (Straszburg i. N.). Také v Černolesí württemberském bývaly francouzské osady hugenotské, avšak jsou od některých dob úplně zněmčeny. V Lotarinsku činí Francouzové polovici všeho obyvatelstva; naproti tomu jsou v Elsasku v patrné menšině. Ku kmeni slovanskému přičítáme Čechy, lužické Srby a Poláky. Čechové žijí roztrousené po Slezsku dolním a v Braniborsku, číníce zvláštní osady náboženskonárodní, na dvou pak místech, v hornoslezském okresu ketřském (Katscher) a v okolí kladského města Dušník (Reinerz), stýkají se s jádrem národa svého v Čechách a na Moravě. V stol. XVII. bylo českých osad v severních Němcích mnohem více, zvláště v Perně, v Žitavě a v Drážďanech, avšak osady tyto zanikly úplně s počátku nynějšího století. V Žitavě čítala r. 1842 česká obec 9 duší. Osady nynější jsou vesměs založeny v minulém století od náboženských exulantů. Žijí pak nyní Čechové v Pruském Slezsku ve čtyřech krajích: kladském, opolském, střelínském a sycovském. V kraji kladském jsou Čechové potomci prvotních obyvatelů té krajiny za krále Přemysla Otakara II. vůbec poněmčené. Hromadně žijí Čechové v krajích ratiborském a hlubčickém, jsouce částí Moravanův, r. 1742 od vlasti odervaných, kteří, ač pod pruskou vládou postaveni, jazyk svůj podnes zachovali. Jest jich podlé dioecesánského katalogu olomouckého na rok 1874 61.911 duší v 68 osadách, 65 českých a 3 českoněmeckých, a příslušejí k církevní správě arcibiskupa olomouckého. V kraji kladském jsou pak české osady tyto: Německá Čermná (Tscherbeney 1785 obyv. č. a 45 něm.), Stroužné (Strausseney) a Bukovina (677 č., 6 něm.), Chudoba (Cudowa 377 č., 70 něm.), Jakubovice (330 č.), Slané (Schlaney 868 č.), Blažejov (Groszgeorgsdorf 252 č.), Březové (439 č.) a Zákeš (Sakisch 30 č.); v kraji opolském: Bedřichův Hradec (Friedrichsgrätz, 1282 č.), Petrův Hradec (Petersgrätz 696 č.) a Lubina (Sacker, 273 č.); v kraji střelínském: Husinec (1257 č.), Poděbrady Horní, Dolní a Prostřední (301, 208 a 360 č.), Melta (107 č.), Penč (112 č.), Töppendorf (310 č.), Eichwald (135 č.), a Střelín (60 č.); v kraji sycovském: Velký Tábor (570 č.), Malý Tábor čili Tábůrek (180 č.), Čermín (400 č.), a sousední Ostřešovsko v Poznaňště (100 č.). Celkem žije Čechů porůznu ve Slezsku 11.119 a s okresem ketřským 73.030. Z osad českých, zřízených od vystěho-

valců českobratrských za pruského krále Bedřicha Viléma I. okolo r. 1737 v Berlíně a v okolí, zachovala podnes toliko část obyvatelů vesnice Rixdorfa, jihozápadně od Berlína, jazyk svůj. Počítá se v té osadě nyní 110 obyv. českých. Jiné české osady okolo Berlína, též Nová Ves blíž Postupími, jsou již ku konci XVIII. stol. poněmčeny, v berlínské pak obci české, která čítala původně výše 1500 duší, vymřeli poslední Čechové okolo r. 1850.*) Vedlé toho vznikly v dobách novějších menší osady české v Drážďanech, v Lipště, v Berlíně, ve Stuttgartě a v Bremách.

V ouvodí Sprevy a Nisy Zhořelské přebývá dosud malý nárůdek lužických Srbů, jediný to zbytek velikého jindy národa Slovanů polabských. Němci nazývají je Vendy čili Vinidy, počet pak jejich činí sotva 170.000 duší. Nářečí užívají dvojího, dolno- a hornolužického. Území, jež zaujímají nynější Srbové lužičtí, jest dílem v Sasích (menší část, v kraji buděšínském), dílem v Prusku (provincie braniborská, vládní okres frankfurtský, a provincie slezská, vládní okres lehnický), a rozkládá se — vůbec mluvě — mezi městy Lubňovem (Lübenau), Picní (Peitz), Mužakovem (Muschkau), Zlým Komorovem (Senftenberg), na jih za Buděšín k Lubiji (Löbau); větší města na území srbském jsou kromě těchto právě dotčených: Chotěbuz (Kottbus), Drjóvk (Drebkau), Gródek (Spremberg), Vojerece (Hoyerswerda), Kulov (Wüchenau). Území zaujaté celkem Srby pokrývá 70 □ mil se 150.000 obyv. srbskými (vedlé 120.000 Němců). Srbové od pradávna dělí se na dvě větve, na hornolužické (potomky někdejších Milčanův) a dolnolužické (potomky někdejších Lužičanův); obě větve dělí rovná čára tažená od Mužakova na západ, jižně od Gródka k Zlému Komorovu; hornolužičtí Srbové obývají as na 38 □ m., dolnolužičtí as na 32 □ m. Kromě těchto Srbův přebývá ještě asi 18.000 v několika osadách vně celku srbského, tak že číslo všech lužických Srbův možno páčiti na 170.000 (Bogusławski má 167.545), z nichž 100.000 jest hornolužických Srbův v 533 obcích a 70.000 dolnolužických Srbův v 221 obcích. Náboženstvím jsou téměř všichni Srbové evangelíci; pouze 12.000 hornolužických Srbův jest katolického vyznání.*)

Malý ostrůvek srbský uprostřed příboje Němectva ovšem není po chuti snahám velkoněmeckým, a němečtí statistikové o překot předpovídají konečnou záhubu této letorosti slovanské. Nejdále po-

---

*) Viz článek A. V. Šembery o počtu Čechů v Č. Č. M. r. 1876, str. 400 a 404.
**) Hórnik v Nauč. Sl. VIII., 917.

kročil R. Andrée, který upírá Srbům práva vůbec k další existenci.*) Avšak tvrzení německá na štěstí nemají podkladu. Srbové udržují se nejen jako Ladínové, neb Rhaetorománi, nýbrž oni vstupují již i do řady národů literaturu svou majících. Národ, který již vydává knihy o 5000 exemplářích, který má svůj ústav vědecký (Srbskou Matici v Buděšíně) a vydává i spisy vědecké, národ, který má vlastence rázu tak ušlechtilého, jako páni Hórnik a Smoleř — národ takový vědom jest sobě svého úkolu dějinného, národ takový nezanikne.

Příbuzní se Srby, avšak užívající nářečí polského, jsou Kašubové, kteří obývají západní část pruského vládního okresu gdanského; jesti to poslední nepomíšený zbytek slovanských Pomořanů, kteří kdysi celou zemi obývali, nyní však z největší části jsou poněmčeni. Jádro slovanského obyvatelstva v říši Německé činí Polané, jichž jest do $2^1/_2$ mill.; obývajíť po výtce v Poznaňsku, pak v jihovýchodní části Slezska po obou březích Odry. V Slezsku i v Poznaňsku činí však poněmčování veliké pokroky. K Polanům dlužno přičítati kmen mazovský, žijící v jihovýchodních částech východního Pruska.

Mazované jsou větev polská, jejíž kníže Kunrát r. 1228 povolal do své země rytíře německé, aby se uhájil vpádů pohanského obyvatelstva nynějšího Pruska. Oni mluví pokaženým nářečím velkopolským, a vzdělaní Polané opovrhují jazykem jejich. Živel německý rozmohl se patrně mezi Mazovany; největší počet Němců nalézá se přirozeně v severní části země. Němci obývají 18 malých měst mazovských a žijí i roztrousené po vsech. K jihu a zejména k jihovýchodu nabývají Mazované patrné převahy, tak že v malých vsech mazovských pouze učitel a rychtář německy mluví. Mazované sami nemají ponětí o své národnosti. Není prý mezi nimi nikoho, kdož by byl hrd na mazovský původ svůj. Oni chtí, aby byli pokládáni za Němce nebo za Prusy (?). Příbuzné Polany mají u velikém opovržení, naproti tomu váží si Němců velice (?) Vzdělaných Mazovanů není. Každý vzdělaný muž v území jejich mluví a myslí německy i také činí se Němcem,

---

*) Praví ve svém spise: Das Sprachgebiet der Lausitzer Wenden. (V Praze 1873, 8°, str. 3.) „Známo vůbec, že němčení lužických Srbů načitě pokračuje a že přibývá jeho víc a více zvláště v novějších dobách, aniž by užíváno bylo prostředků násilných. Téměř všichni Srbové dnešního dne mluví dvěma jazyky, vyjímajíc řídké starce, a jsou znalí jazyka německého; mládež přivyká sobě němčině víc a více, tak že již nyní lze s plnou jistotou předvídati zánik srbského kmene v Lužici, tak jako se bylo přihodilo v jiných krajinách severovýchodního Německa.“ Právě však důvody, jichž Andrée uvádí, postrádají působivosti. Vzdělavatel, znaje poměry lužické ze známosti své, jest s to, aby doložil, že sice známost němčiny jest téměř obecna, avšak ne více, než jako mezi Čechy v krajinách pomezních. Ba spíše jest znalost němčiny zbraní, kterou Lužičan od sebe odvrací útočivých snah poněmčovacích. *Pozn. vzděl.*

nechť si má jméno polské, nechť pochází z mazovské rodiny a vyrostl ve zvycích mazovských. Této zálibě v německých způsobech sluší přičísti, že Mazované naskrze přidržují se učení římskokatolického.*)

Řadu neněmeckých národů v říši Německé zakončují Litvané, počtem 150.000 d., kteří žijí v nejzazším severovýchodním cípu říšském. Německá Litva jest krajina se svěžími a usměvavými nivami, lučinami a zachovalými lesy. Avšak hor, střídavých údolí, bublavých potoků, rybnatých jezer, jedlí a temných lesů jehličnatých, čehož hojnosť v Mazovsku se naskytuje, tato část Litvy nemá. Hlavní sídla Litvanů nalézají se v nynější době v severovýchodní části kraje labiavského, pak v kraji niederunském, heydekruzském, v okolí klajpedském, tylzském, ragnitském a pillkallském. Litvané jsou po výtce lidé silně urostlí a zvyklí všemu namáhání. Již od prvého mládí otuženi jsou účinky povětrnosti; pleť jejich jest svěží, kvetoucí; síla tělesná dlouho se udržuje; statní starci o 70—80 letech nejsou žádnou zvláštností. Duševní nadání Litvanů jest značno; oni snadno chápají, avšak pozvolna se přátelí s dobrými novotami. V povaze jejich jest jakási jednostrannosť, jejíž příčinu ovšem v tom hledati sluší, že jsou uzavřeni jazykem svým i způsoby životnými a s ostatními národy říšskými přicházejí do řídkých styků. Tuhé přidržování se starých způsobů patrně vadí rozvoji jejich (?). Litvané jsou protestanté mysli velmi nábožné. Ani nejhorší povětrnosť, ani nejdelší cesta nejsou s to, aby je zdržely návštěvy bohoslužby. Duchovní požívají největší úcty; v neštěstí a utrpení svém těší se Litvané věrou v předurčení. Avšak nesmíme opominouti i rubu jejich povahy. Pravdy prý nehledí si příliš v životě veřejném, v obchodu a tržných stycích; také prý opilství u nich velice se rozšířilo.**) Při tom upadají stále a tím klestí se cesta Němectvu, které mezi nimi činí též pokroky jako mezi pruskými Slovany; velice zhoubný účinek pro národnosť litevskou mělo dokonání železné dráhy až po hranice ruské. Jižně dráhy jest nyní veškera krajina poněmčena; tu a tam ještě rozumí starší lidé krásné i zvučné řeči litevské, avšak dítky jejich znají jen řídká slova a věty a stydí se k tomu se přiznati.

Kmenové tito, o jichž seznání jsme se výše pokusili, žijí na ploše 5406·1053 □ miriametrův, avšak površí toto jest velmi nerovně mezi jednotlivými državami německými rozděleno. Německo ve svém nynějším rozsahu vzniklo v základě smluv mezi státy někdejšího

---

*) Globus, XV. svazek, str. 22—23.
**) Globus, XVI. svazek, str 25—26.

severoněmeckého spolku a státy jihoněmeckými (ze dne 15., 23. a 25. listop. 1870, ratifikováných 19. ledna 1871) a zákona o spojení Elsaska i Lotarinska s říší Německou ze dne 9. června 1871, když totiž obě tyto krajiny byly mírem frankfurtským (10 kv. 1871) ustoupeny Francií Německu. Odtud skládá se Německo z 22 monarchických, z 3 republikánsky zařízených držav a 1 země říšské, v níž císař vykonává státní svrchovanosť. Touto zemí říšskou jest Elsasko i Lotarinsko, republikánské državy jsou města Hamburk, Lübeck (starosl. Bukovec) a Brémy; mezi 22 monarchiemi jsou 4 království, 6 velkovévodství, 5 vévodství a 7 knížectví, jichž jména a nejdůležitější poměry označeny budou tabulkou, níže přiloženou. Největší a nejdůležitější státy německé jsou ovšem čtyři království, Prusko, Bavorsko, Württemberk a Sasko, mezi nimi pak opět Prusko drží prvé místo i svou velikostí a počtem duší i tradicí historickou, jejímž cílem vždy bylo zařízení německé říše s pruskou převahou. Král pruský jakožto císař německý jest zároveň hlavou vší říše, kteráž jest podlé své ústavy **spolkovým státem** s ústavním zřízením. Po vůli tedy činitelův ústavodárných jest říše německá mocnářstvím, hlavou její vlády jest mocnář, který však svrchovanosť, spolku nebo říši náležitou, nevykonává neomezeně, nýbrž praví ústava, že svrchovanosť říšská přísluší „předsednictvu spolku, které náleží pruskému králi, jenž má příjmě německého císaře“, tedy císaři, pak **radě spolkové**, složené z plnomocných zástupců jednotlivých držav a konečně národnímu zastupitelstvu, vyšlému z přímých voleb, totiž **říšské radě**. Zákony říšské, k jichž platnosti třeba jest souhlasu většiny obou těchto shromáždění, nabývají závaznosti své úředním prohlášením se strany ústřední vlády říšské. Správa říše přísluší **říšskému kancléři**, císařem jmenovanému, který jest ústavně zodpověden; on předsedá v radě spolkové a vede veškery věci říšské. Ústava říšská nedotýká se sice svrchovaných práv jednotlivých držav, v zájmu však celku přísluší vládě říšské působnosť v mnohých věcech, které bývají obyčejně korunními právy jednotlivých států; tak přísluší říši diplomatické zastupování na venek, vojenství i námořnictví, finance, železné dráhy, poštovnictví a telegrafy. Ovšem jestiť přirozeno, že ohromná přemoc Pruska, které plochou i lidnatostí svou pětkrát převyšuje rozsah a obyvatelstvo druhého státu, Bavorska, ubírá malým a slabým státům víc a více samostatnosti, kteréž tudíž odkázány jsou fakticky jen k výkonu vnitřní správy, ač s podržením vnějších odznaků nezávislosti. Každá německá država má svou ústavu, s části i své zákony, pokud ovšem s prospěchem všech občanů státních nepůsobí zákony říšské. Avšak

snahy centralisující, které ovládají státní zřízení německé a způsobují trvalé zmáhání se moci pruské, neobjevují se pouze v Německu, nýbrž jsou dějinnou nutností všech spojených států (?), čehož důkazu podávají Svobodné Státy severoamerické, ba i samo Švýcarsko.

Ovšem pak jest i sídlem ústřední vlády hlavní město Berlín. Metropole Německé říše není položena zeměpisně příznivě, jsouc daleko vzdálena přirozeného středu říšského. Město rozkládá se uprostřed jednotvárného, smutného okolí na obou březích řeky Sprevy a zanímá prostoru 0·22 □ myriametrů, na níž obývá okrouhlým počtem 1 million lidí. Podlé sčítání ze dne 1. pros. 1875 bylo v Berlíně

Nejstarší část král. zámku Berlínského.

964.755 duší, avšak podlé udání statistického úřadu městského bylo v posledním témdni lednovém r. 1877 1,000.309 obyvatelstva, a r. 1879 čítá se již 1,050.000. Jméno města jest původu slovanského.*) Bar, bara, brljina značí v jazycích slovanských vodu stojatou, kalnou, nebo líně tekoucí s bahnitým dnem. Takové vlastnosti asi měla Spreva v dobách těch a na tom místě, když Lutici braniborští založili rybářskou ves Berlín. Když přišli výbojní Němci do těchto končin, stalo

*) Viz o tom spis dra. J. Killische, vydaný v Berlíně 1872, 8° a spis dra. O. Beyersdorfa: Der Ortsname Berlin aus dem slavischen erklärt. V Bytomi 1873, 8°.

se z Brljiny Berlín, poněvadž Němcům vůbec jest obtížno, polohlásku *r* klásti za jádro slabičné, tudíž vsouvají samohlásku.*) Ještě podnes má Spreva do sebe velmi málo půvabů. Uprostřed města jest v loži jejím ostrov, na němž rozkládá se městská čtvrť Starý Kolín (das alte Köln). Části města starší, které se prostírají kolem Sprevského ostrova, jsou obklíčeny bývalými příkopy pevnostními. Na ostrově sprevském nalézají se nejdůležitější budovy, jako královský hrad, velechrám, nové i staré museum, obrazárna atd.; na západ od „zámeckého mostu“ táhne se nejkrasší a nejživější třída Berlínská „unter den Linden“ k bráně braniborské, za níž jest „obora“. Ještě před

Museum Berlínské.

nedávnem nebylo lze Berlín počítati k městům krásným, patrné okrášlení událo se teprve za posledních desíti let. Z památností upoutají nejprve oko naše veřejné pomníky, jimiž Berlín zvláště jest bohat. Ač velkoměstský původ jeho jest poměrem novější, přece není lze nepoznati jakýsi historický ráz, nebo na prostranstvích a ulicích nalézá se tak díc historická gallerie pruských dějin posledních dvou století. Voltairovo slovo, že v městě tomto více shledáš bodáků než lidí, osvědčuje se podnes a pomníky tyto dosvědčují, že jsme v městě vojákův a uprostřed státu vojenského. Nebo pouze svým voj-

*) I v Čechách máme příklady podobné, jako Plzeň, Pilsen, Brno, Brünn.

skem a vůdci jeho stalo se Prusko tím, čím jest. Brutální moc a slepá výbojnosť vítězila vždy v Prusku nad slavně stvrzenými úmluvami a svatými právy říší a národů, čehož nejlepším důkazem jsou Slezsko, Polsko a Lotarinsko. Tu skví se na bujném oři válečném veliký kurfürst a upomíná na doby, kdy bylo se Švédy ještě na německé půdě bojovati. Nedaleko odtud staneme uprostřed sedmileté války. Vysoko ční pověstný pomník Fridrichův se svými plasticky živými reliefy, mimo pak něj stojí kol náměstí Vilémova sochy nejznamenitějších generálů jeho doby. R. 1813 přibylo šest pomníků slavných reků na náměstí Belleallianském a na hoře Křížové. K těmto pomníkům z dřívějších dob právem přidán byl i pomník krále Fridricha Viléma III., jemuž bylo nejvíce utrpěti převraty doby Napoléonské. Tímto pomníkem a sady kolem něho rozprostřenými s dvěma vodotrysky nejvíce získalo šíré prostranství mezi královským hradem a museemi. Dřevní název jeho „Lustgarten“ byl spíše ironií, poněvadž bylo pouze prachem pokrytou a vyprahlou písčinou. Avšak nyní vid jeho patrně se změnil. Jsouc na třech stranách monumentálně obklíčeno shlukem velikolepých budov hradních, velechrámův a museí s jich daleko viditelnými freskami, uprostřed pak vyplněno dotčeným pomníkem a rozsáhlými pažitnými plochami, otvírá se náměstí toto pouze na straně čtvrté do „třídy pod lipami“, jejíž pomníky již odtud lze viděti. Projděmež touto třídou až za bránu braniborskou, kdež na pravé straně upoutá oko naše vítězný sloup z r. 1870—1871, jehož dokonalosť aesthetická ostře jest kritisována z mnohých stran. V pozadí nalézá se brána braniborská, korunována vítězoslavnou čtverospřeží svou. Za vítězným sloupem zdvihá se budova generálního štábu. Z předu viděti jest rovněž znamenitý závod Krollův a čtvrtou stranu zabírá obora. Beze vší pochyby bude v brzce okolí sloupu vítězného v sady proměněno, aby tím pravdivěji zasloužilo si příjmene náměstí královského; zajisté získá tím i vid pomníku. Též dva pomníky klidné duševní práce děkují novější době, ne snad oba za vznik svůj, nýbrž aspoň za své odhalení. Nebylo totiž v Berlíně pomníku Schillerova. Nyní však umístěn jest před divadlem na náměstí gensdarmů. Jméno náměstí tohoto jest ovšem prosaičtější než vid jeho, nebo dva stejně zbudované chrámy a řeckým slohem zbudované divadlo značně okrašlují toto prostranství. Pouze skupení budov těchto zdá se býti poněkud baroční a upomíná na Götheova slova: „Prophete rechts, Prophete links, das Weltkind in der Mitte.“ Poprsí duševního héróa Hegla, který v Berlíně za delší čas působil, zdobí tichý lesík kastaniový za universitou. Nesmíme zapomenouti se též nad poprsím muže, který

působením svým snažil se spojiti úkony vojenské s duševní plodivostí, otce tělocviku Jahna, jehož pomník na cvičišti na „Hasenheidě“ byl r. 1872 zřízen. Vedlé pomníků zasluhují obdivu nové budovy, po předě nádherná císařská gallerie, která jest vystavěna podobou skvostného bazaru a vede na příč z třídy pod lipami k souběžné „Behrenstrasze“. Jiná města mají ovšem již déle budovy podobné, které zvláště večer, za osvětlení plynového, krásného pohledu poskytují. Nyní již lze i Berlín k městům těmto přirovnávati, ač krasochutí svou nedostižná Paříž více podati může. Zvláště podivuhodný pokrok ohledem kvalitativným a kvantitativným proukazuje Berlín ve své jihozápadní části za oborou. Činíť část tato „plíce města“ a v době nejkratší bude na těchto místech Charlottenburg s městem spojen. Ulice části této, jako Lennéova, Viktoriina, Lützowova, Magdeburská a Schöneberská třída, jsou sice novy, avšak i neobyčejně krásny a velkoměstsky zařízeny. Bohatým obyvatelům jejich lze požiti luxu, ve velkých městech obyčejně nedostižného, míním totiž zahrádek před i za domy jejich anebo aspoň průdušných verand s krásnými úponkovitými rostlinami. Všechny tyto domy, villám podobné, zbudovány jsou ideálným jakýmsi slohem, s hojnými sloupy a řezbami, což aestheticky prospěšně působí, ač popříti lze není, že ozdoby tyto jsou vesměs přidělány, nikoli pak massivné. Blízkosť, jež má při poutech velkoměstských velikou důležitosť, omluví poněkud smělý skok, jejž učiníme ze „čtvrti tajných radů“ a z třídy kapitalistů do zahrady zoologické, která konečně poskytuje skutkem, čeho jméno „obory“ výše pouze napovídá. Způsob, jímž zvířata rozsídlena jsou v nejzazší jihozápadní části zahradní, zasluhuje zvláštního povšimnutí jakožto výborný naučný prostředek starým i mladým. Nebo i tato zahrada byla v posledních letech patrně lépe upravena a zařízena, v čemž dříve předstižen byl Berlín městy menšími, jako Frankfurtem, Rejn-Kolínem, Hamburkem, Drážďany atd. Se zoologickou zahradou blízce spřízněno, avšak jako větší vzácnosť ještě více poutavější a snad nejpikantnější ze všech novot Berlínských jest bez odporu krásné akvarium, zařízené r. 1869 a ve svém způsobu jediné, ač příčinou své nitrozemské polohy zápasí s většími obtížemi než soudruh jeho Hamburský.

Nové budovy a okrášlení, jichž jsme výše byli dotkli, postupují v Berlíně s neobyčejně rychlým vzrůstem lidnatosti; obnášelť přírůstek lidnatosti za dobu mezi sčítáními z r. 1871 a 1875 značný poměr $17\frac{1}{5}\%$. Časem, není-li látky jiné, zapřídá se žurnalistický spor mezi tiskem Berlínským a Vídeňským, jehož předmětem jest počet obyvatelstva. Spor tento veden bývá někdy s velikou urputností, jakoby

vskutku velkoměsto bylo záviděni hodným prospěchem. Avšak výsledek zevrubnějšího pozorování nás poučí, žeť velikosť může býti prospěšna jen městu, které má v sobě veškery vyšší ústavy školské a veškery prostředky ku povzbuzení ušlechtilé pospolitosti (divadla, koncerty, vědecké přednášky a p.) i které poskytuje bezodkladného dosažení všech potřebných i luxurních věcí; přibývání pak obyvatelstva nad půl millionu spojeno jest s nezbytnými škodnými účinky i zdravotními i společenskými. Dostatečně dovozuje „das städtische Jahrbuch für Volkswirthschaft und Statistik" vydaný statistickým úřadem obce berlínské r. 1874, že dalším přibýváním obyvatelstva nezíská Berlín ani duševně ani hospodářsky; jakož i odkrývá s bezohlednou, avšak záslužnou upřímností nynější vředy společenské. Jest pravda, že velkoměsta uhosťují v sobě tři věci ne právě láskyhodné ani kýžené: nejprve surovosť obecného lidu, který v městech jest mnohem surovější nežli v nejodlehlejších horských vsech a samotách nejprostší venkovan, druhé hrubou smyslnosť, příležitosť a náklonnosť k obžerství, zkázu těla i ducha, konečně duchovní povrchnosť, vládu žvastalův a lichého lesku. Zkušenosti tyto byly dosud pozorovány v každém Babyloně. Nepříznivé poměry, shora líčené, mají v Berlíně příčinu svou ve chvatném vzrůstu lidnatosti. Kdežto r. 1858 novorozenci činili více třetiny ročního přírůstku (16.588 ze 42.698), jest r. 1871 novorozenců sotva šestý díl úhrnného přírůstku (28.805 ze 162.401). R. 1858 bylo 26.110 přistěhovalých, 1871 však 132.871. Počet porodů se ani nezdvojnásobil (1858: 16.588, 1871: 28.805), počet úmrtí však se ztrojnásobil (1858: 12.726, 1871: 31.816). Tomuto vzrůstu ovšem stavební činnosť, aby vyhověla, nebyla s to; se stoupáním cen nájemných počala se i obydlí pohoršovati. V letech 1868—1872 přibylo domů ročně o 0·97%, obydlí o 2·43%, obyvatelstva pak o 4·55%. Nájemného přibylo v Berlíně od r. 1860—1870 ročně o 9·3%. Přílišné zastavení půdy, tím způsobené, může míti tím škodlivější následky zdravotní, ježto podlé plánu městského nebyl obrácen prostor někdejších hradeb a příkopů v neprodajné sady a procházky, jako se dálo v jiných městech, a nyní nebezpečenství hrozí, že veškery zahrady uvnitř města položené, tyto „plíce města", znenáhla budou zastaveny. Tento stavebný plán, který řadí čtvrť na čtvrť, aniž by byl mezi nimi dělivého prostranství ponechal, má neblahé účinky společenské, ježto nyní, za volného stěhování se, rozšířily se po celém světě „katilinárské" existence, kterým jest Berlín Eldorádem, jehož návštěvu odměňuje i nejdelší a nejnamáhavější pouť. Proti svým velkoměstským soudruhům bohatší jest Berlín o jednu zvlášt-

nosť, že totiž nejpověstnější havěť, vývrhel lidstva každého zločinu schopný, káranci propuštění i ti, kteří pro káznici uzráli, neshromažďují se v nejodlehlejších částech městských, nýbrž obrali si dějiště činů svých uprostřed města, v ulicích, které se táhnou mezi ministerstvy a paláci císaře a rodiny jeho, mezi náměstím hradním a třídou Vilémovou. Luza Berlínská, která znepokojuje nejživější části města, předčí sprostotou a surovostí svou luzu všech velkoměst. Proti pustým soudruhům, které lze viděti každého večera ve Fridrichově třídě hlavního i sídelního města Berlína, jsou Pařížští a Londýnští ničemové beránky.“ Nesmíme však zapomenouti, že vedlé těchto stinných stránek, které ostatně objevují se v každém velkoměstě, jeví život Berlínský i mnohé krásné stránky. Jest to nejprve touha po vědění, ve všech kruzích rozšířená, literární a vědecký život sídelního města, vážné zásady obyvatelstvem vládnoucí a v nejnovějších dobách i patrná snaha, aby Berlín i v oboru hudební činnosti závodil se zpěvumilovnou metropolí Dunajskou.

Berlín předčí ovšem rozsahem i počtem obyvatelstva veškera města říšská; avšak vedlé toho má Německo více krásných, velikých i lidnatých měst. Ježto úplnosť dle pojmu zeměpisných příručných knih a učebnic není úkolem naším, nýbrž byli jsme si úkol vytkli, podati laskavému čtenáři v obecných rysích a s ohledem na věci nejdůležitější pravý obraz života jednotlivých národů, nemůžeme ovšem líčiti podrobně veškera důležitější města německá. Pouze tolik připomenouti sluší, že se města tato svým rázem a videm více od sebe liší než kdekolivěk jinde v Evropě, tak že by vlastně se slušelo učiniti popis jejich dle jistých skupin. V obchodě vynikají: Hamburk nad Labem, kdež již široproudný veletok má lože míli široké, po Londýně, Liverpoole a Amsterodámě prvý přístav evropský, po Berlíně pak největší a nejlidnatější město německé, mající 264.675 obyv.*) Město skládá se z dvou částí, města starého a nového, a z předměstí svatojirského a svatopavelského. Po ohni r. 1842 jest město nádherně znova vystavěno, ač částky ohněm uchráněné nepozbyly starého rázu. Z četných nových budov sluší jmenovati chrám sv. Mikuláše s nejvyšší věží v Evropě (142·2 m.), bursu, banku a nádhernou knihovnu městskou. Z novějších podniků přísluší přednosť rozhodně velikolepému vodovodu. Obchod jest znamenitý. Roku 1876 vplulo do přístavu Hamburského 5433 lodí s nákladem o 2,227.682 tun, po Labi pak přišlo 4643 lodic s 6 mill. centů ná-

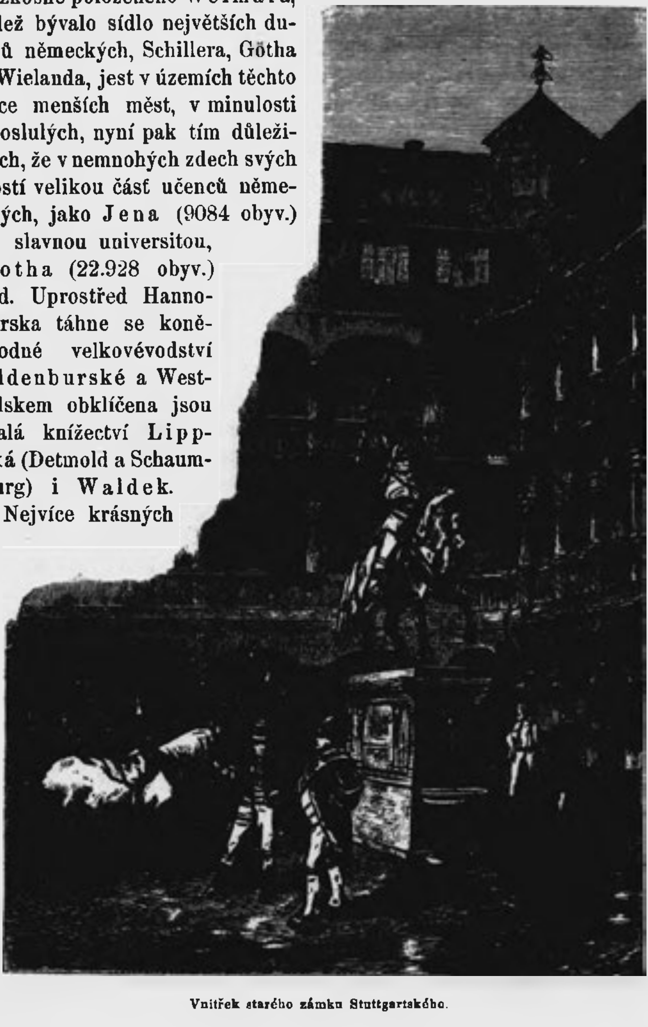
*) Čísla ta udána jsou vesměs dle sčítání lidu z r. 1875.

kladu. Závody, jichž účelem jest povznesení obchodu, jsou tak díc nesčetny: jen 21 ústavů pro pojišťování na moři má pojištění za 1240 mill. mark. — Druhý německý přístav jsou Bremy, přední sklad zámořského tabáku se 102.532 obyv. a se znamenitým průmyslem (r. 1872 vyvezlo se jen 6,321.000 doutníků), spolu hlavní přístav středoevropských vystěhovalců. Z památností městských dlužno uvésti radnici s pověstným radním sklepem. Nad Mohanem rozkládá se Frankfurt (103.136 obyv.), někdy korunovační město císařů, později sídlo spolkové vlády (1815—1866), nyní střed středoevropského obchodu, zvláště peněžního, s dvěma znamenitými trhy. Radnice Römer zvaná s originálem zlaté bully Karla IV. a chrám sv. Pavla, kdež zasedal r. 1848—49 prvý německý parlament, jsou nejpamátnější budovy městské. Metropolí obchodu knihkupeckého jest Lipsko (Leipzig) v Sasku se 127.387 obyv., kdež zásobí 89 knihtiskáren, 7 tiskáren hudebnin a 65 kamenotiskáren svět plody všech oborů lidského vědění. Obchod zvláště rozvíjí se o třech veletrzích, zejména o trhu velikonočním. Z humanních ústavů vyniká slavná universita, jakožto přední filologická škola v Evropě. V okolí zdejším svedeno bylo mnoho bitev, zvláště veliká bitva národů ze dne 16—19 října 1813. Hlavním městem slezským jest od dávna Vratislav (Breslau, polsky Wrócław) s 239.050 obyv., která za pruské vlády úplně pozbyla starožitného rázu svého. Podivně dojímá Čecha, jdoucího ulicemi Vratislavskými, když místo staroslezských názvův ulic a památek vidí na všech stranách modly pruského militarismu. Pomníky lupiče korun Fridricha II., pak pruských generálů Blüchera a Tauenziena „zdobí“ nejpěknější náměstí, která po nich i byla překřtěna. Zato stala se Vratislav za pruské vlády veletrhem na vlnu, jíž ročně se prodá do 50.000 centů. Prvým přístavem baltským jest nyní Štětín na počátku límanův Oderských (80.972 obyv.), důležitý zvláště pro obchod s Ruskem. Tržbou svou předstihla metropole pomořská i starší své soupeře jako Královec (Königsberg 122.636 obyv.), založený Přemyslem Otakarem II., jenž obdržel po Immanuelu Kantovi název „die Stadt der reinen Vernunft“, a Gdánsko (Danzig 97.931 obyv.). Gdánsko bývalo předůležitým městem hanseatským a prvým tržištěm polským, a z doby té dosud podrželo architektonický ráz svůj, který je činí nejzajímavějším městem baltského pomoří. Gdánsko a Královec jsou bez odporu přední města severovýchodních částí říšských, kdež ještě zasluhují zmínky v Prusku Klajpeda čili Memel, důležitý přístav Elbląg (něm. Elbing 33.510 obyv.) a Toruň (něm. Thorn), v Pomořsku Stralsund, v polském Poznaňsku Poznaň

(něm. Posen 60.998 obyv.), důležité sídlo vzdělanosti polské, a Bydgošc (něm. Bromberg 31.308 obyv.), v Braniborsku nádherné sídlo císařské Postupím (něm. Potsdam 45.003) na ostrově Havolském a Oderský Frankfurt (47.180 obyv.). Ve Slezsku vyniká přední město hornolužické Zhořelec (Görlitz 45.310 obyv.), Lehnice (Liegnitz 31.442 obyv.) a Veliký Hlohov. Předním městem pruského Saska jest nezdolná ohrada říše Magdeburk s památným velechrámem a velikým obchodem (87.925 obyv.); mimo Magdeburk vynikají města Wittenberk, nahodilá kolébka reformací lutherské, universitní město Dobrosol (Halle 60.503 obyv.) a Erfurt (48.030), svým květinářstvím proslulý. Úpravný Hannover (s předměstím Lindy 127.400 obyv.) jest hlavním městem někdejšího království a již nyní pruské provincie hannoverské, v které ještě vynikají Mus milovné Göttinky a Osnabrück (29.850 obyv.), kdež byl zavřen mír westfálský. Předním městem holštejnským jest Altona (84.097 obyv.), někdy chudá ves před branami Hamburskými, nyní tržiště důležité, závodící se samým Hamburkem; na pomoří baltském zmáhá se universitní město Kiel (37.246 obyv.). Hlavním městem novožitné provincie hessonassavské jest Kassel (53.043 obyv.) v krajině nad míru půvabné, někdy rozkošné sídlo lantkrabí a kurfürstů hessenských; v téže provincii jest nádherné lázeňské a letní sídlo Wiesbaden (43.674 obyv.). Střed průmyslného Westfálska jest starožitné biskupů sídlo Münster (35.705 obyv.) s katolickou akademií, avšak lesk jeho předstižen jest městy dříve nepatrnými, která nyní neobyčejně vzrostla a zbohatla následkem objevení bohatých kamenouhelných bání a rozsáhlého průmyslu. Jsouť to Dortmund (57.742 obyv.) a Bielefeld (26.567 obyv.), sídla neobyčejně rozvětveného průmyslu, zvláště kovového. Uvedené tuto provincie pruské obkličují množství menších držav německých, jichž samostatnosť nyní nabývá povahy poněkud pochybné. Při moři baltském položena jsou obě velkovévodství Meklenburská, Svěřínské a Střelické, v nichž přední místa jsou Roztoky (34.172 obyv.) s pověstnou universitou a sídlo staršího velkovévodství Svěřín (Schwerin 27.643 obyv.), i území hanseatského města Lubeka (Lübeck), někdy hrdé stolice Baltu, nyní čítající sotva 44.799 obyv., ač podnes kupčení její jest značno. Uprostřed téměř Hannoverska rozkládá se velfská država brunšvická, jejíž hlavní město Brunšvik (Braunschweig 65.938 obyv.) jest z prvých nitrozemských tržišť v Německu. Nejvíce drobných držav nalézá se v hornatině durinské; jsou to vévodství saská (velkovévodství Výmarské, pak vévodství Meiningské, Kobur-

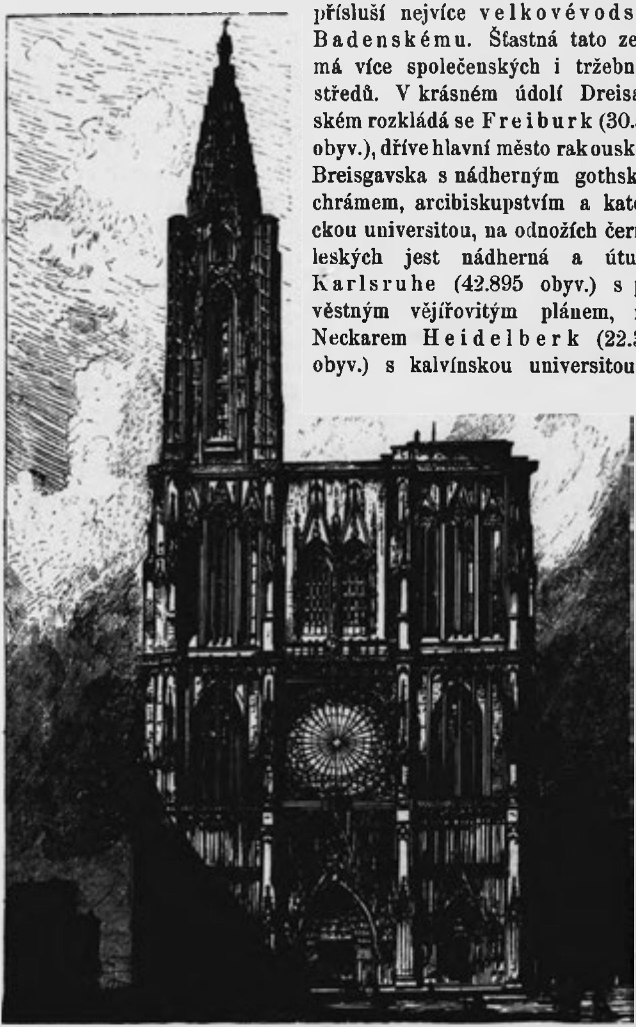
ské a Altenburské), knížectví Anhalt, Reusská (staršího a mladšího rodu) a Schwarcburská (Rudolstadt a Sondershausen). Vedlé rozkošně položeného Weimara, kdež bývalo sídlo největších duchů německých, Schillera, Götha a Wielanda, jest v územích těchto více menších měst, v minulosti proslulých, nyní pak tím důležitých, že v nemnohých zdech svých hostí velikou část učenců německých, jako Jena (9084 obyv.) se slavnou universitou, Gotha (22.928 obyv.) atd. Uprostřed Hannoverska táhne se koněplodné velkovévodství Oldenburské a Westfálskem obklíčena jsou malá knížectví Lippská (Detmold a Schaumburg) i Waldek.

Nejvíce krásných

Vnitřek starého zámku Stuttgartského.

měst stkví se v poříčí a na březích Rýna, jehož horní tok v Německu přísluší nejvíce velkovévodství Badenskému. Šťastná tato země má více společenských i tržebných středů. V krásném údolí Dreisamském rozkládá se Freiburk (30.595 obyv.), dříve hlavní město rakouského Breisgavska s nádherným gothským chrámem, arcibiskupstvím a katolickou universitou, na odnožích černoleských jest nádherná a útulná Karlsruhe (42.895 obyv.) s pověstným vějířovitým plánem, nad Neckarem Heidelberk (22.334 obyv.) s kalvínskou universitou a

Hlavní chrám Štrassburský.

památnými troskami velikolepého někdy hradu kurfürstů Rýnských a nad souvodní Neckara s Rýnem krásný i živý Mannheim (46.453 obyv.). Velkovévodství Hessenské jest jediná nyní država mocného jindy rodu, jejím pak předním městem jest Mohuč na ústí Mohana do Rýna, někdy sídlo prvého kurfürsta arcibiskupa, nyní veliká pevnosť se 56.421 obyv. a slavným románským velechrámem. Sídlem velkovévody jest Darmstadt (36.993 obyv.). Střední tok Rýna náleží nejvíce pruskému Porýnsku (Rheinpreussen), provincii to, která byla učiněna z nejrůznějších celků historických. Jádrem jejím jsou území bývalých arcibiskupství a kurfürstství Rejnkolínského a Trevírského. Hlavním městem této provincie jest Koblenz (29.282 obyv.), tvrdá pevnosť nad ústím Moselly do Rýna v přerozkošné poloze; než jiná města této provincie zastiňují Koblenz velikostí a významem svým. Tuť nejprve universitní sídlo Bonn (28.075 obyv.), pak Rejn-Kolín (Köln), „německý Řím" (135.371 obyv.) a přední emporium porýnského obchodu, jehož velechrám po svém dokončení bude prvým pomníkem gothského umění, pak umění milovný Düsseldorf (80.695 obyv.), průmyslný Duisburk (37.380 obyv.); v nejbližším okolí Rýna jest průmyslné dvojměstí Elberfeld (80.589 obyv.) a Barmen (86.504 obyv.), pak Essen (54.790 obyv.) s pověstnou Kruppovou dělolijnou a Krefeld (62.905 obyv.). Nad Mosellou leží Trevír (Trier 22.027 obyv.) a při hranicích belgických Cáchy (Aachen 79.606 obyv.), někdy sídlo Karla Velikého. Největší državou jihoněmeckou jest království Bavorské, rozestřené po Dunaji, Mohanu i vinorodných březích Rýnských. Hlavním a sídelním městem jest Mnichov (München 193.024 obyv.) v jednotvárné poloze na řece Isáře, avšak munificencí zemřelého krále Ludvíka I. přeměněné v německé Athény. Kdežto pruská města holdují nejvíce hrubému militarismu a modlám jeho posvěcují prostranství a pomníky své, ctí Mnichov hrdiny duševní, Schillera, Götha, Glucka, Gärtnera atd. Sbírky a gallerie mnichovské nemají sobě rovného, zvláště pokud se týče památek hellénských, uložených v glyptothece a staré i nové pinakothece. Z vědeckých ústavů vyniká knihovna s 950.000 sv. a 25.000 rukopisy, uloženými v 77 velikých síních. Střed bavorského obchodu jest Augsburg nad Lechem (57.213 obyv.), kdež odbývány bývaly hojné sněmy říšské, pak Řezno (Regensburg 31.504) nad Dunajem. Svým starožitným, uměle udržovaným rázem pověstný jest Normberk (Nürnberg 91.018 obyv.), vlasť hojných vynálezů, nad Mohanem jsou města Bamberk (26.951 obyv.) a Würzburk (44.975 obyv.). Hlavním

městem Württemberského království jest pahorky obklíčený Stuttgart nad Neckarem (107.273 obyv.), k němuž se druží průmyslný Ulm (36.222 obyv.). S Mnichovem závodí hlavní město království Saského, půvabné Drážďany (Dresden 197.295 obyv.). Sídlo průmyslu saského jest Kamenice (Chemnitz 78.209 obyv.), důležita pak jsou i města Cvikov (Zwickau 31.461 obyv.) a Žitava (Zittau 20.417 obyv.) v horní Lužici. V Elsasku jest přední město Straszburg (94.306 obyv.) se slavným svým „münstrem", pak vynikají průmyslná města Kolmar (23.990 obyv.) a Mühlhausen (58.463 obyv.). Mety (Metz 45.856 obyv.) jsou předním městem lotarinským.

Drážďany.

Prvým zdrojem výživy lidu německého jest zemědělství, ač jest půda s malými vyjímkami některých stupňovin a všech říčných údolí méně úrodna. Přes to vše pokročilo velice zemědělství, k jehož podpoře zařízeny jsou ve všech německých državách školy rolnické a cvičná hospodářství, tak že ohledem tímto Německo lze přirovnávati se všemi zeměmi západoevropskými. Pěstují se různé druhy ovoce, zvláště pšenice, pak zemáky, které bohužel jsou přední výživou obyvatelstva, luštiny, zeleniny a rostliny pícné, výborné ovoce i víno. Vína německá, zvláště mok révy porýnské, mají pověsť světovou, ač jim není lze soutržiti s víny francouzskými. Proti jiným státům evropským má Německo lesů s dostatek: pouze Švédsko, Rusko, Norsko a Rakousko předstihují Německo počtem lesů svých; máť

Německo 25·5% lesů a 8·4% státních hvozdů. Nejdůležitější částkou národního hospodářství jest chov dobytka, jenž se provozuje s nejlepším výsledkem; chov koní a ovcí rozšířen jest zvláště v severoněmeckých státech a ve Württembersku. Veškery německé země, málokteré vyjímajíc, provozují horlivě hornictví, které poskytuje vzácných minerálií, zvláště stříbra, mědi a zinku, olova, něco rtuti, nade vše pak výtečného železa, soli a kamenného uhlí. Železa dobývá se nejvíce ve Slezsku, v Porýnsku, v Durinsku, v Sasku a v Nassavsku, v Černém lese, v Juře, v bavorské horní Falci a v Horních Francích. Výrobou kamenného uhlí jest Německo potud druhým státem světovým, před ním jest Anglie, za ním severoamerické Spojené státy, kteréž asi v brzce je předstihnou. Na evropské pevnině těží Německo nejvíce uhlí. Nejznamenitější okres kamenouhelný jest okres westfálský, také, ač chybně, Ruhrskou pánví zvaný, po něm přijde okres slezský. Vedlé toho vyskytují se i rozlehlá ložiska hnědouhelná, v severozápadních pak částech a v Bavorsku rozsáhlá rašeliniště, která však, kdekolivěk se u větším množství objevují, mají následkem podivné rozvolnění se obyvatelstva a značný úbytek blahobytu národního, což trvati bude, pokud rašeliniště vysušením nebudou proměněna v ornou půdu. Co se bohactví solného týče, nemůže žádná země evropská s Německem závoditi, zvláště co poznána jsou ohromná ložiska u Staszfurta v pruském Sasku a v braniborském Sperenberce. Též hojná vřídla minerálná jsou důležitým činitelem v národním hospodářství.

Výroba německá jest sice značna a vyváží se do ciziny veliké množství výrobků některých odvětví průmyslových, avšak obchodní bilance posledních let dovodily, že Německo sotva dvě třetiny potřeb svých samo obstará; celá třetina musí býti dovážena z ciziny. Nejpřednější průmyslové výrobky německé říše jsou: výroba vlny v krajinách Rýnských, ve Slezsku, v království Saském a ve Württembersku; průmysl lnářský v Lužicích, Slezsku, Westfálsku a ve Warmii (Ermeland v záp. Prusku); výroba železa, jíž Prusko mnohem vyniká nad jinými státy německými a která má sídlo své ve Westfálsku; Kruppovy dílny na ocel v Essenu jsou nejznamenitější závod na světě. Též výroba dřeva zdárně pokračuje, zvláště v jižních Němcích; naproti tomu sklářství nemůže závoditi ani s českým ani s francouzským. Výstava ve Filadelfii r. 1876 uspořádaná znova osvědčila domnění, které již r. 1873 na výstavě Vídeňské převládalo, že totiž průmysl německý nemůže soutržiti s průmyslem jiných národů. „Neboť nesmíme tajiti sobě, nýbrž musí býti výslovně řečeno, že na

SILNICE V NORIMBERCE.

výstavě Filadelfské Německo utržilo citelnou porážku. Větší část vystavěných předmětů daleko nerovná se podobným předmětům z dílen jiných národů, v málokterých jen věcech jsme jim rovni a jen ve velmi řídkých případech nad nimi vynikáme.“ *) Americký úsudek o zboží německém, „laciné a špatné“, jest ovšem příkrý a tvrdý, avšak není mu lze upříti oprávněnosti po jistou míru. Vedlé nedostatku solidnosti jeví se i nedostatek vkusu, čímž asi vinen jest i špatný stav umělecké výroby v Němcích. Jak r. 1876 dovodila umělecko-průmyslová výstava v Mnichově, kvete výroba tato pouze v Bavorsku, kdež přijímá podnětů ze sousedního Rakouska; vkusu a uměleckého smyslu ubývá, čím více se blížíme k severu.

Mnohem utěšenějšího úsudku učiniti lze o obchodu německém. Nejen že jest tento uvnitř říše podporován výtečně zařízenou a stále se doplňující sítí železničnou, nýbrž podporuje jej i obchodní loďstvo, které již nyní počtem tun převyšuje veškera loďstva světová, vyjímajíc ovšem Anglii a Severní Ameriku. Úkaz tento tím více jest podivuhodný, ježto ani příroda ani poloha Německu nijak příznivy nejsou. Chorobná pak náklonnosť Němce k vystěhování se do cizích zemí, kdež sobě a potomkům svým zařizuje nový krb, při tom však snáze než kdo jiný národnosť svoji ztrácí a jiným živlům ethnickým se přizpůsobuje; náklonnosť tato má za následek aspoň trochu prospěšný, že i německé domy obchodní jsou po celém světě roztrouseny, ba, že i často v krajinách nejodlehlejších obchod buď výhradně spočívá v rukou německých, buď že aspoň Němci v něm vynikající mají účastenství a zásobují vlasť svou výrobky všech zeměpásů.

K ochraně velikého obchodu svého vnějšího má Německo válečné loďstvo, dosud malé sice, avšak ustavičně se rozmnožující, které čítá 55 lodí válečných, mezi nimiž 11 lodí obrněných se 380 děly. Jedna z lodí těchto, „Císař Vilém“, byla za nějaký čas i největší obrněnou lodí na světě, v novější však době předstihla ji loď „Duilio“ královského loďstva italského. Avšak mnohem imposantnější než na moři jest kontinentální branná moc říše Německé a lze upřímně říci, aniž bychom tím chtěli stavu vojsk jiných říší zlehčovati, že dnes má Německo nejlepší armádu v Evropě.

Moc její nespočívá ani tak na číselných poměrech, které dovolují říši Německé, aby do boje vypravila 1,315.000 vojínů, nýbrž na výtečné a do nejmenších podrobností promyšlené organisaci, na dokonalém vycvičení, na vojenském duchu, který zaňal vešker národ

*) F. Reuleaux: Briefe aus Philadelphia. V Brunšviku 1877, 8°, str. 3—4.

německý, zvláště však na přísné kázni, která činí ohromné toto vojsko povolným nástrojem v ruce vojevůdcově. Spojení veškerých předností těchto bylo původcem, že zřízení vojska německého stalo se vzorem ve většině států evropských.

Neméně přispěla k značným úspěchům minulých let i značná výše vzdělanosti, jíž byl dospěl národ německý. Jako armáda tak i školství německé požívá obecného uznání; německé university, jichž se čítá 21 (v Královci, Greifswaldě, Berlíně, Vratislavi, Dobrosoli, Lipště, Jeně, Roztokách, Kielu, Göttingách, Marburce, Giessenách, Bonně, Heidelberce, Freiburce breisgavském, v Strasburce, v Mnichově, ve Würzburce, v Erlangách, v Tübingách a pak neúplná ve westfálském Münsteru), jsou jediné svého způsobu a jenom university rakouské a švýcarské mohou s nimi býti přirovnány. Úhrn vyšších ústavů vyučovacích pro mládež mužského pohlaví činil s počátku r. 1876 téměř 1000 (971) s 1800 učiteli a téměř 17.000 studujícími. Školství obecné jest na vysokém stupni, ač výsledky svými v dobách novějších patrně pokulhává. Škol obecných jest téměř 60.000 asi s 6,000.000 žáků, kteréž vyučuje asi 80.000 učitelův a učitelek. Počítá se, že na jednoho učitele přijde 75 žákův a na 1000 obyvatelů 150 dítek, které zákonem jsou povinny k návštěvě školní. Sluší podotknouti, že zvláště pruský stát ode dávna o rozvoj školství velice pečoval a vskutku dnes bychom sotva nalezli v Prusku vsi, školy své nemající. V novějších však dobách ozývají se závažných kritiků hlasy, které činí německému školství výtky mnohé ne neprávem, tvrdíce, že přepínají se příliš duševní síly dítek, že hledí se více k učenosti než ku vzdělání pravému a že se duchu na úkor těla nemístná dává přednosť.

Méně utěšený jest povšechný obraz Německa v příčině náboženské. Hlavní ráz povahy německé jest ryze náboženský, mysticismu oddaný, a způsobil i různosť víry, která připravila Německou říši nynější o výhodu konfessionální jednoty. Bohužel rozděleno jest obyvatelstvo německé v protestanty, kteří sice činí většinu, a v katolíky, kterých počet však dosti hojný jest, aby byl na úkor náboženské jednotě. Sever jest převahou protestantským, v jihu činí katolíci většinu, avšak ne v témž poměru, jako na severu protestanté; čítáť se na severu 70·93% protestantův a na jihu 37·35%, več zahrnuti jsou luteráné, reformovaní i uniáti. Tak řečené starokatolictví, které pouze vyskytuje se v národě německém a tudíž jen z té příčiny zasluhuje zmínky jakési, jest samo sebou příliš nepatrno a nemůže nijak měniti náboženskou fysiognomii říše. Mnohem patrněji

vystupují na odiv Židé, při nichž jeví se větší přibytek než u kteréhokoli jiného živlu národního; nyní převládá mezi nimi snaha opustiti venkov a uchýliti se do velikých měst. Pokud týče se rozšíření Židů, drží Německo mezi evropskými státy teprve šesté místo, z jednotlivých pak zemí vykazuje největší poměrné číslo Elsasko a Lotarinsko; jinak objevují se Židé nejvíce v částech severovýchodních uprostřed sídel slovanských, což shoduje se s pravdou, že v Evropě Židé nejvíce osídleni jsou mezi Slovany. V dobách však nejnovějších nabývá v Německu velikého rozšíření hnutí antisemské, proti Židům směřující.

Švýcarsko.

Mezi všemi státy evropskými jediné jest Švýcarsko, za neutrálné prohlášené, kdež skutkem proveden jest pojem federativné republiky; skládáť se ono ze spolku 25 malých i samostatných států, zvaných kantonů, které po výtce mají jméno svého hlavního města a jichž každý spravuje se podlé své, svým poměrům příhodné ústavy. V těchto kantonálních ústavách děje se přechod od nejúplnější demokratie až k nejryzejšímu zřízení repraesentativnému, a sluší podotknouti, že zhola demokratickou vládu mají jen některé z menších kantonů, ježto vskutku zřízení podobné lze provésti jen při menším počtu obyvatelstva. Obecné úkony „spříseženstva“ (die Eidgenossenschaft), jakž nazývána bývá úředně foederativní republika švýcarská, vykonávají nejprve oba sbory zákonodárné, totiž národní a stavovská rada (National- und Ständerath) shromáždění spolkového, a úřad výkonný, rada spolková, vedlé níž zařízeny jsou ještě spolková kancelář a spolkový soud. Sídlo spolkové vlády jest v Berně. Vojsko, zařízené podlé systému milicního, skládá se z mužstva polního (Auszugstruppen 84.000 mužů), ze zálohy (51.000 mužů) a ze zemské obrany (66.000 mužů), činí vše 201.000 mužů.

Švýcarskem končíme skupinu germánských státův evropských, totiž těch, v nichž převahou jest živel germánský. Úkaz, který se jeví v románských státech, že mají vesměs sourodé obyvatelstvo, opakuje se velmi zřídka ve státech germánských. Dánsko a Nizozemí jsou jedinými zástupci pravého Germánstva. Ve Velké Britannii žijí početní Keltové, v Skandinavii Laponci, v Belgii Wallonové, Německá pak říše drží v sobě vedlé jiných mnohé živly slovanské, Srby, Poláky, Kašuby, Mazovany a Litvany. Švýcarsko neuchyluje se nijak od tohoto pravidla; stýkajíť se v něm tři národnosti, německá, fran-

couzská a vlaská, které obývají 424 □ myriametrů švýcarského povrchu. Nejméně ze všech jest Vlachů, kteří činí pouze sedmý díl vší lidnatosti, 2,700.000 čítající. Dle náboženství jsou tři pětiny Švýcarů náboženství reformovaného a dvě pětiny vyznání katolického. Němci švýcarští jsou částí kmene alemanského a mluví též nesnadno srozumitelným nářečím alemanským („Schwyzer Dytsch"); oni obývají ve veškerém Porýní až po nejzápadnější cíp kol Neufchâtelského jezera, též ve vyšním údolí Rhônském až po město Sion (Sitten). Zbytek údolí Rhônského a západní svahy Jurské jsou francouzské; v území francouzském položeny jsou kantony Wallis (Le Valais, č. -lé), Waadt (Pays de Vaud, č. Péi d'Vo), Ženevský a Neufchâtelský (č. Néfšátelský). Jihovýchodní části konečně, totiž

Mürren a Jungfrau.

velebná hornatina kantona Tessínského a nejjižnější údolí Grisonská (les Grisons, Graubündten, i Grigioni, č. Gryžoni), náležejí jazyku vlaskému. Ve výslunných údolích grisonských, na ručejích Rýna a v krajině, položené mezi ložem jeho a tokem mladistvého Inna, ba i východněji, v některých údolích tyrolských, obývá románsky mluvící lid, jehož mluva na prvý pohled poučuje Němce, že činí přechod a most jakýsi z mluvy německé k luhům vlaským, jichž z Chura za den dosíci lze. Jest to pamětihodný lid rhaetorománský, jenž po dlouhé doby té nedošel ve vědě pozornosti, které právem zasluhuje. Důmyslnými pracemi Vavřince Diefenbacha a Friedricha Dieze seznáno, že nářečí, jímž nyní mluví Rhaetorománové grisonští (tak řečené Churwälsch čili il Romaunsch), jest ryzí

mluvou románskou a pravou sestrou portugalštiny, španělštiny, jazyka provençalského, starofrancouzského, vlaštiny a dakorumunštiny. Ač jest tak staré nářečí toto, jako nejstarší členové románské skupiny, jest přece místními i národními poměry příliš zúženo a nebylo mu lze, aby za doby svého rozvoje aspoň poněkud souměrně pokračovalo s jazyky románskými, které zvláště v pozdnějších dobách úchvatně kvetly, jako vlaština, španělština a novofrancouzština. Avšak nezvratnou jest pravdou, že mluva rhaetorománská vznikla roztříštěním se latiny jako šťastnější sestry její na jihozápadě evropském. Národopisným ohledem jsou Rhaetorománové neméně zajímavi než ohledem linguistickým. Ovšem dálo se v té příčině mnohem méně výzkumův a vědění naše vykazuje posud značných mezer. Otázku, pokud nynější Rhaeto-

Tellova kaple na jezeře Vierwaldstettském.

román s Rhaety starověkými splývají, není nám lze na tomto místě objasňovati, poněvadž bychom se uchýlili od původního svého úkolu; avšak dosti odůvodněna jest domněnka, že nynější Rhaetorománi vznikli smíšením se Římanů s obyvatelstvem tehdy v krajinách těchto obývajícím, které slulo starým obyvatelům **Rhaety**. Bylit Římané mezi r. 16—12 př. Kristem dokonali podrobení zemí alpských a vykonávali nad nimi vládu svou až po stěhování národů. Zdá se, že pořímanění Rhaetů dálo se velmi rychle, neboť když v V. stol. po Kr. Ostrogothové vedení vůdcem svým, mnoho opěvaným Theodorichem (Dětřichem Bernským), byli zaplavili Alpy a zvláště dnešní Tyrolsko, nalezli v krajinách těch vesměs obyvatelstvo románské. Není pochybnosti, že sídla Rhaetorománů byla někdy mnohem roz-

šířenější a že sáhala od vřídla Zadního Rýna až do údolí Pusterského a od jezer severoitalských až po Lech a švábské moře či jezero Bodamské. Ještě podnes upomínají početné místní názvy, po všem Tyrolsku roztrousené, na někdejší šíření se Rhaetorománů, jichž příbuzní podnes uchovali se v malém nárůdku Ladínů v jihovýchodních údolích tyrolských. Avšak Rhaetorománi, jsouce směsí národní, podlehli mohutnějším kmenům germánským, kmenům čistokrevným, kteří od severu jako Bajuwaři vnikli do údolí Innského a od jihu jménem Longobardů do údolí Adižina. Takto počala sídla germánská působiti rozkladně v jádro Rhaetů (Brennů čili Breonnů), kteří konečně omezeni zůstali vyšehorskými údolími, v nichž podnes přebývají. Avšak i řeč i kmen jejich podléhají stále živlu germánskému, a nejsou ani s to, aby ubránily se od jihu vnikající vlaštiny. Jsouť Rhaetorománové kmenem vymírajícím a spolu jedním z poučných příkladů, kterak „boj o bytí“ i v ethnologii a v dějinách lidstva hájí svého práva.*)

Lid švýcarský příčinou své výživy poukázán jest k hojným odvětvím výrobným. V rovině převládají orba a pěstování ovoce i vína. Víno pěstuje se více méně ve 20 kantonech, poskytuje však největšího výtěžku na blízku velikých jezer Ženevského, Neufchâtelského, Zürišského a Bodamského. I největší počet průmyslných měst jest v rovině. Švýcarsko nemá velikých měst; vůbec jest v celé zemi jen několik měst důležitějších. V čele měst švýcarských jest nádherná, velkoměstsky zařízená Ženeva (Genf), „Kalvínský Řím“ téměř se 70.000 obyv., pak přijde obchodem živá Basilea (Basel 45.000 obyv.), z měst švýcarských nejbohatší. Který Čech nevzpomněl by na duševní triumfy husitských řečníků na koncilii Basilejském a na chudičká kompaktáta, „tyto dvéře našich příštích nehod a neštěstí“? Teprve třetí místo drží hlavní město spolkové Bern se 36.000 obyv. Veškera tato města jsou položena v západní části země, která spolu s částí severovýchodní jest předním sídlem švýcarského průmyslu. V severních kantonech, Zürišském, Zugském, Glarském a Thurgavském kvete nejvíce bavlnictví, v Appenzellsku a Svatohavelsku výroba musselínů. Středem života severovýchodní části jest Zürich na jezeře soujmenném, jehož počet obyvatelstva (21.000) s přibráním míst kolem položených vzroste na 58.000 duší. Velikolepá výroba hodin má své středy v západní francouzské části, zvláště v Že-

*) Nejlepší jsou o Rhaetorománech práce dra. Ludvíka Steuba, zvláště jeho důkladný spis: Zur rhaetischen Ethnologie. V Stuttgartě 1854, 8°.

nevě a ve velikých vsech jurských La Chaux de Fonds (č. La Šo d'Fon, 20.000 obyv.) a Le Locle (č. l'Lokl, 10.000 obyv.). Ve velehorách není ovšem továren ani průmyslu, nýbrž rozvíjí se v tichém úkrytu život pastýřský s chudičkou orbou, při čemž lákají vysoko položené pastviny k chovu dobytka a k výrobě másla i sýra. Jest to tak řečené „alpské hospodářství", které provozuje se velmi dovedně. Konečně zasluhuje povšimnutí zařizování velikolepých hôtelů, které nemá zjevu sobě rovného. Příčinou zjevu toho jest neobyčejný nával cizinců, jež lákají každého léta do Švýcar krajinné

Montreux.

půvaby alpské. Vydírání cizinců, provozované systematicky se vším příslušným komfortem, jest ve Švýcarsku veledůležitým činitelem národohospodářským, jemuž podřízena jsou mnohá zařízení, jako kommunikaçe. Máť Švýcarsko velmi hustou síť železniční, jíž však po výtce chybí podmínky hmotného zdaru, okolnosť, která asi nabude jiné tvářnosti otevřením dráhy gotthardské a provedením rakouské trati arlberské. Dosavadní chyba železnic švýcarských byla, že končily vesměs na úpatí mohutné hradby alpské. Prozatím děje se doprava četnými převaly výtečně, ba vzorně zařízenou kommunikací poštovskou.

Duševní vzdělání ve Švýcarsku jest velikolepé. University jsou v Basilei, v Bernu a v Zürichu; v Zürichu i proslulý ústav polytechnický. Ženeva má jiné slavné ústavy vědecké. Obecné školství jest pouze v některých kantonech horských poněkud zanedbáno, v ostatních kantonech pečuje se o ně nejbedlivěji.

Rakousko.

Z nejznamenitějších států zemědílu našeho jest mocnářství Rakouské, kteréž plochou svou o 6240 □ myriametrech zabírá jihovýchodní část střední Evropy.*) Říše tato předstihuje velikostí svou o 840 □ myriametrů Německo a má velikou před ním přednosť v množství přirozených prostředků svých; avšak počtem obyvatelstva svého, jež udává statistik Adolf Ficker r. 1876 na 37½ mill. duší, zůstává o 5 téměř millionů za německým svým sousedem. Hlavní příznak říše této jest mnohojazyčnosť obyvatelstva (Austria polyglotta), čímž liší se patrně od států dosud líčených. Jest zajisté zjevem pamětihodným, že nejvíce sourodé obyvatelstvo shledati lze v krajinách západoevropských a že zjevu toho, čím dále k východu, tím více ubývá. V říši Německé bylo nám již pozorovati dosti značný cizorodý zlomek ethnický ve východních jejích částech, v Rakousku však, v Rusku a v Turecku některdejším nabývá mnohojazyčnosť rozměrův až i netušených.

Říše Rakouská musí býti přičítána ohledem národopisným, pak z příčin výše dotčené zvláštnosti své a z mnohých jiných důvodů k Evropě východní, ač zeměpisně náleží do Evropy střední, totiž do onoho velikého dílu zemědílu našeho, jemuž proti jihozápadu románskému a středu i severu germánskému živel slovanský svůj ráz vtiskuje. Ovšem jest příčinou národopisný kaleidoskop východoevropský, že živel slovanský nikde neobjevuje se tou měrou výhradným, jako ve středu živel germánský a na jihozápadě románský, nýbrž všude žije pospolu s jinými kmeny, mnohdy i jinoplemennými a často jest prostoupen i národopisnými ostrovy, které vnikají až i do středu jeho, a zvláště hojně vyskytují se na rozhraní s jinými národy. Charakteristickým jest znakem východoevropských držav, že národnosť slovanská má v nich převahu nad úlomky jinonárodními. Tak děje se v Rakousku, v Rusku i v Turecku a proto jsme oprávněni

---

*) Úhrn tento netýká se Bosny a Hercegoviny, ač krajiny tyto jsou fakticky nyní částí Rakouské říše. S nimi má Rakousko 6795 □ myriam. plochy a 38,800.000 obyv

Kroje slovanské. I.

Původní kresba c. k. generála Em. S. v. Friedberga-Mirohorského.

1. Čech, 2. Češka, 3. Slovák, 4. Slovačka, 5. Hanák, 6. Hanačka, 7. Polák a 8. Polařka.

mluviti o slovanském východu přes jiné, hojné sice avšak číselně slabé národy, kteří spolu se Slovanem východní Evropu obývají, s Rumuny, Škipetáry, Helleny, Židy, Cikány, Maďary, Čudy a Turky, Tatary, Baškyry atd. Pravdu tuto nezvrátí ani okolnosť, že Slované nejsou ve všech zemích východoevropských národem politicky panujícím. Politická vláda spočívá pouze v Rusku v rukou slovanských, v Rakousku pak a v evropském Turecku jest v rukou jinokmenných menšin, onde v rukou Maďarův a Němců, zde v rukou osmanských Turků. Němci, kteří mají v rukou svých správu západní polovice říše a jejichž řeč jest úředním jazykem vojska a loďstva vší říše a úřadů západní polovice, činí pouze pátý díl všeho obyvatelstva říšského, Maďaři pak sotva osmý díl. Počítáť se podlé výpočtů nad míru nespolehlivých, ježto strannických, 9,600.000 Němců (vskutku však maličko více 8 millionů), Maďarů pak 5,700.000 (vskutku však ne více 5 mill.), kdežto jest nejméně (s Bosnou) 18,500.000 Slovanů, kterýž počet ve skutečnosti zajisté 20,000.000 dostupuje, mimo 3,000.000 Rumunů, 1,226.000 Židů, 633.000 Vlachů s příbuznými Furlanci a Ladíny, 160.000 Cikánův a nepatrný počet Škipetárů, Hellénův a Cincarů, Arménův atd. Není tedy Rakousko podlé svých poměrův ethnografických velmocí německou, nýbrž mnohem spíše slovanskou a obsahuje proti pravoslavnému Rusku v sobě hlavně katolické Slovany, jakož vůbec jest v říši učení katolické v rozhodné převaze. Že však Slované ohledem politickým nedosáhli dosud převahy, toho příčinu hledati jest v tom, že se sami dělí v mnohé kmeny, nářečím, namnoze i věrou, sídly a vzdělaností rozdílné, čímž ovšem jazykové směsi v říši ještě více přibývá. Dělíť se totiž Slované v Čechoslovany (7,375.397), Polany (2,444.000), Malorusy a Velkorusy (3,223.000), Slovany korutanské čili Slovince (1,260.000), Chorvaty a Srby (2,960.000) a konečně v Bulhary (27.000). Veškery kmeny tyto činí dvě důležité skupiny severních a jižních Slovanů; k oněm počítáme Čechy v Čechách, na Moravě a na uherském Slovensku, Polany ve Slezsku a v Haliči západní, Rusy a Velkorusy v Haliči, v Bukovině a v severovýchodních Uhrách. Ostatní národové náležejí ke skupině jihoslovanské. Mezi oběma těmito skupinami vekléna jsou sídla Maďarů v nížině dolnozemské, jichž východními sousedy jsou Rumunové v Bukovině, v Sibíňsku a v jižních Uhrách, západními pak Němci. Tito zabírají po výtce obojí Rakousy, pak Solnohrad s Bavorskem sousedící a severní končiny Korutan, Tyrolska a Štýrska; také v Čechách činí sídla jejich kruh kolem sídel českých, jen na některých místech patrněji protržený.

Vedlé toho roztrouseny jsou národopisné ostrovy německé po vší říši; nejznamenitější jsou českomoravské okresy Jihlavský a Landskronský, podhůří Jesenické na Moravě i ve Slezsku, Báňský okres hornouherský, Spiš, okresy Sasů sibíňských, německé osady v Banátě a ostrov Kočevský v Kraňsku. Jediný pohled na důkladnou mappu národopisnou (ku př. na mappu Karla barona Czörniga) poučí nás, že není vedlé Solnohradska, Horních Rakous a Vorarlberska jediné korunní země s obyvatelstvem nepomíšeným. Rakousko jest ze všech státův evropských národopisně nejpestřejší a tudíž přirozeně různí se poměry jednotlivých korunních zemí. Nezbývá nám tudíž, než krátce podati obraz poměrův obecných všeho mocnářství a pak věnovati každé zemi větší pozornosti.

Císařství Rakouské jest mocnářství ústavní, jehož hlavou jest císař, dědičný v rodě Habsburskolotrinském. Historický vývoj nesl toho sebou, že Rakousko činilo původně soustátí tří samostatných státních celků, pouze osobou panovníkovou a společnými prospěchy vázaných, totiž koruny české, koruny uherské a arcivévodských zemí starorakouských, k nimž později přibyly některé částky zemí polských a vlaských. Všecky tyto části byly celky úplně nezávisnými, pouze země starorakouské a državy některých biskupů byly členy říše Německé.

Vývoj Rakouska udál se způsobem pamětihodným, z něhož není lze nepoznati historickou nutnosť, která vzniku jeho byla příčinou. V dobách antických byly jednotlivé části sotva dle jména známy a pouze pomořské kraje Jadranské příčinou stykův obchodních vešly v známosť s Hellény a později s Římany, až konečně činily část velevříše republikánů Tiberských. Jako nyní, poskytovalo Rakousko již v těchto dobách obrazu velice polyglottního. Původní obyvatelstvo zemí rakouských bylo, jak se zdá, původu čudského, avšak podlehlo v dobách historicky neznámých dvěma kmenům čeledi indoevropské; v částech jižních sídlili národové grékoillyrští, Illyrové, Dalmatové, Dakové, Norikové a Pannónové, na severu pak prostírala se v Haliči prasídla kmene slovanského („stará země bělochorvátská“), ba někteří badatelé domnívají se, že i v Čechách a na Moravě vyskytali se Slované v prvých dobách historických. Slovanům asi příbuzny byly národnosti sarmatské na uherské nížině. Ethnografickou hádankou však zůstávají podnes Rhaetové (spíše Raëtové, jakž se domnívá Mommsen z příbuznosti s Etrusky čili Ras-enny), jež nepodařilo se jazykozpytcům dosud vřaditi do některé ze známých skupin jazykových. Národové tito asi nevynikli

nad prvotné způsoby státní a společenské a proto po výtce podlehli proudům cizím. Nejprve zaplavili arejští Keltové čili Gallové krajiny západní a severovýchodní a rozsadili se mezi jednotlivými národy pode jménem Taurisků, Skordisků, Bojů, Tektosagů, Kothínův, Ombronů, Bastarnů, Peukínů a j. Tito národové přinesli s sebou zárodky vzdělanosti, které se smísily se samorostlým vzděláním národů domorodých, zvláště orbymilovných Slovanů. Snad dlužno přičísti působení proudu keltského, že vyvinula se prvá říše na rakouské půdě, říše Dácká, která za vládců svých Boirebisty a Dekebala dosáhla i pověsti světodějinné. Avšak přílišné rozprostranění zlomilo národní sílu Keltů, kteří počali na severu podléhati společnému vystupování kmenů germánských, zvláště Markomannův, Kvádův a Gothův a v jihu stali se spolu s kmeny grékoillyrskými kořistí světovládných Římanů. Veškero pravé Podunají, od Pasova až po Železnou Bránu, bylo po pět století částkou říše Římské a rozpadalo se v provincie Rhaetii, Noricum, Pannonii a Dalmatii; nějaký čas (od r. 106—271 po Kr.) sáhala říše Římská až po Karpáty, když totiž Traianus byl vyvrátil říši Dáckou. Působení římské jevilo se všestranně, nebo i národové germánští byli přinuceni říditi se volí imperátorův, mnozí z nich i přijímati knížata svá z rukou římských. Ještě mocněji působila vláda římská v poměry ethnografické a náboženské. Starší národnosti za poměrně krátkou dobu odnárodnily se tak, že po nich nezbylo téměř ani stopy; jediné živel rhaetský uchoval se, ovšem silně pomíšen, v alpských údolích. V náboženství nejdříve zavládl italský polytheism, později pak křesťanství, sektářstvím dosti znešvařené. Avšak od počátku III. stol. po Kr. počíná klesati i veliká dosud moc římská, na hraniční pak čáře Dunajské vzniká vytrvalý boj národů germánských a slovanských, kteří byvše neznámými okolnostmi ze svých prasídel vyrušeni, jali se naléhati na krajiny římské. Římané snažili se různými způsoby zažehnati bouři hrozící, nejvíce pak přijímáním barbarů do legií svých, později i vykazováním jim sídel uvnitř rozsáhlé říše. Již v III. stol. objevují se v Moesii slovanští Carpové (= Chorváti), v horních Uhřích pak vyskytuje se veliký počet kmenů svévskogermánských, Gothů, Burgundů atd. Někteří rázní panovníci ovšem zdrželi nával Germánů na čáře Dunajské, avšak když r. 375 udeřili na východní Germány asijští Hunnové, bylo patrno z následků příchodu jejich, že přežilá aera římská musí ustoupiti novým živlům světodějinným. Před mohutným proudem hunnským rychle zmizely kmeny germánské, v Uhrách osedlé,

a v sídla jejich zavedeni národové, od Hunnů přemožení, Ostrogothové, Gepidové a Langobardi. Největších rozměrů dosáhla říše Hunnská za chána Attily (432—453), který se kojil nadějí, že založí na troskách římských novou světoříši; avšak obrovská výprava do Gallie nezdařila se a způsobila v následcích svých nové změny ethnografické, ježto Markomanné a Kvádové od té doby úplně z dějiště mizí, a po brzké smrti Attilově (453) i konec barbarské říše jeho. Rychle vznikly nové útvary státní s rázem germánským: v Pannonii Ostrogoti, na Slovensku Langobardi, v Zátisí Gepidové, v Podunají Rugové, o jichž germánském původu naskytují se mnohé pochybnosti. Avšak sídla germánská byla příliš řídka a proto počalo tiché stěhování se Slovanů do krajin méně zalidněných anebo obyvatelstvem opuštěných, které bralo se výhradně směrem jižním a jihozápadním. Již v stol. V. zabrali Slované čeští Čechy a Moravu a tlačili Langobardy od hor Karpátských; pokroky Slovanů byly pak usnadněny nestálostí národů německých, kteří rychle opouštěli sídla sotva zaujatá. Tím trpěly nejvíce země průchodné, jako Noricum, které ztratilo ku konci V. stol. všechno své obyvatelstvo; v severní Rhaetii splynuly zbytky gallskořímské s Germány a tím vznikla nová pamfylní národnosť Bajuarů čili Bavorů. Po r. 348 seděli v Uhřích poslední dva kmenové germánští, Langobardové a Gepidové, mezi nimiž zuřil bratrovražedný boj. Toho užili slovanští Slověné, kteří osadili Sibiňsko a se zbytky kolonů dákořímských a snad s pomocí živlů grékoillyrských, z polouostrova Balkánského vytlačených, zařídili zde mocný stát, který odolal i novému proudu urálských Avarů. R. 557 osadili se tito kočovníci na nížině uherské, odkudž byli Langobardi odešli. Říše Gepidská zanikla, do krajin pak liduprázdných zavedli Avarové osadníky slovanské, kteří vnikli hluboko do hor Alpských a tak vznikla národnosť Slovanů korutanských. Avarové zaujali úlohu hunnských svých pobratimův a šířili říši svou daleko na západ, avšak mocná říše franských Merovecovců položila jim hrází nepřestupných. S počátku VII. století počíná náhlý úpadek jejich moci, vzbuzený nejvíce z Čech, kdež Samo zařídil novou veleříši a s prospěchem jí hájil i proti převaze franské. Také v někdejší Dalmácii potýkali se Slované srbští i chorvátští vítězně s Avary a vytrhli kraje jižně Drávy položené z moci jejich. Tehdá činila sídla slovanská na půdě rakouské kruh, který počínal Sibiňskem a sáhal až k moři Jadranskému uprostřed obemykaje sídla avarská; avšak než uplynulo století VII., přervali Avarové znova souvislosť Čechův a Korutanců, kteráž od té doby

více obnovena nebyla. Jen vznik vévodství Bavorského, pod jehož moc příslušely i římskorhaetské zbytky v Alpách, zabránil novému šíření se Avarů. Ještě mocnější protivník Avarů byl majordomát franských Pipinovců, kteří r. 743 uvedli i Bavorsko v tuhou závislosť a tím stali se bezprostřednými sousedy Avarů. Sousedství toho pocítili Avaři r. 748, když Pipin Krátký poskytl své pomoci Korutancům, jimi napadeným, za to však osvobozeným uvalil jho franské. Vyvrátiti říše Avarské bylo předním cílem nástupce Pipinova, Karla I. Velikého, a pouze války s Langobardy, Sasy a Maury zdržely záměrů jeho. Když však zmařen byl pokus bavorského vévody Thassilla II. o zařízení říše Velkobavorské a když i způsobem neznámým Chorvátě byli přinuceni uznati nad sebou nadvládí franského, udeřil konečně Karel na říši Avarskou a dvanáctiletým bojem (791—803) ji rozvrátil. Ve válce té pomáhali jemu Čechové moravští, kteří také odtud jmenováni jsou mezi národy poplatnými. Obnovení hodnosti císařské na západě přimělo Karla k útokům i na Slovany v Čechách, které však neměly trvalých účinků. Říše Karlova, spočívající na tuhém centralismu, byla mocna pouze v rukou rázného panovníka. Pravda tato objevila se za slabého jeho nástupce Ludvíka I., kdež z nepatrných podnětů počala se otřásati ohromná veleříše ve svých základech. Nejprve objevily se na Moravě pokusy knížete Mojmíra I. o politické sestředění země, po němž by následovala úplná nezávislosť, na jihu pak s pomocí nové říše Bulharské osvobodili se Chorvátě a zařídili samostatně. Bylo třeba všech prostředkův obranných, aby aspoň alpské země, najmě panství nad Korutany, bylo zachováno. Proto zbaveni tito vlády svých knížat a země jejich rozdělena u veliký počet markrabství, která sáhala od Šumavy až k moři Jadranskému. Bylo to markrabství České (Nordgau), Východní, Slovanské, Kraňské, Istrijské a Furlanské. Po smrti Ludvíkově rozdělena byla veliká říše a nástupce jeho v zemích východofranských, Ludvík Němec, nebyl s to, aby vládu franskou v zemích rakouských obnovil. Nejmocnějším jeho protivníkem byl moravský kníže Rostislav (846—870), který se Slovany českými zdárně odrážel útoky franské. Dlouhotrvalý boj tento způsobil i v Čechách snahy po politické jednotě, jichž předním zastancem byl knížecí rod Přemyslovců. Aby se vymkl ze všech styků s nepřátelským Německem, pokusil se s prospěchem Rostislav o pokřestění národa svého skrze byzantské věrověsty, Kyrilla a Methodia. Ještě větší moci nabyla Morava za nástupce jeho Svatopluka (871—894), za něhož říše Moravská

sábala od Magdeburka až po ústí Sávy. Král východofranský Arnulf vida konečně, že sám není s moc Svatoplukovu, povolal na pomoc uraločudské Maďary, kteří tehdy kočovali na nížinách multanských. S jejich pomocí ovšem vyvrácena Morava, avšak v Čechách tím více zmohutněla vláda Přemyslovcův, kdežto moc říše Východofranské za nástupcův Arnulfových, Ludvíka Dítěte (899—911) a Kunráta I. (912—919), úplně poklesla. V dějinách potud neslýchané vpády, jichž se Maďaři odvažovali, zpustošily opět krajiny Podunajské, které odtud byly po půl století širokou cestou maďarských nájezdů. Teprve nová dynastie saská za mohutných králů Jindřicha I. Ptáčníka (919—936) a Oty I. (936—973) a pak neočekávaný vzrůst moci české učinily konec nájezdům maďarským. V bitvách na Unstrutě (933), na Lešském poli (955) a kdesi v úžlabinách Šumavských zničena přemoc maďarská, načež nastalo náhlé boření se nezřízené říše jejich. Němci i Čechové postupovali výbojně na východ a odnímali stále půdy Maďarům. Až do Bělochorvátska rozšířila se tehdy říše Česká a posledně dožil se veškerý kmen čechoslovanský politického sjednocení. Také Němci počínali si vítězně, dobyli krajin všech až po Les Vídeňský, z nichž pak učinili dvě nová krajiště, východní, odtud zvané rakouským, a rábské, z čehož později vyvinulo se krajiště štýrské. Dozor nad těmito markrabstvími i nad jižními, která přežila nával maďarský, obdrželi vévodové bavorsko-korutanští. Jen přijetím křtu zachránil chán Gejza Maďary, syn pak jeho Štěpán I. (997—1038), prvý král „uherský“, stal se organisátorem říše, kteréž udělil nové zřízení po způsobě českém, církevní samostatnosť a dobré styky se sousedy. Štěpán vládl v době úpadku říše České za Boleslava III., jemuž Boleslav Chrabrý (992—1015), bujarý kníže polský, odňal nejprve vedlejší země české a pak na dobu krátkou i samy Čechy. Čechy ovšem s pomocí Jindřicha II. německého zůstaly Přemyslovicům, avšak z úpadku říše Polské po smrti Boleslavově podařilo se kněžici Břetislavovi zachrániti pouze Moravu v dnešních mezích; Slovenska uherského uchvátil Štěpán, čímž navždy roztržena politická jednota Čechoslovanů. Po smrti Štěpánově vznikly v Uhřích různice o trůn. Podobné spory panovaly v Polště i chtěl jich užiti Břetislav I. (1037—1055) český k obnovení říše děda svého. Však záměry jeho zmařil císař Jindřich III. (1039—1056), jenž chtěl Uhry, Polsko a Čechy uvésti v tužší poddanství říše Německé. Prostředky, jichž poskytovala jemu říše jeho nad jiné mocná, nestačily však, poněvadž Jindřich III. libovolným zasáháním do věcí vlaských pobouřil proti sobě národní

cit Vlachův a veškeru hierarchii katolickou, která počala tuhý boj s mocí světskou o nezávislosť duchovenstva. Boj tento rozlítil se za syna Jindřichova Jindřicha IV. (1056—1106) plnou silou a měl za následek veliké změny uvnitř rakouských zemí. Nejprospěšněji vedl si český kníže Vratislav II. (1061—1092), který za pomoc císaři prokazovanou dosáhl hodnosti královské, rozšířil říši svou o horní Lužici a nabyl konečně i faktické nezávislosti země své na říši Německé. Ze stranníků císařových nabyli ještě patriarchové Aquilejští, jimž přikázány jihorakouské marky, Kraňská, Istrijská a s části i Furlanská a Slovenská. Naproti tomu patrně omezeno bylo vévodství Korutanské, kdež vládl nejprve rod Eppensteinský (—1023) a pak rod Sponheimskoortenburský (1123 až 1269). Říše Uherská sice uchránila se nároků německých, zato však byla přinucena za Ladislava I. (1077—1095) uznati neméně nebezpečného nadvládí papežského. V obor nadvládí papežského příslušelo i království Chorvátské, které za Petra Křešimíra IV. (1058—1074) za krátký čas rozkvetlo, avšak po smrti jeho zase pokleslo hnusnými spory o nástupnictví. Když pak Štěpánem II. (1090) královský rod Držislaviců chorvátských vymřel, provedli toho Ladislav I. a po něm Koloman (1095—1114), králové uherští, že Chorvátsko učinilo osobní spojení s Uhry, vyhradivši si národní správu svou (1102). Dozvuky velikého boje mezi státem a církví byly spory Welfovcův a Wiblingů čili Staufovců v Němcích, které opět prospěly zemím rakouským. Nebo rakouský markrabí Leopold IV. (1137—1141) a Jindřich II. Jasomirgott (1141—1178) vykonávali po nějakou dobu vévodskou moc v Bavořích a když konečně císař Fridrich I. Barbarossa (1152—1190) s Welfy se smířil, byli Babenberkové za ztrátu Bavor odměněni důležitým listem výsadným, hodností vévodskou a značným rozšířením území svého o „zemi nad Enží“ (1156), čímž stali se prvým členem říšským v Alpách rakouských. Také český kníže Vladislav II. (1140—1173) dovedl kořistiti ze sporů německých s prospěchem říše své, jíž získal dědičného důstojenství královského. Ještě větších změn v zemích alpských způsobil pád hlavy Welfovců Jindřicha Lva (1181), čímž získalo markrabství Štýrské postavení vévodského a v nynějším Tyrolsku vyvinula se mocná država hrabat, později vévod Andechskomeranských. Již r. 1192 spojeno bylo za Leopolda V. (1177—1194) Štýrsko s Rakouskem, čímž rod Babenberský nabyl zvláště proti Uhrům postavení důležitého. Zde po smrti Kolomanově nastoupily různice o trůn mezi dvěma letorostmi rodu královského, které po-

skytovaly cizincům, zvláště císaři byzantskému Manueli Komnenovi příležitosti míchati se do vnitřních poměrů. Říši, o část Srbska v jihu rozšířenou, zvelebil konečně Bela III. (1173—1196). Podobnými spory, vzniklými z nešetření starešinského zákona Břetislavova, zmítána byla i říše Česká a uvedena na pokraj zkázy. Podobalo se již, že Čechy, roztržené ve tři díly na Německu závisné, knížectví České, markrabství Moravské a biskupství Pražské, navždy pozbudou své samostatnosti, avšak kníže Přemysl Otakar I. (1197—1230) dovedl šťastným využitkováním sporů německých říši svou sjednotiti, zvelebiti a konečně dosíci všestranného uznání královské své důstojnosti. Podobné záměry tanuly asi na mysli souvěkovci jeho Leopoldu VI. (1198—1230) rakouskému, který byl nabyl již i některých částí Kraňských. Avšak soustřeďující snahy panovníků doznaly prudkého odporu se strany šlechty, za bojův o trůn zbohatlé na úkor jmění panovničího. V Čechách a v Rakousích statní panovníci dovedli ovšem zdržeti převahu šlechty, zvláště podporováním městského stavu a zaváděním cizích osadníků, avšak v Uhřích za marnivého krále Ondřeje II. (1205—1235) domohla se šlechta takové moci, že přinutila krále k udělení velikého listu výsadního, „zlaté bully Ondřeje II.“ (1222), v níž posud spatřuje každý Maďar počátek památné své ústavy. Z utěšeného stavu svého vyrušeno bylo obyvatelstvo zemí rakouských strašnou záplavou mongolskou (1239—1242), která stihla veškeru východní polovici, až konečně česká zbraň zastavila divý proud slavným vítězstvím u Olomouce (1241). Neméně trpěly země vnitrorakouské stálými boji, jichž příčinou nejprve byla nepokojná povaha posledního Babenberkovce Fridricha II. (1230—1246) a po jeho brzké smrti spory o bohaté dědictví jeho. Po dlouhých bojích, jichž účastnili se veškeří státové na nynější rakouské půdě, i nově vzniklé království Halické, kdež statní Románoviči Daniel a Lev ubránili země proti převaze mongolské, dosáhl dědictví Babenberského český král Přemysl Otakar II. (1253—1278), duchem státnickým nadaný reformátor poměrů českých, ač ne vždy s prospěchem národa svého. Zvýšiv neobyčejně moc královskou na úkor zpupné šlechty, rozšířil šťastnými válkami a smluvami říši svou o Cheb a dědictví korutanské, když byl zemřel poslední vévoda z rodu Sponheimského. Čechy byly tehdy vskutku prvou velmocí středoevropskou, ba možno i říci evropskou, avšak moc Otakarova neměla základu svého v národě, jehož citu bolestně se dotknul, prokazuje přízeň největší národnosti německé. Z té příčiny podařilo se novému králi německému, Rudolfu I.

Habsburskému, že dvojím tažením (1276 a 1278) rozkotal veleříši Českou a omezil opět na Čechy a Moravu. Země rakouskokorutanské podržel Rudolf rodu svému, dada je lénem synu svému Albrechtovi I. (1282—1308); pouze Korutany a Kraň postoupeny za příznivých podmínek retrocessí Menhartovi II. hraběti gorickému, který nabyl po vymření dynastických rodů meranského (1248) a tyrolského (1254) zemí jejich, nyní spojených pod jediným titulem hrabství Tyrolského. Nová dynastie Habsburská pokračovala v šlépějích Otakarových a snažila se zříditi novou veleříši v zemích Dunajských; avšak záměry její nedařily se tak rychle, ač Albrecht I. nějaký čas nosil i korunu německou. Čechy totiž za Václava II. (1282—1305) zmohly se opět a spojením s Polskem staly se znova velmocí, v Uhřích pak po smrti Ladislava IV. Kumánského proti nárokům rakouským i papežským udržel se Ondřej III. (1290—1301). Podobalo se ovšem, že po vymření českých Přemysloviců (1306) a Arpádoviců v Uhřích (1301) podaří se Albrechtovi dosíci obou těchto korun. Avšak v obou říších byly mocné strany protihabsburské, které se opíraly jeho záměrům, v Čechách holdujíce nárokům ženských potomků rodu Přemyslovského, v Uhrách pretensím papežským. Když pak r. 1308 Albrecht byl zavražděn a německá koruna připadla Jindřichovi VII. z rodu Lucemburského (1308—1313), zašla na další čas důležitosť rodu Habsburského, ba bylo se za delší čas brániti synům Albrechtovým i ve vlastních zemích jejich. V Čechách a v Uhřích ovládly cizí dynastie, onde Janem Slepým rod Lucemburský, zde Karlem Robertem neapolská větev rodu Anjou, v Polsku pak podařilo se Vladislavu Lokietkovi, že soustředil moc královskou a obnovil jednotu říše. Čechy a Uhry rozvíjely se zdárně. Český král Jan nabyl hořejší Lužice po vymření rodu Askánovců braniborských (1319), též dosáhl uznání české svrchovanosti se strany knížat slezských (1329). I s Jindřichem VII. vévodou korutanským učinil úmluvu o získání jeho zemí, avšak snaha tato rozbila se po smrti Jindřichově o bdělosť vévod rakouských (1336). Druhý syn Janův, Jan Jindřich, choť dědičky Jindřicha VII., sotva podržel Tyrolska a i z toho po krátkém čase byl složen. Korutany a Kraň připadly rodu Habsburskému, jehož hlavou byl od r. 1339 poslední syn Albrechta I., Albrecht II. Chromý čili Moudrý. V Uhřích Karel Robert snažil se upoutati ku koruně své nově vzniklé knížectví Valašské, v němž poprvé objevují se Rumuni jakožto zvláštní národ; avšak v bojích o to vzniklých vzniklo nebezpečné vzbouření Chorvátův, jehož užili Benát-

čané a dobyli sobě měst dalmatských (1327). Ku konci prvé polovice XIV. stol. seděli na trůnech rakouských panovníci, jichž vesměs dotyčné země počítají k předním hvězdám svým. V Čechách Karel IV. (1346—1378), jsa spolu císařem německým, slavně upravil zákonodárstvo vnitřní i poměr země k Německu, dal různým zemím svým pevné ústrojí „koruny české", založil v Praze prvou universitu v Rakousku, ba ve vší střední Evropě, povýšil biskupství Pražské na arcibiskupství, pečoval horlivě o rozkvět národnosti české a rozšířil korunu o hořejší Falc, dolní Lužici (1354) a kurfürstství Braniborské (1373). Země jeho požívaly nerušeného míru i blahobytu velmi značného po veškerou dobu vlády jeho. Podobně vládl v Polsku poslední Piastovic Kazimír III. Veliký (1333—1370), který dobyl po vymření dynastie Románovičů Jiřím II. (1337) po dlouhých bojích Haliče a části Volodiměřska, nenadáv se ovšem, že tím počíná dlouhá doba utrpení Rusů halických. Ducha sice výtečného avšak záměrů ne vždy praktických byl uherský král Ludvík I. (1342—1382), který mařil síly říše své boji s Benátčany a podporováním nepřátel Karla IV., ač nutkavější jeho úlohou bylo, aby spojil Balkánské státy s Uhry proti hrozící záplavě turecké. Důležitý čin jeho byl, že nabyl po smrti Kazimíra III. koruny polské přes odpor četných členů rodu Piastovského. Karla IV. napodobiti chtěl vévoda rakouský Rudolf IV. (1358—1365), avšak snažení jeho měla jen potud zdaru, že nabyl Tyrolska po smrti vévody Menharta III. (1363), vnuka Jindřicha VII., a že učiněny za jeho působením veledůležité dědičné jednoty mezi Čechy a Rakousy (1364), Rakousy i Uhry (1364), k nimž přidružily se později úmluva uherskopolská a rakouskogorická (1374). Za doby této udála se poslední ethnografická změna na půdě rakouské — usazení se totiž Rusů v severních Uhřích, jež byl přivedl kníže Theodor Korjatovič. Po době skvělé vládců těchto nastává doba úpadku. V Rakousích svářili se bratří Rudolfovi, Albrecht III. (1365—1385) a Leopold III. (1365—1386), o vládu a konečně rozdělili mezi sebou země své, čímž vznikly dva rody Habsburské, starší Albrechtovský v Rakousích (1379—1457) a mladší Leopoldovský v zemích tyrolskoštýrských. Nejdůležitější událostí z doby obou bratří jest nabytí města Tersta (1382), čímž Rakousko přiblížilo se k moři Jadranskému. V Uhřích rozpadla se jednota s Polskem hned po smrti Ludvíkově a zeť jeho Sigmund, králevic český, dosáhl sice koruny po mnohých bojích, avšak nezjednal jí nikdy za dlouhé vlády své (1387—1437) lesku trvalého. Mrhaje síly své v boji s českými Husity, obnažil úplně jižní hranice

říše své, na něž počali mocně naléhati vojové turečtí. Velikou vinou jeho bylo, že nepokusil se zabrániti úpadku Balkánských států, kteří jeden po druhém, nejprve Srbsko (1389), pak Bulharsko (1393) a konečně Valašsko (1426) upadly v moc tureckou. I moc říše České patrně ochábla po smrti Karlově, nebo synové jeho rozdělili se o vládu jednotlivých zemí. Nejstarší Václav IV. (1378—1419), král římský i český, vynikal sice mnohými ušlechtilými vlastnostmi a skvělými dary ducha, avšak nebyl se svou dobu, když počalo se v Čechách mocně ozývati vědomí národní spojené s hnutím náboženským, podníceným od kazatelův oprav chtivých, zvláště Jana Husi. Obecně známy jsou nálezy koncilia Kostnického (1414—1418) a jejich následkové. Národ český, zaujat touhou po svobodě myšlénky, podnikl boj se vší téměř Evropou a dosáhl šestnáctiletým válčením, že převaha Němectva na dlouhý čas v zemi byla zničena, avšak nedovedl zameziti zlu mnohem horšímu, dvojici náboženské, kteráž odtud po dvě stě let mařila nejušlechtilejší síly jeho. Jiný neblahý následek byl, že český národ patrně se uzavřel proti ostatnímu světu a neosvojil si tudíž do té míry myšlénkových triumfů, které tehdy slavila křesťanská Evropa. Pozoruhodny jsou však snahy husitských náčelníkův o sblížení s Poskem, kdež Vladislavem II. (1385—1434) mocně utvrzena byla dynastie Jagailoviců. Když po sedmnáctiletém boji konečně docíleno bylo neurčitého smíření Čechů s církví (1436), byl přijat také i Sigmund za krále, avšak již po roce zemřel (1437) a zůstavil země své svému zeti, Albrechtu V. rakouskému. Tehdy poprvé spojeny země rakouské, uherské i české v ruce jediné, než spojení to činila pouze osoba panovníkova. O společných interessech nebylo lze ještě mluviti; jediná šlechta, jejíž zvůle počala opět se vzmáhati, toužila po jakémsi spojení k nabytí výlučné oprávněnosti politické. Již po dvou letech zemřel Albrecht a tím také rozpadla se jednota našich zemí, nebo v Uhřích i v Čechách zvoleni byli králové cizí, onde Vladislav III. polský (1440—1444), v Čechách Albrecht bavorský. Když však Vladislav v boji s Turky padl (1444) a Albrecht koruny české se zřekl, přijat byl v obou zemích nedospělý syn Albrechtův Ladislav Pohrobek (1444—1457), jehož jménem vládli plnomocní gubernátorové, v Čechách Jiří z Poděbrad a v Uhřích Jan Huňad. K jménu gubernátora uherského pojí se poslední triumf středověkého křesťanstva nad půlměsícem — vítězství pod Bělehradem (1456). Po brzké smrti Ladislavově zvoleni byli v Čechách i v Uhřích domorodí králové Jiří z Poděbrad a Matyáš Huňad, Rakousy pak staly se společným majitkem obou větví

rodu Leopoldovského, tyrolské a štýrské, jejíž hlavou byl císař Fridrich III. (1440—1493). Vláda Jiřího z Poděbrad věčně bude v Čechách vzpomínána, bohužel, že spory náboženské nedopustily, aby lid klidil ovoce jejího. Nově vzniklý boj náboženský (1466—1478) má následky velmi smutné, nejprve dočasné roztržení koruny české a tím samým i mnohé pochybnosti o právním trvání jejím, vytržení se podobojích českých z církve obecné a trvalé porobení lidu skrze stavy privilegované. I to sluší počítati k následkům válek těch, že bujarý král Matyáš uherský upadl v chyby svých předchůdcův a mařil síly říše své marným dobýváním zemí českých, čímž ochably s počátku zdárné útoky jeho na říši Tureckou. Jiří z Poděbrad umíraje (1471) sám žádal stavův, aby s pominutím rodu jeho zvolili polského králevice Vladislava, syna Kazimíra IV. (1446—1494). Avšak ani v Čechách ani v Uhřích, kdež zvolen byl po smrti Matyášově (1490) proti nárokům domu Habsburského, nedovedl Vladislav býti se strany rozpoutané a proto vláda jeho jest příčinou úpadku obou říší. Zvláště v Uhřích nastali dnové neblazí, když vojvoda sibíňský Jan Zápolský jal se sáhati po koruně říšské a dosti otevřeně spoléhal na pomoc tureckou. Vladislavu nezbývalo než hledati pomoci u rodu Habsburského, jehož moc tehdy Maximilián I. (1493—1519) neobyčejně povznesl. Nabyv sňatkem bohatých Nizozemí a smluvami i dědictví španělského pro vnuky své obrátil „poslední rytíř“ veškeru pozornosť k zemím českouherským. Předvídalť, že hrozící přemoc turecká způsobí nutnosť spojení těchto zemí s Rakouskem a proto učinil r. 1515 s Vladislavem dědičnou smlouvu, utvrzenou vzájemnými sňatky vnuků svých, Ferdinanda a Marie, s dětmi Vladislavovými, Ludvíkem a Annou. Že Uhry nejsou s to, aby spoléhaly na sílu svou vlastní, okázalo se za panování Ludvíka II. (1516—1526). Již r. 1520 vzal Soliman II. pevnosti Sávské, r. 1524 banát Sevrinský a r. 1526 zničil vojsko uherské u Moháče, kdež sám král zahynul. Nyní ucházel se o trůny uprázdněné rakouský arcivévoda Ferdinand I. (1521—1564). V Čechách zvolen byl jednohlasně, v Uhřích však značná strana zvolila za krále Jana Zápolského, který nyní veřejně se dovolal pomoci turecké. Dvě veliké výpravy Solimanovy proti Vídni (r. 1529 a r. 1532) utvrdily politické roztržení Uher, až Zápolský, vida, že upadl v nemilosť sultánovu, sám nabídl smír ve Velikém Váradě (1538). Avšak i proti podmínkám smíru tohoto prohlášen byl po jeho smrti nezletilý syn jeho Jan Sigmund za krále uherského a poručníci jeho dovolavše se pomoci turecké způsobili novou válku s Turky. Ve dvou taženích (1541 a 1543)

vytrhl Soliman největší část středních Uher z rukou křesťanských a učinil z ní pašalik Budínský. Zápolský omezen byl na Zátisí a Sibíňsko s hodností vojvodskou, Ferdinand pak zachránil aspoň severozápadní část říše druhým mírem Cařihradským (1547). Po neblahých zkušenostech uherských snažil se Ferdinand aspoň v Čechách a v Rakousích sblížiti zájmy vespolné, při čemž užil příležitosti každé, která se naskytovala. Není lze upříti, že snažil se poctivě, aby dosáhl smíření Čechů s církví obecnou. Že se nepodařilo přání jeho, byl příčinou lutheranism, který v Čechách mocně se byl rozmohl. Než otcovská slabosť způsobila, že zdárná zařízení jeho na nějaký čas byla upozaděna. Před svou smrtí totiž rozdělil Ferdinand země své. Nejstarší syn Maximilián II. (1564—1576) zůstal králem Římským, českým a uherkým a arcivévodou rakouským, druhý syn Ferdinand obdržel Tyrolsko a Přední země, třetí Karel země štýrské. Maximilián byl panovník ušlechtilé povahy, spravedlivý i snášelivý u věcech náboženských. Po otci svém zdědil válku se Sibíňskem a s Turky, která skončila r. 1568 čtvrtým mírem Cařihradským. Mírem tímto sice nabyl sibíňského Zátisí, za to však musil připustiti, že po smrti Zápolského nastoupila v Sibíňsku dynastie Báthorů (1571—1613), politice Habsburské nepřátelská. Snažil se tudy císař nabyti koruny polské po vymření Jagailovičů (1572), avšak Štěpán Bátory nad ním nabyl vrchu. Z šestera synů císařových nastoupil ve vládě jeho zemí nejstarší Rudolf II., muž učený, avšak nesamostatný. Prvých 16 let vlády jeho panoval mír vně i uvnitř, avšak roku 1593 z pohraničných nájezdů vznikl čtrnáctiletý boj s Turky, který měl veliké následky i v poměrech vnitřních. Boj s Turky ovšem byl vítězný, poněvadž kníže sibíňský Sigmund Bátory (1588—1597) proti tradicím rodu svého spojil se s císařem. Podobalo se, že přemoc turecká na vždy bude zlomena, nebo Bátory přinutil i vládce valašského a multanského, že uznali svrchovanosť jeho, a tak se stal původcem rumunského soustátí, jehož budoucnosť záležela na těsném přilnutí k politice císařské. Avšak nestálá povaha jeho a přehmaty císařských generálů v Uhřích zničily následky mnohoslibných vítězství. Veliká vina nezdarů těchto padá i na katolickou stranu, která počala dlouhý boj s protestanty, o zřízení stavovská se opírajícími. Několik mužů železné důslednosti, Khlesl, Zdeněk z Lobkovic a arcivévoda Ferdinand štýrský ovládli v radách císařových. Některé násilné kroky proti protestantům způsobily obecné povstání Uhrů, vedených Štěpánem Bočkajem (1604—1606), který přiměl císaře k míru s Turky (1606). Mír však

byl dokonán za některých okolností, které budily nelibosť k jeho původci, arcivévodě Matyášovi. Matyáš, povaha ctižádostivá, spojil se s protestanty a přinutil císaře, že mu r. 1608 smluvou Libeňskou postoupil větší části svých zemí. Protestanté slavili sice vítězství nad katolíky a dali si svobodu náboženskou potvrditi tak řečenými majestáty, avšak jásot jejich neměl dlouhého trvání. Po třech letech přinucen totiž císař vzdáti se vlády i v Čechách (1611), načež nastoupil Matyáš, který však rádců bratra svého ponechal v úřadech jejich. Poněvadž synové Maximiliána II. neměli potomků, stal se čekancem korun Matyášových arcivévoda Ferdinand štýrský, u protestantů neoblíbený, poněvadž násilím vyhubil protestanty v zemích svých. Tím rostly naděje katolíků, kteří na několika místech v Čechách dopustili se porušení náboženské svobody. Protestanté, nemohouce dosíci práva po svém zdání, sáhli ke zbrani (1618) a tím dán počátek obecné válce náboženské, nebo náboženské i politické strany v střední Evropě přidaly se k sourodým stranám rakouským. Při samém početí boje (1619) zemřel císař Matyáš, načež protestanté všech zemí rakouských upřeli Ferdinandovi uznání svého. Nastal okamžik nejkritičtější; v Čechách zvolen protikrál Fridrich falcký, nový pak kníže sibíňský Gabriel Bethlen (1613—1629) činil přípravy, aby s pomocí tureckou ozdobil skráně své korunami uherskou i „dáckou". Pouze nesjednocenosť protestantů dopomohla katolíkům k vítězství na Bílé Hoře (1620), jehož Ferdinand II. (1619—1637), nyní obecně uznaný, užil úplně k prospěchu učení katolického a ku zvýšení moci panovnické. Ovšem panoval boj ještě mnohá léta v Německu i v Uhřích, byv podněcován od knížat sibíňských, Francouzův a Švédů. Země české byly strašně zpuštěny a mírem Westfálským o Lužici ochuzeny (1648), avšak zařízení pobělohorská potrvala. Ferdinand III. (1637—1657) snažil se mír uchovati, než již nástupce jeho Leopold I. (1657—1705) nucen byl tasiti meč nejprve proti Švédům v Polsku, později proti Turkům, kteří vypudivše ze Sibíňska tamního knížete Jiřího II. Rákóce (1648—1660) chtěli ze země té učiniti novou provincii. Válka s Turky skončila sice vítězstvím u Sv. Gottharda (1664), avšak po vítězství slavném učiněn mír tak neblahý, že jím dosáhli Turci největšího svého rozšíření v Uhřích, v Sibíňsku pak udržel se turecký lenník Michal I. Apafi (1661—1690). Při umluvení míru tohoto rozhodovaly prospěchy dynastické, čímž byli popuzeni magnáti uherští. Nespokojenosť vzrostla v tajné spiknutí, které však prozrazeno, účastníci jeho na hrdle trestáni (1671) a v Uhřích zavedeny změny, jichž

se zdál vyhledávati obecný interess říšský. Avšak změny, příliš rychle prováděné, způsobily obecné povstání Uhrů, jehož vůdcem byl Emerich Tökölyi. Účelem povstání toho bylo úplné odtržení Uher od panství císařského. Povstalci dosáhli pomoci z Francie, z Polska, ze Sibíňska i od Turkův, avšak konečně zůstali císařští přece vítězi. Když mír Nymwegský (č. Najmežský) zbavil povstalce pomoci francouzské, požádal Tökölyi Turky za pomoc vydatnější, načež vytáhl velkovezír Kara Mustafa přímo k Vídni. Avšak zatím co obléhali Turci Vídeň, sebrala se vojska polská a německá a vedením krále Soběského porazila Turky na hlavu (1683). Nyní nastalo odvetné tažení císařských do Uher, kdež během čtyř let dobyta veškera část turecká, zničen odpor Tökölyiův a konečně i Sibíňsko zbaveno své nezávislosti (1696). Úspěchy císařských proti Turkům byly tak rozhodny, že jich nezmařila ani nová válka, kterou Ludvík XIV. proti říši a císaři zdvihl. Mír Karlovický (1699) jest skvělým triumfem politiky císařské; Uhry celé a Sibíňsko mimo Banát Temešský navráceny císaři. Do krajin od Turkův opuštěných houfně se stěhovali Srbové, prchající před panstvím tureckým. Není pochyby, že by příští válka byla přinesla úplné rozkotání Turecka, než tu počal dlouholetý boj o španělskou posloupnost (1700), za jehož šťastné skončení obětovali císařové Josef I. (1705—1711) a Karel VI. (1711—1740) veškery síly říší svých. Avšak výsledky míru Rastadtského byly pro Rakousko ceny velmi pochybné, nebo nabytí Belgie, Milána, Neapole a Sardinie (která později za Sicilii byla zaměněna) přineslo říši spíše škodu než prospěch. Okázalo se tak v nové válce turecké, v které proslavil se hrdinnými činy veliký vojevoda princ Eugen Savojský. Mír Požarovský (1718) sice zjednal Rakousku Banáta, Srbska, Malého Valašska a částek bosenských, avšak tím vzbuzena byla závisť mocí evropských. Když pak císař předložil státníkům evropským pragmatickou sankci, kterouž byly země rakouské za nerozlučný celek prohlášeny a posloupnosť v ženském potomstvu upravena, odpírali jí dvorové Bourbonští a někteří dynastové němečtí svého uznání. Proti radě Eugenově snažil se císař dosíci uznání pragmatické sankce vmícháním se do sporův o trůn polský (1733—1738). Avšak nešťastný průběh války měl za následek ztrátu obou Sicilií, nová pak válka s Turky, ve spolku s Ruskem počatá (1737—1739), skončila neblahým mírem Bělehradským, kterým ztraceny byly výboje Eugenovy mimo Banát. Roku 1740 zemřel Karel VI. a jím pohaslo mužské pokolení rodu Habsburského. Podlé práva obecného bylo nastoupiti dceři jeho

Marii Teresii (1740—1780), avšak moci evropské odepřely jí svého uznání a Prusko, Francie a Bavory počaly boj o rozdělení mocnářství. Než výtečná paní dovedla uhájiti osmiletým bojem (1740—1748) dědictví otců svých; jenom Slezska bylo jí oželeti, jehož jí uloupil nový král pruský Fridrich II. Veškera namáhání rakouská, aby krásná země byla vyrvána drzému lupiči, zůstalo marno. Mírem Hubertsburským (1763) stalo se Prusko evropskou velmocí, která stala se v prvé řadě Rakousku nebezpečnou. Proto hleděla Maria Teresia zavésti hojné opravy ve svých státech, kteréž měly vesměs za účel větší soustředění výkonné moci. Poněvadž národnosti jednotlivé upadly v hluboký spánek, dály se změny tyto s prospěchem národnosti německé, která odtud počala býti v Rakousku panující. Když pak nešťastná anarchie uvedla říši Polskou na pokraj zkázy a Rusko a Prusko hodlaly kořistiti ve prospěch svůj, musila i císařovna přistoupiti k návrhům jejich, načež nabyla prvým rozdělením Polska (1773) Haliče a Volodiměřska, za pomoc pak diplomatickou, Turecku prokazovanou, roku příštího Bukoviny (1774). Hrozící převaha Pruska přiměla císařovnu i spoluvladaře jejího, korunního prince Josefa, že snažili se nabyti dědictví bavorského. Než Fridrich II. dovedl překaziti záměry tyto, tak že zůstalo mírem Těšínským Rakousku pouze několik okresů hornorakouských (Innviertel 1779). Josefem II. (1780—1790) počíná nová perioda dějin rakouských. Panovník tento povahy vznešené, ušlechtilé a nad jiné lidumilné, chtěl provésti úplnou regeneraci Rakouska. Avšak jda za směrem své doby, který hověl tuhé centralisaci a nadvládí živlu německého, způsobil proti sobě odpor národů, jímž větší část dobře myšlených oprav jeho byla zmařena. Nástupce jeho Leopold II. (1790—1792) s části odvolal nařízení bratra svého, avšak od směru centralisujícího více se neuchýlil. Veliká revoluce francouzská zabavila na čtvrť století úplně politiku rakouskou. Císař František I. (1792—1835) musil vésti čtverý krutý boj nejprve s republikou, později s císařstvím francouzským. Boje ty byly po výtce nešťastny. Rakousko bylo úplně odtrženo od moře, ztratilo Západní Haliče, nabyté třetím dělením Polska (1795), Innské čtvrti, Belgie, Předních Zemí, Tyrolska, Horních Korutan, Kraně a Přímoří, dlouholetým pak válčením byly do té míry vyčerpány finance státní, že se odhodlal císař František vydati r. 1811 cís. patent finanční, kterým cena papírů spadla o 80 %. Tažení ruské ovšem zlomilo nadvládí Napoléonské, Rakousko pak na kongressu Vídeňském nabylo zpět zemí Alpských i severovýchodní Itálie. Avšak zůstávajíc stále

při systému absolutním a utlačujíc přemocí svou hnutí svobodnější, kdekoli se jevila, způsobilo si obecnou nelibosť po vší Evropě. Zvláště tehdejší kancléř říšský, kníže Metternich, získal si obecnou nenávisť v Evropě, ježto jednal podlé zásad spolku mocnářův, zvaného svatou aliancí a každý pokus, čelící proti legitimitě některého panovníka pokládal za společné nebezpečenství všech mocnářův. Avšak snahy jeho doznaly prudkého odporu. Červencová revoluce r. 1830 vypudila Bourbony z Francie a zrušila nálezy kongressu v Belgii. Metternich nebyl s to, aby překazil novoty tyto. Utěšeným zjevem vlády císaře Františka, který od r. 1804 nazýval se císařem rakouským, bylo probuzení se národů rakouských. Čechové, Maďaři, Srbi, Slovinci, Chorvátě a j. počali vzdělávati zanedbanou mateřštinu svou, a vynikli mezi nimi mužové nadšení, Jungmann, Palacký, Kollár, Szechényi, Eötwös, Gaj, Slomšek a j., kteří jali se spisovati výtečné spisy ve všech oborech věd. Spolu rozvinul se za doby dlouhého míru i blahobyt, počato stavěti železnice, průplavy a různé podniky zřizovány ku povznesení obchodu a průmyslu. Poměry tyto nezměnily se ani, když r. 1835 nastoupil císař Ferdinand I. Dobrotivý (1835—1848, †29. června 1875). Blahosklonná povaha mocnářova vzbuzovala naději národů, že konečně prolomena bude umělá hráz, která odlučovala národy rakouské od ciziny a nedopouštěla vzniku svobodné myšlénky. Doba ta nadešla r. 1848. Když došla zpráva o únorových událostech Pařížských, zdvihl se lid Vídeňský a způsobil, že nenáviděný Metternich byl s úřadu složen. V téže době jali se i obyvatelé Pražští podepisovati prosbu za udělení ústavy. Dobrotivý mocnář vyhověl přáním různě projevovaným a jmenoval pro země českoněmecké i uherské zvláštní zodpovědná ministerstva. Prvý říšský sněm svolaný do Vídně podjal se vypracování nové ústavy. Avšak povolnosť císařova zdála se býti slabostí některým živlům, zvláště ve Vídni a v Uhřích. Hlavou uherských nespokojenců byl Ludvík Košut, který svojí vyzývavostí přiměl Chorváty, Srby a Rumuny, že se chopili zbraně proti vládě uherské. Nyní hledal spojení Košut s německou levicí říšského sněmu, avšak pravice, v jejímž čele byl výtečný řečník český, Fr. Lad. Rieger, zamítla návrhy maďarské. Boj dlouho připravovaný vypukl zřejmě, když došla zpráva, že i v Itálii vojsko rakouské musilo před Sardy ustupovati. Vzbouření Vídně způsobilo, že sněm říšský byl přeložen do Kroměžíře, načež kníže Windischgraetz dobyl hlavního města a spolu s bánem chorvátským Jelačićem počal boj proti Maďarům. Uprostřed těchto bouřlivých událostí vzdal se císař Ferdi-

nand trůnu, načež nastoupil mladistvý bratrovec jeho arcivévoda František Josef (2 pros. 1848). Mezitím pokračoval sněm Kroměžířský ve své práci ústavodárné, dříve však než hotov byl s úkolem svým, byl rozpuštěn. Z moci císařské dána nyní ústava nová a pokračováno v Itálii i v Uhřích v boji. V Itálii dosáhl šedý maršál hrabě Radecký slavného vítězství u Novary, načež boj skončen, v Uhřích však po pádu Pešti přestěhovala se vláda revoluční do Debrecína, kdež prohlásil říšský sněm rod Habsburskolotrinský za zbavena trůnu. Avšak zpupnosť maďarská byla těžce ztrestána, nebo pomocí ruskou bylo vojsko maďarské přinuceno u Világoše kapitulovati (1849). Nyní provedena úplná centralisace, zavedena nová správa krajská, Uhry rozděleny v 5, Halič ve 2 okresy vládní, z Temešského Banátu a ze Srbského vojvodství učiněna nová korunní země a konečně na sklonku r. 1851 zrušena i oktroyovaná ústava. Jediná zásluha vlády Bachovy bylo upravení školství, zásluha to tehdejšího ministra hrab. Lva Thuna; ovšem nedovedlo se školství ani tehdy vymknouti z područí jazyka německého. Avšak mocné postavení na venek, jímž Rakousko vynikalo za vlády Metternichovy, bylo zvikláno zvláště okkupační politikou za východní války, kterou vedl cář Mikuláš I. s Turky (1853—1856) a bojovnosť vojska utrpěla patrně úmrtím marš. Radeckého. Veškery chyby systému objevily se při vypuknutí nové války italské, v níž nový císař Francouzů Napoléon III. (1852—1870) postavil se na stranu krále sardinského Viktora Emanuela. Mír ve Villafrance a později v Zürichu ujednaný (1859) zúžil Rakousko o Lombardii, avšak měl prospěšný následek ten, že obecně uznána potřeba oprav správy ve smyslu ústavním. Ministerstvo Bachovo ustoupilo, načež polský velmož hrabě Agenor Goluchovski povolán k utvoření nového kabinetu. Aby opravy shodovaly se s přáním lidu, povolána do Vídně rozšířená říšská rada, v níž objevily se poprvé dva politické proudy, jimiž odtud politický život v Rakousku jest zmítán. Slovanští členové říšské rady, zejména český šlechtic Jindřich Jaroslav hrabě Clam z Martinic, zastávali samosprávu jednotlivých zemí a rovnoprávnosť národní, kdežto členové liberální německé strany chtěli dáti ústavě ráz centralistický s nadvládím kmene německého. Říjnový diplom (20. října 1860) slíbil, že nová ústava nemá býti na újmu právům jednotlivých států rakouských. Než po některé době odstoupil Goluchovski a předsednictví v radě ministerské ujal se rytíř Antonín Schmerling (1860), který naklonil se k názorům německým. Oktroyované volebné řády ze dne 26. února 1861 dány byly vesměs po

smyslu centralistů. Říšská rada, složená z domu poslanců a z domu panského dědičných a doživotných členů, měla býti volena od 20 sněmů jednotlivých korunních zemí. Základem systému volebního bylo „zastoupení zájmů", čímž zjednána veliká převaha německému měšťanstvu a pak kuriím velkostatkářským, kdežto lid obecný byl chudě obmyšlen. Když byly svolány sněmy, objevil se prudký odpor zvláště v Uhřích, v Čechách a v Chorvátsku. Sněm uherský žádal, aby ústavní jednání tam byla započata, kde r. 1848 přestala, česká část sněmu českého, v jejímž čele byl Palacký, Rieger a Clam Martinic, spatřovala v ústavě nebezpečenství pro státoprávní postavení koruny české a pro národnost českou. Říšskou radu vůbec neobeslali Uhři, Chorváti a maďarští Sibíňané, Čechové pak z ní po nějaké době vystoupili (1863). Mezitím zapletlo se Rakousko do války dánské o Šlesvík a Holštejn, v níž bylo přelstěno novým ministrem pruským, v. Bismarkem. Poněvadž velkoněmecké snahy pruské stávaly se patrnějšími a v Čechách i Uhřích přísné úkazy vládní budily nespokojenosť, propuštěn Schmerling, platnosť ústavy na nějaký čas zastavena a povolán Richard hrabě Belkredi v čelo ministerstva (1865). Úlohou nového kabinetu bylo smířiti protivy národní i politické a projevem úkolu toho byl zářijový diplom (20 září 1865), potvrzující obsah diplomu říjnového. Avšak smírné práci ministerstva postavila se vtříc válka s Pruskem r. 1866. Příčina její pravá byla tradiční politika pruská, která chtěla vytlačiti Rakousko z Němec a sjednotiti Německo v ruce své; podnětem byl spor o vládu v Holštejnsku. Příležitosti vhodné užila i Itálie, která chtěla nabyti rakouského Benátska, tak že Rakousko osamocené musilo bojovati na dvou stranách. Lepší vedení strategické a převaha dalekonosných zbraní zjednala Prusům neočekávaných vítězství, tak že mírem Pražským bylo Rakousko přinuceno vzdáti se všeho působení v Německu i podílu svého v Holštejnsku. Proti Italům ovšem skvěle obnovena česť rakouských zbraní vítězstvími u Custozze a Vísa, jichž dobyli arcivévoda Albrecht a kontreadmirál Tegetthof, avšak nezdary na severu zmařeny byly účinky těchto vítězství, načež mírem Vídeňským Benátsko postoupeno sjednocené Itálii. Nezdary válečné měly následky i ve změně politiky vnitřní. Poněvadž uprostřed války objevily se nebezpečné projevy v Uhřích, přála si koruna, aby vyrovnání s Uhry bylo brzce provedeno. Povolán tudíž do kabinetu bývalý saský ministr Ferdinand svob. pán Beust, který smluvil s vůdci uherské strany opposiční, Františkem Deákem a Juliem hrab. Andrássym základy

vyrovnání. Uhry obdržely svůj sněm říšský i své ministerstvo, jehož předsedou prvým byl hrabě Andrássy, Sibíňsko splynulo úplně s Uhry, Chorvátsku pak vyhraženo zvláštní postavení v koruně uherské. Poměr Uher k ostatní říši byl upraven způsobem reální unie a za společné věci prohlášeno vojsko, státní dluh a řízení věcí vnějších. K uhrazení společných potřeb, jež přislušeti mělo delegacím obou parlamentů, přispívají Uhry 30%. Vyrovnání s Uhry podporovali horlivě centralisté němečtí, poněvadž domnívali se, že tím snáze nabudou většiny v západní čili „předlitavské“ polovici říše. Když ministr Beust snahy jejich podporoval a snažil se svolati užší říšskou radu zemí neuherských podlé ústavy únorové, odepřely voleb do říšské rady federalistické většiny sněmovní, v předu sněm český, v němž nabyla převahy strana národní se stranou šlechty historické. Vláda rozpustila sněmy opposiční, načež Belkredi vystoupil z ministerstva. Avšak nové volby do sněmu českého zjednaly opět většinu historické šlechtě a adressa většiny sněmovní zamítla opět obeslání rady říšské. I byl sněm český rozpuštěn znova a při nových volbách užila vláda moci své, aby dosáhla většiny strana šlechty německé čili „ústavověrné“, která se skládala po výtce z malých statkářů pohorských, kdežto na straně české byli rodové nejstarší i nejbohatší. Většina nového sněmu vykonala volby do říšské rady, načež poslancové čeští s protestem proti zkracování historické individuality ze sněmu odešli. V říšské radě měla většinu německá strana centralistická, která se nyní nazývala ústavověrnou, a z ní také vybráno prvé ministerstvo předlitavské čili „pro království a země v říšské radě zastoupené“. Předsedou ministerstva stal se kníže Karel Auersperk, avšak předními silami jeho byli vůdcové německé strany sněmovní, dr. Edvard Herbst a dr. Karel Jiskra, pročež také nazýván kabinet tento „ministerstvem doktorským“ čili „občanským“. Spolu utvořeno i ministerstvo společné, jehož předsedou stal se baron, později hrabě Beust. Většina říšské rady zaujala nyní stanovisko liberální, snažíc se upraviti poměr státu k církvi i k společnosti podlé hesel novožitných. Proti tomu vzpírala se menšina, která nejlépe znázorňovala a repraesentovala mnohojazyčné Rakousko; bylť v ní zahrnuti Poláci, Slovenci, Srbové dalmatští a konservativní Němci ze zemí alpských. Čechové z Čech a z Moravy říšské rady neobeslali a v protestech svých upírali platnosti usnesením jejím. Proto jala se vláda užívati prostředků násilných, zvláště když v novém období zemských sněmů r. 1868 poslancové čestí nedostavili se v Čechách a na Moravě do sněmu a objasnili postavení

své vůči novým poměrům deklarací ze dne 22. srpna 1868, v níž prohlašovali, že setrvávají na nedotknutelnosti samostatného postavení koruny české. Následkem toho nastala neshoda uprostřed vlády a kníže Auersperk vystoupil z kabinetu. Místo jeho zaujal Edvard hrabě Taafe. Proti Čechům užilo se nyní výminečných opatření, která však způsobila nelibost i uprostřed strany ústavověrné. Podobně hleděla vláda zkrotiti i odpor kotorských Krivošijanů, který vznikl z bezohledného provádění nového zákona branného. Poněvadž upřílišená jednání pocházela od členů jednotlivých v ministerstvě, stal se rozkol v jeho středu a hrabě Taafe postavil se v čelo menšiny, která chtěla zjednati platnosti novým základním zákonům ne mocí, nýbrž mírným dohodnutím s národy a stranami nespokojenými. Koruna rozhodla se pro návrh doktorské většiny, načež menšina vystoupila z kabinetu a předsednictví přejal dr. Hasner. Avšak nová vláda v brzce ocítila se před kusou sněmovnou, poněvadž federalističtí členové vzdali se mandátů svých. Tu bylo konečně ministerstvo propuštěno a hrabě Alfred Potocki, člen někdejší menšiny, utvořil kabinet nový. Úkolem jeho bylo docíliti smíření s Čechy. Proto rozpuštěn byl sněm český a volby nové, vykonané bez nátlaku vládního, ovšem zjednaly většinu v něm straně federalistické. Právě v té době vypukla válka pruskofrancouzská a poněvadž Rakousko sympathisovalo s Francií, snažil se Potocki, aby smír s Čechy v brzce dokonal. Překážky však, které dosud nejsou úplně objasněny, překazily bohužel vyrovnání, načež říšská rada zahájena bez zástupců Českého království. V sezení jejích objevilo se, že strana ústavověrná opírá se všemu smíření s národy slovanskými, jakž zejména vyložil v debattě adressní Herbst, od té doby uznaný vůdce strany té. Tudíž zadal Potocki za propuštění a mimo nadání jmenováno bylo ministerstvo nové, v němž nezasedal ani jediný člen parlamentu ani strany ústavověrné. Předsedou nového kabinetu stal se hrabě Karel Hohenwart, dva odbory spravovali Čechové Josef Jireček a Karel Habětínek, pro Halič pak jmenován byl ministrem dr. Kazimír Grocholski. Odbor obchodu svěřen byl znamenitému pěstiteli národního hospodářství, dru. Schäflemu. Ve svém programmu veřejně prohlásilo se ministerstvo, že chce provésti smíření s Čechy a opravy ve smyslu autonomistickém. Při volbách do sněmů zemských dosáhli autonomisté většiny na Moravě, v Kraňsku, v Horních Rakousích a Bukovině, tak že byl tím pojistěn vládě i v příští říšské radě počet tří čtvrtin hlasů. Dříve však, než svolána byla říšská rada, svolán byl sněm český. Královským poselstvím ze

dne 12. září 1871 uznána práva království Českého a podána předloha vládní o zákoně národnostním, o novém volebním řádě a o poměru zemí českých k říši, ovšem bez újmy vyrovnání s Uhry. Sněm zvolil třicetičlennou kommissi, která předložila sněmu „fundamentální články“, v nichž předlohy vládní téměř zúplna byly obsaženy. Po přijetí návrhů kommisse přijal sněm adressu k císaři a odročil se sám až do rozhodnutí koruny. Avšak mezitím hotovila se strana ústavověrná k boji; kdekoli byla v menšině, vystoupila ze sněmu, ve sněmu pak dolnorakouském přišlo k prudkým výstupům. Vůdcové strany svolali „Parteitag“ do české Teplice a dovolávali se pomoci Maďarův a říše Německé. I podařilo se jim, že hrabě Beust a hrabě Andrássy přimlouvali se na místě nejvyšším za změnu systému, a snahy jejich doznaly podpory i neočekávaným příchodem saského korunního prince Alberta do Vídně, kterému bylo tlumočiti náhledy vlády německé. Následkem toho vznikla krise ministerská. Hohenwart povolal do Vídně vynikající členy českého sněmu Riegra a Clama Martinice a když tito nechtěli spokojiti se s novým „nesmluveným reskriptem“, jímž nálezy sněmu českého nedocházely ztvrzení svého, podalo ministerstvo žádosť za propuštěnou. Po přechodném úřadování správního kabinetu Holzgethanova povolán v čelo nové vlády, eminentně ústavověrné, kníže Adolf Auersperk, bratr bývalého předsedy ministerského Karla Auersperka, a jednotlivá křesla osazena vesměs vynikajícími členy strany německoústavní. Vnitro obdržel svob. pán Lasser, práva dr. Jul. Glaser, finance Holzgethan, obchod dr. Banhans, orbu rytíř Chlumecký, vyučování dr. Karel Stremayer, zemskou obranu plukovník šl. Horst a ministerstvo bez odboru svěřeno dru. Ungrovi. Když sněm český volby do říšské rady, novou vládou žádané, odmítl, byl odročen a nyní rozpuštěny všechny sněmy vyjímajíc český. V brzce potom propuštěn hrabě Beust z říšského kancléřství a místo jeho zaujal hrabě Andrássy. Předsedou kabinetu uherského stal se hrabě Melichar Lonyay (č. Loňaj). Při nových volbách dosáhla vláda na Moravě, v Horních Rakousích a v Bukovině většiny, načež povolána říšská rada, do níž byly v Čechách vypsány přímé volby. Říšská rada zahájena v nepřítomnosti 43 poslanců (37 z Čech, 3 z Moravy, dra. Zarnika z Kraňska a obou hrabat d'Avernasů ze Štýrska), kteří její kompetence neuznávali. Trůnní řeč držána byla v tonu rozhodně ústavověrném, pouze slíbeny některé autonomní změny v Haliči a později povolán do kabinetu za Halič dr. Florián Ziemialkovski. Když byla vláda dosáhla přijetí zákona „o volbách z nouze“

(Nothwahlgesetz), při čemž dosáhla většiny pouze hlasy poslanců dalmatských, rozpuštěn byl sněm český a vypsány byly volby nové. Poněvadž mezi velkostatkáři měla převahu přirozenou strana šlechty historické, jala se strana německá za pomocí vlády houfně kupovati malé statky deskové a dala je psáti na své stranníky. Když ani tím nedosáhla většiny, reklamovala určitý počet rustikálních usedlostí v Chebsku a konečně dosáhla toho, že 33 voličů strany historické bylo ze seznamů volebních vypuštěno. Následkem toho podala historická strana protest, nezúčastnila se volby a veškera opposice česká nastoupila dráhu trpné politiky. Sněm, jehož legálnosť následkem volebních nesprávností nebyla s české strany uznávána, vykonal volby do říšské rady, jejímž hlavním úkolem bylo provésti volební opravu zavedením obecných přímých voleb do sněmovny poslanecké. Nebylo pochybnosti, že návrh ten dojde většiny, pročež snažili se autonomisté podati votum své cestami jinými. Nejprve v Čechách vzbuzen velikolepý ruch petiční a veškero téměř obyvatelstvo podepsalo prosbu k císaři, aby nebráno bylo sněmům nejdůležitější právo jejich. Poláci, Tyrolané a jiní poslanci autonomističtí opustili sněmovnu poslaneckou, tak že zákon ten přijat byl pouze hlasy ústavověrnými. Po té sněmovna rozpuštěna a konány přípravy k otevření velikolepé výstavy světové ve Vídni, která zahájena byla za auspicií nejpříznivějších. Nový říšský kancléř zahájil totiž jednání své užším přilnutím k Německu, jehož výsledkem bylo zařízení spolku trojcísařského s Německem a Ruskem. Avšak sotva že byla zahájena výstava, objevily se vady směru panujícího. Čeští vystavitelé se totiž výstavy vzdalovali, poněvadž jim nebylo vykázáno místo důstojné, a uprostřed obecného nadšení nastal 9. května 1873 hrozný poplach bursovní, pověstný „krach", zaviněný tím, že vláda potřebujíc pomoci svých přátel byla donucena jim činiti koncesse k různým podnikům finančním ceny pochybné. Národohospodářská katastrofa zasáhla nyní veškeru říši, způsobila nesmírné klesání papírův a úpadek ohromného množství závodů průmyslových a finančních. Následkem toho nutna byla rekonstrukce kabinetu. Již dříve, když přijal Holzgethan správu říšských financí, povolán byl do ministerstva baron Sisinio Cagnodo-Pretis; nyní odstoupil Banhans, načež obchod přejal Chlumecký a orbu hrabě Jeronym Colloredo-Mannsfeld. Již tehdy viklalo se panství ústavověrné strany, avšak neočekávaná roztržka v lůně české opposice zachránila vládu její. Po zavedení přímých voleb počali ozývati se na Moravě hlasy, aby sněm moravský obeslán byl národními poslanci, neboť trpnou opposicí nabyli

Němci moravští veliké převahy zvláště na poli školském. Příklad Moravanů nalezl i v Čechách následovníků, kdež někteří mladší politikové nebyli spokojeni s politickým vůdcovstvím dra. Riegra a Clama Martinice. Veřejné mínění rozstoupilo se tudíž ve dva tábory, při čemž ovšem většina „staročeská“ držela se zásad do té doby hájených. Rozkol sám objevil se, když byly svolány sněmy zemské r. 1873. Moravští poslanci vstoupili do sněmu zemského; v Čechách sice rozhodla většina proti obeslání, zato však vystoupili přívrženci obeslání, tak zvaní „Mladočeši“, z klubu společného a jali se prováděti politiku svou s okázalým nádechem liberálním. Když byly vypsány r. 1874. volby doplňovací do sněmu zemského, zvoleno bylo 7 Mladočechů, kteří také do sněmu vstoupili, a při volbách příštích ještě 3 míst dosáhli. Dosáhla-li vláda tím jakéhosi vítězství, utrpěla zase porážku na sněmích tyrolském a dalmatském, kdež federalistické většiny vzdálily se a tím učinily jednání nemožným. Tu z nenadání udála se příhoda nepatrná, jíž v zápětí šly následky největší. V červenci totiž r. 1875 došla zpráva z dalmatských Metkovičů, že se vzbouřili Hercegovci proti vládě turecké a za krátko vzplanulo povstání po veškeré zemi. Událost tato úzce se dotýkající zájmů rakouských způsobila v říši různost mínění. Němci ústavověrní a Maďaři spatřovali v povstání pokyn z Ruska Jihoslovanům a proto nadržovali Turkům; naproti tomu národové slovanští sympathisovali nekrytě s ubohou rájou. Sympathie ty vzrostly ještě více r. 1876, když Srbsko a Černá Hora počaly boj proti Turkům. Srbsko sice utrpělo po krutém boji porážku, avšak věc slovanská přišla nyní do rukou diplomatie a slovanská čili východní otázka vyrušila Evropu z dosavadního poklidu. Když Turecko nejevilo chuti zavésti oprav přiměřených, opovědělo Rusko válku Turkům, které se súčastnily Rumunsko, Černá Hora, později i Srbsko a Řecko. Vlády obou částí rakouských octly se do postavení kritického. Kdežto koruna i většina národů přály si součinnost s Ruskem, přejíce si zvláště nabyti Bosny, jakožto přirozené ochrany dalmatského pomoří, postavily se tomu na odpor většiny obou parlamentů. Zvláště v říšské radě Vídeňské nabývala jednání rázu podrážděného, když viděli vůdcové ústavověrných klubů, že věci zahraničné mají býti zůstaveny společným delegacím, v nichž vláda snažila se nabyti většiny pomocí autonomistův a delegátů sněmovny panské. Proto odvážila se ústavověrná „levice“ sněmovny poslanecké, v jejímž čele byl Herbst, učiniti útok na vládu a užila k tomu jednání o prodloužení vyrovnání s Uhry, jehož desítiletá platnost r. 1877 vypršela. Útoky jejich proti vládě

měly příčinu podstatnou, poněvadž se strany uherské byly žádány veliké oběti finanční a oposice uherského sněmu, nabyvši smrtí Deákovou (1875) posily, počala boj za personální unii. V boji parlamentárním zachránili autonomisté předlitavští jednotu říše, ježto hlasovali pro přijetí vyrovnání s Uhry a tím způsobena byla roztržka v řadách ústavověrných. Avšak oba kabinety nabyly vítězství pouze Pyrrhova, jakž se okázalo z opětovaných žádostí za propuštěnou, které byly současně téměř Tiszou a Auersperkem podány. Zatím skončena válka Balkánská slavným vítězstvím Ruska, které mírem Svatoštěpánským učinilo téměř konec tureckému panství v Evropě. Avšak úspěchů těchto nepřály Rusku zvláště velmoci západní, Anglie, Francie a tajně i Německo, načež povolán kongress evropských velmocí do Berlína, kdež umenšeny podmínky Svatoštěpánského míru a Rakousku uloženo, aby obsadilo Bosnu a Hercegovinu. Vedlé tohoto míru vešlo rakouské vojsko, vedené polním zbrojmistrem Filipovičem, do Bosny, kdež turečtí úřadové způsobili proti příchozím Rakušanům tuhé povstání. Vzpoura tato byla s velikými ztrátami potlačena a v zemi zavedena rakouská správa. Poněvadž docházelo šestiletí zemských sněmů, vypsala vláda nové volby ve všech zemích vyjímajíc Kraň, kdež již dříve sehnán byl sněm po výtce ústavověrný, Tyrolsko a Dalmácii. V Čechách a na Moravě dosáhla vláda tlakem svým sice většiny, avšak v jiných zemích přibylo rozhodně půdy autonomistům, zvláště v lidu venkovském; ba sněm salcburský obdržel i většinu autonomistickou. Nejdůležitější událostí bylo smíření se obou národních stran českých a vstoupení českých poslanců do sněmu. Na všech stranách zahájili autonomisté boj proti panujícímu směru; sněmy český, moravský a štýrský byly nejzanímavější, neboť zde podali federalisté návrhy adress k císaři, v nichž slovy ostrými žádali za změnu směru vládního, jehož vady bezohledně byly odhalovány. Většiny ústavověrné ovšem utlumily hlasy tyto, avšak zato zmocnilo se stesků těchto veřejné mínění a tisk domácí i zahraničný počal se přimlouvati za změnu v politice vnitřní. Změna poměrův objevila se na říšské radě, kdež nastal spor o kompetenci s delegací. Vláda totiž chtěla předložiti smlouvu Berlínskou pouze delegacím, vůdcové však ústavověrných Němců chtěli, aby o ní rozhodovaly oba parlamenty. V té příčině navrhli Herbst a soudruzi návrh adressy, avšak debatta adressní skončila morální porážkou. Zvláště zdrcující dojem činila řeč hlavy autonomistů, hraběte Hohenwarta. Při hlasování adressa byla sice přijata většinou, avšak při volbách do delegací nabyla vláda většiny pomocí autonomistův a panské

sněmovny. Nyní přijata smlouva Berlínská a povolen i nový náklad na okkupaci bosenskou, když pak předloženy byly oba zákony parlamentům, dosáhly většiny rozhodné. Než kabinet Auersperkův neměl více většiny sourodé a proto přinucen byl odstoupiti. Ústavověrná opposice Herbstova pozorujíc, že veslo vlády z ruky se jí vymyká, snažila se docíliti smíru s Čechy a vstoupení jich do říšské rady. Vskutku odbývaly se ku konci října r. 1878 pamětihodné rozpravy mezi dr. Riegrem a Etiennem, redaktorem předního listu ústavověrného „Nové Presse", při čemž známý publicista dr. Fischhof prostředkoval. Avšak z nedostatku dobré vůle nevynikly snahy tyto nad povrch rozprav novinářských. Poněvadž docházela legislativní perioda říšské rady a pro obnovení branného zákona na dalších deset let nebylo se nadíti ochoty ústavověrců, ponechán kabinet pouze v povaze správní. Předsednictví ujal se Stremayer, nitro pak svěřeno se zvláštním úkolem vzhledem k volbám hraběti Taafemu. Taafe jsa duší ministerstva snažil se smířiti národní i politické protivy na půdě ústavní, k čemuž velice přispěl neobyčejný hold, jejž veškero obyvatelstvo říšské přineslo císařským manželům, když 24. dubna 1879 slavili památku pětadvacítiletou sňatku svého. V nesčíslných deputacích, které tehdy blahopřály manželům císařským, byli přítomni nejpřednější státníci říše a působením ministra vnitra udály se mnohé pokusy smiřovací, bohužel bezvýsledné. V brzce potom rozpuštěna říšská rada, jejíž docházelo šestiletí, načež vypsány nové volby. Zápas volební byl velmi živý a skončil citelnou porážkou strany ústavověrné, která ztratila 50 mandátů a s nimi i dosavadní většinu. Nejcitelnější ztráty byly v Haliči, kdež byli zvoleni pouze tři Rusové, v Kraňsku, v Dalmácii, v Čechách, kdež kompromissem voleno 10 historických šlechticův, a na Moravě, kdež historická šlechta nabyla většiny. Následkem toho počal hr. Taafe jednati s poslanci českými o vstoupení do říšské rady a když jednání zdaru nabývala, bylo ministerstvo propuštěno a 14. srpna 1879 jmenován koaliční kabinet, jehož předsednictví přejal hr. Taafe. V ministerstvu zasedli ústavověrní členové dr. Stremayer (spravedlnosť a zatímně vyučování), Horst (zem. obranu), baron Korb ml. (obchod), z autonomistů pak hr. Falkenhayn (orbu), dr. Pražák (ministr pro země koruny české) a dr. Ziemialkovski (pro Halič). Když poslancové čeští usnesli se obeslati říšskou radu, byla svolána tato, trůnní pak řečí ohlášena celá řada oprav na poli národohospodářském i politickém, zvláště pak ohledem rovnoprávnosti národní. Volbou předsednictva bylo dokázáno, že spojená strana autonomistů (Poláci, Čechové a

klub Hohenwartův) má většinu 20—24 hlasů, načež v adresse většiny vyloženy autonomistické principie, dle kterých většina se snaží zreorganisovati říši. Již adressní debatta, v které vynikli nad jiné Rieger a Clam, pak polský poslanec Dunajevski, značila porážku strany ústavověrné; ještě větší však porážka vznikla následkem nerozvážného odporu proti vládní předloze, aby branný zákon v nezměněném znění na dalších deset let byl povolen. Při třetím hlasování odtrhlo se totiž 44 poslanců ústavověrných a hlasovalo s vládou, čímž dosáhla tato potřebné většiny dvou třetin. Také v otázce bosenské nabyla vláda většiny. Když však poslancové čeští podali panovníku a vládě memorandum o provedení rovnoprávnosti v úřadech a ve škole, a min. Stremayer choval se k těmto požadavkům odmítavě, nastala nová krise ministerská. Ráz její zostřen byl průběhem parlamentárního boje o úpravu daně pozemkové, načež otřeseno bylo i postavení Chertkovo. Tu konečně 17. ún. 1880 kabinet doplněn. Conrád z Eybesfelda přejal vyučování, baron Kriegsau pak obor finanční.

Císařství Rakouské jest dědičně ústavním mocnářstvím, které však nyní roztrženo jest ve dva celky nepřirozené i nerovně rozdělené. Větší celek jsou „království a země v říšské radě zastoupené", zkrátka zvané „zeměmi předlitavskými" neb „Cislajtánií", druhou část činí „země koruny uherské". Proti Cislajtánii nazývají se země uherské „Translajtánií", ač obé pojmenování jest nepříhodno a naprosto nesprávno. Obě polovice říšské činí státy samostatné a zúplna oddělené; každá z nich má svoji vládu, svůj parlament, své zvláštní zřízení a, čehož nejvíce litovati, i své zvláštní směry idejné a své sympathie; různosť obou států jde až do krajností — jeví se i ve známkách poštovských a v rázu mincovním. V Cislajtánii vede správu říše ministerstvo s říšskou radou, která se skládá z dvou komor, sněmovny poslancův a sněmovny panské. Členové sněmovny poslanců jsou voleni na šest let z jednotlivých skupin společenských (Interessenvertretung), z velkostatků, z měst a míst průmyslových, z obchodních komor a z obcí venkovských. Všech poslanců, přímo volených jest 353, pouze venkovské obce volí poslance své skrze plnomocné volitele. Zastoupení jednotlivých zemí a interessů není vždy stejné; zvláště bohatě obmyšlena jsou města s německým obyvatelstvem. Linec ku př. s 32.000 obyv. má dva poslance, Praha se 180.000 obyv. pouze tři. V Uhřích zasedá každoročně říšský sněm, složený z „tabule" magnátův a ze sněmovny poslanecké. Společné věci obou polovicí jsou vojsko, diplomatie,

námořnictvo a finance, rozhodují pak o nich šedesátičlenné delegace obou říšských parlamentů. Delegace zasedají střídavě ve Vídni nebo v Pešti. Delegace uherská skládá se ze 40 členů volených ze sněmovny poslanců, mezi nimiž jsou čtyři Chorváté a z 20 magnátů (1 Chorvát). Delegace rakouská volena jest týmž způsobem, avšak 40 členů, volených ze sněmovny poslanecké, skládá se ze zástupců jednotlivých zemí (Čechy 10, Morava 4, Slezsko 1, Halič 7, Bukovina 1, Rakousy Dolní 3, Rakousy Horní 2, Salcburk 1, Štýrsko 2, Korutany 1, Kraň 1, Tyrolsko 2, Vorarlberk 1, Gorice 1, Terst 1, Přímoří 1, Dalmácie 1); panská sněmovna volí 20 delegátů. Cislajtánie skládá se ze sedmnácti historických území, jichž každé má svůj sněm, kdež vyřizují se běžné věci zemské; proti kompetenci sněmů zemských, v některých zemích systémem centralisačním zúžené, dějí se ovšem náměty hojné. Nejznamenitější sněmy jsou český (241 poslanců) a halický (150 poslanců); nejmenší jest sněm vorarlberský s 20 poslanci. V Tersti vykonává působnost sněmovní městská rada. V zemích uherských jest vedlé říšského sněmu ještě zemský sněm chorvátský, jehož kompetence jest mnohem značnější proti sněmům cislajtánským. Sněm chorvátský odsílá 29 delegátů do dolní sněmovny uherské. Po zákonech z r. 1867 přestalo Sibíňsko býti zvláštním celkem správným. Prapodivný jest poměr Dalmácie, jejíž příslušnosť k zemím chorvátskoslavonským r. 1868 sice byla uznána — odtud název „trojjediného království“ — avšak skutečně přičítá se ku „královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným“ a posílá zástupce své do říšské rady Vídeňské. S „dualismem“ čili rozdvojením říše souvisí ovšem zařízení zvláštních ministerstev pro obě části, mimo to však jsou ještě tři ministerstva, společná oběma polovicím, ministerstvo věcí zahraničných a cís. domu, války a financí; působnosť jejich jest vedlé osoby mocnářovy jediným svazkem, který spojuje obě části říše. Společné věci uhrazují se tím způsobem, že přispívá k nim Cislajtánie 70 % a Uhry 30 %.

Nejvyšším náčelníkem všeho vojska jest císař. Branná moc říše, spočívající rovněž jako v Německu na obecné povinnosti branné, skládá se v míru z 267.332 mužů se 46.731 koni, avšak v době války dostupuje počtu 771.556 mužů se 136.669 koni. Toť vojsko stálé. Vedlé něho však má každá polovice říše svoji zemskou obranu, kteráž v Uhřích sluje Honvédy. Zemská obrana čítá za doby míru v Cislajtánii 35.000 mužů, v Uhřích 11.300 m., však v době války 145.000 a 207.000 mužů, čímž veškerá branná moc dostupuje počtu 1,124.000 mužů, tak že Rakousko v té příčině téměř se vyrovná

státům okolním. Předností rakouské armády jsou některé druhy vojska, jichž postrádají armády jiné. Jsouť to prapory myslivců, po výtce doplňované ze západních zemí (33 polních praporů a 1 císařský pluk se sedmi prapory, k němuž pouze v Tyrolsku se odvádí víc 65.777 mužů), pak uherští husaři na ručích koních svých (16 pluků). Též rakouští huláni (13 pluků, mezi nimi 11 halických) mají sourodé soupeře své sotva v armádě ruské a s části v pruské. Válečné loďstvo, označené již hojnými skutky skvělé hrdinnosti, jest ohledem na neveliký rozvoj pobřeží nečetno, ač počtem svým přesahuje válečné loďstvo německé; čítáť 68 válečných lodí se 117.980 tunami, mezi nimiž 11 lodí obrněných, 47 parníků, 17 lodí plachetných, 2 Dunajské monitory. V době míru jest mužstva 5800, v době války 11.500 mužů. Obchodní loďstvo zaměstnává 7100 lodí, ási 80 parníků, příhodných ku delším cestám, a veliké množství (2000) pobřežních lodí a člunů rybářských. Důležitým ústavem jest „rakouský Lloyd“, společnosť Terstská, jejíchž 70 parolodí pojíždí na 18 tratech o délce 9686 mořských mil. Parolodi Lloydové jsou bez odporu nejlépe zařízeny po všem Orientě.

Západní polovice říše, k níž jest nám nejprve přihlížeti, skládá se z 18 korunních zemí, které mají různá historická označení (království, arcivévodství, vévodství, hrabství, markrabství atd.) a různé poměry právní. Jádrem jsou země koruny České a sice 1. království České s okresy Chebským a Ašským, 2. markrabství Moravské a 3. knížectví Slezské (k. k. Schlesien). Země tyto činí zvláštní celek státní, „korunu Českou“ čili „Svatováclavskou“, kteráž svobodnou volbou r. 1526 povolala na trůn český vládce zemí rakouských. Že se v nynějších právě dobách zvláštní zákonní spojitosť zemí českých popírá, na povaze právní nic nemění. K právním poměrům zemí českých vrátíme se níže. Následující země činí skupinu zemí starorakouských, pravé to arcivévodství, jakž rozuměti sluší privilegii z r. 1453. K této skupině počítáme 4. arcivévodství Dolnorakouské čili Zemi pod Enží, 5. arcivévodství Hornorakouské čili Zemi nad Enží, 6. vévodství Salcburské (území někdejší immunity arcibiskupské), 7. vévodství Štýrské, 8. vévodství Kraňské, 9. vévodství Korutanské, 10. pokněžněné hrabství Gorické a Gradišťské, 11. území říšského města Tersta, 12. markrabství Istrijské, 13. pokněžněné hrabství Tyrolské a 14. krajinu Vorarlberk. Gorice, Terst a Istrie činí jedinou zemi korunní, která sluje krátce Přímořím. Přímoří pak s Kraň-

skem a Korutanskem činí království Illyrské, kteréž pojmenování, obsažené i v titule císařském, jest tak díc jediným zbytkem vladařství Napoleona I. v těchto krajinách. Od Přímoří odděleno jest mořem Jadranským 15. království Dalmatské, vzniklé sloučením někdejšího území republiky Benátské s državou svobodné obce Dubrovnické. Úmluvou Berlínskou rozšířeno jest v jihu svém království Dalmatské o okres Spucký (Spizza).*) Země tuto vypočtené činí západní polovici říše ve smyslu zeměpisném; avšak ohledem politickým počítáme k západní části říšské ještě země polské, k nimž přísluší 16. království Halické a Vladiměrské s velkovojvodstvím Krakovským a vévodstvími Osvěcimským a Zátorským a 17. vévodství Bukovinské. Krakovsko jest z nejmladších částí říše Rakouské, byvši připojeno k říši teprve r. 1847.

Ve všech těchto zemích, vyjímajíc Dalmácii, obývají Němci, ovšem ne vždy v počtu stejném. Převážnou většinu mají pouze v obojích Rakousích, Štýrsku, Korutanech, Tyrolsku a Vorarlbersku. Ve Slezsku činí polovici všeho obyvatelstva, v Čechách ne zplna třetinu, na Moravě sotva čtvrtinu. Poněvadž však od dob Josefa II. má živel německý nevyrovnanou přednosť, že jazyk jeho byl jazykem dvorským, vojenským i státním, vzniklo přirozeně domnění, že Rakousko jest státem německým, ač počet Němců dostupuje sotva 8 ½ mill. Kdyby nabyla autonomie zemí jednotlivých převahy, tuť by ovšem živel německý přestal býti vládnoucím. Proto právě snaží se většina Němců rakouských udržeti zřízení centralisující, aby aspoň ve větším celku činili dojem národní rodiny, které zeměpisně není. Hlavní sídla Němců prostírají se mezi střední Drávou a Šumavou i Dyjí. K jihu vybíhají sídla Němců tak řečeným okresem Kočevským v Krani (Gottschee), který se nalézá uprostřed sídel slovinských.

Arcivévodství Rakouské, které dělí se v Horní a Dolní, při čemž tok řeky Enže rozhoduje, obsahuje údolí Dunajské od ústí řeky Inna až po ústí Moravské. Obě země řadí se i půvabností krajinnou i úrodností svou k nejkrásnějším zemím rakouským. Usměvavé role střídají se s utěšenými vinohrady, v Horních Rakousích pak pěstuje se velikou měrou ovoce. Chov dobytka a Alpské

*) Užíváme jména Spuč a nikoli Spič, řídíce se feuilletonistou „Nár. Listů“ ze srpna r. 1878, kterýž tráviv na Cetyni zajisté dobře znal výslovnosť tamějšího lidu srbského. *Pozn. vzděl.*

hospodářství provozuje se v jižní Alpské části země, v níž se nalézají velikolepé zjevy horské, zvláště v jezernatém, cizinci hojně navštěvovaném statku solní komory. V údolí Dunajském jest řada pěkných i průmyslných měst, četné pak továrny jsou důkazem jednak značného blahobytu, jednak i společenských neshod, jimiž trpí arcivévodství Dolní, ze všech zemí rakouských poměrem nejlidnatější. Rakušané jsou převahou katolíci a Němci, aspoň mluvou svou, též jsou spřízněni se sousedními Bavory, avšak třeba podotknouti, že veškery Dolní Rakousy i značná část Horních Rakous byla kdysi obývána Slovany a tudíž že zde událo se hojné pomíšení krve, tak že němčina, jíž Rakušan užívá, posud chová v sobě početné slavismy. Dnes jest Němec výhradným obyvatelem Horních Rakous, vedlé Salcburska jediný to případ monoglottní krajiny v Rakousku; avšak v Dolním Rakousku jest nejméně osmý díl obyvatelstva neněmeckého, jehož největší část činí Čechoslované. Vídeň sama jest největším slovanským městem v Rakousku. Vedlé Vídně vyskytují se ještě české a chorvátské ostrovy na Moravském poli, v severozápadní pak části země, v někdejší župě Vitorazské na horní Lužnici (Weitra), která byla r. 1277 od Čech odtržena, jsou sídla česká, která souvisí s českým živlem na rovině Třeboňské. Bohužel veliká část Slovanů, kteří do Vídně za živobytím zavítávají, podlehne v krátce nivelisujícímu Němectvu; zato lze právem domnívati se, že Němec rakouský není pravým Němcem, nýbrž míšencem, jehož německý povrch jest původu velmi mladého. On také liší se patrně od německých svých sousedů v říši i letorou svou i smýšlením. Vůbec převládá v povaze jeho veliká veselosť a bodrosť vedlé nepopíratelné záliby v smyslných i životných požitcích. Avšak „faiacké způsoby“ (das Phaiakenthum), které mu Němci v říši rádi vytýkají, jsou spíše plodem přehnanosti a nevědomosti, než výsledkem nestranného pozorování. Veškerá povaha Rakušanova, v dobré i zlé stránce, nejlépe označena jest na obyvatelstvu Vídeňském.

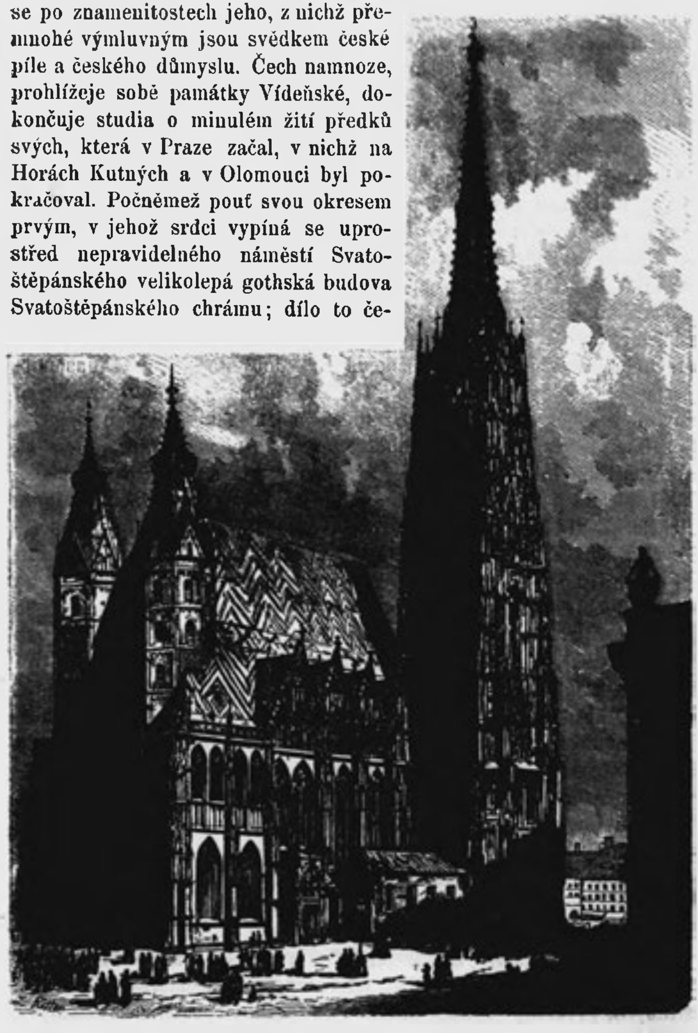
Hlavním městem arcivévodství pod Enží a sídelním městem císařským za dob novějších*) jest Vídeň (Wien, franc. Vienne), položená nedaleko řeky Dunaje, k níž až sáhati má příští rozšíření města. Rámě mocného toku, v novějších dobách ohromným nákladem upravené (Donaucanal), protéka městem, oddělujíc od jádra městského okres Leopoldov (Leopoldstadt). Vešker okres města

*) Až do konce minulého století byla Praha vždy nazývána „sídelním a hlavním městem“.

zabírá 0·5525 □ myriametrů plochy, k čemuž však přičísti sluší ještě 0·9058 □ myriametrů, na nichž prostírá se 35 osad, k policejnímu rayonu náležitých, čili tak řečených předmístí*) (Vororte). Větší počet těchto osad dotýká se přímo města a jest od něho oddělena pouze širokým náspem, tak řečenými „liniemi". Počet obyvatelstva v městě i v osadách přilehlých činí 1,020.770 duší, z čehož připadá 673.835 na vnitřní město, do devíti okresů rozdělené (I. město, II. Leopoldov, III. Landstrasse, IV. na Vídni, V. Margarethen, VI. Mariahilf, VII. Neubau, VIII. Josefov, IX. Alsergrund). Vídeň vzrůstá neobyčejně. „Po druhém obležení Turky (r. 1683) skleslo obyvatelstvo Vídně na 80.000, r. 1783 bylo ve Vídni 207.859 obyv.; r. 1857 již 469.682 obyv. a při posledním sčítání r. 1869 bydlilo v městě Vídni v 10.630 domech 607.514 obyv. Veškero obyvatelstvo Vídně i s předmístími a s obcemi přivtělenými pak páčilo se na 825.165; r. 1873 sčítáno ve Vídni s předmístími a osadami přivtělenými 911.271 obyvatel a 25.595 domů. Příčinu tohoto úžasného vzrůstu Vídně sluší hledati jednak v příznivé poloze města tohoto na Dunaji a v tom, že se ve Vídni tolikeré důležité dráhy stýkají; tím založena jest velká obchodní důležitosť Vídně. Obchod a kapitál rakouský jest tak jako veškerý život politický ve Vídni centralisován, centralisace jest zdroj vývoje a vzrůstu Vídně, a poněvadž o tom Vídeňák hluboce přesvědčen jest, proto stojí k centralisaci, proto vší silou odporuje každému pokusu decentralisačnímu. Vídní vládne čistě místní politika zájmů sobeckých." **) Skvělou výstavností náleží Vídeň k nejnádhernějším městům evropským, zvláště od té doby, když byly zbořeny hradby vnitřního města a na místě jejich zařízeny široké i elegantní boulevardy čili „okružní třídy" (Ringstrasze) po způsobě Pařížském, ozdobené řadami monumentálních nových budov. „Okružní třídy obepínají jádro města mající sice podnes úzké, křivé, místy klikaté ulice, jichž však v následcích stálého okrašlování více mizí; vnitřní město jest nejelegantnější a nejnádhernější díl města veškera. Vídeňan rce krátce „město", mluví-li o čtvrti, okružní třídou obklíčené; vše co leží mimo okružní třídu, činí předměstí, v nichž panuje spíše průmysl než elegance. Nejskvělejší závody obchodní, obchod, obchodní svět, avšak i šlechta, cizí vyslanectva, nejvyšší úřady správní a ministerské dlí se zálibou ve vnitřním městě. ×

*) Viz A. V. Šembery článek: Mnoho-li (!) jest Čechů, Moravanů a Slováků, v Č. Č. M., roč. 1856.
**) Karel Adámek: Vídeň a okolí. V Praze 1874, 12°, str. 4.

Nuže, nastupmež pouť po městě širošírém, abychom poohlédli se po znamenitostech jeho, z nichž přemnohé výmluvným jsou svědkem české píle a českého důmyslu. Čech namnoze, prohlížeje sobě památky Vídeňské, dokončuje studia o minulém žití předků svých, která v Praze začal, v nichž na Horách Kutných a v Olomouci byl pokračoval. Počněmež pouť svou okresem prvým, v jehož srdci vypíná se uprostřed nepravidelného náměstí Svatoštěpánského velikolepá gothská budova Svatoštěpánského chrámu; dílo to če-

Velechrám Svatoštěpánský ve Vídni.

ských kameníků Václava z Čech, Jana z Prachatic a Antonína Pelhříma. Nejstarší část chrámu jsou hmotné západní věže osmihranné, „věže pohanské“, jakž je nazývá lid Vídeňský. Bohatou ornamentikou vyniká skvostný portál jakož i vysoký kůr. Proti původnímu plánu vystavěna jen jediná hlavní věž, štíhlý to jehlan gothský, který ovládá veškero požehnané okolí Dunajské metropole. Pnouc se do výše 436′, jest ze všech gothských věží v Evropě nejpěkněji provedena. Západně z náměstí Štěpánského vybíhá nádherná třída „na Příkopech“ (Graben), se skvělými sklady obchodními, v sousedství pak jejím uprostřed náměstí Petrského vypíná se chrám sv. Petra, nepodařená to paródie na Michel-Angelovu basiliku v Římě. Z Příkopů přijdeme Uhelným trhem (Kohlmarkt) a náměstím Svatomichalským k císařskému hradu, budově sice velmi rozlehlé, avšak vně nejevící mnoho památného. Jesti to museum stavitelských slohů, které panovaly od doby Jindřicha II. Jasomirgotta až do nynějšího století. Veliká skupina budov hradských zavírá v sobě více náměstí, z nichž nejznamenitější jsou náměstí Josefské a Františkovo, ozdobená pomníky obou císařů, Josefa II. a Františka I. V hradě nalézá se také slavné divadlo hradské, kdež působí prví umělci a nejpřednější umělkyně na poli dramatickém. Zadní část hradu dotýkala se dříve přímo hradeb městských a byla chráněna pevnostními stavbami, Lví a Augustiniánskou baštou (Löwen- und Augustiner-Bastei), o něž zvláště za druhého obležení tureckého veden byl boj nejtužší. Nyní nalézají se na místě bývalých opevnění úpravný sad (k. k. Volksgarten) a pak zahrada císařská. Mnohem nádhernější, než vid vnější, jest vnitřní upravení hradu, překvapující cizince oslňující nádherou. Také chová císařský hrad v sobě přebohaté poklady vědecké z oboru palaeontologie, numismatiky, sfragistiky a pak velikolepou dvorní knihovnu s 350.000 svazky, největší toho druhu ústav v Rakousku. Augustiniánskou a Albrechtovskou ulicí, kdež se nalézá nový palác slavného vítěze u Custozze, ocítíme se v třídě okružní (Ringstrasze), prvé to pýše Vídně, která, ač dosud původu mladého, jest prototypem života Vídeňského. U velikém kruhu s různými jmény obepíná okružní třída vnitřní město, do něhož budiž nám dovoleno ještě na skok se vrátiti.

Vrátíme se opět na náměstí Svatomichalské a odtud nastoupíme pouť svou Panskou ulicí (Herrengasse) na nepravidelné prostranství, „Freiung“ zvané. Značnou část tohoto prostranství zakrývá velikolepá budova chrámu a kláštera skotských mnichů (Schotten-

stift), kdež nalézá se vyšší gymnasium, nejvíce navštěvované chovanci šlechtickými. Ulice řečená „Heidenschusz“ vede odtud na náměstí dvorské (Am Hof), kdež se nalézá hôtel říšského ministerstva války a městský arsenál. Zvláště oživeno jest náměstí toto četnými stánky prodavačů zelin, ovoce a květin, kolem nichž ustavičně vlní se zástupy koupěchtivých. V sousedství jest náměstí židovské (Judenplatz) s palácem ministerstva vnitřních věcí, pro nás tím důležitým, že v něm úřadovala česká dvorská kancelář. Z ostatních ulic vnitřního města sluší ještě zmíniti se o ulici Soukenické (Tuchlauben), a o Wollzeile, kdež se koncentruje velmi živá tržba.

Vstupmež do třídy okružní, kdež po celý den panuje největší víření omnibusů, tramvayí, fiakrů, skvostných ekypaží a procházečů všech tříd od buršikósně oděného studenta až po osoby z kruhů nejvznešenějších. Široká a nádherná třída tato vybíhá na dvou stranách z nábřeží Františka Josefa, kteréž vroubí jižní břeh Dunajské stoky od mostu Asperuského až po most Augartský. Opodál mostu prvého mizí ve stoce bahnitá Vídeňka, která nečistým, mnohdy i smrdutým ložem svým odděluje od města okresy východní. U mostu Aspernského počíná „Stubenring“, v jehož pozadí jest průmyslové museum. Následuje „Parkring“, z něhož vede Singerstrasze do vnitřního města, zvláště na Příkopy. I Stubenring i Parkring ozdobeny jsou úpravným milosadem městským, po obou stranách Vídeňky rozestřeným. Uprostřed milosadu nadrženo jest jezírko, oživené krotkým ptactvem, na pravém pak břehu řeky o samotě se pne velikolepá tržnice ústřední. Také zajisté neopomene cizinec vkročiti do elegantní dvorany lázeňské (Kurhaus), kterouž obec Vídeňská dala vkusným slohem renaissančním provésti. Za doby letní množství veliké kochá se v dvoraně této požitky, jichž káva a ochlazující nápoje poskytují. Most Karolinin spojuje s parkem dětské rejdiště, kdež tisícové malých tvorů za doby letní laškují na svěžím pažitu a zhřívají se v příjemném úsvitu slunečním. Pokračováním Parkringa jest „Kolovratring“, s nímž se křižuje Fichtegasse. V této ulici zanímá cizince nádherná budova městského paedagogia a pak dům nepříliš znamenitý, v němž se nalézá závod předního žurnálu Vídeňského „N. fr. Presse“, pověstné bohužel zelotickou nenávistí všeho českého. V levo jde z Kolovratringa ulice Christinina s krásným palácem, v gothském slohu svedeným, v němž umístěno gymnasium akademické. Kolovratring jest zakončen náměstím Schwarzenberským, z něhož jde Schwarzenberská třída do vnitřního města. Náměstí toto, zdobené uprostřed jízdeckou sochou vítěze Lipského,

jest obklíčeno nádhernými paláci peněžní aristokratie Vídeňské, mezi jiným i palácem Ofenheimovým, uprostřed nichž podivně se vyjímá knížecí palác Schwarzenberský. Krásný most Schwarzenberský vede do okresu „na Vídni".

Za náměstím Schwarzenberským počíná „Kärnthner Ring", nejnádhernější to část veškery třídy okružní se skvělými paláci a budovami ústavů humanních. Velikolepé paláce vznešené aristokratie, Würtemberský, Lützowský a Traunský, střídají se s domem umělců, s budovou obchodní akademie a s ohromným Grand Hôtelem, v němž obyčejně sstupují vynikající diplomaté jinokrajní. Na pravo odbíhá

Nový operní dům ve Vídni.

směrem k Svatoštěpánskému chrámu třída Korutanská, na jejímž rohu pne se elegantní a se vším komfortem zařízená budova divadla operního, na levé pak straně tak řečeného „Opernringa" zdvihá se ohromná budova o třech patrech, s dvěma věžema na krajích svých, zvaná „Heinrichshof". Z třídy Korutanské ocítíme se na nové tržiště, kdež nepatrný vnějškem svým kostelík kapucínský skrývá v sobě poslední zůstatky členů nejvyšší rodiny císařské.

Následuje Burgring, jehož nám bylo již výše dotknouti. Západní stranu veřejného sadu (k. k. Volksgarten) činí „Mölker-Ring", jenž se svými pokračováními, „Schottenringem" a „Börsenringem", sáhajícími až po Augartský most, určen jest za střed Vídně budou-

cnosti. V době nynější podobá se veškero prostranství toto ohromnému staveništi, avšak v době nedaleké zastkví se zde řada budov monumentálních, po výtce již rozestavěných, jimiž chce Babel Dunajský předčíti Babel na Seině. Uprostřed Mölkerringa projektováno největší náměstí Vídeňské, jež budou činiti pouze tři budovy, na příčných stranách panská sněmovna a universita, na straně podélné nádherná radnice. Zbudování těchto paláců vědy i veřejného života ovšem pohltí veliké millióny, zato však nabude Vídeň paláců, jichž budou jí záviděti veškery residence evropské. Druhé veliké náměstí, již méně pravidelné, ústí se v Schottenring u nové budovy sněmovny poslanců, která již dospívá provedení svého. Uprostřed tohoto náměstí stkví se velikolepý pomník zbožných díků národů rakouských nad šťastným zachráněním císaře Františka Josefa, chrám votivní, provedený v nejčistším slohu gothském, s dvěma krásnýma věžema, jehož zasvěcení dálo se za památky stříbrné svatby manželů císařských. Chrám tento jest nejkrasší důkaz ušlechtilé shody, která pojí vznešený rod panovničí s národy rakouskými. Důkaz tento nabývá pak ještě větší váhy, uvážíme-li, že se událo zasvěcení a slavnosť s ním spojená v době, kdy celá Evropa ošklivosť svou jevila nad zločiny Moncasiho, Passananta, Nobilinga atd.

Opodál bývalé brány Skotské vypíná se provisorní budova rakouské sněmovny poslanců, pověstná to „prkená bouda“, v níž odehrála se největší část novožitných dějin rakouských po r. 1861. V budově té zahájen kusý parlament Schmerlingův, v němž sice objevili se Čechové, avšak scházeli Uhři a Chorváté. V budově té odbývány veliké závody řečnické. Tam mluvili Rieger i Herbst, Giskra i Greuter, Clam Martinic i Hohenwart, Plener i Hausner, mužové to, ač různí svým smýšlením, kteří myšlénkovým vzletem a uchvacující výmluvností svou mimoděk upomínají na řečnické turnaje v římském senátu. Jakž divná protiva naskytuje se poutníku, když popošed maličko dále od sněmovny poslancův, ocítil se před nehotovým palácem zlatého telete, novou bursou. Bursa jest státem ve státu. Vytýká se dobám minulým, že v nich hierarchie a stavové privilegovaní činili stát pro sebe. Nuž zařízení ta aspoň poněkud omlouvají dějinné konsekvence, povznášející cit náboženský a s části i zvyk zděděný. Avšak čím omluví se vláda moderních králů finančních?

Stoka Dunajská odděluje od vnitřního města Leopoldov, přední sídlo Židů Vídeňských. Dlouhá i krásná ulice, dříve Jägerzeile, nyní Praterstrasze zvaná, protíná veškeru čtvrť tuto, která na

severovýchodě obklíčena jest předním sadem Vídeňským, pověstným Pratrem. Kdo neviděl Pratru, nezná Vídně. V Pratru soustřeďuje se pravý život společnosti Vídeňské, zde konati může studie svá románopisec i ethnograf, tourista i psycholog. Zde kupí se zvláště za letních dnů myriády lidu všeho stáří i všech stavův, aby nasytily se rozkošemi, jichž skýtá Prater množství největší. Vznešený svět baví se v hlavním stromořadě, korsu to Vídeňském, kdež po celý den nezaniká hlomoz skvostných ekypáží a cválajících mimochodníků. Zde rozvíjí vnady i lesk svůj pyšná aristokratie sídelního města, kdežto opodál ve „Wurstelprateru" baví se halena chudiny. Zde v létě r. 1873 triumfoval svět na poli činnosti duševní, zde posud vznáší se štíhlá budova rotundy výstavy světové, kdež nyní uloženy dekorace, zbylé po dubnových slavnostech r. 1879. Prodloužená Praterstrasze odděluje sady od okresu nádražního, kdež vypínají se nádherné budovy nádraží severní a severozápadní dráhy. K tomuto nádraží přiléhá sad Augarten, za ním pak plyne Dunajské rámě zvané „stokou císařskou" (Kaiserwasser).

Níže mostu Asperského šíří se třetí okres, „Landstrasze", od vnitřního města Vídeňkou oddělený, jejíž břehy spiaty jsou četnými mosty. Okres tento vyniká nejvíce svými hojnými i rozsáhlými zahradami, pak nepravidelnými ulicemi, z nichž přední jsou Landstrasze sama a pak Rennweg. Z veřejných budov vyniká ohromný arsenál vojenský, pak nádherný palác Schwarzenberský a konečně cís. zámek Belvedere, v němž uloženy jsou zvláště bohaté sbírky Ambraské. Z ústavů vědeckých má na Landstrasze sídlo své říšský ústav geologický a botanická zahrada, z ústavů humanních v prvé řadě sluší jmenovati dům vysloužilců. Při paláci Schwarzenberském zařízena jest také úpravná zahrada, již pouze zahrada Belvederská odděluje od zahrady botanické.

S Landstrasse souvisí čtvrtý okres, „na Vídni" (Wieden), kdež má své sídlo Theresianum a pak ústav polytechnický. Proti ústavu tomuto vypíná se nádherná budova chrámu sv. Karla, o jejíž umělecké provedení měl největší péči Karel VI. Nejčilejší život v okresu tomto rozvijí se na „mlsavém" čili ovocném trhu. Bezprostředně se čtvrtí touto souvisí pátý okres Margarethen, který jest pamětnostmi nejchudší ze všech částí města sídelního.

Šestý okres Mariahilf prostírá se již na levém břehu Vídeňky. Hlavní tepnou jeho jest ulice Mariahilfská, která krásou svou závodí s předními ulicemi vnitřního města i třídy okružní. Zde v divadle na Vídni jeví se život nižších tříd Vídeňských nejlépe, nebo ohromná

prostora divadla tohoto hodí se nejlépe k provozování výpravných frašek, jimiž nejlépe se pobaví mysl pravého Vídeňana. Sedmý okres Neubau jest původu novějšího, jakž také vidí se z pěkných i rovných ulic, jimiž jest vešker okres protkán. Přední památkou jest chrám Starolerchenfeldský, provedený v důstojném slohu gothském a dvěma štíhlýma věžema ozdobený. Nádhernější jest osmý okres Josefov, k němuž počítá se i náměstí radničné a monumentální stavby, o nichž jsme mluvili při třídě okružní. Zde usídlila se také vysoká šlechta, z jejíchž paláců sluší jmenovati palác Auersperský a Černínský. Ohromná budova, globem na hřebeně střechy zdobená, hostí v sobě

Most Eliščin ve Vídni.

vojenský ústav zeměpisný, proslulý výtečnými výkony kartografickými zvláště o zemích východních. Veliký kruh předměstských okresů Vídeňských uzavírá devátý okres Alsergrund, jehož východní část shlíží se ve stoce Dunajské. Ohromná kasárna pěchoty u mostu Augartského jsou prvou budovou, kterou zříti lze. Z ostatních památek téhož okresu sluší jmenovati ústavy lidumilné, založené v největších rozměrech a s nejmožnějším pohodlím trpících. V prvé řadě jest ohromná nemocnice, v níž 3000 chorobných najednou opatřováno býti může; dále vyniká vnějškem svým krásný dům choromyslných, dům zchudlých měšťanův a sirotčinec. Z ústavů naučných jest nejznamenitější Josefinum, akademie lékařská, v níž opět odchovávají se lékařové vojenští.

Tak řečené linie odlučují Víděň od četných osad, které sice jsou autonomně zařízeny, avšak jinak s městem úplně splývají. Osadám těmto, německy Vororte (předmístí) zvaným, není lze upříti příjemného venkovského rázu, spůsobeného zvláště značným počtem zahrad, jichž Víděň sama po výtce postrádá. Vznikše vesměs v novějších dobách z malých vsí, v okruhu městském položených, jsou osady tyto moderně založeny a poskytují útulku velkoměstské chudině i velmi četnému polousvětu. Nejznamenitější jsou tři osady místně sloučené a k osmému i devátému okresu přiléhající, Hernals (32.825 obyv.), Ottakring (21.269 obyv.) a oblíbený Nový Lerchenfeld. Důležity jsou také Rudolfsheim (21.940 obyv.), Simmering (15.759 obyv.), Währing (16.023 obyv.), Rossau, Fünfhaus (27.065 obyv.), Sechshaus (10.987 obyv.), Döbling a Gaudenzdorf (11.692 obyv.). Číslice obyvatelstva tuto udané pocházejí z roku 1869, však mnohé z těchto osad čítají již do 40.000 duší.

Okolí Vídně na západní straně jest malebné i rozkošné. Rozvlněný hřeben Vídeňského Lesa, zakončeného Lysou Horou a Vídeňským Ostrohem čili horou Svatoleopoldskou, ohraničuje západní obzor a skrývá v sobě velmi hojná místa výletní, v nichž Vídeňan oddychuje sobě v době letní a kochá se nevyrovnanými zjevy krásy krajinné. Na vrchole Ostroha Vídeňského stával klášter Kamaldulenský, jehož požár r. 1683 udával směr tureckého řádění. Na témže místě, kde rozhodnut byl polskou chrabrostí gigantský boj o svobodu západní Evropy, stkví se nyní rakouský Windsor, nádherný letohrádek Schönbrunn obklíčený milosady, oranžeriemi a překrásnými záhony nejdrahocennějších květin. Zařízení vnitřní dostihuje úpravou svou Versaillův, avšak prvá přednosť jest Schönbrunnský gloriett, na horském svahu položený, s něhož odvírá se největší pohled na ohromný Babel, ve Vídeňské pánvi rozložený. Jako obrovský prst strmí k nebi věž sv. Štěpána uprostřed nesmírného moře střech, dílo to českých rukou, které nejvíce přispěly ku světovému jménu Vídně. A jakž nevděčna jest Víděň dobrodincům svým! Táž Víděň, jíž český král Přemysl Otakar II. nejvzácnějších výsad udělil, jíž čeští mistři ozdobili nejkrasšími výtvory gothského umění, jíž české vojsko hájilo za prvého obležení tureckého, jíž slavně uhájil za druhého obléhání český šlechtic, Kašpar Zdeněk hrabě Kaplíř ze Sulevic (ač již od dávných dob slávu jeho chtějí přisvojiti podřízenému jeho generálu, Arnoštu Rüdigerovi ze Starhemberka), jíž zvěčnil stavbami svými Čech Fišer z Erlacha — táž Víděň odvděčuje se potomkům

svých zvelebitelů nízkým ústrkem a výsměchem kynickým, táž Vídeň nemá pro českou pětinu svého obyvatelstva ni jediné školy obecné!

Život Vídeňský jest tak originální jako město samo. Přísní mravokárci vytýkají jemu mnohé, což nesouhlasí s pravidly mravnosti veřejné, a proto zaslouží si Vídeň přirovnávánu býti se Seinským velkoměstem. Jako Paříž, tak i Vídeň působí neodolatelně v cizí příchozí, zvláště ze severních Němec, kterým se zde nadobyčejně líbí, ač zase Vídeňan necítí se býti volným v odměřené jednotvárnosti Berlínské. V mnohých příjemnostech a požitcích životních dostoupily choutky té rafinovanosti, že v ohledu tom Vídeň předčí veškera města světová. Vídeň jest městem naskrze kosmopolitickým, jež nemá pražádného rázu národního, v němž veškery mluvy mocnářství stýkají se se vzdělanými jazyky národními a typy západní i východní určily sobě velikolepé dostaveníčko. Vídeňan sám, jehož letora vznikla ještě větším smíšením než u obyvatele rakouského venkova, zdědil po svých často zúplna různorodých rodičích velikou zálibu krásna a spolu i cit pro hezký tvar, jemuž v Paříži „chic" a ve Vídni „fesch" říkají a kterýž se jeví nejvíce v šacení, v pohybu a ve způsobech životních. Vídeňan jest také hrd na město své — „'s gibt nur a Kaiserstadt, 's gibt nur a Wien" pěje i píseň národní — a na své Vídeňáctví, on sice rád napodobí cizí výkony, avšak nerovně rozděluje náklonnost svou. Při mnohem větší části lidu Vídeňského i rakouského jeví se povaha podobná spíše povaze francouzské než sousední německé; ba mimo styky jazykové jeví se mezi rakouskými Němci a Němci v říši tak málo styků jako mezi belgickými Wallony a Francouzi. Pouze ve vzdělaných třídách vyšší městské společnosti počal se buditi před málo lety německý cit národní, veřejným tiskem mocně podněcovaný, jenž způsobiv nepřirozeností svou veliké pohromy říši této značně ustoupil v nynější době bujně se rozvíjejícímu rakouskému vlastenectví, které od dávna tkvělo v mysli obecného lidu. Rok 1809 a 1813, v Čechách r. 1866 a konečně r. 1879 jsou neomylnými toho důkazy. Vídeň pociťuje teprve v nejnovějších dobách rakouské vlastenectví. V dobách politického opojení ráda si zahrávala na rakouskou Paříž, chtěvši býti nejen středem rozsáhlé veleříše, nýbrž i srdcem jejím a lid její mnohdy snažil se pouličnými projevy strhnouti k sobě i kruhy rozhodující. Mnoho vychvalovaná věrnost Vídně k domu panovničímu nabývá jiného rázu, prostudujeme-li bedlivě události nepřátelských okkupací roku 1805 a 1809, r. 1848 a 1866. Avšak stručná tato charakteristika Vídeňana nebyla by úplna, kdybychom nedotkli se i uznané jeho dobročinnosti a citu

jeho pro krásy přírodní. Cit tento nejvíce jest podporován krásnými zjevy scenerie, jichž takové množství v okolí města se nalézá, že tím ohledem Vídeň předčí veškera sídelní města evropská.

Mimo Vídeň mají Dolní Rakousy ještě hojnosť měst, která však daleko zůstávají velikostí i důležitostí svou za městem sídelním. Nad Dunajem leží města Kremže (Krems) a Tulln uprostřed požehnaných niv, kdež s velikým prospěchem podjímá se člověk pěstování bylin obchodních. Víny svými a mnohými starožitnostmi vynikají sesterská města Korneuburg a Klosterneuburg. Hainburg pověstný jest veldílnou svojí na tabák a mnohými římskými starožitnostmi. Blízký Petronell vznikl na ssutinách někdejšího hlavního města římského Norika, slavného Carnunta. Krajina severně položená, pověstné to pole Moravské, zbrocena jest krví mnohých pokolení. Jakž divný ohlas budí v mysli naší jména Stožec (Staatz), Kroessenbrunn, Suché Kruty (Dürrenkrut), Malperk (Mailberg), Světlá (Zwettel), Aspry, Wagram! Jak vznešený to pantheon udatnosti české! Přemysl Otakar, Prokop Holý a arcivévoda Karel, tito miláčkové národa, slavné ono trojhvězdí v dějinách české slávy, zdají se oživovati těmito vzpomínkami. Při moravských hranicích jsou města Láva (Laa), Býdov (Waidhofen a. d. Taya) a Vitoraz, mnoho jmenovaná v historii vzájemných styků zemí českých a rakouských. Marcheck jest pomníkem vítězství Kroessenbrunnského. V jižní části země jest průmyslné město Býdov nad Ibsou, biskupské sídlo Svatý Polít (St. Pölten), půvabná teplice Baden a konečně Nové Město za Vídní (20.800 obyv.) s proslavenou akademií vojenskou. Schwechat hostí v sobě prvý závod pivovarský v Evropě, Most nad Lítavou nabyl jména světového cvičbou vojenskou, jež koná se v rovinatém okolí jeho. Z charakteristických zvláštností dolnorakouských uvésti sluší veliké ústavy duchovní, Medlík (Mölk), Heiligenkreuz, Lilienfeld, Světlou, Seitenstetten a j. m. s nádhernými budovami a skvěle nadanými ústavy školskými, pak přečetné trosky starých hradů, jichž mnohé zdobí romantický břeh Dunaje mezi Medlíkem a Kremží.

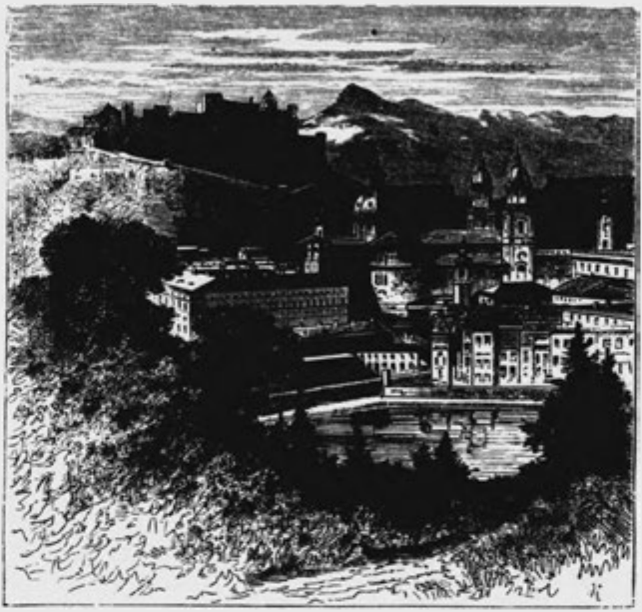
Ještě větší chudoba větších měst jest v Horních Rakousích. Bohatá a krasami přírodními nad jiné štědře obmýšlená země tato má proti velikosti své nevelikou lidnatosť, avšak lid tamní, veskrze příslušný národnosti německé, jest ušlechtilého vzrůstu i příjemných mravů. Rolník obývá nejvíce v roztrousených dvořích, mnohdy značně rozsáhlých, jakož vůbec celá země poskytuje obrazu značného blahobytu. Přistupujeť k tomu v novějších dobách neobyčejný nával cizinců,

zvláště když poznán v Ovčí hoře soupeř s Rigim sourodě závodící. Charakteristická zvláštnost obyvatelstva jeví se v hlubokém citu náboženském.

Hlavní město Linec (Linz) jest sice z menších měst rakouských, majíc pouze 32.000 obyv., avšak vyniká nad veliký počet jiných hlavních měst rozkošnou polohou svou a tradiční dobromyslností obyvatelstva svého. Linec prostírá se na pravém břehu Dunajském, most pak spojuje s městem vzkvétající předměstí Urfahr na levém břehu. Okolí lemují utěšené pahorky s hojnými villami, po výtce uprostřed rozsáhlých ovocných sadů skrytými. V dobách nedávných poskytovaly městu originálního pohledu tak zvané věže Maximiliánské, které činily z něho pevnosť velmi důležitou. Nyní není jich více, ježto pokročilé válečnictví nemá jich více potřebí. V části severně Dunaje položené, v tak řečené Mühlské čtvrti vyniká poněkud Cáhlov (Freistadt), jehož obyvatelé hojně kupčí do Čech. Ve čtvrti Innské jest sídlem úřadů malý městys Ried. V jižní části země povzneslo se v novějších dobách více míst, ježto v nich hledají cizinci svěžího vánku horského, neskonalých půvabů krajinných a úlevy lázeňské. V předu sluší uvésti Ischl, zamilované a rozkošné letní sídlo rakouského dvora s lázněmi rapovými. Proti pěnám říčky Ischlské vede cesta k jezeru Svatovolfánskému a na vrchol Ovčí hory. Na úpatí skal, které vroubí jezero Hallstaedtské, visí téměř Hallstadt se svými solivárnami. Na výtoku Travny z jezera Gmundského jest Gmunden (6000 obyv.), nyní přední sklad soli hornorakouské. Důležitý střed středního Potravní jest Wels, v jehož okolí zdvihá se nejnádhernější duchovní ústav rakouský, velikolepý klášter Kremsmünster (z r. 777), jehož rozsáhlé budovy hostí v sobě bohaté sbírky a ústavy vědecké. Nad Štýrou leží Steyer s 13.000 obyv., sídlo rozsáhlého průmyslu železářského, zvláště výroby zbraní a nástrojů hospodářských. Firma Wörndlova ve Steyeru závodí s Kruppem v německých Essích. Z klášterů hornorakouských sluší ještě uvésti Lambach a Sv. Florián.

Vévodství Salcburské pne se téměř po všem povrchu svém velehorami. Vysoké Tury a hřebeny salcburských Alp odsílají do země četné rozsochy, které lemují stěny údolí Salicina a Enžina. Ovšem má také země tato velmi řídkou lidnatosť a nepatrný počet měst (Salcburk, Hallein a Radstadt). Život venkovana národnosti německé jest patriarchální. Rolník salcburský jest hřmotné postavy, pilný, pobožný a mravův ušlechtilých. Blahobytu země ublížila nejvíce někdejší vláda arcibiskupská, nebo arcibiskupové byli v stálých

sporech se svými poddanými jak z příčin politických tak náboženských. Proti arcibiskupu Fimbriánovi, který krutě pronásledoval přičinlivé protestanty, nejvíce horníky v turských zlatodolech, přinucen byl zakročiti sám císař Karel VI., načež protestanté zalidnili pusté kraje pruské. Hlavním zdrojem výživy jest chov dobytka a výroba soli. Kůň salcburský jest nejlepší tažné dobytče v Rakousku. V nynější době ovšem jeví se v zemi národopisná jednota, avšak

Salcburk.

v krvi salcburského Němce jeví se hojné přísady keltské i slovanské. Znamenitý zajisté jest úkaz, že značná část místných jmen jest původu slovanského.

Jediná osada salcburská, která vyniká nad obyčejnou horskou ves, jest hlavní město Salcburk, někdy skvostná residence knížat arcibiskupů, nyní vdovské sídlo císařoven rakouských. Město leží v lučnatém údolí řeky Salice, jež po straně západní věnčí skalnatý hřbet.

Na temeni jeho pne se nyní hrozivě pevnosť Hohensalzburg. Poloha města jest překrásna a sotva má v Evropě sobě rovné. Také výstavnosť města jinak nevelikého (20.400 obyv.) jest nádherna. Ulice i domy jeví patrně působení vlaského jihu, též tak četné stavby palácové a chrámové pochozí vesměs z dob panství arcibiskupského. Vlastnosti tyto zjednaly městu čestného názvu „německého Říma". Chrámy Salcburské, jichž čítá se šestadvacet, oplývají nádhernou ornamentikou a hojností ozdob mramorových. Značný počet věží mile se obráží v hladině říčné a v zeleném věnci město obkličujících hor. Salcburk zůstal sídlem arcibiskupským i po svém saekularisování a kapitula tamní podnes udržela sobě kanonického práva volby. Arcibiskup Salcburský užívá čestného příjmene „primata Německé říše".

Z ostatních míst v zemi ani jediné nemá nad 4000 duší. K hlavnímu městu druží se Hallein nad Salicí se svými solivárnami. V údolí Enžině jest město Radstadt, v Lungavsku (= vrchovisku Murském) jest městys Tamsweg. Rauris ve Vyšních Turách býval kdysi sídlem bohatého dolování zlata, avšak v nynější době jsou couky ušlechtilého kovu přebrány. Nejslavnější místo jest však léčebné místo Wildbad Gastein, položené v divoce romantické strži Achy Gasteinské. Kdež někdy byla nepatrná véska horská, tam nyní skvějí se nádherné budovy lázeňské, v novějších dobách i historicky proslavené. Gastein jest oblíbeným letním sídlem Německého císaře Viléma.

I pokněžněné hrabství Tyrolské s krajinou Vorarlberskem jest krajinou vyšehorskou, Alpami na všech stranách prostoupenou, která v sobě zavírá největší výšky rakouského mocnářství. Krajinným šperkem nemůže závoditi s Tyrolskem žádná země rakouská, zvláště když přechodem sedla Brennerského přešli jsme i hranici mezi severem a jihem. Národopisně i rázem krajinným sluší přičítati krajinu severně Brennera položenou ku střední Evropě, část jižní pak k Evropě jižní. Právem tedy rozeznáváme severní čili německé Tyrolsko a Tyrolsko jižní čili vlašské.

Veškero Tyrolsko jest velmi řídce obydleno, jednotlivá sídla řadí se v úzké pruhy, které podobou síti nervové prostupují kraj jinak rozsáhlý. Jen údolí a nižší, před lavinami a bouřemi kryté stráně poskytují horauu tyrolskému útulku a chudé výživy. Severní část jest ještě méně obydlena než část jižní. V severní části nad řekou Innem leží Innsbruck, hlavní město s 23.000 obyv. a universitou, v krajině velmi příhodné. Innsbruck ovládá prastarou dráhu

národů, která vedla sedlem Brennerským do údolí Adižina a odtud do ladné Itálie. Město jsouc úpravně stavěno má mnohé památky, jako cís. hrad a chrám Františkánský, v němž odpočívá hrdinný Ondřej Hofer. Opodál města zdvihá se na skalním úponku starožitný hrad Ambras, někdy sídlo Habsburské sekundogenitury, jejíž členové v síních hradských nashromáždili vzácné poklady umělecké. Sbírky Ambraské zdobí nyní Vídeňské Belvedere. Klášter Wilten, rovněž blíže města položený, jest na místě římského hlavního města

Zámek Ambras v Tyrolsku.

Rhaetie Veldideny. Na straně západní jest údolí Innské poněkud rozšířeno, poněvadž severní svahy příkře ke dnu spadají, kolossální stěně se podobajíce. Toť Martinská stěna u vsi Zirla, kdež smělý lovec kamzíkův a císařský pěvec „Theuerdanka" jižjiž vězel v nebezpečenství života a jen náhodě nevysvětlitelné děkovati směl za své zachránění. Jinak severní část země důležitějších míst nemá. Středy menších okresů jsou Imst, Hall, Schwatz a Kufstein, města vesměs při Innu položená. Zámek Kufsteinský býval kdysi

důležitou pevností; nyní jest degradován na státní věznici. Se severním Tyrolskem souvisí také Vorarlbersko, krajina sice též hornatá, avšak s tvary mírnějšími a se širšími i úrodnějšími údolími. Ba údolí Montafun, jímž protéká Feldkiršská Illa, a údolí Rýnské mají již podobu pěkné rovinky, hojnými vodami ovlažené. Ve Vorarlbersku panuje také hojný průmysl, zvláště přádelnictví, jehož středem jest veliký městys Dornbirn (10.000 obyv.). Veliká důležitosť kyne zemičce této v dobách nejblíže příštích, až zřízením dráhy Arlberské zámořský obchod rakouský nabude směru nového. Hlavní město a sídlo sněmu zemského jest Bregenz při jezeře Bodamském s přístavem, odkudž pravidelně parolodi dopravují cestující i zboží do Lindavy, Romanshorna, Fridrichshafena i Kostnice. Sídlem krajského soudu jest Feldkirch.

Německý Tyrolan označuje se věrností a poctivostí, jest skromný a prostý a velice oddán panovníku svému. Tradiční věrnosť jeho utvrzena byla za válek se Švýcary v XV. stol., za války o španělské dědictví, v dobách Napoléonských i za tří posledních válek vlašských. Historické poměry vzbudily v mysli jeho neskrotitelnou nenávisť proti sousednímu Bavorsku, které kolikkráte již pokoušelo se o nabytí půdy jeho. Největší zajisté citlivosť zachvátí věrného Tyrolana, když vzpomene, že v létech 1805—1814 činila země jeho kraj bavorský, „Südbaiern" zvaný. Tyrolan jest přísný i vroucí katolík, kterýž dopřívá knězi neomezeného působení a nerad trpí v romantické otčině své jinověrců. Dosud žije v paměti naší bouře, kterou způsobilo r. 1874 zřízení evangelické obce náboženské v Innsbrucku a jejíž ohlas zazněl i ve síni sněmovní. Jeho vzdělání duševní není značno, průmyslu jest v zemi málo, přední výživou jest hospodářství alpské. Obyvatelé jednotlivých údolí, zvláště Zillerského a Tefrežského opouštějí každoročně domova svého, aby si v cizině za léta skrovný peníz uschránili, jejž v zimě domů přinášejí. Podobně činí i Montafunští zelináři ve Vorarlbersku. I v Tyrolsku vyskytují se slovanské zbytky, v okolí města Lience v údolí Pusterském, Tefrežském a Kalserském, které nezahladila staletá germanisace. Řídké sledy dřevního bytu slovanského shledati lze i v Tyrolsku vlašském. K románským národům přičítati sluší 20.000 Ladínů, příbuzných grisonským Rhaetorománům, kteří obývají mnohá údolí jihovýchodní části země.

Mnohem štědřeji proti severu obmyšlen jest vlašský jih s velikolepým údolím řeky Adiže, v němž položena jest řada míst důležitých. Při prastaré vojenské i obchodní dráze leží nejprve starožitné biskup-

ské sídlo Brixen (vl. Bressanone), jižněji Bolzano (něm. Botzen, 10.000 obyv.) nad Eisackem. Bolzano jest přední tržiště na rozhraní německovlašském a svým gothským hlavním chrámem drží i čestné místo v dějinách umění. Středem horního udolí Adižina čili Vintschgavska jest Meran v nad míru šťastné poloze na ústí údolí Passeirského. Vlažné vánky jihu rozlévají se volně po rozkošném kraji, jejž nebetyčná hradba Oetzthálských velikánů chrání před mrazivým dechem chladného severu. Uprostřed půvabných sadů, v nichž dozrává nejchutnější ovoce stolní, stkví se „rakouská Nizza", útočiště trpících, kteří unikají s chorobou svou v její zátiší, když sychravý jeseň vládu svou nastupuje. Nad městem, na strmém úponku skalním pne se prastarý hrad Tyrol, rhaetská Teriolis, který dal zemi nynější jméno její. Zajisté odvděčí se neveliký výlet proti šumným vodám říčky Passeirské, abychom navštívili malou hospůdku Am Sand, skrytou v lůně obrů věčnosněžných, kdež prožil idyllu života svého přední hrdina lidu tyrolského Ondřej Hofer. Dějiště činnosti památného muže tohoto byl Vintschgau (Vallis Venosta), horní to údolí Adižino. Mužové Vintschgavští bývali vždy posledním útočištěm císařské legitimity v dobách bouřlivých, když smělí vetřelci dobývali se do alpské této pevnosti.

Sledujmež proud Adižin k jihu a stihneme za nedlouho do Tridenta (něm. Trient), hlavního města vlašského Tyrolska čili Trentina. Ač od věků připoután byl Trident k Německu a k rodu rakouskému, ač biskupský vládce jeho náležel k předním knížatům Německé říše, přece nezapřel nikdy vlašského rázu svého, ba v novějších dobách Italové Tridentští okázale koketují s Unitou italskou. Trident má nyní 18.000 duší. V dějinách tím vyniká, že byl sídlem nejznamenitějšího sněmu církevního v stol. XVI. Zde již počíná hromadné pěstování jižních plodin, zelin i ovoce, pak hedbávnictví, jehož středy jsou Rovereto nad Adiží, pak Arco a Riva na výtoku Sarky do jezera Gardského. Arco a Riva jsou též hledána pro mírné podnebí své jakožto místa léčebná.

Pamětihodné jest stýkání se národních vln v jižním Tyrolsku. Dnes ještě jest Bolzano položeno uprostřed jazykového obvodu německého, avšak nebude trvati dlouho a bude pohlceno neunavným příbojem živlu vlašského, který jižjiž burácí na brány Brennerské. Ještě před nemnohými věky lidskými bylo lze jméno vlašského Tyrolska přikládati sotva údolím, která po pravé straně ústí v dolu Adižině. Na levém poříčí téže řeky bylo úřečí německé, jehož nejjižnějšími výběžky byly Tredici Communi u Verony a Sette

RIVA.

Communi u Vicenze. Avšak v století nynějším spojeným úsilím školy a církve byl živel německý znenáhla tlačen k severu. Domácnosť za domácností odkládala německý ráz svůj a přecházela k Italům, jichž nářečí zavládla téměř po veškerém kraji, svými styky

Zámek Tyrol u Merana.

zúplna na jih odkázaném. Toto povlaštění samo sebou nebylo největším neštěstím, ježto jest výsledkem nezdolného postupu přírodního, proti němuž není lze užiti prostředkův umělých. Avšak se stanoviska politického jest skutečně neštěstím politování hodným, poněvadž vzbuzuje snahy po odtržení Trentina od mocnářství rakouského a po připojení jeho k Itálii. Ač vlašský živel jihotyrolský z mnohých ohledů postrádá původnosti a modré oči i plavý vlas prozrazují zhusta původ germánský, není přece lze upříti, že vlašský Tyrolan předčí německého krajana svého přirozenými dary svými,

bystrostí duševní, čilostí i pohyblivostí, pílí i přičinlivostí. Vůbec jeví se u něho více společného s povahou jižní, než u Tyrolana německého.

Jako Tyrolsko a Salcbursko, jest také vévodství Štýrské zemí výhradně alpskou; pouze na východě svažují se zvolna hory štýrské do nížin uherských. Obyvatelstvo jest mnohem hustěji rozsídleno, než v zemích výše dotčených, a s výjimkou 7200 protestantů hlásí se vesměs k církvi katolické. Severní část země obývají Němci, jižní část Slovinci, jichž se počítá do 430.000 duší (= třetí díl všeho obyvatelstva). Neštěstím Slovinců jsou četné ostrůvky německé, nejvíce rázu městského, mezi sídly jejich vklíčené. Jako všecky země alpské, nemá i Štýrsko větších středů městských. Hlavní město zemské, Hradec Štýrský (něm. Gratz), vzmohlo se teprve v dobách novějších; nyní čítá 90.000 obyv., jest sídlem university, technického ústavu Joannea a knížete biskupa Sekovského. Město samo rozkládá se v rovině při řece Muře, zde již splavné; nad městem strmí starý hrad, který býval sídlem arcivévod štýrských. Pro krásné okolí a pro levné poměry stal se Štýrský Hradec zamilovaným sídlem pensistů všeho druhu, zvláště vojenských. Údolí řeky Enže jest sídlem znamenité výroby štýrské oceli a železa. Středem jeho jest slavný klášter Admont, který po hrozném požáru z r. 1865 v nové se stkví opět nádheře. V nejsevernějším cípku země jest v osamělé krajině poutnické místo Mariazell. V údolí řeky Mury položena jsou města Judenburg, Lubno se slavnou akademií báňskou, Most (Bruck a. d. M.), kdež schází do údolí se Severníka příchozí jižní státní dráha, a Radgona (Radkersburg) na pomezí uherském. Nad Drávou rozkládá se Maribor (13.000 obyv.), hlavní město jihoštýrských Slovinců a sídlo Labudského biskupa, pak Ptuj (Pettau), kdež stávala někdy římská osada Pettovio. Nad Savinou v krásné poloze jest Celj (Cilli, římská Celeia), střed veleromantického údolí, jež bylo původem v dějinách proslavených hrabat Celských. Teplice Gleichenberg a kyselka Rohatecká (Rohatec, něm. Rohitsch) požívají chvalného jména ve světě lékařském.

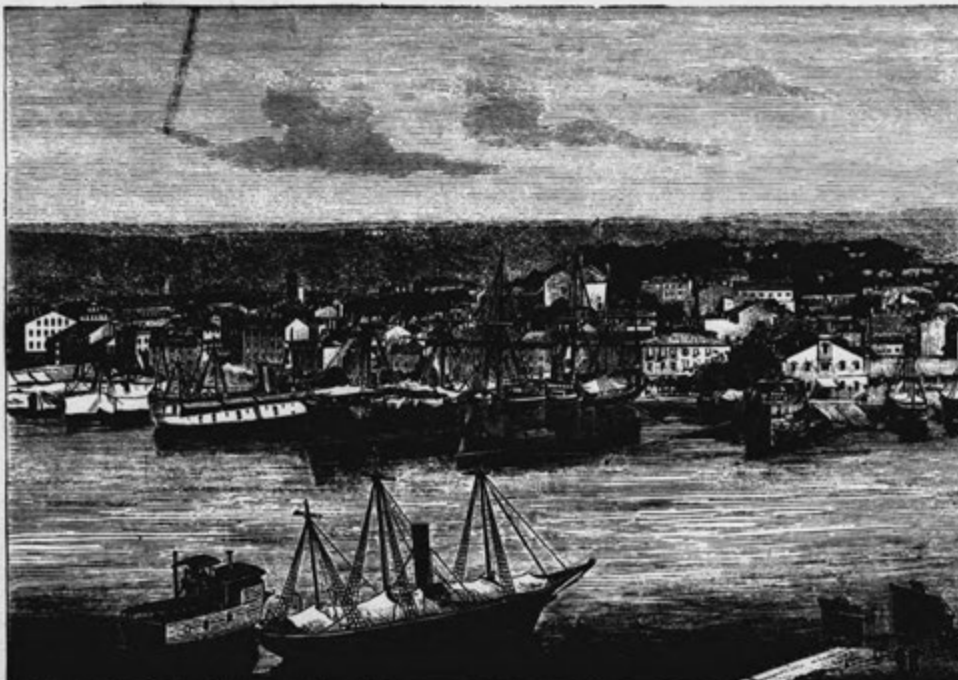
Království Illyrské skládá se z vévodství Korutanského a Kraňského, z knížecího hrabství Gorického a Gradišťského, z říšského svobodného města Tersta s jeho územím a markrabství Istrijského. Do r. 1848 činilo království toto celek správní, rozdělený ve dvě gubernie, Lublaňskou a Terstskou; nyní jest pouze pojmem historickým, ježto po vydání diplomu říjnového jednotlivým krajinám byla svézákonnosť jejich vrácena. Království Illyrské jest již zemí převažně slovanskou; pouze

vévodství Korutanské má většinu německou. Korutansko nynější jest jen nepatrný zbytek někdejšího vévodství a prostírá se pouze po středním údolí Drávském, jsouc na severu a jihu ohraničeno nedostupnou hradbou horskou. Vysoká poloha a sníh věčný na horských hřebenech způsobují, že podnebí korutanské jest v Rakousku téměř nejchladnější. Němci obývají v severní i západní části země, Slovinci dosahují od soumezí štýrskokraňského až po Celovec. Starým hlavním městem byl Sveti Vid (St. Veith); v novějších dobách však nabyl vrchu romanticky položený Celovec (Klagenfurt) se 16.000 obyv., kdež sídlí také biskup Krcký. V horním Korutansku vyniká Bělak (Villach) znamenitým průmyslem. Ves Borovlje (Ferlach) jest sídlem rozsáhlé rukodílné výroby třeskných zbraní.

Silnice vedoucí zasněženým převalem Ljubelským spojuje Korutany s vévodstvím Kraňským, na jehož půdě děje se přechod z horstva alpského k útvaru Krasovému. Kraň jest téměř zplna obývána Slovenci; pouze na jihovýchodě v okresu Kočevském (Gottschee) žije asi 25.000 Němců, nepatrný počet pak roztrousen jest po zemi. Samo hlavní město země, Ljublána (Laibach), jest rázu slovenského, ač značný počet obyvatelstva, jehož se čítá 28.000, mluví jazykem německým. Ljublána jest hlavním městem všech Slovinců, ohniskem jejich snah národních i politických, jichž účelem jest spojení Slovinců v jediný celek administrativní „Sloveniji". Také domáhají se Slovinci slovinské akademie právnické v Ljubláni. Středem slovinského hnutí jest Ljublánská „čitaonica", která prozatím zastupuje i vědecké a odborné spolky. Ljublána jest také sídlem biskupským. Mimo hlavní město není v zemi míst důležitějších. Historický význam má Kraň (Krainburg), někdy hlavní město země, nyní střed Goreňska čili Horní Kraně. V Notraňsku jest přední město Idria s bohatými doly na rtuť; v Doleňsku Kočevje dalo vévodského příjmene dynastii Aueršperků. Z Goricka, Tersta a z Istrie učiněn nyní jediný správní okres, zvaný Rakouským Přímořím; avšak jednotlivé části podržely svou samosprávu, tak že má Přímoří tři sněmy zemské. I Přímoří jest zemí převažně slovanskou, ježto Slovinci a Srbové činí největší část obyvatelstva. Němci činí pouze malé osady v Terstu a v Gorici. Avšak mocnější jest živel italský, který se zde rozpadá do dvou nářečí, furlanského při ústí Soče a vlaského v Terstu a městech přímořských. Živel tento provádí zejména v Istrii politické nadvládí, ač činí pouze menší zbytek obyvatelstva, a snahy jeho směřují k úplnému se odtržení od Rakouska, jakž dosvědčují demonstrace minulou městskou radou Terstskou a

spolkem „Italia irredenta“ páchané. Gorice (Görz) se 16.000 obyv. jest hlavním městem hrabství soujmenného a sídlem arcibiskupským. Gradiška bývala kdysi hrdá pevnosť, Voglej (strž. Aquilegia) bývala kdysi stolicí panství římského v krajinách Jadranských. Slávě její učinil konec Attila (452), načež obyvatelé utekli se na ostrovy v lagunách a později založili Benátky. Vogleji zbyl pouze patriarchát a velikolepý chrám patriarší. V stol. XI. zdálo se, že se Voglej opět povznese z rumů svých, když patriarchové nabyli světské vlády ve Furlansku, v Istrii a Krani; avšak politická neschopnosť podkopala moc biskupskou, načež hodnosť patriarší stala se pouhým titulem, který r. 1754 úplně zanikl. Markrabství Istrijské skládá se z dvou částí historických, pravé Istrie čili starorakouských hrabství Kastujského a Liburnského, a z někdejšího benátského přímoří s ostrovy Kvarnerskými. Do r. 1866 měly tyto poměry historické i cenu praktickou. Když totiž Rakousko na kongresu Vídeňském r. 1815 vstoupilo se svými zeměmi starorakouskými i českými do spolku německého, vyloučena byla z povinností k témuž spolku někdejší benátská část Istrie, což potrvalo až do r. 1866. Do r. 1824 spojeno bylo s Istrií i chorvátské Přímoří s městem Rjekou, jež vláda Metternichova vyloučiti chtěla ze svazku zemí uherských. Města istrijská mají ráz italský. Pohodlné přístavy mají Kopar (Capo d'Istria 9000 obyv.), Piran (Pirano) s majákem, jenž osvětluje zátoku Terstskou, Poreč (Parenzo 9000 obyv.), kdež zasedá sněm zemský, a Rovigno (č. -ňo) s 13.000 obyv. Avšak předním místem jest Pulj (Pola) v jižním cípu polouostrovském, nyní přední válečný přístav rakouský. V dobách římských byla Pola městem velmi důležitým, jakož svědčí zbytky velikolepého amfiteatru a teplic, posud uchované. Před nemnohými léty byla Pulj nepatrným městečkem rybářským, avšak náhoda objevila výtečnou polohu přístavu, který byl obnoven a rozsáhlými stavbami pevnostními opatřen. Pulj takto opravená stala se sídlem válečného loďstva rakouského a zmohla se dobou nepoměrně krátkou tak, že čítá nyní zajisté 25.000 duší. Pulj jest také sídlem biskupa Porečsko-Puljského. Jediným městem, které nemá rázu italského, jest Pažín (vl. Pišino, něm. Millerburg), položený uprostřed země a v minulém století hlavní město rakouského podílu. Na ostrovech Kvarnerských, jichž obyvatelé požívají chvalné pověsti pro svou obratnosť v kruzích plaveckých, jest město Krk (vl. Veglia, č. -lja), spolu sídlo biskupské.

Území říšského svobodného města Tersta (vl. Trieste, něm. Triest) lemuje v poloukruhu širou a bezpečnou zátoku Terstskou,

POLA.

která již samou přírodou učiněna přístavem velikým i pohodlným. Již za dob římských založena zde byla vojenská kolonie Tergesté, která přetrvala i bouře, vzbuzené stěhováním se národů. Později stal se Terst municipiem a zachoval se tak až do pozdního středověku. Avšak městu, východně položenému, činili všemožné příkoří pyšní Benátčané, tak že Terst přinucen byl r. 1382 dáti se v ochranu vévodě Leopoldu III. Habsburskému. Nynější důležitosť jeho počala v století minulém a dnes jest Terst z předních přístavů středomořských, jsa zvláště důležit pro plavbu s Levantou, kterou podnikají parolodi „rakouského Lloydu". Město samo čítá 74.000 duší, avšak s nejbližším okolím 135.000 duší. Převážnou část obyvatelstva činí Slovinci, avšak panujícím živlem jsou Italové, s nimiž snaží se v nejnovější době závoditi Němci. Město jest nádherně stavěno, veřejné budovy, zvláště bursa a stavby přístavní svědčí jednak o hojném blahobytu občanstva, jednak i o velikých obětech, jež říše Terstu přináší. Z budov starožitných uvésti sluší velechrám biskupský, jenž pochází z VI. stol. Z ústavů naučných má Terst nautickou akademii a 2 gymnasia i 2 reálky. Lodi Terstské navštěvují veškery přístavy cizokrajné.

„Terst," praví J. Lorenz*) „nyní jedno z největších měst obchodních na pevnině evropské, leží v poloukruhu na zátoce téhož jména. Pohled na město s Krasu jest velkolepý, neméně i se strany moře, zvláště na večer, když všudy plynem osvětleno jest. Terst skládá se ze Starého a Nového města, a toto zase z Terezína, Josefova a Františkova. Staré město leží na svahu Zámecké hory a táhne se vzhůru až ku tvrzi, která na místě bývalého kapitolu římského založena byla. Ulice v této části jsou křivé, špinavé a tak úzké, že toliko ve třech se může s vozem projeti, čemuž také silné stoupání vadí. Starý chrám Byzantský sv. Justa, zvedá se pod samou tvrzí, jehož věž částečně na zůstatcích římského chrámu zbudována jest. Na druhé straně Zámecké hory rozloženy jsou hřbitovy Terstské.

Nejhlavnější třída Terstská, „Corso", odděluje Staré město od Nového. Toto jest naskrz pravidelně stavěno, má rovné a široké ulice, které se pravým úhlem křižují. Zde sídlí bohatí kupci ve výstavných domech, v jejichž dolejších částech jsou velké magacíny a sklady. Dlažba v Terstu jest výborná, jakou se málo které město honositi může. Široké chodníky skládají se ze samých kvádrů, někdy až 2 lokte dlouhých, po nichž se velmi pohodlně a příjemně chodí.

Nejhezčí ze všech částí Terstských jest Terezín, do něhož vniká průplav „Canal Grande" zvaný. Na bursovním náměstí, okrášleném sochami Neptuna a Leopolda I., jest Tergesteum, zároveň s bursou ohnisko Terstského obchodu. V této velikolepé budově nalézají se kanceláře, učebny, čítárny a knihtiskárna rakouského Lloydu a mnoho jiných závodů. Všechny síně a chodby jsou přeplněny lidstvem, které se tu od rána až do samého večera zdržuje. Bursovní budova jest stavení neméně nádherné, s velikými sochami v průčelí. I zde jsou hrozné davy lidstva, které se po zisku a penězích hltavě shánějí. V předsíni jest poledník a 12 nebeských znamení označeno barevnou mosaikou na dlažbě. Právě o polednách zasvítí sem slunce otvorem. Ve velkém sále naznačili Terstané malbou na obmítce onen moment, kdy Karel VI. jejich přístav za svobodný prohlašuje.

---

*) Výlet do Benátek str. 40. a 89.

vynikající mužové slovinští byli rodilí z Goreňska. Život v krásné přírodě, uprostřed duševně i tělesně zdravého lidu, jest svěží a oživující. Obyvatel Doleňska, pěstování vína oddaný, jest s málem spokojen a při tom vesel, někdy i lehkomysln, požívá bezstarostně, čeho bezpečně dnešek skýtá, a nestará se o nejistý zítřek. Doleňsko jest domovem nejrozkošnějších národních písní a zkazek, avšak i příteli bádání klassického naskytuje se zde širé pole k výzkumům v oboru archaeologie římské. Urodí-li se zde víno, zavládne po veškerém kraji život veselý, avšak nezdaří-li se, klepe hlad vychrtlými prsty na chýše obyvatel dříve tak veselých.*)

Třeba, abychom do rámce jihoslovanských krajin přijali i království Dalmatské, které odloučeno jest úplně od ostatních zemí předlitavských. Jest to úzký, holý a neúrodný přímořský pruh podél Adrie rozprostřený, jehož kulturní a obchodní povznesení závisí nerozlučně na trvalém připojení Bosny a Hercegoviny k Rakousku. Němců vůbec v Dalmácii není, vlašský pak nátěr měst přímořských jest jen umělý, jakž objevilo se předešlými volbami říšskými, při nichž nebyl zvolen ani jediný Ital. Ovšem není lze upříti, že Italové ovládají tržbu dalmatskou. Avšak lid dalmatský nemůže nikdy přilnouti k přistěhovalci vlašskému, poněvadž jemu přičítá právem porobení své a zpuštění někdy krásné své vlasti. Jako břehy morejské bývala i Dalmácie někdy krásným pobřežím; skalné, nyní holé výstupky bývaly porostly rozsáhlými hvozdy lesů listnatých, v údolích hojných říček pobřežních prostírala se úrodná pole a svěží luka, mezi nimiž ovíjela se vinná réva v nesčíslných úponcích. Ostrovy dalmatské byly pak perlami, o něž se svářeli nejpřednější národové minulosti klassické. Avšak z nenadání zničen přirozený půvab země. Veliké bohactví, jež skrývalo v sobě loubí lesní, neušlo lakotného zraku republiky Benátské, až konečně po dvoustěletém boji Ferrarský mír (r. 1433) vydal největší část nynější Dalmácie vládě sv. Marka. Nyní nastoupilo systematické klučení velikých hvozdů; staleté kmeny sváženy do loděnic, kdež byly výborným stavivem lodním, klučení pak to dosáhlo rozměrů takých, že v krátké době zmizel naprosto šperk Velebitě i Dinary. Prudké lijavce a žhavé větry smyly a svály úrodnou prsť s horských svahů; skály, prosté roucha svého, počaly se drobiti a urvané balvany zanesly dna údolní. Řeky, jindy mocné i valné, zchudly v mělké struhy, které zátopami svými zhoubně

*) V. Klun: Die Slovenen v „Auslandě“ 1872, čís. 11 str. 257, čís. 12 str. 282, čís. 14 str. 332, čís. 20 str. 468, čís. 23 str. 542.

KOTOR.

navštěvují pobřežní kraje a dovršují zpoustu, již počal cizí výbojník. O tuk země dělili se benátští přistěhovalci v městech, ubohý pak lid slovanský odírán byl benátským proveditorem i begy tureckými. Za takových poměrů nabylo Rakousko r. 1815 Dalmácie, s níž spojilo i území někdejší republiky Dubrovnické a část někdejší benátské Albanie. Dnešním dnem přebývají Italové v hlavním městě zemském Zadru (Zara), pak v Šibeníku (Sibenico 6200 obyv.), v Trogiře (Trau), Splětu (Spalato) a v Dubrovnice (Ragusa), pak v přístavištích Hvaru (Lesina) a Kurcole (Curzola) na ostrovech soujmenných. Zader jest z rakouských hlavních měst nejmenším, maje pouze 10.000 obyv.; jest sídlem katolického arcibiskupa a pravoslavného biskupa srbského. Největší město jest Splět, někdy nádherné sídlo císaře Diokletiana; podnes trčí k obloze zdi obrovského paláce císařského, které do sebe pojímají veškero staré město, někdejší pak pohanské chrámy Jovův a Merkuriův přeměněny v chrámy křesťanské. Opuštěn jest nyní Dubrovník, dříve sídlo slavné republiky, v níž i živel slovanský náležité došel platnosti. V XVI. a XVII. stol. byl Dubrovník městem značným, čítal téměř 70.000 obyv., ujednával prospěšné obchodní smlouvy s Tureckem, a vlajka jeho křižovala po všech známých mořích. Tehdy byl také sídlem músy jihoslovanské, která dala světu pěvce znamenité, zvláště Gunduliče a Palmotiče, po všechny to doby ozdoby světového písemnictva. V novější době zmáhá se Kotor, položený při výhodné zátoce, jejíchž předností dotkli jsme se výše místem svým. Uvnitř země není značnějších měst; za to veliké srbské městce, Knin, Siň a Imosci, mající nad 20.000 obyv., zasluhují bližšího povšimnutí. Hlavní část venkovského obyvatelstva součiní srbští Morlaci, v jihu, v Kotorsku, zvaní Bokeljci, Krivošijany neb Pastroviči. Vnější jejich i duševní vlastnosti upomínají na blízké pokrevenství se statnými Hercegovci a Černohorci. Díky však maceší péči minulých vlád jest vzdělání nadaného tohoto lidu tak chatrné, že se shledá sotva nepatrný počet lidí, kteří dobře čísti a psáti umějí.

Chce-li kdo Dalmácii seznati, nechť nespokojí se pouze poutí přímořskou, kdež ovšem rozvíjí se příroda před očima pozorovatele ve vší divé kráse své, s podivuhodnými i úchvatnými jednotlivostmi krajinné scenerie a s imponujícím souladem obrysů povšechného obrazu; avšak vedlé zjevů krajinných, na pomoří v hojnosti se naskytujících, poskytuje nitro země dojmů mnohem zanímavějších, míníme totiž seznání jednotlivých kmenů, v něž obyvatelstvo vnitrozemské se rozpadá. Již v severních okresích dalmatských nabývá život

lidu rázu charakteristického, který málo podobá se životu národů západních. Lid šatí se po způsobu východním, fez anebo okrouhlý, mnohokráte ovinutý turban zdobí krásnou hlavu; obličej výrazný a osmahlý ozařuje dvé temných, jiskrných očí. Jasně červené krzno ovíjí bedra muže, a za širokým pasem tkví miláčkové jeho, břitký handžár a nezbytné pistole. Takto jsa oděn a ozbrojen putuje těkavý syn vápenných hor dalmatských jako kočovníci východní, ve dne i v noci za nepohody i úsměvu jarního, nehostinnými roklemi domoviny své, a mnohdy delší čas uplyne, nežli se jemu poštěstí, aby sklonil hlavu k nočnímu odpočinku jinde než na holém kameni, jenž mu poduškou a hvězdnaté nebe přikrývkou. Bosenští obchodníci s dobytkem v červeném turbanu, po zuby ozbrojení, Morláci na větru mrznoucí, ani oběma rukama drží lem šedého pláště svého na prsou i obličeji, venkované, kteří pruty pohánějí před sebou zástup krocanův a topek, kdežto jiný, jako oni handžárem jsa ozbrojen, před hejnem kráčí a tím zdržuje přirozené choutky ptáků těchto po pouti polem kukuřičným, že zrna kukuřičná jim předhazuje, rozedraní ovčáci se zlými psy, veští vojáci, tak řečení kolonisté, s lesklými zbraněmi, nezřídka i četník, veda zpoutaného zloděje neb lupiče, toť jsou nejobyčejnější zjevy, s kterými se setkáš. Přidáme-li k tomu ještě Chorváty, kteří po horské silnici velebitské vozíky se zeleninou anebo vozy zemáky naplněné do Dalmácie přepravují, pak mladé pány, kteří na blízku města pomocí výrů ptáky chytají, tuť doplní se počet zjevů těchto." *) Nejdivější, totiž nejstatečnější z kmenů dalmatských jsou Bokeljci, kteří odvahou a statečností svou, zvláště jako plavci, předčí všechny jiné Dalmatince. Dlouhým bojem o bytí zatvrdilo se srdce jejich do té míry, že proti Turku nezná slitování. Největší překážka v rozvoji vzdělanosti dalmatské jest zajisté veřejná nejistota, která není snad vinou obyvatelstva, nýbrž přirozeným následkem staletých nepoměrů. Hlavní pak příčina, že lid dosud nevyšinul se nad prostotu poměrů patriarších, spočívá ve veliké chudobě, kteráž opět příčinu svou má v nepatrné odměně, jíž zpustošená půda za největší přičinění poskytuje.

Krásného pohledu poskytují z části země rakouské, které lze nazvati zeměmi severoslovanskými. Avšak pohled ten stává se usměvavým, jakmile vstoupíme na půdu „koruny Svatováclavské", k níž počítáme království České, markrabství Moravské a kní-

*) Jindřich Noë: Dalmatien und seine Inselwelt, nebst Wanderungen durch die schwarzen Berge. Ve Vídni 1870, 8°.

žectví Slezské. Čechy jsou samy o sobě nejskvostnější perlou všeho mocnářství, jsou zemí, která přirozeným bohactvím svým i potem obyvatelstva svého jest hlavním zdrojem potřeb finančních a předním pramenem velmocenského působení říše Habsburské. Nejen příznivá povaha úrodné půdy a bohactví minerálné, jež v utrobách svých půda skrývá, nýbrž i píle obyvatelstva mnoho přičinila k tomu, že se Čechy staly zemí v Rakousku nejbohatší a sídlem výroby nejrozsáhlejší. O rozkvět království Českého mají stejnou zásluhu oba národové, z nichž skládá se obyvatelstvo, Čechové i Němci; bohužel že činnosť národa českého i důležitosť jeho byla a jest posaváde Němci zneuznávána, z čehož pošel neblahý spor národnostní.

Jest povinností naší, abychom blíže přihlédli k zajímavým vlastnostem země, jejíž zeměpisná poloha ovládá celou střední Evropu a která jest jazýčkem na váze rovnováhy evropské. Od prvých dob vývoje svého historického byly Čechy středem samostatného útvaru státního téměř vždy v nynějších mezích obsaženy jsouce, s nímž také splývalo nynější markrabství Moravské s příležitými částkami slezskými. Důležitosť říše této byla neobyčejná; jsouc postavena takměř na rozhraní dvou nejdůležitějších kmenů národních, germánského a slovanského, byla říše česká i protkána směrem nejpřednějších obchodních drah, poněvadž jí prostupovala prvá předěl středoevropská, rozvodí totiž Labskodunajské. Zajisté nebyla nahodilou hříčka přírody, která položila prameny Moravy a Tiché Orlice do téhož kmene horského, a dala společné vrchovisko Sázavě a Svratce. Byly tudíž Čechy velikým centrem, kdež se protínaly zájmy německé a byzantské, instituce feudální a římské, živel germánský s románským, slovanským i maďarskomongolským, kdež se sbíhaly nejpřednější dráhy obchodní a odkudž větší část střední Evropy opatřovala sobě potřeby života i pohodlí svého. Šťastná poloha uprostřed pásu mírného, téměř v stejné vzdálenosti od obratníka i kruhu točnového, ochranný věnec hor, jenž mírní sílu větrův útočných a jehož hvozdy mračné jednak byly příznivým regulátorem podnebí, jednak shromaždištěm přebytečných vod, přemáhajících moc vedra letního, bohactví půdy, které však nevylučuje nijak přičinlivosti lidské, nýbrž spíše ji podněcuje a konečně rozkošné nebe, které se klene nad rozmanitým povrchem země: okolnosti tyto velice shodné i příznivé odchovaly národ, jejž občanskými ctnostmi směle lze stavěti po bok všem vzdělaným národům evropským. Tisícileté dějiny národa českého, v jichž epochách mnohých byl prvým buditelem moderních idejí, a zázračné probuzení z lethargického spánku, z něhož za krátko vy-

šinul se na stupeň tak vysoký, že mnohý z národů západních daleko předčívá, vykazuje jemu místa čestného v koncertu národův a určily jej za předáka vzdělanosti slovanské. Dějinný vývoj působil ovšem hojné styky s nejbližšími sousedy německými, avšak styky ty neměly pro národ náš následků, jakýchž očekávali Němci. Jen strašná rána, kterou uvalily zbytečné náboženské spory na vlasť naši, jen nesmírné vysílení hmotných i fysických sil bylo s to, aby národu českému odňalo část sídel jeho západních. Kde někdy stkvěla se přední sídla husitství a národního vědomí, Žatec a Litoměřice, tam jsou nyní středy českých Němců, jichž snahy staví se v nejpříkřejší protivu k potřebám národního vývoje českého. Avšak dějinná nutnosť nedá se přemoci násilnostmi jednotlivcův. Již nyní pozorovati jest mohutný příboj českého moře na severozápad. Nejdříve pohlceny byly jím ostrůvky, nebo spíše kůly, vražené do těla jeho, nyní pak zvolna hlásí se k právu svému v krajinách, kdež jindy u velebném rozléhal se hlaholu. V Budějovicích a Litoměřicích činí český živel polovici obyvatelstva, v Liberci, v Žatci a v Trutnově činí slušnou menšinu, jejíhož však počtu a váhy vždy přibývá. Na dvou místech již prolomen železný kruh, který svíral Čechy od bitvy Bělohorské: u Domažlic a u Náchoda zaznívá zvuk český až po samé pomezí zemské.

V novější době mnoho mluveno i psáno bylo o „českém státním právu", čili o poměru právním, jenž na vzájem váže k sobě Čechy a říši Rakouskou. Právo toto, staré tak dlouho, jako spojení zemí českorakouských, bylo popíráno některými kruhy, jež shledávaly přetrženosť právní kontinuity zavedením nových poměrů státních v dobách Teresiánských a Josefovských. Avšak právo to nedoznalo nikdy porušení, naopak ve všech dobách rozhodných dovolávali se jeho Habsburští panovníci, poněvadž bylo jim záštitou proti hrabivosti sousedů. Jen jednou nebylo jeho dbáno dosti; bylo to v dobách Leopolda I., když činil kurfürst braniborský Fridrich Vilém I. jalové přípovědi na dědictví lehnické. Tehdy stačilo pouhé odkázání k svrchovanému a nikým nepopíranému právu koruny České, a v niveč byly by se rozplynuly lakotné záměry úskočného Braniborce. Nestalo se však a již za Marie Teresie pozbyla říše jedné z nejpěknějších a nejbohatších krajin svých. Státní právo české spočívá vedlé zákonů státních, učiněných za vlády starších dynastií českých, zvláště na korunovační smlouvě Ferdinanda I. z roku 1527, na obnoveném zřízení zemském z r. 1627, na deklaratoriu Ferdinanda III. z r. 1640, na pragmatické sankci z r. 1713, na císařském reskriptu z r. 1791, na císařském patentu ze dne 11. srpna 1804, jímž bylo prohlášeno

zřízení císařství Rakouského, na korunovační přísaze Ferdinanda V. z r. 1836, na císařském patentu ze dne 8. dubna 1848, na nejvyšším diplomu ze dne 20. října 1860, na královském reskriptu ze dne 12. září 1871 a na znění trůnní řeči ze dne 8. října 1879. Ve všech těchto projevech státních potvrzuje se, že království České sice činí se zeměmi svými inkorporovanými integrující část mocnářství Habsburského, k němuž je víží vedlé dědičné dynastie i také společné prospěchy, avšak u vnitru svém že jest státem svéprávným, symbolem pak svézákonnosti království českého jest velebný obřad korunovace a s ní spojené přísahy na práva zemská.

Kdežto Němci, kteří činí maličko více jedné čtvrtiny všeho obyvatelstva zemského — r. 1878 čítaly Čechy 5,436.814 duší, z nichž asi 1,800.000 národnosti německé — obývají u velikém kruhu, k západu rozpjatém, zvláště pak hojně na severozápadě v Poohří, zabírají Čechové střed země a severovýchodní části její, kdež souvisejí s Moravou, která jest ještě slovanštější než samy Čechy. Země česká má na sobě patrný ráz slovanský, ač Čechové jsouce ze všech slovanských národů nejdále k západu posunuti, jeví v mravích, v životě a v krojích svých mnohé působení západní. Pouze však povrchné zkoumání může se odvážiti úsudku, že prý jedinou slovanskou vlastností Čecha jest mluva jeho. Richard Andrée*) objevuje dalekosáhlý rozdíl obydlí německého i slovanského a každý, kdož někdy Čechami putoval, seznal zajisté různost, jež jeví se v roztřídění české a německé vsi. Jest pravdou nepopíratelnou, že v Čechách ještě před nemnohými roky mnohé bylo německým, že Prahu bylo lze čítati k městům německým a že všude rozuměli jazyku německému. Pravda tato doznala nyní veliké změny. Znalosť němčiny sice dosud vyskytuje se po vší zemi, avšak není to důkaz jakési duševní závislosti na živlu německém, nýbrž jen potřeby, z které se učí Čech s oblibou i jazykům jiným, zvláště francouzskému. Za to však není němčina více konversační řečí vzdělanců, není řečí obchodníkův a obecné užívání češtiny nutí i zemského Israelitu, že ve stycích obchodních užívá prvého jazyka zemského. „Třeba jest nyní překročiti pouze bavorskou nebo saskou hranici a již ocítíme se uprostřed českého moře, kteréž vítězně se rozlilo po vší zemi. Plzeň stala se městem ryze českým; sama Praha budí dojem pravého města slovanského, živel německý musil se v pravdě utéci do některých asylů a stal se (čím byl dříve) hostem a vetřelcem mezi lidem. České divadlo vítězně zá-

*) Tschechische Gänge. V Bielefeldě a v Lipště 1872, 8°, str. 352—254.

pasí v Praze se starším divadlem německým, a v každém závodě děje se trh v řeči, která v kratičké době slavila téměř zázračné vzkřísení. V Čechách dnešního dne vyskytují se již jen některé menší obvody německé, jako úskalí nad vodami. Praha sama stala se německým ostrovem (!), jejž český příboj znenáhla pohltí, jako moře rudou výspu Helgolandskou.“ *) Případ tento lze si vysvětliti snadno tím, že není Rakousko — jak případně dotvrzuje Schmidt-Weissenfels — německým státem, jakým zdál se býti ještě před nemnohými léty. Rakousku byla umělým způsobem dána podoba německá, a nynější rozklad v jednotlivé národnosti udál se zcela přirozeným postupem, jehož zdržeti bylo po dlouhý čas snahou výstředných živlů německých. Pravdě budiž průchod dán, že v nejnovějších dobách nic v Čechách nestalo se českým, co by již původně českým nebylo, a rychlé šíření se českého hnutí jest důkaz nejpravdivější, že mylný jest náhled, jako by v Čechách pouze mluva byla slovanská. Slovanský živel jest v Čechách původní i autochthonní a zůstane jím bohdá i nadále, němectví pak bylo dříve pouze vnějším nátěrem, jejž celé zemi vpravila moc neblahých okolností. Nátěr tento byl nyní smyt a pravý živel národní nabyl volného průchodu. Vždyť německý živel v Rakousku nebyl nikdež s to, kdekolivěk se rozmohl, nejen v Čechách, nýbrž i ve Štýrsku, v Krani, v Italii, v Tyrolsku i v Uhřích, aby zachoval se v původním stavu, tím méně podařilo se mu tudíž zněmčiti, což původně německým nebylo.

Vinou dějinných okolností měly Čechy až do nedávna mnoho sice měst, avšak jen několik důležitějších Veliká část tak řečených měst ochranných byla malá, nepatrná sídla, a i většina královských měst postrádala vlastností městu příslušných. Avšak v posledním dvacítiletí z nenadání vzešlo působením příznivých okolností tržebných i průmyslných množství důležitých středů, které rapidně vzrůstají. Při některých místech, jako Plzni, Ústí n. L., Kladnu, Trutnově jest vzrůst neobyčejný; Plzni ku př. přibylo obyvatelstvo za 22 let o 250 %. Hlavou však království jest staroslavné caput regni **Praha**, která se prostírá téměř ve středu vší země. Poloha Prahy jest tak malebná a výstavnost její překvapující, že slavný Humboldt ji řadil vedlé Lissabonu, Neapole a Cařihradu.

Chceme-li přehlédnouti nesmírnou spoustu stověžaté matičky, tož vystupmež na vrch, posvěcený památkou báječné kněžny dávnověkosti Libuše. S Petřína shlížela prý nadšená věštkyně na slavné

---

*) Schmidt-Weiszenfels ve Frankfurtských novinách ze dne 1. října 1871.

město, které na úpatí vrchu, po obou stranách šíroproudé řeky se již v počátečných dobách české minulosti rozkládalo. Již příroda sama vyhloubila mělkou pánev mezi Petřínem, Strahovem, Hradčany, Letnou, Žižkovem, Vinohrady a Větrovem, kteréž jsou vrchy Prahu obklopující. Uprostřed pánve této vlní se krásný tok Vltavský se skvostnými výspami, z nichž nejznamenitější jsou ostrovy Střelecký, Žofínský a Štvanice. Ostrov Kampa, těsně položený při levém břehu, znenáhla splývá s břehem tímto. Tak díc v srdci prohlubně, v níž Praha položena jest, obrací se řeka k severovýchodu, čímž nabývá část pravého břehu podoby tupého polouostrova. Umělá strouha oddělovala kdysi polouostrov tento od okolní krajiny, uprostřed pak umělého ostrova vzniklo jádro nynějšího velkoměsta, Větší čili Staré město. U velikém poloukruhu ovíjela Staré město řada malých osad předměstských, jako Opatovice, Židovská zahrada, Zdaraz, Rybníčky a německá osada u sv. Petra na Poříčí. Karel IV. přihlédaje k důležitosti Prahy stále rostoucí pojal veškeru plochu od Vyšehradu až k řece Vltavě na Poříčí v novou hradbu, a založil uvnitř město Karlovo čili Nové (1348). Novým městem připojen byl ku Praze i prastarý hrad českých panovníků Vyšehrad. Staré a Nové město spolu s Vyšehradem až do nejnovějších časů součinily část města na pravém břehu. Šíření se před hradbami byly nejvíce na škodu zájmy fortifikační; ohledem k zájmům těmto nedovolovalo se stavěti domů na dostřel hradeb, tak že Nové město bylo obklíčeno jednotvárným věncem polí, zelinářských zahrad, chýší zahradnických a osamělých krčem zájezdných. Teprve s počátku let dvacátých nynějšího století počalo se stavěti na Vltavském břehu níže Poříčí a tak vzniklo nynější předměstí Karlín (Karolinenthal), které znenáhla zabralo veškero prostranství mezi někdejší branou Poříckou a loukou vojenskou u invalidovny. Ku Karlínu počalo se družiti po r. 1865 nové předměstí Žižkov (dříve „Vídeňská silnice“), které vyplnilo údolí na východní straně hory Žižkovské a rychle se rozšířilo až po samy brány Olšanských hřbitovů. R. 1869 jaly se společnosti železničné stavěti za býv. branami Novou a Svatováclavskou čili Koňskou, nákladné budovy nádražní a tím posunut ruch stavební na výšiny jižně položené. Způsobem, který předstihuje nejbujnější fantasii americkou, vykouzleno zde nové předměstí Král. Vinohrady, jehož obyvatelstvo za osm roků dosáhlo neobyčejného počtu 15.000 duší. Mezera, která zbývá mezi Král. Vinohrady a Vyšehradem, vyplněna jest lidnatými osadami Nuslí a Pankrací, a tak před očima nynější generace vznikl na pravém břehu nový kruh předměstský, kterýž

počtem obyvatelstva svého předstihuje Nové město. Doložiti nutno, že části tyto mají budoucnosť mnohoslibnou a že se šířením jejich posunuje stále těžiště Pražského života ze Starého města na Nové, které po zbourání hradeb stalo se bez odporu nejpřednější částí městskou.

Sedm mostů, dva železničné, dva kamenné (Karlův a Palackého), dva s konstrukcí železnou (císařů Ferdinanda a Františka Josefa) a železná lávka spojují břehy síroproudné řeky, Staré a Nové město s Hradčany i Malou stranou. Obě tyto čtvrti, položené na levém břehu Vltavském buď v nížině poříční buď na výšinách, západní obzor lemujících, liší se patrně od částí pravobřehých. Čilý život obchodní a průmyslový ovládá Staré a Nové město, nerušený klid rozprostírá se po Malé straně i Hradčanech, jenž pouze v hlavních ulicích ustupuje životu pohyblivějšímu. Mocný kruh hradební obkličuje čtvrti obě, pevnůstky pak na Letné a na Petříně jsou uzly v kruhu tomto. Okolí Malostranské jest méně příhodné rozšiřování se; jen na dvou místech rozvinul se v dobách novějších živý ruch stavební. Proti Vyšehradu a hořejšímu Novému městu druží se na nížině pobřežní předměstí Smíchov, které jest z nejpřednějších továrních míst rakouských, na veliké pak planině Letenské počíná řada velikých továrních závodův a dělnických domů vsi Buben. Pojivem obou částí městských pak jest Libeň, která již rozkládá se mimo kruh městský.

Vešker soujem tuto vylíčený čítal při posledním sčítání obyvatelstva 210.114 duší, z čehož připadalo na Staré město s Josefovem 56.356, Nové město 73.277, Malou stranu 22.140, Hradčany 5940. Vyšehrad 3400, Karlín 13.384, Smíchov 15.382, Košíře 1670, Bubny 970, Libeň 5845, Žižkov, Olšany a Král. Vinohrady 5610, Nusle a Pankrác 2387, Vršovice 3693. Avšak za minulých právě 11 let vzmohlo se obyvatelstvo Pražské měrou převelikou, čehož příčinou bylo nejvíce zbourání veliké části hradeb Novoměstských a tudíž užší splynutí obcí předměstských s jádrem vnitřního města. Zbouráním hradeb získáno bylo nových stavebních míst, jichž uvnitř města patrný se jeví nedostatek, i plochy k zřízení znamenitého parku, jehož regulujících účinků nejvíce potřebuje strana pravobřehá. Dnes již Karlín pouze politicky od dolejšího Nového města oddělen jest, mezi Žižkovem a náměstím senovážným jeví se pouze rozhraní potravní stráže a domy Vinohradské splývají s jižní řadou domů náměstí Svatováclavského a hořejším Novým městem. Jest si přáti, aby vůbec hradby byly sneseny, neboť tím by vznícen byl nový kontakt mezi Smíchovem a osadami za branou Strahovskou i Malou stranou. Částečný

účinek pozorovati jest na novém nábřeží Smíchovskomalostranském, kdež na břehu řeky tak díc ze země vyrostla řada nádherných domů činžovních.

Nynější počet obyvatelstva lze udati pouze přibližně, poněvadž teprve ku konci r. 1880 bude provedeno nové sčítání. Podlé soukromých výpočtů čítá Praha nyní bezmála 280.000 duší, z čehož připadá vnitřnímu městu 178.000 obyv., Smíchovu 26.000, Karlínu 16.000, Žižkovu 21.000 a Král. Vinohradům 15.000 duší. Za úkaz přirozený pokládati sluší, že za rychlého přibývání obyvatelstva i číslice úmrtí vyšší se býti zdá, avšak zdravotnického nepoměru, o němž v dobách nynějších mnoho se mluví i píše, v Praze není, zvláště když přičteme ještě k úhrnu úmrtí i velikou číslici zemřelých v nemocnicích, v porodnici a v četných ústavech vězenských. Důležitá podmínka zdravotní ovšem Praze chybí, míníme totiž pitnou vodu, jíž jeví se nedostatek patrný. Avšak správa obce snaží se, aby zařízením velikého vodovodu z krajin nitrozemských obyvatelstvu dopomohla přítoku vody pramenné. V nejnovějších dobách navrhují technické kruhy, aby užilo se bohatých zdrojů vodních, vyvěrajících mezi vsemi Vrutici Kropáčovou a Střížovici v okresu Mladoboleslavském, jež jsou přední výživou vodného potoku Klokoče.

Obyvatelstvo Pražské mimo poměrný počet cizinců (zvláště Vlachův a Rusů) skládá se z Čechův a z menšiny německé, která se Židy čítá asi 45.000 duší, čili činí jednu šestinu veškerého obyvatelstva. Menšina tato snaží se, aby veřejnému životu dodala jakéhosi rázu kosmopolitického, avšak snahy její potkávají se s úspěchem nevalným. Nebo zvláštností Prahy jest česká fysiognomie okázale se jevící a stálým přítokem venkovanův i malebné podoby nabývající. Českému rázu staví se v protivu živel židovský; čítať se nyní v Praze téměř 20.000 Židů, čímž jest Praha z největších měst židovských v Evropě. Jádrem židovských sídel jest tak řečené Židovské město (v novějších dobách Josefovem překřtěné). Odváží-li se kdo za světla denního, aby vnikl do labyrintu jeho úzkých i špinavých uliček, na jichž dno zřídka udá se zablouditi slunečnímu paprsku, tuť má před sebou pravý obraz ghetta, jakž se jevívalo v městech italských Do r. 1848 byli Židé jedinými obyvateli čtvrti té, ježto nebylo jim dopuštěno, aby v jiných čtvrtech se osazovali; avšak po zrušení zákazu sice nespravedlivého se stanoviska humanního, však oprávněného ba nutného se stanoviska národohospodářského i sociálního, znenáhla vyprázdnili Židé Josefov a rozsadili se po městě i všech jeho předměstích. V Josefově zbyl pouze podomní

Žid a pak křesťanská chudina, jejíž poměry, sporadicky objevené některou sensační událostí, poskytují obrazu povážlivé společenské hniloby. Dnešního dne jest otázka Josefovská nejpalčivější otázkou české metropole, ježto není pochybnosti, že delším trváním hnisu Josefovského rozšíří se nákaza i do jiných, dosud mravně zdravých kruhů Pražského lidu. Teprve až bude zřízen park na místě ghetta a chudině zřízena budou zdravá obydlí po způsobě hollandské, bude lze Praze, aby se postavila po bok ohniskům městského života, jimž před 500 roky skvělým vzorem bývala.

Druhé sídlo Židů v Praze jest pověstný „tandlmark“ v samém středu Starého města položený. Budí-li chudina Josefovská soustrasť opuštěností svou, budí obyvatelé tandlmarku ošklivosť nepěknými způsoby obchodů svých. Tandlmark jest západní řada domů pěkného náměstí Svatohavelského. Domy tyto nemají nájemníků, nýbrž jsou v nich pouze nesčíslné sklady všech druhů veteše, již snáší potulní židovští obchodníci ze všech končin města i z venkova. Za levný peníz hromadí zde podnikavý obchodník zboží, na němž získá později veliké úroky. Úroky ty platí opět chudina, zvláště venkovská. Na rozích všech ulic, které k tandlmarku se sbíhají anebo s ním aspoň sousedí, stojí každodenně škaredí prodavači, kteří mimojdoucího venkovana tak dlouho dotěrně obtěžují, až za poměrem drahý peníz koupí od nich zboží bezcenné. Netřeba dokládati, že tandlmark již častěji stal se dějištěm zločinů, ze zištnosti pochozích. —

Věnujmež nyní pozornosť svou jednotlivým částem města, zvláště se stanoviska krasovědeckého. Právem nazývají Prahu městem stověžatým, nebo málo jest měst v Evropě, obdařených tak četnými a vzácnými památkami uměleckými ze všech dob středověkých i novověkých. Učiňmež počátek procházky své velikolepým hradem královským, který v malebném položení trůní na podlouhlém vrchu zámeckém. Nádherná stavba východní, k městu obrácená, jeví veškery druhy zašlých slohů palácových, od prastarého hradu Václavského, k němuž se druží památná černá věž, až po skvostnou stavbu paláce Teresiánského, v němž nyní zařízeny jsou komnaty královské. Tři veliká prostranství činí hrad, každé pak prostranství má rozličnou tvářnosť. Předním však skvostem hradu královského jest důstojný velechrám sv. Víta, Václava a Vojtěcha, stoličný chrám církve české, jenž na třetím prostranství hradském na odiv staví vzácné tvary umění gothského. Po boku velechrámu, dosud nedostaveného, pne se nejvyšší věž v Čechách do výše 318′, na věži pak té zavěšen jest Svatosigmundský zvon, 249 centnýřů těžký, též v Čechách největší.

Pobyvše u krásných náhrobků, v nichž dříme prach dávných králů českých a hrdinů českého křesťanství, vejděmež ještě do kaply Svatováclavské, kterouž štědrá ruka Karla IV. učinila českou klénotnicí. Užaslé oko bloudí po skvostných drahokamech, spjatých maltou zlatou, a vzpomíná dávných, bohužel že zašlých dob.

Z jiných památek hradských vyniká starožitný románský chrám Svatojirský, při němž zřízen byl prvý ženský klášter český, pak kapitulní chrám Všech Svatých, budova Teresiánského ústavu šlechtičen, veliké královské síně, Vladislavská, španělská a německá, palác někdejšího nejvyššího purkrabství s pověstnými věžemi Daliborkou, Bílou a Mihulkou, v nichž bývávalo státní vězení, a konečně palác knížete z Lobkovic. Výstupek při zadní bráně hradské poskytuje čarokrásného pohledu na město a věže jeho, shlížející se ve vlnách Vltavských.

Hradčany, čtvrť to nejblíže hradu přilehlá, náležejí téměř zúplna minulosti. Náměstí Hradčanské jest skupina tichých paláců z různých dob dějinných. Proti nádhernému paláci arcibiskupskému, v němž složena jest drahocenná sbírka obrazů, pne se černý dům knížat Švarcenberských, dále vleče se řada kanovnických residencí, z nichž palác archidiakona chová v sobě vzácný archiv kapitulní, na straně pak jižní jest veliký palác Toskánský. Tichá ulice vede nás na náměstí Loretánské, jehož celou šíři zabírá nádherná i velikolepá stavba paláce Černínského, nyní upraveného — v kasárnu. Pobožné duše, nestarající se o minulosť, zavadí snad i o Lorettu, kamž láká pověstná hra zvonečková, a o klášter kapucínský, v němž Maximilián bavorský díky činil za vítězství Bělohorské. Prošedše chudým Pohořelcem vnikneme na Strahov. Skvostný i bohatý klášter s krásným chrámem, uprostřed rozsáhlých sadův a zahrad položený, ovládá majestátně Prahu. Z vzácností v něm chovaných vyniká bohatá knihovna, veliké varhany a slavný obraz Dürerův „slavnosť růžencová“. Zadní části veliké zahrady klášterní doléhají k Petřínu, jenž spoután jest středověkou „hladovou zdí“. Na temeni jeho nachází se rozkošný sad a uprostřed něho pěkný chrámek sv. Vavřince, po němž hora nabyla německého jména svého.

Malá strana jest sídlem vysoké šlechty české a nejvyšších úřadů zemských, odtud také její vážný, ba poněkud i škrobený vid, který patrně se liší od útulného života novoměstského. Ze všech částí města Malá strana doznala změn nejméně; teprve v novějších dobách počali stavěti někteří podnikatelé činžovní domy blíže řeky, jimiž propůjčen Malé straně ráz poněkud novější. Tepnou života

Malostranského jest ulice Mostecká s prodloužením svým ulicí Ostruhovou; kolmo ústí se do ulice Mostecké ulice Karmelitská, kterouž děje se styk se Smíchovem. S Hradčany spojena jest Malá strana zámeckými schody, které končí se u paláce hraběte Thuna. Odtud přijdeme na Štěpánské náměstí, kdež se nalézá budova zemského velitelstva vojenského a budova c. k. náměstnictva. Nádherou však převyšuje veškery tyto stavby hlavní farní chrám sv. Mikuláše, provedený v nejbohatším slohu jesuitském. V bývalé koleji téhož řádu jest nyní umístěn c. k. vrchní zemský soud. Na náměstí Radeckého, zdobeném kovovým pomníkem hrdiny Novarského, upoutá pozornosť naši obrovský dům Montagův, někdy Smiřických, kdež 22. kv. 1618 ujednána pověstná defenestrace Pražská. Úzká ulička spojuje náměstí

Hradčany v Praze.

Radeckého s náměstím Pětikostelským, kdež se nalézá zemský dům se sněmovnou. Síně sněmovní jest sice dosti rozsáhlá, avšak není tak důstojně zařízena, aby vyhovovala vážnosti sněmu království Českého. V pozadí náměstí Radeckého zdvihá se dvorský farní chrám sv. Tomáše s klášterem augustinským, za ním pak rozkládá se rozsáhlá budova paláce Valdštejnského, který jest z nejpřednějších památek Pražských.

Z ulice Karmelitské vejdeme na ovocný trh Malostranský s palácem hrabat Vratislavův. Odtud vede tichá ulice kolem paláce knížete z Lobkovic ku vlašskému sirotčinci a k nemocnici milosrdných sester. V levo přijdeme na náměstí Maltanská, zdobená chrámem Panny Marie „sub catena“; na náměstí Velkopřevorském jest palác

velkopřevora českého téhož řádu. Ještě sluší se, abychom dotkli se skvostné budovy vyššího realného gymnasia obecního v ulici Novodvorské.

Dvě starožitné věže chránívaly kdysi vstup na kamenný most Karlův se strany Malostranské; nyní poutají vzácné tyto zbytky zašlých dob pouze přítele starodávného umění a dějin vlasteuských. Ka-

Malá strana v Praze.

menný most Pražský jest z nejznamenitějších staveb toho druhu a předčí i pověstný most Drážďanský. Pevná stavba jeho, která odolala i největším přívalům ker ledových, stala se tradiční. Most sám hrál velikou úlohu v pohnutých dobách historie vlastenské i v legendách české martyrologie. S mostu Karlova svržen byl mezi jiným v noci z 20. na 21. března 1393 generální vikář Jan z Pomuka, ponévadž tvrdošijně nechtěl zraditi králi Václavu tajemství úřadu svého.

Krásná věž Staroměstská na pravém konci mostu jest velikým pomníkem historie české. O zdi její odrážely se bouřlivé příhody z roků 1309, 1310, 1419—1420, 1609, 1611, 1618, 1648, 1848. Na cimbuří jejím byly upevněny železné krabice, z nichž po 10 let šklebily se na okolojdoucí hlavy Budovcova, Kaplířova, Harantova a j. m. Bouřlivé události minulých dob zanechaly na věži stop trvalých, které však v nejnovějších dobách působením bývalého náměstka purkmistrova, prof. A. O. Zeithammra, úplně byly odstraněny a věž restaurována byvši stkví se dnes v omladlé kráse zajisté ku cti a radosti každého upřímného Čecha.

Staré město zůstává posud jádrem Prahy, jakýmsi citym, kdež se stýkají životní tepny velkoměsta. Středem jeho a bez emfasí i středem celé země jest Staroměstské náměstí, které bylo svědkem nejpohnutějších událostí v českém životě národním. Korunovační průvod Jiřího z Poděbrad, příjezd Ferdinanda I. a přenešťastný 21. červen 1621 — toť různá jednání velikého dramata české reformace, která vesměs odehrávala se na tomto prostranství. Staroměstská radnice s pověstnými hodinami a dvouvěžatý chrám Týnský jsou také kusy slavné historie Poděbradské doby. Nyní jest náměstí toto zastaveno na straně východní nádhernými sklady obchodními, z nichž vynikají některé závody knihkupecké. Železná ulice jest nejživější ulicí Pražskou, poněvadž přiléhá k nejzazším částem pověstného tandlmarku. K hluku zde panujícímu činí podivnou protivu velebná, ač novověkými přístavky a ideami znešvařená kollej Karlova, kdež nyní odbývají se přednášky fakulty právnické. Přední budova ulice Rytířské jest divadlo německé, velmi skvostně nákladem celé země uvnitř upravené.

Druhá ulice, ústící v náměstí Staroměstském, jest ulice Celetná, která s vysokými svými domy, skvostnými závody všeho druhu a nekonečným hlukem povozův a lidstva působí dojem neobyčejný. Podnikavý duch má zde chrám svůj v pověstném hračkovém bazaru „u města Paříže", který bohatým zásobením svým a vynalézavostí svého podnikatele nabyl pověsti nejpříznivější. V budově někdejšího zemského velitelstva jest nyní umístěn obchodní soud a v několika temných kobách přízemních starožitné zemské desky. K levému konci ulice Celetné, která končí Prašnou branou, již mistrovským umem zbudoval Matěj Rejsek z Prostějova, doléhá kasárna Královédvorská, činící hnusnou parodii na slavný králův dvůr, sídlo Karla IV., Václava IV. a Jiřího z Poděbrad.

Za chrámem Týnským upoutá mysl cizincovu starožitná budova „starého ungelta", kdež v dobách Přemyslovských sestředěn byl ve-

šker obchod staré Prahy. Nyní odstěhoval se odtud ruch kupecký, zanechav místa klidným příbytkům měšťanským. Tím živěji jest však v ulici Jakubské, nazvané po velikém chrámu minoritském, na trhu masném a na trhu rybném. Zde zásobí se Pražská hospodyně potřebami své kuchyně, jež doplní pamlsky pro miláčka svého, koupenými v třídě královské čili trhu ovocném.

S náměstím Staroměstským spojeno jest menší náměstí, kdež se nalézají vesměs bohaté sklady kupecké. Karlova ulice menší i větší vede odtud k mostu Karlovu. Přední památkou velké ulice Karlovy jsou palác hraběte Clam-Gallasa, provedený slavným Fišerem z Erlacha, palác Kolloredský a pak ohromná kollej Klementinská. 32 měšťanských domův a rozsáhlé trosky dominikánského kláštera padly v oběť stavebním choutkám bojovného řádu, který zde umístil katolické vysoké učení. Po zrušení řádu bylo hostiti kolleji Klementinské v sobě filosofické a bohoslovecké učení vysokých škol Pražských, universitní knihovnu, hvězdárnu, akademické gymnasium, semeniště, arcibiskupskou knihtiskárnu atd. Nádherou i uměleckým provedením vyniká v skupení Klementinském dvouvěžatý chrám sv. Salvátora; v střízlivém slohu barocném sveden jest universitní chrám sv. Klimenta a pak tak řečená kaple zrcadelní. Prostranství u sv. Salvátora zdobeno jest pěkně provedeným modellem českého studenta ze XVII. stol. Přímo na břehu Vltavském, kdež býval někdy příchod k mostu králové Jitky, strmí monumentální budova kláštera a chrámu rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, který jediný byl v Čechách měl původ svůj. Zde sídlí velmistr řádu tohoto, archiv pak řádový chová v sobě velmi vzácné příspěvky k dějinám českým. Klášterský chrám honosí se krásnou kopulí a pěknými malbami. Na prostranství před klášterem zřízen byl r. 1848 bronzový pomník největšího dobrodince Prahy i vší země české, otce vlasti Karla IV. Od kláštera křižovnického až k severnímu cípu Starého města vystavěno jest nádherné nábřeží korunního prince Rudolfa, z něhož vede řetězová lávka na Malou stranu. Stavby nábřežní pohltily samy značnou část bývalého „Františka“, nové pak stavby školské a zvláště veliký dům umělců čili Rudolfinum, jež česká spořitelna buduje, zaujmou místo mnohých těsných a špinavých uliček. Doufejmež, že to počátek demolování židovského města, v němž mimo starou gothskou synagogu a bývalý židovský hřbitov není žádných památností. Tím také vzbuzen bude v těchto odlehlých částech jiný život. Jedinou památností někdejšího Františka jsou zrušené starogothské chrámy někdejšího kláštera sv. Anežky.

Téhož obrazu poskytovalo i nábřeží Staroměstské nad mostem Karlovým. Avšak nyní jest moderní quai nejnádhernější částí města.

Pomník Karla IV. v Praze.

Nejširší část „Františkova nábřeží“ zdobena jest gothským pomníkem Františka I.

Zabočmež z Karlovy ulice do třídy Husovy; po levé ruce chrám a klášter řádu kazatelského, po pravé Betlémské náměstí, kdež malý kostelík čili kapla svědkem býval hřímavých polemik muže Kostnického. Nepatrný jinak pivovar jest majitkem muže, jejž směle lze

nazývati mecenatem technického rozvoje v Čechách. Vojtěch Náprstek sbírkami k zřízení průmyslového musea, bohatou knihovnou svou a nezištným podporováním průmyslové činnosti získal sobě jména nad jiné čestného. Budova německých vysokých škol technických nevyniká nijak nad prostřednost.

U velikém oblouku, jenž utkvěv v patě Vyšehradské skály objímá město Staré a končí ve Vltavě blíže někdejší brány Špitálské čili Poříčké, rozkládá se na nevelikých výšinách a pahorcích Nové město, hrdé to dílo Karla IV. Jsouc největší ze všech čtvrtí Pražských rozpadá se přirozeně ve dva díly, dolejší a hořejší Nové město, rozdělení to pak nyní vniká i do širších tříd obyvatelských. Rozhraním obou částí jest krásné náměstí Václavské (dříve Koňské), jedno z nejpěknějších náměstí evropských a již nyní pravý střed metropole Vltavské, ježto zbořením hradeb staly se Král. Vinohrady a Žižkov blízkým sousedem prostranství tohoto. Náměstí Václavské získalo nejvíce vysázením pěkných stromořadů uprostřed něho, čímž získala i pasáž i krásný vid velikého prospěchu. Socha sv. Václava, která často bývá jmenována při líčení událostí z r. 1848, byla roku 1879 odstraněna.

Hořejší Nové město vyniká širokými i prostrannými ulicemi, velikými prostranstvími a jest sídlem nejpřednějších humanních ústavů. Zato ovšem ustupuje neúmorné křížení se Starého města jakémusi poetickému přídechu. Od Starého města bylo kdysi odděleno hlubokým příkopem a hradbami, na jichž místě nyní vlekou se elegantní ulice Ovocná a třída Ferdinandova. Řada nádherných moderních budov, soukromých i veřejných, s bohatými sklady a úpravnými kavárnami, zdobí obě strany těchto tříd; avšak nejnádhernější skvost třídy Ferdinandovy a vůbec celé Prahy jest velikolepá budova českého národního divadla, provedeného podlé plánů Zítkových, pomník neobyčejné obětavosti malého národa, který zastíní soudružné paláce jiných velkoměst.

Středem hořejšího Nového města jest Karlovo náměstí, jedno z největších prostranství evropských, pěknými sady ozdobené. Z veřejných budov vyniká historicky proslulá radnice Novoměstská s vysokou věží, kdež byl dán podnět ku krvavému dramatu dějin husitských, pak chrám sv. Ignácia s vojenskou nemocnicí, někdejší to kollejí jesuitskou, nádherná budova českých vysokých škol technických, obecná nemocnice a staroslavný klášter sv. Jeronyma na Slovanech čili v Emausích, který nyní se stal majitkem vypuzených mnichů pruských. Hrbolaté prostranství mezi Karlovým náměstím

a Vyšehradem jest nyní městištěm hojných ústavů zdravotních, jako ústavů pathologického a anatomického s posluchárnami lékařské fakulty, zemské porodnice, obchodnické nemocnice, ústavu pro choromyslné u sv. Kateřiny, filiálky téhož ústavu v Slupích, nemocnice Alžbětinek, městského chorobince na Karlově a ústavu chudých u sv. Bartoloměje. Větší část ústavů těchto umístěna jest v budovách rozsáhlých i nákladných. Z církevních budov vyniká krásný chrám sv. Karla Velikého na Karlově, jehož gothská klenba honosí se neobyčejně smělým i uměle provedeným rozpjetím.

Nízké pobřeží Novoměstské od Vyšehradu až po severní cíp ostrova Střeleckého jest sídlem nejoriginálnějšího typu života Pražského. Tamť v Podskalí obývají lodníci, veslaři, nakladači dříví a živí se prací v hojných „ohradách“, kdež nakupeno jest převeliké množství dříví stavebného i paliva, jež po Vltavě i přítocích jejích z pomezních hvozdů ku Praze se plaví. Nad Podskalím vznáší se na vysoké skále Svatováclavská trestnice, o jejíž odstranění se posud marně Praha snaží.

Nejživější části hořejšího Nového města přiléhají k náměstí Václavskému. Zde v několika ulicích souběžných soustředil se čilý ruch stavební zvláště v dobách novějších. Široká ulice honosí se pěkným domem Měšťanské besedy a sochou Josefa Jungmanna na Františkánském náměstí, příčná ulice Pasířská chová ve svém zátiší studovnu a úmrtní dům Františka Palackého, pěknou výstavností vynikají ulice Štěpánská, ve Smečkách a Krakovská. Všecky tyto ulice na příč protaty jsou ulicí Žitnobranskou, jejímž doplněním jest ulice Myslíkova, nabývající zvláště veliké důležitosti otevřením krásného mostu Palackého. V tichém zákoutí zbudoval tělocvičný spolek „Sokol“ úpravný chrám prostocvikům gymnastickým.

Živější a nádhernější jest dolejší Nové město zvláště z příčin ústřední své polohy mezi Karlínem, Žižkovem a Král. Vinohrady. Široký pás fortifikačních staveb, jenž dříve odděloval části předměstské, jest nyní zbořen a na místě jeho rozvinují účinné působení své „plíce Prahy“, jakž nazývati lze velikolepý park s jezérkem, nedávno založený. Škoda, že útvar okolí Pražského nedopouští, aby na jiném místě bylo lze založiti závody železničné. Mraky dýmu, jež vycházejí z nádraží dráhy Františka Josefa, dráhy Turnovsko-Pražské a dráhy státní, zahalují nepříjemně obzor parkových promenád.

Nejpřednější částí dolejšího Nového města jest třída Kolovratská čili Příkopy, střed elegantního života Pražského, s nádhernými skříněmi výkladními, elegantními hôtely i kavárnami a bujným rejem

skvělých ekypáží. Dosti chudě vyjímá se uprostřed paláců moderního styku budova Musea království Českého; tím však bohatší a vzácnější jsou neocenitelné poklady vědecké, které nashromážděny jsou ve vnitru jejím. Prodloužením Příkopů jest ulice Hibernátská, která vede k dosti jednoduché budově nádraží státní dráhy. S ulicí Hibernátskou souvisí náměstím Josefským a ulicí Jízdeckou ulice Penízková, jejímž koncem jest nádherné nádraží severozápadní dráhy. Třída Eliščina, zakončená soujmennými lázněmi, vede k mostu císaře Františka Josefa. Z Hibernátské ulice lze přijíti ulicí Dlažební, v níž se nalézá palác ředitelstva Buštěhradské dráhy, na náměstí Senovážné, kdež se stkví řada krásných domů soukromých. Jindřišská ulice, zvaná po chrámu sv. Jindřicha, jehož massivní věž byla v dobách nejnovějších opravena, vede odtud na náměstí Václavské. V Jindřišské ulici nalézá se také nová nákladná budova poštovského i telegrafního ředitelstva, jíž palác podnikatele Šebka v ulici Bredovské činí důstojný protějšek.

K Novému městu hořejšímu přiléhá město a pevnosť Vyšehrad, pouze oddělený bahnitým ložem potoka Botíče. Městem nyní chudým a nevelikým kráčíme k tvrdým bastionům, jimiž obklíčena jest koruna Vyšehradského pahorku. Jak divné dojmy utkví tu v mysli naší! Pradávný střed země, „svatý“ Vyšehrad, na něm prestol knížat Přemyslovských, báječný zjev moudré Libuše a oráče Přemysla — vzpomínky ty krásné a každému Čechu posvátné prolétnou myslí naší. Poetický nádech, jímž obestřen Vyšehrad v zkazkách šedého dávnověku, mizí počátkem křesťanstva, které na protější lysině Hradčanské rozbilo stan svůj. Avšak moc zděděného podání nezlomily ideje uměle vštěpované: proti západním způsobům, které znenáhla ovládly dvůr Hradčanský, odíval se Vyšehrad stále v háv staročeský a býval nejoblíbenějším sídlem panovníků, kteří se nejvíce hlásili k povaze národa svého, cizích nemilujíce zvyklostí. Také kapitula kollegiátní, králem Vratislavem založená, vždy zachovala samostatnosť svou vůči biskupům zemským. O nádheře, jakouž stkvěl se Vyšehrad, zachovaly se nám zprávy přemnohé. 14 chrámů, skvostný palác královský, množství domů panských a měšťanských, příbytky hojných kanovníkův a jiných sluhů církevních pokrývaly prostranství nyní téměř pusté. Husitské války nešetřily však ani této památky staročeské minulosti. Od té doby více se Vyšehrad nevzpamatoval. Ještě před několika roky mimo pěkný, ač nevkusně přestavovaný chrám kapitulní, byly uvnitř pevnosti jen budovy aerární a vojenské. V nejnovějších dobách však postaveno nové proboštství v krásném

slohu gothském a nyní konají se přípravy k důstojné obnově kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla, a tak aspoň poněkud zastkví se Vyšehrad v omladlé kráse a povstane ze smutných svých sřícenin.

Vyšehrad nynější.

Zbývá nám ještě, abychom prošli nedávno vzniklá místa v okolí Pražském. Tuť nejprve Smíchov upoutá pozornosť naši. Smíchov jest místo ryze fabrické; velikolepé závody strojnické a přádelnické na Smíchově rozhlašují v šíř i dál dokonalosť českého průmyslu. Také se zde nalézají bohaté sklady kamenného uhlí, jež z blízkých i ze vzdálenějších dolů přivážejí dráhy česká západní, Buštěhradská a Pražsko-Duchcovská. Podobný život panuje i v Karlíně, jehož strojírny požívají pověsti evropské. K modernímu nátěru života Karlínského hodí se i krásný chrám sv. Cyrilla a Methodia, vystavěný v slohu novorománském, jenž zdobí jediné náměstí tohoto předměstí. Hojně továren nalézá se na Žižkově, kdež s oblibou obývá lid dělnický. Bohužel, že zdravotní poměry tohoto předměstí trpí blízkostí Olšanských hřbitovů. Nádherně a velikolepě zařízeny jsou Král. Vinohrady, které se staly Tuskulem středních kruhů společnosti Pražské.

Různé překážky, nejvíce historické, nedopustily v dobách minulých, aby vznikly větší středy městské v Čechách. Překážky ty podlehly v dobách nejnovějších blahodějným účinkům technických nálezkův, a tak díc zázračně probuzují se přemnohá města, výhodně položená, k novému životu.

Budiž dovoleno nám, abychom vykonali pouť svou po městech, krajích a luzích českých, při čemž přirozeným vodítkem nám budou

směry říčných tokův, umělým pak směry železničné. Krásným údolím malého Labe kráčíce k jihu stihneme nejprve města Vrchlabí (Hohenelbe), kdež provozuje se důležité přádelnictví. Hostinné má starožitnou radnici, jejíž věž drží dva obři z doby sobí, gymnasium německé bez žactva a znamenitou papírnu. Králové Dvůr (Königinhof) jest středem krásného i úrodného údolí, má 7000 duší, značný průmysl; děkanský chrám Královédvorský nabyl nesmrtelné pověsti objevením drahocenného rukopisu staročeského, jenž odtud vůbec sluje „rukopisem Královédvorským". Obyvatelstvo jest již české. Německé osady dosahují však k Labi ještě u Kukusa (Kuks) s velikým klášterem milosrdných bratří. Ryze českou však jest již Jaroměř, rozložená na povýšeném ostrohu mezi Labem a Úpou. Přední památkou úpravného města jest děkanský chrám, vystavěný v hmotných tvarech slohu starogothského. Úpa protéká údolím, nejvíce Němci obydleným, jímž vede železnice z Josefova do Königshana v pruském Slezsku. Nejdůležitějším městem nad Úpou jest Trutnov (Trautenau) s 12.000 obyv., jenž po velikém ohni roku 1863 nad míru se vzmohl, zvláště rostoucí důležitostí veletrhů na len a přízi. V Trutnově jest německá vyšší škola realná a německé paedagogium; v okolí dosáhl Gablenz jediného vítězství nad Prusy r. 1866. V hradbách pevnosti Josefova vlévá se do Labe Medhuje čili Metuje, v jejímž poříčí jest město Náchod se starožitným hradem na vysokém chlumu položeným, a pak Nové město Hradiště nad Medhují s četnými starobylými budovami; bohužel že stará brána podlehla bořivým choutkám moderních dob. Josefov ve všem upomíná na zakladatele svého císaře Josefa II. Unavující pravidelnosť ulic, nevkus veřejných budov, zvláště chrámu uprostřed náměstí položeného, nedostatek občanské intelligence proti zbujnělému životu vojenskému — toť charakter pevnosti jindy veletvrdé, která však v následcích válečnických pokroků doby novější na dobro ztratila váhy své. Odtud počíná po Labi plavba pltní; my však prolétneme vlakem dráhy Pardubsko-Liberecké, již k největší potupě jména rakouského překřtili „jihoseveroněmeckou (!) drahou spojovací", krásným i úrodným „zlatým prutem", v jehož jižním pozadí nám kynou věže král. věnného města Hradce Králové. Již prvý pohled poučí nás, kterak mnohdy pochybným, ba i malicherným účelům vojenským obětována bývají města kvetoucí s mnohoslibnou budoucností. Králové Hradec, položený na stoku dvou nejmocnějších řek východočeských, Labe a Orlice uprostřed nejúrodnější téměř části české země, byl od dávna prvým městem východočeským a závodil s Kutnou Horou o předností

prvého po Praze města. Vážné události, sdružené s obecným proudem dějin vlastenských, odehrály se na cihlovém hradě ovdovělých královen i v městě bohatém, mocném i velikém. Avšak jediným trhnutím péra zkaženo město, zbořeno 400 domův, 7 chrámův a na místě tom zřízena pevnosť, která nedočkala se ani stoletého trvání, poněvadž opevnění její jsou nynější době nedostatečná. Uvnitř hradeb zbyl pouze úzký trup někdejšího města, kdež stěsnáno jest asi 6000 obyvatelstva občanského a dosti četná posádka vojenská. Avšak v duševním ohledě přece jest Hradec Králové metropolí východních Čech, jsa sídlem biskupství, slavného gymnasia, vyšších škol realných a paedagogia. Závod V. Červeného na vyrábění dechových nástrojů hudebních nabyl pověsti světové. Z budov veřejných vyniká krásný chrám kathedrální sv. Ducha s dvěma věžema, vystavěný ve slohu gothském a nyní dokonale opravený. Opodál něho jest kaple sv. Klimenta s „bílou“ věží, na níž visí zvon Augustin, vážící 175 centnýřů, tudíž velikostí svou druhý v Čechách. Z budov světských vyniká budova realných škol, jež jest nejnádhernější školní budovou v Čechách. V okolí městském pěstuje se důležité zelinářství a obchodní zahradnictví. K městu náleží veliká obec Kukleny, činící jakési předměstí, pouze stavbami pevnostními oddělené. V Hradci protíná dráha Pardubská trať rakouské severozápadní dráhy, která vede odtud do Olomouce.

V Hradci Králové pije Labe Orlici, kteráž opodál u Týniště vzniká souvodní obou řek zřídelných. V poříčí Tiché Orlice jest přední místo Česká Třebová se 6000 obyv., kdež státní dráha se rozchází ku Praze, k Brnu a k Olomouci. Pěkné město jest Ústí (Wildenschwert), položené v rozkošné krajině; i zde jest uzel železniční, ježto se zde stýká se státní drahou poboční trať dráhy severozápadní. V průmyslovém ohledu vyniká Choceň s hojnými továrnami, kdež se odštěpuje Choceňsko-Broumovská pobočka státní dráhy. V poříčí divoké Orlice jest přední místo Rychnov (Reichenau), někdy po četných soukenících „soukenickým“ zvaný, s vyšším gymnasiem. Důležitá města jsou Opočno a Kostelec nad Orlicí, kdež odbývají se hlučné trhy.

Vlak Pardubské dráhy unese nás z Králové Hradce k jihu kolem Opatovic, kdež někdy býval slavný, svým bohatstvím pověstný klášter. Minuvše se s Kunětickou Horou, jejíž šedé témě věnčí malebné trosky hradu někdy pevného, přijedeme do Rosic. Parní pila nás poučuje, že jsme uprostřed okresu někdy krásnými hvozdy porostlého, jež nyní ustupují břitké sekyře. Poboční krátká trať spojuje Rosice se slavným sídlem pánů z Pernštejna, s Pardu-

bici, které nyní čítají 8000 duší a v obchodních stycích východočeských zabírají místo velmi čestné. Pardubice skládají se ze starožitného, těsného a struhami říčnými protkaného města a z moderního předměstí zeleného, jež ku dráze doléhá. Město honosí se nevelkým sice, však pěkným náměstím a pověstnou zelenou branou, nad níž vypíná se gothská věž s velmi pěkným, štíhlým krytem. K městu přiléhá starožitný i veliký hrad, jenž nyní rok od roku pustne. Město má vyšší školy realné. U Pardubic vlévají se do Labe Loučná a Chrudimka. V poříčí Loučné vyniká úpravná Polička (vlastně „na políčkách") s krásným hlavním chrámem znova vystavěným, pak Litomyšl, jež jest položena v úzkém údolí. Na výšiné, kdež býval biskupský palác, jest nyní starožitný zámek z věku XVI., budova vyššího gymnasia s pěkným dvouvěžatým kostelem, gothský děkanský chrám a pěkná nová budova vyšších škol realných. Litomyšl skládá se z několika osad velkých, které činí jakási předměstí „vnitřního města Litomyšle". Interessantní jest dvojité náměstí vnitřního města se starožitnými podloubími a vysokými domy. Nad Loučnou leží dále Vysoké Mýto (Hohenmauth) na mírném návrší uprostřed úrodného kraje. V. Mýto zachovalo sobě úplně středověké hradby s četnými věžemi a čtyřmi branami, což dodává městu pohledu malebného. Přední památkou města jest dvouvěžatý děkanský chrám, v gothském slohu svedený; r. 1879 otevřeno bylo zde české gymnasium. Náměstí činí pěkný čtverhran, zevšad úpravnými domy obklíčený. Přední místo nad Chrudimkou jest Chrudim, nyní nejznamenitější město východních Čech s 12.000 obyvateli. Město rozkládá se dvěma částmi, městem vnitřním a Novým na skalnaté pláni na pravém břehu řeky, čtvrť Janská pak a Kateřinská rozloženy jsou v údolí na levém břehu. Jsouc položena uprostřed kraje velmi bohatého a měvši ve správě své po mnohá léta muže vzdělané i obětavé, jichž rozhled sáhal mnohem dále za úzké meze města, vynikla Chrudim nad největší část českých měst pokročilostí obyvatelstva svého. Podniky finanční, vesměs kvetoucí, jichž několik se čítá, jsou důkazem neobyčejného stupně občanské sdruženosti. Také velebná budova děkanského chrámu, jenž z poloviční sříceniny velikými obětmi nádherně byl přestavěn, budovy jiných chrámů, nákladně v původním slohu opravené, a budova vyššího gymnasia, v městském parku vystavěná, jsou pomníky vzácné obětavosti občanské. Přední částí města jest nyní čtvrť Janská, kdež k sobě poutá pozornosť zvláště krásný nový dům bohužel záhy zesnulého průmyslníka Fr. Wiesnera. Chrudimské dobytčí trhy jsou prvé v Čechách i v zemích okolních; také

dobré pověsti požívají výrobky koželužské. — Velepamátným v dějinách českých měst jest klassické údolí potoka Vrchlice. Tuť nejprve vítá Čáslav s krásným děkanským chrámem, v němž odpočívá prach velikého vůdce husitského a jehož věž za nejvyšší v Čechách byla jmína; náměstí Čáslavské jest v Čechách největší. Na mírném svahu podél levého břehu potoka rozkládá pak se perla českých měst, staroslavné sídlo králů Kutná Hora (Kuttenberg), jejíž poklady budily v středověku závisť vší Evropy. Kutná Hora jest velikým i mnohomluvným pomníkem zašlých dob české slávy. Bohactví a velikosť její činily ji prvým městem po Praze, dějiny její jsou skvělým listem u veliké knize historie národní, četné její památky umělecké jsou důležitou školou k poznání české vzdělanosti. Již pohled sám, jakýž se od severu příchozímu naskytuje, různí se patrně od vidu jiných měst českých. Veliké skupení domův, uprostřed něhož vynikají četné budovy chrámové se štíhlými věžemi, korunované velebnou svatyní sv. Barbory, jest zbytkem dávné velikosti, kde Hora čítala téměř 40.000 duší. Tím větší dojem uchvacuje mysl naši, když vstoupíme do klikaté síti ulic Horských. Vše kolem nás starožitno, středověko, jen elegantní výkladní skříně upomínají nás na přítomnosť. U vnitru svém není Hora nijak soustředěna; přední osou jest ulice Tylova, jejímž prodloužením jest ulice Kouřimská. V samém srdci města jest několik menších nepravidelných náměstí: panské, Václavské, zelní trh, tarmark a rybní trh; v dolejší části jest prostranné náměstí „na bělidle“, kdež jsou zařízeny pěkné sady. Veřejnými budovami jest Hora přebohata. Z chrámů vyniká krásná gothská budova chrámu Svatojakubského s vysokou věží, pak velikolepý chrám sv. Barbory, vystavěný po způsobu gothských pětilodních velechrámů, chrám P. M. na Náměti atd. Z budov světských sluší v předu uvésti ctihodný Vlašský dvůr, někdy palác a mincovnu králů českých, kdež na hlučných sněmích častěji rozhodováno o osudu království; nyní jest Vlašský dvůr smutnou poustkou. Na rohu náměstí Václavského a České ulice jest „kamenný dům“, nyní radnice, v krásném způsobu středověkých gothských domů zřízený, s umělým arkýřem a bohatě ozdobenou lomenicí. Na konci ulice Jesuitské strmí starožitná tvrz Hrádek nad Páchem (Pách = Vrchlice), kdež nyní jest umístěno paedagogium a opodál Svatobarborského chrámu rozkládá se ohromná budova někdejší kolleje jesuitské s třemi věžemi. Kutná Hora čítá nyní opět 16.000 duší, má značný průmysl a obchod zvláště v plodinách, pak vyšší školu realnou s počátečnými školami gymnasijními, český ústav učitelský a dívčí školu ve velikém klášteře

uršulinském.*) Okolí její jest také velmi památno, ježto místa Malín, Malešov, Vysoká, Kaňk častěji zaznívají v dějinách českých. Nejvíce vyniká Sedlec, někdy bohatý klášter cistercký, v němž nyní zřízena veliká továrna na tabák. Někdejší konventualní chrám, o pěti lodech zbudovaný, jest z největších chrámových staveb rakouských, svědkem pak neúmorné píle původce svého jest pověstná Sedlecká kostnice.

Vstříc krásné budoucnosti jde Kolín, rozložený po obou březích široproudného Labe, sídlo hlučného obchodu a rozsáhlého průmyslu se 12.000 obyv. Z památek městských v prvé řadě vyniká gothský děkanský chrám, zdobený vysokým kůrem podlé vzoru chrámu Svatovítského v Praze a třemi štíhlými věžemi. Kolín má české realné gymnasium a jest uzlem státní i severozápadní dráhy. Břehy Labské spojeny jsou krásným novým mostem. Okolí Kolínské jest velmi bohato a úrodno; továrnami svými vynikají zvláště pokročilá ves Velím a městečko Pečky. U Libice vlévá se do Labe Cidlina, která protéká někdejším krajem Jičínským. Uprostřed krásné pánve, zdobené na pokrají malebnými vrchy, rozkládá se Jičín, někdy skvělé sídlo vévody Friedlantského, po němž zbyl znamenitý zámek a děkanský chrám. Jičín jest sídlem vyššího gymnasia, nižších škol realných a paedagogia. V okolí poutá poutníka někdy slavná kartousa Valdická, založená vévodou Friedlantským, jenž v ní také nabyl věčného odpočinku; byvši za Josefa II. zrušena, proměněna jest nyní v pověstnou trestnici Kartouzy. Úpravnou výstavností vyniká Nový Bydžov s realným gymnasiem, též Hořice a Nechánice, v jichž okolí 3. července 1866 sveden byl veliký boj mezi vojskem rakouským a pruským. V krajině rybničné jest položen Chlumec n. C. Opodál ústí Cidlinského jsou Poděbrady se staroslavným zámkem, v němž rodil se král Jiří; okrouhlá hláska Poděbradská ovládá šíř i dál polabskou nížinu. Důležité místo v dějinách českých měl Nymburk s krásným gothským chrámem; v novějších dobách stal se Nymburk středem železničním, načež rychle vznikla při dráze veliká osada úředníkův a dělníků železničných, po výtce Němců, která dosti povážlivě s městskou obcí závodí. Jižně Nymburka jest Sadská s dvěma cukrovary v městě a hojnými cukrovary v okolí, pak Český Brod uprostřed veleúrodného kraje a Kostelec nad černými lesy (Schwarzkostelec) s velikým zámkem knížat z Lichten-

*) Viz o K. Hoře důležitý spis prof. J. J. Řeháka: Hora Kutná a její okolí. V Hoře Kutné, 1879, 8°.

štejna, někdy náležitým slavnému rodu pánů Smiřických. Krásným zámkem honosí se Lysá, kdež se opět rozštěpuje severozápadní dráha.

Již výše dotkli jsme se přírodných krás, jimiž štědře obdařeno jest údolí Jizerské. Než i ruka lidská zanechala zde hojnosť pomníků své činnosti. Nový Svět, úzce položený při říšském pomezí, má znamenité sklárny, Semily, rodiště dra. Fr. Lad. Riegra, a Železný Brod mají rozsáhlé přádelnictví, Jilemnice (Starkenbach), Branná a Rokytnice (Rochlic) hostí ve svých zdech přečetné tkalce. Nová Paka nad Olečkou získala mnoho, stavši se železničním středem (stanicí to Staropackou). U Železného Brodu počíná průlom Jizerský ústím Kamenice, jež přichází od velikých i průmyslných vsí Tannwalda a Smržovky (Morchenstern). Průlom Jizerský zdoben jest hojnými hrady, zbořenými i obývanými, Skalami n. J. (Kleinskal), Fridštejnem, Zbirohy a Hrubým Rohozcem. V krajině velekrásné leží Turnov, sídlo českého brusictví drahokamův a zlatnictví s velikým, nově vystavěným chrámem P. M. a krásným divadlem v domě záloženském. K Turnovu přiléhá údolí Libuňky, kdež v ladné poloze pnou se Hrubá Skála (Groszskal) uprostřed smělých útvarů pískovcových, nebetyčné Trosky, a sříceniny hradů Valdštejna a Rottštejna; na pokrají Hruboskalské obory jest prostomilé léčebné místo Sedmihorky (Wartenberg). Severně Turnova jest Sichrov s nádherným zámkem knížat z Rohanů, svedeným v přesném slohu normannskogothském a se slavnou zahradou. Čilý život proudí v průmyslných Hodkovicích (Liebenau). Mnichovo Hradiště (Münchengraetz) se zámkem hrabat z Valdštejna nabylo důležitého jména událostmi z r. 1866. I v okolí Hradištském jsou hojné hrady, jako starožitná Kost, pak trosky Valečova a Zvířetic, které zdobí krásné údolí Jizerské. V Josefodole zařídila firma Leitenbergrova jeden z největších továrních závodů rakouských, pověstnou tiskárnu kartounů „Kosmonoských"; Kosmonosy mají oddělení zemského blázince. Na úzkém ostrohu skalním trůní Mladá Boleslav (Jungbunzlau) s 10.000 obyv. Obyvatelstvo Boleslavské vždy čile si počínalo v žití národním; v stol. XVI. byla Boleslav předním sídlem jednoty bratrské, v nynějších pak dnech drží mezi městy českými místo velmi čestné. Město dělí se na město staré, kdež na srázném ostrohu strmí starožitný hrad Krajířů z Krajku, nyní v kasárnu proměněný, v město židovské a v město nové, které honosí se velikolepým domem obecním s divadlem a gymnasiem. K městu přiléhají předměstí Pták a Podolec, v nichž jsou hojné továrny. Severozápadně leží Bělá (Weiszwasser) s rozsáhlým soukenictvím a

učilištěm lesnickým; na Velikém Bezdězi zachovány jsou velikolepé zbytky hradu a později kláštera soujmenného, v nichž poutá pozornosť starožitníků zvláště krásná gothská kaple.

Opodál ústí Jizerského leží na levém břehu Labském úpravný Brandejs nad Labem s nádherným zámkem, jenž býval oblíbeným sídlem Rudolfa II., krásným novým mostem přes Labe a velikolepými mlýny, na pravém pak břehu jest poutnické místo Stará Boleslav (Altbunzlau). K Staré Boleslavi připoutána jest veliká část náboženských legend českých. Zde zabit byl kníže Václav I. r. 935 a na památku smrti jeho zařízena kapitula kollegiátní, podnes kvetoucí. Kapitulní chrám sv. Václava s památnou kryptou sv. Kosmy a Damiána jest z předních románských staveb v zemi, ač přístavky novožitnými dosti znešvařen jest. Dvouvěžatý poutnický chrám P. M., jenž sličným zjevem svým ovládá velikou část polabské nížiny, jest vyveden v nejčistším slohu renaissančním, jeho pak úprava vnitřní, ač nádherna, jest prosta vší nechutnosti doby rokokové. Opodál poutnického chrámu jest krásný palác proboštský, v nedalekém lese proslulé léčebné místo Houšťka. Jižně Brandejsa prostírá se úrodný kraj s lidem velmi pokročilým; z daleka viditelna jest vysoká hláska zbořeného hradu Jenštejna. Labský Kostelec (Elbekostelec), na ostrově vystavěný, honosí se dvěma gothskými chrámy a cukrovarem. Pravý břeh Labe u Kostelce jest vlastí zelin a cibule, která daleko do země se vyváží. Důležitým středem jest železničný uzel Všetaty-Přívory. Hřbitov Lobkovický posvěcen jest prachem výtečného vlastence Frant. Palackého. Z okolních výšin již zříti lze návrší, která lemují břehy „Pražské vody“, jakž lid nazývá soudružnou Labi Vltavu.

Povaha břehů Vltavských nedopouští vzniku četnějších měst při řece, jimiž Labe tou měrou vyniká. V horním toku důležitějším jest Vyšší Brod (Hohenfurt) se slavným opatstvím cisterckým, které v sobě chová krásnou a bohatou knihovnu. Rožmberk honosí se starým hradem, jenž dal jméno nejznamenitější šlechtické rodině české minulosti. Jmění a úlohu pánů z Růže přejala knížecí rodina Švarcenberská, rozštěpená nyní ve dvě svěřenstva. Sídlem staršího rodu jest Krumlov (Krumau) s 9000 obyv., hlavní město zvláštního vévodství. Krumlov honosí se četnými památkami minulých dob; nejvíce památen jest veliký i krásný hrad s vysokou věží hlásnou, v jehož provedení se jeví stopy veškerých téměř stavitelských slohů středověkých. V městě jest přední památkou gothský arciděkanský chrám sv. Víta. Z ústavů naučných jest zde německé vyšší gymnasium,

v okolí dobývá se hojně tuha. Uprostřed krásné roviny, na souvodni Vltavy a Malše, rozkládají se Budějovice (Budweis), obchodní i duševní střed jižních Čech s 20.200 obyv. Budějovice byly vždy z větších měst českých a vynikaly za bojů náboženských věrným se přidržováním strany katolické. Avšak teprve v novějších dobách, když staly se střediskem obchodu se solí hornorakouskou, nabyly důležitosti veliké. Předmětem obchodu Budějovického jest sůl, obilí, dříví, což vše se dopravuje buď po čtyřech tratech železničných, buď po splavné Vltavě, a konečně tuha a výrobky z ní učiněné. Město samo poskytuje pěkného pohledu četnými svými chrámy, věžemi a přednějšími domy. Středem města jest krásné náměstí, do čtverce zřízené,

Orlík.

se starožitnými podloubími. Na náměstí v popředí jest radnice s třemi věžemi, vyvedená v slohu moderním. Nedaleko zdvihá se biskupský chrám sv. Mikuláše s vysokou i hmotnou věží. Památnější jest chrám piaristský v přesném slohu gothském. Munificencí nynějšího biskupa J. V. Jirsíka nabyly Budějovice některých nových budov, jako diécésanního ústavu hluchoněmých a budovy českého gymnasia s novým chrámem sv. Václava. Budějovice jsou sídlem biskupským, mají ústav bohoslovecký, dvě vyšší gymnasia, české a německé, německou vyšší školu realnou a německý ústav učitelský. Obyvatelé jsou Češi i Němci, Němci činí však umělou většinu. Severně strmí na nevysoké skále Hluboká (Frauenberg), zámek knížat Švarcenberských, vystavěný v krásném slohu normannskogothském po vzoru zámku Windsorského

v Anglii, jenž jest nejnádhernějším sídlem šlechtickým v Čechách a snad i v celém Rakousku.

V poříčí Lužnickém leží uprostřed rozsáhlé roviny mezi hojnými rybníky Třeboň (Wittingau) se starým, někdy Rožmberským hradem, nižším gymnasiem a rozhlášeným pivovarstvím. Hrad Třeboňský chová v sobě nejdůležitější archiv k seznání doby husitské. Předním městem nad Nežárkou jest Hradec Jindřichův (Neuhaus) s 9600 obyv., do nedávných dob jedno z největších měst českých s úpravnou výstavností. Hradec býval sídlem mocných pánů z Hradce, později Slavatů, nyní pak jest středem rozsáhlých statků Černínských. Velikolepý i rozsáhlý, ač posud nedostavěný a částečně sřícený hrad jest převzácnou památkou města, které i v četných chrámích svých skrývá mnohou památku uměleckou z dob minulých. V městě jest vyšší gymnasium a několik továren soukenických, jichž sláva ovšem patrně vybledla proti dobám minulým. Hradec jest jediné z větších měst českých, které vyloučeno jest posavad úplně ze síti železničné. — Nad Lužnicí dále leží Soběslav, starožitné město s ústavem učitelským. Slavnou minulostí vyniká Tábor (původně Hradiště hory Tábor), město zařízené na nedostupném ostrohu Janem Žižkou, na troskách opuštěného města z doby Otakarovy. V prvních dobách vzniku svého byl Tábor hlavou náboženskopolitické sekty Táborův a jako vznikem Tábora náboženský boj český obecně zplápolal, tak také i pádem Tábora r. 1622 dokonale uhasl. Město vzmáhá se v novějších dobách, má vyšší gymnasium s vyšší školou realnou, vyšší ústav hospodářský, továrnu na tabák a značný průmysl. Z památných staveb vynikají děkanský chrám, zřízený v pozdním slohu gothském, starý hrad Kotnov s pověstnou kulatou věží a zbytky tvrdých někdy hradeb. — Město Bechyně, strmící na příkrém srázu nad řekou Lužnicí bývalo kdysi politickým středem jižních Čech. V poříčí Lužnickém leží ještě Milevsko (Mühlhausen) se zrušeným opatstvím praemonstrátským a dvěma starožitnými chrámy.

Množství pěkných, živých i pokročilých měst shlíží se ve vlnách Otavy „zlatonosné“, jejíž vlny oživeny jsou čilou plavbou pltní. V krásném údolí, po obou stranách řeky, leží úpravná Sušice (Schüttenhofen) s dvěma důležitými sirkárnami. Hrad Rábí, jenž nyní v troskách malebných se nalézá, jest z největších hradů českých. Horažďějovice slynou českými perlami, v Otavě chovanými. Nad soutokem Volyňky s Otavou rozkládají se Strakonice, nejprůmyslnější město českého jihu, mající s bývalým předměstím Novými Strakonici asi 8000 duší. Starožitný hrad rytířů Svato-

janských býval sídlem „mistra Strakonického“, totiž velkopřevora české provincie téhož řádu. V Strakonicích provozuje se velmi rozsáhlá výroba tureckých fezů, jimiž děje se čilý obchod na východ. Předním městem poříčí Otavského jest však Písek, malebně rozložený po obou stranách řeky. Písek má 10.000 obyv., vyšší gymnasium a vyšší reálku, pěkný hlavní chrám s vysokou věží a zbytky někdejšího královského hradu. Výstavnosť jest úpravna, obyvatelé živí se téměř výhradně polním hospodářstvím. Níže staroslavného Zvikova (Klingenburg) mizí Otava ve vodách Vltavských. Z míst, v poříčí Otavském položených, buďtež jmenovány: Česká Huť (Hurkenthal) a Eleonorenhain se slavnými sklárnami, trosky starožitných hradů Vilhartic, Kašperka a Helfenburka, Kašperské Hory (Bergreichenstein), někdy prvé zlatohorní město v Čechách, z jehož slávy zbyl památný hřbitovní chrám sv. Mikuláše a jehož obyvatelé se nyní živí výrobou dřevěných předmětů. Prachatice bývaly kdysi předním tržištěm jižních Čech, Volyně jest rozhlášena svými výrobky koželužskými, Netolice trhy koňskými. V úrodné krajině leží Březnice s velikým zámkem hraběte Pálfyho.

Přední město nad Sázavou jest Německý Brod, položené na mírném svahu po obou březích řeky. Něm. Brod má vyšší gymnasium, pěkný chrám děkanský a starožitné náměstí s památným arkýřovitým domem, v němž bydlil K. Havlíček. Na Žižkově poli blíže Přibyslavě vztyčen r. 1874 krásný pomník velikého vojevody husitského. V poříčí horní Sázavy jsou průmyslná města Humpolec a Chotěboř. Nad prameny Želivky jest Pelhřimov (Pilgram) s nižším gymnasiem, nad řekou pak památné praemonstrátské opatství v Želivě (Seelau). Ledeč honosí se starým hradem nedávno shořelým, Světlá krásným zámkem hraběte Salma a leštěním drahokamů. Vlašim jest skvostné sídlo knížat Auersperků, čilým obchodem slyne Benešov, jenž má také nížší gymnasium. Opodál Benešova jest znamenitý hrad Konopiště, jenž nyní náleží knížatům z Lobkovic. Památný jest někdejší, nyní v zámek proměněný klášter Sázava, sv. Prokopem založený, kdež nejdéle uchovala se slovanská liturgie bratří Soluňských. Zlatodoly v Jílovém (Eule), jindy přebohaté, jsou nyní úplně přebrány.

Největší poříčí z přítoků Vltavských má Berounka, která svádí do svého lože největší část Šumavských a Českoleských vod. Předním pramenem jest Mže, nad níž leží Tachov (Tachau) s velikým zámkem knížete Windischgrätze, pak Stříbro (Mies), dříve bohaté stříbrohorní město, nyní s báněmi na olovo a vyšším gymnasiem

německým. Okolí Stříbrské jest posud české. Jižně leží **Kladruby** (Kladrau) se slavným někdy opatstvím benediktinským. Veliký konventualní chrám, v gothském slohu svedený, jest z nejznamenitějších chrámových budov v Čechách. Uprostřed mělké pánve, do níž otvírají se údolí čtyř důležitých řek, leží **Plzeň** (Pilsen), nyní druhé město české a jedno z nejdůležitějších obchodních měst středoevropských. Žádné město v Čechách nemá polohy Plzně výhodnější; čtyři vodné řeky, šest tratí železničních, spojující města a kraje bohaté i důležité, nepřebrané bohactví kamenného uhlí a jiných užitečných mineralií v nejbližším okolí — toť jsou okolnosti, které způsobily báječný zrovna vzrůst města tohoto. R. 1789 měla Plzeň 7384 duše,

Konopiště.

r. 1831 8543, r. 1846 11.204, r. 1851 11.486, r. 1857 14.400, r. 1869 *23.681*, r. 1878 *32.200* a r. 1880 již páčí se souhrn všeho obyvatelstva na *36.000* duší, nezahrnujíc v to lid trvale neosedlý (čeleď, studující mládež a vojsko). Plzeň má vyšší školu průmyslovou, která prý bude příštím školním rokem utraquistickou, české vyšší gymnasium s vyšší školou realnou, německé gymnasium a německou vyšší realku. Nyní dělí se Plzeň v patero okresů, avšak dosud běžné jest rozdělení v město a tři předměstí, Říšské mezi Radbuzou a Mží, Saské na levém břehu Mže a Pražské na pravém břehu Radbuzy. Na místě někdejších hradeb, které obepínaly čtvercem vnitřní město, jsou nyní zařízeny krásné sady okružní, jichž nejskvělejší částí jsou sady Kopeckého a Smetanovy, ony zasvěcené památce šlechetného,

o Plzeň velezasloužilého purkmistra, tyto slavnému buditeli národa a professoru na někdejším ústavu filosofském. Srdcem města jest veliké i krásné náměstí, uprostřed něhož zdvihá se krásný chrám arciděkanský sv. Bartoloměje s vysokou i štíhlou věží. Na severní straně náměstí patrna jest veliká, třípatrová radnice, svedená slohem renaissančním, v níž jest nyní umístěn krajský soud. Neméně památný jest gothský chrám kláštera františkánského. V sadech Smetanových jest budova německého gymnasia s dvěma věžema, v jejímž přízemí nyní jsou uloženy pěkné sbírky musea i archivu městského. Podélnou stranou obráceny jsou do sadů ještě městské divadlo, věnované umění českému, a nádherná budova českého vyššího gymnasia reálného. Kamenný most přes Mži vede z města na předměstí Saské, po výtce obydlené třídou dělnickou, k němuž přísluší i krásný park Lochotínský. Dva mosty spojují s městem předměstí Pražské, kdež se nalézá veliké nádraží a oba proslavené pivováry, jichž výrobky dosavade nebyly nikým předstiženy. Nejznamenitější částí města jest však předměstí Říšské, kdež také nejvíce se staví nové, pěkné domy. Zde jest sídlo továren a velikých mlýnů na Radbuze, pak se zde nalézá německé divadlo, velikolepý hôtel „u císaře rakouského“, dům besední s místnostmi literárního spolku, protestantský chrám a veliké kasárny. Plzeň čítá nyní 1564 domy, jichž počet od r. 1857 se více než zdvojnásobil. Jižně města, na návrší „na Borech“ zvaném, vystavěna byla v nejnovějších dobách veliká trestnice. V okolí Plzeňském jsou četné a bohaté kamenouhelné doly v Liticích, v Nýřanech a zvláště v Radnici. Nad Radbuzou jest město Týn Horšovský (Bischofteinitz) a nad potokem, k Radbuze plynoucím, starožitné pomezní město Domažlice (Taus) s 9000 obyv., s vyšším gymnasiem a rozsáhlým kalounkářstvím. Domažlice bývaly středem Chodů, hraničních to strážců, jimž příslušelo udržovati les královský na zemském pomezí a opatrovati stezk jím vedených. Blíže Domažlic jest Nová Kdyně (Neugedein) s velikou továrnou na zboží vlněné s troskami hradu Rýzmberka. Nad Úhlavou jest v půvabné krajině Nýrsko (Neuern), kdež počíná stoupání pohorské dráhy, vedoucí k Eisenštejnu v poříčí Dunajském, a opodál řeky leží Klatovy (Klattau) s 10.000 obyv., přední město v české Šumavě, s vyšším gymnasiem, rozhlášeným koželužstvím a dvěma továrnami na prádlo. Z budov veřejných vyniká děkanský chrám, vystavěný v slohu starogothském, dvouvěžatý chrám někdy jesuitský, dvouvěžatý chrám gymnasijní vedlé nové gymnasijní budovy, radnice s vysokou „černou věží“, na níž se nalézá staročeský orloj, a ně-

kdejší kollej jesuitská. Níže jest troska někdy slavného hradu Švihova, severovýchodně pak Chuděnice, původiště hrabat Černínů.

Zelená Hora.

Nad Úslavou jsou Nepomuky s pěkným hradem Zelenou Horou, kdež r. 1817 nalezen byl rukopis Zelenohorský.

Žebrák a Točník.

Uprostřed úrodné nížinky nad Klabavou jsou Rokycany, úpravné a bohaté město, v jehož okolí jsou hojné huti železné. V krajině nepříliš bohaté jsou Hořovice, střed velikolepého prů-

myslu železářského. Nad Berounkou jest prastarý hrad Křivoklát (Bürglitz) a nad ústím Lítavky Beroun, jenž v nejnovějších dobách béře na se ráz města továrního. V okolí jsou velikolepé závody průmyslové, zvláště v Novém Jáchymově, v Staré a Nové Huti. Nad Lítavkou jest Příbram, prvé hornické město v Čechách s 13.000 obyv., s blízkými však Horami Březovými s 18.000 obyv. Příbram má bohaté doly na stříbro, hornickou akademii a realné gymnasium. Nad městem strmí poutnické místo Svatá Hora. Minuvši Karlštejna, jehož posvátné koby jsou ze všech končin české země hojně navštěvovány, vlévá se Berounka u Zbraslavě (Königsaal) do Vltavy.

Jungmannův rodný domek v Hudlicích.

Nad potoky, které se vlévají do dolní Berounky a Vltavy na levém břehu, prostírá se rozsáhlý kamenouhelný okres, v němž jest více měst důležitých. Rakovník (Rakonic) má vyšší realku, průmyslný Slaný (Schlan) s 8000 obyv. má nižší gymnasium. Středem dolování na kamenné uhlí jest však Kladno se 16.000 obyv., nejvíce horníky; sloupy dýmu, z četných dymníků vystupující, široko daleko zahalují krajinu. Bohaté doly kamenouhelné jsou také na Buštěhradě. Železničním středem a sídlem hojných továren jsou posléze na Vltavě Kralupy.

Na úpatí vinorodného pahorku Mělnického snoubí se Vltava s Labem stříbrošedým a v splývající hladině obou veletoků shlíží se král. věnné město Mělník, někdejší sídlo knížat Pšovských, z nichž

svatá pošla Ludmila; Karel IV. vštípil zde rozsáhlé vinice, v jichž hroznech uzrává výtečný rudý mok Mělnický. Přední památkou města jest starý hrad, nyní majitek Jiřího knížete z Lobkovic, a děkanský chrám, v gothském slohu zbudovaný, s vysokou věží, která šíř i dál ovládá krásnou i bohatou nížinu Polabskou. Středem této nížiny a spolu posledním českým městem nad Labem jest Roudnice s gymnasiem i školou rolnickou (v blízkých Hracholuskách), s rozsáhlým obchodem s dřívím a s obilím, s krásným zámkem knížat z Lobkovic, kteří po něm mají hodnost vévodskou, a s pěkným chrámem proboštským. Zámek Roudnický chová v sobě bohatou knihovnu a vzácný archiv, velmi důležitý k poznání dějin českých.

Křivoklát.

Opodál města zdvihá se krásná hora Říp s kostelíkem sv. Jiří, k níž zalétají nejstarší vzpomínky národní historie české. Proti ústí řeky Ohře rozkládají se na nevysoké pláni na pravém břehu Labském Litoměřice (Leitmeritz) s 14.000 obyv. českými i německými, sídlo biskupa a německých škol gymnasijních, realných i učitelských. Výstavností svou jsou Litoměřice z prvých měst českých, v novější pak době velice přibývá jim počtu obyvatelstva. Středem města jest krásné náměstí v podobě obdélníkové, vesměs téměř dvoupatrovými domy obstoupené. Z budov na náměstí dlužno uvésti krásnou gothskou radnici, v které nyní úřaduje krajský soud, a bývalou solnici s neobyčejným kalichovitým tvarem střechy. Krátká ulice vede z náměstí k Labskému mostu, k němuž se schází po pěkných scho-

dech kamenných. Při schodech těchto pne se na jižní straně dvouvěžatý chrám někdejší kolleje jesuitské, v níž umístěn jest nyní alumnát. Vedlé alumnátu jest skromný dům s památní deskou, která hlásá, že zde žil po 15 let patriarcha moderního písemnictví českého Josef Jungmann. V dlouhé třídě zdvihá se podivná budova děkanského chrámu Všech Svatých s vysokou věží a čtyřmi menšími vížkami, které činí pohled města neobyčejně malebným. Z jiných budov vyniká zvláště nová budova gymnasijní. Na návrší západně od města rozprostřeném v krásné poloze bělá se biskupský palác s kathedrálním chrámem sv. Štěpána a s domy kanovnickými. Okolí města, zvláště na levém břehu, jest české, břeh pravý jest výlučně německý. Litoměřice vedou hlučný obchod s obilím, ovocem a se zelinami, zvláště do Saska, a mají stanici severozápadní dráhy, jejíž trať vedena jest tunelem pod městem; spolu počíná zde paroplavba Labská. Nad městem strmí památný vrch Radobýl, opodál pak v pěkné krajince jest císařský letní zámek Ploškovice. Okolí městské slyne neobyčejnými krásami krajinnými, jichž obzor zvláště s kuželovitého vrchu Radobýla rozkošně se odvírá.

Rozkošnou krajinou plyne křivolaká Ohře, jejíž zřídlo položeno jest mimo hranice české. Kraj, rozprostřený po horním toku jejím, činil do nedávna zvláštní částky koruny české, hraběcí Zedwické léno Ašské a okrsek Chebský. V Ašsku také zachoval se protestantism a veliký městys Aš (10.000 obyv.) s Niklasberkem má většinu protestantského obyvatelstva. Ve veškerém okolí rozhostila se utěšená činnosť průmyslová. Předním městem krajiny té jest však Cheb (Eger) nad Ohří, starožitné někdy říšské město a bývalá pevnosť se 14.400 obyv. Cheb jest nyní pouhým stínem velikosti a bohactví svého za dob minulých. Posud sice zachovaly se úzké i těsné uličky s vysokými domy, temně natřenými, se starožitnými arkýři, výstupky a lomenicemi, se znaky a ozdobami kamenickými, avšak život, jindy bujarý, byl se dávno rozloučil s městem, jež teprve v dobách nejnovějších stalo se opět hledaným středem styků tržebných. Na nevysokém pahorku na levém břehu řeky nacházejí se trosky někdy slavného hradu, z nichž poutají nás „černá“ věž, pochozí ze stol. IX. (nikoli z dob římských) a zbytkové banketní síně, v níž mrzce povražděny byly oběti 25. února 1634. Z památek městských vyniká děkanský chrám sv. Mikuláše o dvou věžích, pěkná to budova starogothská, pak radnice v slohu novějším svedená a někdejší dům Pachhelblovský, v němž zabit byl vévoda Friedlantský. Cheb má více kostelův a klášterů; druhá fara jest zřízena při kom-

mendě křižovnické. Z ústavů naučných jmenovati sluší se vyšší gymnasium německé a německý ústav učitelský. Opodál jsou Františkovy Lázně (Franzensbad), hledané to místo letního pobytu. — Nad Ohří dále jest Falknov (Falkenau), kdež hojně se pěstuje chmel, a Loket (Elbogen), úpravné město ve velmi krásné krajině, jehož jméno pošlo z podivného ohbu řeky. Na příkré skále strmí tu starožitný hrad, dříve majitek králů českých, později sídlo mocných hrabat Šliků, kteří v dobách Jagailovských jižjiž odtrhovali veškero Loketsko ze svazku se zemí českou. Loket má německou vyšší školu realnou a hojné závody průmyslové, zvláště na porcelán. Břehy Ohře spojeny jsou pěkným mostem řetězovým. V okolí městském panuje život velmi čilý. Severní kraje Krušnohorské oživeny jsou hojně rozvinutým průmyslem, jehož sídlem jest lidnatá Kraslice (Graslitz), jižně pak Lokte jsou lidnatá města Slavkov (Schlaggenwald), Schönbach a Lauterbach uprostřed horního okresu, jenž poskytuje výtečného cínu a hojnosť hlíny kaolinové.

Z hojných potokův a říček, které k Ohři po obou stranách plynou, nejznačnější jest Teplá, sbírající prameny své v lesnatých úžlabích hornatiny Teplské. Tamť nalézají se uprostřed rozkošné krajiny Lázně Mariánské, po Karlových Varech a Teplici prvé léčebné místo v Čechách i vší Evropě. Mariánské Lázně vynikají nejvkusnější úpravou i elegancí nemnohých hôtelův a budov svých; náměstí a ulice porostly jsou pečlivě ošetřovaným stromovím, okolí pak chová v sobě hojnosť příjemných procházek a míst výletních. Z českých měst lázeňských mají Mariánské Lázně podnebí nejchladnější. Nad Teplou jest městečko Teplá (Tepl) a opodál zdvihá se velikolepé opatství praemonstrátské téhož jména. Opodál ústí Teplé do Ohře rozkládají se po obou březích říčky, tam mezi elegantními nábřežími tekoucí, Vary Karlovy (Karlsbad), bez odporu nejslavnější lázeňské místo na světě. Objevitelem léčivé vody a teplice Karlovarské čili pověstného Sprudla byl Karel IV., avšak teprve v století minulém rozhlásila se pověsť o léčivé moci zřídel tamních po veškerém světě, nyní pak ve Varech tráví každého léta 18—20.000 cizinců ze všech vlastí, hledajících úlevy v bolestech a chorobách svých. Výstavnosť jest nádherná; skvostná nábřeží proplétají se s krásnými ulicemi a prostranstvími, v nichž hojnosť jest nejelegantnějších hôtelův a kaváren. Nejkrasší jsou však stavby lázeňské, pověstné to kolonnády, kdež v létě rozvíjí se život nejpestřejší. Vary Karlovy mají z příčin nevysoké polohy své podnebí velmi mírné, blízký však Jáchymov (Joachimsthal), kdež hrabata Šlikové bili prvé „dolské“

groše čili tolary, má podnebí drsné, jsa položen ve vysokém údolí horském. Po velikém požáru r. 1873 jest Jáchymov pěkně znova vystavěn; zvláště vyniká gothský děkanský chrám, znova zbudovaný. Stříbrné doly Jáchymovské uchovaly sotva stínu bývalé slávy.

Sídlem výroby porcelánové jest Klášterec (Klösterle) v pěkné krajině nad Ohří. Kadaň (Kaaden) jest město prastaré, jehož dotýkají se nejstarší zvěsti historické. Slavnou minulostí vyniká však Žatec (Saaz, 9500 obyv.), domnělé hlavní město Lučanův, později hlavní sídlo husitství v Poohří. Po Bělohorské bitvě vystěhovala se drahná část obyvatelstva, načež město znenáhla se poněmčilo. Nyní jest Žatec středem nejznamenitějšího pěstování českého chmele, má vyšší německé gymnasium a mnohé veřejné stavby, pochozí z dob minulých. Níže jsou Louny (Laun), úpravné královské město se znamenitým gothským hlavním chrámem uprostřed úrodné i pečlivě vzdělané krajiny. Již u samého ústí řeky Ohře jest pevnosť Terezín (Theresienstadt), zřízená Josefem II. a úplně podobná Josefovu. V krásném údolí Chomútovky, kdež nejteplejší jest podnebí v Čechách, leží Chomútov (Kommotau), král. město, které podrželo německý ráz od prvých počátků svých až po dnešní den. Chomútov má vyšší gymnasium německé, velikou kollej někdy jesuitskou a starožitný zámek, jenž býval majitkem pánů z Lobkovic. V okolí daří se nejlepší české ovoce. —

U Litoměřic počíná malebný průlom Labský, oživený paroplavbou i dvěma souběžnými tratmi železničnými. Na břehu levém jsou Lovosice s hlučnými trhy obilnými a velikou továrnou na náhražky kávové. Nad ústím Bělé rozkládá se v hlubokém i těsném údolí a po návrších jižních Ústí nad Labem (Aussig), nyní nejznamenitější město na horním toku Labském se 14.000 obyv., kterýž počet však stále vzrůstá. Ústí jest velmi důležitým středem obchodním; stýkáť se zde patero směrů železničných a velmi živá paroplavba, v okolí pak jsou přebohaté báně uhelné, tak že jest Ústí veletrhem na české uhlí. Také jest hojně továren chemických. Výstavnosť jest po výtce novější, pěkné budovy vroubí Labský břeh na úpatí návrší Ferdinandova. Z veřejných budov vynikají děkanský chrám a chrám dominikánský; Labské břehy spojeny jsou výtečně konstruovaným mostem dvoupatrovým, jehož užívají i dráha i povozy. Na výslunných stráních okolních roste výborné víno Žernosecké.

V krásném údolí řeky Bělé leží král. město Most (Brüx), jež výstavností i úpravou svou vévodí mezi menšími městy českými. Tři pěkná náměstí zdobí město, jehož předními klénoty jsou veliko-

lepý děkanský chrám, zbudovaný gothským umem mistra Beneše Lounského, a krásná radnice, jíž však v nejnovějších dobách hrozí zkáza libovolná. Most má vyšší gymnasium německé, čtyry kláštery, dvě fary a sedm chrámů, nad městem pak strmé trosky někdejšího pomezního hradu Landeswarta. Most jest dávno již předstižen Teplicí, která jest po Varech Karlových nyní prvým lázeňským místem v Čechách. Teplice má nejstarší zřídlo léčebné, jehož síla léčivá a překrásná krajina učinily město nejpříjemnějším místem obytu letního. Již sám pohled krásný jest, nebo kolem města, na mírném svahu a přiléhající rovině rozloženého, zelenají se utěšené sady a háje mezi úrodnými nivami, s výšin pak po jižní straně strmících naskytuje se přerozkošný pohled na severní hradbu Krušných hor. Teplice má nyní 12.800 obyv., s blízkým však Šanovem (Schönau) 16.000. Výstavnost jest nádherna, zvláště v Šanově; Teplice sama má ulice nedosti rovné. Přišedše od severozápadu, ocítíme se nejprve na náměstí, z něhož vede Teplické korso, Dlouhá třída, na prostranství zámecké. V pozadí tohoto prostranství stkví se krásný zámek knížete Claryho s chrámem zámeckým, obé pak obklíčeno jest velikolepým milosadem. V městě samém jest starožitný děkanský chrám a veliký počet elegantně zařízených lázní, jako městská lázeň, lázeň knížecí, panská atd. Počet navštěvovatelů roste ustavičně a páčí se již ročně na 18.000 osob vedlé 35.000 passantů. Okolí Teplické jest nyní všecko zněmčeno, bývalo však v dobách minulých obýváno českými Lemuzy, jichž lech Přemysl, oráč Stadický, stal se praotcem nejslavnější dynastie české. Památník zřízen jest na poli blíže Stadic, kdež prý utkali poslové Libušini oráče, jenž osudem byl určen za knížete a hlavu národa. V úvodí Bělé ještě vynikají Duchcov (Dux), město s krásným zámkem Valdštejnským a přebohatými báněmi kamenouhelnými, pak Bílina, známá svojí kyselkou.

Poslední město české na Labi jest Děčín (Tetschen) na ústí Plznice. Mohutný tok, v jehož vlnách shlíží se vysoká věž hraběcího zámku Thunovského, odděluje přívětivé město od průmyslných Podmokel (Bodenbach). Úzkým pruhem vine se na levém břehu Labském, na úpatí strmých srázů písečných, řada krásných, po výtce dvoupatrových domů s přehojnými továrnami a velikým nádražím pomezním. Podmokly jsou také velmi důležitým středem železničným, ježto zde odštěpují se dráhy Duchcovsko-Podmokelská a česká severní, která údolím Plznickým vede k Lipé. Lipá (Böhmischleipa, zpotvořeně Česká Lípa!) jest největší město v úvodí plaché Plznice, majíc 9600 obyv., vyšší gymnasium a vyšší realku. Po Liberci bý-

vala Lipá prvé sídlo českého soukenictví, které nyní zachází. V okolí jsou velmi průmyslná místa Kamenný Šenov (Steinschönau) a Hajda, jichž sklené výrobky rozesílají se po všem světě.

Tři severovýchodní výběžky země české, Šluknovský, Friedlantský a Broumovský, náležejí po výtce k poříčí Oderskému, ježto jimi protékají Nisa Zhořelská s některými svými pobočkami a přítok Kladské Nisy Stěnava. Výběžky Šluknovský a Friedlantský jsou téměř zúplna položeny mimo hraničný lem horský, tíhnou i svými snahami více k sousednímu Německu než k středu země, a nazývají se Českým Nizozemím. Jsou to spolu nejprůmyslnější a nejhustěji obydlené části země. Nikdež také v Čechách není tolik lidnatých míst, mnohdy i rázu veského, na nevelikém prostranství nakupeno, jako v okolí Šluknovském. Šluknov sám nevyniká, avšak veliké vsi Mikulášovice (Nixdorf 8000 obyv.), Zeidler a Lobendau, pak městečka Chřibská (Kreibitz) a Krásná Lípa (Schönlinde) jsou středisky výroby nejčilejší. Důležitým městem průmyslovým jest Ronov (Rumburg) s 10.000 obyv., kdež se vyrábějí pověstná plátna i niti Ronovské. Ještě znamenitější jest Warnsdorf, do r. 1868 největší ves česká, nyní město mající 14.400 obyv., s četnými továrnami a závody průmyslovými. — Ve výběžku Friedlantském vzniká nad Nisou Jablonec (Deutsch Gablonz), mající téměř 10.000 obyv., kteří živí se výrobou nepravých perlí a ozdobných věcí skelných. Stavební ruch Jablonecký vzmáhá se úžasně. V šírém údolí Nisy, výkaly přehojných továren do modra zbarvené, jest Liberec (Reichenberg), do nedávna druhé město po Praze, posud pak přední město českých Němců. Liberec prostírá se na nerovném prostranství po pravém břehu řeky Nisy a dělí se v patero okresů, ač starší rozdělení v Město Staré, Nové a Kristiánova posud se udrželo. Na levém břehu řeky, blíže velikolepého nádraží, vzniká nová pravidelná část města, v níž zejména vyniká krásná třída nádražní. Staré Město jest nejstarší částí města a spolu i nejnepravidelnější. Předními tepnami jeho jsou ulice Pražská a Česká, které souběžně vedou na Staroměstské náměstí. Obě ulice i náměstí dotčené poskytují pohledu malebného, nebo vedlé domů nádherných a palácům podobných, jako ku př. Hôtel Union, nalézají se v týchž ulicích i nepatrné, z dřeva roubené domky, podobající se obyčejným chýším veským. Uprostřed Staroměstského náměstí jest radnice, chatrná to budova, o jejíž odstranění již po delší dobu se jedná. Hlučná Železná ulice spojuje náměstí toto s Novým Městem, již pravidelněji a volněji vystavěným, jehož středem jest náměstí Novoměstské. Uprostřed dolejší části jeho

jest starý chrám děkanský, o jehož případnou obnovu obec právě pečuje. V části hořejší vyniká zejména nádherný dům společenstva soukenického, zvaný „u korunního prince", pak budova vyššího realného gymnasia a musea živnostenského. Nejvýše položená část města jest kolem pěkného dvouvěžatého chrámu sv. Kříže, na nejzazším pak konci města, po straně Chrástavské, stkví se nový, vkusně i nádherně zřízený palác krajského soudu. Zámeckou ulicí souvisí s Městem Starým Město Kristiánovo, které jest krásně stavěno, má široké ulice mnohdy stromořady zdobené, z nichž nejvíce vynikají ulice Panská, Karlova a náměstí Lipové. Panská ulice jest korsem bohatého světa Libereckého, v jejím pak pozadí stkví se velikolepý zámek hrabat Clamů z Gallasa, kteří patrně přičinili k neobyčejnému rozkvětu města. Zámek sám skládá se ze starší a nové části, k němu pak přiléhá rozkošný milosad, nejpečlivěji upravený. Karlova ulice spojuje s ulicí Panskou krásné náměstí Lipové, uprostřed něhož zdvihá se nový protestantský chrám, vkusně zbudovaný mezi utěšenými sady. K městu Kristiánovu přičítá se i největší průmyslový závod Liberecký, továrna Jana Liebiga a soudr. — Liberec od dávna vynikal výrobou suken, která bývala dříve konána rukodílně, nyní pak soustředila se v továrnách. V době největšího květu výroby této, v létech 1830—1840, žilo v Liberci do 900 samostatných soukeníků. Černá salonní sukna Liberecká jsou v obchodním světě velice hledána. Liberec má německé vyšší realné gymnasium a vyšší školu průmyslovou, školu obchodní a vyšší školu tkalcovskou, jejíž potřeby opatřuje bohaté společenstvo soukenické. Přibývání obyvatelstva nedálo se souměrně. R. 1789 čítal Liberec bez cizích dělníků 8059 obyv., r. 1831 10.595, r. 1846 13.010, r. 1851 13.184, r. 1857 18.854, r. 1869 22.394. Při posledním sčítání lidu předstižen byl Liberec Plzní, nyní pak čítá 24.140 obyv. ve 1642 domích, z nichž však pouze 1582 obydleno, drahná pak čtvrtina názvu domu ani nezaslouží. — Severně Liberce v údolí řeky Smědé jest F r i e d l a n t s krásným zámkem, jenž dal jméno Albrechtovi vévodě Friedlantskému.

Středem výběžku Broumovského jest B r o u m o v (Braunau) s vyšším gymnasiem německým a slavným opatstvím benediktinským. V dějinách vyniká Broumov jakožto původ neblahého českého povstání léta 1618.

M a r k r a b s t v í M o r a v s k é skládá se z hlavní části své a z některých okresů čili enkláv (osoblazské, jaktarské a slatinské), roztroušených v západní části rakouského Slezska. Země zvláště ve své střední části jest velice úrodna a má poměrem ze všech rakou-

ských zemí nejvíce půdy rolné (49 % všeho povrchu). V podhůří Jesenickém, v krajině Novojičínské a pak v městech nitrozemských panuje velikolepý průmysl.

Obyvatelstvo moravské (r. 1878 čítalo se jeho 2,103.847 duší) jest ze tří čtvrtin české a sotva ze čtvrtiny jedné německé. Němci, k nimž však počítají se i Židé a Slované poněmčilí, obývají hlavně v severní části země, v podhůří Jesenickém, v okolí Jihlavském, Znojemském, Mikulovském a Novojičínském, z části pak přičítá se k nim obyvatelstvo Brněnské a Olomoucké. Slované moravští nečiní odvětví národa českého, nýbrž jsou podstatnou částí jeho, která jen některými znaky různořečí svých liší se od Čechů v království osedlých. Zeměpisná poloha však způsobila různosti krajinné v českém obyvatelstvu moravském, pro něž má Moravan starší obvyklé názvy. Nejblíže Čechům v království jsou nářečím svým Horáci, kteří obývají západní část země asi po směr Svítavy-Svratky, ač ještě k nim počítají obyvatele okolí Boskovického. S nimi sousedí Hanáci, osedlí na bohatých nížinách od Mohelnice až po Výškov a Holešov. Hanáci jsou lid bohatý, pěkně urostlý, odívající se v malebný kroj národní. Nářečí jejich libuje si nejvíce v prodlužování dvojhlásek a v náhradě úzkých hlásek širokými („čeští Dorové“). Na obou Bečvách sídlí Valaši, kteří jeví nářečím svým přechod k hornouherským Slovákům. I ti šatí se svým krojem národním, jsou však chudší Hanákův a mnohdy živí se obchodem podomným. V okolí Uherského Brodu (v historickém újezdě Bánovském) vnikají na Moravu uherští Slováci. V jižní části země žije 2342 Chorvátů, kteří však přijali mnohé zvláštnosti českomoravské.*)

Kdežto moravský Horák i jazykem i krojem nejvíce se blíží bratrům svým za českým pomezím, zachovávají Hanáci, Valaši a Slováci svůj individualný ráz mluvou, krojem, životnými způsoby i sídly svými. Bohatá Haná jest vlastí rodu ztepilého, krásného, bohaté vsi jsou obrazem utěšeného blahobytu. Obecně znám jest malebný kroj, jímž odívá se sličná Hanačka, v němž pyšní se junák z okolí Prostějovskéko, Kroměřížského či Holešovského. Zvláštního rázu nabývají sídla hanácká u Olomouce a Prostějova, kdež lid v létě připravuje oblíbené „tvarůžky“, zvláště v Hněvotíně, v Třebešicích a na Vrbatkách. Na dolním toku spojené Bečvy doléhá Haná k sídlům moravských Valachů, kteří jsou interessantním zjevem národopisným.

*) Viz spis dra. Bedy Dudíka: Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Mähren. V Brně 1873, 8°.

Valaši, jichž čítá se asi 150.000 duší, sedí v okolí Rožnovském, Vyzovickém, Vsackém (přídavné jméno odvozené z místního jména Vsetína), Keleckém a Frenštátském. Jádro obývá však v hojných úžlabích Karpatských Javorníků, zde „ráztokami“ zvaných. „Jako hornaté krajiny vůbec později osazeny byly nežli úrodné roviny, tak jmenovitě pralesy valašské zajisté v pozdějších teprve dobách své obyvatelstvo dostaly. Z různých slov, jež se posud v nářečí moravských Valachů zachovala, nade vši pochybnosť postaveno, že mezi původními osadníky zastoupen byl živel rumunských Valachův, odkudž našim Valachům jméno zbylo. Z důležitých v té příčině jmen místních udržela se toliko jména hor Díl a Hážovské Díly (rum. dêl = kopec), Magurka (rum. magura = pahorek) a syhła, což znamená lesní lučinu vůbec (rum. sîlha = silva). Tím však více zachovalo se názvů rumunských v terminologii salašnické, kteráž jest říkajíc všecka rumunská.“

Tak praví výtečný znalec slovanských poměrů na Moravě František Bartoš. Ovšem náhled jeho, že románské zbytky v mluvě valašské za rumunské pokládati sluší, jest podnes novým. Než naprosto tvrditi lze, že mezi Valachy zachovaly se zbytky keltského působení (z doby Bojův, Tektosagův a Kothínů), jimiž označuje se i nynější rumunština. K těmto původním Valachům přibylo prodlením dob hojně živlů slováckých, kteří nesplynuli do dnes s lidem ostatním. Důkazem toho jsou Orsáci v okolí Hrozenkovském, jež v stol. XVII. přivedl jakýsi Michal Orsák z maďarského Dinděše do Nového Hrozenkova. Valaši mají i svůj způsob původní, jímž své skrovné budují chýžky, i svůj kroj národní. „Starý kroj valašský jest nejen pohodlný a praktický, nýbrž i velmi vděčný. Košula valašská má široké rukávy otevřené, na ramenou a při rukou modrými nitmi vyšité, obojek na krku na palec široký taktéž vyšívaný. Na prsou zapíná se „zapínákem“ z kosti nebo perleti zvící tolaru, vyrytým „na kmín“ nebo „na rozmarýn“. Košile na všední den je z plátna konopného nebo „pačesného“, na neděli z tenkého plátna lněného. Nohavice mají střih uherský. Ušity jsou jedním švem, buď z venku („na taléř“) nebo v rozkroku, zapínají se přes půl „łýstek“ (lýtek) na haklíky a opasují řemenem na půl druha sáhu dlouhým, žlutými knoflíky ozdobeným, kterýž v zadu křížem jest zavěsen na mosazný kroužek. Vesta valašská jmenuje se brunclek; je všecka (i záda) ze sukna barvy „hřebíčkové“ nebo modré bez obojka, okolo krku hodně vystřižena. Na pravé i na levé straně ozdobena je při krajích dvěma úzkýma šňůrkama na dél přišitýma,

k nimž přiléhají na příč krátké šňůrečky se třapečky na koncích, vše barvy modré; na pravé straně při šňůrečkách příčních přišity jsou drobné knoflíčky mosazné hustou řadou svrchu dolů. Při krku a dole jest po jedné nebo po dvou dírkách na zapínání. Svrchním šatem (kabátem) jest župica po kolena. Na pravé straně přišity jsou na ozdobu olověné „bombíky“ (kulaté knoflíčky), na levé „pakočky“ (trojhrané, pleskaté knoflíčky). Mezi bombíky přišity jsou „babčice“, mezi pakočkami haklíky na zapínání. Bombíky i pakočky krejčí valašský sám si lije z olova. Obyčejně brunclek i župica nosívají se nezapjaty. K celému stroji valašskému náležel „obušek“, malá sekyrka o dlouhém topoře, bez něhož Valach nikam nevycházel. Hlavní části šatu ženského jsou: rubáč, rukávce, kasanka, kordúlka, fěrtoch. Nyní, jako jinde u nás, i na Valašsku kroj národní hyne vůčihledě; mužští nosí „gatě“ téhož takměř střihu jako spodky „městské“, jen že se nosí na řemen, vestu s obojkem a „kabaňu“ (špenzr), klobouk na hlavu jakýkoliv. Ženské rubáč s rukávci spojují v obyčejnou košili a kordúlku oblíbily si černou, aksamítovou. Ve svém národním kroji vypadá Valach ztepilý, vysoky, mrštný, jako ta jedle jeho lesů, v novomodním tomto obleku jak ubohý proletář městský, scvrklý a neobratný.“

Již z toho viděti, že Valaši jsou lid chudý. Předním jich zaměstnáním, jemuž není lze upříti původnosti a pelu poetického, jest chov dobytka, na horách po léto celé provozovaný. Tam Valach vypravuje sobě při stádě nebo na salaši rozkošné pohádky a zkazky, pozpěvuje roztomilé zpěvánky a žije klidný život pastýřský, o němž se ve střední Evropě téměř nikomu více nezazdá.

„Hlavní stravou valašskou jsou „zemiáky a zelí“. Urodilo-li se toho „do Pánaboha“, bude Valáškovi hej, nebojí se v zimě hladu. Masa hovězího mimo vzácné slavnosti rodinné stůl valašský do celého roku nepozná, ba i chléb jen u zámožnějších najdeš. Nejvzácnější jídla jsou: kaša pohančená omaštěná „škrakou“ (rozpuštěnou slaninou se mlékem), uzené klobásy s kyselou omáčkou, šišky t. j. kousky čili škubánky s trnkami (povidly), koláčky (= halužky, noky), omaštěné máslem nebo škrakou a posypané sýrem, podlesníky, kteréž se připravují takto: Syrové zemáky postrouhané smíchají se s vařenými rozmačkanými a s kyselým mlékem, těsto rozmaže se po tenku na zelné listy, upeče se a pomastí. Jedí se buď samy nebo s „maščenkú“, t. j. máčkou ze sladkého mléka moukou zabrkaného. Těchto jídel však jen zámožnější dopřáti si mohou, chudina je zná toliko dle jména. Koláče bývají jen v určité svátky, šišek (knedlíků) a jiných rozmanitých moučných jídel slováckých a hanáckých Valaši neznají. Vzácnou lahůdkou jest „bílý chléb“ od pekaře, jehož se dostává jen ženám šestinedělkám a nemocným. Nemá-li nemocný chuti už ani na bílý chléb, pak ho již odevzdávají do vůle boží.

Hlavním jídlem na Valašsku je snídaní a večeře. Tu se vaří zemáky se zelím, krupice ječmenná a pohančená na žernově natřená nebo „šupaňa“, t. j. pohanka na vatře upražená, na mouku semletá a ve vodě uvařená; jí se se mlékem nebo s maštěnkou. Někdy bývají také „štěrky“ (struhánek) ve mléce zavařené.

O poledni se nevaří, nýbrž se „svačí“, co zbylo od rána. Ve „žniva“ zámožnější svačí o poledni chléb s brynzou nebo se mlékem, chudina zemáky se mlékem neb i suché. Nádenníci dostávají dvojí svačinu, v deset hodin před polednem a ve čtyry hodiny odpoledne po krajíci chleba a sklínce kořalky.

Větší díl půdy valašské na horách a strmých stráních jsou „pasynky", chov dobytka, jmenovitě ovcí, hlavní jest výživou lidu tamějšího. Na Hovězí asi třetina „gazdů" (hospodářů) chovají ovce po 10, 20, 30 až 100, na Hrozenkově po 160, 180 až 300.

Na salaši jest dvojí stavení dřevěné, koliba a pajta. Koliba jest dřevěná bouda, odkorky pokrytá, na způsob střechy na nizounkých stěnách postavená. V pravém koutě stojí prkený stolek, komárník řečený, na němž se suší hrudky sýra. Od komárníka na levo při zadní stěně lava na posezenou a na spaní. Podél pravé stěny táhne se dřevěná „náspa" od země trochu povýšená; na ni staví se všeliké náčiní salašnické. Z předu postavena nízká lávka na posezenou a na přelízání z venku do koliby. Při levé straně uprostřed jest vatra (ohniště), drnem obrazená.

Proti kolibě asi na deset kroků postavena pajta, malá to ovčírna téhož způsobu jako koliba. Pajta rozdělena jest napříč třemi struňgami (lésami, bránkami) ve dvé. Zadní části, kde se shánějí ovce před dojením, říká se honěnica. Po dojení struňgy se rozehradí a ovce pohybují se volně po celé pajtě. Prostor mezi kolibou a pajtou slove hať. Kde se „košaruje", tam pajty není, nýbrž jen koliba a pro ovce košár. Košár jest ohrada do čtyrhrana ze struněg sestavená nebo ze dřínek (podlouhlých deštic) spletená, v níž tolikéž struňgami oddělena honěnica. Košár postaví se na louce, ovce zůstanou na jednom místě 24 hodiny (pokud totiž se zavírají), pak se posouvá dál a dále, až se všecka louka pokošaruje a tím i pohnojí. Když pohnojí jednu lučinu, „terigajú" (stěhují) se na druhou. Každému míšaníku košaruje se rok.

Čtrnácte dní před sv. Duchem odlučují se jehňata od matek, ovce terigají se na salaš, kde pobudou 16—20 neděl od „łúčení" (jehňat od matek) až do „rozvazu" (rozdělení zase ovec míšaníkům).

Sůl ovcím potřebnou (na Ochmelově po čtyřech librách na týden) dává jeden míšaník celý rok, začež dostává všecko máslo na salaši stlučené a hnůj z pajty.

Vrchní správu nad salašem vede bača; jemu podřízeni jsou valach a hoňák. Bača musí býti spořádaný muž ženatý. Jemu náleží ovce dojiti, brynzu tužiti, dříví na oheň a vodu na pití a na vaření donášeti, košarování a pastvu určovati a p. Na vrubě má poznamenáno, kolik ovec který míšaník má na salaši, na jedné straně dojky, na druhé jarky (jalové), kolik liber sýra kterému odvedl a kolik soli míšaník dal. Valach je chasník svobodný, pase ovce a pomáhá bačovi dojiti. Při větším „krdeli" (stádě) jsou dva valaši. Hoňákem je „ogar" (chasník) jednoho z míšaníkův. Hoňák pomáhá valachovi pásti, obrací ovce od škody a při dojení přihání jednu po druhé z honěnice. Hoňáka posílají míšaníci z „čídy" (pořádky) jeden po druhém na týden nebo na 14 dní. Všichni nocouvají v kolibě, bača spává na lavě, valach a hoňák na zemi, čerstvými „četinami" (chvojím) a halenami postlané.

Ráno při šesté hodině ženou se ovce na „pašu" (pastvu), kdež pobudou do jedenácté. Od jedenácti do čtyř hodin jsou zavřeny v pajtě nebo v košáře, ode čtyř pasou se zase do slunce západu. Když se ovce vybánějí, bača vezma obušek a hůl třikráte stádo obejde, pak dá valachům rozkazy a propustí je slovy: „Žeňte s pánem bohem." Valach se psem kráčí napřed, za ním ovce pirťami (chodníky vyšlapanými) řadou jedna za druhou; v zadu hoňák popohání „opozdilky". Ovce má valach tak zvedeny, že na pouhé zapísknutí poslechnou, sice volá na psa: „Turku, Vakšo," na fenu: „Suko, obrať ovečky!" Na pastvě hledí se k tomu, by se ovce pásly ve stínu. Dvakráte za týden přečítává bača ovce takto: „Jedna boží, dvě, tři, čtyry ... deset" vyvolá hlasitě a každou desítku poznamená si na hůlce vrubem.

Od jara do sv. Maří Majdaleny dojí se ovce třikráte za den: časně ráno (salašníci vstávají při třetí hodině), o poledni a večer, odtud pak jen ráno a večer. Než se počne dojiti, veženou se ovce do honěnice, prostřední struňga se zatáhne až na malý otvor; z této strany před struňgami sednou si bača a valach proti sobě na pomostek, po geletě mezi kolenoma. Pomostek je sbitý ze dvou desek v rovném úhle, dolní deska má zpředu dvě nízké noby, tak že k dojícímu jest šikmem nakloněna, zadní jest oporou zádům. Hoňák je v honěnici a pohání ovce. Ty však jsou již tak zvedeny, že jedna za druhou na pomostek vyjde, sama na pomostek vystoupí a podojiti se dá, načež druhé ustoupí a před struňgami v pajtě zůstane. „Jarky"

(jalové), by se dojící nemátli, mají na krku zvonce. Mléko vydojené přecedí se přes cedilko (cédku, čistou šatu) do putyry, podglagá se čili „podpustí glagem“ (telecím žaludkem ve vodě namočeným), načež nezadlouho sesýří. Mléko sražené roztřepe se topárkou (hůlkou od masnice). Potom sedne si bača na geletu, na níž si byl podložil „břilu“ (ploskatý kámen), podstaví putyru psíkem (malou trénožkou jedlovou, na jaké se kupují koně), aby šikmo stála, a rukama shání sýr ve hrudku, kterouž pak vloží do hrudařky (čisté šaty) a pověsí na klín, aby otekla ze syrovátky; potom položí se hrudka na komárník, kde leží do téhodne. Nyní naloží se na oheň, nad ohněm pověsí se kotel na kumhár,*) do něho vleje se žinčica (syrovátka) a vaří se čtvrť hodiny. Když se začíná zdvíhati, kotel s ohně se odstaví, urda (smetana) na vrchu usazená vařekou se sbírá a ob den v masnici stlouká.**) Žinčicu uvařenou, tak řečenou „zvórnicu“ neboli „brždálku“ salašníci sobě osolí a čerpáky nabírajíce popíjejí; nevypitá vleje se do nošačky, kde „skyslí“ na ocet. Chce-li bača hostě poctíti, dá mu teplé žinčice (syrovátky i s urdou), to prý je pro pány, „brždálku“ nech prý pijí choří. Když se žinčica vaří, sýr zbylý sráží se v drobty, kteréž slovou rak. Bača „chytá raka“ vařekou a dává honákovi, jemuž po starém právu a řádu náleží. Sýr z raka jest nejlepší. Prázdný kotel vydrhne se pak pancířem (řetězem).

Také hovězí dobytek, pokud se nemůže při domě uživiti a upásti, dává se na ujmiska a strániska (vzdálené lučiny a chrastiny) na pašu. Čemu při ovcích se říká salaš, to je vzhledem ke skotu letoviskem, totiž chlév a koliba na vzdáleném pasynku. Jsou-li tam také krávy dojné, jest při nich dívka, která je dojí a večer mléko domů přináší. Také krávy mají svá jména, která však neoznačují tak přesně zvláštní druhy krav, jako jména ovčí, jsouce spíše jmény vlastními buď od barvy neb od vynikajících vlastností dobytčete.***)

Slováci moravští úzce souvisí se Slováky uherskými, od nichž pouze jsou odděleni hranicí politickou, ale co do povahy těla i ducha od nich nerozdílní. Obyvatelé velké části bývalého kraje Hradišťského od prosmyku Lisského k Vyzovicům, ke Zlínu a Napajedlům a odtud obloukem až ke Kyjovu, a obyvatelé části bývalého kraje Brněnského okolo Hodonína a Břeclavě vůbec nazývají se Slováky, jazyk svůj nazývajíce slovenským. Jest jich dle sčítání z roku 1869 a podle počtů Šemberových 223.374 takto rozdělených: v soudním okrese Hradišťském 32.831, v okrese Napajedlském 23.568, v okrese Kyjovském 23.728, v okrese Hodonínském 19.299, v okrese Břeclavském 14.621, v okrese Ostrozském 27.457, v okrese Uherskobrodském 34.048, v okrese Klobuckém 22.823 a v okrese Vyzovickém 3643.†)

Němci moravští jsou vesměs potomky přistěhovalců, které byli přivolali do země poněmčilí knížata z rodu Přemyslova a zvláště Olomoucký biskup Bruno ze Schaumburka, souvěkovec Přemysla Otakara II. S nimi splynuli Židé, kteří ve větších městech žijí a neobyčejně rychle se rozmnožují. Že působení jejich jest zemi velice

*) Kumhár, také havač řečený, jest dlouhý kůl mezi trámce stěny kolibové nad vatrou zastrčený, na němž z předu vyřezáno osm vrubů, na kteréž kotel dle potřeby většího nebo menšího horka se zavěsuje.

**) Podmáslí ovčímu říká se „kysła“.

***) Viz výtečné pojednání prof. Frant. Bartoše v Osvětě 1880: Moravské Valašsko, kraj i lid. Str. 369 a sld.

†) Šembera v Č. Č. M. 1876, 406.

škodlivé, podotýkati netřeba; objevujíť se nyní obecné stesky do jich rozsáhlého lichvaření. Snahem jejich jest, aby stali se jádrem městského obyvatelstva; proto v některých větších městech (v Prostějově, v Třebíči atd.) činí nyní zvláštní politické obce, ničím nezávislé na obcích křesťanských.

V dřívějších dobách měla Morava více menších středů, Brno, Znojmo, Olomouc, který ovšem byl nejznamenitější. V novějších však dobách vyvinulo se více měst k větší důležitosti. Původním hlavním městem býval Olomouc (Olmütz), dosud přirozený střed země, ač po třicetileté válce Brno jemu přednosti politického středu odňalo.

Brno (Brünn, lat. Bruna) rozkládá se na plochém ostrohu mezi řekami Svitavou a Svratkou, ku kteréž děje se velmi příkrý spád. Na straně západní vystupují dva pahorky, Petrovský a Františkovský, na severu zdvihá se zámecká hora Špílberk, ovládající rozvlněný terrén západní Moravy. Brno má nyní téměř 90.000 obyv., ač „ještě v létech třicátých sotva 25.000 duší čítalo, a ohledem průmyslovým jest z nejpřednějších továrních měst říšských. Do nedávna skládalo se Brno z vnitřního města, výše položeného a hradbami i příkopy ohrazeného, kolem něhož rozkládalo se 20 předměstí. Z předměstí zvláště vynikalo Staré Brno (Altbrünn), které teprve v prvých létech nynějšího století s Brnem v jedinou bylo obec sloučeno. Když po r. 1850 město počalo neobyčejně se rozšiřovati, zbořeny byly zdi hradebné a na jejich místě zařízena nádherná třída okružní, která jest nyní středem života městského. Rychlá změna, jež se stala tím v podobě města, zachovala po sobě stop na všech stranách, zvláště ve veliké protivě vnitřního města a okružní třídy s předměstími.

Nejvyšším bodem města jest někdejší královský hrad Brněnský, nověji Špílberkem přezvaný, jenž trůní na oblém vrchu na severní straně města. Někdy důstojné sídlo králův a markrabat musilo však ustoupiti účelům méně důstojným, když bylo v stol. XVIII. proměněno ve trestnici státní. V hrozných žalářích podzemních úpěl mnohý duch, jenž zdál se býti nebezpečným pořádku státnímu, mnohý i šlechetný duch, jenž perutmi svými předbíhal zdlouhavé koleso lidského rozvoje. Nejznámější osobnosti na Špílberce vězené jsou zajisté vůdce pandurů Trenk a Vlach Silvio Pellico. Po zrušení trestnice změněn Špílberk v citadellu a r. 1862 v kasárnu, čímž profanace jeho dovršena. Po boku hory rozkládají se utěšené sady. Vůbec podotknouti dlužno, že Brno hledí si nadobyčejně okrasy stromové. Z některých míst odvírá se krásná vyhlídka na město šíro rozložené a do jižní Moravy, kdež v pozadí objevují se malebné tvary hlavy Turoldovy

v horách Pálavských. Na úpatí Špílberském počíná třída okružní třídou Eliščinou. Počátek činí mohutná budova dvora obecního (Stadthof), v níž mimo jiné umístěna jest německá reálka obecní. Řadou nádherných nových budov honosí se třída Eliščina. Po straně městské jest nejprve budova vyšší školy průmyslové, nádherný dům besední, kdež střed svůj má český živel městský i moravský, palác prvního německého vyššího gymnasia a po levé straně tělocvična a budova vysokých škol polytechnických. Uprostřed třídy vypíná se nový protestantský chrám, zřízený v ryzém slohu gothském. Konec Eliščiny třídy činí nejnádhernější moderní budova Brněnská, zemský dům, v němž umístěny jsou místodržitelství, zemský výbor, sněmovna a mnohé jiné úřady. Blíže zemského domu nalézá se nepatrná budova divadelní a v pozadí farní chrám sv. Tomáše, krásná to třílodní stavba vlaská, po každé straně patero kaplí mající. Zde počíná druhá část okružní třídy, zvaná „am Kiosk". *) která se šíří v příjemné glacis, sady pokryté. Přední budovou prostranství tohoto jest veliká budova starého zemského domu. V kruhu otáčí se kolem města vnitřního „Schrammring", jehož pokračováním jest nádherný „Kaiserring", kdež se skvějí nádherné budovy aerární, jako palác c. k. německých škol realných s věží, pak hlavní celnice a mnohé domy soukromé, zřízené slohem palácovým. Ferdinandova třída spojuje nádherná prostranství Schrammringa a Kaiserringa s prostranstvím nádražním, kdež zvláště poutají pozornosť dva elegantní hôtely. Vrch Františkův jest pokryt rozsáhlými sady, uprostřed nichž stkví se vítězný obelisk Františka I., sady pak doléhají již k obecnímu dvoru, čímž končí třída okružná.

Vnitřní město Brno jeví úplně ráz středověkých měst českých i německých. Úzké i křivé ulice, vysoké temné domy, hojné uličky příčné střídají se na všech stranách. Vejděmež od nádraží ulicí Ferdinandovou, kdež se nalézá chrám františkánský, a v brzce jsme na nepravidelném náměstí. Náměstí Brněnské nikterak neshoduje se s pojmem velkoměsta, neboť uprostřed nalézají se malé domky a z veřejných budov pouze sluší se uvésti pěkný palác hraběte Mitrovského a pak ústav šlechtičen. Vraťmež se zpět do ulice Ferdinandovy a zaměřmež do ulice Kapucínské, kdež klášterní chrám v známém střízlivém slohu nám po levé straně kyne. Odtud přijdeme na Zelený trh, kdež jest budova zemského soudu, a po biskupských

*) Staré ulice Brněnské mají česká i německá pojmenování na tabulkách nárožných; ulice nové mají pouze německé nápisy a názvy.

schodech (Domstiege) vystoupíme na Petrov. Témě pahorku jest urovnáno a činí pěkné náměstí, obklíčené zevšad domy kanovnickými a budovou konsistorní, na sklonu pak proti St. Brnu pne se v pěkné poloze palác biskupský. Uprostřed prostranství jest biskupský chrám sv. Petra, veliká to jednolodní budova, původně svedená slohem gothským, avšak pozdějšími přístavky zohyzděná. Kružba okenná byla vytlučena, klenba jest moderní i nepřístojná, vnitřek přeplněn nábytkem nevkusným. Proti městu čelí věž s tupou střechou, vedlé portálu jest pěkná gothská kazatelna, s níž prý štval šílený Kapistran obyvatelstvo Brněnské proti Čechům. Jdouce od budovy besední, projděmež bývalým klášterem dominikánským, velikým to domem s věží a dvěma dvory, kdež nyní umístěny jsou v lahodné shodě monturní kommissí a — druhé gymnasium německé. C. k. české vyšší gymnasium nemá posud budovy své. Na náměstí Dominikánském jest pěkný chrám garnisonní s dvěma věžema, proti němu pak dům policejního ředitelství. Odtud vede k náměstí Panská ulice, z níž se odštěpuje v pravo ulice Radniční s radnicí. Pouze krásný gothský portál a hodinová věž dávají budově radniční rázu veřejného. Ve dvoře visí pověstný krokodil Brněnský, předmět to mnohých bájí, jako známe vůbec „Brněnské kolo“.

V Janské ulici, jež spojuje náměstí se Schrammringem, vypíná se velikolepá nová budova poštovského i telegrafního ředitelstva, pak chrám Minoritů, vyvedený skvělým slohem vlaským, s „loretanskou“ kaplí a „svatými“ schody. Památnější jsou velmi pěkné fresky chrámu tohoto. V Orlí ulici (Adlergasse) jest klášter Voršilek. Nejznamenitější však památkou vnitřního města Brna jest hlavní farní chrám sv. Jakuba v ulici Jakubské, jež se odštěpuje z třídy Rudolfovy. Jest to nádherná gotská budova s vysokou věží, jež jest nejvyšší po vší Moravě a vyniká neobyčejně štíhlým, tak díc jehlovitým tvarem krytu svého; devatero štíhlých sloupův odděluje po obou stranách hlavní loď od lodí vedlejších, chrám pak, což zvláště poutá, jest úplně u svém nitru zachován v původním provedení uměleckém.

Předměstí Brněnská jsou nyní po příkladu Vídeňském ve tři okresy rozdělena a jsou sídlem průmyslu, zvláště četných továren soukenických. Nejznamenitější a spolu největší jest Staré Brno, položené na západním svahu Špílberském po obou březích Svratky. S vnitřním městem spojuje je dlouhá ulice Pekařská, jež u obecného dvora se odštěpuje z třídy Eliščiny. Po levé straně nejprve poutá nás nová budova všeobecné nemocnice. Podél Svratky, zde plynoucí umělým korytem, kráčíme dále ku klášteru královské, jehož krásný

chrám po Svatojakubském chrámu jest prvou gothskou památkou Brněnskou. Chrám, založený do tvaru kříže, vypíná se uprostřed býv. nádvoří klášterského. Mimo to má Staré Brno ještě kláštery a nemocnice Milosrdných bratří a Alžbětinek.

Ústavů naučných má Brno hojnosť. Z ústavů vědeckých prvé mají místo Matice moravská, museum Františkovo a moravskoslezská společnosť hospodářská; dále jest v Brně vysoká škola polytechnická, 3 vyšší gymnasia (1 české), 3 vyšší německé reálky (1 na Křenově), německá vyšší škola průmyslová a po dvou ústavech ku vzdělání učitelův a učitelek (z nichž vždy jeden český a jeden německý). Obchod jest rozsáhlý, jsa podporován čtyřmi tratmi železničnými. Zvláště trhy Brněnské bývají hojně navštěvovány. Obyvatelstvo Brněnské jest z dobré polovice české, avšak německá část nešetří náležité k němu slušnosti. Oblíbenou vycházkou jest milosad Lužánky.

Mnohem příjemnější dojem činí historické hlavní město moravské Olomouc, rozložené na mírně skloněném pahorku na levém břehu řeky Moravy, jež se proplétá četnými rameny požehnanou nížinou okolní. Olomouc zůstane vždy, třeba v ohledu politickém byl Brnem předstižen, prvým městem moravským, jímž také byl až do polou XVIII. století. Tehdy čítal Olomouc 35.000 až 40.000 obyv.; pouze v 10 klášteřích žilo 400 mnichův a jeptišek. Avšak založení pevnosti a vystavění četných pevnůstek v okolí ublížilo městu velice, neboť předměstí byla daleko od města sama přeložena.

Olomouc skládá se z města, jež se dělí v Hrad, v Předhradí a v Město, a že čtyř předměstí, Nové ulice, Plačtivé ulice (Greinergasse), Salzerguta a Novosadů (Neustift). To vše čítá asi 22.000 obyv. (r. 1874 20.301) po výtce národnosti české, ač menšina německá, moc v rukou majíc, dává městu povahy německé. Dnes jest Olomouc předním tržištěm požehnané Hané a veletrhem na polský skot, spolu i předním železničným středem na Moravě, ježto se zde stýká patero důležitých tratí. Důležitosti městské přibude měrou neobyčejnou, až zrušena bude pevnosť a až bude upravena řeka Morava k plavbě.

Nádherné nádraží leží mimo okres hradební. Bývalá hradská brána byla nedávno zbořena. K ní přiléhá Hrad, nejstarší to část města, jež k severu spadá srázně do nížin pořičných. Třída Františka Josefa rozděluje Hrad ve dvě části; v části pravé jsou paláce kanovnické, uprostřed nichž historicky památný palác arcibiskupský, kdež 2. pros. 1848 prohlášen byl arcivévoda František Josef za císaře rakouského. V části pravo položené vypíná se na opuštěném prostranství arcibiskupský chrám sv. Václava s nevkusnou věží, na průčelí

tak díc přilepenou. Největší zásluhu o znešvaření krásné této stavby gothské má kardinál-biskup František z Dietrichštejna, katan Moravy po bitvě Bělohorské. Krásná klenba byla sňata a nahrazena nešvarnou klenbou renaissanční, vysoký kůr byl skažen a v pozadí chrámovém zřízena nevkusná kruchta, na dvou hrozných sloupech spočívající. Z dob, kdy Olomouc býval sídlem knížecím, zachovaly se v chrámu náhrobky knížat Václava († 1130) a Břetislava († 1148). K levé lodi chrámové přiléhá křížová chodba se zbytky krásných gothských maleb a s krásnou kružbou okennou. Kaple sv. Anny jest tím památna, že se v ní odbývají volby arcibiskupské i kanovnické. Vedlé ní rozléhá se starožitná budova děkanství kapitulního, kdež 4. srpna 1306 zavražděn byl poslední Přemyslovic Václav III.

Na Předhradí poutá nás nejprve dvouvěžatý chrám Panny Marie Sněžné, vedlé něhož jest třípatrová budova universitní, nyní akademického gymnasia. Universita Olomoucká po tři století byla střediskem vědeckého ruchu na Moravě. R. 1855 byla zrušena bez příčiny a od té doby marně namáhá se Morava i Olomouc, aby nabyly ústavu, jenž jim právem náleží. Jediným zbytkem university Olomoucké jest theologická fakulta, umístěná v pěkné budově seminární vedlé farního chrámu sv. Michala, a universitní knihovna téměř se 70.000 svazky. Vzácností knihovny Olomoucké jsou vzácné rukopisy zvláště české a pak oddělení Bohemica, obsahující vesměs české nebo Čech týkající se knihy.

Jádrem města jsou dvě veliká i krásná náměstí, dolejší a hořejší, k nimž přiléhá náměstí Mořické. Obě prvá náměstí oddělena jsou skupinou budov radničních. Olomoucká radnice má též zachovaný staročeský orloj, věž její štíhlou střechou svojí přesahuje veškery budovy městské. Uprostřed hořejšího náměstí vypíná se vysoký sloup sv. Trojice, jenž i nejvyšší domy okolí svého převyšuje, na náměstí pak Mořickém stkví se nádherná nová budova vyšších škol realných, bez odporu jsouc z nejkrasších školních budov rakouských. Náměstí samo pojmenováno jest po proboštském chrámu sv. Maurice (Mořice). Bohužel není krásná budova tato, v přesném gothském slohu provedená, dostavěna, a na některých místech jest znešvařena nepřístojnými přílepky novějších dob. České vyšší gymnasium, které má návštěvu až 800 žáků, jest umístěno po městě v pěti různých budovách.

V nejbližším okolí města není bodů zanímavějších, poněvadž jsou překážkou stavby fortifikační. Nejznamenitější budova předměstská jest bývalá praelatura Hradiště (nyní Hradisko). Milosad

Olomoucký před branou Terezskou jest v stavu velmi pěkném. Severně strmí na výběžku skalním proboštský chrám sv. Kopeček, jenž ovládá krásnou rovinu moravskou.

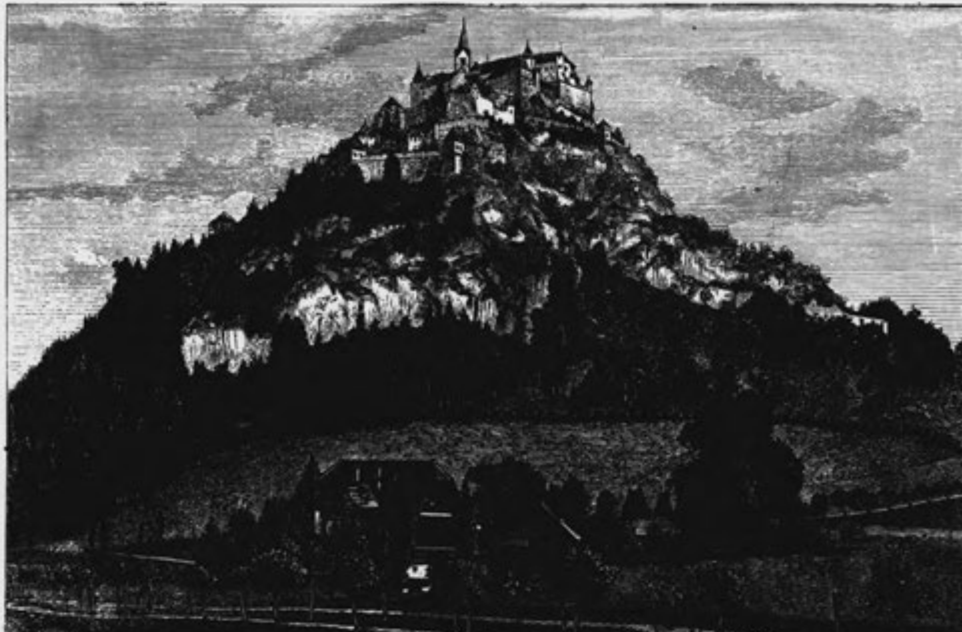
Má však Morava ještě více měst krásných i důležitých. V podhůří Jesenickém jest Šumberk (Schönberg) a Šternberk se 17.000 obyv., rozložený na mírném svahu s velikým průmyslem. Uprostřed horního úvalu moravského jsou výstavná města Mohelnice (Müglitz), Litovle (Littau) a Unčov (Mährisch Neustadt). Nad přítoky Oderskými jsou města Příbor (Freiberg), Fulnek, Frenštát (Frankstadt), průmyslný Nový Jičín (Neutitschein), pobliž Hodslavice s rodným domkem Fr. Palackého; dále svými kamenouhelnými

Rodný domek Palackého v Hodslavicích u Nového Jičína.

doly bohatá Moravská Ostrava. Nad Bečvou Rožnovskou leží slavné léčebné místo Rožnov, jehož důležitosti rokem přibývá, níže pak jest Valašské Meziříčí s nově zařízeným českým vyšším gymnasiem. Nad spojenou Bečvou leží Hranice (Weiszkirchen) s vojenskou vyšší realkou, Lipník s pověstnou ozvěnou a Přerov (Prerau). V Přerově protínají se severní dráha Ferdinandská, moravská dráha ústřední a státní dráha, čímž nabylo město veliké důležitosti. Přerov jest sídlem českého realného gymnasia s vyšším gymnasiem i vyšší školou realnou.

Nad potokem Romží uprostřed požehnané Hané rozkládá se Prostějov (Prossnitz), prvý trh na moravské obilí a slad, jenž se vyrábí v četných, velikolepě zařízených sladovnách. Prostějov jest rozlehlé město mající téměř 24.000 obyv., z veliké většiny českých.

VYSOKÁ OSTRAVICE.

Jádrem města, položeného uprostřed roviny, jen na západě lemované návršími Plumlovskými a táhlou horou Kosířem, jest vnitřní město, spojené s nádražím širokou třídou nádražní. Zde nalézá se městský park, dosud nehrubě zrostlý, jenž se táhne z části po zbytcích hradeb a příkopů městských. Na pěkném senném trhu stkví se nádherný palác německé zemské vyšší realky a vedlé něho rovněž nádherná synagoga. Na pravidelném náměstí, obstoupeném vesměs výstavnými domy dvoupatrovými, vypíná se děkanský chrám, v ušlechtilém gothském slohu svedený, s vysokou věží a před ním starožitná radnice. K náměstí doléhá i starý zámek, nyní změněný v dům činžovní. Odtud rozbíhají se dlouhé ulice předměstské s rázem po

Velehrad.

výtce venkovským, v létě trpíce kotouči prachovými, v zimě jsouce bezedným blatiskem. Na konci ulice Kostelecké jest skromná budova české vyšší školy realné, výmluvný to soupeř paláce na senném trhu, ze zemských peněz vydržovaného; českou realku vydržuje „Matice školská“ z dobročinných příspěvků.

Nad Moravou leží Kroměžíř (Kremsier) s 10.000 obyv., s vyšším gymnasiem a vyšší realnou školou, s krásným zámkem arcibiskupa Olomouckého, v jehož dvoraně zasedal ústavodárný říšský sněm r. 1848—1849. Opodál úpatí Hostýna jest Holešov, kdež se počíná stýkati živel hanácký s valašským. Důležité místo jest Uherské Hradiště, opodál něhož jest bývalý cistercký klášter Velehrad, na místě prý slavného Velehradu Svatoplukova. Hodonín

(Göding) má velikou továrnu na tabák, Strážnice má nižší gymnasium německé. Předním místem moravských Slovákův jest Uherský Brod.

Nad Litavou blíže českých hranic jest průmyslné město Svítavy (Zwittau), východně pak na úpatí Schönhengsta jest starožitné město Moravská Třebová (Mährisch Trübau) s německým realným gymnasiem. Boskovice daly jméno rodu v dějinách českomoravských nad jiné slynoucímu. Blansko a Adamov (Adamsthal) vynikají svými závody železářskými i velekrásným okolím.

Nad Jihlavkou jest Jihlava, druhé město velikostí svou na Moravě, čítající nyní téměř 25.000 duší. Jihlava jsouc položena nedaleko pomezí českomoravského byla založena německými horníky, tam na stříbro dolujícími, a již od prvých počátků svých mocně zasáhala v dějinný rozvoj národa a státu českého. Zvláště za válek husitských vynikali Jihlavané zelotickým záštím proti Čechům, jež projevili nejrozhodněji za blahého kralování Jiřího z Poděbrad. Nyní zašly doly, avšak rozsáhlé soukenictví dosavad jest předním zdrojem výživy obyvatelstva. Město má výstavnosť starožitnou; z prostranství veřejných vyniká nejvíce krásné náměstí, jedno z největších v Evropě. Opodál města jest památný pomník královské přísahy, kdež Ferdinand I. r. 1527, jeda ku korunování svému do Prahy, přísahou slavnou potvrdil práva a výsady říše České.

Velmi živé město jest Třebíč s 9000 obyv. a nižším gymnasiem se třídami českými a německými. Severně jest Veliké Meziříčí, Žďár se slavným někdy klášterem cisterckým, Bystřice, nad níž strmí staroslavný hrad Pernštejn a Kunštát, jehož hrad jest původištěm slavného rodu pánů z Poděbrad. Nad Jihlavkou leží dále Ivančice (Eibenschitz), svým chřestem pověstné, severněji Rosice se slavnými uhelnami. Nad moravskou Dyjí jest přední město Telč se zemskou českou vyšší školou realnou. Na vysokém břehu spojené Dyje jest Znojmo (Znaim) s 12.000 obyv., někdy sídlo údělných knížat Přemyslovských, po nichž zachovaly se posavade mnohé starožitnosti. Mikulov (Nikolsburg) s 9000 obyv. jest sídlem realného gymnasia, k němuž nejdříve v zemích uvedeni byli Piaristé. Lednice (Eisgrub) jest nádherné sídlo knížat Lichtenštejnských.

Smutným zbytkem českého panství v Poodří jest knížectví Slezské, jakž nazývá se malý zbytek někdy slezského a moravského území, jenž zbyl po r. 1742 Rakousku a koruně České. Ostravským cípkem markrabství Moravského rozdělena jest země tato ve dva díly, velikostí svou nehrubě se lišící. Západní sluje Opavskem a skládá se

z někdejšího knížectví Opavského, které původně příslušelo k Moravě, z někdejšího knížectví Krnovského a ze zbytku biskupského knížectví Niského, jehož požívatelem dočasným jest kníže biskup Vratislavský. Uprostřed těchto knížectví roztrouseny jsou zbytky někdejšího knížectví biskupův Olomouckých, „moravské enklavy“ řečené, a sice Osoblazská (Hotzenplotz), Jaktarská u Opavy a Slatinská u Bílovce. Tyto enklavy počítají se k Moravě a mají také své zástupce ve sněmu moravském, avšak správou podléhají úřadům slezským. Část východní činí někdejší knížectví Těšínské a stavovské knížectví Bílské.

Pernštejn.

Ohledem národním poskytuje Slezsko obrazu velmi neutěšeného. V žádné zemi rakouské nenabyl úlomek obyvatelstva německého postavení do té míry dominujícího, jako ve Slezsku, ač podlé spolehlivých zpráv činí pouze polovici všeho obyvatelstva. R. 1869 bylo Slezanů rakouských 544.000, z nichž 278.000 Němců, 112.000 Čechův a 154.000 Polanů. Všeho obyvatelstva r. 1878 bylo 572.281. Kdežto Němci mají 9 státních škol mimo ústavy učitelské, nemají Slované slezští ni jediné.

Hlavní město slezské Opava (Troppau) leží při vodné řece Opavské u samého pomezí říšského a čítala dle schematismu arcibiskupství Olomouckého z roku 1874 21.044 obyvatelů německých i českých, při čemž připadalo farnosti chrámu Panny Marie 9337 obyvatelů, farnosti chrámu sv. Ducha 7592 a farnosti Kateřinské

4115 duší. Výstavnost města jest velmi úpravná; čtyři předměstí, Jaktarské, Hradecké, Ratiborské a Kateřinské mají již více ráz venkovský. Mimo gothský hlavní chrám Panny Marie, založený řádem rytířů německých, má Opava ještě 5 jiných chrámův a dva kláštery. Z ústavů naučných sluší se jmenovati vyšší gymnasium a vyšší školu realnou, v nichž se dosud jediné jazykem německým vyučuje. V části západní vyniká ještě Krnov (Jägerndorf), hlavní město rozsáhlého knížectví Lichtenštejnského, v části východní jest předním městem zněmčilý Těšín (Teschen); obyvatelé jeho s oblibou nazývají své město „předměstím Vídeňským“. Knížectví Těšínské po vymření saských držitelů jeho spadlo na rod Habsburský, nynějším pak majetníkem jeho jest arcivévoda Albrecht. Do r. 1873 byla v Těšíně dvě gymnasia, katolické a protestantské, kteráž od té doby v jediný jsou ústav spojena. Při Ostravici jest pěkné město Frýdek v kraji Čechy obývaném, při pomezí halickém jest Bílsk (Bielitz 12.000 obyv.), pověstný svým soukenictvím. Obyvatelé Bílští jsou Němci a téměř zúplna přiznávají se k učení protestantskému.

Věnujmež pozornosť svou oběma haluzem slovanským, v Slezsku osedlým. Počtem vynikají Polané nad Čechy, nikoli však vzděláním. Polané ve Slezsku rakouském i pruském doznali útrkem dob téhož osudu, jaký připravili bratří jejich v Haliči a v království lidu ruskému. Ochuzení hmotné a ubíjení duševní polského lidu — toť byla hesla západního kolonisty, když brodil se na východní břeh Odry. Dnes jest Polan slezský téměř úplně odcizen soukmenovcům svým za Przemší a Bialou a všichni sousedé dávají mu nečestné příjmě „Wasserpoláka“. „Řeč polského Slezáka, přezývaná wasserpolačinou, jest nejposlednější popelkou ze všech nářečí polských. Připojením Slezska ku koruně české slezští Poláci na dobro téměř odtrženi od ostatních Poláků a vydáni v šanc od východu i od západu valícímu se na ně vlnobití moře německého, před nímž ustupovali a stále ještě ustupují na východ ke hranicím ruským. Jen od jihu bylo jim volněji, kde sousedí s Čechy. Avšak ani toto sousedství nebylo pro ně bez následků polštinu ohrožujících. Vidouce totiž v sousedních českých obcích školy poměrně mnohem spořádanější, než jaké doma měli, a majíce konečně za nedostatku domácích učitelských sil voliti mezi učiteli německými a českými, obrátili se k těmto, a tak se stalo, že ve veliké části vesnic hornoslezských byli na školách učitelé čeští. Tito však nevyučovali jazyku a písmu polskému, nýbrž českému, tak že v ryze polských vesnicích užíváno napotom modlitebních knih — jiných knih totiž vůbec se tam nenajde — psaných jazykem českým, a že ve chrámech při bohoslužbách zpívány zcela české písně. Teprve před dvěma neb třemi desítiletími byly ve mnohých chrámech české písně nahrazeny polskými, ale jednáno při tom tak opatrně, že melodie zachována stará a jen text přeložen do polštiny. Melodie českých písní ostatně až podnes zaznívají z chrámů polských, ba ve vesnici Golasovicích mezi Ratiboří a Rybníky zpívány ještě před dvěma léty při evangelických bohoslužbách písně české.“ *)

Polané slezští proti českým i německým sousedům svým i z hmotných ohledů jsou upozaděni. Jest to následkem historických neshod, následkem nemírného dělení půdy, při čemž kníže nebo rytíř lenní podržel tučnější nivy, písčiny pak naváté a téměř neplodné zůstaveny chudině. „Zemjóky = zemáky“ jsou přední potravou

---

*) Viz pojednání Jaromíra Hrubého: Slované ve Slezsku. V „Osvětě“ 1878, str. 566 a sld.

lidu polskoslezského. Chudoba tato jeví se i ve způsobu, jímž chýše své bytují. „Přijíždíme-li z Moravy směrem k Haliči," praví J. Hrubý, „počínají vesnice rázu polského hned za Bohumínem, jenž stojí asi na rozhraní národnosti polské a české, ač přechod z valašského nářečí českého do Těšínské polštiny je tak pozvolný, že meze jeho určitě vytknouti se nedají. Dvě, tři hodiny za Bohumínem jedeme však již po půdě ryze polské.

Polské vesnice jsou stavěny nikoliv jako u nás v souvislých řadách a skupinách, nýbrž roztrouseně po veliké prostoře, tak že jedna druhé valně se přibližují. A poněvadž kolem každého domku se nalézá sad a hojnost přerozmanitě skupeného stromoví, bývá s návrší pohled na rozsáhlou takovou polskou vesnici dosti malebný. Podivno však, že sázejí na zahradách stromoví nejvíce divoké — duby, lipy, topoly, jasany, zvláště pak olše a vrby — a zřídka jen stromy ovocné. Snad je podnebí ovoci méně příznivo, neboť rovina slezská má svah severní, tak že studené větry, které takměř bez ustání po celý rok vanou, vzrůstu a zdaru ovoce překážejí, kdežto jižním teplým větrům vadí vysoké Karpaty a Bezkydy, tvořící nejjižnější hranici Slezska.

Uprostřed vesnice skupí se pravidelně několik domků těsněji kolem kostelíčka a hospody, i tvoří jakési jádro celé dědiny. Skupina tato stojí za podívanou. Vše je samé dřevo: nízká chaloupka s drobnými okénky a slaměnou střechou, osmihranná skoro okrouhlá stodůlka, jejíž střecha sáhá skoro až k zemi a jen nade vraty je trochu vyvýšena; též hospoda s hrozně malovaným štítem je dřevěná a dřevěný je také kostelíček. Mohutná břevna, z nichž je srouben, dokazují, že se nad jeho nachýlenou stříškou přehnalo snad již několikero století, neboť kmeny tak značných rozměrů dávno již v lesích tamějších se nenalézají. Pod samou střechou kostela běží řada drobných okének a kolkolem se táhnoucí nízké otevřené podloubí a nizounké dvéře nutí vcházejícího v tento stánek boží, aby sklonil hlavu a to hezky hluboko. Zcela zvláštního tvaru je věž. Její čtyři stěny jsou střechovitě nakloněny a podobně jako malá báň nad nimi, jsou pokryty tesinami až k zemi, tak že se zdá, jako by střecha věže vzrůstala přímo již ze země.

A ještě primitivnější ovšem je stavba chalup. Čtyři sroubené stěny a nad nimi na zvláštních sloupcích došková střecha, která nesouvisí s vlastním příbytkem, tak že možno chalupu sbořiti a střecha přece zůstává neporušena. Charakteristické je v polských dědinách splétání nizounkých plůtků z vrbového proutí. Vše je ohraženo plotem a každý předmět i oddíl zvláště. Kolem chalupy vine se plůtek, cesta ku stodole je ohrazena plotem, louže, kde se kačky a husy plaví, zase jiným plotem, studna má zvláštní plůtek, zahrada zvláštní a ještě zvláštní plot běží kolem trávníku, kde se za léta provalují vepříci.

Aby měli dosti proutí na pletení, vysazují kolem zahrady, chalupy a kolem cest všude vrby, jež po několika letech vždy ořezují, při čemž nabývá oklestěný, kostrbatý, omšený a vyhnilý vrbový pahýl různých bizarních tvarů, jako směšných karikatur lidských tváří."

Za lepších poměrů žijí Čechové slezští, ač se strany vlád byli též tak macešky obmýšleni jako Polané. V Opavsku vyplňují osady české celou východní polovici na řekách Opavě a Moravici, vyjímajíc nejjižnější hornaté krajiny. Tito Čechové se svými soukmenovci v pruském Opavsku, řečenými Moravci, mluví nářečím zvláštním, jež se Opavským nazývá, liší pak se starobylými mluvnickými tvary od spisovné češtiny i od sousedního moravského nářečí valašského. Čeština v Těšínsku v okolí měst Bohumína, Ostravy a Frýdku blíží se polštině a sice tím více, čím dále na východ k předěli Oderských přítokův Ostravice a Olešnice, která jest spolu rozhraním obou bratrských jazyků.

„Sto sedmdesát čtyři tisíce lidí jednoho jazyka, bydlících kompaktně v souvislých krajích, představují ovšem velmi slušné číslo, a kdyby si vědomi byli všichni své síly, nebylo by lze, aby beze vlivu a váhy zůstávali při spravování země, v níž obývají, která jest částečně majetkem jejich, a v jejíž prospěch nemalé oběti na penězích i krvi přinášeti jsou povinni. Bohužel není tomu tak. Všech 174.000 Čechů slezských nejenom že nemá slušného dílu v řízení osudů svých, alebrž jazyku jejich, za nějž po čtyři sta let proti prarozličným útokům hrdinsky a vítězně zápasili, nyní upírá se českosť a přezývá se mu smíšeniny jazyka českého s polským, neschopné prý vyššího vzdělávání a nemající práva ku spisovnému jazyku českému.*)

Jazyk český ve Slezsku jest řečí prostého venkovského lidu. Města slezská buď původně již byla osazována přistěhovalci německými, aneb během století 15. a 16. se poněmčila. Z nynějších měst ve Slezsku rakouském českými jsou jen Klimkovice v Opavsku a Frýdek v Těšínsku. Ačkoli pak obyvatelstvo obou těchto měst jest ryze české, přec i zde mu zápasiti jest se živlem německým, jenž zastoupen jest v Klimkovicích stranou úřednickou, ve Frýdku pak jest mu podporou mimo některé odrodilce i kněžstvo. Frýdek jakožto součástka Těšínska přináleží k diecési Vratislavské, v níž jest oficielním jazykem všude ještě němčina. Německy spisují se matriky a německé jsou veškery kurrendy a katalogy duchovenstva generálního vikariátu Těšínského.

Hlavní město zemské Opava má nyní ráz města německého. Město původně ryze české, nabylo r. 1224 německého práva mílového, odkudž se stále němčilo, tak že německý ráz jeho již v 15. století patrně vystupuje. Nicméně až do nedávna rozdělena byla Opava na obec českou a německou. Nyní však zmizela již čeština na dobro. Školy a úřady jsou výhradně německé, a zastupitelstvo obecní úřaduje ovšem také pouze po německu. Okázale šíří se němčina v Opavě od r. 1860. Po válce „Němců s Němci“ r. 1866 zahnízdilo se v Opavě prušáctví. Nejrozhodnějšími prusofily jsou ovšem židé, kteří se šíří zde teprve asi od r. 1850, ale jsou již pány průmyslu i trhu.

Domácí obyvatelstvo Opavské, skládající se na mnoze z přistěhovalců venkovských, zná se většinou v řeči moravské; však vyjma dni trhové, kdy okolní obyvatelstvo venkovské do Opavy přichází, neslyšeti z úst Opavanů hlaholu slovanského. Firmy a nápisy ve

---

*) Že Opavština jest pravou češtinou, o tom viz níže.

městě jsou německé, toliko několik židovských živnostníků vyvěsilo též v novější době nápisy české, vypočítané na venkovské obecenstvo.

Živel český v Opavě udržuje se hlavně třídou pracující a služebnou; intelligence česká zastoupena jest několika professory, úředníky a obchodníky, kteří se však musí obmezovati jen na soukromé rozhovory, neboť jakékoliv vystoupení češtiny na veřejnosť jest Opavě „hnutím panslavistickým“.

Ještě trapnější jest postavení českého živlu v Krnově a Bílovci (Wagstadt), kterážto dvě města, ač rozhodně německá jsou, přece dosti lidu slovanského v sobě chovají; však i zde representují živel český toliko dělníci a čeleď. České dělnictvo hojné je zvláště v Krnově, kdež má i svůj dělnický spolek. Bohoslužeb českých není ovšem ani v Krnově, ani v Bílovci; nicméně bývá v obou městech jeden kooperátor, mocný jazyka moravského. Duchovenský katalog udává obě farnosti za německo-české.

Dědiny moravské jsou celkem úhledné a ovšem tím úhlednější, čím úrodnější je kraj. Statky stojí i v moravských dědinách ve Slezsku vždy o sobě, jako v Polsku, a kolem každého statku rozkládají se sady a zahrady plné stromoví, že mnohdy pro zeleň zahrad osady spatřiti nelze. Stavení jsou vesměs zděná a krytá břidlicí, jíž se v horách slezských hojnosť nalézá; jen starší budovy pokryty jsou ještě šindelem neb slamou. V bohatších krajích, jako v okolí Opavy, vynikají stavení selská i jakousi nádherou a neodevzdají v tom ohledu ani nejbohatším dědinám hanáckým na Moravě nebo polabským v Čechách. Příbytek bývá jednopatrový, dvě tři jizby jsou malovány a skvostným nábytkem opatřeny. Do města a do kostela ve svátek jezdí hospodář v kočáře a vůbec těší se pohodlí, o němž polskému chłopu za Odrou ani ve snách se nezdá! I v obyčejných statcích mívá hospodář mimo čeledník ještě dvě jizby a „na hůře“ (v podkroví) menší jednu jizbičku.“ *)

Nejzáze na východ ze všech zemí předlitavských položena jsou spojená království Halické a Volodiměřské s velkovojvodstvím Krakovským a knížectvími Osvětimským a Zátorským, posléze pak vévodství Bukovinské. Vyjímajíc severní svahy Karpatské jest veškera země halická pokryta prstí úrodnou, orba pak jest předním zdrojem výživy všeho obyvatelstva; průmysl jest nepatrný. Značnější jest dolování, zvláště v solní báních (ve Věličce a v Bochni); také vyskytují se i jiné nerosty,

*) Jaromír Hrubý: Slované ve Slezsku. V „Osvětě“ 1878, 645 a sld.

u Boryslavě i petrolej. S obecného stanoviska jest však hospodářství halické málo vyvinuto a proto také veliká i bohatá země tato ze všech zemí rakouských nejméně přispívá k potřebám finančním. Pouze obě hlavní města, Lvóv (Lemberg) ve východní části země s 90.000 obyv. a Krakóv (Krakau) nad Vislou s 50.000 obyv. zasluhují zmínky, výstavností svou rovnajíce se městům západoevropským. Krakóv, někdejší sídlo a korunovační město polských králů, podnes jest středem duševních snah polských, jež podporují zejména universita jagailovská a polská akademie věd. Výstavnosť jest po výtce středověká. Na pahorku hradském, „na Vavelu", vypíná se velebná kathedrála sv. Václava a vedlé ní krásná kaple sv. Sigmunda, upomínající na dva poslední Jagailovce. V městě samém vynikají gothské sukienice, jakýsi to druh „Kotců" západoevropských. V létech 1815 až 1847 byl Krakóv hlavním městem malého svobodného státu, jenž byl r. 1847 Rakouskem anektován. V novějších dobách zmáhá se město obchodem svým po Visle; čilý jest ruch literární. Ostatní města halická jsou sice důležita tržbou svou, avšak málem liší se od velikých vsí. Uvésti lze z nich mimo jiná Přemysl (15.000 obyv.), kdež sídlí dva biskupové, katolický a řecký sjednocený, Brody (19.000 obyv.) s obyvatelstvem po výtce židovským, které požívavši do nedávna výhody svobodné enklávy celní velice zbohatlo obchodem s Ruskem, Jaroslav s hlučnými trhy obilnými, Břežany (10.000 obyv.), Tarnopol (20.000 obyv.), Sambor (11.800 obyv.), Drohobyč (11.000 obyv.), Tarnóv (22.000 obyv.), Kolomyji (18.000 obyv.), Řešov (10.000 obyv.) a Stanislavóv (15.000 obyv.), ze všech nejpěkněji vystavěný. Ve vévodství Bukovinském má jakousi důležitosť pouze hlavní město Černovice (s 35.000 obyv)., kdež byla r. 1875 zřízena zbytečná německá universita.

Obyvatelstvo halické jest téměř zúplna slovanské a skládá se ze dvou kmenů, Polanů v Povislí a Rusů (bez příčiny Rusíny zvaných) ve východní části země. Polané mluví jazykem polským, zvučným, uhlazeným i gramaticky vyvinutým, a jsou přívrženci náboženství římskokatolického, které má ve Lvově svého arcibiskupa, v Přemyšli pak a v Tarnově biskupy sufragánské. Biskupství Krakovské není osazeno a bude prý zcela zrušeno. Rusové mluví nářečím maloruským a přiznávají se k učení řeckokatolickému. Ve Lvově mají svého arcibiskupa, v Přemyšli pak biskupa podřízeného. Pravou metlou země jsou však přehojní Židé, kteří v mnohých městech mají své zvláštní čtvrti, v některých pak, jako v Brodech a Tarnopoli jsou dokonce i většinou všeho obyvatelstva. Větší část Židů

mluví německy aneb aspoň rozumí jazyku tomu, vzdělanosť pak jejich jest značnější než sourodých tříd obyvatelstva polského nebo ruského. V rukou svých soustředili výhradně vešker obchod, nazývajíce pak se hlasateli vzdělanosti na východě bez milosrdenství vydírají i rolníka i velkostatkáře, který v dračí jejich klepeta jednou upadl.

Polanů v Haliči čítá se 2,700.000. Ne neprávem nazývají vedlé Švédů i Polany severními Francouzi; mezi národy slovanskými zanímají vskutku místo takové, jako Francouzi uprostřed národů románských. Jsoutě živi a duchaplni jako Francouzové, nadšeni neúmornou láskou k vlasti své, udatni, milovni svobody a nezávislosti, při tom spojují s těmito krásnými vlastnostmi povahy své francouzskou vznětlivosť mysli, která se jim stala rovněž záhubnou jako lidu na Sekvaně. Vůbec jest nepatrno vzdělání obecného lidu polského v Haliči; na venkově vládne největší nevědomosť i nečistota, lid pak závisí ve všem na Židovi, který systematicky působí zkázu lidu v každé vsi jakožto jediný hostinský a obchodník, ničí mravnosť poskytováním různých nekalých příležitostí a otravuje lid duševně prodejem pálenky, bohužel po všech polských zemích tak rozšířené.*) — Rusové haličtí jsou členy rozvětveného kmene maloruského, počet jich činí pak i se soukmenovci v uherském Potisí 3,200.000 duší. Ve východní Haliči činí hlavní část obyvatelstva, avšak i v západní Haliči šíří se rychle za Sán, který býval dávnou jich hranicí, a vytlačují tudíž polský živel týmž způsobem, jako vítězí v Bukovině nad živlem rumunským a v Uhřích nad národností maďarskou. Jméno Rusínů jest úplně nepřístojno, neboť jazykem svým nijak neliší se od Malorusů, sami pak nazývají se „Rusy“ a zemi svou „zemlja rus“. Nejryzeji zachovali se v Karpátech, kdež se nazývají Stojky a Hucúly; kroj a mrav horalů ruských v Karpátech jeví největší podobnosť s krojem a mravem staroslovanským, kdežto Podolci na levém Podněstří již činí přechod k Velkorusům. Rusové haličtí jsou lid postavy silné, otužilý, pěkně urostlý, zdravím kypící; milují velice svobodu a okázale projevují sebevědomí své. Míněním svým jest halický Rus člověk sociálně demokratický; šlechty nemá žádné.**)

Největší směs národní naskytuje se v Bukovině a není snad země na světě, kdež by na prostranství poměrem nevelikém žilo obyvatelstvo, složené z tak četných živlů národních. V Bukovině vy-

*) Hrozného obrazu halických poměrů poskytuje spis dra. Karla Emila Franzosa: Aus Halbasien. Culturbilder aus Galizien, der Bukovina, Südrussland und Rumänien. V Lipště 1876, 8°, 2 svazky.

**) Globus. XVII. sv. str. 39—42.

skytuje se osm národů (Rusové, Rumunové, Němci, Polané, Maďaři, Čechové, Arménové i Židé) a osm vyznání náboženských (Řekové sjednocení i nesjednocení, katolíci, Židé, Lutherané, Kalvíné, sjednocení i nesjednocení Arménové). Převahu mají Rusové a Rumuni. Správu katolických čili sjednocených Arménů v Haliči a v Bukovině koná arménský arcibiskup ve Lvově, správu Řeků nesjednocených má metropolita Černovický.

Směs bukovinského obyvatelstva jest původu novějšího. Když r. 1775 Rakousko Bukoviny zabralo, žili v zemi té ve šťastné shodě pouze dva národové, Rusové a Rumuni, kteří se přiznávali k pravoslaví. „Teprv od té doby," praví pseudonym J. Olešovský,*) „počíná tam valné usazování jiných národností a s nimi i veliká různosť vyznání. Hlavně mnoho Židů se přistěhovalo, i stali se brzy pány obchodu; tak dle sčítání z r. 1869 nalézalo se Židů v Bukovině 47.754 (9·3 %); tento počet bude čím dále tím větší, ježto v sousedním Rusku a Multansku se Židé musejí podrobovati všelijakému obmezení, v Bukovině nikoliv. V Rusku smí Žid držeti si krčmu jen ve vlastním domě, v Rumunsku docela smí obchod míti jen, když mu vláda k tomu svolí. Mimo to jsou poměry v Bukovině Židům nad míru příznivy; kdežto v Haliči nebo v sousedních Uhrách musejí bojovati s probudilejším živlem národním, není v Bukovině lid selský ani maloruský ani rumunský dosti probudilý, aby jim odpor činil. Sedlák tu zůstává při svém primitivním hospodářství a zavrhuje všecky novoty; nedbá o školu, protože bez ní také se uživil, nedbá, aby synové vyučili se řemeslům, spokojí se, když jsou též sedláky. O nápravu poměrů těch mělo by v prvé řadě dbáti duchovenstvo; ale to je spokojeno, když béře dobré platy a hojné dary od věrných oveček. V církvi pravoslavné jest obyčejem, že v neděli přede mší kněz žehná a světí věci z domácnosti, které věřící do kostela přinášejí, jako peníze, pečivo, máslo a j.; za posvěcení pak značná část knězi připadne. Zlořád ten přestane, až lidé probuzenější a národně uvědomělejší místa duchovenská obdrží; u Rumunů v tom ohledu již pozorovati lze jakýsi pokrok.

Po Židech jsou nejčetněji zastoupeni Němci, čítajíce na 38.500 hlav (7·5 %). Usazování jich v Bukovině vysvětluje se tím, že krátce po připojení země k Rakousku vstoupil na trůn Josef II., který vštěpováním německého jazyka z různých poddaných národů doufal utvořiti jeden německý celek. I zakládány jsou ve všech částech

---

*) Prof. dr. J. Vlach: Z Bukoviny. V „Osvětě" 1875, str. 801 a sld.

říše školy německé, ať jich bylo třeba čili nic. Správa nově nabyté země byla německá a zůstala německou až po naši dobu, tak že Němci, ač sotva dvanáctý díl — a připočítáme-li k nim židy — asi šestý díl obyvatelstva činí, přece německý ráz zemi dávají. Vedlé Němcův mají v Bukovině i druhé národnosti rakouské svoje příslušníky, arci v míře skrovnější. Tak r. 1869 bylo tu Maďarů 8000 (1·6 %), Poláků 5000 (1·1 %), Čechů 2006 (0·4%), Armenů 1700. Není tudy divu, že na mnohých místech mluví se několika jazyky. Kdežto v části severní maloruština na venkově vesměs panuje a v městech převládá, ubývá jí půdy v městech jihobukovinských, kde panuje rumunština. Zajímavý je poměr polštiny k ostatním nářečím; ač nemá opory v lidu vesnickém ani v úřadech a jen na nemnohých školách zavedena jest přece hlásí se k ní značná část honorace v městech bukovinských, tak že i v Sučavě ji slyšeti lze. Hlásí se k ní úředníci polští, aniť nestydí se za řeč svou mateřskou — což nemůžeme říci o Češích bukovinských, z nichž mnozí na Němce si hrají — mnozí živnostníci a něco velkostatkářů; též mnoho lidu služebného jest národnosti polské.

Podobnou rozmanitosť nalézáme i ve poměrech náboženských; ačkoliv totiž celé tři čtvrtiny obyvatelstva (73·4 %) jsou vyznání pravoslavného, rozpadá se poslední čtvrtina na četná různá vyznání, z nichž nejčetnější jest katolické (10·9 %), pak židovské (9·3 %). Na ostatní připadá nepatrný počet, na Řeky sjednocené 3·3 %, na Augsburské protestanty 2 %, na Helvetské a na Armény po 0·2 % a t. d. V hlavním městě Černovicích jest osm chrámů sedmera různých vyznání. Rusky a rumunsky káže se v kostelích pravoslavných; v kostele řecko-katolických Malorusů káže se rusky. V katolickém kostele vedlé obřadní latiny káže se polsky, méně německy; evangelíci mají svůj chrám německý. Armenští křesťané vedlé obřadné armenštiny drží se i polštiny, ač v poslední době více k němčině se kloní. Konečně Židé dělíce se na 2 sekty mají synagogu starou, sídlo starověrců, liberálové opět staví sobě novou. Zvláštní zmínky zasluhují Filipované či Lipované, sekta velkoruská, která byvši doma pronásledována, od cís. Josefa II. r. 1783 v Bukovině usazena jest; žijí zcela o samotě ve 3 vesnicích, pilně obírajíce se orbou a pěstováním ovoce; chvalně známa jest jich zručnosť při stavbách vodních.

Již z uvedených poměrů dá se vysvětliti nízký stupeň vzdělanosti, na kterém posud Bukovina stojí. Rozmanitosť nářečí, poloha Bukoviny na východním cípu mocnářství, nedbalosť a nevšímavosť

obyvatelstva vadí obecnějšímu rozšíření osvěty. A kdežto lid venkovský tím způsobem v nevědomosti trvá, ale mravně porušen není, jsou města co do mravů valné zkažená chovajíce v sobě společnosť, která se skládá z rozmanitých živlů přistěhovalých i domácích, vadami západní osvěty prosáklých, často lidí bez vlasti, bez víry i beze cti. Jak málo lid obecný dbá o duševní vzdělání, ukazuje nám návštěva škol obecných, která ze všech zemí rakouských jest v Bukovině nejbídnější. Roku 1868 chodila tam jen pětina všech dítek do školy; ostatní čtyři pětiny neuměly sobě školy vážiti. Od těch dob i v tom ohledu poměry se lepší; národních škol r. 1868 bylo 158, nyní čítá se 177 obecných škol; z těch jest 12 o 4 třídách, 1 o 3 třídách, 10 o 2 třídách a 154 o jedné třídě. Vyučovací jazyk byl ve 100 ruský, v 70 rumunský, v 96 německý, v 21 polský, ve 3 maďarský, arciť tak, že v 8 školách vyučovalo se čtyřmi jazyky, v 16 třemi, v 57 dvěma a v 96 jedním jazykem. Z přehledu toho viděti, jakou přízní se těší Němci, kteří, ač tvoří i se Židy teprve šestinu obyvatelstva, mají jen o čtyři školy méně než $5\frac{1}{2}$ krát četnější Malorusové a o 26 škol více než Rumuni, kteří jsou pětkrát četnější než vlastní Němci. To platí u větší ještě míře o školách středních; jednak byl jich počet až do nedávné doby velmi skrovný — r. 1872 byly v celé Bukovině dvě gymnasia a jedna realná škola, nyní jsou vyšší gymnasia v Černovicích a v Sučavě, nižší v Radovcích, vyšší realka v Černovicích, nižší v Seretě (gymnasium Sučavské a realka Černovická jsou zařízeny pravoslavně) — jednak byly zcela německé; zemským jazykům ruštině a rumunštině vyučovalo se jakožto nepovinným předmětům; vyučovacím jazykem zůstal dále jen jazyk německý. Tím se ovšem stává, že v německé škole Němci tvoří sotva třetinu žáků, kdežto druhé dvě třetiny žáků jsou národnosti maloruské a rumunské; mimo to dosti značný počet Poláků rozmnožuje počet „německého" posluchačstva. I jest zcela přirozeno, že školy ty praktický svůj účel nehrubě dobře naplňují; Bukovina jest také příčinou učitelstva poslední zemí mocnářství rakouského, neboť tam na 110 žáků přichází teprv jeden jediný professor domácí, všickni ostatní musejí povoláni býti odjinud. A k tomu zvoleny jsou Černovice za sídlo nové německé university."

Obraťmež nyní zření své k území koruny Uherské čili východní polovice říšské, která má plochu 3,238·55 □ myriametrův tudíž činí polovici větší, ježto Předlitavsko měří pouze 3,001·93 □ myriametrů. Uhry nazývají se v úředním slohu „zeměmi koruny Uherské" a skládají se z vlastního království Uherského (Magyar

Ország) s 11,530.000 obyv., z velkoknížectví Sibíňského (Erdély Ország) s 2,115.000 obyv., z přímořského města Rěky (Fiume) s jejím chotarem (17.900 obyv.) a z království Chorvátského (Horvát Ország) a Slavonského (Tot Ország) s 1,846.150 obyv. Bývalé Pomezí vojenské spravováno jest od r. 1873 občansky („provincialisováno"). Ohledem správním činí nyní Uhry a Sibíňsko jediný celek. Veškerého obyvatelstva jest 15 ½ mill. (Keleti udává pouze 15,171.357 hlav), z čehož drží sotva 5 mill. Maďaři, kmen to urálskoaltajský, nejblíže příbuzný Čuchoncům, v pořadí pak dalším národům tureckým, ač úřední statistika maďarská jich vypočetla 5,700.000. Téměř týmž počtem zastoupeni jsou Rumuni (podlé úředních zpráv málo věrohodných 2,673.000, ve skutečnosti však mnohem více), Srbové a Chorváti (dle týchž zpráv 2,430.000 duší) a Čechové (dle zpráv úředních 1,800.000, ve skutečnosti však více než 2,500.000 duší). Němců jest 1,700.000, Židů 554.000, Rusů 456.000, Slovinců 60.000, pak malý počet vyskytuje se Cikánů, Bulharů, Cincarů čili Macedovlachů, Turkův atd.*)

Dle čísel těchto činí Maďaři 35·7 % všeho obyvatelstva, Rumuni 17·6 %, Srbové a Chorváti 15·8 %, Čechové 11·6 %, Němci 11·5 %, Židé 3·6, Rusové 3·0, Slovinci 0·3, Cikáni 1 %, Bulhaři 0·2, ostatní kmenové 0·1. Panující národ maďarský činí tudíž sotva třetinu všeho obyvatelstva a počet členů jeho má se k ostatním národům, jako počet Němců v Předlitavsku k národům neněmeckým. 5 millionům Maďarů činí v Uhřích protivu 5 mill. Slovanů, 7 millionům Němců předlitavských 16 millionů Slovanů. Tou příčinou snaží se uherští učenci z důvodů snadno pochopitelných počet Maďarů jak možná nejvíce veličiti. Proto Pavel Hunfalvy**) řídí se výpočty Karla Keletije, jenž napočetl Maďarů 6,156.421 hlav. Avšak i kdyby tato číslice byla správnou, přece nezvrátí pravdu, že žije v Rakouské říši nejméně třikrát tolik Slovanů kolik Maďarů. Hunfalvy ovšem podotýká, že vedlé 6 millionů Maďarů žije v Uhřích a v Sibíňsku šest různých národností, při čemž mimo Němce a Rumuny pokládá i Slováky, Chorváty, Srby a Rusy za zvláštní národnosti. Se stanoviska národopisného správně sice jedná, než nesmíme přehlédnouti, že Slováci, Chorvátě, Srbi a Rusové jsou vesměs Slovany a mezi sebou velmi úzce spřízněni, zejména pak Srbové a Chorvátě že činí jediný národ, pouze náboženstvím a písmem se různící. Tito

*) Viz dra. V. Kluna: Das Ungarland v „Auslandě" 1875, čís. 21, str. 405—407.

**) Ethnographie von Ungarn. Mit Zustimmung des Verfassers in's Deutsche übertragen von Prof. I. H. Schwicker. V Budapešti 1877, 8°.

čtyři národové — budiž nám dovoleno toho slova užiti — jsou ve svých snahách proti Maďarům úplně svorni, čímž zbývají ze šesti národností nemaďarských, výše udaných, pouze tři. Činí-li veškero obyvatelstvo zemí uherských 15,171.357 a nechť si Maďaři čítají i 6,156.421 duší, činí přece sotva 40% všeho obyvatelstva. Uvážiti také třeba, že se Maďaři skrovně rozmnožují proti Slovanům a zvláště Židům a že nejsou s to, aby závodili s národnostmi těmito, nejvíce pak s živlem rumunským, který od Sibíňských končin vítězně již útočí na hradby Debrecínské. Maďaři přiznávají se z polovice k učení římskokatolickému, z polovice k vyznáním protestantským, zvláště kalvínskému. Učení kalvínské nazývá se prostě „věrou maďarskou“ (Magyar Hit), proti „víře německé“ (Német Hit), čili učení lutherskému, jehož přidržuje se Maďarů malá část. V Sibíňsku vyskytuje se mezi Maďary 80.000 unitářů čili socínianův.

S Maďary sdílí se o osud týž i Němci v Uhřích a v Sibíňsku; i oni nedostupují průměrného čísla svým se rozmnožováním. Města uherská jsou vesměs obývána Němci, mnohá zcela, ostatní aspoň s části. Sídla Němců nejsou pak v Uhřích řídce rozseta, nýbrž činí začasté rozsáhlé národopisné ostrovy uprostřed národů jiných. V Chorvátsku, Slavonsku a v bývalém Pomezí Vojenském vyskytují se Němci v počtu mnohem hojnějším než sami Maďaři. Ve všech téměř stolicích činí Němci více než 1% všeho obyvatelstva, v 31 župách dokonce více než 10%. Nejčetněji vyskytují se v městech, značný pak počet měst nejznačnějších (jako ku př. Temešvár) má ráz téměř zúplna německý. V německých rukou jest obchod i průmysl, věda, divadlo i tisk veřejný. Obyvatelstvo hlavního města Pešti jest nejméně z dvou třetin, obyvatelstvo Budínské a Prešpurské téměř naskrze německé (?). Avšak lid tento zapírá po výtce národnosť svoji; čím důležitějším živlem kulturním jest obyvatelstvo německé, tím menší přísluší jemu důležitosť politická, mnohem menší zajisté než živlu slovanskému. Nebo všude v Uhrách klesá živel německý i mravně i číselně. Dříve byla téměř veškera města hornouherská sídly německého života a vynikala vzděláním i přičinlivostí svých obyvatel; dnes mnohá z nich stala se bídnými vsemi. Obyvatelé dílem se rozptýlili, dílem zchudli, dílem stali se Maďary nebo Slováky. Zajímavo, že se vyskytují i Němci poruštění; města, jež se posud udržela, jsou odloučena úplně ze styků světových, nemají průmyslu, nemají blahobytu, a národnosť německá zachovala se jen v řídkých případech. Tím důležitější jest okolnosť, že nepodlehá Němec tak Maďaru jako Slováku, který po tisíciletí snášel nejtužší porobu,

kdežto Němec vždy honosil se privilegovaným postavením na úkor svých jinonárodních sousedů. Přičinily zjevu toho příčiny mnohé, nejvíce snaha Němci vrozená, cizí živly do sebe ssáti. Slovanění Němců v horních Uhřích pokračuje ustavičně; slovácká služka přiměje pána i paní, aby mluvili česky, dítky pak učí se tímto způsobem slováckým nářečím, jakožto prvé své mateřštině, a dnes není úkazem ve Spiši neobyčejným, že i v ryze německých rodinách jest slováčina mluvou obecnou. Opak jeví se u Němců jihouherských, kdež proti Němcům živlů neněmeckých ubývá. Nesmíme však přičítati k Němcům jihouherským Sasů Sibíňských, jichž se čítá 224.289 duší; oni nejen že nekráčejí ku předu, nýbrž patrně jich ubývá, čehož příčinou jest jednak tuhá maďarisace, jednak i samo nepraktické zřízení jejich.*) Lid tento požívající slavně zaručených výsad, středověkým duchem prosáklých, tak díc dusí se velikým bohactvím svým a podléhá nezdržitelnému úpadku.**) Veliké polnosti staly se jejich neštěstím. Síly jejich a jejich duch, unavený požíváním výsad nepřirozených, nebyly více s to, aby dílny i polnosti v pořádku udržely. Oni nepomáhali sobě rozmnožováním v rodinách, čímž by byli podporovali čilou práci mezi sebou, nýbrž zaujali jakési stanovisko patricijské a připoutali k sobě chudého Rumuna, majitku nemajícího, jemuž bylo sloužiti za mzdu a za spoluužívání společných pastvin. V pánovitém snažení ponechal sobě Sas přístup do úřadův a nájem i využitkování obecných mlýnů, krčem i pastvin, čímž však malá živnost v poli i v lese zůstavena byla výhradně Rumunům. Sasovi pak, když dospěl vrcholu privilegované existence, zašly kořeny spočívající v lidu obecném.***) Bojujíce o bytí své, dospěli Sibíňští Sasové doby, v níž počínají se projevovati znaky neodvratného vymírání jejich.†) Tudíž pouze v jižních Uhřích naskytuje se Němcům jakási naděje v budoucnosť.

Jinak jest se Slovany. Slovanská krev v Uhřích poskytuje všech odstínů. Zúplna různí se od Slovanů severních v západních Karpatech a na uherském východě Slované jihouherští, Srbové a Chorváti, mezi nimiž pouze jeví se rozdíl náboženský (Srbové jsou vy-

*) Das Erwürgen der deutschen Nationalität in Ungarn. Denkschrift aus Siebenbürgen mit Vorwort v. Fr. v. Löher. V Mnichově 1874, 8°. — Die Zertrümmerung des ungarischen Sachsenlandes. V Mnichově 1874, 8°.

**) Der Kampf der Siebenbürger Sachsen für die Überreste des Feudalwesens V Budapešti 1874, 8°.

***) Jan Hintz: Natur- und Culturbilder aus dem Burzenlande (Siebenbürgen). V Brašově 1873, 8°.

†) Viz Dra. W. Wattenbacha: Die Siebenbürger Sachsen. V Heidelberce 1870, 8°.

znání pravoslavného, Chorváté římskokatolického, oni užívají písma kyrillského, ti latinského, ač jsou téhož kmene a mluví týmž jazykem). V severozápadních Uhřích má téměř každé údolí nebo hornatina ráz svůj i tak objevují se Goralé v Tatrách, tak i čeští kmenové při pomezí moravském, na východě zase převládá výlučně živel ruský. Avšak Rusové uherští liší se podstatně od Rusů halických.*) Rusy uherské lze pokládati za nejbližší příbuzné tak řečených Velkorusů; od sousedních Polanů různí se — jak již ode dávna bylo seznáno — řečí, způsobem životným, vlastnostmi tělesnými a životnými. Všeho významu prosto jest lišení Rusů v Lišáky a Lemáky; důležitější jest dělení Rusův uherských ve Verhovince a Dolišňany. I zde objevuje se, že horští Verhovinci neporušený zachovali svůj ráz národní, kdežto Dolišňané do mluvy své i hojná cizí slova pojali, za která užívá Verhovinec slov původních. Dosti patrně liší se posud od ryzích Rusů poruštění Němci v stolicích Spišské a Sárošské. Vedlé toho však vyskytují se i úplně odnárodnělí, totiž poslovačení Rusové na severu Magury, a Rusové s mocnou přísadou živlu slováckého čili tak zvaní Sotáci (již slovo „co" jako „so" vyslovují), také řečení Aváci (po častém užívání slova „ava"), někdy i Ceperáci, ježto místo ruského „teperj" vyslovují „ceper". Rusové uherští přiznávají se ku třem různým vyznáním náboženským; jsouť mezi nimi pravoslavní, řečtí katolíci i rozkolníci čili schismatikové. Na západní i na východní straně Karpatské, v krajích slovanských i německých, jsou zase mnohá města i vsi, v nichž do té míry plemena se pomísila, že není více lze poznati základního znaku plemenného; leda bychom hledali znaku toho u Židů, kteří v těchto místech nejhojněji se vyskytují. Řečí obecnou v takových místech jest zkažená němčina.

Se stanoviska ethnického jsou Rusové uherští téměř ještě zanímavějším zjevem nežli Rusové haličtí. Avšak sedíce namnoze v údolích, vzdálených od nejživějších směrů styku světového, sotva v nejbližším sousedství svém po vnějších znacích svých poznáni byli. Úlohy, seznámiti vzdělané obecenstvo české s idyllickým životem Rusův uherských, podjal se bádatel český prof. J. Píč a bádání jeho dovodila, že Rusové tito nejvíce ještě podrželi patriarších zvyků staroslovanských.

Nejdůležitějším objevem Píčovým jest objasnění rodového bytu, podobného jihoslovanské zádruze a ruské obščině, který

*) H. J. Biedermann: Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. V Inšpruce 1868, 8°, 2 díly.

s části se zachoval i na uherské Slovači. Zvykem jest zděděným Rusů jihokarpatských, že děti t. j. i ženatí synové zůstávají v domě otce svého a hospodaří s ním společně. Otec, mnohdy i děd (na Slovači i matka vedlé synů zletilých) jest v tom případě gazdou a vede hospodářství i jest zákonným a přirozeným náčelníkem rodu. Zemře-li otec, rozdělí se synové v některých komitátech ihned, v jiných žijí i hospodaří dále pospolu. Prvý případ vyskytuje se v okolí Košickém a u Sotáků, kteří jsou však Rusy pouze věrou, jazykem pak Slováky; u ostatních Rusů objevuje se z pravidla držení pospolité. Kde žijí bratří pospolitě, gazduje čili hospodaří nejstarší z nich na místě otcově. Všichni bratří mají stejné právo ku všemu mohovitému i nemohovitému majitku, k pozemkům, k budovám domovním i hospodářským, k skotu atd.; sestry a matka, provdala-li se znova, věnem odbyty bývají. Mimo majitek společný má však ještě každý bratr i své vlastní jmění mohovité, ne sice veliké, obyčejně to nutné svršky domácí. Gazda vládne majitkem společným, káže každému, čeho dělati, prodává, co na prodej v hospodářství jest, i nakupuje, což potřebou se býti okáže. Z práce všech užitek jest společný. Rozdělení pospolného jmění jest věcí vzácnou i bývá následkem pouze domácích svárů nebo nehospodárnosti gazdovy.*)

Slováci obývají v souvislých sídlech v severozápadní části země. Počet jejich nesnadno jest vystihnouti z příčin obecně známých. „U spočítávání Slováků v Uhřích," praví A. V. Šembera,**) „jsou novější statistikové a ethnografové u velikém odporu mezi sebou. Čaplovič, důvtipný posuzovatel národův uherských, netroufal si ani vyřknouti, kolik jest Slováků, nýbrž přestal ve svém obraze země uherské na tom, že uvedl toliko, kolik jest osad slovenských v každé stolici. Hain ve své statistice císařství Rakouského napočítal dle konskripce z r. 1864 Slováků 1,831.570, Czoernig ve své ethnografii rakouské 1,729.919 a Brachelli (1864) 1,763.500. Šafařík naproti tomu klade ve svém národopise slovanském (1842) počet Slováků na 2,753.000, Sasinek pak nejnověji ujisťuje bez rozpaků, že jest Slováků 3 milliony." Hledě k těmto neshodám podnikl Šembera sčítání nové (1875) i vyčetl, že jest Slováků v oněch 20 stolicích, kdež pospolu bydlí 1,926.599, a v 22 stolicích, kdež bydlí uprostřed lidu jinokmenného, 198.733, celkem tudíž 2,125.599 duší. Co se týče jich poměru k jiným spoluobyvatelům, bydlí ve 3 stolicích výhradně

*) Jos. Lad. Píč: Rodový byt na Slovensku a v uherské Rusi. Č. Č. M. Ročník LII., str. 189.
**) Čas. Čes. Mus. 1876, 404 a sld.

sami o sobě, v 10 stolicích činí většinu a v 7 stolicích menšinu. O sobě obývají, až na nepatrnou část krajanů jazyka polského, ve stolicích Trenčínské, Oravské a Liptovské; u většině jsou ve stolici Turčanské (40.982 Slováků, 4554 Němců), Zvolenské (97.782 Slov., 4.644 Němců), Šaryšské (167.432 Slováků, 4783 Němců), Těkovské (82.364 Slov., 45.669 Maďarův a Němců), Nitranské (303.174 Slov., 61.577 Maď. a Něm.), Spišské (106.337 Slov., 76.803 Něm. a Polanů), Gemerské (91.787 Slov., 81,651 Maď. a Něm.), Zemnenské (167.951 Slov. a 126.000 Maď.) a v Prešpurské (149.160 Slov. a 146.980 Maď. a Něm.). V menšině jsou Slováci ve stolici Turňanské (1892 Slov., 24,403 Maď. a Něm.), Ostřihomské (9093 Slov., 58.160 Maď. a Něm.), Komárenské (13.685 Slov., 128.133 Maď. a Něm.), Abaujské (54.574 Slov., 109.457 Maď. a Něm.), Užské (52.514 Slov., 75.685 Rusů, Maď. a Něm.), Pešťskopilišské (71.626 Slov. a 462.478 Maď., Něm. a Srbů) a v Novohradské (84.553 Slov. a 112.361 Maď. a Něm.). Stolice tyto činí pravé Slovensko; mimo Slovensko žije Slováků v stolici Bekešské 52.450, v Báčké 36.500, v Sabolcké 14.619, v Boršodské 14.086, v Čanadské 13.227, v Torontálské 16.629, v Bělehradské 5890, v Krašovské 5134 a Vesprímské 4264 duší.

Krajiny, v nichž Slováci obývají, jsou v Uhřích téměř nejchudší. Naproti tomu okresy ruské, na téže zeměpisné říši rozložené, oplývají vínem a plodinami všeho druhu. Z mírnějších úpatí Karpatských přecházejí každého podzimí houfně rolníci s velikými koši hroznů na hlavách do Haliče, kdež plodiny své prodávají; dařiť se ovoce zřídka v Haliči. Slovanštění horních Uher pokračuje stále a podléhají mu nejen Němci nýbrž i Maďaři.

Vedlé Slovanů jsou ethnicky nejnebezpečnějšími nepřátely Maďarů Rumuni. Ve dvacíti municipiích má kmen tento rozhodnou většinu, v Sibíňsku pak předčí o 7 % veškero ostatní obyvatelstvo. Mimo země uherské koruny bydlí Rumunové v Bukovině, v Multanech a ve Valašsku čili v nynějším knížectví Rumunském a konečně i za Dunajem v knížectví Srbském, v Bulharsku a v Rumelii, t. v někdejší Thrakii a Makedonii. Rumuni jsou národem velice se množícím a rychle zabírají v Sibíňsku a v Uhřích sídla, vymíráním Maďarův uprázdněná. V létech 1770—1850 přibylo Maďarů Sibíňských 112·15 %, Rumunů však 123·12 %, Němců naproti tomu sotva 45 %. Rumuni s části hlásí se k učení řeckokatolickému i řídí se arcibiskupem, jenž sídlí v Balašfalvě, s části přiznávají se k učení pravoslavnému majíce svého metropolitu v Sibíni. Nezdolnou propagandou krásných žen daří se jim vítěziti i nad živlem slovanským; pouze

v jižních Uhřích, kdež stýkají se s Němci, není pozorovati patrnějšího množení se jich.

Vedlé národností, zde vytčených, vyskytují se v zeměpisných učebnicích mnohá ještě jména kmenů čili národních skupin v Uhřích, po jichž jméně souditi lze o zvláštním jejich původu. Jsouť to Hajduci, Jazygové, Kumáni, Panduři, Ráci, Čajkisté, Sékelé atd. Kumáni ovšem byli národem zvláštním; oni obývají jihovýchodně Budapešti část Kečkemetské pusty. Jazygové a Kumánové vystěhovali se v XIII. stol. z krajin černomořských, ustupujíce proudu mongolskému; obdrževše v Uhřích výsadní zřízení zachovali jméno své po dnešní den. Jsouť však nyní do té míry pomaďařeni, že původní jádro kmenové sotva poznati lze. Hajdukové v okresích hajduckých, jichž hlavním místem jest Soběslav (Szoboslo), jsou ryzí Maďaři a činili v dřevních dobách jakési společenstvo vojenské, podobné Sékelům a Hraničárům. Jméno Pandura neznačí kmene zvláštního; spíše jest to zděděný název z dob středověkých, jež srovnati lze s německým „landsknecht“, a ještě podnes slují počestní biřicové a sluhové z různých stolic Pandury. Čajkisté na dolním Dunaji jsou původu srbského. Jednoho však národa, který počtem svým převyšuje veškery tyto nedobitky národní, téměř nikdo z uherských ethnografů se nedotýká. Jsouť to Polané. Jazyk polský, nešetře hranic politických, přestupuje z Těšínska přes Bezkydy do stolice Trenčínské až po řeku Kysúcu, jsa tu obecný v celém okrese Čadčanském i v části okresů Žilinského a Bytčanského, z Vadovicka halického pak přechází přes Babí horu do horní Oravy až téměř k Náměstovu a tudíž třetina obyvatel stolice Oravské mluví jazykem polskoslovenským. Odnož těchto Oravanů polskoslovenských přesídlila i do stolice Liptovské, usadivši se tu v několika osadách blíž hranic Oravských a blíže Růžomberka. Kromě těchto polských obyvatelů Trenčínských a Oravských bydlí kmenovci jejich v počtu nemalém ve Spiši, v severovýchodním rohu této stolice od pohoří Mahury za Tatrou. Jsouť to obyvatelé severního úpatí hor Tatranských, zváni vůbec Mahurčané, jakož sousedé jejich v Oravě a v Čadčanště slovou Góralé, v Oravě též Krajňáci. Všech Polanů čítá se v Uhřích 83.053, jichž jest v stolici Trenčínské 24.579, v Oravské 24.196, v Liptovské 7.065 a ve Spišské 27.213.*)

Z neobyčejné této směsice povah a letor různých národů vystupuje zvláštnostmi svými v popředí pravý Uher čili plnokrevný

*) Šembera v Č. Č. M., 1876, str. 663 a sld. — J. Z. O osadach polskich na Węgrzech. Dodatek tygodniowy z r. 1850 a 1851. Tom. I. Lwów 1851, č. 41.

Maďar. Zdá se, že povaha jeho vznikla smíšením neřestí i ctností všech národů, sdílejících se s ním o vlasť společnou, z čehož vyvinul se prodlením dob celek harmonický. V Uhřích po Slováku Trenčínském není nad maďarského rolníka venkovana poctivějšího. Všichni kupci, obchodníci i řemeslníci nejraději jednají s Maďarem; německý sedlák naproti tomu obelže a podvede je stokráte za okamžik, Rumun obelstí zase lichocením. Maďar nelže a nepodvádí. Avšak Maďar také nerozpakuje se, sáhnouti násilně po cizím statku. V Uhřích největším protivníkem pověstného beťárství jest počestný sedlák maďarský.

Zajisté každý, kdož čeho slyšel o žití maďarském, vzpomíná slova „bétyar“ (č. beťar). Buď se jeho užívá v pravém pojmu slova, kdež znamená nevázaného syna pusty, vedoucího život nájezdný i loupežný, buď srozumívá se ve smyslu přeneseném, načež znamená každého, kdož chováním svým vzdaluje se dobrého mravu. Také znám jest skutečný beťár jakož „ubohý chlap“ (szegény legény). Ač nyní ubývá beťárstva a dávno již byla uplynula doba beťárské romantiky, přece po věrohodném ujišťování není lze beťárstva v Uhřích úplně vyhubiti, ježto zapustilo kořen svůj v zámožných selských rodinách maďarských. Ve dne vzdělává sedlák pole své, večer vsedne na kůň anebo usadí se se svými soudruhy do košatiny, ozbrojí se a jde na lup. Pod šibenicí kouří Maďar klidně čibuk svůj holduje východnímu fatalismu; německý lupič buď jest sklíčen buď pobožen, Rumun oddává se divému zoufalství; Srb pozpěvuje píseň národní. Téměř ustavičně jest stanné právo v některých stolicích prohlášeno, na jeden nebo i na více roků; nejvíce se vyskytuje stanné právo v ryze maďarských okresích. Příčinu veliké surovosti a zdivočilosti lidu maďarského hledati sluší v nedostatku školského vzdělání, nedostatek tento zakládá se zase na zeměpisných poměrech krajiny. Poloha sídel uherských nedopouští pravidelné výchovy školské, i kdyby rodiče chtěli, aby se dítky jejich něčemu naučily. V nížině uherské nemá příroda do sebe žádného půvabu; monotonie nedozírné roviny, tu a tam přerušená několika stromy anebo věží vzdálené osady, jež zdá se třásti v teplém ovzduší, unavuje brzy žádostivé oko poutníka osamělého, pusté pak i mrtvé ticho skličuje mysl jeho. Obydlí ovšem jsou daleko od sebe vzdálena, mnohdy pak nutno jíti za jednu i za více hodin, než stihneme obydlí druhého; mnohdy jsou obydlí spojena v „pustu“, avšak i tehdy jest vzdálenosť tak velika, že dítky v zimě nemohou býti do školy posílány, v kterýž čas pouze na venku se vyučuje. Naproti tomu městce a města mají velikou lidnatosť,

UHERSKÁ PUSTA.

od 17.000 až do 70.000, tu pak jedna nebo dvě špatné školy nejsou s to, aby do svých místností nevelikých pojaly veškeru mládež škole příslušnou; uvážiti také dlužno, že pro bláto někdy po kolena sáhající návštěva školy úplně jest nemožna. Sami učitelé bývají velice netrpělivi, tak že mládež vedení jejich svěřená nemnohému se naučiti může. Sama ministerská „zpráva o obecném školství v r. 1870“ dosvědčuje, že v stolici Zemnenské vyučovalo tehdy 17 učitelů, kteří psáti neuměli. Polovice dítek školou příslušných nepožívá naprosto žádného vyučování. Za takého stavu obecného vzdělání, z něhož ani vznešenější třídy vyloučeny nejsou, není lze se diviti, že průmysl leží úplně ladem. Po tuto chvíli projevoval Maďar málo chuti k výrobě, ježto nebylo mu třeba hledati jiných zdrojů výživných mimo orbu a chov dobytka. Vždyť provozuje se nedbale sama orba, která jest předním pramenem národního bohactví maďarského. Rolník maďarský obilí nemlátí, nýbrž koni vydupává, při čemž množství zrn buď zůstane v slámě buď zašlape se do země. Nyní se průmysl počíná hýbati, ježto Židé nabyli emancipace; budoucnost uherského průmyslu jest skvělá, bohužel že nalézá se výhradně v rukou semských. Židé jsou v průmyslu alfa i omega, jim zjednává počet jejich, pevná sdruženost, čilost a obratnost, zvláště pak moc peněžní v zemi peněžně chudé moci veliké, která projevuje se sebevědomým a okázalým vystupováním. Také množí se tak neobyčejně počet jejich, tak že stolice Karpatské jsou Židy téměř přeplněny. V l. 1785 až 1870 sedmkráte zmnožil se počet jejich; nyní čítá se jich v Uhřích asi 600.000 hlav, to jest desátý díl všech Židů v Evropě. Budapešti přísluší čest, že po spojení s Budínem jest prvým židovským městem v Evropě. Lichvou ničí Žid maďarského šlechtice i rolníka, opilství oddaného. Avšak Žid jest také jediným původcem obchodu a téměř jádrem intelligence a společenského života. Mimo Budapešť a některá větší města není lze o životě společenském ani mluviti. Maďar spokojí se tím, že jde do hospody, kdež vykládá neomaleně politiku svou, čerpanou z nějakého lístku pokoutního. Na poli tomto skutečně vyniká; při každé příležitosti i sebe nepatrnější má řeč obsahu výhradně politického; při úřadních hostinách, při nastolování úřadníkův a při všech vůbec veřejných úkonech slyšeti jest pět až šest dlouhých řečí, v nichž sice řečníci v dlouhých vývodech všeho se dotýkají, do vnější politiky směle zabíhají, o zachování státu a povznesení vzdělanosti krásně deklamují, při tom však zapomínajíce, že nemá škola jejich učitele a náměstí sebe horší dlažby. Jakmile však ozývají se z houslí cikánových národní tklivě bouřlivé zvuky

zapomíná Maďar rázem všeho — politiky, nebezpečenství státního, vzdělanosti i průmyslu — a obratný diplomat, zapomněv své úřadní důstojnosti, tančí kolem tanec národní, jako sloup prachu vírem vzbouřený. A když dozní poslední zvuk struny, sáhne Maďar nadšeně do kapsy své a hází nepočítaje cikánovi vše, čímž mnohdy po celý měsíc ženu i dítky uživiti má. Za krátký čas jest cikán domácím pánem v krásném domě mrhače podobného, který dříve neustane, dokud nezaklepá nouze a bída na vrata jeho a jemu nepřipomene, že jest žebrákem. Cikán, ač jest to ironií veřejné mravnosti, není nejhorším živlem ve vlasti maďarské, při tom však promarní veliký peníz hudbou vyzískaný ještě snáze, než jeho nabyl. A tak přechází lehkomyslný Maďar z nejvážnějších výkladů nejpřednějších otázek životných k nejšílenější radosti smyslné, upadá také často z nejkrasších poměrů hmotných v bídu největší.*)

Země uherská nemá mnoho měst, za to však města jsou důležita, nadána výsadami královskými a střediska mnohdy hlučného obchodu. Některá mají ráz německý, jiná srbský nebo slovácký, jen nepatrný pak počet měst má ráz výlučně maďarský. Maďarskými jsou více veliké městce, jen tím od měst se lišící, že neměly přednosti královských svobodných měst. Pojem náš o městech středoevropských v Uhřích patrně se neosvědčuje; ještě města slováckoněmecká podobají se poněkud městům našim, města ryze maďarská zasluhují názvu města jen po počtu svého obyvatelstva.

Nastupmež pouť svou po širošíré zemi uherské s českým poutníkem Františkem Brábkem. Prešpurk, staroslavné město korunovační a sídlo sněmův uherských (také Břetislav), jest prvé město, do něhož zavítáme překročivše zánovní hranice dualismu. Ráz Prešpurka jest celkem velkoměstský. Prostranné ulice, velikolepé budovy nové i starožitné, krásné stinné a vonné sady akaciové, v nichž veliké vojenské kapely téměř po celý den obecenstvo obveselují, činí pouť po městě velmi příjemnou. Pahorky okolní, vroubící amfiteatrálně celé město, jsou posázeny révou, vysazenou na místě zaniklých lesů. V městě upoutá pozornosť poutníkovu velikolepá kathedrála Svatomartinská, svedená nejčistším slohem gothským. V kathedrále této, jejíž ozdobou jest olověná socha sv. Martina, 100 centů vážící, bývávali korunováni králové uherští korunou sv. Štěpána. Na levém břehu Dunaje, blízko loďkového mostu, nalézá se známý královský pahrbek (Királyhagy), železným zábradlím ohrazený,

*) Ausland 1872, čís. 11, str. 229—230.

na nějž bylo králům uherským v den korunovační koňmo vyjeti, kdež jsouce obklíčeni magnáty a praeláty mečem sv. Štěpána k všem úhlům světa máchali, tím slibujíce, že chtí země proti všem nepřátelům hájiti. Nad městem strmí na zámecké hoře rozsáhlé trosky královského hradu, r. 1811 požárem zničeného. „V pravdě důstojné to sídlo královské! Vystoupíš-li na polo zbořené bašty hradní, otevře se ti odtud pohled věru královský. Na východ a západ vine se Dunaj jako stříbrná stužka zelenou rovinou, v níž se bělají roztroušená města, zakončující se na východě Komárnem, před nímž se Dunaj rozptýlený na četné větve opět v jeden mohutný tok slévá, na severu zdvihají se stříbrolesklé bílé Karpaty a na jihu lemuje obzor modravý zasmušilý les Bakoňský, skrývající v temném lůně svém nebezpečné tlupy pověstných svých loupežníků, kteří celé daleké okolí od jezera Blatenského až k jižnímu břehu Dunajskému nejistým činí.“ V novějších dobách Prešpurk nabyl veliké důležitosti obchodní i čítá 50.000 duší. Právě zabývá se vláda uherská myšlénkou zříditi v Prešpurce třetí universitu maďarskou. Obyvatelé jsou Slováci a Němci, méně Maďaři, maďarština však stává se znenáhla modou kruhů vznešenějších.

Severovýchodně Prešpurka jest „uherský Řím“ Trnava, která bývala za dob turecké vlády sídlem Ostřehomských primasů. Podnes má arcibiskup v Trnavě svého generálního vikáře. Okolí města jest ryze slovácké. Na ústí Ráby do Dunaje jest Ráb, druhdy důležitá pevnosť ve válkách tureckých. Z měst v poříčí Ráby vynikají Kysek, pověstný chrabrou obranou Mikuláše Jarošiče r. 1532, Kamenec a při jezeře Neziderském německé město Šoproň (Oedenburg), které bylo po 10 let (1850—1860) hlavním městem jihozápadních Uher. V poříčí Váhu, který splývá se severním ramenem Dunajským, jsou malá města slovácká, Svatý Martin Turčanský, středisko literárního ruchu na Slovensku, který byl nejvíce podporován rozpuštěnou nyní „Maticí Slovenskou“, Žilina a Trenčín. Nad Nitrou jest prastaré biskupské město Nitra. Na soutoku Dunajských ramen rozkládá se veliká pevnosť Komárno. Ostřihom (Gran) již prvým pohledem prozrazuje, že jest sídlem prvého arcibiskupa i primasa uherského. Přední ozdobou města jest nádherný velechrám, zbudovaný péčí uměnímilovného arcibiskupa Alexandra Rudnaye. Stavba dála se plných 32 let, načež za veliké slávy r. 1856 byl chrám oddán účelu svému. Celý chrám vystavěn jest podlé nákresů Kühnelových, stavivem jest mramor. U Ostřehomi vlévá se do Dunaje Hron, příchozí z okresu báňských měst hornouherských, Kře-

mnice, Šťávnice a Báňské Bystřice. Důležitosť měst těchto dávno již poklesla a německý patriciát jejich velice pomíšen jest se zdravým jádrem lidu slováckého. Křemnické zlatodoly jsou již přebrány; mincovna jest ještě jakousi reminiscencí. Šťávnice má posud bohaté stříbrodoly a důležita jest tamní akademie hornická.

U starého biskupského sídla Vácova Dunaj obrací se k jihu, načež v pravo vynořuje se očím poutníkovým Vyšehrad (Plitenburg). „Za doby Matiáše Corvína oslňující sídlo královské — dnes holé zdi a hromady kamení. Městečko pod hradem jest sice dosti úhledné — přece jest ale nudnou prosou proti poetickému svému soudruhu, který se nad ním tak elegicky do oblak vypíná. Vyšehrad vypínal se nejhrději v době, kdy slunce Huňadovců stálo ve svém zenitu; umělci, státníci, filosofové se zde scházívali z celé země, vyslancové cizích mocností bývali zde hostěni — se sluncem Huňadovců sklonil však i Vyšehrad tvrdou šíji svou a dnes stojí zde již jako shrbený stařeček, který by rád mnoho z minulých dob svého mládí vypravoval, ale nestačí mu dech.“

Po obou březích královského veletoku rozkládá se Budapešť, výstavností svou i velmi důležitým obchodem prvé město nejen zemí uherských, nýbrž i po vší Evropě jihovýchodní. Do r. 1872 byla to dvě města; na pravém břehu hrdě stkvěl se hrad uherských králův a pod ním Budín, stolice všeho království, kdež i za vlády vezírů tureckých (1541—1686) bylo sídlo nejvyšších úřadů tureckých. Naproti, na břehu levém, rozkládalo se tržebné město Pešť, jehož jméno v převodu přenesli Němci na Budín (Ofen). Avšak uherské pýše zdálo se býti příhodnější, aby obě města spojena byla v jedinou metropoli říšskou. Vzrůst Budapešti jest ohromný. Roku 1776 čítala Pešť 13.550 obyv., Budín 21.000, r. 1800 Pešť 30.000, r. 1830 Budín 27.000, r. 1840 Pešť již 67.000, r. 1850 opět jen 53.000, avšak již r. 1860 *136.000*, r. 1870 *230.000* a r. 1880 *262.000.* Budín čítal r. 1870 *54.000*, r. 1876 jen 48.000 obyv. Obě města i se Starým Budínem měla roku 1857 175.000 obyv., r. 1870 270.000, r. 1876 295.254, r. 1880 *335.581* obyv. a s vojskem 346.000. Od r. 1876 přibývá ročně 12·8 % obyvatelstva.*) Obyvatelstvo jest smíšené. Němec, Slovák, Maďar a Žid činí jádro, k němuž druží se Srbové, Rumuni, Arméni, Řekové atd. Avšak Židé již patrnou mají převahu i jest dnešním dnem Budapešť největším městem židovským na světě. Z příčin výše vyložených roste báječně bohactví Židů Budapešťských.

*) „Die Presse“, 1880, čís. 141.

Podlé zpráv statistických, sebraných „antisemským spolkem uherským“ a známým poslancem Istoczym, drží právě Židé v Budapešti 64 % veškerých domů městských a od doby, v níž byla prohlášena emancipace Židů, zmnožil se počet nemovitostí Židům náležejících o 270 %.

Budapešť.

Než přes to vše jest nyní Budapešť hlavním městem národa maďarského a školou jeho civilisace. Jest to mezník vzdělané Evropy západní, vztyčený na rozhraních pusty, který s Lvovem, Odésou a Srbským Bělehradem obkličuje sídla pravého života orientálského. I minulostí svou Budapešť vyniká. „Buda — Pešť! Jaké jsou to podivné dvě sestry,“ praví Brábek, „tam minulost, zde přítomnost a budoucnost, tam historie, zde moderní román. Postavíš-li se na prostředek řetězového mostu a díváš-li se k Budínu, tane ti na mysli středověk; všichni ti Matyášové, Ladislavové a Ludvíkové, kolik jich komnaty hradu Budínského kdy hostily, kráčejí pojednou vážným

krokem před tebou; Árpádovců žezlo, prapor Přemyslovců, půlměsíc velikého proroka, orel Habsburků — vše to zdá se ti, že vlaje střídavě na cimbuří Budínském — obrátíš-li však zraky na stranu Pešťskou, jak zcela opačné představy vstupují ti na mysl! Vše jest zde moderní, rozlehlé, velkolepé, a přece vše ještě jakoby v zárodku. Obrovské budovy, prostranné ulice, hemžící se davy lidstva, po výdělku nebo po zábavě se pachtícího, rachot povozů všelikého druhu, četná staveniště na konci všech téměř ulic, sběh, shon, práce, křik, vše to ti dává na jevo, že Pešť pracuje zimničně k tomu, aby se stala, dříve než se kdo naděje, městem v pravdě světovým. Naproti tomu zdá se Budín, jakoby chtěl chvíli si odpočinouti na svých historických vavřínech a dívá se s tváří stojskou na moderní si počínání své mladší světácké sestry.

Moderní ráz Pešťský jeví se nejvíce nedostatkem starožitných budov veřejných, zvláště chrámů. „Má sice Pešť mnoho malých kostelův a kostelíčků, chrámu však podobného asi jako v Prešpurku, v Ostřehomi nebo ve Vácově zde marně hledáš. Kolik starších chrámův a klášterů v Pešti vůbec bylo, to vzalo za své Tatary a Turky a co po době tatarské a turecké vzniklo, spadá již do časů, kdy umění stavitelské bylo v úpadku, i není tudíž divu, že Pešť na svou velikosť a lidnatosť jako hlava země žádným důstojným chrámem se vykázati nemůže. Za to mají zde Židé svou velkou, skvostnou synagogu. Což chceme jiného, vždyť jest Pešť jedno z nejmladších, jedno z nejnovějších měst evropských? Mohamedané mají zde také svou mečetku; jest to vlastně hrob tureckého svatého Gil Baby, k němuž putují zbožní dervišové z Turecka, z malé Asie ano až prý z Indie.“

Má však Pešť i mnohé stránky stinné, které ruší pojem obvyklý o nimbu jejím. Zdá se soudnému pozorovateli, že Vídeň se vším záštím svým a se vší indolencí přestěhovala se na úpatí hradu Budínského, kdež podala ruky své Maďaru. Maďar a Němec drží vládu v městě, jehož většina jest slovanská, a jehož vyprostění ze jha tureckého i z ruky ochlokratie r. 1848 stalo se pouze skrze Slovany. „Pešť jest dosud v stádii svého vývoje a uplyne jí ještě několik let, než se v ní dodělá živel národní oné platnosti, jaká mu přísluší. Nedá se sice upříti, že jest Pešť středem intelligence maďarské, tvoříc literární i politické středisko národa Árpádova, mohutný však živel slovanský a německý, který se zde s živlem maďarským stýká, stírá s ní onen čistý ráz národní, kteréhož sice v přísném slova smyslu nikdy neměla, jehož se však nyní úsilně

domáhá. Jak brzy se jí to asi podaří, nebo podaří-li se jí to jednou vůbec úplně, o tom se nedá zde mluviti — zápas plemen jest křečovitý a rozhodnutí jeho jest otázkou doby příští. Tolik jest jisto, že zde žije Čechův a vůbec Slovanů veliké množství. Shledali jsme to, ať jsme se obrátili kamkoliv: v hostincích, na veřejných procházkách ve společenských vozech, všude jsme se setkali s Čechy, nikoliv snad cestujícími, nýbrž takovými, kteří jsouce zde usedlými řemesla a obchody své provozují. Žijí zde dosti spokojeně a klidně; Maďar není řevniv na žádného cizince, provozuje-li si vedlé něho své řemeslo nebo umění; v úřadu však jej vedlé sebe nebo nad sebou nikdy nestrpí." *)

Předními městy východouherskými jsou tiché arcibiskupské sídlo Jager, úpravná Košice, Debrecín, Veliký Várad, Segedin a St. Arad. Mimo tato města sluší se ještě uvésti veliké městce, z nichž mnohé mají až 50.000 duší, jako Hod Mezö Vašárhely, Kečkemet, Čába, Makó, Szenteš atd. Typem maďarského města jest Debrecín se 48.000 obyv. „Debrecín jest metropolí čistě maďarského živlu. Město samo i s okolím jest sice prosaické, přes všechnu tuto prosu však jest zde život na ulicích tak čilý, obyvatelé tak pestrého rázu, že zde najde historik i anthropolog dosti látky k obohacení svého vědeckého nebo uměleckého repertoiru. Hledáš-li typus pravého cikána, zajdi za město a chumáč stanů, hejno pasoucích se hříbat a pokřikování nahých dětí dá ti na jevo, že leží před zrakem tvým kousek Asie... Hledáš-li exemplář maďarského „nemeše" (zemana), vejdi do kterékoliv vinárny Debrecínské, zasedni ku kterémukoliv stolu a můžeš přísahati, že tvůj soused na pravici i tvůj soused na levici jsou nemešové. Celý Debrecín činí v cizince dojem převeliké vesnice. V prostředku jako by v jádru města jest několik budov téměř velkoměstských, zejména nová škola, protestantský chrám a historická zdejší radnice, ano jest tu i dláždění. Od středu města pak rozbíhají se jako poloměry kruhu nepřehledně dlouhé ulice na všecky strany až hluboko do Kortobáďské pusty a jdeš-li některou takovou ulicí i celou hodinu, nedocházíš jejího konce, až pojednou stojíš na pokraji velebné roviny a zrak tvůj, jak daleko sahá, nevidí nic, než trávu a blankyt a neslyší nic, než tu a tam zaklepání melancholického čápa, jenž vážně travou se brouzdí. Každý dům v ulicích těchto, obyčejně bezpatrový, nebo jen o jednom patru, činí pro sebe uzavřený celek s prostranným dvorem a se zahradou a

*) Brábek na j. m.

každý hospodář jest ve svém statku malým potentátem, starajícím se jen o to, aby zrála kukuřice v poli a aby v zimě visela slanina v komíně. Zlí lidé beztoho vypravují, že Debrecínští občané kupují jen proto knihy, aby měli do čeho zaobalovati svou slaninu, kterou je po celém městě a až do polovičky pusty cítiti." *)

Sibíňsko činilo až do r. 1867 samostatnou korunní zem s titulem velkoknížectví. Do r. 1848 skládalo se však z tří národních území svéprávných, nestejně velikých a mezi sebou hojně propletených, ze země saské, ze země sékelské a ze země maďarské. Úředním městem hlavním byla Kluž (Klausenburg, maďarsky Kolosvár), hlavním městem saským byla Sibíň (Hermannstadt). Nejčetnější část obyvatelstva, totiž Rumunové, byli zbaveni všech politických práv, ač činili větší polovici všeho obyvatelstva. Po r. 1850 stala se Sibíň hlavním městem vší země, v deset krajů rozdělené. Jediní Sasové podrželi své starodávné zřízení, majíce svůj sněm, saskou universitou zvaný a svého náčelníka, saského hraběte. Po vyrovnání z r. 1867 bylo Sibíňsko úplně spojeno se zemí uherskou a konečně zrušen i mimořádný královský kommissariát, který za nějakou dobu v Kluži úřadoval. Nejznamenitějším městem Sibíňským jest Brašov (Kronstadt), hojně tržící s Rumunskem.

Také území srbská v jižních Uhřích činí samostatné historické území, zvané Srbským vojvodstvím. Kraje, Srby nyní osazené, zpustly za turecké vlády zúplna, jedinými pak osadníky byli turečtí vojenští osadníci. S pádem tureckého panství zanikly i osady tyto a když r. 1691 císařští v Srbsku byli poraženi a větší část Srbů, vedených patriarchou Arseniem Černojevičem, ze strachu před mstou tureckou na císařské území ustoupila, vykázána Srbům sídla opuštěná v jižních Uhřích a císař Leopold I. udělil novým osadníkům veliký list výsadní, jímž samostatnosť Srbův uznána, jim dopuštěno míti oekumenického patriarchu a voleného i císařem ztvrzeného vojvodu, podřízeného ne úřadům uherským, nýbrž přímo císaři. Maďaři nemile nesli nařízení to, avšak císař nepokládal sídla srbská za část uherské koruny, nýbrž za krajiny na Turcích dobyté. Samostatnosti Srbů šetřeno bylo ještě v století minulém, ba nějaký čas byla zřízena ve Vídni i zvláštní illyrská kancelář dvorská, která konečně podlehla maďarským útokům. Roku 1848 chopili se Srbové proti Maďarům zbraně za svá práva i zvolili sobě Šupljkce za vojvodu. Po ukončení uherského povstání zřízena ze sídel srbských

*) Světozor, 1872 str. 417.

nová korunní země Srbské vojvodství a Temešský banát s hlavním městem Temešvárem, avšak již r. 1860 zrušeno zvláštní postavení sídel srbských. Dnes jeví se jednota Srbů pouze ohledem náboženským, ježto k řízení věcí náboženskonárodních, zejména k správě církevního jmění velmi značného, z něhož vydržují se školy i ústavy duchovní, povolán jest srbský církevní kongress za předsednictví patriarchova. Kongress tento, složený z biskupů, z poslanců duchovenských i světských, jest Srbům nyní náhradou sněmu národního a zasedá v Dolních Karlovicích, kdež také sídlí patriarcha. Středem duševní činnosti srbské jest Novosad (Neusatz), největším městem srbským jest Subotica (Maria Theresiopol, maď. Szábadka) s 58.000 obyv.

Státem ve státě jest království Chorvátskoslavonské (království trojjediné hledíc k Dalmácii, koruna Zvonimírova), které má svého náčelníka správy civilní i vojenské, bán zvaného, svůj sněm zemský a které vyřizuje potřeby své tak, že 45 % všech příjmů státních zůstává k potřebě země a 55 % odvádí se do pokladny říšské. Bán chorvátský má místo ve sboru nejvyšších úředníků koruny uherské (barones regni) a Chorváty zastupuje v uherské ministerské radě chorvátský ministr. K vyřizování oboustranných věcí sporných volí chorvátský sněm zemský a říšský sněm uherský královinskou deputaci, jejíž snesení se předkládají k ztvrzení oběma sněmům. Pouze město Rjeka (Fiume) vyloučeno jest ze svazku se zemí chorvátskou, k níž přirozeně náleží. V nejnovější době vznikl příkrý spor mezi sněmem chorvátským a vládou uherskou o příslušenství chorvátské části někdejšího Vojenského Pomezí, který posud vyřízen není. V hlavním městě Záhřebě (Agram) soustředila se veškera duševní činnost Jihoslovanů, jíž mocnými pakami jsou jihoslovanská akademie věd a universita, r. 1874 založená. Časové důležitosti nabylo malé město Djakovo (Dákovár), kdež sídlí prvý vlastenec chorvátský, ušlechtilý biskup dr. Jiří Stroszmayer.

Zvláštním zařízením, jež teprvé v nejnovějších dobách bylo odstraněno, bylo Vojenské Pomezí. Vzniklo v XVI. stol. z potřeby stálé obrany proti Turkům a znenáhla se šířilo po čáře Sávskodunajské a po jihovýchodním pomezí Sibíňském. Obyvatelé jeho (Hraničáři) byli povinni až do šedesátého roku věku svého stálou službou vojenskou, i byli rozděleni vojenským způsobem v území setnin, praporů, plukův a v generaláty. Znenáhla částky uvnitř země položené nabyly správy občanské čili byly „provincialisovány“, avšak

teprvé po r. 1868 dočkali se obyvatelé Vojenského Pomezí, že dosáhli plné rovnosti s jinými občany státními.

Nejmladší částí mocnářství rakouského jest Bosna s Hercegovinou, kteréžto země sice dle jména uznávají svrchovanosti „J. V. sultána tureckého“, avšak ve skutečnosti jsou součástí říše císařské. Krajiny tyto, přírodou hojně nadané, jsou zanedbány velice. Orba jest v kolébce, průmyslu vůbec není, chov dobytka počíná se teprvé nyní zdvihati. Při sčítání r. 1880 napočetlo se v zemi veškeré 155.980 koní, 754.877 kusů skotu, 831.285 ovcí, 514.990 koz, 427.091 vepřův a 109.572 oulů, poměr zajisté k rozlehlosti země a k počtu obyvatelstva nehrubě veliký. Všeho obyvatelstva jest 1,142.147 duší vesměs téměř národnosti srbské. Osud Slovanstva tomu chtěl, že tam, kde není rozdílů kmenových, aspoň náboženské různosti obyvatelstvo dělí v nepřátelské sobě tábory. Bosenští Srbové dělí se v přívržence trojího vyznání, v pravoslavné, jichž se čítá 487.022 duší, v mahomedány (442.500 duší) a v katolíky (208.950 duší). Vedlé nich žije v Bosně ještě 3426 Židů původu nejvíce španělského. O městském žití dosud není ani řeči, poněvadž se země nezpamatovala za dva roky z pětistyleté vlády turecké. Sídlem správy zemské jest Sarajevo, po strašném ohni poněkud se zotavující, které čítá 21.377 obyv. Po něm jsou největší Mostar, hlavní město hercegovské s 10.848 obyv., a Banjaluka s 9560 obyv.

Císařství Ruské.

Veškera Evropa východní jest částí obrovské říše Ruské, největší nejen v Evropě, nýbrž po všem světě, ježto prostírá se mimo evropskou část svou po vší severní Asii, po veliké části Asie střední a po krajích Kavkazských, jež po povaze jejich spíše k Asii než k Evropě přičítati se sluší. Po vykonané prohlídce zavazadel v rusko-pruské pomezní stanici Wirballech opouští poutník dvoranu nádražní „s tím blahým vědomím, že nalézá se v říši, kdež — jediný to úkaz na světě — putovati lze o maličkosti 95 stupňů délkových čili 5800 hodin, aniž byl dostihl hranice celní, a že teprvé bude ti otevříti vak cestovní, až tě nějaký čínský douan na pomezí říše středu s šikmýma očima a malebným rulíkem v záhlaví za to požádá.“ *) Příbližnými počty stanoveno, že veškero oploší Ruské říše rovná se velikosti měsíční polovice, k nám obrácené.

*) Leublfing: Wanderungen im westlichen Russland, str. 28.

Kroje slovanské. II.

Původní kresba c. k. generála Em. S. v. Friedberga-Mírohorského.

6. 5. 9. 10. 1. 2. 8. 7. 3. 4.

1. Rus, 2. Ruska, 3. Srb, 4. Srbka, 5. Černohorec, 6. Černohorka, 7. Dalmatinec, 8. Dalmatinka, 9. Bulhar a 10. Bulharka.

O velikosti říše Ruské za panování cáře Alexandra II. podal zanímavé podrobnosti plukovník generálního štábu F. A. Strelbickij ve svém ruském spise, z něhož vyjímáme: Oploší evropské části Ruské říše čítá podlé nejpodrobnějších měření se vším vodstvem nitrozemským, s ostrovy i s mořem Azovským, též i s částmi guberníí Permské, Orenburské a Ufské, v Urálu položenými, 4,373.263·2 čtverečných verst čili 49.568·645 □ myriametrů, z čehož však vyňaty jsou Polsko, Čuchonsko a Kavkazsko. Tyto tři země mají plochu 833.462·2 čtverečných verst čili 9484·97 □ myriametrů a sice připadá z toho Polsku 1273·1624 □ Mm., Čuchonsku 3735·365 a Kavkazsku 4476·445 □ Mm. Zabírá tudíž veškero evropské Rusko s vodami nitrozemskými, s ostrovy a s mořem Azovským plochu 5,208.724·6 □ verst čili 59.276·327 □ Mm., v čemž zahrnuty jsou ostrov Nová země s 1097·92 □ Mm., jezera nitrozemská s 1183·68 a moře Azovské s 368·2166 □ Mm. Kdybychom však nehleděli k administrativným mezím Ruska evropského, nýbrž pojali je v hranice přirozené, byl by výsledek měření jiný, nebo v přirozených hranicích má Rusko s vodami nitrozemskými a s Azovským mořem plochy 55.134·3 □ Mm. a ostrovy 546·53.

Rusko asijské s vodami nitrozemskými, s ostrovy a s jezery Kaspijským i Aralským, pokrývá oploší o 14,158.320 □ verstách čili 161.124·678 □ Mm., z čehož připadá ostrovům 1299·71 a oběma velikým jezerům 4760·86 □ Mm. plochy. Pojímajíce pak državy ruské v Asii do hranic přirozených, tudíž zahrnujíce v ně i kraje Urálské a Kavkazské, nabudeme veškerého oploší 14,520.183·3 □ verst čili 165.242·755 □ Mm., z čehož činí souše s vodami nitrozemskými a s jezerem Aralským 159.533·82, ostrovy 1314·758 a moře Kaspijské 4394·455 □ Mm. Z toho patrno, že jest Rusko asijské téměř třikrát tak rozlehlo jako Rus evropská, a že oploší zemí k Ruské říši příležitých činí téměř šestinu veškery souše světové.*) Má tudíž veškera Ruská říše v Evropě i v Asii plochu 216.258·97 □ Mm. Jistý však anglický počtář, počítaje velikosť oploší država ruských o 215.618·96 □ Mm., což se příliš neuchyluje pravdy, dává Rusku teprvé místo druhé po velikosti jeho, ježto vypočítal, že oploší říše Britské má 229.752·13 □ Mm. V počet tento pojaty jsou ovšem veškery osady britské, které s části jen dle jména přísluší k říši Britské, požívajíce ničím neomezené nezávislosti a jsouce po veškeré zeměkouli rozptýleny; není lze tudíž považovati je za říši jednolitou, podobnou ruskému velikánu.

*) Ausland 1874, čís. 43, str. 980; srovnej též Petermannovy: Geogr. Mittheilungen 1874, str. 231—232.

V stati této jest nám zabývati se pouze s Ruskem evropským, které jest nejdůležitější částí veleříše Románovců. Ruské císařství jest jediná absolutní monarchie evropská, totiž císař, cárem zvaný, vládne samovládně bez jakýchkoli činitelů zákonodárných nebo ústavných. Cár jest světskou i duchovní hlavou říše, jemu po boku či spíše podřízeny jsou jakožto nejvyšší sbory státní vedlé tajné kancelláře říšská rada, složená z členů rodiny císařské čili velkoknížat a z nejvyšších hodnostářů vojenských i námořských, pak senát a posléze svatý synód, totiž shromáždění nejvyšších hodnostářů církevních. Lid nemá tudíž přímého působení ve vládu; avšak chybně tvrdí se, že cár vládnouti může úplně po své vůli. I v Rusku jako jinde má vůle lidu dosti příležitosti k veřejným projevům, cár pak jest vládcem neomezeným, pokud činí, v čem jest vůle lidu. Mámeť příkladů hojně v dějinách, že lid, nejednal-li „baťuška" po přání jeho, měl dosti prostředků k odstranění nepovolného vládce, čehož přehlížeti nesmíme posuzujíce absolutní systém ruský.

Státní účely na venek podporuje zvláště vojsko a loďstvo námořské, jimž za posledních dob dostalo se cvičby i výstroje velmi dokonalých. Od 1. ledna 1874 zavedena v Rusku obecná povinnosť branná; skládáť se tudíž ruské vojsko z armády polní, ze zálohy její, z kozáků, z vojsk národních a z říšské obrany. Doba služebná počíná rokem dvacátým a trvá až do čtyřicíti let, při čemž patnácte let sloužiti jest ve vojště (šest let ve vojště řadovém, devět let ve vojště záložném; po té vstupuje branec do obrany říšské, složené z dobrovolně vylosovaných a z vysloužilců, která však se zařizuje pouze v dobách válečných; lze však čtyř mladších ročníků jejích užiti doplněním vojska řadového, když nepostačuje záloha jeho; druhé oddělení říšské obrany svolává se manifestem císařským jen v dobách kromobyčejných. Než úplné provedení obecné povinnosti branné jest téměř nemožností, ač se čítá vojska v dobách míru pouze 780.000 mužů; vždyť odvádí se ročně 150.000—200.000 nováčků, při důsledném pak provádění povinnosti branné bylo by jich třeba 600.000—700.000 odvésti. Rozsáhlé výhody, prokazované vzdělancům podlé stupně vzdělanosti jejich, zejména velmi krátká služba dobrovolnická, mají zjednati armádě jádro vědecky i takticky vzdělaných důstojníků. Polní armáda ruská čítá 12 pluků gardových, 16 granátnických a 164 řadových; pluky gardové mají po čtyřech praporech, ostatní pluky po třech, celkem tudíž čítá veškera armáda 492 praporů, každý celkem s 1000 muži, 28 praporů střeleckých vždy po 900 mužích, úhrnem 517.200 mužů pěchoty. Jízdy jest celkem asi 50.000

mužů a sice 10 pluků gardových (4 pluky kyrysnické, 2 husarské, 2 hulánské a 2 dragonské), po čtrnácti plucích husarských, hulánských a kozáckých a 18 pluků dragonských, každý pluk po čtyřech eskadronách čili 6 sotních, konečně 2 pluky gardových kozákův a 4 pluky kozáků donských po 6 sotních, úhrnem 76 pluků čili 224 eskadron a 120 sotní. Dělostřelectva jest asi 60.000 mužův a sice 48 polních brigád pěších po 6 bateriích (devítiliberky, čtyřliberky, kulomety čili mitrailleusy [č. mitraljézy]), totiž 288 baterií pěších po 8 dělech, 34 baterií jízdných (zahrnujíc tím i 7 baterií kozáckých) po 6 dělech, úhrnem 322 baterií s 2508 děly. Mimo to jest 15 praporů zákopnických, které čítají asi 9300 mužů. Zvláštních druhů dovozných při vojště ruském není, ježto dovoz vykonává sobě vojsko samo. Dlužno však připočísti k vojsku polnímu i dvě polní oddělení inženýrská, 2 obléhací oddělení inženýrská, jež zaopatřují vojsko obléhací potřebným nářadím, a 115 polních oddělení dělostřeleckých, jimž jest doplňovati střelivo pěchoty, jízdě i dělostřelectvu; oddělení tato dosud zařízena zúplna nejsou.

Stav loďstva ruského jest nyní tento: Na všech ruských mořích jest 29 lodí obrněných a 196 neobrněných se 921 děly. V mužstvu námořském jest 1305 námořských důstojníků (tím zahrnujíc i 81 admirálů), 513 kormidelníků, 210 inženýrů dělostřeleckých a 145 inženýrů námořských, 545 strojnických inženýrů, 56 námořských inženýrů stavebních a 24.500 lodníkův a vojákův. Po mořích jednotlivých takto jest loďstvo rozděleno: v moři Baltském kotví 27 lodí obrněných a 110 neobrněných parolodí, jichž 70 děl nemá. 40 obrněných parolodí má na palubě své asi 200 děl, tolikéž i lodi obrněné, z kterých čtyři r. 1878 se budovaly. Loďstvo černomořské skládá se z dvou lodí obrněných a 29 neobrněných parolodí. R. 1878 budovali jednu loď obrněnou a jednu neobrněnou. Lodi obrněné mají po 4, obyčejné parolodi po 45 dělech, 4 parolodi děl nemají. V moři Chvalinském jest 20 parolodí neobrněných, 1 ve stavbě, 9 pak bez děl. Na ostatních lodech jest dohromady 45 děl. Loďstvo sibířské má 28 parníků, z nichž 7 vyzbrojeno jest děly. Oddělení aralské ma 6 malých parolodí, 5 vyzbrojených s 13 děly. V Bílém moři kotví tři lodi se 4 děly.

Politickým ohledem dělí se Rusko ve správní okresy, zvané g u b e r n i e m i, a tyto opět v kraje čili ú j e z d y. Velikosť gubernií je rozdílna, jména pak mají obyčejně po hlavních městech; mimo Kavkazsko, které však Rusové ještě k Evropě přičítají, jest 68 gubernií Ruska evropského. Mnohé z nich činí skupiny zvláštními

jměny označené, dílem po poměrech historických dílem i národopisných. Rozeznáváme skupin těch více a sice: 1. Velikou Rus s 19 guberniemi, která obsahuje nejdůležitější část říše, totiž vešker sever mimo Čuchonsko, i jest spolu srdcem státu; v jihu doléhá až k stepem jihoruským. V území stepním, v poříčí Dněpra a Donce jest 2. Malá Rus čili Ukrajina se 4 guberniemi, severozápadně prostírá se 3. Rus západní s 8 guberniemi, jichž tři činí tak řečenou Bělorus. 4. Polsko po r. 1868 zúplna splynulo s Ruskem i dělí se v 10 gubernií. Jménem 5. baltských provincií zahrnujeme gubernie Kuronskou, Livonskou, Estonskou a Ingrelskou čili Petrohradskou; ony tři nazývány bývají také guberniemi německými, ač neprávem, jakž níže doloženo bude. Gubernie tyto ohledem politickým zvláštních předností požívají. Ještě větší nezávislosti požívá 8 gubernií 6. velkoknížectví Čuchonského, laeny zvaných po způsobě švédském; Čuchonsko má svou vládu zemskou se zemským snèmem; spravováno jest náměstkem císařovým. Nečiní také Čuchonsko sourodou část říše, nýbrž jest zúplna samostatným státem s ústavou monarchickokonstituční, jehož panovníkem jest cár ruský; samostatnosť čuchonská projevuje se i zvláštní mincí i zvláštními markami poštovskými. Na jihovýchodě ruském prostírají se někdejší cárstva 7. Kazaňské s 5 a 8. Astrachaňské též s 5 guberniemi. Podél Černého moře rozléhá se 5 gubernií, zvaných 9. Novou čili Jižní Rusí. 10. Kavkazsko, složené ze 6 gubernií, z 3 území a z 3 okresů, činí zvláštní náměstnictvo. Všechny ostatní podrobnosti rozdělení správního sezná laskavý čtenář v dotyčných tabulkách našich.

Již z tohoto sřadění různých částí říšských seznati lze, že není rozsáhlá říše Ruská obývána lidem národnosti jediné, není pak na světě státu druhého obývaného tolika národnostmi, jako Rusko, jehož obyvatelstvo skládá se z více než sto různých kmenů; čtyřicíti jazyky mluví se po širé říši. Zdá se sice pestrou býti tato směsice národní, ba i plemenná, převahu však mají velikou Slované a zvláště Velkorusi, čímž Rusko nabývá jednolitého rázu mnohem větší měrou, než ku př. Rakousko. Ohledem náboženským jeví se též směsice přehojných vyznání, avšak zase přísluší předností pravoslaví, k němuž přiznávají se z 73 milionův obyvatelstva říšského tři čtvrtiny. Řeč, náboženství i mrav spojují vešker národ ruský v celek mohutný, v němž jeví se pouze dialektické rozdíly Velkorusů, Bělorusův a Malorusů. Při tom všem zbývá ještě 40 millionů Velkorusů, kteří jsou rázu tak velice jednolitého, že nemáme téměř

toho zjevu příkladu druhého. Ovšem za dob historických splynuly s ruským živlem mnohé živly cizí; s Velkorusy splynuly živly čuchonské, s Bělorusy litevské, Malorus nezbyl se jakési přísady živlu tatarského, ač přes to proudí v žilách jeho nejčistší krev slovanská.*)

Všech Rusů, kteří obývají v evropské Rusi, čítá se 52,183.207 duší, z čeho jest 34,389.871 Velkorusů, 14,201.279 Malorusů a 3,592.057 Bělorusů. Mnozí národopisci cizí, mezi nimi i polští, v pochybnosť uvádějí slovanský původ Rusů vůbec, ježto prý průběhem dějin Velkorusové přijali do sebe mnoho cizích živlův ethnických a je poslovanili. Nejsou prý tedy Velkorusové národem arejským, nýbrž čuchonským čili mongolským nebo i turánským s povrchem slovanským, a nepatří prý jim název Rusů, nýbrž „Moskvanů“, kteréž pojmenování z vášně národní i politické vloudilo se i do veřejného tisku některých národův a politických stran. Proti „Moskvanům“ jsou prý pravými Slovany Malorusové. Původcem či vynálezcem bájky o čuchonském původu Velkorusů byl Polan F. H. Duchinski, jenž z příčin politických musil opustiti Kyjev. V Německu namáhal se Bohumír Kinkel, aby tento nesmysl rozšířil; též tak snaží se Karel Blind a k témuž náhledu kloní se, ovšem bezdůvodně, William Pierson.**) Ve Francii přídrželi se náhledu tohoto i učenci jinak proslulí, Henri Martin, Viquesnel, Guigniaut a Belgičan E. de Laveleye. Spisovatelé polští nesmyslné theorie o původu čuchonském Velkorusů ze známých příčin využili, chtíce Rusy úplně z řad Slovanstva vymazati. Vážné však důvody potírají domnění jejich; nelišíť se Rus vnějškem svým nijak, ni od Polana ni od Němce, obě pak řeči, ruská i polská, jsou tak blízce sobě příbuzny, že mimoděk vzniká přesvědčení o společném původu jejich. Vždyť domněnka, že prý Rusové si teprvé prodlením dob osvojili mluvy slovanské, nemá pražádného důkazu historického a odporuje samé povaze věci. Nikdo nepopírá, že nekoluje čuchonská krev v žilách ruských; neníť v Evropě jediného národa bez větší čili menší přísady cizího živlu ethnického, který by ještě dnes jevil v sobě původní povahu arejskou; pouhou však bájkou jest mluviti o mongolských Moskvanech. Theorie Duchinského nejpříkřeji posoudil i vyvrátil krajan jeho, maloruský professor Kostomarov, dalece nad protivníka svého vynikaje vědomostmi, bystrostí úsudkovou i nepředpojatostí svou. Kostomarov vykládá zúplna ethnografickohisto-

---

*) Petermannovy: Geogr. Mitth. 1877, str. 5.
**) Aus Russlands Vergangenheit. V Lipště 1870.

rické rozdíly, jevící se mezi Malorusem a Velkorusem, a vyloživ je nabývá poznání, že oba národové jsou téhož kmene letorostí nejbližší. Ve Francii vyvrátil nejapné myšlénky o „Moskvanech“ slavný slavista Louis Leger. Nejnovějšími bádáními na poli písemnictva lidového, jehož se súčastnili přední učenci ruští i mnozí cizinští, Afanasěv, Chuďakov, Chudinský, Rudženko, Němec Erlenwein, Angličan W. R. S. Ralston*) a Francouz Alfred Rambaud,**) stanovena pravda nepopíratelná, že Velkorusové jsou původu arejského a najmě slovanského. Dovozeno jimi i, že národ ruský se nejen velice k původní národnosti arejské přibližuje, nýbrž že podání a pověstí, jimiž každý národ arejský ze společné kolébky obdařen byl, ze všech národů těchto nejvíce sobě zachoval. Každý tudíž, kdož vážně mluviti chce o Moskvanech, hoví buď zúmyslně nejapné smýšlénce, buď trpí pojmů značným popletením. Otázku samu klidnými slovy, kteráž asi více nepozbudou přesvědčivosti své, vyložil znamenitý ethnograf professor Robert Rössler takto: „Vzdejmež se vší pobuřující politiky a vášní těch, jimž Čuchonec čili Tatar nebo Mongol jest bytostí opovržlivou, tak že prý smíšení se Slovana s těmito živly by mělo účinky nejsmutnější, a tu je nám pouze říci, že slovanské povahy národa ruského směrem k jihu přibývá, však ubývá jeho v směru opačném a čím dále jdeme k východu, týmž pak směrem že značnějším se stává pomíšení s jinými národy, zvláště se živly turanskými. K nabytí bezpečného úsudku o jednotlivých podrobnostech bylo by třeba zevrubných zkoumání ethnických rozdílů po jednotlivých guberniích, kterých dosud není. Rozdíl mezi Malorusem čili „pravým Slovanem“ a Velkorusem „Turancem čili Asijcem“ není podnes větší nežli mezi Němcem Švábem a Němcem Prusem přes veškeru snahu těch, kteří nenávisti své i v národopise chtějí průchodu zjednati. V lidu východoněmeckém proudí značné množství slovanské krve, přes to však zvítězil živel germánský a tak i v Rusku povaha slovanská přemohla veškery čuchonské příměsky.“ ***) Mezi Velkorusy a Malorusy není ani rozdílu jazykového. „Ruská řeč,“ praví starší dokonalý znalec říše, „rozpadá se ve dvě nářečí: ve velkoruské nářečí a v maloruské. Oním mluví Velkorusové, donští Kozáci i jiní Kozáci velkoruského původu a

---

*) Russian Folk Tales. V Londýně 1873, 8°.

**) La Russie épique. Etude sur les chansons héroiques de la Russie. V Paříži 1876, 8°.

***) Rob. Rössler: Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau. Ve Vídni 1873, 8°, str. 52.

Rusové západní v částech někdejší Polské říše; maloruským nářečím mluví všichni Malorusi, nikoli pouze na někdejší Malorusi, nýbrž i v Podolí, v polské Ukrajině, pak Kozáci černomořští i ti Kozáci, kteří jsou původu maloruského. Všichni Kozáci jsou pouhými Rusy původem svým, řečí, náboženstvím i mravem; všichni pak Rusové spojeni jsou jednotou jazyka svého. Rozdíl mezi nářečím maloruským a velkoruským jest mnohem menší, nežli rozdíl nářečí hornoněmeckého a dolnoněmeckého. Mohutnou jednotu a podobnosť ruského lidu, jevící se v řeči, náboženství i ve mravu, podporuje i neobyčejná jednotvárnosť země, širá to a nepřehledná plocha bezměrná, od níž není lze odděliti kterési části, kdež vše stejně se odívá, člověk i bylina, zvíře i půda, vítr i bouře."

Dělíme tudíž veškerý národ ruský ve tři veliká odvětví: v Bělorusy na západě, v Malorusy v jihu a v jihozápadě a ve Velkorusy v ostatních krajích Rusi evropské. V popředí jsou Velkorusové, s nimiž také počněmež další ličbu svou. Ruský „mužík" jest obyčejně přívětivý i důvěrný tvor, prost vší vzdělanosti z kněh čerpané, pověrčivý i ponížený. Náboženství otců jeho bylo hlavní oporou za cizích vpádův i také útočištěm v dobách psotných, proto jeví mužík vděčnosť a lásku k víře své, které snad neshledáme u žádného národa. Naproti tomu patrny jsou posavade stopy pohanstva, které před tisíci roky ještě po veškeré nynější říši panovalo; účinky jeho mocně vniknuvše v křesťanství mnohdy místnímu náboženství takého dodaly rázu, že nesnadno jest nalézti rozhraní mezi moderním křesťanstvem a starobylým pohanstvem. Rovněž jeví se býti nesnadným činiti rozdíl mezi dobrými a zlými vlastnostmi mužíkovými, určiti, kde přestává trpělivá vytrvalost a hloupá svévole atd. Po celý život podržuje mužík jakýsi dětský ráz, těše se i bavě se každou maličkostí, oddává se zřídka kdy vážnějšímu přemyšlování a zvolna se chýlí k hrobu, nebyv snad nikdy podnícen vyššími snahami, nikdy se nestarav o osobní důstojnosť svou nebo svobodu. Má-li šťasten býti, nutno vésti jej přívětivě, avšak i pevně; zřídka kdy cítí on blahobyt, nečije-li spolu i účinku

Selka jihoruská.

uzdy své. Toť jsou vynikající vlastnosti mužíkovy v městě i na venkově; pouze v městě jeví se u něho znemravňující působení městského života. Jsa oddán pití a nečině si svědomí velikého v otázkách majitelských podléhá vlastnostem těmto mnohem větší měrou v městech než na venkově. Avšak v neřesti a v zločiny zřídka kdy zapadá do té míry, jakž se obyčejně děje v západní Evropě; scházíť mu aspoň veškera prohnanosť. Otto Wahl,*) jímž i my se řídíme, praví o vzdělaném Rusovi, že jest velice intelligentní a že jeví snadnou chápavosť, avšak vždy prý jest samolibý za prospěchem svým, povolný v snažení svém i náchylný k rozmařilosti. Okamžiku obětuje prý vše a požitek nějaký nebo rozčilení nejsou mu nikdy dosti draze zaplaceny. Jsa střídavě shovívav i domýšliv, horliv, nerozhoden i kolísav, avšak i energický a zatvrzelý, jeví ve své povaze směs hojných protiv. Máť sice schopnosť neobyčenou, že snadno učí se jazykům cizím, avšak schází mu poznání opravdivého nejen v nich, nýbrž i v mateřštině, čehož nenahradí ani podivuhodná chápavosť, ani hladká obratnosť jeho. Zdá se však, že poměry změněné po zrušení poddanstva vyruší znenáhla i vyšší stavy z apathie jejich a přivedou je z roznětlivosti znenáhla k činům mužným, od čehož prý závisí veškera budoucnosť Ruska.

O Bělorusích činí Wahl obraz ještě smutnější, při čemž podotknouti musíme, že jest to úsudek západního Evropana, který soudí pouze po jednotlivých zjevech, nikoli však ze žití lidového. Jsouť prý velice chudi, po nepatrnou míru obdařeni požehnáním civilisace západní, neobyčejně dobrosrdečni a bezstarostni. Nemají ni ztepilého vzrůstu Velkorusů, ni četných rodin a starobylých zvyklostí jejich. Není také u nich pozorovati působení polského, ač po mnohá století úpěli pod vládou polskolitevskou. Polanům podobnější jsou Malorusi, kteří též byli někdy Polanům poddáni, i jsou nejnadanějšími a nejpřívětivějšími z obyvatelstva ruského. Jsoutě jemněji organisováni než Velkorusi, milují zpěv, hudbu i květiny, jsou zaníceni krásami přírodními a opatřují život ruský romantičným živlem, jehož bychom marně na severu hledali, ježto za působením tuhé zimy arktické smyslu pro krásno s těží jest se vyvinouti. Nemůžeť vyvinovati se obrazivosť v mysli člověka, bojujícího stále s ničivými silami přírodními.

Z jiných slovanských národů žijí v Rusku ještě Polané, Srbové, Bulhaři i přistěhovalí Čechové. Polané jsou po Rusích

*) The land of the Czar. V Londýně 187?, 8°.

nejznamenitější národ v říši a čítají celkem 4,790.000 hlav, z nichž žije 3,906.000 v 10 guberniích někdejšího kongressového království Polského; činí tudíž 6·76 % veškera obyvatelstva Rusi evropské a od dávna slynou již osobním udatenstvím svým. Přičinlivých, intelligetních a též velice údatných Srbů jest sotva 8000 i žijí v jižních okresích pomezních. Naproti tomu žijí Bulharové, jichž čítá se téměř 100.000, ve velikých osadách v Bessarabii, v Taurii a v gubernii Chersonské. Lid velmi zajímavý obývá v krajinách baltských, kdež stýkají se Litvané a Lotyši s živlem finnským čili čudským.

Litvané a Lotyši jsou jižními sousedy jádra národů čudských, které nám níže bude seznati, i činí nyní jádro obyvatelstva livonského mimo část osídlenou čudskými Estonci, obývají také v zemi Kuronské, v gubernii Kovenské, v severozápadní části gubernie Vileňské a v severní části gubernie Augustovské až na jih po Grodno. Litvané po výtce přiznávají se k učení římskokatolickému; jejich předním zaměstnáním jest orba, vedlé níž i chovu dobytka vykázáno jest místo velmi podřízené. Počet Litvanů pravých čítá 811.051 hlav, Litvanů žmuďských (Žmuď, něm. Samogitien) jest 623.700 duší. Lotyši jsou lid statný, v duševním však ohledě poněkud zakrsalý, ač nepostrádají nijak schopností k nabytí vyššího vzdělání. S vyjímkou asi 50.000 duší, které přestoupily k církví pravoslavné, jsou Lotyši vyznání luterskému oddáni, v četných pak školách svých osvojují si vzdělání značné, tak že každý umí čísti, největší část i psáti. Přes to bují mezi nimi přehojné pověry. Celkem čítá se na Rusi 1,047.929 Lotyšů.

Litvané a Lotyši jsou Slovanům blízce spřízněni, což seznati lze z příbuznosti povahy i mravů. Mnozí badatelé tvrdí dokonce, že prý se Litvané v dobách minulých ničím od Slovan nelišili, nýbrž že různění bylo způsobeno pomíšením se s Gothy a s Čudy. S těmito úsudky shodují se i výsledkové bádání linguistických. Blízkou příbuznosť litevštiny a jazyků slovanských seznali již Rask a Vilém Humboldt, ač vzájemného poměru příbuzenského nedostihli nejsouce dosti znalí jazyka slovanského; nad ně vynikli mnohem P. J. Šafařík a Schleicher. Od té doby počítá se litevština mezi jazyky slovanské. Také Max Müller ve svém genealogickém přehledu arejské skupiny jazykové řadí litevštinu mezi jazyky slovanské*), Fridrich Müller

*) Max Müller: Lectures on the science of language. V Londýně 1864 8°, I. díl, str. 411.

nazývá pak jazyk lotyšský mluvou slovanských obyvatel Livonska a Kuronska. *) Jazykové litevský i lotyšský náležejí k téže skupině jazykové; lotyšský jazyk jest pouze modernější litevštiny. Před 30 roky napsal Schleicher, že se má jazyk lotyšský k litevštině, jako vlaština k latině. **) L. Geitler seznal ještě bližší příbuznosť obou jazyků. Grewingk nazývá jazyk lotyšský bratrem litevštiny, novožitnější zvukoslovím i tvaroslovím. ***) Slovanský ráz obou jazyků jest nyní dokonale poznán, i praví o něm Schleicher: „Lotyšská skupina zahrnuje mluvu, nejen nejstarší ze skupiny té z příčiny starožitné i dobře zachované skladby její, nýbrž vůbec nejstarší a pro jazykozpytce nejdůležitější ze všech nyní žijících jazykův arejských, totiž pravou litevštinu čili litevštinu pruskou."

Jest potřeba vyvrátiti i domysl nepravý o tak řečených „německých krajinách baltských" (deutsche Ostseeprovinzen). Tu a tam ovšem vyskytují se německé ostrovy uprostřed sídel lotyšských, zvláště kolem Rigy, Vindavy, Libavy a Dünaburka; ba až do čudských zemí zasáhá živel německý, vyskytuje se v Dorpatě, v Revale a na malé části pobřeží estonského. Avšak počet Němců v Kuronsku, Estonsku a Livonsku nečiní ani 200.000 duší, naproti tomu čítá se obyvatelstva německého 1,600.000 hlav. Nečiní tudíž Němci více než 12 % obyvatelstva těchto krajin. Německy mluví šlechta a měšťanstvo, rolník mluví lotyšsky nebo estonsky. Po sedmistyletém nepopíraném panství Němců, hmotném i duševním, nepřiblížili se domorodí národové baltští Němcům pranic, jako Hindové Angličanům v Indii. Národnosť lotyšská jeví se tím méně porušenou, čím více k východu sídla lotyšská se šíří. Největšího vzdělání i blahobytu dosáhli Lotyši v Kuronsku. Blahobyt a vzdělanosť Lotyšů livonských různí se po jednotlivých částech země. Čím blíže k pomezí estonskému, tím patrněji jeví se těžší osud lotyšského rolníka, jehož účinky jeví se i ve vnější stránce. Všudež liší se již krojem svým od Estonce. Domácnosť lotyšská jest všude důkazem pokročilé vzdělanosti a dosti přísného patriarchálního rozčlenění rodiny. Vůbec jest nitro sedlského domu lotyšského pohodlnější, čistší i spořádanější, než u rolníků v Prusích východních i západních, kteří jsou zněmčenými příbuznými Lotyšů, nebo u rolníků meklenburských. Přísně zachovává se sedlská aristokratie; pouze u žen neděje se

---

*) Fridrich Müller: Novarareise. Ethnographie. Str. 203—204.

**) Schleicher: Die Sprachen Europas. V Bonně, 1850, 8°, str. 192

***) C. Grewingk: Über heidnische Gräber Russisch-Lithauens. V Dorpatě 1870, 8° str. 53.

rozdíl tak patrný. Mezi Lotyši a Estonci není žádné náklonnosti; Estonec jest veškeru ušlechtění téměř nepřístupen, Lotyš drží se sice houževnatě starobylých zvyklostí svých, avšak rád se také vzdělává a jeví často bohaté nadání. Pouze nenávisť německého pána táž jest u obou, a ještě podnes jsou okresy Lotyšské, v nichž slovo „vahceš“ (Němec) jest přímou příhanou. Povaha lotyšská ovšem nedopouští energických projevů těchto pocitů nepřátelských, jež omlouvá minulosť dosti nedávná. Tak řečení „Poloněmci“ krajin baltských nejsou však lidé zněmčení, nýbrž pouze odnárodnění, jako ku př. Maďaroni na Slovensku.*)

Vedlé baltských provincií cárstva ruského vyskytují se v Rusku ještě početné osady německé, zvláště v krajinách jižních, ba i v Krimu a v Kavkazsku, jichž obyvatelé zachovali zúplna jazyk i mrav svůj, ba na mnohých místech i kroj doby, za kteréž bylo se přihodilo vystěhování se jejich. Sídla svá nazvali osadníci tito nejvíce po původištích svých, po Wormsu, Špýru, Landavě, Heidelberce atd., čítá se pak všech asi 800.000 hlav. Rádi obírají se náboženským sektářstvem, avšak sektářství jejich jest rázu zhola nevinného. Nejznámější jsou mírumilovná sekta novokřtěnců Mennonitů, velmi hojně rozšířená mezi německými osadníky jihoruskými, a bratrská osada Sarepta na Volze v gubernii Saratovské.

Poměry Němců ruských dosud nejsou nebezpečny slovanskému rázu Ruska a světodějnému povolání jeho; činíť němečtí obyvatelé všeho obyvatelstva úlomek nepatrný, který není s to, aby setřel odvěký ráz slovanské veleříše. Tím však nebezpečnější jsou snahy německých osadníků na Rusi a z vývodů níže uvedených seznáme, že není neoprávněno podezření vynikajících kruhů ruských, které spatřují původ neblahého nihilismu mezi německými členy říše. Systematicky a za určitým plánem postupuje výbojné Německo od břehů baltských a z různých ostrovů národopisných, které činí již nyní bolavé rány v těle slovanském. Jazyk německý „pronikl i do království Polského, do Litvy, hledě všude dostati do svých rukou pozemky a tím i mírnou marku pro další úspěchy mezi polským a maloruským obyvatelstvem. Množství statků na Žmudi skoupili němečtí spekulanti, zakládajíce všude německé kolonie a berouce ve své ruce průmysl; Polákům zapověděno kupovati polské konfiskované statky, které přecházely do rukou německých protestantů,

*) Aurelio Buddeus: Die baltischen Urvölker im Verhältnis zu den Deutschen und Russen, ve sborníku „Internationale Revue“ I. díl, str. 46—56, 232—242.

nebo v Německu utvořily se celé společnosti na zakupování statků v pohraničných provinciích ruských, tak zvaných okrajinách. Po Visle, Němenu, Dněstru a Bugu, po obou březích, po severozápadním a jihovýchodním Rusku v tichosti ale systematicky pokračuje germanisace v naší době více než kdy jindy; za Vislou, v západní části království Polského, je více než 400.000 Němců a celá města s hovorem německým — baltští Němci též spěchají s poněmčením Estonců a Lotyšů. V Polsce a na Malorusi mají němečtí pionéři vděčnou půdu, nebo zde našli výborné spojence v Židech. Židé jsou na jihu a na jihozápadu Ruska vládnoucí třídou. Banky, obchod, železné dráhy a akcionářské společnosti jsou v jejich rukou. Oděsa jest židovské město, v němž vládne židovský triumvirát, působící i v kruhy místní; ve Volyňské gubernii je ruských kupců jen šest, ostatní (okolo 2000) jsou všickni Židé. Důstojníci ruského vojska jsou větším dílem Němci. Němci vysílají kolonie své na Kavkaz, kdež zaujímají nejlepší a nejúrodnější půdu se zdravým nezimničným podnebím, přenechávajíce kamenitou a zimničnou půdu — Čechům.“ *)

Z obyvatel říše Ruské náležejí ještě ku kmeni germánskému Švédové, kteří obývají souvislá sídla na jižním pomoří čuchonském. Všech Švédů jest 264.000 hlav i živí se nejvíce orbou a mořeplavbou, mimo úředníky, učence atd., jimiž Čuchonsko opatřují. Švédové přiznávají se vesměs k protestantismu i činí privilegovanou část obyvatelstva velkoknížectví Čuchonského; Čuchonsko mohli bychom nazývati „švédským“, jako se nazývají krajiny baltské „německými“.

Čuchonsko bylo za švédského krále Jana III. (1568—1592) za velkovévodství povýšeno a roku 1809 Rusku postoupeno. Domorodí Čuchonci nazývají zemi svou Suomi nebo Suomenmaa, t. j. zemi bahnitou, ježto nesčíslná jezera ji po všech směrech prostupují. Země činí úzký i dlouhý pruh, který počíná ostrohem Hangojským v zálivu čuchonském a sahá na severu až po Tanaelf na rozhraní norském. Nynější velkoknížectví skládá se z více historických částí, které mívaly za švédských dob jakési společné zřízení federativné a sice z pravého Čuchonska v jihozápadní části, které s územím Satakundou má hodnosť vévodskou, z vévodství Karelského, z hrabství Nylandského, Tavastlandského, Savolaxského, Východobotenského a Alandského (č. ó-), pak z území kemijských a tornejských Laponců. Obyvatelstva čítá se 2,043.253, z nichž jest mimo počet

---

*) A. F. Balan: Německý pud na východ a Rusko. V „Osvětě“ 1873, str. 401.

Švédů výše uvedený 1,550.000 Čuchonců, 6000—8000 Rusů, zvláště v krajích východních, 1200 Němců, 1000 Cikánů a asi 600 Laponců na nejzazším severu. Dle náboženství jest 41.947 pravoslavných, 1,821.468 protestantů, 830 katolíkův a 1000 Židů. Udání tato vzata jsou z genealogického sborníku gothského, dle něhož obyvatelstva čuchonského prý se čítá pouze 1,857.035 hlav.*)

Není pochybnosti, že čudští národové za starých dob mnohem jižněji svá sídla měli než nyní. Ze střední i východní Evropy, z krajin hercynských i sudetských, vytlačeni byli Čudové návalem národů germánských a slovanských, až nabyli útočiště v nehostinných i drsných vlastech svých pobaltských. O původních sídlech svých, která sahala nepochybně i do jižního Povislí, nezachovali ani v zkazkách svých vědomí nějakého.**) Nejúsilněji doléhali na Čudy Lotyši, doléhání jejich dálo se však znenáhla i zvolna. Ještě za dob, když první Němci vstoupili na východní pomoří baltské, tudíž v časích nám dosti blízkých, byli obyvatelé livonští velkým bojovným národem, o Lotyších pak nebylo ani slechu, ač oni nyní sedí v největší části země. Livonská řeč vymřela od té doby v Livonech téměř zcela, pouze v Kuronsku zachovala se na úzkém pomoří, lesy chráněném, pomísila se však značně s mluvou lotyšskou. Livonci obývali v severních okresích kuronských od ústí řeky Vindavské až po jezero Angernské, na levém pak břehu Dvinském od nynějšího města Friedrichstadta až po řeku Aa. Z této krajiny byli vytlačeni kmeny litevskolotyšskými.

Čudové, kteří různými letorostmi svými rozptýleni jsou po veškerém severu Ruské říše, od moře Baltského až po Urál, jsou lidé plemene mongolského a Max Müller řadí je do čeledi uralsko-altajské. Kmen čudský dělíme ve čtyři letorosti, kteréž jsou: 1. Ugorská, kterou zahrnují se ugorští Ostjáci, Vogulové a Maďaři. 2. Bulharská, k níž počítáme Mordviny a Čeremisy. Též Čuvaše po jejich původu jest počítati k této větvi, ač mluví tatarsky a osvojili si způsoby tatarské. 3. Permská s Permjany, Syrjany a Votjáky. 4. Čuchonská. K této počítáme evropské Čuchonce, kteří se nazývají Suomi, Suomalaj, v čísle množném Suomalajset, pak Estonce, Livonce a Laponce. K této letorosti náleželi také asi Baškirové, Meščerjáci a Teptjáci, kteří prodlením dob se úplně potatařili.

---

*) Dr. Hermann Zschokke: Reisebilder aus Finnland und Russland. Ve Vídni 1878, 8°, str. 3 a sld.

**) A. F. Pott: Die Ungleichheit menschlicher Racen. V Lemgu a v Detmoldě 1856, 8°, str XXX.

Kmenové tito v dobách dávných živili se kočovnicky, honbou a rybolovem, a vyšinuli se již v šedém dávnověku působením vzdělaných národů nad přirozený stav, přivyknuvše si jakožto pěstitelé dobytka a rolníci stálým sídlům. Jenom Ostjáci a Laponci jsou povahou země své nuceni kočovati se stády sobími a živiti se vedlé toho rybolovem. Přijetí křesťanství jednotlivými národy a tudíž i západní vzdělanosti jest předností kmene tohoto před jeho pokrevenci. Žilić pak Čuchonci velmi dlouho ve styku s národy jinojmennými, tak že ani oni prosti nejsou cizokrevných příměsků. Za velikého stěhování národů pomísili se s nimi i na západních i na východních svazích urálských národové turečtí. Jiní Čudové, kteří již od dávna v Evropě bydlili, pomísili se s Germány a Slovany, posléze i s kmeny severosibiřskými. Čudové jsou těla po výtce silného, postavy však malé, hlava jejich jest téměř okrouhla, čelo jest málo vyvinuto, nízko i vyklenuto, obličej ploský, lícní kosti vysedly jako u všech Mongolů, oči po výtce šedy i šikmo položeny, nos krátký i ploský, ústa veliká, rty tlusté, šíje velmi silná, tak že se zdá býti týl ploským a činí téměř přímku s vazem. Vous řídky i roztrousen, vlas nejen černý, i hnědý, rudý, plavý, pleť nahnědla. Jsou počestni i hostinni, věrni i vytrvali, vnímavi, milují osobní svobodu a nezávislosť, avšak také jsou tvrdošíjni, mstivi a ukrutni; při tom jsou líni, neochotni a nečisti.*)

K národům čudským, na Rusi osedlým, počítají se i Kalmykové, jichž žije asi 100.000 v guberniích Astrachaňské, Stavropolské a v stepech donských Kozáků. Jiný kmen Kalmykův obývá v Sibíři v guberniích Tomské a Jenisejské. Kalmykové kočují a přiznávají se k lamaismu; zřídka dá se Kalmyk pokřtíti. Ruská vláda s moudrou tolerancí zůstavuje při víře zděděné Kalmyky, kteří jsou tichými i věrnými poddanými. Duchovní jejich vesměs jsou mniši, mají jakési vzdělání vědecké i umělecké a znají se i v lékařství. Kalmyci jsou celkem lid intelligentní i učelivý.

Na Volze v okolí Kazaňském obývají Tataři, lid to mírný, počestný, po vzdělání prahnoucí, který se přídržuje islâmu; Tataři z větší části umějí čísti, psáti a počítati, pacholata jejich hledána jsou všemi kupci i obchodníky. I na Krimu obývají Tataři, činíce tam jádro obyvatelstva, které dodává zemi zvláštního orientálského

---

*) O. Hjelt: Über die Finnen und ihren Charakter ve „Verhandlungen der Berl. Gesellschaft für Anthrop.“ 1872, str. 89. O mravích a zvycích viz spis Mehwaldův: Zur Kennzeichnung der Finnen im hohen Norden. Globus, XXI. sv. str. 328.

rázu. Tataři pobřežní jsou lid krásný, ztepile urostlý, vzezření jejich jest velice intelligentní. Jejich hlavní město Bachčisaraj jest město ryze orientálské, obyvatelstvo pak plemenem, náboženstvím i zvyky svými tatarské.

Za to není lze uvésti čeho příznivého o kočovných Samojedech, kteří jsouce též původu mongolského potulují se po nesmírné tundře severní. Po výtce jsou velmi surovými barbary. Veliká část jich holduje posud hrubému pohanství, někteří dle jména přestoupili k pravoslaví. Pohanští Samojedové uctívají bohoctou ře-

Kalmykové.

zané modly způsobu nejprimitivnějšího, vůbec pak jeví se u nich veliká náklonnosť k fetišismu.*)

V novějších dobách počíná se také stěhování českých osadníků na Rus, jemuž neslibujeme veliké budoucnosti. Všech českých osadníků na Rusi spočetl A. V. Šembera r. 1876 8250. V království Polském jest veliká česká osada evangelická (reformovaná) v Zelově, v újezdě Lasském, v gubernii Piotrkovské. Zřízena jest r. 1862 od Čechů slezských, kteří se tam z Tábora, z Husince a z Poděbrad a z jiných míst okolních přistěhovali. Má nyní asi 2800 obyvatel

*) Edward Rae: The Land of the North Wind; or Travels among the Lapplanders and the Samoyedes. V Londýně 1875, 8°.

a přísluší k ní asi 1200 Čechů z osad okolních, ježto slovou Zelůvek, Požděnice, Josefatov, Ignácov, Veronika, Černý Les, Bujny, Faustinov a Kučov. Mimo to nachází se blíže Varšavy v městečku Zyrardově 400 Čechů tkalcovství provozujících. Ve Volyni, v gubernii Žitoměrské v osadách Hlinském, Rovném, Újezdě Dubenském a v Mirohošti počítá se 7750 Čechův a na pomoří Černomořském v Pilenkově Vsi asi 500.*)

Z ostatního obyvatelstva ruského uvádíme ještě Řeky, Rumuny, Armény a Cikány, zvláště na Krimu, posléze Židy, hlízu to všech slovanských zemí a pravé upíry lidu, kteří vůbec ve východní Evropě četně se vyskytují. Z nich jmenovati sluší Židy Karaimské na Krimu.

Tímto bylo nám lze v národopise východoevropském dotknouti se pouze nejdůležitějších momentů, neboť území, na němž národové výše psaní obývají, jest téměř tak veliké jako veškera ostatní Evropa. Touž měrou lze nám vytknouti ze společenských a jiných kulturních poměrů říše Ruské pouze některé úkazy vynikající.

Již charakteristický jest rozdíl, kterýž se jeví nám, jakmile překročíme západní hranici ruskou. „Na žádné hranici," praví F. Sarend, „nepocítil jsem tak náhle dojem, z toho vzniklý, že se nacházím na půdě jiného národa. Jinde jeví se rozdíly v řeči, v mravu a v kroji, ve způsobě stavby domů atd. Jináče jest však v Rusku. Vedlé jazyka a kroje lidí a zúplna jiných mincí upomínají nás tisícery věci jiné, že se nalézáme v cizí zemi, a upomínky ty nabývají větší živosti, čím dále do vnitř země vnikáme. Prvé činí podivný dojem v příchozího neobyčejná podoba a neobvyklé zbarvení chrámův a střech. Jakýsi cizí, ba skoro orientálský vánek nás ovívá. Oblíbený nátěr střech chrámových i také na větších budovách jest světle modrý, světle zelený nebo zlacený, někdy také modrý se stříbrnými hvězdami. Ruské chrámy poskytují však vidu malé tvrze. Jsou založeny vesměs do tvaru východního kříže — vyjímku činí pouze některé, založené Petrem Velikým po způsobě nizozemské. Domy zámožnějšího obyvatelstva po venkově jsou téměř vesměs zbudovány po způsobě švýcarské a také jsou pokryty jako chrámy zelenými nebo modrými střechami; také však vyskytuje se kryt červený, ne však cihlový, nýbrž zinkový a červeně natřený. Takové budovy slují „dášami". Mužík a nádenník obývají v malých chýších, slamou pokrytých, při čemž neujde pečlivého pozorovatele, že chýše

*) Č. Č. M. 1876, str. 401.

tyto nemají komínů. V Německu a v jiných zemích zbavujeme se dýmu z kamen a krbů komíny, čehož však ruský sedlák nezná; i za nejtužší zimy odchází šíro otevřenými dveřmi hustý dým z krbu jeho. Mezitím posadí žena nahé dítky na zem, aby se neudusily. Když kouř z polovice vyšel, opět se dvéře uzavrou. Zbývá ovšem dosti ještě dýmu, který nemile v oko působí, pročež také oslepnutí

Selský dům ruský.

zhusta se přihazují. Lidem však vede se při tom dobře; vždyť otcové jejich nežili jináče. Netřeba dokládati, že takové topení jest velmi nebezpečno; proto úřady a společnosti pojišťující snaží se zavésti jakousi opravu, totiž zavedením komínů. Proti tomu však panuje odpor veliký, neboť mužík si myslí, když prý tak dlouho dobře bylo, bude i nadále, a naši otcové při zařízení tomto zajisté dobře se měli.“ *)

*) Frankfurter Zeitung ze dne 6. září 1871.

Zabývajíce se právě venkovským obyvatelstvem nemůžeme nedotknouti se ruských řádův obecních, které upomínají vším, ovšem měrou mnohem větší, na jihoslovanskou zádrugu. Známtě výrok hraběte Cavoura, „že veská obec ruská, m í r e m nazvaná, tak jest příhodna, že učiní pouť po všem světě“. Pěstitelé národního hospodářství zavrhují však mír tvrdíce, že škodí i vývoji hospodářskému i volnému pohybu jednotlivcovu.

Ruské slovo m í r značí svět, vskutku pak jest veská obec světem sama sebou. Míry jsou původu ryze slovanského, ač jsou mnozí, kteří v západní Evropě toto upírati chtějí, i jest to dědictví, jehož sobě přinesli Slované z pravlastí svých na nížinách Prypetských a jehož si také dovedli na mnoze uchovati. Mír objevuje se mimo Rus i na Rusi uherské a na uherském Slovensku jakožto byt rodový, objevuje se i u Jihoslovan jakožto zádruga, a mimo vlasti slovanské vyskytuje se s části i u Arjů hindustanských. Mír sluší se posuzovati po stránce administrativné a po stránce oekonomické. Místní správa jest velmi prosta. Obyčejně má každá obec jediného úředníka, který sluje s t a r o s t a, bývá obcí veškerou volen a s pomocí obecných hromad věci obecní spravuje. Do té míry jest obec, jako v Evropě západní, orgánem místní samosprávy; avšak po stránce oekonomické liší se zhola od obcí západoevropských. Po zákonu i po skutečnosti jest obec majitelkou všeho území svého a rozdělení tohoto území náleží jí po právu i po starobylém zvyku, při čemž vyloučen jest vešker dozor vyšších úřadů. Zato jsou veškeří členové obce společně zavázáni za náležité odvádění daně obecné i osobné. Půda obecní skládá se: 1. z půdy, na níž ves se prostírá, a z nejbližšího okolí veského; 2. z půdy plodné a 3. z pastvin. Ve vsi obdrží každá rodina svůj dřevěný dům s dvorem a zahradou na zeleninu, často i s menším konopištěm. Dům i zahrada jsou majetkem dědičným pouze s výhradou, že nesmí zděděny býti členem obce jiné. Z půdy plodné a z pastvin užívá obyvatelstvo jenom části výtěžku a sice v tom poměru, kolik jest mužských členů rodiny. Jakmile některý člen obce platí daň z hlavy i jiné dávky některé, dostane se mu části obecného polstva, čímž vlastně z dávek stávají se dávky z půdy a dávky s vykázanou půdou jsou uvedeny v rovnováhu, z kteréž příčiny nutno jest častější dělení půdy.*) Avšak tyto míry nepokládají se za nějakou výhodu, ač v Evropě západní v nich vidí nejdokonalejší rozluštění otázky sociálné. Nehleďmež ani k tomu,

*) D. Mackenzie W a l l a c e: Russia. V Londýně 1877, 8°. I. díl, str. 178—209.

že společným držením zničena jest individuálnosť a snaživá podnikavosť naprosto, že každý člen obce nevyšine se nad obyčejnou míru práce a přičinění, nýbrž posuzujme prospěšnosť zřízení mírového po následcích jeho i v poměry jednotlivého rolníka i v poměry státní. Stav rolnictva na Rusi jest celkem neutěšený. Rusko jest především říší zemědělskou; i zemědělství musí býti stíženo daní, ale jakmile daň není přiměřena velikosti zemědělských důchodů čili jinými slovy, jakmile vypočítána jest na mozoly rolnictva, stává se příčinou úpadku zemědělského a působí v rolníkovi náklonnosť k jiným druhům práce. Rolnické obyvatelstvo v Rusku jest přetíženo daněmi; chov dobytka klesá, jak obecně se dotvrzuje, nedostatkem hnoje klesá i úroda a slábne půda. Zjev tento má příčinu svou také sice v neblahých poměrech zahraničného trhu, avšak také přičítá se na vrub domácího zřízení, které ubíjí individuální snaživosť. Vláda ruská nemohla nepozorovati úpadku, všestranně se jevícího, i zřídila kommissí k prozkoumání příčin neblahých poměrů těch. Kommissí žádala gubernských zpráv, ať vyšetřují zlo přímo u kořene, u velikých i malých statkářů. A kommissí tato obdržela mnoho zpráv toho rozumu, že prý kořen toho zla jest obecní zřízení, rozdělování pozemků mezi členy obce a opětné dělení pozemků mezi členy rodiny. I do obecného rukojemství obce dějí se stesky nemalé. Avšak největší škoda z něho pokládá se v neobyčejné velikosti daní, při níž zámožnějšímu skutečně platiti jest za chudého, až také sám zchudne. Kdyby daně byly mírnější, mohl by jich každý sám zaplatiti a rukojemství nemělo by zlých účinků.*) Konečně jsou vady téhož zřízení i jinak patrny. „V každé obci jsou lenivci, pijáci, ničemové. Pšenice na poli hnije a obrůstá, a sedlák opíjí se v kořalně místo aby na svém poli pracoval: daně doplacují za něj ti, kteří mohou zaplatiti, totiž zámožnější, pracovitější sedláci v obci. Tito nechtějí držeti krav a koní, leč tolik, kolik nevyhnutelně třeba do hospodářství, neboť přebytek prodá jim policejní úředník, aby daně, jež obec platí, byly zapraveny. Když někteří sedláci pracně pohnojí svou zem, v obecní schůzi, kde má každý hlas, nespokojenci provedou nové rozdělení pozemků a ohnojená zem dostává se do cizích rukou. Sedlákovi nenáleží půda, proto nestará se o její zvelebení, nemyslí na budoucnosť, anať nezávisí na něm, a tak obecnosť pozemkův udržuje v lidu bezstarostnosť a nechuť k práci; z mnohých stran slýcháme, že není na Rusi proletářů, avšak srovnáme-li stav rolníka

---

*) A. F. Balan: Státní rozpočet a berničné zřízení v Rusku. Osvěta 1873, str. 888.

s tím, kolik vydělá a kolik daní platí, shledáme, že stav jeho není o nic lepší než stav proletariátu na západě.“ *)

Dle Hepwortha Dixona jsou samosprávné míry zařízením porobujícím. Sedlák, chce-li žíti v zemi ruské, musí býti členem nějaké obce. Jsa z ní vypuzen podobá se opuštěnému pariovi bez domova. Obec sama vykonává strašně přísný dozor nad jednotlivci, uprostřed pak obce jsou malými tyrany starosta a pop. Knuty po zákoně odstraněné užívá se po zvyku patriarchálném obecně a mužík podrobuje se jí se vší pokorou i podajností. Poroba tato vniká až i do svazků, které u všech národův, i u těch nejsurovějších, zůstaveny bývají shodě osobní. Starosta s dohazovačkou nebo pop s dohazovačkou umlouvají sňatek dvou lidí, kteří se ani neznají. Děvče povolá se příštího dne do cerkve, kamž se mu jest o čtvrté hodině dostaviti, pročež vypovídá dosavadní službu svoji. Tázáno-li, proč tak činí, udá příčinou sňatek nastávající. A tázáno-li opět, zdaž těší se ženichem svým, odpoví, že nezná jeho, že činí pouze po vyzvání popově, jehož neposlechnouti nemůže. Ženicha sezná prý v hodinu sňatku.

Do slovanského původu mírů činí se mnohé pochybnosti, po výtce bezdůvodné. Dokázáno důkazy nezvratnými, že zřízení mírové jest dědictvím, přineseným z prasídel slovanských, jakož se také stopy řádů podobných vyskytují pouze u Slovanů jinokrajných, nikoliv u národů jiných. Společenské zřízení míru vyskytuje se na Rusi od prvých zábřesků historických. I v městech jsou „artele“ čili společenstva, jichž členové slují artelščíky, t. spolky k společnému provozování obchodu nebo živnosti. Výtěžek dělí týmž poměrem mezi účastníky, kteří také společně zavazují se za povinnosti jednotlivce proti jiným. **)

Až do roku 1861 úpěl rolník ruský v poddanství šlechtických velkostatkářů, kteří bohactví své po tisíci a tisíci duší odhadovali. Poddanství nebylo lze rolníku se zbýti ani tehdy, dosáhl-li veřejného postavení, když pán nedopustil, aby se z něho vykoupil, anebo když mu sám svobody nedaroval. Milionáři, kupci, umělci a spisovatelé byli poddáni pánům a bylo jim snášeti i oslovení „ty“ se strany vrchností. Poměry tyto, jichž obyčejně dotýkáme se Ruska vzpomínajíce, změnily se zcela, ač ne bez temných odstínů.

---

*) Týž: Německý pud na východ a Rusko. Osvěta, 1873, str. 413.

**) Viz C. Grünwaldt: Das Artelwesen in Russland, v „Russische Revue“ 1874, str. 340—361.

Státní církví v Rusku jest církev pravoslavná, jejíž hlavou jest císař se svatým synodem. Kněžstvo dělí se v „bílé“ kněží čili v ženaté duchovenstvo světské a v „černé“ kněží čili duchovní řídící se sliby řeholnými. Bílí duchovní splývají úzce s žitím národním, černí duchovní mají však vrchní správu církevní; nyní čítají se čtyři lávry (veliké kláštery), 8 klášterů mužských a 1 jeptišský, které jsou přímo podřízeny sv. synodu a 430 mužských a 150 jeptišských klášterů v eparchiích (= dioecése), celkem tudíž i s 8 kláštery samostatnými 600 klášterů ruské církve. Lid ruský naplněn jest náboženskou nelíčenou vroucností, avšak dělí se v nesčíslné sekty, které mnohdy bývají rázu nejpodivnějšího. Vešker jižní lem říše obýván jest obyvatelstvem rozkolnickým.

Ruský pop.

Všichni schismatikové čili rozkolníci dělí se v starověrce, kteří činí jakýsi druh národní církve a nejvíce jsou rozšířeni mezi severními sedláky a donskými kozáky, a v pravé rozkolníky, mezi nimiž vyskytují se sta různých sekt, jako mezi protestanty anglickými a severoamerickými. Tím vyvrací se i náhled v Evropě běžný, že prý sektářství ruské má původ svůj v poměrech státních, což jen tím vysvětliti lze, že se k rozkolníkům uchylují i političtí nespokojenci. Nesmíme však připočítati k sektám náboženským nihilism, zvláště mezi ruskými dámami bující, neboť nihilism jest rázu zúplna atheistického a nihilistů snahou jest zříditi společenstvo sociálně-demokratické a zničiti pomocí jeho vešker mravní, politický i kulturní pořádek, obvyklý u národův evropských, se všemi jeho nepopíratelnými přednostmi i s těžkými jeho vadami. Přední různění se rozkolníků v popovštinu (těch, kteří přidržují se ssazených kněží čili popů) a v bezpopovštinu (čili sektu kněží nemající) datuje se již z dob prvých počátků rozkolu. V bezpopovštině za krátko vznikly sekty nové, zejména Pomorci, Theodosiané, Štěpánovci a Christovština. Příbuzní Quakrům jsou Skopci,

svým samohubením pověstní, a Duchoborci. Protivníky jejich jsou pokojní Molokané, kteří půst zavrhují.*)

Školství obecné jest v šíré říši ruské ještě na stupni velmi nízkém. V Rusku jest nyní asi 22.000 škol obecných, které však nemají ani dostatečných sil učitelských, ani příhodných místností. Jest tudíž v Rusku jako ve Spojených státech amerických veliký počet těch, kteří nepožívali vůbec vyučování školského. Ve všech úředních zprávách uznávají se i doličují těžké nedostatky obecného vzdělání a právě tato upřímnosť prostá jest zárukou lepšího rozvoje v budoucnosti. Rusko posud bojuje s obtížemi počátečnými, které

Akademie Petrohradská.

zveličují se široce rozvětveným pijáctvem jako v Severní Americe. Pouze baltská území činí vyjímku, lutherské obyvatelstvo tamní má od 25. dubna 1875 povinnou návštěvu školy.

Jiná shoda s americkými poměry jeví se v poměrech ruské dámy. Hlavní snahou ruské dámy jest zábava a péče o tělo. Jedna dáma Moskevská, jinak velmi příjemných způsobů, pronesla o západoevropských mužích tento velmi přísný výrok: „Německému manželu není paní chotí, nýbrž služkou.“ I v baltských krajinách slýcháme výroky podobné. Po dnešní den jest Rusko eldoradem tužeb

*) Podrobné zprávy o ruských sektách viz ve Filaretových Dějinách ruské církve a ve spise Hepwortha Dixona Free Russia. V Londýně 1876, 8°.

dámských. I chudší Rus pečuje o choť svou způsobem velmi něžným, nosí vodu i dříví a koná značný počet výkonů, které náš zvyk pokládá za právo nebo za povinnosť ženinu. Čím výše žena jest ve společnosti postavena, tím jest nečinnější. Již paní, náležející zámožné střední třídě společenské, nemá ponětí o starostech hospodářských a důsledně se jich vzdaluje. Pokud možno a pokud jest naděje na účinek příznivý, pohybuje se život ruské dámy mezi výstrojem a společností. Ve výběru výstroje vyrovnají se ruské dámy úplně francouzským, které šetří pouze příhodnějšího vkusu barev.

Třeba nyní, abychom laskavého čtenáře seznámili s životem ruských měst, zvláště obou měst hlavních, která jediná zasluhují širší ličby. Města ostatní i nejlidnatější, jichž není nedostatek, nevynikají nad ráz venkovských měst. Ani bohatá a tržebná Oděsa s nádhernými budovami svými nemá rázu zvláštního. Vedlé Petrohradu a Moskvy vynikají rázem svým Archangelsk, Kyjev, pak Kazaň a Astrachaň, kteráž města jeví již východní ráz asijský.

Petrohrad (Sankt Petersburg) čítá více 700.000 obyv. a jest nejnádhernějším sídelním městem evropským. Žádným městem zemědílu našeho neprotéká tok tak mohutný, jako Něva, tam 1 km. široká. Nejpřednější krásou Petrohradskou jest příhodný poměr veletoku, tříd a prostranství, spojený „s velikolepým prostorem plýtváním, jímž se možným stalo, že veškery obrovské budovy tyto v plné kráse se objevují a oceněny býti mohou. K tomu pojí se z druhé strany harmonicky provedená zásada, že pouze jediný stavebný sloh převládá, aniž by bylo pozorovati při tom nějaké jednotvárnosti. Vedlé chrámův a klášterů vynikají zvláště veliké sklady kupecké, které jsou z nejznamenitějších zvláštností všech ruských měst. Kupecké sklady čili gostinné dvory jsou veliké i jednopatrové budovy, zajímající vždy celý čtverhran uliční. Kolem přízemku táhne se kol a kol podloubí, určené pro kupující; z něho přichází se do skladů, které mají pouze veliké dvéře o trojích veřejích; prostřední veřejí se vchází, oběma ostatníma nahrazují se okna. U velikém prostoru vnitrném jsou dlouhé budovy se skladišti, určenými k uchování různých předmětů. Veliká tržnice na Něvském prospektě má 340 skladů. Neobyčejné množství má Petrohrad budov veřejných. Stráže požárové již z daleka jest viděti po vysokých věžích jejich: Paláce ministerské, admiralita a universita rozsahem svým převyšují značně veškery budovy podobné. Památna jsou i divadla, zvláště vnějškem svým, zejména Veliké divadlo, divadlo Alexandrovo a Mariino. Dojem zvláště velikolepý činí četné zámky a paláce cí-

sařské rodiny, zvláště skvostný zimní palác na březích Něvských. Přibravše ještě nemalý počet nádherných i velikolepých domů soukromých seznáme patrně, že Petrohradu příčinou množství a nádhery budov jeho přednosť před mnohými hlavními městy přísluší. Avšak ještě zanímavěji jeví se život a shon ve větších ulicích.“ Maličko potrvejmež na Něvském prospektě, jenž vede od admirality (na jižním břehu Něvském) jižně větší částí města. Obě strany krásné

Kostel kláštera Smolnoiského.

i široké třídy jsou lemovány nádhernými budovami, v jichž přízemích se nalézají hojné krámy a početné restaurace. Na hrázi pobřežní zříme četné vozy. Vozkové čili izvoščíci, po výtce věku pacholecímu sotva odrostlí, pohánějí s neobyčejnou zručností ulicemi nejživějšími koně své, jichž hřívy a ohony vždy jak nejpečlivěji jsou vycíděny. Po počtu vozu nájemných lze seznati, kterak oživeny jsou jízdné dráhy ulic Petrohradských; čítáť se zajisté vozů nájemných více 10.000. Zabočmež tudíž na pěší chodník, očekávajíce, že

nám tudy bude pokojněji se procházeti. Avšak i zde sklamána naděje! Popošli jsme několik kroků sotva a již ohlašují nám prodavači novin na každém rohu ulice jména nejhledanějších časopisův a vyzývají hlasitě ku koupi. Než jsme prohlédli sobě zboží jeho, přiblížil se žebrák jakýsi, sňal pokorně čapku svou a na paměť odříkává jakousi smýšlenou událosť. Když jsme byli žebráka několika kopejkami upokojili a prodavači novin číslo jedno „Golosa" odebrali, pokračujeme v pouti své. V nejbližší však chvíli zastaví nás dotěrné pachole, nabízející nám sirek ku koupi; dotěrnosti jeho nezbudeme se ani častějším zvoláním „ne". Konečně nabýváme volnějšího rozhledu, když jsme byli prošli ulicí téměř s nebezpečenstvím života. Před námi rozléhá se veliké prostranství před chrámem Kazaňským s krásnými pomníky Kutusova a Barclaye de Tolly (generálů, kteří byli se vyznamenali ve vlastenské válce r. 1812). Prostranství toto dosti je prázdno i lze nám za několik minut postáti před mohutnou budovou, která jest v hlavních částech napodobením Svatopetrského chrámu v Římě, a uchylujíc se tudíž obyčejného slohu ruského jest pouze jedinou kopulí zdobena. Avšak ani zde neodvážíme se přejíti ulici, ježto jest nám za několik minut dostihnouti gostinného dvora. Jakýž život, jakéž množství malých, avšak poutavých obrazů naskytuje se zde pozorovateli, jenž se v podloubí vmísí mezi lid! Po levé straně množství ovocnářů, kteří drží s podivuhodnou trpělivostí na svém koleně desku se slívami, hruškami a malinami atd., a to mnohdy za mnohé hodiny; ovšem jsou jim náhradou veliké ceny zboží nabízeného. Zboží v různých krámích na odiv nakupené jest velmi rozmanité. Jedinou návštěvou gostinného dvora lze téměř ukojiti veškery potřeby své. Tam stkví se bohatý výběr uniform zlatem vyšívaných, tam vzácná sbírka vkusně premovaných zbraní. Nedaleko odtud nabízí kožešník jemné kožešiny. Hned vedlé něho jest veliká vzácnosť cizinci umístěna, která domácích nemnoho zajímá. Jest to nesmírný balvan sibířské tuhy, obklíčený početnými již hotovými tužkami. Pak následují některé sklady oděvné, z nichž pozývá nás mužný hlas, abychom vstoupili. Jen namáhavě zbudeme se všestranného vyzývání, načež spěcháme dále podlé některých věcí nepříliš pamětihodných. V brzce však utkví opět oko na početných nových věcech a prodlí na nich s rostoucí zálibou.

Slunce svítí krásně, pročež odhodlejmež se k návštěvě ostrovů. V pravo zahnouce ocítíme se za několik minut v letní zahradě, na jejímž konci očekává malý sice, avšak rychloletý parník, který nás

v krátké době zanese podél rozkošných břehů různých ramen Něvských ku Kamennému ostrovu. Cesta naše po obou stranách letohrádky jest poseta anebo vede velikými sady, které tu a tam pokryty jsou nejbujnějším trávníkem. I Krestovskému a Jelaghině s četnými jejími jezery věnujmež krátkou sice, avšak velmi příjemnou návštěvu, načež dostihneme pravého břehu severního ramene říčného. Tamť řadí se k sobě sta malých i velmi pěkných letohrádků. Neboť žádný obyvatel Petrohradský, dopouštějí-li toho poměry jen poněkud, netráví léto uvnitř města. Ráno jede do města za obchodem nebo do úřadu, večer vrací se k choti a dítkám svým. Mnozí takým způsobem činí denně cestu více mil dlouhou. Ti pak, jimž z různých příčin není lze byt zaměniti, přicházejí aspoň u večer v hojném počtu na ostrovy a zažívají v četných hostincích a zahradách tamních aspoň několik hodin denních. V létě činí se výlety také do P e t r o v s k é h o d v o r a za návštěvou tamních zámkův a velikolepých vodometů, nebo do C á r s k é h o S e l a, kdež sobě nejčastěji oblibuje cár, a pak do jižně položeného P a v l o v s k a, kdež se shromažďuje téměř každého večera společnosť nejvybranější. Neobyčejně poutava jest také Něvská pouť od letní zahrady k ústí říčnému. Po levé straně jsou mohutné budovy zimního paláce a množství nejkrasších zámků, které náležejí dílem bratřím císařským, dílem bohatým soukromníkům. Po pravé straně vidí se tvrz městská, ovšem za nynější doby vší vojenské důležitosti postrádající, v jejímž chrámě tlí těla veliké části členů rodiny císařské. Rychlé parolodi křižují ve všech směrech širou hladinou, nesčíslnými lodmi oživenou. Zvláště poutají nás čluny dřevo přivážející, mající nepříhodný téměř čtverhranný tvar a délku často více 70 m., jichž každého léta tisíce zvláště ze sousedního Čuchonska přijíždí. Ještě však rozkošnějšího vidu poskytuje Něva za krásných dnů zimních. Nesčíslné zástupy bruslařů kolují na hladké ploše, hned sem, hned tam spěchajíce, aby se vyhnuly saním se sobím spřežením. I na březích zaznívají zvonky, na druhém pak břehu řeky, proti Velikému zámku, zřízeny jsou oblíbené ledové hory, s jichž vrcholů malé saňky střely rychleji sjíždějí. Z nejoblíbenějších zimních zábav jest jízda po zemi. Rovné, sněhem pokryté prostranství, skvělé hvězdy na tiché obloze, neobyčejně čirý vzduch, slavné ticho, přerušené pouze zvukem zvonků zavěšených na šíjích koní, kteří rychle rovinou ubíhají — to vše působí kouzlem neobyčejným v každého člověka, jenž není dojmu zúplna prost.“ *)

---

*) Post, 1867.

Za patnácte hodin unese nás rychlovlak do Moskvy, 600 km. vzdálené, která již má ráz značně východní. Dle posledního sčítání z r. 1870 má Moskva 601.969 obyvatel. Moskva jest posvátné město Rusů, Řím ruskořecké církve, město zvonův a klášterů; město bohactví, šlechty, kupcův a střed obchodu nitrozemského. Moskva jest starší hlavní město říše a před Petrem Velikým i prestol cárský i značí obrat v dějinách Napoléonova štěstí válečného. Ku Kremlu a nejbližšímu okolí jeho pojí se nejúže veškery upomínky dějinné, kolem Kremlu ovíjí vděky své přítomnosť, a proto právem zaměřujeme prvé ku Kremlu kroky svými. Kreml není palácem jediným, nýbrž zahrnuje se tímto jménem prostranný pahorek, uprostřed šírého města se pnoucí a je veličensky ovládající. Kreml má sám velikosť značnějšího města s velikými prostranstvími; budovy jsou vesměs věnovány účelům církevním nebo státním, jako chrámy, kláštery, paláce a budovy úřední. Kolem Kremlu prostírají se opět šírá, domy nezastavěná prostranství i zdá se, že mohutné zdi jeho, cimbuřími a věžemi zdobené, na všech stranách sobě slušné vzdálenosti vyhledávají. Těžko jest vypsati povšechný vid Moskvy, jehož nejlépe zažiti lze s vysoké věže „Velikého Ivana" na Kremlu. Uvedeme-li na mysl sobě, že chrámy ruské nemají střídavě jedné nebo dvou věží, nýbrž že každý z nich korunován jest mohutně se pnoucí kopulí, obklíčenou čtyřmi věžkami nebo i čtyřmi velikými věžemi, které jsou vesměs kovem kryty, pozlaceny, postříbřeny, jednobarevny nebo mosaikovány, hned světle zeleny, onde modry i růžovy, při tom přimyslíme-li si na každé kopuli a na každé makovici mocný pozlacený kříž, který bývá obyčejně v Moskvě připjat k okraji střechy ještě těžkými řetězy pozlacenými i ozdobně pracovanými; tuť za jasu slunečního vznikají neobyčejný lesk a hra barev, které poskytují nezvyklému oku Evropana západního jakéhosi ponětí o vkusu východním, jímž mimo Cařihrad žádné město na severním Středomoří honositi se nemůže. Ulice Moskevské jsou vesměs velmi široky s domy poměrem úzkými, ale prostrannými, mezi nimiž viděti lze početné budovy nádherné. Jediné zanedbávání všeliké čistotnosti, na jih upomínající, stírá poněkud velmi příznivý dojem, jímž Moskva v každého působí. V Moskvě brodí se chodec za sucha po kotníky prachem a všemi možnými přísadami i zdvihá za sebou husté kotouče prachové, z nichž vznikají za prudkého lijavce v ulicích poněkud se sklánějících potoky černé rmutné vody, kdežto v Petrohradě již před východem slunce jest celé město jak nejčistěji vymeteno a prachu i všech odpadků prosto. Ač jest staroslavné hlavní

město Moskevského cárstva mnohým ohledem poutavější nového města sídelního a ač i solidním bohactvím městu na Něvě mnohem předčí, přece krásou a elegancí svou nikdy nedostihne „v pravdě císařského“ Petrohradu.“ *)

Toť jsou hlavní města Ruské říše, kterou ne za zemi, nýbrž za zvláštní zemědíl pokládati sluší. Nesmírné vnitřní prostředky činí, že obr ruský nezávislý jest na veškerém světě. Tak jest ku př. na severu krajina velikostí svou Španělsku se rovnající jediným hvozdem pokryta; pak přijde jiný, též tak veliký okres, jehož obyvatelstvo hledí si všech druhů výroby a příčinou paliva na okres výše uvedený odkázáno jest; po té následuje pruh země o dvojnásobné velikosti Francie, jehož vlhká černá prsť od sta let nebyvši hnojena rodí největší množství pšenice. Mezi 73 milliony obyvatel Ruské říše, jichž počet do konce tohoto století 100 mill. dostoupiti může, jest, jak již výše udáno, 40 millionů soukmenných Slovanů, kteří činí jádro národa mnohem značnější než kdekolivěk jinde.**)

Zemědělství Ruské v dobách novějších neobyčejně se zvelebilo. Nejdůležitější činitelé, jimiž vzbuzen hmotný pokrok, jsou: prvé objevení znamenitých ložisk kamenouhelných téměř po všech částech nesmírné říše, jimiž dosáhla výroba železářská velikého i trvalého rozkvětu, a druhé podivuhodně rychlé rozšíření drah železných. Potřebám spojení železničného za let posléze minulých vyhověla vláda s největší ochotou, kdekoli se byly jevily.

S počátku r. 1874 činil úhrn délky všech drah ruských, dopravě oddaných, 16.204 km., jichž výnos činil průměrem ročně 395,907.200 mark čili 24.440 mark na jeden kilometr. Trati železničné prostupují zemi směrem od severu k jihu a od východu k západu. Na severu dotýkají se na čtyřech místech (čuchonské přístavy vyjímajíc) železné dráhy moře Baltského. Tolikéž drah prý dotýkati se bude moře Černého a Azovského. V době nedaleké bude spojovati Rusko s Rakouskem a Pruskem pět a snad i více drah železných a tolikéž drah v brzce dostihne i břehů Volžských. Dráhy tyto soustřeďují se v hlavních městech, z nichž paprskovitě na všechny strany vybíhají. Ježto však hlavní města po výtce položena jsou na východě říšském, budou stavěny v západních částech dráhy nové, které bezpostředně spojí moře Baltské s mořem Černým. Lidnatosť a zámožnosť obyvatelstva jsou v Rusku mnohem menší, nežli v zemích západoevropských,

*) Leublfing n. m. j. str. 114—128.
**) H. A. Munro Butler-Johnstone. A. Trip up the Volga to the fair of Nijni Novgorod. V Londýně 1875, 8°.

proto také nepatrný jest poměr cestujících a zboží dovezeného k rozsahu říšskému. Síť telegrafní, která teprve r. 1853 byla zařízena, dosáhla též neobyčejného rozšíření. Veškery linie telegrafické, zahrnujíc v to Polsko i Čuchonsko, měly r. 1875 délku 78.073 kil. s délkou drátův o 165.444 km., což rovná se čtvernásobnému objemu zemskému (40.000 km.). Na poli průmyslu setkáváme se s čísly značnými. Bavlnictvím zabývá se 2391 továren se 175.000 dělníky, kteří ročně zhotoví zboží za 420 mill. mark. Vlna zpracuje se ve 1339 závodech 121.000 dělníky i vyrobí se zboží za 247 mill. Dávný domácí průmysl, výroba domácích pláten ve Velikém Sele, v Kostromě, v Jaroslavi a na jiných místech, poskytuje ročně za 16 mill. mark tkanin. Celkem má Rusko 90.000 továren, v nichž zaměstnáno jest více 1 mill. dělníků; ovšem pro zdraví dělníků továrních dosud učinilo se málo, ježto z čísla výše udaného lze počítati 60 % dělníků nemocných, což zajisté jest poměr velmi strašný. Po přádelnách mají největší důležitosť závody na vzdělávání kůže (2850), olejny (1903) a cukrovary, kteréž samy ročně vyrábějí zboží za 244 mill. mark. Z ostatních odvětví domácího i továrního průmyslu kvetou zvláště kožešnictví, kovolitectví, výroba dřeva, cihel a zboží lojového a hliněného.

Obrovský jest výtěžek plodin, jichž nesmírná říše poskytuje z rozsáhlých svých hvozdů, z útrob hor svých i z prsti velmi požehnané. Téměř 43 % veškerého površí evropské Rusi činí les, který posud malého výtěžku poskytuje. Pokud se týče hornictví, předpovídá Vilém z Lindheima,*) jehož čítají k nejznamenitějším znalcům ruských poměrů, zvláště ruskému průmyslu železářskému velikou budoucnosť prohlašuje spolu sibiřské zlatodoly a zvláště rudné bohactví Urálské, Altajské a Nerčinské nevyčerpatelným. Jakož pokroky hornické uvádí týž znalec výrobu martinské oceli, rozšíření dělolijectví po vzorech amerických a zavedení způsoby bessemerské. Dle tabulek hornických výtěžků vytěžilo se r. 1872 47.485 kg. zlata v ceně 103 mill. mark. Veškerá výroba zlata od r. 1754 činí prý 2818 mill. mark.

Ohledem hospodářským zajímava jsou tato udání: po vlastnostech půdy své dělí se evropská Rus ve dvě části, z nichž jižní část, od Karpat až po hory Urálské, jest pravou obilnicí říšskou, kdežto severní část jen skrovné výživy poskytuje obyvatelům svým.

*) Russland im Jahre der Weltausstellung 1873. Beiträge zur Entwickelungsgeschichte des Zarenreiches. Ve Vídni 1874, 8°.

Rozsah plochy, „černou zemí“ pokryté, páčí se na 9390 □ Mm.,*) což se téměř rovná oploší nynější Francie i nynějšího Španělska. Rusko prý těží nyní 460,785.000 hektolitrův obilí i zemákův, od čehož sluší se setbu odečísti; z toho spotřebuje 366,338.500 hektolitrův obyvatelstvo domácí; k vyrábění pálenky třeba asi 20 mill. a 74 mill. zbývá vývozu. Skutečně však nepřevezlo se přes hranice více 21—25 mill. a pouze r. 1870 činil vývoz 42 mill. Tudíž zbývá každoročně značný přebytek k zamezení následků částečné neúrody, která se každého léta dostavuje. Překážkou velikolepého rozvoje těžby obilní jsou obecní hospodářství, zavedené po zrušení nevolnictví, tížící soustava berní, nedostatek intelligence, který nedopouští rychlého zobecnění strojův, a nedostatek hotových peněz. Vedlé těžby obilní vzmáhá se i těžba jiných plodin, zvláště lnu. U veliké části severních končin jest len jedinou plodinou. Ještě před několika roky stěžilo se lnu po veškeré evropské Rusi 196 ½ mill. kg., v průměrné ceně 25 pf. za kg. Roku 1870 bylo již vyvezeno lnu 170,250.000 kg., poněvadž pak domácí spotřeby neubylo, činí vešker roční výtěžek lnu 327 mill. kg. čili dvakráte tolik, kolik urodí veškera ostatní Evropa. Výroba cukru burákového zdvojila se od roku 1862 a výrobě té zvláště v jižních krajinách ruských svítá skvělá budoucnosť. Doplnění obrovské síti železničné také má převeliké účinky ve zvyšování cen plodinných, což nejlépe z úkazu vysvítá, že r. 1873 více 70 mill. metrických centů obilí bylo vyvezeno. Budiž však připomenuto, že mezi plodinami bylo vyvezeno za 6 ½ mill. mark slunečnic a hořčice. Po obilí zabírají prvé místo ve vývoze surový len, vlna, dobytek, dříví, kůže, stroje, čaj a vlněné tkaniny. Vešker celní obnos činil r. 1872 2315 mill. mark, z čehož připadalo asi 92 mill. obchodu asijskému. V tabulkách zahraničných stykův obchodních jdou velmoci evropské v tomto pořádku: Anglie, Prusko, Francie, Rakousko, při čemž Anglie více od Ruska kupuje než prodává, kdežto u Rakouska jeví se poměr opačný. Z jiných druhů vývozu bylo r. 1870 vyvezeno 21,785.000 kg. loje (proti 57—65 mill. let minulých) a 16,080.000 kg. vlny. I zde ubylo výtěžku, ježto není s to vlna ruská, aby soutržila s vlnou australskou. Vůbec v l. 1870—1874 ubylo velice obchodu, pokud se týče vývozu surovin; pouze přibylo vývozu semene lněného; nejvíce vyvezlo se z přístavů Petrohradsko-kronstadtského a z Rostovského, nejméně z Graeva (na pruském pomezí), z Nikolajeva, Revala a Archangelska.

*) Viz Anatole Le Roy-Beaulieu v Revue des deux Mondes ze dne 15. srpna 1878.

Rozsáhla jest i tržba nitrozemská a z přehledů tržných vidí se, že obrat obchodní na staroslavných trzích v Nižném Novgorodě činí posud za dva měsíce tržné 320 mill. mark, a že tudíž i přes železné dráhy zachoval sobě Novgorod pověsť světového veletrhu.

Vedlé Novgorodských trhů jsou nejznamenitější trhy Charkovské, Pultavské, Voroněžské, Jekaterinoslavské a Kurské. Zemědělská enquêta, r. 1873 svolaná, vyšetřila, že cena vší těžby rolné činí na Rusi ročně téměř 4180 mill. mark. Uvážíme-li pak, že těžba spotřebu téměř čtyřikráte převyšuje, tuť patrno, jaké obrovské zdroje v sobě skrývá říše cárská. Až bude s těžbou, jíž za minulých deset let o 50 % přibylo, ve shodě doplňování síti železničné, bude lze Rusku, které již nyní délkou tratí železničných páté místo zabírá, s prospěchem soutržiti příčinou vývozu se Spojenými Státy. Kdož ještě téměř před desíti lety v trojce anebo v nejapném i krkolomném tarantase po svaté Rusi cestoval, jaký pocit ovládne jeho dnes, až uvidí nesmírný rozvoj prostředků dopravných, jemuž pouze pokrok krajin zaokeánských rovnati se může. Právem dí Lindheim i Leublfing, proslovujíce: La Russie est le pays d'avenir — Rusi náleží budoucnosť.

Budiž nám ještě dovoleno dotknouti se velkoknížectví Čuchonského, o němž již výše řečeno bylo, že činí od roku 1809 pravou personální unii s Ruskem. Obchod čuchonský jest velmi značný. Ve středověku bylo Abo (č. Obo) hlavním městem a spolu i středem tržebných styků, kamž o slavném trhu Henrickém spěchali i švédští i němečtí kupci. Za dob novějších, zvláště po zavedení ruské vlády, uchýlil se obchod do novožitného hlavního města Helsingforsa, východněji položeného; tržby nynější účastní se také značně Vyburg. Průmysl nalezl důležitého sídla v Tammerforse; malé městečko toto rád nazývá Čuchonec čuchonským Manchestrem. Jsouť tam velikolepé přádelny na bavlnu, strojírny i papírny. Do krajiny Tammerforské, vynikající i romantickými půvaby i větší úrodností, vede také dráha železná, která do nedávna byla jedinou tratí čuchonskou; nyní má Čuchonsko dráhu novou, která spojuje Petrohrad s Vyburgem (č.-jem) a tudíž Čuchonsko s Ruskem samým. Vyváží se nejvíce dříví, prkna a dehet. Vývoz jest však velmi značný a při vší chudobě země vzmáhá se na pobřeží blahobyt, jemuž ovšem velice ublížilo několik po sobě jdoucích neúrod a hlad v zimě r. 1865—1866 z toho vzniklý. Tento blahobyt a rozkvět přiměl Čuchonsko, že se podjalo opravy svého mincovnictví; základem

jsou čtyři marky, rovnající se ruskému rublu stříbrnému, jichž cena však posud stoupala i klesala s papírovým rublem ruským, nyní pak učiněny jsou al pari kursu cizozemskému; změna tato ovšem způsobila veliký zmatek i patrnou škodu jednotlivců. V Čuchonsku zaveden jest francouzský systém mincovní. Marka (markkaa) rovná se franku a skládá se jako frank ze sta setin (penniä).

Knížectví Srbské.

Srbsko velikostí svou maličko převyšuje Čechy, čítajíc podlé smlouvy Berlínské asi 545 □ Mm. (před tím 435). Útvarem svým jest, jak jsme byli svým místem pověděli, hornatinou s dlouhotáhlými údolími, nikde však nemá výše alpské. Země sama jest všude úrodna a má veliké bohactví lesů, avšak posud jest řídce obývána, zvláště v částech, od Turecka odstoupených. Dle sčítání z r. 1874 bylo všeho obyvatelstva 1,352.522 hlav (proti 1,246.346 roku 1866); činí tudíž roční přírůstek téměř 1·9 %, což svědčí o zdravé povaze lidu. Nyní páčí se veškero obyvatelstvo i s částmi dříve tureckými na 1,650.000 duší. Na jednom čtverečném kilometru žilo r. 1874 33 duší, kdežto r. 1866 jen 28. Nejhustěji obývána jest krajina Šumadija (40 duší na □ kilometr), odkudž pošel osvoboditel země a zakladatel nynější dynastie Miloš Obrenovič. Poměry pohlavní pravidelny jsou i v Srbsku veškerém i v jednotlivých okresích. Panující církev jest církev pravoslavná, k níž přiznává se 99·15 %; moslimů jest 0·41, římských katolíků 0·28, Židů 0·13 a protestantů pouze 0·03 %. Počet moslimů zveličil se zabráním starosrbských krajů. Obyvatelstvo městské zabírá pouze 10—11 % všeho obyvatelstva, kteréž ohledem ethnickým dělí se v národnosť srbskou, v rumunskou a v bulharskou. Dotknouti se sluší také Cikánů, Židů, Turkův a Kuzovlachů v krajích nově přivtělených. Avšak velikou převahu má živel srbský, rozšířený po Dalmácii, Hercegovině, Černé Hoře, Bosně, Chorvátsku, Slavonsku, Banátě a po tureckém vilajetu Kosovském. V knížectví obývají Srbové střední kraje pomoravské a části západní; kraje východní obývají hojněji Rumuni a Bulhaři.

Srbové jsou národ věrný zvykům zděděným, se vzácnou náladou básnickou, který opěvuje reky minulosti své s průvodem monotonního nástroje národního, huslí javorových. Drsný vnějšek Srba ukrývá často mužné sebevědomí i vroucnosť překvapující. Srbové jsou po výtce vysokého i štíhlého vzrůstu, těla mohutného i svalna-

tého, tahův obličeje ušlechtilých i pravidelných. Muži vesměs označují se hrdým i martiálným vzezřením a již krok a chování jejich osvědčují odvahu i sebevědomí. Jsouce ozbrojeni činí dojem pravých synů Areových. Kroj jejich venkovský jest východní, skládaje se z širokých a nad koleny stažených spodků, z kabatce bohatě ozdobeného a z fezu s třapcem. Ve větších městech, zvláště v Bělehradě, ovládl úplně moderní kroj evropský. I ženy srbské označují se po výtce ztepilou postavou, štíhlým vzrůstem a příjemnou fysiognomií. Také ony na venkově odívají se v kroj domácí, kdežto v městech osvojily si způsoby západoevropské. Chování jejich jeví rovněž hrdost i sebevědomí, jehož přáti bychom mohli ženám svým. Ženy provdané, zvláště starší, z pravidla nosí na hlavě fez, kolem něhož své vrkoče uměle proplítají, což mnohým z nich velmi pěkně sluší. Srbové drží se věrně náboženství svého pravoslavného, duchovenstvo však nijak nepožívá vážnosti té a nemá působení takového, jako u jiných národů. V životě svém jsou Srbové velice prosti i střídmi. Lidí bachratých nikde neuvidíš a opilého Srba viděti vzácností jest největší. Pohostinství, jako vůbec na východě, i u Srbů se velice pěstuje; také jest Srb k cizinci velmi úslužný a ochotný. Mnozí tvrdí o Srbech, že prý práce nemilují a proto že jim nepřibývá blahobytu; oni prý pouze vyzískají z půdy tolik, kolik nevyhnutelně potřebují k výživě. Avšak domnění tato vyvracuje skvělý stav srbského státu před oběma posledními válkami s Turky v letech 1876—1878 i poměry nynější, za nichž země hledí vstříc utěšené budoucnosti.

Vedlé B u l h a r ů, jichž se čítá i se zabraným okresem pirotským asi 150.000, jsou nejdůležitějším kmenem R u m u n o v é, kteří žijí výhradně ve východní části země. Rumuni označují se i zde pravidelnějšími a sličnějšími tahy obličeje, čímž liší se prospěšně od jinokmenných sousedů. Srbští Rumunové jsou pilni, pracoviti, spořivi a lnou velmi tuze k národnímu kroji a jazyku svému. Poměrem mají Rumunové srbští dvojnásob tolik škol a chrámů, kolik Srbové. Avšak vyučování děje se výhradně jazykem srbským, ježto zákon neuznává v Srbsku jiné národnosti mimo srbskou. Přes to vše neděje se odnárodňování Rumunů, ba spíše pokračuje Srbův rumunštění. K Rumunům lze také přičítati tak zvané C i n c a r y čili K u z o v l a c h y, kteří mají v Srbsku úlohu, jako Židé v mnohých uherských, zvláště však v polských vsech; rozdíl pouze se jeví tím, že Cincarové ještě lépe hleděti si umějí prospěchů svých než Židé. Čítá se jich 20—25.000. Počet C i k á n ů činí 25—30.000 duší. Cikáni srbští vesměs mají stálá sídla i vyskytují se bídné vsi s obyvatelstvem

ryze cikánským. Hlavním zaměstnáním jejich jest pálení cihel. Počet Židů jest pranepatrný; čítáť se jich sotva 1500 duší; i není jim lze se šířiti, ježto jim po vší zemi, vyjímajíc Bělehrad, zákonem odňato jest právo volně se usazovati a obchod vésti. Oni pocházejí od Židů španělských, kteří se byli do tureckých končin před inkvisicí utekli, i smlouvají se posud jazykem španělským.

Srbsko vůbec průmyslu nemá. I domácí průmysl provozuje se měrou nepatrnou. Výhradným téměř zaměstnáním obyvatelstva jsou orba i chov dobytka a i tato odvětví hospodářství národního svědectví poskytují poměrů dosud málo vyvinutých.

Velkostatkářů v Srbsku není. Veškera půda jest rozdrobena v nesmírné množství malých částí, které náležejí lidu sedlskému. Ježto však žádné hospodářství neposkytuje vzoru moderního i zlepšeného zemědělství, provozuje lid orbu téměř týmž způsobem, jakž se byla provozovala před mnohými věky. Udává se také, že příčinu zanedbaného hospodářství hledati sluší 1. v úplném osamocení země, všech prostředků dopravných postrádající, 2. v berní soustavě, která nezná daně pozemkové, 3. v nedostatku katastru a zákonem podporovaného zcelování pozemků, 4. u velikém počtu církevních i rodinných svátků, zvláště pak 5. v nízkém vzdělání a ve skrovných potřebách lidu, jenž života svého potřeby ukájí nevelikou prací a částečným pouze pozemků vzděláváním; 6. posléze prý ve vrozené nechuti k práci lidu srbského. Z těchto příčin vysvětliti si lze úkaz, že polovice země ladem leží a druhá polovice jen nedostatečně jest vzdělána. Naproti tomu pokročil velice chov dobytka; Srb jest již rodem pastýřem; jemu nejlépe svědčí pastýřský život, poetický, volný ne namáhavý. Zvláště chová se velikou měrou dobytek vepřový; vepřový dobytek činí také, jsa u velikém množství do ciziny vyvážen, přední zdroj blahobytu národního.

Sídla srbská jsou po výtce malá, řídce obydlena a daleko od sebe po zemi roztrousena. Vsi skládají se z pravidla z jednopatrových chýší, jichž nábytek a nářadí zřídka přesahuje obyčejné potřeby pastýřovy. Avšak sluší se doložiti, že má každá větší ves ne-li chrám, aspoň školu svou, v níž v zemi zkoušený a státem placený seminarista dítky vyučuje; jest to zajisté důkazem veliké péče, již vláda srbská věnuje na vzdělání lidu. I o vyšší vzdělání v Srbsku se velice pečuje. Bělehrad má akademii, v níž mimo lékařství veškera odvětví věd jsou čestně zastoupena; akademie tato požívá u Srbů mimo knížectví osedlých i u jiných Jihoslovanů pověsti výborné i navštěvují ji rovněž početně studující domácí i cizí.

Vedlé akademie jsou v zemi ještě jiné státem zřízené ústavy, které vesměs vhodně prosperují. Tak na př. zařízena jest v Bělehradě vyšší dívčí škola, která vzorným svým zařízením a výtečnými svými silami učitelskými, mužskými i ženskými, směle po bok sourodým ústavům německým a švýcarským klásti se může; jestiť ona státem zřízena i vydržována a má ráz ústavu akademického. Větší místa, z nichž nejznamenitější jsou obě hlavní města, Bělehrad a Kragujevac, pak Niš, Leskovac a Vranja v krajích nově nabytých, mají více méně vid západoevropský, Bělehrad pak jakožto sídlo vlády a východiště i střed domácí vzdělanosti byl se oděl již úplně v moderní městský háv.

Bělehrad Srbský, opevněné hlavní město zemské se 27.000 obyv., položen jest na souvodni Sávsko-Dunajské a od r. 1867, kdež Turecku bylo se vzdáti práva posádky v citadelle jeho, činí veliké pokroky. Bělehrad oddychuje si od té doby a každým oddechnutím řítí se ošklivé baráky staré turecké čtvrti, ustupujíce novému evropskému domu, nové třídě nebo promenadě. Všude vidí se nové domy, moderní, světle natřené, nové sklady s velikými okny výkladnými, vše zařízeno úplně po velkoměstsku. Turecká čtvrť na Dunajském břehu zašla zúplna a pouze některé turecké domy a džamije, vedlé níž vypínají se vysoké i štíhlé minarety, jsou jediným zbytkem jejím. Vedlé džamije jest dnes velmi slušné divadlo zřízeno, všecky pak ulice jsou dlážděny; pouze chodníků není. I pevnosť jest vyklizena; bašty, zdi a příkopy jsou opraveny a již prvým pohledem seznati lze, že dobrá vláda má bývalou tureckou pevnosť ve své správě.

„Bělehrad leží naproti stoku Dunaje a Sávy. Na vysokém vrchu stojí veliká pevnosť, zrovna nad tím místem, kde oba mocní proudové mísí své různobarevné vlny. Podél břehu Dunajského prostírá se pustá čtvrť turecká, podél Sávy rozsáhlé město srbské, vlastní Bělehrad. Veliká je rozsáhlosť města, jakkoli nemá než 26.770 obyvatelův; od Vručara na konec Dortjola máš dobré půl hodiny cesty. Cizinec vstoupiv poprvé na ulice Bělehradské, s podivením hledí v pravo v levo, napřed a nazad. Zde již počíná Orient; seznamují tě s ním oči, uši, nos i nohy. Na ulicích všude přízemné nepravidelné domky vypouklými ćeremidami (cihlami) kryté; zde onde vyčnívá plechová stříška štíhlého minaretu; na každý krok nevídané tváře a kroje, neslýchané jazyky, neobvyklé zboží. Přední strana domků na mnoze není než jedno jediné veliké okno, či spíše okenice dřevěná, která se ve dne spouští a kramáři za výlohu slouží, v noci pak dům zavírá. Uvnitř pracuje řemeslník všem lidem na

očích. Spatříš zde krajany ze všech končin Balkánského poloostrova, ba z veškeré Evropy. Nejvíce arci vidíš Srbů v malebném kroji národním, v červených fezech nebo v černých šubarách (beranicích). Jsou zde i Srbové z Banátu, jichž hlavu přikrývá již ne fez, ale plstěný nebo slaměný širák. Bosňáci své dlouhé světlé vlasy ovíjejí turbanem bílým nebo červeným. Tam zahlédneš Černohorce, an hrdě si vykračuje v černé kápi, fustanelle, modrých spodkách a bílých punčochách. Po Srbech nejhojněji zastoupeni jsou bratři Bulhaři ze všech končin širé své vlasti od Ochrida do Varny, zahradníci, zedníci, mlékaři atd.; na léto přicházejí z daleka do Srbska na práci, jsouce pro Srbsko tím, čím pro Chorvátsko jsou Slovinci, pro Uhry Slováci, pro Vídeň Češi. V Bělehradě zaslechneš i libozvučnou rumunštinu podunajskou i makedonskou. Zavalitý Arbanas (Albánec) s dlouhými kníry mluví svým prajazykem, nejstarším na poloostrově, který uchu filologickému pravý je magnet. Odraní cikáni i cikánky, osmahlé tváře a sněhobílých zubův, mezi sebou hovoří mluvou z daleké Indie pochodící. Černovlasí, bledolící kupci s dlouhými bradami švitoří po arménsku a řecku, s horečným spěchem rychle přebíhajíce za svými záležitostmi. Je-li ucho tvé rovněž tak pozorno jak oko, rozmanitostí jazyků ani dobrati se nemůžeš. Ulicemi v dlouhém kaftanu táhne Osmanlija, sněhobílá brada mu splývá z růžových lící a turban skráně mu zahaluje; pod hustým obočím stkví se po stranách přímého nosu dvé lesklých očí, pohrdavě zírajících na svět proklatých Gjaurův, „psů nevěřících“, kteří proti všemu právu střásli jho padišahovo a zde svobodně se rozhosťují. S druhem svým po turecku se baví. Sluchu tvého dotknou se na ulicích známé zvuky německé, francouzské, vlaské, ba i španělské; není to ovšem klassický jazyk Kastiliánův, nýbrž hantýrka židův, ze Španěl vypuzených a po veškerém Orientě rozptýlených; jako ve Vídni na Leopoldově, tak i v Bělehradě mají svou kolonii. Na ulicích vlastního města od rána do večera živý je ruch. Sedláci přijíždějí s drobnými koníky a primitivnými povozy; selky na zádech zboží své na trh nesou; kupci jezdecky se vypravují na cesty. Spatříš i karavany soumarův, přirazivší s Turecka. Na hlavách vzdělaných, po francouzsku oblečených Srbův blýští se Pařížský nebo Vídeňský cylindr. Dlouhovlasí popové žlutým slunečníkem růžové líce chrání před paprsky letního slunce. Dámy srbské po starodávném obyčeji nosí červený fez, zhusta copem opletený a upevněný. Kroj jejich je vkusný a prostý; nezřídka však potkáš i krásky podle nejnovější mody Pařížské vyzdobené s moderními klobouky a nadpřirozenou

hojností vlasův. Evropské kočáry předbíhají selské vozy. Čety vojáků v jednoduchých uniformách berou se na stráž, bodáky majíce nasazeny.

Dlažba Bělehradská slove vůbec kaldrma; slovo toto odvozuje se z řeckého καλὸς δρόμος, t. j: krásná cesta: větší ironie býti nemůže! První dni zmučí tě kaldrma zdola a africké slunce shora; ale i kaldrmě přivykneš, a ješ-li za náukou, pro ustavičná pozorování národopisná a zeměpisná po Bělehradě choditi budeš jako po svém pokoji. Ostatně jsou již některé ulice a hlavně chodníky jejich upraveny krásně po evropsku; mnohé však v odlehlejších končinách ani dlažby nemají; za krásného času příjemným jsou oddechem po útrapách kaldrmy, za bláta dna se v nich nedotlapeš.

Na ulicích obyčejně bývá stromořadí, buď štíhlé topoly aneb košaté platany; jejich stín v létě nad míru je milý. Ulice jdou hlavně dvojím směrem, buď souběžně se Sávou, buď napříč dolů k řece. Příčnými ulicemi shora spatříš louku, která pod městem podél Sávy se prostírá, krásně se zelená, ale pro bahnité výpary velice je škodliva. Za ní stkví se hladina široké Sávy, dále roviny Srěmu a nad samým obzorem temné obrysy Fruške Hory, proslavené svými kláštery. Jinde uzříš zadunajské roviny Banátu a v nich bílé věže Pančevské.

Největší vřava lidstva pohybuje se na hlavním trhu. Zde jsou celé pahorky ovoce a zelenin, zde spatříš obrovské tykve, vodní melony (srb. lubenice), zahradní melony, hrozny všelikých druhův, veliké hrušky (karamanke) atd. Ze zelenin Bělehraďané nejvíce spotřebují papriky. Zvláštní novosť je našinci patladžone (solanum melongena), veliké obdélné plody tvaru hruškovitého nebo dýňovitého, barvy tmavomodré; jedí je vařené nebo smažené. V jednom koutě tržiště sedí prodavačky ze Zemuně, které jakkoli jsou Srbkyně, krojem více evropským od ostatních se liší. Máslo na celém poloostrově Balkánském, od Sávy do Sparty, neznámá je věc; do Srbska přiváží se z Banátu.

V Bělehradě nejen dámy, nýbrž i páni, často kupci nebo úřadníci chodí na trh a smlouvají ovoce, maso neb ryby (jako v Italii nebo Řecku). Služebnictvo mužské i ženské téměř výhradně je z Rakouska, ze Srěmu a Banátu, Srbové, Němci, Maďaři, Slováci. Srb domácí nejde do služby; k tomu je příliš hrdý.

Hostinců v Bělehradě není nedostatek; ale málo jich je zcela po evropsku zařízeno, život v nich prajinačí je než u nás; nenajdeš tam než několik neženatých úředníkův a důstojníků, cizí kupce a řemeslníky; totéž platí o kavárnách. V Bělehradě lidé tráví život

svůj více doma; tím však není řečeno, žeby společenského života u nich nebylo anebo že by veřejných věcí nedbali. Naopak, každý sebe nepatrnější kramář každý den čte své noviny; k vášnivému přetřásání záležitostí politických přehojnou poskytují látku časté převraty v Srbsku, spojené s neobyčejným vřením a pohnutím v obecenstvu.

Skoro každý dům má svou zahradu. Rostlinstvo v zahradách překvapuje bujností, která bezděky na paměť přivádí, že jsme zde o pět stupňův zeměpisné šířky blíže rovníku, nežli v Praze. Pod širým nebem daří se zde mohutné fíkové keře, lískoví tří sáhů zvýší, stromovité bamije s velikými, bílými květy a jedlými plody (druh Hibiscus), obrovské slunečnice atd. Za velebného ticha jasných, hvězdnatých nocí ozývají se po zahradách koncerty nesčíslných cvrčkův a cikad.“ *)

Vedlé Bělehradu pouze vyniká Kragujevac s 5000 obyv., který býval dříve sídlem knížecím, a Niš s 20.000 obyv. v území nově nabytém. Niš sídlem jest nyní skupštiny čili sněmu srbského. Z posledních událostí válečných známa jsou rozkvétající městečka Kruševac a Alexinac v jihu, Kňaževac a Zajčár ve východní rumunské části země, Pirot, Leskovac a Vranja v krajinách nově dobytých.

Každý, kdož za posledních let Srbskem cestoval, nutně poznati musí, že jeví se v Srbsku pokrok všestranný. Pokrok tento nejlépe seznati jest na okružní cestě 17 hlavními městy srbských krajů. Dosti pohodlné, rohožemi kryté vozy a zkušení i obratní vozkové jsou pohotově v každém městě. Krajská města spojena jsou mezi sebou pohodlnými silnicemi, vesměs v dobrém pořádku udržovanými. Podlé nově zřízených silnic zařízeny jsou i linie telegrafní. Města krajská jeví také pokrok svým založením, které se děje znova podlé pevného, dobře promyšleného i příhodného plánu. U měst starších stalo se tak aspoň částečně. I ve vsech jeví se pokrok značný; téměř každá ves honosí se novými vynikajícími budovami, školou, chrámem a hostincem, po tureckém způsobě „beana“ zvaným.

Do roku 1878 bylo Srbsko područím státem říše Osmanské; poddanství značil poplatek sice neveliký (400.000 mark), avšak národu velice protivný. Účelem obou hrdinných válek, r. 1876 a 1877 až 1878, bylo zrušení tohoto poměru ponižujícího, čehož také Srbsko dosáhlo smluvou Berlínskou.

---

*) Konstantin Jireček: Srbsko, země a lid. V „Osvětě“ 1875.

Hlavou státu jest ústavní kníže Milán Obrenovič IV. Hodnosť knížecí dědična jest v rodě Obrenovičů. Nejvyšším zákonodárným sborem zemským jest skupština, jejíž členové jsou přímo lidem voleni. Správa jest zařízena nejvíce po vzoru francouzském, pořádek všestranný a přesné výkony úřadní jsou jejími přednostmi. Finance jsou v dobrém pořádku, čehož příčinou jest veliká spořivosť srbská; financemi svými může býti Srbsko vzorem mnohým státům, ač přirozené bohactví země dosud není všestranně otevřeno, ba na mnohých místech dosud ani ruka lidská se jeho nedotkla. Úkaz ten tím spíše budí obdiv, ježto Srbsko nemá průmyslu a lid, živící se nejvíce chovem dobytka, dosti chudý jest. Vojenské zřízení srbské zařízeno jest podlé vzorů švýcarských. Vojínem jest každý dospělý muž, zbraně schopný, každý pak obstarává sobě svým nákladem potravu i zbraň, která zůstává osobním jeho majetkem. Stát pečuje o vše jiné, o děla, o náčiní polní i obléhací, o dobytek tažný atd. Takovým způsobem jest Srbsku snadno vyzbrojiti veliké vojsko s nákladem poměrem nepatrným. Válkami posledními však osvědčilo se, že vojsko srbské není prosto vad, jimiž stížena jsou vesměs vojska miliční. Vůbec má Srbsko v mnohých věcech velikou se Švýcarskem podobnosť, jak ve svém vývoji a ve své ústavě, tak obzvláště ve svém zřízení školském a vojenském; malé knížectví slovanské těší se pokročilými zařízeními kulturními, jichž nezná ani řecká ani turecká vláda, ba ni sousední Rumunsko. Srbsko má nepopíratelné v sobě jádro kulturního rozvoje budoucího, kolem něhož sřadí se dříve nebo později živlové sourodí. Dnes není lze více v Srbsku studovati poměry východní. Daleko vzdálen jest Srbska pravý východ, snad tou měrou jako pravý západ. *)

Knížectví Černohorské.

Až do nedávna bylo malé knížectví ve vápencových horách hercegovských, řídce ovlažené a propastmi i jeskyněmi přebohaté, zevšad obklopeno tureckým územím vyjímajíc úzký pruh západní, kdež se dotýkalo Kotorska čili rakouské Albánie. Čítalo pak knížectví Černohorské asi 140.000 obyv., žijících na 45 □ Mm. Smlouva

*) Hlavní díla o Srbsku jednající jsou: F. Kanitz: Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1850—1868. V Lipsku 1868, 8°. a výtečné i obsáhlé dílo srbské Milána Dj. Milečeviče: Knezevina Srbija. V Bělehradě 1876, 8°.

Berlínská změnila zúplna i velikosť i sousedství černohorské. Obdrževši Nikšiče, některé okresy hercegovské, Gusinji, Plavu, Žabljak, Spuž, Podgorici, severní část pobřeží Skadarského jezera a přímoří Barské, získala Černá Hora 44 □ Mm. plochy a asi 70.000 obyv. a sousedí nyní s Tureckem pouze po straně jihovýchodní, na ostatních stranách dotýkajíc se Dalmácie a Rakouskem zabrané Hercegoviny i Bosny. Nyní čítá Černá Hora 286.000 obyv. na 94·33 □ Mm. území, z čehož viděti, že přes veškeru chudobu země velmi hustě jest obydlena. Ve všech jazycích slovanských i ve všech jazycích jinonárodních nazývá se malá říše Černou Horou (das Fürstenthum der Schwarzen Berge, Montenegro, turecky Kara-Dagh). Hlavní řekou černohorskou jest Morača, která vlévá se do „blata" čili jezera Skadarského. Část původního knížectví, na východní straně Morače položená, sluje Brda, pročež panovník píše se knížetem „Černé Hory a Brd". Až do r. 1878 domáhala se Porta turecká svrchovanosti nad Černou Horou, ač tato, těšíc se ochranou Rakouska a Ruska, požívala faktické nezávislosti. Chudí obyvatelé černohorští z té příčiny Turky z plného srdce nenáviděli. Mír Berlínský prohlásil úplnou nezávislosť Černé Hory a rozšířil značně její území; avšak turecký fanatism a zuřivosť albánských klanů nedopustily posud, aby se Černá Hora uvázati mohla v panství nad horským koutem Gusiňskoplavským a nad žírnou rovinou Podgorickou. Prvé měla Černá Hora zřízení hierarchické; biskup čili vladyka byl spolu knížetem. Nyní jest moc knížecí odloučena a kníže vládne se senátem, jehož členy sám jmenuje. Starší část země dělí se v 8 nahií,

Černohorec.

tyto opět v 39 kmenů. Černohorci jsou kmene srbského, avšak chudoba veliká a stálá obrana proti přemoci turecké byly příčinou, že dosud nedostoupili toho stupně vzdělanosti, jakýž jsme seznali u bratří jejich na Dunaji a Moravě. Jsou pobožni, pověrčivi, věří v duchy, v upíry, v čarodějky, ve víly a vyznačují se převelikou udatností. Ukrutenství, na západě jim připisovaná, jsou po výtce pomluvou, ač by bylo lze omluviti je ukrutnostmi, jež Turci vždy na zajatých nebo přemožených Černohorcích páchali. Obchodu není, průmysl omezuje se na nejpotřebnější výrobu. Přední potřeby dovážejí se z Dalmácie. Teprve nyní, když nabyla Černá Hora krajin úrodnějších, povznese se poněkud blahobyt těchto otužilých slovanských Sparťanů.

Do nedávna byla dvě města, která honosila se jakousi důležitostí, totiž hlavní a sídelní město Cetyně, spojené s Kotorem silnicí velmi obtížnou, a Danilovgrad, sídlo obchodu černohorského. Cetyně leží v táhlém úvale, k jihovýchodu obráceném, jenž má asi 3000 kroků délky a 1000 kroků šířky. Dno tohoto úvalu, po výtce v rašelinách vymletého, jest téměř ve středu svém protrženo nízkým útvarem krasovým, blíže něhož městečko se rozkládá. Obzor jest obklíčen lemem horským, nejnižším na jihovýchodě, kdež vede cesta k Rjece, k okresnímu sídlu na řece soujmenné. Rjeka, vytékajíc z tajuplně temné hloubi veliké vápencové jeskyně, valí se s trvalým jekem dále a jest jedinou splavnou řekou černohorskou. Cetyně vzmáhá se rok po roce, čehož důkazem jsou její budovy, po výtce jednopatrové, které jsou všechny po italském způsobě kryty cihlami. Stavba i zařízení vnitřní podobá se zařízení dalmatskému, ježto největší část řemeslníků z Dalmácie přichází. Cetyně má hlavní ulici, 400 kroků dlouhou a 15 kroků širokou, z níž jiná, též tak pohodlná, v pravém úhlu ku knížecímu zámku se odštěpuje.

Knížectví Rumunské.

Karpatská země tato, náležející zeměpisně k střední Evropě, vznikla r. 1858 spojením bývalých dvou knížectví Dunajských, Valašska a Multanska; i činí nyní jediný stát, jenž do r. 1878 v témž byl nehodném poměru k Vysoké portě jako Srbsko, avšak Berlínskou smluvou nabyl nejen nezávislosti, nýbrž značného rozšíření svého území. Tak řečená rumunská Bessarabie čili Budjak postoupena tehdy Rusi, náhradou pak obdrželo Rumunsko rozsáhlou i velikou krajinu mezi Dunajem a Černým mořem, řečenou

Dobrudži. Na ploše téměř 1300 □ Mm. žije nyní 4 ½ až 5 mill. lidí. Hlavou státu jest dědičný kníže, zvaný Domnu čili Domnitor, jenž vládne s ústavním ministerstvem, se senátem a s komorou poslanců. Vojsko čítá 80.000 mužův a na Dunaji pojíždí malé loďstvo válečné, které za poslední války důležitou hrálo úlohu. Do r. 1878 nemělo Rumunsko mořského přístavu, ač se dotýkalo v Bessarabii Černého moře; nyní v Dobrudži jest přístavů více. Valašsko prostírá se po jižních sklonech Sibiňské vysočiny a sahá až po bahnité břehy Dunajské; řeka Olta čili Aluta dělí je ve dvě části nestejné, v část západní čili Malé Valašsko (někdejší uherský Banát severinský) a ve východní Velké Valašsko. Říčka Milkova dělí Velké Valašsko od Multan, které se prostírají po východních svazích Karpat Sibíňských. Hlavní řekou jest Dunaj, jehož ústí k Multansku a k Dobrudži se počítá; pobočky jeho nejdůležitější jsou Seret a Prut, který po dlouhou trať činí rozhraní Multan a ruské Bessarabie.

Povaha země rumunské závisí na Karpatech, na jejich výši, rozsahu, šíři, sklonu a na rozvodích jejích. Země dělí se patrně v pásmo výšehorské, v pruh pahorkatého středohoří a v nížinu. Výšehory se skalinami a s pralesy svými skrývají v sobě kovy všeho druhu, vzácná vřídla minerálná, dříví i zvěře hojnosť největší; avšak poklady tyto, jsouce s těží přístupny, jsou dosud málo známy a namnoze se jich netkla dosud ruka lidská. Pahorkatina živí na svěžích svých pažitech nesčetná stáda, jichž masa však nepožije lid a jejichž kůže v cizině mnohem lépe se vydělávají než v domově. Výborné ohnivé víno daří se hojně, avšak nedbale jest pěstováno a tudíž nese málo užitku jako v Dalmácii. Nížina pak, rozstírající se šírým pruhem po levém břehu Dunajském, jest evropskou obilnicí. Tam daří se nesmírné množství kukuřice, pšenice i veškery jiné druhy obilní, beze všeho namáhání a v půdě, která ještě za dlouhá léta mrvy nepotřebuje; také daří se vzácné ovoce, avšak měrou nepatrnou, ježto pěstování jeho vyhledává větší trpělivosti, znalosti a namáhání. Toť jsou poklady a statky všeho druhu, jichž od pradávných dob dobrotivá prozřetelnosť největší měrou Rumunům udělila; avšak právě veliká produktivnosť přírody, která podporuje snadné i bezstarostné živobytí, činí lid líným a byla příčinou, že lid rumunský až do nedávna úpěl pod knutou a panstvím mocných boljarů. Rumunsko jest země, bohatě nadaná všemi statky, i s velikolepou přírodou výšehor i s melanchonií nesmírné roviny. Tím vysvětluje se veliká láska Rumunova k vlasti, jejíž přírodní bohactví a krása zastírají veškery ne-

hody pozemské, a ne neprávem volá vlastimilovný Rumun k cizinci: „Kdož napil se jednou vody řeky Dumbovice, žízní i baží stále po ní.“

Původ Rumunů není posud jasný. Do nejnovějších dob platnosti požíval náhled, dle něhož prý pokládati se sluší Rumuny za potomky římských osadníků, Trajánem a jeho nástupci do dobyté Dakie zavedených. Proti tomu vystoupil Štyrskohradský universitní professor Roeszler, jenž Rumuny má za zbytky původních Thráků, ovšem hojně pořímaněné, kteří za velikého stěhování národův úkrytu nalezli v horské tvrzi Sibíňské. Sibíňsko bylo vlastí Rumunův až do stol. XIII.; teprve tehdy vystoupili Rumunové z horských sídel svých a znenáhla zaujali pahorky a nížiny Pečeněhy a Kumány opuštěné. Rumuni nynější mluví nářečím, které řadíme do skupiny jazyků románských, a přiznávají se k církvi řecké; postavy jsou po výtce prostřední, mnohdy i malé a vychrtlé, ráz jejich jest jižní, muži jsou vesměs obličeje krásného i vzrůstu lepého, mají bílé zuby, hezké ruce i nohy, jdouce jeví mnohé půvaby a pohybujíce se jeví rychlosť pstružné podobnou. Tělesných potřeb má Rumun málo, duševních téměř nezná, jest chápav, dobrého srdce, pohostinný, v namáhání neobyčejně vytrvalý, nutna-li potřeba obrany, udatný, avšak i líný a nedověrný, nevědomý a pověrčivý. Mužové sice předstihují tělesnou krásou ženy, po výtce též krásné a leporostlé, avšak ženám sluší se větší ceny přikládati. Školského vzdělání postrádají rumunské ženy ještě více než mužové; avšak u žen rumunských nezkaženy jsou mravní i intellektuálné vlohy, kdežto muž opatřil sobě ve špatných školách škodlivé vědění. Pravý lid, jádro venkovské, jest podnes dobromysln i nezkažen, z čehož poznati lze, kterak veliky a nepřípustny jsou vlohy a vlastnosti jeho. Rolníků jest asi 3 ½ mill. čili tři čtvrti všeho obyvatelstva.

Snadno přihazuje se, že sezná poutník rumunské vsi teprve v největší blíži její; pouze kouř a štěkot psí oznamují do dálky, že se opodál nalézají lidská sídla. Domy čili spíše chýše hluboko v zemi zřízeny jsou, mají malá okénka při samé podlaze a kuželovitá střecha ze slámy nebo z rýžového pletiva, polou zvětralá a místy mechem pokrytá, jest s to, aby i vycvičené oko zavedla. Jde-li vsí silnice, bývají zhusta východ i příchod zataraseny pohyblivými trámy, jež otevírají cikánské děti, žebravé a z poli mnohdy i celé nahé. V takých nuzných chýších bydlí většina venkovského obyvatelstva; každá chýše obsahuje v sobě dvě větší prostory, od sebe oddělné; prostora prvá jest jídelnou, ložnicí i obyvalištěm, při čemž hostí v sobě i různý menší dobytek, druhá prostora jest zásobárnou

a sýpkou. Nejčetněji zastoupeny jsou v rumunských vsech tři druhy živočišné, vepři, zuřiví psi a — blechy. Zřídka vidí se nějaká zahrádka s kuchyňskou zeleninou, ještě řidčeji s květinami, s ovocnými stromy a stinným lupením. Ještě nejčastěji pěstují se švestky, nepotřebujíce veliké péče, z nichž připravuje se oblíbená čuka.

Rumun dospívá brzo a brzo stárne, sňatky uzavírají se časně a z pravidla bývají hojně dítkami požehnány, avšak veliký počet

Rumun.

dítek nedospívá desátého roku věku svého. Při porodech má převahu pohlaví mužské, také však označuje se větší úmrtností. Každá rumunská žena honosí se v mládí svém vzrůstem v pravdě junónským, avšak dospěvši 25—30 roků mění se v starou vráskovatou bábu; vždyť i v Rumunsku jest žena jedinou pracovnicí, při tom hojně týranou, kdežto její muž a pán klidně sobě hoví v netečnosti své. Často vidíme osmnáctiletou ženu, kterak kráčí na pole a majíc dítě na

zádech, druhé pod srdcem a třetí za sebou vlekouc na hlavě nese veliké břímě a v rukou malou přeslici. Krojem jejím jest dlouhá košile; sukní nemá, nýbrž místo ní nosí zástěru v předu i v zadu, kolem hlavy pak ovíjí si malebně jakýsi šátek. Orba i pěstování vína, nářadí i nástroje, vozy, vůbec vše, čím sedlák rumunský pracuje, vše jest surovo, nemotorno, neobratno, vyžaduje mnohého namáhání, zbytečného času i síly a ujímá i výtěžku i užitku. Tu a tam zavádějí sice někteří bohatší statkáři některé opravy, avšak následování jich děje se zdlouha i liknavě. Rolník trpí také velikým množstvím církevních svátkův a zasvěcených dnů, jichž oslavování jemu působí škodu i hmotnou i mravní, zemi pak zasazuje těžké rány a nedopouští vzniku utěšenějšího blahobytu. Potrava Rumunova jest nejvíce povahy rostlinné; nejpřednější potravou jest rýže, nejrůznějším způsobem připravovaná· Národním pokrmem jest rýžová kaše, zvaná „mamaliga“, národním pak nápojem odvar švestkový, „čuka“ řečený; po mamalize teprve nastupují jiné plodiny, mléko, vejce a posléze maso, zvláště maso vepřové. Z obecných zábav nejvíce se holduje hudbě a tanci a špatný huslař povzbudí k čilosti ves veškeru a rozvolní hrdla všech; veškery nápěvy i tance mají ráz ryze národní a jsou buď divoky a rozpustily, buď jemny a pohnutlivy, začasté i něžny; krásného obrazu poskytuje tanec „hora“, kdež v pestrých řadách a lepém kroji ohniví mládci točí se s koketnými dívkami. Téměř veškery oděvné látky v zemi se tkají a zhotovují, práce jest ozdobna, mnohdy i elegantní, střih a kroj velmi lepý, protiva barev hojně oblíbena. Bohužel muži rádi se pitbě oddávají.

Rumunka.

Zabití a krádež dobytka jsou hlavní zločiny lidu venkovského, jehož školské vzdělání posud jest na stupni velmi nepatrném.

Chov skotu provozuje se po výtce bez systému nějakého, chov pak koní, který ještě v dobách Fridricha II. velice kvetl, jest nyní zúplna zanedbán; též tak není lze mluviti o soustavném hospodářství. Rumun jest hrd, když po sobě následovalo několik let úrodných, ježto má velikou žeň bez nejmenšího svého přičinění; uhodí-li neúroda a záhubné nemoci, přičítají se nehody závistným živlům anebo nevoli některého světce. Nemámeť ani ponětí v Evropě o nesmírném množství peněz, jež do země přináší šťastný rok, když zdaří se nejprve rýže a pšenice, pak i jiné plodiny, když není nemocí nakažlivých, není sucha, není požárů stepných, není mrazů neúprosných, které zachvacují stáda veliká. Každý, i ten nejchudší, poznává jakýsi blahobyt, vešker lid bezstarostně požívá obvyklých radovánek a zapomíná všech nehod, kterými byl utrpěl; tehdy vzniká nevázaná touha po cestování a neméně než požehnané vlasti přináší bohatá žeň užitek známým místům lázeňským a modním skladům Vídeňským i Pařížským.

Avšak ohledem průmyslovým jest Rumunsko zemí velice chudou; z 1000 duší jest 7 průmyslníků, všecky větší závody průmyslové jsou v rukou cizincův a z obchodních zpráv vysvítá, že vývoz výrobků průmyslových jest nepatrný a že největší část surovin vyváží se do ciziny, kdež teprve náležitě se ošlechtí a ošlechtěny byvše do původní vlasti se přivážejí, jako mouka, kůže, vlněné látky, draslo a p. Po dnešní den nemá Rumunsko větší továrny. Podnebí a přirozená povaha země činí z Rumuna výhradně rolníka a pěstitele dobytka; také hornictví Rumun oddává se a zajisté ještě mnoho dob uplyne, nežli domácí výroba té výše dostoupí, že vyhoví potřebám a zakázkám domácím. Z přibývání obchodů a závodů poznáváme ovšem, že v této příčině Rumunsko chápe se pokroku, což však posud nijak není s to, aby Rumunsku zjednalo na cizině nezávislosti. Poněvadž ze země vyvážejí se suroviny, přesahuje vývoz zajisté přívoz výrobků průmyslových, jimiž cizina rumunský trh zásobuje. Velkoobchod jest v rukou cizinců, kteří zemi dávají obchodní zákony a ji jaksi poplatnou činí; proti soutržení s cizinou jen několik rumunských firem zdárně působí, největší část obchodníků rumunských spokojí se s nejmenším výtěžkem. Není pochybnosti, že by rumunský obchod mnohem více rozkvétati mohl, kdyby bylo hojnějších a příhodnějších prostředků dopravných. Ve veškeré zemi není jediné silnice, která by byla v dobrém pořádku aspoň na délce několika hodin. Za delšího

sucha lze ovšem projížděti snáze zemí po menších silnicích a vozovkách, při čemž dbáti nesmíme mohutných sloupů prachových, které povoz za sebou zůstavuje; jakmile však za nějakou dobu prší, měkká půda rozbředne a četné bystřiny, potoky a řeky se rozvodní a z břehů svých vystoupí, pak přestává cesta i nejkratší. V nejnovějších dobách stavěly se velikou pílí železné dráhy, které zemi mnohými tratmi prostupují.

Dunaj od Turna-Severina až po Černou Vodu činí nyní hranici říšskou proti Srbsku a Bulharsku, od Černé Vody pak až po ústí své náleží Rumunsku oběma břehy svými; jest tudíž Dunaj pro zemi velmi důležitou a velepohodlnou drahou obchodní. Při Dunaji jsou položena hojná města, obchodními styky svými velice důležitá, totiž Galac (80.000 obyv.) mezi hrdly Prutským a Seretským, odkudž se vyváží vedle obilí i dříví, sůl, vlna a petrolej, Braila (26.000 obyv.), jež jest nejdůležitějším přístavem valašským a předním tržištěm obilným, a Giurgevo (č. Džurdževo), jež udržuje styky a obchod se všemi důležitými tržišti v cizině. Čilý obchod panuje také v některých přístavech menších, v Turně-Severině, v Kalafatě a v Magarelích, avšak obchod jejich nedostupuje nikdy rozměrů, jimiž se označuje v místech výše dotčených. Četné lodi plachtové i parníky, lodi vlečné i nákladné s vlajkami všech národů brázdí hladinu šírého toku, zvláště níže Braily, a spěchají hrdlem Sulinským, nyní všeho nebezpečenství prostým, do Černého moře, kterémuž ovšem ubylo důležitosti otevřením průplavu Sueckého. Z nitrozemských měst rumunských nejpřednější jsou: Kraljevo (Krajova s 30.000 obyv.) v Malém Valašsku, Fokšany (20.000 obyv.) nad Milkovou, Ploješti (30.000 obyv.), Jassy (č. Jaši s 90.000 obyv., z nichž jedna třetina Židů), hlavní město multanské nad Prutem a Bukurešt čili Bukarest nad Dumbovicí (200.000 obyv.), hlavní město Valašska i všeho Rumunska.

Bukurešt, hlavní město rumunské, má universitu, zařízenou po způsobě německém. Město samo poskytuje vidu nejhnusnějšího kalu vedle nejvybranějšího luxu, nejbídnějších chýší vedle nejnádhernějších paláců; ráz města dovršují bezedné ulice, 10.000 ekypáží a 30.000 mimochodníků. Cizinci pozorují tam převahu východu nad civilisovaným západem. Pěti hodin třeba by bylo k pouti kolem všeho města, ježto mnohé domy, zvláště předměstské, jsou roztrouseny a jakýmisi zahrádkami obklíčeny. Z obyvatelstva jest asi 8000 až 10.000 západních Evropanů, kteří po výtce součiní třídu vzdělanou, asi 5000 Židů, kteří ovládají obchod, a 9000 Cikánů. Bukurešťí

jest též tak nesnadno projíti jako popsati. Asi uprostřed města jest čtvrť obchodní s čtyřmi hlavními třídami, s divadlem, s paláci knížecími, se sklady zboží, v nichž vyloženy jsou výrobky a ozdobnické zboží i západu i východu, a s početnými kavárnami. Tam jsme ještě v okolí evropském, mezi domy, které z pravidla mají velmi slušnou podobu. Avšak mimo čtvrť tuto přišedše ocítili jsme se do pravého Valašska; chýše a domy rozptýleny jsou bez ladu a skladu a vše podobá se skupině vsí a městců, které jsou četnějšími cestami mezi sebou spojeny.

Pravý kaleidoskop národní lze viděti v Dobrudži, kteréž nabylo Rumunsko roku 1878. Obyvatelstva všeho není mnoho nad 100.000 duší, mezi nimiž však počítá se 31.000 Rumunů, 29.000 Bulharů, 16.800 Rusů, 16.493 Turků, 6540 Tatarů, 3165 Řeků, 2471 Němců, 1051 Židů a 803 Arménů. Ještě bude třeba veliké práce, než Dobrudža bude získána evropskému vzdělání a odtud lze si vysvětliti odpor Rumunska, když za vzdělaný Budjak bylo jemu této stepi pusté přijati.

Knížectví Bulharské.

Mír Svatoštěpánský zbudoval na Balkánském polouostrově veliký slovanský stát, jehož meze vytčeny byly od Dunaje u Bdyna a Ruščuka po moře Aigajské, od Varny po vrchovisko Vardarské. Stát tento, jehož jádrem by byli Bulhaři, nelíbil se však západní politice, zejména anglickému premieru Beaconsfieldovi, pročež podjal se kongress Berlínský nevděčné práce i zúžil hranice nově vzniklého státu bulharského, zbytek pak ještě ve dví rozdělil, nemaje zření ni k zeměpisným ni k národopisným poměrům. Z někdejšího tureckého Tunavilajeta s pánví Srědeckou vzniklo tudíž knížectví Bulharské, z jižního podhoří Srědny Gory až po Rhodopu a Drinopol samosprávná Východní Rumelie.

Velikosť Bulharského knížectví udává se přibližně na 850 □ Mm., na nichž žije asi 2 mill. lidí, nejvíce Bulharů, s části Turkův i Řeků. Malý počet obyvatelstva jest následkem strašných zpoust, Turky r. 1876 a 1877 v zemi nebohé spáchaných a pak vystěhování se Čerkesů, Tatarův i jiné sloty, která od Turků v zemi osídlena byla. Knížectví platí Vysoké Portě neveliký poplatek, hlavou pak jeho jest ústavný kníže Alexander I. z dynastie battenberské, který vládne s ministerstvem a s národním shromážděním, složeným z členů hlasy virilními opatřených a z poslanců přímo volených. Přirozené bohactví země, rozsáhlý obchod a průmysl, pak intelligence obyvatelstva

jsou zárukou zdárného vývoje novožitného státu, jehož sloučení s Východní Rumelií jest jen otázkou času.

Bulharové vedlé Srbů jsou nejzanímavějším národem poloostrova Balkánského. Nyní jsou Bulharové pravými Slovany, původně však byli kmenem ugorským, a snad i samojedským,*) jenž v Dunajských krajích byl splynul se Slovanstvem tam od dávna osedlým. Zdá se, že již v X. stol. úplně zanikla řeč bulharská ustoupivši původní slovanské, tak že zbylo pouze příjmě Bulharů, jehož osvojili si Slované.**) Bulhaři obývají v sídlech souvislých, jen zřídka jinonárodními přiměsky prostoupených, od pomezí srbského až po řeku Jantru, od Bulharské Moravy až po Maricu a pak na svazích západního Balkána. Mimo toto území obývají ještě v krajinách západně Marice položených až k jezeru Ochridskému, kdež mají převahu nad obyvatelstvem tureckoalbánskořeckým. Přemýšliví Řekové snažili se vždy, aby Bulhary jak možná od pobřeží vzdálili, bojíce se obchodnického ducha jejich. Pouze u dvou přístavů, důležitých zvláště z příčin strategických, u Varny a u Soluně dosahují bulharská sídla mořského břehu. Ještě více území odňali Bulharům Albánci, kteří s počátku nynějšího století se svých hor sešedše, povážlivě k východu šířiti se jali. V posledních desítiletích usadila turecká vláda mezi Bulhary vojenské kolonie Krymských Tatarů a zlopověstných Čerkesů, načež značný počet Bulharů vystěhoval se buď do Uher a Rumunska, buď do Srbska a na Krym. Bulhar různí se od srbského souseda svého řečí, obličejem, smýšlením i nadáním svým. Moslimské vsi bulharské předčí snad vnější čistotou svou vsem křesťanským, uvnitř však chýše bulharské vyskytuje se vůbec znak staroslovanského žití rodinného, jenž celku dodává rázu pracovitosti, blahobytu i dobře uvážené prospěšnosti. V městech Dunajských živí se Bulhar po výtce obchodem a řemesly. Učitelů, doktorův, advokátů jest posud málo, úředníků ještě méně, tím více však kněží a mnichův. Intelligence bulharská doplňuje se nyní po výtce Čechy a Rusy, mladí Bulhaři nabývají také v Čechách nejvíce svého vzdělání. Na planinách a v městech Balkánských zabývá se Bulhar nejvíce chovem dobytka a průmyslu, v rovinách téměř výhradně orbou; avšak celkem nepěstuje Bulhar nad obyčejnou potřebu svou. V některých městech Balkánských, v Gabrovu, v Travně a v Kaloferu, rozvijí se čilý průmysl. Manchestrem bulharským jest však Samokov

---

*) Rob. Rösler: Romänische Studien. V Lipsku 1871, 8°, str. 259.

**) O poutavých dějinách národa bulharského vypravuje skvělým způsobem dr. Konst. Jireček ve spise svém: Dějiny národa bulharského. V Praze 1876, 8°.

v úvalu Srědeckém. Svým zalíbením v činnosti výrobné různí se pokojný Bulhar patrně od kupčícího a bojovného Srba. Bulhar chová neobyčejnou dovednosť k umělé výrobě a vyniká nejen smyslem pro lepý tvar a vkusné třídění barev, nejen zručnou dovedností a pílí, nýbrž i neobyčejným talentem k sestrojování, jejž projevuje již stavbou obydlí svého, zvláště pak budováním svých vodních strojů, mostův a chrámů. Nejznamenitější znalec Bulharska F. Kanitz, jehož zkušenostmi se řídíme, spatřuje v Bulharech příští průmyslný národ

Růžové žně v Bulharsku.

Balkánského polouostrova.*) Ohledem náboženským drží se Bulhar posud pohanskostaroslovanského podání a zvyků. S nimi přichází na svět, jimi řídí veškero své konání, ony doprovázejí jej až ke hrobu, ba až za hrob, ježto i úcta mrtvých protkána jest pověrčivými zvyky. Poněvadž však Bulhaři velice dbají o povznesení obecného vzdělání, lze očekávati, že osvícené náhledy i u nich v brzce průchodu nabu-

*) Donaubulgarien II., str. 124.

dou.*) Bulhaři moslimští, řečení Pomáci, jen nepatrně liší se od bratří svých, kteří byli zůstali věrni učení pravoslavnému, a žijí s nimi ve shodě nejlepší. V novějších dobách objeveny byly u Pomáků Despotského pohoří vzácné národní písně, pesma zvané, v nichž shledána veliká cena poetická.**) Kanitz vyslovil naději, že Pomáci tito, jakmile Bulharsko nezávislosti své nabude, navrátí se k učení otců svých, jemuž potají stále byli oddáni.

Měst značnějších má Bulharsko hojnosť, avšak většina z nich buď nevyniká nad ráz osady veské, buď zpuštěna byla strašně poslední válkou. Sídlo knížete a vlády jest Srědec (Sofia) se 60.000 obyv., kdež nyní budují se početné veřejné stavby po způsobě evropské. Na úpatí Balkánu jest Gabrovo, původiště bulharského probuzení národního, a pak někdy slavné sídlo cářů Trnovo. Pleven a okolí jeho památny jsou z událostí poslední války. Při Dunaji bývala řada tureckých pevností: Bdyn (čili Viddin), Svišťovo, Ruščuk a Derster (Silistria); nyní jsou města tato zbavena hradeb svých i stala se středy velmi důležitého obchodu poříčného. Ruščuk zvláště soutrží zdárně s rumunským Galcem. Veliká někdejší pevnosť Šumen na podhůří Balkánském ze značné části jest opuštěna. Za to vzmáhá se důležité město Varna, stanice parolodí do Cařihradu plujících a železné dráhy, která spojuje Černé moře s Dunajem u Ruščuka.

Království Hellénské čili Řecké.

Nevelíké jest nynější království Hellénské, jakž v úředním slohu se jmenuje, čili Řecké držíc asi 500 □ Mm. plochy; obyvatelstva však jest poměrem méně než v Srbsku, nebo čítá se u veškerém království sotva 1½ mill. duší, strašný to opak klassických dob, v nichž podlé výpočtů Curtiových Peloponnés měl více 2 mill. a Attika více než ½ mill. obyv. Teprve druhou smluvou Berlínskou rozšíří se území Hellénského království, ježto připadnou jemu krajiny na severu rozprostřené, Epeiros až téměř po mys Akrokeraunský a Thessalie s částí někdejší Pierie, což vše měří dle výpočtů mappových asi 240 □ Mm. se 490.000 obyv. Do prvé čtvrti nynějšího století úpěli Hellénové pod jhem osmanským, jehož se spro-

*) F. Kanitz: Donaubulgarien I., str. 34–82.
**) Blgarski narodni Pjesni. Chansons populaires bulgares inédites; publicés et traduites par Auguste Dozon. Paris 1875, 8°.

stili dlouholetým i hrdinným bojem za svobodu. Zřízení státní jest ústavně monarchické, avšak, jako v Srbsku, skládá se národní zastupitelstvo pouze z jedné komory, totiž z komory poslanců, přímo lidem volených. Nálezy komorní potvrzuje král, čímž nabývají zákonné platnosti. Vojsko skládá se z 12.000 mužů v dobách mírných a z 30.000 mužů v dobách válečných. K tomu sluší ještě přičísti 30 praporů dobrovolníků, každý o 650 mužích, tak že veškera moc zbrojná dostoupiti může výše až 50.000 mužů. Posud ovšem veliké jsou pochybnosti o schopnostech této armády v boji útočném, jakž objevilo se za několikadenního pochodu generála Soutza r. 1878. Válečné loďstvo hellénské jest velice nepatrno, majíc pouze 10 válečných lodí, mezi nimiž 2 lodi obrněné; na palubě válečných lodí jest asi 1400 námořních vojínů. Tím jest důležito malé království Hellénské, že hellénští soukmenovci po všem východě rozšířeni jsou, zvláště v krajinách tureckých, kdež obývají veškera pomoří Aigajská; v samém Cařihradě mají čtvrť svou. Řekové přiznávají se po výtce k církvi východní a jsou potomky starověkých Hellénů; příměsky krve slovanské a albánské téměř nijak nezměnily typu jejich.

V pověstné knize své, která vzbudila přehojné vášně,*) snažil se dovoditi Fallmerayer, že není téměř starých Hellénův a že nynější jejich potomci jsou směsí živlů slovanskoillyrských. Tvrzení toto v rozsahu svém jest přehnáno. Slované do Hellady vniklí a tam se usadilí nečinili nikdy většiny obyvatelské, ač zejména Peloponnés po dlouhou dobu byl v rukou dvou kmenů slovanských. Upomínkou na někdejší tamní pobyt Slovanů jsou početná „Sklavochoria“, jež až na Krétu lze sledovati, a slovanská jména hor, vsí a řek, vyskytující se hojně po vší zemi. Avšak veliký slávista prof. dr. Frant. Miklosić ve Vídni dovodil jasně, že v řeči novohellénské není žádných stop působení slovanského.**) V nejnovějších pak dobách dovodil jenský professor Bernard Schmidt, že pohanské živly v křesťanské tradici novořecké, totiž představy jejich o daimonech, o obřích, o geniech a o žití posmrtném, vesměs pocházejí z názorů starohellénských, jinými slovy, že život starohellénský jeví se posud ve zvycích a ve víře novořecké. Slované v Řecku se osadilí splynuli s živlem hellénským a přijali řeč i vzdělanosť hellénskou; jimi nebyli Hellénové poslovanštěni, nýbrž oni sami průběhem dob zúplna zhellénštili. Národnosť hellénská

---

*) Fragmente aus dem Orient. 2. Aufl. V Stuttgartě 1878, 8°.

**) Die slavischen Elemente im Neugriechischen ve Zprávách o zasedání filosofickohistorického oddělení Vídeňské akademie věd. Prosinec 1869.

AKROPOLIS V ATHENÁCH.

snadno sobě podmaňuje jiných; vynikáť neobyčejnou tuhostí, která snadno se nepoddává, nýbrž i tam se rozmnožuje, kdež jenom menší měrou zastoupena jest.*) Dovozujeť zajisté prof. Bradaška, že mnozí Slované byli zhellénštili i mimo Řecko, v jihu polouostrova Balkánského**) a dle Cypriena Roberta prý všichni Bulharové thráčtí hellénsky rozumějí.***) Jest však zjev vůbec známý, že při podobném pomísení se živlů národních národ silnější mnohé přijímá po národě podléhajícím. Též tak dálo se Hellénům. Nepopíratelny jsou stopy smísení krevného. Nezmizel ovšem hellénský typ, který vedlé židovského z nejstálejších jest a zvláště u žen patrně se jeví, avšak doznal proměn značnějších. Patrněji jeví se stopy působení slovanského v životních spůsobách a v kroji Hellénů nynějších; také osvojili si Hellénové bojovnosť slovanskou. Pomísení se s Arbanasy čili Škypetáry důležitosti nemá, ježto nesmíme pochybovati, že jsou Škypetárové potomky praotců národa starohellénského, tudíž hellénštější Hellénů samých. Nejméně pomísili se ovšem hellénští ostrované, na osamělých a daleko od sebe roztrousených výspách žijící.

Království Hellénské dělí se ve 13 nomarchií čili krajů, nomarchie pak v 59 eparchií čili okresů. Přirozenější jest rozdělení ve čtyři skupiny, z nichž nejsevernější jest Rumelia. Rumelia zabírá v sobě staroklassické krajiny Attiku a Boiótii s ostrovy Salaminou a Aiginou, Fthiothis a Fokis, Akarnanii a Aitolii. V Rumelii jest také hlavní město říšské, Athina čili Athény, spojené s blízkým přístavem Peiraieem krátkou železnicí, která jest posud v zemi jedinou.

Athény, mající 48.000 obyv., kdež sídlí král, vláda, universita i jiné ústavy vzdělávací, čítáme ku posvátným kulturním místům člověčenstva, jichž sláva a důležitosť nikdy nevymizí, nechť si přítomnosť ani zdaleka nemůže se vyrovnati slavné i blahodějné minulosti. Město Athénské podnes chová v sobě početné i vzácné zbytky starověké, z nichž nad jiné vyniká Akropolis, na strmé skalině se vznášející, s Parthénónem a s Propylaii i j. m.; na úpatí Akropolském stkví se slavné Theseion, zřízené na počesť héróa obce Athénské. Novožitný poutník jest téměř přinucen blížiti se

---

*) Bernard Schmidt: Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum. V Lipsku 1871, 8°, 2 svazky.

**) Bradaška: Die Slaven in der Türkei v Petermannových „Geogr. Mittheil.“ 1869, str. 444.

***) C. Robert: Die Slaven der Türkei. Převod z francouzského. Druhé vydání. Ve Stuttgartě 1851, 8°, II. díl, str. 194.

k Athénám po moři, buď pluje kolem Moree nebo z Korfú, Isthmem anebo Peiraieem. Přijíždějícím k Peiraieu naskytuje se obraz divukrásný; v pozadí Parnassos osněžený a hory kolem něho se kupící, před nimi pak Akropolis a nejbližší okolí městské. Za slunečných dnů stkvějí se sloupy Parthénónské nejčistším jasem o závod se sněhy Parnasskými. Z tohoto místa srozuměti lze, proč Athény v starověku moře ovládaly a proč panství a nádhera jejich budily žárlivosť sousedských měst Korintha, Argův a Epidaura. Z jisté vzdálenosti, dříve než dostihneme Aiginy a Salaminy, spatřujeme veškero západní pobřeží attické až po běloskvoucí skály Sunijské, uprostřed pak půvabného věnce pahorků viděti jest Athény. Jak velebné to panoráma! V popředí Akropolis a Museion, poněkud dále Lykabettos, a v pozadí po pravé straně velikolepá výšina hymettská, po levé Parnes a uprostřed mezi nimi Pentelikos. Poměrnou výši hor těchto lze od moře mnohem lépe určiti, než z Athén samých a nikdež nepůsobí v mysl vid Parthénóna tak mocně, jako na výšinách Sarónského zálivu, ač není lze rozeznati ze skupiny budov než běloskvoucí přední sloupy jeho, které snadno spočítati jest. Čím více blížíme se k přístavu, tím více mění se obraz skvělý. Velikolepé rozměry hor Parnetských a Pentelických, z jara bohatým hávem sněžným lemované, ustupují za nižšími pahorky, které se nalézají blíže, a pouze Hymettos na obzoru zbývá. Při vjezdu do přístavu Peirajského mizejí Athény i Akropolis. Novožitné město vzniká a sestřeďuje se kolem přístavu, jako ve slavných dobách Periklejských, a na nábřeží stkvějí se elegantní domy a sklady obchodní.*) Z Peiraiea vede dráha do nových Athén, které však postrádají vší význačné charakteristiky. „Nejstarší časť městská jest pravou albánskou vsí s dosti nečistým bazarem, kdež všeliké zboží kramářské a zelinářské ku koupi se nabízí, a má posud ráz chudého městečka východního. K této části přidružuje se nová čtvrť, mající vid německoslovanského města, jako polouněmeckého města v Polště, na severozápadní Rusi anebo i ve východních okresích hornoslezských. Tuto čtvrť obkličuje třetí okres městský, nejnovější, se širokými třídami nebo boulevardy, stromořady ozdobenými, s pyšnými sice, ne však krásnými letohrádky a hojnými veřejnými budovami, jako královský zámek, museum, polytechnikum, vyšší dívčí škola, sněmovna, kasárny atd.**)

*) Wiener Abendpost ze dne 23. ledna 1875.

**) Julius Faucher: Ein Winter in Italien, Griechenland und Constantinopel. II díl, str. 114—115.

Z jiných měst rumelských značnější jsou Thiva (strž. Théby) v Boiótii se 4000 obyv., Livadia nedaleko bahnitého jezera Topolijského a pevnosť Missolunghi v Aitólii. Na místě někdejších Delf jest nyní ves Kastri.

Druhou skupinu činí Morea čili Peleponnés, jenž zabírá v sobě Korinthii, Argolidu s ostrovy Hydrou, Spetsä a Cerigem (č. Če-), pak Achaii a Elis, Arkádii, Messénii a Lakónii.

Hlavní částí obyvatelstva peloponnéského jsou tak řečení Tzakové (Τζάκωνες), jichž řeč jest přeměněným poněkud zbytkem starolakónské dórštiny; přeměna její udála se nejvíce působením řeči obecné, slov nehellénských jest málo. Nejdůležitější města peloponnéská jsou: Nauplia (se 6000 obyv.), Korinth (4000 obyv.) při šíji soujmenné, Mykény, jichž důležitosti nově přibylo objevy Schliemannovými, Tripolizza, velice sešlé hlavní město arkadské, a ves Mistra, opodál níž nalézají se zbytky starověké Sparty. V Elidě opodál řeky Rufie, jež v starověku Alfeiem slula, jsou zbytky Olympijské, kdež kopání evropských učenců mnohé důležité učinila objevy. V Achaii, při zátoce Korinthské, leží nejdůležitější město Moree Patras se 27.000 obyv., kteří provozují velmi čilý obchod námořský.

Třetí a čtvrtá skupina skládá se ze západních a východních ostrovů. Ostrovy řecké jsou celkem hustěji obydleny než souše hellénská; obchod řeckých ostrovanů jest též velmi čilý. K ostrovům východním počítáme Evripo čili Negroponte se severními Sporady a Kyklady, které činí jednu nomarchii.

Evripo, v starověku Euboií zvaný, jest ostrov úrodný i hojně obydlený. Hlavní město Chalkis spojeno jest mostem s protější souší boiótskou; v části severní jest město Xerochori. Nedaleko onoho města jest lázeňské místo Aidepsos s velice teplým vřídlem léčebným, které již v starověku bylo proslaveno.*) Z ostrovů Sporadských nejpřednější jest Skyro s městem soujmenným; z Kykladů vyniká ostrov Syra, jehož hlavním městem jest kvetoucí tržiště Hermúpolis (21.000 obyv.). Ostatní ostrovy moře Aigajského, hellénské i turecké, vyčteny budou ve zvláštní tabulce, jež připojena bude na konci díla tohoto.

Západní skupina drží v sobě ostrovy jónské, jichž sedm se čítá, totiž Korfú, Paxo, Levkada (Sta. Maura), Thiaki (Ithaké),

*) Ausland 1874, čís. 1., str. 19.

Kefalonia, Zákyntho (Zante) a Cerigo (Kythéra); ostrov Kythéra, jsa položen na jižním cípu peloponnéském, ohledem správním přísluší k nomarchii korinthskoargolské. Veškero oploší iónských ostrovů měří asi 27·5 □ Mm., na nichž žije 250.000 lidí.

Jako Syra mezi Kyklady, vyniká i Korfú mezi ostrovy iónskými. Soujmenné hlavní město jeho, v rozkošné krajině položené, čítá 15.000 obyv. i jest velmi příhodnou stanicí, kdež poutníku lze připravovati se na další pouť vlastmi hellénskými. Lid po výtce mluví i rozumí mluvě blízkého poloostrova italského,*) což také tím se vysvětluje, že tam Benátčané po drahné věky panovali. Po pádu Napoleónově činily ostrovy iónské samostatný stát pod anglickým protektorstvím a děkují těmto okolnostem, že ve vzdělání mnohem více pokročily proti Řecku pevninskému, s nímž r. 1864 splynuly. Na ostrově Kefalonii jest hlavním městem Argostoli, v jehož okolí nalézají se pověstné mořské mlýny, přírodní to zjev, posud nikdež jinde na zeměkouli naší nepozorovaný. Podivuhodný zjev tento záleží v tom, že severně hlavního města ostrovského dva body byly odkryty, kdež moře do země přímo vtéká, a to s takovou silou a v množství tak velikém, že dle nejpřesnějších měření denně vtéká do země více než 5 ½ mill. anglických stop kostkových, spád pak jest tak mocný, že na obou místech vodě mlýn hnáti lze.**)

Veškero Řecko oblaženo jest překrásným podnebím a půdou přeúrodnou. Příznivá poloha zeměpisná podporuje zvláště orbu, obchod a plavbu; řídká lidnatosť a smutný stav dopravných prostředků působí za to zhoubně v rozvoj průmyslu. Nedostatku domácího průmyslu hlavně přičísti jest nepříznivou obchodní bilanci hellénskou Zdá se však, že schodek vyrovná se výtěžkem plavby, ježto veřejný blahobyt patrně vzrostl za let právě minulých. Ovšem doložiti třeba, že vzrůst blahobytu udál se pouze v krajinách přímořských. Naproti tomu uvnitř země jest pokrok dosud pranepatrný, ježto není lze otevříti přirozené bohactví země bez řádných prostředků dopravných. Za příčinou zlepšení dopravy nestalo se dosud téměř nic. Sjízdných silnic není, vyjímajíc nejbližší okolí hlavního města, a i na krátkých vzdálenostech od pobřeží mořského není jiné dopravy mimo soumar nebo mezky. Doprava několikahodinná zdražuje tudíž zboží a plodiny

*) Viz H. v. Haurowitz: Erinnerungen an Korfu im Sommer 1869. Ve Vídni 1870, 8°.

**) Viz K. W. M. Weibel: Die Insel Kefalonia und die Meermühlen von Argostoli. V Hamburce 1873, 4°.

o 10—20 %, věci pak, které váží více než 150—200 liber, není lze vůbec na klassické půdě hellénské dopravovati. Jinou překážkou rozvoje průmyslového jest lichva, která se též více uvnitř zahnízdila, než na pobřeží. Hellénové označují se něžným citem rodinným a jsou hodnými syny i bratry. Neobyčejna jest u lidu hellénského touha po vědomostech. Stát pečuje horlivě o školství. Návštěva školská není posud povinna, avšak pokolení nyní žijící samo toho dbá, aby dítky náležitě škole obcovaly.*) Známý ethnograf Vavřinec Diefenbach nerozpakuje se nijak nazývati Hellény kulturním národem Balkánského polouostrova přes to, že poměry veřejné nejsou dosud v Řecku upraveny a pověstné kleftovství čili loupežnictví že posud nevyhynulo.**)

Evropské Turecko.

Neveliké a zeměpisně nijak nesouvislé zbytky polouostrova Balkánského činí posud evropskou část Turecké říše, která má nejpřednější krajiny své položeny v Asii a s části i v Africe. I tyto částky zůstaveny jsou vládě padišahově pouze ze žárlivosti mocí evropských, které samy o řádné upravení východní otázky shodnouti se nemohou, jednotlivci pak, kdykoli zbrojně se o konečné vyprostění uhnětených národů pokusí, společně v cestu se postaví. Dnes počítají se dle jména k říši Osmanské v Evropě jenom tyto krajiny: Rum-ili čili Rumelie, jejíž severovýchodní část autonomně jsouc pode jménem Východní Rumelie zařízena spíše státu samostatnému než provincii turecké se podobá, z Makedonie a ze zbytků Epeira, kdež mocně zdvihá se autochthonní živel albánský, a pak z drahné části Starého Srbska. Řecké ostrovy Chios, Samos a Kréta jsou též zařízeny autonomně, vzdálený Kypr jest nyní v skutečném držení britských ostrovanů. A k tomu ještě valí se nová bouře, která hrozí zkázou i tomuto poslednímu zbytku osmanského panství v Evropě.

Rozsáhlejší jsou krajiny turecké v Asii. Veškera přední Asie, Anadoli, jihozápadní Arménie (mimo kraje r. 1878 Rusku postoupené) a Kurdistan, Mesopotamie, Syrie, Palaestina a téměř veškero západní pobřeží arabské poslouchají rozkazů padišahových; i generální gouvernement tripolské v Africe jest částkou říše turecké

*) Allgemeine Zeitung ze dne 30. pros. 1876.

**) V. Diefenbach: Die Völkerstämme der europäischen Türkei. Ve Frankfurtě n. M. 8°, str. 38.

nad Aegyptem pak a Tunisem vykonává „Vysoká Porta" — jakž obyčejně nazývá se vláda Cařihradská — svrchovanosť aspoň dle jména. Ze všech těchto částí jest evropské Turecko nejdůležitější, ježto skrze ně nabývá tato říše převahou asijská důležitosti své pro ostatní Evropu. V Evropě leží také — ovšem již na prahu asijském — hlavní město Stambul čili Cařihrad.

Ráz této říše i v Evropě jest výhradně asijský, pokud totiž závisí na panujícím kmeni tureckém; proto lze mluviti pouze o Turecké čili Osmanské říši, nikoli však o osmanském státě, ježto státního zřízení po evropské způsobě Turci nikdy nedostihli. Povaha osmanská nikdy nezvykla sobě pojmům státu a státní služby. Teprve opravami Mahmuda II. byl učiněn pokus zříditi stát po evropské způsobě a tudíž také upraviti státní službu dle vzorův evropských.*) Pokus ten, jak vůbec známo, nezdařil se. Ode dne 23. pros. 1876 činí ovšem Turecko ústavní císařství s velmi svobodomyslnou ústavou, která má platnosť bezvýminečnou po všech částech říšských; avšak pokus tento opět potkal se s neúspěchem hlavně z té příčiny, že se východní povaze tureckého národa smysl pro spořádané řády evropské vnutiti nedá, že ústava vůbec prováděna nebyla a že konečně největší část obyvatelstva, na praнízkém stupni vzdělanosti stojícího, pro spoluúčinkování v zákonodárství a v rozhodování o státních důležitostech zrala není. Sedání tureckého parlamentu v zimě r. 1877 budila smích po vší Evropě. Do této chvíle máme právo pokládati Turecko tím, čím bylo, za říši neomezené nikým libovůle, v níž jsou jediným zákonem vůle sultána čili náčelníka říšského, předpisy korânu a zvyky z minulosti zděděné. „Panující myšlénka osmanská byla od prvých počátků theokratickovojenská. Nástupci Osmanovi byli nejvyššími vojevody a bojovníky za islâm. Nabyvše za sultána Selima I. chalifátu čili náboženského primátu mezi moslimy stali se i nejvyššími pontifiky islâmu a prvými soudci u věcech věroučných. Ve vykonávání moci své dali se zastupovati svými vezíry a serdáry.**) Nyní jsou ovšem i vezírové i serdárové sluhy státními a stát vyplácí jim služné jejich, avšak duch správní proti dobám minulým nijak nezměnil se. Sultán čili padišah jest pánem neomezeným; prvý ministr jeho sluje velikým vezírem a jsou mu podřízeni druzí ministři čili vezírové. Vedlé ministrů zřízena jest rada státní čili divan, zákony vydává sbor ulemů, jichž ná-

*) Murad Efendi: Türkische Skizzen. V Lipště 1877, 8°, II. díl, str. 62.
**) Týž. II., 90.

čelníkem jest Šeich ul Islâm. V čele provincií čili vilajetů evropského Turecka, jichž před r. 1878 bylo osm, jest vali; vali prve byl pravým náměstkem sultánovým ve svém území, nyní jest pouze vládním předsedou, avšak libovolnosť Porty neponechá žádného valije déle na témže místě.

Před r. 1878 bylo devět správních okresů tureckých, zvaných nejvíce po hlavních městech svých, které se opět dělily v sandžaky, sandžaky zase v kazy. Vilajety byly: 1. Drinopolský (starožitná Thrákie), 2. Dunajský (Bulharsko nynější s Dobrudží), 3. Kosovský (části bulharské, srbské a thrácké), 4. Soluňský (jižní Makedonie), 5. ejalet janinský (Epeiros a Thessalie), 6. Prizrenský (severní Makedonie a části albanské), 7. Skadarský (Albánie), 8. Bosenský (Bosna, Hercegovina a Krajna čili turecké Chorvátsko), 9. ejalet Kiridský čili Kréta. Severní časť vilajetu Drinopolského a východní části Kosovska činí nyní samosprávné území Východní Rumelii, vilajety Janinský, Bosenský a Dunajský jsou odstoupeny okolním státům. Cařihrad činí sám samostatný správní okres policejní, k němuž přičítá se i území v dosahu 70 km. na straně evropské, 50 na straně asijské. Správu těchto území koná výhradně vládnoucí plémě turecké a to ještě jen členové byrokracie, po opravách Mahmudových vzniklé; byrokracii tuto charakterisují moderní „efendijové“, po výtce mladí šviháci, kteří se pouze fezem liší od navštěvovatelů Pařížských boulevardů. Efendi jest příjmí, které původně příslušelo znatelům písma, i značí též jako náš „doktor“, ovšem bez zkoušky, graduování a diplomu; čestného příjmene efendi může sobě dáti každý, kdo zná psáti a tudíž po vědění svém připovídati se právo má, aby byl přičten k třídě vzdělané. Neboť písmo není orientálcům pouze prostředkem, nýbrž účelem samým, a se znalostí jeho spojeny jsou vědomosti mnohé, jichž po jistou míru písmo jest projevem. Úřednictvo osmanské činí společnosť pevně uzavřenou a doplňuje se z nevelikého počtu úřednických rodin, z nichž značný počet jest oddán náboženství křesťanskému. Syn úředníkův vstupuje tudíž také do státní služby, neboť láska k úřadům a k důstojenstvím jest Turku téměř vrozena. Turci nehledí vůbec k původu, v čemž velice uchylují se od Arabů. V turecké společnosti, theokratickovojensky zařízené, byly pouze stupně hodnostní, nikdy pak nebylo kast ani šlechty rodové čili dědičné. Každému lze dosíci hodností i nejvyšších, a často, ba obyčejně přihází se, že Osmanlija, z nejnižších vrstev lidu pošlý, velí jakožto generalissimus vší moci branné, že

jsa vezírem spravuje říši anebo se sultánem že jest sešvakřen. Sultánové sami jsou mnohdy syny obyčejných otrokyň, kterým narození se syna zjednává důstojnosť ženy sultánovy. Proto také nepokládá se postavení sluhů v Turecku za nedůstojné, ač tito součiní poměrem velikou část obyvatelstva; dříve byli sluhové pokládáni za doplnění služby státní a za čekance státních hodností a přestupování služebníků soukromých v státní službu úřední dálo se velmi často. I nyní udílí se sluhům vznešených hodnostářů čestná příjmena úřední, oni pak sami pokládají se za nutnou část stroje státního. Z té příčiny pokládán bývá služebník v osmanské domácnosti za člena rodinného a dle toho se také s ním nakládá.

V osmanské společnosti, která jsouc tou měrou organisována zúplna liší se od společnosti evropské, zabírají důležité místo Ulemové. Ulemové součiní ztuha organisovanou hierarchii, avšak jako vojsko nečiní zvláštní sbor ve státě; oni jsou pravou součástkou musulmanské obce státní, jako jest koran knihou zjevení náboženského a spolu i občanským zákonníkem, a jako jest sultán svrchovaným panovníkem a spolu i nejvyšším strážcem víry. K ulemům čítají se učenci theologicky vzdělaní, soudci a učitelé, a dělí se do dvou tříd, soudců (fonkeha) a znatelů písma (ulema); rozdělení toto nechová však v sobě žádných růzností hodnostních. Hierarchie vyměřuje obor soudcům (molla čili kadi), theologům (mufti), professorům (muderri) a obřadníkům náboženským (chatybům, imamům, muezzinům a kaymům), kteří pak se dělí v různé třídy hodnostní. Kněžstva po smyslu křesťanském islâm nemá; náš kněžský stav jest v islâmu neznám a imama ku př. nikdy není lze přirovnati ku knězi křesťanskému. Chtějíce státi se ulemy studují moslimové v medressách čili školách bohoslovných, jichž nejznamenitější jsou zřízeny v Cařihradě, v Drinopoli a v Brusse maloasijské. Posluchači medress nazývají se softy.

Koran činí základ Osmanské říše, kterou zakřivená šavle zbudovala. Jedinou dobrou stránkou nynějšího tureckého zřízení jest vojsko, čítající v době míru 150.000 mužů, které prý ve válečných dobách až na 700.000 mužů doplněno býti může, ovšem s přibráním různých, mnohdy i nepravidelných záloh. Důstojnický sbor po způsobě západoevropské počíná se teprve zřizovati. Mužstvo, jsouc oděno krojem malebným, ozbrojeno nejlepšími zbraněmi novověkými a pečlivě vycvičeno, poskytuje pohledu martiálního; předními vlastnostmi tureckého vojska jsou záliba v řemesle vojenském, přirozená poslušnosť, při níž nebývá třeba přísnosti za příčinou udržení kázně,

zmužilosť, vzešlá z fanatismu islâmského, a posléze stojské odříkání se, jež zřídka kde jinde shledati lze. Vojín osmanský nejlépe rozvíjí přednosti své v krytém postavení a v obraně hradeb, čehož příklad skvělý jeví obrana Plevenská. Méně hodí se Osmanlija k útoku a k manevrování.*) Doložiti třeba, že se armáda turecká po výtce doplňuje z Anatolie. Nemusulmané, činící v Evropě velikou většinu obyvatelskou, a obyvatelé Cařihradští byli dosud vyloučeni ze služby vojenské. Těžká daň z krve od mnohých věků tíží živel osmanský a byla hlavní příčinou, že kmen tento nemohl se rozmnožovati. Odvod k vojsku děje se losem, který často odnímá rodině jediného syna a jedinou podporu. Slze hořce opouští vojín nastávající asijskou vlasť svou.**) I v Evropě poznal F. Kanitz, že jeví moslim málo nadšení k službě vojenské pod zeleným praporem prorokovým.***) Protivou k přednostem výše dotčeným vytýká vojenský znalec armádě turecké vady tyto: neschopné velitele, velmi málo vzdělané důstojníky, malou pohyblivosť, nedostatečnou cvičbu ve zbrani vyjímajíc dělostřelbu a špatnou správu.†)

Každý, kdožkoli jme se pozorovati státní poměry turecké spolu s rozvojem dějinným za posledních desítiletí, seznati musí, že Turecko nutně se blíží rozkladu svému a že se nalézá v stadii trvalého úpadku. Avšak přece má u vnitru svém některé opory. Oporami těmito jsou v prvé řadě příkře sobě odporující zájmy národního kaleidoskopu, jež ono ovládá a spolu i neutralisuje, a z druhé strany bezvýminečná oddanosť kmene osmanského. Nezná Osmanů dnešních ten, kdož vidí v nich lid fanatický. S fanatismem zmizel i nezdolný proud, jenž byl vedl bojovné Osmany od vítězství k vítězství. Jim pouze zbyly víra v osud (kismet) a passivné ctnosti vojenské, což ovšem činí je podnes schopny neobyčejně tuhého odporu.††) Naproti tomu není třeba důkazů, že není lze národní menšině, aby nadále vykonávala ostřím meče svého vládu nad většinou, lépe organisovanou; jest také ethnograficky dokázáno, že pravých Osmanů plemene ugroaltajského jest v Turecku počet nepatrný.†††) Žádná země evropská neprokazuje takový zmatek národní, jako Turecko. Nejen však počtu, i soukromého jmění tureckého ubývá v Evropě rychleji, v příčinném spojení s ubýváním plo-

*) Dle Murada Efendije.
**) Quarterly Rewiew. Říjen 1874, str. 341.
***) Kanitz: Donaubulgarien und der Balkan, II. díl, str. 51.
†) Die Wehrkraft des osmanischen Reiches Ve Vídni 1871, 8°, str. 62.
††) Murad Efendi n. m. j. II. díl, str. 121.
†††) Petermann's: Geogr. Mitth. 1871, str. 241.

divé i dělné síly jejich, s přibýváním jejich tělesné i duševní popudlivosti i lenosti, jejich vysílení bez namáhání.*)

Příčiny těchto vlastností a zjevů nejsou ještě dokonale objasněny, pokud nepocházejí z povahy plemenné a nejsou následky původního způsobu životného kočujícího národa. Hlavní příčina úkazu, že obyvatelstva osmanského ubývá, spočívá v tom, že obvyklým obecně se stalo omezovati počtu dítek uměle. Turek vůbec vyhýbá se většímu požehnání rodinnému, kdežto větší počet dítek, zvláště chlapců, pýchou jest křesťanské rodiny. Turecký dům čítá tudíž zřídka více než dvě dítky, řecký však nebo slovanský 5—10. Počet Osmanův evropských i Tatarů jest 1,388.000 hlav; všeho obyvatelstva říšského v Evropě není nyní více než 5 mill., mezi nimiž asi 2,600.000 moslimů. Pravděpodobné výpočty cestovatelův i učenců shodně dovozují, že panujícího národa v Turecku stále ubývá. Jest pravdou nepopíratelnou, že živel mahomedánský ustupuje vzdělanějšímu i čilejšímu živlu bulharskému a řeckému, ač není v Starém Srbsku, v Bosně a v Bulharsku města důležitějšího, v němž by aspoň několik osob moslimských nežilo; než proti domorodému obyvatelstvu jest počet osmanských osadníků nepatrný. Jen v nynějším Bulharsku, v někdejších sandžacích Ruščuckém, Tuldzském a Varnenském obývají Osmané v sídlech souvislejších. Dosti četně sídlí i v Rhodopě na rozhraní mezi Řeky a Bulhary. Obývají také v šírém kruhu pomořském při moři Černém i Aigajském uprostřed obyvatelstva hellénského, avšak počtu jich ubývá, čím více se blížíme k Cařihradu.**) Retzius čítá Turky vůbec k přímozubým krátkohlavcům. Osmané vyšších tříd změnili značně a s části i ošlechtili plemenný ráz svůj skrze cizí příměsky, jako renegáty, haremy atd., ač by bylo lze dovoditi i opak ze smísení s plemenem africkým. „Šavlonozí“ a škaredolící Turkové vyskytují se v nižších třídách, o nichž dosud není podrobných vědeckých udání. I různý způsob života, objevující se v různých vrstvách společenských, jest příčinou značných změn povahy turecké, však více s prospěchem tříd nižších. Jeune Turquie (Mladoturci) jsou zcela různý lid proti Staroturkům městským i venkovským. Staroturci jsou velice popudliví, nejsou-li rozčileni prostředky dráždivými a fanatismem náboženským; oni jsou i poctiví, ač nevěřícím žádného práva nepřiznávají. Naproti tomu jsou pašové a jiní vznešení páni často osvědčenými zloději a loupežníky.***)

---

*) Vavřinec Diefenbach: Die Völkerstämme der Türkei, str. 10.

**) F. v. Stein v Petermannových Geogr. Mitth. 1876, str. 241.

***) Diefenbach n. j. m. str. 93—95.

„Mnozí tvrdí, že rodinný život u Turků tak velice je ubedněn, až skoro ani možno není, by nezasvěcené oko cizincovo tím hustým závojem proniklo, který islam kol rodinného života byl si upředl. Tudíž že rodinný život turecký nedá se vůbec ani posuzovati. Ale nechť jakkoli je ubedněn. docela uzavřen není. Jsou steré případy, že i Turek s rodinou svou musí na veřejnosť a tím sebe i rodinu svou veřejnému posuzování vystavuje. Po celý čas, kdy v Turecku jsem meškal, ať již v hlavním městě, ať po cestě na železnici nebo na lodi, hojně naskytovalo se mi příležitosti pozorovati rodinné poměry turecké. Co den jsem znamenal, jak pečlivě rodina turecká vychovává děti své. Na ulicích jen málo dětí viděti; jsou doma pod dohlídkou. Potkáš-li pak přece tu i tam dítě nějaké, slušně si ve všem počíná, čistě je ošaceno; po uličnících, jimiž města naše se honosí, v Cařihradě není památky. Vznešené matky dítky své s sebou na procházku vozí; kolikrát pozoroval jsem na lodi, jak vznešený Turek, ve zlaté uniformě a ozbrojený až po oči přeněžně se svým nemluvňátkem se zabýval, je choval, hýčkal a jemu prozpěvoval. Je-li chování hocha tureckého skoro naskrze nedostatečno, je vzdělání dívky pranepatrno. Mladé Turkyně zůstávají skoro v úplné nevědomosti; chodí ovšem i ony po nějaký čas do školy, kde jim se vštípí některé základní náuky koranu; mimo to cvičí se i v šití, vyšívání, v tanci a jiných věcech, jimiž domácnosti by prospěly a muži svému staly se příjemnými. Život ženy turecké je život révy, jež po pni pevném něžně se vine. Vždy a ve všem na muži svém žena turecká je závisla. Z pravidla nesmí ani do kostela, neb dle náboženství muhamedánského duše ženská není nesmrtelná.

Když Turek tak dalece dospěje, že si může svůj vlastní krb zaříditi, volí svobodně dámu svého srdce. Obyčejně však i u Turků starostlivé matinky samy dítěti svému opatřují ženicha nebo nevěstu. Bývalo tak již za Mitrovice, jenž dotýká, že mládenec „více se musí skrze zprávu žen přítelkyň svých nežli očitě ženiti; neboť ony mu povědí, kde krásná, pěkná a bohatá panna jest“. Poměry peněžní při tom i v Turecku veliké jsou důležitosti. K dlouhému a zapletenému vyjednávání mají dámy turecké jak při svých návštěvách soukromých tak i v lázních veřejných času až nazbyt. Krasavice turecké z pravidla již v 13. roce svém přicházejí „pod čepec“. Ale krása jejich tak rychle odkvétá. že vdané Turkyně, jimžto jde na 35. rok, patřívají už mezi matrony. Sňatek sám pak odbývá se asi v tomto způsobu. Nevěstu vyžaduje si ženich za pomoci dvou přátel svých, kteří za dveřmi ovšem zavřenými nevěsty se tážou, chce-li

na př. státi se ženou Jusufa, syna Ismailova. Potaká-li nevěsta, což samo se rozumí, ubírá se ženich s přátely svými, se svědky a se svým imamem ku kadimu, kam též imam nevěstin se dostavuje. Zde pak snášejí se na všech podmínkách sňatku, jakož i na tom, jak paní bude opatřena, kdyby snad muž dal se s ní rozvésti. To vše když řádně se zaznamená, prohlásí oba imamové, že ženich a nevěsta před bohem zasnoubeni a spojeni jsou jako Adam a Eva, Muhamed a Kadidža. To po třikrát se opakuje, tím pak vlastní ceremonie náboženské jsou ukončeny. Několik dní potom účastníci svatby navzájem se obdařují, načež nevěsta v pečlivém vystrojení od přátel ženichových do domu jeho bývá přivezena. Zde pak teprve po společné hostině a po zvláštní modlitbě imamově nevěsta stává se paní domu.

Nad ženou svou má Moslemín úplnou moc a mohl by tohoto úplného práva svého tím snáze zneužiti ke ztýrání manželky své, že domácnosť jeho před zraky cizími i před soudem úplně je uzavřena. Že však málo slyšeti o stescích žen tureckých, a že hlavně i vychovávání dítek velmi dobře se daří, z toho lze souditi, že ve svazku manželském i tam dobrá shoda není věcí řídkou. Paní ovšem oddána je vůli mužově a ráda plní každé jeho přání, jelikož je přesvědčena, to že cíl jejího života; všechen čas svůj a všechnu píli svou věnuje jen muži svému, své domácnosti a vychovávání svých dítek. Mnohá paní ve svém oboru úplnou má samostatnosť, mnohá paní má i veliký vliv na muže; „pantoflíček“ ani v Turecku není věcí neznámou.

Harem je dobrému Moslemínu chrámem domácnosti. Jsou-li střevíčky přede dveřmi haremovými, vidí-li tedy, že cizí paničky u ženy jeho jsou návštěvou, nevchází tam, nýbrž čeká klidně, až návštěva odejde. Že vetřelec drzosť svou smrtí splácí, je věcí obyčejnou. Je-li Moslemín dlužník pronásledován netrpělivým věřitelem, rád utíká se do haremu; tam věřitel práva svého pozbývá.

Jelikož žena turecká tak od světa je odloučena, není skoro ani možno, by nevěry se dopustila. Však stane-li se to přece, neb odhalí-li před cizincem svůj obličej, smí muž její dáti se s ní rozvésti, ovšem že pak ji dle úmluvy musí zaopatřiti. Na mravopočestnosť se v Turecku velmi mnoho drží. Ovšem že se také často krasavice turecká jednotvárného života haremového nabaží. Dlouhou chvíli, jež ji trápí, hledí si ukrátiti, jak jen možno; jezdí procházkou po Peře a Galatě ve vozích překrásných, s nádhernou družinou nebo bez ní; zde pak v hlavních ulicích před bohatými a skvost-

nými krámy dává často zastaviti a z vozu evropským výrobkům se obdivuje, ale nevystupuje z neho nikdy. Někdy dává si zboží přinášeti do vozu. Tu zaplétají prý se milostná dobrodružství s krámskými mládenci, o kterýchžto dobrodružstvech se v Cařihradě celé kroniky vypravují. Ačkoli tu zajisté mnoho přibásněno, něco vždy přece je pravdivo.

Zastaví-li kdesi takový kočár, dosti máš příležitosti obdivovati se nevídané kráse. Obyčejně nezůstáváš od ní nepozorován a tu často — jen náhodou! — se stává, že „jašmak“, pavučník její lícní, ke krku padá, a obyčejně pak i „feridžis“, svrchní plášť hedbávný, přes plná ramena se shrne, tak že spatříš i hedbávný nebo sametový živůtek modrý, červený nebo žlutý, jenž ku formám okrouhlým těsně přilehá. Když pak to dítě vidouc se pozorováno tak nevinně se na tebe usměje, a černé oči na tebe upře, lituješ, že té krásy tak málo na světě. Co však mimo to ze sprostších žen chodí po ulicích Cařihradských, jsou obličeje naprosto ošklivé. Tu ovšem není divu, že Mitrovicovi se Turkyně valně nelíbily, „však obzvláště nic pěkného nebyly, všecky snědé, černooké a barevné vlasy i obočí měly“...

Obchod s lidmi, hlavně s otrokyněmi, v Cařihradě nyní již vymizel. Však myslíme tu jen obchod ve velikém. Tržiště, kde otroci a krásné otrokyně kupcům na odiv bývaly vystaveny, pusto je nyní a opuštěno; mnohé mocnosti evropské, kterým obchod s otroky na západě hezký peníz vynášel, na toto turecké barbarství tak dlouho ukazovaly a žehraly, až Vysoká Porta tržiště to zrušila. V malém však obchod s otrokyněmi trvá dále a posud velmi dobře se vyplácí. V Cařihradě je veřejným tajemstvím, že za nynějších dob mnohé paní turecké a to paní velmi vznešené a manželky vysokých úředníkův obchod s otrokyněmi sami provozují. Vyhledávají totiž u obchodníků děvčátka nejkrásnější, vychovají je ve svém paláci a cvičí asi po tři léta ve všem, co u Turků za vzdělanosť se pokládá. Když pak ty krasotinky dorostou, vznešené vychovatelky jejich v otevřených kočářích po procházkách s nimi jezdí a na odiv je staví; závoj jim dávají tak jemňounký, aby ten, kdo platiti může, i pod závojem dosti viděti mohl. A vzplane-li srdce jeho, až i 10.000 zl. za lásku svou vyplácí. Takto vychované otrokyně čerkeské hlavně prý pro palác císařský jsou hledaným zbožím. —

Jak narodil se Moslemín, tak z pravidla též umírá: beze vší pomoci lékařské. Je fatalistou a proto s klidnou myslí a bez bázně každému blížícímu se neštěstí i smrti hledí vstříc. Však by se

nestalo, kdyby Allah tomu nechtěl. Hleděti předejíti nemoc bylo by tolik, co vzpouzeti se proti vůli boží: netečností tou pomírá mnoho lidí, kteří by řádnou pomocí lékařskou jinak na živě zůstávali. I když smrť již na jazyku, leda že několik veršů z koranu odříká a pokoj vykouří; o lékaři pak ani slechu. Dokoná-li ubožák, příbuzní jemu oči zatlačí a tělo pravým bokem k Mekce položí. Pak přichází imam a říká modlitby. Tělo se umývá, maže, do roušky zavíjí a nejdříve před mešitu a odtud na hřbitov se odnáší. Muže nesou muži, ženu ženy. Mrtvolu hned na druhý den pohřbívají. Praviť koran: „patří-li nebožtík k vyvoleným, jak nejrychleji dopraven buď na místo svého určení; patří-li však mezi zatracence, rychle se ho zbavte! Jelikož též žádné úřední prohlídky mrtvol není, ne bez příčiny za to míti můžeme, že nejeden polomrtvý, nebo zdánlivě mrtvý pochován bývá. Pro spravedlivého, jenž přijde mezi vyvolené, nesluší se hořekovati; ježto ale každý nebožtík od přátel za spravedlivého je považován, při pohřbu tureckém nikdy nesmí se plakati nebo bědovati. Bez hudby a v tichosti bere se turecký průvod na hřbitov. Jen někdy a to hlavně, umřel-li nějaký boháč, který platiti může, pěje imam žalostné zpěvy několikrát za den s vysokého minaretu některé mešity. Slyšel jsem jednou k poledni takový zpěv umrlčí široko daleko rozlehající se s minaretu Aje Sofie; i neslyšel jsem v životě zpěvu podobného, tak pronikavého a hrozného. Přátelé a ctitelé prokazují nebožtíku poslední úctu tím, že co možná každý hledí se súčastniti při nesení mar, třeba jen na chvilku bylo. Každý chytá se jich při zadním konci, za ním druhý, a tak jeden druhého ku předu vždy postrkuje. První z předu pak odstupuje docela. Je-li nebožtík osoba vznešená, povstává tak často u mar veliká tlačenice."*)

Vedlé malého hloučku Osmanův obývají v evropském Turecku Hellénové čili Řekové, Arbanasové, Bulhaři, Srbové, Rumuni a někteří méně četní národkové, jako Cincarové čili Kuzovlaši, Rumunům příbuzní, kteří žijí po výtce mezi Arbanasy épeirskými a thessalskými, Arménové v městech (asi 400.000 duší), Maďaři, Nogajští Tataři (po ztrátě Dobrudže jen v nepatrném počtu), Cikáni (asi 215.000), buď mezi Rumuny, buď po Rumelii a Albánii se potulující, Židé (70.000), zlopověstní Čerkesové, kteří však nyní téměř zúplna do Asie byli přesídleni,**) Rusové, Arabové, Polané a Němci, ovšem v počtu jen nepatrném. Z kmenů těchto

*) Josef Wünsch v „Osvětě“ r. 1875.
**) O těchto netvorech viz Kanitz: Donaubulgarien, I. díl, str. 300—319.

nejdůležitější jsou Hellénové, kteří obývají na pomoří a na Aigajském pobřeží a činí hlavní jádro obyvatelské. Jest jich asi 1,120.000 hlav. Hellénské obyvatelstvo mají sandžaky jihothrácké a jihomakedonské, pobřeží moře Bílého a pomoří černomořské až po ústí Kamčijské a ostrov Kréta. Neobyčejna jest obchodní čilosť jejich. Arbanasové čili Albánci, jež Turci nazývají Arnauty, kdežto sobě oni dávají jméno Škypetárů, jsou řeckolatinského původu a pokládají se za potomky starých Illyrů. Jest jich 1,031.000, z čehož se čítá 723.000 moslimů; zbytek přiznává se buď k učení římskokatolickému, buď k pravoslavnému, a tak jest tento národ v náboženském ohledě velmi škodlivě rozštěpen. Hranice území, Arbanasy zaujatého, sahají na severu a na východě po meze černohorské a až téměř k bulharské Moravě, na jih dotýkají se až sídel hellénských. Ohledem jazykovým jsou jim příbuzni Rumunové, kteří se hlásí veskměs ku křesťanství; kolonie rumunské rozptýleny jsou po Srbsku i po Bulharsku. Rychlé šíření se jejich, způsobené bohactvím dítek a silou odnárodňující, činí protivu odumírajícímu živlu tureckému. Číselně i duševně nejznamenitější jsou však jihoslovanské kmeny Bulharův i Srbů. Povahu Bulharů byli jsme seznali při popisu knížectví Bulharského.

Počet slovanského obyvatelstva tureckého různě se udává.*) Nespolehlivá zpráva z r. 1877, uveřejněná ve sborníku L'Exploration ze dne 3. ledna 1877, čítala pouze 4 mill. Slovanů. Naproti tomu čítá Kanitz 5 mill. pouze Bulharů. Slované turečtí jsou po výtce vyznavači učení pravoslavného; pouze v Bosně přidržela se šlechta islâmu a také část Bulharů v nynějším knížectví, tak řečení Pomáci, zřekla se víry zděděné.**) Podlé řeči rozeznáváme západní Slovany čili Srby, kteří obývají prostor mezi bulharskou Moravou, Drávou, mořem Jadranským a severními sídly albánskými. Do roku 1878 byly Bosna a Hercegovina výhradně obydleny Srby, jichž tedy čítalo se 1,142.000, mezi nimiž 470.000 vyznavačův islâmu. Když byl totiž Mahomed II., dobyv r. 1463 Ključe, učinil konec křesťanskému království Bosenskému, přistoupila veškera šlechta bosenská z obavy o přednosť svou k islâmu a tím udržela dominující postavení své, zlomené teprve v dobách nejnovějších. Šlechta bosenská čili begové byli vždy důležitou podporou islâmu, avšak při tom

---

*) Viz G. Lejean: Ethnographie de la Turquie. V Gothě 1861, 4° a Prof. Bradaška: Die Slaven in der Türkei v Petermannových: Geogr. Mitth. 1869, str. 441—458.

**) Viz o Pomácích Viléma barona Berga v Globu, XXVII. díl, str. 341.

udrželi své slovanské zvyky i mluvu svou, ba nesetřeli s povahy své ani původního rázu slovanského. Bosenský moslim má pouze jednu ženu a nemá žádných žen vedlejších; haremy nejsou přísně uzavřeny a dívky vycházejí bez závoje; slavnosti snubní, svatebné i j. upomínají na původ křesťanský.*) Zabráním Bosny se strany rakouské ubylo ovšem velice Srbů tureckých; nyní zbývá ještě vilajet Kosovský čili Staré Srbsko. „Srbové jsou duševně nejznamenitější národ jihoslovanský. Jsouce udatni a plni vroucího citu národního, stávají se nezřídka výlučnými a příkrými i nespravedlivými k jiným národům (?). Pro národ svůj jeví obětavosť největší, čehož důkazem jsou bohaté fondy a nadání k národním účelům školským i církevním. Proto ze všech Jihoslovanů vyvinula se nejprve a nejskvěleji u nich literatura. Srbové mají bohatou fantasii; lidová poësie jejich skrývá v sobě vzácné perly, s velikou láskou pěstuje se obzvláště zpěv hrdinský. Srbové mají krásnou minulosť, kteráž ovšem smutně skončila. Proto opěvují a žalují srbské písně a zpěvy dojemnými tony do zkázy srbské říše a srbského národa. Podnes oblíbeni jsou potulní pěvci národní, kteří opěvují národní hrdiny, podnes vzácni jsou vypravěči, kteří s neobyčejnou dovedností vypravují lidu naslouchajícímu staré pověsti a báje, čímž v něm udržují vědomí a hrdosť národní a nenávisť proti dědičnému nepříteli tureckému.“ **) U Srbů, jako vůbec u všech Jihoslovanů vyskytuje se společné rodinné žití v zádruze, která spojuje větší počet lidí, příbuzných po společném praotci a majících též zájmy a snahy. Hlavou domácnosti jest starešina, jenž bývá buď nejstarším členem anebo vznáší naň hodnosť tuto volbou všichni členové rodiny; on požívá téměř neomezené úcty všech a udílí všechny rozkazy a nařízení, dle nichž se vykonává práce domácí. Takové sdružení obsahuje v sobě více rodin, ježto u Jihoslovanů členové rodiny lpí příliš něžně na rodičích a příbuzných svých a téměř za hanbu pokládají, když kdo opustí krbu otcovského. Pouze největší potřeba nutí Srba, aby se zřekl společenstva rodinného.***) Teprve v novějších dobách věnuje se větší péče studii velice zajímavých právních zvyků jihoslovanských. Nejznamenitější

---

*) Viz J. Kieperta: Die Gruppirung der Confessionen in Bosnien und der Hercegovina. S mappou V „Globu“, XXX. díl, str. 327—333.

**) Pavel Hunfalvy: Ethnographie von Ungarn. Deutsch von Professor Schwicker. V Budapešti 1877, 8°, str. 328.

***) Viz o zádruze spis barona Rajačiče: Das Leben, die Sitten und Gebräuche der im Kaiserthume Oesterreich lebenden Südslaven. Ve Vídni 1873, 8°, str. 1—12.; ještě však podrobněji a důkladněji pojednává o ní spis dra. Baltazara Bogišiće: Pravni obyčaji u Slovena. Privatno pravo. U Zagrebu 1867, 8°.

dílo, o právních poměrech srbských jednající, jest velepilná práce prof. dra. Baltazara Bogišiće: Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium. Zbornik sadasnjih pravnih običaja u južnih Slovena. U Zagrebu 1874, 8", I díl.

Právě křesťanskoslovanský živel vydán byl v Turecku největšímu ubližování se strany osmanské. Slované činí po výtce ráju čili stádo, čímž srozumívá Turek podrobené obyvatelstvo nemoslimské; hrdý Osmanlija nepopřeje ráji ani jména „člověk“, tím méně pak uznává jej za rovnoprávného občana státního. Ač se poměry tureckého Slovanstva za posledních let, zvláště po r. 1877, velice změnily, přece nemá rája, i kdyby byl člověkem nejváženějším, před tureckým kadijem čili soudcem většího práva, než měl americký černoch před svým emancipováním. Bezbranný jest křesťan proti mahomedánskému zbojníku, není-li sám zbojcem čili hajdukem. Avšak nejhnusnější stránkou turecké správy i za doby nejhlubšího míru jest úplný nedostatek zákonnosti, tím se jevící, že bez trestu zůstávají nejen nejlibovolnější ubírání majetku skrze úřady, které se přihazuje i mahomedánskému poddanému, nýbrž i nejhanebnější zločiny proti životu, cti a rodinnému blahu všech křesťanů, spáchané moslimskými sousedy.*) Ježto pak, jakž bylo nám seznati, přiznávají se k islâmu i mnozí Neosmané, vzniká z toho na Balkánském polouostrově vedle protivy Turkův a Neturků protiva moslimův a křesťanův a mezi těmito protiva pravoslavných a katolíků. Vůbec však činí moslimové menšinu značnou, jejíž panství nad křesťanskými sousedy nepřirozenosť svou ve všech odstínech projevuje.

Snadno vysvětliti lze z poměrů výše vylíčených, že všechna města a sídla v evropském Turecku, v nichž převládá živel osmanský, patrně se ocítila do nejhlubšího úpadku. Nejskvěleji ovšem, dík krásné poloze jeho, jeví se hlavní město říšské, Město Konstantinovo, Cařihrad čili Stambul (z hellénského *εἰς τὰν πόλιν*, jakž *κατ' ἐξοχήν* nazývají Hellénové okolní sídelní město).**)

Cařihrad jest položen na rozhraní dvou zemědílů a rozkládá se jako Řím po sedmi pahorcích i čítá 512.730, s místy však na obou březích Bosporských ležícími 602.000 obyv. Tímto sluší opraviti přehnané zprávy, dle nichž hlavnímu městu říše padišahovy se více než 1 mill. obyv. přisuzovalo; počet pravý objevil dr. Mordtmann počítaje s dosti nepříznivými poměry úmrtnými.***) Město

*) Diefenbach n. j. m. str. 9—10.
**) J. G. Kohl: Hauptstädte Europa's. Str. 1—38.
***) Phare du Bosphore ze dne 15 března 1875.

samo činí trojstranný polouostrov mezi Bílým mořem a chobotem Zlatého Rohu (Chrysokeras), jenž hluboko do souše vbíhaje činí přístav velice pohodlný; polouostrov tento trčí do moře směrem od západu k východu, ostrý pak cíp jeho poněkud severním směrem zakřivuje se do jižních vrat Bosporských. Na tomto cípku vypíná se serail čili palác sultánův a při vchodu jeho Vysoká Porta, totiž palác velkovezírův; opodál jest džamie Sofijská (Aja Sofia). Při moři, nedaleko starobylých hradeb městských, jest tvrz Sedmi věží (Jedi Kale). Nejbohatší a nejvznešenější Řekové obývají ve čtvrti městské, která sluje Fanarem po fanarském majáku (odtud Fanarioté). Na vnitřním cípu Zlatého Rohu jest předměstí Eyub zvané, pravá to čtvrť turecká, s džamií, v níž slavnostně opásán bývá mečem každý nový sultán. Hojné mosty, spojující oba břehy Zlatého Rohu, vedou do Galaty a Pery, kdež obývají cizí diplomaté a Evropané západní, po všem východě Franky zvaní. Tam na břehu Bosporském stkví se zámek Dolmabagdže. Po asijské straně leží město Skutari čili Üsküdar, 80.000 obyv. mající; Skutari jest v některých ohledech Cařihradským předměstím a má skvostné letní sídlo sultánské, z něhož se naskytuje rozkošná vyhlídka.

Zprávy moderních cestovatelův o Cařihradě rozhodně přeměnily obecné mínění, které měla západní Evropa o městě tom a o poměrech jeho. Vilém baron Berg navštívil Cařihrad několikráte, avšak nikdy neshledal města v stavu tak bídném, jako nyní.*) „Po posledních požárech v Stambulu a v Peře jsou ovšem některé ulice rozšířeny, tu a onde pěkné paláce zbudovány, vkusné sklady zřízeny, počato se stavbou železného, oba břehy Zlatého Rohu spojujícího mostu, z Galaty do Pery průkop zřízen, avšak nečistota zůstala táž jako dříve, dlažba jest tak špatna, že si chodec nohu zlámati může, ulice a uličky jsou naplněny smrdutým vzduchem, psů kolem pobíhajících ne méně než dříve, lidé také nezměněni... Nechť si je národní směs Cařihradská ethnograficky sebe poutavější, ve vzdělaném Evropanu zálibu aby vzbudila, s to není.“ **)

Chtějíce nabyti podrobného obrazu města staroslavného, jehož důležitosť nejlépe ocenil Napoléon I., sledujmež bystrozrakého cesto-

*) Wiener Abendpost ze dne 16. května 1876.

**) Podrobná novější líčení Cařihradu a života tamního podali: Jos. Wünsch: Cařihrad. „Osvěta“ 1875; Julius Faucher: Ein Winter in Italien, Griechenland und Constantinopel. II. díl, str. 220—300; Amand svob. pán Schweiger-Lerchenfeld: Unter dem Halbmonde. Ein Bild des ottomanischen Reiches und seiner Völker. V Jeně 1876, 8°, str 50—98; Murad Efendi: Türkische Skizzen. I. díl, str. 22—127.

PŘÍSTAV CAŘIHRADSKÝ.

vatele českého J o s e f a W ü n s c h e, který r. 1874 Cařihrad navštívil a o cestě své zprávu podal velice poutavou.

„Evropanu," praví Wünsch, „jenž neviděl dosud žádného města východního, nesnadno jest i nejbujnější obrazností sobě představiti obraz, jenž se tu rozvinuje. Toť život docela nový, hlučný, až křiklavě pestrý, každou chvílí se měnící a uchvacující čarovnou rozmanitostí i poesií svou. Je ti, jakoby nejkrásnější pohádka, jež ze šťastného dětství v mysli tvé utkvěla, pojednou obživla ti před očima.

Typy Cařihradské.

Slýchals o Turcích, vousáčích zamračených, oděných v hedbáví pestrém, žlutém, zeleném, růžovém, s turbanem na hlavě: zde je máš, živé, jdou před tebou i za tebou, obdivuješ se jejich klidnému, jistému chodu a vznešenému držení těla, ruka jejich pohrává pistolemi za pasem uloženými, šavle na zem narážejíce řinčí. Jsou to skoro naskrze postavy stepilé, obličeje ušlechtilé; potomky ošklivých Mongolův a Tatarů nepoznal bys v nich více. Tu procházejí se i Turkyně až na oči zahaleny a širokým, neforemným pláštěm při-

oděny, tu jdou Evropanky beze závojů, tu Arabové, Beduini, hnědí Koptové z Egypta, Israelité v malých turbáncích, Řekové i Arméni v kalpaku. Jaká tu rozmanitosť oděvův i krojů! Již v zevnějšku svém Moslemín pravověřící má lišiti se od jinověrce; tak jen na obuv pohlížej: jen Muhamedán nositi smí botky žluté, žid nositi má modré a ostatní rája, poddaní Neturci, boty červené.

Kráčíme přímo k turecké celnici, jež vypadá asi jako naše kůlny. V průchodu nás zastavují k přísné prohlídce. Celník pohrouží se v pestrý obsah mého kufříku, jednu krabičku po druhé vylovuje, každou chce viděti; kartáček na zuby, kalamář, psací náčiní — vše vzbuzuje obdiv jeho, hlavně ale kalamář, jenž stisknutím péra se otevírá. Však tu opět novota, na dně totiž zahledl knihy, knihy podezřelé, nebo jsou v červeném plátně vázány. Zde auktorita jeho již nestačí; všecky mi sebral a do kanceláře odnáší. Čekáme dobrou čtvrť hodiny. Zatím máme dosti času, rozhlédnouti se kolem; jako nám děje se i jiným: všude se prohlíží. Náš celník zatím baví se tím, že prohlíží si mé staré boty tak důkladně i úzkostlivě, jakoby studoval mapu rozbouřené Bosny a Hercegoviny. Konečně knihy mi vráceny, nejspíš že je také četli — obyčejným způsobem. Celník za namáhání své dostal pět piastrův. To však není žádné podplacení; kážeť mrav, aby každý slušně ošacený člověk celníka podařil. Zahýbáme za roh. Zde turecká kavárna, před níž asi dvacet Turků pohodlně sedí na nízkých stoličkách a kouří z nargileh; dále ve stínu sedí rozmanití řemeslníci a své řemeslo veřejně na ulicích provozují, tu kovorytec, tu brusič kamenů sedí s podloženýma nohama, a klidně pracují, o nic, co kolem nich se děje, se nestarajíce. Všude boudy, všude krámy a dílny; všude ruch, život hlučný a práce. Opodál turecký dýmčičkář na zemi rozložil zboží své, červené pozlacené hlavičky a klidně čeká, až přijde kupec. Tam prodávají se prsteny z drahokamenů vyřezané i z kovu zhotovené; naproti zase obchodník ve střižném zboží vyvěsil své drahocenné šály a překrásné látky hedbávné a hrdě při tom pohlíží na souseda vetešníka, jehož zboží se bojí světla. Proti tobě kráčí silný chlap, na zádech nesa měch jakýs bobkovým listím pokrytý. Toť saka, prodavač vody, již čepuje zvláštním kohoutkem po pravé straně připevněným, řvaním, jakoby ho na nože bral, bryndu svou vychvaluje. S ním o závod řve kollega jeho, prodavač vína, jenž právě na rohu ulice se svým zbožím se uvelebil — dále prodavači meruněk, rozličných melounů, citronů, pomerančů a jiného ovoce přerozmanitého. — Kolem nás honí se prodavači tabáku, papírků na cigarety, prodavači knih

a novin, a vnucují nám nejnovější „úřední“ zprávy z bojiště. Tu na místě můžeš dočísti se v řeči buď turecké nebo řecké neb anglické, jak to Turci všecko pobili. — Za novináři vleče se zahradník a vychvaluje svou zeleninu, jež na žerdi přes rameno položené visí ve velikých košících. — „Quarda!“ hromuje ti někdo zrovna do ucha, uskočíš polekán: toť hranatý nosič, jenž pod bednou několik centů statně si vykračuje. — Tu jede novomodní kočár, který snad ještě před rokem na bulvárech Pařížských dělal furore, v něm dvé tureckých krasavic, paní některého bohatého paše, neb s nimi čety jezdců zlatem bohatě ozdobených. Za kočárem tím batolí se turecká araba, látkami zakrytá a voly tažená; je to národní povoz turecký hlavně pro ženy a děti určený. — Tu pozorovati můžeš turecké kuchyně, kde rozličná jídla, masitá i moučníky, na ulici se připravují; zde bublá to v kotlíku, zde syčí na rošti, a hned vedle kuchyně postavil si lazebník svou stoličku a pracuje právě na nějakém vojáku, při tom však zamilovaně jaksi pošilhává po roštěné libě páchnoucí, jež soused kuchař na pekáči právě obrací. — Dále žebráčky k dobrodinečkům ruce vztahují, za nimi vykračuje si kůň, na němž řezník rozličné maso rozváží. Proti nám cválá vyšší jakýs důstojník na hřebci arabském, celý v záři a ve zlatě; hřebec plaší se a počíná tančiti, veškeren obchod pouliční hrne se stranou, v tom nemotorné kobylí kopyto srazilo celou kuchyni a roštěná válí se po ulici. — Allah tomu patrně chtěl! — Tam z ulice vedlejší řada mezků táhne svazky prken, jež po obou bocích jsou upevněny, za sebou vlekouc. — Hvízdá se, tramway přijíždí proti nám, však dlouhá řada mezků nemůže z místa, v tom kde se vzal, tu se vzal, přiskočí běhoun a pádnou holí svou mlátí do mezků, až tak vozu železničnému volného průchodu dobyl. — Zde na rohu stojí asi 10 koní osedlaných, jež najati si můžeš ku projížďce, jako u nás drožky najímáš.

A celý ten pestrý chumel, celá ta křiklavá motanina, lidé i zvířata, vše to jde, jede, běží, žene se — mluví, láká, křičí, hádá se, provolává i řve v jazycích nejrozmanitějších a s nejdivočejšími posunky. Tlačíme se, plížíme a proplítáme se tak několika uličkami. Konečně vsedáme do vozů železné dráhy, která z Galaty podzemním tunelem do Pery vzhůru nás vynese. Že dráha ta není podnik turecký, netřeba podotýkati. Turek a tunel! O tunelech v koranu nic nestojí. Od stanice pak do tunelu nemáme již daleko. Ale opět nová překážka. Právě uprostřed ulice rozložila se smečka psů, kteří v sladké siestě si hovíce ničím nedají se vytrhovati. Nad nimi vzná-

šejí se hejna poloochočených holubů. Tito psi, kteří nemají pána, jenž by se o ně staral, jsou zvláštností Cařihradskou. Žijí na ulici pod šírým nebem, ve dne v noci, v zimě v létě, žijí ve volnosti, v přebytku i nedostatku, jelikož jen tím se živí, co se právě z domů na ulici vyhodí. Požírajíce mnoho látek, jež by jinak hnilobou vzduch kazily, zastávají jakýsi druh zdravotní policie turecké.

S počátku jsem se těch psů nemálo štítil, ano bál i vyhýbal jsem se jim, jak široká byla ulice. Ale potom jsem shledal, že jsou to hovádka neškodná, tichá, ve dne mírumilovná. Pozoroval jsem, že obyvatelstvo turecké, věříc v stěhování duší, k nim velmi pozorně se chová a trpký osud co možná jim polehčuje. Vídal jsem často, jak někdo mláďata, která v noci uprostřed ulice se narodila, pozorně sebral, do otevřené bedny uložil, do stínu postavil a pak i pro matku něco na přilepšenou přičinil. Viděl jsem, jak děti z rozličných domů známé své miláčky ze středu ostatních volaly, pěkné, stinné místo při samých dveřích ku spánku jim vykazovaly a i jinak potravou lepší je opatřovaly. Pozoroval jsem také, že každá ulice má své vlastní stádo psů, 20—50 kusů, a to dle hojnosti, v jaké která ulice potravy poskytuje. Běda tomu, který se odváží do ulice sousední!

Psové ti jsou skoro veskrze barvy rezavé, velikosti asi jako náš pes ovčácký, spíše větší než menší; srsť k tělu přiléhá. Zvláštní je při nich i to, že se u nich žádná vzteklina nezjevuje. Ve dne spí; večer vyhozuje se v Cařihradě na ulici vše, co se přes den v domě stalo nepotřebným a tak za soumraku nastávají psům hody. V některé ulici napadne dnes více potravy, v jiné méně. Ký div, že pak každou noc povstávají kruté rvačky. Ku 12 hodině nastává obyčejně štěkot, kvičení a kňučení; kdo ještě nezvykl tomuto Cařihradskému koncertu, několikráte za noc z postele vyskakuje, mysle, že venku bůh ví co se děje. A tam zatím hafani o kosť se tahají.

Konečně šťastně jsme se do hôtelu dostali. Účtujeme s agentem. Napočetl si celých 8 franků, polovici pro nic za nic. Marné hněvy! Vždyť je to Řek!" *) —

Jiná města Osmanské říše jeví též poměry jako Cařihrad, ovšem že měrou ještě smutnější. Budiž nám dovoleno vyčísti z nich aspoň nejdůležitější.

---

*) „Osvěta" 1875.

Předním městem po Cařihradě jest Drinopol čili Edirne (strž. Adrianopolis), starší hlavní město říšské na soutoku Tundže a Marice; město čítající 100.000 duší (Turků, Hellénů, Bulharův a Židů) podobá se spíše veliké turecké vsi. Úzké ulice a domky po výtce z hlíny slepené činí dojem velice odpuzující. Železná dráha spojuje Drinopol s osadou Dede Agačem při moři Aigajském, jiná trať vede jednak k Cařihradu, jednak proti vodám řeky Marice do přívětivého Plovdiva. Plovdiv (strž. Filippopolis, tur. Filibeh) rozkládá se v krásné krajině mezi pahorky a má 24.503 obyv., po výtce bulharských (10.909 Bulharů, 5558 Turků, 4781 Hellénů, 865 Cikánů, 806 Arménů a 1143 Židů). Již dříve býval Plovdiv středem obchodu rumelského, jsa výhodně položen při obchodní cestě Cařihradsko-Vídeňské; nyní nabyl důležitosti tím větší, stav se hlavním městem samosprávné Východní Rumelie. Když totiž žárlivosť torystického kabinetu Londýnského dopustiti nechtěla, aby nebozí Slované balkánští plnou měrou požili ovoce velikých vítězství ruských, rozdělil Berlínský kongress sídla bulharská na tři částky. Bulhaři severní zůstali samostatnými, Bulhaři jihozápadní odsouzeni i nadále k tomu, aby snášeli nenáviděné jho moslimské, Bulhaři pak střední měli býti odvráceni zřízením autonomního území, sultánu poddaného, ode vší vzájemnosti se Srědcem a Trnovem. Východní Rumelie jest znamenitý čin politiky evropské a již nyní objevuje se, že organický statut proti vůli původců svých působí. Správa území veškerého dána guvernéru, jejž jmenuje Porta spolu s evropskými velmocmi, guvernér pak vládne s odbornými úřady, západoevropským ministerstvům se rovnajícími. V úřadech působí nejvíce Bulhaři, vedlé nich povolaní guvernérem Čechové a Hellénové. O potřeby zemské a o zemské zákonodárství pečuje zemské shromáždění, v němž všechny tři v zemi usadilé národnosti, Bulhaři, Hellénové a Turci, poměrem jsou zastoupeny. Administrativa upravena jest podlé vzorů západních, země pak má svoji milici čili zemskou obranu. Balkán, který od dávna bulharská sídla spojuje, měl býti učiněn hermetickou hradbou mezi knížectvím a autonomním územím, avšak již nyní objevuje se, že spojení Východní Rumelie se severním knížectvím jest pouze otázkou doby nejblíže příští. Za dnů nejnovějších dokonáno bylo úřední sčítání obyvatelské ve Východní Rumelii i seznáno, že všeho obyvatelstva se čítá 815.513 duší. Převahu mají Bulhaři, jichž jest 573.231 duší. Turků se čítá 176.759, Hellénů 42.516, Cikánů 19.524, Židů 4177, Arménů 1306. — Z Plovdiva jde dráha železná západně až do Tatar-Pazardžika a do Sarambeje, kdež končí. Na jižním

pomoří vynikají Gallipoli s 50.000 obyv. a s válečným přístavem v průlivu Dardanellském, a Soluň (Saloniki, tur. Selanik). Soluň, hlavní město makedonské, jest po Cařihradu nejdůležitějším přístavem tureckým. Město čítá 80.000 obyv. a vede rozsáhlý obchod, jenž bude velice rozhojněn železnou drahou, vedoucí na sever údolím Vardarským do bosenské Mitrovice, až dráha tato dosáhne spojení s drahami rakouskými. Nejpřednější města nitromakedonská jsou Škoplja (tur. Üsküb) při dráze Mitrovické a průmyslný i tržbou bohatý Prizrend (26.000 obyv.). Nepatrny jsou thessalská Larissa čili Jenišehr (25.000 obyv.) a épeirská Janina (hell. Joannina, 25.000 obyv.), jichž připojení ku království Hellénskému již v zásadě vysloveno. Hlavním městem hornoalbánským jest Skadar (strž. Skodra, tur. Skutari) při soujmenném jezeře.

Ostrov Kréta, maje obyvatelstvo výhradně hellénské, snažil se marně hrdinným povstáním svým r. 1867—1869 dosíci připojení ku království. Po dlouhých bojích dosáhli Kréťané autonomie podobného rozsahu, jako Východní Rumelie. Hlavním městem jest Chaniá čili Canea na severním pobřeží s 8000 obyv. a dobrým přístavem; důležitá jest pevnosť Megalokastron čili Candia s 10.000 obyv., položená též na břehu severním.

Vzdělanosť ve všem Turecku nalézá se na stupni nejnižším, tím níže, čím živel osmanský jest méně pomísen. Svobodný pán Maltzan, zajisté jsa z předních znalců poměrů východních, činí o kulturních poměrech úsudek takořka zničující v tato slova: „Vzdělaností nesrozumíváme v Turecku evropskou civilisaci se vznešeným působením jejím, nýbrž spíše povrchní vzdělanosť, již Turci nazývají opravami, a kteráž z evropské kultury pouze vnější i povrchné stránky přijímá, mezi nimi i mnohé nepěkné, zvláště hříchy evropské, kdežto pěkným stránkám nepřístupnou se býti zdá.“ *) Školství netěší se ovšem žádnou péčí mimo Hellény a Slovany, kteří o ně sami pečují; velmi důležitý a valný obchod jest v rukou Hellénů, Arménův a Židů; předmětem obchodu jsou nejvíce suroviny, jichž půda v hojnosti poskytuje, ač se jich posud s potřebu netěží. Doprava jest bídna; silnic sjízdných jest málo, cesty téměř jsou neznámy, počaté dráhy nedokončeny. Daně jsou i moslimu i křesťanu nesnesitelny, o financích státu od r. 1875 zbankrotělého není lze ani mluviti.

Jakž divným tokem dějiny spějí za konečným cílem svým! Polouostrov Balkánský jest posvátnou kolébkou evropské vzděla-

*) Neue freie Presse ze dne 4. července 1872.

nosti. V dobách Periklejských a za dob hellénistických diadochův ozařovala svět vzdělanosť hellénská, po níž teprve počali se ošlechťovati národové západní, Římané, Slované, Germáné. A nyní, po dvou tisíciletích, dychtivě žádá sobě klassická půda balkánská, aby jí Evropa poskytla pomoci proti sveřepému barbaru a aby ji připustila k společnému kvasu lidstva pokročilého. Těžiště dějin evropských učinilo pouť okružnou po vší Evropě. Vyšedši z Isthma proslaveného vrací se k Rohu Zlatému. Jakýž směr obéře si na nové pouti své?

Kozák.